تصوير ابو عبدالرحمن الكردي

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

منتدي اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری

*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب

***

ناوونیشان:

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

مێژووی وێژەی کوردی

بەرگی دووەم

نووسینی:

سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)

ناوی کتێب: مێژووی وێژەی کوردی - بەرگی دووەم
نووسینی: سدیق بۆرەکەیی (سەفی زادە)
بلاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٧٢١
هەڵەگری: شێرزاد فەقێ ئیسماعیل + فەرهاد ئەکبەری
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مریەم موتەقییان
چاپی دووەم، هەولێر ٢٠٠٨
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٩٤٢ی ساڵی ٢٠٠٨ی دراوەتێ

ئەبولقاسمی لەشکری

سەدەی یانزەمی کۆچی

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەبولقاسمی سۆرانە و بەلەشکری ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سەرەتای سەدەی یانزەمی کۆچی لە زەرزا کە شنۆی ئێستایە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە، وەکو دەم بەدەم دەگێڕنەوە لەشکری سەرەتا خەریکی کشتوکاڵ بوو و پیاوێکی هەژار و نەدار بوو، وە تەنانەت لە کاتی کوتانی خەرماندا گای نەبوو کە خەرمانەکەی پێ بکوتێ. ڕۆژێکیان سلێمان بەگی سۆران لەگەڵ حەوت سەد سواردا هاتە زەرزا و چاوی کەوتە لەشکری و خۆشی لە دەنگ و بەیتوێژیی ئەو هات و لەگەڵ خۆیدا بردیە هەریری پایتەختی سۆران و ئیتر لەشکری بووە هۆنەری تایبەتی سلێمان بەگ و لە لای ئەو مایەوە.

لەشکری لە لای سلێمان بەگ پێشرەوتێکی زۆری کرد، بەڵام ئەوەندەی نەخایاند کە گراو و سەوداسەری خانزادی خوشکی سلێمان بەگ بوو، وە لەبەرئەوەی دەیزانی کە خانزاد شووی پێ ناکا، ئەوە بوو شەوێکیان ڕای کرد و چووە بەغدا و ڕۆیشتە لای پاشای عوسمانی و پێی وت کە سلێمان بەگ دەیەوێ یاخی بێ و کوردەکان ڕاپەڕێنێ و سەرئەنجام پاشای عوسمانی سلێمان بەگی بانگ کردە بەغدا و لە مێوانییەکدا بەژەهر ئەوی کوشت. لە پاش سلێمان بەگ خانزاد بووە جێنشینی براکەی و ناردی بەشوێن لەشکریدا و وتی شووت پێ دەکەم و لەشکرییش لەبەرئەوەی دڵی دابووە خانزاد گەڕایەوە هەریر و لە پاشا خانزاد ئەوی گەیاندە سزای خۆی. دەڵێن کە لەشکری بەر لە مەرگی خۆی پەشیمان بووەتەوە و چریکە و بەیتی لەشکریی هۆنیوەتەوە و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ ستایشی سلێمان بەگی کردووە، وەکو لەم دوو هۆنراوەدا دەڵێ:

هەر لە زەهاو و لاجان و شنۆ	هەتا دەگاتە سەقز و پشکۆ
میرم بەکیسە زێڕی دەبەخشی	بۆیە ڕوومەتی وەک خۆر دەدرەوشی

مامۆستا تۆفیق وردی لە پەڕاوی (خانزاد و لەشکری)دا دەڵێ: ئایشێ حسێن بەگان لاوێکی لەگەڵدا بوو لە تەمەنی چواردە ساڵە ناوی لەشکر بوو، هەر لە منالییەوە لە ماڵی ئایشێ چاوی کردبووەوە، چونکە هەتیو بوو، بەڵام تا بڵێی هوشیار و بلیمەت و زۆرزان بوو.

هەر لە زووەوە سەرنجی سلێمان بەگی بۆ خۆی ڕاکێشا و سلێمان بەگ یەکێکی بۆ ڕاگرت بۆ ئەوە فێری سواری و شیربازی، تفەنگ هاوێشتنی بکات، زۆری نەخایاند لەشکری لەو هونەرانەدا لە مامۆستاکانی زیاتر پێش کەوت و سوار و شەڕکەرێکی گرینگی لێ دەرچوو. سلێمان بەگ کە ئەو بەهرە و زانایییەی لە لەشکری دیت کردیە سەرکردەی پێنج قوڵە سەربازی تایبەتی خۆی، بەڵام لەشکری لە دڵەوە ڕقی لە سلێمان بەگ هەڵگرت چونکە سلێمان بەگ هەندێ لە ئێزیدییەکانی کوشتبوو، ئەویش لە بنەچەکەی ئێزیدی بوو، ئەوە بوو چووە بەغدا و بەپاشای عوسمانی وت کە سلێمان بەگ یاغییە و دەیەوێ کوردەکان ڕاپەڕێنێ و سەرئەنجام پاشای بەغدا سلێمان بەگی زەهر خوارد کرد و سەرئەنجام خانزاد لەشکری بەسزای ناپاکیی خۆی گەیاند.

مامۆستا حسێن حوزنی موکریانی لە پەڕاوی میرانی سۆراندا سەبارەت بەسلێمان بەگ دەڵێ: سلێمان بەگ کوڕی قولی بەگی سۆرانە کە لە دوای بابی بوو بەفەرمانڕەوای سۆران و لە هەریر دانیشت کە میر بۆداغی برای هەڵات، خاکی ئەویشی خستە ژێر دەستی خۆی و پاشان پایتەختی زەرزا یا شنۆیشی گرت، وە لە ساڵی ٩٩٤ی کۆچیش لەشکری ئاژۆتە سەر قوباد بەگ و ئەویشی تێ شکاند و هەرێمی تەرکیشی خستە سەر وڵاتی سۆران، سلێمان بەگ پیاوێکی دادگەر و خواناس و پارێزکار بووە و شوێنەواری ئەو هەتا ئەمڕۆکەش لە کوردستاندا ماون و گۆڕەکەی لە هەولێرە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی ناودارانی کورددا سەبارەت بەلەشکری دەڵێ: لەشکری لە هۆنەران و وێژەوانانی سەدەی دوانزەمی کوردە کە لە دەوری میر سلێمانی سۆراندا ژیاوە و نووسەر و ڕاوێژکەری میر بووە و جگە لە دیوانەکەی هەندێ پەڕاو و نامیلکەشی داناوە.

لێرەدا مامۆستا ئەمین زەکی بەهەڵە چووە، چونکە میر سلێمان لە ساڵی ١٠١٠ی کۆچیدا لە لایەن پاشای عوسمانییەوە دەرمانخوارد کراوە و ئەوەندەشی پێ نەچووە کە لەشکری بەهۆی خانزادی خوشکی سلێمان بەگەوە لە سێدارە دراوە کەوابوو لەشکری لە سەدەی دەیەم و یانزەمی کۆچیدا ژیاوە.

ئەوەی کە مامۆستا ئەمین زەکی نووسیویە لەشکری دیوانێکی هۆنراوی هەیە، بەداخەوە لە هۆنراوەکانی جگە لە چەند هۆنراوی نەبێ ئیتر شتێ تری نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە. بەڵام بەیتێکی هەیە بەناوی لەشکری کە بەجیاواز لە چاپ دراوە و ئەوا لێرەدا هەندێکی دێنین:

سەری من دێشێ، دڵی من لە ژانە

ڕۆژی لە من مەعلووم دەکرد، زاهری دەکرد بەیانە

شەوق و شەبەقی خۆی دەدان
لە پەنجەرەی سولێمان بەگی قولی بەگییانە
ئەمن دەچوومە دیوانی ئاغایی چەڵەنگ
لێی ڕاخرا بوون مافوورەی بەگ ڕەزی خوراسانە
لە سەرەوان مافووران داندرا بوون
کورسی و سەندەلیی پێچک زێو و زێڕ نیشانە
لە سەرەوان سەندەڵییان دانیشتبوون
بەگزادە و کوڕە بەیانە
قەلنەی دەمارپێچان پێ بوون
بەلووی دارە عوودیان لەسەر دادەنانە
مودنەی کارەبای زەردیان
لەسەر سمێڵان دەگەڕانە
ئەمن دەچوومە جوبەخانەی ئاغایێ چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان پێنج سەد ڕەمبی کوپ ڕەشی دارا حەیزەرانە
ئەمن دەچوومە جوبەخانەی ئاغایی چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان پێنج سەد مەتاڵی گۆی فیلی کەرکەدەن بن
بەجوولانە
ئەمن دەچوومە ئێختەر خانەی ئاغەیێ چەڵەنگ
لێم دەردەکێشان سەد بور و بدەو و کوێتی قاپ ڕەش کلک
لەسەر چوانە
ئەمن دەچوومە دیوانی ئاغایێ چەڵەنگ
لە دەستە ڕاستیی ڕاوەستا بوو، پێنج سەدی کاتب بەدەست
لە چەپەی پێنج سەد دەمیدا فەرمانە
ئاغایێ من نۆکەری خەڵات دەکردن
سەرپاک بەرات دەدرانە
سەفی سواران تەواو دەبوو لە پێنج سەد سواری
پێیان دە رکێفان دەنا، وە سەرخانەی زین دەگەڕانە
ئاغای من ڕاوەکی داویشتە گردی کەکۆنی

زەویی چل پشکی، کانییی خەروە تاوی
دەربەندی گۆلی دەبەبانە
لە دەستەوان قووشچیان بڵیند دەبوو
باز و شەهێن و سەقەر و قرلغ و تەڕلانە
مراویلەی دەپەڕ کەسک غەمزەیان ڕێ دەنیشت
ڕوویان دەکردە گۆمی لێڵ و پەڕی
ئاوا دەبوون لە گۆلی دەبەبانە
ئاغایێ من ڕاوی بەتاڵ دەکرد
دەگەڕاوە دەرکێوێ مەزنە ماڵی
لەشکری دەشکردە سەرزەو دەیکوت خەزاڵ
ئاغایێ چەڵەنگ لە تۆ مێوانە
خەزاڵ بەنیکێکی تۆق وا تەلەسم وە لەشکری دەدان
دەیکوت: لە بۆ ئاغایێ خۆتیان بەرە بە نیشانە
حەیفێک و سێ سەد حەیفم دەکوژێ
لە دنیایێ لە بۆ ئاغایێ چەڵەنگ
بە پیاڵەکە ژەهری ماریان دەکرد بێ گیانە
سەری من دێشی دڵی من بەدەردە
ئاغای من سوار دەبوو لە کوێتێکی کەڵلەڕەقی دامین
زەردە
جووتە تاژیلێکی دەڕستێدا قووتە و گەردی
ڕاوی خۆی دادەبەشی لە زەوییەکدا بە کەڵەک و بەردە
شینکی مات و مەلوولی هەڵ دەستاند
جووتە تاژیلە لە ڕستی بەردا
هێندەیان نەدەهێنا و نەدەبرد
شینکیان دە گەرداڵەکە تۆزی وەردا
ئاغایێ من سەری شینێکی هەڵ دەبڕی
بە کێردە کەفەنەی بەر دەسک زەردە
پاشووی شینکێی دەگرت و پێشووی شینکێی بەردا

پاشووی شینکیی وەبەر بەن سامووتی دەدا
ئەمن حەیفێک وا سێ سەد حەیفم دەکوژێ
لەوی کاولە دنیایێ لە بۆ ئاغایێ چەڵەنگ
بەپیاڵەکە ژەهری ماریان دەست پێ لە دنیایێ بەردا
لەوی دەورم دەنۆڕی، لەوی زەمانم دەنۆڕی
لە دەوری قوباد خانم دەنۆڕی
لە دەوری شاهی ئەنەوشیروانم دەنۆڕی
هەتا ئەوی زەمانی، هەتا دەوری قوبادخانی
هەتا دەوری شاهی ئەنەوشیروانی
یەکێکم نەدیت وەکوو سولەیمان بەگی میری هەریری
دڵی لەشکری ئاریانی قەت هێدی نابێ
لەبەر گریان و لەبەر ئەوان هوردەگلەییبیان.

سەرچاوەکان

١- خانزاد و لەشکری - دانراوی محەمەد تۆفیق وردی - بەغدا، ١٩٦٠.
٢- میرانی سۆران - کردەوەی حوسەین حوزنی موکریانی - هەولێر، ١٩٦٢.
٣- توحفەی موزەفەرییە - ساخکردنەوەی هێمن - مەهاباد، ١٣٦٣.
٤- مهرو وفا - ترجمە قادر فتاحی قاضی - تبریز، ١٣٤٥.
٥- مشاهیر الکرد - تالیف امین زکی بک - قاهرە، ١٩٤٥.
٦- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەلەشکری.

مەلا مەنووچێهری کۆلیوەن

١٠٢٨ - ١٠٩٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەنووچێهر و لە هۆزی کۆلیوەندە و بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٠٢٨ی کۆچی لە دێی دلفاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. دلفان کەوتووەتە خۆرئاوای ڕووباری سەیمەرە و گاماسب لە خاکی لوڕستاندا. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و دینەوەر و مەلایر و سەرئەنجام لە نەجەفدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاشا چووەتە ئەلیشتەر و لەوێدا ماوەتەوە و پاشماوەی ژیانی

بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٠٩٥ لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

یەکێ لە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی کە بەداخەوە بۆمان دەرنەکەوت کە کێیە لە پارچە هەڵبەستێکدا سەبارەت بەمێژووی مەرگی مەلا مەنووچێهر دەڵێ:

پەی مەرگش، لوام پەرسلم لە پیرم   وات: "غەیب بی مەلا" منیش دڵگیرم

واتە: بۆ مێژووی مەرگی "مەلا مەنووچێهر" ڕۆیشتم لە پیرم بپرسم، وتی: مەلا پێوار بوو، ئێستا منیش دڵگیر و زویرم. "غیب بی ملا" بەژمارەی ئەبجەد دەکاتە ١٠٩٥ی کۆچی.

مەلا مەنووچێهر بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی لەک دێتە ژمار کە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی تا بڵێی تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وەکو دەماودەم دەیگێڕنەوە، مەلا مەنووچێهر لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا هۆنراوەکانی کە نزیکەی دە هەزار هۆنراوێک بەلەکی و فارسی بوون لە دەفتەرێکدا کۆی کردووەتەوە و لە بەدبەختی مەلادا کاتێ کە کوزازییەکان هێرش دێننە ئەلشتەر دیوانەکەی لەگەڵ سامان و داراییەکەیدا بەتاڵان دەبەن و وەکو دەڵێن مەلا بەشوێن دیوانەکەیدا چووەتە مەلایر، بەڵام لەبەر پیری نەیتوانیوە جەردەکان پەیدا بکا و ناچار گەڕاوەتەوە و ئیتر ئەوەندەی نەخایاندووە کە مردووە. ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا بەیادگار لە ئەوەوە ماوەتەوە خەڵک دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و هەندێکیشیان لە ناو بەیاز و کەشکۆڵەکانی کرماشان و لوڕستاندا نووسراون.

مەلا مەنووچێهر بەرزترین هۆنەری ئەو ڕۆژگارەی وڵکەی لەک و لوڕ بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەلایەتی، باسی سروشت.

مەلا کە دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە، زۆرتر سروشتە جوانەکەی دلفان دڵی ڕادەکێشێ و ئەوسا بەسروشتدا هەڵدەڵێ و جوانییەکی تر دەداتە سروشت و لەم برە هەڵبەستەیدا بەتەواوی دەسەڵاتی ئەومان لە ستایشی سروشتدا بۆ دەردەکەوێ وەکو دەڵێ:

باد بەهاران، باد بەهاران
کەلەباد هانای باد بەهاران
وەلیعەهد وەشت، وەکیل داران
گیانبەخش چیمان جەلای گوڵزاران
بەرف فەرق فەوق کۆوان فەناکەر
جاهد و جەولان جەدی جوداکەر

بشکفـتـــەگی باغ شـــادی بولْبـــولاْن
باعس وجـــوود مـــەوجـــوود گـــولاْن
سەرمـای زمـسـتـان نەتەختش خـێزان
سەختی نە سـەفـحـەی غەبراگـورێزان
چالاک و چابوک جـەلْد جـیـهـانگیـر
زدد زمـهـەریر سـولێـمـان تەسـخیـر
تاراج دەهـەندەی واحـیـدولقـەهـهـار
بنـای بـانـی زەوق ڕەنـگ و بۆی وەهـار
سـوککان وە سـەنگەر تەخـتـەکـانەوە
بنوور وەی مـەجنون نیـمـەگـیـانەوە
ئەویوورت تەشکەن گـوزەرکـەر وەشـاد
ئەوسـا عـازم بەرپەی خـورەم ئاباد
ڕاگـەی ڕوومـشکان تا مـلْک حـەجـیـر
وە سـەر کـلاسـان بگوزەر وێنەی تیـر
مـیـشنان مـەچین سـاتێ بدەر گـڕ
بنوور ئەرگلگل جـای خـانان لوڕ
گوزەر کەر ئەوتەنگ هـا لەوە گولْگەشت
بەعـد ئەژمـاریان رووپاپیل کـیـوەشت
دەشـتـێـوەن ژ دەست بەهەشت زیبـاتەر
ئەو شـیـرین دەشـتـە باوەر ئەو خـاتەر
بـپـلـک ئـەو چـنـار ئـەو تـاف و عـنـاو
لە درەدراز عـبـــوور کـــەر ژ ئاو
مـلـە شـــــــوانـان دووره نـایـکـەش
پاپیل کـشکان ڕاگـەی گـوڵ بەنەفش
مـەچین ئەر مـەقـام خـزر پێغـەمـبـەر
باغـاتش یەکـیـەک ئەو نەزەر باوەر
زیبـا تەلعـەتان ئەرپای داران جـەم
حـەلیـمـە سـولْتـان، خـانم و مـریەم

ساتێ تەشریف بەر ئەو جەوارشان
گوڵچینی بکەر ژ گوفتارشان
شار تەمام بگەرد وە سەد بەشارەت
خوەش چەنی حەیات قەسر و عیمارەت
بپلک ئەو چنار سەقا وە خوەشدل
چی باز پەرواز کەر وەبەرزیی بارکل
نشاتەن چەنی دیارگەی یاران
یانەی دلارام هەر جا دیاران
بنوور ئەرکشکان چەم چەنی پاچەل
پەیغام بەرپەی دۆس نەسوکنای بەربەل
شەماڵ ئامانەن جوویەندەی یار بۆ
پەروانەی شمنار ملک تەتار بۆ
گوناس مەنوورین چی بەیان زەرد
ژ دڵ بەرمەدەی دەم ئاه سەرد
خوەشا وە حاڵت زلیل هام حاڵ
هەردوو زاری کەیم تا وەقت ویساڵ

واتە: ئەی بای شەماڵی بەهاری! ئەی جێنشینی سەرما و مزگێنیدەری چیمەنان، تۆ بەفری کوێستانەکان دەتاوێنیتەوە و تێ دەکۆشی تا سەرما لابەی و هەوایەکی خۆش بێنی تۆ داران دەپشکێنی و شادی دەخەیتە ناو دڵی بولبولان و بۆنی خۆش دەدەیتە گولان. سەرما و سۆڵەی زستان لادەبەی و سەختییەکان ئاسان دەکەی. ڕایەخی زستان بەچەپاو و تالان دەبەی و شادی و خۆشی دێنیتە جیهان، دەسا هەر بەو جۆرە سەنگەر بگرە و لە تاشە بەردەکاندا ڕاوەستە و سەرنجێکی ئەم دێوانە بدە، وە بەخۆشییەوە لەسەر نەچیرگەی تەشکەن تێ پەڕە و ئەوسا لەوێوە بچۆ خوڕەم ئاوا، وە ڕێی ڕوومشکان تا وڵاتی پاکی سەر کلاسان بگرە بەر و وەکو تیر تێ پەڕە و کاتێ گەیشتیتە میشنان ماوەیەک لەوێدا ڕاوەستە و ئەوسا هەستە سەرنجی گلگل بدە کە مەڵبەندی پیاوە گەورەکانی لوڕە و لە پاشا بڕۆ تەنگەهالە و لە ڕووباری پاپیل مادیانەوە تێ پەڕە و ئەوسا دەگەیتە دەشتێکی خۆش کە وەکو بەهەشت وایە و هەرکە لەوێوە تێپەڕ بوویت دەگەیتە باخەکانی دەوروبەری شاری خوڕەم ئاوا کە کیژان و شۆخوشەنگان لە سێبەری دارەکانیدا کۆ دەبنەوە و حەکیمە سوڵتان و خانم و مریەم کە لە شۆخوشەنگیدا بێ وێنە و تاکن لەوێدا ڕادەوەستن، تۆیش

ماوەیەک لە لایان بە و بەجارێ خۆشی بخە ناو دڵیانەوە و ئەوسا کە ڕۆیشتی دەگەیتە چەمی پاچەل کە مەڵبەندی ئاسکانی تەتارییە و ئیتر من خۆزگەت پێ دەخوازم و ئەوسا کە گەڕایتەوە دەزانم کە دەبیتە هاودەردم و جا بەیەکەوە بۆ یار دەناڵێنین.

مەلا پەردەی سروشت دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو باسی خواناسی و سۆفیەتییەوە و لە چەکامەیەکی پەنجا هۆنراویدا ستایشی هافی عەلی دەکا کە ئەوا چەند هۆنراوێکی دێنین، وەکو دەڵێ:

مەولام مە مەداح لەکم مەدح توو واتم
وە ئی لەفز لەکی دەر تەلەب مەدح و سەناتم
ئەژ شەوق شەعەف بولبول بوستان لەقاتم
گیان و بەدەن و گشت وەتەسلیم و رەزاتم
ئەو ئەهل و عەیالم وە زووار عەتەباتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
ئەی سرِ خودا مەحرەم ئەسرار پەیەمبەر
ئەی دەست خودا دەست توو دەرکار پەیەمبەر
هەر بار مە موستەوجب ئەو دەست و عەتاتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
ئی دەست تو مێعمار سەماوات و زەمینەن
ئی مەرحەمەتت مورشد جبریل ئەمینەن
ئی باج رەه لەیلەتولئەسرات نگینەن
جوز نوور توکی بەرزەخ ئەسرار نشینەن
قوربان یەد قودرەت ئەو نیم لەقاتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم
دەرویش توو مەحسووبم و شاها یە بەسمەن
ئەر عاسی عوقبام عەلی دادرەسمەن
ئەر بێ کەس و بێ دادرەسم میر کەسمەن
یەعنی سەنەد حوب عەلی حوکم دەسمەن
ئەلبەت ژ کەرەم دادرەسی کی وە مەماتم
عاسی و خەتاکار شەها روو وە توو هاتم

واتە: ئەی سەرۆکی خۆشەویستم! من لەکی ستایشت دەکەم و، وەکو بولبول بۆت دەچریکێنم و گیانی خۆم لە ڕێتدا بەخت دەکەم. خۆم و خاووخێزانم ئەوا هاتووینەتە دیتنت. من پیاوێکی گوناهکارم و تۆم زۆر خۆش دەوێ. ئەی شێری خوا! تۆ بەڕازی پێغەمبەریەتی شارەزایت، چونکە هاوڕاز و هاودەمی پێغەمبەر بوویت، ئامۆزا و یاری پێغەمبەر بوویت. تۆ لە ڕێی دیندا گەلێ خەباتت کردووە و بۆ پەرەپێدانی ئیسلام تێ کۆشاوی و، من لە هەر بارێکەوە پێویستم بەمێهر و بەزەیی تۆیە، چونکە گوناهکارم. هەر ئەوەی کە من بوومەتە دەروێشی تۆ بەسمە، چونکە ئەگەر گوناهکاریش بم دەگەیتە فریامدا و ئەگەر بێ کەس و بێ یار بم تۆ یار و کەسمی و، خۆشەویستیی تۆ بۆ من فەرمانێکە کەها بەدەستمەوە. دیارە من گوناهکارم کە ڕووم کردووەتە دەرگات.

مەلا بەمەڵبەندەکانی لوڕستان و لەکستاندا گەلێ گەڕاوە و لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە زۆر داخ و موخابنی بۆ ژیاری ڕابردوو خواردووە. ڕۆژێکیان دەڕواتە دەرەوەی شار و شوێنەوارێکی کۆن دەبینێ و ئەم هۆنراوانە دەهۆنێتەوە:

یە ڕووژی مەغمووم ژ کردار دەهر
رام کەفت ئەو مەخرووب جاگەی دەرشەهر
بازارش ژ بەزم خاسان توهی دیم
خالی جای شێران سەر و سوهی دیم
جوز ئاواز جوغد شەهرش خامووش دیم
نە زەڕین باف بی، نە زەڕین پووش دیم
نە وەعز واعز، نە دەرس، نە مەنبەر
نە بانگ تەکبیر ئەڵڵاهوئەکبەر
نە میر، نە سەریر، نە سەر، نە سەروەر
نە سپەهـ سالار، نە سپاو لەشکەر
نە تاج گەوهەر، نە تەخت زەڕ دیم
قەسر و شانشین بێ زیب و فەڕ دیم
نە سەف پەنا بی نە سان هەرڕووز
نە میر شکار بی، نە بازوو نەیووز
نە سەدای قەهقەهـ بادەنووشان دیم
نە سەرو قامەتان، ئەتڵەس پووشان دیم

نه مـــەیخـــانه بی، نه مـــوترب، نه ســـاز

نه مـــەتلەع و بەر ســـاقی خـــوەش ئاواز

واته: ڕۆژێکیـان کـه دڵم پڕی بوو له پەژاره، ڕێم کـەوته شـوێنەوارێکی کۆن له دەرەوەی شـاردا، بازاڕەکـەی له بەزمی شـۆخـوشـەنگەکـان خـاڵی بوو و، جگه له هـۆهـۆی بایەقـوش دەنگێکی تری تێدا نەدەبیسترا و نه مەلایەکی تێدا بوو که پەندی خەڵک دابدا، وه نه بانگی (ئەڵلاهو ئەکبەر)ی تێدا دەهاته گوێ. نه میر نه تەخت، نه سەرۆک نه سەرۆکی سپا بوو، وه نه تاجێک بوو و، نه تەختێک، وه کۆشکی پاشایی وێران و کاول بووبوو نه دەنگی چپەچپی بادەنۆشانی تێدا بوو و نه کیژانی شۆخوشەنگی تێدا دەبینران و نه مەیخانەیەک بوو و، نه مەیگێڕێک، جیهان ئاوایه و سەرئەنجامی مەرگه و هەر چاکه بۆ بنیادەم دەمێنێتەوه.

سەرچاوەکان

١- گلزار ادب لرستان - تالیف اسفندیار غضنفری - تهران، ١٣٤٦.

٢- جغرافیای تاریخی و تاریخ لرستان - تالیف علی محمد ساکی - خرم آباد، ١٣٤٣.

٣- بەیازێکی کۆن که هەندێ هۆنراوەی مەلای تێدایه.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مەنووچێهری کۆلیوەن.

شێخ ئەمیری زۆڵەیی

... - ١١٢٥

ئەم هۆنەرەمـان که له سـەدەی یانزەم و دوانزەی کۆچیدا ژیاوه، له ساڵی ١١٢٥ی کۆچی له قـەزوێنەی نزیکی سـەحنەدا کۆچی دوایی کردووه و ئیتر سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئەو زانیارییەکی ئەوتۆمان نییه. دیوانێک له شێخ بەیادگار ماوەتەوه که داگری چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی هۆنراونەتەوه و زۆر قـووڵ و پڕ مـانان و هەمـووی پەند و ئامۆژگاری و زانیـاری و ڕاڤـەی زاراوەی خـواناسییه. ئەوا چەند پارچه هەڵبەستی ئەم هۆنەره دێنین که دەڵێ:

١

گـــران دەردەنـان، گـــــران دەردەنـان

زام بـریـن زووخ گـــــــران دەردە نـان

قـەیس جـەفـاکـێش هـیـجـران بەردەنان

چون شـێخ سـەنعـان ئیـمـان هـەردەنان

زونناری پۆش و زوونناڕێم بەستەن
وەی ماجەراوە تەن زار و خەستەن
خەریک مەینەت کفر زوونناریم
چون شێخ سەنعان وە دیدەی یاریم
سەودای سەنعانیم جەسەر ویەردەن
سەر نە سایەی میر کەنعانیم بەردەن
مەر دەست باتن میر کەنعانی
بوەخشۆم گونای شێخ سەنعانی
وەرنە من وەی تاو کوورەی جۆشەوە
وەی شەرارەی بەرز پڕ خرۆشەوە
بڵێزەم بەرزەن نەدارۆم ئارام
وەختەن چون سەنعان ڕسوا بم نەعام
زوونناری بەستەن پەی گیان ئارام
سەنعانی ئاسام ئەی سەنعانیان

واتە: برینەکانم دەمیان کردووەتەوە و دەردم گرانە و وەکو قەیس لە ناو دەرد و ڕەنجدا دەتلێمەوە و بەوێنەی شێخ سەنعان بڕوام لە دەست دەرچووە. زنارێکم بەستووەتە پشتم و لەم سۆنگەیەوە لەشم شەکەت بووە و ئەوا ئێستا خەریکی مەینەت و دەردی کفری زنارم و سەرنج دەدەمە یارم و وەکو سەنعان دڵم داوە بەیار و ئاینی خۆم لە دەست داوە، مەگەر هەر خوای گەورەی گران بەزەیی پێمدا بێ و بمبوورێ، ئەگینا من تاقەتی گڕی ئەم کوورەی ئەوینەم نییە، کەچی بڵێسەی دەروونیشم بەرز بووەتەوە و لەوانەیە بەجارێ لەشم بسووتێنێ و بمفەوتێنێ. لەوانەشە کە وەکو شێخ سەنعان ڕیسوا بم.

شێخ ئەمیر لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی شێخ سەنعان کە لەگەڵ ئەو هەموو خواناسی و پارێزکارییەوە دڵی دا بەکچێکی فەلە و بڕوا و باوەڕی ئاینیی خۆی لە ڕێی ئەودا دانا و وازی لە نوێژ و مزگەوت هێنا و دەستی کردە خواردنەوەی بادە و لە ڕێی ڕاست لایدا و خەریکی لەوەڕاندنی بەراز بوو و سەرئەنجام بەهۆی پاڕانەوەی دەروێشەکانیەوە وشیار بووەوە و گەڕایەوە مەکە و کچەکەش بەشوێن ئەوا کەوتە ڕێ و بووە موسڵمان و بەم چەشنە بەیەک شاد بوونەوە.

٢

حـەی و قـافـەنان، حـەی و قـافـەنان

راویار راگـەی حـەی و قـافـەنان

ژ یومن هیـمـمـەت شـای بێ لافـەنان

شـاگـرد ئۆسـای حـەریر بافـەنان

ئوسـتـاد شـەرتم ژپۆی بەینەت بەسـ

تەوەجوە خێر کـەردتەونیم دا وەدەست

تەونش رەحـمـەتەن تانش رای وەفـان

نەقشش نەقشێوەن کەردش بێ جەفان

ئەگـەر یاوەر بۆ شکست نەدۆبەخت

گـرتەنم وەدەست مـەبافی وە جـەخت

واتە: ئێمە رێرەو و رێبواری رێی پەروەردگاری تاق و تەنیاین، وە لە پیت و پیزی ئەو بێ گـەزافین و شـاگـردی وەسـتـای هەورێشم رێسین. مـامـۆسـتـا پەیمانم لە تان و پۆ بـەڵێن و پەیمانی بەست و تەونی دایە دەستم و، تەونی ئەو بەزەیی و مێهرە و تەونی ئەو رێ ئەمەگە و نەخـشی نەخـشێکە کـە کار و کـردەوەی بێ ئاسـتـەمـە. ئەگـەر خوا یاوەر بـێ و شکست بەبەخت نەدا، تەونەکەم گرتووەتە دەست و بەپەلە تەونەکەم دەکەم و سەردەکەوم.

شێخ ئەمیر لەم هۆنراوانەدا زۆر قووڵ رۆیشتووە و دەڵێ: ئێمە رێبواری رێی نوێ بەرەو رێی کۆنین، چونکە رێی نوێ مرۆ بەرەو بەرزبوونەوە دەبا ، کۆن هەر تەنیا خوای مەزنە کە تا دنیـا بووە هەر ئەو بووە و تـا هـەیە ئەو هـەیە، ئەڵبـەت ئەم رێ نوێیـەش رێی خـۆمـان نییە، بەڵکو خـوا بـۆمـانی داناوە و هەر لە رۆژی بـەرینەوە کـە پەیمانمان لـەگـەڵدا بەسـتـووە، ئەم رێگەی بۆمـان کردووەتەوە تا بەرەو بەرزی سـەرکـەوین و دیارە ژیانیش هەوراز و نەشێوی تێدایە و ئەو ئەم هەوراز و نشـێوەش داناوە تا مرۆ تاقی بکاتەوە و ئەگەر لە رێ دەرنەچوو ئەوا بـەرەو هەوراز سـەر دەکـەوێ و مـاڵی بنەرەتی خـۆی دەگـا واتـە: "کل شیء یرجع الی اصله".

٣

سـەیـاد مـەوێنەن، سـەیـاد مـەوێنەن

شـوون گـەورە گـام سـەیـاد مـەوێنەن

ساحێب حکوومەت، ساحێب نگینەن
گوریزان گاو غافڵ نشینەن
قانوونەن غافڵ خەجڵ بۆ وە شوون
شوون ها وە جامەکەس نەشناسا دوون
مەگەر سەییادێ ساحیب مەکرەمەت
گاو پەیدا کەرۆ وە زێڵ زوڵمەت
کەسێ نەواچۆ دەردوون خەزانەن
کەل و کۆ و شەرت ئێدش بەیانەن
وادەی شاخ شمار کەڵ ڕەم شاهۆ
ئیقرار مێردان کۆ و سەراسۆ
ئافتاو کە مدرا سەوزمەوۆ ئیقرار
سڕ نیهانیش مەوۆ ئاشکار

واتە: ڕاوچی هەموو شتێک دەبینێ و هەروەها شوێنی هەنگاوی گەورەش دەبینێ و بەڕێوەبردنی دەوڵەت بەئەستۆی ئەوەیە و ئەو خاوەن نگینە و دیارە گایەک کە ڕابکا، لە شوێنێکدا بێ ئاگا ڕادەوەستێ، بەڵام کەسێک بێ ئاگا بێ، لە ڕێ و شوێنی خۆی شەرمەزار دەبێ، چونکە هیچ کەسێک بڕووکانەوە و ئاشکرابوونی تیشکی خوای بەتەواوی نەناسیوە. مەگەر ڕاوچییەکی بەڕێز کە گاکە لە دڵی تاریکیدا پەیدا کا. هیچ کەسێک ناڵێ کە ئەم وەرزە پایز نییە، چونکە کەڵە کێوییەکان و ئەستێرەی کۆ ئەمە دەردەبڕن. وادەی هاتنە کەڵی کەڵە کێوییەکان لە کێوی شاهۆدایە، وە بەشایەتیی پیاوانی خوا و بەنیشانەی ئەستێرەی کۆ و ئاسۆ، کاتێ کە هەتاو ڕاوەستا، پەیمان و بەڵێن سەوز دەبێ و ڕازی نهێنی ئاشکرا دەبێتەوە.

٤

شیرین گوفتار بۆ شیرین گوفتار بۆ
غولام کەسێوەن شیرین گوفتار بۆ
زوان وە لاڵە ودەس وەکردار بۆ
وەکردار وێش ئومێدەوار بۆ
وێنەی پەروانە دەورشەم ونار بۆ
چون تەشنە پەی ئاو ئارەزووی یار بۆ

ســاف و ڕاس و پاک یەقین تەیار بۆ
وە یەقین ویش ئومــــێــــدەوار بۆ
نە حــاڵ بۆ هەڵەت کۆتا مەنزڵ بۆ
نە پوختــە و ناپاک دووپشک و دڵ بۆ
نە دەم نەڕای حەق دۆس گیانی بۆ
نە دڵ خــارجی خــاین خــانی بۆ
غولام ئەو خاسەن تەن وە قەزا بۆ
بتــەش بتــوون بۆ وە کــول ڕمزا بۆ
ئانە مــێــهــر یار هەن وە ســینەوە
بتوون وە سفتەی خواجای دینەوە

واتە: خولام و بەندە کەسێکە کە قسە و وتەی شیرین بێ و، بەزمان تکا بکا و بپاڕێتەوە و بەدەست کردەوەی چاک ئەنجام بدا و بەکردەوەی خۆی هیوادار بی، وە وەکو پەپوولە بەدەوری شەم و تیشکی خواییدا بگەڕێ و وەکو تینوو کە لە دووی ئاوە بەهیوای یارەکەی بێ. دڵی دەبێ ڕوون و پاک و پڕ لە بڕوا بێ و بەبڕوای خۆی هیوادار بێ. نەکو ڕێی نادروست بگرێتە بەر و نەگاتە مەبەستی و لە ژیان بەدبین بێ. نەکو لە ڕێی خوا لابدا و نێوانی دۆستی خۆی لەگەڵ یاردا بپچڕێ و بەیار ناپاک بێ. وا چاکە کە بەندە لە بەرابەری تەنگوچەڵەمەکانی جیهاندا ئارام بێ و لە دڵەوە یاری خۆش بوێ تا بەجۆرێ خۆی بەگڕی ئەوینی یار بسووتێنێ.

٥

دڵــە دەروێــش بــۆ، دڵــە دەروێــش بــۆ
غــولام کــەســێــوەن نە دڵ دەروێش بۆ
مـــۆر بێ ئازار بێگانە و خــــوێش بۆ
پەیرەو ئەرکـــان ڕەنمـــای ویش بۆ
چون قەیس نە ڕای دۆس مەجنوون خەستە بۆ
حــەســاو نە حەساو کەمەربەستــە بۆ
یار پۆس نە کــۆڵ دڵ نە گــومـــان بۆ
پەروانەی پای شــەم مــەولامــێــهــمــان بۆ

خـــاکش زەردە گڵ پوخـــتــــە و تـەیار بۆ
غـــولاًم ئیـــخـــلاًس خـــاوەندکـــار بۆ
چون نوســـەیر نە ڕای یار ســـەردادە بو
بەچەشـــمـــەی تەشـــار مـــەس بادە بۆ
دۆس ئێش وَنێش تانەی خـــــواران بۆ
چەمـــەڕای زوهـوورمـــەولای مـــەردان بۆ
ئەوســـا نەو دومـــا دەرویشـــیش راســـەن
یەقین دروســـتـــەن تەمـــام ئیـــخـــلاســـەن
ئەوســـــا نـەو دومـــــا هـەر چە بدۆ لاف
وەنەش عـــــەیانەن وە تاف تا وەقـــــاف

واتە: خولاًم و بەندە ئەو کەسەیە کە لە دڵەوە دەروێش بێ و هەرگیز ئازاری خزم و بێگانە نەدا و پەیڕەوی ڕێ و ڕەوشتی خوایی و ڕێنمای خۆی بێ، وە وەکو قەیس بۆ یارەکەی شێت و شەیدا بێ و لەم ڕێگەدا تێ کۆشێ و کەڵپۆس بکاتە کوڵی، وە وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی خواییدا بسووتێ، خاکەکەی خاکێکی پاک بێ و لە ڕاستەقینەدا خولاًم ئەو کەسەیە کە بەندەی خاوەندگار بێ، وە وەکو نوسەیر لە ڕێی یاردا سەری بەبادا و لە سەرچاوەی تەشاردا مەست و سەرخۆشی بادە بێ، وە ساردی و گەرمیی ڕۆژگار بچێژێ و ڕق و قین بنێژێ و چاوەڕێی سەرهەڵدانی سەرۆکی مەردان بێ، ئەوسا دەروێشییەکەی ڕاستە و بڕوای دروستە و ئەگەر لافی دەروێشی بدا، ڕوون و ئاشکرایە.

٦

کێ کـەردەن توفـەیل، کێ کـەردەن توفـەیل
کێ پەی دۆست وێش گیان کەردەن توفەیل
کێ مـەدران وە شـەرت چون مـەجنوون لەیل
کێ جـــەم یاریش کـــەردەن وە ســـووەیل
کـــێ ڕژیـــان وە ڕەنـــگ لالـــە و هـــەلاڵـــە
کێ ســـەرمـــەست جـــام بادە و پیـــاڵە
کێ بێ نەلەخـــشـــا نە ڕای شـــەرت شـــوون
کـــێ ویـــەرد نـــە زەوق زیـــوەر زەڕنمـــوون

جـام مـەجنوون نۆشـا بەرِبار تەی کـەرد

مـەست لقـا بێ، بێ خـاو و بێ خـوەرد

جـەوەڵ نشین بێ دام شـەرت وە دەست

ئەسـیـر قـەوڵ بێ نە بۆی بەیعـەت مـەست

پیـر خـەسـتـە دەست خـەراباتەنان

چەنی دانە و گـەنج گـەوهەر مـاتەنان

واتە: کێ لە پێناوی دۆستدا گیـانی خـۆی بەخت کـردووە؟ کێ وەکو مـەجنوون بۆ لەیل گیانی خۆی لە دەست داوە؟ کێ جەمی یاری کردووەتە سووەیلەوە و کێ ڕەنگی ڕژانبووەتە گولاڵە و هەڵاڵەوە؟ کێ سەرخۆشی بادە و مەیە؟ کێیە کە لە ڕێی پەیمانی خۆیدا نەلەخشاوە و کێ لە زێڕ و زیو بووردووە و جامی بادەی مەجنوونی خواردووەتەوە و ڕێی دەشت و چۆڵی گـرتووەتە بەر و بەبێ خـەو و خـۆراک مـاوەتەوە و دیلی بەڵێنی خـۆی بووە و پەیمانی نەشکاندووە؟ ئەوە دیارە هەر پیری خەراباتە و ماتی گەوهەرێکی باییدار و بەنرخە.

دیوانەکـەی شـێخ ئەمـیـر کـە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ تا ئێـسـتـا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.

٢- بزرگان یارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.

٣- دیوانی دەستنووسی شێخ ئەمیر کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ ئەمیر.

خان ئەڵماسی لوڕستانی

١٠٧٢ - ١١٣٨

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی کاکاردایی، کوڕی محەمەد بەگی لوڕستانییە و لە ساڵی ١٠٧٢ی کۆچی لە لوڕسـتـاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لـە منداڵیـدا لە لای بـاوکی خـەریکی خـوێندن بووە و لـە تافی جـوانیـدا خـێـی داوەتە هۆنراوی هۆنەرانـی یاری و گەلێ هۆنراوەی لە بـارەی ڕێ و ڕەوشتی یارییەوە هـۆنیوەتەوە کە لە پەڕاوێکدا بەناوی: (کەلامی خان ئەڵماس) کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١١٣٤ی کۆچیشدا پێشبینییەکانی خۆی داناوە و پاشـماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە و ڕێنموونیی خەڵک

بردووەته سەر تا له سالّی ١١٣٨ له تەمەنی شەست و شەش سالّیدا کۆچی دوایی کردووه، وەکو زولفەقاری گۆران لەم بارەوه دەلّێ:

وه سەنەی هەزار سەدوسی و هەشت		خان ئەلّماس لوا وه دلێ بەهەشت

واته: خان ئەلّماس له سالّی هەزار و سەد و سی و هەشتدا کۆچی کرده بەهەشت.

له خان ئەلّماسەوه گەلێ هۆنراو بەزاراوەی گۆرانی بەیادگار ماوەتەوه کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. پێشبینییەکانی خان ئەلّماس داگری زنجیرەیێ ڕووداو و کارەساته له بارەی داهاتووی ئێرانەوه کە شاخوەشین ئەو ڕووداوانەی له سەدەی پێنجەمی کۆچیدا پێشبینی کردووه و خان ئەلّماسیش له سەدەی دوازدەمدا بەهۆنراو هۆنیونیەتەوه.

ئەم کارەساتانه هەر کام له خول و ڕۆژگارێکی دیاریکراودا ڕوویان داوه، پەلاماری تەیموورییەکان بۆ سەر ولاّتی ئێران و بەرپابوونی شەڕوشۆڕ و هەرا له هەموو شار و شوێنێکی ولاتدا، بەشی هەره گرنگی پەڕاوەکە پێک دێنێ. لەم ڕۆژگارەدا تەتەرەکان بەجارێ ئێران داگیر دەکەن و هەموو جێ و شوێنێکی دەسووتێنن و بەزەییيان بەکەسدا نایه و هەر کەسیان بەرکەوێ دەیکوژن.

له جیهاندا کوشت و کوشتار و توولانەوه ڕوو دەدا و جیهان تاریک و تەنگ دەبێ و بلێسەی ئاگری شەڕ بەرز دەبێتەوه و لەشکر و سوپای نەیار هێز دەسەنێ و بەسەر هێزی خۆییدا زالّ دەبێ، بەلاّم لەپڕ دەرگای هیوا و ئومێد بۆ خەلّک دەکرێتەوه و خەلّک بەسەر هێزی دوژمندا زالّ دەبن و ئەوسا چەند بنەمالّه بەناوی سەفەوی و هەوشاری و قاجاری و پالّەوی له ئێراندا فەرمانڕەوایی دەکەن و له هەموو دەورەکاندا بەجارێ گەلی ئێران دەچەوسێننەوه و هەموو خێروبێرێکی ولاّت له ناو دەبەن.

ئەمەش بەندێک له پێشبینییەکانی خان ئەلّماس سەبارەت بەشەڕوشۆڕ و ئاژاوه و هەنگامەی ناوخۆیی ئێران کە دەلّێ:

چوار گۆشه ماتەن، چوار گۆشه ماتەن
سەراف مەزانۆ چوار گۆشه ماتەن
بگیر بگیرەن سەلاّت سەلاّتەن
ئاشۆی شارانەن شاخوەشین واتەن
نوتق ئەزەلّەن ژ ڕۆزگاران
کۆهان مارگیرۆ دەشتان سواران
تەک ئەو ماران ویم نه وەسواران
ژار مار خاسەن ژ نێزەداران

تەک بدەیم وە دەم نێش مارەوە
نە نامووس وە دەم نێزەدارەوە
یاران موسڵمان ڕای حەق شناسەن
سواران کافر خودا نەشناسەن
غولغولەی ڕۆمان خاقان قەیسەر
چون کولە گێرۆ سەرزەمین یەکسەر
زەنگی زەنگەوار تاتار هەوەش
کوردان ئەتراف تورکان سەرکەش
نە ژێر باڵ هند توغیان عەسکەر
خێزۆ هەیاهوو نامداران یەکسەر
نە شام تا حەلەب، بەڵخ و بوخارا
ژ ئەتراف چین فەغفوور دارا
گرداگرد جیهان فەرەنگ عورووس
بوڵەند بۆ ناڵەی سەدای تەپڵ کووس
غورشت پاناڵ سم ستووران
هند گێرۆ فەرەنگ ئێران و توووران
چەکا چاک تێغ نامی نامداران
بەرق ڕەعد کۆس غوڕان سواران
چینی کەمەنان بارام سەرکەشان
قاژەی پەیکانان تیر تەرکەشان
شەرارەی ئاهر شوومی ستاران
هەنگامەی نەبەرد تۆپ قومپاران
هەیهات گوردان بەرگ فۆلادپووش
تەڵەبکار ڕەزم هوون سیاووش
گەرد و تۆز و تەم مەرکەبان ژ خاک
گێرۆ کەهکەشان مەرتەبەی ئەفلاک
هەر نە هندوستان تا وەفەرەنگی
ئاراستە مەبۆ چەند تۆپ جەنگی

یەوم مـەحـشــەر بۆ نە چاڵەی قـەزوێن
چەند هەزار ئاڵە مـەگـێـڵـۆ وە زێن
چەند هـەزار ئاڵە گشت ئەبڵـەق نیـشـان
مـەگـێـڵـۆ وە زێن بێ سـەر و سـامـان
هەفت شەوَ و هەفت رۆ جەنگ دین مەبۆ
ئاو ئاسـیـاوان گشت وە خـوین مـەبۆ

واتە: چوارگۆشـەی جیـهان مات و بێ دەنگە و ئـەمەش بۆ هەموو کەسێک ڕوون نییە و بۆ ئەو کەسە ئاشکرایە کە دڵ و دەروونێکی پاک و خاوێنی هەیە، بگیر بگیر و هەرا هەرایە و بشـێـوێ و ئاژاوەی شـارانـە و ئەمـەش شـا خـوەشین وتوویەتی. ئەمـە لە ڕۆژی بەریـنەوە نووسراوە کە ڕۆژێکیان دەبێ تەواوی کێوان مار دای گرێ و لە دەشتدا سواران کۆبێتەوە. پاڵ بدەنە ئەو مارانەوە چاکترە تا ئەوەی نزیکی سوارەکـان بکەونەوە، وە ژاری مـارەکـان چاتر لە ئێشـی نێزدارەکـانە با پـاڵ بدەینە مـارەکـانـەوە، نەوەکو ئـابڕوومان بڕوا بەدەست نێزەداران و شەڕکەرەکانەوە. ئەی یاران! ئەو کەسەی وا مـوسڵمـان و خواناسـە دەبێ ئەوە بزانێ کە ئەو سوارانە وا هێرش دێننە سـەر وڵاتەکەتان ناخوا و بێ بڕوان. ڕۆژێکیـان دێت کە وڵات دەبێتە مەیدانی شـەڕ و لە لایەکەوە ڕۆمەکان هێرش دێننە سەر خەڵک و لە لایەکەوە سـەربازەکانی خـاقان و قـەیسـەر وەکو کولله وڵات داگیر دەکەن، تەتەرەکان لە لایەکەوە، وە تورکـەکـان لە لایـەکی ترەوە هێـرش دەبەنە سـەر کـوردەکـان، هەرا و هاواری ناوداران لە هەموو لایەکەوە هەڵدەستێ، لە شـام و حـەلەب و بەڵخ و بوخـارا سـپـای ڕووس پەلامـار دێننە سـەر خـەڵک و دەنگی تەپڵ و کـۆس بەرز دەبێتـەوە، وە فـەرەنگ ئێـران و توووران دەگـرێ و ناودارانی وڵات دەکـەونە نـاو شــەڕ و لـە هەمـوو لایـەکـەوە تیـر و گـولله دەبارێ و بـەتۆپ و خـومـپـارە شـەڕ دەکـەن و تۆز و گـەردی سـمـی ئەسـپـەکـان بەجـۆرێ بـەرز دەبێتـەوە کـە کەهکەشـان دادەگرێ، و هەر لە هیندوستانەوە تا فەرەنگستـان تۆپ بۆ خەڵک دادەبەستـرێ و شـاری قـەزوێن دەبێتـە مـەکـۆی شـەڕ و چەند هەزار ئەسـپی ئاڵە دەگەڕێ و بـەم چەشنە حەوت شـەو و حەوت ڕۆژ شـەڕی دین دەست پێ دەکرێ تا ئاوی ئاشـەوان دەبێتە خوێن.

خان ئەڵماس درێژە بەپێشگوتنەکەی دەدا و دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

سـوور ئیـسـرافـیل نـە رووی ئەورەوە
یـاڵـدار و بـاڵـدار نـە چـوار دەورەوە
تـەخت زەڕنیـشـان شـاهی بەگلەران
مـەیۆ وە یوورتگای سم سـتـووران

نە سـولتـانیـە قـڕ بۆ سـولتـانان
نە زەنگان گـێـرۆ عـەزیم دیوانان
کاسـەی کەلەی سـەر قـەیسـەر وەجام بۆ
پیـاڵەی فـەغـفـوور مـەجلس سـام بۆ
تورکـان ژ سـەرین، کـوردان ژ دامـان
ژ پای سـەهـەند کـۆ سـان غـولامـان
وەی هـەنـگام تـەنـگ ئەوەن بـەلاشـۆ
قـەوم بابا خـوەشین ئازادە بەرشـۆ
ئازادە بەرشـۆ، بەرشـۆ وە کـەنـار
گـەنج پەی یارسـان بەیۆ وەخـەروار
وە هەر هەفت ئقلیم حوکمش ئیزهار بۆ
بلال جـاڕ کـێـشـۆ دەور دەور یار بۆ
شـەرارەی ئاتەش بەرق زولفـەقـار
زوهرە دوور مـەبۆ سـاتێ سـەد هەزار
مـەشـرق تـا مـەغـرب بەندەر تا بەندەر
گشت ئامان مـەوەن وە ساقی کـەوسـەر
ئەر هەی سـەرافـان دانە شنـاسـان
بینـاییی عـەینان ڕۆشنایی زەینان
شـادی کـەن شـادی عـەجـەو تەمـاشـا
فکر ئەو ڕۆ کـەن نیـیـەن جـای حـاشـا
(خـان ئەلمـاس)! یەقین بکەرە باوەر
وادە تەمـامـەن جیـهـان مـەویەکسـەر

واتە: وەکـو ئەوەیە کـە ئیسـرافـیل دەدا لە شـاخنەفـیـرەکـەی بۆ ئەوەی هەمـوو بۆ لێپرسینەوەی ڕۆژی پەسلان لەسەر خاک ڕاپەڕن. یاڵدار و باڵدار لە چواردەوری جیهان دێنە لەوەرگـە، وە لە سـولتـانیـەدا تەواوی پاشـایان قـڕ دەبن و تیـا دەچن. لە زەنگاندا دیوانێکی گەورە پێک دێ و کـاسـەی کەللەی سـەری قەیسـەر دەکەنە پیاڵە بۆ ئاو خواردنەوە. تورکـان لە ژوورەوە و کـوردەکـان لە داوێنەوە لە داوێنی سـەهەند کـێـودا خـولامـەکـان ڕیز دەبەستن، لەم کاتە تەنگەدا ئەوەند بەلا و ئاپوورە لادەچێ کە لایەنگرانی شاخوەشین ئازاد دەبن، وە گەنج بۆ یارییـەکان بەخەروار کۆ دەبێتـەوە و لە هەمـوو شـوێنێکدا دەنـگی بانگی

بلال بەرز دەبێتەوە و بڵێسەی ئاگری بەرقی شمشێری زولفەقار بەجۆرێ بەرز دەبێتەوە کە ئەستێرەی ناهید لە ساتێکدا سەد هەزار فرسەنگ دوور دەبێتەوە، خەڵکی خۆرهەڵات تا خۆرئاوا بەندەر تا بەندەر هەموو ئامان دێننە مەیگێڕی حەوزی کەوسەر، دەسا ئەی دانەناسان و ئەی سۆمای چاوانم، شادی کەن و بیری ئەو ڕۆژە بکەن کە گومانی تێدا نییە. ئەی خان ئەڵماس! بڕوات بێ کە تەمەنی جیهان لە کۆتایی بوون دایە و ئەو ڕۆژە دەگات.

٢

دۆسان قوربانی، دۆسان قوربانی
بواچم ئاداب ئایەی قوربانی
تەمام تەیارکەن جەم سوڵتانی
قەوڵ رۆی ئەزەڵ شاه مەردانی
خورد نۆسەددەی سپای شاخوەشین
وە عەشق داوود چەنی بنیامین
نە وەخت تەنگی پەی رەفع بەلا
وە ناچار قوربان بکەروون سەلا
ئەو پەرێ عوقبا کەردش ناتاوە
ژ جوملە رشوە پێشکەش حەساوە
وە عالەم وەش حوسن ڕەزای دڵ
مەبۆ بکاڵین تۆم پەرێ حاسڵ
وە یەقین پاک وە سدق ئیخلاس
ئەوەن قوربانی پەی رۆی ئیلتماس
ئەوەڵ جبرەئیل قۆچ نەغەیب ئاوەرد
وە جای ئیسماعیل قوربانیشان کەرد
ئیسم ئەو قوربان مەشهوورەن نەعام
ئیسمش مەزانۆ جوملەی خاس و عام
دەهەم زیلحەجە عید قوربانە
عالەم مەزانۆ وە شا عەیانە
سانی قوربانی کەڵەزەردە بۆ
گۆشت ماسی شەت میکال وەردە بۆ

مـــەبۆ قـــوربانی وەش ڕەنگ و تەیار
شـەش مـانگ ویەردە چاخ وەش ڕەفـتـار
جـەم کـەران چەند کـەس یاران دڵپـاک
ئیخـلاس نامـوەر شـای سـوڵتـان سـەهاک
پاک کەن دەست و پاش، دەماغ چەنی دەم
وە ئـایەی ئـەرکـــان باوەران وە جـــەم

واتە: ئـەی دۆسـتـــان قـوربانی بکەن و ئەوا ڕێ و ڕەوشــتی قـوربانیکردنتـان بۆ شی دەکەمـەوە، لەم کاتەدا جەژنێک پێک بێنن، چونکە ئەمـە فـەرمانـی شـای مـەردانە، تا ببێـتە هۆی دڵخۆشی و خوردسپای (نۆسـەددەی) شا خـوەشـین، وە بەیادی داوود و پیر بنیـامین و لە کاتی تەنگوچەڵەمەدا دەبێ قوربانی بکەن. ئەوەش بۆ ڕەزامـەندیی خوای تاق و تەنیـایە و دەبێ قوربانی پێشکەش بکەن، بۆ ئەوەی دڵ و دەروونتان ڕوون بێتەوە. جـا دەبێ تۆ و بۆ بەرهەم و دەستکەوت بکێڵن، بەمەرجێ کە بەدڵێکی پاک و خاوێن قوربانییەکەتان بکەن.

هۆی قوربانیکردنیش ئەوە بوو کە جبرەئیل بەرانێکی لە پێوارەوە هێنا تا باوکی لەجیاتی ئیسماعیل سـەری ببڕێ، ئەو قوربانیشە لە هـەموو کـەسێک ڕوون و ئاشکرایە کە دەکەوێتە دەیەمی مـانگی زیحـەججە. قوربـانییەکی ترمـان هەر کە قـوربانیی کەڵەزەردەی پێ دەڵێن و ئەمـەش سـان سـەهـاک ئەنجـامی داوە و ئێـمـەش دەبێ ئەو کارە بکەین، هەروەها کـە پیـر میکائیلی جاف ماسییەکی لە دەریا گرت و کردییە قـوربانی و قوربانییـەکەی قبـوڵ بوو. دەبێ قوربانییەکەتان سەرەتا شەش مـانگ پەروەردەی کەن و ئەوسا سـەری ببڕن و لە پاشا کۆڕێک پێک بێنن و یاران و هـاوەڵان بانـگ کەن، ئەو یارانەی کـە دڵسـۆزی سـان سـەهاکن، ئەوسا دەست و پێ و لووتی باش بشۆرن و لێ نین و بیهێننە ناو جەم و دابەشی کەن.

مـەبۆ جـەم نشـین گـشت قـاڵب پاک بۆ
قــابڵ وە حــوزوور شـــای ســامناک بۆ
دیدەی ناپاکـــان مـــەحـــرەم نین وەجـــەم
بوینوون مــیــزان خــەلیــفــە و خــادەم
چونکە ناپاکـــەن وە کـــان شــــەیتـــان
ژەو بۆ مـــەحـــرەم نین وەجـــەم ســـوڵتـــان
وەرەسـم ئەزەڵ قـــاعـــیـــدەی دۆســـان
یەکـیـەک پێـشـانـی قـوربان ببـۆســان

شـــيـــرين شـــوكـــرانه بـاوەرن وەپێش
کامش شـیرین کەن وەشـوکـرانەی وێش

من بـەعـد وەرداران ئەو دەست ڕاســـتش
چەنی سـەودای تێغ قـسـمـەت قسـاسش

بـوانـان دوعـــای شـــەرت بنیـــامـین
جـەم هـیـمـەت کـەران وەلاڵە و ئـامین

وە نـاز قــــوربانـی وەرداران وە جـــا
داخڵ کـەن قـوربـان وەجـای خـەڵوەتگا

وەخـــتێ قــوربانـی داخڵ مـــەو زەمـین
بـواچـن وە نـاز پـاک بـنیـــــــامـین

خـاس ڕەگ حـەڵقش جـیـاکـەن وەهەم
ئـەوا بـوڕۆ گـــەڵووش وە ســـتـــــەم

هەر وەخت مـەکـێـشن تێغ وەبێ مـەدار
مـــــەبۆ بـواچـن ئەوەڵ ئـاخـــــر یار

هـوون قــــــوربـانـی بـڕشـن وە چـاڵ
بکەن شـــوکـــر زات بینـای زولجــەلاڵ

واتە: ئـەو کـەســانە وا لە جـەم و کـۆڕەکـەدا کـۆ دەبنەوە دەبـێ دڵپـاک و دروسـتکار بن بەجۆرێ کە خـوا خۆشی لێیان بێ، چونکە کەسێک ناپاک بێ، ناتوانێ لەو کۆڕەدا دانیشێ، تا خـەلیـفـە و خـادم ئـەوان بەچاوێک ببـینن، چونکە ناپاک لە ڕیزی ئەهـریمەنە، بۆیە ئەم چەشنە کـەسـانە لە جـەمـدا کـۆبنـەوە، وبەپێی ڕێ و ڕەوشـتی ئاین دەبێ هـەمـوو بۆ دروسـتکردنی قوربانییەکە تێ کۆشن و یەک یەک تەوێڵ و هەنیەی قوربانییەکە بۆ پیرۆزی مـاچ کەنەوە، وە بۆ سپاسی یەزدان شـیرینی بهێنن و بەناو خەڵکدا بڵاوی کەنەوە و کـامی خەڵک شـیرین کەن لە پاشا دەسـتی ڕاستی بەرزەوە کەن و ئەوسـا سـەری ببڕن و دوعـای بنیامین بەسەریدا بخوێننەوە و ئەوانەش وا لە کۆڕەکەدان هـەموو دەبێ ئامین بڵێن.

قـوربـانییەکـە یەکجـار بەرز کـەنەوە و دەبـێ ئـەوەش بزانن کە نابێ کـەسێکی تـر جگە لە خـۆتان لەوێدا بێ، کـاتێ کـە قـوربانییـەکـەتان نایە سـەر زەوی دەبێ بڵـێن: "بەنـازی پاکی بنیامین" و ئەوسا بەوردبینییەوە ڕەگەکانی گەرووی ببڕن و نەکا کە بەستەم گەرووی ببڕن و ئازاری بدەن و کاتێ کارد یا چەقۆ ئەننە ملی دەبێ بڵێن: هەوەڵ و ئاخر هەر یارە و ئەوسا

خوێنی قوربانییەکە بکەنە ناو چاڵێک و لە پاشا سپاسی خوای تاق و تەنیا بکەن.

خان ئەڵماس لەم هۆنراوەدا سەبارەت بەچۆنییەتیی قوربانیکردن دەدوێ کە لە ناو هەقەکاندا باوە کە بەچەشنێکی تایبەت سەری دەبڕن و لێی دەنن و ئەوسا لە ناو خەڵکدا دابەشی کەن ئەڵبەت سپڵ و ریخۆڵە و ئێسکی شانە و خوێنەکەی دەخەنە ناو کیسەیەک و دەیخەنە ناو چاڵێک و سەری دەننەوە و ئەوسا لێی دەنێن و حەوت جار بەسەریدا دوعا دەخوێنن و دابەشی دەکەن.

دیوانەکەی خان ئەڵماس کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی نووسەرەوە کۆکراوەتەوە بەڵام هێشتا بڵاو نەبووەتەوە کە خوا حەزکات لە داهاتوودا دەخرێتە ژێر چاپەوە.

سەرچاوەکان
١- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٢- بزرگان یارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.
٣- دیوانی خان ئەڵماس کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی، ١٣٦٠.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخان ئەڵماسی لوڕستانی.

محەمەد ئاغای غەمناکی

١١٠٢ - ١١٩٧

ئەم هۆنەرەمان محەمەد و کوڕی ئەحمەد بەگی زەنگنەیە و نازناوی هۆنراوی غەمناکییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٠٢ی کۆچی لە دێی قەیتوول کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەرکووکدایە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. ئەحمەد بەگ سەرەتا لە لای باوکی فێری خوێندنی زمان و وێژەی فارسی بووە و لە پاشا لە لای مامۆستای تایبەتدا خەریکی خوێندنی ڕێزمانی فارسی و عەرەبی بووە و چەند ساڵێکیش لە کرماشاندا لە لای خزمەکانی ماوەتەوە و لەوێشدا فێری خەتخۆشی بووە و لەگەڵ هۆنەرانی ئەو سەردەمەشدا کۆبووەتەوە و چەشکەی وێژەیی لێ وەرگرتوون و هەر لەو کاتەدا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی کورد و فارس و بەرە بەرە خۆیشی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، لە پاشا گەڕاوەتە دێ و مەڵبەندەکەی خۆی و بووەتە یارمەتیدەری میر ئەحمەد بەگی زەنگنە و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەکاری مڵکداری و کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٩٧ لە تەمەنی نەوەد و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

محەمەد ئاغا وەکو بۆمان دەرکەوتووە نازناوی هۆنراوی سەرەتا زەبوونی بووە و لە پاشا غەمناکی هەڵبژاردووە، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنراوەکانی هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی گەیشتووەتە دەستمان، ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا چاپ کراوە کە لە وەڵامی میر ئەحمەد بەگ هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

میرزام سیا سەنگ، میرزام سیا سەنگ

میرزام وەدەس تۆن دڵ وەسیا سەنگ

میرزام ئاوەردی سیاسەت سەد ڕەنگ

ئاخر ئاوەردی سەنگ سەرد وەدەنگ

حەقم دای وەدەس حەق دارانەوە

مینای دیدەم دای وە خارانەوە

ئاخ بۆ زەڕین کۆ قوڵڵەی خورمادار

سەیر مەهرەوان ویەرد عومەریار

"زەبوونی" وەی ڕەنگ دڵ هەراسانەن

ئازیز تەرک زێد جە تۆ ئاسانەن

ئازیز هامسەران، عومرم هەر زێدەن

زێدش وە بێ خوێش هەر نائومێدەن

هەرچەند وێم مەدەم زەوی (قینەگا)

نازم جۆش واردەن (دی ناخوێنەگا)

ئاو (عەواسان) سەدای ڕۆڵە ڕۆ

خەیلێ خاستەرەن جە بوزورگیی تۆ

غەمان گشت کۆکۆجەم جەلام جەمەن

شینەن، زارییەن، زایەڵەن، تەمەن

واتە: ئەی میرزام! دڵم لە دەس تۆ بووەتە بەردی ڕەشەوە و بەهیچێ پاک و خاوێن نابێتەوە، ئەوەندە ئازاری منت دا و ڕەنجاندمت، سەرئەنجام بەردی بێ دەنگت هێنایە قسە، هەق و مافی منت فەوتاند و بەبەڵەی چاومت خستە بەر دڕک و بریندارت کرد. ئاخ بۆ (زەڕین کۆ) و (قوڵڵەی خورمادار) کە ماوەیەک لەوێدا تەمەنم ڕابوارد. من زۆر هەراسانم و لەوەی کە زێد و مەڵبەندەکەم بەجێ هێشتووە لە لایەکەوە پەشێوم، وە لە لایەکەوە شادمانم کە تۆ نابینم. ئەی خۆشەویستەکانم من زێد و مەڵبەندەکەم خۆش دەوێ، من کەی دەتوانم

(زەوی قینەگا) و (دێ ناخوێنەگا) لە بیر بەرمەوە، بەڵام ئەوەندە دەزانم کە ئاوی عەواسان و دەنگی رۆڵە ڕۆ زۆر لە میریەتی و گەورەییی تۆ باشتر و خاسترن.

حەمە ئاغا لەم هۆنراوانەدا کە لە وەڵامی میر ئەحمەد بەگدا هۆنیوەتەوە دەردی دڵی خۆی بۆ دەکا و دەڵێ ئەوەندە پەشێو و زویرمت کردووە کە ناتوانم بگەڕێمەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆم، گەرچی زێدیشم زۆر خۆش دەوێ و ناتوانم دڵی لێ بەربدەم. وەکو دەڵێن هەتاکو میر ئەحمەد بەگ ماوە، غەمناکی نەگەڕاوەتەوە و لە پاش مردنی دیسان گەڕاوەتەوە زێدەکەی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلادین سەجادی.

٢- گۆڤاری دەنگی گێتی تازە - ژمارەی دوو، ساڵی ١٩٤٥.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەغەمناکی.

ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی

١١١٨ - ١١٩١

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵماس و کوڕی ئەحمەد خانی کەندۆڵەییە و بەپێی سەرەتای یەکێ لە "نادرنامە"کان کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١١٨ی کۆچی لە دێی کەندۆڵە لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٩١ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا هەر لەو دێیە کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. کەندۆڵە لە چەند کیلۆمەتریی کرماشان دایە.

بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، ئەڵماس خان لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو دەورە بەمنداڵی خوێندوویەتی و فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و خەت خۆشی بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و ئەسپەهان و شیراز و خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە ناو لەشکر و فێری هونەری شەڕ بووە و لە دەوری نادر شای هەوشار (١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی)دا بووەتە سەرۆکی هەنگێک و پاشان لە شەڕی نادر و تۆپاڵدا هاوبەشیی کردووە، بەڵام لەبەرئەوەی تێک شکاوە، نادر لێی تووڕە بووە و تەمێی کردووە و ئەویش گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا مردووە.

ئەڵماس خان لە هۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبوور و شمشاڵدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، گەرچی ئەو زۆربەی دەوری لاویەتیی لە ناو لەشکرەکەی نادر بردووەتە سەر و لە شەڕ و ڕمبازی و شمشێر وەشاندندا شارەزا بووە، بەڵام لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا

دەستێکی باڵای هەبووە، وە لە پاش ئەوەی کە لە ناو لەشکرەکەی نادر دەرکراوە، لە دێی کەندۆڵەدا گۆشەنشین بوو، وە پاشماوەی ژیانی بەهۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبوور و کاری کشتوکاڵ و دانیشتن لەگەڵ وەرزێران و پیاوە گەورەکانی مەڵبەندەکەیدا بردووەتە سەر، وە لە پاش شەڕ و ڕەزم ژیانی لەگەڵ هۆنراو و مۆسیقادا بەسەر بردووە، وەکو دەڵێن مزگەوتێکیشی لە دێیەکەیدا دروست کرد و بەڕۆژا دەچووە مزگەوتەکەی و لەگەڵ خەڵکدا وتووێژی دەکرد.

ئەڵماس خان لەگەڵ ئەوەی کەوتە بەر بەرق و قینی نادر و لە لایەن ئەوەوە تەمێ کرا، بەڵام هەرگیز نادری لە بیر نەبردەوە و ئەوی لە دڵەوە خۆش دەویست و هەر بەم بۆنەوە پەڕاوێکی بەناوی "نادرنامە" کە نزیکەی پێنج هەزار هۆنراوێک دەبێ هۆنییەوە کە بە پەڕاوێکی مێژوویی دێتە ژمارە.

جگە لە نادرنامە چەند پەڕاوی تری بەهۆنراو هۆنیونەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە کە بریتین لە: "کەنیزەک و یازدە ڕەزم" و "خورشید و خاوەر" و "شەماڵ و زەلان".

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەن کە لە نادرنامەکەی هەڵمان بژاردوون و سەبارەت بەتیپەکانی تۆپاڵ پاشایە کە دەڵێ:

سەحەر تۆپاڵ شا خێزا عەزم کین
جۆشنا سپا سووار بی وە زین
کێشا کەڕەنا سەڵات هەی دان
غولغولەی ڕۆمات ئاما نە مەیدان
سەف دان سەف ئارا سەرهەنگ سەرداران
تیپ تیپ و لەک لەک عەلەم وناران
تۆپاڵ کەرد تیپ تیپ تیپان تیپ ئارا
دەستە دەستە سەف مدرا نە سارا
تیپێ ژ ڕۆمێ، تیپێ ژ تەتەر
تیپێ ژ عەرەب شۆڕ شەڕ نەسەر
تیپێ جەی میسری، تیپێ جەی شامی
تیپێ جەی مەککە مەردان نامی
تیپێ جەی کەی، تیپێ کلاشی
تیپی ئەر نەبووت، تیپی سورداشی

تیـــــپی تـەپەلوو، تیـــــپی لـەیلانـی
تیــــپێ غـــەزائیل، عـــەرەب کـــەیلانی
تیــــپێ یەزیدی، تیــــپێ شـــەیتـــانی
تیـــپێ نەسـرانی، تیــپێ مـــەڵتـــانی
تیـــــپێ پاسنی، تیـــــپێ داسنی
تیـــــپێ هەکـــاری، تیــــپێ باسنی
تیـــــپێ ژ بەبە، تیـــــپێ باجـــــەڵان
تیـــپێ ژ بڵــبــاس، قـــەدیم قـــاتڵان
دەســتـە دەســتـە کـەرد تیـپـان تیپ ئارا
پۆشـا ســـەربســـات ســامـــان ســـارا
تەمـــام کـینەپۆش بێ خـــۆف ژ مـــەردەن
عـــاسی ئەبڵــەق دار کـــەفـــەن نەگـــەردەن
تۆپ تـۆپخـــــانـان جـــۆش جـــــەزایر
بـەست نـە پێش تیـپ ئـاشـــــــووب ئـایر
شـــان ســـــەهمناک تۆپ پڕ غـــــرێو
دەهـان پـڕ ژ دوود چـون دەمـــــــاغ دێـو
ســلــســلــەی ســپــاش بەو تەور ونارا
دا نـە تـەپڵ کـــۆس، جـــەهد جـــەنگ ئارا
گـــرمـــەی کـــەبرەگـــان نەبەرد ناڵە
تـاونـا جـــــە جـــــەرگ زاڵەدار زاڵە
مـــەردان بەزم شـــەڕ مـــەدران بەکـــینە
دەست بەتێغ تیــژ ســپــەر نە ســـینە

واتە: لە بەرەبەیاندا تۆپاڵ پاشا بۆ شەڕ ڕاپەڕی و لەشکرەکەی هان دا بۆ شەڕ، وە دای لە کەڕەنا و شەیپوور و سەرۆکەکانی سپا تیپی لەشکرەکەیان ڕیزدا و هەر تیپێک ئاڵایەکی گرتبووە دەستەوە و هەموو خۆیان بۆ شەڕ و پەیکار ئامادە کردبوو. هەر کام لە تیپەکان ڕاوەستان و ئەو تیپانە بریتی بوون لە: "ڕۆم و تەتەر و عەرەب و میسر و شام و مەککە و کەی کەی و کلاش و ئەرنەبووت و سووڕداش و تەپەلوو و لەیلانی و غەزائیل و کەیلانی و یەزیدی و نەسرانی و مەڵتانی و پاسنی و داسنی و باسنی و هەکاری و بڵباس". ئەوسا

تیپەکانی دەستە دەستە کردەوە و بۆ شەڕ ڕازاندیانەوە و هیچ کام لە مردن نەدەترسان و بەڕاستی هەموویان تینووی شەڕ بوون، تۆپیشیان لە هەموو لایەکەوە دابەستبوو کە ئاگری ئاژاوەی هەڵدەگرسان، ئەوسا دایان لە تەپڵ و کۆس و زاڵەی بنیادەم دەچوو. پیاوانی شەڕکەر هەر کام شمشێر و قەڵغانیان گرتبووە دەستەوە و خۆیان بۆ شەڕ ئامادە کردبوو.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی تر لەو پەڕاوە سەبارەت بەتیپەکانی لەشکری نادر کە دەڵێ:

نەی جانب نادر جۆشا عەزم کین
سووار بی سالار سلێمان نگین
جۆشا، خرۆشا وە بێ مدارا
یاساڵ قۆشەن کێشا نە سارا
دا نە کەڕەنا خێزا سپا و سان
چون قۆچ جەنگی ئاما نە مەیدان
سان بێ سامان سەف دا سەف ئارا
سەرهەنگ سەرداران عەلەم ونارا
دەستە دەستەکەر تیپان تیپ وەتیپ
هەر تیپێ چون تەوق تیپ ئەورەنگ زیب
تیپێ ژ هەوشار، تیپێ ژ قەجەر
تیپێ ژ ئەفغان شۆڕ شەڕ نە سەر
تیپێ ژ ئوزبەک، تیپێ ژ قەڵماخ
تیپێ ژ گورجی، تیپێ ژ قازاخ
تیپێ ژ تەکە، تیپێ تورکمان
تیپێ ژ یەمووت، تیپێ کۆکەلان
تیپێ ژ فارسی، تیپێ عێراقی
تیپێ ژ لزگی، تیپێ شوقاقی
تیپێ ژ لۆلۆ، تیپێ لالەوی
تیپێ ژ موکری، تیپێ مامەوی
تیپێ ژ بەلووچ، تیپێ ژ لاری
تیپێ خورەراسان کۆی سەبزەواری

تیــــپێ ژ فــــەیلی، ژ وەرمــــزیاری
تیــپێ ژ مــەردان کــۆی بەخــتـیــاری
تیــپێ ســیـســتــانی، تیــپێ کــابلی
تیـــــپێ زەنگەنـە، تیــــپێ زابلـی
تیــپێ ســمنانی، تیــپێ دامــوغــانی
تیــــپێ ژ مــــەردان مــــازەندەرانی
تیــــپێ بوخـــارا، تیــــپێ ژ بەڵخی
تیــپێ ســەمــەرقــەند بەتوند و تەڵخی
تیــپێ قــــووچانی، تیــــپێ کــەلاتی
تیــپێ مــەشـــهــەدی، تیــپێ هەراتی
تیــــپێ بەندەری، تیــــپێ بیـــوازی
تیــپێ کــۆکــەڵوو، تیــپێ شــیــرازی
تیــپێ شــمــاقی، تیــپێ شـیــروانی
تیــپێ تفلیــسی گــەنجــە ئێــرەوانی
زەربە زەربە تیپ بلووک بلووک ســەف
سەف سەف سان دریا تاسا رای نەجەف
دەسـتـە دەسـتـە کـەرد تیپ قـۆچاخـان
باڵ بەیـداغــــان بی وە چـراخـــــان

واتە: لەم لاوەش نادر ڕقی هەستا و وەکو سلێمـان سواری ئەسپەکەی بوو، لەشکرەکەی کێشایە دەشت و دای لە کەڕەنا و شەیپوور و لەشکرەکەی پۆل پۆل کردەوە و وەکو بەرانی شـەڕی هاتە ناو مـەیدانی شـەڕەوە و لەشکرەکەی ڕازاندەوە و سـەرۆکـەکـانی سـپاکـەی ئالاکانیـان هەڵگرت و لە پاشا تیپەکانی دەستە دەستە کردەوە کە ئەو تیپانە بریتین لە ئەم تیپـانە: "هەوشـار، قـەجـەر، ئەفـغـان، ئوزبەک، قـەڵمـاخ، کـورجی، قـازاخ، تەکە، تورکـمـان، یەمـووت، کۆکـەلان، فـارسی، عـێراقی، لزگی، شـوقـاقی، لۆلۆ، لالەوی، مـوکـری، نامـەوی، بوکری، مـامـەوی، بەلووچ، لاری، خـوەراسـان، سـەبزەواری، فـەیلی، وەرمـزیـار، بەخـتـیـاری، سیـسـتـانی، کابلی، زابلی، زەنگنە، سـمـنانی، داموغـانی، مـازەندەرانی، بوخـارایی، بەڵخی، سـەمـەرقـەندی، قـووچانی، کـەلاتـی، مـەشـهـەدی، هـەراتـی، بەندەری، بیـوازی، کـۆکـەڵوو،

شیرازی، شماقی، شیروانی، تفلیسی، ئێرەوانی". هەمووی تیپەکان بەڕیز ڕاوەستان و تا دەشتی نەجەف درێژەی بوو و، بەشەودا هەموو جێیەک بووە چراخان و بەجارێ ئەو ناوە ڕوون بووەوە.

خان ئەڵماس نادرنامەکەی بەکوشتنی نادر کۆتایی دێنێ و دەڵێ لەبەرئەوەی لە ئاخر و ئۆخری پادشایەتیدا لەخۆی بایی بوو، وە دەستی کردە زۆر و ستەم و کوشتنی خەڵکی ئێران ئەوە بوو کە سەرۆکەکانی سپای لە پیلانێکدا ڕژانە سەریدا و کوشتیان وەکو دەڵێ:

ئەلقســـــــە نادر ســــەرنگوون کـــەردن
ســـامـــانش ســـامـــاڵ خـــاک و هوون کـــەردن
هوونی غـــــەنیــــمـــــان ژ هـوونش وەردن
گــــــەنج و خـــــــەزانەش بەغـــــارەت بەردن
قـــاو کــەفت نە قـــۆشـــەن ســپـــا خـــرۆشـــا
ڕشـــیــــان نە حــــەرەم ســـــەراپەردەی شـــا
ژ هـەر چوار جـــانب هجـــووم کــــەردشـــــان
یۆرشت بـە خـــــــەیمەی نادر بەردشــــــــان
زێــــــــڕەی زەلاڵــــــەت زاری زوڵــــــم و زوور
نادر بی وە ســـــان ســـپـــــای ســــەلم و تـوور
ڕشـــیـــــا نـە حــــەرەم ســـپـــــای پڕ ژ کـین
ســــەراپەردەی شــــا کـــــەردن قـــــەتڵ قـین
بە قـــــــەتڵ و غـــــــارەت، بە تـاخت و تـالان
ســـڵـــســـڵـــەی ســـامـــان نادری مـــالان
زیڕەی کــــەنیــــزان تـەلا تـاقــــیــــیـــــان
زاریی غـــولامـــان ســـادە ســـاقـــیـــیـــان
داد مــــەحـــــبــــوویان تاج و تەل نە ســــەر
خـــاسـەگی خـاسـان مـورەســـەع کـەمـەر
زاری زەریفـــــان ســــیـم و زەڕنە گـــۆش
بـــــانـــــۆ بــــانـــــۆوان زەریـــاف زەڕ پـــۆش
نـــازداران شـــــــــــا بـــە نـــاز پـــەروەردە
مــــــیللەت مــــــیللەتـان بەردن وەوەردە

ئاوەردن مـــیـــران تاج کـــەمـــەر زەڕ
یەکـیـەک بە شـمـشـێـر جودا کـەردن سـەر
نازک، نازداران حـــەرمـــســـەرای وێش
بەوەردەی ئەسـیـر مـەکـێـشـان بەکـێش
بـە زیـڕە و زاری نـادر مـــــــــەلاوان
جـەرگ سـەنگ سـەخت چون ئاو مـەتاوان
قـــۆشـــەن قین قـــەســـد ئاوەردن بەیاد
یەکـــســـان تەخت بەخت نادر دان وەباد
چەتـر چادران ســـــەرنگوون کـــــەردن
فـــەرش و فـــرووشـــان بەغـــارەت بەردن
ئەسـلـحـــە و ئەسـبـاب ئالات ئاین
کـــێـــشـــان بەردشـــان خـــانان خـــاین
تەخـت تاوســـیـش ســـــەرداران بەردن
خـــەیمەی مـــرواریش ســـەد پارە کـەردن
گـــــەنج و خـــــەزێـنەش بـەردن بەتـالان
کـــــەردشـــــان وە پەند وات ســـــالان
بە یەک کـفـر کـۆن سـلـسـلـەی نادر
نـە نـادرێ مـــــــــەنـد نـە چـەتـر چـادر
تـەنـتـــــەنەی تـەرتـیـب نـادر بـی بـەتـاڵ
نە تەخت مەند نە بەخت نە سەر مەند نە ماڵ
کــــــۆتا بـی دەعـــــــوای دیوان نـادر
ســـا بی ســـامـــانش وە ئەمـــر قـــادر
بەرد بـنـچـــیـنەی بنیـــادش کنیـــا
چمـــان نادر شـــا نامـــان وە دنیـــا
هانا هـامـــســـەران دنیـــا مـــەردەنەن
سـەوداش بی سـوودەن زەحـمـەت بەردەنەن
هەر کـەس مـوسـلـمـان خـوداشناسـەن
ڕای ڕاست بگێـــران نێکنامی خـــاســـەن

واتە: سەرئەنجام نادر لەناوچوو و لە ناو خاک و خوێندا تلایەوە و پیاوکوژەکان کە بەخوێنی تینوو بوون، لە خوێنەکەیان خواردەوە، وە گەنج و گەنجینەیان بەتالآن برد و قاو کەوتە ناو لەشکرەکەی و هەموویان ڕژانە ناو سەراپەردەکەی و دەستیان کردە کوشت و کوشتاری کەسوکارەکەی و خولام و نۆکەرەکانی، کەنیزەکان و کارەکەرەکانی دەستیان کردە شیوەن و گریان و لە پاشا بەدیل گیران، بەم چەشنە تەخت و بەختی نادر لەناوچوو، وە هەمووی ئەمانەش لەبەرئەوە بوو کە نادر لەخۆبایی بوو و، ناسپاسیی خوای کرد، بۆیە بەردی بنچینەی لە بنەوە هەڵکنیا و شوێنەوارێکی نەمایەوە. دەسا ئەی یاران لەبەرئەوەی دنیا مردنی لە شوێنە، سەودای ئەم جیهانە بێ سوودە، هەر کەسێک موسڵمان و خواناسە، دەبێ ڕێی ڕاست بگرێ، چونکە چاکە زۆر چاکە و هەموودەم دەمێنێتەوە.

سەرچاوەکان

١- نادرنامە - کۆکردنەوە و نووسینەوەی والیی ئەمیری - کەندوڵە، ١٣٤٧.

٢- نادرنامە - تالیف خان الماس گردآوری محمدامین نژاد - قروە، ١٣٣٤.

٣- نادرنامە دانراوی خان ئەڵماس کەندوڵەیی - کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی، ١٣٤٨.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵماس خانی کەندوڵەیی.

ئەڵماس خانی کوردستانی

١١٦٥ - ١٢٢٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵماس و کوڕی خەسرەو خانی کەلهوڕە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٦٥ کۆچی لە دێی ماراودا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لەسەر پەیڕەوی خوێندنی ئەو سەردەمە هەر بەمنداڵی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە سنە و لەوێدا ماوەیەک خوێندوویەتی و فێری خەت خۆشی و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و گەڕاوەتەوە دێ و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا خەریکی کشتوکاڵ و مڵکداری بووە و لە ساڵی ١٢١٤ی کۆچیدا لە دەوری فەتالی شای قاجار (١٢١١- ١٢٥٠ی کۆچی)دا گیراوە و لە شاری تاراندا بۆ ماوەی پێنج ساڵ بەند کراوە و لە پاش ئازادبوون گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٢٧ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرزا شەفیعی مامێزکی سەبارەت بەکۆچی دوایی ئەڵماس خان پارچە هەڵبەستێکی هۆنیوەتەوە و لەوەدا مێژووی مردنی ئەوی بەژمارەی ئەبجەد بۆمان دەرخستووە و دەڵێ:

شەفیع پەی تاریخ کۆچ ئەڵماس خان   وات: "کزەی جەرگم بەرز بی نە داخان"

کە بەپێی ژمارەی ئەبجەد دەکاتە ١٢٢٧ی کۆچی کە بەشێوەی کۆن بەم جۆرەیە: "وات: "کزەء جرگم برزبی نەداخان".

ئەڵماس خان کە بەئەڵماس خانی کەلهوڕ و ئەڵماس خانی کوردستانی بەناوبانگە، لە هۆنینەوەی هۆنراو و لێدانی تەنبووردا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و یەکێ لە شوێنەوارە گرنگەکانی ئەو کە بەیادگار ماوەتەوە شانامەیە کە لە فارسییەوە وەریگێڕاتەوە سەر زمانی کوردی (زاراوەی گۆرانی) کە داگری شەست هەزار هۆنراوە.

وەکو دەڵێن ئەڵماس خان خاوەن مرخ و هۆشێکی بەرز بووە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دوو تاکیدا بێ وێنە بووە، وە لە هەندێ زانستی تردا وەکو: فەلسەفە و مێژوو و ئەستێرەناسی شارەزا بووە، ئەگەرچی دیوانێکمان لە ئەوەوە پێ نەگەیشتووە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە زۆر شیرین و تەڕ و پارا و بەرزن.

ئەڵماس خانی کوردستانی بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی دەوری خۆی دێتە ژمار: وادیارە کە زۆربەی هۆنراوەکانی خۆی لە تاراندا هۆنیوەتەوە. بەداخەوە جگە لە چەند پارچە هەڵبەستێ نەبێ کە ماونەتەوە، زۆربەی هۆنراوەکانی تیاچوون. شانامەکەشی کە وەریگێڕاوەتە سەر زاراوەی گۆرانی نوسخەیەکی بەچەند وێنەی مینیاتۆر ماوەتەوە لە گاوارەدایە. وەکو دەڵێن ئەڵماس خان نزیکەی پێنج ساڵ و چەند مانگێک لە بەندا بووە، سەرەتا لە بەندیخانەکانی سنە و هەوراماندا بەند کراوە و لە پاشا ناردوویانەتە تاران و کاتێ خستوویانەتە بەند، چل و یەک ساڵی بووە و تاڵێ قژی سپی نەبووە، بەڵام لە زینداندا بەرە بەرە قژ و ڕدێنەکەی سپی بووە و پیرییش هاتووەتە پیرییەوە.

لە هۆنراوەکانی ئەڵماس خاندا وا دەردەکەوێ کە ئەو بەندیخانانەی وا ئەوی تێدا بەند بووە لە ناو کەژ و کێوەکاندا هەڵکەنراوە بۆ ئەوەی کەس دەنگی بەندییەکان نەبیسێ و پتر ئەو کەسانەیان دەبردە ئەو شوێنانە کە دژی ڕژێمی پاشایەتی بوون و لە بەرابەر ڕژێمدا ڕادەوەستان و دەنگی گەلەکەیان بەخەڵک ڕادەگەیاند ئەو زیندانانە پتر لە ناو کێوەکاندا هەڵدەکەنرا و باشتر بڵێین بەچەشنی زاخە هەڵیان دەکەندن و زیندانە ڕامیارییەکانیان تێ دەخستن و ئیتر کەس جگە لە خوا دەنگی ئەو بەندییانەی نەدەبیست.

هۆنەر کە پێکانیان خستبووە ناو زنجیرەوە و کۆت و زنجیریان کردبوو، لەو زاخە تەنگ و تاریکەدا کە جێگای خەوتن و دانیشتن و هەڵسانی ئەو بوو، تارمایی مەرگی بەچاوی خۆی دەدی کە هەموو دەم وەکو ئەژدیهایەکی ترسناک دەمی دەکردەوە و دەیویست لووشی بدا. لە ژێریدا جگە لە حەسیرێک شتێ تر نەدەبینرا و جلوبەرگەکەشی لەو ماوەدا شڕ و شیتاڵ بووبوو، دیارە کە ئەویان بۆ مێوانی بانگ نەکردبوو، ئەو بەندی بوو و لە بەندیخانەدا بوو،

پیاوێکی دڵڕەقیش چاوەدێریی لێوە دەکرد و تەنانەت جارێکیش لەگەڵیدا قسەی نەدەکرد، قسەی چی، هەموو دەم بەقەمچی لێی دەدا و ئازاری پێ دەگەیاند، چونکە پێیان ڕاسپاردبوو کە هەمیشە ئازاری بدا و ئەویش گوێڕایەڵی ئاغەکانی خۆی بوو.

بەدبەختیش لەوەدا بوو کە ئەو خانزا و لە بنەماڵەیەکی خان بوو و، لە ئەوپەڕی خۆشی و تێروتەسەلیدا ژیانی بردبووە سەر و هەر کاتێ بیویستایە دەچووە ڕاو و نێچیر و شەوانەش لە دیوەخانەکەیدا دەیان کەس لە دەوریدا کۆ دەبوونەوە و گۆرانییان بۆ دەچڕی و قسەی خۆشیان بۆ دەکرد، وە کاتی دەوروبەری چۆڵ دەبوو خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو دەبوو کە زیاتر دڵی بەستبووە هۆنراوە دڵڕفێنەکانی خانا و فیردەوسی، بۆیە لە ماوەی چەند ساڵدا ئەویش لە تافی جوانیدا تەواوی شانامەی وەرگێڕایە سەر زمانە شیرینەکەی خۆی، ئەو زمانەی کە شانازیی پێوە دەکرد و دەیوت زمانی باو و باپیرمە و خوا بەدیاری و خەڵات پێمی بەخشیوە و دەبێ پەرا و خزمەتی پێ بکەم. ئێستا ئیتر ئەو فەڕ و شکۆیە نەماوە و هەموو ڕۆژێک بەکەمێک نانە ڕەق و شلەی بەندیخانە ژیان دەباتە سەر.

ئەڵبەت خزم و کەسوکارەکەی بەهەر جۆرێک بووایە کولێرە و کەشک و ڕۆن و شیرێژیان بۆ دەنارد، بەڵام خۆ زیندانوانەکە مەگەر پێی دەدا، هەندێ جار خزمەکانی بەهۆی بەرتیلێکی زۆر لە پاش چەند مانگ دەچوونە ناو بەندیخانەکە و چاویان دەکەوتە ئەڵماس خان و لەگەڵیدا دەدوان و ئیتر ئەو کاتە دەیتوانی لەو خواردەمەنییانە کە لە دێدا دەیخوارد چەشکەی بکا، بەڵام ئەوەندە لاواز بووبوو کە دڵی نەدەچووە سەر نانەکەش.

هۆنەر دڵی تەنیا بەوە خۆش بوو کە بەشەوا ئەستێرەکانی دەدی و لەگەڵیاندا ڕاز و نیازی دەکرد و خەم و پەژارەی دڵی خۆی بۆیان دەگێڕایەوە. وە ئەودەمەی وا لە بەندیخانەی هەوراماندا بوو، لوورەی گورگ و زیڕەی پڵنگ و فیشکە فیشکی مار دڵی ئەوی دەلەرزاند:

یاران نە بەندم، یاران نە بەندم   ئانە گرفتار زنجیر و بەندم
من جە ماوای وێم ئەو ڕۆ دڵ کەندم   توخم بەدبەختی پەرێ وێم شەندم
جە قەوم و جە خوێش گرد ئاوا رەبیم   نەک هەر ئاوارە جگەر پارە بیم
مەر کە خوداوەند وەرەحمەکەی وێش   ڕزگارم کەرۆ جە دەرد و جە ئێش
ڕزگارم کەرۆ جە ئی بەند تار   هەر ئەو بۆ وەدڵ چەنیم بۆ وەیار

واتە: ئەی یاران! من لە بەندیخانەدا لە کۆت و زنجیردام ئیتر لە زێد و مەڵبەندەکەم دڵم هەڵکەنراوە و تۆمی بەدبەختیم بۆ خۆم وەشاندووە و لە خزم و کەسوکارەکەم ئاوارە بووم، نە هەر ئاوارە بووم بەڵکو جەرگم براوە، مەگەر خوا بەبەزەیی خۆی لە دەرد و ڕەنج ڕزگارم کا و لەم بەندە تاریکەدا بەفریام بگا، وە هەر دەبێ و ببێتە یارم.

خـەم و خـەفـەتی تەنیـایی و کـەڵکەڵەی یاران و دۆسـتـان ئەوی ئازار دەدا، چونکە هاوەڵەکـانی ئەویان لە بیـر چووبووەوە و ئاشناکـانی هەواڵێکیـان نەدەپرسی. کـاتێ بەدبەختییەکانی خۆی دەدی لە خۆشیی دوژمناندا، دەکەوتە ڕق و قیندا و، ئەوەی کە پتر دەبووە هۆی پەژارە و خـەمی ئەو، یادی ژن و منداڵ و خزم و کـەسوکـارەکەی بوو، چونکە ئەوانی بەگیان و دڵ خۆش دەویست، وە هەموو دەم فرمێسکی دەڕشت و بەم چەشنە خەم و پەژارەی دەروونی دەکوشت بۆیە دەیوت:

دوستاخم جە کاو، دوستاخم جەکاو
چەنی غـەم و دەرد دوستـاخم جەکـاو
ئـانـە نـە بـەنـدم وە بـێ نـان و ئـاو
پەرێ ڕۆزگـار شـمشـێر مەدەم ساو
دوور جـە فـەرزەن و هامسـەر ودۆسم
پەی وێم مـەناڵم کـە کەفتـەن کۆسم
نامـــە و هەواڵێ نامـــا جـــە یاران
بپـــرسن حـــاڵم بەوێنەی جـــاران

واتە: لە کـەژ و کـاوا بەندبووم و لەگـەڵ خـەم و پەژارەدا ڕاهاتووم و بوومـەتە هاوەڵی. لە بەندیخـانەدا بێ نان و ئاو ماومـەتەوە و بۆ ڕۆژگار شـمشێر ساو دەدەم و، ئێستا دوور لە منداڵ و ژن و دۆسم و بۆیە دەناڵم، چونکە کۆسم کـەوتووە. نامە و هەواڵێکیش لە یارانەوە نەهات تا وەکو جاران حاڵم بپرسن.

هۆنەر هەموو دەم لە باری ژیانی خۆی سکاڵا دەکا و پەژارەی دڵ و دەروونی دەردەخا، وە هەندێ جار گونا و تاوانی ئەم بەدبەختییە دەخاتە سەر زانست و هونەری خۆی و دەڵێ: ئەگـەر من خـاوەن زانست و هـونەر نەبوومـایە، دیارە گـیرۆدەی ئەم هەمـوو بەدبەختـییە نەدەبووم و ئەوەندە ڕەنج و ئازارم نەدەدی:

مـــەناڵم جـــە بەند، مـــەناڵم جـــە بەند
ئانە شـــەو و ڕۆژ مـــەناڵم جـــە بەند
ئەی بەند بەوەی شی ریشـەی دڵمت کەند
حـــەق پادشـــات ئانە جـــە من ســـەند
وەرنە من جـە کـۆ و بەند تار جـە کـۆ؟
وەرنە من جـە کۆ و نی گـوفتـار جـە کۆ؟

واتە: ئەوا شەو و ڕۆژ لە بەندیخانەدا دەناڵم، ئەی بەند دە یاخوا بەوەی چی کە ڕیشەی دڵ و جەرگمت هەڵکەند و هەقی پاشات لە من سەند، گوناه و تاوانم هەر ئەوە بوو کە زانا بووم و بۆ گەلەکەم وەکو مانگ و خۆر دەدرەوشامەوە، ئەگینا من لە کوێ و بەندیخانەی تەنگوتاریک لە کوێ؟ و یا من و ئەم قسە و باسە لە کوێ؟.

هۆنەر لەو ماوەدا کە لە بەندا بووە، ئەو ڕەنج و دەرد و ئازار و سەختڵەتییانە کە لە بەندا کێشاونی لە کەس نەیشاردوونەتەوە و بەهۆنراو هۆنیونیەتەوە، گەرچی لەوێدا کاری گریان و بێ ئارامی بووە بەڵام هیچ کات نائومێد نەبووە و پەنای بردووەتە خوای تاق و تەنیا کە دڵشادی کا و لە بەند ئازادی بکا:

مـــەناڵم چون نەی جـــە زیندان پـەی پەی
پەرێ بـەخت وێم مــــــەواچـم وەی وەی
وێنەی نـەی ســـوار هـەر دەم مــــەناڵم
کـەس نـیـیـەن ڕەحـمش بەیۆ وە حـاڵم
ئاه و نـاڵەی من جـە حـەد بەرشـیـیـەن
هیچ کـەس بەوێنەی من بەدبەخت نییـەن
شـــەو و ڕۆ کــــارم گــریە و زارییــەن
هەر دەرد و ڕەنج و بـێ قــــەرارییــــەن
پەنام بەخـــودان کــــە شــــادم کــــەرۆ
جــــــە ئـی بەنـد تـار ئـازادم کـــــەرۆ

واتە: لە زینداندا پەیتا پەیتا وەکو شمشاڵ دەناڵێنم و بۆ بەختی ڕەشی خۆم هەر دەڵێم وەی وەی، وە وەکو قامیش سوار هەموو دەم ناڵەمە و کەسێک نییە کە بەزەیی پێمدا بێ، ئاه و ناڵەی من لە ئەندازە بەدەرە و هیچ کەسێک وەکو من بەدبەخت نییە، شەو و ڕۆژ کارم گریان و دەرد و ڕەنج و بێ ئارامییە، بەڵام من پەنا و ئومێدم بەخوایە کە شادم بکا و لە ئەم بەندە تاریکە ئازادم بکا.

قامیش سوار یا نەی سوار کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە، بریتییە لە بالوولی ماهی کە لە سەدەی دووەم و سێیەمدا ژیاوە و وەکو دەڵێن سواری قامیشێک بووە و ناڵاندوویە و وتوویە کە دەچم بۆ لای خوا.

ئەڵماس خان لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا سکاڵا و دەردی دڵی خۆی دەکا کە لە تاراندا کەوتووەتە بەند و، بەدەستی شای ستەمکارەوە بێ کەس و بێ یار ماوەتەوە و، شەو و ڕۆژ

خەریکی گریان و زارییە و بۆ دووریی وڵات دڵی پەشێوە و فرمێسک لە چاوانییەوە بەخوڕ دێت، پاشان دەڵێ ئەوانەی کە هان لە شاری سنەدا، توخوا بەدڵێکی خۆشەوە دانیشن و من لە بیر کەن، چونکە من و دەماوەن بەڵێنمان بەیەکتر داوە کە ئەو پڕ لە مژوتەم بێ و منیش دڵم پڕ لە پەژارە و خەم بێ و لە گۆشەی بەند و زینداندا بمێنمەوە، وەکو دەڵێ:

یاران دوستاخم، یاران دوستاخم
جە شار تاران منیش دوستاخم
هامراز مەینەت شەریک ئاخم
بەرگم قەڵاخەن پەی یاران داخم
توفەیل غەمناک شار تارانم
گیرۆدەی زنجیر شاه ئێرانم
بێ کەس و بێ وەر بێ یار و یاوەر
غەریب بێ کەیف جە عێل دەربەدەر
جە سوب تا بەشام گرینەن خدێم
ئاوات مەوازووم من وەمەرگ وێم
پەشێو ماتم دەروونم زارەن
مەحبووس مەئیووس بەرگم دەوارەن
پەی دووریی وڵات خاتر خەمینم
بەفراوان مەشۆ سەیل ئەسرینم
غەریب نە گۆشەی کونج شارانم
ئینتزار وە دین دیدەی یارانم
سنە نشینان بنیشن وە شاد
غەریب تاران بکەرن وە یاد
هەر کەس بواچو کە تاران خاسەن
ئەوە نە جوملەی خودا نەناسەن
مەرهەم خوداوند کارساز کاران
ئێمەیچ بەرکەرۆ جە شار تاران
دەماوەن خەمدار منیش خەمبارم
جەو بۆنە مەحرووم دیدار یارم

ئەلبورز جای دێوەن، بییەن وەماوام
چەو بۆنە سەرسام سادار ساوام
من و دەماوەن شەرتمان کەردەن
ئەو تەم بۆ من خەم تاوەرۆی مەردەن
یاران هامسەران قەومان خوێشان
هەرگیز چەو بۆنە چەورم نەکێشان
ئینە گشت کەردەی کارگەردوونەن
کەس نمەزانۆ حاڵ من چوونەن
یە "ئەڵماس" واتەن جە تاران دوستاخ
پەی دووریی یاران هەر مەکێشۆ ئاخ

ئەم پارچە هەڵبەستەش هی ئەڵماس خانە کە بەهۆی مردنی یەکێ لە خۆشەویستەکانی میرزا شەفیعەوە هۆنیویەتەوە و لەم هۆنراوانەدا ئەڵماس خان داوا لە میرزا شەفیع دەکات کە کەمتر بکەوێتە ناو بیر و خەم و پەژارەوە و ئەوسا دەڵێ: ئەوەندە مەچۆ ناو بیرەوە، کەمێ بیر لەوە بکەرەوە کە پێغەمبەران و خواناسان هەموو لەم دنیایە کۆچی دواییان کرد و ڕۆیشتن، هەروا بیر لەوە بکەرەوە کە فەرمیدوون و کەیکاوس و گیو و بێژەن و نەریمان و کەیخەسرەو و بارام لە دنیادا نەمان و تەنانەت ئەوانەش وا ستەمکار بوون وەکو زوحاک و شا عەباس و میر تەیموور، هەموو ڕۆیشتن، دنیایەک کە ئەمەگی بەپێغەمبەرەکان نەنواند، ئیتر تۆ خەمی چی دەخۆی، وەکو دەڵێ:

شەفێع دنیای دوون، شەفێع دنیای دوون
وەس بچۆ نە فکر دەور دنیای دوون
فکر و خەیاڵ کەر نام ئاوەران کۆ؟
بەرد بنچینەی پێغەمەران کۆ؟
حەزرەت مووسا کەلیمولڵا کۆ؟
هامراز گوفتار تای بێ هەمتا کۆ؟
غەریب غوربەت شای خوەراسان کۆ؟
ئەولاد ڕەسووڵ حەق شناسان کۆ؟
ئەمیر سەفدەر ساقیی کەوسەر کۆ؟
حەسەن و حوسەین ئیبنی حەیدەر کۆ؟

جـــەلال داوود وە کـــوورەو دەم کــۆ؟
حەڵقەی زەڕین باف تەنگ مەحکەم کۆ؟
حـەزرەت سلێمـان سـاحـێب نگین کۆ؟
چەند مـوجـتـەهدان سـتـوون دین کـۆ؟
فــەرەیدوون فــەڕ فــەرۆخ نەژاد کــۆ؟
فـەڕ کـەیکاوس هەم کـەی قـوباد کـۆ؟
کەیکاوس وە جەنگ جادووگەران کۆ؟
داوای دیۆسـفـیـد مـازەندەران کــۆ؟
قــەهر قــەهرەمــان زۆر دەعــوا کــۆ؟
پڕداڵ پەیکان ســەمــا پەیما کــۆ؟
فەڕ فەریبورز هەفت ئیقلیم گیر کۆ؟
برزوو فــەرمــەرز، یا زاڵ پیــر کــۆ؟
گـیـو هونەرمـەند ساحـێب سپا کۆ؟
بروت بێــژەن گــیــرۆدەی چا کــۆ؟
نەریمـان دەور ئەولاد ســـام کـــۆ؟
مەردیی مەنووچێهر مەنشوور عام کۆ؟
باڵ و بازوو خــاس فــەرهاد چین کــۆ؟
کەیخەسرەو کۆشی، شۆخی شیرین کۆ؟
بەهرام بەو کەمەند گۆرگیر و فەڕ کۆ؟
شـاهـی ئیـبـراهیم بەو زیب و زەڕ کـۆ؟
شای تەیموور لەنگ ساحێب ئەساس کۆ؟
تێغ زارئاڵووی پەرێ قــســاس کــۆ؟
تێغ و گـورز و ڕەخش ڕوسـتـەم زاڵ کـۆ؟
هـەوایی برووت داڵ ئـیــبـنی داڵ کــۆ؟
شـایی شـا عـەبـبـاس فـراسـەتدار کـۆ؟
زەلیلی زوحــاک هەناســە مــار کــۆ؟
نـادرەی دەوران شــێــر ئێــران کــۆ؟
دەنگ داوە داو داو دلێــــران کــــۆ؟

شین و زاریش بێ، یەعقووب پەی یۆسۆ؟
وەشین و زاری چ ئاوەرد وە کۆ؟
گەردەنکەش نە ڕای غەزوەیی دین کۆ؟
ساحێب تەمتەراق خاقان چین کۆ؟
دنیا نەمەندەن پەی پێغەمبەران
ئێمەیش مەوەران ئەی بێ خەبەران
هەی داد هەی بێداد هەر چی بێ ویەرد
نەکەردە کاران وە بێ داخ و دەرد

شانامە بریتییە لە ناوی هەندێ نووسراو و نامیلکەی ڕەزمی کە بەهۆنراو هۆنراونەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە و لەوانەدا باسی بەسەرهات و سەرگورشتەی پاشایان و قارەمانان و پاڵەوانانی کۆنی کوردی تێدا کراوە و زۆربەی کوردەکان هەر لەمێژەوە ڕووداوەکان و چیرۆکەکانی شانامەیان لە سینگدا بووە و پاشان هۆنەران هەرکام بە جیاواز ئەو چیرۆکانەیان هۆنیونەتەوە و لەمەوە دەردەکەوێ کە شانامە بەر لە فیردەوسی لەناو کوردەکاندا باو بووە.

لە ئاخر و ئۆخری دەوری ساسانییەکاندا، پیاوە ئاینییەکان و مۆبەدەکانی زەردەشتی، ڕووداوگەلی تایبەت بە مێژووی پادشایان کە سینگ بەسینگ لەناو خەڵکدا پارێزرابوون و بەناوی مێژووی کۆن کۆیان کردنەوە و بە خەت و زمانی پەهلەوی نووسییاننەوە و ناویان نان (خوتای نامەک) کە یەکەمین مێژووی ئێران دەهاتە ژمار و لە پاش سەرهەڵدانی ئیسلام ئەم پەڕتووکەیان بەناوی (سیرالملوک) وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی کە پاشان بووە سەرچاوەی شانامەی فیردەوسی.

لە ساڵی ٣٤٦ی کۆچیدا پیاوێک بەناوی ئەبوو مەنسووری عەبدوڕەزاق (٠٠٠-٣٥٠ی کۆچی) بەشێک لەم نووسراوەی وەرگێڕایە سەر زمانی فارسی و ناوی نا شانامە و لە پاش ئەو دەقیقیی تووسی (٣٢٤-٣٧٠ی کۆچی) بەشێک لەو نووسراوەی کە بریتی بوو لە سەرهەڵدانی زەردەشت لە هەزار هۆنراودا هۆنییەوە کە پاشان فیردەوسی ئەو هۆنراوەی لە شانامەکەیدا هێناو لە پاش ئەو ئەسەدیی تووسی (٠٠٠-٤٦٥ی کۆچی) گەرشاسپ نامەی هۆنییەوە هەتا فیردەوسیی تووسی (٣٣٠-٤١١ی کۆچی) ڕووداوەکانی شانامەی بەهۆنراو هۆنییەوە و ناوی نا شانامە.

شانامە داگری مێژووی ژیانی پاڵەوانان و فەرمانڕەوایانی نەبەزە کە لە ڕێی پاراستنی وڵاتدا تێ کۆشاون و بەر لە فیردەوسی ئەم ڕووداو و چیرۆکانە لە سینگی کوردەکاندا

هەبوون و، پاشان هۆنەرانی کورد بەجیاواز ئەم چیرۆکانەیان بەهۆنراو هۆنییەوە کە کەلێکیان لەگەڵ چیرۆکەکانی شانامەدا یەک ناگرنەوە و جیاوازییان هەیە و لە ڕاستەقینەدا شانامە لەناو کوردەکاندا بریتییە لە ناوی چەندین نامیلکە کە لەوانەدا سەرگوزشتە و بەسەرهاتی پاڵەوانان و قارەمانان و پاشایانی بەر لە ئیسلامی تێدا باس کراوە و ئەوانەش بریتین لە: ڕۆستەم و زۆراو، ڕۆستەم و ئەسفەندیار، ڕۆستەم و زەردەهەنگ، حەوت خوانی ڕۆستەم، حەوت ڕەزم، نۆ ڕەزم، دە ڕەزم، یازدە ڕەزم، جیهانگیر و ڕۆستەم، برزو و فلامەرز، کەیخەسرەو و ئەفراسیاو، کەنیزەک و یازدە ڕەزم، حەوت لەشکر، حەوت خوانی ڕۆستەم، بەوری بەیان، بێژەن و مەنیجە، سیاوەخش نامە، زاڵ و ڕوودابە، خەسرەو و شیرین، شیرین و فەرهاد، کاوەی ئاسنگەر، بارام و گوڵەندام، حەوت پەیکەر.

کوردەکان هەمووی پاشایان و پاڵەوانان و قارەمانانی شانامە بە کورد دادەنن و لەناو ئەو شانامانەدا دەتوانین بە شانامەکەی میرزا مستەفای دڵی دڵی (٠٠٠٠-١٢١١ی کۆچی) دیاردی بکەین کە بەناوی حەوت لەشکەر ناسراوە و بریتییە لە شەڕی ئێران و تووران کە زۆربەی ناوەڕۆکی چیرۆکەکەی لە شانامەکەی فیردەوسیدا نەهاتووە.

یەکێ لەو هۆنەرانەی کە شانامەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی ئەڵماس خانی کەلهوڕ یا کوردستانییە کە وەکوو دەڵێن بۆ ماوەی دە ساڵ خەریکی هۆنینەوەی شانامەکەی بووە، کە گەلێ لە چیرۆکەکانی شانامەکەی ئەو لە شانامەکەی فیردۆسیدا نەهاتوون، وەکو: چیرۆکی ئاغش و هادانی کورد، پاڵەوانی دەوری کەیخەسرەو و چیرۆکی کەی شکەتی برازای کەیکاوس و ڕفاندنی ڕەخشی ڕۆستەم بە هۆی ڕۆستەمی یەکدەست و ڕۆیشتنی کەیخەسرەو بۆ شکار و گەلێ داستان و چیرۆکی تر کە لە شانامەکەی فیردەوسیدا باسیان لێ نەکراوە.

لە شانامەکەی ئەڵماس خاندا لە چوار زنجیرە بەناوی: پێشدادییەکان و کەیانییەکان و ئەشکانییەکان و ساسانییەکان باس کراوە کە بەشێکیشی بریتییە لە چیرۆکی داستانی و ئەفسانەیی وەکو: چیرۆکی ئەژی دەهاک و کاوە و چیرۆکی زاڵ و سام و چیرۆکی ڕۆستەم و دێوسپی و گەلێ مەبەستیشی لەگەڵ ڕووداوەکانی مێژوویدا پێک دەگرێ.

ئەڵماس خان لە سەرەتای شانامەکەیدا سەرەتا ستایشی خوای گەورە و گران دەکا و نیشانەکانی ئەو هەڵدەدا و بەتان و پۆیا دەچێ و ئەو بەخوایەکی تاق و تەنیا و داهێنەری ئاسمان و زەوی و مرۆ دەزانێ و ئەوسا دەچێتە سەر شانامەکە وەکو دەڵێ:

بەنام خودای جیهان ئافەرین
ئافریننەدەی ئاسمان و زەمین

بەنام خـــودای گـــیـــان و ئۆشـــۆ
مـێن و ویر وەرتر جـە یە هـەر نەشـۆ
خـودای جـا و نام، خـودای ڕۆزی دەر
خودای ڕاهنمـا، خـودای دەشت و دەر
خـــودای توانا، خــــودای یاری دەر
خـودای بێ هـەمـتـا، خـودای دادوەر
توانـا مـــــەبۆ هـەر کــــە زانـا بۆ
جـــە دانست دڵ پیـــر ئەپورنا بۆ
واچە چ داری تۆ جـــــە ویر و هـۆش
تـا نیــــۆشـــەندە بەیۆ بدۆ گـــۆش
ئیـســـە مـەواچم پەرێت داســـتـــان
تا نەگـــۆشت بۆ ئی پەند باســـتـــان

واتە: بەناوی خوای بەدی هێنەری جیهان، کە ئاسمـان و زەوی بەدیهێنا، بەناوی خوای گیان و ئاوەز، کەبیر بەرتر لەمە هەر ناڕوا، خوای جێ و ناو، خوای ڕۆزیدەر، خوای ڕێنما و خوای دەشت و کێو، خوای توانا و خوای یارمەتیدەر، خوای بێ هاوتا و خوای دادبەر، ئەوەی کە توانایی هەبێ دەبێتە زانا، لە زانست دڵی پیر جوان دەبێتەوە. بڵێ تا چیت هەیە تۆ لە هۆش و ئاوەز تا بیسەر بێت و گوێی پێ بدا ئێستا من چیرۆکت بۆ دەڵێم تا ئەم پەندە کۆنە هەر لە گوێتابێ ئەڵماس خان سەرەتای شانامەکەی لەپاش پەسند و ستایشی خوا بەباسی کەیوومەرس یەکەمین پادشای پێشدادی دەست پێ دەکا و بەباسی پاشایەتی یەزدگرد کۆتایی بەمەبەستەکەی دێنێ کە دوایین پادشای ساسانییە، وەکوو لە باسی کەیوومەرسدا دەڵێ:

کەیوومەرس بی وە کەد خودای جیهان
شی وە کۆو کەمەر وێش کەرۆ نیهان
تەخت و بەخت وێش بەر ئاوەرد جەکۆ
کـەڵپـۆسش پۆشـا چەنی ڕەخت نۆ
ســتــێــزا چەنی دێو و ئەهریمەن
واتش ئی کـــارە پەرێ من کــــەمـــەن

واتە: کەیوومەرس بووە کوێخا و سەرۆکی جیهان چووە کێو و دەشت تا خۆی بشارێتەوە

تەخت و بەختی خۆی لە کێودا دانا کەڵپۆسی کردە بەر لەگەڵ جلوبەرگی نوێدا ئەو لەگەڵ دێو و ئەهریمەندا بەشەڕهات وتی ئەم کارە بۆ من هێشتا هەر کەمە

کەیوومەرس یەکەمین پاشای پێشدادییە کە سی ساڵی ڕەبەق پادشاییی کرد و لە کێودا دەژیا و ئەو یەکەمین کەسێک بوو کە چێشت لێنان و دوورانی جلوبەرگی لە پێستی وڵسات فێری خەڵک کرد و خۆی و لایەنگرانی پێستی پڵنگیان دەکردەبەر و جانەوەرانی زیانەخرۆیان دەکوشت و وڵساتیان ڕام دەکرد و ئەو کوڕێکی هەبوو بەناوی سیامەک کە لەگەڵ دێوەکاندا بەشەڕهات و کوژرا و پاشان کوڕەکەی سیامەک تۆڵەی باوکی لە دێوەکان سەندەوە.

ناوی کەیوومەرس لە ئاڤێستادا گەیەمەرتەنە و بەپێی ئاڤێستا ئەو یەکەمین ئافەریدەی ئەهوورامەزدایە و بۆ ماوەی سی ساڵ لە کوێستانەکاندا دەژیا و لە کاتی مەرگدا لە ئەو تۆمێک تکایە سەر زەوی و بەهۆی پرشنگی هەتاوەوە ئەوتۆمە لە خاکدا پارێزرا و لە پاش چل ساڵ گیانێکی بەچەشنی ڕێواس لێ ڕوا و پاشان بەشێوەی دوو مرۆی نێر و مێ دەرهاتن کە یەکەمی ناوی مەشیە بوو و، ئەویتری مەشیانە و لە پاش پەنجا ساڵ ئەو دوانە پەیوەندیی ژن و مێردیان لەگەڵ یەکتردا بەست و بوونە ژن و مێرد و ئەوسا بەرەی مرۆ لە ئەو دوانە کەوتنەوە.

دوایین پاشای شانامە یەزدگردی ساسانییە کە ئەم پادشایە لە نەوەی نەوشیروانە و ئەویش لە دەورێکدا بووە پاشا کە موسڵمانەکان لە هەر لاوە هێرشیان هێنایە سەر ئێران، بەڵام لەبەر ناتەبایی و ناکۆکیی خەڵک نەیتوانی لە بەرامبەری موسڵمانەکاندا ڕاوەستێ و سەرئەنجام بەدەستی ئاشەوانێک کوژرا. ئەڵماس خان سەبارەت بەیەزدگرد بەم جۆرە دەڵێ:

یەزدگرد کاتێ نشت وە تەخت زەر
کڵاو وزرگی ئاما نیا وە سەر
واتش نە دەور ئی چەرخ ڕەوان
منم فرزەند ئەنووشیرەوان
پشت وەپشت شایی ئانە پەی منەن
جەنگم هەر چەنی گرۆی دوشمنەن

واتە: یەزدگرد کاتێ نیشتە سەر تەختی زێڕین هات و کڵاوگەورەیی نیایە سەر وتی: لە دەوری ئەم چەرخی ڕەوانەدا من نەوەی ئەنووشیرەوانم پشت بەپشت شایی ئەوا بۆ منەشەڕم هەر لەگەڵ دوژمنانە

بەپێی بەڵگەکانی مێژوویی یەزدگرد نەوەی خەسرەو پەروێزی ساسانی لە ساڵی ٦٣٢ی زاینی لە شاری ئەستەخری فارسدا بووە پاشای ئێران و سەرەتا بەیارمەتیی فەڕوخ زاد سەرۆکی لەشکری ئێران تەواوی وڵاتی گرتە ژێر چنگی خۆی و پاشان موسڵمانەکان هێرشیان هێنایە سەر وڵات و گەلێ مەڵبەندیان داگیر کرد و لە پاش چەند شەڕ بەسەر ئێرانییەکاندا زاڵ بوون و ئەوەبوو کە یەزدگرد لە خۆرئاواوە چووە خۆرهەڵات تا لە خاقانی چین داوای یارمەتی بکا، بەڵام سەرۆکەکانی لەشکرەکەی گزییان پێ کرد و سەرئەنجام لە ساڵی ٦٥٣ی زاینیدا لە یەکێ لە دێکانی شاری مەرو بەدەستی ئاشەوانێک کوژرا و بەم جۆرە زنجیرەی ساسانییەکان لەپاش ئەو پووچبووەوە و لەناوچوو.

ئەڵماس خان لە دوای کۆتاییهێنانی شانامەکەی دەڵێ: «ئەی یاران ئەمانە کە هەموویان باسم لێوە کرد کوردبوون و گشتیان بۆ وڵات تێ کۆشان و بەجارێ وڵاتیان ئاوەدان کردەوە و هاتن مزگێنییان بەخەڵکدا و ئاڵای وڵاتیان شەکانەوە و وڵاتیان بەگیان و دڵ پاراست وەکو دەڵێ:

یاران یەیانە کورد بین سەراسەر
کە پەرێ ئێران ڕای کەردن یەکسەر
وەجارێ ئێران ئاوەدان کەردن
ئامان و مژدە پەی پاتەرم بەردن
درەوش ئێران درەوشیانەوە
پاراستن وڵات هەر وەگیانەوە

لەم نووسراوەدا گەلێ وشەی کۆنی کوردیمان دەکەوێتە بەرچاو کە لە باری زمانناسییەوە زۆر گرنگن وەکوو: ئۆشۆ: ئاوەز کە لە ئاوێستاییدا ئووشییە، ئەپورنا: جوان کە لە پەهلەویدا هەر ئەپورنایە، ویر: بیر، مێن: هۆش، نیۆشەندە: بیسەر، هەمێ: هەمیشە، خدێو: شا، هەماک: ڕەبەق، ڕەس: جیهان، خۆست: دڵنیا، ڕەستار: ڕزگار، درەوش: ئاڵا.زۆربەی هۆنراوەکانی ئەڵماس خان لە ناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە کە بەداخەوە هێشتا کۆ نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١– دیوانی ئەڵماس خانی کوردستانی کە لە ساڵی ١٣٤٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٢– بەیازێکی کۆن کە نزیکەی حەفتا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣– یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵماس خانی کوردستانی.

زولفەقاری گۆران

١١٧٢ - ...

دەروێش زولفەقاری گۆران، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە، لە ساڵی ١١٧٢ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە کرند و کرماشان و خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە لای سەید یەعقووبی گۆران و ماوەیەک لە لای ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

زولفەقار لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هەر لە تافی جوانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەپێی دەستووری پیرەکەی بیری گۆڕاوە و خەریکی شیکردنەوەی پەڕتووکی سەرئەنجام بووە. لە زولفەقارەوە دیوانێکی دەستنووس بەیادگار ماوەتەوە کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

وەهار دەمـــاوە، وەهـار دەمـــاوە
نەسـیـم رەحـــمـــەت وەهار دەمـــاوە
تۆز و تەم نەرووی مـــاڵشت ڕەمـــاوە
بۆی بەهەشت مـەیۆ نەڕووی سـەمـاوە
مــزگـــانی وازان بوڵبـوڵ نە باغـان
عـەندەلیب نە شـیـو پای ڕێز زاغـان
قــومـری خـــوەشـینان چلان پەروازان
هەریەک یەک نەوا پەی وێشـان سازان
مـەلان مـەغار نە بۆی کۆسـارمـەست
کەوکان کەمانچەی شادی گرد نەدەس
هـەریەک مـــەوانان ئەنا و وەسف ذات
وە جەخت مـەشاخان ئی نەو وەهارهات
یا شـــا بەهارێ تا ســـەر وەهار بۆ
ساحـێب سـەقـام بۆ، باقی نەباربۆ

یا شـــا بەهاریٚ بەهاران بێـــز بۆ
ساحێب سەقام بۆ، مەننەی مەرێز بۆ
یا وەریٚ نە بەخت یاران یەکـــڕەنگ
پەی چێشـەن بەهاریەکـدەم یەکـڕەنگ
بـاوەری نـە بـەخـت بـارەی زەبـوونـان
هەنی دنیـای فـەوت فـانی نەوینان
بەزم ئارای نشـات دین خـاسـانەن
سـەیر دیدە و دڵ حـەق شناسـانەن
مـەیل حـەق چەنی راگـەی راسـانەن
کاران گشت وەدەس بێ چوون ئاسـانەن
زولفـەقـار هەر تا نیم نەفـەس داری
مـورغ وەشـخـوانێ نە قـەفـەس داری

واتە: بەهار هات و شەماڵی بەزمیی خوایی هەڵی کرد و تۆز و تەم لە ڕووی کێوی ماڵش لاچوو و، دەڵێی کە بۆی بەهەشت لە ئاسمانەوە دێ. بولبولەکان مژدەی هاتنی بەهاریان بردە باخ و هەزارەکان لە داوێنی کێو و قومرییەکان بەفرینەوە هەر کام نەوایەکیان بۆ خۆیان ساز کرد. پەلەوەران لەبەر بۆنی خۆشی کوێستانان و کۆساڵان مەست و سەرخۆش بوون و کەوەکان کەمانچەی شادییان گرتە دەست و هەر کام لە پەسەندی خوادا نەوایەکیان لێ دا و هەموویان هاواریان دەکرد کە نەوبەهار هات. خوایا، یاران لەم وەرزی بەهارەدا بەدیتنی خۆت شاد کە و ئەوان بانگ کە لای خۆت و لە تەڵەکە و ئاپوورە ڕزگاریان بکە. ئەی یاران: هەر کەسێک کە لە دینی خۆیدا یاوەرێکی هەبێ، وە بەدیدە و دڵ خوا بناسێ و ڕوو بکاتە خوا، بێ گومان خواش ئەوی خۆش دەوێ و هەموو گرێ کوێرەیەکی ژیانی دەکرێتەوە و هەموو کارێک بەتاوی ئەوەوە ئاسان دەبێ. ئەی زولفەقار هەتا گیان لە لەشدایە، پەلەوەرێکی خۆشبێژ لە قەفەزتدایە و خوات لەبیر نەچێتەوە.

٢

گـێـجـیـا وە هەم، گـێـجـیـا وە هەم
بەهرام نە سـارا گـێـجـیـا وە هەم
نە دلێ شـێـران پەریٚ مـڵک جـەم
تاجش بەراوەرد نە گـێج سـتـەم

خەسرەو کە بەهرام وەی تەوردی وەجەم
چەنی جـــسناتش خـــێـــزیان وە هـەم

واتە: بەهرام لە دەشت و بیاواندا گەلێ سەختەتی و ڕەنجی کێشا و لە نێوان شێرەکاندا تاجەکەی هەڵگرت و نایە سەر، خەسرەو کە ئەمەی دی لەگەڵ بنەماڵەکەیدا لەگەڵ ئەودا کەوتە شەڕ. زولفەقار لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی بارامی گۆڕی ساسانی کە باوکی لە منداڵیدا ناردیە لای مونزری کوڕی نوعمان لە حیرە تا لەوێدا پەروەردە بێ. کاتێ بەهرام فێری هونەر و فەرهەنگ بوو و، لە مەرگی باوکی ئاگەدار بوو، گەڕایەوە ئێران و لەم کاتەدا خەسرەو ناوێک بووبووە پادشای ئێران. کاتێ بارام هاتە ئێران، پیاوە گەورەکان تاجەکەیان نایە نێوانی دوو شێر تا هەر کام کە تاجەکەیان هەڵگرت ببێتە پاشا و بچێتە سەر تەخت، بارام شێرەکانی کوشت و تاجەکەی هەڵگرت و نایە سەری.

٣

هەفت گەوهەرم دی، هەفت گەوهەرم دی
یەکشەو نە خاودا هەفت گەوهەرم دی
زولاڵ بێ گـــەرد پڕ جــــەوهەرم دی
بنیـــامین پیـــر خـــاوەند وەرم دی
چەرخـــچی زەمـــان ســـاحێب بەڕم دی
ئۆســـای ڕاســـتی و شکۆ و فـەڕم دی
شـــەفـێع یاران نە مـــەحـشـــەرم دی
یار و یاوەر گــــــرد بەشـــــەرم دی

***

مـن هـەفت لاڵم دی، مـن هـەفت لاڵم دی
شـــەوێ نە خـــاودا من هەفت لاڵم دی
لاڵ قــــیــــمــــەتی پڕ کـــەمـــاڵم دی
داوود دەلیل ســـای جـــەمـــاڵم دی
فـرشـتـەی شـەریف سـاحێب مـاڵم دی
نیـگەهـبـــان زام گـــرد عـــەبداڵم دی
شـــەمـــاڵەی ئاهر بای شـــەمـــاڵم دی
هـەفت غـــەواس خـــاس زێڵ زولاڵم دی

***

ڕەمـــــز یارم دی، ڕەمـــــز یارم دی
ئارۆ نـه خـــــاودا ڕەمـــــز یارم دی
گـــــــەوهـەر و زەڕ و هـەم دینـارم دی
ڕەنگا ڕەنگ دەرهەم کـۆی ئەنبـارم دی
دەســـــتگیـــر یار و شـــەهریارم دی
دارووی دەردەدار هـەم بیـــمـــــارم دی
خـــــاوەند ڕەمــــــز و ڕەزای یارم دی
گـــەوهـەر جـــەلای ئەو وە خـــەروارم دی

***

قـــــەڵەم زەڕم دی، قـــــەڵەم زەڕم دی
شـــــەوێ نـه خـــاودا قــــەڵەم زەڕم دی
دانـای پڕ کـــــەمـــــاڵ دەشت و بەڕم دی
دەفـتـــەردارەکـــەی خـــاوند فـــەڕم دی
شـۆڵەی ذات حـەق سۆی ئەختـەرم دی
وەشـی گـــرد یاران نـه دەفـــتـــەرم دی
ڕمـــــــــووز یـاران هـونـەروەرم دی
ســـرۆش غـــەیبی هەم ســـەروەرم دی

***

یاران خـــوانم دی، یاران خـــوانم دی
ئارۆ نه خـــاودا من هەفت خـــوانم دی
چەشـمـــەی ئەنتـەهـور جـۆی ڕەوانم دی
فـــانۆس و فـــەنەر گـــرد شـــەوانم دی
نۆسـای جـەمـخـانەی سر پەنهـانم دی
مـــــــورغ ئەزەلی شـــــادەودانم دی
مـــایەی زیندەگی و فـــەڕ زەمـــانم دی
چەرخـــچی چالاک گـــرد جـــەهانم دی

***

ڕۆچیـــــــارم دی، ڕۆچیــــــارم دی
شـــــەوێ نـه خـــــاودا ڕۆچیـــارم دی

نه نه ئێــــومت و شــــا تەیارم دی
شــا ئیـبـراهیم شــا ســوارم دی
خــاوەند باغـچـەی وەشـبـۆی یارم دی
زەمـزەمــەی تویوور گـرد گـوڵزارم دی

***

زەردە بــــامم دی، زەردە بــــامم دی
یەکـشــەو نە خــاودا زەردە بامم دی
یادگـــــار شــــای هـەر دوو زامم دی
ناز ناز ڕەواج مـــــایەی کــــامم دی
ئەوشــای ســەرانەی خــاس و عـامم دی
جەمشـید جەم قەدر مـەی نەجامم دی
یارهـەر دووسـەر ســوبح و شــامم دی
سـەر حـەڵقەی یاران ساحـێب نامم دی

واتە: شـەوێکـیـان لە خـەودا حـەوت گـەوهەرم دی کە زۆر پاک و خـاوێن بوون و لـە نێوانی ئەواندا سەرەتا پیر بنیامین فریشتەی خۆرم دی، ئەو چەرخێنەری زەمان و دەشت و کێوە، ئەو مـامۆسـتـای ڕاسـتـی و فـەڕ و شکۆیە. ئەو تکاکاری یاران لە ڕۆژی پەسـڵانە، ئەو یار و یاوەری هەموو مرۆڤێکە.

شـەوێکی تر لە خـەودا حـەوت لاڵم دی، یەکێ لەو لاڵە بایـیـدارانە داوود بوو کـە من چاوم کەوتە جوانیی ئەو، ئەو فریشتـە کە دارایی و سامـانی جیـهانی بەدەسـتەوەیە، پاسـەوانی و دیدەوانیی ئـەوداڵان بەو سـپـێـررا بـوو و، بەچەشـنی ئاگـر هـەمـوو شـوێن و جـێگایەکی ڕوون کـردبووەوە و وەکـو بای شـــەمـاڵ هـەڵی کـردبوو. ئەی یاران! مـن حـەوت زریەوانـی چاک و دڵپاکم دی.

من ئەمـڕۆ لە خـەودا ڕەمـزبارم دی کـە لە بەرابەریدا گـەلێ گـەوهەر و زێڕ و دینار بوو، و وەکو هەمار هەڵدرا بوو و پاسـەوانیی لێوە دەکرد، ئەو دەستگیر یاران و شالیاران و دەوای نەخۆشانە. ئەو خاوەند ڕاز و ڕەمزای یارە، من لە لای ئەو گەلێ زێڕ و گەوهەرم دی.

دیسـان شەوێکیـان لە خەودا پیر مـووسام دی، ئەو نوێنگەی زانایی و خۆ بەکەم زانینە و خاوەند دەشت و بێدییە و دەفتەرداڕێکی بەفەڕ و شکۆیە، لە دەفتەری ئەودا بۆ هەموو یاران شـادی و خۆشی نووسـراوە، ئەو شۆڵەی خوایی بوو، ئەو بەڕاسـتی ڕازی دیوانی خـوایی و سروشی هونەروەر و سەروەر بوو.

ئەی یاران من ئەمڕۆ لە خەودا حەوت سفرە و خوانم دی، سەرچاوەی پاک و جۆگەی ڕەوان و فانۆس و چرای هەموو شەوانم دی، وەستای جەمخانەی ڕازی شاراوە و پەلەوەری ڕۆژی بەرین واتە: شای دەودانم دی، مایەی ژیان و فەڕ و شکۆی زەمان و چەرخێنەری چالاکی جیهان و جیهانیانم دی.

دیسان شەوێکیان لە خەودا شا ئیبراهیمی ڕۆچیار پاسەوانی باغچەی بۆنخۆشی یار و چریکەی پەلەوەرانی گوڵزاری خواییم دی، ئەو یارە نازدارە خۆش قسەیەم لە نێوان چیمەن و مێرگدا دی کە پاسەوانی لەوانەوە دەکرد.

شەوێکی تر لە خەودا بابە یادگاری زەردەبامم دی، شای خاوەن دوو جیهان و تکاکاری یارانم دی کە مایەی خۆشی و شادی بوو، شای سەرانە و جەمشیدی جەمم دی کە مەی لە جامیدا بوو، بەڕاستی من سەردەستەی یارانم دی.

زولفەقار لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە هەفتەن یا حەوت فریشتەکان کە لە ئاینی زەردەشتدا ئەمشاسپەندانیان پێ دەڵێن، ئەم فریشتانە کە حەوت تەنن بەپێی نامەی سەرئەنجام ئەمانە بۆ پاسەوانی و دیدەوانی ئاسمان و مانگ و خۆر و ئەستێرەکان و با و هەوا و زەوی و ئاو و گیا و ئاگر سرشت کراون و لە ئاڤێستاشدا نووسراوە کە ئەم حەوت فریشتە هەر کام کارێکی تایبەتیان هەیە، بۆ وێنە بەخێوکردنی هەمووی گیانداران بەبەهمەن سپێرراوە و بەخێوکردنی ئاور بەدەستی ئوردی بەهەشتە و هەرچی ئەردزین و ئاسن هەیە لە ژێر چاوەدێریی شەهریوەرە و کاری کشتوکاڵ بەدەستی سپەندارمەزە و ئاوەکانیش لە ژێر دەستی خوردادایە و پاسەوانیی ڕووەک و گیاکان بەئەمورداد سپێرراوە و ئەهوورامەزداش کە خوایە لە هەمووی ئەمانە چاوەدێری دەکا.

٤

سەوڵێ نە کاشمەر، سەوڵێ نە کاشمەر
زەردەشت کە نیا سەوڵێ نە کاشمەر
پۆشنا دەشت و کەش و کۆ و کەمەر
بی وە جەمخانەی مووروان شەمەر
واتش ئی سەوڵە چون دارۆ سەمەر
پەرێ نشینەی مووروان سەمەر
هەر کەسێ ڕیشەش بەربارۆ وەبەر
ڕیشەی وێش بریۆ جە بن وەتەبەر

واتە: زەردەشت سەوڵێکی لە شاری کاشمەردا نێژا و چڵ و پۆی ئەم دارە بەجۆرێ بەرز بووەوە کە سەرتاسەری دەشت و بیاوانی داپۆشی و لە تۆی چڵەکانی ئەم دارە پەلەوەران هێلانەیان دانابوو و لەسەریا کۆدەبوونەوە. زەردەشت وتی: ئەم دارە بۆ نیشتمان و نیشتگەی پەلەوەرانی ئەفسانەبێژ زۆر بەکەڵک و سوودە و ئەگەر هەر کەسێک ریشەی ئەم دارە ببڕێ بێ گومان ریشەی ژیانی خۆی بەتەوەر بڕیوە.

لە شانامە و هەندێ پەڕاوی تردا دیاردی کراوە بەناشتنی ئەم سەوڵە بەهۆی زەردەشتەوە و بەیهەقی دەڵێ: ئەم دارە سەوڵە کە لە کاشمەردا بەدەستی زەردەشت نێژرا بوو، رۆژێکیان باسی ئەم دارەیان بۆ موتەوەکلی کوڕی موعتەسەمی خەلیفەی عەباسی کرد و ئەویش دەستووری دا کە ئەو سەوڵە ببڕن و بیهێننە بەغدا و کاتێ سەوڵەکەیان بڕی، موتەوەکل ئەو شەوە بەدەست چەند کەسەوە کوژرا و ئاژاوە کەوتە ناو دەوڵەتی عەباسی، تەنانەت دەڵێن ئەو کەسانەش وا دارەکەیان بڕی، کەسیان لێ نەما و هەموویان کوژران.

سەرچاوەکان

١- دیوانی زولفەقار - کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی.

٢- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.

٣- نوشتەهای پراکندە دربارە پارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.

٤- تاریخ بیهقی - تالیف ابوالحسن بیهقی - تهران، ١٣١٧.

٥- یادداشتەکانی خۆم، سەبارەت بەزولفەقاری گۆران.

غولام ڕەزاخانی ئەرکەوازی

١١٩٥ - ١٢٥٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی غولام ڕەزا و کوڕی حەمەسەنی پشتکۆییە و نازناوی حەیدەرە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٥ی کۆچی لە دێی سەرجفتەی نزیک پشتکۆی لوڕستاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی پشتکۆ و پێشکۆ گەڕاوە و ماوەیەکیش لە کرماشان و دینەوەر خەریکی خوێندن بووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە ساڵی ١٢١٦ کە مامە حەسەن خان بووەتە والیی پشتکۆ غولام، ڕەزای بردووەتە لای خۆی و پاشان نازناوی خانیەتیی پێ داوە و کردوویەتە کوێخای دێی ئەرکەواز، بەڵام لە پاشا والی ڕقی لێ هەڵگرتووە و چەند ساڵێک خستوویەتە بەند و لە بەندیخانەدا (موناجات نامە)یەکی هۆنیوەتەوە و ئەوسا ئازاد بووە و گەڕاوەتەوە دێی

ئەرکەواز و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و کوێخایەتی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەو دێیە نێژراوە.

غوڵام ڕەزاخان، بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە وێژەی فارسی و عەرەبی و کوردی و لێکدانەوەی قورئان و گەلێ زانیاریی تر شارەزا و پسپۆڕ بووە. وا دیارە هۆنەر لە مانگی ڕەمەزاندا بەند کراوە کە دەڵێ: مانگی ڕەمەزان کە مانگی تایبەتی خوایە، بۆ من بووە ڕۆژی پەسلان، بەربانگم باری لێوە و پارشێوم ئاهی ساردە، پێخەفم پێستی لەشە و سەرینم لەبەردە:

مانگ موبارەک مەخسووس داوەر — پەرێ من بییەن وە یەومولەحشەر

فەتوور بار لێو، سەحوور ئاه سەرد — پۆشاک پۆس گیان سەرینگا ژ بەرد

لە بەندا ئازارێکی زۆری دەدەن و دیارە بەدەستووری والیی پشتکۆ بووە، کە تەوقی ئاسنین دەخەنە ملی و زنجیر دەخەنە هەردوو پێی واتە کۆت و زنجیری دەکەن لەوە خراپتر پێکانی بەزنجیرەوە دەخەنە ناو سەهۆڵاو بۆ ئەوەی ڕەنج و ئازارێکی زۆرتر بکێشێ:

تەوق گەردن گیر قەرە بەقرای تەنگ

زوان لە کسرەت لاحەول وانان لەنگ

بووە و باوەقوش ژ ناڵەم ئاسەن

باوەقوش مەدهۆش، بوو هەم هەراسەن

مەخلووقان عاجز شەو بێداریمەن

بێداری ژ جەور عوسرەت باریمەن

پام قەید لە یەخاو کوند هەم عەلاوەن

شەو دیدەم ژ ئێش بوخار بێ خاوەن

هۆنەر لە پاش ئەم گلە و سکاڵایە کە لە بەختی خۆی دەیکا وا کەوتووەتە بەند، دەست بۆ هافی عەلی درووی لێ بێ درێژ دەکاتەوە و دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێن لە پاش ڕاز و نیازەکەی کە بریتییە لە ٦٦٦ هۆنراوی کوردی زنجیرەکە لە دەست و پێی کراوەتەوە و بەشەوا لە بەندیخانەکە هەڵاتووە و هەندێکیش دەڵێن کارمساتەکەیان بەوالی وتووە و دەستووری ئازادیی ئەوی داوە و گەڕاوەتەوە دێی ئەرکەواز، وە خۆی لە ڕاز و نیازەکەیدا دەڵێ:

هاوار وە دەرگاش وە چەندین شێوە

تکرار ئەبیات چون بەیت لێوە

کــــەردم وە تــەعـــــداد ئایات بــێ غـــــەش
یەعنی شـەش سـەد بەیت چەنی شەست و شـەش
شـــەش هـەزار ئاهیش نە دەروون کـێـشــام
شـــایەد ڕەحـــمـــەت بای وەبەخت سـیـــام
نـیـمـــە حـــەڵقـــەی دام زنجـیـــرە دەســـتم
بیـست و سێ بەند عـەجـز وە دەرگـاش بەسـتم

غـولام ڕەزا خـان لە (موناجـات نامـە)کـەیدا وا دەردەکـەوێ کە عـەلەوی بووە، چونکە لە ستایشـی هافی عەلیدا لە ئەندازەی خـۆی تێ پەڕیوە بەجۆرێ کە داوای هەموو شـتێکی لە ئەو کردووە و ئەوی بەئاگای ڕازی نەدیو و بێ هاوتا زانیوە، وەکو دەڵێ:

ئاگای سرِ غـەیب، ئاگای سرِ غـەیب یا عـەلی عالی ئاگای سرِ غـەیب
گوستاخ خەڵوەت بێ هەمتای لارەیب پاک مـــونەززە مـــوبەرا ژ عەیب

بەڵام موناجات نامەکەی لە ئەوپەڕی بەرزییەوەیە و بەشاکارێکی وێژەی کوردی دێتە ژمار و کەمـتر هۆنەرێک توانیویـەتی بەو چەشنە ڕاز و نیازە بگا. ئەمـەش بـەندێک لە (موناجـات نامە)کەی کە تیایدا دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

عـالی مــەکـان هەی، عـالی مــەکـان هەی
یا عـــەلی ئەعـــلا عـــالی مـــەکـــان هـەی
یا وەلی مــوتلەق سـیـــرِ ســوبحـــان هـەی
والـی ولایـەت شـــــــای والاشـــــــان هـەی
واقف مـــــــەحـــــزەر پەروەردگـــــار هـەی
(حُـجـــةُ البُــرهـان) کـــبــر کـــبــار هـەی
هەی مـــەکـــان بالای عـــەرش بەرین هـەی
(علـم الاســـــمـــــاء علـم اليـــقين) هـەی
هـەم عــــالـم علـم ســـــەلوونـی زان هـەی
بـاعس دنیـــا کـــەون و مـــەکـــان هـەی
هەی بـێ جـبـرەئیل نە ڕای مـیـعـراج هەی
هەی ســـتـــانەندەی نگـین و بـاج هـەی
دامـــــاد بن عـــــەم زەوج بەتوول هـەی
هەی ئاگــا وە ڕاز خــودا و ڕەســوول هـەی

هەی تیر شەهاب شوجاعەت بار هەی

ناسر مەنسوور نوسرەت شعار هەی

هەی عومدەی عیماد عەموود دین هەی

هەی حاکم چەپ، یسار، یەمین هەی

هەی موشکلً گوشای کار پەی ئاسان هەی

هەی هەی عارفان زاتت ناسان هەی

هەی گشت گومڕاهان حەق شناس هەی

هەی سەلمان وە چنگ شێر خەلاس کەر هەی

هەی وە حاجەتی ئال ئەسیرت

وە دوو گۆشوارەی عەرش کەبیرت

وە زاهدیی زوهد زەینولعوبادت

وە توول روکووع سوجدەی سەجادت

وە سادقیی سدق جەعفەر نە رای دین

وە ئیمام مووسا لەقەب کازمەین

یا حەق وە حورمەت ئیمام هەشتەم

نەجات دەر ئەحوالّ بەخت بەرگەشتەم

وەتەوقیی نەقیی ژ عەیب دوورت

وە گشت ئەهل بەیت رای تەقوا جوورت

ئەلوەعدو یاشا دەردم دەواکەر

(مقضى المرام) حاجەت بەر ئاوەر

غولامڕەزا وا دیارە هەر لە سەرەتاوە گراو و سەوداسەر بووە و دڵخوازەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەری، بۆیە بەم چەشنە ستایشی زلّیخای خۆشەویستی کردووە:

زلّیخام ژە چین، زولّیخام ژە چین

چین زولّف سەنەن ژە خەیاتەی چین

ژ تاووس توغرای ئەلوانی موشکین

عەتریات ژە عەتر ریح ژە ریاحین

ژە غەوواس قەوسەین، غەزاجوو پڕکین

عەین ژە غەزالان وەحشی بەعیدبین

عــەشق ژە کــەمــووتر قــیــتــە ژە بۆرچین
چالاکی ژە باز حــەڵمــەت ژە شــاهــین
گـــۆناش ژە گـــوڵنار، لەو ژە لەعل کـــان
خـەم ژە یەنابیع سـەر چەشمەی حـەیوان
دنان چی سـەدەف یا لوءلوء مـەرجـان
زەنەخ ژە لیمـــۆ، زنج ژە زەڕ فنجـان
گــەردەن ژە مـینای بەزم ئارای کـەیان
پێــچـان وە گـــەردەن بلورین حـەیـان
سینەش ژە سـەدەف یا ژە تەختەی عـاج
خـــالان مـــەوەردن ژە مـاچین خـــەراج
یان ژە تەسـویرات شـاپوور نەسـساج
یان دانەی ئەڵمـاس نەسب جـیـقـەی تاج
مـەمـان ژە روممان یا لیمـۆی نەورەس
یا ژە شـەمـامـان نەوخـێـز یا نیم ڕەس
کــەمـــەر چی جــەیران چۆلانی مـــاوا
شـەفـەین شـەعـشـەعەی زەردی خـوەراوا
قــیـــام ژە ســەولان، قــامــەت ژە پەری
شـوعاع ژە خـوەرشی، شـەوق ژە موشتەری
وەفــا ژە شــیـــرین، تاقـــەت ژە لەیلی
نیم نگا مـــەکـــەرد هـەم وە بێ مـــەیلی
هەم لەیل، هەم شیرین، هەم گوڵ ئەندامەن
پۆســـەی نمایان دیدەی (غـــولام)ەن

واتە: زوڵفی زلێخای خۆشەویستم وەکو هەوریشم نەرمە و پەلکەکانی وەکو پەڕی تاوس ڕەنگاوڕەنگن، برۆکانی وەکو کەوان وایە و لە تیروکەوانی شەڕکەران ڕقاویترە بۆ دڵی ئەویندار، چاوەکانی بەوێنەی چاوی ئاسکە، ئەوینی لە کۆتر و مەلەی لە بۆرچین و چوستی و چالاکیی لە شاباز و هەڵمەتی لە هەڵۆ دەچێ، گۆناکانی بەناسکی و جوانیی گوڵە و لێوانی وەکو لاڵ و دەمی وەکو ئاوی ژیانە و ئەستۆ و گەردنی وەکو بلوورە و قژەکەی لوولە و وەکو مار بەدەور مەمکەکانییەوە ڕاوەستاون، سینگی وەکو عاج سپییە و خاڵەکانی لە

چینوماچین خەراج وەردەگرن ئەڵماسێک وەکو جوقە لە بان سەریەوەیە و سەرنجی بنیادەم ڕادەکێشێ، مەمەکانی وەکو دوو لیمۆی کاڵ یا دوو شەمامە دڵ ڕادەکێشن، کەمەری وەکو کەمەری ئاسکی دەشتە و لێوەکانی وەکو زەردەی خۆرئاوایە و تەوێڵی وەکو خۆر دەدرەوشێتەوە، لە ڕاستیدا وەکو لەیلا و شیرین و گوڵەندامە، بۆیە (خولام) پەشێو و پەرێشانیەتی.

یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی غولام ڕەزا خانی ئەرکەوازی، پارچە هەڵبەستی بزن و درەختە کە گەلێ تەڕ و پاراو شیرینە و ئەمە هەر هۆنراوەی درەختی ئاسووریگە کە بەزمانی پەهلەوی بەیادگار ماوەتەوە و نموونەیەکی کۆنە لە وێژەی پەهلەوی، وەکو دەڵێن لە دەوری ئەشکانییەکاندا هۆنراوەتەوە و لە زەمانی خەسرەو پەروێزی ساسانی (٥٩٠ – ٦٢٨ی زایین)دا لە پەهلەویی ئەشکانییەوە وەرگێڕاوەتە سەر پەهلەویی ساسانی و پارچە هەڵبەستی درەختی ئاسووریگ یەکێ لە باشترین پارچە هەڵبەستەکانی پەهلەوییە. وە بئونیست کە یەکێ لە خۆرهەڵات ناسانی هەرە بەرزە، یەکەم کەس بووە کە وتوویە درەختی ئاسووریگ بەهۆنراوە و لەم چیرۆکەدا بزن نوێنەری زەردەشتە و درەختی ئاسووریگیش نوێنەری ئاینی ئاسوورییە و پاشان غولام ڕەزاخان ئەم چیرۆکەی هێناوەتە سەر زمانی کوردی و شک و گومانیش لەوەدا نییە کە غولام ڕەزاخان ئاشنایەتیی بەزمانی پەهلەوی نەبووە، بەڵام لەبەرئەوەی ئەم چیرۆکە لەناو کوردەواریدا باوە و بەشێکە لە فۆلکلۆری کوردی و ئەو ئەم چیرۆکەی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە. ئەوەی کە جێی سەرنجە زۆربەی ڕستەکان و وشەکانی پەهلەوی هەر لە کوردیی گۆرانی دەچن و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە زمانی پەهلەوی دەچێتەوە سەر زمانی مادی و دەتوانین بەلکێکی کوردی دای بنێین.

لەم چیرۆکەدا بزن و درەختی خورما لەگەڵ یەکدا دەکەونە پیلەبازی و وشەڕە قسە و درەخت بەبزنەکە دەڵێ: من لە تۆ بەرترم و چونکە شا لە بەروباری من دەخوا و تەختەی کەشتیوانەکان لە منە و کسک و گورێس لە من دروست دەکەن و هەنگوینەکەم پیاوانی ئازا و نەبەز دەیخۆن و میوەکەم شار بەشار دەیبەن. بزنیش لە وەڵاما وتی: پەلکە و پرچت وەکو پەلکەی دێوە و خۆ هەموو کەسێک ئەوە دەزانێ کە شیر و پەنیر و کەرە لە من دەگرن و تەنانەت مێزەر و خوان و سفرە لە من دروست دەکەن، نامە و دەفتەر و تۆمار لەسەر من دەنووسن و هەنبانە لە من دروست دەکەن و زان و پەنیری تێ دەکەن و ئەم خەڵکە ژیانی لە منە و کەوابوو من لە تۆ بەرترم چونکە لە شیری من پەنیر و ماست و کەرە دروست دەکەن و خواپەرستەکان پێستی منیان لەلایە و چەنگ و بەربەت و تەنبوور کە لێ دەدەن

بەیارمەتیی منەوە و گیای تەڕ و تازە دەخۆم و لە کانی و سەرچاوە ئاوی سارد دەخۆمەوە کەچی تۆ وەکو مێخ و بزماری جۆلاکان داکوتراوی.

ئەم چیرۆکە بۆیەکەمین جار لەلایەن مامۆستا حەمە تەقی مەلیکولشوعەرای بەهار (١٣٠٤ - ١٣٦٨ی کۆچی) لە گۆڤاری تۆفان لەگەڵ تەرجەمەی فارسیدا لە چاپ دراوە و پاشان لەلایەن: هنینگ، و جاماسپ و بارتۆلۆمە و ئوونوالا و ویدنگرن و سمیت و جیانکارلۆ و دوکتۆر ماهیاری نەوابی و دکتۆر فەرهادی ئابادانی و دوکتۆر ئەحمەدی تەفەزولی ڕاڤە کراوە و لەسەری کۆڵراوەتەوە کە ئەوا لێرەدا ئەو هۆنراوانە دێنین و واتاکانیان بەسۆرانی دەنووسین تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن:

بزە و درەخـــــتــــەن، بزە و درەخـــــتــــەن
ســــەیر گـــــوفـــتگۆی بزە و درەخـــتــــەن
گــەر چە ئی ڕۆژگـــار زیندەگـیش ســـەخـــتــەن
هەر کـــەس وێش ناســـا ئانە خـوەشـبــەخـتــەن
بـاس فــــــــزوونـی بـەیـن وێـشـــــــــانـەن
بزانین ئاخـــــر حــــەق وە کـــێــــشـــانەن
ئەووەڵ کــــە درەخت ئامـــا وە گـــــوفــــتـــار
واتـش ئـەی بـزە وێـش بـکـەر ڕەســــــــــتــــار
درەخــــتێ ســــەوز بێ نە ســــەر کــــۆســـاردا
بـەرش شــــــیـــــرین بێ نـە ڕۆژگــــــاردا
ئـەو دارە چـەنـی بـزە ســـــــــتــــــــێـــزا
دوو جــــــا دەروونش چـون ئاهـر خـــــێــــزا
واتـش مـن جــــــەتـۆ خــــــەیـلـێ بـەرتـرم
پــــەرێ دوژمــــنــــان وێــــنــــەی ئـــاهـــرم
من جــە ســـوورســـتـــان بێ هەمـــتـــا و فــــەردم
مــــــایـەی ئـارامــــــیـی گـــــــرد ئـێـش و دەردم
شــــــــــــــا بـارم وەڕۆ چـون بـار ئـاوەڕۆم
وە دەست وێـمــــــــەن من هـەرچـی کــــــــەرۆم
کــــەشـــــتـی و بـەلـەم جــــە من مـــــەســـــازن
کـنـاچـە و ژەنـان گـــــــــــــرد وە مـن نـازن

خـــۆ گـــزی جـــه من کـــه ســـاز مـــەکـــەرن
کـنـاچـان یـەک یـەک نـامم مـــــــــەبـەرن
وریـســــــه جـــــه مـن مـــــەکـــــەرن وه نـاز
وەرزاران چـەنـیـم مـــــەبم وه هـامـــــــڕاز
مـــێخ جـــه مَن دروس مـــەکـــەرن یەک یەک
پـەرێ عــــــــێــــــــلات لـوڕ و وەن و لـەک
هـەنگوێـنـم وەشــــــەن پەی ئـازاد مـــــــەردان
یـەک یـەک مـــــــــــوەرن نـه دەشـت و هـەردان
ئـەوانـەش کـــــــــەوا هـیــــــــچێ نـەدارن
شــــــەو و ڕۆ پـەرێـم مـــات و خـــــەمـبـــارن
جــــــــه بـار و بـەرم مـــــــــــوەرن هـەردەم
گــــرد جـــه زێـڵـــشـــان مـەشـــۆ دەرد و خـــەم
بەڵێ دەســـــتـــووڕەن کـــه گـــرد من ســـەرکـــەن
تـا خـــــەم و ئـەندۆی زێـڵــــشــــان دەرکــــەن
گـــــــرد ئـیـنـه مـــــاچان یه پـەند پـیـــــــرەن
هـەر کـــــــەسێ جـــــــه مـن دوور بـۆ زویـرەن
بزه چون شنـەفت ئـی کـــــۆچ و گـــــوفـــتـــــار
ئـامـــــا وه زو وان کـــــەردش گــــرفـــتـــــار
واتـش وه درەخـت هـەی هـەی چـێـش مــــــاچـی
مــــــــــــــەبـۆ هـەر درۆ تـۆ وه مـــن واچـی
کـــــــــاکـــــــــۆڵ و بـەژنـت بـەوێـنـەی دێـوەن
شــــــاخـت درێـژ و چـون شـــــاخ مـــــێــــوەن
گـــــردین مــــەردومـــــان هـەر لێت مــــەگـــرێزۆ
دووی دۆزەخ ئـانـه جــــه لـێت مـــــەخـــــێـــــزۆ
هـەی هـەی مـن گـــــورد و بـیــــاوان گـــــێـــــلـم
چەنی گـــــــرد بـزان نـه کـــــــۆســــــار وێـڵـم
جــاگـــــەم کـوردســتـــــان وێنەی بەهەشــتــــەن
هـەر جــاش مـــــەوێـنی هـەر کـــۆ و دەشـــتــــەن

گــــردیان خـــواپەرست هەم پەرهێـــزگـــارن
گـــــرد بەندەی خـــــاس پەروەردگــــارن
گـــــردیان شـــیـــرم مـــــوەرن پەی پەی
مــــــەشکم مــــــەژەنن بەبێ دەرد و وەی
خـــوروان چەرمی جـــە من ســـاز مـــەکـــەن
کناچان مـــەیۆن یەک یەک ناز مــــەکـــەن
چەرمم مــــــەنویسن پەی پادشـــــاهان
نامم مــــەوانن جـــــە گـــرد دەرگـــاهان
ژی جــــە من کــــەرن پەی ســـاز و کـــەوان
تا یاران یەک یەک گـــــرد مــــەون جـــەوان
خــــۆ رانک و چۆغـــەی کـــورد هەورامــــان
جـــە من ساز مـــەکـــەن جـــە سوب و شـــامان
بەرگــــە ســــاز مـــەکــــەن پەی پاڵەوانان
پۆســــتم مـــەکــــەرن وە تۆشـــەی خـــوانان
هەنبـــــانە جـــــە من دروس مـــــەکــــەرن
شـــیـــــر و پەنێـــرم گــــردیان مـــوەرن
کـــۆ وە کـــۆ مـــەشم شـــیـــرم مـــەدۆشن
مـــــەردوم پەرێ من خـــەیلێ مـــەکـــۆشن
شـــیـــــرم دەرمـــــانەن پەرێ گـــــرد دەردێ
چونکە مـــەگـــێـــڵم نە ســـەر گـــرد هەردێ
نە شـــیـــرم فـــرۆ و پەنێـــر ســـاز مـــەکـــەن
مـــاست و کـــەشک من وە دەمـــســـاز مـــەکـــەن
چەنـگ و بەربەت و تەمـــــــــــوور و کـنـار
وە ژیم مــــــەژەنن جــــــە گــــاس وەهـار
بێ گـــــومـــــان کـــــە من وەرترم جـــــە تۆ
چونکە مـــــەنیـــشم نە ســـەر کـــەژ و کـــۆ
گـــیـــــای تەڕ و تازە مــــوەرم جـــــە دەشت
ئاو ســـــارد مـــەنۆشم وە گـــەردش و گـــەشت

دار چون پەشنەفت سەرش وست بەوار
جە شەرمساری گرەوا بەزار
واتش راست ماچی ئەی بز سالار
هەر تۆ وەرتری جە من ئەی ڕۆزگار
پە (غولام) واتەن وە ئاواز بەرز
حەق هەر ئەو حەقەن پێمان مەدۆ دەرز
دەسا وەس کەر چێش ماچی ئانە
هەر ڕووکەر وە حەق دەردت گرانە
چونکە هەر ئەوەن تۆ ڕزگار کەرۆ
خەم و ئەندۆه و پەژارەت بەرۆ
پە مانگ برێ و گاس وەهارەن
گرد ماچان ئانە دەور یارەن
برج بارخانەی یارم دیارەن
ڕۆژم ڕۆشنەن، شەویشم تارەن
بێ گومان دونیا مەبۆ چراغان
(غولامیش) نیشۆ هەر نە ڕووی داغان
واتە: بزن و درەخت‌ەتە
سەیری وتووێژی بزن و درەختە
کەرچی ئەم ڕۆژگارە ژیانی سەختە
هەر کەسێک کە خۆی ناسی وا بەختەوەرە
باسی بەرتری نێوانی خۆیانە
بزانین ئاخر هەق بەکامیانە
سەرەتا کە درەخت هاتە زمان
وتی: ئەی بزن خۆت رزگار بکە
درەختێ سەوز بوو لەسەر کۆسساردا
بەری شیرین بوو لە ڕۆژگاردا
ئەو دارە لەگەڵ بزنەکەدا بووە شەڕی
دووکەڵ لە دەروونی وەکو ئاگر هەڵسا

وتـــی: مـــن لـــه تـــۆ گـــــــــــــــەلێ بـــەرتـــرم
لـــه بـــۆ دوژمـــنـــان وەکـــــــــــــــو ئـــاورم
من له ســــوورســــتـــــان (بابل) بێ هاوتا و تاکم
مــــــايـەی ئارامــی هـەمــــــوو ئێش و دەردێکـم
شــا بار و بەرم دەخــوا کـاتێ کــه بەرم پێ دەگـا
هـەر بەدەســــتی خــــۆمـــه کـــه هـەرچی بکـەم
کـــــەشــــتی و بەلـەم له من دروست ئەکـــــەن
کـــچـــان و ژنان گـــشـــتـــيـــان بەمن دەنازن
خـــــۆ گـــسک له مـن کـــه دروست دەکـــەن
کـــــــچــــــــەکــــــان يـەک يـەک ناوم دەبـەن
ئـەوان گـــــــورێس بـەهـۆی مـن دەهـۆننـەوە بەنـاز
وەرزێـران لـەگـــــــــەڵ مـنـدا ئـەبـن بـەهـاوڕاز
مـــێخ و بزمـــار له من دروست دەکـــەن يەک يەک
بـــۆ هـــۆزەکــــــــــــــانـــی لـــوڕ و وەن و لـــەک
هـەنگوێنم خــــۆشــــه بۆ پيـــاوانی ئازا و نـەبەز
يـەک يـەک ئـەيـخـــــــۆن لـه دەشــت و هـەردان
ئەوانەش کـــەوا هـيـــچـــێکيـــان نيـــيـــه و هەژارن
شــــــەو و ڕۆ بـۆ من مــــــات و پەشــــــێــــــون
لـه بار و بـــەرم هـەمـــــــــــووده‌م دەخـــــــۆن
هـەمـــــــوو له دڵيـــــان دەرد و خـــــــەم لادەچێ
بەڵێ دەســـتـــووره کـــه هەمـــوو دەبێ من لەبير کـەن
تـا خـــــــەم و پـەژارەی دڵيـــــــان دەرکــــــــەن
هەمـوو ئـەمـه دەڵێن و ئەمـه پەند و ئامۆژگـاری پيـره
هـــەر کــــــــــــەسێ لـــه مـــن دووربـــێ زويـــره
بـزن کـــــــه ئـەم قـــــــســـــــــه‌يه بيـــــــست
هاته زمـــــان و ئەوی گــــرفــــتــــار کــــرد
وە بـەدارەکـــــــــــــه وتــی هـەی هـەی چـی دەڵـێـی؟
لـەبـەرچـی تـۆ دەبـێ هـەر درۆ بـەمـن بـڵـــــــێـی؟

کــــاکـــــۆڵ و بەژنت هەروەکــــــوو دێوە
شـــاخت وەکـــوو شـــاخ و چڵی مـــێـــو درێژە
هەمـــــووی خـــــەڵک لە دەســـــتت ڕادەکــــا
دووکــــــــــەڵی دۆزەخ ئەوا لە تۆ هەڵدەسێ
هەی هەی من کـــورد و بیـــاوان گـــەڕم
وە لەگەڵ هەمووی بزنەکان لە کۆساردا وێڵ و ئاوارەم
جـێگەم کـــوردســـتـــانە وەکـــوو بەهەشـــتـــە
هەر کـــوێی ئەبینی هەر کــێــو و دەشت و هەردە
خەڵکەکەی هەموویان خواپەرست و هەم پارێزکارن
هەمـــــوویان بەندەی باشی پەروەردگــــارن
هەمـــوویان پەی دەرپەی شـــیـــرم دەخـــۆنەوە
مـــــــــــەشکەم دەژەنن بەبێ دەرد و وەی
ســفــرە و خـــوانی چەرمی لە من دروست دەکـەن
کـــچـــــەکـــان دێن و یەک یەک ناز دەکـــەن
چەرمـــــەکـــەم دەنووسن بۆ پادشـــــاکـــان
ناوم دەخـــوێننەوە لە گـــشت دەرگـــا و بانێکدا
ژی لە من دروست ئەکـــەن بۆ ســـاز و کـــەوان
تـا یـاران یـەک یـەک جــــــــــوان بنـەوە
خـــۆ رانک و چۆغـــەی کـــوردی هەورامـــان
هەر لە من دروست دەکەن لە بەیانی و ئێـــوارانـدا
جلوبەرگ هەر لە مـن بۆ پاڵەوانان دەدروون
خوان و سفـرە لە پێـستی من دروست ئەکـەن
هەنبـــــانە هەر لە من ســـــاز دەکـــــەن
هەمـــوویان شـــیـــر و پەنێـــرم دەخـــۆم
کـــێـــو بەکـــێـــو دەگـــەڕم و شـــیـــرم دەدۆشن
خـــــەڵک بۆ من گـــــەلێ تێ دەکـــــۆشن
شـیـرەکـەم بۆ هەر دەرد و نەخـۆشـیـێک دەرمـانە
چونکە هەر کـــێـــو دەگـــــەڕم و دەلەوەڕم

لە شـــیـــرم فـــرۆ و پەنێـــر دروست دەکـــەن
مـــاست و کـــەشکی من دەکـــەنە هاودەمـی خـــۆیان
چـەنـگ و بـەربـەت و تـەنـبـــــــــوور،
وە ژیم دەیـــژەنـــن لـــە وەرزی بـــەهـــارا
بـێ گـــــومـــــان کـــــە من بەرتـرم لـەتۆ
چونکە لەســـەر کـــەژ و کـــێـــوا دادەنیـــشم
گـــــیـــــای تـەڕ و تـازە ئەخـــــۆم لە دەشـت
ئاو ســـارد دەخـــــۆمـــــەوە و بەگـــــەڕان
دارەکـە کـاتێ ئەمـەیە بیست سەری خستـە خوار
وە لە شـــەرمـــەزاریدا دەســـتی کـــردە گـــریان
وتـی: راسـت دەکـــــەی ئەی بـزنـی ســـــالار
هـــەر تـۆ بـەرتـری لـە مـن لـەم رۆژگـــــــــارەدا
ئـەمـــــە (غـــــولام) وتوویـەتـی بەدەنگی بـەرز
هـەق هـەر ئەو هـەقـــەیە کـــە وانـەمـــان پێ ئەدا
دەســـــا ســـــا بـەس کـــــە تۆ چی ئـەڵێی
هـــەر رووکـــــــەرە هـــەق دەردت گـــــــرانـە
چونکە هـەر ئەوە کـــە تۆ رزگـــار دەکـــا
خـــــــەم و پـەژارەت بـەجـــــــاری ئـەبـا
ئەمـــــە مـــــانگی تـیـــشک و وەرزی بـەهـارە
هـەمـــوو دەڵێن کـــە ئـەمـــە دەوری یـارە
بـرجـی بـارخـــــــــــانـەی یـارم دیـارە
ڕۆژم ڕووناکـــــە و شــــەویشم تـاریکە
بێ گـــومـــان دنیـــا دەبێـــتـــە چراخـــان
(غولامیش) دەچێتـە سـەر کێوەکان و دائەنیشێ

یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی غولام ڕەزاخان پارچە هەڵبەستێکە بەناوی رشتەی مرواری کە گەلێ شیرین و تەڕ و پاراو و ڕەوانە و لەوەدا گەلێ مەبەستی پیتۆڵی و خواناسیی بەکاربردووە کە لێرەدا لەسەر هۆنراوەکانی دەکۆڵینەوە، وەکوو ئەڵێ:

ئەی بەخشندەی ویر پەی تۆوەن خاسی
هەر تۆ من مـــەوەی وە ڕاگـــەی ڕاسی

واتە: ئەی بەخشندەی بیر و ئاوەز هەموو چاکەیێک لە تۆوەیە

وەتۆ هەموودەم من بەرەو ڕێی ڕاست ڕێنوێنی دەکەی

بیر و ئاوەز کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە لە زاراوی پیتۆڵەکاندا دوو واتای هەیە: یەکەم ئاوەزی گشتی کە پیتۆڵەکان ئەوە بەبیری بنەڕەتی و خواناسەکان بەتیشکی پێغەمبەر و هەندێک بەسرۆشی دەزانن و هەر لەو بیرەوەیە کە هەموو بەهرەیەک دەگاتە بنیادەم و دووەم ئاوەزی تاکی کە پیتۆڵەکان پێی دەڵێن هێزی ژیری و مرۆ بەهۆی ئەم دوو هێزەوە دەتوانێ خۆی بەپلەوپایەیێکی بەرز بگەینێ وەکو پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ دەفەرمووێ: «أفلَحَ مَن رُزِقَ لُباً». واتە: ئەو کەسەی کە ئاوەزی هەیە رزگار دەبێ.

تۆ جـــە نوور وێت ئانە پەنهـــانی

وەو گــرد ڕۆشنیـــە نە چەم نیـهــانی

واتە: تۆ لە تیشکی خۆرتاوا شاراویتەوە

وە ئەم گشت ڕووناکییە لەچاو نادیارە

هۆنەر لەم هۆنراوەدا دیاردی دەکاتە داپۆشرانی گیانلەبەران کە ئەوەش بەهۆی ئەم سێ لایەنەیە: یەکەم؛ گیانلەبەر بەئەندازەیەک گەورەیە کە ناتوانێ هەست بەڕاستەقینە بکا و خوای تاق و تەنیا ببینێ و دووەم؛ گیانلەبەر بەئەندازەیەک گچکەیە کە ناتوانێ بەهێز بگا وەکو تیشکی هەستی کە شەپۆلەکەی کەمتر لە ئەندازەی پێویستە، سێیەم؛ هێز بەئەندازەیەک کزە کە مرۆ ناتوانێ شتی پێ بناسێ و، خوا بەهۆی تیشکی خۆیەوە لە چاوی خەڵک نادیارە بەڵام لە دڵی خواناساندا ئاشکرایە وەکو هافی عەلی خوای لێ رازی بێ ئەفەرمووێ: «إني لَم اَعبدُ ربّاً لَم اَرہ». واتە: من خوایەک نەبینم ناپەرستم.

هـەر وە نوور تۆ دنیـــا ڕۆشـن بـی

تـاریکیت پـەرێ ئیـــقـبـــاڵ من بـی

واتە: هەر بەتیشکی تۆ جیهان ڕوون بووەوە

وە تاریکیت هەر بۆ بەختی من بوو

هۆنەر لەم هۆنراوەدا دیاردی دەکاتە تیشک و، تیشک بریتییە لە دەرکەوتنی خوای تاق و تەنیا وەکو لە قورئانی بیرۆزدا دەفەرمووێ: «اللّهُ نُور السمَاوات والأرض». واتە: خوا تیشکی ئاسمانەکان و زەوییە و، خواناسەکان دەڵێن: تیشک، تیشکی دڵی خواناسانە و تیشکی ڕاستەقینە ئەوەیە کە کەسانی تر ڕوون دەکاتەوە و، ئەوەی شت ڕوون دەکاتەوە تیشکی پێ ناڵێن، هەتاو تیشکە، مانگەشەو تیشکە، چرا تیشکە، نە بەو واتایە کە خۆی ڕوون کاتەوە،

بەڵکو دەوروبەری خۆی ڕوون دەکاتەوە و، خوا ڕۆشنکەرەوەی ئاسمانەکان و زەوییە و، تەواوی تیشکەکان هەر لە ئەوە.

پێغەمبەریش خۆ ڕەهنمای ڕامەن
دوازدە ئیمامیش پەرێ من کامەن

واتە: پێغەمبەریش خۆ ڕێ پیشاندەرمە
دوانزە ئیمامیش هەر بۆ من کام و خۆشییە

پێغەمبەر ئەو کەسەیە کە لەلایەن خواوە هەڵدەبژێرێ بۆ ڕێنوێنیی خەڵک تا ئەوان بخاتە سەر ڕێی خواپەرستی و ڕێنوێنییان بکا و ڕێنوێنییش دوو جۆرە: یەکەم ڕێنوێنیی هێنانەدی و دووەم ڕێنوێنی ڕێی خوایی. ڕێنوێنی هێنانەدی بەخششێکە کە لەلایەن خواوە دێتە دی و هەموو بەهرەی لێ دەبەن و، ڕێنوێنیی خواپەرستی بەخششێکە کە لەلایەن خوای مەزنەوە بەهۆی پێغەمبەرانەوە دێتە دی، وەکوو خوای مەزن دەفەرمێ: «وَاللّهُ يَهْدي مَن يَشاءُ إلىٰ صِراطٍ مُستَقيم». واتە: خوا کەسێکی بوێ بەڕێی ڕاست ڕێنوێنی دەکات. هۆنەر لەم هۆنراوەدا بەدوانزە ئیمام دیاردی دەکا کە ئیمام ئەوەیە خەڵک بەرەو ڕێی خواپەرستی و یەکتاپەرستی ڕێنوێنی بکا و، خواناسان ئیمام بەجێنشینی پێغەمبەر دادەنێن کە ئەرکی ئەوان ڕێنوێنیی خەڵکە.

بوانن نامەم و عەهد و وەفا
نامەم نەزانی گرد مەدۆ شەفا

واتە: هەمووتان نامەکەم بەبەڵێن و ئەمەگ بخوێننەوە
چونکە نامەکەم نەخۆشیی نەزانی چارەسەر دەکا

لەبەرئەوەی هەندێ لە خەڵک لە ڕابردوودا خەریکی تووڵانەوە و خراپە بوون و بەڕاستەقینە و ڕێی خوایی نەگەیشتبوون و تەنانەت بوونە هۆی نەزانیی خەڵکیش، چونکە ئەمانە نەیاندەویست کە خەڵک بکەونە سەر ڕێی ڕاستی خوایی، ئەوەبوو بەنەخۆشییەکانی نەزانی و ئێرەیی و مەرایی دووچاربوون و کەوتنە ڕێی ئەهریمەن. وشەی نەزانی لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە مەرگی دڵ کە هەست بەڕاستەقینە ناکا.

پڕەن جە حیکمەت ئانە ئیمانەن
حیکمەت یانێ چێش پەی گرد دەرمانەن

واتە: پڕە لە ڕێنوێنی و زانین و ئەوەش بڕوایە
ڕێنوێنی و زانین یانی چی؟ بۆ هەموو کەسێک دەرمانە

ڕێنوێنی کە دیاردی پێ کرا بەواتای فەرمانەکانی ئاینە وەکوو لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمێ: «وَمَن يؤتَ الحِكمَةَ فَقَد أُوتيَ خَيراً كَثيراً». واتە: هەر کەسێک کە بەئەو ڕێنوێنی و زانین دراوە بێ گومان چاکەی زۆری پێ بەخشراوە و، مەبەست لە ڕێنوێنی لەو ئایەتەدا بڕوا بەخوا و پێغەمبەرە و، لەلای ئایندارەکان باوەڕکردنە بەدڵ و گیان بەوەی کە بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام هاتووە، وەکو پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەفەرمووێ: «أفضَلُ الايمانِ أن تَعلَمَ أنَّ اللّه مَعَكَ حيثما كُنت». واتە: باشترین بەشەکانی بڕوا ئەوەیە کە بزانی لە هەر کوێ دای خوا لەگەڵ تۆیە. کاشانی لە پەرتووکی: "مصباح الهدایە"دا دەڵێ: بڕوای دروست ئەوەیە کە پارێزگار لە بڕوای خۆیدا بەپلەوپایەی بێ، دڵا و دڵی بکا و، ئەوەش جیاواز لەوەی کە هەندێک بەزانستی ڕاستەقینە بگەن و هەندێکیش بەزانستی خوایی دەست پەیدا کەن.

دوڕ و گەوهەر و شکۆفە و گوڵەن
نە نە ئەی یاران ڕەهنمای دڵەن

واتە: دوڕ و گەوهەر و شکۆفە و گوڵە
نە نە ئەی یاران ڕێ پیشاندەری دڵە

دوڕ کە لەم هۆنراوەدا دیاردی پێ کراوە لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە فەرمانبەرداری و ملکەچکردن بۆ خوای مەزن و شکۆفەش بریتییە لە نیشانەکانی خوایی کە مرۆ دەبێ پەی پێ ببا و گەوهەریش ڕاستی و دروستیی مرۆیە کە دەبێ لەو ڕێگەوە بڕوا و گوڵیش ئەنجام و بەروبۆی ناسیارییە کە بەچاو بیبینن.

پەوکە نامم نیا ڕشتەی مرواری
عەقیدەی ویمەن یاران یاری

واتە: بۆیە ئەم نامیلکەیەم ناو نا ڕشتەی مرواری
چونکە بڕوای خۆمە ئەی یارانی هاودەم

ڕشتەی مرواری کە ناوی ئەم پارچە هەڵبەستەیە، گەوهەرێکی بەنرخە لە مێژووی وێژەی کوردیدا کە هۆنەر مەبەستەکانی خۆی بەو چواندووە و لەوەدا سەبارەت بەزانین و زانستەکانی جۆر بەجۆر دواوە کە ئێمە لێرەدا شیمان کردووەتەوە و لەسەری کۆڵینەتەوە.

سەر ڕشتەی دنیا هەر وە دەس وێشەن
هەر چە مەوازی ئانە ئەو پێشەن

واتە: سەرڕشتەی دنیا هەر بەدەست خۆیەتی
وە هەرچیت بوێ هەر لەلای ئەودا دەست دەکەوێ

دەبێ ئەوە بزانین کە یارمەتیدەری مرۆ لە هەر دەورەیەکدا جگە لە خوای گەورەی گران کەسێ تر نییە، چونکە تەواوی هێزەکانی ڕواڵەتی و دەروونی پەیوەندییان بەئەوەوەیە و پیر وتی: خوایا لە خوایەتیی تۆدا شک و گومانێک نییە، هەر تۆ گەورە و گرانی و هەر تۆ بەڕازی دڵمان دەزانی و هەر تۆ بەئێمە دەڕوانی و هەر تۆ پەنادەری هەژار و بێ نەوایی و ئێمە دەردەکەی لە تەنیایی:

عـیلم عــەمــەلەن چەند پایە دارۆ
هەر پایەش ئانە چەند مــایە دارۆ

واتە: زانست کردەوەیە و چەند پلەوپایەی هەیە
وە هەر پایەیەکی ئەوا چەند مایەی هەیە

زانست کە ئاماژەی پێ کراوە لە زاراوەی خواناساندا بریتییە لە تیشکێک کە دەکەوێتە دڵی پارێزگار و بەهۆی ئەو تیشکەوە دەگاتە بینایی چاوان و تۆفیر و جیاوازی لەگەڵ ئاوەزدا ئەوەیە، ئاوەز سروشتییە، بەڵام زانست تایبەتی پارێزکاران و خواناسانە و هەندێ زانست دەکەنە سێ بەشەوە: زانستی سروشتی، زانستی ژمارە، زانستی خوایی و هەندێکیش دەڵێن زانست سێ پلەی هەیە: زانستی ئاشکرا کە لە هەموو دیارە و زاستی شاراوە کە زانستی راز و نهێنییە و زانستێکی خواییە. بابەتایەری هەمەدانی دەڵێ: «ألعِلمُ دَلیلٌ والحِکمَةُ تَوَسلٌ». واتە زانست بەڵگەیە و ڕێنوێنی و زانیاریش هۆیە.

عـیلم حوسـووڵی و هەم حـوزووریەن
نەفس ناتقــــە و هەم زوهـووریەن

واتە: زانست یا بەدەست هێنانە و یا لەبەرچاوە
هۆڵانی وێژەر و هەم دەرکەوتنە

زانست بریتییـە لە تیشک و ڕووناک کردنی هۆڵانی وێژەر و سەرهەڵدانی و ئەوەش دوو جۆرە: زانستی بەدەستهێنان و زانستی دیاربوون، زانستی بەدەستهێنان بریتییە لە تێکۆشین و بەدەستهێنانی زانستێک و، زانستی دیاربوون بەپێی بڕوای ئەرەستوو زانستی خوای مەزنە و بریتییە لە ڕاستەقینەی دیار، وەکو ئەو زانستەی کە ئێستا خەڵک لە دووی دان.

عـیلم حـوسـووڵی مـەعلوولەن یاران
هـەرچی بـۆ ئانە هـەر نـە ئـەو داران

واتە: زانستی بەدەستهێنان پایەدار و ڕاوەستاوە ئەی یاران
هەرچی بێ ئەوا هەر لە ئەو هەتانە

زانستی بەدەستهێنان بەهۆی تێکۆشین و تەقەلاوە دێتە دەست و هەر کەسێک دەتوانێ بەو زانستە بگا بەمەرجێ خۆی ماندوو بکا و لەم ڕێگاوە تێ بکۆشێ و بەهرە و سوودی لێ ببا.

ئانە ئاســمــان و زەمــینش زیندەن
خــومریش وە زێڵ ئی دنیــا بـەندەن

واتە: ئەوا ئاسمان و زەوی ئەو زیندووە
وە هەتاو بەدڵی ئەم جیهانە بەندە

زانایان جیهانیان لە دوو لایەنەوە بەیەک مرۆ چواندووە، هەتاویان بەئاوەز و هۆڵانی مرۆ داناوە و ئەستێرەکانیان بەئەندامانی تری ئەو هێناوەتە ژمار و هەموویان بەستایشکاری یەزدان داوەتە قەڵەم.

دنیـــــا بـەوێنـەی ئـادەمــــــیـــــزادەن
حەق هەر ئەو حەقەن کەس لێش نەزادەن

واتە: دنیا وەکو ئادەمیزاد وایە
هەق هەر ئەو هەقەیە کە کەس لێی نەزاوە

پیتۆڵەکان جیهانیان بەمرۆ داناوە و گیانلەبەرانی تریان بەئەندامانی ئەو هێناوەتە ژمار وەکو لە قورئانی پیرۆزیشدا دەفەرمێ: «وَاِنْ مِن شَیْءٍ اِلاَّ یُسَبِّحُ بِحَمدە». واتە: نییە جگە لە ئەو کە بەپاکی یادی خوداکەن. مەلا سەدرا لە پەرتووکی: "مبدء ومعاد"دا دەڵێ: لەبەرئەوەی بەشەکانی جیهان لە جموجۆڵ و گەڕان دان وەکو مرۆ وایە کە ئەویش بەهۆی ئاوەزەوە لە گەڕاندایە، کەوابوو جیهان وەکو ئادەمیزادێک وایە.

ها شـەڕ و زیان نیـستـیـیـەن یاران
گـومـڕاهەن وە دوو کـە باوەڕ داران

واتە: ئەوا خراپە و زیان نەبوونە ئەی یاران
گومڕایە ئەو کەسە کە بەدوو بیروباوەڕ بڕوای هەبێ

لە ئاینەکانی خواییدا کردەوەی خراپ و کارەگەلی ناڕەوا دەدەنە پاڵ ئەهریمەن بەڵام هەندێ ئەوەیان لا دروست نییە و بەدوو بڕوای یەزدان و ئەهریمەن بڕوایان هەیە و کارە باشەکان پەیوەند دەدەنە یەزدانەوە و کارە خراپەکان پەیوەند دەدەنە ئەهریمەنەوە. ئەفلاتوون خراپە و خەم و خەفەت و نەخۆشی بەئاژاوە دادەنێ و لای وایە مرۆ کەمتر خۆشی دەبینێ و، ئەرەستوو هەندێ لە گیانلەبەران بەزیانەخرۆ دادەنێ، بەڵام زیانیان بەکەم دەزانێ.

دەھریان مـاچن خـودا بێ زاتەن

عـالەم جـەی واتە گـردیان مـاتەن

واتە: ڕۆژگار پەرستەکان دەڵێن خوا خۆی ناناسێ

و خەڵک لەم وتە ھەموویان وڕماون

ڕۆژگـارپەرسـتـەکـان دەڵێن کـە خـوا خـۆی ناناسێ و ئـەمـەش دیارە ھەڵەیە، چونکە ڕۆژگارپەرسـتـەکان خوایان قـبووڵ نییە و دەڵێن دنیا کۆن و ھەمـیشـەییـیە و داھێنەر و دروستکەرێکی نییە و خـوا ناپەرستن و ھەندێ لە پیتۆڵەکان جیھان بەماک دادەنێن و بەڵام زانست لە خوا جیا دەکەنەوە و سەبارەت بەئەو جیاوازییان ھەیە.

وەلێ خـیـلافـەن زاتش قـوددووسـەن

پەی گردین کە سێ ئانە مەحسووسەن

واتە: بەڵام دروست نییە و خوای مەزن لە ھەر خەوشێک پاکە

ئەمەش بۆ ھەر کەسێک ئاشکرا و ڕوونە

ھەندێ لە مـوعـتـەزلەکان لایان وایە کـە زانسـتی خـوا بریـتـییـە لە ڕەچەڵەکی ڕاوسـتـاو و لەناوچوونی بۆ نییە و خوا لە ھەر خەوشێک پاک و خاوێنە و ئەو داھێنەری ھەموو شتێکە، بەڵام لە زاتی خۆی جیایە.

عـیـلم خـوداوەند ھـەر نوور ئـەوەن

نورش ھووەیدان ئەر ڕۆ ئەر شـەوەن

واتە: زانستی خوا ھەر تیشکی ئەوە

تیشکی ئاشکرایە ئەگەرچی ڕۆژ و ئەگەر شەوە

زانستی خـوا بریتییە لە تیشکی ئەو کە دەچێتە ناو دڵی خـواناسـان و پارێزگاران و، تەواوی گیانلەبەران لە تیشکی ئەو بەدی ھاتوون و ھەمووی جیـھان پڕن لە تیشکی ئەو و ئەو گیانی جیھانە.

یارەب وە حورمەت ساقییەکەی کەوسـەر

وە مـەیل کـەرەم فـاتح خـەیبـەر

واتە: ئەی پەروەردگار بەڕێزی مەیگێڕەکەی کەوسەر

وە بەئارەزوو و، جوامێریی دەرگاکەرەوەی شاری خەیبەر

کـەوسـەر وەکو دەڵێن ڕووبارێکە لە بەھەشت و ھەندێکیش دەڵێن کـەوسـەر لە زۆرییـەوە ھاتووە و بریتییە لە پەیڕەوانـی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بڕێکیش دەڵێن بریتییە لە

بنەماڵەی پێغەمبەر و، بەقسەی تبرسی قەی ناکا کە کەوسەر هەمووی ئەمانە بێ، چونکە هەمووی دەگرێتەوە و فاتمەی کچی پێغەمبەریش دەگرێتەوە و، دەرگاکەرەوەی خەیبەر دیارە هافی عەلییە خوای لێ رازی بێ.

ذکــرت نە کــەلام قــورئان مــوبین
ئایەی: إن اللّه مَع الصــــابرین

واتە: یادت لە قورئانی پیرۆزدا ئاشکرایە
ئایەتی: خوا لەگەڵ پشوودرێژانە، ئارامم دەکاتەوە

یادکـردنی خـوا یەکێ لە ڕەوشـتـەکـانی خـواناسـەکـانە، وەکـو وتوویانە: «اَلذکرُ بسـاطُ العارفین». واتە: یادکردنی خوا سفرە و خوانی خواناسانە و، بابەتایەری هەمەدانیش دەڵێ: «الذکــرُ نورُ المؤمن». واتە: یـادکــردنی خــوا تیــشکی پارێزکــارە و، ئایەتی: «إِن اللّه مع الصـابرین» ئامـاژەیە بۆ ئایەتی ١٥٣ی سـوورەی بەقـەرە کە دەفـەرموێ: «یااَیّهُاالذینَ اَمَنو استَعینوا بالصَّبرِ والصَّلاةِ إِن اللّه مَع الصابرین». واتە: ئەی ئەوانەی کە بڕواتان هێناوە و لە ئارامییەتی و نوێژ کۆمەک و یارمەتی وەرگرن، چونکە خوا لەگەڵ پشوودرێژانە.

قــەلبم راغب حــەمــدو ســەناتەن
مـونتــەزر وە رەحم بێ مـونتــەهاتەن

واتە: دڵم ئارەزوومەندی ستایش و پێ هەڵگوتنی تۆیە
وە چاوەڕوانی بەزەیی بێ بڕانەوەتە

ستایش و پێ هەڵگوتن کە دیاردی پێ کراوە، لە زاراوی خواناساندا بریتییە لە خۆ بەکەم زانین لە بەرامبەری گەورەیی خوای گەورە و گراندا کە دەبێ هـەموو کڕنۆشی بۆ بەرن و لە گەورەیی و مەزنیی ئەو یادکەن و لەم ڕێگەوە بەئاواتی خۆیان بگەن.

ڕەهنـمـــام وە دین ڕاسی ڕاســان کــەر
خەلاسم ژ چەنگ حەق نەشناسـان کەر

واتە: بەئاینی ڕاستی ڕاستان ڕێنوێنیم بکە
وە لە چەنگی خوانەناسەکان ڕزگارم بکە

ڕاستان کە لـەم هۆنراوەدا دیاردی پێ کراوە، بریتییە لەو کەسـانەی کە لە وتە و کردەوە و ڕێ و ڕەوشت و خوو و خدە و ئاکـاردا ڕاست بن و ڕاستی و دروستی بکەنە پیشـەی خۆیان و، ڕاستی و دروستی ڕەوشتی پێغەمبەرانە و، ڕاستان و ئەوانەی وا دەگەنە پلەوپایەی بەرز لە ڕیزی پێغـەمبـەران و پیاوچاکاندان و هۆنـەر لە خـوا داوا دەکا کە ئەو بەئاینی ڕاسـتـان ڕێنوێنی بکا و لە چنگی ستەمکاران ئەو ڕزگار کا.

(غـولام) وه كـەرەم ڕەها كـەر ژ بەن
وه حەق ئەو شـاى باج ميعراج سـەن

واته: غولام بەگەورەيى و بەزەيى خۆت لە بەند ڕزگار كە
بەهەقى ئەو شاى باج لە ميعراج سەن

باج لە ميعراج سێن دياردييە بەهافى عەلى، خواى لێ ڕازى بێ كە بەپێى گێڕانەوەيەك كاتێ كە پێغەمبەرى گەورەى ئيسلام دەچووە ميعراج هافى عەلى، بەبێ ئەوەى خۆى پێ بناسێنێ لە ئەو داواى شتێكى كرد و پێغەمبەر ئەموستيلەكەى خۆى دا پێ و ئيمام جەعفەر خواى لێ ڕازى بێ، دەفەرمێ: شەوى ميعراج كە پێغەمبەر گەيشتە سەرەوە بەخوا نزيك بووەوە بەجۆرێ كە خۆى پێ نزيك كردەوە دڵى ڕوون بووەوە.

هۆنراوەكانى غولام ڕەزاخان بەهۆى نووسەرەوە كۆ كراونەتەوە كە زۆربەى ئەو هۆنراوانە لەناو بەياز و كەشكۆڵەكاندا تۆمار كراون بەڵام، موناجات نامەكەى لەلايەن كاك حەمە ئيسماعيل تەتەرييەوە لە ساڵى ١٣٦٢ى هەتاوى لە تاراندا لە چاپ دراوە و وەكو دەڵێن هەندێ ناميلكەى تريشى بەكوردى و فارسى بووە كە بەداخەوە هەمووى لەناوچوون.

سەرچاوەكان
١- موناجات نامە - دانراوى غولام ڕەزاخانى ئەركەوازى - تاران، ١٣٦٢.
٢- مناجاتهاى جاويدان ادب كردى - باهتمام محمد على سلطانى - تهران، ١٣٦٢.
٣- گلزار ادب لرستانى - تاليف اسفنديار غضفنرى خرم آباد، ١٣٦٤.
٤- جغرافياى تاريخى و تاريخ لرستان - تاليف على محمد ساكى - خرم آباد، ١٣٤٣.
٥- يادداشتەكانى خۆم سەبارەت بەغولام ڕەزا خانى ئەركەوازى.

توركە مير

... - ١٢٣٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێى ئەو بەڵگانەى كە كەوتوونەتە دەستمان، لە سەدەى دوانزەم و سێزدەمى كۆچيدا ژياوە و هەندێ دەڵێن كە يەكێ بووە لە هەقەكانى كرند و دەستەيەكيش دەڵێن كە خەڵكى لوڕستان بووە و ئيتر سەبارەت بەچۆنييەتيى ژيانى زانيارييەكمان نييە، هەر ئەوە نەبێ كە هۆنەرێك بەناوى ميرزا تەقى سەبارەت بەمەرگى ئەو پارچە هەڵبەستێكى هۆنيوەتەوە كە لە چەند هۆنراويدا دەڵێ:

هەى هاوار هەى ڕۆ مـــــەولانا وەزير
توركـە مـيـر يانەم بێ تۆ بى خـاپيـر

ئیــســا وەی تاریخ ئەلف گـوزەشــتــە

سـەنە وە دویست، سی وشـەش گەشـتە

واتە: هەی هانا و هەی ڕۆ کە ئەی سـەرۆکم تورکە میر بەبێ تۆ مـاڵم وێران بوو، ئێسـتـا لەم مێژووەدا کە هەزار و دوو سەد و سی و شەشە تۆ جیهانت بەجێ هێشت.

لە هـۆنراوەکـانی مـیـرزا[1] تەقـی وا دەردەکـەوێ کـە تورکـە مـیـر لە ناو خـەڵکدا خـاوەن پلەوپایـەیەکی بەرز بووە و خـەڵک ڕێزیان بۆ داناوە، چونکە لە هۆنراوەکـانیـدا ئەوی بەناوی "مەولانای وەزیر" بانگ کردووە، بەڵام بۆمان دەرنەکەوت کە لە کوێ لە دایک بووە و لە کوێدا مردووە و پلەوپایەی خـوێندەواریی تا چ ڕادەیەک بووە، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە زۆربەی زانستەکانی ئەو دەورەدا شارەزا بووە.

تورکە مـیر لە پارچە هەڵبەستێکیدا شـانازی بەکوردبوونی خـۆیەوە دەکا و دەڵێ: من نە تورکم و نە عـەرەبم، بەڵکو کوردێکی کەم سـەوادم و قورئانی پیرۆزم لەبەرە، سـتەمی زەمـان منی چەوسـاندووەتەوە، جـا تکا لە خـوێندەوارانـی ئازیز و خـۆشـەویست دەکـەم کـاتێ کـە هۆنراوەکانم دەخوێننەوە، ئەگەر هەڵە و چەوتییەکتان تێدا دی بمبوورن، وەکو دەڵێ:

تورکـە مـیـر نە تورک، نە عـەرەو لەفـزم

کـورد کـەم سـەواد حـافـزولحـفـزم

ژ جـەور ئافـات زەمـانە مـەحـوم

هەم خەت ناقابڵ، هەم سوخەن سەهوم

ئیـسـتـدعـام ئێدەن هـەر کـەس بـوانۆ

پەی سـەهـوو خـەتام ژ وێش نەزانۆ

هـەر کـەس بـوانۆ نـەقـسـێ ژ فـەردم

سـەهوو خـەتاوەم نەکـەرن مـەردم

تورکـە مـیـر لە هـۆنینەوەی هـۆنراودا دەسـتـێکی بەرز و بـاڵای هەبـووە، وە زۆربەی هۆنراوەکـانی ئاینی و دڵدارین، وە ناسـکی و نەرمـی و جـوانی و تەڕ و پاراویی هـۆنراوی تورکە میر نموونەیەکی بەرز و باییدارە لە وێژەی کوردیدا.

ئەوا چەند پارچە هەڵبـەسـتێکی ئەم هـۆنەرە دێنین تا پلەوپایەی ئەومـان لە هۆنەریدا بۆ دەرکەوێ:

شـیـرین نە دۆشـەن، شـیـرین نـە دۆشـەن

چەند توغـرای کـڵاف دێزش نـە دۆشـەن

خام چون خەیاتەی سیای سەرجۆشەن
سەھمناک چون باڵ بەیداخ قۆشەن
سەف سەف چون سپای چاوش چاوۆشەن
ئاوێزەی گۆشەی عەین ئاھۆشەن
مەرزنجۆش مایل مەوج گیسۆشەن
پەی دەستەی زوڵفش نۆفڵ زووخ نۆشەن
سای زوڵفش سەیوان قوببەی لیمۆشەن
قولابش نەتەرز شای بارگە پۆشەن
ھیندوستان خەراج خاڵ ھیندووشەن
چین ماچین سەمەن بەھای یەک موشەن
نە شیرین ھام لنج نە لەیل ھام لۆشەن
نە سوومیل ھام لا تەمام وە تۆشەن

واتە: یارەکەم شیرین پەلکەکانی خستووەتە سەر شانی و ئەو پەلکانە زۆر سامناکن و وەکو باڵی ئاڵای لەشکر وانە، کە بۆ شەڕ ھەڵکراون، وەکو لەشکر ڕیزیان بەستووە و چاویشی بریوەتە من، وە بۆ دەستەی زوڵفەکانی، نۆفڵ ئێستاش زووخ و زووخاو دەخواتەوە. وە سێبەری زوڵفەکانی بووەتە سەیوان بۆ لیمۆکانی و ھیندوستان خەراجی خاڵەکانیەتی و چینوماچین بایی تاڵێ لە قژەکەیەتی، نە شیرین ھاوتایە، وە لەیلا ھاولۆیە، وە نە ئەستێرەی سوومیل پێی دەگات، بەڵکو بێ وێنە و بێ ھاوتایە.

تورکە میر چەکامەیەکی سەبارەت بەکەلەبا کە چەشنە بایەکە وەکو زریان و لە مانگی بەفرانبار و ڕێبەنداندا ھەڵدەکا ھۆنیوەتەوە کە لەم ھۆنراوانەدا وانەیەکی سروشت دەدا بەقوتابییانی وێژە و ھۆنراو، وە تێمان دەگەیێنێ ھۆنراو ھەر ئەوە نییە کە بەچاو و برۆ و قژ و ئەگریجەدا بوترێ، جوانیی ئەم چەکامە لەوەدایە کە تورکە میر ناوی گەلێ لە گوڵەکان و پەلەوەرەکانی ناوچەکەی خۆی ھێناوە کە زۆر بایدار و بەنرخە. وەکو دەڵێ:

ھانا کەلەوا ئەی وای وەھاران
جانشین وەشت وەکیل واران
شکۆفەی سەرچڵ، شەکەرچەی داران
گوڵپاش و گوڵڕیز، گوڵ بەزرکاران
یەخپاچ، یەخ بەن، بلاخ باغان
شەنیار خەرمان سەلج سەرداخان

دەم بەدەم وەبان بەرزی بایران
چەولانگە و جاگەی وەحشی، وە ئی ران
سەرتاسەر زەمین دەشتان و وەشتان
تار عەنکەبووت باف تافتەڕوی کەتان
مەلان وە مەقام مۆسیقار ماتەن
مۆران هەمتەراز گشت چەمە ڕاتەن
یە چ فکرێوەن جە نەزەر داری
زاری زەمینەن پەی تۆ نە خواری
مەر سابق سالان ژ یادت شیەن
کەڵەوا ئیمساڵ فەریادت نیەن
کاوان گرد حەسرەت تۆشان هانە دڵ
شایەد وەردارن سەر ژ خاک و گڵ
نەورۆز گوڵ هێمان غەڵتان خاکەن
نەی وەهارەدا جەرگش چاک چاکەن
جای سۆسەن هیچ جا دیاری نیەن
وە تەختەی یەخبەن حساری بیەن
نەسرین نەسرین، نەسرین نەوەردە
رایحەی رێحان شەونم پەروەردە
سەوز سەرچەمەن غەزاڵ تێ چەردە
سەحن کافووری پۆشان جەی پەردە
باڵ بەڕەزا، چەتر چەویران
سمسا، موفەڕا، مەرتەع سەویران
شەوق شەقایق، زەردیی زەنبەق گوڵ
گوڵڕێزان گوڵ، چەهچەهەی بوڵبوڵ
گردین گولالان، پووچی قەرەنفل
تەمامی تاسەی تۆشان ها نە دڵ
ژ ئەو وەختەوە وای خەزان خێزا
پەی عەزم غارەت خەزان وریزا

وەحش و تەیر و جن مەل و مار و مۆر
باڵدار و بێ باڵ زۆردار و بێ زۆر
چەمدار و بێ چەم چەمەڕای ڕاتەن
عالەم مونتەزر نەفخەی نەجاتەن
کەڵەوا هەر چەن تۆ حەقێ داری
نزیک کەعبەی پەروەردگاری
دڵ ژ خاک پاک کەعبە نەمەنی
بەل ئامانت با وە جارێ هەنی
کەڵەوا هانا باو و بدەر ئەو کار
تووله درەختان بێدار کە ژ خاو
بورقەی کافووریی کۆوان پارەکەر
تەختەی یەخ نە ڕووی یەم ئاوارە کەر
وەو هەی هەی بزەن هەڵاتە نەوەرد
وەو غوورشت ڕەعد هوژەبران زەرد
شۆ وەیانەی خان دەیجوور نە خاوکەر
زەرف زرووفات مینا چەپاوکەر
سەنگەر وەسەنگەر سامانش ساکەر
جاگەی سەنگەرش وە سۆسەن جاکەر
خەیمەی ئەبیەخیش گرد بێ قیمەت کەر
سەنگەر وە سەنگەر سەلج هەزیمەت دەر
ساراو سەرزەمین وەیەکجا ساف کەر
کۆان و کاوان گشت خەزرا باف کەر
سوب سەدات بەیۆ وە سەر کڵاوان
ئاژیر کەر ئاشووب کەمەند کاوان
تۆز و تەم یەکسەر ژ زەمینێ بارکەر
بار غەم ژ قەلب غەمداران تارکەر
هەم ڕۆح وەهار ژ نەو تازەکەر
سەوزی چەمەنان بێ ئەندازەکەر

بولبـولان ژ شـــەوق گـولان شـــەیداکـــەر
گـــــولان ژ دلـەی گل هـووەیدا کـــــەر
شـەمـاڵ (تورکـە مـیـر) دەخـیلەن وە تۆ
رۆی مـــوراجـــیـــعـــەت باز بکەین ژ نۆ

واتە: هانا ئەی کەڵەبای بەهاران و جێنشینی بای شـەمـاڵ تۆ دارەکـان دەپشکێنی و گـوڵەکـان دەرِوێنی و دێنیـتیـانە سـەمـا و سـەهـۆڵەکـانی سـەر کـێـوەکـان دەتوێنیـتـەوە و دەیانرژێنیـتـە سـەرزەوییـەکـان، وە سـەرتاسـەری زەوی و دەشـتـەکـان پاراو دەکـەی و پەلەوەرەکـان بەئـاواز و نەوای تۆ بێ دەنگ دەبن و، زیندەوەران هـەمـوو چاوەڕێتن، لـەبەرچی دەنگت نییـە و ئەمـسـاڵ دیار نیت، کێوەکـان و کاوەکـان داخی تۆیان لە دڵە و نـەورۆزگـوڵ هێشتا هەر لە ناو خاکدا دەتلێتەوە و جێی سۆسەن دیار نییە و تەختە سەهۆڵێکی کردووتە شـوورەی خـۆی. نەسرین فرمێسک دەڕێژێ و بۆنی ڕێحان کە بەشـەونمەوە پەروەردە دەبێ نایە، ئاسک لەسەر چیمـەکـاندا نییـە، بەڕەزا لـەسـەر بەردەکـاندا نەڕواوە. گـوڵی زەنبـەق ناشـادە و بولبول بۆ گوڵ ماتە و هـەموویان بەئارەزووی تۆن، هەر لەو وەختەوە کە بای پایز هەڵی کـردووە و گـەڵای دارەکـانـی داوەراندووە، پەلەوەر و مـار و مـێـروو و باڵدار و بێ باڵ چاوەڕوانی تۆن و، خـەڵکیش بەهیـوای شنەی باتن، دەسا زووکـە و تووڵەدارەکان لە خـەو راپەڕێنە و تەختە سەهۆڵەکان بکە ئاو و بەهۆی تۆشەوە هەور دەگرمێنێ و باران دەبارێ و دەشت و کێو و ماه و ڕەوەز پاک و خاوێن دەبێتەوە. دەسا کەژ و کێـو سەوز و شین کە و با تۆز و تەم لەسـەر زەوی بارکـەن و بولبـولەکان لە خـۆشیی گوڵدا هـەر بچریکێنن و (تورکە میر)یش لە خەم ئازاد بێ.

تورکە میر ئەو پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە کۆڕی خواناسانەوە و ئەوسا بەم هۆنراوانە ستایشی خوای تاق و تەنیا دەکا و لێی دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

لامـــەکـــان یانە، لامـــەکـــان یانە
ئەڵڵا لا شـــەریک لامـــەکـــان یانە
یا یانەی نـایاب یەکـــتـــای یەگـــانە
جانبەخش و جانشین جا نە غەیبخانە
یا بینای بێ عـەیب، یا بینای بێ عـەیب
یا بینـای بورهـان بولەند بێ عـــەیب
یـا لـوتـف لـەتـیـف لـەولاک لارەیـب
یـا یاهـووی یـاران تـەبع تـیـنـەت تەیـب

تۆدای وەعیسا، تۆدای وەعیسا
مەردەی سەد ساڵە ژ لەحم پۆسا
نحیا کەرد عومرش ژ نۆ نویسا
تۆدای وە دایەش سەبر و بی ئوسا
تۆدای وەداوود، تۆدای وەداوود
بێ دەم و دەسگا بێ نار و بێ دوود
مەژەنیا ئەسباب زرێ و کڵاو خوود
هەتا ئاوەردی سلێمان و هوود
ژ سەنەم تاشی، ژ سەنەم تاشی
شەوێ ئاذەرت ژ سەنەم تاشی
فەرمان دای ئەخی نوور تێدا پاشی
ژەو نوور ئیبراهیم کەردی نەقاشی
زەبیت ئازادکەرد، زەبیت ئازادکەرد
ژ ذبح قوربان زەبیت ئازادکەرد
شادشا کەلیمەی شەهادەت یادکەرد
تا هاجەر ژ هجر ئەجرت دڵشاد کەرد

واتە: ئەی خوای تاق و تەنیا تۆ تاق و تەنیا و بێ هاوبەش و بێ جێ و شوێنی، گیانبەخش و گیانسێن و نادیاری وە هەموو کەسێک دەبینی و خاوەن بەزەییت، تۆ عیسات هەڵبژارد و کردتە پێغەمبەر و مۆجزە و پەرجووت پێ دا و مردووی سەد ساڵەی بەناو تۆ زیندوو دەکردەوە، وە هەر تۆ فەرمانت دا بەداوود کە بەبێ دەم و دەزگا و ئاور و دووکەڵ زرێی دروست دەکرد، ئازەریش بتی دەتاشی و ئەوسا ئیبراهیم بووە بت شکێن و بتەکانی شکاند، ئیسماعیل کە باوکی ویستی سەری ببڕێ، بەرانێکت نارد و ڕزگاری بوو، ئەوسا هاجەریش دڵشاد بوو کەوتە ناو خۆشییەوە.

دیوانەکەی تورکە میر کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ، هێشتا چاپ نەکراوە، بەڵام گەلێ هۆنراویشی هەیە کە لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بڵاوەیە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی تورکە میر کە لە ساڵی ١٣١٢ لە کرنددا نووسراوەتەوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی هەشتا ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەتورکە میر.

ئەحمەدی کۆری موکریانی

١١٩٣ - ١٢٧٨

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە شاگردی مەیخانەی مەیفرۆشانی خواناسی بووە، ناوی ئەحمەد و کوڕی شێخ محەمەدی موکریانییە و بەئەحمەدی کۆر بەناوبانگە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە ئەم هۆنەرە خواناسە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

لە بارەی مێژوو و چۆنییەتیی ژیانی ئەحمەدی کۆرەوە، گەلێ کەس دواوە و هەر کام بەگوێرەی سەلیقەی خۆی شتێکی نووسیوە کە ئێمە لەم بارەوە هەندێکیان دەگێڕینەوە و پاشان بڕوای خۆمانیش دەخەینە پێش چاو.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی مێژووی وێژەی کوردیدا دەڵێ: "ئەحمەدی کۆری موکریانی لە سەدەی هەژدەمی زاینیدا ژیاوە." واتە لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

سەیدیان کە بەشێ لە هەڵبەستەکانی شێخ ئەحمەدی کۆری بەناوی (دیوانی شێخ ئەحمەدی کۆر) بەشێوەی کۆن و پڕ لە هەڵە لەگەڵ پێشەکییەکی پڕ لە ئەفسانە لە چاپ داوە، دەڵێ: شێخ ئەحمەدی کۆر کە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

کاک عوسمان خۆشناو لە لاپەڕەی ٢٤ی گۆڤاری بەیاندا دەڵێ: ئەحمەدی کۆر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەم و سەرەتای سەدەی بیستەم لە ناوچەی موکریان لە سابڵاخدا ژیاوە.

کاک قادر فەتتاحی قازی لە پەڕاوی (مێرو وەفا) لاپەڕەی ٢٦دا چیرۆکێکی لە بارەی ئەحمەدی کۆرەوە هێناوە و دەڵێ: ئەحمەدی کۆر لە دێی حەمامیان کە لە نزیکی بۆکاندایە، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە وەکو قسەی لێوە دەکەن، سەد ساڵێک لەمەوپێش هەر لەو دێیە کۆچی دوایی کردووە و گۆڕەکەی ئێستاش ماوە و خەڵک سەردانی دەکەن و دەچنە سەری. ئەم هۆنەرە سەرەتا خەریکی کشتوکاڵ بووە و هەرچەندە شێخ بووە، بەڵام پشتی بەڕەنجی شانی خۆی بەستووە و بە بەرهەی کاری خۆی ژیاوە و سەرکۆنەی کەسی نەکێشاوە و نانی وشکی دەستهاتی خۆی بەناز و حەز و بەزی خەڵک نەگۆڕیوەتەوە. دەڵێن لە مانگی ڕەمەزاندا کە لە ناو دەیمەجاڕەکەیدا خەریکی بژار بووە، تینوویەتی زۆری بۆ هێنا. بەڵام ڕۆژووەکەی نەشکان و تا دەمە دەمی خۆرئاوا خەریکی کار بوو و پاشان گەڕاوە ماڵ، وە لە کاتی بەربانگدا هەستی کرد کە چاوانی سۆمایان نەماوە و کوێر بووە، لەم مێژووەوە دوا، هەندێ ئەویان بەبێ باوەڕی تاوانبار کرد و لەگەڵیدا بەربەرەکانێیان دەکرد و تەشەریان لێ دەدا و سەرکۆنەیان دەکرد. لە پاش کوێربوونی، چاوساغێکی گرت و بۆ هەر

کـوێ بڕۆیشـتـایە، ئەو پەلی دەکـێـشـا و ڕێنمـوونیی دەکـرد. پاش مـاوەیەک لەگـەڵ چاوساغەکەیدا ڕێگەی دەشت و کێوی گرتە بەر و بەرەو بەغدا کەوتە ڕێ. بەڵام چاوساغەکە ئەوی لە دەشت و کێودا بەرەڵا کرد. لەم کاتەدا کە لە ناو زەرد و شوێنە بەردەڵانییەکاندا ئاوارە و دەربەدەر بووبوو، هافی خدری زیندە گەیشتە فریای و پێی وت: ئەی کوێر ئەوەی کە پێویست بوو، ئێمە پێتمان دا و ئیتر کارێکت پێمانەوە نەبێ و دەستمان لێ هەڵگرە. پاشـان هافی خـدر پێـوار کـەوت و بزر بوو، ئەحـمـەدی کۆریش دەسـتی کـردە هۆنراو هۆنینەوە.

دەڵێن خـەڵک بەئەندازەیەک پێشـوازییان لە هۆنراوەکانی کرد کە دەستیـان لە خوێندنی پەڕاوە ئاینییـەکـان هەڵگرت و گـوێیـان دەدایە هۆنراوە دڵڕفـێنەکـانی ئەو. هەر بەم بۆنەوە خـوێندنی هـۆنراوەکـانی ئەو لە نـاو خـەڵکدا قـەدەغـە کـرا و هەر هۆنراوێکیـان لە ئەوەوە دۆزیبایەوە، دەیانخسـتە ناو ئاوی ڕووباری دجلەوە. ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا ماونەتەوە، دەمـاودەم کـەوتووە و مـاونەتەوە. ئەحـمـەدی کـۆر جگە لە دیوانەکـەی کـە داگـری هەزار هۆنراوێک دەبێ، چیرۆک و بەیتێکیشی هەیە بەناوی (بەهارە) کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

لە سەرەتای پەڕاوی (ئەنجومەنی ئەدیبان)دا سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی ئەحمەدی کۆر بەم چەشنە نووسراوە: ئەحمەدی کۆر لە دێی (شێوە سماک)ی سەر بەسابڵاخ لە دایک بووە، بنەماڵەکەیان کورد و سوننی مەزهەب بوون. ئەم هۆنەرە نەخوێندەوار و چاو ساغ بووە، پاشـان بەهۆی چاو ئێشـەوە کـوێر بـووە. بەمنداڵی دەنگی خۆش و زیـرەک بووە، خـەریکی گۆرانی وتن بووە و خـۆی هەڵبەسـتەکانی خـۆی هۆنیونەتەوە. وە ئەم زیرەکییە زگماکییە کردوویە بەشایەر.

پاش ژن خواستن کچێکی جوان بەناوی لەیلا و دوو کوڕی بووە بەناوانی قادر و حەمە، پاش ماوەیەک لە گوندی شێوە سماکەوە بار دەکاتە دێی عەمبار. کوێخای دێی عەمبار حەز لە لەیلای کچی دەکات و ئەحمەد نایداتێ و دەیدا بەرەسووڵ مووسا، ناوێکی خزمی خۆی. کوێخا زویر دەبێ و لێیان دەکەوێتە بەهانە. قادری کوڕە گەورەی لە ترسی بەهانەی کوێخا هەڵدێ و ڕوو دەکاتە شاری سلێمانی و لەوێدا دەمێنێتەوە.

ئەحمـەدی کـۆریش بەدوای کـوڕەکـەیدا ڕوو دەکـاتە سلێمـانی و لەوێ دەکـەوێتـە داوی شێخێکی بەناوبانگ و واز لە مەقام و گۆرانی وتن دێنێ و دەگەڕێتەوە بۆ سابڵاخ و لەوێدا دەکەوێتە هۆنینەوەی هەڵبەستی ئاینی و بەم جۆرە بەشێخ ئەحمەدی کۆر و مەلا ئەحمەدی کۆر ناوبانگ پەیدا دەکات و پاش ماوەیەک هەر لە دێی عەمبـار کۆچی دوایی دەکات. ئەم

پیاوە ناوی باوک و باپیرانی نەزانراوە و مێژووی ژیانیشی نادیارە، تەنیا لە هەڵبەستێکی خۆیدا وتوویە:

گەر کەسێ کا پرسیارە | با بێ مەعلووم ئەو شمارە
چوو لە هیجرەت یەک هەزارە | دووسەد و شەست و بداج

وشەی (بداج) بەژمارەی ئەلف و بێی ئەبجەد دەکاتە (١٠). دیارە ئەم پارچە هەڵبەستەی لە ساڵی ١٢٧٠ی کۆچیدا وتووە و دەبێ بڵێین کە ئەحمەدی کۆر لەو کاتەدا زیندوو بووە و کەواتە لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە و جا لەبەر هەڵبەستەکانی دەبێ ناو بنرێ هەستیار و هۆنەری شەیدای پێغەمبەر.

لەم دواییەدا بەیازێک کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە، کەوتە دەستمان. ئەم بەیازە کە زۆربەی هۆنراوەکانی مەهجووری و مەولەوی و شێخ شەهابی لهۆنی و ئەحمەدی کۆر و هەڵبەستی هەندێ تر لە هۆنەرانی کوردی تێدا نووسراوە، مێژووی ژیان و مەرگی ئەحمەدی کۆرمان بۆ دەردەخا. لەم بەیازەدا نووسراوە کە شێخ ئەحمەد کۆری شێخ محەمەدی موکریانی کە بەئەحمەدی کۆر بەناوبانگە، لە ساڵی ١١٩٣ی کۆچی لە دەوروبەری شنۆ پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٧٨ لە تەمەنی ٨٥ ساڵیدا لە دەوروبەری بۆکان کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی عەنبارەدا نێژراوە. گۆڕستانی عەنبارە لە نزیکی شاری بۆکان دایە.

ئەحمەدی کۆر یەکێ لە هۆنەرانی خوداپەرستی کورد دێتە ئەژمار، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ پاراو و دڵنشین و دڵڕفێنن، ئەو جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی، بەفارسی و عەرەبی و تورکیش هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام بەداخەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، ئەوەش کە مابێتەوە لەناو بەیازەکان و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لە بارەی ڕێ و ڕچەی خواناسییەوە هۆنراونەتەوە و لە سەرتاسەری کوردستاندا بڵاو بوونەتەوە. ئەو لە ناو خەڵکدا بەهۆنەری ئەوینی خوایی ناسراوە، وە وەکو مۆم لەگەڵ هۆنراوەکانیدا سووتاوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لەسەر کێشی خۆماڵی واتە هیجایی هۆنراونەتەوە. وە لە ڕووی داڕشتن و کێش و پاشڵ و ئاهەنگەوە گەلێ سەرکەوتووە، بەجۆرێک دەڵێی پێوانەی هۆنراوی خۆماڵی لە ئەوەوە بۆ ئێمە بەجێ ماوە. ئەحمەدی کۆر لەبەرئەوەی پیاوێکی ئاینی و خۆپارێز و پارێزگار بووە، هۆنراوەکانی خۆی لە بارەی ڕچە و ڕێبازی خواناسییەوە هۆنیوەتەوە، وە لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی فارسی و عەرەبی دەبینرێ و

دەتوانین بڵێین کە هۆنراوەکانی ئەو لەناو وشەی فارسی و عەرەبیدا خنکاون.

ئەحمەدی کۆر لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەکەوێتە بیری ڕۆژی پەسڵان و دەڵێ: هەر چرتە و سات و خولێک کە لە ژیانمان دەڕوا، تەمەنمان کەم دەبێتەوە، جیهانیش خۆشە و هەر کوێی بڕوانی دیمەنی جوانی تێدا دەبینی، گیانیش شیرینە و مرۆیش گیانی خۆش دەوێ، بەڵام ژیان و ڕابواردن لە جیهانی ڕۆشنا تا دوایی بۆ کەس نامێنێ و سەرئەنجامی بنیادەم مردنە، هەر کەسێک ئەگەر زیر و بەئاوەز بێ، دەزانێ کە ژیانی ئەم جیهانە هیچە و سەرئەنجامێکی نییە، تەنیا شتێک کە لەم جیهانەدا بۆ مرۆ دەمێنێتەوە چاکەیە:

شەو دێ لە عومرم کەم دەبێ
ڕۆژ دێ لە عومرم کەم دەبێ
ئەز خەوف ئەو ئافاتمە
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
دنیا بەوەندە مەکر و فەن
ڕۆح خۆشەویستە دەربەدەن
هیجرەت دەکاتن ئەز وەتەن
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
هەر کەس بیبێتن کەماڵ
دنیایە وا پووچ و بەتاڵ
دەبێ کێ نەیکاتن خەیاڵ
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
منداڵ و دایک و خزم و باب
دەمرن ئیدی نادەن جەواب
بۆ تۆ بەسە هێندە خیتاب
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
دنیا بۆ کەس ناچێتە سەر
بێ ئعتبار و بێ هونەر
دەمرن فەقیر و موعتەبەر
جا چۆن دڵم پڕ غەم نەبێ
خاکین دەبێ ببینە خاک
دانیشتووین بێ خۆف و باک

مـــەعلوومـــە هـەر دەبین هیـــلاک
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
بۆ خـــودایە پێت دەڵێم فـــەقـیـــر
ئەتـۆ خـــــــودا بکە لـە بیـــــــر
وەخــــتێ دەبێ بکەویە گـــیـــــر
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
دایم لە دوام شـــەقـیـــە ئەجـــەل
ئەو توند و تـیـژ، من کوێر و شـەل
دەمـــــخـــــاتە ناو داوی ئەمــــەل
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
مـــــاڵ و خــــێـــــزان و دەوڵەتم
لەحـــــزێکی نادەن مـــوهـڵــــەتم
لێم تێک دەدەن جێ و حـورمـــەتم
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
دە قـــــەبرێدا تاریک و قـــــووڵ
دادەمـــــێنین مـــــات و مـــەلووڵ
چارمـــان نیـــیـــە بەزێڕ و پووڵ
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
دەجـــــا وەرنە ســـەیری مـــەزار
دەمـــــرن فـــەقـــیـــران و هـەژار
تێـــدا کـــەوتوونە چەند هـەزار
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ
ئەی ئەحـمـەدی کـۆر ی فـەقیـر
لە دەســتی نەفس بووی ئەسـیـر
جـــەهەننەمت کـــردووە لە بیـــر
جـــــا چۆن دڵم پڕ غـــــەم نەبێ

بێ گـومـان ئەوینی ئەحـمـەدی کـۆر، ئەوینێکی خـوایی بووە، وە هۆنراوەکـانی ئەو لە دەروونێکی گـەرم وەکـو تەنووری پڕ لە ئاگـری خـۆشـەویسـتی هـەڵقـوڵیـون، لە پارچە

هۆنراوێکیدا دەڵێ: ئەی دڵخوازە خۆش هەواڵەکەم من لە بەیانەوە تا شەو بۆ تۆی خۆشەویست دەناڵێنم، چونکە تۆ بینایی هەردوو چاومی، وە مەرهەمی دڵ و هەناومی، خۆت دەزانی کە من لەبەر دووریی تۆ خورد و خۆراکم بووەتە زوخاو و هۆش و ئارامم لێ بڕاوە و دڵم وەکو تەنوور گڕی گرتووە، تۆیش جارێک لام لێ ناکەیتەوە و لێم ناپرسی:

دڵبەرا دایم دەناڵم دەمبەدەم شام و سەحەر

جارێ ناپرسی لە حاڵم، چاو عوقابی خۆش خەبەر

چاو عوقابی مەه جەماڵی، دوشمنی کفر و زەلالی

نووری سیری لایەزالی، کاشفی شەقولقەمەر

تۆی بینایی هەردوو چاوم، بەفیدات جسم و هەناوم

هەڵگیراوە خورد و خاوم، خواردنم بووەتە زەهر

خواردنم کێم و زوخاوە، سەبر و هۆشم لێ بڕاوە

ئاتەشی دڵ وا بەتاوە، میسلی شەمعی نێو فەنەر

وەک فەنەر دڵ پڕ لە نارم، باری عسیان بوو بەبارم

رووسیاه و شەرمسارم، من لەبەر یومولخەتەر

من لەبەر یەومولەماتم، دێ کە قابز بۆ حەیاتم

وا خەجڵ بێ هۆش و ماتم، نامێنێ هۆش و سەبر

نامێنێ هۆش لەو سەعاتێ، ڕۆح دەگاتە جێی نەهاتێ

دەفتەری دنیام دەداتێ، نامێنێ مەیلی پسەر

نامێنێ مەیلی جیهانم، دێتە جونبوش ڕۆح و گیانم

گەر لە گیر لاچێ زبانم، نێوحەقمان دێتە بەر

تا قیامەت قەبرە ماڵم، دێن مەلایک بۆ سوئالم

ڕەببی تۆی موخبر بەحاڵم، نەمخەیە سەر ڕێی خەتەر

ئەحمەدی کۆر کە هۆنەرێکی خواناس و پارێزگار بووە، دیارە هەر سۆزی خواناسی بووە کە دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و خۆی هاوێشتووەتە کۆڕی هۆنەرانەوە. ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە هۆنراوەکانی ئەحمەدی کۆر لە باری کێش و پاشڵەوە ناڕێکییان هەیە و بەچەشنی بەیت هۆنراوەتەوە.

ئەحمەدی کۆر لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی ڕەقی عەرەبی و فارسیی بەکار بردووە و گەلێ جاریش دیاردەی کردووەتە سەر ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز و بەبیرێکی ورد و جوان

ئایەتەکانی لێک داوەتەوە. هەروەها لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردیەی بەیەکەمین سوورەی قورئان (فاتحە) کردووە، وە لەم پارچە هەڵبەستەدا بیرێکی ورد دەردەبڕێ، لەبەرئەوە خۆی بەتاوانبار و گوناهبارێکی تەواو دەزانێ بۆیە بەم چەشنە پەنا دەباتە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ و دەڵێ:

یا (رسول اللهِ) زەلیل و دڵ حەزینم رەحمەتێ
موستەمەند و بێ قەرار و بێ قەرینم رەحمەتێ
راحەتی قەلب و وجوود و عززەتی نەفسم نەما
وەقتی مردن، حافزی ئیمان و دینم رەحمەتێ
دادخواهی مەحشەر و پشت و پەناهی مۆمنان
هەمنشینی زاتی وەحدەت ئافەرینم رەحمەتێ
کائنات (الحمدلله) پڕ لە نووری رووی تۆ
ئەی حەبیب و یاری (رب العالمین)م رەحمەتێ
(الرحمن)م پێ عەتا کە پێم کەرەم کە (الرحیم)
(مالک)ی دنیا و عوقبا (یوم الدین)م رەحمەتێ
(یوم الدین) رۆژی جەزایە (نعبد) بۆ تۆ خودایە
بمخەرە سەر رێی هدایە (نستعین)م رەحمەتێ
(اهدنا) بۆ رێی (صراط المستقیم) تۆ خودا
بێنە سەر رێی (صراط الذین)م رەحمەتێ
من لە (انعمت علیهم) یا رەب بێ بەش نەکەی
خۆ سەگی کۆی (امیر المرسلین)م رەحمەتێ
غەیری تۆ کێ من لە (مغضوب علیهم) لادەدا
نەمخەیە زومرەی (ولاالضالین) ئامینم رەحمەتێ
ئەی خودا رەحمێ بە(ئەحمەد) تۆ بکەی رۆژی جەزا
رووسیاهم ئەی (شفیع المذنبین)م رەحمەتێ

واتە: ئەی پێغەمبەری خۆشەویست! من لە کەنەفتی و کەساسی و پەرێشانی و هەژاری ڕزگار بکە. تۆ ئەی پێغەمبەری نازەنین، مایەی هێمنیی ژیان و هێزی دڵ و ورەی منی و لە کاتی مردندا بڕوام بتەوتر بکە و بەفریام بگە. لە ڕۆژی پەسلاندا بەزەییت بەمنی هەژاردا بێ، چونکە تۆ پشت و پەنای خاوەن بڕوایانی و، تۆ ئەی خوای گەورە و مەزن کە بەتیشکی خۆت سەرانسەری جیهانت ڕووناک کردووە، هەموو جۆرە سپاس و ستایشێک بۆ تۆ،

چونکە هەر تۆی کە کانگا و سەرچاوەی هەموو شتێکی، وە تۆ ئەو خوایەی کە پەروەردگاری هەموو جیهانییانە، بەمرۆ و گیانلەبەر و شینایییەوە.

ئەی خوای مەزن! تۆ بەخشندە و میهرەبانی، وە خاوەنی ڕۆژی دواییت، منیش بڕوام بەگەورەیی و شان و شکۆی تۆ هەیە، تۆیش بەزەییت بەمندا بێت. خوایا من هەر تۆ دەپەرستم و بەندەیی هەر بۆ تۆ دەکەم، چونکە تۆ منت بەدی هێناوە و ژیانت پێم بەخشیوە، منیش هەر لە تۆ داوای یارمەتی و دەستگیرۆیی دەکەم خوایا بۆ ڕێی ڕاست ڕێنموویيم بکە، بەجۆرێ کە لە ڕێی تۆ دەرنەچم، واتە ڕێی ئەوانەی کە چاکەت لەگەڵ کردوون و بەخششی خۆتت بەسەردا ڕشتوون لە پارێزکاران و پیاوچاکانی ڕابردوو، وە کردووتن بەسەرمەشقی چاکی و پاکی و ڕەوشتی بەرز و جوان. نەک ڕێی ئەوانەی کە قینت لێ هەڵگرتوون، وە نەک ڕێی گومڕێیان، جگە لە تۆ کێ من لە سزا و تۆڵەی ڕۆژی دوایی لادەدا، ئەی خوای گەورە لە ڕۆژی دواییدا بەزەییت بەئەحمەدی کۆردا بێت، وە لە بەزەیی و مێهر و بەخششی خۆت بێ بەهرەی مەکە، وە هیوادارم ئەم پاڕانەوەم گیرا بکەی.

ئەحمەدی کۆر پەردەی خواپەرستی دادەداتەوە و دەکەوێتە گلە و گازندە، ئەو دڵخوازەی کە شۆخوشەنگ و دڵ بەرد و بێ بەزەییە و، بەخرنگە خرنگ، لەنجە و ناز دەکا و دڵ و دەروونی ئەحمەد بەتیری غەمزەی برۆکانی دەکاتە خوێن، بەوەش ڕاناوەستێ و ئاگر بەردەداتە لەشی و گڕ و هاڵاوی تێ بەردەدا و دەیکاتە کۆگای زوخاڵ، وە بەم جۆرە دڵخوازەکەی خۆی پێ دەنوێنێ، ئیتر وازی لێ دێنێ:

شای غەزالان، شۆخوشەنگان
کەز چەڵەنگان، ڕاست و چەپ
دڵ چو سەنگان، خوو پەڵەنگان
دای لە قەلبم ڕاست و چەپ
دای لە قەلبی من حەزینە
چەند خەدەنگی سەر بەخوینە
ئەو لە منی کردووە برینە
خوێن بەخوڕ دێ ڕاست و چەپ
دێنە جەنگم چەند هەزارە
هەندی و ڕۆم و تەتارە
قەوسیان تیر لێ دەبارە
جووت بەجووت دێن ڕاست و چەپ

جووت بەجووت وا دێن خەدەنگە
ڕۆژی ڕوونم لێ بوو تەنگە
دەستەی هیندو فەرەنگە
سەف سەف دێن ڕاست و چەپ

تێغ بەدەستن مەی فرۆشن
بۆ هیلاکی گیان بەجۆشن
عاشقانت خوێن دەنۆشن
جورعە جورعە راست و چەپ

سووت دەروونم وەک زوخالی
کەوتمە بەحری ئاه و نالی
ناپرسی جارێک لە حالی
عاشقانت راست و چەپ

ئەحمەدی کوڕی حەزینە
دڵ لەسەر سدق و یەقینە
یاری خۆت حازر ببینە
دوور و نێزیک راست و چەپ

ئەحمەدی کوڕ لە پارچە هەڵبەستێکی تردا ڕوو دەکاتە دڵخوازەکەی و پێی دەڵێ: ئەی دڵبەرەکەم، دڵ بۆ دووریت وەکو ساز دەناڵێنێ، وە جەرگم بۆت بووەتە کەباب و ئەسرینم بەخوڕ دێنە خوارێ و خورد و خۆراک و خەوم لێ حەرام بووە، دەسا بەزەییت پێمدا بێ با دەرد و خەمم نەمێنێ، با ئیتر کەم زووخی جەرگی خۆم بخۆمەوە، دەسا بەزەییت بەم هەژارەدا بێ و کەم ئازاری بدە:

دڵبەرا پەی رووی فیراقت دڵ دەناڵێ چون ڕوباب
بەو دوو ئەبرۆی میثلی طاقت بەندی جەرگم بوو کەباب
بوو بەبریان تۆی دەروونم چاو پڕ ئەسرین دڵ زەبوونم
مەجنوون ئاسا غەرقی خوونم، لێم حەرام بوو خورد و خاب
ـاب و خۆراکم گرینە ڕەحمەتەن للعالەمینە
ڕەحمێ کە بەمنی حەزینە با کۆتا بێ ئەو عەزاب
با کۆتا بێ داخ و دەردم ناڵە ناڵ و ئاهی سەردم
بێ ئەجەل وا بۆ تۆ مردم پێم بدە جامێ شەراب

پێم کـەرەمکە جـورعـەیێ مـەی، لەو مـەیە مـردوو دەکا حـەی
هەی بەحـاجـەت صـاحـبی مـەی، با لە بەین لاچێ حیجـاب

با لە بەین لاچێ حـیـجـابە، دڵبـەر و هـەم ئافـتـابە
وا دەکـەم ئەز خـۆم حـیـسـابە، کـەمـتـرینم ئەز کـلاب

کـەمـتـرینتـەر ئەز سـەگـانت، ئەز سـەگـانی پاسـەبانت
جـان و دڵ قـوربانی جـانت، گـوڵڕوخی ڕوخ ئافـتـاب

ئافـتـابی شـەوقی عـالەم، شـەهسـەواری نەسـڵی ئادەم
بۆ ڕوسـل تۆ بووی بەخـاتەم، ئەی شـەهی عـالی جـەناب

ئەی شـەهی لەولاکـە لەولاک، تۆ لە نوور و ئادەم ئەز خـاک
جـوملەیی شـێخ و وەلی پاک، بوون لە سـایەت فـەیزیاب

بوون لە سایەت ئەز بەقوربان، مەحرەمی ئەسراری سوبحان
قـەلبی عـاصـیم بوو بەبریان، لەو سـەرە ڕێگای خـەراب

مـاڵ خـەراب و دڵ بەجـۆشم، عـاشـقی بێـهـۆش و گـۆشم
خـوێنی جـەرگی خـۆم دەنۆشم، کـوورەی دڵ پڕ لە تـاب

کـوورە ئاسـا دڵ بەتاوم، لەت لەتە جـەرگ و هـەناوم
وا لە عـەشـقی تۆ سـووتاوم، کـەوتمە حـاڵی ئیـزتراب

ئەحـمـەدی کـۆری هـەژارە، چاوەڕێی لوتفـێکی یارە
ئینقـەدەر بێ ئیـخـتـیـارە، نایێـتـە حـەد و حـیـسـاب

ئەحـمـەدی کۆر لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ: لە خـەودا یارەکەمم دی کە بادەی لێم دەوێ و ئەو شـەوە بەیەکـەوە ڕامـان بوارد و بەخـۆشـیـیـەوە ژیاین، کاتێ کە وریا بوومـەوە بەپەشـۆکاوییەوە نە یارم دی و نە بەزمێک، بەم چەشنە گیانم کەوتە مەترسییەوە، وە لاڵ و کەڕ لە شوێنێکدا داکەوتم:

دیم لە خـەودا شـاد و خـورەم، یاری من بادەی دەوێ
دەس لە ناو دەس دەم لە ناو دەم، وەی لە شـادی ئەو شـەوێ

ئەو شـەوە عەیش و نیشـات بوو، کەیف و ئاهەنگ و بیسـات بوو
بۆ کـزەی دڵ ئەو نەجـات بوو، ناگـەهان ڕابووم لەوێ

وەختێ بێدار بووم نە کەس بوو، تەن سـەراسیمەی هەوەس بوو
ڕۆح هـەراسـانی قـەفـەس بوو، لاڵ و کـەڕ کـەوتم لەوێ

لاڵ و کەڕ وەک زوالعویوویان، کەشفی ئەبسار و قولوویان
بمدەنێ بێ رووی حەبیبان، حاشە لیللا نامەوێ
خاکی نەعلی ئەسپی تاها، سورمەیە بۆ چاوی ئەعما
ئاخ لە ئەم دونیا لە مەکری، کەس بەڕاحەت ناخەوێ
(ئەحمەدی کۆر) دڵ وفاق دە، مەیلی وەسڵی یار تاق دە
یەک دەخوازی یەک تەڵاق دە، تێکڕا نابن دوو هەوێ

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەججادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٢- دیوانی شێخ ئەحمەدی کۆر - مەهاباد، ١٣٤٣ی هەتاوی.

٣- ئەنجومەنی ئەدیبان - دانراوی ئەمین فەیضی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

٤- مهرووفا - ترجمە وتوضیح قادر فتاحی قاضی - تبریز، ١٣٤٥.

٥- گۆڤاری بەیان - ژمارەی ١٢، ساڵی ١٩٦٥.

٦- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٧- دەنگی گێتی تازە - ژمارە ٢، ساڵی ١٩٤٥.

٨- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەحمەدی کۆر.

شێخ ئیمامودینی مەردووخی

... - ١٢٦٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئیمامودین و کوڕی شێخ محەمەد و نەوەی شێخ ئەحمەدی تەختەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە دێی دەژندا هاتووەتە دنیاوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە و سەرئەنجام لە سنەدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی ماڵئاوایی لە جیهان کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

شێخ ئیمامودین بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. گەرچی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە و زۆربەیان لەناوچوون، بەڵام ئەو هۆنراوانەی وا بەیادگار ماونەتەوە، پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریەتیدا بۆ دەردەخەن. لە

هۆنراوەکانی ئەو هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکیمان کەوتووەتە دەست کە بەبۆنەی بارکردنی شێخ غەفوور لە دێی کاشتەرەوە بۆ دێی هەجیج هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

عەرزە داشت بەندەی مەحزوون مەهجوور
وەخزمەت مەخدووم کاکە شێخ غەفوور
(احَبُ الاحباب) خوێشان و ئەقوام
مورشد ئەنام، خەواس و عەوام
رەفیق شەفیق ئی بەندەی حەزین
بەگەزاف مەشهوور بەئیمامودین
مونهی ڕای مونیر مەخدووم مەدارۆ
ئەر پەرسی ئەحوال موخسلت ئارۆ
جەو دمای سەفەر مەعهوود مەعلووم
باز وەشار ئامام وە ئی مەرزو بووم
شنەفتم چۆڵەن تەکیەکەی کاشتەر
هەر دەم وە جگە رمەدۆم سەد نەشتەر
ئەیوانچەی یانەت جای مەکروورێوەن
حەوز و موسەڵلات مەملوو جەدێوەن
نە سەدای ئەزان نە قەد قامەتەن
چێش واچوون یا شێخ یە قیامەتەن
بەمەرگت قەسەم دەرد کاری وێم
پەی ئی بازارە گشت جە دڵ بەرشێم
ئیسە ئیستدعام جەگردین خاسان
پیران پردین ڕاگەی حەق ناسان
خوسووس ئەو بوزورگ پەنات پێ بەردەن
هیممەتش حازر ئەرسەد کەمەردەن
خوداوەند بەخێر رەحمێ بکەرۆ
تەفرەقەی یاران گشت جەم بدەرۆ
بەڵکەم ئی مەحزوون مەرگ نازاران
دڵش هەر شاد بۆ بەدین یاران

وەرنە ڕۆ بەرۆ خــەمـــان لێش کــۆوەن
نیــدای شــادی و زەوق پەی ئەو ڕۆ ڕۆوەن

واتە: ئەی کاکە شێخ غەفوور! سکالآ و گلەییەکم هەیە لە خزمەت تۆدا، تۆ لە جێی خزم و کەسوکارمی و یار و هاوەڵی دێرینمی، لە دوای بارکردنت چوومە زێد و مەڵبەندمکەت و دیم کاشتەر چۆڵە، هەیوانی بەر ماڵەکەت بوومتە جێی دیوان، ئیتر نە دەنگی بانگ دێ و چی بڵێم ئەی شێخ ئەمە ڕۆژی پەسلانە، بەمەرگت سوێند دەخۆم کە دەردی کاریمە، ئێستا داوای لە هەموو پیاوانی چاک و پیران دەکەم، بەتایبەت تۆ کە پەنات بردووەتە لای سوڵتان عوبەیدوڵڵا (واتە کۆسەی هەجیج)، خوا بەزەیی پێماندا بێ و هەمووی یاران کۆکاتەوە بەڵکو کەمێ دڵم شاد بێتەوە، ئەگینا ڕۆژ بەڕۆژ پتر پەژارە دڵم دادەگرێ و خەم تیام دەبا.

سەرچاوەکان
١- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوەتەوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ ئیمامودین مەردووخی.

شێخ عەبدولکەریمی خانەگایی

١٢٠٧ - ١٢٧٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولکەریم و کوڕی شێخ ئەبووبەکر و نازناوی خەستەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٠٧ی کۆچی لە دێی خانەگای پاوە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەک لە دەژن بووە، ماوەیەکی زۆریش لە پاوە خوێندوویەتی و لە پاشا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ماوەیەکیش لە شاری سلێمانیدا خەریکی وانە وتنەوە بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە خانەگا و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٧٦ لە تەمەنی شەست و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

لە یەکێ لە بەیازەکاندا نووسراوە کە خەستە: یەکێ لە سەیدەکانی خانەگای پاوە بووە و هۆنەرێکی گەورە و خاوەن بیر و هۆشێکی بەرز بووە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە و تا ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەمی کۆچی ژیاوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ:

خەستە هاوچەرخی مەولەویی تاوەگۆزی بووە و تا ساڵی ١٢٦٥ی کۆچی زیندوو بووە و ماوەیەک لە شاری سلێمانی دەرسی وتووە و سەرئەنجام گەڕاوەتەوە خانەقا و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە.

خەستە بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا، دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. گەرچی هۆنراوەکانی ئەو کۆ نەکراونەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە، پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریەتیدا بۆ دەردەکەوێ. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

چـراخ ڕێـش نـەبـۆ، چـراغ ڕێـش نـەبـۆ
هەر سـەرێ وەدەرد سـەودات ڕێش نەبۆ
خـاطـرێ وە نـێش تـۆ پـڕ ئـێش نـەبۆ
وە ڕووی دونـیـاوە ڕاحـەت پێش نەبۆ
تێش نـیـشـۆ مـەودای پەیکان ژاراو
لێش حـەرام بۆخـاو، چێش تکیـۆ زوخـاو
سـیـا بۆچون سـەنگ مـاندەی هەواران
خـەسـتـە بۆ وەدەرد پەی دووریی یاران
دەسـتێ نەگـێـلـۆ نە سـینەی سـافت
چـنگ نـەدۆ نەچین مـوشـکین کـلافت
وە تـیـغ پـڕ زام پـارە پـارە بـۆ
ئـاوێـزان وەچـنـگ پـای قـەنارە بـۆ
ڕێـزە ڕێـزە بـۆ تـوانـاش کـەم بـۆ
دوسـاخ پاوەند زەنجـیـر خـەم بۆ
سـاکـە دووریی تۆ ئاهێـر وست نە دڵ
دەست هۆرگرت نە گشت (خەستە)ی خار و چڵ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! هەر سەرێ بەدەردی ئەوین و سەودات گرفتار نەبێ و دڵێ بەچزەی ئەوینت ئێشی پێ نەگات و لە ڕووی دونیاوە هێمنی لێ دەبڕێ، وە چاوێک بەسورمەی کەوشەکانت نەڕێژرێ و ئەوسا سەیری باڵای نەمامت نەکات، یاخوا نووکی تیری ژاراوی تێی کەوێ و خەوی لێ حەرام بێ و زووخاوی لێ بتکێ و ڕەش هەڵگەڕێ وەکو

بەردی هەواران و بەدەردی دووریی یار شەکەت و ماندوو بێ، وە دەستێک بەناو سینگتدا نەگەڕێ و چنگی نەکەوێتە ناو چینی پەلکەکانتدا، یاخوا بەشمشێر لەت لەت بێ و بەقەنارەوە هەڵی واسن. دەسا دووریی تۆ ئاگری خستە ناو دڵ و دەستی لە (خەستە) هەڵگرت. لە پارچە هەڵبەستێکی تردا بەم جۆرە لەگەڵ یارەکەیدا ڕاز و نیاز دەکا:

چـراخـم دیـدەت، چـراخـم دیـدەت
سەوگەند وە سورمەی دەوران دیدەت
وەئەبرۆی وێنەی بالام خەمیدەت
یاخۆ چون هیلال حەق ئافەریدەت
وەزوڵف سیای پرچین لوولت
وەبالا چون سەوڵ ڕەند نەوتوولت
وەگۆنای چون شەم شەوان ئەفرۆزت
وە کرشمە و ناز عاشقان سۆزت
وەپەنجەی نازک حەنایی ڕەنگت
وە دیدەی مەخمورسیای سێوەنگت
وەنیگای ناگای وادەکەی جاران
وەجیلوەی بالات لە دەروبانان
ئەر "خەستە" بێ تۆ شادی بویارۆ
خوداوەند بالاش وە گڵ بسپارو

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! سوێند بەسورمە و کلی چاوانت، وە بەئەبرۆی خەمیدەی وەکو بالام، کە وەکو مانگی یەکشەوەیە وە بەزوڵفی ڕەشی پرچین و لوولت، وە بەبالای وەکو سەوڵت. وە بەگۆنا و کوڵمەی وەکو شەمت کە شەو ڕووناک دەکاتەوە، وە بەناز و خەمزەت کە دڵی ئەویندار و گراو دەسووتێنێ، وە بەنیونیگای نازت، ئەگەر "خەستە" بەبێ تۆ شاد بێ، یاخوا لەشی بسپێرێتە گڵ و خاک.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

چراخم ناشاد، چراخم ناشاد
تا وە مژدەی مەرگ دڵ نەبۆ ناشاد
تاکە هیجرانت نەکێشۆ جەورم
تا یاسین وانان نەگێران دەورم

تا دیده نەشـــۆ چەنی بـالاســــەر
نەگـێـڵـۆ پەی من زایەڵەی چەمـــەر
تا یاران پەرێم نەکـێـشـان فـەریاد
شـــەرت بۆ مـــەیل تۆ نە دەروون وەباد
تا پێم نەوانـان ئایەی وادەی مـــەرگ
تابەر ناوەران نە تۆی جـامــە و بەرگ
تاکـە مـــەردەشـــۆر نەشـــۆرۆم بەدەن
نەپێـچـامـــەوە وەتۆ تۆی کــەفــەن
نەنیـــام وە تابووت وەهەی داد هەی داد
شــــەرت بۆ مـــەیل تۆ نەدەروون وەباد
تاکــــە دڵســــۆزان تەرمم نەوەران
وەســـەرای گــڵکۆم داخڵ نەکــەران
تاکـــە نەنیـــانێم نە تۆی یانەی تۆ
دڵ پــڕ ئــاخ و داخ دووری دیــدەی تــۆ
نەپۆشـان وەســەنگ، بەرکـەرام جە یاد
شــــەرت بۆ مــــەیل تۆ نەدەروون وەباد
تاکــە نەڕێزان وەســـەر قـەبرم خـــاک
تـا نـەوەزانـیـم یـانـەی تـەنـگ و تـاک
تا خـەسـتـەی دەردت قـاڵبش یەک سـەر
نەدریۆ جـــەیۆ نەو یانەی خــــەتەر
تاکە گۆشت و پۆس، مەغزو ئیستخوان
چەنی خـــاک و خـۆڵ ئامـێـتـە نەوان
تا "خـەستـە"ت سفـتـەی نـار و نوور نەبۆ
شـــەرت بۆ مـــەیل تۆ جـەلام دوور نەبۆ
تامـــــووران نەوان وەزیزم دڵشـــــاد
شـــــەرت بۆ مـــــەیل تۆ نەدەروون وەباد

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تاکو مردن من هەر تۆم خۆش دەوێ و، تا یاسینم دەخوێنن و تا یاران ڕۆ ڕۆم بۆ نەکەن، مەرج بێ کە لە بیر نەبەمەوە. تا مەرگم پێ نەگا و کفن نەکەنە

بەرم و تا لە بان تەتەشۆردا نەمشۆرن و لە ناو کفندا نەمپێچنەوە و نەمخەنە ناو دارمتەرم، مەرج بێ کە تۆ لە بیر نەبەمەوە. تا هاوەڵان و خزم و کەسوکارەکەم تەرمەکەم هەڵنەگرن و نەمـــخــەنە ناو گــۆڕ و بەبەرد بانم دانەپۆشن، مـــەرج بێ کــە تۆ لە بیـــر نــەبەمـــەوە. تا خۆشەویستەکەم، نەیتە سەر گۆڕەکەم و تا گۆشت و ئێسک و پرووسکم، لەگەڵ خاک و خۆڵدا ئاوێتە نەبێ و مێرووان بەلەشی ساردەو بووم دڵشاد نەبن، مەرج بێ کە تۆ لە بیر نەبەمەوە. لە دوو هۆنراوی تردا دەڵێ:

ڕوخســـارش ڕەونەق ڕوبع مــەسکووندا

جەیران حەیران مەند شی وەهاموونددا

وەنەوشە سوجدەی خاڵش فەرز کەردەن

جەو بۆنە مودام کەچ کەردەن گەردەن

واتە: ڕوومەتی یارەکەم ڕەونەقی دایە جیهان و ئاسک سەرسام ما و بەرەو دەشت کەوتە ڕێ و وەنەوشە کڕنۆشی لە خاڵەکانی کرد و بۆیە هەمووددەم سەری لێ دەخەوێنێ.

سەرچاوەکان

١- حدیقه سلطانی - تالیف محمد علی سلطانی - تهران، ١٣٦٤.

٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوەتەوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عەبدولکەریمی خانەگایی.

سەی براکە

١٢١٠ - ١٢٩٠

ئەم هۆنەرەمان کە ناوی حەیدەر و کوڕی سەی مەنسوور و نازناوی سەی براکەیە، بەپێی سەرەتای پەڕاوی سەرئەنجام لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچی لە دێی توت شامیی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٩٠ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا بەدەست دوژمنان کوژراوە و لە دێی ناوبراودا نێژراوە.

دوکتۆر محەمەد موکری لە سەرەتای پەڕاوی (شانامەی حەقیقەت)دا لە بارەی سەی براکەوە دەڵێ: سەی براکە کە یەکێ لە ڕێبەرانی هەرمەبەرزی یارییە، لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچیدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٨٠ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کوژراوە.

سەی براکە بەیەکێ لە ڕێبەران و هۆنەرانی پایەبەرزی یاری دێتە ئەژمار، وە سی و شـــەش کـــەس لە هاوەڵانی کـــە لە دەوری خـــۆیدا کـــۆی کـــردوونەتەوە، هۆنەر بوون و

بەناوبانگترینی ئەو هۆنەرانە: نەورۆز و تەیموور و زولفەقارن کە هۆنراوەکانیان گەلێ بەرز و ناسک و ڕەوانن، وە هۆنراوەکانی ئەو هۆنەرانە لە پەڕاوێکدا بەناوی: (دەورەی سەی حەیدەری) کۆ کراونەتەوە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

عەرەب دوجەیلم، عەرەب دوجەیلم
عەرەب وە عەرەب قەیس دوجەیلم
ئەتۆ لەیلەنی من لەیل لەیلم
ئەسرین نەدیدە چون سەیلات کەیلم
بیم وە سەرقەتار، قەتار شاهی
ویەردم نە بان پێڵ کەچ ڕاهی
دۆسان مزگانی ها یاوام وە لەیل
وەبۆی عەتر لەیل دەماخ کەردم کەیل
دیدە دیدەی لەیل نەناسۆ وەوێش
کۆر بۆ، نابینا، بەدتەر بەیۆ پێش

واتە: من بۆ یارەکەم بەوێنەی قەیسی لێوەم لێ هاتووە و ئاوارە و دەربەدەری دەشتەکەی دوجەیل بووم، ئەو دەشتەی کە مەجنوونی تێدا سەرگەردان و ئاوارە بووبوو، و بۆ لەیلای یاری دەگەڕا. تۆیش یار و لەیلای منی و منیش دڵبراو و مەجنوونی تۆم، وە بۆ تۆ فرمێسکم وەکو لافاو دێ، لەبەر تۆ خۆم کردە کاروانچی، وە لەسەر پردێکی لارەڕێدا تێ پەڕیم تا بگەمە تۆ، ئەو هەموو ڕێگەوبانەم لەبەرئەوە بڕی تا بۆنی خۆشی تۆم پێ بگا. خوا و ڕاسان بەهیوای دڵم گەیشتم. چاوێ کە چاوی نەکەوێتە یار، ئەو چاوە یاخوا کوێر و نابینا بێ و جیهانی لێ تاریک بێ.

٢

یاران نە خامۆش، یاران نە خامۆش
شەوێ نە شەوان نە خاو خامۆش
وێنەی سیاوەحش سیای سەوادپۆش
دیم سەدای قووقووی یارم ها نەگۆش
وە جەخت مەشاخا نەو بەند سەرکۆ
قەواقووی یاران ئاخر بی وە ڕۆ

ئەو سـەدا و دەنگە چەند کـەس خـرۆشا
بێــدار بیم نەخــاو دەروونم جــۆشــا
ئیـسـا هـام نە فکر ئەو سـەدا و خـرۆش
وە مــــەیل بنیــام هـەم بەیۆ وە گــۆش

واتە: ئەی یاران! شـەوێکیـان کـە گێتی کپ و مـات بوو، خـەوێکم دی. لەم خـەوەدا وەکـو سیاوەشـی ڕەشپۆش لە شوێنێکدا ڕاوەستا بووم کە لەپڕ سەدا و هاواری یارم هاتە گوێ لەسەر کێوێکدا دەیشاخاند و دەینالاند و، بەدەم هاوار و نـاڵەیەوە چەند کەسی تر ناڵاندیان تا ڕۆژ بووەوە، لەو هەرا و ناڵەیەشدا من وریا بوومەوە و دڵ و دەروونم هاتە کوڵ، ئێستەش هالەم بیری ئەو نـاڵە و هەرایە، وە هیـوادارم کە سەرگەورەی فریشتـەکان لە لایەن خـواوە تکام بۆ بکا تا جارێکی تر گوێم لە دەنگ و ناڵەی یارەکەمەوە بێت و بەهیوای دڵم بگەم.

٣

دڵە ئەو کــۆی نەشت، دڵە ئەو کــۆی نەشت
وەیادت مـــەیۆ وێڵ بیت نە کـــۆی نەشت
ئەسـرین نـە دیدەت چون سـێـڵاو مـەوەشت
ســـوومیل بێ ئامـــا وەی تەورە تۆ ڕەشت
هـەی دڵ نە پایـەی لـەیلا بنیــــەر ســــەر
پـەنـا بـەر وە زات پـادشـــــــــای داوەر
جـام جــەم بنیــام، بنیــام جــام جــەم
دۆســتــان مــزگــانی شـابـاز بی مــەحکەم

واتە: ئەی دڵ! دێتە بیرت کە وەکو مەجنوون لە کێوی نەجدا ئاوارە و دەربەدەر بوویت؟، وە فرمێسک لە چاوانتەوە وەکو لافاو دەهات، ئەمە سوەیل بوو کە تۆی بەم چەشنە بەرز کردەوە کەوابوو ئەی دڵ لە بەرابەری پلەوپایەی دڵداردا سەر دانەوێنە و کڕنۆش کە و پەنا ببە بەر پاشـای داوەر، جـامی جـەم نوێنگەی بەزەیی خـواییـە. ئەی دۆسـتـان مـژدە! کـە شابازی گەورە سەرمەست و سەرخۆشی ئەو جامە بوو.

٤

جـەو یار پەی خـەوەر، جـەو یار پەی خـەوەر
سـێ دۆست ئینتــزار جــەو یار پەی خـەوەر

هەرسێ سەر توفەیل گولبانگ سەحەر
موحتاج پەرێ شەوق شوعای شوعلەوەر
وەمەزموون سەبت تەعلیقەی سەرمۆر
زاڵ چەنی ڕوستەم ڕەخش مەساف جۆر
ئامان ئەو مەیدان سەرای داڵەهۆ
تەمام ئاراستن خواجای یەمەن کۆ
چون روستەم چەنی ئەو خاقان چین
ستێزا و یاوا وە فەڕ ئی زەمین
یەقین دوستانیش مەیاوان وەفەر
خلاف نەدارۆ حەرف قەڵەم زەڕ
دەورمەدان نە دەورچون حوسەین نام
تەحقیق نە مەیدان نەداران ئارام
نوشتەی مووسا خلاف نەدارۆ
دۆست ڕاست پاکباز باوەڕ بدارۆ

واتە: سێ کەس لە یارانی پاکدڵ بەشوێن شادا گەڕان و ئەم سێ کەسە کە پێویستییان بەبەزەیی و تیشکی ڕوخساری ئەو بوو، کاتێ کە شایان پەیدا کرد وەکو زاڵ و ڕۆستەم و ڕەخش ڕۆیشتنە کێوی داڵەهۆ و ئەوێیان ڕازاندەوە و بوونە هۆی پیت و پیزی ئەو مەڵبەندە. ئەوان وەکو ڕۆستەم کە بۆ فەڕ و شکۆی وڵات لەگەڵ خاقاندا شەڕی کرد، پیرۆز بوون. بێ گومان دۆستان و یارانیش ئەگەر لە پیت و پیز و لە فەڕی شا بەهرەمەند دەبن. بەوتەی پیر مووسی بڕواتان بێ و ڕێی ڕاست بگرنە بەر و ڕاستی بکەنە دروشمی خۆتان.

٥

عەجەو بەزمێ دیم، عەجەو بەزمێ دیم
ئەی وەقت شەفەق عەجەو بەزمێ دیم
وەمەیل چەند کەس مەگێڵیام، مەشیم
تا یاوام وە پای درەخت عەزیم
یاوام وە بازاڕ بەند ڕاست بەن
دیام دیم یارام نە ڕووم حازر هەن
مەیۆ وە ڕاوە وێنەی سەوڵ ساف
وەرگێڵیا چەنیم بێ لاف و خلاف

ڕوو کەرد وە مۆبەت وەشیرین گوفتار
گا مەیل وە کەمین گا ڕاز بەدکار
خولاسە تا دەرب ورازان کەردن
هەردوو دەس پەیوەس پێچان نەگەردن
دەهەن نە گەلووی من مات و مەدهۆش
تفلێ نەوساعەت مەواتش خامۆش
ئیسا هەم وەمەیل بنیامین جەم
نەومەیل و مۆبەت مەیلش نەبۆکەم

واتە: لەم بەرەبەیانەدا بەزمێکی سەیرم دی، وە بەئارەزووی چەند کەس دەهاتم و دەچووم تا گەیشتمە پای دارێکی گەورە و ئەوسا لەوێوە ڕۆیشتمە بازاڕ و دیم یارم لە بەردەمم دایە و وەکو سەوڵ دێتە ڕێوە و ڕووی تێم کرد و لەگەڵمدا دوا و دوای دڵ و دەروونمی ڕوون کردەوە، ئێستاش هەر ئەو خۆشەویستییەی لەگەڵمدا هەیە و خۆشمی دەوێ.

٦

دەروێش دەروێشان، دەروێش دەروێشان
دەروێش مەولا ئاغەی دەروێشان
وە ڕەمز و ڕەوشت ڕیازەت کێشان
وە جەم چلتەن یار نە دلێشان
هەر کەسێ کە ڕا وە یار بزانۆ
سەڕافەن سەڕاف کە پێش مەوانۆ
مەبۆ کە سەڕاف دانەشناس بۆ
خەوەرنە ئەسرار خاس و ناخاس بۆ
نەک چون لێلاوان وێڵ هەردە بۆ
وێڵ و سەرگەردان ڕا گوم کەردە بۆ

واتە: ئەو کەسەی کە دەروێشە و بەڕێ و ڕەوشتی دەروێشی دڵی بەستووە و لە ڕێی خواوە دەڕوا. وە جەم و چلتەن و یار لە دڵ دەرناکەن، وە هەر کەسێک ڕێی ڕاست بەیار بزانێ دیارە خواناسە و خواناسیش دەبێ دانەناس بێ و خاس لە خراپ جیا کاتەوە، نەوەکو ئاوارەی دەشت و دەر بێ و ڕێ گوم بکا.

٧

سـفـیـد صـفـەتان، سـفـیـد صـفـەتان
جـەم سـفـیـدەوان سـفـیـد سـفـەتان
کـالای کـارخـانەی سـاحـێب مـۆبەتان
سـەرمـەشق نەدوکـان باتن هـیـمـەتان
مـەعلووم بۆ نەلای توغـرای قـەڵەم زەڕ
زێڵ زەیـن زولاڵ جـەلادان وەفـەڕ
بەڵێ وە شـەرتێ چون مـایە داران
هەر شـەرت و ئیـقـرار وێنەی توجـاران
ڕۆژ وە ڕۆژ فێشـتـەر مەشقش تەمام بۆ
دوور نەبەین و بەس بۆرە جـەمـام بۆ
وە سـەورئومـوور، وە سـەقـام سـەخت
مـایەت نەدوکـان سـەڕاف بکەر نەخت
وەی تەورە مـەبۆ نە سـەرویەردەن
باقی وات واتـای مـەنەی بێ شـەردەن

واتە: پیاوی خواناس دەبێ لە کارخانەی خۆشەویستیدا کالا بکرێ و دڵی پاک و خاوێن بکاتەوە و بەبەڵێن و پەیمانی خـۆی بجـوولێـتـەوە و ڕۆژ بەڕۆژ پتـر لەم ڕێگەوە بڕوا، وە بەئارامی و هێمنی مایەی لە لای پووڵ گۆڕەوەی خواناسیدا نەخت بکاتەوە و بەم چەشنە دەبێ ژیان باتە سـەر، ئیتـر ئەوانەی وا لە ڕێگای ترەوە دەڕۆن دیارە لە هەڵەدان و ڕێی ڕاست ناگرنە بەر.

سەرچاوەکان

١- شاهنامەی حقیقت - تالیف حاج نعمت الله جیحون آبادی - تهران، ١٣٦١.
٢- مشاهیر اهل حق - تالیف صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٣- دەورەی سەی براکە (دەستنووس).
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی براکە.

دەروێش ئوجاغی گاوارەیی

١٢١١ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئوجاغ یا وەجاخ و کوڕی فەرهاد میرزای گاوارەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١١ی کۆچی لە دێی گاوارەی سەر بەکرماشان هاتووەتە دنیاوە و لەبەرئەوەی لە بنەماڵەیەکی خوێندەوار و میرزا بووە، هەر لە منداڵییەوە دەستی کردووەتە خوێندن و فێری وێژەی فارسی و خەتخۆشی بووە و پاشان چووەتە دێی توت شامی و ماوەیەک لە خزمەت سەی براکەدا بووە و بووەتە دەروێشی و لەوێدا پەڕتووکی سەرئەنجام و دامیار دامیار و پەڕتووکە ئاینییەکانی تری یاریی خوێندووە و پاشان بۆ ڕێنوێنیی خەڵک چووەتە کرند و سەحنە و هاتوچۆی کرماشان و پاتاق و قەسر شیرینیشی کردووە و چەند جارێکیش چووەتە تاران و قوم، کاروانییەکی خانەقین و دێی هاوار و سازان کە کەوتوونەتە لای شاری هەڵەبجەوە بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی یارییەکان و هۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

دەروێش وەجاخ بەیەکێ لە هۆنەرانی گەورەی یاری دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ دڵگر و شیرین و دڵنشینن و زۆربەیان سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و هەندێکیشیان پێشبینین و لە دەفتەرێکدا کۆ کراونەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراون.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

١

ڕەستا خێز مەبۆ، ڕەستا خێز مەبۆ
یاران بزانان ڕەستا خێز مەبۆ
زولفەقار نە فەوق حەجەر تیز مەبۆ
نە ئەرزولبەحرەین وڵگەرێز مەبۆ
هوژمەت باتن بنای شەڕ مەبۆ
تەلاتوم قین بەحر و بەڕ مەبۆ
عالەم موسەخخەر تار و مار مەبۆ
نیشانەی ئاخر نە وەهار مەبۆ

واتە: ئەی یاران! ئەوە بزانن کە شەڕ و ئاژاوە لە جیهاندا هەڵدەستێ و وەکو ڕۆژی دوایی هەموو دەکەونە ناو ترس و دەپەشۆکێن و شمشێری زولفەقار تیژتر دەبێ و لە خاکی

بەحرەیندا گەڵاڕێزان دەبێ و شەرم لادەچێ و شەڕ هەڵدەستێ و ئاوی دەریا دەخرۆشێ و شەپۆلی دەگاتە دەشت و کێو و دونیا بەجارێ تاریک و تەنگ دەبێ و نیشانەی ئەم بارە نالەبارەش لە وەرزی بەهاردا دەردەکەوێ.

٢

یاران قڕ مەبۆ، یاران قڕ مەبۆ
خەیلێ جە مەردوم یەکسەر قڕ مەبۆ
پەی دەنگ باقی چڕاچڕ مەبۆ
ئەی ساڵ وەشدا بەهار بڕ مەبۆ
زوڵم و زەلالەت بەرز مەو ئەشاران
مەوۆ ڕەستاخێز عێراق و ئێران
مەشۆ وە غارەت بوخارا و بەڵخ
تەک مەدۆ تەکان ئەوقات مەبۆ تەڵخ
پەشێوی دووسەر دەعوای دین مەبۆ
کوشتار باتن سەرزەمین مەبۆ
"ئوجاخ" تۆ واچە مەبۆ چێش کەرۆ
هەرکەس نە سەمتێ واچۆ ڕۆڵە ڕۆ

واتە: ئەی یاران! گەلێ لە خەڵک بەتەواوی قڕ دەبن و دەبێتە چڕاچڕ و کەس لە کەس نابێ و لە ساڵێکی خۆشدا بەهار وشک دەبێ و زۆر و ستەم و گومڕایی لە شارەکاندا پەرەدەستێنێ و شەڕی ئێران و عێراق دەست پێ دەکا و بەڵخە و بوخارا، بەتاڵان دەبرێ و ژیان لە خەڵک تاڵ دەبێ و هەمووی ئەمانە بۆ شەڕی دین دەبێ. جا وەجاخ تۆ بڵێ ئەو خەڵکە دەبێ لەم کاتەدا چی بکەن کە هەر کەس لە شوێنێکەوە دەبینی دەداتە سەر خۆیا و دەڵێ ڕۆڵە ڕۆ.

٣

جەنگ خەیبەر بۆ، جەنگ خەیبەر بۆ
خرۆش بەغداد جەنگ خەیبەر بۆ
زیرەی زولفەقار شاخەی دووسەر بۆ
ئەستەموول بەرباد دەهوا یەکسەر بۆ

سەرداریَ نەمەڵک ئێران خەوەر بۆ
سلسلەی سپاش بەوێنەی وەر بۆ
بەیتولوقەدەس چراغان مەبۆ
تلووع نە تطەلعەت دەماغان مەبۆ
وا دیوسەلام شۆر شین مەبۆ
فتوور قساس جەنگ دین مەبۆ
"ئۆجاغ" تا شاخە نە خێزۆ نەعەرش
جیهان یەکسەر بۆ سەحرابۆوەلەش

واتە: شەڕی بەغدا وەکو شەڕی خەیبەری لێ دێ و لە ئەستەمبوولیشدا شەڕ هەڵدەگیرسێ و سەرۆکێک لە ئێراندا وریا دەبێتەوە و لەشکرەکەی لەناو خەڵکدا وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوە و شاری قودس دەبێتە چراغان و هەتاوی سەربەستی لەوێدا هەڵدێ و شەڕ لە وادیوسەلام یا بەغدادا پەرەدەستێنێ و خەڵک تۆڵەی خۆیان لە یەکتر دەسەننەوە و ئەم شەڕەش بۆ دین دەبێ. ئەی وەجاخ تا شریخەیەک لە ئاسمانەوە نەیەت، دەشت بەجارێ پڕ دەبێ لە لەشی کوژراوان.

سەرچاوەکان:

١- دەفتەری هۆنراوەکانی دەروێش وەجاخ کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ هۆنراوی دەروێش وەجاخی تێدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش وەجاخی گاوارەیی.

میرزا عەلی عەباسوەندی

١٢١٢ - ١٢٧٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی عالییە و لە ساڵی ١٢١٣ کۆچی لە دێی گاوارەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە ماوەیەکی کەمدا فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی بووە و لە پاشان خەریکی خوێندنی پیتۆڵی بووە و ئەوسا چووەتە دێی توت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکەدا ماوەتەوە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە خانەقین و کەرکووک و بەغدا و نەجەف و خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٦ی کۆچی دوایی کردووە.

میرزا عەلی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ هۆنراوی لە شوێن بەجێ ماون و لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە زۆربەی زانستەکانی دەوری خۆیدا سەرڕشتەی هەبووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە، کە دەڵێ:

شام ها نەشامدا، غوڵام نە تەبرێز

مەبۆ بکەران شین و ڕەستاخێز

وسنە قرمزی سەنگ سەرانە

بی وە خەرابە پەرێ دێوانە

تاریکەن تاریک بەڵخە و بوخارم

تاقەتم تاق بی نەمەنەن چارم

بتەم بتوونەن بیمم زوڵاڵە

بێ چێو نمەبۆ ئی گاڵای گاڵە

واتە: شام لە شام دایە و خوڵامەکەی لە تەورێزدا ژیان دەباتە سەر، کەوابوو دەبێ شیوەن و زاری کەین. کێوی وسنە قرمزی هەر سنگی سەرانەیە کە بۆ دڵخوازان و شەیدایان بووە خەراوە و وێرانە. دێی بەڵخە و بوخار تاریکە و منیش تاقەتم تاق بووە و چارەیەکم نییە جگە لەوەی کە ئارام و ئۆقرە بگرم. ئەندام و لەشێکی سەختم هەیە و دڵێکی پاک و خاوێن، کەوابوو قیژە و هاوارم بێ ئاکام نامێنێتەوە.

وسنە قرمزی کە هۆنەر دەڵێ هەر سەنگی سەرانەیە و ناوی کێوێکە لە دێی سەرانە، لە ئاڤێستاشدا ئەم ناوە بەچەشنی وەسنە هاتووە و ناوی کێوێکە کە لە یەشتی نۆزدەمدا باسی کراوە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین کە سەبارەت چۆنییەتیی ژیانی هەندێ لە هۆنەران نووسراوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا عەلی عەباسوەندی.

میرزا عەبدوڵڵا خەیاڵی

١٢١٣ - ١٢٩٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا قادر و نازناوی هۆنراوی خەیاڵییە. بەپێی بەیازێکی کۆن و ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١٣ی کۆچی لە هەوشاردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان گەڕاوە و سەرئەنجام لە نۆدشەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکشتوکاڵ و وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٤ لە تەمەنی هەشتا و یەک ساڵی لە دێی گۆرچیندا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

خەیاڵی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی خۆی بەخەتە جوانەکەی نووسیوەنتەوە و بەیادگار ماونەتەوە.

خەیاڵی وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمەشەوە جوانی و شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورێژمەکەی خۆش کردووە و ئەمەش بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی.

وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا لە هەرێمی تیلەکۆ یا سیاکۆدا دڵی چووە لە بەفراو ناوێک و زۆربەی هۆنراوەکانی بەبەژن و باڵای ئەو کیژەدا هۆنیونەتەوە. لە پارچە هەڵبەستێکدا بای شەماڵ دەکاتە نێرراو و پێی ڕادەسپێرێ کە ڕازی دڵەکەی ببا بۆ یارەکەی و پێی بڵێ کە شێت و لێوەی بووە و ئارامی لێ بڕاوە بۆ ئەوەی ببینێ، وەکو دەڵێ:

شەماڵ وەشبۆ، شەماڵ وەشبۆ
شەماڵ شەریف بۆی عەتر وەشبۆ

قەترە دەر وەجەخت مەدارات نەبۆ
بشۆ وە ماوای مڵک سیاکۆ

بشۆ بەو مەکان قیبلەم تێ نشتەن
جە سەرتا دامان نوور پێدا وەشتەن

دەخیلم دەخیل باد سەردی نۆش
عەرز بەندەی وێت مەکەر فەرامۆش

مەشی وە یانەی باوان لەیلم
جە لەیلێ فێشتەر وەفا و مەیلم

وێنەی دڵسـووزان بنیـشـە وە لاش
دەستەی زوڵفانش پەخش کەر نەگۆناش
مـبـادا قـیـبلەی ئاهووی وەحش چەم
بێـدار بۆ جـە خـاو بینۆ سـتـەم
وەختێ هۆرێزا جـە شـیـرین خـاوان
مـەوینۆ زوڵفـان مـوشکین و لاوان
دیسـان جـەنۆوە بەقـەترەی گـولاو
پەرداخ مـەدۆ زوڵف تەفـرقـەی خـام تاو
عـەکس مـەدۆ نەجـام جـەمین جام جـەم
میل وەسـورمـەی توور مـەمـاڵۆ نەچەم
کـەم کـەم توغـرای لەیل بکەرە وەبۆ
ئەڵبـەت مـەواچۆ شـەمـاڵ ئۆغـر بۆ
بەرێـزەی رازان وەدڵـەی پـڕ فـام
دەست بەسـینەوە وەنەش کـەر سـڵام
بوا چەنەی لەیل ساحێب شەرت شوون
حـەکـیم دەردان حـاڵ زان مـەجنوون
"خـەیاڵی" چون قـەیس گـرتشـدا مـانم
من جـەو بۆنەوە بەی زێد ئامـانم
واتش: چەند ڕایێ کـە دەلیل مـەندەن
زمـسـان تۆڕدام نە ڕاگـەم تەندەن
جـەو سـەبەب مـەحـرووم دیداریارم
ئینـتـزار بەدین دۆست دڵدارم
وەرنە کێ تاقـەت فـراق تۆشـەن
شـەو و ڕۆ تاسـەی دیدار تۆشـەن
عـەرز سـڵامت بەمن سـپـەردەن
بەخـاک قـدووم پای تۆم ئاوەردەن
سـا ئەرتۆ چون لەیل، حـاڵ زان دەردی
با خـەبەر جـە قـەیس وێڵ چۆڵگەردی

وەرنە مـــەحـــاڵەن کـــەس وە تەمـــاش بۆ
وا عـــــــەرزت کـــــــەردم نەونەمـــــام نۆ
چێـــشــــەن بزانە ڕاگـــەی ســـەوابش
حـــەج ئەکـــبـــەرەن واچە جـــەوابش
ئەڵبـەت وێنەی لەیل شـەهد و شەکـەرڕێز
یاخۆ چون شیرین خاتری خوای پەروێز
یا چۆن سنەوبەر شـازادەی کـشـمـیـر
یاخـــۆ وێنەی زین بوهـتـــان جـــزیر
یا چـون هومـــــەیلای پەریـزای پەری
یا خـــۆ بەوێنەی زوهرە و مـــوشـــتـــەری
یا چون گـوڵەندام گـوڵشـای بن هـیـلال
یا خۆچون عەرزان ساحیب زولف و خال
یاخـــو بەوێنەی مـــەنیـــجـــەی تووران
یاچون زلێـــخـــای ســـەردار حـــووران
دوو مـــــســـــقـــــاڵ لەعل بێ گـــەردش
نیم درەم جـەگـەردن سـوراحـیی زەردش
یەک مـسـقـاڵ جـەخـاڵ مـابەین لیـمـۆش
نـیـم درەم ژاڵـەی بـان تـاق ئـەبـرۆش
بپـــێـــچش نە کـــڵف مـــا وەری وە لام
پێش مـەبۆ سـارێش ناسـۆرکـەفـتـە زام
بەشـــەرتمان بۆ شـــەمـــاڵ هۆشـــیـــار
باوەری ئەحـــوال ســـلامـــەتیی یار
"خـەیاڵی" تا گـیـان جـەلاش مـەندەبۆ
گـیـان وەتۆ پێـشکەش وەلەیل مـەندە بۆ

واتە: ئەی شـەماڵی بۆنخۆش! خێراکە زوو برۆ هەرێمی تیلەکۆ و بچۆرە ئەو شوێنەی کە وا دڵخوازەکەمی تێدایە و سەرتاپای تیشکاوییە، ئەوسا بچۆرە ماڵی دڵدارەکەم و وەکو دڵسۆز زوڵفەکانی بڵاوکەرە سەر ڕوومەتیدا و کارێ نەکەی کە لە خەو وریای کەیتەوە، کاتێ کە لە خەوی شیرین هەڵسا دیسانەوە زوڵفەکانی بشەکێنەوە و ئەوسا بۆنی قژەکەی کە و

دیاره لێت دەپرسێ شەماڵ ئۆغر بۆ کوێ دەچی؟ کە وای وت، دەست بنە سینگتەوە و سڵاوی لێ کە، بڵێ: ئەی خاوەن بەڵێن و پەیمان! خەیاڵێ وەکو قەیس داوێنمی گرت و منی نارده لات و وتی: بڵێ بەیارە خۆشەویستەکەم کە زستان داوی بۆم داناوە و ڕێگەمی گرتووە، بۆیە لە دیدارت بێ بەربووم و چاوڕوانی ئەوە دەکەم کە چاوم پێت بکەوێ، ئەگینا کێ تاقەتی دووریی تۆی هەیە، جا ئەگەر تۆش حاڵزانی دەردی بزانە ڕێی چییە بیری ئەو دڵبراوە بکەرەوە، وەکو شیرینی ئەرمەن و، یا وەک سنەوبەر شازادەی کشمیر، وەیا بەوێنەی زینی بۆتان و، یا وەکو مەنیجەی تووران و زولێخای خۆشەویست، کەمێک لە بادەی لێوانت و تۆزقاڵێک لە خەیاڵی بەینی دوو لیمۆتم بۆ بکە ناو پریاسکەیەک و پێم دە تا بۆی ببەمەوە و بیدا لە برینەکانی و سارێژبێتەوە، ئەگەر وا بکەی خەیاڵی هەتا ماوە گیانی لە ڕێتا بەخت دەکا.

سەرچاوەکان:

١- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی خەیاڵی تێدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخەیاڵی.

عەلی لاچین

١٢١٥ - ١٢٦٠

ئەم هۆنەرە بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوری قولییە و نازناوی "لاچین"ە و لە ساڵی ١٢١٥ی کۆچی لە دێی "سۆران"ی کرماشاندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە تافی جوانیدا کەوتووەتە گەشت و گێل و خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە کرماشان. لەلای مەلا ئەحمەد ناوێک خوێندوویەتی و لە پاشا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکەی ماوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٠، کۆچی دوایی کردووە، وەکو ئەعلادین دەڵێ:

جەسەنەی هەزار دوو سەد چەنی شەست
جیهان بەرەی وێش زوو جە لاچین بەست

واتە: لە ساڵی هەزار و دوو سەد و شەست، جیهان دەرگای خۆی خێرا لە لاچین بەست.

لە لاچینەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماوەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و ناسکن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

گەوهەر بەبار بۆ، گەوهەر بەبار بۆ
پەی کە سێ خاسەن گەوهەر بەبار بۆ
بولبول بخێزۆ شاخەی بەهار بۆ
سوڵتان سرپۆش سەرجەم یار بۆ
شاخەیَ زولفەقار لێم ئاشکار بۆ
عالم گرد بەکۆ نە دەوریار بۆ
مەلەکان نە ڕووی دنیا بیزار بۆ
مستەفا نەقین هژمەت نەبار بۆ
ئی شەرت و ئیقرارپەی یادگار بۆ
بولبول بخێزۆ شاخەی بەهاربۆ
"لاجین"م نەووی جیهان بێزار بۆ
شاخەی بولبولش عاشق وە یار بۆ

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین کە لە ساڵی ١٣١٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی عەلیی لاچینی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلی لاچین.

تامازی گاوارەیی

١٢١٨-١٢٦٩

ئەم هۆنەرەتان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی فەرەیدوونە و لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچی لە دێی گاوارەدا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی ناوچەی گۆران و هەورامان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆریش لە کرماشان بووە و لە پاشا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٩ کۆچی دوایی کردووە.

لە تامازەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. وەکو دەڵێن لە تەنبوور لێدانیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران سەودای دڵ، یاران سەودای دڵ
شەوێ شیم نەفکر بەحر سەودای دڵ
وانام یەک علمێ نە تۆمار گوڵ
شەشدانگ بیم نە عەشق دوو ئۆسای قابڵ
وە مەیل باتن نوختەم عەیانەن
نیشانەم برووز بانگ بەیانەن
قاسد وە دەوان گوڵ ئاوەردەوە
سەبتم دا وەدەست پیر شەردەوە
فرێ حەساوان وە مانا و مەزموون
هانە دەفتەرم ڕەمز دوو نا دوون
وە یەد بەیزای پادشای شاهان
بەرشیم نە جەرگەی گوم کەردە ڕاهان

واتە: ئەی یاران! شەوێکیان کەوتمە ناو وت ویرە و سەودای دڵ، تۆمارێکم خوێندەوە و پەیم بردە زانستێک و بەهۆی ئەوەوە گراو و سەوداسەری دوو مامۆستای شیاو بووم، بەپێی ویستی دەروونم بوونم دیارە و نیشانەی ژیانم بۆ هەموو ئاشکرایە و هەر لەبەر ئەوەیە کە قاسدی دۆستم بەپەلە ئەو تۆماریە هێنا و پیری پەیمانم ناومی لەناو ئەودا نووسی، گەلێ لە کردەوەکانم لەناو ئەو دەفتەرەدا نووسراوە و، بەدەستی سپی پادشای شایان ئەز لە جەرگەی ڕێ ونبووەکان دەرچووم و ڕزگار بووم.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی تامازی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەتامازی گاوارەیی.

ڕۆستەمی بابەجانی

١٢١٨ - ١٢٧٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچیدا لە دێی تووت شامیدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گاوارە و گۆران و کرند و دینەوەر گەڕاوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە بۆ زێدەکەی

خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە بردوەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٦ کۆچی دوایی کردووە.

لە ڕۆستەمەوە هەندێ هۆنراوە بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. وەکو دەڵێن هەندێ نووسراویشی بووە کە بەداخەوە لەناوچوون و نەماون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ستارەی سەحەر، ستارەی سەحەر
دۆستان وەشەن شەوق ستارەی سەحەر
مزگانی وازەن ماوەرۆ خەوەر
شاهم سۆش وەردا نەدەشت و نەدەر
هەم ژ نەو بەیۆ دەوران باقی
تەوق یار بەرزبۆ دۆستان وەتاقی
نە حرس و نە نەوس نە خاو نە غەم بۆ
فانی فەنا بۆ باقی نە دەم بۆ
جیهان تەمام جفت یەکرەنگ بولبوڵ بۆ
چون بولبوڵ عاشق وە شێوەی گوڵ بۆ
خواجام دەفتەران یەک یەک بوانۆ
حەق مێش و گۆر نە گورگ بسانۆ
کەمینە ئەو رۆژ جامە بنمانۆ
گفت خواجام بۆ عالەم بزانۆ
(ڕۆستەم) بکێشە ئومێدەواری
هاوەختەن گێلۆ دەوران وە یاری

واتە: ئەی دۆستان! ئەستێرەی بەرەبەیان مژدەی نەمریی گیانی مرۆ دەدا و شادی و خۆشی دەبەخشێتە دڵان. هەر کەسێک وریایە لە کەلەوە سەر بکێشێتە دەر، چونکە مزگێنیدەران ئەم هەواڵە دەدەن. تەمەنی ئێستای مرۆ لەناو دەچێ و لە نۆوە ژیانێکی تر دەست پێ دەکرێ و لەوێدا دۆستان لە دەوری یەکتردا کۆ دەبنەوە، ئیتر لەو شوێنەدا تەماح و نەوەس و خەو و غەم و پەژارە نییە و هەموو تا هەمیشە دەمێننەوە. جیهان وەکو بولبول ڕووداو و کارەساتی خۆی دەڵێ و وەکو بولبوڵ شەیدای گوڵ دەبێ. خوام کردەوەی یەک یەکی خەڵک دەگێڕێتەوە و مافی مەڕ و گۆڕ لە گورگ دەسێنێتەوە. ئەی ڕۆستەم هیواداربە و ئەوەندەی نەماوە کە ڕۆژی پەسڵان بگات.

یادداشتەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی ڕۆستەمی بابەجانی تێدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەڕۆستەمی بابەجانی.

سەی ڕۆستەمی بانیارانی

١٢١٨ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی سەی ئەحمەدە و لە ساڵی ١٢١٨ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە. لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە دێی تووت شامی و چەند ساڵێک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ کۆچی دوایی کردووە.

لە سەی ڕۆستەمەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لەسەر ڕێ و ڕچەی هۆنەرانی پێشوو هۆنیونیەتەوە. هۆنراوەکانی ئەو تا ئێستا کۆ نەکراونەتەوە و لە بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مێرد بەڕ و بار، مێرد بەڕ و بار	پەی چێش نمەکەی وجوودت ئیزهار
ئیزهار بکەرە واتەی وێت وە کۆ	وە شەرتێ نەڕای زات و کەماڵ بۆ
هوو هوو نیاوە، هوو هوو نیاوە	وە زات بنیام هوو هوو نیاوە
گوزەرگای بالوول سەروەسیاوە	ڕۆستەم زوهوور کەر نە قەوڵگاوە

واتە: ئەی مرۆ! کە دەریا و وشکی لەژێر دەسەڵاتی تۆیە، لەبەرچی بەبوونی خۆت هەست ناکەی، وتە و قسەکانی خۆت بەدروستی دەربڕە، بەمەرجێ کە لە ڕێی ڕاستی خواییدا ئامانجت بگەی. خوا لە بیرمەکە و لە ڕێی ئەو هەنگاو هەڵگرە. خوا ئەوەی کە فەرمووە سەری بۆ دانەوێنە و فەرمانبەرداری ببە و لە بواری بالوولەوە برۆ و بەبەڵێنی خۆت ڕەفتار بکە و کارەسات و ئاپوورەی زەمانە بخە پشتگوێ و گوێی پێ مەدە.

سەرچاوەکان:

١- یادداشتی ئەعلادین

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی سەی ڕۆستەمی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی ڕۆستەمی بانیارانی.

خەلیفە ئەلماسی گەزەردەرەیی

١٢٢٠ - ١٣٠٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی ئەلمـاس و کـوڕی مـەلا مـسـتـەفـایە و بەپێی ئەو زانیـارییانەی کـە کەوتوونەتە دەسـتـمـان لە سـاڵی ١٢٢٠ی کۆچی لە دێی گـەزەردەرەی هـەوشـاردا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە. هـەر لە منداڵییەوە لەلای بـاوکی خـەریکی خوێندن بووە و کـاتێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی فـارسی بووەتەوە سـەرەتای خوێندنـی زانستی ئیسـلامی دەست پێ کردووە و لە پاشـا بەفەقێیـەتی چووە بۆ دێی ئاوباریکی لای سنە بۆ لای مەلا عـەبدولکەریمی حسێنی و چەند سـاڵێک لەوێدا مـاوەتەوە و ڕێزمانی عـەرەبی و لێکدانەوەی قورئانی خوێندووە و پاشان ڕۆیشتـووەتە سنە و لەوێدا خـوێندنەکەی تەواو کردووە و گـەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبـەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک دەڕواتە دێی هـەمرۆڵە و لـەوێدا دەکەوێتە داوی تەریقەتەوە و لەپاش ماوەیەک لە شێخ نەجمەدینی هـەمرۆڵە تەریقەت وەردەگرێ و نازناوی خـەلیفەی پێ دەدرێ و دەگـەڕێتـەوە دێ و مـەڵبـەندی خـۆی و پـاشـمـاوەی ژیانـی بەوانەوتنـەوە و ڕێنوێنی خـەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٥ لە تـەمەنی هەشتا و پێنج سـاڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گەزەردەرەدا نێژراوە.

خـەلیـفـە ئەلمـاس بەیەکێ لە هۆنـەرانی کـورد دێتـە ژمـار و لە هۆنینەوەی هـۆنراوەدا دەسـتـێکی بـەرز و باڵای هەبووە و هـۆنراوەکـانـی زۆر تەڕ و پاراو و شـیـرین و ڕەوانـن. لە هۆنینـەوەی هۆنراوەدا دەستی کێـشـاوەتە دەرگـای هـەمـوو جۆرە وتنێکەوە: ئـاینی، دڵداری، سروشـتی. لەگەڵ هۆنەرانی سـەردەمی خۆیشـیدا وەکو بابەجـانی بۆرەکەیی و مـەلا فەرەجی بۆرەکەیی ئەنجوومەنی وێژەیی پێکهێناوە.

خەلیفە ئەلماس جگە لە دیوانەکەی کە بەتەقەلای نووسـەر کۆ کراوەتەوە، چەند پەڕاوێکی تری بەهۆنراو هـۆنیوەتەوە کە بریتین لە: دقـائق الاخـبـار، مـەولوودنـامـە، بڕوانامـە، ئەوچە و شێرۆ و بلۆقیا و هیچکامیان هێشتا چاپ نەکراون.

خەلیـفە ئەلماس وەکو گەلێک لە هۆنەرانی کوردەواری هەر لە سـەرەتا کورتژمی هۆنراوی لە ئەوینی دڵبــەرانەوە وەرگــرتووە و بەدوای ئەوانەوە گــرفــتــار بووە بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکدا دەڵێ:

قـیـبلەم خـەمـینم، قـیـبلەم خـەمـینم
قـیـبلەم هەمـیـشـە پەی تۆ خـەمـینم
پەی تۆ ئەراگـێل ڕووی سـەرزەمـینم
پەی تۆ نەمـەندەن ڕەنگ نەجـەمـینم

پەی تۆ لێلاویم ئامان وە چەمدا
پەی تۆ وێم مەدان وەیانەی خەمدا
پەی تۆ شووم تاڵع سیا ستارەم
پەی تۆ هیجرانبار جە زێد ئاوارەم
پەی تۆ ڕەنجەڕۆ ڕەنج وەعەبەس بیم
پەی تۆ سیا بەخت بێ نەواو و کەس بیم
"ئەڵماس" هەرپەی تۆ دەرونش هوونەن
سا قیبلەم شەرتەن بزانی چوونەن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! من هەموو دەم بۆ تۆ خەمبارم و بۆ تۆ ئاوارە و دەربەدەر بووم و ڕەنگ لە ڕوخسارم نەماوە و فرمێسک بەخوڕ لە چاوانمەوە دێتە خوار و دەشت بەدەشت و کێو بەکێو دەگەڕێم و بەنائومێدییەوە ژیان دەبەمە سەر و هەر بۆ تۆ لە زێد و مەڵبەندی خۆم ئاوارە بووم و ڕەنج و ئەرکم بێهوودە چوو و دیارە بەختم ڕەشە و لە کەسوکارم دوور کەوتوومەتەوە. "ئەڵماس" هەر بۆ تۆ دڵ و دەروونی خوێنە، ئەی خۆشەویستەکەم ساتێ لای لێ کەرەوە و بزانە حاڵی چۆنە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی ڕەنجی خۆی و خۆشەویستەکەی دەکا و دەڵێ:

چراخم کەردم، چراخم کەردم
چەن جار بەئیخلاص خزمەتت کەردم
چەن جەفای بێ سوود وەعەبەس بەردم
یاوا وەپای عەرش هەناسەی سەردم
ئەو تاق ئەبرۆی نە عالەم تاقم
سۆزیان بەئاهێر ئاه و فیراقم
ڕەنگ گوڵناریی لەعل لەبانم
مەوبەددەل وە تەرح وەڵگ خەزانم
غونچەی نەورەستەی پستەی دەهانم
پەژمووردەن وەگەرد وەڵگ خەزانم
لوول سەر حەڵقەی گیسووی موشکینم
نم گرتەن وە ئاو سەیل ئەسرینم
ئەرجە دومای تۆ مەیل بدەم وەکەس
سا من چون فەرهاد ڕەنجم وە عەبەس

نەواچی وەئیـخـڵاس خـدمـەت نەکـەردەن
"ئەڵمـاس" چون فـەرهـاد ڕەنجش لاد بەردەن

واتە: ئەی خـۆشەویستـەکەم چەن جـار بەدڵپـاکی و پاکـییـەوە خـزمـەتی تۆم کـردووە و هەناسـەی ساردم گەیشتە تەختی خوایی، جووتە برۆکانی لە دنیـادا تاقە و دڵم لە دووریی ئەودا سووتاوە، لێوەکانی وەکو لاڵ وایە و منیش ئەوەندە خەم و پەژارەم خواردووە کە وەک گەڵای پایز ڕەنگم زەرد بووە، خۆ لێوانی یارەکەم وەکو غونچەی تازە پشکووتوو و پستە بووچکن، پەلکە ڕەشـەکانی لوولیان خـواردووەتەوە و بەفرمێسکی چاوم تەڕ بووە و دەڵێی شەونمی لێ پڕاوە. ئەی خۆشەویستەکەم! ئەگەر لە دوای تۆ دڵ بەکەسێکی تر بدەم، یاخوا وەکو فەرهاد ڕەنجم بەفیڕۆ بڕوا، تا نەڵێی کە بەدڵپاکییەوە ڕەنجی نەکێشاوە، "ئەڵماس" وەکو فەرهاد ڕەنجی لە ڕێی تۆ کێشاوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا چۆنییەتیی حاڵ و باری خـۆی بەوشـەی جـوان و ڕەنگین دەردەبڕێ و دەڵێ:

تـوون تاومـــــەن، تـوون تـاومـــــەن
ئیـمـشـەو بڵـێـسـەی توون تاومـەن
نێش دەروون دوور جـــەرگ شکاومـــەن
ناڵەی قـەیس ئاسـا پای بەرکـاومـەن
کـــوورەی ئەخگەری تەن سـوزانمـەن
شـۆڵەی نار جـە فـەرق ئەفـرۆزانمەن
دڵ جــــە تاو دەرد گـــڕگــــرانمەن
بە مـەودای "ئەڵمـاس" جـەرگ بڕانمەن

واتە: ئەمشەو بڵێسەی دەروونم وەکو توون بەرز بووەتەوە و، دڵ و دەروونم بەجارێ ئاوری تێ بەربووە و وەکـو قـەیس بۆ یارەکـەم دەشت و چۆڵم گـرتووەتەبەر و دەناڵێنم و لە دووریی یار ئاگرم تێ بەربووە و بەنووکی "ئەڵماس" جەرگم بڕاوە.

فـیـدای نامت بام نەجم سـەحـەرگـا
سـتـارەی سـەحـەر وەنەم کـەر نیگا
وەنەم کـەر نیگا سـتـاری سـەحـەر
دیدەم ڕۆشـن کــەر وە بێ دەردســەر
دیدەی باتن بین زەمین و ســـەمـــا،
عـسـیـان بارەکـان وە تۆ هەن ڕجـا

باوەرە وە پا هەسارەی سوومیل

پەیمانت فەیزت نەهەردەی دو جەیل

خەڵات پەخشان کەر بەوێنەی باران

ئاویاری بکە بەوێنەی جاران

بنۆشۆ وە عەیش زوکوور و ئوناس

سافتەرێۆ وەساف نەتەرح "ئەڵماس"

واتە: بەقوربانی ناوت بم ئەی ئەستێرەی بەرەبەیان سەرنجێکی من بدە و چاوەکانم ڕوون بکەرەوە، چونکە گوناهکارەکان هیوایان بەتۆیە و تۆش پیت و پیز بدەرە پەیڕەوەکانت و وەکو باران بەسەریاندا پیت و پیز دارێژە تا نێر و مێی لێ تێراو بێ و دڵیان ڕوون بێتەوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی پیریی خۆی دەکا و دەڵێ: تافی جوانیی خۆم کەوتە بیرم کە ئەو کاتەدا بەبیری دواڕۆژی خۆم نەبووم و هەر خەریکی گەمە و یاری بووم و ئەوا ئێستا پیر بووم و هێزم تیا نەماوە، مرۆ ئەگەر هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی نوێژکردن و ڕۆژووگرتن بێ و خوا بپەرستێ لە ڕۆژی پەسڵاندا ڕزگار دەبێ، کەچی من جوانی و لاویەتیم بەفیڕۆ ڕۆیشت، مەگەر هەر خوا خۆی بەزەیی پێمدا بێ:

ئامـا وە یادم نەوجوانی وێم

ئاخر جە پیری سوودێ نەدا پێم

پیری هەڵمەتش پەی جوانیم ئاوەرد

ڕەونەق جوانیم بەیەکجاری بەرد

جوانیم لوا چون نەجم سەحەر

بەرد بنچینەم دەرئاما وە بەر

ئەگەر وە جوانی را وەحەج وەڕی

وە ڕۆزە و نماز جە عصیان پەڕی

وێنەی جوانان جوانی فرسەت

یا وێنەی پیران پیری غەنیمەت

نەک وێنەی "ئەڵماس" جوانیِ دا وەبا

کارسازی نەکەرد پەی تۆ شەی عوقبا

مەگەر خوداوەند یەکتای بی نەزیر

بەرئارۆ جەنار "ئەڵماس" حەقیر

سەرچاوەکان:

١- دیوانی خەلیفە ئەڵماس - کۆکردنەوەی سدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار، ١٢٤٥.

٢- ئەرچە و شێرۆ - دانراوی خەلیفە ئەڵماس - بەخەتی شارەزای پیری تیکانتەپە.

٣- بەیازێک بەخەتی خەلیفە ئەڵماس کە هەندێ لە هۆنراوەکانی خۆی نووسیوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەخەلیفە ئەڵماس.

دەروێش عەباسی کرندی

١٢٢١ - ....

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین لە ساڵی ١٢٢١ی کۆچی لە کرندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە. بەپێی هۆنراوانەی کە بەیادگار ماونەتەوە لە لێکدانەوەی پەرتووکی سەرئەنجامدا شارەزا بووە، زۆربەی هۆنراوەکانی لە پەڕاوی (دەورەی حەیدەری)دا نووسراونەتەوە. لە ڕواڵەتدا یەکێ لە دەروێشەکانی سەی براکە بووە. ساڵی مردنی ئاشکرا نییە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

سـرِ حـەق زانۆ، سـرِ حـەق زانۆ
داخم پەی دۆسـتی سـرِ حـەق زانۆ
بەڵێ ئەو سـرە پەی کـەس نەوانۆ
تا وە ڕۆی ئەلەست پەنەش مـەمـانۆ
هەرکەس سرِ حەق وانا پەی گشت کەس
حوکمەن سەنگ نە بەحر مینای ئەوشکەس
مـیناش ڕێزەبی مـەند وەسـەرگـەردان
ڕاش کـەفت ئەو تەوەس هەڵەت هەردان
بەڵێ ئەی دۆستان کەمەر بەستەی یار
فـێـشـتـەر بنیـشـان وە ئومـێدەوار
وە دوعـا و ئامین وە شـەفـا و لاڵە
شکەست دەن وە تیپ سـیـا قـەواڵە
بوانان دەفـتـەر سـەرمـەشـقی ژنەو
ناکـەس فـیـراردەن نەتۆی ئەرک ئەو

(عەباس) وەی مەتڵە و خەیلێ رازیشەن
نە شاخەی درەخت تەناب بازیشەن

واتە: هەر کەسێک رازی هەق بزانێ و بیدرکێنێ، من بەداخەوەم بۆی، بەڵێ کەسێک کە رازی هەق بزانێ نابێ ئەو ڕازە بۆ کەس بدرکێنێ، ئەو ڕازە دەبێ تاکو مردن لە دڵیدا بێ، چونکە هەر کەسێک ئەو ڕازە بدرکێنێ، بێ گومان میناى دڵی دەشکێ و دەکەوێتە لارێ و ڕێی لێ ون دەبێ. بەڵێ دەبێ دۆستان بەبەزەیی خوا هیواداربن و پاڕانەوە و تکا خراپە لە دڵتان لابەن و دڵتان پاک و خاوێن بکەنەوە و پەڕاوی ئاینی بخوێنن و لە بێ بڕوایان خۆتان لادەن. عەباس بەم مەبەستە شادە و لە داری دین بەهرەمەندە.

سەرچاوە:

١- یادداشتی ئەعلادین.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی دەروێش عەباسی تێدا نووسراونەتەوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش عەباسی کرندی.

سەیفوور

١٢٢٦ - ١٢٩٤

ئەم هۆنەرەمان بەپێی یادداشتی ئەعلادین کوڕی کاکییە و لە ساڵی ١٢٢٦ی کۆچی لە دێی بانیاراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی هەورامان گەڕاوە و پاشان ڕۆیشتووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لەلای سەی براکە ماوەتەوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٤ کۆچی دوایی کردووە.

سەیفوور بەدوو زمانی کوردی و فارسی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، گەرچی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون، پلەوپایەی ئەو لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەردەخەن. ئەمەش چەند هۆنراویکی ئەم هۆنەرن کە دەڵێ:

یاران ساجنار، یاران ساجنار
داخڵ بیم بەئەبت گڕەی ساجنار
قەتعەی قەڵەم زەڕ دانەی باش توجار
سەبت سەر وەمۆر هەر نۆ وە شمار

ئاینەی عــــــەینەم زەلاڵ بێ وە زات
ئاوەردن پەرێم ئەزەڵی خــــــەڵات
ئەو وەخت کە خرۆش پەرسای زات مەبۆ
یەکرەنگ نەپای تەخت پرنیشات مـەبۆ
(ســەیفـوور) نەپایەی سرکـەس نەزان
دانەی ئەزەڵی وست نە جـای مـەکـان

واتە: ئەی یاران! چوومە ناو تیشکی خواییەوە و ناوم لەو جیهانەدا نووسرا، فریشتەی نووسینی کردەوەی خەڵک ناومی لە ڕیزی پیاوچاکاندا تۆمار کرد. ئەوسا ئاوێنەی چاو و دڵ و دەروونم ڕوون بووەوە و خەڵاتێکیان بۆم هێنا. ئەوکاتەی کە خرۆش و هاواری خەڵک بەرپا دەبێ و هەمووی خەڵک لە بەردەم تەختی خواییدا بۆ پرسیار و وەڵام ڕیز دەبەستن، سەیفوور لەو ڕۆژەدا شادی دەکا و دڵ دەبەستێتەوە ئەو خەڵاتە کەوا پێی دراوە.

سەرچاوەکان:
١- یادداشتی ئەعلادین.
٢- دەورەی حەیدەری کە لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیفوور.

مەلا ئەحمەدی کلاشی

١٢٢٦ - ١٢٩٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی سدیقی کلاشییە و بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٦ لە دێی کلاشیی جوانڕۆدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن هەمووی هەورامان گەڕاوە و ئەوسا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە پاشا بووە بەمیرزا و نووسەری عەلی ئەکبەر خان و ماوەیەکیش لەلای غوڵامشاخانی ئەردەڵان لە سنەدا ماوەتەوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەمیرزایی و نووسەری لەلای والییەکانی ئەردەڵان بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٨ لە تەمەنی هەفتا و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا ئەحـمـەد بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمارە و، لەناو هۆنەرانی سەردەمی خۆیدا پلەوپایەیێکی بەرزی بووە و لەگەڵ کەیفی جوانڕۆییدا دۆستایەتیی هەبووە

و بەهۆنراو بۆ یەکتر نامەیان نووسیوە. هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە زۆر بووە، بەڵام لەبەرئەوەی کۆ نەکراوەتەوە، زۆربەیان لەناو چووە، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە هەموو چەشنە هۆنراوێک: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، لاواندنەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرن کە پڕن لە پەند و ئامۆژگاری وەکو دەڵێ:

دڵە گۆش بدەر، دڵە گۆش بدەر
لادی وە قەولم خاس گۆش بدەر
وەسوەسە و خەیاڵ نەخاتر بەر کەر
تا واچوون پەرێت یەکیەک دەردسەر
با وجوود تۆ وێت خاستر مەزانی
چێشت کەردەن چیش نەی دەور فانی
لازمەن وا چوون پەی خجڵەت تۆ
ڕوودای وە یانەم هەر وەیانەم ڕۆ
ڕاسەن جە ئەزەڵ یا گەی ڕۆحەنی
دەروازەی سەروەر ڕای فتۆحەنی
زاهر جای خاڵس خاس ئیمانی
خێر شەریک بەزم نەفس شەیتانی
جە وەخت تفڵی هیچ نەبی ئاخت
نەبیم من دڵتەنگ بەرزیی دەماخت
پات نیا نە ساڵ سنن باڵغی
دڵە کەم کەم تۆ وە من بیت یاغی
دڵە چەند تۆڕدام نە ڕاکەم تەندی
چەند تۆم خەیاڵ باتڵن سەندی
شەیتان دا سەرمەشق دڵە تۆیچ وانات
منیچ کەردم مەشق فەرد ئەقسیرات
دڵە نەرد کەج شانای نە کارم
خەتایی خەتات نیا نە بارم
دڵە گاهێ مەیل خوەراسانت بێ
ئیرادەی سەفەر ڕای ئاسانت بێ

گــا نەســـیـــاحی مـــڵک ئێـــران بێ
گـــا نە ســــەیر تەخت شــــار تاران بێ
گـا گـێلای دەوڵەت ڕۆمـات سـەراسـەر
گـا شـەرق گـا غـەرب مـامـات ئەو نەزەر
سـاتێ وەسـەدلەون مـەگـێـلـۆ جـە ڕەنگ
هەی دڵ وەسـەنگ بام هەم وە نەقش سەنگ
یاغی بیت جــــە ڕای خــــوداشناسی
جە فـەرمـوودەی حـەق تەمام بیت عاسی
ئەندێشـــەت نەبی جــە دین ئیـــســـلام
لادای جـەرای شـەرع شـای (خـیـر الانام)
تانەی هـامسـەران وسـتی نەپشت گـۆش
هۆشت دا وە نۆش پیـاڵەی مـەی فـرۆش
تـەکـت دا وە لای قــــــــــەرابـە داران
ئیـســتکان نۆشــای مـەست خـومــاران
لەب نیـای وە لەب شـیـشـەی شیـرازی
چەنی مـــوتربان چەن کـــەردی بازی
سـەبووی مـەیخانە چەند کێشای وە دۆش
چەند بیت وە ساقی بەزم ئارای مەی نۆش
پیـاڵەی فــەغــوور مــەنقــووش چینی
نۆشـای نۆشت کـەرد جـە ڕای بێ دینی
چەنـد ســــەرپەنجــــەت دا وەتار ونەیدا
لەب نیـــای وەجـــام یەک مـــەنیی مـــەیدا
نە تەنخـوای گـوڵبـانگ ئەڵلاهوئەکبـەر
دای نەمــەقــامـــات چل چەنگ دڵبـــەر
تەوحـــیــد شــامت ترنگەی تەنبــووربێ
ئەوراد سـویحـەت سـەدای سـەمـتـوور بێ
گـاگـۆش وە ئاواز نەغـمـەی سـۆز سـاز
گـا نە ڕای دڵبـەر خـوشـخـوانان وەناز

گـا ڕەقس ڕەقـــقـــاس نازک نەوهالان
گـا سـەیر چۆپی هۆردای دەسـمـــالان
چەند حـەلقە کەمـەند زولفان عەنبەر بۆ
نیـای وەگــەردمن هەر شـــەو تا بەڕۆ
چەند ئەبـرۆکـــەمـــان نازک نازاران
چەند موژەی سەرنێش ژار ئالووی خاران
چەند عەرعەر قامەت زولفان شاماران
چەند شیرین ڕەفتار شەکەر گوفتاران
پەشــتـــان بیت وەبەژن بالای والاشـــان
بۆنیـــــای وە بۆی ئالای والاشـــــان
نەترسـای جـە ڕۆژ زلزەلەی مـەحشـەر
جـە واوەیلای سـەخت نایرەی سـەقـەر

واتە: ئەی دڵ: تاوێک گوێ بدە قسەم و، خلێلەت نەبێ خۆت پاک و خاوێن کەرەوە، ڕاستە کە تۆ جێی گیانی و پەیوەندت بەگیانەوە هەیە، لە دەوری منداڵی ئاخ و داخت نەبوو و، هیچ زویر نەدەبوویت، تاکو کەم کەم گەورە بوویت. ئەی دڵ تۆ چەند داوێکت بۆم نایەوە و، ئەهریمەن سەرمەشقی دانا بۆت و تۆیش خوێندتەوە و منیش کەوتمە دووت و، ساتێ بەسەد ڕەنگ گەڕایت و، لە ڕێی خوادا دەرچوویت و یاخی بوویت و، هیچ بیرێکت لە ئاینی ئیسلام نەدەکردەوە و، هۆشت دا بەخواردنەوەی مەی و بادە و لێوت نایە پەیمانەی بادەوە و لەگەڵ گۆرانیبێژاندا خووت گرت و، گوێت دایە ئاواز و گۆرانی و سەیری زەماوەن و هەڵپەڕکێت دەکرد، چەند ئەبرۆکەوان و چەند شیرین ڕەفتار هاتنە لات و لەگەڵیاندا دوای و نەترسای لە ڕۆژی پەسلان و ئاگری دۆزەخ، دیسان لەم بارەیەوە دەڵێ:

دلە کـــام ژاربێ نەنۆشـــای نۆشـــای
کـام جـبـــە ڕوو بێنە پۆشـــای پوشـــای
دڵە چەند مــــەجلس عـــالمـانت دی
دڵە چەند جـــەلای حـــاکـــمـــانت دی
دڵە چەند دەعـــوای ســــەرهەنگانت دی
دڵە چەند هەیبـــــەت نەهەنگانت دی
دڵە چەند تەدبیــــــــر وەزیرانت دی
دڵە چەند ســـیـــاق دەبیـــرانت دی

دڵە چەند وەکـــیل ئەمـــیـــرانت دی
دڵە چەند شـێـران شـێـرگـیـرانت دی
چەند ســـەردار نەدیمانت دی
چەند لوقـمـان لوقـمـان حـەکیـمـانت دی
چەند فـــەوج نزام عـــەسکەرانت دی
چەند تیپ ســـــوار بەگلەرانت دی
چەند سـای سـەهەندان پای کـاوانت دی
چەتد تاف قـــەڵوەز شـــەتاوانت دی
چەند نەسـیم سـوبح ئێـلاخـانت دی
چەند هاژەی وەفـرا و پای زاخـانت دی
چەند بارخـــانەی بارتوجـــارانت دی
چەند زرنگەی جـــەرەس زەوارانت دی
چێشت کەرد حاسڵ چێشت کەردوە چێش
دەروونت وە تیـــر زووخـــاوان بۆرێش
بزانە دنیـــا فـــانیـــیـــەن فـــانی
ویردەر کـــە چیت کـــەرد نەڕووی نادانی
پا بنیـــەر نە رای راس و قـــەناعـــەت
ویربدەروە زکـــر تەوحـــیـــد و تاعـــەت
ڕازی بەر وە ئەمـــررای قـــەزا و قـــەدەر
ئاخێز کەر ئاخێز وادەی سوب سەحەر
بەشـــەمع ئەڵڵا شـــیـــرین تەر جـــە قـــەن
تاریک زوڵمـــەت قـــەلبت کـــەررەوشـــەن
دڵە پاکـــەکـــەت خـــەیلێ دڵ تەنگەن
ســـەرینت خـــاکـــەن پاینت ســـەنگەن
وە بەرزیی بالا خـــــاک وەنەت بارەن
نەجای ناز باڵشت، سای سەنگ خارەن
مەبۆ وە خەڵوەت ئەڵحەد سەرای سەنگ
مـاوای خـامـۆشـان جـای تاریک تەنگ

تەنیا ئوسـخـانت پەری نیـشـانە
مـانۆ پەی عـیـبـرەت دەور زەمـانە
کـاسـەی دەمـاغت مـەبۆ خـاک ئەنداز
ئەعـزات مـەڕیزۆ وێنەی مـاران گـاز
نەقـەومـەن نەخـوێش نە یار نەیاوەر
نە ڕەفـیق نەدۆس نەمـادەر نە پدەر
نە یاگـەی هانای دوشـمن و دۆسـەن
نە رای توانـای پەیغـام و پۆسـەن
نەعیشـوە و ڕشـوە، نە حیلە و مەکـرەن
نە جـای خـەیاڵات وەسـواسـە و فیکرەن
نە ڕەفـیـقـت هەن بدەرۆت نەجـات
نە کـەسـێوت هەن کـەرۆ ئیـسـدعـات
هەر کـەسێ ڕەفـیق هەم دۆسـەن وە تۆ
هەفـتـە وەهەفـتـە مـەیوت وەگـڵکۆ
مـەدەرووت سـەوگـەند وە زات ئەقـدەس
دڵە کـافـیـەن دەی سـا وەسـەن وەس،
وەسـە چرا وێ ڕۆشن کـەر پەی وێت
راگـەت تـاریکەن بەدمـەیۆ وەڕێت
را وەسـەر مـەنزل مـەقـسـوود بەردەنی
مـەی نە پیـاڵەی خـاسـان وەردەنی
ئەڵبـەتتـە مـورشـد پیـر ڕەهبـەرەن
ڕەهـنـمـای تەریـق قـورب داوەرەن
خـەفـیف مـەکـەرۆ نەفس و شـەیتـانت
مـەبۆ وە حـەسـار قـەلعـەی ئیـمـانت
"ئەحـمـەد" وەسـەرگـەر بەرزی پایەت بۆ
وە فـیـدای قـامـەت توویا سـایەت بۆ

واتە: ئەی دڵ: هەمـوو کـارێکت کـرد، بەڕاسـتی پێم بڵێ کـە کـۆڕی چەند زانا و چەند فـەرمـانڕەوا و شـەڕوشـۆڕی چەند سـەرهەنگ و چەند تیـپی سـوارت دیوە، چەند قـەڵوەز و

شەتاو و هاژەی بەفراو و پای زاخانت دیوە؟ چیت بەچی کرد کە دەروونت بەتیر بریندار بوو بزانە چیت کردووە کە واتە لێی هاتووە؟ دەسا بەچارەنووسی خۆت رازی بەو، تاریکیی دڵت ڕوون کەرەوە، چونکە جێگاکەت زۆر تەنگە و سەرئەنجام سەرینت هەیە و نە کەسێ دێتە لاتەوە، هەر تەنیا ئێسقانەکانت بۆ نیشانە دەمێنێتەوە، ئەویش بۆ پەندی خەڵک و، تەواوی ئەندامەکانی لەشت دەڕزێ و نە دۆست دەمێنێ و نە باوک و نە دایک، نە ناز و لەنجە و نە فڕوفێڵ و، نە کەسێک تکات بۆ دەکا، ئەو کەسانەش کە بۆ تۆ دۆس و هاوەڵن، حەوتە بەحەوتە دێنە گڵکۆ، دەسای ئەی دڵ بەسە، زوو چرایەک بۆ خۆت هەڵکە، تاکو بگەیتە دوا قۆناخ، ئەڵبەت پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، دروودی خوای لەسەر بێ دەبێتە رێنمات و بارت سووک دەکاتەوە دەسا "ئەحمەد" بەسەرگەردی بالای بێ.

مەلا ئەحمەد لە شین و لاواندنەوەی غولام شاخانی ئەردەلاندا کە لە ساڵی ١٢٨٤ی کۆچیدا مردووە چەکامەیەکی لە سێ سەد و سی و دوو هۆنراودا هۆنیوەتەوە و قارەمانەتی و جوامێری و پیاوچاکیی غولام شاخانی دەرخستووە کە ئەوا چەند هۆنراوێکی دێنین، وەکو دەڵێ:

ئەحمەد چەرخ چەپ هوونین دیارەن
مەعلووم تێغ تیز قەتڵەش نەکارەن
دیسان وەبادەی غەزەب خومارەن
میر غەزەب ئاسا مەست سەر شارەن
قەهرش یا نەشا یام نەخوندکارەن
یا نەوالیان ڕووی ڕۆژگارەن
دەماخش بەرزەن بێ خۆف و ئەندێش
جەلاد خونخوار شا تا وە دەروێش
داخۆ کام والی کام سەرهەنگ کوشتەن
سەرمەوداش وەهوون کام سەردار ڕشتەن
تۆ گوستاخەنی دانای پڕ کەماڵ
نە ڕووی عەقڵەوە بپرسە هەواڵ
بەڵکە جەواوێ بشنەوی وە گۆش
تا جە تانەی چەرخ نەمانی خامۆش
من خۆم دەروونم سەرواز هوونەن
زوخاو دیدەم جۆش جەیحوونەن

جـــەداخ ئی چەرخ بێ پۆی کـــوهـەنسـاڵ
حـــەواسم نیـــیـــەن بپـــرسم ئەحـــواڵ
هـەر جـــە ئەو ڕووە دنیـــا بێ ئیـــجـاد
کـــارش هـەر ئێـــدەن چەرخ بێ بنیـــاد
کــیـــشــا تێغ قـــەتڵ ئەی ئادەمـــیـــزاد
دادڕەســـێ نـەوی بـیـــــــــاوو وە داد
چەند سەلاطین کوشت، چەند شاهانش بەرد
چەند هەزار سالار سەکەردان سەرکەرد
هەر گـــەردێ دیدەی نەونەمـــامـــێـــوەن
هـەر خـاکێ ئەعــزای وەش ئەندامـــێـــوەن
هـەر ســـەبوو قـــاڵب سلێـــمـــانێـــوەن
هەر کـاســـە کـەللە جـیـــهـانبـانێـــوەن
مـــەوالی شـــێـــخـــان زاهدان خـــاســـان
عـامـەن عـومـوومـەن سـەفـحـەی کوردسـان
بیـــان بزانان قـــیـــامـــەت خـــێـــزان
وەڵگ دار عـــومـــر والیـــیـــان ڕێزان
چراغ ئـوجـــاغ ئـەمـــانوڵڵا خـــان
شـــــەمع خــــانـەدان بـەنـی ئـەردەڵان
وە باد ئەجـــەل خـــامـــۆش بێ خـــامـــۆش
هـەر سی پیـاڵەی مـــەمـــات کـــەردن نۆش
شـیـــشــەی نام ئەنگ کـــول خـــانان زڕیا
پشت خـــاس و عـــام کـــوردســـان شکیـــا
بـواچان سێ شـــێـــر، شـــێـــرزادەم ڕۆ
سێ خـــــەســـــرەو دەور والـی زادەم ڕۆ
سێ بەور پرســـــام بڵند بەخـــــتم ڕۆ
سێ شـــازادەی خـــاس ســـاحـێب تەخـتم ڕۆ
ســـێ نـەهـەنـگ ئـاهـەنـگ ڕۆژ ڕەزمم ڕۆ
سێ تەهەمـــتـــەن تەور ســـوهراب عـــەزمم ڕۆ

سێ ئەسفەندیار جیهان بەخشم ڕۆ
سێ لاڵ بەخش لاڵ دانە بەخشم ڕۆ
فیدای شێوەی تەرزنا دیاریت بام
فیدای قووقووی باز میرشکاریت بام
بێدار بەرجە خاو شێر یەگانە
خەڵات کەر خانان سەقز و بانە
بیللا پەنجەی مەرگ خەڵاتت سەندەن
بێخ بنچنەی زیندەگیت کەندەن

واتە: چەرخی چەپگەرد دیسان پەنجەی خستووەتە کار و وەکو نەسەقچی و جەلا و لە بادەی ڕق و قیندا سەرخۆش بووە، ڕقی یان لە سان یا لە دەروێشە، خۆ من دڵم لە دەستی پڕ خوێنە، فرمێسکی دیدەم وەکو ڕووباری جەیحوونە، لە ڕۆژێکەوە کە ئەم جیهانە بنیای نراوە، چەرخ کاری هەر ئەمەیە و خەریکی کوشتنی خەڵکە و تا ئێستا چەندین هەزار سەرۆک و سەردار و هەژاری لەناوبردووە، هەر تۆزقاڵێ لەم خاکە کە دەبینێ، چاوی نەونەمامێک و ئەندامی جوانێکە، ئەی خەڵکی کوردستان وەرن بزانن کە ڕۆژی پەسڵان هەڵساوە و گەڵای والییەکان داوەریوە و، چرای وەجاخی ئەمانوڵلاخانی ئەردەڵان بەبای ئاکام کوژایەوە و هەرسێکیان بادەی مەرگیان لە مەیگێڕی زەمان وەرگرت و خواردیانەوە و، شووشەی ناوی خانەکان زڕیا و پشتی گەورە و بودچکی کوردستان شکا، سی خەسرەوی دەور و سێ بەوری پڕ سام و سێ ڕۆستەمی زەمان و سێ ئەسفەندیاری کوردستان لەناوچوون، دەسا ئەی شیری تاقانە وریابەرەوە لەخەو و، خەڵاتی پیاوە گەورەکانی سەقز و بانە بکە، بەخوا پەنجەی مەرگ بناغەی ژیانی هەڵکەندووە.

سەرچاوەکان:

١- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەحمەدی تێدا نووسراونەتەوە.

٢- کەشکۆڵێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەحمەدی تێدا نووسراون.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا ئەحمەدی کلاشی.

نەجەف خانی بایندوڕ

١٢٢٧ - ١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی نەجەف و کوڕی قولی خانی گەڕووسی و لە بنەماڵەی بایندۆڕە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٧ی کۆچی لە بیجاڕدا لە دایک بووە و وەکو هاوەڵەکانی خۆی لە حوجرەی فەقێیاندا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی مامۆستای تایبەتی بۆ گرتووە و فێری رێزمان و وێژەی فارسیی کردووە و ئیتر زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرەکان و سەرگوروشتیانەوە ڕابواردووە، بەتایبەتی شەیدای هۆنراوەکانی میرزا شەفیع و خانای قوبادی و ئەڵماس خانی کەڵهوڕ بووە و زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی پەڕاوی: وەنەوش و بەڕەزا و خەسرەو و شیرین و شانامەی کوردی بردووەتەسەر و گەلێ جاریش ئامشۆی تاران و قوم و ئەسپەهانی کردووە و لەگەڵ هۆنەران و بوێژانی فارسدا ئاشنایەتیی پەیدا کردووە، ئیتر پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و ئاژەڵداری و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە دێی نەجەف ئاوای گەڕووسدا نێژراوە.

نەجەف خان لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانە، زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتیین. وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە شیرین ناوێک لە خزمەکانی خۆی و ئەمەش بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی. لە پارچە هەڵبەستێکدا باسی چۆنیەتیی ئەو ئەوینەمان بۆ دەکا و دەڵێ:

شیرین سەهمناک، شیرین سەهمناک
سەنگین تەر جەخەوف شاه سەهمناک
قەدت بەرزەن چون قولەی پای ئەفلاک
گێسووت چون ماران کەتف شای زوحاک
زوڵفت چین چینەن بەرز چین بەستەن
بەوێنەی شامار قەلب من گەستەن
مەرمن توانای تاقەتم چەندەن
تیر ئەبرۆوانت نیم گیانم سەندەن
گۆشەی عەین وەخەشم نیگای نازەوە
دڵ وە گەستە مار بێ ئیجازەوە

جـەمین وە ڕووی جـام جـیـهـان نماوە
مـەرجـامـەن وەدەس کـەیخـەسـرەو شـاوە
دەهـەن وە لـۆلـۆ مـــاء گـــەنجـــەوە
لەو وە دوڕ ئـەفـشـان گـەوهـەر سـەنجـەوە
چای زەنەخ وە ئاو کـەوسـەر بیـمـەوە
دەرمـانـەن وە لای باش حـەکـیـمـەوە
ســـەدرش وە ســـەدەف دەریا بارەوە
خـاڵ چون گـوڵ وە نەقش چینی کـارەوە
ڕەکب و سـاق رجل بەو رەفـتـارەوە
بەو شـێـوەی تورکی کـەس نەدارەوە
"نـەجـەف" نەودەمـدا غـەڵتـان پاش بۆ
سـەرگـەرد لەنجـەی ئامـاو لواش بۆ

واتە: ئەی شیرین! تۆ سامداری و سامت بەئەندازەی شایەکی ستەمکارە، بەژن و باڵات وەکو لووتکەی چەرخ بەرزە و، پەلکەکانت وەکو دوو ماری سەرشانی زوحاکە و زولفەکانت چین چین و بەڕیز چینیان بەستووە و وەکو شامار دڵی منی گەستووە، مەگەر من توانا و تاقەتم چەنێکە کە ئەم هەموو سزایە بکێشم. تیری برۆکانت نیوەی گیانمی سەندووە و تەوێڵت وەکو جامی جیهان نمایە و دەڵێی کە لەژێر دەستی کەیخەسرەو شایە، دەمت ئاوی ژیانە و لێوت بەوێنەی گەوهەرە و چاڵی تینیت، وەکو ئاوی کەوسەرە و بۆ هەموو دەردێک دەوایە، سینگت وەکو سەدەفی دەریایە و ڕەوشت و ڕەفتارت بێ وێنەیە و "نەجەف" بەهۆی لەنجە و نازتەوە نوقمی خەم و پەژارە بووە.

سەرچاوەکان:

١- تەلای دەستە و شار - نووسراوی صدیق بۆرەکەیی تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی نەجەف خانی تێدا نووسرانەوە.

ئەڵڵا مورادی هەرسینی

۱۲۲۸ - ۱۲۹٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەڵڵا موراد و کوڕی میرزا مەحموودی هەرسینییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ۱۲۲۸ی کۆچی لە هەرسیندا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. ئەڵڵا موراد هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و چەند ساڵێک بەم جۆرە خەریک بووە و لە پاشا چووەتە کرماشان و لەوێدا خەریکی خوێندنی ڕێزمانی فارسی و عەرەبی و خەتخۆشی بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری وەرزێری و کشتوکاڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بەسەربردووە تا لە ساڵی ۱۲۹٦ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقە سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: میرزا ئەڵڵا موراد یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی هەرسینە و هاوچەرخی میرزا نادر و شارق بووە. ئەو هۆنراوەنەی کە لە ئەوەوە ماوەتەوە پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریەتیدا بۆ دەگەیەنێ.

ئەڵڵا موراد لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینی و کۆمەڵایەتین و لە هۆنینەوەی هۆنراودا لەسەر شێوەی میرزا شەفیع و خانا ڕۆیشتووە. ئەمەش چەند هۆنراویکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شنەفتم بازێ، شەشدانگ تیژپەر
عەزم شکار کەرد قەسد کەبووتەر

ژە و بەینە تەشریف شای دوڵدوڵ سوار
نوور نیقابش تولوع کەرد ئیزهار

کەبووتەر پەنا بەرد ئەو مورتەزا
باز وە حیجابش مەلەرزیا ئەعزا

سەلام کەردوەشا باز بێ ئامان
پەرێ جووع نەفس دەسم وە دامان

شازاناش وەعەرەز باز نیەن چارە
گۆشت بازووی ویش بڕی یەکبارە

وەگۆشت بازوو شاهێن ڕەزا کەرد
کەبووتەر خەلاس ڕەفع قەزا کەرد

لوتفش سەد تۆ بەس یەک خاشخاشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واتە: بیستم کە بازێک خەریکی شکاربوو و، ویستی کۆترێک نێچیر کا کە لە پڕ شای دوڵدوڵ سوار پەیدا بوو و، کۆترەکە پەنای بردە لای ئەو و، بازەکەش سڵاوی لە شا کرد و بۆ برسیەتیی خۆی داوای خۆراکی کرد، شا زانیی کە باز چارەیەکی نییە، دای لە ڕانی خۆی کەمێک گۆشتی بڕی و دایە بازەکە و بەو گۆشتە بازەکەی ڕازی کرد و کۆترەکەی لەو ئاپوورە ڕزگار کرد و بەم چەشنە ئەو دوانەی دڵخۆش و شادمان کرد.

۲

یەک ڕۆژ سائلێ سوئال کەرد وەشا
وەکیلولڵا سر زات بی هەمتا
یا شا من گەدای بێ بوزاعەتم
وە سزا قیامت نیکوو ساعەتم
ئومێدەوارم وە عەتای کەرەم
موفلس مونعم کەی وە گەنج و درەم
قاتڵ کوففار عەیب ئیسلام پۆش
جەیحوون جوود عەتاش ئاوەردن وەجۆش
وەک لەفز رەحیم تەبەڕوک تەمام
بەخشا وێش وەشەخس سائل وەئەنعام
مەولا سائل بەرد وە شار بەڕبەڕ
فەرما من بدەر سەروەسەر وە زەڕ
پادشای بەڕبەڕ تەڵەب کەرد سووال
غولامت بدەر بەرابەر وە لاڵ
سەفدەر وەی سوئال ئیخلاس مەنازوو
زوو پەرێ سائل تیشت ئەو تەرازوو
تەمامی ئینقاد خارجی کافەر
وەزن ئەنگوستش نەوی بەرابەر
سکە و نا مەسکووک کوففار سەنگ دڵ
داراییش تەمام نەوی مقابڵ

موختەسەر ئەنجام موسالَح کەردن
خەزانە تەحویڵ سوئال سپەردن
وجوود و عەتا تەرازوو جاشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وەلاشەن

واتە: ڕۆژێکیان سواڵکەرێک هاتە لای شا، وتی ئەی عەلی تۆ شا و من هەژارێکی بێ ئەنوام، دەمەوێ کە کارێک بکەی من دەوڵەمەند بم و گەنج و دەرهەمم پێ بدەی و، دەزانم تۆ بێ بڕوایانت بەزاندووە و ئاینی ئیسلامت پەرەپێ داوە، شا دەستی هەژارەکەی گرت و بردیە شاری بەربەر و وتی من لەگەڵ زێڕا بگۆڕەوە، پادشای بەربەر هەژارەکەی بانگ کرد و پێی وت من خولامەکەت بەلاڵ و زێڕ دەسێنم، ئەوسا عەلی چووە ناو تەرازوو و هاوسەنگیی زێڕیان دایە هەژارەکە و بەم چەشنە گەنج و پووڵێکی زۆریان لە جیاتی عەلی دایە سواڵکەرەکە.

٣

یەک ڕۆژ گەدایێ گورسنەحاڵ بی
وە خدمەت شا حازر سواڵ بی
یا شا نەمەنەن سەبر و تاقەتم
من ژ داغ نەفس کەی رەفاقەتم
شا فەرما قەنبەر دانای دڵپەسەند
جلەودار حەمل قەتار و کەمەند
نان و سفرە بار، بەعیر و قەتار
بدەر وە تەحویل شەخس عەرزەدار
قەنبەر وە شتاو پەیاپەی وە وار
عنان ناقە دا وە تەڵەبکار
گەدا موستەحەق یەک نان بێ
لایق وە ڕوتبەی تەخت سوڵتان بێ
حەمل زەڕ سەبعە قەتار عەتاشەن
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واتە: ڕۆژێکیان هەژارێکی برسی چووە لای شا و پێی وت: ئەی شا تاو و تاقەتم نەماوە و هەژارم. شا بەقەنبەری وت، بڕۆ سفرە و خوان بۆ ئەم هەژارە داخە و نانی پێ بدە و

بەدەمیەوە بە تا ڕازی و دڵخۆش بێ و، وشترەکەی ئاڵف کە، قەنبەر بەپەلە فەرمانی مەولای ئەنجام دا، کەچی ئەو هەژارە وا بۆ نانێ ئاتاج بوو، شیاوی پلەوپایەی پادشایەتی بوو و، بەم چەشنە مەولا پلەوپایەی ئەوی دەرخست.

٤

یەک وەقتێ سـەلمان ئاشوفتە حاڵ بێ
گرفـتـار شـێـر سـاحـێب چنگاڵ بێ
خـاطر پەرێشـان دسـوار وە گـیـر بێ
ناکـام وە قـولاب ئەسـەد ئەسـیـربێ
وە یەقـین قـەلب سـادق و ئیـخـلاس
ڕوو کـەرد وەدەرگـای خـانەدان خـاس
یا ڕەب تو مـوبین ئاگـا ژ حـاڵی
بەعـیـد ژ جـوملەی زوڵم زەواڵی
مـوخلس سـەید دام قـوللاب شـێرم
لوتف تۆ دەست ئومـێـدگـێـرم
من ژ قـەیدام دڕندەی دشـوار
بڕەس وە فـەریاد سـاحـێب زولفـەقـار
مـەولای مـوتتـەقین شـاهدبی وە حـاڵ
ئامـاژە ئیـمـداد پەی رەفع زەواڵ
ئاگـا سـەلمان دی تورفـە سـوارێ
دەریای شـوجـاعـەت عـالی مـقـدارێ
وە سـەدای سـەعـیـد توند تەکـاوەر
نەجـات دا سـەلمان وە قـەزای قـەدەر
سـەلمان وە تکرار حـەمـد ئیـلاهی
ئیـقـبـاڵش یاوا ئەو پادشـاهی
کـۆ ژ مـقـابڵ کـەرەمش مـاشـەن
ئەکـبـەر تۆ ئیـسـلاح کـارت وەلاشـەن

واتە: ڕۆژێکیان سەلمانی فارسی کەوتە داوی شێرێک و زۆر پەشۆکا و بەدڵپاکییەوە لە خوا پاڕایەوە و داوای یارمەتیی کرد و وتی خوایا لەم داوە ڕزگارم بکە و بگە فریام، لەم

کاتەدا مەولای پێ گەیشت و شێرەکەی کوشت و ئەوی رزگار کرد و بەم چەشنە دڵی سەلمانیشی خۆش کرد.

٥

ئیبراهیم پەی نەذر فەرد بێ نیاز
تەعیین کەرد فەرزەند، فەرد سەر ئەفراز
لوتف شای مەردان بی وە سەبەب ساز
قوربانیی خەلیلیی قەبووڵ کەرد وە ناز
خەلیل ژەی تەعدی تایفەی کوفار
فەتوا دان نەسەر نا ماقووڵ وهنار
هیمە و نەفت پەرێش جەم کەردن خەروار
وەهیمەت شا نار بی وە گوڵزار
کەلیمولڵا میرگوستاخ توور بێ
ئەو میعراج میقات فەرد فەغووربێ
هادی هدایەت قەوم قووسوور بێ
ئەعلیمش وە ئەمر مەولا ظوهوور بێ
یووسف زیندانی تەلەسم چا بێ
بێ یار و مونس دوور ژ توا بێ
یونس مەبتەلا ژ بەتن ماهی
دڵ قەوی وە عەون فەزڵ ئیلاهی
مەشغووڵ بی وەزکر تای بێ هەمتاهی
عاقبەت ئاسان خەلاس بی ڕاهی
جەرجیس ئیبتدا ئاشکارە بێ
چەند دەفعە ئەعزاش پارە پارەبێ
دیدارش نەرووی قەوم ئاوارە بێ
ئاخر ئاسیبش رەفع چارە بێ
داوود کە حەداد بێ دەسگا و دەم بێ
فووڵاد ژ مشتش چون مۆم و شەم بێ
ئوستاد ئەسباب عەرسەی ئەعزەم بێ
ئەکبەر تۆ ئیسلاح کارت وە لاشەن

واتە: ئیبراهیم لە ڕێی خوادا کوڕەکەی خۆی دانا کە قوربانیی بکا و ئەوسا خوا نیازەکەی قبووڵ کرد و بەرانێکی بۆ نارد. پاشان بێ بڕواکان ئیبراهیمیان گرت و دار و چێوێکی زۆریان بۆی کۆکردەوە کە بیسووتێنن و ئەوسا خوا ئاورەکەی کردە گوڵستان، مووسا کە لەسەر کێوی توور لەگەڵ خوادا دەدوا، ڕێنمای گەلەکەی خۆی بوو، یوسف کە لە بەندیخانەدا بێ یار و یاوەر بوو، بەفەرمانی خوا رزگاری بوو، یونس کە لە زکی ماسیدا گرفتار بوو، خەریکی پاڕانەوە بوو تا ڕزگاری بوو، جەرجیس کە چەند جار لەشی تیکە تیکە بوو و، لە گەلەکەی دوورکەوتەوە، سەرئەنجام دەردەکەی چارەسەر بوو، داوود کە خەریکی زرێگەری بوو و، پۆڵا و ئاسن لە مشتیدا وەکو مۆم وا بوو، زرێ و چەکی دروست دەکرد و هەموو ئەمانە بەیارمەتیی خوای تاق و تەنیا بوو، کەوابوو هەر خوا کاری بنیادەم پێک دێنێ و خوا کاری ئێمە دروست دەکات.

دیوانەکەی میرزا ئەڵڵا موراد کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ، هێشتا لە چاپ نەدراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان:

١- حدیقەء سلطانی - تالیف محمد علی سلطانی - کرمانشاە، ١٣٤٦.

٢- دیوانی ئەڵڵا مورادی هەرسینی کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵڵا مورادی هەرسینی.

حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی

١٢٢٨ - ١٣٠٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی عەبدولڕەحمان و نازناوی هۆنراوی "فانی"یە. بەپێی پەڕاوی "یادی مەردان" لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە دێی نۆدشەدا لەدایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر بەمنداڵی لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەکانی فارسی خوێندووە و پاشان بەفەقێیەتی زۆربەی شوێنەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لەلای مەلا محەمەدی خەتێ لە ڕەواندزدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و لەبەرئەوەی بابی باری کردبووە سنە، ئەویش دەگەڕێتەوە سنە و پاش ئەوەی خۆی و باوکی لە سنە نامێنن و دەچنە سلێمانی و حاجی مەلا ئەحمەد پاش مردنی باوکی دەبێتە جێنشینی و خەریکی وانەوتنەوە دەبێ و لە پاش ماوەیەک دەگەڕێتەوە بۆ نۆدشە و لەوێشدا ئەوەندە نامێنێ و دەڕواتە سنە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک دەباتە

سەر تا لە ساڵی ١٣٠٢ لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە تەپەی شێخ حەمە باقردا نێژراوە.

حاجی مەلا ئەحمەد یەکێک بووە لە زانا هەڵکەوتووەکانی ڕۆژگاری خۆی و، لە دەریای زانستدا مەلەوانێکی بێ وێنە و بێ هاوتا بووە و گەلێ لە زاناکان ودمی مەلایەتییان لێ وەرگرتووە و گەلێ پەڕاوی بەزمانی فارسی و عەرەبی نووسیوە و گەلێ پەراوێزیشی لەسەر پەرتووکە ئاینییەکان نووسیوە کە بەیادگار ماونەتەوە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس لە پەڕاوی (یادی مەردان)دا دەڵێ: جارێکیان لە بارەی پایەی مەلایەتی حاجی مەلا ئەحمەدەوە لە مەولەوی دەپرسن، ئەویش دەڵێ: بەڕاستی پایەی زانستیی مەلا ئەحمەد بۆ من دیاری ناکرێ، بەڵام ئەوەندە دەزانم لە سەردەمی خۆیدا تاقانە بوو، جارێکیان حاجی مەلا ئەحمەد لە سنە بوو، منیش لە خزمەتیا بووم، ئاخوونێکی زۆر گەورە هاتبوو بۆ سنە، بەو بۆنەیەوە گەلێ لە پیاوە گەورەکانی شار و زانایانی شار کۆبوونەوە، ئێمەش لەو کۆبوونەوەدا بەشدار بووین، لە کۆبوونەوەکەدا مەسەلەیەک هاتە پێشەوە، ئاخوون و مەلا ئەحمەد کەوتنە قسە و تا ماوەیەک قسەی هەردوو لا بەجۆرێ بوو هەموو مەلا بەشدارەکان لێی حاڵی دەبوون، پاش ئەوە وا بەرزبووەوە تێگەیشتم کە خەڵک کە هیچی لێ تێ ناگەن و تەنیا حاجی مەلا و ئاخوون نەبێ، پاش ماوەیەکی تر وای لێ هات زانیم ئاخوونەکەش تێ ناگا و هەر بەڵێ وتن نەبێ.

حاجی مەلا ئەحمەد لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم زانا پایە بەرزە کە دەڵێ:

کــوورەی دڵ چمــان جــۆشش وەردەوە
کــەم کــەم بی هۆشی هۆشش بەردەوە

ئەسرین هەم تاف بەست وە ڕووی ڕوومەدا
تفڵ ئاســا مــەدۆ وێش وە بوومــەدا

بەخــتم سیــاپۆش یەخــە پارەشــەن
شــەرارەی ناڵەم شــووم ســتــارەشــەن

لەرزەی دڵ جــەشـــەوق پێکاَن پەیکان
دڵ خــاس بەپەیکان نە پەیکان پەیکان

زاهر هەم فــەڵەک کــەڵەک بەســتــە بۆ
دیســان دڵ بەتیــر دووری خــەســتــەبۆ

دووری ئەو دڵبەر جەگیان سرشتە
دیدەی بەسورمەی بەخت من ڕشتە
قامەت سەروناز چەمەی نوور ئاودا
نیگاش دیدەی عەشق نەدای وەخاودا
گێسوو دڵی شێت لێش کەردەن تەئثیر
چەو نیەی پەی پای یار ببەن بەزنجیر
یاخۆ مەزاقش یەکێ وجوودەن
ڕەزش ئەو مەقام فەنا و شوودەن
جەمین مەدرەوشۆ نەبەین حەیتاران
چوون وێنەش نە تۆی دڵەی غەمباران
توڕڕەش وێنەی ڕەنگ خەیاتەی خامەن
یا ڕیشەی ئەڕوای بەخت سیامەن
خەم دان بەقامەت نە کەمینگای دڵ
ئەبرۆش چون سەیاد نەسارای جەنگەڵ
دیدەش پەڕپەڕ مەی سەحیح بیمارەن
ئەویچ مەر زەدەی نیم نیگای یارەن
بینی خەت نوور خورشید لەت کەردە
گۆنا وینەی بەدر ڕەنج ئەنگوشت بەردەن
لەب شەفاف تینەت هەوەس نۆشای هوون
مەنمانۆ نە چەم ڕەنگش لالە گوون
دەهەن نوختەی خەت شۆڵەی لۆلۆی تەڕ
ددان خۆ بەردەن ڕەونەق گەوهەر
زنج جە سەردیی، دڵسەردیی دڵبەر
ئاو حەیاتەن ڕچیان مودەوەر
گەردەن شەمع نوور ساف بێ گەردەن
تاریک یانەی دڵ پێش ڕۆشن کەردەن
بازوو سیم خنم پەنجە ڕشتەی هوون
ناخوون ناخنەی دیدەی دەهر دوون

لیـمـۆش نەخش زنج کـەردەن تەخـەلخـوڵ
نە تۆی سـینە سـاف وێنەی پەڕەی گـوڵ

جـە ئامـۆشـۆی زنج وە راس و چەپ دا
دوو نەخـشـێش تێـدا بیـیـەن هـومێدا

مـیـان چەنی مـوو دووکـوت کـەردەن مـوو
موو مـوو ڕاست مدران چ خـاس چەنی موو

نـافش خــۆ بۆ بێــز نـافــەی غــەزاڵەن
جــەنـاف تـا زانۆ دەرکش مــەحــاڵەن

واتە: کوورەی ئاوری دڵ و دەروونم بەجۆرێ بڵێسەی بەرزبووەتەوە کە هۆشمی لێ بڕیوە و قەڵبەزی ئەسری چاوانم کە دادەڕژێتە خوارەوە، کارێکی بەدڵم کردووە کە وەک منداڵ لەناو خاک و خۆڵا دەتلێتەوە. بەختی ڕەشم یەخەی خۆی دادڕیوە و ئەستێرەم تاریکە و دڵم لە ترسی تیری یارەوە کەوتووەتە لەرزین، چەرخ لەگەڵما بەچەوتی دەگەڕێ و بەجارێ خەومی لێ زڕاندووە و پەلکەکانی یار زنجیریان کردووم و پشتم کۆماوەتەوە، برۆکانی یارم وەکو کەوانی راوچی کاریان تێ کردووم، ڕوومەتی جوانی کاتێ دەرکەوێ سەرمەستم دەکا و لێوە ئاڵەکانی هەوەسی خواردنەوەی خوێنم پێ دەکەن، زنجە جوانەکەی وەکو ئاوی ژیانە و ئەستۆ ڕوونەکەی ماڵی پێ ڕوون دەبێتەوە، پەنجەکانی خۆی بەخوێنی دڵم سوور کردووە و سنگی وەکـو ئاوێنەیە و خـاڵەکـانی بێ وێنـەیە و باڵای بـەرزە و، بەڕاسـتی یارم ئـەوەندە شۆخوشەنگە کە باسی جوانییەکەی هەر تەواو نابێ.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا سەبارەت بەپیری و پەشێوی و پەژارەی دەروونی دەڵێ:

وادەی ئـەو سـیـوەیل داران ڕەشـتـەن
فـەسڵ ئـەوپـایز واران وەشـتـەن

دووره سـۆ ئامـای کـۆنە داخـانەن
فـەسڵ تەم گـیـری کـۆهـ و زاخـانەن

هوونەی سـەیل هوون جەسـەر چەمـەی چەم
کـڵـپـەی شـوورەی نارناڵەی کـوورەی دەم

پەرکـەردەن شـەتـاو ئـاوان گـەردوون
سـۆچنـان شـەخـەڵ ژیای دنیـای دوون

تـەم غـەم نە سـەر سـەرکـڵاوەی دڵ
چەترەن پەری عـەکس جـەمین پەڕەی گـوڵ

سەفحەی گۆنای زەرد ڕەنگ جە خەزان بەر
باڵای خــــەم کــــاڵان نە ڕەزان بــەتەر
ســـەردیی هەناســەی ئێــڵاخــەکــەی دڵ
وتەی ســیــاکــار بەخــتم جــە ســەرچڵ
قــازی ســـەر شــێــویای ناڵەی بێ ئەثەر
ئەســــەر وەبەدعـــەکس ئاوا و دڵبـــەر
لازم کـــەردەن لێم فـــەســڵــەکــەی پایز
دووروســـتـــەن وەهار وســڵــەکــەی ئازیز
قــیــبلەم هەر کــەسێ چون من مــاتەمــەن
وەهــارش پایــز، پــایزش غـــــەمــــــەن

واتە: داری گەنجیم دەکەوێتە وەرین و وەکو پایزش زەرد دەبێ و سەری بەرەو سپی بوون دەچێ و چاوەکانی ئاو دەکەن و دەڵێی خەم و چەماوەتەوە و بەختم بەجارێ ڕەش بووە وەکو قازێک کە لە با و بۆراندا سەری لێ شێوابێت، تازە بەهاری جوانیم تێ پەڕی و پایزی پیری هاتە پیریمەوە. ئەی خۆشەویستەکەم هەر کەسێ وەکو من خەمباربێ، بەهاری پایزە و پایزی خەم و پەژارەیە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا گلەوگازندە لە دڵی خۆی دەکات و پێی دەڵێ:

چەندە پێم واتــی هــای دڵەی غـــــافــڵ
حـــەق حـــەقــیــقــی ئیــزافی باتڵ
پەردەی ئەو جـــەمــــاڵ (مـطلق اطـلاق)
ئاوێنەی عـکووس مـــرئاتی ئافـــاق
بۆ بەبای مــوراد نەشــئــەی ســافــی مــەی
بــەیــار مــــــەلاح ســــــۆز لاف نــەی
کــەشــتی غــەرقــەکــەت نەگــێــجــاو دەی
یاونا وە ســـــاحل ئی بەحــــر بێ پەی
شاخەی تاف ساف سەر جەمەی هەستیت
هــەوا کـــەللەی تەبع هــەواپەرســـتــیت
با کــەرۆش کــۆتا کــڵــپــەی کــوورەی دڵ
شـــەرارەی ســـەبوون چۆڵەکـــەی مـــەنزڵ

تۆ بەتەر دامـــان عـــســيـــانت تەڕبی
وێنەی بەدبەخـتـــان ئاخـرت شــەڕ بی
هـیچ نەبیت وەتەنگ ڕۆژ ڕۆی فــــەردا
ئەمـــجـــا تـا تاوی بدە وە ســــەردا

ئەی دڵ! بۆ هۆشت بەخـۆتەوە نییە، زۆرجـار ئامـۆژگـاریتم کـرد و پێـتم وت: کـە ڕێگای ڕاست لە ڕێگای چەوت جیا بکەرەوە، کەشتی گونا و تاوانت خەریکە لە گێژاودا نوقم دەبێ، دەسا لەم گـێژاوە ڕزگاری کە و بیگەڕێنەوە ئەوبەر و لە خـۆپەرستی خـۆت لادە، ئەگەر لە چەوت و چەوێڵی لا نەدەی لە ڕۆژی دواییدا دەبێ هـەر بدەیتە سـەرتا و هیچ سـوودێکیشی بۆت نییە.

سەرچاوەکان
١- یادی مەردان - مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی.

شارقی هەرسینی

١٢٢٨-١٣٠٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی میرزا قولی و کوڕی حەسەنی بەختیارییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە هـەرسیندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گـەیشـتـووە. هەر لە منداڵیـیـەوە خـەریکی خـوێندن بووە و تا مـاوەیەک زمـانی فـارسی و عەرەبیی خوێندووە و لە پاشا ڕۆیشـتـووەتە کـرمـاشـان و لەوێدا خـەریکی فـێربوونی خـەت خـۆشی و وێژەی فـارسی بووە و ئەوسـا گـەڕاوەتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکـەی خـۆی و بووەتە مـامـۆسـتـا و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لـە سـاڵی ١٣٠٥ لە تەمـەنی حـەفتـا و حـەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

شـارق هەر لە تافی جـوانیدا حـەزی لە هۆنـراوەکانی ئەڵمـاس خـان و مـەلا وەلەدخـان و میرزا شـەفیع و خـانا کردووە و ئەوسا کەوتووەتە کۆشـی هۆنراوەوە و «شارق»ی کردووەتە نازناوی خۆی و دەستی کردووەتە هـۆنینەوەی هۆنراو و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و بـاڵای هەبووە و پـتـر هۆنراوی ئاینی و کـۆمـەڵایەتیی هۆنیـوەتـەوە. ئەوا چـەند برە هۆنراوێکی ئـەم هۆنەرە دێنین تا بزانـین لە هۆنراوی کـوردیدا چ پلەوپایەیەکی بووە، هـەیە دەڵێ:

حـەق نما مـەولا، حـەق نما مـەولا
قـیـبلەگـای عـاڵەم حـەق نما مـەولا
ئەمـیـر دنیـا هەم عـوقـبـا مـەولا
کـارسـاز کـاران کـارفـەرمـا مـەولا
لافـەتا وَ لاسـەیف وە شـان مـەولا
یاسـین وەلقـورئان نیـشـان مـەولا
دوڕ دەریای سـر سـەرمـەدی مـەولا
ئەمـینوڵڵای شـەرع ئەحـمـەدی مەولا
تارک دنیـا و مـافـیـهـا مـەولا
هەمـیـشـە وەیاد کـبـریا مـەولا
یەکە تازوە حارب مەنسوورەن مەولا
شـێـر خـوداوەند غـەفـوورەن مـەولا
شـارق خـاکـپـای قـەنبـەرەن مـەولا
دڵ قەوی وە خۆف مەحشەرەن مەولا

واتە: هافی عـەلی کـوڕی ئەبوو تالب، سڵاوی لێ بێ، مـەولا و مـیـری جیـهـانە، هەر ئەو کارسازی کاران و کارفەرمایە و بۆیە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، فـەرمووی: «لا سیف الا ذولفقار ولا فتی الا علی»: هیچ شـمشـیرێ ناگاتە زولفەقار و هیچ جـوامێرێک ناگاتە عەلی. دوڕی، دەریای ڕاز و خۆشـەویستیی پێغەمبەر ئەوە و، ئەو وازی لە خۆشییەکانی جیهان هێنا و شێری خوایە و «شارق» خاکپایە و دەبێتە قوربانی.

٢

حـەقش وەدەسـتـەن، حـەقش وەدەسـتـەن
یاران ئەو شـەخـسـە حـەقش وەدەسـتـەن
ژ قـەید دنیـا تەمـام وارەسـتـەن
ژ جـام بادەی ولایەت مـەسـتـەن
نە هەر کـە بە و شکڵ بێ سـەر و پا بۆ
گـیـر وەردەی حـەڵقـەی دام دنیـا بۆ
وێنەی شـەشـدەریش تەمـام بەسـتـەبۆ
وە تیـر شـەنەی شـەیتـان خـەسـتـە بۆ

غـەرق بـەحـر ژەرف جـیـفـەی دنیـا بۆ
ئینسـافـەن چ تەور مـەرد خـودا بۆ
مـەرد حـەق ئەوەن تەرک دنیـاکـەی
پەی دیدار حـەق پیـری پەیدا کـەی
دەس دەی وە دامـان پیـر با کـەمـاڵ
هەمنشین مـەبۆ چەنی ئەهل حـاڵ
ژ وەسـواسـەی نەفس نەکـەی ئەندیشـە
نەخڵ کـبـر و حـرس کـەنۆت ژ ڕیشـە
وە تیـشـەی تەوفـیق جـەسـتـە پەی کـەرۆ
راگـەش وە ڕاسـتـی تەمـام تـەی کـەرۆ
کـونج قـەنـاعـەت گـۆشـەی خـامـۆشی
حـەوسـەڵە و گـوزەشـت چەنی سـر پۆشی
زکـر و بێـداری تـەنیـا نشـینی
ژ سـدق پیـشـەکـەی پەرێ حـەق بینی
وەبێـداری سـدق وە قـووەی ئیـخـلاس
نەهـر دڵ کـەرۆ ژ لەجـەن خـەلاس
دەربان داری کـار سـوبح و شـامش بۆ
دایم بۆی گـوڵێ وە مـەشـامش بۆ
گـوڵ گـوڵەن گـوڵ گـوڵ، گـوڵ کـاف لامـەن
هەر کـە گـوڵش بۆ کـارش تـەمـامـەن
گوڵ حەق، گوڵ ڕەسـووڵ، گوڵ مورتەزایە
گـوڵ مـەزهـەر حـەسـەن خـودا نمایە
گـوڵ عـەشق عـاشق مـەعشـووقـە گـوڵەن
نە هـەر شـەیدا کـەو حـوسنش بولبـوڵەن
بـولبـوڵ شـەیدایيش فـەسڵ بەهـارەن
بـولبـوڵ پەی بـەهـار خـود نـادیـارەن
بولبـوڵ مـەجـازی وێش کـەردەن شـەیدا
ئەوەند مـەکـەرۆ فـەریاد و دەی دا

عـەشق گـوڵ ئەوەند نیگەهبـانیش کـەی
نە کـە ژ ناڵە و ئەفـغـان فـانیش کـەی
بـەڵـێ بـەو تـەورە بـدا ڕۆش وەچـەم
تـا باتـن گـــوڵ بـوینـۆ بـێ خـــەم
نە ئەوراق گـوڵ سـاف مـوسـەفـفـا
یەکێ وە مـــرئات بدمرۆش جـــەلا
تـا جلوە لێش کـەی جـەمـاڵ دڵبـەر
وە عـــەین بوینۆ عـــەین وەبەر
ئەربەعـــەی ئەنوار ژ گـوڵ پەیدا کـەی
سـەیر یار بێـچـوون وە پێ چەرا کـەی
بوینۆ هـوو هـوو، هـوو هـوو ئەڵڵا کـەی
وێش وە شـەوق دۆس فـەنا فی ڵلا کـەی
وە پای عـەشق مـەبۆ ئی ڕاکـەردەن تەی
وەگـــەرنە عـــەرەب هـەم نەیازۆت نەی
ئەبڵـە پەرهـێـزت هـێـمـان نەڕێزان
خـــوەم یار دیم با چو دەسـتـت مـەڕێزا
وە عـــەشق یاران پاکــبـازان حـــەق
دیهـایم بۆ دیدەی مـەحـبـووب مـوتڵـەق
یەعنی کـــە شـــارق پڕ بی ژ ئەنوار
مـــولحـــەق بی وەدۆس دڵ داوە دڵدار

واتە: ئەی یاران! هەق هـا بەدەست ئەو کەسـەوە کـە پارێزگار و خـواناس بێ و لە جامی بادەی ولایەت سـەرخـۆش بێ، نە وەکو کەسێک پێ بەند و گیرۆدەی جیـهان بێ و، تەواوی ڕێگەکانی لێ گیرابێ و بەتیری ئەهریمەن پێکیا بێ و نوقمـی دەریای دنیا بێ، دەسا پێم بڵێن ئەو چەشنە کەسانە چۆن پیاوی خوان؟ پیاوی خوا ئەو کەسـەیە کە وازی لە جیهان هێنابێ و بۆ دیداری حەق پیرێ پەیدا بکا و، لەگەڵ پیاوچاکاندا هەڵسوکەوتی بێ و، داری فیز و هەوای لە بنەوە هەڵکەندبێ و، ڕێی ڕاستی خوایی ببڕێ و قنیات بکا و ڕووباری دڵ زیخ و لمی گوناه پاک کاتەوە و، هەمووردەم بۆنی گوڵێک بکا، گوڵ خوایە و گوڵ پێغەمبەر و گوڵ عەلییە، گوڵ حەسەنە و گوڵ ئەوینی دڵدار و گوڵ دڵبەرە بولبوڵ لە وەرزی بەهاردا بۆ گـوڵ شـێت و شـەیدا دەبێ و بۆ گـوڵ ئەوەندە دەچریکێنێ کـە ئەوین دەبێـتـە پارێزەری،

بنیادەمیش دەبێ وا بێ بۆ یار خۆی شێت و شەیدا کا تا یارەکەی ببینێ و ئەوسا خۆی بەئەوینی ئەوەوە بسووتێنێ، وەکو (شارق) کە دڵی دا بەدڵدار و خۆی لکاندە یارەوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شارقی تێدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٠٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشارقی هەرسینی.

سەی یاقۆی مایدەشتی

١٢٢٩-١٢٩٢

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە ئاوازەی هۆنراوی لە سەراسەری پشتکۆ و پێشکۆ و مایدەشت و کرماشان و لوڕستاندا بەرز بووە ناوی یاقۆ و کوڕی سەی وەیسی قەمەشەییە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی سەی یاقۆ بەتەواوی ڕوون نییە و تاریکە و هەر کە قسەیەکی لێوە کردووە کە ئەوا لە سەری دەکۆڵینەوە تا ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: سەی یاقۆ لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا هاتووەتە جیهانەوە و لە ساڵی ١٣٠١ لە تەمەنی ٧٣ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا باقر شاکری لە پەڕاوی (تذکرەء شعرای کرماشاە)دا دەڵێ: سەی یاقۆ لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچیدا لە دێی قەمەشەدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە. مامۆستا دیوان بەگی لە پەڕاوی (حدیقە الشعراء) دا دەڵێ کە سەی یاقۆ لە ساڵی ١٢٩٢ی کۆچیدا مردووە و لە دێی قەمەشەدا نێژراوە.

لە بەیازێکی کۆندا کە لەم دواییەدا کەوتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی هەندێ لە هۆنەرانی کوردی تێدا تۆمار کراوە و لەم بەیازەدا نووسراوە کە سەی یاقۆی مایدەشتی لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٩٢ لە تەمەنی ٦٣ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا نێژراوە.

سەی یاقۆ بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە ساڵی ١٢٢٩ی کۆچی لە دێی قەمەشەی مایدەشتدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و سەرەتا فێری زمانی فارسی و خەتخۆشی بووە و پاشان چووەتە کرماشان و لەوێدا گوڵستان و بووستانی سەعدیی خوێندووە و لەمەوە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر

هۆنراو و هەر لەو کاتەدا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە، بەجۆرێ کە خەڵک پەسەندی کردووە. پاشان سەرێکیشی داوە لە کرند و لەوێدا ئاشنایەتییەکی پوختەی لەگەڵ هۆنەرانی (یاری)دا پەیدا کردووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە قەمەشە و لەوێوە چووەتە کرماشان و لە دام و دەزگای ئیمام قولی کوڕی دەوڵەتشادا دامەزراوە و پاشان دەبێتە میرزا و نووسەری حەمە حەسەن خانی فەرمانڕەوای کەڵهوڕ و تا مردن لەگەڵ ئەودا دەبێ تا لە ساڵی ۱۲۹۲دا کۆچی دوایی دەکا و تەرمەکەی براوەتەوە بۆ دێی قەمەشە و لەوێدا نێژراوە.

سەی یاقۆ یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی لوڕ و کەڵهوڕە و لە شێوەی هۆنراوی کەڵهوڕی و موکری و هەورامیدا مامۆستا بووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە. دڵداری، ئاینی، دیمەنی سروشت.

سەی یاقۆ زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی ئاقەی کوڕی مەلک قاسم خان و ئەڵماس خانی کەڵهوڕ و خانای قوبادی و مەلا وەلەدخانی جاف و شێخ شەهابی لهۆنی و نالی و سالم کردووە و گەلێ لە هۆنراوەکانی نالیی لەناو هۆنراوەکانی خۆیدا هێناوە و لە سەر ڕێ و ڕچە و شێوەی ئەو ڕۆیشتووە.

هۆنراوەکانی سەی یاقۆ گەلێ ناسک و شیرین و تەڕ و پاراون و لەبەرئەوەی پتر لەسەر شێوەی نالی ڕۆیشتووە، بەشێکی زۆری هۆنراوەکانی لەسەر کێشی عەرووزن و هەندێکیشیان لەسەر شێوەی هۆنەرانی هەورامی بێژ بەهیجا هۆنیوەتەوە. دیارە سەی یاقۆش وەکو مامۆستا نالی سەرەتا گیرۆدەی داوی یار بووە و یارەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەر هەموو ڕەگ و شادەمارێکی، بۆیە پەیڕەویی لە پارچە هەڵبەستەکەی مامۆستا نالی کردووە کە سەرەتاکەی ئەمەیە:

زوڵفت بەقەدتدا کە پەرێشان و بڵاوە
ئەمڕۆ لە منی شیفتە ئاڵۆز و بەداوە

ئەویش دێنێ و باسی گیرۆدەیی خۆی و خۆشەویستەکەی بەم چەشنە دەکا و دەڵێ:

شووری وەسەرم کەوتیە لەم مەستیی چاوە
هیچ جێگە نەنیشم مەگەر ئەوجی کەشەراوە

ئەم زولف و ڕوخی دڵبەرە یا لەیل و نەهارە
یا هەوری ڕەش و پەردەکەشی بانی هەتاوە

ڕوخساری توو وەک مانگ و دوو زولفت وەکو عەقرەو
هەرچەن کە قەمەر عەقرەوە ڕازیم بەقەزاوە

(سـوزی دڵمـه باعس تاو و کـوڵی گـریان
مـهعلوومـه کـه ئاگـر سـهبهبی جـۆشـشی ئاوه)
مـاچان کـه غـهزالان چەرنی شـووره زهمـینه
پەس ئاهووی من چیـشـه کـه لەم جـێگه رهمـاوه
ئەی دڵ گـوزهری کـه وه قـولنگ تاشی فـهرهاد
بـین نـاڵـهی کـی ئـهیژنـهوی لـهم دڵ کـاوه
زاهد وهخـودا غـهیر خـهم و ئەبرووی دڵدار
مـهیلم نەوهمـزگت، نەوه دهیروونەکـتـاوه
زولـفـت وه ڕوخـت چ پـهریشـان و ولاوه
سـهبره و بەدلی شـیـفـتـه یەکـبـاره ڕژاوه
چاوان نیگارم وه سـپـا مـوژه مـاچون
ئەی لـهشکر خـوێنرێژ ئـهمـه وهقت چه پاوه
دڵبـهر له غـهمت (سـهید) بێـچـاره سـهر شـهو
خـوینرێژییـه لەم چاوه حـهتا سـوبح دهمـاوه
واته: شۆر و ئەڵهایەکی وام بۆ مەستیی چاوت کەوتووەتە سەر، ئیتر هیچ شوێنێک نییە تێدا دانیشم، مەگەر ئەو جێیەی نەبێ کە بادەی یەزدانیی تێدایە. ئەم زوڵف و خەت و خاڵ و ڕوومـەتە هی دڵبـەرمـە یا شـەو و ڕۆژە؟، یا هەورێکی ڕەشـە کـە وەکو پەردە بـەری هەتاوی گـرتـووە. ڕوومـەت و خـاڵـەکـانت وەکـو مـانگ و ئەسـتـێـرەن، هەر چەند کـە مـانگ لە دومارەکولەدایە، من بەچارە نووسی خۆم دڵخۆشم. سۆز و قرچەی دڵمە کە بووەتە هۆی تاو و گـوڵی گـریانم، دیارە کـە ئاگـر هـۆی کـوڵانی ئاوە، واتە ئـاو بەئاگـر دەکـوڵێ. دەڵێن: کـە ئاسکەکان لە زەوی و زاری شۆرەکاندا دەلەوەڕێن، ئەی بۆ ئـاسکەکەی من لەبەر چاوم ڕەم دەکـا؟. ئەی دڵ بەسـەر بەردتـاشی فـەرهادا تێ پەڕە و بزانە ناڵەی چ کـەسـێک لە دڵی کێوەکەدا دەبیسی؟ ئەی پارێزکار سوێندم بەخوای بانی سەر، جگە لە خەم و پێچی ئەبرۆی دڵدار، ئارەزووم نـە بەمـزگـەوتـە و نـە بەدیر و نـە بەکـتـێـبـە، زوڵفـەکـانت لەبەرچی بەسـەر ڕوومـەتتـا پەرێشـان و بڵاون؟ بەڕاسـتی بووەتە خـەم و بەژارە و ڕژاوەتە نـاو دڵم. چاوەکـانی یارم بەلەشکر و سپای برژانگ دەڵێن: ئەی لەشکری خوێن ڕێژ بکەونە ڕێ کە ئێستـا کـاتی چەپاو و تـالانە. ئەی دڵبـەرەکـەم! سـەیدی بێـچـارە لە خـەمـتـا هەر لـە ئێـوارەوە، خـوێن لە چاوانییەوە دەڕژێ هەتاکو هەتاوی بەیانی هەڵدێ.

سەی یاقۆ لەم هۆنراوانەدا بەشێوەی کۆن، ڕوومەتی یارەکەی چوواندوەتە مانگ و هەتاو

و زوڵفەکانی کردووەتە دوومارەکۆڵە و شەو کە ئەمەش لەناو هۆنراوی زۆربەی هۆنەرانی کۆندا دەبینرێ، وەنەبێ شتێکی تازەبێ.

سەی یاقۆ کە گرفتار و گیرۆدەی دڵی خۆی بووە، لەگەڵیدا دەکەوێتە گرۆگاڵ و پێی دەڵێ: ئەی دڵ یاخوا هەمووەدەم هەر گیرۆدەی ئاڵقەی داو بی، تۆ هەرچی خۆشی و کام دەبینی هەر ناکامی و هەر کارێ دەکەی هەر بەدناو و ڕیسوای و، من هەر دەوات دەکەم و تۆ هەر خۆش نابیتەوە، دە تۆ تاکەی هایت لە ناو بیر و خەیاڵی خاوا . ئەمدیوە ساتێ خەیاڵت جەم بێ و خەمت کەم بێ، هەندێ جار وەکو پەپوولە بەدەوری شەمدا دەسووڕیتەوە و، هەندێ جار بێ دەنگی و هەندێ جار دەناڵێنی و، بڕێ جاریش وەکو عەودالەکان وێڵی ماڵەکانی، ئەگەر شیرینی ببینی خەم دەخۆی، ئەگەر تاڵی ببینی دەگری، ئەی تۆ دەردت چییە بۆ دەرمانی نییە؟ دە یاخوا لەت لەت بی، ئەوەندە داوام لێت کرد گوێت پێم نەدا و منت بەرنەدا، ئەوەندە بیر و خەیاڵم کەوتە سەر، کە وەکو نۆفڵ، ژارم خواردەوە کەچی بەمرازیش نەگەیشتم، ئەی دڵ یاخوا کوت کوت بی، ئەی چاو یاخوا کوێر بی، بۆ ئەو گوناهانەی کە کردووتن و توێشووی بەدناویت پێیە، مەگەر تۆ نازانی کە سەرەنجام دەبێ بچیتە ناو گۆڕ؟ دەسا ئەگەر شیرین و زڵێخاتیش پێ بدەن و شادت کەن، سەرەنجام لەناو دەچی و بەناکامی جیهان بەجێ دێڵی، ئیتر تا کەی هایتە ناو بیر و خەیاڵدا و ئەڵهای جوانی و خۆشی دەکەی:

دڵە دامـــــەنی، دڵە دامـــــەنی
هەی دڵ گیرووردەی حەڵقەی دامەنی
هەر کـام مـەوینی هەر ناکـامـەنی
هەر کـار مـەکـەری هەر بەد نامـەنی
من هەر دەواکـــەم تۆ هەر زامـــەنی
تۆ تا کەی نە فکر سەودای خامەنی؟

***

هەرگـیـز خـەیاڵت سـاتێ جـەم نیـیـەن
پای غـوسـە و خـەیاڵ لەلات کـەم نیـیـەن
شـــادی ئی دنیـــا وە یەکـــدەم نیـــیـــەن
سـوراحـیت نە سـەوت زیر و بەم نـیـیـەن
هەرکـــار مـــەکـــەری هەر بەدنامـــەنی
تۆ تـاکـەی نە فکر سـەودای خـامـــەنی؟

***

گا پەروانەی دەور شەم جەمالانی
گا هامراز ڕاز کەمەر لالانی
گەهێ سکووتی، گەهێ نالانی
گا چون ئەودالان وێڵ مالانی
من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

شیرین مەوینی حەسرەت باریتەن
تەڵخی مەوینی شین و زاریتەن
زشت و زیبایی بێ قەراریتەن
پەس تۆ چ دەرمان دەرد کاریتەن
من هەر دەواکەم تۆ هەر زامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

دڵە لەت لەت بای چو نیل سەرخوم
وەس تەمەنا کەر وە یانەی مەرئوم
هەرچی هاواران وە ڕات ئاوەردم
چەنی گوناهان سالان سەرکەردم
جە ڕاستی وەحشی پەی بەد ڕامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

ئاه جە خەیالان مەویەرۆ نە دڵ
چو نۆفڵ نۆشام زەهر هەلاهەل
چەن تەی مەکەری ڕاگەی بێ حاسڵ
نە خاسان شەرع تا کەی مەکەی سڵ
هەوا خوای لەزەت چەن بێ تامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

دڵەکوت کوت بای چەند خەیاڵ پێتەن
دیدە هەی کۆڕیای کول گونای وێتەن
تۆشەی بەدنامی ڕای نەهات ڕێتەن
مەر نمەزانی سای لەحد جێتەن
بووم بەدعەمەل تەختە بامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

هەی دڵە ئەر گەنج زەمانەی فانی
تەخت سلێمان، تاج کەیانی
مەحبووب چو شیرین زلێخای سانی
پەرێت باوەروون پەی شادمانی
ئاخر عاقبەت بێ ئەنجامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

***

ئەر فکرت ڕاحەت ماڵ و عەیالەن
ڕاحەت پەی ئەولاد ئادەم مەحاڵەن
هەر کەس بواچۆ ڕای دڵ بەتاڵەن
واچان (سەی یاقوو) ئەبلە خەیاڵەن
هەر کام مەوینی هەر ناکامەنی
تۆ تاکەی نە فکر سەودای خامەنی

سەی یاقۆ پارچە هەڵبەستێکی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینی سەبارەت بەوەرزی بەهار هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی هۆنەری تێدا نواندووە و دیارە لەم چەکامەیەدا پەیڕەویی لە چەکامەکەی شێخ شەهابی لهۆنی کردووە کە بەم چەشنە دەست پێ دەکا:

دیدە گریان جا بیابان هەمچوو قەیسی عامری
گوڵ حەنا، لەولاو و ڕێحان شەست پەڕ و گوڵ جەعفەری

سەی یاقۆ لە چەکامە بەهارییەکەیدا دەڵێ: ئەوا وەرزی بەهار هات و تەواوی جیهان بەڕایەخی سەوز داپۆشی و گوڵی جۆر بەجۆر لە دەشت و کێودا ڕوا و هەموو جێ و شوێنێکیان داگرت، پەپوو و تاوس و قومری و بولبوڵ و سەرسەوز و بۆرچین و قاز ڕیزیان

بەستووە و خەریکی نەواخوانین. گوڵ و گیاکان وەکو دڵبەرانی پەری پەیکەر لە داوێنی کوێستاناندا ڕواون و لە هەر گۆشە و کەناری کەژ و کێوا نەوای چەنگ و شمشاڵ دەبیسرێ و دڵبەرانیش ناز دەفرۆشن و هەموو خۆشن. بەهار جوانە و بولبولیش بەهیوای بەهارە تا گوڵ ببینێ، بەڵام چ سوود کە سەی یاقۆ دڵی پەشێو و غەمبارە و لە ژین بێزارە:

بێن وەشادیی دۆستداران هەم ژ سونع داوەری
شا بەهار ئاما ژنەو فەرش زەمین کەرد ئەخزەری
غوررش ئەبری بەهاری ژ ئاسمان خێزا ژ نەو
هەم جەهان پیر بورنا بی ژ باد سەرسەری
جن و ئنس و وەحشو تەیر و خار و خەس و کۆ و کەش
کەلەشان مەس بی لە بۆی نەوبەهار عەنبەری
خێزیان پەی سەید غازان کەر کەسان پەرواز وا زان
ڕێزنان ڕازان بەنەقش لەوح چەرخ چەنبەری
وای شەماڵ شەق شەق شکاوا تەخت یەخ بەند چەمەن
چون (ئەمیرولموئمنین) دەر جەنگ فەتح خەیبەری
توغرل و عونقا و لاچین، واشە و شاهین شۆخ
پەی تەفەروج پەڕ گشوودە تا وە شەمس خاوەری
فەوج بولبول جەمع کەوکان ئی نە باغ و ئەو نەکۆ
ئی وەچەهچەهەن و ئەو وەقەهقەهە سەنج ڕای سەنجەری
قیرەی سەرسەوز و بۆرچین شۆ لە گۆلاوان تاف
لەقلەقان نە قارەچین لەم بام قەسر قەیسەری
قاڕەی قاز و قولنگان گۆش گەردوون کەردەن کەڕ
هەم ژ نەو پڕ بی سەراوان لەم بەتان چون پەری
موختەسەر مەجمووع تەیران دەستە دەستە فەوج فەوج
گەهـ وەباغان، گەهـ وەداغان، گەهـ وەشاخ عەرعەری
لەشکر نەورۆز و گوڵ پێش خوان دار هەر گوڵان
خەیمە پێکا لەم بیابان چون سەد ئەسکەندەری
گوڵ شەقایق جوغد ئاسا کونج دیواران دنج
کاسەی تەهـ ئەسوەدی پڕ کەرد نە حەوز کەوسەری

زەنبەق و خەشخاش و ڕەیحان، گوڵ حەنا و شەست پەڕ

گوڵ ئەشەد بۆ، کاسنی، نیلووفەری و جەعفەری

گوڵ بەنەفشە، گوڵ قەرنەفل، گوڵ گولاّب و ئەرغەوان

دەستە دەستە جەمع بەستە ئەحمەری و ئەخزەری

سەبزەزار، مێرغ زار و دەشت و بام و بەحر و بەڕ

دەستە دەستە خەیمە بەستە سەف چوسان عەسکەری

ئەرغەوان و نەرگس و نەسرین و یاس و یاسەمەن

سۆسەن و لەولاو لیلو لالەهای ئەحمەری

کاج و شمشاد و سنەوبەر، عەر عەر و سەر و سەهی

سەرفرازان قەد کەشیدە تا وە چەرخ داوەری

فەسڵ عەیش و فەسڵ نۆش و دڵ بەجۆش و غەم خەمۆش

بادە نۆش و دەس نە دۆش ماهروویان پەری

فەسڵ گوڵ، فەسڵ ریاحین، فەسڵ سونبوڵ، فەسڵ عەشق

ئەم بەهار لالەزار و ئەم شەراب کەوسەری

(سەید) بێچارە نەعەیش و نە نۆش و دڵ پەشێو

مورتەر ئەفسوردە و غەمناک دەست بێ زەری

سەی یاقۆ لە باسی بادەنۆشی و بەربەرەکانێی پارێزکارە درۆیینەکاندا وێنەیەکی تر دێنێتە ناوەوە و ئەو پەردەی پێشوو دادەداتەوە و بەچەشنێکی تر دێنێ باسی پارێزکارە درۆیینەکانمان بۆ دەکا و دەڵێ:

زاهد حەرامەن، زاهد حەرامەن

زاهد زیندەگی وە توو حەرامەن

نە شوورت وەسەر نەپات وەدامەن

نەهەرگیز مەجلس عەیشت مەقامەن

تەماشای ئەبرووی خەم نەکەردەنی

ژەو خەم و قامەت چەم نەکردنی

تەماشای دیدە بازت نەکەردەن

دیدەی باز ناز گازت نەگردەن

سەیرنەکەردەنی گوونای گوڵناری

ئاگا نیت ژ سووز دەرد دڵداری

ژ رای دەرد عـشق گـومـڕاهیت نیـەن
سـوراحی وە دەس سـوراحـیت نیـیـەن
ئەمـــینت نیـــیـــەن وە تـارشـــەوە
نـازار وە ئـاهـەنگ قـــــەتار شـــــەوە
سلێـمـان وە سـووز کـەمـانچـە شـەوە
زێڕەش مــــەوەروو دڵ وە غـــەشـــەوە
پەنجـەی سـەی مـامـیی تریکەی تەمـوور
نەغـمـەش دڵ مـەکـەی وەلانەی زەمـوور
نـاڵەی مـــوتربـان نەکـــەردەنی گــووش
مـەردەی یەک ڕووژە بکەی فـەرامــووش
خـــســـووس چەقـــانەی دەست ڕەزایـی
نە ڕەقس فـــارسـی و چوپیی کـــەزایـی
هـەرگــیـــز نەنیـــشی زاهـد نە لاشــان
نـامـــا نـە گـــووشـت دەنگ هەلاشـــان
ئـامـنـەت نـەدیـن وەو نـازشـــــــەوە
غـــونچـــە وەو یەقـــەی نیم بـازشـــەوە
کـزەی کـەمـانـچـە نەشـنەفـتـی وەگـووش
نیـکـی و بـەدی بـکـەی فـــــەرامـــــووش
ئەر توو وێنەی من ئی گـشت ئەسـاسـان
تەمـاشـــا کـــەردی نەویت هەراســـان
لـەو بەزمـگـاهـە هـەراســــــان نـەویـت
سـەر سجـوود بەردەی خـاڵخاسـان نەویت
ئەوسـا مــەزانم حــەق پەرەســتــەنی
لە هەق پـەرەســـتـــان بـالادەســتـــەنی
رای ڕووا و نـەنجـیـــر گــرتەنی وەپێش
بـاوە توو گـورگی هـای نەچـەلدمـیش
ئێـمـە و تـوو وەیەک مـەکـەیم مـەلامـەت
وەعـدەی هـەدوو مـان ڕووژ قـیـامـەت

هەردوو مەتامان مەگریم وە دەس
نیکی و بەدیمان مەبوو موشەخەس
ئەوسا لەو دنیا خودا شاهدەن
حەق وە (سەی یاقۆ)یا وە زاهدەن

واتە: ئەی پارێزگار، ژیان بۆ تۆ ناڕەوایە، چونکە سەودا و شۆرت لە دڵدا نییە و نەکەوتوویتە ناو داو و نەچوویتە ناو کۆڕی خەڵک، هەر لە گۆشە و قوژبنێکدا دانیشتووی و تەماشای چاو بازانت نەکردووە و سەیری کوڵمە و گۆنای گوڵناریت نەکردووە و لە سۆز و دەردی دڵداری ئاگەدار نیت، لە ڕێی ئەوینەوە گومڕێییت نییە، ئەمینت نییە بەتارەکەیەوە و نازار بەئاهەنگی قەتاریەوە سلێمان بەسۆزی کەمانچەیەوە، دڵ لە هۆش دەبا، پەنجەی سەی مامی و تریکەی تەموور، نەوای ئەمانە دڵ دێنێتە جۆش، دیارە ناڵەی گۆرانیبێژانت لە گوێ نەکردووە کە مردووی یەک ڕۆژە لەبیر بەیتەوە، بەتایبەت هەوا و نەوای ڕەزا، ئەی پارێزگار دیارە هیچ کاتێ لە لای ئەمانە دانەنیشتووی و دەنگی ئەمانەت نەبیستووە، ئەگەر تۆ وەکو من ئەمانە ببینی و هەراسان نەبی، ئەوسا دەزانم کە بەڕاستی خوا پەرستی و خوات لەبیر نەچووەتەوە. دیارە تۆ ڕێی ڕێوی و هەنجیرت گرتووەتە پێش، بابە تۆ خۆتت کردووە بەمەڕ و لە پێستی گورگ دای. من و تۆ هەر کام یەکتر سەرکۆنە دەکەین، وادەی هەردووکمان ڕۆژی پەسڵانە، هەردووکمان نامەی کردەوەی خۆمان دەگرینە دەست، ئەو کاتە چاکە و خراپیمان دەردەکەوێ، ئەوکاتە لە جیهاندا خوا خۆی دەیزانی، هەق بە(سەی یاقۆ)یە یا بەپارێزکار.

سەی یاقۆ لێرەدا دیاردی کردووەتە پەندێکی کەڵهوڕی کە دەڵێ: ڕووا دەمی وە دار هەنجیر نارەس، ئوشیت خراوە. واتە: ڕێوی دەمی ناگاتە دار هەنجیر و دەڵێ خراپە.

سەی یاقۆ جگە لەوەی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە، لە لێدانی تار و تەنبووریشدا زۆر تەڕدەست بووە و تەنانەت بۆ هۆرەچڕەکانیش گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە تا بەهۆرە بیڵێن. کە ئەوا چەند بەند لەو هۆنراوانە دێنین:

هەی داد هەی بێداد بێداد، جەور شەن
هەرجا گوڵێ هەن خار وە دەورشەن
ئەگەر خار نەبۆ وەپەرچین گوڵ
کش کەس مەوەرۆ دەوای دەرد دڵ
هەی داد هەی بێداد لەی بێدادیەن
سپای خەم نەدەور قەڵای شادیەن

هوونم گوڵ بەستەن وەڕووی زامەوە

چون عەقیق وەدەور نوقرەخامەوە

سەی یاقۆ لە هۆنینەوەی چیرۆکە شیعریشدا مامۆستا بووە، وەهەر لە سەردەمی لاویەتیدا زۆری ئارەزوو لە ڕاز و نیازی چیرۆکی بووە و زۆرتر خۆی لە باری چیرۆکیدا بەخوێندنەوەی پەرتووکی خەسرەو و شیرین و بارام و گوڵەندام و خورشید و خاوەر و ئەم جۆرە چیرۆکانەوە خەریک کردووە، بۆیە لە هۆنراوی چیرۆکیشدا سەرکەوتووە. لەناو ئەو هۆنراوانەی کە ماونەتەوە، پارچە هەڵبەستێکی بەناوی (گەشتی بێستوون) هەیە کە لەسەر هۆنراوی چیرۆکی (چیرۆکە شیعر) هۆنیویەتەوە. سەی یاقۆ لەم گەشتەدا شتی گرنگمان ناخاتە بەرچاو، بەڵکو زۆر بەداخ و موخابنەوە پێشینیان دەلاوێنێتەوە و دەڵێ: لەوێدا ساتێک گریام بۆ ئەوەی دەنگی یارەکەم بێتە گوێم تاکو دەردی دەروونم داساکێ، لەپڕ دەنگی یار هاتە گوێم، کەچی ئەویش لە بەدبەختیی خۆی گلە و گازندەی دەکرد وەکو من دەگریا:

چراخم داخی، چراخم داخی

یەی ڕۆژ لە تاوشت دەروون داخی

وێڵ وێل مەگێلام وە بێ دەماخی

ڕام کەفت وە دیار دڵدار یاخی

نیگای تەختگای وەرینان کەردم

خێزا نە دەروون هەناسەی سەردم

ڕێزا نە دەروون زووخ زامانم

چو جوو گوڵ بەسا نەڕووی لوانم

لەو دەمەدا بڕیا، پای پێش و پەسم

عنان تاقەت بەرشی لە دەسم

ساتێ گریوام وە زار زارەوە

تەک دام وە پێوار ئەو دیوارەوە

بەڵکم سەدای لەیل بەیۆ وەگۆشم

ساکن بۆ دڵەی زوخاوان نۆشم

هەر ئەوسا زانام سەدای لەیل ئاما

گۆیا هەر لەیل بێ وە دوجەیل ئاما

لەهجەی سەدای لەیل لەنجە و لارە بێ
ئەویش وێنەی من هەر ئاوارە بێ
لاوە لاوەش بێ پەی ئاوەختی وێش
شکایەت مەکەرد نە بەدبەختیی وێش

سەی یاقۆ لەگەڵ ئەوەی پیاوێکی هۆنەر و هۆنەرمەند و زانا بووە، گەلێ جوامێر و لێبووردووش بووە. دەگێڕنەوە و دەڵێن: سەی یاقۆ لە تافی جوانی و لاویەتیدا حەزی لە کچێک کردووە و چەند کەسێک دەنێرێ بۆ خوازبێنیی کچەکە و باوکەکەی ڕازی دەبێ و کچەکەی پێ دەدا، سەرەنجام ئەو ڕۆژە دەگا کە مەلا بێت و کچەکە بۆ سەی یاقۆ مارە ببڕێ. سەیدیش دەڕواتە گەرماو و لە ڕێدا لاوێک دەبینێ کە خەریکە دەگری، ئەویش هۆی گریانی دەپرسێ و لاوەکە پێی دەڵێ: من دڵم بەکچێکەوەیە کە ئەمڕۆ بڕیار وایە مارەی بۆ سەی یاقۆ ببڕن، سەیدیش دەستی دەگرێ و دەیباتە گەرماو و جلوبەرگە تازەکەی خۆی کە هێنا بووی دەی کاتە بەری ئەوسا دەیباتە ناو کۆڕی مارەبڕین و بەمەلاکە دەڵێ کچەکە بۆ ئەم کوڕە مارە ببڕە و من لە هەوەڵەوە بۆ ئەم کوڕە خوازبێنیم کردبوو، ئەمەش دەبێتە هۆی سەرسووڕمانی کچ و زاوا و خەڵکەکە و بەم چەشنە سەی یاقۆ ئەو دوو دڵدارەی بەیەک گەیاند.

سەی یاقۆ دیوانێکی هەبووە کە نزیکەی بیست هەزار هۆنراوی تێدا بووە، بەڵام بەداخەوە ئەو دیوانەی تیاچووە و نەماوە، لە پاشان هەندێ هۆنراوی بەناوی (دیوانی سەی یاقۆ) کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ کۆ کراوەتەوە و هەر وا بەدەستنووسی ماوەتەوە. بەڵام ئەمە بەشێکە لە دیوانەکەی و، گەلێ هۆنراوی وای هەیە لەو دیوانەدا نییە، هیوایە کە لە داهاتوودا هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە بەتەواوی کۆ بکرێنەوە و لە چاپ بدرێن.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٢- دیوان سید یعقوب ماهیدەشتی - بخط محمد علی سروری - کرمانشاه، ١٣٦٤ هجری.

٣- بەیازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

٤- مشاهیر اهل حق - تالیف صدیق صفی زادە (بۆرەکەیی) - تهران، ١٣٦١.

٥- نوشتەهای پراکندە دربارەء یارسان - تالیف صدیق صفی زادە - تهران، ١٣٦١.

٦- سید یعقوب ماهیدەشتی - نوشتە صدیق صفی زادە. مجلە هوخت، شمارە ٦، تهران، ١٣٤٩ ص٧٠-٦٦.

قاسدی تووکانی

١٢٣٤-....

ئەم هۆنەرەمان بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٣٤ی کۆچی لە دێی تووکاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاش ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و ئەوسا چووەتە دێی تووت شامی و ماوەیەک لە لای سەی براکە ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە.

لە قاسدەوە گەلێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن و، زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەخواناسی و شیکردنەوەی پەرتووکی سەرئەنجامن. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران شەماڵێ، یاران شەماڵێ
پادشام دیم نە سەمت باد شەماڵێ
وێنەی ئەردەشێر نەبەرەی ماڵێ
نیشتە بێ نەسەر تەخت و تەڕاڵێ
تاج زەڕ نە سەر شیرین جەماڵێ
جەلای جەبەرووت ڕەنگین کەماڵێ
تەمام خەلایق هەر یەک وە حاڵێ
نیشتە بین پەرێ شۆخ لەو ئاڵێ
یە (قاصد) واتەن چەنی عەبداڵێ
نە عەشق عەزیم بوڵەند ئیقباڵێ

واتە: ئەی یاران! چاوم کەوتە ڕێبەرم کە وەکو ئەردەشێری بابەکان تاجی زێڕی نابووە سەری و، بەفەڕ و شکۆیەکەوە دانیشتبوو هەموو خەڵک بەئارەزووی دیداری ئەو دانیشتبوون و چاوەڕوانی دیداری ئەو بوون، (قاسد) تا دواهەناسە ڕێبەر ستایش دەکا و بەئەوینی ئەو لێوی دەبزوێنێ.

هۆنەر لەو هۆنراوانەدا دیاردیی کردووەتە پادشایەتیی ئەردەشێری بابەکان کە پیرەکەی لە چاوی هێزی بزۆنییەوە بەئەو چواندووە و بەنوێنگەی هێزی خوایی دای ناوە.

٢

یـــاران وه زاری، یـــاران وەزاری
شـەوێ دیم وەخـەو زەردەشت وەزاری
یاوام وه حــوزوور شــا وه ســواری
پەی ئەرکــان دین تـەمــام تەیاری
واتش بواچـه تۆ وه غـــەمــبـــاری
وه رەزای رەمـــزبـار یاریادگـــاری
کــردار و پندار، گــوفـــتــار یاری
مـــەبۆ خـــاس مـــەبۆ وه ڕدابـاری

واته: ئەی یاران شـەوێکیـان زەردەشـتم له خـەودا دی کـه فـرمـێـسک له چاوانمـەوه هاته خوار، چونکه ئەو له ئێمه زیز و نارەزا بوو، ئەوەبوو که چوومه لای شـا و ئەویش فەرمووی: بیـر و کردەوه و قـسـەی هەمـوو یارییـەک دەبێ چاک بێ و ئەو ڕێ و ڕەوشـتـه کـه بەڕەزای ڕەمزبار و یادگار دامان نا لەبیری مەبەنەوه و لەسەر ئەو ڕێ و ڕەوشته برۆن تا ڕزگار بن.

هۆنـەر لەم هۆنراوانـەدا دیاردی دەکـاتـه سێ دەسـتـووری زەردەشـت واته: بیـری چاک و وتەی چاک و کردەوەی چاک که ئەمانه بنەڕەتـی ئایینی زەردەشتـین و ئەم سێ دەستوورەش له ڕێ و ڕچەی یاریدا لەسەر هەموو کەسێک پێویسته که پەیڕەوییان لێ بکا.

٣

یــاران نــزانـــی، یــاران نـــزانـــی
پەرێـو ئـی شــــــەش ڕۆ یاران نـزانـی
چەوگــای یا ئیـری ڕای کــەس نەزانی
شــــام وه دیش ئاوەرد مــــەبۆ بزانـی
ئەوەڵ ئاســـمـــان دووهـەمــیچ زەمـین
ئەوسـا ئاو و گیا سـەوزکەرد چون نگین
جـەو دومـا جـه خـاک ئادەمـیچ ســازا
پەرێش جـانـەوەر خـــەلق کــەرد و نازا

واته: ئـەی یاران مـژده بـێ، کـه یائیـری ئـەو شـەش ڕۆژه کـه بریـتـیین له شـەش جـەژن دەیانپــارێزێ و خـــوام ئەو شــەش ڕۆژەی بەدی هێناوه کـــه دەبێ بـزانـی. له ڕۆژی هەوەڵا

ئاسمان و لە ڕۆژی دووەمدا زەویی داهێنا و ئەوسا ئاو و لە پاشا گیای سەوز کرد و پاشان ئادەمی لە خاک دروست کرد و جانەوەریشی بۆی خوڵقاند تا ئەهوەن بێتەوە.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا ئامارە بە بەدیهێنانی زەوی و ئاسمان و جانەوەران و بنیادەم کە لە شەش ڕۆژدا کۆتاییان پێ هاتووە و ئەمەش لە قورئانی پیرۆزدا دیاردیی پێ کراوە. هەروەها هۆنەر دیاردیی کردووەتە سەر وشەی یائیری کە بەپێی پەراوی ئاڤێستا یائیری پاسەوانی شەش جەژنی گەورەی ساڵە کە هەر کام لەم جەژنانە لە کاتێکی تایبەتدا پێک دێ و لە هەرکام لەو ڕۆژانەدا خوا شتێکی بەدی هێناوە، وەکو ئاسمان و زەوی و ئاو و گیا و بنیادەم.

٤

دانای سیمیار، دانای سیمیار
ئارۆ دیم وە خەو دانای سیمیار
دیم نشتەن چەنی زەردە ڕۆچیار
مەوانۆ واتە و نوختەی کۆچ یار
مەوانۆ واتەی ئەو یار هوشیار
پەرێ عەبدالان پاک جەم تەیار
من چون مەلوول و خستەبیم زگار
واتش ئەی بەندەی پاک ڕۆزگار
تۆ وینەی قاسد بشۆ وە دیار
واچە وە یاران سرپۆش عەیار
وادە وەیەردەن وەخت ئیقرارن
خرۆش یاران نە بەڕ تا بەرەن

واتە: ئەمڕۆ زانای سیمیار کە زەردەشتە لە خەودا دیم کە فەرمانی خۆی بۆ عەبداڵەکان دەخوێندەوە و، لەبەر ئەوەی من دڵتەنگ و زویر و زگار بووم، پێمی وت: ئەی بەندەی پاکی ڕۆزگار تۆ وەکو قاسد بگەڕێوە مەڵبەندی خۆت و بەیارانی پاکدڵ بڵێ: وادەی تێ پەڕیوە و کاتی بەڵێن و پەیمانە و خرۆش و هاواری یارانە و بەڕێ و ڕەوشتی خۆتان پابەند بن و لە سەری برۆن.

٥

جه نوور خواجام، جه نوور خواجام
زەردەشت پەیدا بی جەنوور خواجام
فەرۆ ڕەوان و جەسەش وێنەی جام
مەدرەوشا نە تۆی داران ئاجام
چەنی ئاو باران دانەش سەر ئەنجام
هەفتەن ئاوەردەن ئەو ڕۆ وە هەنجام

واتە: زەردەشت لە تیشکی پەروەردگارم پەیدا بوو، گیان و لەشی وەکو هەتاو لەناو دارەکانی بێشەدا دەدرەوشایەوە، سەرەنجام بەهۆی ئاوی باران و بەیارمەتیی هەفتەن و ویستی خاوەندەکارەوە دانەی ئەو هاتە دی و لە پیت و پێزی ئەو دانە زەردەشت لە دایک بوو.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر لەدایکبوونی زەردەشت کە بەپێی پەراوی (دینکەرت)، فەڕ و لەشی زەردەشت لە ڕۆشنی و تیشکێ کە لە ئاسمانی شەشەمدا بوو، هاتە دی و ئەوسا گیانی زەردەشت بەفەرمانی خوا لە ئاو و گیا، بەدەستی فریشتەکان دروست کرا تا زەردەشت هاتە دی.

٦

مەبۆ چراغان، مەبۆ چراغان
سەراسەر جیهان مەبۆ چراغان
گردین غولامان مەلۆن نەداغان
ئەوڕۆ شا مەیۆ پەرێ شایلۆغان

***

یاران شام مەیۆ، یاران شام مەیۆ
چەنی غولامان یاران شام مەیۆ
شام پەرێ بەزم و پەی ئەخشام مەیۆ
ئەوای شام پەی پەی سوب و شام مەیۆ

***

نەوایی مەیۆ، نەوایی مەیۆ
جە ئاسمانەوە نەوایی مەیۆ

مـەشـیـەش هەر مـەشـق هەوایـی مـەیۆ
وە دەم ئەو هـەوا سـەوایـی مـەیۆ

واتە: سەراسەری جیهان بووە چراخان و هەمووی خولامان و بەندەکان لە کێو و دەشتدا کۆ دەبنەوە، چونکە لەو ڕۆژەدا شا بۆ بیستنی نەوای مۆسیقا دێ. پادشام لەگەڵ خولامان و بەندەکانی خۆیدا لەو بەزمەدا هاوبەشی دەکا و نەوای ساز و مۆسیقا دەبیسێ و خۆیشی گۆرانی دەڵێ و نەواکەی لە ئاسمانەوە دێتە زەوی و مەشیە (ئادەم)یش بەئاهەنگی ئەو نەوایە دەکەوێتە سەما و شۆر و شەوقێک لەودا پەیدا دەبێ.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر نەوای مۆسیقا و دەڵێ ئادەم بەهۆی نەوای مۆسیقاوە گیان چووە لەشی و لە ڕاستەقینەدا گیانی مرۆ پەیوەندی بەنەوای مۆسیقاوەیە. لەناو یاریەکاندا مۆسیقا زۆر گرنگە و لە کاتی کۆبوونەوە لە جەمخانەدا تەنبوور لێ دەدەن و بەدەم ئاهەنگی تەنبوورەکەوە سروود دەخوێننەوە.:

٧

سێ چەشـمـە دارۆ بابا یادگـار
هەر یەک کـەوسـەرەن نە ڕووی ڕۆزگـار
هانیـتـا و قـەسـلان هەم کـانی شـەفـا
ئاوشـان پەرێ گـرد دەردەن شـەفـا

واتە: لە دێی بابە یادگاردا سێ کانی هەیە کە هەرکامیان وەکو کەوسەرن لە دووی ڕۆزگاردا سێ کانی هەیە کە هەر کامیان لە: «هانیتا و قەسلان و کانی شەفا» کە ئاوەکەیان بۆ چارەسەرکردنی هەموو دەردێک دەشێ.

دیوانەکەی قاسد کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی قاسد - کۆکردنەوەی صدیق بۆرەکەیی - تاران، ١٣٤٧.
٢- دەورەی حەیدەری (دەستنووس)
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەقاسدی تووکانی.

دەروێش قولیی کرندی

۱۲۳٦-۱۳۱٦

ئەم هۆنەرەمان کە کوڕی ڕەزا قولییە، لە ساڵی ۱۲۳٦ی کۆچی لە مایدەشتی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و فێری ڕێزمان و وێژەی فارسی بووە و پاشان کەوتووەتە گەشت و گێڵ و ڕۆیشتووەتە بەغدا و شارەزوور و لەگەڵ زانایانی ئەو مەڵبەندانەدا وتووێژی کردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە و چووەتە دێی بانیاران و ماوەیەک لە لای شا تەیمووری بانیارانی ماوەتەوە و بووەتە دەروێشی ئەو و ئەوسا ڕۆیشتووەتە کرند و لەوێدا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ۱۳۱٦ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

کاک عابدینی خادمی نەوەی دەروێش قولی لە سەرەتای دیوانە دەستنووسەکەیدا دەڵێ: دەروێش قولی لە تافی جوانیدا چووەتە لای تەیموور و ماوەی دە ساڵ لە بانیاران لە لای ئەو ماوەتەوە و پاشان بەرەو کرند کەوتووەتە ڕێ و لەوێوە ڕۆیشتووەتە بەغدا لەگەڵ زانایان و پیاوە گەورەکانی ئەو مەڵبەندەدا وتووێژی کردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە کرند و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ۱۳۱٦ی کۆچی لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا مردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

دەروێش قولی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و جگە لە دیوانەکەی کە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ، گەلێ چیرۆکیشی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار بەجێی هێشتوون کە ئەو پەڕاوانە بریتین لە: «قارەمان نامە، زەریری خەزایی، لەیلا و مەجنوون، خورشید و خەرامان، ڕۆستەم نامە، جوانمێری چەلەوی، تۆبەی نەسووح». ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاران دادەن دەم، یاران دادەن دەم
بەهار باقی جە نۆ دادەن دەم
ئەی سەمت سارای پیر نەرگس چەم
چل بوڵبوڵ نەدەور یەک گوڵ بیەن جەم
مەوانن ڕەوزەی ڕەزای ڕەمز ڕووز
خێزەنان نەسیم بەیان برووز
بوڵبوڵ نەوەرەق قمچەی نەو وەهار
جاڕدا نە بلووک یاران بین بێدار

سەردار گولان خێزا نە پەردە
پەردە پارە کەرد یەوادەی شەردە
«قولی» ئاخێز کەرد نەو وەهار نەو
بولبولان ماچان سەنا و وەسفە ئەو

واتە: ئەی یاران! ئەوا وەرزی بەهار دیسان هاتەوە و هەمووی دەشت و دەر پڕ لە گوڵ و نێرگس بووەوە و، لە دەشتێکی پڕ لە گوڵ، چل بولبوڵ لە دەوری گوڵێکدا کۆ بوونەوە و، بۆ دڵخۆشی و ڕەزای ئەو دەستیان کردە نەواخوانی و هەرایەکیان لە چیمەندا بەرپا کرد و شەمالیان خستە شەکانەوە یەکێ لە بولبولەکانیش لە دەشت و کێودا جاڕی کێشا و هەمووی یارانی لە خەوی نەزانی ڕاپەڕاند و، سەرۆکی گوڵەکان لە پەردە دەرهات و وتی: ئێستا کاتی بەجێهێنانی بەڵێن و پەیمانی ڕۆژی بەرینە و سستی ڕەوا نییە. ئەی (قولی) تۆش لەم بەهارەدا بەڵێنی خۆت بەجێ بێنە، دیت کە بولبولەکان چۆن ستایشی خوایان بەجێ هێنا؟

چل بولبوڵ کە هۆنەر دیاردیی پێ کردووە بریتییە لە چل تەن کە بەپێی پەرتووکی سەرئەنجام ئەمانە بەر لە سرشت بوونی هەفتەن بۆ ڕازداری و ڕێنوێنیی بەندەکان لە گەوهەری خوا بەدی هێنران و ئەمانە لە ڕاستەقینەدا چل کەس بوون لە یارانی نزیکی سان سەهاک کە خەڵکیان بۆ ڕێ و ڕچەی یاری ڕێنوێنی کردووە.

٢

هامسەران کوردم، هامسەران کوردم
دڵ دوساخ دام دڵڕوبای کوردم
نە بازاڕ کورد گرەوێ کەردم
بی وە مالجەی دەردم نەمەردم
زەردە دەرمانێ ڕێزا وە دەردم
من بیم نەشەش سەنگ وە ئاوکەردم
بەردم وە ئاسیاو دانەی وێم هەڕدم
پەی قووت قنیات مەسان ئاوەردم
مەیخانەی نەسەر چوار سۆنگ وا کەردم
کوورەی عاشقان وە جۆش ئاوەردم
وە حوکم دەفتەر قوالەی فەردم
شوون وەسەرچەشمەی تەیمووری بەردم

پیــاڵەی نـە دەس ســاقــیــان وەردم
قـایم کـەردم قــەوڵ ئیـقـرار شـمــەردم
(قـولی) ئەو مـەحـبـووب کورد بێ گـەردم
شـنـاسـام وە حــوسن یار بیم زەردم

واتە: ئەی دۆسـتـان! من کوردم و گیـرۆدەی سەوداسـەری دڵڕبایەکی کـورد. لە بازاڕی کوردەکاندا مـەرجێکم کرد و ئەم مەرجە بووە هۆی چارەسـەرکردنی دەردم و نەمردم. دڵدارم دەوایەکی زەردی دا لە برینەکانم و لە بادەی ئەو سەرخۆش بووم، ئەوسا دانەی خۆمم بردە ئاشی خـوایی و هـاڕیم و ئەو ئاردەم بۆ خـواردنی مـەسـتانی یار هێنا. پـاشان مـەیخـانەیەکم لەسـەر چوار ڕێیەک کردەوە و، دڵ و دەروونی گراوان و سـەوداسـەرانم هێنایە کوڵ. بەپێی فـەرمانی دەفـتـەرێک کە دایانە من، مەبەسـت و ڕێی خۆمم لە سـەرچاوەی شـا تەیموور پەیدا کرد و، لەو سەرچاوەیە پیاڵەیێ ئاوم لە دەستی مـەیگێڕان وەرگرت و خواردمـەوە و پەیمانی خۆم لە نوێ بەستەوە. ئەی (قولی) من سەوداسەر و گراوی ئەو کوردە نازدارەم کە لە ڕۆژی بەرین هەر دڵم بەو دابوو.

٣

یـەک ڕۆژ پـەی تـەقـــــدیـر دەوران دێـریـن
ڕام کەفت ئەو پای قـەسـر قـەدەمگای شـیـرین
دیم قـــەدیم قـــەســـرێ ڕەدەی زەمـــانـە
خـشـت و خــاک خــاپـوور خــەراوە خــانـە
دەس بێ کــــەســـیـم مـن دا وەســـــەردا
پـــــەرێ وەریـــنـــــان وا وەیـــلام وەردا
ئەوەڵ پەی خـەسـرەو زەڕ بـەخش وەخـەرمـەن
دووەم پـەی شـیــریـن شــازادە ئـەرمــەن
سـێـیــەم پەی شـاپـوور قـازی قــەڵەمــزەن
چـوارەم پەی فــەرهـاد کــەلـەی کـۆان کــەن
مـەگـێـڵـیـام، مــەشـیـام چەم وەنـەسـرەوە
کـــەم کـــەم تەکم دا مـن وەوقـــەســـرەوە
دیم دەنـگێ ئـامـــــا نـەو خـــــاپـوورەوە
ســـەداش ســـەر نیـــا وە بـن کــــوورەوە

وات: ئەی ڕاویار هەواڵپرس حاڵ
وەشەو شەوگارشووم، وەڕۆژ ئەوقات تاڵ

ئەوسا کە من بیم تەکیە و تەلاربیم
جا گەی بانۆان ئەرمەن دیار بیم

نەسوب تا ئێوار گولاو نمین بیم
پەشتان و لاکێش ئەورێشمین بیم

فەڵەک فەنباز سیابەختم کەرد
خەسرەو فانی کەرد تاج و تەختش بەرد

فەرهاد فانی کەرد خەسرەو کوشتە کەرد
خەنجەر نە سینەش تا وە مشتە کەرد

نە فەرهادش هاشت، نە خەسرەوش مەن
فەڵەک بنچینەی ئاسار من کەن

ئەوسا تا ئی وەخت وەی تەور بێ نووربیم
ڕۆ وە ڕۆ مەیۆ بەدتەر خاپوور بیم

ئێد (قولی) وا تەن سەرسەریی کەم هۆش
کوورەی دەروونش دایم ها نەجۆش

واتە: ڕۆژێکیان بەهۆی چارەنووسی دەورانی کۆن، ڕێم کەوتە کۆشکی شیرین، کۆشکێکی کۆنی زەمانم دی کە وێران و کاول بووە و منیش چارێکم نەما و دەستی بێ کەسیم دا بەسەرم و بۆ پێشینان داخ و موخابنم خوارد: هەوەڵ بۆ خەسرەو کە بەکۆ زێڕی دەبەخشی، دووەم بۆ شیرین شازادەی ئەرمەن. سێیەم بۆ شاپووری قەڵەم لێ دەر، چوارەم بۆ فەرهاد کە کەللەی کێوەکانی بەقوڵنگ دەکەن. لەوێدا دەگەڕام و بەچاوی فرمێسکاوییەوە دەڕۆیشتم تا کەم کەم پاڵم دایە دیواری ئەو کۆشکەوە کە لەپڕ دیم دەنگێکی بەسۆز هاتە گوێمدا و وتی: ئەی ڕێبوار! هەواڵی چیم لێ دەپرسی؟ بەشەوا شەوگارم شوومە و بەڕۆژا ژیانم تاڵە. ئەودەمەی کە من کۆشک و تەلار بووم، کچان و خاتوونەکانی وڵاتی ئەرمەن دەهاتنە لام و، لە بەیانییەوە تا خۆرئاوا گوڵاو پاشیمیان دەکرد و ڕایەخم هەورێشم بوو. ئەوا چەرخی فێڵباز منی بەدبەخت کرد و خەسرەوی لەناو برد و تاج و تەختی برد و ئاوامی پێ کرد. فەرهادی لەناو برد و خەسرەوی کوشت و خنجێری تا دەستە بردە سینگیا. نە فەرهادی هێشت و نە خەسرەو مایەوە، چەرخ بنەڕەتی شوێنەواری منی بۆ پەندی ڕۆژگار لە بنەوە هەڵکەند. لەو زەمانەوە تا ئێستا وێران بووم. ئەمە وتەی (قولی)ی کەم هۆشە کە کوورەی دەروونی گڕی گرتووە.

جەمشید جەم بێ، جەمشید جەم بێ
ئەوسا کە دەوران جەمشید جەم بێ
سەراسەر ئێران بەری نە خەم بێ
نام جەم پەری ئێرانی شەم بێ
زاڵ کوری نشین ئەیوان زەڕ بێ
سەلساڵ خەیاڵش خێزان شەڕ بێ
سام ساحێب گورز نۆسەد مەنی بێ
کەی قوباد نە تەخت دانەبەنی بێ
کەیکاوس نە کەیف کەیان کەی بێ
زاڵ نەزوحاکی عەقڵ و فام ڕەی بێ
گۆدەرز دەفتەردار میرزای سەرمەخش بێ
خێزان خرۆش شای سیاوەخش بێ
زۆر زەوەردار زات سوهراب بێ
زەنوون هام بەیعەت ئەفراسیاب بێ
جۆشان ئاتەش بەور بەیان بێ
شۆڕشت بەهمەن نە عام عەیان بێ
ئەرژەنگ کێشکچی ڕامشگەران بێ
دێو سفید ئەرکان مازەندەران بێ
بەهرام بەهرەمەن کڵاف کەمەن بێ
زۆر زەوارە چون تەهەمتەن بێ
تەهەمتەن مایەی فەر ئێران بێ
وە گورزش توران یەکسەر وێران بێ
کیشوەر سەر نەڕای زوڵف عەبیرین بێ
شێرۆ شێت عەشق شەیدای شیرین بێ
خەسرەو غەرق هوون مەودای دڵبەن بێ
کەڕا سەرنگوون دەس کۆکەن بێ
یەک نە شوون یەک هات نەهات بێ
حەیف (دەروێش قولی) دونیاش زوڵمات بێ

واتە: لە ڕۆژگاری پادشایەتیی جەمی ناوداردا هەمووی خەڵکی ئێران لەو پەڕی هێمنی و خۆشیدا ژیانیان دەبردە سەر و ناوی جەم بۆ ئێرانییەکان وەکو شەم و چرا بوو، زاڵی زەڕ کە خاوەن هۆش و زانست بوو، لەسەر تەختی زابلستاندا دانیشت و لە هەیوانی زێڕنیگاری خۆیدا دەژیا و دێوی بەدسروشت دەیویست ئاژاوە بنێتەوە، سام خاوەنی گورزی نۆسەد مەنی بوو و، کەی قوباد لەسەر تەختی زێڕیندا فەرمانڕەواییی دەکرد و کەیکاوس لە کۆشکی کەیاندا خەریکی بەزم و ڕەزم بوو گۆدەرزیش دەفتەرداری شای کەیانی بوو و، سیاوەش هەمووده‌م خەریکی شەڕ بوو و، زۆراب لە هێزدا بێ وێنە بوو، زەنوونیش لە ئەفراسیاو پەیڕەویی دەکرد، ئاگری شەڕی بەوری بەیان و شۆڕشی بەهمەن هەڵگیرسا و ئەرژەنگ پاسەوانی چەرگەران بوو و، دێوی سپی لە مازەندەراندا فەرمانڕەواییی دەکرد و بەهرام گراوی گوڵەندام بوو و، زەوارە وەکو ڕۆستەم هێزی بوو و، ڕۆستەم مایەی فەڕ و شکۆی ئێران بوو و، بەگورزەکەی وڵاتی توورانی وێران کرد و، خەڵکی وڵات سەریان لە جوانیی شیرین سووڕ مابوو و، شێرۆ دێوانە و شەیدای ئەو بوو کە سەرەنجام بەخنجێر باوکی کوشت و خەسرەو لەناو خوێندا تلایەوە و گەڕاش بەدەستی فەرهادی کۆکەن لەناو چوو و، یەکایەکی ناسراوان و پیاوانی بەناوبانگ هاتنە ئەم جیهانە و سەرەنجام لەم جیهانە ڕۆیشتن، بەڵام بەداخەوە (دەروێش قولی) لەم جیهانە ڕووناکە بەهرەیەکی نەبرد و لە جیهانی تاریکدا ژیا.

٤

مەرداس تازی وەو گشت ماڵەوە
زوحاک وە شاهیی هەزار ساڵەوە
کوردان ئەو دەم گشت نەیاڵەوە
فەرەیدوون وەزۆر گورز گۆپاڵەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مەنزڵ
کول وە مەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

***

نەریمان و سام وە زۆر زاڵەوە — ڕوستەم هەم وەگورز وە گۆپاڵەوە
سمیرغ وە شەلاق شەقەی باڵەوە — سوهراب هەم وە زۆر بێ هەواڵەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مەنزل — کول وە مەوت و مەرگ داخڵ بین وەگل

***

داراب شا وە برج وەش نمـــــوونەوە ئەفراســیاو وە تاق سیم ستوونەوە
پیــران وەیســـە وە ئەفـــســـونەوە هـوومــــان و نۆشـــاد وە زەنوونەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مــــەنزڵ کول وەمەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

***

پێم واچە گورگین چەکێ مـــــەنەوە؟ تووس و فـەریبـورز وە کـەمـەندەوە
شـاهـپـوور شـازادان وە سـەمـەندەوە زەوارە وە زۆر تەهـــــــــمـتـەنەوە
نەکەردن تەمام دنیای دوور مــــەنزڵ کول وەمەوت و مەرگ داخڵ بین وەگڵ

واتە: مـەرداسی عـەرەب بەو هەمـوو مـاڵ و سـامـانەوە و، ئەژی دەهاک بەشـایی هەزار ســاڵەوە و، کـوردان ئەو دەمــە کـە لە یاڵ و شـیـودا دەژیان، فـەرەیدوون بەزۆر و گـورز و گۆپاڵەوە و، سـیـمـرخ بەشـەقـەی باڵیـەوە و، زۆڕاو بەزۆری زۆرەوە و، داراب شـا بەبرج و شـوورەی بێ وێنەوە و، ئەفـراسـیـاو بەتـاقی زێوینەوە و، پیـرانی وەیسـە بەئەفـسـوونەوە و، هوومـان و نۆشـاد و زەنوون بەو هەمـوو هێـزەوە و، زەردەشت بـەئاڤـێسـتـاوە و مـەنووچەر بەتەختی لاڵەوە و، کەیکاووس بەشەوقی تاجەوە و، قوباد بەباج سەندنیەوە و، بێژن کە لەناو چاڵی تاریکدا ژیا و، گۆدەرز بەمنداڵی زۆرەوە و، کەیخەسـرەو بەجـامی زێڕنیگارەوە و، گیـو بەتاجی سـەریەوە، گورگینیش خـۆ لە کەس نەمـایەوە، تووس و فەریبـوورزیش بەکەمـەنیانەوە و، شـاپوور بەسـەمـەنـەوە و زەوارە بەزۆری ڕۆسـتـەمـەوە، هەمـووی ئەم ناودارانـە جیـهـانیـان نەبردە سـەر شەرابی مـەرگیان لە دەسـتی مـەیگێڕی زەمـان وەرگـرت و خواردەوە و سـەریان نایە ناو خاک.

هیچ کام لە شـوێنەوارەکـانی دەروێش قـولی تـا ئێسـتـا لـە چاپ نەدراون و هـەروا بەخـەتی خۆی و نەوەکەی ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەروێش قولی کرندی - کۆکردنەوەی عابدین خادمی - کرند، ١٣٤٩.
٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی دەروێش قولیی تێدا نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش قولیی کرندی.

مەلا ئەبووبەکری یوسف

١٣٠٢-١٢٣٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەبووبەکر کوڕی محەمەد نازناوی هۆنراوی (یوسف)ە و بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر لە بۆمان دەرکەوتووە لە ساڵی ١٢٣٩ی کۆچی لە ناوچەی هەوشاردا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی هەورامان و موکریان گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەدەرز وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٠٢ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

یوسف بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و ئاینیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

غەزاڵ هەردە، غەزاڵ هەردە
ئەی وەلەدەی وەحش غەزاڵ هەردە
جەڵد سەبوک خێز نافەی گوڵ چەردە
ڕا وە دەلیلەی نەوای ڕەم کەردە
مەعلووم تەجروبەی دنیات نەکەردە
پیاڵەی جە مەی عەشقت نەوەردە
جەو بۆنە مەیلت چەنی من سەردە
وەرنە کەی چون تۆ وێش پەنهان کەردە
بۆ بەشقە ئەو شای خەتا نەکەردە
بەرقەی نزاکەت ناز جە ڕو وەردە
واز بکەر ڕووپۆش ئەو لیمۆی زەردە
دڵ هەوای کەلەرم سینەی تۆش کەردە
غەزاڵ وات: هەی قەیس عەبدال هەردە
پەی سەیر باغچەی لیمۆی لەیل مەردە
بەوێم مەزانۆم دنیا چون نەردە
دوو شەش تا وە سەر پەی کەس ناوەردە

بەڵێ من بەوێم تەجـــروبەم کـــەردە
های جەند کەس نەداغ لیمۆی من مەردە
وەی گۆنای گوڵنار سوورەیل ڕەنگ کەردە
ئی گـــەردن ســاف مـــینای بێ گـــەردە
بەڵــێ چـون نـەی وەر تـورەنجـت بـەردە
هاکلیل باغ بەتۆم ســـــپـــــەردە
سـا چـون لەیل کلیل پێم کـەرەم کـەردە
ســـپـــەردم بەتۆ شـــای پشت پەردە
«یوسـف» چـون یـاران زامـش دوو نـەردە
هـەنی نیم وە تـەنگ عـــەزاب مـــەردە

واتە: ئەی ئاسکی کەژ و کێـوا! بۆنی خۆشـی ناوکت وەکو بۆنـی گوڵ دەشت و کێـوی پڕ کـردووە و دیارە دنیـات تاقی نەکـردووەتەوە و پیـاڵەیی بادەی ئەوینت نەخـواردوەتەوە، بۆیە دڵت لە حەنای مندا ساردە، ئەگینا شۆخوشەنگی وەکو تۆ چۆن خـۆی دەشارێتەوە، وەرە بۆ خوا بەو ناز و لـەنجەتە دوگمـەکانی سـینگت بکەرەوە تا لیمـۆگەلی زەردت ببینم، چونکە دڵم بەهیوای کەلـەرمی سینەتە، لەپڕ ئاسکەکە هاتەوە لام و وتی: ئەی قەیسـی هەردەگەڕ! ئەگەر دەتەوێ سـەیری باغچـەی لیمـۆی من بکەی، دەبێ گـەلێ ئەرک و ڕەنج بکێـشی تا بەهیـوای دڵی خـۆت بگەیت. ئیـتر ئـەم قسـانە بووە هۆی ئارامی و ئـەهوەنیی دڵم. «یوسـف» ئیـتر لە مردن ناترسێ چونکە یار بەڵێنی پێ دا.

سەرچاوەکان

١- تەلای دەستەوشار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.

٢- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی مەلا ئەبووبەکری تێدا نووسراون.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا ئەبووبەکری یووسف.

مەلا فەرەجی بۆرەکەیی

١٣٤٣-١٢٤٤

ئەم هۆنەرەمـان ناوی فەرەج و کوڕی مـەلا ئەحمـەدی بۆرەکەییە. بەپێی ئەو زانیـارییانەی کە کەوتوونەتە دەسـتمـان لە ساڵی ١٢٤٤ی کۆچی لە ناوچەی هەوشـارا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە زمـانی فارسی و عەرەبیدا ماوەیەکی باش ڕۆشتووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی هەورامـان گەڕاوە

و له پاشا له سنه خوێندنەکەی تەواو کردووە و وەمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە هەوشار و له دێی حەسەن ئاوادا نیشتەجێ بووە و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردوومەتە سەر تا له ساڵی ١٣٤٣ له تەمەنی نەوەد و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

مەلا فەرەج بەیەکێ له هۆنەرانی کوردی هەوشار دێتە ژمار و، له هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، سروشتی، بەڵام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، ئەوەش کە ماوەتەوە بریتین له هەندێ هۆنراوی دڵداری و ئاینی کە لەناو بەیازەکاندا تۆمار کراون لەگەڵ ئەوەشدا: «مست نموونەی خەرواریکە» و هەر بەو هۆنراوانەی کە بەیادگار ماونەتەوە پلە وپایەی ئەومان له هۆنەریەتیدا بۆ دەردەکەوێ.

مەلا فەرەج کە له سنەدا فەقێ بووە، ڕۆژێکیان لەوێوە بۆ ڕابواردن سەرێک دەدا له گەڕووس و لەم سەردانەدا ڕێی دەکەوێتە ئەلوەند قولی له ئەلوەندقولیدا ئاوێنە ناوێ هەست و هۆش له مەلا دەستێنێ و مەلا دەخاتە ناو مەیدانی وێژە و هۆنراوەوە و کورتژم و ئیلهامی هۆنراوی پێ دەبەخشێ و، بەم چەشنە دێتە ستایشی دڵخوازەکەی و له پاشا ئەو هۆنراوانە بۆ بابەجانی ئامۆزای دەنێرێ و له کارەساتەکە تێی دەگەینێ:

جـانی ویەردەن، جـانی ویەردەن
یەک ماجەرایێ وەسەر ویەردەن
واجبەن پەی تۆ تەقریرش کەردەن
با وجوود تا حاڵ زامەت ناوەردەن
مەودای سەرسنان هومات نەچەشتەن
پەنجەت وە هووناو زامان نەڕەشتەن
پات بەئێش نێش خاران نەبیەن ڕێش
نیگای دوودیدەت ناوەردەن وەئێش
هەرچەندیچ ناشێ ئەحوال نەزانی
چە ماجەرای من سەرسام نەمانی
ئازیزم جەی وەربەعەزم کاروان
لوام بەگەرووس چون ڕەوزەی ڕزوان
قسمەت گیر ئاوەرد جە ئەلوەند قولی
سەد شاهۆ و ئەلوەند جەلاش چون قولی

ئاوینە نامێ بی وە خـــانەخـــوام
ساحێو مەعریفەت سفرە و ئیحترام

پەری تەڵعــەتێ جــەویانەم دییــەن
بەشـــەر تا بەحـــاڵ بەو شـێــوە نیـەن

گیسوو حەیتارێ، سوعبان بەکۆڵێ
ئەگریجە لوولێ، زولفان مەفتوولێ

خـورشـیـد جـەمـینێ، ئەبرۆ هیلالێ
موژان هوون ڕێژێ، عەین عەین غەزالێ

بینێ چون دوڕێ، گـــۆنا گـــوڵناری
لە بان عـــەقـــیـــقێ، دندان مـــرواری

دەم چەشـــمـــەی حـەیات زەنەخ برنجێ
نزاکــــــــەت نازێ پڕ لار و لـەنجێ

پەنجە چون قـەڵەم، باهۆ شـمـشـالێ
کـەمـەر نەیشـەکـەر پڕ خـەتو خـالێ

ناف ناف عـەزاڵ پڕ مـوشک عـەترێ
شـــەوق دەور ناف چون شـــۆڵە بەدرێ

شـیـرین شـیـرینێ لەیلا کـەنیـزێ
کـوشـەندەی فـەرهاد شـێـرۆ پەروێزێ

وامق ڕسـواکـەر، عـەزرا عـیـزا ڕێ
خـــەرامـــان خـێــزێ، نازک تازداری

نەبات کـــەلامێ، شـــەکـــەرین ڕازێ
مـــیـــوان پەزێرێ، غـــەریب نەوازێ

قـــەســـەم بەو خـــودای حـــەیی لایەنام
تەعـــریفش هەرگـــیـــز نمەبۆ تەمـــام

خـــولاســـەی مـــەتلەب بێ زیاد و کـــەم
بەشـــەر بەو شـــێـــوە نەدەینم وە چەم

«جانێ» جەوساوە ئەو حۆریم دییەن
عەقڵ و فام و هۆش نەدەس بەرشییەن

خـــــۆ من نەئەزەڵ زامـــــدار زام بیم
چـــە گـــەردش دەور دایم ناکـــام بیم
فـــــەڵەک نمازۆ دەردم بـۆ ســـــارێش
هـەردەم ســـەودا یێ دڵ مـــەکـــەرۆرێش
ئەلحـــەمـدوڵلا «جـــانـی» ئەو حــووری
نـەدینت وەچەم پـەی نـاســــــەبـووری
وەرنە جـەهیـجـران ئەو عـەین قـەترانە
بە وێنەی «فـــــەرەج» مـــەبی دیوانە

واتە: ئەی «جانی»! ماوەیەک لەمەوپێش ڕێم کەوتە گەڕووس و لەوێوە گەیشتمە کێوی ئەڵوەند قولی کە کێوی شاهۆ و ئەڵوەندی لەلا وەکو تەپۆڵکە و لووتکەیە. لە دەوروبەری ئەڵوەند قولیدا ئاوێنە ناوێ بووە خانەخوێم کە خاوەن خوان و سفرە و ڕێز بوو، ئەوپەری ڕوومەتە کە ناوی ئاوێنەیە لە جوانی و شۆخوشەنگیدا بێ هاوتا و بێ وێنەیە. خۆ ئەگریجەکانی بەسەر ڕوومەتیدا لوولی خواردووە و ناز و لەنجەی بەجارێ دڵمی بردووە و تەوێڵی وەکو هەتاو دەدرەوشێتەوە و ڕوومەتی جوانی دڵ دەگەشێنێتەوە، برۆکانی وەکو مانگی یەک شەوەن و، برژانگەکانی خوێنی مرۆ دەڕژێنن و، چاوەکانی وەکو چاوی ئاسک وانە و خۆیان دەنوێنن، گۆناکانی وەکو گوارە و لێوەکانی وەکو ئاقیق و ددانەکانی بەوێنەی مرواری و دەمی وەک ئاوی ژیان وایە. ئەو دڵبەرە کە دڵمی بردووە وەکو شیرین جوان و شیرینە و، ئاواتی ژینە و کوژیاری فەرهاد و شێرۆ و پەروێزە، وامیق ڕیسواکەر و عەزرا شێوەیە و، وەکو خەرامان بەلەنجە و لارە، بەڵێ ئەو شۆخە گەلێ نازارە.

سوێندم بەخوای گەورە و گران من تا ئێستا کیژی بەو چەشن و کەشم و نەشمەم نەدیوە و، لەو ساوەوە کە ئەو پەرییەم چاو پێ کەوتووە ئاوەز و هۆشم لە دەست داوە و، بیر و هۆشم بەلای خۆمەوە نەماوە، بۆیە بۆ ئەو نازارە شێت و لێوە بووم.

سەرچاوەکان

١- تەلای دەستەو شار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.
٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەو پێش نووسراوە.

شا تەیمووری بانیارانی

١٢٤٦-١٢٧٣

ئەم هۆنەرەمان کوڕی ڕەزای بانیارانییە و بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەمی کۆچیدا نووسراوە، لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی لە دێی بانیارانی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە. خۆی لە سەرەتای دیوانەکەیدا دەڵێ: «لە دێی بانیاراندا لە دایک بووم و لە دێی تووت شامیدا پێ گەیشتووم».

تەیموور لە سەردەمی منداڵیدا هەر لە دێی بانیاراندا خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە کرند و خەریکی خوێندنی پەرتووکی سەرئەنجام و دیوانی هۆنەرانی کوردی یاری بووە. لە بیستو یەک ساڵیدا چووەتە ڕیزی لەشکری مەلک نیازخانی گۆران و بەیەکێ لە سەربازەکانی ئەو هاتووەتە ژمار. لە ساڵی ١٢٦٩ی کۆچیدا تورکمانەکان هێرش دێننە سەر تاران و خەریکی چەپاو و تالان دەبن، ئەم هەواڵە کە دەگاتە مەلک نیازخان، خێرا بەلەشکرەکەیەوە بەرەو تاران دەکەوێتە ڕێ و لەگەڵ تورکمانەکاندا بەشەڕ دێ و پاشان شکستیان دەدا و، بەم هۆیەوە هەموو لەشکرەکەی لە لایەن نەسرەدین شاوە (١٢٦٤-١٣١٣ی کۆچی) خەڵات دەکرێ و، بەپێی داخوازی شا لەشکری گۆران لە تاراندا دەمێنێتەوە. تەیمووریش کە لە ڕیزی ئەو لەشکرەدا بووە، هەر لەوێدا دەمێنێتەوە و خەریکی ڕێنوێنیی یارییەکانی تاران بووە و هەندێ پەرجووی لە خۆی پیشان داوە. ئەم هەواڵە کە گەیشتووەتە شا، شا دەستووری دەستگیریی تەیموور دەردەکا و بەم جۆرە تەیموور دەکەوێتە بەندیخانەوە و پاش ماوەیەک دەینێرنە کرماشان و نزیکەی شەش مانگێ لەوێ زیندانی دەکرێ و پاشان بەناوی زەندیق و بێ بڕوا فەرمانی کوشتنی دەردەکەن و بەم چەشنە لە ساڵی ١٢٧٣ لە تەمەنی بیست و حەوت ساڵیدا لە سێدارەی دەدەن و ئەوسا پەیرەوانی لە گۆڕستانی کرماشاندا دەینێژن و گۆڕەکەی ئێستا بەناوی گۆڕی (سەید) ناسراوە.

تەیموور یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردی یاری دێتە ژمار، هۆنراوەکانی ئەو کە زۆربەی لە بارەی خواناسی و ڕێ و ڕەوشتی یاری و لێکۆڵینەوەی پەراوی سەرئەنجام هۆنراوەتەوە، گەلێ بەرز و دڵگر و ڕەوانن. ئەو گەلێ شاگردیشی لە هۆنراو و وێژەی کوردیدا پەروەردە کردووە کە ڕاژە و خزمەتی وێژەی کوردیان کردووە کە یەکێ لەوانە شێخ نەزەر عەلی جەنابە.

لە تەیموورەوە دیوانێکی بەرز و نایاب بەیادگار ماوەتەوە کە نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

١

مـــن وەی دەردەوە، مـــن وەی دەردەوە
تـاکـــــەی بنـاڵم مـن وەی دەردەوە
وەی دەردخـواجـەی سـاحـێب شـەردەوە
ڕای قـــەرار نوخت کــەس نەکــەردەوە
زوان وە لاڵـــە و چـــەم وە هـــەردەوە
دڵ وە زوخـــــــاوان داخ و دەردەوە
تاکـــەی بگێـــڵم وەســـەر هـەردەوە
وەی هەردەی دوجـەیل مـەجنوون بەردەوە
ســـۆزیام وەی شـــەوق دانـەی زەردەوە
دانـەی زەرد تـاکــــەی ها وەگـــەردەوە
ســۆزیای ســەروەش جـەور جـەمـــاڵم
مـــەناڵم پەی حـــەق پەی حـــەق مـــەناڵم
دووریی وڵاتان دەرکـــەفـــتـــەی وێمـــەن
نەدوود دەوران نەڕەفـــتـــەی وێمـــەن
پێکیـــای تیـــر مـــوقـــەوای وێمـــەن
دەرد بێ دەرمـــان بێ دەوای وێمـــەن
چنگاڵ قـولاب حـشـمـەتگیـر وێمـەن
پێکیـــای پەیکان زەخـم تیـــر وێمـــەن
پەی زەڕێو مـەوعـد دەرمـەندەی وێمـەن
نە لای خـوا جای من شـەرمەندەی وێمەن
خـــەلیف خـــەفـــەتان نابینای وێمـــەن
بولبـوڵ پەرێ گوڵ خـود شـەیدای وێمەن
جـانـی جـان بدە جـان ســتـان ئامـا
خـــرۆش وەش خـــوان بانگ بـەیان ئامـا

واتە: من تاکەی بەم هەموو دەرد و ئێشەوە بناڵێنم، هەر ئەوە دەبێ لەبەر چاو بگرم کە من لە ڕۆژی بەریندا بەڵێنم داوە کە لە جیهاندا چاک بم و بەچاکەوە ژیان بەرمە سەر و توخنی گوناه نەکەوم و، هەموو دەم زمانم لە پاڕانەوە و لالانەوەدا بێ و چاو بنڕمە هەردوو

دەشت و زووخ و زووخاوی دەروونم دەرکەم، جا نازانم تاکەی بەسەر هەردوو کێوا بگەڕێم و وەکو مەجنوون وێڵ و ئاوارەی دەشتی دوجەیل بم، من بەڕاستی لە دووریی یاردا سووتاوم و سووتاو و سەرخۆشی جوانیی یارم و هەر بۆ ئەو دەناڵێنم و شێت و شەیدای تاقە گوڵێکم و تا گیانەڵا دەبێ لە ئەوینی ئەودا بسووتم. کەوابوو دەبێ بڵێم ئەی گیان ئەوا گیان کێشەر هات و بانگی بۆ کێشانی گیانت هەڵدا.

٢

وەی زەمـــــانـەوە، وەی زەمـــــانـەوە
«تەمیـوور» سـەرمـەسـتـەن وەی زەمانەوە
تـەعلیــقــەی غــەیبی نـە کــارخــانـەوە
ســەر مــۆر دادەن پێم وەی نیــشــانـەوە
لـەعـل شـنـاسـ‌ــــان نـە خــــــەزانـەوە
دانـەناس وە لای ســـــاحـــێب دانـەوە
بـەش باتـنـیـم وەبـار خـــــــــانـەوە
ســەرمـەسـتـیـم نـە جـەم شـای جـلانەوە
زەڕێ نـە کــــەوســـــەر وە فـنجــانـەوە
نۆش کـەردیم وە دەس ســاقــیــیـانـەوە
بـۆی عــــەتـر ســـــاقـی دا نـە دەمـــاخـم
وەشــخــوان بی مــورغ دڵەی دوســـاخـم
دانەی ســاحـێب شـەوق ها نـە ئوجـاخـم
بولبـــول باتن نیـــشـــتــەن نـە باخـم
زوهـوور کـــــەردەن زەین دیدە چـراخـم
چـون تێغ جـــەوهـەر نـەوجــــلان زاخـم
«تەیموور» نە سوحبەت یاری گوستاخم
پـەی ڕۆژ باقـی کـــەیلـەن دەمـــاخـم

واتە: تەیموور لەم زەمانەدا لە بادەی خوایی سەرمەستە و لە کارگای خواییدا قەباڵەی ڕازی خواییـان پێ داوە. لاڵ ناسـان و گـەوهەر ناسـان دەبێ بزانن کـە بەشی دەروونی و مـەسـتـیم بەهـۆی جـوانیی یارەوە پێ دراوە. لەو جـەمـەدا تۆزقـاڵێک لە ئاوی کـەوسـەرم بەدەستی مەیگێڕانی مەیخانەی خوایی خواردەوە و، بۆنی خۆشی مەیگێڕ دای لە لووتم و

لەوە و پاش پەلەوەری دڵی بەند کراوم کەوتە نەواخوانی، ئێستا گەوهەرێک لە ئوجاخم دایە و بولبولی دەروون لە باخمدا نیشتووەتەوە و زەینم ڕوون بووەتەوە و ڕێی ڕاستی خوایی بۆم دەرخستووە. ئەی (تەیموور) کاتێ لەگەڵ یاردا دەدوێم زۆر پرکێشی دەکەم و بۆ ڕۆژی دوایی دڵم پڕ بووە لە خەم.

٣

تاک تەنیای فەرد، تاک تەنیای فەرد
واحید و ئەحەد تاک تەنیای فەرد
فەرد بێ هەمتا، نەزاد و نەمەرد
کونەندەی نەقاش چەرخ لاجەوەرد
نەتەنیایی حەبس عەزابم سەختەن
ئەسرم چون ڕێزان بەرگ درەختەن
بینام تۆ خودای لامەکانەنی
تۆ خەزانەی سڕ کەس نەزانەنی
تۆ ساحێب ئەرز و ئاسمانەنی
تۆ خالق خەلق سفید خوانەنی
هەرچەند عەذابم نە حەد بی شقوەن
بەلام ئومێدم تەمام وە تۆوەن
بێدار نە خاو پادشای بەختم
گوشاد کەر کلید قاپییەکەی تەختم
(تەمیوور)م دوچار عەزاب سەختم
چەمەڕای کەرەم جوونت وە جەختم

واتە: ئەی خوای تەنیا و یەکتا و تاقانە و بێ هەمتا، ئەی خوای بێ وێنە! تۆ نەخشکەری چەرخی لاجیوەردی. من لە بەندیخانە و زینداندا تەنیام و گەلێک لە ئازاردام و فرمێسکم بەخوڕ دێ و وەکو گەلاکانی درەخت ئەوەرێ. تۆ خوای بێ جێ و شوێنی و لە هەموو شتێک ئاگەداری. تۆ خاوەن زەوی و ئاسمانیت و سفرە و خوانی چاکەت پان کردووەتەوە. هەرچەندە ئازارم سەختە، بەلام تەواوی ئومێد و ئارەزووم بەگەورەیی تۆیە. دەسا پادشای بەختم لە خەو وریاکەرەوە و کلیلی بەندم بکەرەوە. تەیموورم و تووشی ئازارێکی سەخت بووم و چاوەڕوانی بەخشش و بەزەیی تۆم.

٤

دانەی مـەکـانم، دانەی مـەکـانم
پیـاڵەی پڕ مـەغـز دانەی مـەکـانم
بە لەیل چون خـرۆس تا وتەکـانم
پەرێ گـەوهـەرێ هـەر نەفـغـانم
کـبـار کـەرەم سـەغـیـر عـامم
دوڕ ساخ حەڵقەی مەحبووس دامم
شکست تەلەسم جادووی پیل سامم
ئیسـا نەی دوونم ڕوسـتـەم بێ نامم
شـاباز شـوجـاع وە رداگـیـرم
کـەمـانم، پەڕم، تەرکـەشم، تیـرم
ئەسـیـر عـومـانم بەحـرم غـەواسم
گـەوهـەرم، دوڕم، دانەم، ئەڵمـاسم
(تـەیمـوور)م ڕەهـبـەر ڕەواج ڕاسم
شـەهـیـد شـەیدای هوونی قـسـاسم

واتە: من پیـاڵەی پڕمێـشک و دەریای زانسـتم. بەشـەوا وەکـو کەڵەشـێر بۆ گـەوهـەرێکی تاقانە دەقووقێنم و هەموو دەم لە ناڵەدام و هەر دەناڵێنم و، بۆ ئەو گەوهەرە کەوتمە داوی لەشـێک کـە ئێسـتـا گـیـانم بەندی ئەو لەشـەیە. ڕۆژگـارێک وەکـو ڕۆسـتـەم، جـادووی ژنی جادووگەر و پیل سامم تێ شکاند. من ئەو شـابازە نەبەزە خـەرقـەپۆشـەم کە تیروکەوانم لا هەیە و من ئەو مەلەوان و گەوهەر و دوڕدانەیەم کە بەناوی تەیموور ناسـراوم و خەڵک بەرەو ڕێی ڕاستی خوایی ڕێنوێنی دەکەم و پیاوکوژان بەتۆڵەی خۆیان دەگەیەنم.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکـاتە سـەر چیـرۆکی تێکشکانی پیل سـام بەدەسـتی ڕۆستەم کە بەپێی شانامە، ژنێکی جادووگەر بەدەستووری ئەفراسیاب کۆشکێکی گەورە و جوانی لە نزیکی کۆشکەکەی ڕۆسـتـەم کری و چەند کەس لە پاڵەوانانی کورد بەهۆی پیل سامـەوە خـسـتـە داو و سـەرەنجـام ڕۆسـتـەم لە بەندبوونی ئەوان ئاگـەدار بوو و لە پاش کوشتنی پیل سام ئەوانی ڕزگار کرد.

٥

تاوس پەڕ من بیم، تاوس پەڕ من بیم
سەر حەڵقەی تاج تاوس پەڕ من بیم
قارەمان نە پشت بەحری و بەڕ من بیم
فەرزەند نامی زاڵ زەڕ من بیم
دلێر داوخواز کۆڵ ڕەخش من بیم
دادڕەس ئەمیر سیاوخەش من بیم
کوشەندەی قاتڵ سفید دێو من بیم
مایەی شکۆ و فەڕ هەم خدێو من بیم
دەست وەگورگیس سفیدفەن من بیم
ڕانندەی دێو و ئەهریمەن من بیم
سەرتیل ئێران زابلی من بیم
باجگیر نە شاه کابلی من بیم
سەر نەحەشار تازە ساو من بیم
فەرەیدوون فەڕ، زین نەگا و من بیم
عەیار عارف تەنیا و تاک من بیم
شاماران شەڕ پەی زوحاک من بیم
ئیسە هام وەی دوون وێنەی مارەوە
مورغم گیج مەدەی وە پێوارەوە
وەختە بدەرۆ تۆڕ دام گرداو
نە ڕای شەرت و شوون بارۆ وەحەساو
نە زەمین «تەیموور» نە سەما ئافتاو
مورغی بێدارەن جیهان ها نە خاو

واتە: من لە چاوی بڕۆنییەوە نوینگەی هێزی پاڵەوانان و قارەمانانی ئێران بووم و ئەسپی خۆم لە دەریا و وشکیدا غار دەدا. من هەر ڕۆستەمی کوڕی زاڵم کە بەسواری ڕەخش چووە یارمەتیی سیاوەشەوە و، دێوسپیی کوشت و بووە مایەی فەڕ و شکۆی ئێران و ئەوسا گورگینم سەرکۆنە کرد و دێوان و ئەهریمەنانم دەرکرد و باجم لە شای کابل سەند و بوومە

هۆی پێشڕەوتی وڵاتەکەم، ماوەیەکیش لە لەش فەرەیدوون شادا بووم و بەسەر ئەژی دەهاکی مار لەسەر شاندا زاڵ بووم و ئەوم لەناو برد.

سەرچاوەکان

١- دفتر رموزیارستان - گرد آورنده: سید قاسم افضلی - تهران، ١٣٥٠.

٢- دیوانی تەیمووری بانیارانی کە لە ساڵی ١٢٨٠ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشا تەیمووری بانیارانی.

میرزا محەممەدی هەوشاری

١٢٤٦-١٣٠٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد کوڕی مەلا تایەری هەوشارییە و بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆمان دەرکەوتووە کە لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی لە هەوشاردا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٣٠٤ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵی هەر لەوێدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

وەکو دەم بەدەم دەیگێڕنەوە میرزا محەمەد لە هەوشار و سنە و هەورامان و سلێمانی خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیشدا لەگەڵ باوکیا چووە بۆ وڵاتی ڕووس و ماوەیەکی زۆر لەوێدا ماوەتەوە بەجۆرێ کە لە زمانی ڕووسیدا شارەزاییەکی باشی پەیدا کردووە، هەروەها زمانی فارسی و عەرەبیشی باش زانیوە و لە وێژەی ئەو دووزمانەش کەڵکی وەرگرتووە.

لە میرزا محەمەدەوە پەڕاوێک بەناوی «یوسف و زلێخا» بەیادگار ماوەتەوە کە لەسەر کێشی دەهیجایی هۆنیویەتەوە و هۆنراوەکانی بەئەندازەیێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانە کە سەرنجی خوێنەر بەرەو لای خۆی ڕادەکێشێ.

یوسف کوڕی یەعقووب یەکێ لە پێغەمبەرانە کە لە ساڵی ١٧٤٥ی بەر لە زاین لە نێوانی دوو زێدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٦٣٥ لە میسردا کۆچی دوایی کردووە. لەبەرئەوەی باوکی زۆر خۆشی دەویست، براکانی لێی کەوتنە ڕقەوە و ئێرەییان پێ برد و ڕۆژێکیان پەڵپیان لە باوکیان گرت و یوسفیان بەبەهانەی سەیران بردە دەشت و لەوێدا خستیانە ناو چاڵێک و ئەوسا کراسەکەیان ژەندە خوێنی بزنێکا و هێنایانەوە بۆ باوکیان و وتیان کە یوسف گورگ خواردوویە. کاروانێک یووسفی لە چاڵەکە دەرهێنا و لە میسرا فرۆشتیە پیاوێکی دەوڵەمەند کە زلێخا ژنی ئەو دەوڵەمەندە بوو کە بەهۆی دیتنی یوسفەوە دڵی لێ

چوو و بەجارێ ئاگری تێ بەربوو، بەڵام یوسف ملی پێ نەدا و ئەوەبوو کە کەوتە بەر ڕقوقینی زلێخا و خستیە زیندان، لە زینداندا خەوی چەند کەسی لێکدایەوە و ئەم هەواڵە گەیشتە فیرعەون و فیرعەون ئەوی بۆ خەوێک کە دیبووی لە زیندان دەرهێنا و پاشان کردیە وەزیری خۆی و لە پاشا چەند ساڵێک بووە وشکەساڵی و براکانی یوسف، بۆ گەنم چوونە میسر، یوسف کۆمەکی پێیان کرد و لە پاشا کراسەکەی خۆی نارد بۆ باوکی و ساویە چاویا سۆمایان تێ هاتەوە و ئەوسا هەموویان هاتنە میسر و لەوێدا نیشتەجێ بوون و پاشان لە خوا پاڕایەوە کە زلێخا جوانی و شیرینی خۆی هێنایە دەست و بەیەک گەیشتن.

ئەمەش چەند هۆنراوێک لە پەڕاوی یوسف و زلێخا کە دەڵێ:

باوەرین بەیاد زلێـــخـــای نازار
ئەو بێ خـــەبەر بێ جـــە کـــار بازار
شەوقێ پەیدا کەرد ئەو جە گۆشەی دڵ
نەزاناش ئەو شەوق جە کۆبی حاسڵ
گاگا مەکرەوا و هەرمەکەرد زاری
گا بێهـوش مەبی جە بێ قـەراری
وات بەکـــەنیـــزان کـــەژاوە باران
مـەشـــۆم بەسارا چون جـار جـاران
دەردەم کـەنیـزان لەوان بەهەشـتـاو
ئاوەردن پەرێش بەتەعـــجـــیل و تاو
نشت نەکـــەژاوە زوو لەوانە دەشت
دەشت فـەرەحناک چون باغ بەهەشت
کـێـلا نە ئەو دەشت چەنی کـەنیـزان
ڕەعنا و نازەنین خـــاتر عـــەزیزان
هـەوای یانەش کـــەرد ئامـــا بەدومـــا
جە مـەیدان شـا گـوزەر کـەرد ئەو ما
دیا خـــەلایق جـــەم بییـــەن نەو جـــا
غـەوغـــا و هاوارەن چون ڕۆژ هەیجـــا
زلێـــخـــا فـــەرمـــا پەرێ. تەمـــاشـــا
گـــۆشـــەی کـــەژاوە بداران بەلا

داشـــــان بەلاوە پەردەی کــــەژاوە
زلێیـــــخـــا چەمش گنا بەو ناوە
دیا غــولامێ و لەپڕ بێـــهـــۆش بی
پەی ئەو غولامـە مـات و خـامـۆش بی
کـێـشـا کـەژاوە کـەنیـزان خـاس
بەردن بەیانە بێ سـەدا و بێ باس
جـە دومـای سـاتێ ئەو ئامـا بەهۆش
گــرەوا بەزار دڵ مــاوەرد بەجــۆش
دایەی پڕ ســـاڵی واتش ئەی نازار
پەی چێش بەی تەورە مـــەناڵی بەزار
واتش: ئـەی دایە ڕاس بـواچوون پێت
ئی غـولامـە من خـەیلێ کـەردەن شـێت
ئینە ئەو کـەســەن ئامـــا نە خـــاوم
نیـیــەن پەرێ ئەو من سـەبر و تاوم
ئینە ئەو کـــەســەن من کـەرد دێوانە
پەی ئەو دەربەدەر بیم جــەو مــەکـانە
پـەی ئـەو دەربـەدەر یـاوام بـەی وڵات
وێم بکەرد وە پەند واتەی سـەربسـات
جــەولاوە تەمـــام ئەهل خـــەریدار
ئەدەور یـوسف جـــەم بین نـە بازاڕ
پیــــرە شنێ بێ ئامـــا نە مـــەیدان
گرتە بێ نە دەست کـلافـەی ڕێسـمـان
واتش بەمـــالک ئامــان ســەد ئامــان
یوسف بدە من بەئی ڕیســـــمـــان
مـــالک بەخـــەندە وات وەپیـــرە شــەن
نمەدان یوسف بەبوچک و کـــەوشـــەن
یەکێ وات: کـە من مـەکـێـشـۆم بەزەر
بدەران وە ئەز مـــانگ مـــونەوەر

یەکێ وات: کە من مەکێشۆم یەکبار
جەعوود و عەنبەر جە موشک تاتار
زلێخا جەو کار کە بی خەبەردار
وە عەزیزش وات: ببە خەریدار
ئەهل خەریدار یەکسەر بەستن لەب
مەدران جە مەیدان بەقەدر و ئەدەب
عەزیز وات: کە من بێ قەرار ئەوم
بە گەنج و بەماڵ خەریدار ئەوم
نە کیسە زەڕش پەرت کەرد پەی مالک
مالک وات: یا خوا هەر نەبی هالک
ئەوسا یوسفش بەئەو پێشکەش کەرد
ئەویش بەهەشتاو پەی زلێخاش بەرد

واتە: ڕۆژێکیان زلێخای نازدار دڵی گەشایەوە و هەوای سەیرانی کەوتە سەر و بەکەنیزەکانی وت: کەژاوەیان هێنا و بەیەکەوە سوار بوون و ڕۆیشتنە دەشت و بێدی و لە گەڕانەوەدا لە مەیدانی شاوە تێ پەڕین و دییان کە خەڵکێکی زۆر لە بازاڕی دیل فرۆشاندا کۆبوونەتەوە، زلێخا پەردەی کەژاوەکەی داوە لاوە و چاوی بەبازاڕەکەدا گێڕا و غولامێکی دی و لە پڕ بێهۆش بوو، کەنیزەکانی بەهەر جۆرێ بوو زلێخایان گەیاندە کۆشک و لە پاش ماوەیەک هاتەوە هۆش خۆی، دایەنێکی پیری بوو هاتە لای و لێی پرسی لەبەرچی بێهۆش بوویت و ئێستا پەشێویت؟ زلێخا وتی: لە بازاڕی دیل فرۆشەکاندا غولامێکم دی، ئەو غولامە هەر ئەو کەسەیە کە من خەوم پێوە دی و گراوی بووم و لام وابوو کە عەزیزی میسر ئەوە و هەر لەبەر ئەو کەوتمە ئەم شوێنە، لەولاشەوە کڕیاران هەر کام هاتبوون بۆ کڕینی یوسف، هەرکام باییەکیان پێشنیار دەکرد. پیرە ژنێک گلۆڵەیێ بەنی بەدەستەوە بوو بەسەرۆکی دیلەکانی وت: یوسفم بەم گلۆڵە بەدە بدەرێ و لە ماڵی دنیا هەر ئەمە شک دەبەم، یەکێ تر وتی من دەیکێشمە زێڕا، یەکێ تر وتی: من دەیکێشمە موشک و عەنبەرا، کاتێ زلێخا بەمەی زانی، بەمێردەکەی وت: کە ئەوی بۆ بکڕێ، ئەوسا عەزیز هات و چەند کیسە زێڕی دایە سەرۆکی دیلەکان و ئەوی لێی سەند و بردیەوە بۆ ماڵ و دایە زلێخا.

سەرچاوەکان

١– یوسف و زلێخا – دانراوی میرزا محەمەدی هەوشاری، تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٠٨.
٢– تەلای دەستەوشار – نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی تیکانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.

شێخ نەزەر عەلی جەناب

۱۳۲٤-۱۲٥۱

ئەم هۆنەرەمان ناوی شێخ نەزەر عەلی و کوڕی محەمەد ئیبراهیمی سەحنەیی و نازناوی جەنابە و بەپێی سەرەتاێ دیوانەکەی کە نەوەکەی کۆی کردووەتەوە، لە ساڵی ۱۲٥۱ی کۆچی لە ناوچەی سەحنەی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا ڕۆیشتووەتە دێی بانیاران و لەلای تەیمووری بانیارانیدا خەریکی فێربوونی پەرتووکی سەرئەنجام و دیوانی هۆنەرانی کوردی یاری بووە و، هەر لەو دەمەدا حەزی لە دانان و هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی کردووە و لە بیست و دوو ساڵیدا ڕۆیشتووەتە تاران و لە لای شا تەیموور ماوەتەوە و کاتێ تەیموور کوژراوە، لە جێی ئەودا دانیشتووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۳۲٤ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی لە دێی قاسم ئاوای شاهی کە لە بیست کیلومەتری باشووری تاراندایە نێژراوە. جەناب یەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کورد دێتە ژمار و، هۆنراوەکانی زۆر دڵگر و تەڕ و پاراو و ناسکن. دیوانەکەی کە بریتییە لە هەزار هۆنراوێک هێشتا لە چاپ نەدراوە. جەناب جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو چەند پەرتووکێکیشی بەزمانی فارسی سەبارەت بەڕێ و ڕچە و ڕێبازی یاری نووسیوە و بەچاپی گەیاندوون و ئەو پەرتووکانە بریتین لە: «اسرارنامه حقیقت»، «خردنامه»، «ضیا المعصومین».

ئەم هۆنراوانە نموونەیەکن لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

یەک ڕۆژێ مەجنوون بەرگ عازیەت پۆش
وەفات لەیلێ شنەفتش وە گۆش

وە داد و بێداد شین و واوەیلێ
لوا نە سوراغ توربەت لەیلێ

دیاش کوودەکێ نە عەقڵ کامڵ
خوەش سیما و سوورەت ڕەعنا و ڕۆشندڵ

سوراغ مەزار لەیلا پەرسا لێش
کوودەک وات مەجنوون خوار خاتر ڕێش

ئەگەر تۆ عاشق دڵبەر پەرەسی
پەی جەقەبر لەیل، ژ من مەپەرسی

بچـۆ قـەبر لەیل وێت جـوسـتـوجـۆ کـەر
ژ هەر مـەزارێ مـشـتـێ خـاک بۆکـەر
ژ هەر مـەرقـەدێ بۆی عـەشق خـێـزا لێش
بزانە جـەسـەد دڵبـەر ها نە تێش
ژ هـەر توربـەتێ بـۆی وەفـا ئـامـا
بزانە جـەسـەد لەیلت ها نەو جـا
جـە ئەو بۆی وەفـا لەیلێت پەیدا کـەر
پەیمان بەسـتـەت بیـاوە نە سـەر
مەجنوون نەڕای عەشق دەرکەر ئەو خوازی
ژ کـوودەک ئامـووز دەرس عـەشـقـبـازی

واتە: ڕۆژێکیـان مـەجنوون هەواڵی مـەرگی لەیلای دڵخوازی بیست و، بەهاوار و شین و گریانەوە ڕۆیشتە گۆڕستان و بەدووی گۆڕی یارەکەیدا دەگەڕا، لەوێدا منداڵێکی جوان و ژیری چاو پێ کەوت و، هەواڵی گۆڕی لەیلای خۆشەویستی لێ پرسی، منداڵەکە پێی وت: ئەی مەجنوون دڵڕیش! ئەگەر تۆ گراو و دڵبڕاو و دڵبەر پەرستی، ئیدی بۆچی هەواڵی گۆڕی ئەو لە من دەپرسی؟ بڕۆ خۆت بەدووی گۆڕی لەیلات بگەڕە تا دەیدۆزیتەوە و، کاتێ گەیتە هەر گۆڕێک مشتێ خاک هەڵگرە و بۆنی بکە، ئەگەر بۆنی ئەوین و ئەمەگ لەو خاکە بەرز بووەوە، بزانە کە یارەکەت لەوێدا نووستووە، دەسا دڵخوازەکەت بەبۆنی ئەوین و ئەمەگ پەیدا کە و وانە و دەرزی ئەویندارییی فێر بەو خۆت لەم دەربەدەریە ڕزگار بکە.

٢

ڕازیم کـوشـتـە بووم وەتیـغ ئەبرووت
تا ڕەنجـە نـەوون ئەو دەس و بـازووت
ڕازیم کـوشـتـە بووم من وەخـەنجـەرت
خـوێنم بـڕیـزوو وە خـاک دەرت
من سـەر بەخـاکت زاهد لەو بەراز
نیـازمـەن کـەمـتـر مـەگـیـروو نەمـاز
من خـانەنشین توو هەر هـایتـە سـەیر
من نە فکرتوو، توو نە فکر غـەیر

من هەر هام نە فکر ئەودانەی خـــالاّن
توو هەر هایتـــە فکر من دەی وە تالان
مـە مـەیلم نیـیـەن وە توو بووم بیـزار
توو دەس وەردار نیت نیـشت ها نەکـار
گـەنج بَووت چون ساکن نەوێرانەبووم
نەورۆ مـــــەترسم پاک دیوانە بووم
من کـــــە مــــەزانم های نە بەهانە
چون دلّ خـوەشی کـەم وە ئی ئەفسـانە
خـوین گـشت عـالەم نەپات مـەریزوون
دلّ توو وە حـالّ کـەس نمەسـووزوون
ئەرتوو های نەفکر غـــەم جــــەهانی
کـەی ڕەسـیت وەداد یەک مـوسلمـانی؟

***

واتی: بی ســـەبری وەکـــام نارەسی
چە بکەم ئاخـــر ســەبرم تەمـــام بی
نە سـەر مـەتوانم نەرات کـەم جـودا
نە مــــــەتوانم نە بەندت بووم ڕەها
چەندین سالّ دوخوەم نەدیم ڕووژ خوەش
چەنی هیـجـرانت هام نە کـەشایکەش
مـــەترسم بنم ســـەر نە شـــەیدایی
ئاخــر بکیـشــوو کـار بەڕیسـوایی
وەی دەردە ئاخـــر وەمن بوو سـەرسام
هەم من و هەم توو هەردوو بوویم بەدنام
ئەر دل هەوای عــەشق دیگەری دیری
غــــەیر توو چاو نە دلبـــەری دیری
ســزاش هەر ئیـدەن بکیـشـوو ئازار
بووت نە کـەمــەند زولفت گـرفــتـار

وەلی عەشق تـوو کـاریٚ پیش کـەردەن
کـە سـەر وە دنیـا و عـوقـبـا ویەردەن
شـەراب عەشـقت عـاشـقـان مەس کەرد
چون مـوغـزادەگـان ئاتەش پەرەس کـەرد
تیـر غـەم نە جەرگ عـاشـقت کـار کـەرد
عـــاشق لاجـــرەم وە دنیـــا ویەرد
تـوو چەنـی عـــاشق هەر نە جـــەفـــانی
چەنی ڕەقـــیـــبـــان شـــاد و خـــەندانی
وەعدەی وەسل تـوو کەفت نەرووی مەمات
حـــەیف ئاو حـــەیات تکیـــان نەظولمات
تـوو کـــــە دەرد دل حـــــاڵم مـــــەزانی
پەی نە گـــریەی مــــە ئەرا خــــەندانی
دیدەی مـن گـــریان لەو تـوو خــــەندان
زلیـــــخـــــا نـە تەخت، یوسف نەزندان
یەک ماچیٚ نەزر کـەر پەی دووس سـەلایە
ئاخـــــــر تـەســـــەدووق ڕەفع بـەلایە
بەخت مـن وە لای تـوو ســـیـــا بیـــە
زولم وە بی گـونـاه کــەی ڕەوابیــیــە؟
تاکەی های نەقەسـد عەقل و سـەروماڵ
مـەر کـفـرەن وەدووس بپـرسی ئەحـواڵ
مـن وە ئاشـنـایـی کـــــــەردی دیوانـە
ئاخـــر پاکـــیـــشـــان بیت وە بێگانە
چون کـەشـتـیم غـەرق گـیـژ گـردابە
ئەگــەر ڕەحم نەکـەی حـاڵم خـەرابە
ئومـیـد فـرەم گـشت وە کـەم گـوزەشت
ئەیام عـومـرم گـشت وەغـەم گـوزەشت

***

تـوو کـە حـەرف مـن مـەکـەی فـەرامـووش
پەس تـوو بواچە تـا مـن بکەم گـــووش

واتی: گـیـان بدەم وە وەسل بڕەسم
چ سەودای مفتی کەفتەن وە دەسم
نە دەولەت وەسل نەدەی سەبووری
ئیسا چە بکەم وەی دەرد دووری
شیوەی لوتف توو گشت جەور و جەفاس
من تاقەت نەیرم ماچی بی وەفاس
عەکس لەوانت کەفتەن وە شەراو
حەیرانم ئاتەش چون کەفتەن وە ئاو
یەک قەترەی نە ئاو لەوت بچەشم
تا دەست نە لەذەت عالەم بکەشم
هەر کەس ئابڕوو نەریخت نە دەرش
ئەو عاشق نییەن خاک بۆ بەسەرش
ڕووژێ کەسوورەت توودای نیشانم
شیشەی نامووسم وە سەنگ شکانم
سەوگەند بەچاوان مەست توو وەردم
دیدە بەدیدار کەس باز نەکەردم
وەلی غەم توو کاری پیم کەردەن
وەطەن مەئلووف وە یادم بەردەن
حەکیم وە نالەی من شەو بیزار بی
ئاما پەی سەحەت من دیش بیمار بی
دەرد توو دەوا نەیری بی گومان
خوەشی لیم بڕی دەرد بی دەرمان
دەردێ کە پەرێ عەشق خووبان بوو
کافر کەسیوەن فکر دەرمان بوو
یەک دەردی داشتم من وەیادگار
دەرد هیجر توو کەردش بەهەزار
بەلکم دەرد من بکەری چارە
فکری کەی وەحال خەرقەی سەد پارە

ئەر چێ خەندەی توو گشت غەمزە و نازە
مـــایەی جـــەمـــعـــیـــەت عـــومـــر درازە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! من حەز دەکەم کە بەشمشێر و تیغی برۆکانت و خەنجەری برژانگەکانت بکوژرێم و، خوێنم برژێتە خاکی بەر دەرگاکەت، ئەوا من لەبەر تۆ بوومەتە گوڵۆڵە و لە کونجی ماڵدا داکەوتووم، تۆیش هەر های لە کەشم و نەشمی خۆتدا، من کە بیر لە دانەی خاڵت دەکەمەوە، تۆ بیر لە تاڵانکردنم دەکەیتەوە و من نامەوێ کە لە تۆ بێزاربم، بەڵام تۆ دەست هەڵناگری و چزمت ها لە کارا، دیارە پەڵپ و بیانوو دەگری و دەتەوێ من تیا بەری، ئیتر چۆن دڵ بەتۆ ببەستم و خۆشی بکەم. ئەگەر خوێنی هەمووی خەڵک لەبەرپیتدا برێژرێ، دڵت بەحاڵی کەسێک ناسووتێ، من تاوانی خۆم نییە، تاوانی دڵمە کە کەوتووەتە داوت، جارێکیان پێمت وت: ئارام گرتنت بێهوودەیە و بەهیوای دڵت ناگەی، من چ بکەم، ناچارم نە دەتوانم سەرم لە رێتدا دانم و، نە دەتوانم خۆم لە بەندت رزگار کەم، من ئەمە چەند ساڵە گراو و دڵبڕاوی تۆم و رۆژی خۆشم بەخۆمەوە نەدیوە، لەوە دەترسم کە شێت و لێوە بم و، لە رێی ئەوینتا ریسوا و بەدناو بم، چونکە شەرابی ئەوینی تۆ گراوان و دڵبراوان مەست و سەرخۆش دەکا. دەسا جامێ بادە و ماچێکم پێ بدە با ئاگری ئەوینی دڵ و دەروونم دامرکێ و داساکێ، بەختی من دیارە لای تۆ رەش بووە، ستەمکردن لە بێ گونایەکی وەکو من چۆن دەوایە؟ بۆ خوا دەردی دەروونم چارە بکە و لەم پەژارەیە رزگارم بکە.

٢

یەک کـــەج نـــهـــادێ مـــە رد حـــیـلەگـــەر
یەک رۆژ وشـــتـــرێک ئاوەرد وە نەزەر

واتش: ئەی وشتر هیچ جات خاس نییە
دڵ خوەشیت لە چەس جایکت ڕاس نییە

وشـــتـــر واتش ئەی کـــەجـــرەو کـــەج بین
عـــــەقڵ ها نەهەوا توو هـای نەزەمین

نیگاکـــەر بوین چون چینیم خـــاســـە
قـــامـــەتم چەفـــتـــە رەفـــتـــارم راســـە

بـــارهـــا نـــەپـــشـــت و زەوقـــم هـــا نـــە دڵ
یەکـــدەم کـــەج ناچم تا ئاخـــر مـــەنزڵ

تا پەرهـــێـــز بووم ئەلوقـــمـــە حـــەرامـــی
مـــــەهار نەســـــەرم پەرێ نیکنامـی

چون خەر بی ئەوسار هایتە زیانی
توومەر های نەسەر کەجی و نادانی
ئادەم کەج ڕەفتار ئاخر چەی خاسە؟
خوەشی توو یەسە قامەتت راسە
مەرد بیَ ئینصاف ڕەحمش کەمتەرە
چون کە نە کردار وێش بیَ خەبەرە
ئادەم عەیب جوو وە ڕەحمەت دوورەن
دیدەی عەیب بینان وە هونەر کوورەن
عەیب جوویی پیشەی مەردوم زشتە
یەقینش باریک تەبعش دورشتە
ڕاستی سەرمایەی عومر درازە
موشتەری گوناه مەرد کەج بازە
ڕاگەی حەقیقەت میهرەبانییە
مردن وادەی ڕاست زندەگانییە
ڕاستی بەهشتەن پەریَ راسانەن
ئاگر دۆزەخ پەی کەج تەبعانەن

واتە: پیاوێکی فێڵەباز ڕۆژێکیان لەگەڵ وشترێکدا کەوتە وتووێژ و پێی وت: ئەی وشتر سەرتاپات خوارخێچە، دیارە هیچ دڵخۆشییەکت نییە. وشتر پێی وت: ئەی فێڵباز، خۆ من وەکو تۆ نیم، گەرچی لەشم نارێک و نالەبارە، بەڵام ڕەوشت و ڕەفتارم چاکە، بار هەڵدەگرم و بەبەشی خۆم ڕازیم و لە ڕێی خراپەوە ناڕۆم، کەچی تۆ هەر هاتیە بیری خراپە و فروفێڵ، دڵخۆشیی تۆ هەر ئەوەیە کە بەژن و باڵات ڕاستە، بەڵام لە کردەوەی خۆت ئاگەدار نیت، ڕاستی سەرمایەی تەمەنێکی درێژە، بەڵام فێڵبازی کاری فێڵەبازە، ڕاستی بۆ پیاوانی ڕاست بەهەشتە، ئاوری دۆزەخ بۆ پیاوانی خراپ و فێڵەباز هەڵدەگیرسێ.

دیوانەکەی جەناب کە بەهۆی نەوەکەیەوە کۆ کراوەتەوە، هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١– بەسەرهاتی جەناب – نووسراوی شێخ حەمەباقری تەیموریان، (دەستنووسە).
٢– دیوانی جەناب – کۆکردنەوەی شێخ حەمە باقری تەیموریان.
٣– مشاهیر اهل حق – تالیف صدیق صفی زادە – تهران، ١٣٦٠.
٤– بزرگان یارسان – تالیف صدیق صفی زادە– تهران، ١٣٥٢.

جەواد خانی گەڕووسی

١٢٥٢-١٣١٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی جەواد و کوڕی ئەحمەد خانی گەڕووسییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە گەڕووسدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لە لای ئەو فێری وێژەی فارسی و عەرەبی و خۆشنووسی بووە و لە تافی جوانیشدا جاروبار هاتوچۆی هەوشار و کرماشان و تارانی کردووە و چەند جارێکیش چووەتە قوم و کاروانێکی ئەسپەهان و شیرازیشی بووە. لەم هاتوچۆیەی بۆ هەوشار و کرماشان پەڕاوە کوردییەکان وەکو: خەسرەو و شیرین و یوسف و زلێخا و بارام و گوڵەندام و وەنەوش و بەڕەزا و شێخ سەنعانی کەوتووەتە دەست و بەهۆی خوێندنەوەی ئەو پەڕاوانە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراو و وێژەی کوردی و هەر لەو کاتەوە دەستی داوەتە هۆنراو هۆنینەوە، ئینجا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی گۆران و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی نالی کردووە و لە پاشا بووەتە میرزا و هۆنەری تایبەتی میری گەڕووس و، چەند دێشی لە باوکییەوە بەمیرات پێ گەیشتووە و ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣١٥ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گەڕووس نێژراوە.

جەواد خان بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردی گەڕووس دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، هەڵگوتن هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە لەبەر ئەوەی کۆ نەکراونەتەوە، دەست بەدەست کەوتوون و تیاچوون، بەڵام هەندێکیان لەناو کەشکۆڵەکان و بەیازەکاندا نووسراون و بەیادگار ماونەتەوە. ئەوا بۆ نموونە پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە دێنین کە دەڵێ:

بێ خاوم ئیمشەو، بێ خاوم ئیمشەو
نمەز جە چێشەن بێ خاوم ئیمشەو
دیدە پڕ ئەسرین هووناوم ئیمشەو
وێنەی سەیادان جە کاوم ئیمشەو
جە پشت ڕەهوار شەودێزم ئیمشەو
ژار ئالوودەی هوون پەرێزم ئیمشەو
بە وێنەی فەرهاد مسکینم ئیمشەو
ئاوارەی وەتەن جە چینم ئیمشەو

یوسف نەورین جە چاهم ئیمشەو
پەرێ زلێخا نە ئاهم ئیمشەو
بەدەن نمەدپۆش بەهرامم ئیمشەو
پەرێ گوڵەندام دڵ زامم ئیمشەو
بەوینەیَ خەلیل جە نارم ئیمشەو
جە دەست ئاهر بێزارم ئیمشەو
ئێش خەدەنگان نەجەرگم ئیمشەو
جا گرتەن نەدڵ پەی مەرگم ئیمشەو
بەوینەی خەزان ڕێزانم ئیمشەو
وە بالآی نەمام بێزانم ئیمشەو
پەروانە دەستوور پەروازم ئیشمەو
جەپای شۆڵەی شەم بێ نازم ئیمشەو
شکار کەوان ڕەوێلم ئیمشەو
نە سەربارگەی وەیس من وێلم ئیمشەو
عالەم کەس ناماوە هانام ئیمشەو
ئومێد هەر بەتۆن یا دانام ئیمشەو
کەس بێ کەسان مەلوولم ئیمشەو
زام زەدەی نەمام نەوتوولم ئیمشەو
نەوڕەس و نەوبەر، نەوباوم ئیمشەو
دەهەن غونچەی گوڵ بۆ ساوم ئیمشەو
ڕازڕێزەی نەبات ڕێزانم ئیمشەو
بۆی عەتر عەنبەر بێزانم ئیمشەو
یا شا تۆ بدەر نەجاتم ئیمشەو
ئەر نەجات نەبۆ مەماتم ئیمشەو

واتە: نازانم هۆی چییە کە خەوم لێ ناکەوێت، خۆ ئەوەندە گریاوم و ئەسرین لە چاوانمەوە هاتووەتە خوار، ئێستا لەجیاتی فرمێسک، خوێناو لە چاوانمەوە دێ. لەسەرلێشێواویی خۆمەوە، وەکو نەچیرەوان ئاوارە و دەربەدەری دەشت و کێو بووم و، وەکو

خەسرەوی پەروێز دڵم خوێنە و بەسواریی شەودێزەوە بەدووی شیریندا دەگەڕێم و، یا وەکو فەرهاد شێت و شەیدای جوانیی شیرینم و بۆ ئەو لانەواز و ڕەهەنە بووم و، وەکو یوسف کەوتوومەتە ناو چاڵ و هەر ئاخ هەڵدەکێشم و، وەکو بارام بۆ گوڵەندام لبادم کردووەتە کۆڵ و دەسووڕێمەوە و، وەکو ئیبراهیم کەوتوومەتە ناو ئاور و گیرۆدەی دەستی گاورانم و لە گیان بێزارم، خودایا دەسا چونکە زوێر و دڵتەنگ و پێکاوی تیری ئەوینی دڵبەرم یا بمگەیێنە بەدڵخوازەکەم و دڵی ئەوم بۆ نەرم کە و، یا مەرگم پێ بدە و لەم گێرە و کێشە ڕزگارم بکە.

سەرچاوە:

١- تەلای دەستەوشار - نووسراوی: صدیق بۆرەکەیی - تیکانتەپەی هەوشار،١٣٤٤.

٢- بەیازێکی کۆن کە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

حەیران عەلیشای مایدەشتی

١٢٥٢ - ١٣٢٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەی حەمە ساڵح و نازناوی حەیران عەلیشایە کە لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە مایدەشتی کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە سەرەتا لە قوتابخانەدا خەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە کاشان و لە لای حاجی شێخ حەمە حەسەنی کاشانی ماوەیەک ماوەتەوە و خەرقەی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە کرماشان و لە پاشا چووەتە مەشهەد و کەربەلا و چاوی کەوتووەتە گەلێ لە زانایانی ئەو شوێنانە و پاشان گەڕاوەتەوە کرماشان و نزیکەی سی ساڵ خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە بووە تا لە ساڵی ١٣٢٣ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی کرماشاندا لە تەنیشت گۆڕی مزەفەر عەلیشادا نێژراوە.

حەیران عەلیشا یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی هۆنیوەتەوە و، لەگەڵ میرزا عەبدولقادری پاوەیی و دەروێش قولی کرندیدا ئاشنایەتی و دۆستایەتیی هەبووە و گەلێ نامەیان بەهۆنراو بۆ یەکتر ناردووە.

بەبێ شک حەیران عەلیشا لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا بێ وێنە بووە و، بیر و کەڵکەڵەی ئەو لە هۆنەرانی تری کرماشان بەرزتر بووە، وردیی مانا و جوانیی وشە و بیری جوان هەر لە دەست ئەو هاتووە.

حەیران عەلیشا وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی سروشتە جوانەکەی

کوردستان و گراوی شۆخوشەنگیی نازداران بووە، بۆیە کەوتووەتە سکاڵا و گلە و گازندە و هانا لە دەست چاورەشان و شۆخوشەنگان دەکا و دەڵێ: ئاخ لە دەست کیژانی چاورەش و مەیگێڕانی مانگ ڕوومەت. ئەی مەیگێڕ بەقوربانی مەستی چاوت بم، پیاڵەیەکی بادەم پێ بدە تا خەم و پەژارەی دڵمی پێ داساکێنم و پەردەی شەرم بدڕم و دەردی دڵی خۆم هەڵڕێژم و مەبەستم بێژم:

هانا داد نەدەس چاورەش چاورەشـــان

ساقی ساقییان، مانگ مەهوەشان

ناو کـــەس نەوەی غـــەیر ژ ناو مـــەی

گۆش وەکەس نەدەی جوز لە ناڵەی نەی

ســـاقی وە فـــیدای مـــەسـیی چاوتم

جـای درەنگ نییـەن وە فـیدای ناوتم

نە فنجـــان خـــوم یاقـــووت لەوان

پڕ کـــەر جـــام مـــەی وە یاد شـــەوان

بدەر وەدەســــتم وە تەوفـــیق حــــەق

تا پەردەی حـــەجـــاو لەنەو بکەم شـــەق

سەی ساڵح عاشق خواجای قەنبەرەن

نوور ئەو لە نوور حـــــەی داوەرەن

حەیران بەبیرێکی ورد دەکەوێتە ناو کۆڕی فەلسەفە و دەڵێ: سینگم پڕ لە گەنج و گەوهەر و جەواهیر کۆکۆ لە ناو خەزانەی سینەمدا کۆبووەتەوە و کێوی تووری دڵم ئاگری لێ هەڵدەستێ و وەکو شەوی نەورۆز ڕوون بووەتەوە و، ئەمەش بەهۆی پیت و پیزی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە کە منی خستووەتە سەر ئەم ڕێگە، هەر ئەمە بەسە کە خوای مەزن پێی فەرمووە: (لولاک لما خلقت الافلاک) واتە: ئەگەر تۆ نەبووایت، چەرخەکانی ڕۆژگارم بەدی نەدەهێنا، لە دەرگای داوەر گەدایی دەکەم، نەک هەر من، بەڵکو پادشایانیش گەدایی لێ دەکەن. دەسا ئێوەش هەروا دەستەوسان دامەنیشن و دڵی خۆتان خۆش مەکەن، چونکە لە ڕۆژی پەسڵاندا ڕۆژ لەبەرچاو بنیادەم دەبێتە شەو، دەبێ هەر کڕنۆش و سپاس و ستایشی خوای تاق و تەنیا بکەن، تاکو بەدیتنی ئەو شادمان بن:

هامسەران سینەم، هامسەران سینەم

گەنجوور گەنجی ناس لە سەدر سینەم

جـــەواهیــر کــۆکــۆ هـا لە خـــەزینەم
دەفن کـــەردەن قـــادر نەتۆی دەفـــینەم
کـــۆی توور قـــەلبم ئاتەش ئەفــرۆزەن
ڕۆشــن وێــنــەی نــار لــەیــل نــەورۆزەن
دورج دەهـانم گـــەوهـەر نیـــشـــانەن
تـێغ زوانم ئـاتـەش فـــشـــــانەن
لە نـافــەی زوان، وەمــوشک ئامـــێـزی
شـــەکـەر باشـی کـەم وەشـــەکـەر ڕێزی
هەریە بەس لە حەق فـەرد تەنیـای پاک
عـــەقڵ کــول واتـا (ومـــا عـــرفناک)
جــــەوابش ئامـــا لە ئێــــزەد پاک
(لـولاک لما خـلـقـت الافـــــــلاک)
لە دەرگــای داوەر مـــەکــەم گـــەدایـی
لە بـەنـدەگـی دەم کـــۆس خــــودایـی
قـــودرەت نمای بین لە مـــەهـ تا مـــاهـی
گـەداییش مـەکـەن لە عـەین شـاهـی
غـــافڵ مـــەنیـــشـن ئەو بـارن وەیاد
هەر کەس وەخەیاڵ وێش کەردەن دڵشاد
من لە من نیــیـــەن هـەرچ هەن ئەوەن
لە ڕۆژ ڕۆشـن کێ مـــاچۆ شـــەوەن
گـــــــۆش دڵ بـەدەر وە ڕێـزەی ڕازم
عـالـەم پڕ کـەردەن نـەشـئـەی ئاوازم
بو تا بنیــشـــیم وە بێ قـــیل و قـــال
(کـالمیت) بییـــەن (یدی الغـســـال)
ســەی ســاڵح لە پای سایەی نیـهـاڵی
باو تـا بکەریم شـــوکـــر ویسَـــاڵی

حەیران سـەبارەت بەمـەیگێڕ و مـەیخـانە دەڵێ: من هەر لە ڕۆژی بەرینەوە مـەیگێڕی مـەیخانە بووم و لەم ڕێگەوە ڕۆیشتـووم و خـەریکی خواردنەوەی بادەی یەزدانی بووم، سا بەڵکو خوا بەزەیی پێما بێت و ڕزگارم بکا:

ساقسی مەیخانەم، ساقیی مەیخانەم
من هەر لە ئەزەل ساقی مەیخانەم
سەنعان و تەرسای کلیسا خانەم
لە دوردی کەشان یەکتای یەگانەم
سا تعەن لە من بۆی عەبیر و موشک
چون نەهەنگ موحیت سەهبا مەکەم خوشک
کەتمانم لە سر پەرێ ئەغیارەن
شاهید قەولم (الوالا بصارن)
سەید لە باطن ذات باقیەن
لە زاهر مینا و سەهبا و ساقیەن

حەیران بەسۆزێکی بڕۆنییەوە ڕوو دەکاتە مەیدانی خاڵخاسان و دڵبەرانی گوڵەندام و بەدڵدارەکەی دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم تۆ بڕوامت دایە تالاّن و منیش بەهیوای جوانیتم و تۆیش بەزنجیری زوڵفت ئیخسیرمت کرد و، بەتیری برژانگەکانت ڕیشەی جەرگمت کاری کرد، بەلاّم دڵم بەوە خۆشە کە بەهۆی چاوانی مەستەوە سەرخۆشم، کێ دەڵێ کە من سەرمەستی بادەم و دوو دیدەی مەستت منی سەرخۆش کردووە. ئەی خوا داد لە دەستی چاوڕەشەکان، ئەوەندە تۆبەم کرد کە خۆم لەوان لادەم، ئێستا دەڵێم، تۆبە لە دەست تۆبە، من بۆ کوێ بڕۆم و بەهەر کوێدا بڕۆم هەر گرفتارم:

دڵبەر تۆ دینم، دڵبەر تۆ دینم
تۆ دای وە غارەت ئیمان و دینم
لە جارِ حوسنت من خۆشەچینم
چون دوزد ڕازەن های لەکەمینم
جوان بیم لە عەشق تۆ پیرم کەردی
وە زنجیر زوڵف ئەسیرم کەردی
زوڵف تۆ بیەن وەدام بەلاّم
یەچووی بەلاّیوەن کەردەن مویتەلام
تیر موژگانان دیدەی خوماری
لە ڕیشەی جەرگم تۆ کەردی کاری

مەستیم لە نەشئەی مەستیی چەمانەن
چەمانت فیتنەی ئاخر زەمانەن
کێ وات من مەخموور جام شەرابم
دوو دیدەی مەستت کەردەن خەرابم
خودا داد لەدەس چاورەش چاورەشان
خوشخۆ، خۆش لەهجە شیرین مەهوەشان
لە بەس تۆبەکەم مەشکێن تۆبەم
تۆبە تۆبەم بۆ لەدەست تۆبەم
من وەکۆ بچم ڕوو وەکێ بارم
وە هەر جا مەچم هەر گرفتارم
سەی سالح تۆ دۆست شاه مەردانی
پەی چی خاتر ڕێش بار عوسیانی

حەیران لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرێ و گرفتارییە کە سەبارەت بەیارەکەی چەشتوویەتی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ: جوانیی یارەکەمم بەچاو دی و، ئەم چاوپێکەوتنەمە هەم لە وریاییدا بۆ هاتە دی و هەم لە خەودا، پێویست ناکا کە ئەم مەبەستە بسەلمێنم و، یا شایەتێ بێنم، من خوام بەتاق و تەنیایی چاو پێ کەوتووە. ئەگەر بڵێی ئەمە کفرە، ئەی ئیسلام کامەیە؟ سینەی بێ کینەم پڕ لە تیشکە و تاریکی لە دڵمدا نەما و دیارە هەموو شتێک لەناو دەچێ، جگە لە خوای مەزن نەبێ، چونکە زمانی کوردیم قسەی خوایە و، ئەگەر دژی دینە، خۆ خوا فەرموویە: دینی خۆم بۆ خۆم و دینی خۆتان بۆ خۆتان.

دییەنم وەچاو، دییەنم وەچاو
جەمال دڵبەر دییەنم وە چاو
بێ حجاب لە پشت، بێ پەردە لەناو
هەم لە بێداری، هەم لە دڵەی خاو
لازم نەدارۆ سوبووت و شاهید
من خودام دییەن وە خودای واحید
ئەر ما چی کفرەن پەس ئیسلام کامەن
پایەی ئیمانت لە چ مەقامەن
سینەی بێ کینەم مەملوو لە نوور بی
ڕەفع زوڵمەت بی تەجەللیی توور بی

وێش فەرما قازی (من استقضاه)

(کل شی هالک الا وجهه)

لسان کوردیم کەلام حەقەن

واتەی من کەلام حەق موتڵەقەن

ئەگەر موخالف دین موبینەن

(لکم دینکم ولی الدین)ەن

حەیران دیسان لەم بارەوە دەڵێ: من مەست و سەرخۆشی ئەوینی یارم و لەوانەیە کە پەردە لە ڕووی ڕازەوە هەڵگرم و هەموو شتێ بدرکێنم و ڕازی نهێنی هەرچی هەیە دەری خەم و هەموو شتێ بۆ خەڵک ڕوون بکەمەوە تا ڕاستەقینە بۆ مەردوم دەرکەوێ:

من لە عەشق یار، من لە عەشق یار

مەست و مەخموورم من لەعەشق یار

وەقتە هەڵگرم پەردە لە ڕووی کار

بێ حیجاب وە خەلق فاش بکەم ئەسرار

بنمانۆم پێشان ڕاز نیهانی

هەرچ هەس لە پشت پەردەی پەنهانی

پەردە وە پەردە ئەڵگرم یەکجار

فاش بکەم ئەسرار وە خەلق خودا

مەعلووم بۆت پێشان نوکتەی حەقیقەت

کەس نەکەی ئینکار ئەهل تەریقەت

تاکە فارغ بۆن لە گێج گەردوون

تەکیە دەن وەلوتف دەهەندەی بێ چوون

جای درەنگ نییەن کارخانەی باری

مەرۆێش ژ کەرەم بکەرۆ کاری

سەی ساڵح ژ سڕ وەحدەت ئاگاهەن

گوفتەی ئەو کەلام عەبد عەلی شاهەن

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی حەیران عەلیشا پتر لە باری خواناسی و سۆفیەتییە، هەر ئەو ڕێگایەیە کە حافز و سەعدی و مەولەوی لەسەری ڕۆیشتوون لە پارچە هۆنراویکی تریدا

دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم! من لەبەر تۆ خاچم خستووەتە ملم و بوومەتە موغ و خەریکی بادەفرۆشیم، دڵم وەکو گوڵاڵە ڕەنگین بووە و وەکو فەرهاد بۆ شیرین لە کێوی بێستوون دام و، ئەویندارن و گراوان لە مەیخانەکەمدا مەست بوون و بۆ عەزرا بوومەتە وامیق و، لە دەشتی شەیداییدا بۆ لەیلێ وەکو مەجنوونم لێ هاتووە و، وەکو بارام لبادێکم کردووەتە کۆڵ و کەوتوومەتە دەشت و چۆڵ، هەر کەسێک بۆی ئەوین لە ماڵیەوە بێ، گیانم لە ڕێیدا بەخت دەکەم، چونکە من شەیدا و گراوی مێردی بەتوولم و لە ڕێی دین و ئاینەوە دەڕۆم:

زوننار وە دۆشم، زوننار وە دۆشم
من تەرسا بەچەی زوننار وەدۆشم
موغ و موغ بەچەی بادە فرۆشم
پیر پڕ ئیدراک با عەقڵ و هۆش.

کۆی دڵ لالە ڕەنگ بییەن وە هوونم
شیرین و فەرهاد کۆی بێستوونم
عاشقان مەستن گشت لە مەیخانەم
وامق و عەزرای دەور زەمانەم

خەراباتیان مەحو مەفتوونم
لە سەحرای جونوون لەیلێ و مەجنوونم
وێنەی شا بەهرام نمەد وە دۆشم
من لە عاشقان حەڵقە نەگۆشم

چون کۆان خەمم، چون خەدەنگ ڕاسم
خادم پیران کوهنە خەواسم
هەر کەسێ بۆی عەشق بەیۆ لەیانەش
گیانم وەفیدای خشت کاشانەش

پیرە غولامان عاشقان پێش
غەیر لە کەمترین کەس نەمەندەن لێش
موحەببەت چاوش عەلەم وە دۆشەن
چوی سوڵتان عەشق هەر نەخرۆشەن

من لە عاشقان زموج بەتوولم
ماچۆم مەباد نەکەن قەبووڵم

من لەی ئاخـــرە چوی بێ کـــەمـــالاَن
بووم وە واز گـــفت وات ســـالاَن

دیوانەکەی سەی ساڵح کە نزیکەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەناوی (کنز العرفان) بۆ جاری یەکەم لە ساڵی ١٣٣٦ی کۆچی لە کرماشان لە چاپ دراوە و گەلێ هۆنراوی تریشی بەفارسی و کوردی هەیە کە لەناو دیوانەکەیدا نین.

دڵبـــەر تۆ کـــوردی، دڵبـــەر تۆ کـــوردی
من تۆ مـــەشناســـۆم مـــەزانۆم کـــوردی
ســـــــاقـی دڵڕوبـا بادەی بـێ دوردی
ومیـەک نـیـم نـیـگـا دڵ لـە مـن بـردی
تـۆ تـاڵـب من، مـن تـاڵـب هـالـەکــــۆ
پەس مـــەتڵـــووب کـــێـــیـــەن تاڵب تۆ
بایەد چون جـــارچـی جـــاڕ بدەم لە نۆ
تاڵب و مـــەتڵـــووب بایەد وەی تـەور بۆ
(ســـەی صـــاڵح) ئانی غـافڵ مـــەو ژ ئەو
دڵبـــەر بێـــدارەن هـەر تۆ های لە خـــەو

واتە: ئەی دڵبـەر تۆ کوردی من تۆ دەناسم و دەزانم کوردی مەیگێڕی دڵڕفێنی بادەی بێ خڵتی بەیەک نیو نیگا دڵی منت برد تۆ ویستەری من و من ویستەری تۆ ئەی ویستراو کێیە و ویستەر ها لە کوێ دەبێ وەکو جارچی سەر لە نوێ جاڕ بدەم ویستەر و ویستراو دەبێ بەو جۆرە بێ (سەی صاڵح) ماوەیێک لە ئەو بێ ئاگا نییە دڵبەر وریایە و هەر تۆ لە خەودای سەی ساڵح لە پارچە هەڵبەستێ ترا دەڵێ: من کورد عاشق مەست و خەرابم تۆ وە عەرەبی مەدەی جەوابم.

(سەی صاڵح) عاشق خواجەی قـەنبەرەن
گوفـتـەی ئەو کەلام ساقـیی کـەوسـەرەن
مـــوشـــتـــاق لەقـــای حـــەی حـــەیدەرەن
لەفـــزی گـــەوهـەر بار ئـیـــمـــان پەروەرەن

واتە: من کـوردی ئەویندار، مـەست و سـەرخۆشم تۆ بـەزمـانـی عـەرەبی وەڵامم دەدەیتـەوە (سەی ساڵح) گراو و سەوداسەری خواجەی قەنبەرە قسەی ئەو قسەی مەیگێڕی کەوسەرە ئارەزوومەندی پێگەیشتنی شێری خوایە قسەی وەکو گەوهەرە و بڕوا دەپەروەرێنێ.

سەرچاوەکان

١- كنز العرفان - حيران على شاه ماهيدشتى - كرمانشاه، ١٣٣٦ی کۆچی.

٢- پارسی گويان کرد - تاليف صديق صفى زاده - تهران، ١٣٦٦ .

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەیران عەلی شا.

میرزا عەبدولقادری پاوەیی

١٢٦٤-١٣٢٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولقادر و کوڕی محەمەد کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٤ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ماوەیەکیش لە کاشتەر و سنە بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٧ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵی لە کرماشاندا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

میرزا عەبدولقادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی دڵداری و ئاینی و کۆمەڵایەتییە، دوو چیرۆکی تری بەناوی «کولە و عاینەمەل» و «ئاسمان و زەوی» بەجوانترین شێوە بەهۆنراو هۆنیوەتەوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە سەبارەت بەسروشت کە دەڵێ:

شنۆی سەحەرخیز، شنۆی سەحەر خیز
شنۆی سەرکاوان نەسیم سەحەر خیز
وەهار وە رەونەق زمستان وە بێز
مەحرەم وەحەرەم سەرای شای پەروێز
شانای تای توغرای زوڵف تەتاران
هام ڕاز وهام دەرد دیدە خوماران
دەوای ئێش و زام دەروون پڕ دەردان
هام شەریکی دەرد هەناسە سەردان
سا دەخیل شەماڵ تاقەتم تاقەن
دڵ نە مەوج کێج سەودای فیراقەن

جەستەی پەشێو حاڵ شادیی بەتاڵم
پەی دووریی ئازیز وێرانە ماڵم
یاوای (زاوەڵی) ساتێ بناڵە
جەتەنخوایی من پەی کۆی (قەزاڵە)
سەوزان لێلاخ دیارەن جە دوور
(کەل عاشقان)، (زەڵم) و (شارەزوور)
زویری پارچەی وەیس یەمەن ماڵ
قولەی پیر رۆستەم (هەیبەت) و (سارال)
توخوا نگا کەر چ خاس دڵگیرەن
چاگە وەیەردی شەماڵ بێمیرەن
جە (بێمیر) بەرشیت (هەولی) و (سەراوەن)
سەرمایەی سیحەت حەیات پاوەن
دایم ئارامگەی جەرگەی یارانەن
جای عەیش و نیشات چەم خومارانەن
نازک خەیالان پاسەشان واتەن
(هەولی) کەوسەرەن رووی سەربیساتەن

واتە: ئەی بای شەماڵ! ئەی هاورازی خەسرەوی پەروێز، ئەی شەکێنەری زوڵفی نازاران و ئەی هاوراز و هاودەردی چاومەستان، ئەی دەوای ئێش و زامی دەروون پڕدەردان و ئەی هاودەردی هەناسە سەردان. هانا ئەی شەماڵ ئارامم نەماوە و دڵم لە دووریی یار پڕی بووە لە خەم و پەژارە و، بۆ دووریی خۆشەویستەکەم ماڵم وێرانە. دەسا کاتێ کەیشتیتە (زاوەڵی) و لە کێوی (قەزاڵە)وە تێپەڕت کرد، شیناوەردی لێلاخ و (کەلی عاشقان) و (زەڵم) و (شارەزوور) لە دوورەوە دیارە، لووتکەی (پیرڕۆستەم) و (هەیبەت) و (سارال) چاک تەماشا کە بزانە کە چەندە دڵگیرە، ئەوسا دەگەیتە سەرچاوەی هەولێ کە شوێنیکی زۆر خۆش و بەرژەوەنداری شاری پاوەیە و ئاوەکەی سازگارە و دەڵێی کەوسەرە. لە پاشا دەڵێ:

ساتێ ساکن بەر ئەمجار وە ڕاسی
مەبۆ تۆ قیبلەم بەی تەور بشناسی
جەو دوما ماوەر عوزر و بەهانە
نامش وەشەش حەرف نەی فەردەزانە

پەری دەســـتـــوورەن مـــەلایک زادە
خــاوەن ســپــا و ســان تـەمــام ئامــادە
عەنبەران سەف سەف چنووران چین چین
کـــــەردەن وەپەرچین دایـرەی جـــــەمین
گـێسـوو چون کـەمـەند قـەترانی زەنگی
چون حـەڵقـەی ئەرقـەم هەژدەهای جەنگی
دوو دیدەی مـەخـمـوور ڕشـتـەی ئیلاهی
مـــەر چەرخنای چەم شـــاباز شــاهی
گـۆناش گـوڵ ســوور نامــانش نەخــەو
مـەگـەر ڕشـتـەی باڵ لەعل کـەیخـەسـرەو
دەم غونچەی نازک وەشبۆی وەش عـەبیر
زنج تۆپ زەڕ هـۆرکـەندەی کـشـمـیـر
گـــەردەن چون بلوور ئاینەی بێ گـــەرد
جـــای تین چون ئاو حـــەیاتەن پەی دەرد
ســـینە ســینەی بەت لای چین ئاوان
پەرەســتـــووی نازک نەرم ســـەرکـــاوان
بدیە ئەر خـورشـید کەم کـەرد شـۆڵەی وەر
ئانە ئەو جـە بورج خـاوەر کـێشـان ســەر
دەخیل نەگنۆت سەر، هەوای سەرکەشان
ئی نامــە و نیـشــان جـەیادت نەشــان
جــەو ســاعــەت مــەشی مــەیاوی پابۆس
چەم شــاد کـەر وەگـەرد پاکی پالای دۆس
ئەڵبـەت مـەپەرسۆ ها چێشـەن شـەمـاڵ
پەی چێش ئامـانی چێش پێتـەن ئەحـواڵ
واچە قـەیســەکـەی وێڵ تۆ ئاســاکــە
فـەرهاد خـەسـتـەکەو مـەجنوون ئاساکە
دێوانەکــــەی وێت دڵ ئاشـــــادەکـــــە
خــەســتــەی نا ئومــێد ڕەنج وەبادەکــە

زام زەدەی خــــەمــــان جگەر پارەکــــە
جــەم جــەئەســرین کــەیل بێ قــەرارەکــە
یا مــەلهەم یا مــەرگ مەسپــارۆت بەدەست
بـاوەر بمـاڵەش نـە جـــای زام خــــەست
«قـــادر»تـا زیندەن غـــەم نە خـــەیاڵەن
جــان فــیـدای لەیلەن، بـەندەی شــەمـاڵەن

واتە: لەوێدا کـەمێک ڕاوەستـە و یـارە خۆشـەویستـەکەم بدۆزەرەوە ناویشی پەریزادە و ناوونیـشـانێکی تری ئەوەیە کـە پـەرچەمی یارەکــەم ڕەشــە و لوولی خــواردووەتەوە و بوون بەپەرژین بۆ ڕوومـەتە جوانەکەی و، چاوە جـوانەکەی مـەگەر چاوی شاباز لاسایی بکاتەوە و، گوڵی ســوور ناگاتە جـوانیی کـوڵمـە ئاڵەکەی، دەمـی وەکو خـونچـەی تازە پشکووتوویە، ئەگـەر خۆر بێ تـین بوو، ڕوومـەتی ئـەو دەردەکەوێ. شـەمـاڵ پـێی بڵێ کـە یارە شـێتـەکـەت هەمـوو دەم فرمـێسک دەڕێژێ. ئەویش یا مـەڵهەم و یا بادەی مـەرگت پێ دەدا کە بۆم بێنێ، ئەگەر مەڵهەمی پێت دا ئـەوا بیسـوە بەبرینەکانمدا و با سـارێژ بنەوە و، «قادر» تا زیندووە گیانی لە ڕێی یار بەخت دەکا و دەبێتە بەندەی شەماڵ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی میرزا عەبدولقادری پاوەیی - پاوە، ١٣١٢.

بابە جانیی بۆرەکەیی

١٢٥٦-١٣٣٧

ئەم هۆنەرەمان کـە ناوی جانی و کوڕی پەروێز بەگی بۆرەکەییە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەسـتـمان، لە سـاڵی ١٢٥٦ی کۆچی لە دێی ئەحـمـەد ئاوای هەوشـاردا لە دایک بووە و هـەر لەوێـشـدا پێ گـەیشـتـووە. هـەر لە منداڵیـدا لە لای مـەلای دێیەکـەیان خـەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفـەقێیـەتی زۆربەی شوێنەکانی کوردستـان گەڕاوە و مـاوەیەک لە بانە بووە و مـاوەیەکیش لە سابلاخ مـاوەتەوە و پاشـان لە سنە لە مـزگـەوتی «دار الاحسـان» خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبـەندەکەی خـۆی و ئەوسـا ڕۆیشـتـووەتە خـانەقـای سـەی نەجـمـەدین و خـەریکی ڕێنوێنیی خـەڵک و وانە وتنەوە بـووە و چەند سـاڵێک لەوێدا مــاوەتەوە و ئەوسـا باری کـردووەتە دێی داش قـسـقـاپان و بەم چەشنە پـاشـمـاوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٣٧ لە تەمەنی هـەشتـا و یەک سـاڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

بابە جانی بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا پەیڕەویی لە هۆنەرانی وەکو: میرزا شەفیع و خانا و ئەڵماس خان کردووە و هۆنراوەکانیشی بەڕاستی تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و، سەریان کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، ستایشی.

بابە جانی وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی چیاکان و کێوەکانی کوردستان بووە، لە پاڵ ئەمانەشەوە شۆخوشەنگیی زلێخای خۆشەویستی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە کیژێکی جوان و پێکەوتوو بەناوی زلێخا و، ئەوینی ئەو کیژە وای لێ کردووە کە لە دەریای هۆنراودا ببێتە مەلەوان و لەگەڵ ئەوەشدا وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی بالاکەیدا گەڕاوە و لەشی خۆی پێ سووتاندووە و، بەم چەشنە ئەو کیژە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی، بۆیە بەم چەشنە ڕووی تێ دەکا و دەڵێ:

قیبلەم جە هۆشم، قیبلەم جە هۆشم
مەر ئەوسا نامت بەرشۆ جە هۆشم
سەنگ ڕووی ئەلحەد بار بۆوە دۆشم
جامەی مەرگ و مەوت وەتەن بپۆشم
دیدەم بگێران پەردەی سیا تەم
کۆگای خاک و سەنگ باربۆ وە جەستەم
جەم بۆ جەواناو نە چاڵ تینیم
ئەجەل بۆی مەمات بدۆ وەبینیم
خەریک بام نەگۆڕ سیای زوڵمانی
بەرشۆ جە تەریق ڕای زیندەگانی
تا زیندەی دەورم حەڵقەگۆش تۆم
وە ئارەزووی وەسڵ شەهد نۆش تۆم
خەیاڵ وەسڵت زیندەگانیمەن
فیکرت عەیش و زەوق کامەرانیمەن
ئیشارەی ئەبرۆت خەلات بەخشمەن
دۆستیت تا مەحشەر جەدڵ نەخشمەن
نیم نیگای نازت مایەی عەشقمەن

یادت تا بەرۆی مـەمـات مـەشـقـمـەن
تای گـێـسـوانت ڕشـتـەی شـەوقـمـەن
زوڵفت خـەیاتەی بەقـیـەی زەوقـمـەن
مـوژانـت ناوک خـوونی جـەرگـمـەن
سـەرتابەدامـان هوونـین بەرگـمـەن
دیدەت پیـاڵەی جـورعـە نۆشـمـەن
بینیت سـەرمـایەی سـەبر و هۆشـمـەن
لەبانت گـەوهـەر شـەوچراغـمـەن
جـەمـینت گوڵزار غـونچـەی باغـمـەن
سـینەت سیم ساف تۆی خـەزانەمـەن
لیـمـۆت شـەمـامـەی عـەتر یانەمـەن
باڵات سـەهـی سـەرو بۆسـتـانمەن
ڕوخـسـارت لالەی گـوڵسـتـانمەن
شـەرارەی شـەوقت نـە دەروونمـەن
دڵ غـەرق گـرداو مـەرج هوونمـەن
نـە خـورد و نـە خـاو نـە قـەرارمـەن
جـە جـەور هـیـجـران تۆ هـاوارمـەن
شـەوان تا سـەحـەر هـەر فـەریادمـەن
وە مـەتای غـەمـان خـاتر شـادمـەن
زەدەی مـەینەتـان ئێش زامـەتم
پەرێت سـەرگـەردان تـا قـیـامـەتم
تەن وە خـار خـەم سـەودات پێکیـان
جـە عـەشق باڵات بێـزارم جـەگـیـان
«جـانی» زەدەی زام شـەست تیـرتۆن
تا بەڕۆی مـەردەن هـەر ئەسـیـر تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تۆ هەر هایتە بیرما و ناوی تۆ لە دڵم دەرناچێ، مەگەر ئەو ساتەی کە بەرد بخەنە سەر گۆڕەکەم و بانم داپۆشن و کۆگای خاک و بەرد ببێتە باری لەشم و لە گۆڕی تەنگ و تاریکدا بمێنمەوە و، تا زیندووم بەئارەزووی هەنگوێنی لێوەکانتم

و دۆستیت تا ڕۆژی پەسڵان لە دڵمدا نەخشی بەستووە و نیونیگای نازت مایەی سەودا و ئەوینمە و، چاوانت پیاڵەی بادەمە و لێوانت گەوهەری شەوچرامە و تۆێڵت گوڵزاری غونچەی باخمە و لیمۆت شەمامەی بۆن خۆشی ناو ماڵمە و کەچی ئەمە حاڵمە و، ڕوومەتت گوڵاڵەی گوڵستانمە و باڵات سەوڵی بێستانمە، بەجارێ ئارامم لێ بڕاوە و لە دووریی تۆدا شەو تا بەیانی هەر دەناڵێنم و، بۆ تۆ تا ڕۆژی دوایی هەر سەرگەردانم و، بەهۆی ئەوینتەوە لە گیان بێزارم. «جانی» تا مردن هەر دیل و ئێخسیری تۆیە.

بابە جانی بەو جۆرە سکاڵا و دەردی دڵی خۆی هەڵڕێژاوە، بەبێ ئەوەی بێڵێ کە گەردێ بنیشێتە دڵی یارەکەی و، بەم چەشنە لەگەڵ یارەکەیدا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و بەباڵای یارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

زڵێخام ماتەن، زڵێخام ماتەن
مانگ و وەر هەردوو چە شەوقت ماتەن
مانگ پەی دوو ئەبرۆت ڕوو نە زوڵمان
نیم نیگات پەی من داو نەهاتەن
دەهانت چەشمەی ئاو حەیاتەن
هەناسەت بۆی عەتر عەنبەر سفاتەن
سەرگۆنات سەرگوڵ غونچەی باغاتەن
بینی ئەلف تار مەشقس خەتاتەن
دیدەت شەڕەنگێز ڕووی سەر بساتەن
مۆژەت سەهەندسا و فەرەنگ وڵاتەن
لەبانت چون شەهد شیرین نەباتەن
دندان مرواریی بەحر ڕۆماتەن
زنجت تەڵاتەرز زەرد چون تەڵاتەن
چای زەنەخ هارووت، مارووت تێ ماتەن
غەبغەب سپی و نەرم چون قاقماتەن
گەردن مینایی ئاو حەیاتەن
سەرم سەرگەردان بەژن باڵاتەن
ئەرواحم حەیران ئاڵ واڵاتەن
ڕەنگ زەردیم چە خۆف غەمزەی نیگاتەن
زافیم چە خەشم غەمزەی غەزاتەن

سورمەی دیدەی من گەرد جای پاتەن
سەرم سەرگەردان توفەیل ڕاتەن
جەوپەی دڵ خەریک شەرت وەفاتەن
«جانی» دەردەدار دەواش جەلاتەن

واتە: مانگ و خۆر هەردووکیان لە ڕووناکیی زلێخای خۆشەویستم ماتن، مانگ بۆ دوو برۆت وەکو تاریکییە و نێو نیگات بۆ من داوی نەهاتە، دەمت سەرچاوەی ئاوی ژیانە و، هەناسەت بۆنی خۆشی وەکو عەنبەرە، سەرگۆنات سەرگوڵی غونچەی باخەکانە و، چاوت شەڕفرۆشە و لێوانت وەکو هەنگوێن شیرینە و دیانت وەکو مروارییە، سەرم سەرگەردانی بەژن و باڵاتە و، ڕەنگ زەردیم لە ترسی لەنجە و نازتە. جانی دەردارە و دەواکەشی لەلای تۆیە.

وەکو دەگێڕنەوە جانی زلێخای خواستووە و لە پاش ئەوەی ماوەیەک لەگەڵیدا ژیاوە، زلێخای خۆشەویستی کۆچی دوایی کردووە و ئەویش بەهەناسە ساردی و بەباری خەم و پەژارەوە، سۆز و کڵپە و دەردی دەروونی سەبارەت بەمەرگی خۆشەویستەکەی بەم جۆرە دەربڕیوە کە دەڵێ:

گڵکۆی تازەی یار، گڵکۆی تازەی یار
یەک ڕۆشیم وەسەیر گڵکۆی تازەی یار
نە پایە مەزار لەیل وەفادار
نەدیدەم ڕێزان ئەسرینان هەزار
شیم وە سەرینش بەو گرینەوە
بەو دیدەی نمناک پڕ ئەسرینەوە
وەفوارەی ئەسرین وەدڵەی پڕ ئێش
واتم ئەی دڵسۆز قەیس جەفاکێش
لە کێ تۆریاگی سەوڵ خاترەڕ
مویارەکت بۆ یانەی بێدی و بەڕ
ڕەفیق دڵسۆز شەوان تا بەڕوم
مەر نمەزانی من مەجنوون تۆم
سەرهۆردار نە خاو سەوڵ خاترەڕ
نیگاکەر وە حاڵ قەیس ئاخر شەڕ

بێکەس و بێـــوەر نە یانەی خـــاپوور
سـەر لێم شـێـویاگـەن وێنەی قـاز کـوور

وەڕۆژ وە ڕۆ ڕۆ وە شـــــەو نە شـــــینم
کـۆر نەبۆ وە حـاڵ جـەسـتـەی غـەمگینم

سـەروازەن زوخـــاو نەڕووی زام سـەخت
کـــەیلەن نەباڵین مـــەجنوون بەدبەخت

ناسـتت سـارێش بۆ زامـەکـەی شـاپوور
نەشـتـەردای نەزام نەسـرەفـتـەی ناسـوور

جـەوسـاوە نیـای سـەر وە سـای گلکۆ
زامـــان قـــەدیم گـــشت ئـامـــان وەســـۆ

سـەد ڕەحـمـەت لە قـەور فـەرهاد دڵڕێش
چون شنەفت وەگـــۆش مـــەرگ یاروێش،

ئەڕوا وەمـــەزەی تێغ ئەڵمـــانس کـــەرد
ئەدەست مـەینەت خاس وێش خـەلاس کەرد

من پەی مـــەینەتان ســـەرکـــۆنەوتانە
زیندە مـــەگـــێـــڵـــۆم نە ڕووی زەمـــانە

واتە: ڕۆژێکیـان چوومـە سـەیری گلکۆی یارەکەم، لە پای گـۆڕی ئەو یارە ئەمـەگدارەدا، فرمێسکم بەخوڕ داڕێژا و وتم ئەی دڵسۆزی قەیسی مەینەتبار، ئەم خانووە پیرۆزت بێ لە کێ تۆراوی ئەی هـاودڵی دڵسـۆزی شەو و ڕۆژم، مـەگـەر نازانی من شـێت و شـەیدای تۆم، سـەر بەرزکـەرەوە ئەی سـەوڵی دڵتـەڕ، تەمـاشـای حـاڵی من بکە کـە بێ کـەس و بێـوەر لە مـاڵێکی ڕووخـاوا بـەسـەرلێشـێـواوی دەژیم، بەڕۆژ بەڕۆ ڕۆ و بەشـەو شـیـوەن دەکـەم، تۆ نەتهێشت کە زامـەکەم سـاڕێژ بێتـەوە کەچی نەشتـەرت دا لێ و پتر برینەکانمت کولاندەوە، لەو کاتەوە کـە سـەرت ناوەتە ناو گـۆڕ، زامـەکانم هاتوونەتـە سۆ، بەڕاستی فـەرهاد چاکی کرد، کاتێ هەواڵی مـەرگی یارەکەی بیست بـەقولنگ دای لـەسەر خۆی و خۆی لە مـەینەتی ڕۆژگار ڕزگار کرد، من ئێستا بۆ مەینەت و سەرکۆنەی ئەم و ئەو ماومەتەوە.

وەکـــو لە پاش مـــاوەیەک بابە جـــانی دیســـان کـــەوتووەتە داوی ئەوینەوە و گـــراو و سـەوداسـەری کـیـژێک بووە بەنـاوی شـیـرین و شـیـرین بەتەواوی هەسـت و هۆشی جـانیی بردووە و بڵێسـەی ئەوینەکەی بەجـۆرێ بەرز بووەتەوە کە هەسـت و هۆشـی لێ سـەندووە و بەم چەشنە ڕووی کردووەتە یارەکەی کە دەڵێ:

شـــيـــرين دامـــەچۆ، شـــيـــرين دامـــەچۆ
نەونەمــــــام نۆ شــــيـــــرين دامـــــەچۆ
کـــافـــر مـــوطڵـــەق بێ دین دامـــەچۆ
وەی کـــەر شـــەڕنەنگێـــز پڕ قین دامـــەچۆ
ئەی جـــەیران دیدە، ئاهووی بەڕ مـــەچۆ
وەنەوشـــە و ســـوســـەن، لوولوو پەڕ مـــەچۆ
نەرگس و ڕێحـــان یاســـەمـــەن مـــەچۆ
لالەی شـــەقـــایق گـــوڵ چەمـــەن مـــەچۆ
باڵا عـــــەرعـــــەری توول تەڕ مــــەچۆ
گـــەردن ســـوراحی شـــاخ زەڕ مـــەچۆ
ئەبرۆ چون کـــەمـــان دیدە باز مـــەچۆ
دندان مـــرواری شـــەکـــەر ڕاز مـــەچۆ
خـواجـەی یەمـەن شـار عـەنبـەربار مـەچۆ
ڕەهـزەن قـــــاتـڵ ڕاويـار مــــــەچـۆ
تافـتـەی ســەوز نەپێڵ ســەروین لار مـەچۆ
هـاوار وە یانـەم هـەی هـاوار مـــــەچـۆ
فـــەرهاد نە ڕابەر، شـــيـــرين تەرز مـــەچۆ
ســــەوڵ ســــایەدار باڵا بەرز مـــــەچۆ
حـــەڵقـــەی کـــەمـــەندان ســـەوز دێز مـــەچۆ
تورک تیـــرئەنداز شـــەڕنەنگێـــز مـــەچۆ
مـــەجنوون لێـــوەکـــەر لەیلا ڕەنگ مـــەچۆ
کـــەمـــەر ســـەراوێز شـــۆخـــوشـــەنگ مـــەچۆ
ســـەرتاپا بێ عـــەیب نەونەمـــام مـــەچۆ
جـــەللاد قـــاتڵ پەری ســـام مـــەچۆ
هـــەرچەنـد کـــــــەلالام مـن بـەدەردەوە
شـــيـــرين بێ مـــۆڵەت لاش نەکـــەردەوە
ســـەرتا وە دامـــان یەخـــەم کـــەردم چاک
مەدهۆش بی جە عەشق، کەفتم نەڕووی خاک

واتم ئـەی یـاران وەخـت یـاریـیـــــــەن
فکرێ پێم کـــەران دەردم کـــارییـــەن
«جـــانی» بەنـاڵە وەی گـــشت دەردەوە
نـازار نە بـەخــــتـت لاش نەکــــەردەوە

واتە: شـیرینی خۆشـەویستم شـەڕفرۆشە و چاوی وەکـو چاوی ئاسکە و بەژن و باڵای بەژنەی وەنەوشـە و سـۆسـەن و لیلۆپەڕ و نێرگس و ڕێحـان و یاسـەمەنە، باڵای بەرزە و ئەبرۆی وەکـو کەوانە و دیانی وەکو مـرواریـیە و پیاوکـوژە و سـەروێن لارە و وەکو شـیرین فەرهاد لە ڕێ دەردەکا و وەکـو لەیلا مـەجنوون شێت و لیوە دەکـا و، من داوام لێ کرد کە نەڕوا و بێتە لامەوە و، هەر چەندە لێی پاڕامەوە و پێم وت: مەڕۆ، کەچی لای لێم نەکردەوە و منیش سـەرتاپای یەخـەم دادڕی و بێـهـۆش کەوتم و کـەوتمە سـەر خـاک و وتم: ئەی یاران کاتی یارییە و کارێکم بۆ بکەن کە دەردم کارییە و، جانـی بەو هـەموو دەردەوە، هـەرچەندە پاڕایەوە، شیرینی نازارم لای نەکردەوە.

بابە جـانی ئەو پەردە دادەداتەوە و دەست دەکـاتە پەند و ئامـۆژگـاریکردنی خـەڵک و لە پارچە هۆنراوێکیدا دەڵێ: ئـەی یاران! ئەم جیهـانە ئەمـەگی نییـە و وەکو گەردەلوول دێت و دەچێت و قـەت بەجیـهـان مەنازن و زۆر فێڵەبازە، بەفرِوفێڵ فریوتان دەدا و دەتانخاتە داو، ئەوەش دەبێ بزانن کـە مـەرگ لە ڕێمـاندایە و دەبێ لە ڕێـی خـواوە بڕۆن و بۆ چاکـە تێ کۆشن، وەکو دەڵێ:

یـاران ئـی دنـیـــا وەفـــا نـەدارۆ
گــەردە لـوول ئاســا مــەیۆ مــەویەرۆ
دنیــای بێ بنیــاد فــتنەی پرفــتــوور
هەر کـاتێ زانـای یەکـســەر بی خـاپوور
ئـی دنـیــا پووچەن وەنـەش مـــەنازی
مـــەککارەی پر فـــەن مـــەدەرۆت بـازی
بەفـــەندورەندی مـــەوزۆت نەتۆڕ دام
مـەبەرۆت وە خـاک ئـاخـر سـەرئەنجـام
یەقـــینەن یاران مـــەرگ هـا نەرێمـــان
کـارسـازی تۆشـەی ڕای عـوقـبـاکـەران
ڕاگـــەکـــەی تاریک دوورەن بێ پایـان
جـەهد و جـەخت کـەران دەخـیلم یاران

تەمـــەن، دووکـــەڵەن، گـــەردەن، غـــوبارەن
گـــەردەلـوول ســـەخت شـــەرارەی نـارەن
چۆڵەن، هـەڵەتەن، سـەخـتـەن، دشـوارەن
خـارەن، خـاشـاكـەن، عەقـرەبەن، مـارەن
شـۆرەن، شَـۆرشـەن، هەوڵەن، هاوارەن
شـيـنـەن، شـيـوەنەن، زارەن، زگـارەن
فرمێسكەن، ئەشكەن، جۆشەن، تاريكەن
كـــەس كـــەس نەدينـەن ئەو ڕا بـاريكەن
لێـلاوەن، هـوونەن، زووخـەن، زوخـاوەن
هـاوارەن، دادەن، گـــەرمـــەن، بێ ئاوەن
خـەفـەت خـێـزانەن، كـزەی سـۆزانەن
غـــەمـــەن، خـــەفـــەتەن، دڵ گـوريزانەن
بكەران تۆبـە، ياران وە ئيـــخـــلاس
چون نە پرد ســـەخت نمەبۆن خـــەلاس
خـــەلافش نيـــيـــەن هـەر چێـوم واتـەن
بيـلـلا ئی دنيـــا مـــايەی نـەهـاتـەن

ديوانەكـەی بابـەجـانی كـە نزيكەی دوو هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی نووســەرەوە كۆكراوەتەوە، بەڵام لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەكان

١- ديوانی بابەجانی بۆرەكەيی - كۆكردنەوەی صديق بۆركەيی - تاران، ١٣٥٨.
٢- تەلای دەستەوشار - نووسراوی صديق بۆرەكەيی- تيكانتەپەی هەوشار، ١٣٤٦.
٣- بەيازێكی كۆن كە سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

مەلا مارفی کۆکەیی

١٢٥٦-١٣٦٦

ئەم هۆنەرەمـان ناوی مارف و کوڕی برایم و نازناوی کۆکەییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لـە ساڵی ١٢٥٦ی کۆچی لە دێی حاجی خۆشی ناوچەی شـاروێراندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشـتووە. هەر لە سـەردەمی منداڵیدا خـەریکی خـوێندن بووە و پاشـان بەفەقێیەتی گەڕاوە و ماوەیەک لە سابڵاخدا بووە و ئینجا چووە بۆ بانە و لە پاشـا ڕۆیشـتـووەتە سلێـمـانی و لە خـانەقـای مـەحـویدا خـوێندنەکـەی تەواو کـردووە و گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبـەندەکەی خۆی پاشان لەبەر تەنگوچەڵەمـەی ڕۆژگار و دەستکورتی و هەژاری باری کردووەتە دێکانی دەروێشـان و شـاری کەند و قەرەگوێز و قـاجر و کۆکە و سـەرەنجام چووەتە شـاری سابڵاخ و پاشـمـاوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خـەڵک بردووەتە سـەر تا لـە سـاڵی ١٣٦٦ لە تەمـەنی سـەد و دە سـاڵیـدا کـۆچی دوایی دەکـا و دەنێژرێ(١).

مـەلا مـارف تا دەگـاتە دەوروبەری تەمـەنی سی و پێنج سـاڵی خـۆی بەخـوێندنـی زمان و وێژەی عـــەرەبی و فـــارسی خـــەریک کـــردووە و لـە پاشـــا ژنی هێناوە و کـــەوتووەتە ناو تەنگوچەڵەمـەی ژیانـەوە و بەم دێ و ئەو دێدا سووڕاوەتەوە و سـەرەنجام لەبەر بێ نەوایی و هەژاری بار دەکاتە سابڵاخ و لەوێدا لە مزگەوتی شـادەروێش خـەریکی دەرز وتنەوە دەبێ و بەداخـەوە لە ئاخـر و ئۆخـری ژیانیـدا بینایی خـۆیشی لـەدەست داوە و خـانـەنشین بووە و خێرەوەمەند خێریان پێ کردووە تا کۆچی دوایی کردووە.

مـــەلا مـارف هـۆنەرێکی بەرز بووە و لە هۆنینەوەی هـۆنراودا دەســـتـێکی بـەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی لە سێ پەردەدا دەردەکەون: کۆمەڵایەتی، نیشتمانی، ئاینی. زۆربەی هۆنراوەکـانی لەسـەر شـێوەی کۆن داڕێژراون و پتر لاسـاییی هۆنـەرانی کۆنی کـردووە و پەیرەویی لەوانەوە کـردووە، بەڵام گـەلێ مـەبەسـتی تازەشی بەدی هـێناوە و، هەندێ جـار مەبەستێکی تازەی کۆمەڵایەتیی هێناوە و بەهۆنراو خستوویەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە.

هۆنەر لە پارچە هەڵبـەستێکیدا باسی بەدبەختی و هـەژاریی خـەڵک دەکا و چۆنیـیەتیی هاڵ و هەواڵی مـەردوم پیشـان دەدا و لای وایە هـەمووی بەدبەختـیَ و ڕۆژە ڕەشیی خـەڵک لە

(١) سـەبارەت بەمێژووی لـەدایکبوون و مردنی مـەلا مـارف جیاوازیی بۆچوونی هەیە. مـامۆستـا عـەلائەدین سەجادی ساڵی لەدایکبوون و مردنی ئەوی ١٢٩٣-١٣٦٦ی کۆچی داناوە و، سەیدیانی مەهابادی ساڵی ١٣٦٤-١٢٥٣ی کۆچی بۆ داناوە، بەڵام بەپێی لێکۆڵینەوەیەکی زۆر کە بۆمان دەرکەوتووە، مەلا مارف لە سالانی ١٣٦٦- ١٢٥٦ی کۆچیدا ژیاوە.

بێ زانستییە و ئەگەر خەڵک بەدووی زانستدا بڕوا، دیارە هەموو پێشڕەوت دەکەن و بەئامانج و ئارەزوو دەگەن، وەکو دەڵێ:

کەسێ غەواسی بەحری عیلم و عەقڵ و فەزڵ و جەوهەر بێ
دەبێ سینەی، سەفینەی عەزمی وەک سەدی سکەندەر بێ
کەسێ مەیلی خەزینەی گەنجی ئەسراری نیهانی بێ
دەبێ مەردی تەعام و حەوت خوانی شێر و ئەژدەر بێ
کەسێ تاڵب بەنێو و شۆرەت و ڕوشد و شەجاعەت بێ
دەبێ ئامادە بۆ شمشێر و تیر و زەربی خەنجەر بێ
کەسێ مەیلی بەبەردان و برانی خوێنی فاسد بێ
دەبێ ئەووەڵ قەدەم ڕازی بەئێش و نێشی نەشتەر بێ
چ باکێکی لە تیر و تەعن و لۆمەی یار و ئەغیارە
کەسێ عاشق بەتاقی قەوسی ئەبرۆی یار و دڵبەر بێ
چ کارێکی بەوەعز و ممبەر و میحراب و مزگەوتە
کەسێکی مورشدی مەیخانە یا ڕەند و قەلەندەر بێ
کە من ڕووتم بەمن چی گەر لباسی عالەم و دونیا
هەموو دیبا و ئەتلەس یانە دارابو و موجەسسەر بێ
کە من شاهی وجوودم ماتی بەیتول حوزنی وەجدەت بێ
بە من چی گەر هەموو دونیا نزام و تۆپ و عەسکەر بێ
کە من جامی شەرابم پڕ لە ژەهری مار و ئەقرەب بێ
بە من چی شەربەتی تۆ پڕ لە شیر و شەهد و شەکەر بێ
عەزیزم عەزمی هیممەت شەرتە، بۆچی هێندە مەئیووسی
دەبێ شاعیر قەوی قەلب و مەتین و سینە دەفتەر بێ

لە پاشا هەر لە باری کۆمەلایەتیدا دیسان داوا لە خەڵک دەکا کە بۆ فێربوونی زانست و پیشەسازی ڕاپەڕن و خۆیان لە تەمەڵی و تەوەزەلی لادەن و لەناو یەکدا بەڕاستی و دروستی و برایەتی ژیان بەرنە سەر و بەرەو ژیانێکی نوێ پێش کەون، وەکو دەڵێ:

ئەی میللەتی مەزڵوومی فەقیری دەسەوستان
بێ عیلم و مەعاریف وەکو ئەتفالی دەبوستان

ئەی بێ بەش و بەهرە لە ئازادی و شـــــادی
مەحرووم و عەقەب کەوتە وەکو کوێر و نوقستان
بۆ بێ خەبەرن دەوری جەهالەت سپەری بوو
بێ نووره چرای جامعەیی بادە پەرستان
ئەم تەمبەڵی و غەفڵەت و ئەم خەوتنە تاکەی؟
عالەم هەموو بێدارە لە خەو جوملە هەستان
زۆر عەیبە گەلێ عارە کە ئەم قەومە نەجیبە
مەشهوورە بەشەجاعەت هەموو وەک ڕۆستەمی دەستان
ئەم جەهل و نفاق و حەسەد و بوغزە هەتاکەی؟
دەخولێنەوە تاکەی وەکوو دێوانە و مەستان؟
بیشۆنەوە پێم چاکە بەسابوونی سەداقەت
ئەم چڵکی نیفاقە لەدەم و چاو و لە دەستان
ئیقدام و قیامێکی بکەن ڕوو بەسەنایع
هەر بۆ مەیە تەنیا کە بەهار بۆتە زمستان
خار و خەسی زیللەت لە ڕەگ و ڕیشە دەرێنن
بیکەن بەگوڵ و گوڵشەن و گوڵزار و گوڵستان
ئەوڕۆ کە لە فەنن و هونەر و عیلم و سەنایع
هەر کوردە کە بێ حسەیە باقی هەموو وەستان
بڕوانە لە نووری هونەر و شەمعی مەعاریف
تاریکە شەویش ڕۆشنە بوومتە قەمەرستان
شاعیر وەرە قوربانی قەریحە و قەڵەمت بم
بینووسە لە بۆ ئاکرە و ئامێد و لوڕستان
باوەندی و سەنجابی و ئافاقی جەنووبی
بۆ کوردی پەراگەندە لە گەرمێن و لە کوێستان
بۆ میللەتی بێچارەیی بێ ساحیب و سەردار
بە خسووس تەبەقەی کوردی عێراق و عەجەمستان
بۆ ئاتیە فیکرێکی بکەن فرسەتە ئەوڕۆ
تاکەی دەبنە چاو لەبەر و ئاڵەتی دەستان

هۆنەر بەم جۆرە لەناو کۆمەڵدا هاتوچۆ دەکا و ئەوسا دێتە سەر باسی خۆی و بەدبەختی و ڕۆژە ڕەشی و هەژاری خۆیدا هەڵدەڵێ و مەبەستیشی ئەوە بووە کە بڵێ: ئەوسی خراپ کە ئەگەر ڕوو بکاتە مرۆ، تووشی هەموو گونا و کارێکی خراپی دەکا و بنیادەم دەبێ لە هەموو کاتێکدا هۆشی بەخۆیەوە بێ و گوێی پێ نەدا، وەکو دەڵێ:

مـوددەتێکە نەفـسی بەد حـوکـمی خـراوم لێ دەکـا
هـەر بەقـــەهـر و کـــینە دەڕوانێت و چاوم لـێ دەکـــا
جار بەجار دەگری و دەناڵێ هەروەکوو هەوری بەهار
گـەه بەخـــەندە و پێکەنین، دێت و سـلاوم لێ دەکـــا
یەک سـەعات و یەک دەقیـقـە دەس لە من هەڵناگرێ
ڕوو لە هـەر لایێ دەکـــەم هـەر قـاوەقـاوم لێ دەکـــا
بۆ خـەرابات و کلیسا و مـەسـجـد و دەیر و کەنشت
دەمـڕەفێنێ ئەم سەگـە، سـەد گـورگە ڕاوم پێ دەکـا
هەرچی تەفرەی لێ دەدەمن، وەعدە و وەعیدی پێ ئەدەم
ناســـرەوێ تەکلیـــفی قــۆڕ و بن دڕاوم لـێ دەکـــا
ڕۆژی شـــیـــرینم نەمـــاوە، کـــاتی ترش و تاڵیـــیـــە
وەک منال دەگـریت و داوای شـەکری خـاوم لێ دەکـا
من لەبەر عـەجـز و پەرێشـانی کـە هیچ نوتقم نییە
ئیـدیعـای ئەشـعـار و بەیت و بەندوباوم لێ دەکـا
من بەناری دڵ دەبرژێنـم کـــەبابی جـــەرگی خـــۆم
ئەو بەوەش ڕازی نیـــیـــە داوای پلاوم لـێ دەکـــا
هەرچی فیکری لێ دەکـەم ڕێگەی خەلاسیم بۆ نییە
بەم چلەی زســتـــانە داوای تـاو و ســاوم لێ دەکــا
دەچمـە مـاڵێ، مـاڵ و منداڵ دێن و دەورم لێ دەدەن
یەک تەمـەننای قـەند و چا، یەک نان و ئاوم لێ دەکا
ڕوو لـە بازاڕیش دەکـــەم ئـەم جــارە ئەربابی تەڵەب
هـەر کـــەسێ تووشـم دەبێ، داوای دراوم لـێ دەکـــا
دەچمـە سەر چۆم و خیاوان یەک نەفەس ئاسوودە بم
شـــارەوانی حـــازرە و داوای کـــلاوم لێ دەکـــا

دەردی بەدتر لەم هەموو دەردانە دەردی پیرییە

جەرگی لەت لەت کردووم داوای هەناوم لێ دەکا

سەیری خۆشتر من کە مەعرووفم لە نێو ئەم شارەدا

تازە ئیحساسییە داوای ئیسم و ناوم لێ دەکا

هێندە گریاوم لە نێو چاوم نەما فرمێسکی خوێن

زاڵمەی بێ ڕۆحمە داوای خوێنی چاوم لێ دەکا

هۆنەر لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، چەند بەجۆش و خرۆشەوە لە پارچە هەڵبەستێکدا ستایشی خوای تاق و تەنیای کردووە و، بەرزی خەیاڵەکەی لەوەدایە کەمتر هۆنەرێک بەم جۆرە خەیاڵە لە ستایشی خوادا تێ هەڵچووە و، هۆنراوەکانیشی بەپوختی و جوانی هۆنیوەتەوە وەکو دەڵێ:

هەچی زەڕراتی عەرز و ئاسمانە

کوراتی، بەر هەتاوی، لانساری

لە دێڕی ڕووپەڕەی دەور و زەمانی

بەهەر نەخشێ تەماشاکەم دیاری

عەزیزی تۆ لە هەر لا خۆشەویستە

زەلیلی تۆ بەکەس نایێت قوتاری

گولستان و گوڵ و گولزار و گولشەن

نەی و شمشاد و سەرووی جۆیباری

نەواو و ناڵەو و گریانی قومری

فغانی بولبوولی سەر شاخساری

زریوەی مەل، لەسەر پەل یا لەسەر گوڵ

چریکەی هودهود و سەوتی هوزاری

سەلاو و حەق حەقی مورغانی یا حەق

کە دەنگیان دێ لەسەر عوودی قوماری

هەموو تاریفی زاتی پاکی تۆیە

دەمێ ئەکەن بەخەندە و گەه بەزاری

بەلووتکەی شاخەوە و نووچکەی چیاوە

ئەخوێنێ کەبکی مەستی کۆهساری

بەهەر نەظم و بەهەر وێنە و عـەبـارەت
هەمـوو ئیـقـرار ئەکـەن پەروەردگـاری

هۆنەر کە زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و ئاینین، لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوی دڵداری هۆنیوەتەوە و لەم مەیدانەشدا ئەسپی خۆی لنگ داوە، لەوێدا یارە خۆشەویستەکەی بەتیری برژانگەکانی دەپێکێ وَ دڵی دەخاتە داو و بەم چەشنە بەکەمەندی یارەکەی دەکەوێتە بەهەشتی ژینەوە، وەکو دەڵێ:

تەماشا ئەمڕۆ فەرمانی، عەجەب فەرخوندە شایەکە
بنۆڕە سەقفی مـوژگانی عـەجـەب تیپ و سپایەکـە
لە تاقی قەوسی ئەبرۆی دەم بەدەم سەهمی حەوادس دێ
عـیـلاجی ناکرێ بۆ کـەس عـەجـەب بورج و قـەڵایەکـە
هەتاکـەی کـونجی تەنهـایی وەرە زاهد تەمـاشـاکـە
کە خـەیمەی شای شەکەر لێوان چ قەسر و بارەگایەکە
کـە حـوسنی یار و ئەغـیـارم لە مـیـزانی خـەیاڵم دا
بە دڵ دیتم هەمـــوو لایەک کـە ئەو تەنیـا لە لایەکـە
خـەزینەی ڕوومـەتی لەعلی، لەب و سـیـمی زەنەخـدانی
گـوتم بێ تۆ خـودا بیـدا عـەجـەب گـەنج و تەلایەکـە
دڵی خـسـتـوومـە قـەیدی، خـەتی قـفـڵی خـاڵی لێ داوە
سپاسی لێ ئەکەم بەه بەه عەجەب سەیر و سەفایەکە
کە عاجز بووی لە گۆشەی تەنگ و تاریکی دڵم فەرموو
وەرە سەر سەتحی چاوم، چاوەکەم خۆش جیلوەگایەکە
مەچۆ نێو خەستەخانەی عاشقی ڕوو زەرد و سەوداسەر
لە دەوری تۆ عـەجـایب شـیـوەن و شـین و سـەلایەکـە
موتەووەڵ زوڵفی تۆ بوو فەسڵ و وەسڵم لێ تەماشا کرد
مـوعـەممایەکـەکـە لایەنحـەل و زنجـیـری بەلایەکـە
هەزاران قـاضی و موفـتی لە مـەکتـەبخـانەی عـیشـقی
خـەریکی دەرس و تەحـسـیلن، مـەڵێن تەنیـا مـەلایەکـە

ئەم هۆنەرە لە فارسی و عەرەبیشدا هەر هۆنەرێکی باڵا بەرز بووە و دیوانە کوردییەکەی لە لایەن سەیدیانەوە چاپ کراوە کە زۆر هەڵەی تێدایە و پێشەکییەکی پڕ لە قسەی پڕوپووچیشی بۆ نووسیوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەلا مارفی کۆکەیی - بەیارمەتی سەیدیان- مەهاباد.

٢- دیوانی دەستنووسی مەلا مارفی کۆکەیی - مەهاباد، ١٣٢٧ی کۆچی.

٣- گۆڤاری نیشتمان - جەماڵ نەبەز - سوێد، ١٩٨٥.

٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مارفی کۆکەیی.

شێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی

١٢٥٧-١٣١٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڕەحمان و کوڕی شێخ محەمەدە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٧ی کۆچی لە دێی جانەوەرەدا لە دایک بووە. جانەوەرە دێیەکە لە ناوچەی کەڵاتەرزان لە نێوان مەریوان و سنەدا. هەر لە منداڵیدا لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣١٩ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

شێخ عەبدوڕەحمان لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی یادی مەرداندا سەبارەت بەشێخ عەبدوڕەحمان دەڵێ: ئەم شێخە دڵی چوو بوو لە ژنێکی جاف بەناوی ئامان و، ڕازی ئەوینی ئەو ئامان لەناو خەڵکدا بڵاوبووەوە و قسەکە گەیشتە جافەکان، ڕۆژێکیان تاقمێ لە جافەکان ئەسپێکی سەرکێش بۆ شێخ زین دەکەن و بۆی دەهێنن کە سواری بێ و بەر لە ئەو کەس نەیتوانیبوو سواری ببێ، مەبەستیان ئەوە بوو کە ئەسپەکە هەڵیگرێ و فڕێی بداتە خوار و ملی بشکێنێ و بیمرێنێ، کە شێخ سواری ئەسپەکە دەبێ، ئەسپ هەڵی دەگرێ و بەرەو خوار و بەرەو ژووری پێ دەکا، بەڵام شێخ خۆی ڕادەگرێ و سەرەنجام ئەسپەکە ماندوو دەبێ و ڕادەوەستێ و شێخیش دادەبەزێ. جافەکان ئەمە بەپەرجوو دادەنێن و دەسبەرداری دەبن، ژنەکەش پاش ماوەیەک دەمرێ و مەسەلەکە ئیتر دەبڕێتەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ئازیزم ئەربەرسی چۆنەن ئێلاخان
داخان داخانەن، زاخان نەداخان

ئەو هەرد، ئەو هەڵەت ئەوسا پێوەبیت
ئەو شەوق ئەو زینەت ئەوسا کە تۆدیت
ئیسە جە دووریت پۆشان سیاتەم
هاژەی قەڵەوەزان بێ دەنگەن ماتەم
ئەو ئەرخەوانان ئەگوێ شەتاوان
ئەو تەوق سەولان ئەپای کۆل ئاوان
دڵتەنگەن ئەداخ دووریی دیدەی تۆ
وەرس مەنزڵگای دەرەی (تەنگەکۆ)
(تاویل بەگ) ئەداخ بۆتەی فیراقت
تەوەن تاونەن نە ئیشتیاقت
پشت (بەردەڕەش) پاڵ (هەرەس گا)
(قەجە) و (گڵ جەڕە) و هەردەی (کەلەبا)
(کەس ئەزان) هەریەند ئەسرینان ڕێزان
تاف قەڵوەزەی (هەرجاڕان) بێزان
(کەلەبا) وەبای هەناسان سەرد
کەللەش چون کەللەی من بیەن وەگەرد
(مێ ڕەش) دەشپۆشەن، (ساتیار) ئازیەت بار
(قەجە) زاریشەن، (بەردەڕەش) زگار
(سەرڕەوان) ئەچەم ڕەوان کەردەن سەیل
(کاوان) گولاوان (هەردە) کەردەن کەیل
(سوڵتان ئەغزەتوو)، (مێ ڕەش) و (ساتیار)
مەناڵۆن وە سۆز برگەی مۆسیقار
پای (تۆراخ تەپە) چەنی (مێشەڵ واز)
هەر یەک وەنەوعێ لێش مەیۆ ئاواز
(ترشکەدار) خەمین، (بارگە) زاریشەن
ئەویش وێنەی من دەردەکاریشەن
(تووەڕەشکە) مەلوول، (تووە سووران) سوورەن
پەی تۆ (تۆراخ تەپ) مات و مەهجوورەن

(دەشـــتـمـــیل) زەلیل، (چنار) خـــەفـــەتبـــار
(ئەشکەوت) شـــینەشـــەن جـــەهیـــجـــران یار
کـــــراســــەکـــەی خــــەم ئەکـــەن وەبەردا
بـەرگ ئـازیـەت بـار ئـەدەن وەســـــــــــــەردا
یە (ڕەحـــمـــــان) واتەن دەروون پڕ جـــە دەرد
گـــرد نە هـیـــجـــرانان (ئامـــان) گـــەردەن زەرد

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئەگەر بپرسی کە ئێلاخان چۆنە؟ دەبێ بڵێم داخی ناوەتە دڵمەوە، چونکە لە دووریی تۆ جلوبەرگی ئازیەتیم لەبەر کردووە، ئیتر بەبێ تۆ هاژەی تاڤگە و قەڵبەزەکان بێ دەنگە، ئەرخەوانی گوێی شەتاوەکان و سەوڵەکان پای گوڵاوەکان هەموویان دڵتەنگی دووریی دیدەی تۆن، (تەنگە کۆ) و (تاوێل بەگ) و (بەردەڕەش) و (هەرمس گا) و (قەجە) و (گڵ جەرە) و (کەلەبا) و (کەس نەزان) و (هەرجاڕان) و (مێ ڕەش) و (ساتیار) و (قەجە) و (سەرڕەوان) و (کاوان) و (هەردە) و (سۆراخ تەپە) و (مێشەڵ وار) و (ترشکەدار) و (بارگە) هەموویان لە دووریی تۆ دەگرین و ئەوانیش وەکو من دەردیان کارییە و کراسی خەم و پەژارەیان لەبەرە و ئامان ئامانیانە.

ئەم پارچە هەڵبەستەشی بەبۆنەی گەڕانەوەی کۆچ و باری خۆشەویستەکەیەوە لە کوێستانەوە بۆ گەرمیان هۆنیوەتەوە کە دەڵێ:

دیســـان ســـەر هەردان جـــەنۆگـــرتەن تەم
ســـــپـــــای گــــوڵاڵان ڕێـزیان وە هـەم
شنۆی بای پایز وەیشــــوومــــەی ســــزا
وەڵگ درەخـــــــتـــــــان بـێ وادە ڕێـزا
بێ وە گـــــەردەلوول کـــەللەی کـــڵاوان
مـــــاتەم بی ســــەدای هاژەی وەفـــراوان
گەرمیش کەم کەردەن، سەردەن سەرهەردان
وەک سەردیی مۆبەت شای گەردەن زەردان
کۆچ کـەرد سـیـا مـاڵ چۆڵ بـی وەرزاخـان
پەشـێـو کـەرد زینەت زەوق لێـڵاخـــان
ســـەوزیی چەمـــەنان تەبدیل بێ وەزەرد
لـە بـەرزان ڕەزان ڕێـزان هـەردە و هـەرد

بێ داخ وەپەرداخ کـۆچ کـەردنە لێـلاخ
پڕ داخ بی دەمـاخ شی وەکـۆی ئاخ ئاخ
ڕەم ڕەم ئاهوان، کـەڵ کـەل کـەلەخـان
مـەیل کـەردەن ئەوزێدخـاک گـەرمـیـان
نۆ مــَـالان وێنـەی غــــەزالان بـەڕ
گـەرمـەسـێـر خـێـرهـەم ئاوەرد وە فـەڕ
دیدە مـەسـتـەکـەی جـەیران ئاسـاکـە
سـەر دەلیلەکـەی حـەرەم جـیـاکـە
هێـمـای چون ئێـلاخ ها نەپەرداخـدا
بۆی پایـز نـەدان بۆش وەدەمــــاخ دا
شـەمـاڵ شـۆ وەلای ئەو لەیل ئاسـا
نم زەرد ئەشک، هـەرس سـەیل ئاسـا
نم بـدەر وە دووی تـاش زاخـــــــەدا
زەردی وەڵگ نـە ڕەنـگ دار بـاخــــەدا
مـەپەرسـۆ جـەرووی گـەرمـیی مـەیلەوە
چوونەن قـەیسـەکـەی وە دوجـەیلەوە
مـەپەرسـۆ جـەڕووی گـەرمـیی مـەیلەوە
چوونەن قـەیسـەکـەی وە دوو جـەیلەوە
واچە سـەراپاش سـۆزان نەفـتـەن
هەردە و هەردەشـەن، ساتێ ئەسـرەفـتـەن
یـەند خـــەیاڵ تۆش هـا نـە دەروون دا
کـەفـتـەن وەڕووی ئێش دەرد مـەجنووندا
جـەزایفـیی وێش هەردەم مـەدا پێچ
شنۆی بای هیـجـران وەنەش مـەدا گـێچ
گـێـج مـەدا ومـەوات وەدەم دەردەوە
وەسـۆز تەئسـیـر ئەم چەند فـەردەوە:
فـیدات بام ئازیز، شـۆخ و شـیـرین ڕەنگ
چەم سیای بووم زەرد، شۆخ شـەیدای شەنگ

ڕەم ڕەم ئـاهـووان چـەمـــــــەڕای ڕاتـەن
ئـینتـــزار وەدین گـــەردەکـــەی پاتـەن
تـــا بـــەیـــان وەدیـــن دیـــدەت ئـــاهـــووان
ئـامـــاوە جـــە ســـۆنگ تۆ وەگـــەرمـــیـــان

واتە: دیسان تەمومژ کەژ و کێوەکانی داگرت و لەشکر گوڵاڵەکان ڕژانە یەکدا و شنۆی بای پاییز گەڵای دار و درەختەکانی وەراند و بەجارێ لووتکەی کێوەکان بووە گەردەلوول و هاژەی ئاوی بەفراوی کێوەکان بەپەشێوی هاتەخوارەوە، هەوا سارد بووەوە و کەژ و کێو وەکـو دڵی نازداران لە ئـێـمـە ساردەوە بووە، ئەوا خـێـوەتی عـێلەکـانیش پێـچـرایەوە و خۆشەویستەکەمیش لەگەڵ ئەو عێلانەدا کۆچی کرد و ئیتر لێڵاخەکان بەجارێ پەشێو و خەمبار بوون و، شیناوەردی چیمەنەکان بەجارێ زەرد بوو و، لە بەرزیی کێوەکانەوە گەڵای گوڵەکان داوەریە خوارەوە، ڕەوی ئاسکەکانیش کەژ و کێویان بەجێ هێشت، ئەی شەماڵ دەسا برۆ بۆ لای یارەکەم و کاتێ بگەیتە لای بێگومان لێت دەپرسێ کە حاڵی قەیسەکەی دەشـتی دوجـەیل چۆنە، پێی بڵێ تەواوی لەشـی بەنەوتـی دووریی تۆ سـووتـاوە و هەردە و هەردیەتـی و سـاتێ ناسـرەوێ و، ئەوەندە بیـری تۆی لە دڵایە، دەرد و ئێـشـی لە مـەجنوون زۆرترە و، ئەوەندە لاواز بووە کـە بەسـرووەی با دەلەرزێ و، بەسـۆزەوە دەڵێ: بەقـوربانت بم ئەی شـۆخی شـیـرین ڕەنگ، ئەی چاوڕەشی شـۆخـوشـەنگ، تەواوی ئاسکەکـانی کـێـو چاوەڕوانتن و چاوەڕوانی تۆزی بەر پێتن.

شـێخ بەهیـوای دڵی خـۆی ناگـا و لە بەخـتی ڕەشی ئەودا ئـامـان دەمـرێ و کـاتێ ئەم هەواڵەی پێ دەگا، دنیای لەبەرچاو دەگۆڕێ و دڵی سەد چەندان پڕی دەبێ لە خەم و پەژارە و ئەم هۆنراوانە بەبۆنەی کۆچی دوایی ئامانەوە دەهۆنێتەوە:

فـــەلەک پەی شـــووم تـاڵەی ســیـــای من
جـــۆش دا بەکـــوورەی دەردان دیوای من
پەی بەخت و تـاڵەی وەبەد ســـروشـــتـم
سـەنگ دانەڕووی جام بەخت بەرگەشتەم
کـــۆس کـــۆس نەم جـــە نۆ ژنیـــاوە
باروت نـەڕووی زام تـازەم شـنیـــــاوە
یەخـــەی مـــەینەتم داوە وە ســـــەردا
بەرگ ئـازیەتـیم هەم کـــــەرد وەبەردا
هـەرەس هـەڕگـــاو لێـــو شــــەتاوان

دیسـان هەم جـەم بی نەڕووی کـلاوان
تاو گـەرمـیی مـەیل نیـهـانیی یاران
سـەردبی چون سـەردیی بەفـر نزاران
خوسـووس قیبلەکەی ڕشـتـە دوودیدەم
ئەڕواحـەکـەی تەن منەت کـەشـیـدەم
دەوای ئـێش دەرد دڵـەی ڕەنجـوورم
مـەڵهـەم نەڕووی زام سـفـتـەی ناسـوورم
تاقەت دەر وە جسم خستەی خەم کێشم
تەفـریح خـاتر وە خـەمـان ڕێشم
دڵسـۆز نازکـێش، جـای نیـازمکـەم
باعس شـادی و زەوق سـازەکـەم
ناگـا بی وەتیـر قـەزای بەخـتـەوە
وەبەدیی دیدەی سـزای سـەخـتـەوە
پـیـکـیـا وە پـەیـکـان نـادیـاریـوە
پێـچـیـا وە کـالای ئازیەت باریوە

واتە: چەرخ لە شـوومیی بەختی ڕەشـی مندا، دیسان کوورەی دەرد و پەژارەمی تاودا و، بەردی دا لە جامی بەختی ڕەشم، دیسان کۆتم کەوتەوە و باروت ڕژایە سەر برینی تازەم و بەرگی ئازمیتیم کردە بەرم و، فرمێسکم بەخوڕ هات، چونکە تاقە گوڵەکەم کە ئەو دەوای برینەکـانم بوو و، هەمـوو دەم دڵمی خـۆش دەکرد و، دڵسـۆز و نازکـێشم بوو، لە پڕ بەردی بەبەردی قەزاوە پێکراو بووە هۆی ئازیەت باری و خەم و پەژارەی من.

ئەم هۆنەرە دیوانێکی بەرز و نایابی هەیە کـە لە لای خزمـەکـانیـەتی و هێشـتـا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان
١- یادی مەردان - نووسراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٤.
٢- دیوانـی دەسـتـنووسـی شـێـخ عـەبدوڕەحـمـانـی جـانەوەرەیی کـە لە سـاڵی ١٣١١ی کـۆچی دا نووسراوە.
٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی.

دەروێش نەورۆزی سۆرانی

١٢٦٠-....

ئەم هۆنەرەمان بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی لە دێی سۆرانی سەنجابی کرماشاندا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا لە خانەقای سۆراندا خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە شاری کرند و لەوێدا خەریکی خوێندنی پەرتووکی سەرئەنجام و هەندێ پەڕاوی فارسی بووە و لەوێوە چووەتە دێی تووت شامی و لە خانەقاکەی سەی براکە ماوەتەوە و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و لێکدانەوەی پەرتووکی سەرئەنجام بووە و پاشماوەی ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە سەرەتای سەدەی چواردەمی کۆچیدا شەرابی مەرگی لە مەیگێڕی زەمان وەرگرتووە و خواردوویەتەوە و لەوێدا نێژراوە.

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە دیوانێکی بەرز و نایابی لێ بەجێ ماوە کە نزیکەی چوار هەزار هۆنراوێک دەبێ و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یاری و لێکدانەوەی پەڕاوی سەرەئەنجامە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرن کە دەڵێ:

١

یاران جە یەمەن، یاران جە یەمەن
خاوێ دیم نەسەمت ستارەی یەمەن
گێلام نە چوار باغ سەر حەڵقەی چەمەن
شەخسێ دیم نەجای نەمەرد بێ نەژەن
سەردام نەسوجوود یاوام ئەو حوزوور
غەرق بیم نە کوورەی پڕ شەرار نوور
دەمێ وێنەی ڕۆح مەدرام نە دیوان
مەیل کەرد وەگوفتار ئامام وەزوان
لالام پەی ڕوخسەت کەردم ئیلتجا
عەرزەی وێم وانام پەی زوهوور شا
فەرماهەی عارز! ئینتزار نە دڵ
پادشام پەی زوهوور بەستەن دەستەی گوڵ

یە (نەورۆز) واتەن نە خـــاک یەمـــەن
شنەفــتم نە لەفــز ڕەمـــزێ نە چەمـــەن
ئەرکـــــەچم واتـەن، شــــادادەن بـەشم
تاجــر حــوجــرەی حــاجی بەگـتــەشم

واتە: ئەی یاران! شەوێکیان خەوێم دی، لەو خەوەدا ئەستێرەی بەختم دەدرەوشایەوە و، خۆم لەناو چوار باخێکدا دی و لەو چوار باخەدا مرۆڤێکم دی کە نە ژن بوو و، نە پیاو، دیارە فریشتە بوو، ئەنجا بەڕێزێکەوە چوومە لای و کڕنۆشم لێ کرد دیم کە ڕوومەتی وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە و، لە تیشکی ڕوومەتیدا نوقم بووم و لە بەردەمیدا وەکو بەندەیەکی فەرمانبەردار ڕاوەستام و پاشان لێی پاڕامەوە کە پێم بڵێ شای دەروێشان کەی دەردەکەوێ و سەرهەڵدەدا؟ لە وەڵامدا پێمی وت: کە شای دەروێشان لەم نزیکانەدا لەگەڵ چەند دەستەی گوڵدا سەرهەڵدەدا، ئەوسا تۆش بەهیوا و ئارەزووی دڵ و دەروونت دەگەی.

٢

دڵە حــــاڵ زانی، دڵە حـــــاڵ زانی
دڵ قــەدر و قــیـمـەت حــاڵ زانی
وەقــەوڵ «قـاسـد» سـاحـێب زەمـانی
شـــوون پیـــر شــــەرت بێ ڕا نەڕانی
وە عـــەین ئەدەب ئەمـــر ئەرکــانی
جـۆڵای کـاڵا باف سـفــیـد دوکـانی
مــەکــۆی مــانگ وەر ســڕ پەنـهـانی
بێ تان بێ پۆی هەفت ئاســـمـــانی
ڕەفـــیق ڕەقـــقـــاس ڕۆح ڕەوانی
چەرخـچیی چالاک جـوملەی جـەهانی
ئەگــەر بووانم مــەغــز ئی مــەعــانی
مــەشــۆت ئەو ســەراو باز تەڕلانی
ئەختـەر کـالاباف کـارخـانەی گـەوهەر
ئوســتـــاد زاغـــاب تێغ دین جـەوهەر

واتە: ئەی دڵ! دیارە تۆ حـاڵ زانی و لە حـاڵ و دەردی حاڵ زانان و ڕاز و نیازی دڵان تێ دەگەی، پلە و پای خواناسیی تۆ گەیشتووەتە جێگایەک کە هەندێ تۆ بەهەڵچەرخێنەری

زەمان و جۆلآی کالآ و مەکۆی مانگ و خۆری ڕازی شاراوەی خواناسی و کالآی سپی بێ تان و بێ پۆی حەوت ئاسمانی یەزدانی دەزانن، دیارە تۆ هاوەڵی ڕۆحی ڕەوانی و، لە گوڵزاری سەراپەردەی جیهانی نادیار و شاراوەدا باز و تەرلانێکی بێ وێنەیت.

٣

سولووکەن سولووک، سولووکەن سولووک
میهر شا و خونکار سولووکەن سولووک
تۆمار باتن حوکم باش بلووک
حەوالەی عالەم مەحاڵ مەملووک
هەر کەسێ تاڵب ڕاگە و سولووکەن
پەرێ شا و خونکار وێنەی مەملووکەن
مەبۆ بکێشۆ ڕەنج و دەرد و ئێش
پەرێ پادشا و هەم خونکار وێش
ئەوسا ڕای سولووک مەکەرۆ تەمام
وەرنە مەحاڵەن بیاوۆ وە کام
یە(نەورۆز) واتەن پەی یاران خاس
وێش دی نە حوزوور خاسان غەواس

واتە: خۆش ویستنی خوا بەرێ و ڕەوشت و ڕێباز دێتە ژمار بەفەرمانی دەروون، سنووری بەندەیی لە جیهاندا بەکەسانێک سپێرراوە کە ڕێی ڕێبازی خوایان بریبێ. هەر کەسێک لە ڕێی ڕێبازی خواییەوە بڕوا بۆ خوا بەندەیی دەکا و، لەم ڕێگەیەدا دەبێ گەلێک دەرد و ڕەنج بکێشێ و ئەوسا ڕێی خوا ببڕێ ئەگینا دوورە کە بەهیوا و ئارەزووی خۆی بگات. ئەم قسانە قسەی نەورۆزە کە بۆ پیاوانی چاک وتوویەتی هەروەها کە بەیارمەتیی پیر گەیشتە ئامانج و هیوای خۆی.

٤

هۆشیار هۆشیارەن، هۆشیار هۆشیارەن
دەنگ دووریار هۆشیارەن
قاسد چەرخچی جیهان بێدارەن
غافڵان نە خاو کێ خەبەردارەن

یە نۆبەی نگین پیـــادە و ســـوارەن
دەروێشـی خـــەڵات خـــاوەند کـــارەن
وادە ویەردەن وەخـت ئیـــــقـــــرارەن
خـــــــرۆش یاران نـە بـەر تـا بـارەن
دۆســان مــزگــانی پادشــام ســوارەن
مــــێـــهـــمـــان ئازیز تازە هەوارەن
یە (نەورۆز) واتەن مـــاڵ نیــام جـــەنۆ
ئومـــــێـــدم تۆنی یا شـــای داڵەهۆ

واتە: ئەگـەر خـواناس ڕاوەسـتێ و وشـیـاربێ، بانگی خـوا لە دوورەوە دەبیسێ. پەیکی خوایی جیهان هەڵدەسووڕێنێ، بەڵام بێ ئاگایان هەستیان بەڕاستەقینە نەکردووە و لە خەودا ئێستا نۆرەی دەرکەوتنی تیشکی خواییە تا بکەوێتە سەر دڵان و، دەروێشی و هەژاری خەڵاتی خواییە، چونکە وادە تێ پەڕیوە و کاتی پەیمان بەستنە و، هاوار و خرۆشی یاران لە دەریا و وشکیدا دەگاتە گوێ. ئەی دۆستان! مژدە کە پادشام سەر هەڵدەدا و بەسەرهەڵدانی خۆ کوێستان ڕووناک دەکاتەوە. ئەمە قسەی (نەورۆز)ە کە ماڵی لە نۆوە دروست کرد، بەئومێدی ئەوەی سەرەنجام بەدیداری هەق بگات.

٥

دڵــە زاریمـــەن، دڵــە زاریمـــەن
دڵ نـە فکـر زات زکـــــر زاریمـەن
یە وەعــــــدەی نگین نۆبـەداریمـەن
جـەلادچی غـەزەب قـەزا کـاریمەن
هۆهۆیی مـــــەیدان دین دیاریمەن
قـەتڵ شـەککاکان ئیخـتیـاریمەن
فـەتحنامـەی فـانی وە سـواریمەن
وە یاری داوەر ذولفـــــەقـــاریمەن
نەورۆز کالاباف کارخانەی گەوهەر
ئوســتـاد زاغـاو دین تێغ جـەوهەر

واتە: ئەی دڵ هەر هام لە بیری خـوادا و هەمـوو دەم دەگـریم، چونکە ئەمـە وادەی دەرکەوتنی ڕێبەرمە و ئەگەر مێهر و بەزەیی ئەو نەبێ، جەلادی زەمان ڕقم لێ هەڵئەگرێ،

کەوابوو لەم مەیدانەدا دەبێ پەرە بەڕێ و ڕچەی خۆم بدەم و ئەو کەسەی کە شک دەباتە ڕێ و ڕچەکەم دەتوانێ لەگەڵیدا بەربەرەکانێ بکەم و لەناوی ببەم و خواش یار و یاوەرمە.

٦

دڵە زەمـــــانە، دڵە زەمـــــانە
هیچ مـەبەر وەتەنگ تەنهـای زەمـانە
بگیـر گـۆشـەگـای نەخـەڵوەت یانە
بوان سـوورەی سـەبت گـوفتـەی چلانە
چەند تۆمـار عـیلم عـولەمـای قـەدیم
ئـەوەنـدەی عـــالـم نـایـافـت نـەدیم
هەن نـه دەفـتــەرم چون جـبـەخـانە
دوڕو جـــەواهـیـــر گـــەوهەر و دانـه
هەرکـەس خـەریدار بارخـانەی منەن
ئومـەرای ئەعـلا گـەنج هەفت تەنەن
ئانە سـەررافـەن بفـرۆش پەرێشـان
تابۆ وەشـادەت پەی نام و نیـشـان
نەورۆز کـالاباف کـارخـانەی گـەوهەر
ئوسـتـاد زاغـا و تێخ دین جـەوهەر

واتە: ئەی دڵ! هیچ خەم و پەژارەی زەمانە مەخۆ و لە گۆشە و قوژبنێکدا دانیشە و خەریکی ستایشی یار بەو ناوی خوا هەموو دەم بخە دڵت و ئەوە بزانە کە چەند تۆماری زانستی زانایانی کۆن کە تا ئێستا کەس پەی پێ نەبردووە لەناو دەفتەرەکەمدایە و هەر وشەیەکی وەکو دوڕ و گەوهەرە و هەر کەسێک کە کڕیارێتی، بێ بیکڕێ و دڵ و دەروونی خۆی پێ شاد و ڕوون بکاتەوە.

سەرچاوەکان

١- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.
٢- بزرگان یارسان - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦١.
٣- کەلامی دەروێش نەورۆزی سۆرانی کە لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٤- دەورەی حەیدەری کە لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.
٥- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

شێخ سەمیعی بانەیی

۱۲٦٤-۱۳۰۸

ئەم هۆنەرەمان بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ۱۲٦٤ی کۆچیدا لە دێی واژەی شاربازێڕدا لە دایک بووە و پێ گەیشتووە و لە سەردەمی منداڵیدا چووەتە قوتابخانە و خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی مەڵبەندەکان و شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و تا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک باری کردووەتە دێی هەمزەلانی بانە و ئەوسا لەوێدا ژنی هێناوە و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاشان چووەتە دێی ئەنجینە تووەڕەش و لەوێدا ماوەیەک ماوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی نەیتوانیوە لەوێدا ژیان باتە سەر، لەوێشەوە باری کردووەتە گوندی بلوە و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و دەرز وتنەوە بووە و گوایە لە پاش ماوەیەکی تر کۆچی کردووەتە دێی بنەخوێ و لە ساڵی ۱۳۰۷دا بۆ حەج ڕۆیشتووە و لەو ڕێی مەککەدا چەند جەردە پەلاماری بۆ دێنن و ئەویش لە بەرامبەریاندا ڕادەوەستێ و بریندار دەبێ و لە پاش سارێژبوونەوەی برینەکانی حەجەکەی دەکا و لە کاتی گەڕانەوەدا لە دێی بەحرە کە کەوتووەتە نێوانی مەککە و جەددەوە، تووشی نەخۆشیی چاو قووڵکە دەبێ و سەرەنجام لە ساڵی ۱۳۰۸ لەوێدا کۆچی دوایی دەکا و دەنێژرێ.

شێخ سەمیع یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و لە زۆربەی زانستەکانی ئەو سەردەمەدا شارەزا بووە لە فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لێکدانەوەی قورئان و فقهی ئیسلامیدا مامۆستا بووە و لەم بارەوە دوو بەرهەمی بەنرخی بەناوی: (باوەڕی ئاین) و (نکاح) داناوە کە یەکەمی بەکوردی و دووەمی بەفارسییە.

وەکو دەڵێن هەندێ لە قسەکانی ئەو تێ نەدەگەیشتن و بەچاوێکی بەدبینییەوە سەرنجیان دەدا، ئەوە بوو ئەوەش لەو کەسانە ڕەنجا و باری کردە دێیەکی تر و، ئەمانە زان و ئێش بوون و گیانی ئەوی ئازار دەدا، بەڵام تا مابوو ستایشی کەسێکی نەکرد و هەر ئامۆژگاری و ڕێنوێنیی خەڵکی دەکرد.

شێخ سەمیع لەگەڵ ئەوەی هانی خەڵکی داوە کە خەریکی نوێژ و ڕۆژوو و چاکەکردن بن و لە کاری خراپ خۆیان بپارێزن، داوا لە خەڵکش کردووە کە زێد و مەڵبەندیشیان خۆش بوێ و هەروەها لە ژیاندا تەمبەڵ و تەوەزل نەبن و فێری خوێندن و هونەر بن و بۆ هەردوو جیهان تێ کۆشن و خۆیان نەخەنە ژێر قەرزەوە و مافی کەسێک نەفەوتێنن، چونکە خوا هەقی خۆی دەبەخشێ، بەڵام هەقی خەڵک نابەخشێ، هەروەها کە بۆ پاداشتی ڕۆژی دوایی هەوڵ و تەقەلا دەدەن، بۆ ڕۆژی خاو و خێزانیشتان هەوڵ بدەن وەکو دەڵێ:

بەقەولی ڕەسووڵ، هەم نەسی قورئان
حوببی وەتەنە دەلیلی ئیمان
هەر کەس حەز نەکا لە قەوم و خویشی
ڕۆژی قیامەت خراپە ئیشی
پێغەمبەر فەرمووی سەنعەت فێر بن
تا موحتاج نەبن، منداڵ و تێر بن
(اطلب العلم) فەرموودەی ئەوە
(ولوبالصين)ی ئەر ڕۆ ئەر شەوە
لەسەر هەر کەسێ خاوەند ئیمانە
ئەبێ بیزانی هەرچی نوقسانە
لازمە ئیسلام بەگیان و بەدڵ
بۆ دونیا و عوقبا بکۆشێ تا گڵ
پێویستی دونیا ئەمڕۆ بۆتە فەرز
گەر ماڵت نەبێ کەوتی لە ژێر قەرز
ئەگەر قەرداریش مای تۆ لە قیامت
لەباتی قەرزی دۆزەخە کامت
خودا دەیبەخشێ هەقی خۆی ئەڵبەت
(حق الناس) ناچێ سەد وای لەو نەگبەت
دوو چت خاوەندی ماڵ و جەلالە
بە عیلم و هونەر فەزڵ و کەماڵە
نامێنێ نووری خودا لە دڵتدا
گوناه و حەرام دێتن بەملتا
لەباتی نوێژ و تاعەتی خولا
ئیتاعەی دوژمن ئەکەی سەد بەلا
هەروەک ئەکۆشی بۆ حۆریی بەهەشت
بۆ ڕۆژی دونیا زوو بکەوە گەشت
تاکو ڕزگار بی لە مننەت ئەغیار
نوێژی خۆت بکەی بێ فیکر و ئازار

باوەڕی ئاینیی شێخ سەمیع لە قاڵبێکی ڕێکوپێک لەو پەڕی تەڕ و پاراوی و ڕەوانیدا هۆنراونەتەوە، هەروەها پاشڵی هۆنراوەکان بەجۆرێ داڕێژراون کە مرۆ بیر لەوە ناکاتەوە کە ئەو پاشڵانە بۆ ڕێکخستنی هۆنراوەکان ساز دراون.

هۆنەر سەرەتای نامیلکەکەی بەناوی خوای تاق و تەنیا دەست پێ دەکات و ئەوسا دەڵێ: خوای مەزن لەبەرئەوەی ئێمەی خولقاندووە، دەبێ بیپەرستین و کڕنۆشی بۆ بەرین، ئەوسا باسی ئیسلام دەکا و دەڵێ: دەبێ بەتاق و تەنیایی خوا و پێغەمبەریەتیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بڕواتان هەبێ، چونکە خوا تاق و تەنیا و بێ هاوبەش و بێ ڕۆڵە و بێ داکە و پێغەمبەریش لە لایەن ئەوەوە بۆ ڕێنوێنیی خەڵک نێرراوە و دەبێ هەموو بڕوای پێ بهێنین، وەکو دەڵێ:

هەوەڵ ئیبتدا بەناوی ئەڵڵا
پەس حەمد و سەنا ئەلحەمدولیللا
ئەوجار سەڵەوات لەسەر مستەفا
هەم ئال و ئەسحاب ئەربابی سەفا
گوێ بدەن بەعام چی موسڵمانن
ئەگەر بەڕاستی ساحیب ئیمانن
هەرچی واجب بێ ئەبێ بیزانن
گەر شەیتان بێڵێ زۆر زۆر ئاسانن
یەکێک ناسینی زاتی خودایە
هەر چەند لە تاقەت عەقڵی تۆدایە
مەی خولقاندووە هەتا بیناسین
تاعەتی بکەین لێشی بترسین
پێنج ڕوکنی ئیسلام با بزانین چییە
باوەڕیان پێکەین ئەمری ڕەبییە
هەوەڵ کەلیمەی شەهادە و ئیمان
دووەم پێنج فەرز بەشەرت و ئەرکان
سێیەم سی ڕۆژە مانگی ڕەمەزان
مەحفووز لە موفتر، هەم لەغو و بوتلان
چوارەم زەکاتە لەگەڵ سەرفترە
پێنجەمین حەجە ئەو لەگەڵ عومرە

ئەم پێنج ڕوكنانە فــــەرزیان بزانـین
قەت تەركیان نەكەین گەر موسڵمـانین
هەر كەس تەركی كات یەك لەم پێنجانە
بێ شك ڕوكنێكی دینی نوقـــســـانـە
ئەوجـا مـانـای شـەهـادەت چێ كـەین
مــــانـای بزانـین باوەڕی پێ كـــــەین
چی بت و سـەنـەم، ئەسـتـێـرە و ئاگـر
كـــە ئەیپـــەرستن تـەبەقـــەی كـــافــر
غـەیرەز بێ شـەریك پاكـیـان بەتاڵن
عــــابدیان هـەمـــــوو ئەهلی زەلاڵن
هەقـــە مــحــەمـــەد ڕەســـووڵی خـــودا
ناردی بەڕەحـمـەت بۆ ڕێی ئیـهـتـدا
بۆ سەر ئینس و جن تا مەلەك یەكسەر
چی خـودا فـەرمـووی تا بیـدا خـەبەر
بێ شك ئینسـانە ئەو مـەلەك نییــە
فـــەرمـان بەرداری ئەمـری ڕەبیـــیە

هۆنەر پاشان باسی نیشانەكانی خوایەتیی خوای تاق و تەنیا دەكا و دەڵێ: خوا زیندووە و هەرگیز نامرێ و بیسەر و بینا و توانا و بەدەسەڵاتە و ئەو هەموو زیندەوەرێكی سرشت كردووە و هەموو گیاندار و بێ گیانێك لە ژێر فەرمانی ئەو دایە و ئەو بێ وێنە و بێ هاوتایە و ئێمەی بۆیە بەدی هێناوە كە بیپەرستین و ئەوسا دێتە سەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و دەڵێ: كـە خـوا سـەد و بیـست و چوار هەزار پێـغـەمـبەری بۆ ڕێنمـوونیی خـەڵك ناردووە و هەمـوویان پاك و خاوێن و سەرۆكی هەمـوویان پێـغـەمـبەری ئیـسلامـە و ئەو چوار یاری هەبووە بەناوانی: ئەبووبەكر و عومەر و عوسـمـان و عەلی و، بۆ پێغەمبەر قورئان لەلایەن خـــواوە هاتووەتە خـــوارەوە كـــە هـەمـــوو دەبێ بڕوای پێ بهـــێنن، هەروەها دەبێ بڕواتان بەفریشتەكانی خوا هەبێ كە ئەوا هەر خەریكی پەرستنی خوان، وەكو دەڵێ:

بێـینە سـەر باسی سـیـفـاتی خـودا
حـەوتیـــان قـــەدیمن لە ئەو نین جـــودا
حـەییـە و زیندووە و هەرگـیـز نامـرێ
عـــالم بەئەشـــیـــا هـەم هەرچی بكرێ

سـەمـیع و بەسـیـر ئەبیـە و ئەبینی
لە دوور و نـزیک لـە ژێر زەمـــــینێ
قـــادر و مـــورید لـە زۆر و لـە کـــەم
چی خـــەلقی ئەکـا ئەیبـاتە عـــەدەم
ساحیێب کەلامە نەک بەحەرف و دەنگ
یەک زاتـی لەتیف بێ جـسم و بـێ ڕەنگ
لەژێر حـەوت عـەرزان ڕێی جـەهەننەمـە
لەویش بـەرەو ژوور فــەزای عـــەدەمـــە
لە فـــەزای عـــەدەم ئینتـــهـای نیـیـە
زات و صـــفـــاتی هەر وەکـــوو ویـیـە
لە فـــەزای عـــەدەم تا فـــەزای عـــەدەم
هەرچی تێـدا بێ گـەر زۆر و گـەر کـەم،
لە پێش خەڵقیدا هیچ مەوجـوود نەبووە
پـاکی لـە نـەبـوو خـــەلقی کـــردووە
هـەرچی زیرۆحێ نـەفـــەس هـەڵێنێ
ئەو نەفـــەســانە ئەو دەیخـــوڵقـــێنێ
هەر لـە بزووتنیـان تا سـاکن بـوونیـان
خـــوتووراتی دڵ تـا هـات و چوونیـــان
چی نەیخولقێنێ هیچ مـەوجـوود نابێ
گـشت چتێ دەبێ خـەلقی خـودا بێ
لە زەڕە خـاکـیک تا بسکە گـیـایەک
لـە جـــوزئیـــاتێک پەلکە گـــەڵایەک
قـودرەتی خـودای گـەر لەگـەڵ نـەبێ
بەچاو قـــووچانێک پـاک عـــەدەم دەبێ
هیچ خـەو و غـەفـلـەت وەنەوزی نییـە
چی تۆخـەیاڵ کـەی خـیـلافی ویـیـە
بـەوە بزانـن کـــە بێ مـــەکـــانە
جـێی نە لە ئەرزە و نە لە ئاسـمـانە

هیچ نەقس و تەغـیـیـر لە زاتی نابێ
هەر وەک بێ عـەیبـە هەر دەبێ وابێ
مـەی خـوڵقـاندووە بۆ تاعـەت کـردن
نەوەک حـەیوانات بۆ خـەو و خـواردن
پێغەمـبەری نارد بەوەجـهی ڕەحمـەت
تا بمانخـاتە سـەر ڕێی هـیـدایەت
سەد و بیست و چوار هەزار پێغەمبەر
خـودا ناردنی بۆ ڕێی خـێـر و شـەڕ
باوەڕیان پێکەن هەمـوویان چاکن
لە ژەنگی عـسـیـان هەمـوویان پاکن
سێ سـەد و پازدە لەوان ئەفـزەڵن
زیاتر لە هەمـووان چونکە مـورسـەلن
گـەورەتریان خـەلق لە دوای ئەنبـیـا
چواریاری نەبی یەعنی خـولەفـا
بووبەکر و عـومـەر، عوسـمـان و عـەلی
لە دوای وان جـەمـعی ئەسـحـاب و وەلی
قـورئان و ئینجـیـل، تەورات و زەبوور
سوحفە هەرچی بوو گەر کەم و گەر زۆر
کـشـتـیـان بێ شک کـەلامی خـودان
بەڵان هەمـوویان نەسـخن بەقـورئان
باوەڕی پێ کـەن مـەلەکی ڕەحـمـان
دائم مـەوجـوودن لە ئەرز وئاسـمـان
بێ خەو و خواردن بێ کـبر و غـەفڵەت
دایم مـەشـغـوولن بەزکـر و تاعـەت
دین بەبێ جـەلال بەخـێـوناکـرێ
بێ شـان و شـەوکـەت ئەدای ناکـرێ
پێـغـەمـبـەر چلۆن بۆ دین ئەکـۆشا
بۆ سـەنعەت و عیلم بەشـەر ئەخرۆشا

هۆنەر لە بەشی تری باوەڕنامەکەیدا بەشێوەیەکی جوان و ڕەوان ئەوەمان بۆ دەردەخا کە هەر موسڵمانێک دەبێ بڕوای بەخوای تاق و تەنیا هەبێ و ئەوە بزانێ کە لە دوای مردن، گۆڕ بۆ پیاوی چاک دەبێتە باخ و بەڵام بۆ خراپکار و گوناهکار دەبێتە ئاگر و لە ڕۆژی پەسڵانیش هەموو خەڵک بۆ لێپرسینەوە کۆ دەکرێنەوە و ئەوەی چاک بێ دەبەخشرێ و ئەو کەسەش کە خراپ بێ دۆزەخە جێی، بەڵام لە دواییدا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بۆ ئەو گوناهکارانە تکا دەکا و دەبەخشرێن و، ئەو کەسەش وا هەر لە هەوەڵەوە ناخوا و بتپەرست بووە و هەر لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە و نابەخشرێ وەکو دەڵێ:

قەبر بۆ ساڵح ڕەوزەی جینانە
بەڵان بۆ فاسق چاڵی نیرانە
یا خۆشی و ڕاحەت یا دەرد و میحنەت
هەر کەسێک بەنەوعێک تا ڕۆی قیامەت
گەلێ گیانداران هەروەک هەوەڵجار
زیندوویان دەکا (واحدالقهار)
ئینسان و مەلەک، جن و حەیوانات
پاک جەمع ئەکرێن لەناو عەرەسات
منداڵی مەعسووم لە دەرد و میحنەت
وەک بی ئەلەرزێ لە ترس و دەهشەت
ئەوجا ئومێدی نەجاتمان ئەبڕێ
بەگریە و هاوار چارەی ناکرێ
هیچ سوودێ ناکا ئەولاد و ماڵمان
مەگەر ئەو ڕەحمێ بکا بەحاڵمان
ئارەق دێتەخوار دووکەڵ هەڵدەکرێ
بە قەدەر عسیان ئەعزا دائەگرێ
هەتا شەفاعەت ئەکا پێغەمبەر
ڕەحمەت ئەنوێنێ خالقی ئەکبەر
لە جێگای هەیبەت نەجاتمان ئەدرێ
لە پێشدا حەشری حەیوانات ئەکرێ
ئەوجا قاقەزی ئەعمالمان دێنن
نوختە بەنوختە پێمان ئەخوێنن

چی چاکی بووبێ شوکری خوا ئەکا
گەر خراپ بووبێ لێی حاشا ئەکا
هەر کەسێ زوڵمی لە کەس کردبێ
لوقمە نانێکی بێ ئیزن خواردبێ
گەر ئیحسانی بێ بۆی لێ ئەستێنن
ئەخۆ لە جیاتی ئەو ئەسووتێنن
مسقاڵە زەڕێک لە خێر و لە شەڕ
هیچ بزر نابێ پاک دێنە دەفتەر
هەرکەس کافر بێ وەها مردبێ
یا شەیتان سەلبی بڕوای کردبێ
ئەو هیچ حساب و پرسیاری نییە
جێی جەهەننەمە و دی یاری نییە
خواردنیان زەریع قورسی زەقوومە
ئاوی بۆگەن و هەم تاڵ و شوومە
باسی عەزابیان نایێتە تەقریر
بۆ خۆی فەرموویە (وبئس المصير)
هەر کەس عەزیەتی مەخلووقی دابێ
بۆ زوڵمی مەخلووق زۆر تێ کۆشابێ
ئەو زۆر زەلیلە و گەلێ بەدبەختە
زیاتر لە هەموان عەزابی سەختە
جەمعی ئەنبیا لەگەڵ پێغەمبەر
شەفاعەت ئەکەن ئەیانهێننە دەر
پاکیان دێننە دەر نەجاتیان ئەدەن
ئەوجا داخلی بەهەشتیان ئەکەن
هەر کەس لە دونیا ئەعمالی چا بێ
لە عوقبا ئەبێ جێگای بالا بێ
دونیا مەزرەعەی دواییمانە
ئەگەر مە چاک بین هەر شاییمانە

جێی ئیمتحانە و جێی کۆشش و زۆر
جێی تێشووبردنە بۆ ناو تەنگی گۆڕ

بڕوانامەکەی شێخ سەمیع لەسەر ئەرکی حوسێن حوزنی موکریانی لە ساڵی ٢٥٧٣ی کوردیدا بەناوی (باوەڕی ئاین) لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ لە وشەکانی بەشێوەی موکری گۆڕاوە و دەستی تێ براوە و گەلێ هەڵەیشی تێدا دەبینرێ.

سەرچاوە:

١- باوەڕی ئاین -شێخ سەمیعی بانەیی- لەسەر ئەرکی حوسێن حوزنی- هەولێر،٢٥٧٣ی کوردی.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ سەمیعی بانەیی.

میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی

١٢٦٤-١٣٣٤

ئەم ئەستێرە هەرەگەشە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا دەدرەوشێتەوە، ناوی میرزا عەبدوڕەحیمی کوڕی مەلا غەفوور لە بەرەی مەلا جامییە بەپێی دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٩٦٢ی زایین لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی چاپ بووە، لە ساڵی ١٢٦٤ی کۆچی لە شاری سابڵاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و لە پاشا لە لای مەلا هەرە گەورەکانی شاردا خەریکی خوێندنی زمانی فارسی و عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و شارەزاییەکی پوختی لەسەر زمان و وێژەی فارسی و عەرەبیدا پەیدا کردووە و پاشان بەزۆربەی دێ و شارۆچکە و شارەکانی تری کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێ مەلایەکی زانای بینیوە لە لای ماوەتەوە و وانە و دەرزی لە لای خوێندووە و تا بووە بەمەلایەکی زانا و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک و وانەوتنەوە بەسەر بردووە تا لە ساڵی ١٣٣٤ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا لە دەشت و چۆڵی شام کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیان و شوێنەواری وەفایی لە لایەن نووسەران و لێکۆڵەرانەوە گەلێ قسە کراوە و هەر کام شتێکیان وتووە کە ئەوا دەقی ئەو نووسراوانە دێنین:

لە ژمارە ١٣٠٣ی ڕۆژنامەی ژیندا، سەبارەت بەوەفایی بەم چەشنە نووسراوە: «سەرداری هۆنەران و بولبولی خۆشخوانی باخچەی وڵاتی موکریان، وەفایی، ناوی حاجی میرزا عەبدوڕەحیم، کوڕی مەلا غەفوورە و لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی لە شاری سابڵاخ یا مەهابادا هاتووەتە دنیاوە و، هەر لەوێشدا خوێندنی بەپایان گەیاندووە پیری نەهری، بەهەشتی شێخ

عوبەیدوڵڵا، شەیدای هۆنراوەکانی بووە و وەفایی بانگ کردووەتە لای خۆی و ئەویش چووە لەوێ بووە بەهاوڕاز و نووسەری تایبەتی شێخ.

وەفایی دوو جاران دیدەنیی ماڵی خوای کردووە، جاری سێیەم هاتووەتە سلێمانی و لە تەک شێخ سەعیدی حەفید و سەید ئەحمەدی خانەقا و حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرددا ئەمجارەیش بۆ ماڵی خوا بەڕێ کەوتووە، ساڵی ١٣٢٠ لە چۆڵی شامدا کۆچی دوایی کردووە و هاوڕێیەکانی لەو دەشتە دێمەدا ناشتوویانە. هۆنراوی وەفایی لە کێشدا هەر یەکەی ئاهەنگێکی تایبەتی هەیە.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی کە دیوانەکەی وەفاییی بەچەشنێکی زانستی بەچاپ گەیاندووە لە پێشەکییەکەیدا لە زمانی مامۆستا نەجمەدین مەلاوە دەگێڕێتەوە و دەڵێ: وەفایی خەڵکی وڵاتی موکریانە و لە شاری سابڵاخدا هاتووەتە دنیا و هەر لەو شارەدا خوێندوویەتی هەتا ودمی زانستیی وەرگرتووە. لە ساڵانی ١٣١٨ی کۆچی هاتووەتە سلێمانی و لە تەک حاجی تۆفیق بەگی پیرەمێرد و چەند کەسی تردا چووە بۆ حەج و پاش ئەوەی کە حەجیان کردووە لە گەڕانەوەدا لە ڕێگای عەرەبستان وەفایی کۆچی دوایی کردووە و پیرەمێرد ئەفەرمووێ: بەدەستی خۆم لە لمی چۆڵی عەرەبستاندا ناشتوومە.

وەفایی یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی سەردەمی خۆی بووە و خاوەنی مرخێکی زگماکی و زۆر تەڕ و ناسک و پاراو بووە و هەروەها دەنگێکی زۆر خۆش و پڕ سۆزی بووە و وەکو دەڵێن لە تەمەنی دە ساڵیدا هەڵبەستی داناوە و هەندێ ڕاوێژی بەهەڵبەست کردووە، تەنانەت زۆربەی نامەکانی بەهەڵبەست بووە و هەر بەو هۆیەوە دڵی دانیشتووانی شار و هەندەرانی گیرۆدەی داوی تەلەسمی خۆی کردبوو.

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای دیوانەکەی وەفاییدا دەڵێ: وەفایی لە سابڵاخدا قوتابخانەی هەبوو نەک تەنها هەر منداڵە شارستانییەکان بەڵکو گەلێک لە بەگزادەکانی دەرەوەش لە دوور و نزیکەوە منداڵەکانی خۆیان بۆ خوێندن دەنارده لای وی، ئەویش هێندەی فێری خوێندن دەکردن چەند هێندەش فێری بوێژیەتییانی دەکرد تا لە سایەی تەقەلا و خەباتی ئەوەوە چەندین بوێژی ناودار و بەرز و گرنگی پێگەیاندن کە ئەدەب و ئەدیب نموونەی وانن.

هۆنراوەکانی وەفایی دەکرێن بەچەند بەشەوە: دڵداری، لاواندنەوە، پیاهەڵدان، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و پتر سەبارەت بەدڵداری و ئەویندارس و هیوای بەیار گەیشتن و دەربڕینی دەردی دووری لە یارە. وەکو لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ، وەفایی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی ئەو هۆنراوانەی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا محەمەد عەلیی قەرەداخی لە پێشەکی دیوانەکەی وەفاییدا دەڵێ: مامۆستا مەلا عەلی سەنجەری بۆی گێڕامەوە کە لە خوالێخۆشبوو پیرەمێردی بیستووە کە کاتێ چووە بۆ حەج لە نێوان مەککە و مەدینەدا لەگەڵ وەفایی بەیەک گەیشتوون و ماوەیەکیان وتووێژ بەیەکەوە کردووە، لە پاشان وەفایی بەپیرەمێردی وتووە: من خەڵکی سابلاخ پێم دەڵێ: هەموو هۆنراوەکانت هەرَ باسی خەت و خاڵی کیژانە، منیش ئەمەم پێ ناخۆشە چونکە هەموو هۆنراوەکانم هەر لە ستایشی پێغەمبەردان. من ئەمە جاری سێیەمە دێم بۆ حەج، ئەم جارە دواییە بەخەڵکم ڕاسپاردووە و پێم وتوون: ئەگەر من هۆنراوەکانم بۆ کیژان وتبێ ئەوا ئەمجارەش دێمەوە و، ئەگەر لە ستایشدا بێ ئەوا لای پێغەمبەر ئەمێنمەوە و لەوێدا دەمرم، پیرەمێرد وتی: دوای دیتنی مەدینە چووین بۆ کێوی ئوحود و وەفایی لەوێ تووشی نەخۆشیی سکچوون بوو و لەوێ کۆچی دوایی کرد و بەخاک سپێررا.

وەفایی لە سەردەمی ژیانی خۆیدا لە سابلاخ و شوێنەکانی تری کوردستان ناسراوە و ناوبانگی لەناو خەڵکدا پەیدا کردووە و هۆنراوەکانی بەناو خەڵکدا بڵاوبوونەتەوە. تەنانەت ئەو کەشکۆڵ و بەیازانەی وا لە هەورامان و سنە و هەوشار نووسراون گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەویان تێدایە. غەریقی کە یەکێ لە هۆنەرانی هاوچەرخی وەفاییە، بەپارچە هەڵبەستێک بەم چەشنە تاریفی وەفایی دەداتەوە:

بەهای ئەبیات و ئەشعارت وەفایی مولکی ئێرانە
نیساری مەسرەعێکی لایەق بێ کەی دووسەد جانە؟
عێراق و پارسی وا گرتەوە خۆ لەشکری نەزمت
ئەوا دەڕوا لە بۆ تەسخیری مولکی هیند و توورانە
ئیلاهی با دڵی خورەم دەگەڵ زومرەی ڕەفیقانت
بەخێر و شادی ڕەجعەت کەی کە ئێران بێ تۆ وێرانە
مورادت کەعبەتوڵلایە مەرامت حەزرەتە لکن:
حەقیقەت مەتلەبە، ئەسڵی وساڵی وەسڵی جانانە
خودا هەمڕاهی تۆ بێ، دەستگیرت غەوسی سانی بێ،
تەریقێکی خەتەرناکە کە: ڕەهزەن نەفس و شەیتانە
ئەمن خاکی سەگی غەوسم فەرامۆشم مەکە قوربان!
لە هیجرت ئاوری بەربۆتێ دەروونم، وەک نەیستانە
هەزاران موژدەبێ، ئەی بولبولی شەیدا بەحەمدوللا
لە نەسڵی ئالی تاها، غەوسی سانی، شاهی شێخانە

لە سایەی غەوسی سانیدا مەنم پڕ دوڕی شەهوارە
بەهای هەر دانەیەکی، بێ شکە تەختی سلێمانە
ئەگەر ئەحواڵی کەلبی خۆت دەپرسێ، شاهی شەمزینی
هەمیشە: چاو بەخوێنە، دڵ بریندار و پەرێشانە
دەکەڵ ئەم بەندەیە (حاجی وەفایی) بۆچی بێ لوتفی؟
ئەگەر چی بێ خەتایە خۆ سەگی دەرگاهی شاهانە!
لە لوتفی خۆت دەپرسی گەر لە حاڵی بەندەیی کەمتر
غەریقە هێندە گریاوە (غەریقی) بەحری عومانە

وەفایی هۆنەرێکی دڵتەڕ و سەوداسەر و گراوێکی وابوو کە لە هۆنینەوەی هۆنراو و داهێنانی هەوایاندا و لە دۆزینەوەی وشەی لەبار و تامدار و لە بزواندنی هەستی دڵداریەتیدا دەستێکی زۆر باڵا و بەرزی هەبووە و، گۆرانیبێژانی کۆن و نوێ، گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەویان کردووەتە گۆرانی و لە بەزم و کۆڕەکاندا دەیانڵێن، وەفایی لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەیارەکەی هەڵدەڵێ و پێی دەڵێ: ئەی دڵدارە شۆخوشەنگەکەم، بەهۆی دووریی باڵاتەوە بەتەواوی سووتاوم و دەسا بەزەییت پێمدا بێ و ئەمەک بنوێنە و لام لێ بکەوە، چونکە دڵی زارم وەکو بولبولی شەیدا بۆ ڕوومەتی گوڵت دەناڵێنێ، سەرم دەکەمە ئەڵقەی پەرچەم و چاوت و دڵیشم لە ڕێتا بەخت دەکەم، خۆ من دڵم بۆ تۆ بریندارە و ئەگەر بەدەوای لێوت مەرهەمی کەی دیارە خۆش دەبێتەوە:

نیگارا ئەی بەغەمزە ئافەتی دڵ چاوی بیمارت
ئەمان سەر تاقەدەم سووتام لە دووریی نووری دیدارت
دەسا ڕوحمێ وەفادارم بەحاڵی داد و هاوارم
کە وەک بولبول دڵی زارم دەناڵێ بۆ گوڵی زارت
سەرم ناوێ ئەگەر نەیخەم بەحەڵقەی پەرچەم و چاوت
دڵم ناوێ ئەگەر نەیکەم بەفیدیەی چاوی عەییارت
ئەسیری زوڵفی خاوی تۆم، شەهیدی ڕەمزی چاوی تۆم
ئەمن گیراوی داوی تۆم، بەسەد جێ دڵ بریندارت
شەهیدی نازی تۆم و داغداری باغەبان ئەی گوڵ
لە دووریی تۆ بناڵم؟ یا لە سەر بێدادی ئەغیارت؟
ئەمن نەمدیوە هیندوو باغەبانی باغی جەننەت بێ
بەشیرینی چ دڵکێشە؟ بنازم خاڵی ڕوخسارت

لە لایی شـــەکـــەرســـتـــانە، لە لایی ئاوی حـــەیوانە

ئەگەر گوڵ بێ ئەگەر غونچە لەب و زاری شەکەربارت

(وەفایی)، دوور لە وەسڵی تۆوە، پابەندی تەلیسمێکە

لەسەر گەنجی جەماڵت کەوتە داوی زولفی ڕەشمارت

وەفایی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا لەگەڵ دڵدارەکەیدا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێ: ئەی گوڵئەندام، ئەی یارە خۆشەویستەکەم، بەزولفی پەرێشانت یا لە دارم بدە و، یا دەردم چارەکە و بەزەییت پێمـدا بێ، با دڵ لە هیچە لە دەست دەرنەچێ، من نەخۆشی تۆم و ئیخسیری تۆم و بەنووکی تیری برژانگەکانت بریندارم، قسەکانت ئەوەندە شیرینە، کە دینمی بەتالان بردووە. دڵ و دینم ئەوا دایە کلەی چاوەکانت. ئامادەم کە خۆم بکەمە قوربانت و گیانم لە ڕێتا بەخت کەم:

گـــوڵئەندام ئەی تەنافی گـــەردەنم زولفی پەرێشـــانت

عـیلاجێ، چارەیێ، ڕوحـمێ! ئەمـان دەسـتم بەدامـانت

غـەریبی تۆم، نەخـۆشی تۆم بەگـۆشـەی چاوی بیـمـارت

ئەسـیـری تۆم، شـەهیـدی تۆم، بەنووکی تیری مـوژگـانت

ئیـــشـــارەت ئافـــەتی ڕۆحـم، کـــەلامت غـــارەتی دینم

تەبەسـوم سـیـحـری لێـوانت، تەکەلوم ڕەمـزی چاوانت

مـەگـەر سـەرتـا قـەدەم زولفت وەکـو من خـاو و شـێـوابێ

کـە سـەرگـەردانی سـەودایە لە سـەرچاکی گـریبـانت

دەڵێی شـەکـەر فـرۆشی شـاری مـیـسـرە وا بەشـیـرینی

بنازم! خـاڵی وەک هێندوو لە گـۆشـە لێـوی خـەندانت

ئەگەر دڵ بوو ئەگەر دین دامـە سـورمـەی چاوەکان، ئیدی

بەسم سـەودا زەدە و ڕیسـوا کـە تۆبی و دین و ئیـمـانت

تەلیـسـمـی بابلە سـیـحـری حـەڵاڵە ڕەنگی ڕەیحـانە

شکەنج و بەندە، یا خـۆ جێ دڵانە زولفی سـەر شـانت؟

بە ئازادی لەکن خـۆی شـوهرەیە من مـات و حـەیرانم

گـوڵ و نارنجی بەر هێناوە خـۆ سـەرووی خـەرامـانت

لەبەر چاوت بگریێم، یا لەدەست تۆ داد و هاوارکـــەم؟

لەبەر نەیرەنگی مەستان، یا لە سیحری ڕەنگی دەستانت؟

دڵم ســــەودازەدەی باڵاتە خــــۆم دڵدادەیی ئەبرۆت
بەباڵا دڵ بەڵاگــێــڕت، بەئەبرۆ خــۆم بەقــوربانت
لە دادی من بپرسە جارێ ئەی سوڵتانی عیشوە و ناز
بەناحــەق بۆچی بمکوژێ ئیشــارەی چاوی فــەتانت؟
(وەفایی) کەوتە حەڵقەی زوڵفت، ئیدی مەیدە بەر موژگان
کــە من کــوشــتــەی تەنافت بووم چ لازم تیــرە بارانت؟

کەم هۆنەری کورد توانیویەتی کە بەچەشنی وەفایی هۆنراوی دڵداری بهۆنێتەوە. بەڕاستی وەفایی لە تەواوی هۆنراوەکانیدا وەستایەتیی بەکارهێناوە و زۆربەی ئەو وشانەی بەکاری هێناون، وشەی ساکاری کوردین. وەفایی دەردەدڵێکی خۆی لەگەڵ یارەکەیدا باس دەکا و دەڵێ: ئەوەندە نەخۆشی دەردی دووریی یارم کە وەختە گیان و دڵم دەرێ و کوا شەماڵی بەرەبەیان کە سکاڵا و گازندەم بۆ لای ئەو ببا. من نەخۆش و دەردەدار و سەودا سەرم، ئاخ بۆ هاوزمان و هاوسەر و دڵ میهرەبانێ، خۆ کەس لە حاڵ و سۆز و گریانی من زانیاریی نییە. خوایە دەسا تۆ خۆت بەزەییت بەمن بێت و لایەکم لێ بکەرەوە. ئەی یاران ئێوەش بەری ناڵین و گریانم مەگرن، چونکە من گراو و سەوداسەری دڵبەرێکی شۆخوشەنگ و سەڵما ڕەنگ و لەیلا دەنگ و شیرین شەکەرم کە کردوومیەتە مەجنوونی دەر و دەشتان و فەرهادی زەمان:

هێند نەخۆشی دەردی دووریم وەختە گیان و دڵ دەرێ
کوا نەسیمی سوبحدەم تا عەرز و حاڵی من بەرێ
دەردەدارم، بێ زبانم، بێ دڵم، ســــەوداســــەرم
ئاخ لە بۆ دڵ میــهرەبانێ، هەم زبان و هەمســەرێ
کــەس لە حــاڵ و ســۆز و گریانی من ئاگــەدار نییە،
ئاخ لە بۆ یەک حــــاڵ زانێ دڵ پڕ ئاو و ئاورێ!
لەحــزەیەک یادی خودا ناکا لەبەر عەیشی جیــهان
نەفــسی کــافــر وا دەزانێ قــەت جــیــهــان ڕانابرێ
من بەدڵ، زوڵفت بەسەر، کەوتووینە بەر پێی ڕەحمەتت
ئەی ئومــێــدی مــۆمن و کــافــر، بەحــاڵم نەزەرێ
بێ شەکەر خەندەی دەمت وەسڵی ڕوخت مومکین نیە
جــەنەتم ناوێ هەتا نەمــشــۆن بەئاوی کــەوســەرێ

پێم بڵێ: وەجهی چیە زوڵفت موقیمی ڕوومەتە؟
خۆ بەشەرعی مستەفا جەنەت بەکافر نادرێ
یا بە ئاخر بێ جەفا بەو چاوە بیمارەت بڵێ:
یا دەوای دەردم کەرەم کا، یا لە دەردم هەڵگرێ
کردمیە مەجنوونی دەر و دەشتان و فەرهادی زەمان
شۆخ و سەلما ڕەنگ و لەیلا دەنگ و، شیرین شەکەرێ
کردمیە ئەفسانەی هەموو بازاڕ و شاران عاقیبەت
ڕوو بەخاڵ، گەردەن مەراڵ، چاوکاڵ و گێسوو عەنبەرێ
مەنعی ناڵینم مەکەن یاران لە دەست موژگانی یار
زۆر بەئێش و دەردە ڕێشی جێگە نیشی نەشتەرێ
زەحمەتی بێ هوودە تاکەی؟ ئەی تەبیبی میهرەبان!
دەردی من دەردێکە بێ دەرمانە چارەی ناکرێ
سۆزی نێو جەرگم بەگریان هەر لە تاوی خۆشترە
گەر هەزار تۆفانی نوح بێ ئاوری من دانامرێ
دەست و دامان بووم، گوڵێکی مەزهەری تۆم بوو گوتی:
عیززەتی حوسن و جەمالم شەوکەتی هەڵناگرێ
دوودی ئاهم سۆزی جەرگم وا کە هەر باڵا دەچێ
شەو نییە ئاسمان کە نەگری چاکە ئاور ناگرێ
ڕووی وەدەرنا تابەتا زوڵفی دڵ ئاوێزی بزووت
ئاه و ناڵەی عاشقان هات بوو بەڕۆژی مەحشەرێ
ماچی سەرتاپای کە دای فەرمووی: (وەفایی) من دەڕۆم
ئەو دەمەت ماوە لە عومرت هەستە با خۆش ڕابرێ

وەفایی گەلێ حەزی لە هۆنراوەی هۆنەرانی کورد کردووە، بەڵام پتر هۆگری هۆنراوەکانی نالی بووە و گەلێ جار مانای هۆنراوەکانی ئەوی لەناو هۆنراوەکانیدا گونجاندووە و بەرگێکی تازەی لەبەر کردوون. بۆ وێنە لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەمانخاتە بیری پارچە هەڵبەستەکەی نالی کە دەڵێ:

حەنایی کردووە پەنجەی بەخوێناوی دڵی زارم
ئەمە ڕەنگی شەهادەت بێ کە کوشتەی دەستی دڵدارم

وەفـایـی هەروەها وتمـان ڕەنگ و بۆنێکی تری داوەتە مـاناکـەی و لە قـاڵبـێکی تازەدا ڕازاندوویەتەوە و بەرگێکی تری پێ داوە وەکو دەڵێ:

پەنجـەی لە حـەنا بەسـتـووە ئایا گوڵم ئەمـڕۆ؟
دەستی لە دڵی کوشتـەیی خۆی خستووە ئاخۆ؟
باکم دڵ و ڕۆحم نیـیـە، تۆ زیز مـەبە قـوربان!
ئەو ڕۆحـە بەسـەرگـەردی سـەرت بێ وەرەوە تۆ!
پەیوەسـتــە غـەریقی ئەسـەری ئاتەش و ئابم
بۆ ئابی ڕوخت سینەمـە وەک مەجـمـەری پشکۆ
تۆ بی و سەری خۆم مەمـخـەرە زیندانی جودایی
خـوێنم نیـیـە ها بمکوژە بەم خـەنجـەر و ئەبرۆ
بولبول سیفەت هەر لەحزە لە دەوری گوڵی زارت
ناڵینمـە هـەی ڕۆ! دڵەکـەم ڕۆ! گـوڵەکـەم ڕۆ!
بۆچی نەگـریم هەر دەمــە بۆ حـاڵی (وەفــایی)
جان خـەسـتـەو، دڵ عـاشق و، دڵدار جەفـاجۆ

وەفایی لە یەکێ لە چەکامەکانیدا بەدڵدارەکەی شیریندا هەڵدەڵێ و شیرین لەم کاتەدا کە تەشی ڕێسـاوە، وەفـایی گـیرۆدەی بووە و تەشـیـیـەکەی بەئەسـتێرەی کلکدار چواندووە و سـەری ئەمـوسـتـەکانی بەئەسـتـێرەی پیـروو داناوە و گـەڕان و سووڕانی چەرخی وەکـو چەرخاندن و سووڕاندنی تەشییەکەی زانیوە.

مامۆستا گیوی موکریانیی نەمر لە پێشەکیی دیوانەکەی وەفاییدا سەبارەت بەدانانی ئەم چەکامـە دەڵێ وەکو لە مـیری دڵسـۆز خـوالێخـۆشبوو سـەید تاهای شەمـزینم بیسـتـووە ئەیفـەرمـوو: لە سـاڵی ١٢٩٦ی کۆچیدا شـێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ویستی نووسـراوێک بۆ ناسرەدین شـای قاجار بنێرێتە تـاران و بەوەفاییی گوت نامـەکەی بۆ بنووسێ و ئەویش لە بەرامبەری شێخدا دانیشت و پێنووس و قاقەزی هەڵگرت و ڕووی لە شێخ کرد تا داخوازی خۆی پێ بڵێ و بۆی بنووسێ کـەچی لە پەنجـەرەوە لەسـەر گوێسوانەی بانێکەوە شـیرینی چاوپێ کـەوت کـە بەهەزاران ناز و لار و لەنجـەوە تەشی دەڕست و جـارجـارەش بۆ ئەوەی ئاور لە دڵی وەفـایی بەردا ئاوڕی لێ دەداوە وەفـاییش بەکوتوپڕ چەکـامـەی شـیـرین تەشی دەڕێسێی هۆنیەوە و کە هەمووی بەبزووتنەوە و بادان و خـول خواردنەوەی تەشیەکە و ناز و لەنجـە و شـۆخـوشـەنگی و دەلالی و کـەشم و نەشـمـی جـادووگـەرانەی شـیـرین هـەڵدەڵێ، نووسییەوە و دایە دەست شێخ و شێخ کە لێی وردبووەوە پرسیی وەفایی ئەوە چییە؟ گوتی:

قوربان تاوانی من نییە دڵە گرفتار و شێواوەکەم پێی کردووم. ئیدی وەفایی لە شەرمەزاریدا چووە دەرەوە و ملی ڕێگای سابلاغی گرت. هەرچەند شێخ سێ جار چەندین کەسی زانا و بەڕێزی بەدوودا نارد کە گلی دەنەوە و گەلێک دڵخۆشیان بەئارەزووی خۆی دەداوە کەچی وەفایی نەگەڕایەوە و هەر هێندەشی وەڵام دەداتەوە کە تازە بەچ ڕوویەکەوە تەماشای شێخ بکەم؟. دەڵێن پاشان شێخ بەداب و دەزگایەکی شایانەوە شیرینی بۆ وەفایی مارەبڕی و ناردیە سابلاغ. ئەمەش چەکامەی (شیرین تەشی دەڕێسێ):

تایەکی ڕیشەیی دڵ بەنووکی غەمزە دادا
دەستێکی بۆ سەما برد ڕووبەندی ماهی لادا
نافەی گوڵی بەدەرکەوت عەتری بەدەم سەبادا
باریک و لووس و نازک وەک زوڵفی خاوی بادا
وەک شاخی گوڵ بەلادا، شیرین تەشی دەڕێسێ
نووکی تەشی بەگەردش چەرخێکە قوتبی پێوە
مەجەرە بوو بەداوی کە چەرخی کەوتە نێوە
وەک زوهرە دەستی کێشا کە بەندی قەوسی زیوە
ئەستێرە ماهی داگرت سابت کرا بەپێوە
عەرەق بەڕوو بەڕێوە، شیرین تەشی دەڕێسێ
کە کەوتە چەرخ و گەردش تەشی بەدەستی ڕەنگین
هەودای لە لێو و دەم دا خورشیدی سینە نەسرین
سەمای بەزووزەنەب دا کەفی خەزیبی شیرین
گرتی خەتی مەدارا شەفەق بەعەقدی پەروین
سیحرێکە بۆ دڵ و دین شیرین تەشی دەریسێ
کە دەستی بردو هێنا بەدڵبەری بەتا دا
وە چەرخی خست و گێڕای بەڕانی سافی دادا
عەیان بوو پەنجەیی ڕۆژ بەخەتی ئیستیوادا
بەسوبحی سادق ئەنگووت زەنەب لە نێو سەمادا
حیرەت لە ماسیوادا، شیرین تەشی دەڕێسێ
یەخەی کراسی لاچوو، پشکووت بەهەر دوو لێوان
گوڵ و شەکەر دەباری لە کووچەی باغی سێوان

زوڵفی ڕژانە کوڵمی وە دەرکەوتن لە نێوان
شەمس و قەمەر هەڵاتن دوێنێ بەنوێژی شێوان
وەفایی کەوتە کێوان، شیرین تەشی دەڕێسێ
سمی غەزاڵەیی چین لە نافەدا عەیانە
دەڵێی دە نیوەشەودا سپێدەیی بەیانە
قەدی گوڵ و دەمی گوڵ ئەمەی کە قووتی گیانە
لە باغی یاسەمیندا شکۆفەیی گوڵانە
بەهاری بێ خەزانە، شیرین تەشی دەڕێسێ
شکۆفە وا هەڵستێ لە زێڕو زێو حوبابێ
لە کەوسەری بەهەشتی دەروونی پڕ کرابێ
خڕو لەتیف و نازک بلووری خودنما بێ
بەجورمی نووکی دەرزی لە نێوی درزیدا بێ
دیارە سەروی وابێ، شیرین تەشی دەڕێسێ
لە بانی ئارەقی ڕشت لە پێکەنینی زاری
بەخەندە غونچە گوڵ بوو گوڵاوی لێ دەباری
گوتم: بفەرموو ئەی گوڵ دووچاوی من بەیاری
بەچاوی من ببینن تەلیسمی سیحرکاری
کە سەروی جۆیباری، شیرین تەشی دەڕێسێ
کە کەوتە چەرخ و گەردش تەشی بەڕانی لووسی
دەکەوتە پایبووسی دوو زوڵفی ئابەنووسی
زەنەب لە مانگەشەودا دەهاتە چاپلووسی
لەسەر بەیازی گەردەن بەخەتی خۆش نویسی
مەبێتە پای بووسی، شیرین تەشی دەڕێسێ
شیفای جەراحەتی دڵ تەشی نەبوو کە ڕستی
شەشپەڕی کاکی خۆی بوو پڕ ئاو و پڕ لە مستی
هەتیوی کەللەشەق بوو بەداو و حیلە بەستی
کە هات و چۆکی دادا بەلێوی غونچەی گەستی
بەڕۆح و دڵ بەقەستی، شیرین تەشی دەڕێسێ

گـوتم: چ بوو نەمـــامم! بەخـــاڵ و خـــەت نەمـــاوی
وەکـــو بەهـار و ســــونبـــوڵ بڵاو و تێک شکاوی
گـوتی گـولاو و مـسک بوو شکۆفـه گـوڵ گـولاوی
بەگـــەردشـی ســــەمـــاوە ســــتـــارەیی ســــەمـــاوی
لەبەر چوو چاو و ڕاوی، شــیــرین تەشی دەڕێسێ
بەخـــەنـدە زوڵفی لادا لـەســــەر عـــێــزار و زاری
کـــە شـــەو بەیانی بەردا گـــوڵ و وەنەوشـــە باری
دوگـــمـــەی کـراسـی بەربوو بزووت هەوری بەهاری
ســـەلای لە عـــاشـقـــان دا باخـی گـوڵ و هەناری
دونیـــا بەئینتـــزاری، شـــیـــرین تەشی دەڕێسێ
کە زوڵفی کەوتە سەر ڕوو هەموو خەتای بەچین دا
خــــەرامی تاوســـانەی بەســـەروی نازەنین دا
ســــفــــیــــدەیی بەیانی بەباغی یاســـەمین دا
فـــــەنایی پڕ بەقــــا بوو دەمی لە پێکەنیندا
ســەد ئافـەتی لە دین دا، شـــیـــرین تەشی دەڕێسێ
مــەکــەن مــەنعی (وەفــایی) کــە خـــاو و دڵ بڵاوە
ســـەرێکە مـــەســـتی نازی، دڵێکە بۆی نەمـــاوە
بەداوی دڵ دڵـی خــــــــۆی بەداوی زوڵـفـی داوە
دڵم حـــەقی بەدەســـتـــە فـــتـــوای ســـەری دراوە
کـــە ئەم غـــەزالە چاوە، شـــیـــرین تەشی دەڕێسێ

بەڕاستی وەفایی لەم چەکامەدا هونەری هۆنەریەتیی خۆی نواندووە و لە ڕاستەقینەدا ئەم چەکامە بەشاکاری وەفایی دەژمێررێ و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەم چەشنە بەدڵدارەکەی خۆیدا هەڵبڵێ و بەرزی کاتەوە و تەشییەکەی دەستی بکاتە ئەستێرە و شیرین لە ئاسمانێکی کەڵکەڵە و خەیاڵدا دانێ و دەست درێژ بکا بۆ ئاسمان و لەپڕ ڕووبەندی لاچێ و مانگی ڕوومەتی دەرکەوێ ئەو شوێنە بەتیشکی خۆی ڕوون بکاتەوە و ئەوسا چەرخ کە تەشییەکەیەتی بخاتە سووڕان و ئەستێرەکانی تر کە پەنجەکانی دەستییەتی بخاتە چەرخ و گەردش.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداخی بەداخەوە لە پێشەکی دیوانی وەفاییدا دەڵێ: وەفایی

بۆ هۆنینەوەی ئەم هەڵبەستانە پەیڕەویی لە نالی کردووە و لاسایی پارچەی مەستوورەی نالی کردووەتەوە. بەڵام ئەمە هەڵەیە و وا نییە و ئەگەر بەتەواوی لە چەکامەکەی وەفایی وردبینەوە دەبینین کە تا ئێستا هیچ هۆنەرێک نەیتوانیوە بەو چەشنە بەدڵدارەکەی خۆیدا هەڵبلێ و ئەو بکاتە مانگ و هەتاو بەجۆرێ کە تیشکی سەراسەری جیهان داپۆشێ و زوڵفەکانی بکاتە شەو بەجۆرێ کە مانگ و هەتاو ئاوا بن و کاتێ کە هەودای تەشییەکەی بدا لە لێو و دەم، ئەستێرەی کلکدار کە تەشییەکەیەتی بکەوێتە گەڕان.

وەیا کام هۆنەر توانیویەتی بڵێ: ناوکی شیرین لە ناوکی ئاسکی چین خۆشترە، ناوکی ئاسکی چین هەر بۆ نەخۆشە.

بەڵام ناوکی شیرین لەگەڵ ئەوەی بۆنە خۆشتر لە ناوکی ئاسکی خەتا و خوتەنە، کەچی لە نیوەشەودا وەکو سپێدەی بەرەبەیان دەدرەوشێتەوە و بەژن و باڵا و دەمی ئەو وەکو گوڵە و مایەی ئارامیی گیانە و بەبێ ئەو ژیان ناڕەوایە و هەمیشە بەهارە و بەهارێکی بێ خەزانە. ئەوە ڕوون و ئاشکرایە کە وەفایی گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی مامۆستا نالی کردووە و گەلێ جاریش لەسەر ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی ئەو هۆنراوی هۆنیوەتەوە و جلوبەرگی تازەی پێ داون، بەڵام نەهاتووە وەکو مامۆستا نالی، مەستوورەی کوردستانی کە یەکێ لە گەورەترین هۆنەرانی کوردی ئەو سەردەمە بووە دابشۆرێتەوە و قسەی خراپی پێ بڵێ. کە ئەمەش بەڕاستی جێی داخ و موخابنە کە هۆنەرێکی وەکو نالی، ئەم کارە ناڕەوایەی لێ ڕووبدا.

وەفایی وەکو دەڵێن سێ جار ڕۆیشتووەتە حەج و کاتێ دەگاتە بارەگای بەرزی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووی خوای لەسەربێ، بەوردەکاری و ڕێکخستنی وشەی جوان و ڕەنگین ستایشی پێغەمبەر دەکا و دەڵێ:

ئەی (امام المرسلین، شمس الهدی، بحرالهمم)
ئەی (شفیع المذنبین، خیرالوری، مولی النعم)

ئەی نەسیمێکی گوڵی زار و شوعاعێکی ڕوخت
شەوقی ڕۆژ و بەدری تابان عەتری گوڵزاری ئیرەم

ئەی لە شەوقی جەنەتی ڕووت ئەنبیا و ئەولیا
ڕۆح لەسەر لێون وەکو پەروانە بۆ دیداری شەم

ئەی دەم و خەندەت دەلیلی دەعوەیی بوون و نەبوون
ئەی برۆ و باڵات بەیانی مەعنای نوون و قەڵەم

ئاسمانیی پیر بوو لە داغی خەتی ڕووی تۆ شەو لە ڕۆژ
سەد چرای هەڵکرد و نەیبووە سەوادی یەک ڕەقەم
تۆ بیی و تەشریفی (لولا) سیری (مازاغ البصر)
تۆو مەقامی (لی مع الله)، تۆ بی و نووری قیدەم
بێ نەوام هیچی نییە هاتووم و مەحرووم مەکە
قەت لە دەرگای خۆی گەدای ناکاتە دەر ساحیب کەرەم
هیچ تەبیبێ ڕێی نییە دەردی دەروونم کا دەوا
ئەمڕۆ گەر چارەم نەکەی (واحسرتا یوم الندم)
هاتمە بەر ئەبرۆت و ناسووتێم لە سایەی خەتی ڕووت
ئایەتە: چی داخلی کەعبەی بوو نایبێ ترس و غەم
دەست و دامانی خەمی گێسوویی تۆ بەو عاریزە
نائومێد نابم کە من دەستم لە حەلقەی کەعبەدەم
من چلۆن مەحرووم ببم ئەی (ڕحمە للعالمین)؟
دێ صەدای (لاتقنطوا من رحمە الله) دەم بەدەم
چاوەکانت سەرخۆشن، قوربان. گوتم مایل بەچین؟
عەکسی زوڵفی خستە سەر حەرفی مودەووەر، یەعنی، دەم
کەوتمە خاکی دەرکی هاتن بمکوژم خۆش بەو دەمە
(قال رب البیت) هان (لاتقتلوا صید الحرم)
زەوقی ئەبرۆی، شەوقی ڕووی، خستمیە ناو زوڵف و گوتی
کەعبەو ڕۆژی موناجاتەو مەقامی مولتەزەم
(یارسول الله) دەزانی تۆ کە شەیطانە عەدووت
هەم لەتۆ مەعلوومە ئەمنیش ئوممەتی تۆم هەرچی هەم
کەی ڕەوایە و غیرەتە بۆ تۆ کە (فخر الانبیا)ی
دوشمنی خۆت شاد بفەرمووی ئوممەتی خۆت دڵ بەغەم؟
داغی تۆم هەر پێوەیە سەدجار دەرمکەی دێمەوە
من سەگێکی تۆم (وەفایی) ڕوو لە دەرگای کێ دەکەم؟

بەڕاستی ئەم پارچە هەڵبەستە لە ستایش و تاریفی پێغەمبەردا باشترین هۆنراوەی کوردین و نموونەیەکی بەرزن لە وێژەی کوردیدا. وەفایی بووەتە پەپوولەی پەڕوباڵ سووتاوی دەوری شێخی نەهری و ئینجا چووەتە لای و ماوەیەک بووەتە مامۆستای کوڕەکانی، و لە هۆنراوەکانیدا سۆزی خۆی بەرامبەر بەشێخەکەی دەربڕیوە و بەم چەشنە ستایشی شێخەکەی دەکا و دەڵێ:

نەهری کە جێگەیەکە هەموو خاکی سورمەیە
نەهری کە جەنەتی گوڵ و گوڵ ئاوی کەوسەرە
نەهری غوباری عەترە، بووخاری بووخووری ڕووت
خاکی تەڕی کەوشکە هەموو مێشکی ئەزفەرە
نەهری وەهایە با لە گوڵاو و گوڵ ئاتەشی
عەنبەر فرۆشە، خاکی لە کەوسەر موخەممەرە
نەهری کە خولدەنەهری ڕەوان سەلسەبیلیە
نەهری کە پاکی دارو دەوەن پاکی عەنبەرە
نەهری کە خاکی قبیلەمە گوڵزاری گوڵبەرە
نەهری کە شاری دیدەمە جێ ڕاوی دڵبەرە
دڵبەر کە سەروی نەورەسی باغی سیادەتە
گوڵبەر کە نەوشکۆفەیی ڕەوزەی پەیەمبەرە
دڵبەر کەوا گوڵبوونی (یاسین) شکۆفەیە
گوڵبەر کەوا لە گوڵشەنی (طاها) سنەویەرە
ئەو تاقە نەسلە ئەسلی لە جووتێ فریشتەیە
دوڕی یەتیمە زادەیی بەحری دوو گەوهەرە
ئەو شەمعە زەینی مەحفەلی شەمزینە ڕەوشەنە
ئەو شەمعە خۆ مویەرهەنە ئەو نوورە ئەزهەرە

وەفایی کە دەڕواتە حەج و دەگاتە شاری تایف، هەواڵی مردنی شێخ عوبەیدوڵڵای نەهریی پێ دەگا و زۆر خەمبار دەبێ و بەچەکامەیەکی بەرز دەیلاوێنێتەوە و لەژێر ئەو چەکامەدا چەند دێڕێکیشی بەفارسی بەم چەشنە نووسیوە کە دەڵێ: شەوێک پاش ڕووتبوونەوە لە پەیوەندییەکانی لەش، بەڕاستی دیترا کەوا من لە شاری تایفم لە وڵاتی حیجاز و شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری کۆچیان کردووە، و من لە شیوەن و گریاندا بووم و ئەم چەکامەمە لە لاواندنەوەی ئەودا هۆنییەوە، کە ئەوا چەند هۆنراوێکی لێرەدا دێنین:

دریغــا بای خــەزان دایە بەهاری شــۆخ و ڕەعناکــەم
لە ئیــزهاری عــەمــەل کــەوت ئافــتــابی عــالەم ئاراکــەم
وەرەق ڕێزان، خــەزان کەوتە ڕەزان و، وەســفی چەمــەن گۆڕا
بەسەرچوو فەسڵی گوڵگەشت و تەماشای باغ و سەحرا کەم
خــەزان هاتَ و چەمەن چۆڵ بوو لە نەغمەی بولبول و قومری
دریغــا! حــەســرەتا، بۆ گــوڵعــوزاری ســەرووی باڵاکــەم
لە گــریان ئاســمــان دامــانی ســوور بوو شــینی گــێڕاوە
مــەگــەر گــیــرا وەیا مــایل بەشــام بوو ڕۆژە ڕووناکــەم؟
لەمن دوور بووەتەوە خورشیدی ئەوجی مەعریفەت، شایەد
بەتیــغی غــەم ســەری خــۆم هەڵگرم هەمــرەنگی جەوزاکــەم
لەمن وەحــــشــی بووە ئاهــوو خــــەرامی لالە ڕوخــســــارم
مەکەن مەنعم کە هەر وەک شێت و هاران ڕوو لە سەحرا کەم
بەمــەحــروومی لەگــەڵ بەخــتی ســیــادا مــاوە فــرمــێسکم
لە تــازێی هــیــجــرەتی خــورشــیــدی عــالەمــدا ســورەیاکــەم
(وەفــایی) پێت بڵــێن: دونــیــا و دینم بۆچی بەرهەم بوو
دەڵێن: ڕۆیی لەســەر دونیــایێ قــەبیلەی دین و دونیــاکــەم
نیــشــات و عــوشــرەتی دونیــایە نەشــئــەو قــووەتی چاوە
ئەمن چ بکەم لە دونیــایێ کــە ڕۆیی نووری بیناکــــەم؟
کــە تۆ ڕۆییت لەبەر چاوم کــورەی خــاکــیــیــە ئاواچوو!
لەپاش تۆ، ئەی گوڵی نەورەستە، خاکی کوێ بەسەردا کەم؟

دیوانەکەی وەفایی سەرەتا لەلایەن مامۆستا گیوی موکریانییەوە بڵاوبووەتەوە. لەم دواییەدا دیوانە کوردی و فارسییەکەی لەلایەن مامۆستا قەرەداخییەوە لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ هۆنراوی تریشی هەیە کە هێشتا لە چاپ نەدراون. گەشت نامەیەکیشی بەزمانی فارسی هەیە کە هێشتا چاپ نەکراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی وەفایی- کۆکردنەوەی مامۆستا گیوی موکریانی- هەولێر، ١٩٦٢.
٢- دیوانی وەفایی- لەسەر ئەرکی سەیدیان - مەهاباد.
٣- دیوانی وەفایی- کۆکردنەوەی محەمەد عەلیی قەرەداخی- بەغدا، ١٩٨٤.

٤- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٣٠٢.

٥- گۆڤاری بەیان - ژمارە یەک ساڵی ١٩٦٩.

٦- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەوەفایی.

سالمی سنە

١٢٦٥- ١٣٢٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەلیم و کوڕی شێخ ئەحمەدی تەختەیی و نازناوی سالمە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٥ی کۆچی لە دێی تەختە کە لە چەند فرسەخیی باشووری سنەدایە پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە سنە و لەوێوە بەرەو بیارە کەوتووەتە ڕێ و لە قوتابخانەی حاجی مامۆستا نۆدشیدا خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا چووەتە سابڵاغ و دیسان هاتووەتەوە سنە و ماوەیەکیش چووەتە سەقز و لەوێوە چووە بۆ سابڵاغ و لەلای مەلا عەبدوڵڵا ناوێک ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە سنە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٩ لە تەمەنی شەست و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە مزگەوتەکەی خۆیدا نێژراوە.

شێخ سەلیم لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و عەرەبی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسیدا هۆنراونەتەوە.

شێخ سەلیم تەرجیحبەندێکی هەیە کە لە خواپەرستیدا هۆنیویەتەوە و پەیرەویی لە تەرجیحبەندەکەی هاتف کردووە بەڕاستی نموونەیەکی زۆر بەرزە لە وێژەی کوردیدا و کەمتر هۆنەرێکی کورد هۆنراوی وای هۆنیوەتەوە، وەکو دەڵێ:

یاری نیکوو نەژادی سلسلە موو
دڵی بردم بەنەرگسی جادوو

یا ئەگەر ڕێ نییە بەتوڕەی یار
بۆ دەماخم بەبۆ موعەتەر بوو؟

دڵی مەجنوون مەکانی لەیلایە
مونعەکس بوو لە نێوی ئایەنە زوو

کەرەمی کرد سیاهی و مەستی
نەرگسی ئەو بەدیدەی ئاهوو

هەستە ئەی دڵ بچینەلای مەجنوون
ڕشتەی عەقلی لە دەس دەرچوو
دڵی پێکام بەعیشوەی تیری موژەی
تورک ئەندێشەیی کەمان ئەبروو
چووە سەرشاخی گوڵ و وتی بولبول
هەر کە زانیی لە داوی شەو بەربوو
هەر یەکێکە خودای ئەحەد نەک دوو
وحــــــــــــده لا الــه الا هـــو

واتە: یارە خۆشەویستەکەم کە جوان و پەلکە خاوە، بەچاوە جادووییەکانییەوە دڵی بردم، وە بەبۆنی قژی ئەو کەیف خۆش بووم. دڵی مەجنوون کە شوێنی لەیلایە بەبۆنەی یارەکەیەوە ئاوارە و دەربەدەر بوو، دەسا ئەی دڵ هەستە با بچینە لای مەجنوون کە ئاوەزی خۆی بۆ یارەکەی لە دەست دا، خۆ یارەکەی منیش دڵی پێکاوم و منیش لەوانەیە بەدوویا ئاوارە بم، بەڵام من پشتم بەخوا بەستووە و دەزانم کە ئەو تاق و تەنیا و بێ هەمتایە.

شێخ سەلیم کە لە بیارەدا بووە، لەوێدا بووەتە داوی ڕێ و ڕچەی شێخ عومەرەوە و وەکو پەپوولە بەدەوری ئەوا سووتاوە و لە پاشا ودمی ڕی و ڕچەی نەقشبەندیشی لێ وەرگرتووە، وە تا ماوە ئەوی لەبیر نەچووەتەوە، لە پارچە هەڵبەستێکدا بیروبڕوای خۆی سەبارەت بەپیرەکەی دەردەبڕێ و بەم جۆرە ستایشی دەکا و دەڵێ:

پیری سدیقی تەریق و تاجی فاروقی لەسەر
وارثی عوسمانی زی نوورەین و کەڕاڕی سەبات
ڕۆحی شیرینم لە دەوری قەدی شمشادت گەڕێ
تا تەسەدوق بێ لە بۆ ڕەددی هەموو دەرد و بەڵات
خاڵی هیندو زوڵفی چین و ڕۆمی یی ڕووی ڕوومەتت
وان لە قەبزەی قەهری شمشێری برۆی جەنگ ئازمات
چاوی مەستت چۆن لە هەر لا مەردمی دڵ بردووە
بێ دڵان بۆ دڵ لەهەر لا بێتە حاشا دێنە لات
هەر نیگاهێ سەیقەلێکە بۆ مسی پڕ ژەنگی دڵ
بەڵ تەڵای خالس دەبێتن مس بەئیکسیری نیگات
گیان فیدای گوفتاری شیرینت کە عەینی حیکمەتە

کەشفی ئەسراری تەریقەت حەللی کونهی موشکلات
دڵ بەقوربانی نیگای قەلبولعەیانی کاری تۆ
وا دەکاتن قاعیدەی حیکمەت بەتاڵی وا سەبات
قامەتی زیبای قیامەت خێزی تۆ بێ ببڕێ ڕێ
مەحشەرێ بەرپا دەکا بۆ سەرخۆشی جەور و جەفات
کارنامەی خاسی ئادابی تاریقی بەندەگیت
مونتەجی حەقلولیەقین قەتعی عەلاقەی مومکینات
فەیسەلی حەقولیەقین فەسلولخیتابی عارفان
تەرجومانی سڕی ئایاتی دەلالەت موعجزات
بێتە مەیدانی سەداقەت (سالما) قەلبی سەلیم
تا موشەڕەف بێ بەیومنی دەوڵەتی بیری خودات

واتە: پیرەکەم شێخ عومەر لە ڕاستگۆییدا وەکو هافی عومەر بووە و نازناوی فاروقی کردووەتە تاجی سەری، وە کەلەپوورگری هافی عوسمان بووە و لەخۆ ڕاگرتن و کوژتنی نەوسا وەکو هافی عەلی بووە، ئەی پیرەکەم ئەی گیانی شیرینی من! خاڵەکانت وەکو هیندی وانە و زوڵفەکانیشت چین چینە و برۆکانت وەکو شمشێرن و بۆ شەڕ ئامادەن، چاوی مەستت لە هەر لایەکەوە دڵی خەڵکی بردووە، وە ئەو گراوانە چارەیەکیان نییە و لەبەرئەوەی تۆ دڵیانت بردووە لە هەر لایەکەوە دێن بۆ لات وە هەر سەرنج و تەماشایەکت بۆ دڵبڕاوان وەکو ئەکسیر وایە کە ئەگەر بکەوێتە سەر مس دەبێتە زێڕ، وە لە ڕاستیدا وەکو هافی عومەر چاک لە خراپ جیا دەکەیتەوە، وە من گیانی خۆم ئەکەمە قوربانی قسەی شیرینت کە هەمووی ڕێنوێنیێ و زانیارییە، وە هەر تۆ ڕازی ڕێ و ڕچەکە دەردەخەی، وە ئەگەر بەژن و بالای تۆ دەرکەوێ هەنگامە و غەوغا بەرپا دەبێ، وە ڕێ و ڕچەکەی تۆ دەبێتە هۆی ڕزگاریی خەڵک.

سەرچاوەکان

١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٣٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەساڵی سنە.

میرزا عەبدولەجیدی مەجدی

١٢٦٩- ١٣٤٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولەجید و کوڕی میرزا عەبدولکەریم و نازناوی (مەجدی)یە. بەپێی دیوانە فارسییەکەی لە تاراندا چاپ کراوە، لە ساڵی ١٢٦٩ی کۆچی لە سەقزدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شارەکانی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆر لە بانەدا بووە و لە پاشا لە سنە خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا ژنی هێناوە و چووەتە سنە و پاشان لەگەڵ ژنەکەیا ڕۆیشتووەتە حەج و گەڕاوەتەوە بۆ سنە و لەپاش ماوەیەک چووەتە تاران و بووەتە خۆشەویستی وێژەدۆستان و زانایان و هۆنەران و نازناوی (ملک الکلام)ی پێ دراوە و کراوەتە مامۆستای (دار الفنون) و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٤ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مەجدی بەیەکێ لە هۆنەران و زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، لە هۆنینەوەی هۆنراو و خەت خۆشیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەرجەم زانایان و هۆنەرانی دەوری خۆی ڕێزیان گرتووە. مەلکولکەلامی کوڕی لە سەرەتای دیوانەکەیدا نووسیویە: بابم لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا دیوانەکەی کە داگری شەست هەزار هۆنراوی کوردی و فارسی بوو کۆکردەوە بۆ ئەوەی لە چاپی بدا کەچی بۆی نەلوا و بەداخەوە دیوانەکەش دەست بەدەست کەوت و لەناوچوو، وە ئەم دیوانە گچکە کە کەوتە ژێر چاپەوە بەشێکە لە هۆنراوەکانی باوکم کە لەم دواییەدا هۆنیویەتەوە.

لە ناو ئەو دیوانەدا کە لە تاران چاپ کراوە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی کوردی هەیە، بێ گومان مەجدی هۆنراوی کوردیی زۆر بوون و ڕەنگە لە داهاتوودا بکەوێتە دەست و ببێتە ئازووخەی پاشەڕۆژی وێژەی کوردی و ئێستا ئێمە لێرەدا هەر ئەو پارچە هەڵبەستەی دێنین و هیواداریین کە لە داهاتوودا هۆنراوە کوردییەکانی ئەم هۆنەرە پایەبەرزە بکەوێتە دەست و بڵاوبکرێتەوە تا هەموو کەڵک و سوودی لێ وەرگرن. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی کە دەڵێ:

لە دوو لا زوڵفی لاولاوە، لە سەروی قامەت ئاڵاوە
خەم و پێچی هەموو داوە، چ لەم لاوە، چ لەو لاوە
موژەی وەک نێشی پەیکانە، هەمیشە کاری پێکانە
دڵی هەر خوێش و بێگانەی بەئەم پەیکانە پێکاوە

له جەوری غەمزەکانی توو، کە بێچارە کوژە و جادوو
چ خوێنێ بوو؟ چ جەرگێ بوو کە نەڕژاوە و نەبرژاوە
سەبا بێنێ ئەگەر بێنی، لە زوڵفت دین و دڵ دێنی
وەلاکن کێ دڵ و دینی لە بۆ عوشاقی تۆ ماوە؟
نە یاقووتە بەڕەنگینی، لە نێوی کان کە دەیبینی
لە ڕەشکی لێوی تۆ خوێنی دڵی کانە کە گیرساوە
لە داوی طتوڕەو و پەرچەم، دڵی ئاشوفتەمە هەر دەم
نییە ئازاد لە قەیدی غەم، خوا لەم داوە بێ داوە؟
وەرە بەڵکە نەجاتم دەی، لە مەوجی قولزومی بێ پەی
لە (مەجدی) غافڵی تاکەی؟ کە بێ تۆ غەرقی گێژاوە

واتە: یارەکەم لە دوولاوە زوڵفەکانی لاولاو، وە بەدەوری بەژن و بالایدا ئالاوە و پێچی خواردووە، برژانگەکانی وەکو تیر وایە و هەمیشە کاری پێکانە و دڵی خزم و بێگانەی بەم تیرانە پێکاوە، ناز و لەنجەی تۆ بێچارە کوژە و سەرم سووڕدەمێنێ کە چ خوێن و جەرگێکم بوو، چونکە دەبووایە تیری ناز و لەنجەت خوێنمی برژانیبایە و جەرگیشمی ببرژانایە، کەچی نە خوێنم ڕژا و نە جەرگم برژا، دیارە گیان سەختم، ئەی بای شەماڵ لە کوێیت بێنێکی زوڵفی یارەکەم بۆ بێنی، بەڵام کێ دڵ و دینی بۆ ئەو یارە ماوە؟ یاقووت کە لە ناوکاندا دەیبینێ ئەوە یاقووت نییە، بەڵکو ئەوە کانەکەیە کە لێوی سووری تۆیە، بەهۆی زوڵف و پەرچەمتەوە دڵم هەموو دەم پڕ لە خەم و پەژارەیە و دیارە هەرگیز لە خەم ئازاد نابێ، دەسا وەرە لە شەپۆڵی دەریای بێ پەی ڕزگارم کە، چونکە (مەجدی) بەبێ تۆ نوقمی گێژاوە.

سەرچاوەکان

١- دیوان میرزا عبدالمفید مجدی - تهران، ١٣٣٢.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەجدی.

مەلاساڵحی حەریق

١٢٧١- ١٣٢٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی ساڵح و کوڕی مەلا نەسروڵڵای زێویەیە. بەپێی دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٩٣٨ی زاینی لە چاپ دراوە، مەلا ساڵح لە ١٢٧١ی کۆچی لە دێی زێویە پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵییەوە سەرەتا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و پاشان بەفەقێیەتی بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە سلێمانی لە مزگەوتی شێخ محەمەدی بەرزنجی خەریکی فێربوونی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە بیارەش پەرتووکی (منهاج)ی تەواو کردووە و لە پێنجوێن پەڕاوی (گوڵنەبەوی)ی خوێندووە و پاشان ڕێی کەوتووەتە خانەقای شێخی بورهان و لەوێدا ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی وەرگرتووە و ئەوسا ڕۆیشتووەتە سابلاغ و بووەتە مامۆستای مزگەوتی سەی حەسەن و هەر لەو شارەشدا ژنی هێناوە و ئیتر دەبێ بەتووش ماڵ و منداڵەوە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک و هۆنراو هۆنینەوە دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٧ لە تەمەنی پەنجا و شەش ساڵیدا بادەی مەرگ دەخواتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی (مەلا جامی)دا دەنێژرێ.

حەریق یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و هۆنراوەکانی ئاوێنەیەکی باڵانمان بۆ چۆنییەتیی ژیان و بیروبڕوای ئەو.

حەریق زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و نالی کردووە و هەندێ جار لاسایی ئەوانی کردووەتەوە و لە هۆنراودا زۆر حەزی لە ڕستەی جوان و وشەی ڕەنگینی کوردی کردووە.

زۆربەی هۆنراوەکانی حەریق دڵدارین و سەراپایان دەربارەی جوانی و ئەوین و خەت و خاڵ و زوڵف و ئەگریجە و پەرچەمە، و بەدەگمەن لە بابەتی ترەوە هۆنراوی داناوە و زۆرکەم باسی کۆمەڵایەتیی کردووە، شێوەی هۆنینەوەی هۆنراویشی هەر ئەو شێوە کۆنەیە کە هۆنەرانی تر لەسەری بوون، بەڵام گەلێ شتی تازەی لە هۆنراودا داهێناوە و گەلێ وشەی جوان و ساکاری کوردیی بەکاربردووە، وە لە هۆنراوەکانیدا بەڕاستی پاراوی و سۆز و شیرینی دەبینرێ.

حەریق وا دیارە هەر لە سەرەتای لاویەتییەوە گیرۆدەی داوی ئەوینی مانگ پەیکەرێک بووە، بۆیە بەجۆش و خرۆشێکەوە بەیارەکەیدا هەڵدەڵێ و ستایشی جوانیی دەکا و بەم چەشنە ڕووی تێ دەکا و دەڵێ:

قوربان وەرە قوربانە سا بمکە بەقوربانت
ڕەنگین کە بەخوێناوم کاکۆڵی پەرێشانت

ئازادییــــە ئەم ڕۆژە ســـا فـــەرمـــوو بەئازانـە
تیـرت لە کـەمـانت خـە بۆ قـەتڵی شـەهیـدانت
جـەژنانەیی من ڕۆحـــە کـردوومـە بەقـوربانت
تۆش ماچێ کەرەم فەرموو لەو سێوی زەنەخدانت
تفـلی دڵی بێـچـارە مـدەیەکـە گـرفـتـارە
غـەمـخـواری دڵ ئازارە بۆ ناوکی مـوژگـانت
ڕۆح و دڵ و دین هەرسێ مەجمووع بەیەک دەفعە
قـوربانی سـەعـاتێکی لەعلی لەبی مـەرجـانت
مەقسـوودی من ئیزهارە بۆ ئـەمسلەی مـەدحت
بۆ توحـفـەیی ئەوساف و ئـەزهاری گـوڵستـانت
ئەی خـەسرەوی پەروێزم، شـیرینی شـەکەر ڕێزم
فـەرهادی دڵی کـوشـتم، چاوی ڕەشی فـەتانت
قـەلعـەی دڵەکـەم قـوربان نیـشـانەیە بۆ تیـرت
سـینەم وەکـوو سەحـرایە بۆ جـیلوەیی مـەیدانت
تەنها کە (حەریق)ی من بۆ شەمعی شەبستانت
مـــەمکوژەرەوە توخـوا ســـاتۆ بەڕەفـیـقـانت

زۆربەی هۆنەرە کۆنەکان، برۆی خۆشەویستەکەیان کردووەتە مانگی یەکشەوە و هەندێ جار کردوویانەتە کەوان و هەندێکیشیان چواندوویانە بەشمشێر و میحراب و حەریق کە لەسەر ڕەوشتی ئەوان ڕۆیشتووە، برۆی یارەکەی هەر وەکو ئەوان بەشمشێر داناوە و هەروەها لەم پارچە هەڵبەستەدا چەناگەی بەشێو چواندووە لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

چاوەکەم ئەمڕۆ لە گوڵشەن گوڵ بەعیشوە خۆی نواند
نەک نمەک گیـربم، بەمەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند
گـــوڵ بەتۆزی پێــتــــەوە لاف و گـــەزافی لێ ئەدا
وا شوکور سووسەی نەسیمت هات ئەویشی لێ ستاند
نەشتـەری موژگانی تۆ هـاتووەتە سـەر سـەفحەی دڵم
هەر خەتی بوو، غەیری خەتی سەوزی تۆ پاکی کڕاند
لەشکری ئاهم لەگـەڵ جـەیشی حـەبەش دەعـوا دەکـا
حـیـــرەتم مـــاوە کـــە چۆن ئەو دڵبـەرە دڵمی ڕفـــاند

بۆ گـــــوڵی ڕووت هـاتم و پەرچـەم ئـەبینـم بۆیـە وا:
مـاهـی نەورۆزم بەشـیـوەن وەک مـوحـەررەم خـۆی نواند
تۆ لـە ئەووەڵ گـۆی وەفــات هێنایـە نێـو مــەیدانەوە
ئێستا چەوگانی خیلافت پشتی سەد وەعدەی شکاند
توخــوا قــەت غــیــرەتە بۆ تۆ ئەرێ ســەروی ڕەوان؟
گـوڵ بەبێ تۆ وا لە باغـا خـێـوەتی خـۆی لێ چەقـاند
با وجـوود ئینسـاف بدەم چاکـە گـوڵیش مـوشـتـاقـتـە
هـەر لـە شــەوقـی تۆیە ســەرپۆش و گـریبــانـی دڕاند
هـەرکــەسێ مــایل بەبیــرێکە و تـەریقــێکی هەیە
تۆ بەشـوعلەی غـەم (حـەریق)ی وا وەجـاخت هـەڵگڕاند

واتە: کـاتێ چوومـە گـوڵزار، گـوڵ خۆی نوانـد و منیش لەبەرئـەوەی بێ ئەمـەک نەبم ئـەوم نەدواند، گـوڵ کە بـەتۆزی پێی تۆوە لاف و گـەزافی لێ دەدا، لەپڕ سـووسـەی بای شـەمـاڵی هـاتنت ئەویشی لێ سـەندەوە و ئیتر نەیهێشت لە خۆی بایی بێ و خۆی بنوێنێ، نەشتـەری برژانگەکانت هاتووەتە سەر دڵم و دڵمی بریندار و زامدار کردووە، هەموو خـەتێکی جگە لە خەتی سەوزی تۆ پاکی کڕاند.

لەشکری ئاه و نـاڵەم لەگەڵ سـوپا و ئوردووی زوڵفـە ڕەشـەکەت شـەڕ دەکـا، وە خۆمیش سـەرم سـووڕماوە کە ئەو دڵبەرە چۆن دڵمی ڕفاندووە من کە بۆ گوڵی ڕووت هـاتم و کەچی چاوم کەوتە پەرچەمت، وە مـانگی نەورۆز وەکو مـانگی مـوحـەڕەم خۆی نواند، واتـە مـانگی نەورۆز کە مـانگی شـایی و خۆشی و سەرەتای بەهـارە لێم بووە مانگی موحەڕەم کە مـانگی شیوەنە. تۆ کە هەر لە هەوەڵەوە بەڵێنت بەمـن دا کەچی ئەو بەڵێنـەتە شکاند و بەبێ پەیمان دەرچوویت. توخوا ئەوە ڕەوایە کە گوڵ بەبێ تۆ لە باخـا خێوەتی خۆی هەڵدا؟ کەچی ئەوەش دەبێ بڵێم کە گوڵ بەهەویای تۆیە، هەرکەسێک بۆ خۆی بیروبڕوا و ڕەوشتێکی هەیە، تۆش ئەی (حەریق) بەشۆڵەی خەم و پەژارە وەجاخت هەڵگڕاند.

حـەریق لەم پارچە هـەڵبەسـتـەدا دیاردیی کـردووەتە هەندێ زاراوەی خـواناسی بۆ وێنە: خـەت بەواتای جـیـهـانی ڕۆح و ئەڕوایە و خـەتـی سـەوز بـەواتای بەرزەخـە کە بریتـیـە لە جیـهـانی نێوانی جیـهـان و ڕۆژی دوایی لـە کـاتی مـردنەوە تا ڕۆژی پەسـڵان، وە سـووسـەی سـەمـاڵ بەواتـای بەزەیی خـواییـە. زۆربەی هـەڵبـەسـتـەکـانی حـەریق خـواناسـین و لە سـەرتاسـەری هۆنراوەکـانیا سەبارەت بەمـەی نۆشی و سـۆفـیـەتی و ڕێ و ڕچەی خـواناسی دواون، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەکا و دەڵێ:

بەو نووره کـه زاهـر بوو لەسـەر رووی مـحـەمـەد
عـالەم هەمـوو ئاشـوفتـه بوو وەک مووی مـحـەمـەد
مەخـجـوول و سەرئەفكەندەيە نەسـيـرين و بنەوشـه
بۆ مـووی سـەمـەن بـۆی دوو گـێسـووی مـحـەمـەد
مـەجـزووبە هـەمـوو كـەس بەرمـووز بەئيـشـاره
مـەجـبـووره لە دەس سـاعـد و بازووی مـحـەمـەد
سەرووی چيمەنيش پێ لە گوڵ و خاری غـەمـايە
لەرزيانه لـه حـەسـرەت قـەدی دڵـجـووی مـحـەمـەد
لالەش وەكـو من سـيـنـه پڕ حـەسـرەت و داغـمـه
تا ديويەتی ڕوخـسـاری گـوڵبـووی مـحـەمـەد
زاهـد وەره پێش، تۆ سـەری ئيـمـانی زەعـيـفت
ڕوويێ كـه لە مـيـحـرابی دوو ئەبرووی مـحـەمـەد
بورهـانه لەسـەر نەفـی و مـونافـات شـەوو ڕۆژ
مـوويێ كـه پەرێشـانه لەسـەر رووی مـوحـەمـەد
ڕۆح و دڵ و دينت هـەيە هەرسـێكی (حـەريق)
خەرجی كه لە ڕێی وەسف و سەناجووی مـحـەمـەد

حـەريق لە بەرابەری ناڵيشدا ڕاوەستاوە و بەرپەرچی هۆنراوەكانی داوەتەوە و لەگەڵيدا كەوتووەتە پەنجەبازی و بەربەرەكانێ.

ناڵی لە پارچە هەڵبەستێكيدا ستايشی كچی كردووە و ئەويش بەم چەشنە لە بەرامبەری ناليدا بەكوڕ هەڵدەڵێ و دەڵێ:

عـيـشـقـت كـه حـەقـيـقـی بێ تاڵب مـەبە ئيـلا كـوڕ
هەم حـەضـرەتی لەولا كـوڕ و هەم يوسـفی والا كـوڕ
ئەو نووره كـه مـەنشـەء بوو بۆ عـاشـقی مـەبدەء بوو
تێـفـكره لە ئەو نووره مـەعـلووم وهـوەيدا كـوڕ
عـەشـقـێ كـه بەقـووەت بێ، مـايل بەمـرووەت بێ
ئەم ديوه كـه تاڵب بێ ئيـلا كـه تەڵەب كـا كـوڕ
عـەشـقێ كه بەغـەوغا بوو، وەک عـەشـقی زلێخـابوو
سـەرگـەشـتـه و ڕيسـوابوو، بۆ يوسـفی والاكـوڕ

شـیـرین کـە شـەکـەر ڕێزبوو، بووکێ بوو دڵ ئاوێز بوو
بۆ خـەسرەوی پەروێز بوو، بۆ فـەرهادی هەوا خـوا کوڕ
کـچ مـــــــــایـلـی والایـە، وەک داوی بـەلا وایـە
کـوڕ وەک کـوڕی شـا وایە، بێ خـۆف و مـوحـابا کـوڕ
کچ تەبعَی کـەچ و ناقس، کـوڕتـەبعی تـەڕو خـالس
هام سوحبەت و هەم جالس، خۆش مەنزەرو سیما کوڕ
کچ زوڵفی پەرێشـانـە، کـوڕ پەرچەمی ئەفـشـانـە
کـاکۆڵی بەجـەمـعـیـیـەت، هـامشـانی کـچـە یا کـوڕ
هـەر کـەس بەتەبیـعـەت بێ ئەربابی مـرووەت بێ
لەم نوقـتـە تەمـاشـاکـا، خـانم کچ و ئاغـا کـوڕ
قـامـەت کـە وەکـو نەی بێ، کێ دیویە لەگـەڵ بەی بێ
ئەم نیـسـبـەتی ئەخـلاقـە، دەرحـەق کـچـە یا کـوڕ
سـەد حـەیفی کـە تۆ (نالی) بەو پیـرییـە منداڵی
بەم تـەرزە لە عـەشق، ئەدوی، زیبـا کچ و دیبـا کـوڕ
مـووێی کـە لە ڕووی کـوڕ بێ ڕێحـانـەیی نێـو باغـە
سـەد جـەرگی لەبۆ داغـە، سـاحب خـەت و ئینشـا کوڕ
هەر عـەشقێ حـەقیقی بێ، وەک عـەشقی (حـەریقی)بێ
مـەیلی بەدەقـیـقی بێ، بۆ مـەعـریفـەتوڵلا کـوڕ

حەریق وا دیارە لە ژیاندا چەرمەسەرێی زۆری دیوە بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکدا دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و باسی چۆنییەتیی ژیانی پڕ لە خەم و پەژارەی خۆی دەکاو دەڵێ:

هەوری خـەفـەتە بەفـری غـەمی داوە بەسـەرمـا
یا صـەڕ صـەڕی نوورینە کە لێی کردمە سـەرمـا
گاهێ بەشەرا ڕەی غەم و گەه، سەرسەڕی هیجران
خۆشی نەبوو، بۆ من، نە بەگـەرمـا و نە بەسـەرمـا
کـەوتوونەتە سـەرم ئەشک و غـوباری ئەلەمی دڵ
یەعنی کە قـوڕی میـحنەتە کردوومـە بەسـەرمـا
گەر ئەچمەوە (صاحب) نییە هیچ موونسی جانی
گـەر دێمـە (سـەقـز)، ناری سـەقـەر وا لە جگەرمـا

شاهدمە حەواسم کەسەکەم! چونکە کەساسم
بەخوا نییە غیرەت لە خەیاڵ و لە نەزەرما
هەرچەندە بەجسمانی کە دوورم لە حزوورت
ڕوحانیەتت سەبتە لە نێو زوبدەی دڵما
تۆفانی سرشکم چووە سەر جوودی وجوودم
کەشتیی تەنی نقوم کردو نە نووح و نە ئەسەرما
لەوساوە کە تۆ ڕۆیی، دڵم ڕۆیی بەدووتا
هێلانەی تەن هەر وەکو ماوای سەقەر ما
بێ فەوجی وەفاکەت کە جەفا پەروەرە ئەمشەو
ئەم لەشکری ئاهی منە بێ فەتح و زەفەرما
لەم قەسوەتەدا، تا وەکو کەی پەردەی زوڵمەت؟
بەر چاوی دڵم بگری، دەسا بێ بەگوزەرما
ئاوێنەی دڵ ژەنگی قەساوەت ڕۆخی پۆشی
خاکستەری دڵ سووختەیی بێنە بەسەرما
مەڕوانە بەظاهر کە بەبێ قووتم و ڕووتم
ڕووتی و قووتیی خەیاڵت غەزەلی چاکە لەبەرما
سەرمایەی ئەم ملکی خەیالاتە (حەریق)ی،
حەیفی کە تەلەف بوو، بەهەدەرچوو بەزەرەر ما

حەریق لەم پارچە هەڵبەستەیدا لە وشەی (سەرما) جناسێکی جوانی بەکارهێناوە و هەروەها خەفەتی کردووە بەهەور و لە هۆنراوی دووەما باسی خەم و پەژارەی دووری و ناڵەی خۆی دەکا و دەڵێ:

بۆ من خۆشی و شادییەک نەبوو نە بەسەرما و نە بەگەرما

ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەی حەریق پڕە لە جوانی و دەتوانین بڵێین کە وێنەیەکی بەبایەخی هۆنراوی کوردییە، هەروەها لەلایەن ناوەڕۆکیشەوە زۆر گرنگە، بەڵام لەلایەن شێوەوە دەتوانین بڵێین کە شتێکی تازەیە وەکو دەڵێ:

چاوەڕێی مژدەی نەسیمم تا لە گوڵشەن دێتەوە
بەڵکە فەرمایش بکا گوڵ بولبولم بابێتەوە
وا وەعیدی بەفری زستانی فیراقت کەوتە دڵ
مەر بەبای وەعدەی ویساڵت کێوی دڵ ڕەش بێتەوە

مــەروەحــەی زوڵفت لە دەوری ئـاتەشی ڕووت بێ چلۆن
ئاگــری عــیــشــقت بەئاوی چاوی من ئـەکــوژێتــەوە
سووچی زوڵفت بوو کە پەروانەی دڵم ڕووی کردە ڕووت
ئاگــری وەســڵی شــەم و پـەروانە شــەو دەگــرێتــەوە
خـەت و مـوهری زوڵف و خـاڵت حـوجـەتی مـوڵکی دڵە
نەخــشی ئـەو مـۆرە بـەئاوی خــوڕ خـوڕە ناچێـتــەوە
دڵ لە ترسی چاوی، ڕووی کـردبووە مـیــحـرابی برۆی
ئێستــە بیـستــوومـە لە چینی زوڵف جـێی نابێتـەوە
کێوی هیـجـرت خستـە سـەرشـانی دڵم پـێی خـستووە
تا نـەگـا دەسـتی بەزوڵفت زەحــمــەتە هەســتـێـتــەوە
مەزرەعەی مێهر و موحبەت توخمی وەسڵی شین نەکرد
گــوڵ بەشــادی دا ئەچێنم خــاری غــەم ئەڕوێتــەوە
توخــوا تـاکـەی لـە تاریکی شــەوی هـیــجــرانتــەوە
دەســتــەو ئـەژنۆ دانیــشـم ڕەبی کـەی ڕۆژ بێــتــەوە
زەخـمـی دڵ بێ مــەرهـەمی وەسڵ بـەناســۆر کـەوتووە
ئەی (حـەریقی)ی بـاسی مـەکە توخـوا بەلا نەکـوڵێتـەوە

دیوانی حەریق بۆ جاری یەکەم لەلایەن کوردیی مەریوانییەوە لە ساڵی ١٩٣٨ و بۆ جاری دووەم لەلایەن مەحموودی خاکی لە ساڵی ١٩٦٩ لە چاپ دراوە، وە گەلێ هۆنراوی تریشی هەیە کە لە دیوانەکەیدا نین.

سەرچاوەکان

١- دیوانی حەریق - لەسەر ئەرکی کوردیی مەریوانی - بەغداد، ١٩٣٨.
٢- دیوانی حەریق - لەسەر ئەرکی مەحموود خاکی - کەرکووک، ١٩٦٩.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەریق.

جیهان ئارا خانم

۱۲۷۵- ۱۳۲۹

ئەم هۆنەرەمان ناوی جیهان ئارا و کچی مەلا نەشئەتی (پاوەیی)یە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ۱۲۷٥ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لەلای ئەو فێری ڕێزمان و وێژەی عەرەبی بووە و پاشان شووی کردووەتە عەلی ئەکبەرخانی میمکەزای، وە بەپێی مێژووی مەردووخ لەبەرئەوەی عەلی ئەکبەرخان لە ساڵی ۱۲۸۹ی کۆچیدا بانگ کراوەتە تاران، لەپاش ماوەیەک خان یەکێ لە شازادە خانمەکانی قاجار دەخوازێ و تەلاقنامەیەکیش بۆ جیهان ئارای ژنی دەنێرێ، ئەوسا جیهان ئارا مێرد دەکاتە حەبیبوڵلاخانی جاف و لەم مێردەی چەند منداڵی دەبێ و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەپەروەردەکردنی منداڵەکانی خۆی و خوێندنەوەی پەڕاو و نامیلکەوە دەباتە سەر تا ساڵی ۱۳۲۹ لە تەمەنی پەنجا و چوار ساڵی لە جوانڕۆدا کۆچی دوایی دەکا و تەرمەکەی لەوێدا دەنێژرێ.

مامۆستا سەی تایەری هاشمی سەبارەت بەجیهان ئاراخانم دەڵێ: جیهان ئارا کچی یەکێ لە زانایانی پاوە بوو کە لە جوانی و شۆخوشەنگی و زانستدا بێ وێنە بووە و بەیەکێ لە هۆنەرانی کوردیش دێتە ژمار حەمە بەگی وەکیل دڵی لێ چووبوو و خۆشی دەویست و چەند جاریش خوازبێنی لێ کرد، بەڵام لەبەرئەوەی مەیل و ملۆزمێکی وەکو عەلی ئەکبەرخانی فەرمانڕەوای جوانڕۆ و جافی بۆ پەیدا بوو، جیهان ئارا شووی پێ کرد و لەپاش تەلاقدانی شووی کردە حەبیبوڵلاخانی سەرەکی عێلی بابەجانی و تا ئاخری تەمەن لەگەڵ ئەودا ژیانی بردە سەر.

جیهان ئارا بەیەکێ لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و هۆنراوی ئەو ئەگەر لە هۆنراوی هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی بەرزتر نەبێ خوارتر نییە، بەڵام بەداخەوە هۆنراوەکانی کۆنەکراونەتەوە و هەندێکی لەناو بەیان و کەشکۆڵەکاندا نووسراوە و بەیادگار ماونەتەوە.

جیهان ئارا کاتێ تەلاقنامەی مێردەکەی دەگاتە دەستی لەبەرئەوەی ئەوی زۆرخۆش دەویست، بەجارێ تێک دەچێ و پەژارە دڵ و دەروونی دادەگرێ و گەلێ دەگری و ڕۆژی دەبێتە شەو و جیهان لەبەرچاویدا تاریک دەبێ و لە برە هۆنراوێکدا داوا لە مێردەکەی دەکا کە دڵ نەدا بەکەسێکی تر و بگەڕێتەوە لای تا ژیان بەخۆشی بەیەکەوە ببەنە سەر و سکاڵای دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

قەبیلەم دەماخم، قەبیلەم دەماخم
نەمەندەن، نییەن بەرزیی دەماخم
دوور جە تۆ پەردەی دەروون داخ داخم
زنجیر تەقدیر کەردەن یاساخم
کەم کَەم کەردەن کەم سۆمای چراخم
پەژمووردەن غونچەی گولاڵەی باخم
پەڕکەندەن کلاف خەیاتەی دێزم
نمینەن نەرگس شەهلای هوونڕێزم
زەردەن گوڵ وەرەق گۆنای گوڵنارم
کەساسەن توحفەی مایەی بازاڕم
تاڵەن تام دەم تالاو وەردەکەم
کاڵەن ئاه سەرد سیای دەردەکەم
لێڵەن ئاینەی جام جەمینم
قەلاخەن کالای بالای خەمینم
ناڕەواجەن لال دورج یەمانیم
بێ قوربەن گەوهەر نوقڵ نیهانیم
بێ سەیرەن سەفای قەوس قەشەنگم
تۆز خێڵ خەم وەشتەن نە ڕەنگم
تەمام هەر جەتیرتانەی بەدکاران
مەر حەق بزانۆ چۆنم و یاران
ئازیزم یەگشت مەینەت باری تۆن
ئێش و نێش خەم وە زامداری تۆن
جەفای بەدکاران گشت جەبۆنەی تۆن
تانەی ئەغیاران گشت سەرکۆنەی تۆن
خەسرەو شیرین وێڵ جە سۆنگ تۆن
مەجنوون لەیلێ ریسوای لۆنگ تۆن
سەنعان تا مەحشەر تەرسا یار تۆن
یۆسف زلێخا گرفتار تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئیتر بەرزیی دەماخی جارانم نەماوە و سۆمای چرام کز بووە و غونچەی گوڵاڵەی باخەکەم ژاکاوە، ئەوەندە گریاوم کە خوێن لە چاوانمەوە دێ، و پەڕەی گۆنای گوڵنارم زەرد بووە و دیارە مایەی بازاڕەکەم کەساس و بێ برەوە، تامی دەمم تاڵە و هەناسەسارد بووم و دەردەدارم و ئاوێنەی جامی ناوچەوانم لێڵ بووە و کاڵای باڵام ڕەش بووە و سەندووقی لاڵی یەمانیم بێ برەو ماوەتەوە، گەوهەری نهێنیم بێ بایەخ بووە، تۆزی خەموخەفەت نیشتووەتە سەر ڕوومەتم، لەبەر ناحەزان ئەوەندە تانەیان لێم داوە، مەگەر خوا خۆی بزانێ کە ژیانم چۆن ڕابواردووە ئەی خۆشەویستەکەم! ئەم هەموو ڕەنج و خەم و مەینەتە بەبۆنەی تۆیەوەیە کە دێتە سەرما، وە لەبەر تۆ بەرگەی تانە و سەرکۆنەی خەڵک دەگرم، خەسرەو و شیرین و مەجنوون و لەیلێ و سەنعان و یووسف و زلێخا گرفتار و گیرۆدەی تۆن.

جیهان ئارا درێژە بەسکاڵاکەی خۆی دەدا و پیا ئەڕوا و لەبەرئەوەی لە پێشا مێردەکەی خۆش ویستووە، ناتوانێ دەستی لێ هەڵگرێ و دڵی لێ بەردا و ئەوسا لە پێوارەوە ڕووی تێ دەکا و پێی دەڵێ:

ئاغــەکــەم فــەلەک چمــان دڵڕێشــەن
ســا ئەو نمازۆ، گــونای من چێــشــەن
ئەرێ بێ خــــەبەر بێ باک جــەئەحــواڵ
ئـەرێ تیـــــر ئـەنداز وەڕووی دانـەی لاڵ
ئەرێ بێ ئینســاف جـە هیچ کـەس نـەپرس
ئەرێ ســاحــێب زۆر جـــەخـــودا نەترس
ئـەری بـێ ڕەحـم ولات چـەپـاو کـــــــەر
ئەرێ تـەریدەی ســــەرملـەی خــــەتەر
ئەرێ حــاڵ نەزان دوور جــە وەفــاو مــەیل
ئەرێ شــــەڕ فـــرۆش هـوونی قـــەتل لەیل
تاکـــەی تۆ چەنی بەخــــتم نـاســازی
تاکـەی دەهای نەشــوون ڕای بەدمـەجـازی
تـاکــــەی بنۆشـــۆ زووخ زام جـــــەرگ
تـاکـەی بوا چۆ ئەی خــودا ســا مــەرگ
تـاکــەی پێنـج وەروو چوون مــارزامــدار
تاکـەی بکێـشــوو ســزای ســەخت خــار

تاکـــەی ئەســــرینم ئاو پاش خــــاک بۆ
تاکـــەی هـەناســـەم پەخش ئەفـــلاک بۆ
تـاکـــــەی دەروونم جـــــە ئەنۆ پەڕبۆ
تـاکـــــــەی بـاڵـینـم وە هـووناو تـەڕ بۆ
تـاکـــــــەی لـەرەم بـێ چـەنـی پـەژاران
تاکـەی خــدمـەت کـەم من وەهـوونخــواران
تـاکـــــــەی بـواچـان وە دەشـت و دەردا
تافـتـەکـەی ڕیسواییش کـێشـان وەســەردا
تۆ خـــــودا زەلیلـی و زگـــــاری تا چەند
تۆ خـودا خـەمـینی و خـەمبـاری تا چەند
وێنەی مـــــارانگازین تـەلووک تا چـەند
بیم جەخشپەی دەنگ پای مـەزووک تا چەند
هـەورســــــای خــــەیاڵ دێق دڵ تا چەند
تەمـای گـوشـــادی جـە مـوشکڵ تا چەند
وەســوەســەی دەروون نـیـمـە شـەو تاچەند
جـەنگ چەم تا سـوب چەنی خـەو تا چەند
گـۆنای گـوڵناری چون خـەزان تا چەند
دەرد جــەدەست یار حـــاڵ نەزان تا چەند
بار مـــەینەتان کـێـشـــا کـێش تا چەند
خــجـاڵەی خـێڵ قـەوم و خـوێش تا چەند
ئیــــــرجــــــاع ئازار وەتەبیب تا چـەند
(عــذرنا مـســمــوع)پەی ڕەقـیب تا چەند
پا نە خـــەلیلی و نەزنجـــیـــر تا چەند
پەناه و بارگـەی شـێخ وەپیـــر تا چەند
فـــەڵەک چەنی دۆس جــیـــایی تا چەند
پەی شـکڵ ڕەقـــــیب ڕووبایـی تا چـەند
خـــوداوەند ئامـــان وەســـەن دەردســـەر
یا نـەجـــات یا مــــەرگ یا وەسڵ دڵبــــەر

نـەمـــــــەنـدەن تـاقـــــــەت تـوانـای تـانـە
جـەی فـێـشـتـــەر عـەزاب پـەنـەم مـەنـمـانـە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! بۆ لە حانای مندا بێ باکی و گوێ بەقسەم نادەی و ئاگات لە دۆخ و بارم نییە، ئەی تیرهاوێژ بەڕووی دانەی لاڵدا، ئەی بێ دادی لە هیچ کەس نەپرس، ئەی خاوەن زۆری لە خوا نەترس، ئەی بێ بەزەیی و ولات چەپاوکەر، ئەی جەردەی سەرملە و ڕێگری سەرچاوەی ژیان، ئەی بێ ئەمەگی ناڕاس، ئەی شەرفرۆشی پیاوکوژی خوانەناس، تاکەی زووخی برینی جەرگ بخۆمەوە و تا کەی بەخۆت دەنازی؟ تاکەی زووخی برینی جەرگ بخۆمەوە و تا کەی بڵێم خوایا سا مەرگ؟ تا کەی وەکو ماری بریندار پێچ بخۆم و بتلێمەوە، تا کەی سزا بکێشم؟ تا کەی بەفرمێسک زەوی ئاوڕشێن کەم؟ تا کەی هەناسە هەڵکێشم؟ تا کەی دڵ و دەروونم لە خەم و پەژارە پڕ بێ و تا کەی سەرینم لە خوێناو تەڕ بێ؟ تا کەی لەگەڵ پەژارەدا بتلێمەوەو تا کەی خزمەتی خوێنخۆران بکەم؟ تا کەی خەڵک لە دەشت و دەردا پێم بڵێن: تافتەی ڕیسوایی کێشاوە سەر؟ توخودا پێم بڵێ: زەبوونی و زگاری تا چەند؟ زویری و شەرمەزاری تا چەند؟ دڵەکوتێی نیوەشەوان و شەڕی چاو تا بەرەبەیان تا چەند؟ گۆنای گوڵناریم وەکو خەزان زەرد بووە و تا کەی لە دەست یاری حاڵ نەزان دڵم بێتە ئێش؟ باری مەینەت و شەرمەزاری من لەلای خزم و کەسوکار تا چەند؟ تاکەی بچمە لای بژیشک و پێی بڵێم دەردەدارم؟ خوایا هانام بەتۆ و ئیتر دەردی سەرم بەسە، یا ڕزگارم کە، وە یا مەرگم پێ بدە، وەیا بمگەینە دڵدارەکەم، ئیتر توانای تانە و سەرکۆنەی خەڵکم نییە و لەمە زیاتر با لە ژینم ئازار نەبینم.

جیهان ئارا لەپاش ئەم گلە و گازندە و سکالایە کە لە مێردەکەی دەکا پەنا دەباتە خوای تاق و تەنیا و داوای لێ دەکا کە بەتوانا و گەورەیی خۆی دەردی دڵی چارەسەر بکا و بەزەیی پێدا بێ و دڵی شاد بکا و لە هەموو ڕەنج و ئێش و ئازارێ ڕزگاری بکا، بەلام بەوەش واز ناهێنێ و دیسان خۆشەویستیی خۆی سەبارەت بەدڵدارەکەی دەردەبڕێ و پیایا دەڕوا و دەڵێ:

ئەرێ کـــەرەمـــدار ئاگـــای کـــول حـــاڵ
تۆ وێت عـــەلیـــمی هـابیم وە زووخـــاڵ
خۆ من جەسـەنگ نیم شای موشگڵ گوشـاد
جـە ڕووی مـــەرحـــەمـــەت بیـــاوۆم وەداد
جـەخـــەزانەی غـەیب تۆچێش مـەبۆکـەم
پـەروانە شـادبۆ شـاد وەشـۆڵەی شـــەم

بولبول نەکێشۆ هەنی جەفای خار
بێ خۆف بگێلۆ پەی وێش نەگولزار
یاری ئازیزم شای تیر ئەندازان
سەردار سپای گەردن فرازان
دیسان سەوگەندم وە ڕوتبەی خاسان
هەر جەو وەختەوە من وێم شناسان
دەروونم جەعەشق بالاَت قەقنەس بی
ڕۆحم چەنی ڕۆح پاکت پەیوەس بی
تا بەڕۆی مەردەن یەک لاو یەک دینم
بزانە گیانم گیان شیرینم
هۆشم هەراسان بادەی ساف تۆن
خەیالم دایم تەلگراف تۆن
ماوام گەرمەسێر ئەگەر لێلاخەن
دەماخم وەبۆی هەوای تۆ چاخەن
نەمایل وە زەوق، نەعەیش شادی
زەوقم هەر تۆنی جەی دنیای بادی
غەیر جەشێوەی تۆ وەبان گولدا
ویەردەن تا پەڕ نەباغچەی دلدا
هەنی جەمەخلووق تا بەڕۆی مەردەن
شەمالَ هەم جەخەو گوزەر نەکەردەن
قەسەم هەر بەوشای فەرد فەریادڕەس
سیوای تۆکەسم نەزانان وە کەس
غەیر جەتۆ کەسم وە کەس نەوانان
وەیادت قەسەم شای نەوجەوانان
تۆنی ئازیزم، تۆنی غەمخوارم
هەر تۆنی یاگەی گشت قەوم کارم
هەر با جە عالەم واچان بی کەسەن
مەیل تۆم تەنخوای گشت کەسم وەسەن

دیدەم غـەیر جـەتۆ باڵا دەس نیـیـەن
قـەلبم ئامـیـتـەی مـەیل کـەس نیـیـەن
سـەرو گـیـان نەڕات توفـەیلم کـەردەن
سـەوگـەند هـەر ئەوەن پەرێ تۆم وەردەن
قـەسـەم هەر بەوشـەرت ئیـقـرار جـاران
بەو وەفـای قـەدیم گـشت بەینەت داران
تا نەفـەس بەندەن نەیانەی قـەفـەس
سـیـوای تۆ دیدەم شـادنەبوون وەکـەس
تا خـاس وێم نەکـەم ڕیسـوای زەمـانە
نەبوون وەسـەر ژان خـوێش و بێگانە
تا شکست نەدەم وە شـای جـوانیم
دنیـا پڕ نەبۆ گـشت جـە نادانیم
تا مـینان خـاتر نەڕێزۆ وە گڵ
شـەرتەن مـەیل تۆ بەرنەشـۆ جـە دڵ
تـا ئـەلـف بـالآم وێـنـەی نـوون نـەبـۆ
تا مـۆخ ئەعـزام گـشت وە هوون نەبۆ
تا دیدەم وە ئاومـروار تەڕ نەبۆ
تا گـۆشم جـە سـەمع تەمـام کـەڕ نەبۆ
تـا زوان نـەدەم لـەنـگ لاڵ نـەبـۆ
تا ئەعـزای بەدەن گـشت بەتاڵ نەبۆ
تا چراغ ڕۆح خـاس نەبۆ خـامـۆش
شـەرتەن مـەیلەکـەت نەکـەم فـەرامـۆش

واتە: خوایا تۆ خۆت لە هەموو شتێک ئاگەداری و دەزانی کە بەهۆی ئەوینەوە سووتاوم و بوومەتە خەڵووز، خۆ من بەرد نیم و، بەزەییت پێمدا بێ و بگەیێ دادم، چونکە ناشادم، لە گەنجینەی دەسەڵاتی تۆ خۆ شتێک کەم نابێتەوە، با ئەم پەپوولە بەتیشکی شەم شادبێ، با بولبول ئەرکی دڕک نەکێشێ و بەبێ ترس لەناو گولزار بەدەوری گولا بگەڕێ ئەی خۆشەویستەکەم! شای تیرهاوێژەکان، دیسان سوێند دەخۆم بەپلەوپایەی پیاوچاکان کە لەو کاتەوە من خۆم ناسی، دڵ و دەروونم لە ئەوینی بالاتدا بووە قەقنەس و گیانم لەگەڵ

گیانی پاکتدا پەیوەس بوو، وە تا ڕۆژی مردن بیرم هەر ها بەلای تۆوە و هۆشم هەراسانی بادەی تۆیە، وە ژیان و مەرگم پەیوەندیی بەتۆوەیە، ئەگەر لە قشلاخدا بم یا لە لێلاخدا بەهۆی تۆوە خۆشم، سوێندم بەخوای تاق و تەنیا، جگە لە تۆ هیچ کەسم خۆش نەویستووە، و هەر تۆ خۆشەویست و خەمخۆری، وە هەر تۆ کەسوکارمی، دڵم هەر ها بەلای تۆوە و سەر و گیانم لە ڕێتا بەخت دەکەم، ئەو سوێندەی کە لە پێشا بۆ تۆ خواردوومە، هەر لەسەریم و جگە لە تۆ کەسم ناوێ، هەتاکو لەشم نەچێتە ناو خاک، مەرج بێ کە تۆ لەبیر نەبەمەوە، وە تا ئەلفی بالام وەکو نوونی لێ نەیەت و تا گوێم کەڕ نەبێ و زمانم لاڵ نەبێ و تا چرای گیانم نەکوژێتەوە، مەرج بێ کە تۆ لەبیر نەبەمەوە.

جیهان ئارا لەپاش ئەوەی خۆشەویستی خۆی سەبارەت بەمێردەکەی دەردەبڕی، دیسان دەرد و پەژارەی دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و داوای لێ دەکا کە بێتەوە لای تا بەیەکەوە بەشادی و خۆشی ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

هەر وێم مەزانۆ دڵ چ دەدرێشەن
بەلام پەرێ تۆ فایدەش چێشەن
من پەی تۆ وستەن وێم وە چەمەردا
تانەم چوون سەرپۆش کێشان وەسەردا
پەی تۆ وێم کەردەن وەپەند شاران
مەحرووم جەسەیران بەرز کۆساران
پەی تۆ دەروونم پڕنێش خارەن
سەد کۆ چوون شاهۆ خەم وەنەم بارەن
پەی تۆ خەم گەلای جوانیم بەردەن
پەی تۆ وەهارم خەزانش کەردەن
پەی تۆ وێم کەردەن دەیریی دێوانە
پەی تۆ پابەندم جە مەینەتخانە
پەی تۆ کێشانم جەور ئەغیاران
تیر تانەی تاڵ نا ئەهلی یاران
من بادەی حەسرەت هیجرانت وەردم
جەفات پەی من بێ سەفات پەی مەردم
تاکەی من جەلات ببوون ڕەنجەڕۆ
ئای جە کەم شەرتی و بێ وەفاییی تۆ

تا واچی بەدحاڵ تەڵخەن ژیانم
بینایيم بۆ دەس وەردەر جەگیانم

جەی وەرکێ بیەن یار دڵدارت
دیسان هەر ئەوەن شەفای ئازارت

خەدەنگ غەمزەی کام مەهرِوو بەردت
هەم بشۆ وە لاش پەی دەوای دەردت

جە یانەی خاڵی ئێمەت چ کارەن
دنیا پەی تۆ گشت مینا بازارِەن

ئەو هەر کۆ بدیۆ سازت پرِسۆزەن
دایم نە دەوران جەژنت پیرۆزەن

من کە خۆ جەژنم، جەژنانەم خارەن
سەفای نەورۆزم چون ژار مارەن

ئەرێ بێ مروەت بێ ئەندێش جەتیر
ئەرێ بێ باوەرِ دوورجە خودا و پیر

تاکەی حەرف تاڵ مەدەری نەرِۆم
کێ زانووش نیان وەبان زانووم

تاکەی مەکەریم وەچەشتەی ماران
وە پووڵ سیای نارِەوای شاران

ئاخر ئەر گەنجەن ئەر رِەنجەن یارم
کێ بۆ غەیرجە وێت وە خەریدارم

قیبلەم حەیفت کەردجە من و یەردی
خەیاڵێ وەی تەرو نەدڵ ئاوەردی

وێم ئەر ناخاسم، دەروونم خاسەن
دڵ جە بارەکەت ساحێب ئیخلاسەن

مەبۆ نەواچی وەفا و بەینش کۆن
رِۆشنیی دنیام پەی وجوود تۆن

بەڵام بۆ وە عەشق بینای بان سەر
جە ئەسپ مەتڵەب لادێ پیا بەر

ئەو ئەسـپـە چەندکـەس هەوادان بەوار
چەند سـەر وە مـەیدان کـەردەن نگوونسـار
چەند ئوسـتـاد علیم کـەردەن وە ناشـی
چەند وەزنش گـەردەن وەمـووش کـاشـی
مـن جـەعـومـر وێم نـەی دنیـای فـانی
پام نەنیـان وەبان ڕاگـەی نادانی
چەتر نامـووسم جـە سـەر ئەفـراشـتـەن
پەردەی عـیـسـمـەتم هەر نیگا دا شـتـەن
بەرزمـەکـەر جـەلام سـەدای نام و نەنگ
شیشەی مەعسوومیم مەدەر وەڕووی سەنگ
نـەخـــــــــودا بـەردار نـەبـەنـدە ڕازی
نەفـەتوای شـەرعـەن، نەحـوکم قـازی

واتـە: دەردم زۆرە و بەڵام بـۆ تۆ چ سـوودێکی هەیە؟ من بـۆ تـۆ لە چەمـەردام و تانـە و سـەرکـۆنەم وەکـو لەچـک داوەتە سـەرمـدا، وە بۆ تۆ خـۆم کـردووەتە پەندی شـاران، وە لە سـەیرانی دەشت و کێو بێ بەری بووم، وە سـەد کێو وەکو شـاهۆ خەم بووەتە بارم، وە خـەم بۆ تۆ بەرگی جوانیمی بردووە و بەهارم لێ بووەتە خەزان، وە بەجارێ کەوتوومـەتە ناو خەم و مـەینەت و خـەڵک تانەی تۆم لـێ دەدەن، وە من هەمـوو دەم بادەی پەژارەت دەخـۆمـەوە و پەژارەت بۆ منە و خۆشیت بۆ دوژمنە، ئێستا کـە جەژنـە و منیش جەژنم نییـە و تـاکەی قسـەی تاڵی خەڵک ببیسم، ئەی خۆشەویستەکەم! حەیفت کرد کە لە من بووردی و بیرێکی واتە هێنایە دڵ، خۆ من هەر تۆم دەویست و بۆ قسـەت لێم نەبیست، دەسا لـە سەر ئەسپی هەوا و هەوەس پیادە بە، چونکە ئەو ئەسپە چەندین کەسی خستووەتە خوارەوە، بەڵام من پەردەی ئابڕووی خـۆمم ڕاگرتووە، ئیـتر شـووشـەی پاکی مـەدە بەرداو نەخوا ڕازییە نەش قازی فەرمانی ئەم کارە دەدا.

جیـهان ئارا پاش ئەم هەموو گلە و سکاڵایە کە دەری دەبڕێ و پەژارە و ئاخ وداخی دڵی هەڵدەڕێژێ، داوا لە مێردەکەی دەکا کە بەبێ ڕەزای ئەو دەست نەداتە کارێکەوە کە ژیانی هەردووکیـان تێک بدا و لە یەک جیابنەوە و ئەوسـا پیا دەڕوا و پێی دەڵێ: ئەگەر بزانم کە لێم زویر و دڵتەنگ دەبی، ژیان لە خۆم تاڵ دەکەم وەکو دەڵێ:

فـیـدات بام پەی چێش پەشـیـمـانیت بەرد
چەند سەوگەندت وەرد، چەند جار عەهدت کەرد

ئەر ببــــۆ جــــەلات ســــاتی وە ســــاڵێ
وە بێ رەزای مـن نـەکــــــەی خـــــەیاڵێ
ئیـــــســـــە یە چێـــشــــەن ئەرێ بێ وادە
ئی خــــەم خـــــەیاڵ، عـــــەزم و ئیـــرادە
ئەگـــــەر بزانووە جـــێم مــــەبی دڵگیــــر
ئەگـــــەر نارین بۆ، ئەگــــەر زمـــهــــەریر
دۆزەخ پەرێ تۆ نەکـــەم ئیـــخـــتـــیـــار
تـا عــــــاجـــــــز نـەبۆ یار وەفـــــادار
نەک واچی دەمـــــبـــــاز قــــەوڵش بەتاڵەن
قـەســەم هـەر بەو فـەرد ئاگـای کـول حـاڵەن
نە ســاحــێب باخم. نە ســاحــێب مــیــوە
بەخـــــشـش بەنۆشش بینشش پێـــــوە
ئەرباخــەن، ئەرمـڵک ئەرگـەنجـەن، ئەر مـاڵ
دەخــــڵش هـەر بەتۆن دارای کـــــەمـــــەر لاڵ
خــــــاترت جـــــەم بۆ دڵ مــــــەدەر وە دڵ
پەی تۆ ڕازیان ئی باغـــــچــــەی پڕ گــــوڵ
بێ تاقـەت مـەبەر شـای خـەسـرەو مـەقـام
بەوەسڵ شـــــیــــرین مــــەیاوی بەکــــام
ئیـــــســـــە نەجـــای دەس نە وادەی کــــارەن
نـە یاگـــــــەی تـەدبیــــــر هـاناو هـاوارەن
پام هـانـەپا وەنـدوو شــــــاخـــــــەی زاڵـم
مــەشـــیــــا خـــۆ تۆ خــاس زانات بەحــاڵـم
تەوق ســــەدمـــــەنیم شـــیــــەن نەگـــەردەن
ســــــەرتـاپای بالأم ئاغـــشــــتــــەی دەردەن
بەلأم ســەبەب ســا زمــوشکڵ گــوشــادکـــەر
پـادشـــــــای شـــــــاهـان دەهــەنـدەی داوەر
بەد قـــــــودرەتش جـــــە هـانامـــــەوە
خـــەلاس کــــــەروە پام جـــەپای دامـــــەوە

ئاسـان ببـۆ كـار زەحـمـەت وەردەمـان
نـەدریـۆ وەبـاد ڕەنج بـەردەمـان
یا رجـای شـەخـسێ یا وەتـەدبیـرێ
بگێـڕین وە دەس دامـان پیـرێ
غـەرەز وەهـەر نـەوع كـارێ بسـازین
مـن و تـۆ جـەبـەین مـن و تـۆ نـازین
ئەوسـا وەشـەن عـەیش هـەر شـەو تا سـەحـەر
خـودا خـۆشنـوود بۆ بەنده بێ خـەتـەر
وەرنـه خـۆ لـەیلـت ئارامش نـیـیـەن
سـیـوای تـۆ پەی كێ ڕیسـوای عـام بیـیـەن

واته: بەقوربانت بم بۆچی لەسەر پەیمانەكەی خۆت ڕانەوەستای و پەشیمان بوویتەوە، ئێستا لەبەرچی كەوتیته سەر هەوا و هەوەس؟ وه مەیلی جارانت نەماوه، من ئەگەر گەنجم، ئەگەر باخم، ئەگەر ماڵم، ئەگەر زەویم، پەیوەندم بەتۆوەیەوه، دەسا وەرەوه سەر باغچەی پڕ گوڵت كه بۆ تۆ ڕازاوەتەوه، با منیش له دەرد و پەژاره و كەسەر ڕزگار بم، با ڕەنجی هەردووكمان بەفیڕۆ نەڕوا، ئەوسا شەو تا بەرەبەیان بەیەكەوه ڕابوێرین و جیهان بەخۆشی و شادی ببەینه سەر، ئەوسا خواش ڕازی دەبێ ئەگینا من ئارامم نییه، وه من هەر بۆ تۆ ڕیسوای خەڵك بووم.

سەرچاوەكان

١- بەرگی یەكەمی (تاریخ مردوخ).
٢- بەیازێكی كۆن كه له ساڵی ١٣٢٢ی كۆچیدا نووسراوه.
٣- حدیقەء سلطانی - تالیف: محەمەد علی سلطانی- كرمانشاه، ١٣٦٤
٤- تتمەء كتاب خسرو و شیرین اثر میرزا عبدالقادر پاوه ای، با مؤخره: سید طاهر هاشمی.
٥- یادداشتەكانی خۆم سەبارەت بەجیهان ئاراخانم.

مەلا عەبدوڵڵای دشەیی

١٢٧٥- ١٣٤٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا مەحموود و نەوەی مزەفەر خانی جوانڕۆیە، بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی لە دێی دشەی هەورامان لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووەو بۆ خوێندن هەموو هەورامان گەڕاوە و پاشان بەفەقێیەتی ڕۆیشتووەتە هەولێر و لەلای حاجی عومەر ئەفەندیدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣١٣ی کۆچیدا لەلایەن فەرمانڕەواکانی ئەردەڵانەوە بانگ ئەکرێ بۆ شاری سنە و لە پاشا لە مزگەوتی (دار الاحسان) دەبێ بەمامۆستا و ئیتر پاشماوەی ژیانی بە وانەوتنەوە و ڕێنوینیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٢ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مەلا عەبدوڵڵا کە بەمەلا عەبدوڵڵای مفتی ناسرابوو، لەبەرئەوە کە شێوەی زمانی زگماکە خۆی گۆرانی بووە، زۆربەی هۆنراوەکانی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە، وە گەلێ جاریش بەشێوەی سۆرانی هۆنراوەی داناوە و دیوانێکی گەورەی بووە کە بەداخەوە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا لەناوچووە. گوایە نوسخەیەک لەو دیوانە کەوتووەتە لای کوڕی گەورەی مامۆستا محەمەد مێهری کە لە شاری ئەستەمبووڵ مامۆستا بووە.

مەلا عەبدوڵڵای مفتی لەگەڵ بەگزادەکانی ئەردەڵان و بابان و جاف و جوانڕۆ و هەورامانـدا دۆستایەتیەکی بەتینی بووە و هەروەهاش شێخەکانی نەهری و بەرزنجە و تەوێڵە و تاڵەبان زۆریان ڕێزگرتووە و دۆستایەتیەکی گەرمی لە گەڵیانا هەبووە و بەلای خەڵکەوە پلەوپایەیەکی بەرزی بۆ دانراوە.

مەلا عەبدوڵڵای مفتی چەند جار بانگ کراوە بۆ مووسڵ و بەغدا و لە کۆبوونەوە ئاینی و زانستییەکانی ئەو سەردەمەدا بەشدار بووە، وە لە دواییدا بانگ کراوە بۆ تاران و لەوێوە چووەتە شاری سنە و هەر لەوێشدا بەخاک سپێرراوە.

مەلا عەبدوڵڵا پشت بەپشت لە بنەماڵەی زانست و خواناسییە، مزەفەرخانی باپیرە گەورەی لە ڕۆژگاری هێرشی مەغۆلەکاندا کۆچی کردووەتە دێی دشە و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ماوەتەوە.

مفتی جگە لە دیوانەکەی کە دەست بەدەست کەوتووە، (باوەڕنامە)یەکی هەیە کە بۆ کوڕی دووەمی مەلا مەحموودی مفتی کە ئەو کاتە تەمەنی حەوت ساڵ بووە دای ناوە.

ئەم باوەڕنامە کە سەرەتاکەی بە: (خودا یارت بۆ) دەست پێ دەکات، لە قالبێکی ڕێکوپێک و لە ئەوپەڕی سادەیی و ڕەوانیدا دانراوە ئەگەر بەقووڵی لە هۆنراوەکانی ئەو باوەڕنامەیە وردبینەوە، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ: کە دانەری ئەو باوەڕنامەیە خاوەن بەشێکی زۆر گەورە بووە لە هۆنەر و هۆنەریدا، بەچەشنێکی وەها کە گرنگترین مەبەست و وردترین مانای لە چوارچێوەیەکی هۆنراوەدا، بەسادەیی و ڕەوانی جێ کردووەتەوە بەبێ ئەوەی پێچ و پلووچێکی وشەیی یا مانایی لە هۆنراوەکانیدا ببینرێت، ئەمەش باوەڕنامەکەی مەلا عەبدوڵڵای دشەیی کە دەڵێ:

خـــودا یارت بۆ، خـــودا یارت بـۆ
ڕۆڵە! ئەرجـــووم هەن خـــودا یارت بۆ
بەفـــەزڵ و ڕەحـــمـــەت نیگادارت بۆ
پەی تەحـــســـیل علیم مـــەدەدکـارت بۆ
ڕۆڵە! وەر جـــە گـــشت مـــەبۆ بزانی
حـیکمـەن جـە ئیـجـاد نەوع ئینسـانی
ئەوەڵ عـیـرفـانەن، ثانی عـیـبـادەت
مـەبان ئەسڵ و فـەرع بنای سـەعـادەت
هەرچی مـــەوینی گـــرد مـــومکینا تەن
ئەگـــەر زەمـــینەن، ئەر ســەمــاواتەن
گـیـاندار و بێ گـیـان، لەتیف و کـەسـیف
ڕۆشن و تاریک، شـــەریر و شـــەریف
بەکـســەر مـوحــتـاجـەن وە کـردگـاری
(واجـب الوجـــود) پەروەردگـــاریێ
بی جـەســەد، بێ ڕەنگبی شکڵ و شـێـوە
شـــێـــوەی عـــالەمش هیچ نەبێ پێـوە
سـەرچەشـمـەی (وجـوود) فـەیاز جـوود بۆ
مـەوجـوودات یەکسـەر بەئەو مـەوجـوود بۆ
بێ ئیـحـتـیـاج بۆ جـە گرد سـەرا سـەر
تا مـــوحـــتـــاج نەبێ بەواجـــبی تەر
مەوجـوود هەر ئادەن، مومکین چوون سایەن
ئـازاتە پاکـــــە، زات و خـــــودایەن

ئەوەڵ عـیـرفـانەن سـانی عـیـبـادەت
مـەبان ئەسڵ و فـەرع بینای سـەعـادەت
عـیـرفـان یانێ هـای خـودای بشناسـی
بەزات و سـیـفـات بەتەور ڕاسـی
عـیـبـادەت یانێ بەندەگـیش کـەری
ئەمـرۆ نەهی ئەو بەجـا بـاوەڕی
ئینسـان جـە حـەیوان ئەر ویر کـەرۆوە
بەعـیـلم و عـەمـەل، جـیـا مـەبۆوە
ئینسـان غـافڵ جـەدین بێ خـەوەر
جـە گـرد حـەیوانێ کـەمـتـەرەن بەتەر
ڕۆڵە ئەسڵ و فـەرع دین و ئیـسـلامـی
مـەبۆ بزانێ تا نەبی عـامـی
ئەسڵ و دینیـمـان باوەڕەن بەحـەق
خـودای زو لجـەلال خـەللاق مـوتڵـەق
هەرچی مـەوینی گـرد مـومکیناتەن
ئەگـەر زەمـینەن ئەر سـەمـا واتەن

واتە: ئەی ڕۆڵە: لە خوام ئەوێ کە ئەو یار و یاوەرت بێ و بۆ خوێندنی زانست یارمەتیت بدات. ڕۆڵە بەر لە هەموو شتێک دەبێ بزانی کە هەوەڵ دەبێ خوا بناسێ و پاشان بیپەرستی، هەرچی لە جیهاندا بەچاو دەبینی، گیاندار و بێ گیان، ڕووناک و تاریک چاک و خراپ، هەموو پێویستیان بەپەروەردگار هەیە.

ئەو بێ لەش و بێ ڕەنگ و بێ شێوەیە و سەرچاوەی هەموو شتێکە و هەموو شتێک دەگەڕێتەوە بۆ ئەو، خواناسی یانێ ناسینی خوا، پەرستنیش یانێ پەرستنی خوا و دەبێ فەرمانی ئەو بەجێ بێنی، وە ئەگەر چاک بیری لێ بکەیتەوە بنیادەم و وڵس بەزانست و کردەوە لە یەک جیا دەبنەوە. ڕۆڵە دەبێ بنەڕەتی ئاینی پیرۆزی ئیسلام چاک بزانی، وە ئەوەش بڕوا بەخوای تاق و تەنیایە و ئەو داهێنەر و پەروەردگارە. دیسان دەڵێ:

گـیـاندار و بێ گـیـان لەتیف و کـەسـیف
ڕۆشن و تاریک، شـەریر و شـەریف
یەکـسـەر مـوحـتـاجـەن وە کـردگـارێ
(واجب الـوجـود) پەروەردگـارێ

زیندەن و بێ گیان، وێش ئەسڵ گیانەن
دانای هەست و نیست پەیدا و پەنهانەن
ئەزەڵ تا ئەبەد جەلاش عەیانەن
یەکسەر کائینات جەلاش یەکسانەن
زەمان و مەکان گرد و پەڕ داوە
نزیک و دوورش نیەن جەلاوە
ساحێب قودرەتەن تەوانای گشتەن
وە تەنیا لەفزێ گشتش سرشتەن
ساحێب ئیرادەن بەمەیل و هەوەس
ئیجادش کەردەن هەر ئالاو هەر پەس
وەبێ ئیرادەی ئەو شای بێ ئەندێش
یەک زەرە مەوجوود نەجمان نەجای وێش
مەژنەوۆ بەوجۆر خەیاڵ و سروش
نەک بەواسیتەی هەروا وسەوت و گۆش
مەوینۆ زەڕات کائینات یەکسەر
بەنوور موتڵەق نەک بەدیدەی سەر
گۆیان بەکەلام ئەزەلی و سەمەرد
خامۆشیش نیەن ئەزەڵ تا ئەبەد
کەلامش وێنەی زاتش بێ چوونەن
یا لەفز بێ سەوت. یا هەر مەزموونەن
باقی یەم دایم بەقاش تاقیەن
باقی مەوجوودات بەئەو باقی یەن
جەودوما باوەڕ بەفریشتەی حەق
مەلائیکەی پاک خەللاق موطڵەق
لەتیف نوورانی نە نەڕ نەمادە
پەی بەندەگی حەق دایم ئامادە
مەئمووری بەعضێ هەر عیبادەتەن
باقی هەر دەستێوشوغڵێش عادەتەن

جـبـرائیل ئوسـتــاد پەیغـەمـبـەرانەن
عـیـزرائیل قــابز گـشت گـیـاندارانەن
مـیکائیل مــەئمــوور ڕۆزی ئۆمــەتەن
ئیـسـرافـیل مـەئمـوور ڕۆی قـیامـەتەن
بەعــزێ پەرێ وا، بەعــزێ پەی واران
بەعـزێ پەی گـیـواو بەعـزێ پەی داران
بەعزێ پەی ژیوار گـیـانداران یەکسـەر
بەعـزێ پەی دەفـتـەر ئەعــمــال بەشـەر
پەی سـوئال قــەبر، نەکـیـرو مــەنکەر
سایق و شەهید، پەی سەحرای مەحشەر
مـــالیک و دەســـەش پەرێ عـــەذابی
ریزوان و دەســـەش پـەرێ ســـەوابی
حـیـسـاب مـەلەک سـتـوودەو پەسـەند
کـەس نمەزانۆ، غـەیر جـە خـوداوەند

واتە: گـیاندار و بێ گـیان هەمـوو پێویسـتـییـان بەخوای مـەزن هـەیە. خـوا بێ گـیـان و زیندووە و ئەو خۆی داهێنەری گیانە و هەست و ئاوەز دەداتە گیانداران، هەموو شتێکی لێ ڕوونە، ئەوەی لە نزیک بێ یا دوور تۆفیر ناکا، هەروەها بەسەر هەمـوو شـتێکدا دەسـەڵاتی هەیە و خاوەن توانایە و چاک و خراپ ئەو دای هێناوە، وە بەبێ ودمی خوا هیچ گیاندارێک ناتوانێ بجووڵێتەوە، هەروەها بینرە و هەمـوو شتێک دەبینێ، چاوی نییە و بەتیشکی خۆی هەمـوو شتێکی لێ دیارە، گۆیا و بێژەریشـە و هیچ کاتێ بێ دەنـگیی نییە، قسـە و وتەیشی پیرۆزە و هەمیشە دەمێنێتەوە و مردنی بۆ نییە. ئەوسا بڕوا بهێنە بەفریشتەکانی کە نە نێر و نە مـێن و بۆ بەندەیی خـوا سـرشـتـیانی کـردووە، لە ناو ئەو فـریشـتـانەدا جـبـرەئیل مامۆستای پێغەمبەرەکانە و عیزرائیل گیان کێشەرە و میکائیل ڕۆزی بەشکەرەو ئیسرافیل لە ڕۆژی پەسڵاندا بۆ هەڵسانی مردووان شاخنەفیر لێ دەدا، هەندێکیان بۆ ناو هەندێکیان بۆ باران و هەندێکیان بۆ گیا و بۆ داران و هەندێکیان کردەوەی مرۆ دەنووسن بۆ پرسیاری گۆڕ، ژمارەی ئەو فریشتانە جگە لە خوا کەس نایزانێ، هەروەها دەڵێ:

هـەم با وەرکــــەری بەگـــــیـــــان و بەدڵ
خــودای چەن کـتـــێب کـــەردەنش نـازڵ

تەورات شـــەریف پەی مـــووســـای کـــەلیم
زەبوور پـەی حـــــەزرەت داوود کـــــــەریم
ئنجـیل پەی حـەزرەت عـیسـە بنی مـەریەم
قـورئان پـەی حـــەزرەت حـــەبیب ئەعـــزەم
سـوحـوف پەی ئادەم، پەی شـیس و ئیدریس
نۆح و ئـیـبـراهـیم، بێ شـــوبهـــەو تەلبـیس
بـازهـەم باوەڕەن بەپەیغـــــەمـــــبـــــەران
ئادەم تا خــاتـەم یەکـــســـەر ڕەهـبـــەران
چوون ئینسـان خـودای شـەریف ئاوەردەن
پەی بار تەکلیف ئیـــجـــادش کـــەڕدەن
مـەشـیـۆوێش جـەڕووی فـەزڵ و ئـیحسـانش
دەســـتـــوورلـعـــەمـــەل بدۆ نیـــشـــانش
تـەدبیـــر ئـومـــوور زیندەگـــیش کـــەرۆ
ڕاگــەی بەندەگـیش پێش نیــشــان دەرۆ
تەعـــیین تەکلیف (خـــالق) بەوێشـــەن
کـــەس نمەزانۆ ئیـــرادەش چێـــشـــەن
پەس پەی هـەر قـەرنێ کـەسـێش پەروەردەن
بەوەحی و ئیــعــجـــاز ڕەوانـەش کـــەردەن
یا بەســـفـــارش یاخـــۆ بەکـــیـــتـــاب
پێش نیـشـــان دریان ڕای حـــەق و ســـەواب
پەی ڕەهـنـمـــــاییی بـەندەگـــــان وێش
ڕاگـەی خــەیرو شـــەڕ حـالّی کـریان پێش
ئەنبـیـا یەکـســەر سـبێ نەقس و عـــەیبن
بەرگــوزیدەی خـــاس (عــالم الغــیبن)
بێ گـــوناو ســـادق، جـــە عـــیـــووب بەرین
زاهـرو بـاتـن دارای ســـــــــــەروەریـن
مـەوسـووف بەسـیـفـات قـودس و نـوورانی
پاک جـــە ڕەزاییل هەوای نـەفـــســـانی

زوڵمــەت ڕۆشنکەر چوون ســوبح ســادیق
واسـیـتــەی مـابەین مــەخلووق و خـالیق
مەخسووس، مورسەلین ساحێب ئەحکامن
هـادی و ڕەهـنـمـــای کــافـــەی ئەنامن
ئولول ئەزمـــشـــان نۆحـــەن و خـــەلیل
کــەلیم و مـــەســیح، خـــاتەم جـــەلیل
عـەدەدشـــان جـەلەفـز (مـحــەمـەد) پەیدا
یانـێ فــــەزت گــــشت بەئەوهـوەیدان
ئـەوەڵـین ئـەوەن، ئـاخـــــــــرین ئـادەن
بـیـنـای کــــــــاینـات بـەئـەو ئـابـادەن

واتە: خـوا چەند پەڕتووکی بۆ پێغـەمـبـەران ناردووەتە خـوارەوە، تەوراتی بۆ مـووسـا و زەبوور بۆ داوود و ئینجیلی بۆ عیسـا و قورئانی بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام ناردووە و هەروەهـا سـوحـوفـی بۆ ئادەم و شـیس و ئیـدریس و نوح و ئیـبـراهـیم هەناردووە. ئەو پێغەمبـەرانە بێ گوناهن و هەڵبژێرراوی خوان و پاک و خاوێنن و تاریکی ڕوون دەکەنەوە و خۆشی و شادی دەخەنە دڵانەوە، وە ڕێنمای خەڵکن، وە هـافی مـحەمـەد دوایین پێغـەمبـەر و خۆشەویستی خوایە، دیسان دەڵێ:

ئاخـــر پەیغـــەمـبـــەر ئاخـــر زەمـــانەن
دەریای ڕەحـــمـــەتەن، کـــەهف ئـەمــانەن
گـــشت دینـێ بەدین ئەو بەتاڵ کـــریان
تـا ڕۆی قـــیـــامـــەت دین بـەئەو دریان
پەرێ ئینس و جن، عـامـەن بەعـسـەتش
باقـیی مــەخلووقـات پەرێ خـــزمـــەتش
ئـیـــسم و نـەســـەبش مــــەبێ بزانی
پەی تەمــــام بیــەو ئـەسڵ و ئیــمــانی
ئیسمش محەمەد، مەحموود و ئەحمەد
بـابـەش عـــەبدوڵڵا نـازار ئـەمـــجـــەد
عـــەبدولموتەلب جـــەدشـــەن هـاشم
ئەعـــلا جـــەدشـــەن، شـــای ئەبولقـــاسم

ئەداش ئامـــینـێ کـــەریمەی وەهـەب
وەتەنش مـــەکـــە تایفـــەش عـــەرەب
هـاشـــمـی زوبدە، طایفـــەی قـــورەیش
هەر جـــە مـــەکـەنە وەحی ئـامـــا پەیش
جـــە چِل سـاڵەنە، بی بەپـەیغـەمـــەر
پەنجـاو یەرێنە، کـۆچیش کـەوتەن وەر
شـی پـەی مـــــــەدینـە، ئـا نازەنـیـنـە
ئیـسـه مـەرقـەدش ها جـە مـەدینە
بـازهـەم باوەڕەن وەڕۆی قـــیـــامـــەت
ڕۆی زەلزەلەی سـەخت زاری و نەدامـەت
خـــودا وادەش دا بەپـەیغـــەمـبـــەران
ئادمم تـا خــاتەم یەکـســەر ڕەهبـەران
وەخـتـێ عــەلامـات گـشت مـەبا زاهیـر
مــوددەت و دنیـــای مـــەیاوۆ ئاخـــیـــر
حـەق بـەئیـسـرافـیل مـەدەرۆ دەسـتـوور
بەهـەیبـەت فــوویـی مــەدەمنۆ نەســوور
هـەرچی گـیـان دارەن نە بـەحـرو نـە بەر
زاڵەش مـــەتۆقــۆ، مـەمـرانێ یەکـســەر
هـەم مـــەفـــەرمـــاوۆ، وەباد سـەر سـەر
شـی کـەرۆ کـۆان تەپان سـەراســەر
ڕووی دنیـــا مـــەبۆ دەشت و ســـارایی
ئیـمـجـا پەی وادەی مـەحـشـەر ئارایی
بـاز مـــەبۆ ســـادر ئەمــــر ڕەبانی
پەرێ ئیـسـرافـیل پەی نەفـخـەی سـانی
وەخـــتێ ناڵەی ســوور ســەدا مـــەدۆوە
هـەرچی گـــیــاندارەن بەرپا مـــەبۆوە
ئینسـان و حــەیوان ئەوەڵ تا ئـاخـــر
یەکـســـەر مـــەمــدران بەئەمــر قـــادر

سەرسام و حەیران، مەدهۆش و ماتەم
مەیان وە هەمدا خەلایق جەم جەم
مەنالان وە سۆز کوفارو عوسات
ئینە ئارۆنە، پەیغەمەران وات
مەکێشان بەزۆر کوفار بەدبەخت
پەرێ جەهەنەم پەی عەزاب سەخت
جە گرد ئۆمەتێ؛ ئەهل و ئیمانی
نیگا مەداران پەی ئیمتحانی
پی مەعلووم کەردەی خاس جە خراپ
ئامادەکریان میزان و حیساب
سیاهەی ئەعمال هەر کەسێ پەی وێش
بێ زیادو کەم نیشان مەدان پێش
خاسان بەرەحمەت حەق مەبان دڵشاد
مەلان پەی بەهەشت سەروەش و ئازاد
زومرەی عاسییان شەرمەندەو خەجڵ
بەزاری و شیوەن مەمانان ماطڵ
باقی هەر کەسێ بەقەد گوناى وێش
عەزاب دۆزەخ مەیاونان پێش
تا بەشەفاعەت (سەید سەروەر)
هەرکەس کەلیمەی تەوحید کەردەن وەر
ئەجاتش مەبۆ جە سزای جەحیم
شاد مەبۆ وە عەفوو رەحمان رەحیم

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەریای بەزەییە و هەموو ئاین و دینێک بەدینی ئەو بەتاڵ کرا، بۆ مرۆ و جنۆکە سەرهەڵدانی یەکە، واتە هەموو دەبێ بڕوای پێ بهێنن، ناوی ئەو (محەمەد) و (ئەحمەد)ە و باوکی (عەبدوڵڵا)یە و (عەبدولموتەلیب) باپیریەتی و ناوی دایکی (ئامینە)یە و لە مەکەدا لە دایک بووە و لە هۆزی قورەیشە و هەر لە مەکە سروشی بۆ هات و لە چل ساڵاندا بووە پێغەمبەر و لە مەدینەدا کۆچی دوایی کرد. خوا بەڵێنی ڕۆژی دوایی داوەتە پێغەمبەرەکان و دەبێ هەموو کاتێ ئەو ڕۆژە بخەنە بیر و کاتێ کە ئەو ڕۆژە

بگا، ئیسرافیل فوو دەکاتە شاخنەفیرەکەی و تەواوی گیانداران دەتۆقن و ئەمرن و ئەوسا تەواوی دەشت و کێو تەخت دەبێ و لە ناو دەچێ و پاشان ئیسرافیل بەفەرمانی خودا بۆ باری دووەم فوو دەکاتە شاخنەفیرەکەی و هەموو گیانداران زیندوو دەبنەوە و بێ بڕوایان بەزۆر دەکێشنە ناو دۆزەخ و ئەوسا ئەوانەی وا بڕوایان هێناو دەخەنە بەر لێپرسینەوە و ئەوەی کە چاک بێ دەچێتە بەهەشت و ئەوەش کە گوناهکار بێ، شەرمەزار دەبێ و هەر کەس بەئەندازەی دۆزەخ ڕزگار دەبێ و بەبەخششی خوای مەزن شاد دەبێ.

دیسان دەڵێ:

جەودما باوەڕ بەقەزا و قەدەر
یانێ جە عەرسەی ئیمکان سەراسەر
خواجە کردەوەی ئیختیاری بۆ
خوا هەر وە قودرەت ذات باری بۆ
گرد جە ڕۆی ئەزەڵ حەق مەعلوم کەردەن
یەکسەر وە ڕشتەی تەحریر ئاوەردەن
بێ قەزا و قەدەر، بێ تەقدیر حەق
مومکین نییەن نەسیم بجمنۆ وەرەق
نەواچی، وەختێ گرد بەتەقدیر بۆ
مەشیۆ ئیختیار بەستەی زەنجیر بۆ
چونکە جواوت پێسە مەداوە
زەمانە نییەن جەلای خوداوە
ئەزەڵ تا ئەبەد مەعلووم بییەن لێش
تەمام کاینات هەر کام نەجای وێش
جەمێعش زانان جەلاش ویەردەن
جە دماو زانای تەقدیرش کەردەن
عیلمش موحیتەن، نوویسیا و ئادی
نە جەبرەن پەی وێش نەپەی عیبادی
زانانش هەر کەس مەیلش بەچێشەن
یا وێش ئیرادەی کام کارش پێشەش
مەزانۆ هەرکەس فیکرش مەجمۆعەن
عیلم تابیعەن، مەعلووم مەتبۆعەن

زەمـانـەی مـەتـبـوع ئەرسـەد لاحـیق بۆ
واجـبـەن (بالذات) هـەر ئەو سـابیق بۆ
ئینە کـافـیـیـەن پەی ئەهـل و فـامی
شـەرحت گـەرەکـەن عـەلیم و کـەلامی
فـەرعـو دینیـمـان عـەمـەڵ کـەردەیەن
تەکلیـفـو خـودای کـار ئاوەردەیەن
ئەحکامـو خـوای زانە بێ مـیننەت
واجب و حـەرام مـەکـرۆهـ و سـونەت
پەنجـەمین مـوباح، تەکلیف تەمـامـەن
قـەبووڵ تەکلیف دین ئیـسـلامـەن
جـە واجـبـات و ڕۆکن و ئیـسـلامی
مـوتڵـەق واجـبـەن پەی خـاس و عـامی
ئیـجـراو کـەلیـمـەو شـەهادەتیـەن
بنچـینەو بناو سـەعـادەتیـەن
نمانەو ڕۆچی پەی خـودا وەندی
زەکـات و وەجـبـەن پەی دەوڵەمـەندی
تەرکـو حـەرامی واجـبـەن دایم
جـەو دمـا تۆبەی دوروس و قـایم
یا ساحێب ڕەحمەت بێ ئەمریم کەردەن
حـەق بەندەییم وەجـا ناوەردەن
شـەرمـەندە و خـەجڵ شـەرمـە سارەنان
ذەلیل و ئەوگـار گـوناکـارەنان
ئـەجـەڵ نـزیـکـە یـاوانم نـۆبـە
تۆبە قـەبووڵ کـەر دەخـیلەن تۆبە
تەمـام بی کـیتـاب عـەقـیدەن ئیـسـلام
ئەرجـووم قـەبووڵەن، باقی وەسـەلام

واتە: پاش ئەمانە دەبێ بڕوات بەقەزا و قەدەر بێ، واتە ئەوەی خێر و شەڕە کە ڕوو دەدا و دێتە سەر تا هەمووی لە ڕۆژی بەرینەوە نووسراوە و هیچ کارێک بەبێ فەرمانی خودا

ڕوونادا، جا بەر لە هەموو شتێک دەبێ بەخوا و پێغەمبەر بڕوا بێنی و پاشان نوێژ بکەیت و ڕۆژوو بگری و ئەگەر دەستی دا حەجیش بڕۆ و زەکاتیش بدە، وە حەج و زەکات بۆ دەوڵەمەند هاتووە.

مەسەلەی چۆنییەتیی قەزا و قەدەر لە ئیسلامدا گەلێ قووڵ و سەرسوڕهێنەرە، زانایانی ئیسلام ئەو مەسەلەیان زۆر ورد کردووە و لە ئەنجامدا بوونەتە چەند دەستەوە، هەندێکیان ڕێبازی (جەبر)یان هەڵبژاردووە، وە لایان وایە هەر کردەوەیەک لە بنیادەمەوە ڕوو بدا هەمووی بەهۆی دەسەڵاتی خواوەیە و مرۆ لە خۆیەوە هیچ دەسەڵاتێکی نییە و بەم دەستەیە دەوترێ جەبری.

دەستەیەک تر دەڵێن هەر کەسێک داهێنەری کردەوەی خۆیەتی و خوای گەورە تەنیا ویستی لەودا داهێناوە کە بەو ویستە هەر کارێکی ئارەزووی بێ دەیکا و ئەگەر نەیەوێ نایکا و بەو دەستەیە دەوترێ موعتەزیلی.

دەستەیەک تر لەسەر ئەو بیروبڕوایەن کە خوای گەورە هێزی هەڵبژاردنی کارو هەڵنەبژاردنی کاری لە مرۆدا هێناوەتە دی. ئینجا ئەگەر بیەوێ کارێ بکات، خوای گەورە توانایی کردنی ئەو کارەی لە ڕووی ئامادەیی هەلومەرج دەداتێ. واتە ئەم دەستە لایان وایە کە خەلقی خوای گەورە هەمیشە پەیڕەوی ویستی بەندەیە، ڕەنگە بیروباوەڕی ئەم دەستەیە لە ڕاستەقینەوە نزیکتر بێ. بەم دەستەیە دەوترێ ئەشعەری، وە وا دیارە مەلا عەبدوڵڵای مفتی بیرو باوەڕی ئەشعەریی پەسەند کردووە.

بەجۆرێ کە بۆمان ڕوون بووەوە، هۆنراوەکانی مفتی لە چوارچێوەیەکی سادە و ڕەوان هۆنراونەتەوە کە هەموو کەسێک لێی تێ دەگا. دووەم، پاشڵی هۆنراوەکان بەجۆرێکی وەها هونەرمەندانە داڕێژراون کە لە کاتی خوێندنەوەی هۆنراوەکاندا بیر لەوە ناکرێتەوە کە ئەو پاشڵانە بۆ ڕێکخستنی هۆنراوەکان جۆرکراون، بەڵکو پیاو وەها تێ دەگا کە سروشتی مانا و ناوەڕۆک ئەو پاشڵانەی بەپێویست زانیوە.

سێیەم تەڕو پاراوی و ڕەوانیی ئەو هۆنراوانە گەیشتوونەتە ڕادەیەک، کاتێ دەست دەکەین بەخوێندنەوەی (سدر)ی هۆنراوێک، بەبێ ئەوەی زەینمان خەریک بکەین، بەسروشت تا (عجز)ی هۆنراوەکە، دەڕۆین وەکو ئەوە ئەو هۆنراوەیە هۆنراوەیەک بێ کە خۆمان دامان ڕشتبێ.

چوارەم هۆنەری ئەو هۆنراوانە وەها دەسەڵاتێکی لە زاراوەی گۆرانی بووە کە هیچ جۆرە ئاڵوگۆڕێکی دەنگی، وەیا وشەیی نەخستووەتە ناو هۆنراوەکانییەوە، لە ڕاستەقینەدا باوەڕنامەکەی مفتی بەجوانترین زمانی هۆنراوەییی گۆرانی دێتە ژمار.

پێنجـەم هێـزی دەربڕینی هۆنـەر لەو هۆنراوانەدا ئەوەمـان بۆ دەردەخـا کـە گـەلێ لە مەسەلەی زۆر قوولی فەلسەفیی بەشێوەیێکی سادە و ئاسان جێ کراونەتەوە. ئەمەش بۆ خۆی بەڵگەیەکی گەورەیە بۆ پەیبردن بەپلەوپایەی بەرزی زانیاریی هونەر.

سەرچاوەکان
١- باوەڕنامەی مەلا عەبدوڵلای دشەیی کە لە ساڵی ١٣٣٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا عەبدوڵلای دشەیی

دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی

(١٢٧٩ - ١٣٥٨)

ئەم هۆنەرەمـان ناوی سـەعیـد و کوڕی مـەلا ڕەسـووڵی مەریوانییە و بەناوی دکتۆر سەعید خانی کوردستانی ناسراوە. دوکتۆر جی ڕەسووڵی کە پەڕاوێکی سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی دوکتۆر سەعید نووسیوە دەڵێ: دوکتۆر سەعید لە ساڵی ١٢٧٩ی کۆچی لە شاری سنەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی و قورئانی پیرۆز بووە و پاشان چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەپاش ماوەیەک خوێندن ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی لە فەقهی ئیسلامی و ڕێزمانی عەرەبی و فارسیدا پەیدا کردووە. لەو دەمەدا فەقێ سەعید کە لاوێکی دوانزە، سێنزە ساڵان بووە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و گەلێ هۆنراوی ئاینی بەکوردی هۆنیونەتەوە لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچیدا بابی مردووە و فەقێ سەعید بووەتە جێنشینی ئەو و ئیتر خەریکی وانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە. لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا هەندێ لە فەلەکان بۆ پەرەپێدانی ئاینی فەلە هاتوونەتە سنە و فەقێ سەعید کە لەو کاتەدا هەڤدە ساڵان بووە. لەپاش مشتومڕێکی زۆر بووەتە فەلە و کەوتووەتە تەک فەلەکان و ڕۆیشتووەتە شاری هەمەدان و لەوێدا لەلای ئەمریکاییەکان خەریکی فێربوونی زانستی پزیشکی بووە و لەپاش تەواوکردنی ڕشتەی پزیشکی لە میسیۆنی ئەمریکاییەکاندا دامەزراوە و پاشان ڕۆیشتووەتە سوێد و لەوێوە چووەتە لەندەن و لە زانستگەدا خەریکی خوێندنی ڕشتەی پزیشکی بووە و سەرئەنجام لەو ڕشتەدا بووەتە پسپۆڕ و دوکتۆرای وەرگرتووە و لە پاشان گەڕاوەتەوە هەمەدان و خەریکی کاری

پزیشکییەتی بووە و زۆربەی نەخۆشەکانیشی کوردبوون و لە شوێنەکانی کوردستانەوە چوونەتە لای و لەپاش ماوەیەک چووەتە تاران و لە نەخۆشخانەی سپاسالاردا دامەزراوە، بەڵام لەوێدا ڕانەوەستاوە و گەڕاوەتەوە شاری هەمەدان و پاشماوەی ژیانی بەچارەسەرکردنی دەردی دەردەداران و نووسینی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراوەی کوردی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٥٨ لە تەمەنی حەفتا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی فەلەکاندا نێژراوە.

ئایەتوڵڵا مەردووخی کوردستانییش لە بەرگی دووەمی مێژووەکەی لە بارەی دوکتۆر سەعیدەوە دەڵێ: لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا هەندێک لە فەلەکان بەدوو بار تەورات و ئینجیل و پەڕاو و نامیلکەی ئاینییەوە هاتنە کوردستان و لەگەڵ زانایانی ئەو سەردەمەی سنەدا کەوتنە وتوویژ و تا ماوەی مانگێک گفتوگۆکەیان درێژەی کێشا و سەرئەنجام فەلەکان ڕامان و شکستیان خوارد و شەوێکیان بەپەنامەکی بۆی دەرچوون و سنەیان بەجێ هێشت فەقێ سەعید کە لەگەڵ ئێمەدا خزمایەتیی هەبوو هەموو جارێ دەهاتە ماڵمان و سەری لێمان دەدا، پاشان لەگەڵ فەلەکاندا دۆستایەتیی پەیدا کرد و بەیارمەتیی خواجە باوی کوڕی خواجە یوسفی شەیتان هەڵخەڵەتا و کەوتە تەکی ئەوان و لەپاش چەند ساڵ خوێندن فێری زانستی پزیشکی بوو، بەڵام لەبەرئەوەی چووبووە سەر ئاینی فەلە ژنی لێیان خواستبوو، نەیتوانی بگەڕێتەوە کوردستان و ماوەیەک لە هەمەدان مایەوە و پاشان ڕۆیشتە تاران و ئێستا لەوێدا بەناوی دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی بەناوبانگە، هەر چەندە ڕێ و ڕچەی خۆی گۆڕیوە و بووەتە فەلە، بەڵام هەستی کوردایەتیی ئەو زۆرتر بووە و تەنانەت ئەو نامانەی کە بۆ من دەینووسێ بەکوردییە، لەم دواییەشدا پەڕاوێکی بەکوردی لە بارەی پەرەپێدانی ئاینی مەسیحی بەناوی: نزانی، (مزگانی) بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و نوسخەیەکی بۆ من ناردووە.

دوکتۆر سەعید خان جگە لە هۆنینەوەی پەڕاوی نزانی، پەڕاوێکیشی بەناوی (ئاو) بەزمانی فارسی نووسیوە و گوایە فەرهەنگێکی کوردی، فارسی ئینگلیزیشی لەگەڵ چەند نامیلکەیەکی تر نووسیوە کە بەداخەوە هێشتا لە چاپ نەدراون.

لە کۆڕێکدا لە مامۆستا موحیتی تەباتەباییم بیست وتی:

دوکتۆر سەعید خان لە کاتی هۆنینەوەی پەڕاوی نزانیدا، زۆربەی پەڕتووکەکانی یارسانی لە نوور عەلی ئیلاهی ڕێبەری یارسانەکان وەرگرت بۆ ئەوەی چەشکەی وێژەییان لێ وەرگرێ و گەلێ لەو وشانەش کە لە سەرئەنجام و پەڕاوە ئاینییەکانی یارساندا هاتووە ئەو لە پەڕاوەکەیدا بەکاری هێناون.

هۆنراوەکانی دوکتۆر سەعید زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ وشە و زاراوی کوردیی پەتی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون و لەم ڕێگەوە ڕاژەیەکی زۆری بەزمان و کولتووری کورد کردووە.

دوکتۆر سەعید خان پەڕاوی نزانی، مزگانیی سەبارەت بەئاینی فەلە هۆنیوەتەوە و دەتوانین بڵێین کە پەڕاوی ئینجیل و تەوراتی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و بۆ هەر باسێک سەردێڕێکی داناوە و سەرەتای پەڕاوەکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

فەرد تەنیای تاک، فەرد تەنیای تاک
وە نام خودای فەرد تەنیای تاک
بێ شەریک و مسل زات وسفەت پاک
ئافەرینەندەی کوڕات و ئەفلاک
خودای بێ شەریک، بێ نەظیر و چوون
خەللاق عالەم وە کون فەیەکوون
ئافەریدگار حەمد خودای بێ مانەند
هیمەت مەوازین پەی ئینشای ئی بەند
یاران، یاوەران دۆس و ئازیزان
هام جنس و هام ئەسڵ ساحێو تەمیزان،
گردین خاس زانمێ یارانم وە تاقی
غەیر جە خودا وەند کەس نییەن باقی
ئەرسەد عومرمان ببۆ تووڵانی
ئاخر بەرمەشمی جەی دونیای فانی
فەرماش خوداوەند عادڵ بێ چوون
ئاخر گوناکار مەغموونەن مەغموون
ئەر سەد لەزایز تەواو دونیا
چەنی و ئەمواڵش سەراسەر یەکجا
پیاوێ پەی وێش تەحسیڵ بکەرۆ
ئاخر سەر ئەنجام ڕەنجەڕۆ مەبۆ
گردین دەوڵەت و مالکیش یەکجا
نمە بۆ باعیس عەفو یەک گونا

هەرگـیـز گـوناکـار عـاسی و ڕووسـیـا
نمە بۆ مـــەقـــبـــووڵ نە دەرگـــای ئەڵڵا

واتە: بەناوی خوای تاق و تەنیا دەست پێ دەکەم، ئەو خوایەی کە بێ وێنە و بێ هاوبەش و ئافـەریننەدەی زەوی و چەرخـەکـانە، خـوای بێ هـاوبەش و بێ وێنە، جـیـهـانی بەوتەیەک داهێنا و ئەو داهێنـەری مانگ‌و هـەتاو و هەموو گیانداران و ئاو خـاکە، لە دوای ستـایشی خـوای بێ وێنـە دێینە سـەر باسـەکـەمـان ئەی یاران! ئەی هـاوەڵانی خـۆشـەویست! ئەی هاونەژادە خاوێنەکانم! هەمووتان چاک دەزانن کە جگە لە خوای مەزن کەس لەم جیهانەدا نامـێنـێ، ئەگـەر هەرچەندە تـەمـەنمان درێژ بێ، سـەرئەنجـام دەبێ لـەم جـیـهـانە دەرچین و ئەمەش فـەرمانی خـوایە، بەڵام کەسێک گوناهـی کردبێ و گوناهکار بێ دەیدۆڕێنێ، ئەگەر تەواوی خـۆشـیـیـەکـانی جـیـهـانـی بەرکەوێ و سـامـان و داراییەکی زۆری دەست کەوێ و، هەمووی ئەوانەی هەبێ نابێتە هۆی بەخـشـینی گوناهێکی و سـەرئەنجام ڕەنجەڕۆ دەبێ و گوناهکار ڕووڕەشی دەرگای خوایە و بەیاخی دێتە ژمار.

سەبارەت بەگەڕانەوەی هافی عیسا دەڵێ:

بـەڵـێ ئازیزم خـــاتر جـــەمـــعـــەنان
پەی شنۆی دەنگش تەواو ســەمــعــەنان
بـەوادەکـــەی وێش مـــەکـــەڕۆ وەفـــا
عـیـسـا هۆیگێـڵـۆ دیسـان نە سـەمـا
مـــۆمـنان گـــردین مـــارۆ چەنی وێش
زامـــان ئێـــمـــە بەو مـــەبۆ ســـارێش
شـــار خـــامـــۆشـــان بۆ وەئاوایـی
نـەبەین هـۆرێزۆ دووری و جـــیـــایـی
فـــــەناو بەقـــا وەخـــتـی واریا
زەبوون پۆشـــتـــەبیی وەقـــووەی خـــودا
ئەوســا من چەنیـو جـەرگـەی مـۆمنین
مـــەبۆ یەکـــتـــری وەخـــێـــر بوێنین
دەیســــــا ئازیـزم نـەوتـوول نـازم
نـەجـــای گـــرد کـــەسم ئاواتە وازم
ئازاد بیــەنی نەی نەشـئــەی فــانی
ئایـنـت واڕیـان وە جـــــــاویدانـی

تۆ ئیسـه وه فـەیز دیدار مـونجی
مـوسـتـەفـیـزەنی و نه دڵی گـەنجی

من وەی حـاڵ زاراوەی پەشـێـوی وێم
مـەبۆ سـەبووری ببـۆ وه خـدێم

ڕاسـەن زاهیـرەن کـۆتەرەی خـەمم
بێ دیای باڵات هەر نه مـاتەمم

بەڵێم مـەزانوون مـەسـیح زوو مـەیۆ
گـردین دەردمـان عـیـلاج مـەکـەرۆ

واته: ئەی خۆشەویستەکانم! هەموویان دڵنیاین کە عیسا بەوادەکەی خۆی ئەمەگ دەنوێنێ و دیسانەوه له ئاسمانەوه بۆ ڕێنوێنیی خەڵک دێتەوه سەر زەوی و لەگەڵ خۆیا تەواو خواناسان و پارێزگاران دێنێ و برینەکانی ئێمە سارێژ دەکاتەوه و ئەوسا شاری خامۆشان و بێ دەنگان ئاوا دەبێتەوه و ئیتر جیاوازی و دووری لادەچێ و پیاوی زەبوون بەهێزی خوا پۆشتە دەبێتەوه و ئەوسا دەبێ بەخێر و خۆشی یەکتر ببینینەوه دەسا ئەی خۆشەویستەکانم! له جێی هەموو کەسێکم، دەبێ هەموو بەبادەی چاویدانی خۆمان شادمان کەین، تۆ کە ئێستا کە بەپیت و پێزی عیسا دڵت خۆشە و منیش بەحاڵی پەشێوم دەبێ هەر ئۆقره بگرم تا باڵای عیسای خۆشەویستم شاد و بەختەوەر بم، ئەوەش دەزانم کە عیسا زوو دێتەوه و هەموو دەردێکمان چارەسەر دەکا.

دوکتۆر سەعید خان لێرەدا دیاردی دەکاته سەر بەشی چواردەمی ئینجیلی یوحەننا کە دەڵێ: کاتێ من بڕۆم لەوێدا جێگایەکیان بۆ ئامادە دەکەم و ئەوسا دەگەڕێمەوه زەوی و ئێوەش لەگەڵ خۆما دەبەم واته: هافی عیسا بەیاران و پەیڕەوانی خۆی بەڵێنی داوه کە له ئاخر زەماندا بگەڕێتەوه زەوی و لەپاش ئەوه خەڵک بخاته سەر ڕێی ڕاستی خوایی، یارەکان و پەیڕەوەکانی لەگەڵ خۆیدا بباته ئاسمان.

دوکتۆر سەعید خان له دوایین بەشی پەڕاوەکەیدا بەم چەشنە دەڵێ:

دەیسـا ئازیزان ڕەفـیـقـان من
سـاحێـو مـۆبەتان هاوجنسـان من

جه ڕووی موحەببەت حەق هاوجنسی
من (حب الوطن) نه ڕاگـەی دۆسی

مـشت پەی نموونه نه کـان ئنجـیل
ئاوەردم وەنەزم وەتەرزێو جەمـێل

بەتەوفیقەکەی تەئید سوبحان
یەک جوزئێ نەکول کەردەنم بەیان
بەندەی شەرمسار یاوانم پەیغام
ئەدای دینم کەرد باقی وەسەلام
نە بابا ئادەم ئیلا یەومینا
کامین بەشەر بێ نەکەردش گونا
یا کام ئینسان و عەبدو غولام بێ
وە تەرازووی حەق عەدڵ و تەمام بێ
کامین بێ پەرێو حەز نەفس وێش
کارێش نەکەردەن کە بسرەووش ئێش
ویەردەن دەیسا ئاغە گیان دێرەن
تەشریف باوەڕە ئۆغرت خێرەن

واتە: ئەی هاوڕەگەزەکانی خۆشەویستم! لە ڕووی خۆشەویستی و هاوڕەگەزایەتی و هاوڵاتییەتی، ئەوا مشتێک لە کانی ئنجیلە، بۆ نموونە بەشێوەیەکی جوان بەهۆنراو هۆنییەوە، منی بەندەی شەرمەزار پەیغامی عیسام گەیاندە ئێوە، بۆ ئەوەی لێی تێ بگەن.

لە بابە ئادەمەوە تا ئەمڕۆ کێیە کە گونای نەکردبێ و کێیە کە لە تەرازووی خوادا لارەسەنگی نەبێ، وەیا کێیە کە بۆ نەوسی خۆی هەوڵی نەدابێ دەسا ئاغە گیان کات تێ پەڕیوە و درەنگە و زوو بگەڕێوە زەوی ئۆغرەت خێرە.

پەڕاوی نزانی (مزگانیی) دوکتۆر سەعید لە ساڵی ۱۳۵۹ی هەتاویدا لە تاران بەشێوەی خەتی کۆن لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- نزانی (مزگانی) - بقلم سەعید خان کردستانی- تهران، ۱۳۰۹.
٢- تاریخ مردوخ، جلد دوم - تألیف آیت الله مردوخ کردستانی - تهران، ۱۳۲٤.
٣- دکتر سعید خان کردستانی - نوشتەء جی رسولی - تهران، ۱۳٦۰.
٤- قاموس کتاب مقدس - تالیف جیمز هاکس - تهران، ۱۳٤۹.

عەبدوڵڵا بەگی ئەدەب

١٢٨٢- ١٣٣٢

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی موکریاندا دەدرەوشێتەوە، ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی ئەحمەد بەگی بابامیرییە بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٩٦٦ی زاینی لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو چاپ کراوە، ئەدەب لە ساڵی ١٢٨٢ی کۆچی لە دێی ئەرمەنی بڵاخی موکریاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. ئەرمەنی بڵاخی دێییەکە کە لە سی کیلۆمەتریی شاری بۆکاندایە.

عەبدوڵڵا بەگ هەر لە سەردەمی منداڵیدا باوکی دەینێتە قوتابخانە و لەوێدا فێری خوێندن و نووسین بەزمانی فارسی دەبێ و ئەوسا قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و گوڵستان و بووستانی سەعدی لەلای مەلا فەیزوڵڵای ئەرمەنی بڵاخی دەخوێنێ ماوەیەکیش خەریکی فێربوونی خەت خۆشی دەبی و بەجۆرێ کە دەڵێن ئەدەب هەر لە تافی جوانی و لاویەتیدا هۆنراوی هۆنیوەتەوە و بەخەتە جوانەکەی نووسیویە و بەناو خەڵکدا بڵاوی کردووەتەوە.

ئەدەب لە پاشا بۆ خوێندن دەڕواتە سابڵاخ و لەلای میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی ماوەیەک دەمێنێتەوە و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی و وێژەی فارسی و عەرەبی دەبێ و لە پاشا دەگەڕێتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی.

لە تەمەنی بیست و دوو ساڵیدا دەڕواتە تاران و ساڵێک لەوێدا دەمێنێتەوە و ئەوسا دەڕواتە قەفقاز و لەوێدا فێری پزیشکییەتی دەبێ و ئەوسا دەگەڕێتەوە مەڵبەندەکەی و خەریکی چارەسەرکردنی دەردی دەردەداران و نەخۆشان دەبێ و کەچی لەم ماوەدا خۆی تووشی نەخۆشیی لەرزۆک دەبێ، وە بۆ چارکردنی بەگەلێ شوێندا دەسووڕێتەوە، بەڵام دەردەکەی چارەسەر نابێ و ڕۆژگار پشتی لێ هەڵدەکا و ماوەیەک بەو دەردەوە دەتلێتەوە و ڕەنج دەکێشێ تا لە ساڵی ١٣٣٢ لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا هەر بەو دەردەوە ڕۆژگاری بێ ئەمەک بەجێ دێڵێ و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی دێی باغچەی موکریان کە لە بیست و چوار کیلۆمەتریی شاری بۆکاندایە دەینێژن.

ئەدەب لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و عەرەبیدا دەستێکی باڵای بووە و هۆنراوەکانی زۆر دڵگر و شیرین و پاراون ئەو لە پزیشکییەتی و وێنەگری و مۆزیقاشدا زۆر شارەزا بووە و لەلایەن زانایانەوە ناز ناوی (مصباح الدیوان)ی پێ دراوە، بەڵام لە ناو کوردەواریدا هەر بە(ئەدەب) ناسراوە.

زۆربەی هۆنراوەکانی ئەدەب دڵدارین و هەر لەم ڕووەوە ئەدەب بەیەکێ لە هۆنەرانی گەورەی کورد دێتە ژمار، کە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا بێ وێنە بووە. سەیرە کە ئەم هۆنەرە پایەبەرزە لە بەرابەری ڕووداو و کارەساتانی زەمانی خۆی کە سەرتاسەری وڵات لە ناو شەڕ و ئاژاوە و گێرە و کێشەدا بووە، چۆن ئارام و ئۆقرەی گرتووە و شتێکی نەوتووە و هەروا بێ دەنگ بووە.

ئەدەب زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی حافز و سەعدی کردووە و بۆیە خۆیشی کەوتووەتە شوێن ڕێ و ڕچەی ئەوان و لە ناو دەریای خواناسیدا نوقم بووە، وە ئەو هیچ کەڵکەڵە و بیرێکی نەبووە، تەنیا ئەوە نەبێ کە لە ڕێی خواناسییەوە بڕوا بۆ ئەوە دڵخوازە ڕاستەقینەکەی لێ نەڕەنجێ و لای لێ بکاتەوە و لە بادەی دیداری بەجارێ مەست و سەرخۆش بێ:

مەستی قەدەحی بادەی زیبا سەنەمێکم
هەر لەحزە لە نەشئەی لەبی وەک جامی جەمێکم
ساتێ کە فرووغی مەهی دیداری نەبینم
ئەو ساتە مەپرسە کە قەرینی چ غەمێکم
تا دانەنرێ غەیری لە سورمەکەفی پاکی
هەرتاوە وەکو سایە لەبن هەر قەدەمێکم
قەت نەبووە شەوێکی بەغەمی کۆنەوە بنووم
هەر سوبحەدەم ئازوردەیی تازە ستەمێکم
هێندەی خەم و چین خستەسەری یەک خەمی گێسوو
نازانم ئەوێستاکە لە بەندی چ غەمێکم
گەنجێکە خودا دادە بەوی حوسنی جیهانگیر
بەو گەنجە ئەمن چاوەنواڕی کەرەمێکم
گەر حاڵی (ئەدەب) بێت و بپرسن لە فراقت
ماوم کەم و بێشێکی بەلا کەلعەدەمێکم

ئەگەر ئەدەب هەندێ جار کەوتووەتە ناو تەنگوچەڵەمە و سەختییەوە، هەمووی لەبەر دووریی یارەکەی بووە، ئەو یارەی کە وەکو ئاسکی کێوی ڕەمی کردووە و دڵی بەجارێ بردووە و خەو و خۆراکی لێ بڕیوە و ئەوسا ڕووی کردووەتە یارەکەی و پێی وتووە: ئەگەر ئەمە سەرخستنە سەرە بەسە، ئەگەر نازە بەسە، ئەگەر بێ دادییە بەسە، با منیش بەبارێ دەربەرم با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ئەی غەزالەی بێ سەبەب ڕەم کەردەکەی هەم پەیکەرم
شۆخی بێ پەیمانەکەی بێ شەرتەکەی سەودا سەرم
خۆش مەزەی ناخۆش ئەدای شیرین کەلامی تورشڕوو
دڵبەرەی شێوەگەری جەور ئاوەرەی جادووگەرم
کەی من و تۆ شەرتمان وابوو بەبێ یەک هەڵبکەین
یا دەبوو کەی من بەبێ تۆ سەر بنێمە بەستەرم
لێو گوڵی، تەلعەت گوڵی، ڕوومەت گوڵی ڕوخسارە گوڵ
گوڵ عیزاری، نازداری، دڵشکاوی خووسەرم
گەر عتابە، هەر بەسە، نازە بەسە، جەورە بەسە
وا بکە ئاخر چاوەکەم ئەمنیش بەبارێ دەربەرم
من کە کوشتەی دەستی یارم زەحمەتە ڕۆح دەربەرم
تاقی ئەبرۆی چاوەکانت بوونە قاتل بۆ سەرم
شاهی خووبان تۆ مەڕەنجە لەو گلەییانەی (ئەدەب)
تۆ هەر ئەو شاهەی وەفادار و منیش فەرمانبەرم

هۆنراوەکانی ئەدەب لە ناو وشەی فارسی و عەرەبیدا گەوزاون و لەو سەردەمەشدا ئەم ڕەوشتە باو بووە و زۆربەی هۆنەران بۆ ئەوەی دەسەلاتی خۆیان لە هۆنینەوەی هۆنراودا پیشان بدەن، گەلێ وشەی فارسی و عەرەبیان ئاوێتەی هۆنراوەکانیان کردوون، بەلام ئەدەب هەتا بلێیت، هۆنراوی ڕەوان و شیرین و پاراون و دەنیشنە ناو دڵە، و، زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن داڕژتوون و بەپێی عەرووز کێشەکانی هەڵسەنگاندوون، وە ناوەڕۆکەکانیشی بەتانوپۆی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە، بەجۆرێ کە لە پارچە هەڵبەستێکیدا لێوی دڵدارەکەی بەشەکەر و چاڵی تینی بەسێو و بالای بەسەوڵ و ڕوومەتی بەمانگ و کولمی بەگوڵی سوور و زولفەکانی بەشەوی تاریک چوواندووە کە دەڵێ:

نیگارانی دیاری مە شەکەر لەب گوڵ عزارانن
هەموو تورکی کەماندارن هەموو عنقاشکارانن
هەموو سیمین بوناگۆشن، چ جادووگەر نیگارانن
هەموو غلمان بەچەن سادە، پەری ئەسڵن پەری زادە
بەخەندە ئەشئەیی بادە، بەغەمزە مەی گوسارانن
بەقامەت نەخلەکەی توورن، بەتەلعەت کۆمەڵی نوورن

بەسووورەت ئاگری سوورن، بەڕوخ لالە عوزارانن
بەدوو لەب جووتێ گوڵنارن، بەغەبغەب سێوی خونسارن
بەگێسوو دوو سیەه مارن، بەچاو ئەفسوونی مارانن
بەبالا سەروی ئازادن، بەگێسوو دامی سەیادن
لە سەیدی دڵ چ ئوستادن، چ ماهر جان شکارانن
بەچێهرە وەک مەهی ڕەوشەن، بەزوڵفن حەڵقەی جەوشەن
بەکوڵمن وەک گوڵی گوڵشەن بەلەب غونچەی نسارانن
لە مەشقی عیشوەبازیدا، لە شێوەی کینەسازیدا
لە عەرسەی تورکتازیدا، چ شیرین شەهسەوارانن
لە مڵکی لوتف و ڕەعنایی، لە کیشوەر حوسن و زیبایی
لە پاتەختی دلارایی، چ سەرکەش تاجدارانن
دزی دڵ ئافەقی جانن، شکەستی دین و ئیمانن
نەبەستەی عەهد و پەیمانن، نەخەستەی جانسپارانن
نە ئۆگر یارو ئەغیارن، نە بابی ڕەنج و ئازارن
نەمەحرەم عاشقی زارن، نە هەمدەم بێ قەرارانن
قەدەحدار و مەی ئاشامن، دڵ ئازار و دلارامن
دەمێ وەحش و دەمێ ڕامن، چ ئاهوو جلیوەدارانن
(ئەدەب) چ بکا لە یارانی، لە یاری نازدارانی
دەمێ خونخواری بێ باک و دەمێ غەمخواری جارانن

هەرچەندە شوێنەواری خەم و پەژارە لە قسەکانی ئەو دەردەکەوێ، دیارە خەم و پەژارەی ئەدەب لەبەر دووریی دڵخوازەکەی بووە، ئەو دڵخوازەی کە جوان و ناسک و نازار و سەرکێش و لێو شەکەر و سۆسەن و نەسرین و شۆخوشەنگ و دزی دڵ و بەلای گیان و ڕفێنەری دین و بڕوایە، ڕوومەتی وەکو پشکۆیە و بەلەکەکانی وەکو شەوبۆیە و دڵ بەجارێ مات و سەرگەردانییە، بۆیە لە خۆرهەلاتەوە تا خۆرئاوا هاتوونەتە سەر دین و ئاینی و هەموو لە بەرامبەریا بەڕیز ڕاوەستاون و بەهیوای ئەوەن کە ساتێک ببینن، وەکو خۆی دەڵێ:

دڵ ئارامـا چ زیبایی، دڵ ئازارا چ ڕەعنایی
چ دڵکەش چێهرو سیمایی، چ سەرکەش قەد و بالایی

شەكەر لەب شاهدی شیرین، بتی چین لوعبەتی ماچین
سەراپا سۆسەن و نەسرین، چ لەب نووشین دلارایی
خوداوەندا چ مومتازی، چ شۆخوشەنگ و غەمازی
چ دەمسازی چ هەمرازی، چ تورفە مەجلس ئارایی
دزی دڵ ئافەتی جانی، قوسووری عەقڵی ئینسانی
قوتووری زوهد و عورفانی فەسادی دین و دنیایی
بەسوورەت ماهی ئافاقی، بەمەعنا جانی موشتاقی
چ خۆش ئاداب و ئەخلاقی، چ مەحبووبی چ زیبایی
چ بێ دینی چ بێ ئیمان، چ بێ بونیان چ بێ ئەرکان
چ بێ شەرتی چ بێ پەیمان، چ بێ عەهدی چ بەدرایی
بەعارز مێجمەری پشکۆ، بەگێسوو گوڵشەنی شەوبۆ
ئەگەر هەقت دەوێ ئەمرۆ، لە دنیا تاق و تەنیایی
لە مەغرب تا بەماچینت، موسەخخەربوو بەئاینت
ئەمنیش هاتوومە سەر دینت، ئەگەر سەد کە نەسارایی
نەخۆشی دەردی هیجرانم، ئەتۆی دەرمانی دەردانم
وەرە ئەی ڕاحەتی گیانم کە بۆ من تۆ مەسیحایی
وەرە ئەی ماهی تابانم، ببە جار جارە مێهمانم
کە دەتکەم تاکو دەتوانم، بەجان و دڵ پەزیرایی
وەرە ئەی یاری دڵدارم، ببە ساتێ بەغەمخوارم
بپرسە حاڵەکەی زارم، بزانە دەردی سەودایی
وەرە ساتێ بەرەعنایی ببینە حاڵی شەیدایی
بڵێ چۆنە بەتەنهایی، (ئەدەب) بێ من شەکیبایی

ئەوا وەرزی بەهارە و گوڵ و گیا و شیناوەردی ڕواوە و گوڵزار و گوڵستان لە سۆسەن و نەسرین و شەوبۆ و گوڵانی جۆر بەجۆر خەملیوە و بولبوڵ لە خۆشییدا دەچریکێنێ، دەسا تۆش وەرە تا کەی خەم و پەژارەی جیهان دەخۆیت و دەستە ئەژنۆ دادەنیشی و بەپەژارە و خەفەتەوە ژیان دەبەیتە سەر؟ وەرە ناو باخ و گوڵزار و گوێ بدە نەوای بولبول و ڕۆژەکانی بەهار بەخۆشی ڕابوێرە. مەیگێڕ تۆش وەرە و جامێکی بادەی یەزدانیم پێ بدە، چونکە ئێستاکە کاتی مەی و بادە خواردنەوەیە: با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ئەمڕۆکە عەجەب شۆڕش و غەوغایە لە گوڵشەن
وەقتی تەرەبی بولبولی شەیدایە لە گوڵشەن
خەملیوە بەسەد ڕەنگە گوڵ و لالەی سەحراء
سەد نەغمە لە هەر لا دووسەد ئارایە لە گوڵشەن
تێکەڵ لە هەموو لاوە شەقیق و گوڵ و نەسرین
ئەلحەق کە گەهی سەیرو تەماشایە لە گوڵشەن
سەتحی چەمەن ئەمڕۆ لە قەڵەم قودرەتی سانع
وێنەی قەڵەمی سەنعەتی ئەو شایە لە گوڵشەن
خەندەی گوڵ و گریانی هەوا وا دەنوێنێ
ئیمڕۆ کە دەمی بادەو مینایە لە گوڵشەن
بولبول سەحەری نەغمە نەوازە بەسەراحەت
یاران چ گەهی تەوبەو تەقوایە لە گوڵشەن
ئەمڕۆ نەشکێ کەی ئەشکێ تەوبە کە ئەمڕۆ
تەوبە شکەنی حوکمی تەقازایە لە گوڵشەن
ساقی بدە بەو جامی زەڕەت بادە کە ئەمڕۆ
هەنگامی مەی و ساغەر و سەهبایە لە گوڵشەن
هاوارە وەکو بولبولی شەیدا (ئەدەب)ی زار
دەستی نەگەیشتە گوڵ و ڕیسوایە لە گوڵشەن

ئەدەب هۆنراوی بۆ ئەوەی نەهۆنییەتەوە کە هونەری خۆی بۆ خەڵک دەرخا، بەڵکو هۆنراوی ئەو سەرچاوەی دڵیەتی کە هەندێ جار وەکو چاوەیەک هەڵدەقوڵێ و بیرەوەریی خۆش و ناخۆشی خۆی دەردەبڕێ، وە هەندێ جار وەکو لافاوێکی توند و ڕەوانە کە ئاخ و داخ و خەم و پەژارەی دڵی پێ دەڕەوێنێ. هۆنراوی ئەدەب بیرەوەری بنیادەمێکی گراوە کە داستان و چیرۆکی ئەوینمان بۆ دەگێڕێتەوە، چیرۆکی ئەوینێکی ڕاستەقینە، وە هۆنراوی دڵداری ئەو کە سەرگوروشتەی ئەوینی ئەو دەردەبڕێ، شێوەیەکی تایبەتی هەیە کە پاشان هۆنەران لاسایی ئەویان کردەوە و کەوتنە شوێن ڕێ و ڕچەی ئەو بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا چەندە جوان بەتانوپۆی خۆشەویستەکەیدا هاتووەتە خوارەوە کە دەڵێ:

جانا بەفیدای خونچەیی نازی دەهەنت بم
قوربانی گوڵی گوڵشەنەکەی نەستەرەنت بم

هەرچەندە کەوا دڵشکەنە خەمی سەری زوڵفت
قوربانی خەمی زوڵفی شکەن دەر شکەنت بم
باڵات وەکو نارەوەن و غەبغەبەکەت سێو
سەد جار بەفیدای بەرەکەی نارەوەنت بم
فەرمووتە کە نوتقی منە وەک نەشئەیی سەهبا
قوربانی کەلامی وەکو بادەی کوهەنت بم
قوربانی جەوابی شەکەر ئامێزی عتابت
من چیم کە مقابل بەختابی سوخەنت بم
ئەو ڕۆژە کە دوو زوڵفی وەکو دوو ڕەسەنم دی
زانیم کە دەبێ بەستەیی چاهی زەقەنت بم
وەڵڵا کە بیدەم بەهەموو لەزەتی جەنەت
یەک لەحزە ستەمزاری گوڵ و یاسەمەنت بم
سەد بولبولی شەیدات گرفتارە بەگوڵزار
ساتێ ئەمنیش با لە تەماشای چەمەنت بم
عیشقی (ئەدەب) و تەلعەتی تۆ کاری خواین
تۆ وەک بتی زیبایی و ئەمنیش سەمەنت بم

ئەدەب لەو سەردەمەدا خەڵکی چاک هەڵسەنگاندووە و بۆی دەرکەوتووە کە هەندێک بەزانست و هونەر بایەخ نادەن و ئەمانە هەر لە شوێن پووڵ و پارە و ماک و کەرەستەن، وە ماک پەرستییان بەکەلەپوور بۆ ماوەتەوە کە هەندێکیش ئەمڕۆ لە شوێن ئەوەدان وەکو دەڵێ:

دەفتەری فەزڵ و هونەر باوی نەما لەم عەهدەدا
فازڵ ئەو نادانەیە ئەمڕۆ دوو دیناری هەیە
با نەکا قیمەت (ئەدەب) لەم عەسرەدا کاڵای هونەر
هەر چلۆنێ بێ مەتاعی تۆ خەریداری هەیە

ئەدەب هۆنراوێکی زۆری بەکوردی و فارسی و عەرەبی بووە و گوایە خۆی کۆی کردووەتەوە و بەخەتێکی جوان نووسیویە کە بەداخەوە دەست بەدەست کەوتوون و تیاچووە، بەڵام نزیکەی هەزار هۆنراوەیەکی لەلایەن مامۆستا گیو موکریانییەوە کۆکراونەتەوە و لە ساڵی ١٩٣٦ی زاینی لە چاپ دراون کە گەلێ هەڵەیان تێدایە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەدەب - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی- ڕەواندز، ١٩٣٦.
٢- دیوانی ئەدەب - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی- هەولێر، ١٩٦٤.
٣- دیوانی ئەدەب - چاپی سەیدیان- مەهاباد، ١٣٥٦.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەدەب.

جیهانبەخشی دانیالی

١٢٨٣- ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی جیهانبەخش و کوڕی فلامەرزی گۆران و نازناوی (دانیالی)یە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٣ی کۆچی لە دێی تەختگادا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. جیهانبەخش لەبەرئەوەی باوکی عێل بەگی و خانزادە بووە، فێرکار و مامۆستای تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و لەلای ئەو خەریکی خوێندن بووە، وە لەبەرئەوەی خزمەکانی لە شاری کرندا بوونە، گەلێ جار هاتوچۆی کرندی کردووە، وە لەم سەردانانەدا هەڵسوکەوتی لەگەڵ پیاوە گەورەکان و هۆنەران و بوێژانی کرندا بووە، وە ئەمەش کاری کردووەتە سەر مێشک و دەماخی و مرخی جیهانبەخشی بزواندووە و خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی یاری و لە پاڵ ئەمانیشەوە خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی فارسی بووە و لەپاش مردنی باوکی بووەتە جێنشینی و ئەوسا بووەتە فەرمانفەرمای والی خۆرەمئاوا و نازناوی (ضرغام السلطنه)ی پێ دراوە، ژیانی بەم چەشنە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی هەشتا و پێنج ساڵی لە دێی بابە یادگاردا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: کە پیاوێکی بەهۆش و زیرەک و دانا و نەبەز بووە و خەتێکی زۆر خۆشی هەبووە و هەندێ جاریش هۆنراوەی هۆنیوەتەوە. لە ساڵی ١٣٢١ی هەتاوی لە دێی بابە یادگاردا کۆچی دوایی کردووە و وەکو دەڵێن هەر شەش مانگ لەلای مامۆستای تایبەتی خوێندوویەتی، بەڵام بەهۆی خوێندنەوەی پەڕاوەوە پلەوپایەی لە زانستدا پەیدا کردووە و گەیشتووەتە ڕادەیەک کە لە نووسینی نامەدا پێویستی بەکەس نەبێ. وەکو دەڵێن پتر لە هەشتا ساڵ ژیاوە و ڕەنگە لە نێوانی ساڵەکانی ١٢٨٠ و ١٢٨٦ لە دایک بووبێ.

دانیالی گەرچی هۆنراوێکی زۆری نەهۆنیوەتەوە، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە بەیادگار بەجێی هێشتوون، پلەوپایەی ئەو لە هۆنەریدا دەگەیەنن و هۆنراو هۆنینەوەشی نەکردووەتە

پیشە، بەڵکو هەر کاتێ ویستوویەتی هۆنراوی هۆنیوەتەوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

میرزام وەهارەن، میرزام وەهارەن
یە مژدە و وادەی فەسڵ وەهارەن
نیشانەی نشات سەیر گوڵزارەن
بنای ئارایش هەردە و کۆسارەن
داران گردلباس زومرود کردنە وەر
تەزئین دان جەماڵ یەک نەیەک فێشتەر
سەحرا وەئەلوان گوڵان ڕازنا
نەقاشان وە نەقش چینی سازنا
کۆساران وە بەرگ حەریر بافەوە
یەکسەر وەقەوای سوف سافەوە
شەتاوان وەبەزم نەغمەی زیرو بەم
وە شوور شاناز سەدا دان وەهەم
کەوکان قەهقەهە، بولبولان شەیدا
ماچان پێشخانەی وەهاربی پەیدا
مەلچێک چەنی ڕشۆڵە وە ناز
مەوانان مەقام عیراقی و حیجاز
کول نووحە وە شوور ئامای وەهارەن
کول عاشق وەدین دیدەی نیگارەن
خولاسە هەریەک وەفکرێ مەشغووڵ
هەریەک وەئەوراد وەزکرێ مەشغووڵ
منیچ وە ئومێد یار یەکڕەنگم
ئەر سەد مقەوای سەنگ بێ دەنگم
ئەر سەد شکستەی دەست زەمانەم
چەمەڕای ڕەحمەت یار سەرانەم
ئومێدم قاپی یار یارانەن
ئینتزار مەیل جار جارانەن

واتە: کە وەرزی بەهار هات، دەشت و دەر بەگوڵ و گوڵاڵە ڕازایەوە و داران و درەختان بەرگی زومرودیان کردە بەرو بەجارێ هەرد و کۆسارانیان ڕازاندەوە، دەشت و بێدی بە گوڵانی جوان و ئاڵ و واڵا ڕازایەوە، وە ڕووبارەکان کەوتنە هاژە هاژ و کەوان بەقاسپە و بولبولان بەچریکە نەوا خوانی دەکەن، چۆلەکە و سیرۆش بەناز و لەنجەوە ئاهەنگی عێراقی و حیجازیان لێ دەدا و هەموویان دەیانوت بەهار هاتەوە و کاتی چاوپێکەوتنی دڵدار و دڵبراوە، وە بەم چەشنە هەر کام خەریکی بیرێک بوون و هەر کام لەم بەهارەدا بەبیری ڕابواردنی خۆیانەوە بوون، منیش بەهیوای یاری یەکڕەنگم، وە بەدەستی چەرخ و زەمانەوە چەوساوەمەتەوە و چاوەڕانی بەزەیی یاری سەرانەم کە بابە یادگارە و ئومێدم بەدەنگی یارە کە لەم ڕەنج و دەردە ڕزگارم بکا.

سەرچاوەکان

١- حدیقه سلطانی - تالیف محمد علی سلطانی- تهران، ١٣٦٤.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەجیهانبەخشی دانیالی.

دەروێش ئەیازی کرندی

١٢٨٦- ١٣٩١

ئەم هۆنەرەمان کە کوڕی دەروێش قولیی کرندییە، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە کوڕەکەی کۆی کردووەتەوە، لە ساڵی ١٢٨٦ی کۆچی لە کرنددا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و لەپاش مردنی باوکیی بووەتە جێنشینی ئەو لە بارگەکەی پیرمووسا لە کرنددا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و ماوەیەکیش خەریکی حەڵبی سازی و بەنایی و مامۆستایی و فالایی و چراسازی بووە تا لە ساڵی ١٣٩١ لە تەمەنی سەد و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

لە دەروێش ئەیازەوە هەندێ هۆنراو بەیادگار ماونەتەوە کە لە دەفتەرێکدا بەناوی دیوانی دەروێش ئەیاز کۆکراونەتەوە و زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین. ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە دێنین، تا پلەوپایەی ئەومان لە هۆنەریدا بۆ دەرکەوێ:

شـیـرین زوانان، شـیـرین زووانان
مورغم کەفت وەشوون شیرین زوانان
وە شەرت و ئیقرار ساحێب چەوگانان
تاویام نەکوورەی مەساح مەکانان

شـیم وەداڵە هـۆ شـادبیـمـوەجـەمـاڵ
شـادبیم وە جـەمـاڵ، شـادبیم وە جـەمـاڵ
یاوایم وەسـەرا و سـەرچەشـمـەی زوڵاڵ
ئاوەدیم دەفـتـەر نەهەر چوار مـەحـاڵ

واتە: پەلەوەری گیـانم کـەوتە شـوێن یاران و هـاوەڵانی شـیـرین زمـان و بەپێی بەڵێن و پەیمانێک کـە لە ڕۆژی بـەریندا لـەگـەڵ بینـاییی چاواندا بەسـتم، دەبێ لە کـوورەی خـودا ببژرێم.

ڕۆیشـتـمـە داڵەهـۆ و پیـرکـەمم دی و دڵم شـاد و ڕوون بووەوە، وە لـە چوارگـۆشـەی هەوراماندا هەواڵمان هێنا تا گەیشتینە سەراو و چووینە سەر کانیەکی ڕوون و بێ خەوش و لە ئاوەکەیمان خواردەوە.

دەروێش ئەیاز لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکـاتە سـەر پیـرانی یاری کـە لە هەورامـان و دەوروبەری کێوی داڵەهۆدا بەخاک سپێرراون و دێی سەراویش هـەر لەوێدایە کە گۆڕی بابە یادگاری تێدایە.

١

جەژنی فەقیرە

ئـازیـزم کـــــۆان، ئـازیـزم کـــــۆان
نـە دڵتـــەنگیی وێم یادکــەردم کــۆان
عـــەســـام دا وەگـــەز ڕاهـی بیم ڕەوان
تـا یـاوام بەو مــــەرز دۆڵ دارگـــردەکـــان
هـەر نەیەک ناکـام چوون تیـپ کـەڵ ڕەم
جـــەم کـــە سـیـــرێ نـەوجـــا دیم وە چەم
کــــەم کـــــەم و نـەرم نـەرم تـەکم دا نـەوەر
کــەردم مـــولاحـــیـــزە نە پاتاوە ســـەر
دیام جـەمـاعـات مـووسـای کـەلیم بین
ڕەژیدەی خـــالق حـــەق قـــەدیم بین
مـــەجلس ئارابی نـەپای هـەر ســـەنگێ
مـــــــەوانـان ئـاواز هـەریـەک نـەڕەنگـێ

مـــەرەقـــســـــان وەنـەزم بـەزم ســـازەوە
جـــــەرگ دەردیـنـان دان وە گــــــازەوە
جـات خـــالی بســـات خـــەســـرەوانی بێ
گــــشت مـــــەس بادەی ئـەرغــــەوانی بێ
لەرەی ئـەشـرەفـیـی سـینە و مـــەمـــان دیم
لام، ئـەلف ســــــەروین تـای کــــەلاغی دیم
گــۆش و گــــۆشــــواران زوهـرە نـەمـــا دیم
ســــەر وە عــــــەرەقــــچین تـەل و تـەڵا دیم
خـومـاری عـەینان مـەس مـەخـمـوور دیم
سـیـــا وە سـورمـــەی تـەجــەلی توور دیم
حـــەی تاران ئاوێز نـەســای گــەردەن دیم
چوون مەڵهەم پەی زام شـەفای مەردەن دیم
مــــشـکـی و کـــەلاغی کـــژنە کـــولان دیم
چوون مـەجنوون دەیری هـەردەی چۆڵان دیم
قـــەتارەی قـــازان ســـــەروێن لاران دیم
زوڵف چوون بەڕەزای سـای مـەغـاران دیم
ژن و مـــەرد چوون یەک مـەس شـەراو دیم
ســــەرتاپا نمـنـاک عـــــەترو گـــولاو دیم
بەعــزێشــان نە فکر هاری و حــەرەج دیم
ســـەردەلیلەی ڕەم خـــالی فــــەرەج دیم
تـورکـی تـــای ئـەنـــام بـالا بـــەرزان دیم
ســـــــەیر بـا نـۆان نـەدین هـەرزان دیم
لەژێر شــــاخــــەی زەرد ئالووی باردار
نـــازک نـــازاران چـــون لالـــەی وەهـــار
سنجق وناران جـۆق جـۆق وســەف ســەف
دڵـداریێ تـوای دڵ نــەدەی وەکـــــــــەف
وێنەی تیــــــاتۆر بـالا مـــــــەنمـانن
غـــارەت کـــونـەندەی دین و ئیـــمـــانن

گـــشت مـــەس بادەن نامی جـــوانان
هـەریەک وە ســـــەوتـێ ئاواز مـــــەوانان
چێش کـەرۆم تاریف تەمـامـیش نیـیـەن
جـەژن خـسـرەوی هـەر وەی تەوربـیـەن
بێ ئێـــوە دۆســـان دیدەم بۆ لێـــلاو
جـانان خـــالیــیـــەن مـــە باغ ڕێژاو
ئەســـڵـــەن دەقــــەێی نەداشتن ئارام
مـــەڕەقـــســـان وەنەزم ســازەکـــەی بارام
تومـــەز ئەورۆ عـــەید فـــەقـــیـــرشـــان بێ
قـــانوون مـــەزهەب ڕای پیـــرشـــان بێ
هـەرچەندە چەم گل دام نەســـەر تا بەوار
نـە یـاوەرانم کــــــــــەس نـەبـی دیـار
پەی بێ کـەسیی وێم خەستە و خاتر غەم
ئەســـــر وێنەی باران وارام نەڕووی چەم
(ئەیاز) ئومـــێـــدش هەن وە لوتف جـــەم
مــــــەرگ دۆســـــتــــانم نەوێنم وە چەم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ڕۆژێکیان لەبەر دڵتەنگیی خۆم کێوەکانم دا وە پێوە و خەریکی گەڕان بووم تاکو گەیشتمە (دۆڵی دار گردەکان) لە کرندا کە دیم گەلێک لە جوولەکەکان ئەو شوێنە لەوێدا کۆبوونەتەوە و خەریکی سەما و بەزم و گۆبەند و زەماوەندن و زۆربەی سەرخۆشی مەی و بادەن و کچان و ژنان ئاوێتەی یەک بوون و هەر کام لەوان وەکو پەری جوان و شۆخوشەنگ و پێکەوتوو بوون، تومەز ئەمە جەژنی فەقیری ئەو جوولەکە کوردانە بوو کە بەپێی ڕێ و ڕەوشتی ئاینی خۆیان ئەنجامیان دەدا، بەڵام من هەرچەندە چاوم گەڕان کەسم نەناسی و بۆ بێ کەسیی خۆم دامە سەرما و فرمێسکم وەکو باران داوەران. (ئەیاز) هیوای بەخوایە و یاخوا مەرگی یارانی نەبینێ.

٢

زەماوەن
دۆســـتـــان گـــیـــانی یادتان وە خـــیـــر
چوون من داخڵ بین وە بســـات ســـەیر

ئـیــنــه ســێ ڕۆژەن نــه چــەم ئــەڵــوەن
بــەرزەن نـه ئـەفــــلاک زەڵـەی زەمـــــاوەن
مــاشــتــەی کــەژ نه کـۆڵ کــەمــەرزەڕینان
جـۆق جـۆق و تیپ تیپ ئافـتـاو جـەمـینان
قـــەد وە کـــەمـــەرەی یەکـــتـــای زەڕەوە
وە تافـــتـــەو خـــارای مـــوشـــەجـــەرەوە
زڕە زڕ پـۆیـلـەی ســــــــــەروێـن لارانـەن
وێـنـەی بـەڕەزای ســـــای مــــەغــــارانەن
نـازک جــــــەمــــــینان ڕێژاوی مــــــاوا
گــەرم ڕەقــســانــەن ســوب تا خـــوەرئاوا
وە نـەزم مــــەقـــام ســـازەکـــەی مــوراد
وەعـــەیش عـــشــرەت غــەم مـــەدەن وەباد
ســــەدای زیل و بەم هـەی شــاواز شـــاواز
فـــەڵەک نه هـەفــتـــەم ئـامـــا وە پـەرواز
جـەشنەی نەسـیم شـاخــەی شــەتاوان
شــەوان حــەرامــەن خــاو نەڕووی چاوان
نـەجـــۆش بادەی جــەرگ ســـۆفی ســـۆز
بـاغــــات ڕێژاو بیــــیــــەن وە نـەورۆز
زڕەی لـــەرزانـــەی بـــالا بـــەرزانـــەن
ســـەیر مــــەهـوەشــــان نه دین هەرزانەن
قـــەتارەی قـــازان شـــۆخـــان شـــەنگەن
ئـەفـــســـوون پەی ئێـــوە خـــاترم تـەنگەن

واتە: ئەی دۆستان! ئەمـە سێ ڕۆژە کە لە چەمی ئەڵوەنی کرنددا زەماوەند و گۆبەندە و دەستە دەستە و تیپ تیپی ژنان و کچان هەڵدەپەڕن و هەیاسە و کەمەرەی زێڕینیان داوەتە کەمەریان و وەکو بەڕەزای مەغارەکان ئەلەرنەوە و لە بەیانییەوە تا خۆرئاوا خەریکی هەڵپەڕکێن و خەم و خەفەتی دەروونیان دەدەنە با، وە ئەو شۆخوشەنگانە وەکو قازەکان ڕیزیان بەستووە و بەجارێ دەشت و کێویان خۆش کردووە، ئەوا منیش سەیری ئەو گۆبەندە دەکەم، بەلام بەداخەوە دڵم بۆ ئێوە تەنگە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەروێش ئەیازی کرندی - کۆکردنەوەی عابدینی خادمی - کرند، ١٢٨١ی کۆچی.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەروێش ئەیازی کرندی.

حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحون ئاوایی

١٢٨٨ -١٣٣٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی نیعمەتوڵڵا و کوڕی میر بارامی موکرییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی لە دێی جەیحوون ئاوای دینەوەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا خەریکی خوێندنی زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بووە و لە پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە ئاخر و ئۆخری تەمەنی ڕۆیشتووەتە بەغدا و کەربەلا و نەجەف و خانەقین و لەگەڵ کاکەییەکاندا دیداری کردووە و گەڕاوەتەوە و ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٣٨دا کۆچی دوایی کردووە.

دوکتۆر محەمەدی موکری لە پەڕاوی (شاهنامەء حقیقت)دا دەڵێ: حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحوون ئاوایی کە نازناوی هۆنراوی (موجرم)ە لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٣٣٨دا مردووە. گەلێ نووسراوی بەفارسی و کوردی هەیە کە شانامەی هەقیقەت یەکێک لەو نووسراوانە.

حاجی نیعمەتوڵڵا یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردی یارییە کە جگە لە شانامەکەی بریتییە لە یازدە هەزار و حەڤدە هۆنراو بەفارسی، گەلێ هۆنراویشی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە کە زۆربەی ئەو هۆنراوانە سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارین و گەلێ شیرین و تەڕ و پاراون. ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

فلان کەس مەردەن، فلان کەس مەردەن
یا شا ئامانەن فلان کەس مەردەن
ئەگەر گوناکار ئەرکرداری کەردەن
وە دین یاری حەسرەتش بەردەن
پەنا وە دەرگای سولتان ئاوەردەن
وە شەرت بنیام سەرش سپەردەن

لوقـمـەی حـەڵاڵی حـەقـیـقـەت وەردەن
خـــیــــانەت وە دین یاری نەکـــەردەن
وە جــەوزو ئیــقــرار دینشــان مــۆرەن
هـەرویت مـــەزانی وە چ دەســـتـــۆرەن
یا شــا قـــەبووڵ کــەر لاڵەو رجـامــان
بگوزەر وە تەقـسـیـر جـورم گـونامـان
ڕۆح فـــلان کـــەس وە فـــانی ویەرد
وە بار گــونا ڕووش وە عــوقــبــا کــەرد
یا حــەق نەکــەری نەکــەون عــەزابش
هەر چە بپــەرســۆن ئێــدەن جــەوابش
ئـەوەڵش یـارەن، ئـاخــــــــرش یارەن
پیـرش بنیـامین، شــاش خـاوەندگـارەن

واتە: ئەی خـوای گەورە و گران! فلان کەس مردووە. ئەگەر گونـاهکار بوو، یا کردەوەی چاک بووە، بڕوای بەڕێ و ڕچەی یاری بووە و داخ و موخـابنی ئەم ڕێ و ڕچەی خواردووە و پەنای بەدەرگای خوا هێناوە و بەپەیمان و بەڵێنی بنیامین سەری سپاردووە و تیکەی ڕەوای یاری خـواردووە و لە ڕێ و ڕچەی یاری لای نـەداوە و گـوێزی یاری بۆ شکاوە و خـۆت چاک دەزانی کە چی کردووە. ئەی خوایا، پاڕانـەوە و تکای ئێمە قبووڵ بکە و لە گونا و تاوانمان ببـوورە. گیانـی فلان کەس لەم جیـهانـە تێ پەڕی و بەبارێکی گوناهـەوە هاتە لای تۆ، دەسـا تکایە کە لە ڕۆژی دواییدا ئازاری نەدەی و هەرچی بپرسی ئەمە وەڵامییە: هـەوەڵ و ئاخری یارە و پیری بنیامینە و شای خاوەند کارە.

ئەم پارچە هەڵبەسـتـە بەناوی (تەلقین) ناسـراوە کە یارییـەکان لە کاتی مردنی کـەسێک بەسـەر گـۆڕەکـەیا دەیخـوێننەوە، لە ڕسـتـەی (هـەوەڵ و ئاخـری یارە) دیاردەی دەکـاتە سـەر ئايەتی: (هـو الأول والآخر والظاهر الباطن وهو بكل شئ عەليم) واتە: خـوا هـەوەڵ و ئاخر و ڕواڵەت و دەروونە و، ئەو لە هەموو شتێک ئاگەدار و دانا و زانایە.

٢

حەق کـەردەن زوهـوور، حەق کـەردەن زوهـوور
هـەی دیدەداران حــــەق کـــەردەن زوهـوور
هەق هـەر ئەو حـــەقـــەن وە یەک زەڕێ نوور
تەجــەلی بەخــشـــا ســۆچنا کــۆی تـوور

فـەتح و فـوورسـەتدا وە مـووسـا و هاروون
فیـرعـەون غـەرق کـەردەن وەڕوود جـەیحـوون
جـامـەی نەبووەت پۆشـا وە خـەڵات
مـوجـرا بی وە خـەڵق کـەلام تـەورات
کـەرد وە گـوڵسـتـان ئاتەش پەی خـەلیل
شناسـیـا وە حـەق ئەو یار جـەلیل
سـوحـوف، ئیـبـراهیم وە خـەڵات بەخـشـا
پەرێ بـەندەگی وە قـامـەت پۆشـا
حـەزرەت زەردشـت وە نـار و یـاران
وە زەنـد و پـازەنـد کـرامـەت داران
نۆح وە تۆفـانی کـەشـتـیش نەجـات دا
خـەرقـەی خـالقی وە پێش خـەڵات دا
عـیـسـا ڕۆحـوڵڵا بەرد وە ئاسـمـان
مـەردە زینده کـەرد ژ حـەواریان
خـەتم ئەنبـیـا ڕەسـووڵ سـەروەر
بەخشا پێش وە لوتف ئەو مەسنای کەوسەر

واتە: حـەق سـەری هـەڵداوە، حـەق ئەو حەقـەیە کە بەتۆزقـاڵێ تیشک سـەری هـەڵدا و کێوی تووری سـووتاند، بەمووسـا و هارون پیرۆزیی بەخشی و فیرعەونی لە ئاوی دەریادا نوقم کرد.

مووسـا بەرگی پێغەمبـەرایەتی لەلایەن خواوە بەخەڵات لەبەرکرد و تەوراتی بۆ هات و لە ناو خەڵکدا بڵاوی کردەوە. ئاگر بۆ ئیبراهیمی خەلیل بووە گوڵستان و بەم چەشنە ئەو یارە خۆشەویستە بەخوا نزیک بووەوە. خـوا بەئیبراهـیم سوحەفی بەخشی و ئەویش سەری بەندایەتیی لە بەرابەری خـوادا دانەواند. هافی زەردەشت ئاگری هەڵکردو لە ئاگر تێ پەڕی و گـەورەییی ئەو لە پەڕاوی زەند و پازەندداپە. نۆح کـەشـتـییـەکەی بەفـەرمـانی خوا لە تۆفان ڕزگار کرد و خوا خـەرقەی بەو بەخشی و هەروەها عیسای بردە ئاسمان و بەفەرمانی خوا ئەو پێغەمبەرە مردووی زیندوو کردەوە. بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلامیش حەوز و مەسنای کەوسەری بەخشی.

سەرچاوەکان

١- شاهنامەء حقیقت - تالیف نعمت اللە جیحون آبادی باهتمام دکتر محمد مکری -تهران، ١٣.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٩١ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحاجی نیعمەتوڵڵای جەیجوون ئاوایی.

مەلا ڕەسوڵی ئەدیب

١٢٩١ -١٣٥١

ئەم هۆنەرەمان ناوی ڕەسوڵ و کوڕی مەلا سادقی کوڕی خەلیفە عەبدوڕەحمانی زەندییە و نازناوی (ئەدیب)ە و بنەچەکەی د ەچێتەوە سەر تیرەی (لوتفعەلی خان) و (کەریم خانی زەند).

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩١ی کۆچی لە دێی (شاوەل)ی موکریاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەپێی وابی ئەو ڕۆژگارە و ڕێبازی فەقێیەکانی کوردستان، گەلێ قوتابخانە و مزگەوت و حوجرەی فەقێیانی شار و دێیەکانی کوردستان گەڕاوە تا بووە بەمەلایەکی شارەزا و مامۆستایەکی بەرز لە فەقهی ئیسلامی و وێژەی کوردیدا، دواین مامۆستای ئەو کە ماوەیەک دەرزی لەلای خوێندووە، میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی بووە، وە هەر لەلای ئەو خێی داوەتە وێژە و هۆنراوی کوردی و لەوکاتەدا زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کوردەوە خەریک کردووە تا بووە بەهۆنەرێکی تەڕدەست و توانا، پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە، بەڵام ژیانی نەچەرخاوە و ناچار ڕووی کردووەتە شنۆ و لە دێی سەرگیز دامەزراوە و بووە بەمامۆستای کوڕەکانی ئەوڕەحمان ئاغای سەگیزی و ئەویش لە پاداشتی ئەو کارەی بەهۆی شۆفاریی پیاوێکەوە کە گوایە مامۆستا جنێوی بەئاغە داوە، بەبێ لێکۆڵینەوە فەرمانی داوە کە سەد شەقی لێ بدەن و هەر ئەو شەقانە بووە هۆی مەرگی مەلا ڕەسوڵ و بەم چەشنە لە ساڵی ١٣٥١ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دوایی دەکا و لەسەر ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبەنە دێی دەربەند و لەوێدا دەینێژن.

ئەدیب بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و کۆمەڵایەتیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ بەرز و شیرین و ناسک و ڕەوانن. ئەو لە نووسینی پەخشانیشدا تەڕدەست بووە، هەروەها لە بژیشکییەتی و خۆشنووسیدا مامۆستا بووە.

ئەدیب گەلێ هەڵبەستیشی بەفارسی و عەرەبی و ڕووسی هۆنیونەتەوە و گەلێ هۆنراو وتاری لە گۆڤاری زاری کرمانجیدا بڵاو کردوونەتەوە. گەرچی هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە لەناو وشەی فارسی و عەرەبیدا خنکاون، بەڵام وشەی پەتیی کوردی جوانیشی بەکاربردووە. ئەدیب لەبەرئەوە دڵدارەکەی بەتەواوی کاری کردووەتە سەر هەموو ڕەگ و شادەمارێکی، دێنێ باسی گیرۆدەیی خۆی و ستایشی خۆشەویستەکەی دەکا و دەڵێ:

چاوەکەت مەستە بەناحەق فێری مەیخانەی مەکە
لێی گەڕێ مەمنوونی بەزمی دوردی پەیمانی مەکە
زوڵفی سازاوت دەسا تەرتیب و چینی تێک مەدە
حەیفە تووشی جەوری ڕێش و کێشی لەرزانەی مەکە
پەرچەمت جێی ئاشیانەی بوڵبوڵی تەبعی منە
چونکە کێشکچیی شەوە بۆ مەنعی هێلانەی مەکە
گەردنم پێی خۆشە حەڵقەی تای تەنافی زوڵفەکەت
چاوەکەم ئیتر حەواڵەی تۆق و زۆلانەی مەکە
دڵ بەمەیلی خۆی دەمێکە عاشقی باڵاکەتە
تۆ خودا مائل بەغەیری خۆت و بێگانەی مەکە
هەر لە ئەووەڵ تۆ دڵت بردووم بەنازی چاوەکەت
تازە فێری ڕاوو ڕەسم و تەبعی پەروانەی مەکە
عاشقی غونچەی دەمت تاکەی دەبێ ئاوارە بێ
مەحرەمی ڕازە، حەواڵەی چۆڵ و وێرانەی مەکە
هەر بەڕەسمی دیدەنی تاوێکی نایێنی دەمت
دڵبەری وا نانێ عەیبە نانەجیبانەی مەکە
خۆت دەزانی وەک (ئەدیب)کەس بەندەگیی پێ ناکرێ
وا بەڕیسوایی لە ناو ئەم خەلقە ئەفسانەی مەکە

لە پێنج خشتەکیەکی تردا لە ستایشی یارەکەیدا دەڵێ:

ڕووت شەمسی تەمووزە، هەموو پڕ تابش و تاوە
ئەگریجەی چین چینە لە ڕووت پەخش و بڵاوە
حەیرانی دەمت بم بەمەسەل شووشە گوڵاوە
قوربانی دوو زوڵفت کە دەڵێی سونبولی خاوە

مەیلت ئەوە چەند ڕۆژە لەسەر وەعدە نەماوە
ڕۆژی نییە مەستانە کە عەهدت نەشکێنێ
وەک کاهرویا ئەو دڵی مسکین نەڕفێنێ
وەک قەوس و قەزەح ساتێ بەڕەنگێ دەنوێنێ
بێ گیانێ بەدەنی خەستە جگەر بۆچی دەمێنێ
وەک شووشەی ناسک دڵی بێ چارە شکاوە
پێم فەرموو گوناهم چییە ئەی سەروی دلارام
چی دی مەکە دڵڕەنجە ئەسیری منی ناکام
کوا تاقەتی ئەو جەورە هەموو تاب و توانام
ئەبرۆی کەچت حاڵی دەمی مەرگی نیشان دام
تەهدیدی سەری تیری موژانت بەعلاوە
ئاوارە و خوێنخوارە مەگەر وامقی عەزرام
لۆمەم چ دەکەن کوشتەو سەرگەشتەی لەیلام
غەرقی غەم و سەودا سەرو ئاشوفتە و شەیدام
بۆ دانەیی خاڵت بەفریو چووم دڵی کێشام
سەرتاسەری دەورەی قەمەرت دانەو داوە
سێوی چەنەگەت ئاوی حەیات و چەهی زەمزەم
ئەی گیانی عەزیزت بەفیدای ئەو سەروپەرچەم
ئەوڕۆکە دەڵێم خاکی هەموو دەر وە سەرم کەم
پرسیم چییە دەرمانی برینی دڵی پڕخەم
فەرمووی کە دەوای سەهوە (ئەدیب) کاری کراوە

ئەدیب وەکو دەڵێن گەلێ هۆنراوی ئاینی و کۆمەلایەتیی هۆنیوەتەوە و لەوانەدا دەردی کۆمەڵی ڕۆژگاری خۆی بەوردی دەربڕیوە و جاریش چارەی بۆ دۆزیوەتەوە و گەلێ ڕەخنەشی لە باری ڕامیاری ئەو سەردەمە بووە و گەلێ نەفرینی ڕژێمی پادشایەتیی کردووە، بەلام بەداخەوە زۆربەی هۆنراوەکانی لەبەرئەوەی کۆنەکراونەتەوە، دەست بەدەست کەوتوون و لە ناو چوون.

دیوانێکی زۆر کەمی بەزمانی کوردی بەهەوڵ و تەقەلای مامۆستا گیو موکریانی کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٦٠ لە چاپخانەی هەولێردا بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەدیب - کۆکردنەوەی گیو موکریانی- هەولێر، ١٩٦٠.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٤٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەدیب.

سەید بەهاء

١٢٩٣- ١٣٦٥

ئەم هۆنەرەمان کە ناوی سەی بەهائەدینی کوڕی سەید محەمەد و نازناوی هۆنراویی شەمس و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی سەردەی پاوەدا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و ماوەیەک لە بیارە بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە سنە و لە مزگەوتی (دار الاحسان)دا خوێندنەکەی تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە، بەڵام لەبەر چەند هۆیەک باری کردووتە سنە و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٥ لە تەمەنی حەفتا و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

بەها یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و دەتوانین بڵێین کە وێنەیەکی بێ کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانی هەورامی بێژە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا لە هۆنەرانی کۆن پەیڕەوی کردووە و لاسایی ئەوانی کردووەتەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی ئاینین، مەگەر بەدەگمەن سەبارەت بەمەبەستێکی تر هۆنراوی هۆنیبێتەوە، لەگەڵ ئەمەیشدا گەمە و یاریی بەوشە کردووە و، وا دیارە زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و بێسارانی و سەیدیی هەورامی و نالیی کردووە و لەگەڵ میرزا عەبدولقادری پاوەییدا گەلێ ڕاز و نیازی هەیە و تەواوی ئەو نامانەی کە بۆ یەکتر نووسیویانە بەهۆنراو بووە.

لە شوێنەوارەکانی بەها ئەوەی کە بەیادگار ماوەتەوە بریتییە لە (مێعراج نامە)، (مەولوود نامە) و (شمس العقائد) و (دیوانی سەید بەهاء)، کە ئەگەر بەوردی لە هەر کامیان وردبینەوە، پلەی هۆنەریەتیی ئەومان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ ئەڵبەت ئەوەش دەبێ بڵێین کە ناتوانین بەها بەهۆنەرێکی لاساییکەر بژمێرین، هەندێ جار مەبەستێکی وەکو ستایش و لاواندنەوەی گرتووەتە بەر و بۆنێکی پێ داوە و هەندێ جاریش لە قالبێکی زۆر کۆنا هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

عـیلمـی بێ بەهرە و درەخـتی بـێ سـەمـەر من نامـەوێ
چاوی بـێ ئەشک و فـغـانـی بێ ئەسـەر مـن نامـەوێ
عـاشـقی کـوڵمی لە ڕەنگی ئەشکی چاوی سـوورنەبێ
ڕۆژ نەناڵێ، شـەو نەسـۆزێ تا سـەحـەر من نامـەوێ
هەر دڵێ فـارغ لە عیشق و هـەر سـەرێ سەودای نیـیە
ئەو لە جـوملەی خـەلقی ئینسـان و بەشـەر من نامەوێ
پیـری کـامـڵ شێـخی زاهیـد، مـورشـدی ڕێگەی تەریق
گـەر نـەبێ ئاگـا لـە کـەشـفی بـەحـر و بەڕ من نـامـەوێ
مـاڵی دنیا غـەیری حـەسـرەت عـاقـبـەت سـوودی نیـیە
زادی ئیـمـان تۆشـەیە، باقـی هەدەر من نامـەوێ
چاو لـە مـڵکی جـەم بکە تا مـڵکی دنیـا جـەم نەکـەی
تاجی شـاهـی داکـەوێ ئاخـر لـەسـەر من نـامـەوێ
من لە قـەبرا گـەر گـەدا بم هـەم فـەقـیـر و بێ نەوا
گـەر بەخـەروار پێم ببەخـشێ سـیم و زەڕ من نامـەوێ
تۆ لـە مـاڵی خـۆم لە ئاخـر بی نەسـیـبم کـەی وە دەر
ڕووت و قـووت و هـەم غـەریب و دەربەدەر من نامـەوێ
فـەقری خۆم چاکە بەئاسـان تەی دەکـەم ڕێگەی ڕەوین
کـۆڵی سـەنگین و سـەفـەر ڕێگەی خـەتەر من نامـەوێ
بەم هـەژاریمە لەم مـزگـەوتە هـەژارە گـۆشـەگـیـر
گـەر بدەن (شـەمسا) جیـهانم سەر بەسەر من نامەوێ

شەمس لە پارچە هەڵبەستێکیدا خۆی بەتاوانبار و گوناهکار دەزانێ و لەم بارەوە لەگەڵ خۆیدا دەردەدڵ دەکاو دەڵێ:

دوای حـەفـتـای سـاڵ عـومـر ویەردە
دڵ ژەنگ قـەسـوەت عـسـیـان ئاوەردە
وە نەشـئـەی بادەی ئارەزوو مـەسـتـەن
هەوەس پای تەدبیـرای سـەفـەر بەسـتەن
نـەزانای غـافـڵ نـاگـاو نـاخـەبەر
تۆشـەت بـی ئاخـر پەی تۆشـەی سـەفـەر

نەی ئاخــــر ئەووەڵ دنیـــا واریتـــەن
نیـــشـــانەی ناســـۆر زام کـــاریتـــەن
کـــار بێ مـــەعنا هەوەس کـــەردەی وێت
پەی یانەی ئاخـــر دەست نەوەردەی وێت
پیـــر ســـەر حـــەڵقـــەی گـــونەهـ بارانی
ئای پەی ڕۆی مـــەحـــشـــەر یانە وێرانی
پیـــر ئاخـــــرەت شـــــووم بەد کـــالاّت
کـــالاّی شــــووم شـــــەڕ بڕیا وە بالاّت
وادەی لواتـەن وەخـــــتـت نەمـــــەندەن
ئەجـــەل پەی گـیـــانت ئارەزوو مـــەندەن
کەردەی بەدکەردەت بەرشییەن جەدەس
مـــەندەن وە لوتف فـــەرد فـــەریادڕەس
کـــەرەم فـــراوان ڕەحـــمـــەتش بێ شـــۆن
چ دەربەس بەخـــشـــای بارگـــونای تۆن
ئەرمەیل وەبەخشای عسیان نییەن پێش
وادەی شەفـاعـەت حـەزرەت یانـێ چێش
بخـــێـــزۆ ڕەحـــمـــــەت لای لاتقنطوو
مەبەخـشـۆ (شـەمـسـا) بار گـوناى توو

واتە: لەپاش حـەفـتـا ساڵ کـە بەسـەر تەمـەنتـا تێ پەڕیوە، وە دڵ ژەنگی گـوناهـ و نا فەرمانیی هێناوە، وە بەبادەی ئارەزوو مـەست بووە و کەوتووەتە ناو هەوا و هەوەس، بەبێ ئەوەی توێشوبەرە بۆ ڕۆژی دوایی کۆکاتەوە، دەسا هەر بدە بەسـەر خۆتدا بۆ مالّوێرانیی خۆت لە ڕۆژی پەسلاّندا، چونکە کالاّی شـوومی شەڕ بەبالاّت بڕاوە و وادەی ڕۆیشـتنتە و کاتت نەماوە و ئاکام بۆ گیانت ئارەزوومەندە، وە خوا بەزەیی زۆرە و دەربەسـی ئەوە نایە کـە باری گـوناهت ببەخـشێ و سـووکت کـاتەوە، ئەگـەر بەزەیی بجـوولێ، باری گـوناهی (شەمس)یش دەبەخشێ.

هۆنەر لە پاشا لەگەڵ خوای تاق و تەنیادا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و ددان بەنافـەرمـانی و گوناهـ و تاوانی خۆیدا دەنێ و دەڵێ:

(عـلام الغـیـوب) ئاگـای دەرد حـاڵ
(سـتـار العـیـوب) فـەرد بێ زەواڵ

هەر چەتۆ فەرمات من پاسەم نەکەرد
ئەمرۆ نەهی تۆم هیچ بەجا نا وەرد
نەجوانی واتم هەوەس ناکەنان
پەوکێ پەی تاعەت من بێ باکەنان
جە وەقت پیری هەوەس نەدارۆ
ئیتاعەت ئەمرت بەجا ناوەرۆ
بێخودوەی خەیاڵ جوانیم و یەرد
وە دەرگانەی تۆ یەک رۆ رۆم نەکەرد
بەدرەقەی رەفێق جووانیم ها کەرد
پیری وە پیریم تەشریفش ئاوەرد
ئاما وە کۆڵم وە خێو دەردەوە
سەفای جوانیم وە یاد بەردەوە
مەیۆ سەدای زەن قافڵەی سەفەر
نە گۆشم یانێ عەزم سەفەر کەر
نوور بینایی چەمان بەردەوە
دووربین دیدەم نزیک کەردەوە
دندانم یەک یەک وەگاز هۆرکەندەن
گازم پەی غەزای ژینم نەمەندەن
خاو بییەن کرژیی زرانی هێزم
بریان تای تەکان پەی جوست و خێزم
سەنگی کۆڵ دەرد پشتم خەم کەردەن
لارەو لەرەی سەربارەن وەگەردەن
دەردان پیری وە بارم بییەن
توانای سوجدە و رکووعم نییەن
ئانە جوانی و نەفامی و مەستی
ئینەیچە پیری و کەساسی و سستی
دەیسا کەرەمدار کەرەم فراوان
وە کام روو واچوو نەداروو تاوان

ویم کـــــەردم بەویم تـاوان دارەنـان
پەی عــەذاب ســەخت ســزاوارەنـان
عـوذرم نا مـەسـمـووع قـەولم نارەواج
تـەدبـیـــرم بـەرپا نـەدارۆ عـــیــــلاج
بێ حـەد جـەئەو سـاف پڕ گـونـاهەویم
ڕوو زەرد مووسـفـید دڵ سـیـا هە ویم
نامــەی ئەعـمــالم ئەرگـێـڵـی پێشـدا
یەک زەڕێ خـاسـی موشكڵ بۆ تێشـدا
چێش مــەبۆ کــەری ڕەحـمێ وە حــاڵم
هەر سـەربەسـتـە بۆ نـامـەی ئەعـمـاڵم
من ئیقرارم هەن تۆیچ مەعلوومەن لێت
با کــەس نەزا نۆ غــەیر جــەویم ویت
هـەر ویت بزانە یەکـــتــــای یەگــانە
با نـەبۆم ڕیســـوای خــوێش و بێگانە
وەعدەت فـەرماوان جەوڕۆڕۆی سـاعەت
پەی حــەبیب ویت ئیـزن شـــەفـاعـەت
وادەی ویت حـــەقـــەن بەجــا بـاوەری
مـەقـامـەن مەحـمـوود بەر عـەتا کەری
سا تۆیـچ یارەسووڵ دی بەو شـەرمەوە
بەو دڵەی پرســـۆز نەرم و گـــەرمـــەوە
پەرێ شــــەفـــاعـــەت یاوی بەفــەریاد
دەســـتم وەدامــان من نـەشم جــە یاد

هەرچەن گونەهبار (شەمس) ڕوو ڕەشەن   شەفاعەت هەر بۆ گونەهبار وەشەن

واتە: ئەی خـوای تاق و تەنیا! تو هـەر چییـەکت فـەرمـوو، من فـەرمـانـەکانـتم بەجێ نەهێنا، لە تافی جـوانیدا لە ڕووی هـەوا و هـەوەسـەوە نافەرمـانیم کرد و لە دەوری پیریشـدا توانایيم نییە کە فەرمانەکانت بەجێ بێنم، هەروا بێخود جوانیم تێ پەڕی، ئێسـتاش پیری هـاتووەتە پیرمــەوە و دەنگی زەنگی کـاروانیش دێتـە گوێم و لەوانـەیە لەم ڕۆژانەدا بەرەو جیـهـانی تر بکەومە ڕێ، سۆمای چاوەکانیشم نەماوە و هێز لە ئـەژنۆمدا کەم بووە و پشـتم چەماوەتەوە

بەجۆرێ کە ناتوانم کرنۆشت بۆ بەرم، دەسا خوایە مەگەر هەر خۆت بەزەییت پێما بێ، بەڵام خۆم دان بەگوناهی خۆما دەنێم و دەزانم سزاواری سزام و شەرمەندەی دەرگای تۆم و نامەی کردەوەم ئەگەر پیایا بگەڕێ، تۆزقاڵێک چاکەی تێدا نییە، دەسا بەزەییت پێمدا بێ ڕیسوای لای خۆیش و بێگانە نەبم، تۆ خۆت بەپێغەمبەر فەرمووتە ئۆمەتت دەبەخشم و قسەی تۆیش هەقە، دەسا ئەی پێغەمبەر لەلای خوا تکام بۆ بکە، هەرچەندە گوناهکار و ڕووڕەشم بەڵام بەتکای تۆ دڵخۆشم.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دەستنووسی سەی بەها کە لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- مەنزوومەی کورد - بهادین شەمسی قورەیشی- بەغداد، ١٩٤٨.
٣- مێعراج نامەی حەزرەتی ڕەسوول - بەهاء شەمسی قورەیشی- سنە، ١٣٤٠.
٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبەها.

میرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی

١٢٩٣ -١٣٦٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولقادر و کوڕی حەمە یوسفی تەوێڵەییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی تەوێڵەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن ماوەیەکیش چووەتە سنە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری کشتوکاڵ و خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک و هۆنینەوەی هۆنراو و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٩ لە تەمەنی حەفتاو شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرزا عەبدولقادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەی بەزاراوەی گۆرانی زۆرە، بەڵام بەداخەوە هۆنراوەکانی تا ئێستا کۆنەکراونەتەوە و لە لاپەڕەی بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون.

لە ساڵی هەزار و سێ سەد و بیستی کۆچی بەفرێکی زۆر باریوە و ئەویش هەر لە سەرەتاوە ئامۆژگاریی خەڵکی کردووە و بەخەڵکی ڕاگەیاندووە کە ساڵێکی تووش دەبێ و ئازووخە بۆ زستان کۆکەنەوە و نەوەک لێیان ببڕێ، وەکو دەڵێ:

تاریخ جە هەزار سێسەد، بیست بۆ
تاریخی ئەمساڵ جەلات مەعلووم بۆ

هەرکـەس مـاڵدارەن با رزقش جـەم بۆ
نەکـای جـە وەفـار ئەوزاعش کـەم بۆ
ڕۆغـەن و گـەنم، برنجی شـاران
ئامـادە کـەردێ بێ حـەد و پایان
بێ دەوڵـەت دوودەست بدەوە سـەردا
پەلاسـێـو قـایم بکە وە بەردا
بـی بەتـۆز و گـەرد بەڕووی هـەواوە
شی پەرێ (شـاهۆ) جـە پشت پاوە
پایتـەختش بۆ وست ئۆ (پەشت و ناو)ی
هاو راش کـیاست پەی (سـەڵوەکاو)ی
سـا کە ئێد ئەژنی (دووختـان وخـانی)
وات: (هـاڵێ) وڕا حـاڵم بـزانێ
(خـۆر خـۆرە)ی چڕیش (هانە شـیروانی)
پەی (قـوولۆدمـەی) خـەبەر کـیـانی
خـەبەر کـیـانی پەی (مـڵـەوەردی)
(وەڵەوە زانا) با خـەبەر کـەردی
واچە (زمناکـۆ)ی سـاکن بۆ پەی وێش
خـەبەر بدۆنە بەهامـسـایی وێش
(کـریلە) عـاجـز (مـاکـۆ)ە ن بێ دەنگ
بەرزیی (داڵەهۆ) عـاجـزەن بێ ڕەنگ
مـوختـەسـەر وارا تا بیـست سـەفـەر
عـاڵەم جـە یانە نمەشـی وە بەر
بەزازان عـاجـز جـۆلایان مـاتڵ
کەوش دروان یەکسەر گشت بیەن خەجڵ
چوار پینەی کـەوش فـەقـیـراَن دڕیان
هەلاجـان بێ کـەیف ژێ کـەمـان بڕیان
دووکـەڵ یانە کـارێوش کـەردەن
پەنا بەئەهـل جـەهـەنەم بەردەن

زیقـەتیـو ئۆنا و وەحـشـیـیـان کـەوتەن
سـەگان جـەحـەیبـەت گورگان نەسرەوتەن

مـیـرزا عـەبدولقـادر گـەلێ هـۆنراوی بووە بـەڵام بەداخـەوە لەبەرئەوەی کـۆنەکـراوەتەوە لەناوچوون.

سەرچاوەکان

١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٢٠ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی.

کاکە حەمەی ناری

١٢٩٤- ١٣٦٤

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە ناوی کاکە حەمە و کوڕی مەلا ئەحمەد و نازناوی (ناری)یە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستماندایە لە ساڵی ١٢٩٤ی کۆچی لە دێی (کیگن) ی مەریوان لە دایک بووە و لە منداڵی لەلای باوکی دەسـتی کـردووەتە خـوێندن و قـورئان و ڕێزمـانی عـەرەبی و پەڕتووکە وردەکانی خوێندووە و ئـەوسا بەفـەقـێیەتی بەمەڵبـەندەکانی مـەریواندا گەڕاوە و لەوێوە چووەتە سنە و پاشان گەڕاوەتەوە مـەریوان و لە پاشا بۆ خوێندن بەزۆربەی شـارەکـانی کـوردسـتـان گـەڕاوە و سـەرئەنجام لە تەمـەنی بیست و سێ سـاڵیدا لە ڕەواندز لەلای مـەلا ئەسـعـەدی خـەیلانی ودمـی مەلایەتیی وەرگرتووە و گـەڕاوەتەوە زێدەکـەی خـۆی و ئیتر لەوێدا دامەزراوە و ژنی هێناوە و پاشان ڕۆیشتووەتە دێی بیلو لەوێدا بووەتە مامۆستا و پاشـماوەی ژیانی بەوانە وتنـەوە و هـۆنراو هـۆنینەوە و ڕێنمـوونیی خـەڵک بردووەتە سـەر تا لە ساڵی ١٣٦٤ لە تەمـەنی حەفتا سـاڵیدا لە جیـهان ماڵئاواییی خـواستووە و لە گـۆڕسـتـانی دێی بیلوودا نێژراوە.

کـاکە حـەمـەی ناری بەیەکێ لە هـۆنەرانی هـەرەبەرزی کـورد دێتـە ئەژمار کـە هۆنراوەکـانی زۆر شیـرین و دڵگر و پاراون. ناری وەکـو دەڵێن لە زانسـتی ڕەوانبـێـژیدا دەسـتـێکی باڵای هـەبووە و گـەلێ ودمی بەفـەقـێیـان داوە، وە لەگـەڵ هـۆنەرانی سـەردەمی خـۆیدا ڕاز و نیـازی هـەبووە. بەتایبەت لەگەڵ تایەربەگی جاف بەیەکەوە هۆنراویان هۆنیوەتەوە.

دیمەنی جـوان ڕازاوە و خـواکردی کـوردسـتـان و، لووتکەی بـەرزی کێـوەکـان و خـوڕە و هـاژەی ئاوی چەم و ڕووبارەکان، شنە و سروەی بای شەماڵ، وە تروسکەی ئەستێرەکان و جـووکـە و چریکـەی باڵندەکـان هـەمـووی ئەمـانە کـاریان کـردە سـەر نـاری و کـورتـژمی

هۆنراویان پێ بەخشی و ئیتر کەوتە هۆنراو هۆنینەوە.

مامۆستا ناری یەکێکە لەو هۆنەرە کوردانەی کە بەشێوەی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە هۆنراوەکانی دەکرێتە سێ بەشەوە:

دڵداری، ئاینی، پیاهەڵدان، وە بەشی زۆری هۆنراوەکانی پوخت و ڕەوان و شیرینن، وە لە ڕێی وێژەوە ڕاژەیەکی زۆری بەزمانی کوردی کردووە. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ناری کە بەشێوەی کلاسیک هۆنیویەتەوە:

مــودەتێکە من گــرفــتــارم بەدەس ســەوداتــەوە
بــووم بـەداوی چـیـنـی زوڵف و پـەرچـەمـی تـاتـاتـەوە
مـەنعی قـولابی مـوژەی نـاکـەم لە ڕاکـێـشـانی دڵ
بۆ ئـەسـیـری چاوی مـەسـتـی پڕخــەوی ئەیبــاتەوە
وا ســەرم دانـا بـەعــەزمی بـەردە بازی ڕێگەکــەت
مــەرهەمی دەردی ســەری من وا بـەگــەردی پاتـەوە
گــەر دەپرسی حــاڵی پـەروانەی دڵم دووربـێ لە ڕووت
وا لە ســۆزشــدا لـە ســایەی شــەوچرای گــۆناتەوە
چاوی خـوێنخـواری بەخـوێنم فێرە وەک لێوی بەمـەی
لێی گـەڕێن ئێوە و خـودا ئەو شـۆخـە با بیـخـواتەوە
شـاهـی چاوت مـوڵکی سـەبرو تاقــەتی بردم بەزۆر
مـەسـحـەفی ڕووی تۆ بەگـژیا چێ ئەگـەر نەمـداتەوە
مـێـشی خـاڵت نافـڕێ بەس باوەشـێنی کـە بـەناز
چونکە پابەندە بەشــەهدی ڕوومــەتی زیبــاتـەوە
شـین و واوەیلایە ئاســاری قــیــامــەت هـەڵدەسـێ
گـوڵ بەدەن ئـەمـڕۆ بەرەو مـەشـریق ئەگـەر لاکـاتەوە
لەب شـەکـەر فـەرمـوو بەزوڵفت باوەشـێنی بانەکـات
مـێـشی ڕۆحم گـەر بنیـشـێـتـۆ بەقـەندی چاتەوە
خەتی دەرسی عیشقی (ناری) وەک ڕقوومیَ خاڵەکەت
وا بـەلەوحـی گــەردنی بـێ گــەردی وەک مــیناتەوە

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسەلات بووە و هۆنراوەکانی گەلێ سوارن و زۆر حـەزی لە هۆنراوەکـانی نالی و مـەولەوی و حـافـز و سـەعدی کـردووە، وە لە هەمـوو

پارچە هەڵبەستەکانیان چەند هۆنراوێکی وای تیایە کە وێنەیەکی جوانی شێوەی وێژەی کوردییە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەو چەشنە هۆنراو بهۆنێتەوە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە دەڵێ:

بەیادت کەوتە سۆزش غونچە دەم، وا قەلبی بیمارم
لە هیجرت هاتە سۆ دیسان برینی پار و پێرارم
هەموو نەشئەی زستانی فیراقە سەرسەری ئاهم
نیشانەی پایزی هیجرانە زەردیی پەلکی ڕوخسارم
بەشوعلەی ناری پڕ تەئسیری عاشق سۆزی دووریی تۆ
وەکو پەروانە سووتاوە، دڵەی غەمگین و غەمبارم
بەڵێ عیلەت بەسیحری نێرگسی مەخمووری فیتنەت بوو
کەوا من سەرزەدەی تانەی ڕەقیب و یار و ئەغیارم
بەشەوقی دەبدەبەی سوڵتانی حوسنی ماهی ڕوخسارت
بەگەردوون ئاشنایە زەمزەمەی سەمتووری هاوارم
وەکوو حوسنت لە عالەمدا، قسەی من فاش و مەشهوورە
عەزیزم تازەمەخفی کەم ئەمن تۆماری ئەسرارم؟
تەماشا چەندە خۆش تەعلیمە، ئەی شیرینی بێ هەمتا
لە کێوی بێستوونی وەسفی تۆ، گوڵگوونی گوفتارم
لە مولکی عاشقیدا، خەسرەوێکی شۆخە دڵ، ناری
گەواهی عیشقە، جۆش و شۆڕشی شیرینی ئەشعارم
بەچاوی کەم لە (ناری) چاوەکەم مەڕوانە، بڕوانە
لە گۆشەی مەدرەسەی عیشقت، چ شاگردێکی هۆشیارم

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا گەرچی لاسایی هۆنەرەکانی پێشووی کردووە، بەڵام لەلایەن شێوەوە گەلێ شتی تازەی داهێناوە. هەروەها لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەگەڵ دڵخوازەکەیدا دەکەوێتە گلە و گازاندە و پێی دەڵێ: ئەم دڵە زویر و خەفەتبارەم لەبەر ڕوومەتی گەش و جوانت خەوی نییە و ناتوانم سەرکۆنەشی بکەم، چونکە کێشکچییە و کێشکچیش نابێ بنوێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

چاوەکەم من بۆیە دایم کار و پیشەم زارییە
حاکمی چاوت لەگەڵ من مایلی غەدارییە

شـۆڕش و نـاڵینی کـەس بێ وەجـهـ و بێ عـیلەت نیـیـە
ئاهـی من فـەریادی بولبـوڵ ئیـشی بێ غـەمـخـوارییـە
مـن هـەر ئـەو ڕۆژە دەسم شـــۆری لە ڕۆحی خـــۆم کـــە دیم
حـەزرەتی خـونخـواری ئەبرۆت مـەشـرەبی خـونخـوارییـە
گـەر دەپرسـی بۆچـی بێ نـەشـئـەو مـەلوول و عـاجـزی
ڕوومـــەتی زەردم عـــەزیزم شـــاهـیـــدی بێ یارییـــە
کـــەم بەخـــەندە بێ بەلامـــۆ، حـــەیفـــە تانەم لـێ مـــەدە
لێم گـەڕێ تـووبی و خـــودا، ئەمـــجـــارە دەردم کـــارییـــە
دڵ لـە شـــــامـی پـەرچـەمـی ڕووتـا بـەدایم بـێ خــــــەوە
چونکە کـــێـــشکچی بەشـــەودا عـــادەتی بێـــدارییـــە
حـیکمـەتی پڕ مـەسـئـەلەی کـوڵمـت لە بۆ کێ حـەل دەبێ
هەر سـەحـیـفـە سـەد ئیشـارە و ڕەمـزی تێـدا جـارییـە
خـاڵی ڕوخـسـارت هـیـدایەت بەخـشـە، شـەرحی زوڵفـەکـەت
قـــازی ئاســـا حـــاشـــیـــەی ئەگـــریجـــەکـــانت لارییـــە
ڕوومەت وەکو ئاتەش، موژەت وەک شیشە ئەبرۆت قیمەکێش
مـــێـــروەحـــەت زوڵف و کـــەبابت جـــەرگی پارەی (ناری)یە

ناری لەم پارچە هەڵبەستەدا دیاردی کردووەتە (قازی) و (هیدایەت) و (لاری) کە قازی ناوی پەڕتووکێکی فەلسەفییە و (هیدایەت)یش ناوەڕۆکی ئەو پەڕاوەیە و (لاری)یش پەراوێزێکە بەسەر پەڕاوەکەوە نووسراوە و دەڵێ: خاڵی ڕوومەتت ناوەڕۆکی پەڕتووکی قازییە و دەبێ لێک بدرێتەوە و ڕاڤەی بکرێ، وە ئەو خاڵە ناوەڕۆکێکە وەکو (هیدایەت)، وە بڵاوبوونەوەی زوڵفەکانیشت ڕاڤەیە لەسەر خاڵی ڕوومەتت، وە ئەگریجەکانیشت وەکو پەراوێزی لاری وان بەدەوری خاڵی ڕوومەتتەوەیە. لە دوایین هۆنراوی پارچە هەڵبەستەکەیدا وێچوواندنێکی جوانی هێناوە بەجۆرێ کە:

ڕوومەتی یارەکەی بەئاگر و برژانگی بەشووشە و زوڵفی بەباوەشێن چواندووە.

هۆنراوەکانی ناری بەتەواوی پڕن لە جوانی و پاراوی و پیشەی وێژە و، وێنەیەکی بەنرخ و باییداری هۆنراوی کلاسیکی کوردین، ئەو وێچوواندنە جوانانەی کە ئەو لە هۆنراوەکانیدا بەکاری بردوون لەلایەنی وێژەییەوە زۆر جوان و شیرینن، وەکو ئەم پارچە هەڵبەستەی کە دەڵێ:

هەتا غـونچـەی گـوڵی دڵ بێ لە لالەی نەوبەهارم چی
لەگەڵ شمشادی باڵاکەی، لە سەروی جۆیبارم چی
کە یارێ دەس بدا بۆ من لەسەر سینەی بەجووتێ بەی
لە بازی و سەیری مۆرەی نەردی سەرتەختە و قومارم چی
ئەگەر بگرم لە دەس یەکدەم، ترنجی غەبغەبی کاڵی
لە لیموّی زەرد و سێوی ئاڵ و نارنج و هەنارم چی
ئەبەد تەشبیهی ڕۆژ و شەو بەزوڵف و ڕوومەتی ناکەم
لە وەسفی دوو موونافی هەر وەکو لەیل و نەهارم چی
کە بۆ ماچی دەمی، وەک چاوی مەستی تۆبە دەشکێنم
غولامی تورکی مەخموورم لە شێخی. تۆبەکارم چی
بەشەرحی خاڵ و خەتی حیکمەتی ڕوخساری مەشغووڵم
لە سیڕی حاشیەی زوڵفی سیاهی تارومارم چی
بەقانوونی غولامی گەر قبووڵم کا لە دەرگادا
لە چەتری عەیش و تەختی ناز و تاجی ئیعتبارم چی
گریبانی سەبووریی پارە کردم تیری موژگانی
دەبا من ڕوو لە سەحرا کەم لە ئارام و قەرارم چی
لە خۆفی چاوی مورغی دڵ لەسەر شەهدی لەبی لاچوو
کە یەعنی من لە زەخم و حەملەیی بازی شکارم چی
خیانەت تا ئەبەد (ناری) بەتەحریکی موژەی ناکەم
لە بەند و کۆت و زنجیری فەلاقەی سەختی یارم چی

ناری لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینی و خواناسیشدا دەستێکی زۆر بەرز و باڵای بووە، بەپێی بیروڕای ناری خوای تاق و تەنیا نوێنگەی جیهان و سروشت و ئەوین و دڵی بنیادەمە و لە ڕاستەقینەدا ئەو لە هەموو جێ و شوێنێکدا لەگەڵ مرۆیە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلامیش کە نێرراوی خوای مەزنە، مایەی ئەهوەنی دڵ و ئارامیی ئادەمیزادە، ئەو پێغەمبەرەی کە ئەگەر تیشکی بکەوێتە دڵ هەر کەسێک، بەجارێ شێت و شەیدا دەبێ، وە ئەگەر خاکی بەردەرگای بەسەریدا کا گەدا، هەردەم نەفرین لە تاجی قەیسەر و دارا دەکا و هەمووی لێ دەبینرێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

سوورەتی یاسین کە وەسفی حەزرەتی لەولا ئەکا
ئەهلی دڵ مایل بەجیلوەی سوورەتی تاها ئەکا

خاکی بەر دەرگاهی قەسری گەر بەسەرداکا گەدا
هەر نەفەس نەفرەت لە تاجی قەیسەر و دارا ئەکا
ئاسمان وەک موشتەری هەردەم بەمیزانی وەفا
کەسبی هەر شامێ بەیادی دەوڵەتی ئەسرا ئەکا
گەر تەسەور کا مەسیحی تەختی عەرشی ئەعزەمی
تا ئەبەد تەرکی بەیانی ڕەفعەتی عیسا ئەکا
نووری عیشقی کەوتە سەر تووری دڵی مووسا مەگەر
وا لەسەر سینەی بەشەوقی دڵ یەدی بەیزا ئەکا
بۆ خەلیلان گەر نەسیمی گوڵشەنی لوتفت ببێ
ناری نمروودی بەسەحنەی جەنەتو لەئوا ئەکا
تاقی کیسرا بۆ بەبەرقی نووری حوسنی شەق نەبێ
سەیلی حوکمی ناری فارس زایل و ڕیسوا ئەکا
ئەی حەبیبی خالقی عالەم، لە ئادەم تا بەتۆ
ئەنبیا یەک یەک بەیانی حەزرەتی والا ئەکا
نەرگسی مەستی سیاهت عەینی (مازاغ البصر)
شەمعی بێ سایەی وجوودت شەرحی (کرمنا) ئەکا
ئادەمی خاکی بەسەر زومرەی مەلەک دا بێ گومان
تۆی سەبەب نازش بەڕوتبەی (علم الاسما) ئەکا
کاشفی (والليل)ی تورەی پەرچەمی شەبرەنگی تۆ
ئافتایی تەلعەتت تەفسیری (والضحی) ئەکا
ئایەتی میعراجی پایەی قابە قەوسەینت عەجەب
وەسفی ئیعزازت لە تەختی نازی (او ادنی) ئەکا
عەکسی ئەلفی قامەتی ئەبرۆتە گەر (نون والقلم)
سدقی مەوزوونی کەلامت کەشفی (مااوحی) ئەکا
با وجوودی پرتەوی میهری جەماڵیَ ئەنوەرت
کێ خەیاڵی زیبی قەسر و سایەیی توبا ئەکا
سەلسەبیلی لوتفی تۆ بێ شک لە عەرسەی مەحشەرا
تشنەلەب، قانع، لە بادە جامی (اعطينا) ئەکا

چی لە دەوڵەت کا، ئەسیری بەندی عیشقی ئەحمەدی
عیشقی مەحموودی بەعاشق کەسبی ئیستغنا ئەکا
(ناریا) وەسفی جەلالی حەزرەتی (خیرالبشر)
کەی بەسەد دەفتەر هەتا مەحشەر بەشەر ئینشا ئەکا

ناری کە کەوتووەتە سەر ڕێ و ڕچەی خواناسەکان، زاراوی بادە و مەی و مەیخانە و ساز و نەی سەمتووری زۆر بەکاربردووە، وە لای وایە بۆ گەیشتن بەدەرگای خوا کە مەیخانەیە دەبێ مرۆ گەلێ ئەرک و ڕەنج و سەختڵەتی بکێشێ تا بەیاری ڕاستەقینەی خۆی بگا، کەسێک بکەوێتە ناو مەی پەرستی دەبێ خۆی لادا لە خۆپەرستی، لە پارچە هەڵبەستێکیدا یارەکەی دێنێتە یاد، بۆ ئەوەی دڵی خۆی بکا شاد و دەڵێ: هەموو هەستێکم لەلای تۆیە، چەندە خۆشبوو کە بەیەک بگەیشتنایە.

نەفەس سەمتوورە، سینەم ساز و دڵ نەی
حیکایەتخوانی دووریی تۆن پەیاپەی
بەزکری تۆ وەکو سۆفی هەمیشە
مەقاماتی فەنا فی للا ئەکەم تەی
چ شیرینە لەگەڵ شەهدی حزووردا
لە تۆ خەندە و لە من ئاوازی ئۆخەی
ئەگەر سایەی سەری تۆ بێ بەتاجم
چ موحتاجم بەتاج و ئەفسەری کەی
غەزەل قەت نابڕێ هەرگیز بەبالات
ئەزانم بۆ کە وا مایل بەتاقەی
لە مەیخانەی خەیاڵی شەوقی تۆدا
بەنەشئەی یادی تۆ دڵ مەستە بێ مەی
لە عەکسی بادە ساقی وا لە مەیدا
قەدەح فنجانە ئازا تێکە سادەی
لە وشکی دا نەمامی باخی نەزمم
بەپووشی ڕیشی سۆفی بوو شکۆفەی
بەسەرچوو دوور لە تۆ باغی خەیاڵات
نەبوونی ما، نە بۆنی ما، نە غونچەی

ناری شەش بەندێکی هەیە کە لەوەدا بەناوی سۆزی ئاینەوە باسی نیشتمان ئەکا و لە بەندی یەکەمدا دەڵێ: ئەی خاکی نیشتمان بۆچی شێوەی پارت پێوە نەماوە، لەبەرچی ڕۆژت وەکو شەوەزەنگی لێ هاتووە و تاریکە، بۆ باسی دەفتەری فەرمانی خوایی لەناوتا نەماوە؟، بۆ یادی خوا کەمتر لە ناوتا دەکرێ و بۆ دڵخوازی پارێزگاریت لێ بێزار بووە؟ لەبەرچی هەوا و هەوەس کاری لێت کردووە، دە ئیتر چۆن شیوەنت نەکەم و چۆن دڵم لەت لەت نەبێ لە داخا:

ئەی خاکی وەتەن بۆچی نەما شێوەیی پارت،
بۆ بوو بەشەوی زوڵمەت و تاریکە نەهارت؟
بۆ باسی نەما دەفتەری ئەحلامی ئیلاهی،
بۆ یادی خودا وا لە گوریزا لە کەنارت؟
بۆ عاجز و بێزاری لە مەعشووقەیی تەقوا؟
بۆ پیرەژنی کۆنە هەوا بوو بوو بەیارت؟
وەک بازی جەفاکاری ستەم پیشەیی نمروود
بۆ تەیری سەفا، مورغی جەفا، بوو بەشکارت؟
سا بۆچی نەکەم شیوەنی گوڵ، سیسە لە باغا،
دڵ بۆچی نەکەم لەت لەت و سەد پارە لە داغا؟

دیوانی ناری بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٣٥٥ی هەتاوی لەلایەن کتێب فرۆشیی سەیدیانەوە لە مەهاباد لە چاپ دراوە، وە لەم چاپەدا گەلێ هۆنراوی نارێک و ناشیرین خراوەتە سەر هۆنراوەکانی و بەناوی ئەوەوە چاپ کراون، و لە ساڵی ١٩٨٤ هۆنراوکانی ناری بەچەشنێکی جوان لەلایەن کاکەی فەلاحەوە کۆکراونەتەوە و لە چاپ دراون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ناری - لەسەر ئەرکی سەیدیان- مەهاباد، ١٣٥٥.
٢- دیوانی ناری - لەسەر ئەرکی کاکە فەللاح- سلێمانی، ١٩٨٤.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەناری.

میرزا حەسەنی سەیفولقوزات

۱۲۹۷- ۱۳٦٤

ئەم هۆنەرەمان کە لە سەدەی سێزدەم و چواردەی کۆچیدا ژیاوە، ناوی حەسەن و کوڕی میرزا قاسمی قازییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ۱۲۹۷ی کۆچی لە شاری سابڵاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە و سەرەتا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی لەلای ئەو تەواو کردووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ئەوسا چووەتە شاری سلێمانی و ماوەیەک لەوێدا فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و سەرێکیشی لە بیارە داوە و لە پاشا بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی موکریان گەڕاوە و ماوەیەک لە عەنبار لەلای شەفیع بووە و ماوەیەکی زۆریش لەلای مەلا حەسەنی قزڵجی و مەلا ساڵحی سەرداباتی لە بۆکان بووە و پاشان لە دێی سلێمان کەندی خوێندنەکەی تەواوکردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا ژنی هێناوە و ئەوسا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاش ئەوە ڕۆیشتووەتە دێی گوێگجەلی لە دەوروبەری میاندواو لەوێدا پاشماوەی تەمەنی بەڕێنوێنیی خەڵک و داوەری و وانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۳٦٤ی کۆچی لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

سەیف پیاوێکی شۆخوشەنگ و قسەخۆش و ڕۆشنبیر بووە و لە لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و پیتۆڵی و ڕاڤەی هۆنراو و وێژەدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا ژیانی خۆی بەکشتوکاڵ و ئاژەڵداری بردووەتە سەر و هەموو دەم دیواخانەکەی پڕ بووە لە پیاوانی قسەخۆش و هونەرمەند و هۆنەر و وێژەوان و ئەنجومەنی وێژەیی پێک هێناوە، هەروەها زۆر خۆشی لە مێوان هاتووە و هەموودەم ماڵەکەی پڕبووە لە مێوان، وەکو دەڵێن هیچ کات لە کەس زیز نەبووە و دڵی کەسی نەڕەنجاندووە.

سەیف یەکێکە لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کوردی دەوری خۆی و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و دڵگرن و بەوشەی جوان و ساکاری کوردی ڕازاونەتەوە و حەزی کردووە کە کەمتر وشەی بێگانە لە هۆنراوەکانیدا بەکارببا بۆ ئەوەی هەموو چینێک لێی تێ بگەن.

سەیف وا دیارە وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدای دیمەن و چاوەندازی ماهـ و کەژ و دەشت و لووتکەکانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە جوانی

شۆخی و شەنگی خۆشەویستەکەی ئاوری ئەو هیوایەی خۆش کردووە بۆیە هەر لە سەرەتاوە ناڵاندوویە و گریاوە و فرمێسکی ڕشتووە تا یارەکەی لایەکی لێ بکاتەوە بۆ ئەوە دڵی نەختێ داساکێ و ئەهوەن بێتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

دەبا ساتێکی ساکن بێ لە ناڵین قەلبی خوێنبارم
دەبا تاوێکی فارغ بێ لە گریان چاوی غەمبارم
هەتا کەی غەرقی سێلاوی سرشک و ئەشکی خوێنین بم
دەبا جارێک بەگۆشەی چاوی مەیلێکی بکا یارم
دەرمەکەی گەر لەلای خۆت یا جوێنم پێ بدەی ناچم
بەزنجیری دوو گێسووت چونکە پابەند و گرفتارم
بەنای ناڵە و بەسینە چەنگ وتاری غەم موهەیابووم
بڵێن بۆ سەیری ئەو بەزمە، دەمێک با وابێ دڵدارم
نییە تەئسیری وەعزت واعز، دەس هەڵگرە لێمان
عەیامێکە بەبادە چاوی مەستی مەست و خەممارم
شەتی ئەشکم هەتا کەی بێ مەگەر سەیحوون و جەیحوونە؟
بەچاوم گوت دەبا بەس بێ، گوتی جۆبار و ڕووبارم
لە تاوی زوڵفی چین چینت، ئەسیری چین و ماچینم
لە سایەی ڕۆژی ڕووت گا ڕۆژ پەرست، گا بەستە زونارم
ئەگەر چی حیکمەتە دەرسم، لە حەڵقەی دەرسی عیشقتدا
گەهێ دەرسم گوڵستانە، گەهێ مەشغووڵی تۆمارم
ترازا دوگمەکەی سینەت سپێدەی سوبح زاهیر بوو
لە یەک مەشریق دوو ڕۆژم دی، بەجارێ بەو شەوی تارم
هەناسەم، ئاهی سەردم، ئاسمانی شین و تاری گرت
یەقین گوێی ئاسمان کەڕبوو لەبەر ئەفغان و هاوارم
(حەسەن) چەن خۆشە ناڵینت ئەگەر یار بێتە باڵینت
بەشەرتێک بێتە سەر قەبرم بەمردن زۆر منەتبارم

سەیف لەم هۆنراوانەدا سکاڵای دڵی خۆی بەجۆرێ کردووە کە یارەکەی دڵی لێ نەڕەنجێ و لەگەڵ ئەوەشدا ئەمانە دەڵێ کە دڵی نەرم بێ و تەنانەت دەڵێ ئەگەر لە گیانەڵادا بێیتە سەرینم، پێم خۆشە، وە یا لە دوای مردندا بێیتە سەر گۆڕەکەم هەر منەتبارتم.

سەیف لەناو هۆنەرانی کوردا پتر حەزی لە هۆنراوەکانی نالی و کوردی و حاجی قادری کۆیی کردووە و دەتوانین بڵێین کە کورتژمی هۆنراوە دڵدارییەکان و نیشتمانییەکانی لەو هۆنەرانە وەرگرتووە، بەتایبەت هۆنراوەکانی نالی گەشەی داوەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و هۆنراوەکانی حاجی قادریش هەستی نەتەوایەتیی ئەویان بزواندووە و، جێی شک و گومان نییە کە توانای هۆنەریەتیی ئەو لەوانە بووە کە پێویستی بەلاساییکردنەوەی هیچ هۆنەرێک نەبووە و ئەمڕۆ دەتوانین شانازی بەهۆنراوەکانی ئەوەوە بکەین.

سەیف لە پارچە هەڵبەستێکی تردا خۆی سەبارەت بەدڵدارەکەی دەردەبڕێ و لێرەدا ویستوویەتی ئەوینی دڵداری لە ئەوینی ڕاستەقینە جیا بکاتەوە و سنوور بخاتە نێوانیانەوە، هەر چەندە هەندێ لە هۆنەرانی تری کورد وەکو مەولەوی و سەیدی بێسارانییش ئەم کارەیان کردووە. سەیف بەدڵدارەکەی دەڵێ: ئەو زۆر و ستەمە بۆچی بەناهەق لە ئێمە دەکەی، خۆ من جگە خۆشەویستی و ئەوینی تۆ سووچ و گوناهێکم نییە، سەرم لە مەیدانی ئەوینت بووەتە گۆ و دەسا گەمەو یاریی پێ بکە و شەقی لێ بدە و زولفەکانت ئازار مەدە، جوانی و شۆخوشەنگیی تۆ، تۆبە بەگراو و سەوداسەر دەشکێنێ و بەتای زولفەکانت دڵم وەکو هارووت و مارووت لە چاڵی تینیت هەڵواسراوە، هاتم سەیری گوڵستانی ڕوومەتت بکەم، دیم کە وەکو گوڵزاری ئیرەم جوانە، وەکو دەڵێ:

ئەو زوڵمە لەسەرچی کە دەکەی لێمە بەناحەق
هەر عیشقە گوناهم بووەتە باعیسی نەستەق
سەر گۆیە لە مەیدانی غەمت پێی بکە بازی
عەزیەت مەکە زوڵفت، بەشەقێ لێ بدە سەرشەق
قەوس و قەزەحە تاقی برۆت ئەوڕۆ بەوەسمە
بۆیە دڵەکەم لەت لەتە بەو خەنجەری ئەزرەق
خۆم خستەوە بەر پێت بەئومێدی سەری زوڵفت
دەخولێمەوە بەو ڕشتەیی گێسوو وەکو مەزرەق
دەڕژێنی بەیەک غەمزە، نیگات خوێنی سپایەک
دەشکێنی بەڕووی تۆبە شکەن، تاقی خەوەرنەق
بەو زوڵفی سەراژێری لەسەر چاهی زەنەخدان
ئاوێزە دڵم هەر وەکو هارووتە موعەلەق
هاتم بەخەیاڵ سەیری گوڵستانی ڕوخت کەم
گوڵزاری ئیرەم بوو، لە هەمووی جیلوە و ڕەونەق

بەو زوڵفی سەراپا وەکو ئاهوویی موقەیەد
یا شەهپەری تاووسە لە دووی کەبکی موتەوەق
تا بەختی ڕەشی بۆ (حەسەن)ە مایەیی دووری
ڕووی زەردی بەسووراوی سرشکی بووە ئەبلەق

هەروەها دەزانین گەلێ لە هۆنەرەکانمان برۆی خۆشەویستەکەیان چواندووەتە میحراب و کەوان و شمشێر و مانگی یەکشەوە، بەڵام سەیف برۆی یارەکەی چواندووەتە پەلکە زێڕینە و دیارە ڕەوشتێکی تازەی داوەتێ، وەیا ڕوومەتی دڵدارەکەی چواندووەتە گوڵزاری ئیرەم کە مەبەستی بەهەشتی شەدادە کە لە زاراوی هۆنەرانی فارسدا بەچەشنی باغی ئیرەم هاتووە.

سەیف گراوی سروشت و جوانی بووە و دیمەن و چاوەندازی ڕەنگاوڕەنگی کوردستان بەجارێ دڵی ئەویان بزواندووە، بۆیە گەلێ ستایشی سروشتە جوانەکەی موکریانی کردووە و پیایدا هەڵداوە کە چۆن بەدەستی کردگار نەخشاوە و جوانیی پێ بەخشاوە و چەکامەی (ساڵی قڕان)ی سەیف، شاکارێکی وێژەییە کە هیچ هۆنەرێک تا ئێستا نەیتوانیوە بەو چەشنە باسی دیمەنە جوانەکەی کوردستان بکا و پیایا هەڵبڵێ ئەم چەکامەیە لە ساڵی ١٣١٢ی هەتاویدا هۆنیوەتەوە کە لەو ساڵەدا خەڵک تووشی بەهاری تووش بوون و ئەوەندە بەفر باریوە و هەوا سارد بووە کە زۆربەی وەرزێران و جووتیاران مەڕوماڵاتەکەیان قڕی تێ کەوتووە و بووەتە ڕێبەندان و بەفر و سەهۆڵ ڕێی بەکەس نەداوە و تەواوی ڕێگەکان گیراوە و خەڵک ژیانیان لە ئەوپەڕی سەخڵەتییەوە بردووەتە سەر. ئەم چەکامە لەگەڵ ئەوەی باسی سروشتی تێدا کراوە، کارەساتی ئەو دەمەشمان بۆ دەگێڕێتەوە، وەکو دەڵێ:

عەزیز ئارەزووت زۆری بۆ هێنام
فرمێسکم سووربوو زەردی ڕووی لێ نام
دیسان بەئاوری دووریت کەوتمە گیر
دنیام لێ ساردبوو، بوو بەزمهەریر
دنیا وا پڕبوو لە بەفر و سێخوار
فرمێسکی سوورم بەسپی هاتە خوار
تا ناهومێد بووم لە هاتنی زووت
جەرگم بۆ پۆلوو هەناسەم بزووت
هەوا بەحاڵم وەک کێوان دەگری
بەتەرزە و بەفر و باران و هەوری

عـــەرزیش لـەبۆمن هێندی قـــوڕپێـــوا
بەهـاری دەگـــەڵ زســـتـــان لێ شــێـــوا
گیاوگوڵی مێرگان بۆم سیس و زەردبوون
بۆشـینی کـێـوان، کـەوان هـەم دەرد بوون
شـینی بەهـارە عـاسـمـان هـەر دەگـری
هـەوریش ناڵەناڵ ڕووی خـۆی دەپچـڕی
با لە کـێـو و دەشت خـۆڵ وەسـەر دەکـا
گـریـانی کــێــوان بـەحـــران پڕ دەکـــا
داری مـــێــشــە و باغ بەفـــر دای پۆشین
پاک دەڵێی مـــردوون کـــفنیـــان پۆشین
کـەوی کـوێسـتـانان لە قـاسـپـەکـەوتن
بێ هۆش بوون یاخۆ خـەویان لێ کـەوتن
چیـــرە و جـــریوەی چۆرە و چۆلەکـــە
نـایەو نـەیانمـا هـێــــــلانـە و هـێلکـە
لـەگلـەگ لـەگل کـــەوت نەمـــا تـەق تەقی
سێرووش لـە سیرە و فیت و چەقـچەقی
پاک پەشـــیـــمـــانن لە بۆ گــــەرمـــێنـێ
بـۆچ دەهـاتـنەوە عــــەمــــرو نـەمـــێنـێ

بەم هۆنراوە گـەرم و بەتینـانەدا چاک بۆمـان دەردەکـەوێ کـە لەو ڕۆژەدا چ تۆف و هـەوا و بەفر و سـەهۆڵێک بووە کە شیناوەردی و گیا و گوڵی مێرگان کە تازە ڕوابوون سیس و زەرد بوون و کـەوانیش بۆ شـینیی کـێـوان کـەوتوونەتـە قـاسـپـە قـاسپ و بـەفـر و تەرزە تەواوی دارەکـانی بێشـە و بـاخ و کێوی داپۆشـیـوە و زەوی وەک مـردووی لێ هـاتووە و کـفنی سپی لەبەر کـردووە، چۆلەکە و سێرو و لەگلەگ جووکە و جریوە و تەقەتەقیان نەمـاوە و لە هـاتنی خـۆیان بۆ چیاکـانی کوردسـتـان پەشـیـمـان و پاشگەز بـوونەتەوە. سـەیف بەگێڕانەوەی ئەو کارەساتە درێژە ئەدا و دەڵێ:

قـــــاز لە شــــــەتـاوان قـــــارە لێ بڕا
دووڕنـای چۆمــــــــاوان زوڕنـای لـێ دڕا
لـە درزی عـــــــەرزی هـەوێـردە دامـــــــان
بێـهـۆش بوونەوە و سـڕبوون لە سـەرمـان

ویشک بوو دووپشک ئەو کوێری ناڕاست
مشک هەر کونی خۆی بەئاوات دەخواست
لە سەرمان سەریان کیسەڵ و ڕەقە
بردە بەر خۆیان بێ تەقە و ڕەقە
بۆق کە دەیقیراند دەوێی کردوە
کەریش زەرینی لە بیر بردەوە
مار پاپۆکەی خوارد خۆی دەخۆڵ دەگرت
توێژی کۆن و نوێی دەبەر خۆی کرد
ڕێوی کەوڵی خۆی ئاوەژوو دەکرد
ژووشک کەوڵی مووی ئارەزوو دەکرد
لەبن بەردانمان هەر سەرمازەڵە
لە باغ و باغچان قەل و قشقەڵە
لاڵ بم نابیسم لە چیاو لە رازان
زیرەی هەڵۆیان چریکەی بازان
پووشی داپۆشی، داڵدەی پاک بڕی
کەروێشکیش ڕیشەی پاک کرد و بڕی
بەفری بێ وەعدە ڕەشانگی بڕی
ڕەشانگ و سپی پاکیان سەربڕی
سەربڕا گاشین پاش مانگا بۆڕە
لە باتی گاران ڕۆ ڕۆی گابۆڕە
شین و گابۆڕە لە نێو ڕەعیەتی
بەباچ و ڕەنج و سەعی و ڕەحمەتی
ڕۆژ هەتا شەوێ گەورە و بچووکیان
خێزانی ماڵێ گەورە کچ، بووکیان
خەریکن لە باغ فریزوو دەردێنن
وەک شەونمی گوڵ ئارەق دەڕێژن
ئارەق لە هەنیان بەڕێز بژمێرە
کێ دی لە ئاسمان بەڕۆژ ئەستێرە؟

له دەوری سەریان دەسرۆکەی هەوری
وەک مانگی چاردە لە نێوان هەوری
کەوتە سەر پیلان چارەکەی نوێژی
کەشە هەوری کرد لە دەوری ڕۆژی
دەسمالّی ملیان پشتێندی شلیان
چنار و لاولاو چاوی بەکلیان
زولّفیان لەسەرشان تێک چرژان، پرژان
لەشکری چین و ژاپۆن تێک ڕژان
زولّفان لە دوویان وەک ڕەشمار دەخشان
شەونین وەک شەوە بەڕۆژ دەدرەوشان
بەلەرزە دەچنە فریزوو چنین
گریانە کاریان لەجێی پێکەنین
بۆ چنینەوەی جوان کەلّەکەی دەکەن
وەک پۆلی کەوان کەچینەی دەکەن
پاچ و پێمەرە و بێلّ لەسەر شاندا
وەک فەوجی حازر دەژێر فەرماندا
هێندە لاوازن مەڕ و مالاّتیان
قوربانی ناکرێن، نادرێ زەکاتیان

سەیف بەگێڕانەوەی ئەم ڕووداوە کە سروشت پێکی هێناوە، بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو سەردەمەشمان پیشان دەدا، تەنانەت زیزی و ئالۆزیی پەلەوەران و مەڕ و مالاّت و ولّساتیشی دەرخستووە و دەلّێ: قاز لە شەتاوەکان قارەیان بڕا و دوڕناش لە قیژە کەوت دووپشک لە سەرمادا وشک بوو و، مشک لە کونای خۆی دەرنەئەچوو و کیسەلّ و ڕەقە لە سەرمادا ڕەق بوون، بۆق قرانی لەبیر چووەوە و کەریش زەڕینی لەبیر نەمابوو، مار بەدەوری خۆیا ئالاّبوو، وە ڕێوی و ژووشک لە کونەکەی خۆیان دەرنەدەچوون، ئیتر هەلّۆ و باز و قشقەلّە و دالّ ناینە چیا و ماهـ و ڕاز، خەلّک لە ترسا گا و مانگاکانیان سەربڕی، هەور ئاسمانی بەجارێ داپۆشی و جیهان تاریک بوو بەجۆرێ کە تەوێلّ و هەنیەی یار وەکو ئەستێرە دەدرەوشایەوە، هۆنەر دیسان درێژە بەباسەکەی دەدا و دەلّێ:

گا لەبەر کزی هەلّناگرێ نیری
نە مەڕ ماستی ما، نە مانگا شیری

لۆک چەمبەرەی بوو، ماین مشمشە
گا گۆی ڕەپی گرت، گامێش خشخشە
کەڵ و گامێشیان بوونە چەکچەکی
وشتریان بەعەین، بێچووی لەگلەکی
لەبەر بێ هێزی، لە ترسی سەرما
پشتێندیان بەستن، هەمووی جل کرا
بزن و مەڕ ڕوو بوون وەک سوورە ساقە
یەک دانوو دەیکوشت یەک بەلەباقە
نایە فیتەی شوان لەسەر شەوێنێ
مێگەلان چێشتان لەکوێ دەنوێنێ
کوان شەنگەبێری لە چیا و کوێستانان
شڵقەی مەشکەیان بەری بەیانان،
قۆڵیان هەڵدەکەن دەڵێی بلوورە
سینگیان دەردەخەن پارچێک لە نوورە
دەرزی بەرۆکیان کە دێن دەرێنن
ڕۆژ لە عاسمانرا بۆ عەرزی دێنن
زوڵفان لا بەلا دەکەن بەلادا
ڕۆژ هەوری لەسەر خۆی وەلادا
قەدو بالآیان وێنەی نەمامان
کێ دی نەمامان بگری شەمامان
کوا پیرۆت ئاغا سەرخێڵی کوردان
لە قووڵەسەییرا بچێ بۆ کوێستان؟
لە کوێیە تاغی ئەو چادری جوانی
تیپ تیپ میوانی سەر سفرە و خوانی
کوێربم نابینم خێڵ بەرەو خواران
تەقڵە و ڕمبازی و هەوهەوی سواران
دێهاتی لێک دەی، چادر و هۆباتی
دەس ناکەوێ ڕۆن، بۆ چڵکەساتی

وە دەس ناکەوێ ماست بۆ هەوێنی
دۆی هەڵگریەوە یا بیکوڵێنی

پەنیر بۆ ئیکسیر، سیر ئاوی حەیات
وەکو ئەسکەندەر کەوتینە زوڵمات

شەماڵ و زریان دایم شەڕیانە
ئاغاوات شڕن، کرمانج قڕیانە

زستانی ئەوساڵ دیارە پێنج مانگە
مەڕ و کا و گیا بڕا لە دانگە

تەوێڵە و هۆڵ و هەیوان هەڵوەشان
پووش و ئالاش و قامیش دەرکشان

درا بەگاڕان وەک وێنجەی نوخشان
خرا بۆ مەڕی لە دانگە و حەوشان

هۆنەر لەپاش ئەوەی ئاڵۆزی و سەختڵەتیی ئەو ڕۆژانە دەخاتە پێش چاو، ئەوسا داخ و موخابن بۆ چەند شۆڕەسوارێکی کوردی ئەو دەورە وەکو: پیرۆت ئاغا و سەی سەمەد ئەخوا و دەڵێ: کوێربم کە ئێستا نابینم خێڵ بەرەو خوار بێتەوە و سوارەکان بەهەوەهەو تەقڵە و ڕمبازی بەرەو ماڵی ئەوان بڕۆن، کەچی ئێستاش هیچی دەست ناکەوێ و قڕ کەوتووەتە ناو خەڵک، وە دیارە زستانی ئەمساڵ بووەتە پێنج مانگ و سروشت گۆڕاوە. سەیف دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

کرمانج دەوڵەتی پروپاتاڵ بوو
کۆچی دێ بەدێ بەمانگ و ساڵ بوو

ئەویش لە دەس چوو، هێندە کۆچ مەکەن
کاتێ سەرونوێ کەن، جووی زۆر بکەن

حاسڵی عومرو لە زۆر و کەمی
داتان بەگیا و کا، لە نێوان عەجەمی

ڕێی کاکێشانی وەک کەهکەشانە
قەتاری وشتر وەک ئەستێرانە

کای زەرد و ڕزیو بەلیرەی سوورە
وێنجە ڕەش و سوور پێستی سەموورە

قــيـــمـــەتی کــایە وەک کـــارەبایە

بووەتە قـووتی ڕووح وێنـجەی سـەحـرایە

هۆنەر لەپاش گێڕانەوەی ئەم کـارەساتانە داوا لە خـەڵک ئەکـا کە ئـەهوەن و ئارام بن و خەریکی کارو تێکۆشان بن و ئەوسا دەڵێ: حەیفە کە نەتەوەیەک شەش هەزار ساڵ مێژووی هەبێ و سەرئەنجام ڕووت و ڕەجاڵ بێ و نۆکەری نامۆ و بێگانە بکا، دەسا دڵی دوژمنان خۆش مەکەن و خەریکی خوێندن بن، چونکە بەهۆی خوێندنەوە سەردەکەون، وەکو دەڵێ:

بـاغـــــان دابـێـنن، داران بـنـێـــــژن

نەجـیب و ئەسـڵن، کـۆن و لە مـێـژن

حـەیفە میللەتێک شـەش هـەزار سـاڵ بـێ

نـۆکـــەری مـــالان ڕووت و ڕەجـــاڵ بـێ

نـۆکـــەری مـــالان شـــەرمـــە لە بـۆمـــە

کـــۆلان هـەڵگرین بەکـــۆمـــە کـــۆمـــە

چی دی دوژمنـان بەخـۆ خـۆش مـەکـەن

بـووز و کـــەپەنـک بـالاپـۆش مـــەکـــەن

تـاکـــەی لە دەرکـــان کـــز و بلاوبـین؟

بێ مـەزن و گـەورە و سـەر بێ کـلاوبین؟

هـەرکـــەس ئـارەزووی مـــالانی هـەبێ

وەجـــــاغی کـــــوێربـێ منـداڵی نـەبـێ

ئەو بەدبەخـتـیـیە لە کـورد ڕووی دا بوو

لـەبەر نـەخـــوێندن کـــۆزیان ســـاوابوو

واجـــبـــە خـــوێندن بۆ دنیـــا و دینـێ

پێـغـەمـبـەر فـەرمـووی: بۆچـوونـی چینـێ

بەکـوتەو شـانـامـان مـیللەت دەمـێنن

بەمـەزن و گـەوران شـــان دەشـەکـێنن

دەردی دڵ دەکـەم کـورت و کـرمـانجی

(حـەسـەن) کرمـانجە چی لە دیلمـانجی؟

هۆنراوەکانی سەیف دەکرێنە سێ بەشەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی نیشتمانی لە بارەی کۆمەڵایەتی و نیشتمانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیونەتەوە و داوای لە خەڵک کردووە کە هەتا

دەتوانن بخوێنن و زانست فێربن تا لە ژیار و شارستانییەت دوور نەکەونەوە لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە خەڵک و دەڵێ: کوردینە تاکەی ئێوە بەم جۆرە دەمێننەوە، ئەوا گەلانی جیهان بەهۆی زانستەوە بەدەریا و ئاسماندا دەکەونە ڕێ و دڵخۆشن، چونکە بۆ خۆیان تێ دەکۆشن، دەردی نەزانی و نەخوێندەواری لەلایەکە ناکۆکی و دووبەرەکی و ناتەبایی ئەوەندەی تر پشتی ئێوەی شکاندووەتەوە و، لەبەرئەوەی لەگەڵ یەکدا نەیارن و یەکیەتیتان نییە، دوژمن لەم ناتەباییتانە بەسوودی خۆی کەڵک وەردەگرێ، وەکو دەڵێ:

کوردینە تاکەی ئێمە لە کێوان میسالی دێو
دێین و دەچین و بۆ مە نەبێ قەت خودان و خێو؟
خەڵکی هەمووی لە باغ و لە شارانە کەیف خۆش
ئێمە بلاوە بێ سەرە ماوین لە دەشت و کێو
بۆ عاسمان دەڕۆن و لە بەحران دەکەن سەفەر
هەر عەرزە نیشتگاهی مە، سەنعاتە وەرد و شێو
ڕێی وانە کەهکەشان و ڕێی ئێمە بەردەلان
جێی وانە تەخت و بەخت و جێی ئێمە بەرد و چێو
فیکرێ لە حاڵی خۆکەن و بگرین بەحاڵی خۆ
هەر بێ سەری و عەداوەتی خۆتانە دێتە ڕێو
چون دوژمنن دەگەڵ یەک و نیتانە یەکیەتی
ڕاتان دەدەن بەجارێ لە هەورازی بۆ نشێو
ژێردەستی و ئیتاعەتی بێگانە تا بەکەی؟
شەرمە لە بۆمە هێندە بژین بێ نیشان و نێو
مەغموونی هەر موعامەلە، حکوومی هەر کەسێک
شاهان بەمەحوی ئێمە دەبەستن گرێ و گرێو
کوانێ شێرە کوردەکان کە لەترسیان دەلەرزی عەرز
کێ بوو لە شامێ شابوو لە میسرێ بووبوو خدێو؟
تاکەی لە باغی خەڵکی بەزیزی و بەمل کەچی؟
خۆشە لە باغی عێلی چنینی هەنار و سێو
هەر میللەتێ لە لاوە، حەقی خۆی بەدەستەوە
کوردێ کە سەر هەڵێنێ، دەڵێن بووەتە سەربزێو

هەرچی دەبێ بلاببێ حەق هەر دەڵێ (حەسەن)
نیمە لە ڕێی وەتەن غەمی دەرکردن و جنێو

سەیف هۆنراوەکانی لە گەلێ جێ و شوێندا بلاوبوونەتەوە و بۆیە بەتەواوی کۆنەکراوەتەوە، گوایە دیوانێکی نایابی بەخەتی خۆی هەبووە کە لەناوچووە، وەکو دەڵێن هەندێ لە هۆنراوەیانی کۆکراونەتەوە و بەناوی دیوانی سەیف لە ئەوروپادا لە چاپ دراوە سەیف وەکو هۆنەرێکی کورد بووە هەمان کاتدا لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و عەرەبیشدا دەستێکی بالای هەبووە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەیفولقوزاتی موکری کە ساڵی ١٣٥٨ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٦٢ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

٣- پارسی گویان کرد - تالیف: صدیق صفی زادە- تهران، ١٣٦٦.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەیفولقوزات.

شێخ محەمەدی مەردووخ

١٢٩٧- ١٣٩٥

ئەم زانا هەرە بەرزەمان ناوی محەمەد و کوڕی شێخ عەبدولمولئمین نازناوی جەماڵودین بەئایەتوڵلای مەردووخ بەناوبانگە و بەیەکێ لە زانا هەرە گەورەکانی کورد دێتە ژمار. خۆی لە نامەیەکدا بۆ نووسەری نووسیوە و دەڵێ: لە شەوی بیست و حەوتەمی مانگی ڕەجەبی ساڵی ١٢٩٧ی کۆچی لە دایک بووم و لە تەمەنی حەوت ساڵیدا چوومەتە قوتابخانە و مامۆستاکەم ئەلف و بێ و خەتمی پێ فێرکردم. مامۆستاکەم لە ڕاهێناندا زۆر شارەزا بوو و، منیشی زۆر خۆش دەویست، وە لەجیاتی هۆنراوەی بێ هوودە و بێ کەڵک هۆنراوی عەرەبی بۆم دەنووسی و لە پاشا شیی دەکردنەوە و سەر مەشقی پێم دەدا و منیش لە ڕووی ئەو سەرمەشقەوە فێری ڕێزمانی عەرەبی و فارسی بووم، وە لەپاش مردنی باوکم خەریکی پێشنوێژی و بەڕێوەبردنی کاروباری خاو و خێزانم بووم، وە هەرچەندە ژیان تەنگی پێم هەڵچنیبوو، سەرەڕای ئەوەش خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی بەکەڵک بووم و بەهۆی خوێندنەوەی پەڕاوەوە لە زۆربەی زانستەکان شارەزاییم پەیدا کرد و لە تەمەنی چل ساڵیدا خەریکی نووسین و دانانی پەڕاو و نامیلکە بووم و کە تا ئێستا نزیکەی سەد و دوازدە پەڕتووک و نامیلکەم بەزمانی فارسی نووسیوە کە هەندێکی چاپ و بلاوبووەتەوە.

مامۆستا مەردووخ زۆربەی ژیانی خۆی لە شاری سنەدا بردووەتە سەر و پتر خەریکی

ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە و نووسینی پەڕاو و نامیلکە بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٩٥ لە تەمەنی نەوەد و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا مەردووخ بەیەکێ لە زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، وە لە زۆربەی زانستەکاندا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە بەتایبەت لە فەقهی ئیسلامی و مێژوو و پیتۆڵی و بژیشکی و ڕێزمان و ژمارە و زمان پسپۆڕ بووە و گەلێ پەڕاوی بەکەڵک و سوودمەندی نووسیون وەک: (فەرهەنگی مەردووخ)، (مێژووی مەردووخ)، (بانگی یەکیەتی)، (سروەی ڕزگاری)، (فەقهی محەمەدی)، (ژماری محەمەدی)، (شەترەنج نامە) وە گەلێ پەڕاوی تر.

مامۆستا مەردووخ لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی عەرەبیشدا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و بەرز و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم مامۆستا هەرەبەرزە لە ژێر سەردێڕی (گوڵ و بولبول) کە بەڕاستی نموونەیەکی بەرزە لە وێژەی کوردیدا:

یاران بەیدیوە سەیر گوڵزارەن
سەیر جەلال و سپای وەهارەن
پەپووی وەش هەواڵ وەش وەش مەوانۆ
مزگانیی ئامای وەهار میاونۆ
سارا و کەژ و کۆ فەرش مەخمەڵەن
بیسات شادی گوڵ و بولبوڵەن
دەشت و دەر یەکسەر زومورد پۆشەن
گوڵاڵە ساقی، گوڵ بادە نۆشەن
ڕووی زەوین جەبۆی گوڵ و ریاحین
پڕ عەترەن وێنەی بەهەشت بەرین
بەهەشت بەرین سەحن گوڵزارەن
غیلمانش بێ شۆ، حوور بێ شمارەن
نم نم باران کەژ و کۆی تەڕ کەرد
زەمزەمەی بولبوڵ گوڵزارش کەڕ کەرد
باران وەهار ئاو حەیاتەن
مایەی زیندەگی خاک و نەواتەن
جەخاڵ خاڵ وەرب کۆساران نەخش بی
نەڕووی تاژانا بەڕەزا پەخش بی

پا خـــەســـووی نـەســـیم بەنازانەوە
وەوڵەی گـــــــولانـش باز ڕازانـــەوە
هـەر لا مـــەوینی گـــوڵ و گـــوڵزارەن
شنەی نـەســـیـــمـــەن، شنۆی چنارەن
دەشت و دەر و کـــەژ گـــوڵ و ڕێحـــانەن
وەنـەوشـــەو ســـۆســـەن پڕ بیـــاوانـەن
نەرگـــســـیچ وادەی کـــامـــەرانیـــشـــەن
هەمـــیـــشـــە وەهار تاف جـــوانیـــشـــەن
وەنـەوشـــە دیدەش بەکـــڵـــەڕەشـــتـــەن
ســـپـــیـــاو و ڕێحـــان تۆژاڵ وەشـــتـــەن
داران ئـاوســــــــــەن ئـاوان لـەبـــەردا
جە شـەرمـشـان دان سـەرپۆش وەسـەردا
هەوای کـۆســـاران مـــوشـک و عـــەبیـــرەن
بوڵبـــوڵ ئەســـیـــرەن، قـــومـــری زەنجـیـــرەن
شـــۆڕ و هەنگامـــە کـــەفـــتـــەن کەژ و کـــۆ
هـەوای جـــــوانـی ئـامـــــاوە وەســـــۆ
نـەســـیم چەمـــەن عـــەتر و گـــولاوەن
بوڵبـــوڵ خـــوەش بین حـــاڵش خـــراوەن
ئاین شـــــەونم ئارەق ســـــازییـــــەن
شکۆفـــە ســـەرگـــەرم وەرەق بازییـــەن
جـــام گـــولاڵە پڕ جــــە شــــەراوەن
جـــە داخ دووری جـــەرگش کـــەواوەن
ســـارا و ســـەرزەوین پڕ جـە گـــەوهەرەن
ســــــەرتاپای گـــــولان زەڕ و زێوەرەن
هـەر لا گـــۆش مـــەدەی ئاواز و دەنگەن
قـــەهقـــەهـەی زەرەژ، قـــاژەی قـــوڵنگەن
شـــاخـەی شـــەتاوەن، هاژەی وەفـــراوەن
شـەقشـەقـەی لەق لـەق، قیـژەی قـالاوەن

شـریخـــەی ڕەعــدەن، بریکەی بەرقــەن
جەولانگای وەهار جە غەرب تا شەرقەن
چریکەی بولّبـــولّ زریکەی ســـــارەن
سـەدای پلیـسـرک جـە سـەقف و دارن
فـیکەی گـاوانی، جـیکەی مـەلیــچک
لە کـــەلّک و پاســــار، لە دار و بنچک
چ لـــە ئـــاودانـــی، چ لـــە ویّـــرانـــە
بایەقـوش مـــەبهـــووت پەپوو حـــەیرانە
ســارا و دەرودەشت پڕ جـە گـیـاندارەن
سـەدای عـەیش و نۆش جـەهەر کـەنارەن
سـایەی هەر داریّ سـەمـا و سـورووڕەن
دەنگ چەقــانە و ســاز و ســەمـتـوورەن
بـێخ هـەر هـەردیّ ســــــاز و ئـاوازەن
یام ماچ و مـۆچەن، یام خـەمـزە و نازەن
هـەرای دەبڕییــــەن هـۆرەی هـەردییـــەن
زەمـــزەمـــەی ناز‌از پەی ڕەنگ زەردییــەن
قـومـری غـەزەلّخـوان ، ژەرەژ ڕامـشگەر
گـاوانی خـوەشـخـوان، پەپوو خـونیاگـەر
خـــونچـــە جـــە پەردە بەر ئامـــا وە نـاز
تەکــیـــەش دا نەڕووی گــولّ پەرێو نیــاز
بولّبـــوت بیّ پەروا ســـەداش هەلّبـــڕی
گـولّ جـە خـەجـالەت یەخـەی ویّش دڕی
تک تک شــــەونم نە ڕوخــســــارم گـــولّ
مـــەتکیـــۆ چـون خـــوەی بەدامـــان گلّ
دەریـاچەی چەمـــەن جـــە دوور دیـارەن
ئـــایـــنـــەی بـــالانمـــای نـــیـــگـــارەن
پەی شکـار، دلّ بیــیـــەن وەکــەمــــەن
زەنجیـرەی چەمـەن، هەوریشـەی چیـمـەن

جه سـەفـای گـوڵزار دڵ شـیـفـتـه مـەبۆ
نەدڵێ سـەد دڵ فـریـفـتـه مـەبۆ
سـارای دارا جـاگـەو مـاوای یارانەن
وەنەوشـه پـابۆس جـۆیبـارانەن
با ئەم ئەحـواڵه حـاڵ من زارەن
جـه دەور گـەردوون دڵم بێـزارەن

واته: دەی یاران! وەرن ئەوا بەهـاره و سـەیری گـوڵزاره و سـەیری فـەڕ و شـکۆی لەشکری بەهـاره، پەپووی خۆش هـەواڵ دەخوێنێ و مزگێنی هـاتنی بەهـار دەدا و تەواوی دەشت و کێو بە شـینایی داپۆشـراوه و ڕایەخی شـادیی گـوڵ و بولبـوله و دەشت و دەر یەکسـەر زمـوورود پۆشە و گولاڵه مـەیگێڕه و گوڵ بادەنۆشه ڕووی زەوی بەهۆی بۆنی گولاڵەوه وەکو بەهەشتی بەرین بۆنخۆش بووه، نم نمی باران کێوەکـانی تەڕ کرد و زەمـزەمەی بولبـوڵ گوڵزاری کـەڕ کـرد بـارانی بەهـار ئاوی ژیانـه و مـایەی بژێوی خـاک و ڕووەکـه، له خـاڵ خـاڵی بـەفـر، کـوێستـانەکـان نەخش بوو، وه گـوڵی بەڕەزا بەسـەر بەردەکاندا بڵاوبووەوه، پاخـەسـووی شـەمـاڵ بەنازەوه گوڵزاری دیسان ڕازاندەوه، سـەرنجی هـەر شوێن و جێگایەک دەدەی گـوڵ و گـوڵزاره و شنەی شـەمـاڵه و شنۆی چناره، دەشت و کـەژ و کـێـو پڕ له گـوڵ و ڕێحـانه و وەنەوشە و سۆسەن پڕ له دەشت و بیاوانه، نێرگسیش وادەی کامەرانییه و هـەمیشه بەهار تافی جـوانییـه، شـۆر و هـەنگامـه و هـەرا کـەوتووەته کـەژ و کـێـو، هەوای جـوانی و لاویەتی هـاتەوه سۆ، سـارا و سـەرزەوی پڕ له گـەوهـەره سـەرتاپای گـولاَن زێڕ و زیـوه، بەهـەر کـوێ گـوێ دەدەی ئـاواز و دەنگه، قـاسـپـەی کـەو و قـاژەی قـولینگەی، شـاخـەی شـەتاو و هـاژەی بەفـراوه و برووسـکەی هـەوره برووسـکەیـه، فـیـکـەی سـێـروو و جـووکـەی چۆلەکـەیه، وه له سێبەری هـەر دارێکدا سـەمـاو شـادی و بەزمـه، وه دەنگی چەقـانه و سـاز و سـەمـتـوور دێتـه گوێ، بولبولیش بەبێ پەروا دەنگی هـەڵبڕی، وه گـوڵ له شـەرمەزاریدا یەخـەی خۆی دادڕی وه له ناوچەوانی گوڵ دڵۆپ دڵۆپ شـەونم دەهـاته خوار، وه چیمـەن بەجارێ ڕازابووەوه، وه دڵێ هەزار دڵ سـەرگەردانی ئەو بووه لەگەڵ ئەمانەشـدا حـاڵی من زاره و له دەوری گـەردوون دڵم بێزاره. دیوانەکـەی مـامۆسـتـا مـەردووخ کـه داگـری هۆنراوی کـوردی و فارسـی و عـەرەبییه بەخـەتی خۆی نووسراوه و کۆکراوەتەوه، بەڵام هێشتا له چاپ نەدراوه.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەردووخ، کە بەخـەتی خۆی نووسراوه.

٢- گوڵ و بولبول کە لەگەڵ بەسەرهـاتیدا خۆی بۆ نووسەری نووسیوه.

عەبدوڵڵا بەگی هەورامانی

١٢٩٩- ١٣٦٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی حەمە شەفێع بەگ و لە بنەماڵەی بەگزادەکانی حەسەن سانی هەورامانی تەختە، وە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە هەورامانی تەختدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە.

هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی میرزای تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و فێری خەت خۆشی و وێژەی فارسیی کردووە و پاشان ماوەیەکیش چووە بۆ سنە و لە حوجرەی فەقێیاندا فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە ساڵی ١٣٥٠ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و یەک ساڵیدا بەفەرمانی ڕەزا شای ملهوڕ لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی تری لەبەر تاوانی ئازادیخوازی گیراوە و لە بەندیخانەی شاری ئەسفەهاندا بۆ ماوەی دە ساڵ بەند کراوە و لە پاشا کە لە بەند ئازاد کراوە، پاشماوەی ژیانی بەپشسوودان و خوێندنەوەی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو و وریاکردنەوەی خەڵک بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٤ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا بەدەستی نەسەقچیانی ڕژێمی پاشایەتییەوە کوژراوە و تەرمەکەشی لە هەورامانی تەختدا نێژراوە.

عەبدوڵڵا بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ژمار، وە لەبەرئەوەی کۆت و پچڕی و دیلی و بەدبەختی و کەنەفتی کوردەواری و ستەمی کاربەدەستانی ستەمکاری پادشایەتیی دیوە، خۆی پێ ڕانەگیراوە و لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانیدا لە بەرابەری ئەو ڕژێمە ستەمکارەدا ڕاپەڕیوە و ماوەیێ بەشەڕ هاتووە و شۆڕشێکی گەورەی لە هەوراماندا پێک هێناوە، بەڵام لەبەرئەوەی سپای زۆرداری ڕەزاخان ڕژاوەتە هەورامان، لەپاش کوشت و کوشتارێکی زۆر و تاڵان و چەپاوکردنێکی فراوان ئەو و هاوەڵانی گیراون و بۆ ماوەی دە ساڵ بەند کراوە.

عەبدوڵڵا بەگ لەپاش ئازاد بوونیش ڕانەوەستاوە دیسانەوە لەگەڵ ئەو ڕژێمەدا کەوتووەتە بەربەرەکانێ و لە پێناوی ئازادی و سەربەستیدا خەباتی کردووە و تا لە ساڵی ١٣٢٣ی هەتاویدا بەدەستی سپا دڕندەکەی حەمە ڕەزای ناپاکەوە کوژراوە و بەم جۆرە بەشۆڕشەکەی ئەو قارەمانە نەبەزە دواییان هێناوە.

عەبدوڵڵا بەگ زۆربەی هۆنراوەکانی لە بەندیخانەی ئەسفەهاندا هۆنیوەتەوە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی خەوێک دەکات کە لە بەندیخانەکەدا دیویەتی و دەڵێ: لە زیندان و بەندا وام دەزانی کە ڕۆیشتوومەتەوە بۆ ناوچەی هەورامان و لە ناو هاوەڵ و برادەرەکانمدا

دانیشتبووم و گەلێ بەختیار و شادمان بووم، بەڵام کە وریا بوومەوە لەناکاو خۆم لە زینداندا دی و پاسەوانەکان لە دەوروپشتمدا بوون، ئەوە بوو کە برینەکانی کۆنم هاتنەوە سۆ و دەست لەسەر ئەژنۆ دانیشتم، چونکە زۆرجار من لە ئێش و ئازار و دەردی سەری یار دام واتە بەبیر و خەیاڵی کوردستانەوەم، وە هەمیشە بیرم لە دەوروبەری شاخوداخ و باخە جوانەکانی کوردستان دەکردەوە و لە کەڵکەڵەی ئەو ڕۆژانەدا بووم کە لەگەڵ هاوەڵاندا کۆ دەبووینەوە و بۆ سەربەستی گەل تێ دەکۆشاین:

یاران هامسەران ئیمشەو خاوێ دیم
جە زیندان تار عەجەو خاوێ دیم
ئازادیی وەتەن هەورامانم دی
ئێلاخان چۆڵ کۆسالانم دی
وەنەوشەی وەشبۆ، چنوور جەهەردان
ئاما نە خاوم پەی بار و دەردان
ڕیحان پەلش دێز، شەست پەر جەباخان
سۆسەن و نەسیرین شەوبۆی ئێلاخان
بەرزەڵنگ جە کۆ، چنوور جە کاوان
سەوزی و مێرغوزار، هارەی بەفراوان
چەنی هامسەران نیشتەبیم وە شاد
بەکەیف و ئاهەنگ غەم مەدام وە باد
گۆش بەسەدای ساز، چەم بەنیگاوە
جە قاوەخانەی ڕای کەمالاوە
لێو بەپیاڵەی عەقیق ڕەنگەوە
گاهێ پڕ بەشەوق گا بەخەندەوە
گا نیگای کۆسار بەرزی ئێلاخان
گا نیگای خەزان، گا نیگای زەردان
جەی عەیش و نیشات، جەی خەو بەتاڵ
زیندانم ئەسڵەن نامان بەخەیاڵ
هەر پاسەم زانان وێم شەهریارم
چەرخ کەج کردار نەدان ئازارم

پاسـەم مـەزانا شـای خـاوەن جـەخـتم
نەزانـام مـەزلووم، حـەپسی بەدبەخـتم
وەخـتـێـو بێـداربیم، تەمـاشـا کـەردم
ئـاژان و زیـنـدان نـەزەر ئـاوەردم
چەندە مـەدهۆش بیم تەواسـامـەوە
عـەقڵ ، فـام ، هۆش نەمـەن لامـەوە
سـەد مـوقـابڵ بی بار خـەمـانم
وە سـۆ ئامـاوە سـۆتەی زامـانم
زام کـۆنـەو نۆم تـازە کـەردەوە
زار زار مـەنـالآم وە دەم دەردەوە
یارەب هەر کـەسێو کە ڕۆش نەهات بۆ
زام زەدەی تەقـدیر ڕووی سـەربسـات بۆ
کـەشـتـیی نگینش هەر سـەرنگوونەن
نە گـێـجـاو گـێج ڕوود جـەیحـوونەن
مـۆرەی ئیـقـبـاڵش دووشـەش ناوەردەن
چەنی بەدبەخـتی مـامـەڵەش کـەردەن
خـورد و خـۆراکش ژاراو زەردەن
خـاو شـیـرینش هەر ئێش و دەردەن
یارەب بەحـاجـەت ڕەسـووڵ حـەبیب
خـاک غـەریبـیم نەکـەری نەسـیب

لە ناوەڕۆکی هۆنراوەکـانی عـەبدوڵڵا بەگـدا وا دەردەکـەوێ کـە لەو دە سـاڵەدا وا لە بەندیخانەدا بووە، زۆرخـەم و پەژارەی خواردووە، وە دەتوانین سێبەری ئەو لە پشتی دیوارە بەرزەکانی خەم و پەژارەی زیندانندا ببینین و ئێستا ئەو زیندانانە کاول و خاپوور بوونە، ئەو بەندیخـانەی کـە ئەوی تێـدا بووە وەکـو زاخـەیەکی تەنگ و تـاریک بووە و هۆنـەر بەحـاڵ توانیویەتی کە کەسێکی تری تێدا ببینێ و هەندێ جاریش هێناویانەتە دەرەوە، و لە تەنیایی و خـەفـەتی ئەم زیندانەدا کـەڵکەڵەی یاران و هاوەڵان و پتـر ئەو ئازار دەدا، یاران و دۆسـتـەکـانی ئـەویان لەبیـر بردووەتەوە، ئاشنـاکـانی لەگـەڵیدا نـامـۆ و بێگانە بوون، کـاتێ بەدبەختـیـیەکانی خۆی دەبینێ، لە کامـەرانی و شـادیی دوژمنەکانی پتـر دێتە ڕقا، بەڵام

هۆنەر ئێستاش هەر ها لە بیری دیمەنە جوانەکەی کوردستان و ها لە بیری (کۆسالان) و (بەندەن) و (دەرەویان) و (ساروخە) و (مەڵێن) و (پیەن سەر) و (سەکۆی سان) و (پیر ڕۆستەم) کە ئەم هەوارگانە یادی ڕابردوویان لە دڵیدا زیندوو دەکردەوە. هۆنەر کاتێ لەم وزارە و کەڵکەڵانەدا بوو، دڵی بەوە خۆش دەکرد کە ئەمە چارەنووسە و دنیا ئەمەکێکی نییە و هەموو کەس ئەمرێ و هەر کەسێک دەورو نۆرەیەکی هەیە و ئیتر خەم و پەژارە مانایەکی نییە و بەم چەشنە بەو بیروڕایە کەمێ دڵی هێمن دەبووەوە:

یاد گـوزشـتـەی هامـفـەردانم کـەرد
کـوردسـتـان مـەحـاڵ هەورامـانم کـەرد

یاد گـوزەشـتـەی ئەو سـالانم کـەرد
سـەیر سـەرهـەدان (کـۆسـالان)م کـەرد

جایێ چون (بەندەن) فەرەح سازم کەرد
جای نیشـات ئەنگێز (دەرەویان)م کەرد

یاد تەمـاشـای بەرزی خـاسم کـەرد
چەندێ تەواسـام، چەندێ تاسم کـەرد

یاد خـەیاڵ (دەمـی هـاڵ)م کـەرد
تاکە (سـاروخـە)ی ڕووی ژیوارم کـەرد

ئارەزووی (مـەڵێن)، (پیـەن سـەر)م کـەرد
هـەوارگـەی (بەدهۆ) مـومتەرم کـەرد

یاد پالاوەژ (سـەکـۆی سـان)م کـەرد
قولەی (پیـر ڕۆسـتـەم) جـەرگم بەرئاوەرد

گـا گـریە و زاری مـەنالام جـە دەرد
گـا جـەفـاکـێـشـان هەناسـان سـەرد

گا سـەرمـەسـتی عـەشق بێـزار جـەیانە
گـا شـوکـر دەرگـای یەکـتـای یەگـانە

گـا دڵ وەشـی دەرد فکـر و خـەیالان
گا شـەیدای بالای شـای سۆسـەن خـالان

دڵبـەر هەر وەعـەیش گـوڵان وەهـار بێ
بێ ئاگـا جـەحـاڵ ئی بەندەی زار بێ

بەندبوونی عەبدوڵڵا بەگ کە سەرگوروشتەی بەندیەکمان پێ پیشان دەدا، ئەویش

بەندیەکی ئازادیخواز کە بۆ ئازادی و سەربەستیی گەل و وڵاتەکەی تێ کۆشاوە، زۆر کاریگەر و دڵتەزێنە، بەڵام هۆنراوەکانی ئەو هەر پەیوەندییان بەبەندیخانەوە نییە، بەڵکو گەلێ هۆنراوی ئاینی و کۆمەڵایەتی و دڵداریشی هۆنیونەتەوە و لە دیوانەکەیدا تۆمار کردوون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی عەبدوڵڵا بەگی هەورامان کە لە ساڵی ١٣٣٤ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- بەیازێک کە بەخەتی فەرهادی هەورامانی لە ساڵی ١٣٦٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەبدوڵڵا بەگی هەورامی.

عەلی نەقیی دەبیر

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەلی نەقی و کوڕی عەباس و نازناوی دەبیر بووە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە هاروون ئاوادا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا باوکی مامۆستایەکی بۆ ڕاگرتووە و وانەی فارسی و خەتخۆشیی پێ فێر کردووە و ماوەیێکیش لە کرماشاندا بووە و لەوێدا لەگەڵ زانایان و هۆنەراندا کۆبووەتەوە و پاشان کە هاتووەتەوە لەلای جوامێرخان و داودخان، خەریکی نووسەری بووە، نازناوی (دەبیری) پێ دراوە و هەر لەو کاتەدا ئازایەتی و قارەمانەتیی عێلی کەڵهوڕی بەهۆنراوی فارسی هۆنیوەتەوە و ناوی ناوە (کەڵهوڕنامە) کە نزیکەی یازدە هەزار هۆنراوێک دەبێ. ئەم هۆنەرە پاشماوەی ژیانی هەر بەنووسەری و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٩ لە ئیسلام ئاوادا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

دەبیر لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: (ئاینی، دڵداری، کۆمەڵایەتی) ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

مەولا گرداوەن، مەولا گرداوەن
ڕۆڵەم گرفتار گێج گرداوەن

ڕۆڵەم کەسێکە ئەحمەدش ناوەن
زەلیلیی ئەحمەد کەی وەتۆ باوەن

ئەر من بێچارەم تۆ چارە سازی
تۆ گەردن فراز مولک حیجازی

تۆ ئەسەدوڵلا ساحێب ئیعجازی
تۆ لە ڕای ڕەزای خودا سەربازی
تۆ مەولوود پاک کەعبەی خودایی
خودا نید ژ زات خودا جودایی
تۆ پێشەوایی تۆ موقتەدایی
تۆ هەم ئاخری، هەم ئیبتدایی
تۆ دەم مەسیح عەصای کەلیمی
تۆ مەعنی حا میم تاها و یاسینی
تۆ دەستگیر دەس گەدا و یەتیمی
تۆ هەم حاکمی، تۆ هەم حەکیمی
تۆ بابۆی حوسەین خوونین لباسی
دڵخوونین ژ داغ دەس عەباسی
تۆ هەر ئەو کەسی حەق مەدحت وانا
نە ڕاگەی میعراج ئەحمەد نەزانا
وات وە جبرەئیل ئەی پەیک دانا
چەند وەقتەن ئەی چەرخ شەهپەرت شانا
ئی وشترانە وەی قەتارەوە
وەی کۆهان موور سەندووق بارەوە
وە کۆمان مەچن وەکام شارەوە
بارشان چێشەن لێم مەشارەوە
جبرەئیل وە جەوات وە پێغەمبەر
ستارەی هەنەن ئەی چەرخ ئەخزەر
هەر سی هەزار ساڵ نەدەور قەمەر
یەکبار ژ مەشرق سەر مارۆ ئەوبەر
من سی هەزار بار ئەو ستارەی نوور
روئیەت کەردەنم وەی لەیل دەیجوور
ئی ئوشترانە هەرهان وە عوبوور
نووا و دوماشان پێم نەویە زوهوور

هیچ نمەزانم بارشـــان چێـــشــــە
کێ ســـاربانەو کێ جـلـــەوکـــێـشــــە
وەلحـاسـڵ مـەقـسـوود خـودا حـەیدەرە
فـەرمـان فـەرمـای شـا و گـەدا حـەیدەرە
تۆ شـێـر باجگیـر ڕاگـەی مـێـعـراجی
تۆ هەم تـاج بەخش، هەم سـاحێب تاجی
چەبۆ بـپـــــرسـی ژەی دوس دێـریـن
باچی خـوەشـحـالی یاکـە دڵگیـرین
تـابـاجـم ڕۆڵـەم وە ئـەســـیـــر بـەردەن
بەردەن وەدیدەم یەکـجـار نووربەردەن
فـــیـــدای ڕۆڵەت بۆ ڕۆڵەی بێ کـــەسم
مـەدح و سـەنات کـەم تا گـەر کـەهـەسم
بەدبەخت ئـارەزووی ڕۆڵەش بـەرد وە گڵ
چـاو نـە ئـینـتـــزار دەس وە بـان دڵ
مـــــەولا دەخـــیـلـم وە تـۆ زامـن بۆ
هەر جـا ئەحـمەد چوود مەولام سـاکن بۆ
(نەقـی) هەروە تۆ دڵ بەسـتـەگـیـشـەن
وە هـەر دوو دنـیـا وارەســتـەگـیـشـەن

واتە لەم هۆنراوانەدا هافی عـەلی سـڵاوی لێ بێ دەکـاتە تکاکـار بۆ ئەوەی کـوڕەکـەی لە بەند ئازاد بێ تا لە خەم و پەژارە ڕزگاری بێ و دەڵێ: ئەی مەولا! کوڕەکەم گیرۆدەی گێژی گراوە و من بێچارەم و تۆ چارە ساز و خۆشەویستی خواو پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی، لە ڕێی مێعراجدا گەیشتینە پێغەمبەر بێ ئەوەی خۆی بزانێ، دەسا دەبێ لەم پەژارەیە ڕزگارم کەی و لە خوا بپاڕێتەوە کە کوڕەکەم لە بەند ڕزگاری بێ، چونکە ئەویان بەدیل بردووە، دایکی بەدبەختی بەبێ ئەوەی کوڕەکەی ببینێ تۆقی کرد و مرد، ئەوا کوڕەکەم سپاردە تۆ و چاوەڕوانی ڕزگاریی ئەوم.

سەرچاوەکان

١- دیوانی هۆنراوەکانی دەبیر کە لە ساڵی ١٣٦٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەدەبیر.

میرزا حەسەن عەلیی غەریب

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەسەن عەلی و کوڕی ئاغا میرزا عەلی وەزیرییە و نازناوی هۆنراوی (غەریب)ە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٩ی کۆچی لە دێی قەرەوڵ لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای مەلا محەمەدی قەرەوڵی خەریکی خوێندن بووە و کاتێ لە پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی بووەتەوە، سەرەتای خوێندنی فەقهی ئیسلامیی دەست پێ کردووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووە بۆ سنە و لە مزگەوتی (دار الاحسان)دا ماوەیەک خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەزۆربەی شوێنەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لەلای مەلا چاکەکانی ئەو مەڵبەندانەدا گەلێ وانە و دەرزی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ماوەیەک خەریکی کشتوکاڵ بووە و دوای ئەوە قەرەوڵی بەجێ هێشتووە و چووەتە تیکانتەپەی هەوشار و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەکاری کشتوکاڵ و وانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٧٠ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەیان بردووەتەوە قەرەتەوەرە و لەوێدا نێژتوویانە.

میرزا حەسەن عەلی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار. هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن . وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوەیەکەوە:

ئاینی، دڵداری، چیرۆکی. جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی ئاینی و دڵدارییە، پەڕاوێکیشی بەناوی: حەیدەر و سنەوبەر بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

نازکی و تەڕ و پاراوی و شیرینیی هۆنراوەکانی غەریب نموونەیەکی باییدارە بۆ بازاڕی وێژەی کوردی. ئاخۆ سروشتە جوانەکەی کوردستان بووەتە سەرچاوەی هەڵقوڵینی هۆنراوی غەریب؟ وەیا یارە خۆشەویستەکەی ئەوی هان داوە کە هۆنراو بهۆنێتەوە؟

لەبەرئەوەی هۆنراوەکانی بەتەواوی نەکەوتوونەتە دەستمان ناتوانین، لەم بارەوە بیروڕای خۆمان بەتەواوی دەربڕین، بەڵام لەو چەند پارچە هەڵبەستە دڵدارییەی کە کەوتووەتە دەستمان ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە بەئەوینی کچە کوردێکەوە سووتاوە و گەلێ هۆنراوی بەبەژن و باڵایدا هۆنیونەتەوە و گلە و گازندە و سکاڵای دڵی خۆی بەم چەشنە دەربڕیوە کە دەڵێ:

مەیلت هاوەلای ئەو نەمامەوە
دەستاخەن وە بەند ئەو نەفامەوە

وە لێـــو و باڵاش بەی ڕەفـــتـــارەوە
هەردوو عــەین وەخــەشم قین و قــارەوە
قــامــەت بەو زوڵفــان عــەجــەب تارەوە
هـەر چۆن بیـــمـــــارەن لەب وە بارەوە
چون مــورغ نەقــەفــەس بێ وە دامــەوە
مــەئیــووســەن وەچنگ ئەو نەفــامــەوە
بالا بەوێنەی ســـــەوڵ ســـــایە بەرز
بالا مــــەنما نۆ ئەو نەبووم و مــــەرز
هەر وەقت مەڕەقسۆت ئەو وە هەزار تەرز
چە لەنجە و لارەش ئەعزام نشت وە لەرز
دەســت زەلیـلی هـا وە زامـــــــەوە
مــەئیــووســەن وەچنگ ئەو نەفــامــەوە
شــــەوان مــــەناڵۆ چەنی ئاه ســــەرد
هەرچۆن بیــمــاران زەخم ئاڵوودەی دەرد
فــەڵەک ڕەحم خـێـر وە حــاڵش نەکــەرد
وەشـــــیی ســــالانش وە تەڵخی ویەرد
چون مــورع نەقــەفــەس بی وە دامــەوە
مــەئیــووســەن وەچنگ ئەو نەفــامــەوە
یاڵڵا بەحــاجـەت پێـغـەمـبـەران گـشت
بەشــەرافــەقی عــەلی زۆر وە مــشت
ئی مـەلەک شێوەی لەقای نوور سرشت
دەسـتـاخـەن وەدەست دێو ئەکوان زشت
دەست زەلیلیش هـا وە زامـــــــەوە
مــەئیــووســەن وە چنگ ئەو نەفــامــەوە
فــــەڵەک تۆ کــردار دەس کــــەچبــازی
هەرکــەس وەهام جنس وێش بکەر ڕازی
جــەواهـێـر بەخــشــای وە دامــانەوە
دانە دای وە دەست نـەفــــامــــانەوە

وەس کـــار ناشـــەرع بـاوەرە نـەویر
ئاخـر وە نەفـرین (غـەریب) مـەبی گـیر
چون مـورغ نەقـەفـەس بی وە دامـەوە
زەلیـلـەن وەچنگ ئـەو نـەفـــامــــەوە

واتە: ئەی غەریب! تۆ دڵت ها بەئەو نەمامەوە و کەچی دڵ کەوتووەتە بەندی ئەو و ئەویش چاوی لێت مـۆڕکـردووەتەوە و ڕقی لێت هەسـتـاوە و زوڵفـەکـانی شـۆڕکـردووەتـەوە بۆ لە سێدارەدانت.

بەژن و باڵای ئەو یارە، وەکو سەوڵ بەرزە و خۆی لە هەموو شوێنێکدا دەنوێنێ و بەهۆی لەنجـەولاریەوە دڵ دەلەرزێ و هـیچ بـەزمیی پێـدا نـایێت. ئەی چەرخی چەپگەرد! تۆ بۆ وا خراپ و ناڵەباری، دەسا هەر کەس بەهاولفی خۆی بکە ڕازی و نیازی دڵی خۆی بگەیێنە، ئیتـر کەم کاری نـاڵەبار بکە، ئاخری بەنەفرینی (غـەریب) دەکەوێتـە گیرو بەجـارێ لەناو دەچێ.

یەکێ لە شوێنەوارەکانی غەریب، پەڕاوی حەیدەر و سنەوبەرە کە چیرۆکەکەی لە بنەڕەتا کوردییە و خەڵک ئێستاش دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و ئەو لە قاڵبی هۆنراوی دە هیجاییدا دای ڕشتووە.

غەریب سەرەتای چیرۆکی حەیدەر و سنەوبەری بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەست پێ کردووە و لە پاشا داوای لێبووردن و بەخششی لە خوای تاق و تەنیا کردووە و دەڵێ:

ئـی بەنـدەی زەلیل عـاسی ڕووسـیـا
جـەدین ڕوسـووم مـەکـەرم جـیـا
ئەر سـەد کە عـاسی هەم شـەرمسـارم
گـونـای فـراوان بیـیـەن وە بارم
هەر چێ تۆ فـەرمـات بەجـا ناوەردم
فـرێ تەرک قـەوڵ کـەلامت کـەردم
هیـچ حـەقم نەکـەرد سـوا جـە ناحـەق
تـا واتن پەنەدم کـافـر مـوتڵـەق
بەکـافـری وێم کـەردەنم ئـیـقـرار
کـەرەمـدار تۆنی کـەرەم بێ شـمـار
تۆ جـە کـافـران فـرێ ویەردی
هەم چەنی خاسان مەرحەمەت کەردی

ڕاز دەروونم وەنەت عەیانەت
چ حاجەت وە شەرح واتەی بەیانەن
بەڵام ئیستدعای بەندە کەمینە
هەر ئێدەن جەلات ئەی بێ قەرینە
گونای ویەردەی ئی بەندەی کەمتەر
عەفووم کەربەزات پاک پێغەمبەر
عەفو کەر گونای عاسیی شەرمسار
ئومێدم بەتۆن سرپۆش سەتار
فیعل شەیتانی نەزاتم دوور بۆ
سەرچەشمەی زەینم دایم پڕنوور بۆ
ئەگەر چ ئایەی (قالوابلا) هەن
بەئەمر قودرەت وەنەم گەواهەن
ئەر بەلا واتم ئەر واتم نەعەم
کول بەڕەزای تۆن قادر ئەعزەم
هەم بەڕەزای وێت جەنەعەم دوورم
پەی حەرف بەلا حەل زەروورم
بەی عەقڵ نوقسان ئەوەندەم زانا
دوورم جە نەعەم من بەڵام وانا
هەرچی ڕەزات بۆ جەکێ مەپرسی
هەم ڕەزای وێتەن جە کێ مەترسی
کێیەن سوای وێت کان سەخا بۆ
کێ بەخشۆ گونا کان ڕجا بۆ
هەر تۆنی مەعبوود ئەزەڵ تا ئەبەد
هەر تۆ مەناسۆن وە کێمەن مەدەد
بیاوە بەداد بەندەی شەرمسار
کەرمدار تۆنی حەیی جیهاندار
بویەر جە تەقسیر گونای ویەردەم
گونای بێ شمار چەنی نەکەردەم

وەلحـاسڵ هەرچی سـەلای تۆ تێشـەن
بەندە فـەرمـانم سـەلای من چێشـەن
دووەم ئیلتـجـای بەندەی خـەتاکـار
ئێـدەن نەدەرگـات کـەرەم بێ شـمـار
تا باقـیـی حـەیات تا وادەی تەسلیم
دوور بۆ جە وەسـواس شـەیتان رەجیم
قەترەی جە رەحمەت دەریای گران یار وزەی نەدەروون (غەریب) شەرمسار

واتە: خـوایا هـەرچەندە کـە من گـوناهـکار و شـەرمـەزارم و فـەرمـانەکـانی تۆم بەجێ نەهێناوە، خۆت ڕازی دەروونم دەزانی و داوات لێ دەکەم کە بمبەخشی و لێم ببووری و لە ئەهریمەن دوورم خەیتەوە و سەرچاوەی زەینم ڕوون کەیتەوە، من لە ڕۆژی بەرینەوە بەڵێنم دا کە لە ڕێی تۆوە بڕۆم، بەڵام تووشی گوناهبووم و لە ڕێی ڕاستی تۆ هەڵخلیسکام، بەڵام ئەوە دەزانم کە تۆ بەخشندەیت و منیش هەر تۆ دەناسم و دەسا بگەرە فریام و لە تاوان و گـونام چاوپۆشی بکەو ئیـتـر ئەوە بەدەست خـۆتە، تکای دووەمم ئەوەیە کـە تا مـاوم لە ئەهریمەن دوورم خەیتەوە و دڵم بەئاوی دەریای بەزەییی خۆت پاک و خاوێن کەیتەوە.

چیرۆکی حەیدەر و سنەوبەر ڕووداوی ئەوینی کوڕ و کیژێکی کورد و کشمیرییە، بەناوی حەیدەر و سنەوبەر بەپێی ئەو چیرۆکە حەیدەر لەگەڵ هەندێ لە سەرداران و سەربازانیدا دەڕواتە شکار و لەڕێدا ئەوانی لێ ون دەبێ و لە پڕ خێـوەتێک لە دوورەوە دەبینێ و خـۆی دەگەیەنێتە ئەو خێوەتە و تەماشا دەکا کیژێکی شۆخوشەنگی بەناوی سنەوبەر تێدایە سنەوبەر کە ئەو دەبینێ خێرا باروبنەی دەپێچێتەوە و لەگەڵ کەنیزەکەیدا کە هومەیلای ناو دەبێ دەکەوێتە ڕێ و حەیدەر بەگیش دەکەوێتە شوێنی و ئەویش بەشمشێر بریندار دەکا و بەجێی دێڵێ، بەڵام لەڕێدا پەشیمان دەبێتەوە و کەنیزەکەی دەنێرێتە لای کە برینەکانی ببەستێ. لە پاشا حەیدەر بەگ دەگەڕێتەوە و دەڕواتە لای پاشا و کارەساتەکەی بۆ دەگێڕێتەوە و پادشاش هەندێ زێڕی پێ دەدا تا بەشوێن دڵخوازەکەیدا بڕوا. سنەوبەریش کە کچی یەکێ لە میرەکانی کشمیر بوو، هەموو ساڵێ بـۆ دۆزینەوەی گیاگەلی دەرمانیی هاتووەتە کوردستان تا ڕووەکەکان بۆ دەردی دەردەداران بەکار ببا سنەوبەر لەپاش بریندارکردنی حەیدەر بەگ بەرەو کشمیر دەکەوێتە ڕێ، بەڵام ئەویش دڵی دەچێ لە حەیدەر بەگ و لە ئاگری ئەوینی ئەودا دەسووتێ کە باوکی بەمە دەزانێ بەزۆر مارەی دەکا بۆ ئامۆزاکەی، بەڵام سنەوبەر ئەمەی پێ ناخۆش دەبێ. حەیدەر بەگ بەرەو کشمیر کەوتە ڕێ تا گەیشتە شارێکی گەورە و سەیری کرد شایی و زەماوەنە و جڵەوی ئەسپەکەی بەرەڵاکرد

و ئەسپەکە ئەوی بردە بەر ماڵی پیرەژنێک و لە ئەسپەکەی دابەزی و بووە مێوانی پیرەژنەکە و هۆی ئاهەنگ و شاییی خەڵکی شارەکەی لە پیرەژنەکە پرسی، پیرەژنەکە وتی: کچی میری ئەم شارە کە تازە لە کوردستانەوە هاتووەتەوە بۆ ئامۆزاکەی خۆی مارە براوە و ئەم شایلۆغانەیان بۆ ئەو پێک هێناوە. حەیدەر بەگ لە پیرەژنەکە زۆر پاڕایەوە کە کارێکی بۆ بکاو بیباتە لای سنەوبەر و چاوی پێ بکەوێ پیرەژنەکەش دەستێ جلوبەرگی ژنانەی بۆ هێنا و کردییە بەری و بردییە ئەندەروونی سنەوبەر و لە گۆشەیەکدا خۆی شاردەوە و لەم کاتەدا لەپڕ ئامۆزاکەی سنەوبەر هات و لەپڕ شەپە زللەیەکی دا لە سنەوبەر و هەندێ قسەی ناشیرین و خراپیشی پێ کرد. سنەوبەریش ئاخێکی هەڵکێشا و لەپڕ حەیدەر بەگ خۆی دەرخست و بەشمشێر ئامۆزاکەی کوشت و دەستی سنەوبەری گرت لەناو شار دەری کرد و هێنایەوە کوردستان و ئەوسا مارەی بڕی و حەوت شەو و حەوت ڕۆژ بووە شایلۆغان و ئاهەنگ و شایی. جا غەریب باسی ئەو شایی و ئاهەنگ و زەماوەندەمان بۆ دەکا کە مەگەر هەر خۆی توانیبێتی باسی ئەو شایلۆغانەمان بۆ بکا، وەکو دەڵێ:

چل ڕۆ چراخان کریا کوردستان
جە یومن ئیقباڵ شای والا مەکان

سەدای سەنج ساز ناڵەی کەڕەنا
مەنشت وە گەردوون وە چەرخ مینا

سەدای سەمتووران چەنگ جەقانە
ڕەقس ڕەقسان شەیدای زەمانە

ناڵەی مووکەشان، بەربەت چەنی روود
سەوت وەشخوانان چوون نەغمەی داود

عیشوەی ساقییان جەمین قورس نوور
مەگێلان چەنی پیاڵەی بلوور

کاکۆڵ چەنی زوڵف چین وەردەن چین چین
ئەفشان کەردەبین نەپای عەرەقچین

وە هەر کەس مەدان جورعەی جام مەی
باقی نەمەند هۆش کەس بەکام وەی

سەرداران سورور جەبادەی شادی
ڕەعیەت جەخۆف چراغ ئازادی

یەگـشـت پەی ئەســاس شــادیی سنـەوبەر
پەی عـــەیش نشـــات شــێـــر دلاوەر

واتە: بۆ زەمـاوەندی حـەیدەر و سنەوبەر چل ڕۆژ کـوردسـتـان بووە چراخـان، وە دەنگی ساز و ناڵەی کەڕەنا دەچووە ئەوپەڕی چەرخی گەردوون، بەدەم دەنگی سەمتوور و چەنگ و چەغـانەوە سـەمـاکـەران سـەمـایان دەکـرد و چاوەشـانیش دەیان دا لـە بەربەت و ڕوود، وە گـۆرانیبـێـژان و چەرگەران وەکـو نەوای داود دەیانچـریکاند و چریکەیان بۆ خـەڵک دەوت، مـەیگێران بەناز و لەنجـەوە پیاڵەی مـەی و بادەیان بەناو خـەڵکدا دەگێڕا، وە بەهەر کەسێک قـومـێک بادەیان بدایە، هەسـت و هۆشـیـان دەبرد، سـەردارەکـان بەهۆی ئەم شـایی و گۆبەندەوە لەو پەڕی شـادییەوە بوون و وەرزیرانیش لەوپەڕی ئازادییەوە هەڵدەپەڕین، ئەمانە هەمووی بۆ شایی و خۆشی سنەوبەر پێک هێنرابوو.

سەرچاوەکان

١- کۆمەڵە هۆنراوەکانی غەریب کە لە ساڵی ١٣٦٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- حەیدەر و سنەوبەر - هۆنراوی غەریب کە لە ساڵی ١٣٦٩ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- تەلای دەستەو شار - نووسراوەی سەدیق بۆرەکەیی- تیکانتەپە، ١٣٤٦.

میرزا خانی هەرسینی

١٣٠٠-١٣٦٠

ئەم هۆنـەرەمـان ناوی عـەلی خـان و کـوڕی نیـعـمـەتوڵڵای مـوکـری و نازنـاوی هۆنراوی (خـانی) بووە، وە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەسـتمـان لە سـاڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە دێی بارەگنەی هەرسـین لە دایک بووە و هـەر لەوێشـدا پێ گـەیشـتـووە. لە منداڵیدا خـەریکی خوێندن بووە و لە پاشـا باوکی مامۆسـتای تایبەتی بۆ گرتووە و لە لای ئـەو فێری زمـان و وێژەی فـارسـی و عـەرەبی وەخـەت خـۆشی بووە و لە پاشـا هاتوچۆی حوجـرەی فـەقـێـیانی کـردووە و سـەرێکـیشی داوە لە کـرمـاشـان و مـاوەیەکـیش لەوێدا خـوێندوویەتی و پاشـان گـەڕاوەتـەوە بۆ زێد و مــەڵبـەندەکـەی خـۆی و لە هـەڵسـووڕاندنی کـاروباری دێیـەکـەیاندا یارمەتیی باوکی داوە، کە باوکیشی مردووە هەمـووی ئەو کارانە کەوتووەتە ئەستۆی خۆی و لە ئاخـر و ئۆخـری تـەمـەنـیـدا چووەتە لای نەوەکـانی لە هـەرسین و سـەر ئەنجـام لە سـاڵی ١٣٦٠ لە تەمـەنی شـەست سـاڵیـدا کـۆچی دوایـیی کـردووە و بەپێی ئەسـپـاردەی خـۆی لە گۆڕستانی ئیمام زادە مەهدی نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ:

که میرزا خانی هەرسینی یەکێ لە پیاوە ناودارەکانی خواناس و پارێزگاری دێی بارەگنەی هەرسین بوو وە لە بەخشندەیی و جوامێریدا بێ وێنە بوو، وە لە وێژەی فارسی و عەرەبی و کوردیدا دەستێکی بەرز و بالای هەبووە و گەلێ یادداشتی سەبارەت بەهۆنەران نووسیوە و لە تەمەنی شەست ساڵیدا لە ساڵی هەزار و سێ سەد و شەستی کۆچی لە هەرسیندا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

ئەم هۆنەرە لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و بالای هەبووە، وە زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرانی کورد بەسەربردووە و هەر لە تافی جوانیدا خێی داوەتە خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد وەکو: ئەڵماس خانی کەلهوڕ و ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی و میرزا شەفێع و خانای قوبادی و گەلێ حەزیشی لە چیرۆکگەلی کوردی وەکو: خورشید و خاوەر و شیرین و فەرهاد و خەسرەو هۆنراویان لێ وەرگرێ.

بەم جۆرە ئەم هۆنەرەمان دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە و (خانی) دەکاتە نازناوی هۆنراوی و هەندێ جاریش نازناوی خۆی بەکەربەلایی لە هۆنراودا هێناوە.

میرزا عەلی خان لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەلایەتی وە لە هۆنینەوەی ئەو چەشنە هۆنراوانەدا سەرکەوتووە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

خانی هات نەجۆش، خانی هات نەجۆش
چەشمەی مەداحیم هەنی هات نەجۆش
گەر چەنینم بێ دیدە و بێ گۆش
لاکن مەئذوونم هەر چێ مووشین بۆش
ئەوەڵ حەمد حەق نەعت پێغەمبەر
تەوسیف والای کونەندەی خەیبەر
شێر کردگار ئەمیر سەفدەر
ئەبوو لەعسوومین ئەولیای سەرور
هادی هیدایەت بیابان غەی
زەورەق نەجات مەعاسی پەی پەی
ستوون سەماء خودای کولل شەی
لەنگەر هەفت ئەرز لایەمووت حەی
من عەبد ئەسیم کار ژدەست ڕەفتە
ئەعزاء ژ ئەدای عیبارەت کەفتە

له وای غـەفـڵـەت چەریدە و خـەفـتـە
مـەغـروور بەردەوام عـومـردوو هەفـتـە
لاکـن ڕۆژێ بـێ ڕۆژگـــــار نـەوی
جـوز ڕۆژ ئـافـەرین هیچ پڕ کـارنەوی
ز ســەمـاء ژ ئەرز هیچ ئاســار نەوی
نەوعێ ژ ئەشـیـاء بەرقـەرار نەوی
حـێسنێ بنا کـەرد ڕەحـیم ڕەحـمـان
مـوعـەمماش کـەردەن وە دارولئـەمـان
حـسـن ولایەت ئەو (حـصـن) یەزدان
داخڵ کەرد وە(حصن) جوملەی شێعەیان
ئومـێدم وەو کـەس من خلقـەت کـەردەن
داخـڵـم وە (حـصـن) ولایـەت کــەردەن
گـەر چە عـوسـیـانم جـە حـەد ویەردەن
سـزام هـەریەسـه تا وەقت مـەردەن
ئەر من وجـوودم هیچ نەویا مـەوجـوود
نەجوود مەعلووم بی ئەسڵەن نەذی جوود
یارەب، یا غـەفـوور، ڕەحـمـان ڕەحـیم
فـەزڵت بـبـەخـشـۆ گـوناه عـەزیم
ئـەگــەر تۆ نـەویت بـەنـگـەهـدارم
ژبـەدان بـەدتـەر مـەبۆ کـردارم
حـەدیس سـەحـیح فـەرمـوودەی ئیمـام
شناوام وەخـتێ قـەڵەم بی ئارام
دۆست دۆسـتـمـان ئەهل بەهەشـتـەن
فـارغ ژ جـەحـیم عـەزاب زشـتـەن
تەکـیـەی ئومـێدم بەهەشـت وَ چارەن
لـوتـف چـاردەتـەن وەنـەم دیـارەن
یارەب وە ڕەندان دەست مـەیخـانەت
وەعـەشق عـوشـشـاق مـات دێوانەت

وەخوون عاشق شەهیدان ڕات
سوجدەی عابدان وەخاک دەرگات

بەعلیمیی عیلم هەم عاملانت
بەحەلیمیی حلم هەم حاملانت

بەشەوبێداران عەشق تۆ جۆیا
ژ تولْمات شەو وە لەیل دوجا

ئەفعالم تەمام هەم ڕەدوبەدەن
ڕاگەی ئومێدم دشوار و سەدەن

نەتورک، نەعەرەب نەکورد، نە فارسم
نوقتەی بێ وجوود خودا نەشناسم

نەزاهد زوهد سەحیح ئەفعالم
نەمودەڕس، دەرس قیل و قالم

نە فەقیر فەقر نەفەقیر نان
نەغەنیی دەوڵەت غەنیی نەعوسیان

نە عەیبادەتکار نە ڕۆژە دارم
نە ژ موسلمین دەست وەکردارم

نە ڕەند خەراب مەست مەیخانە
عاشقان عەشق یەکتای یەگانە

نە چۆڵگەرد ڕا جۆیای یارم
نەچوون موجتەهد ئیجتهاد دارم

نەدیدە ڕۆشن جەماڵ یارم
مەقبووڵ و سەحیح کارو کردارم

قەلبم وە حوجب دنیا گرفتار
ژی ئەفعالانە منم شەرمسار

هیچ کەسێ چوون من ڕووسیا نییەن
شەرمەندەی ئەفعال ژەی دنیانییەن

واتە: خانی دڵی هاتە کوڵ، سەرەتا بەناوی خوا و پاشان خەریکی ستایشی پێغەمبەر و شێری کردکار عەلی دەبێ، واتە ئەو کەسەی کە بەلەمی ڕزگارییە و دەبێتە تکاکارمان لە

ڕۆژی پەسلاندا، من بەندەیەکی گوناهکارم و لە شیو و دۆڵی نافەرمانیدا تلاومەتەوە، خوای مەزن هەر لە ڕۆژی بەرینەوە قەلایەکی دروست کرد کە ئەو قەلایەش قەلای ویلایەتە و هەمووی شێعەکانی بردە ناو ئەو قەلایە، منیش ئومێدم بەخوایە کە بمباتە ناو ئەو قەلایە، گەرچی گوناهم لە ئەژمار بەدەرە، وە بەپێی ئەم فەرمایشتە کە دەفەرمووێ: دۆستی دۆستمان دەچێتە بەهەشت، منیش ئومێدم بەدوانزە ئیمامە خوایا سوێندت دەدەمە ڕەندانی مەستی مەیخانە، وە بەخوێنی کوژراوانی ڕێی خوا و کڕنۆشی خواناسان و بەشەوبێدارانی خواناسی کە ڕێی ڕاستم پێ پیشان بدەی، چونکە من گیرۆدەی ئەم جیهانە بووم و لە دەست دەرچووم و دەزانم کە کەس وەکو من ڕووڕەش نییەو شەرمەزاری بارەگای تۆ نییە.

خانی لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ:

موفارەقەت سەخت، موفارەقەت سەخت
دەرد نیەن وێنەی موفارەقەت سەخت
هیجران ئەو یار تازە بەربەست ڕەخت
مەخسووس پەی کەسێ هەرچوون من بەدبەخت
وە تۆفیق حەق وە ڕەنج گیانی
تا پەیدا کەردم دۆست ڕۆحانی
موددەتێ وەشەهد مۆبەت وە هەم دەم
قەزا و قەدەر مەدەرۆش وە هەم
هەی هاوار ژەی بەخت دڵگیریمەوە
ژەی غەریب کەفتەی ئەسیریمەوە
دوورکەفتم کەردەن دەهربێ ئەمان
ژ خدمەت عەزیز، خان کەمەرخان
ئاتەش گیر بییەن دڵەی پڕ دەردەم
ڕووبەر نمارۆ ڕوخسارەی زەردم
فەرموودەی شەریف شاه مەردا نەن
یار موفارەق خەیلێ گرانەن
هەم ژ دیوانەن حەدیس ئەو شا
پەرێ ئۆمەتان تا ببۆن ئاگا
دنیا جای زەحمەت فراق و دەردەن
کەسێ نەی دنیا دڵ خوەش نەکەردەن

واتە: هیچ دەردێک ناگاتە دەردی دووری، بەتایبەت یارێک کە کۆچی دوایی بکا، بەتایبەت بۆ منی بەدبەخت زۆر سەختە من ئەو دۆستەمە هەر لە زووەوە دەناسی و دڵم پێ دابوو، وە خۆشم دەویست وە لە هەنگوێنی دۆستی ئەو چەشکەم دەکرد، کەچی چارەنووس ئەوی لە من جیا کردەوە بۆ ئەوەی پاشماوەی ژیانم بەدەرد و ڕەنج و پەژارە ببەمە سەر و ئیتر ڕوومەتی ئەو دۆستە خۆشەویستە نەبینم، بەڵێ جیهان جێی ئەرک و ڕەنج و ناخۆشییە و، کەسێک لەم جیهانە دڵخۆش نییە.

سەرچاوەکان

١- حدیقه سلطانی - تالیف: محمد علی سلطانی- تهران، ١٣٦٤.
٢- دیوانی میرزا خانی هەرسینی کە لە ساڵی ١٣٦٣ی کۆچیدا نووسراوە.

عینایەتی هیدایەتی

١٣٠١ -١٣٧٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عینایەت و کوڕی هیدایەتی پاوەییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠١ی کۆچی لە پاوەدا لە دایک بووە هەر لە منداڵی لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەک لە چۆڕ بووە و چەند ساڵێکیش لە بیارە بووە و سەرئەنجام لە سنەدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ پاوە و لەپاش ماوەیەک بەماڵەوە باری کردووەتە دێی (کەڵێ)ی جوانڕۆ و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٧٦ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

عینایەت بەئاقەی عنایەتیش ناسراوە و بەیەکێ لە هۆنەرانی ئازادیخوازی کورد دێتە ژمار، ئەو لەگەڵ بەگزادەکانی جوانڕۆدا بۆ ماوەی دە ساڵ لە زیندانی ئەسفەهاندا بووە، بەڵام لەو هۆنراوانەی کە لە زیندانا هۆنیویەتەوە شتێک نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە و هۆنراوەکانیشی بەتەواوی کۆنەکراوەتەوە و لە ناو خەڵکدا دەم بەدەم دەگێڕنەوە.

عینایەت لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئاینین.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

ناگـــا نەو دەمـــدا بـی وە واوەیلا
وێنەی واقـــعـــەی دەشت کـــەربەلا

مـــەواتن ســـەردار ســـام ســـەنگینم ڕۆ
بـابۆی فـــــــەرزەنـدان نـازەنـیـنـم ڕۆ
ئەســـپـــان تازی وەجـــا مـــەندەت بام
نۆکـــــــەران وێڵ پـەراکـــــــەندەت بام
نـاگـــا نـەو دەمـــدا ســـــەردار ئەکـــرەم
ڕەئیس و نـەجیب شـەخس موحـتـەرەم
چـەنـدێ نـەدەوران دنـیـــــــــا ویـەردە
پەنـای شـــەرافـــەت ســـپـــەهبـــود بەردە
وارد بـی نـەودەم وە دەست بـەســـــتــــــە
مـــانیـــا و مـــەفلووک ژادیا و خـــەســـتـە
ســـەفـــا و ســـەلامێ جـــە مـــابەین ویەرد
شـەرح حـاڵ وێش وەی تـەورتەمـام کەرد
واتـــش ئـــازیـــزان یـــاران دێـــریـــن
هەر جـــە مـــەریوان تا قـــەســـر شـــیـــرین
یەکـــســـەر وەی دەردە گـــرفـــتـــار بییـــەن
ئابڕوو و شـەرافـەت جـەدەس بەرشییـەن
کـــــــــەس نمـەزانـۆ حـــــــاڵ زارمـــــــــا
کـــــــەس نمـەزانـۆ ڕای مـــــــەزارمـــــــان
کـــەس نمـەزانۆ پـەی چێش وەی تەورەن
یـاکـــار فـــەڵەک هـەر زوڵم و جـــەورەن

واتە لەو ســـەردەمـــەدا لە پڕ بووە واوەیلا، وەکـــو ڕووداو و کـــارەســـاتـی دەشـــتـی کـــەربەلا، دەیانووت: سـەرداری سـامـی سـەنگینم ڕۆ، باوکی مـنداڵانی نازەنیم ڕۆ، قـوربانی ئـەسـپانی ڕەسـەنی لە شـوێن بەجێ مـاوت بم، بەقـوربـانـی نۆکەرانی پرش و بڵاوت بم، لە پڕ سـەردار و سـەرۆکی بەڕێز بـەدەسـتـی بەسـتـەوە هاتە ناوەوە و دیاربوو کـە زۆر شـەکـەت و مـاندوو خـەمباره، سڵاوی کرد و ڕووداوی خـۆی گێڕایـەوە و وتی ئەی یاران! هـەر لە مـەریوانەوە تا قـەسـری شـیـرین هـەمـوو بەم دەردە گـرفـتـار بوون، ئابڕوومـان لە دەست دەرچوو، کـەسێ نازانێ حـاڵمان چۆنە، کەسێک نازانێ ئەم کارانە لەبەرچییەو ئەم زۆر و سـتـەمە بۆ چییە، یا هـەر چەرخی گەردوون ستەمکارە و ستەممان لێ دەکات.

بۆمـان دەرنەکـەوت کـە هۆنـەر ئەم هۆنراوانەی لەبەرچی هۆنیـوەتەوە و مـەبەسـتی لە هۆنینەوەی چ بووە و ئەو سەرۆکە کە بەدەسـتی بەسـتوو هـاتووەتە ناوەوە و خەڵک لایان وا بووە مردووە کێ بووە؟.

ئەمـەش پارچە هەڵبـەسـتێکی تری ئەم هـۆنەرە کە لە وەڵامی حـەمـە بەگی ڕۆسـتـەمیـدا هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

دۆسـەکـەی گـیـانی ڕۆسـتـەمی نەژاد
نـامـەی شـەریفت خـەمـان دا وەباد
ئەشـعـار مـەربـووت مـەعـدەن شـوعـوور
سـەیقـەل کـریابێ بەوێنەی بلوور
مـناجـات خـاس دڵ پەسـەندیدە
وانـام و سـاوام وە هـەر دوو دیدە
ئاهەنگ ئەشـعـار فـەرد وێت وەندم
جە دوڕ ئەفشـانیت مـن حـەیران مـەندم
ئەشـعـارت جـەلام وێنەی شـەکـەرەن
من جـە واتەی وێم قـەلبم پەکـەرەن
حـەیفەن قـاتی بۆ ئەو شـیـرین وەی تەڵخ
ئەو ئاوسـافـەن ئێـد لەجـەن هەم بەڵخ
ئەو دانەی گـەوهەر ئێ دسـەنگ خـاران
ئەو پارچەی حـەریر ئێـد کـۆنەی شـاران
ئەو خشت میـعـمـار باش ئۆسـای یەمەن
ئێـد کـەلاوە کـۆن گڵ و خـاک وەشـەن
فـعلەن ئەسـاسـەی تەحـریرم نیـیـەن
پەی سـەبتش ئایر نەقـەلبم شـیـیـەن
نـیگاش مـەدارۆ تا دەرجش کـەروون
هەروەخت وەسـیلەش وەدەست باوەروون
قـاتی پاتی بۆ خـاس چەنی خـراو
تا بۆ وەشـەربەت شـەکـەر چەنی ئاو
یادگـارییـەن پەی کـەسێ مـانۆ
شـایەد درووەێ پەیمان بکیـانۆ

وەسـیلەش فـەوری حـازر بێ باری
دەرج کـەردم نەفـەوق پەی یادگـاری
ئیـزهـار مـەئیـووس کـەم سـەوادی وێت
پەی عـیلم و تەحـسیل نامـورادیی وێت
کـەر دەبیت وە لام منیـچ هـەر بەدەرد
جەکول کەس بەتەر گوم نام و ڕەنگ زەرد
دمـای پەنجا سـاڵ ڕەنج و کـەردەی وێم
ئیـسـتـە سـابتـەن مـەعلووم بییـەن لێم
هەر چێـوم کـەردەن کـول پەشـیـمـانم
هـەریـەک دەردێوەن وە ڕووی زامــانم
ئینە کـول باعس بێ ئیـتـلاعـیـەن
جـە فـەزڵ و دانش کـەم مـەتاعـیـەن
بێ عـیلم و سـەودا جـە نادا نیـیـەن
عـاقڵ کـەی کـارش پەشـیـمـانیـەن
بەڵام عـەزیزم تەقـسـیـرمـان نیـیـەن
مـەحـەل مـوحـەقـەر تەنگ و وردیـیـەن
مەدرەسـەی عولووم عەقڵ و فام و بەخت
یا پـەنـای دیوار یا سـایـەی درەخت
فـەیلەسـووف عـەقڵ کـان مـەعـریفـەت
ڕەواج دەهەندەی عـیلم و شـەریعـەت
ئەورۆ نیـشـانەی دەر وەدەرمـان بێ
مـەلا عـەلی مـوراد تەعلیم دەرمـان بێ
ئەو ئێـمـەش یاو ناوەی پایەی بوڵەند
(شـیخ الازهر) بێ ئەو پیـر دڵمـەند

واتە: ئەی دۆستی خۆشەویستم! نامەکەت گەیشتە دەستمَ و نامە سەر چاوەکانمەوە، بەڕاستی هۆنراوەکانت زۆر جوان و شیرین و گەلێ وشەی جوان و ڕەنگینت تیا بەکار بردووە، بەڵام من ئێستا کە تەمەنم گەیشتووەتە پەنجا ساڵ و لە کردەوەی خۆم زۆر پەشیمانم ئەمەش هۆی نادانییە و ئەوە دەگەیێنێ کە بەهرەیەکم لە زانست بەدەست

نەهێناوە و سووچیشم نییە و گەلێ ئاوارە و دەربەدەر بووم.

سەرچاوەکان
١- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٣٥٢ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعینایەتی هیدایەتی.

سەی حەبیبی ڕەوانسەری

١٣٠٢ - ١٣٨٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەبیبوڵڵا و کوڕی سەی حەسەنی باینچۆییە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٢ی کۆچی لە دێی تەپەڵەری ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەکیش لە باینچۆ بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا بەهۆی ئازادیخوازییەوە گیراوە و تا ماوەی دە ساڵ لە بەندیخانەی ئەسپەهاندا بووە و ئەوسا ئازاد کراوە و چووەتە زێدەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە تا لە ساڵی ١٣٨٥ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا لە کرماشان کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی ڕوانسەردا نێژراوە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی) سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: خوالێخۆشبوو حەبیبوڵڵا کە دایکی لە سەیدەکانی لۆن و باوکی لە سەیدەکانی باینچۆیە لە دێی تەپەلەر پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ڕووداوی گرفتاریی سەرۆکانی هۆزەکانی کورد لە ساڵی هەزار و سێ سەد و دەی هەتاویدا بەدیل گیراوە و بۆ ماوەی دە ساڵ لە زیندانی ئەسپەهاندا لە بەنددا بووە و ئەوسا لە ساڵی هەزار و سێ سەد و بیستدا ئازاد کراوە، وە لە دوای ئازادبوون ڕۆیشتووەتەوە دێیەکەی خۆی و خەریکی کشتوکاڵ بووە، وە لە باخەوانی و هەڵپاچینی دار و درەختدا پسپۆڕ بوو، وە خوو و خدەیەکی چاکی هەبوو و زۆر حەزی لە خواناسی دەکرد و لەگەڵ زۆربەی زانایان و وێژەوانان و هۆنەراندا کۆ دەبووەوە و لە ڕاستەقینەدا پیاوێکی زانا و تێگەیشتوو بوو، هۆنراوی جوان شی دەکردەوە، هەروەها لە سواری و تیرئەندازیدا بێ وێنە بوو، وە حەزی لە خوێندنەوەی پەڕاوی وێژەیی و مێژوو و جوغرافیا دەکرد، وە زۆربەی هۆنراوەکانی لە بەندیخانەدا هۆنیوەتەوە.

سەی حەبیب بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای

هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئاینی، ستایشی سروشت.

ئەمەش هەندێ لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

شـەمـاڵ دەخـیلەن قـاسـیـدمـان نیـەن
عـــەرزەی زەلیـــلان هـەر بەتۆ بیـــەن
جـەی وەرتر هـەر کـەس مـەبیـا گـرفـتـار
هانـاش بەتۆبێ پـەیک خــوەش ڕەفــتــار
تۆ بەنـا و مـــــەلجـــــەء دەردە دارانـی
واســـیـــتـــەی وســـووڵ بـەین یارانـی
قـاسـد بیت جـە بەین مـەجنوون ولەیلێ
عەرزەی قـەیس یا وەنای فـەراوان خـەیلێ
جــە ڕۆژ ئەزەڵ تا وە ڕۆی مــەحـشــەر
هیچ کـەس چون ئێمـەش نەیاوان بەسـەر
شــــیــــرین ســـــواران دەس و دڵ تەیار
شــیــرین بەزم و ڕەزم ڕۆژ هەی ســـوار
گـشت پەروەردەی ناز هیـجـران نەدیدە
بێ خـەم چون ئاهووی جـەگـەڵ ڕەمـیـدە
نـاکــــاو نـاغـــــافڵ بین وە دامــــــەوە
ئاوارەی وەتـەن وە ســــــەد زامــــــەوە
ئای جـە نـاڵەی تاڵ بلـێـســـەی دەروون
فـەریاد جـە حـەسـرەت دڵەی پڕ جـەهوون
گــشـت وە بار لێــو زام ســـەخــتــەوە
دڵ پڕ جـە نـەفـرین کـەجـیـی بەخـتـەوە
گـــشت دەس وە پارەی زام جـــەرگـــەوە
تەقـــەلای بێ ســـوود وە دەس مـــەرگـەوە
ئای جـە قرچەی زام ناسـۆر کەفتەمـان
ڕەنج چەنـد ســالەی وەباد ڕەفـــتـــەمــان
جـە جـەفـای گـەردوون ڕەنج بەدکـاران
مــــــەر خـــــالق زانـۆ چۆنمان ویـاران

های هانا شەماڵ عەرسەمان تەنگەن
پای قاسد وەلای فەریاد ڕەس لەنگەن
بۆ نەڕاگەی حەق شەماڵ ڕەهبەر
هەر چەند زەحمەتەن مدارا مەکەر
عەرز ئی جەرگەی جگەر هوونینە
ببەر وە قاپی شاه مەدینە
عەرزمان وەلای کەس نەدارۆ ئەثەر
مەگەر نەدەرگای شای خەیرولبەشەر
دمای خاکبۆسی بارگای ئەعزەم
فەخر کاینات ڕەسووڵ خاتەم
سەرکەردە و سالار گشت ئەنبیاهان
ئەشرەف مەخلووقات پادشای شاهان
دادڕەس دوو عالەم فورستادەی حەق
بەرگوزیدەی زات پادشای موتڵەق
عەرزەی زەلیلی جەرگەی بێ تاوان
گیر وەردەی توهمەت دەروون سیاوان
شەرح حاڵمان وە سۆز دەروون
یەکیەک بەیان کەر تۆ ذات بێچوون
عەرز کەر یا ڕەسووڵ پادشای ئەکبەر
پەنای ئۆمەتان جەسارای مەحشەر
جەمع مەحبووسین حەبس ئەسفەهان
ئیرادەی تەقدیر پادشای سوبحان
ئومێدشان جەلای مەخلووقات بڕیان
پەردەی سەبرشان هەزار جار دڕیان
جە قاپیی قادر تاک تەنیای فەرد
تۆشان وە شەفیع گوناشان ئاوەرد
ئەر سەد گونابار غەرق عوسیانن
چەمبەڕای ئومێد عەفوو سوبحانن

ئیســـــه چەمـــەڕای ڕەحـم خــــاس توون
ئوفــتـــادەی مـــەینەت زەبوونەن زەبوون
بە حـاجـەت قـوربت نەدەرگـای ئەكـبـەر
نەجاتشـان جـەحـەبس ئەسفـەهان بدەر
كــافــر نەوینۆ حــاڵ جــەســتــەشــان
بۆی قـرچەی كـەواو دڵەی خـەستـەشـان
وێنەی زەمـزەمـــەی دیوان مـــەحـشـــەر
بەزەییت بۆ پێـشـــان یا شـــاه ســەروەر

واتە: ئەی شــەمــاڵ! تۆ پشت و پەنای دەردەداران و هەژارانی، نێـراوی نێـوان لـەیلا و مـەجنوون بوویت و هەر لە ڕۆژی بەرینەوە هیچ كـەسێ وەكو من گرفتـار و گیرۆدەی دەرد و ڕەنج نەبووە، لەناكاو كەوتینە داو و لە زێدو مەڵبەند ئاوارە و دەربەدەر بووین، ئێسـتا لێوم باری گرتووە و دڵم پڕ لە خەم و پەژارەیە و، ڕەنج و ئەركی چەند ساڵەم چووە با و ئێستا لە بەندیخـانەدا بەندكراوم، ئەی شـەمـاڵ دەسـا زووكـە سكاڵای من ببە بۆ لای پێـغـەمـبـەری گەورەی ئیسـلام و سەرەتا بچۆ مەدینە و خاكی دەوری بارگاكەی ماچ كەرەوە، بچۆرە لای هەڵبژێرراوی خوای تاق و تەنیا و چۆنییەتیی گرفتاربوونی من و هاوەڵانمی پێ بڵێ و بڵێ: ئەی پێغەمبەر تۆ پشت و پەنای ئۆمەتانی و ئومێد و هیوایان بڕاوە و دەستە و دامێنی تۆ بوون و پەردەی ئارامـیـەتـیـان بڕاوە و داوای تكا لە تۆ دەكـەن و چاوەڕوانی بەخـشش و بەزەیی خـوای تاق و تەنیـان، بەڵكو لە بەندیخـانەی ئەسپەهان ڕزگاریان بێ و ئازاد بكرێن، چونكە دڵیان زۆر پەشێوە و وەقرە و ئارامیان نەماوە.

ئەم هۆنراوانە بەشێكن لە چەكامەیەك كە سەی حەبیب لە پاش دە ساڵ بەند چۆنییەتیی حاڵی خۆی لەو چەكامەدا دەردەبڕێ و لەم هۆنراوانە وا دەردەكەوێ كە هۆی بەندبوونی ئەو و هاوەڵانی ئازادیخوازی بووە كە لە بەرابەری ڕژێمی ستەمكاری پادشـایەتیدا ڕاپەڕیون و پاشـان لە لایەن كاربەدەسـتـانی ڕژێمەوە گیـراون. وادیارە لە زینداندا زۆر ڕەنج و دەرد و سەختڵەتی دیوە.

زۆربەی هۆنراوەكانی سەی حەبیب پڕە لە سكاڵا و گازندە و ناڵە كە دیارە لە بەندیخانەی ئەسـپـەهـاندا زۆر پەشـێـو و دڵتـەنگ بووە، بۆیە هۆنـراوەكـانی دڵ مـرۆ دەتاوێننەوە و، لەم بارەوە دیسان دەڵێ:

یاران پەشـــــێـــــوم، یاران پەشـــــێـــــوم
ئارۆ وە تـەحـــقـــیق یەكـــجـــار پەشـــێـــوم

سەد تۆ نیشتەن بار مەینەت نەلێوم
خەم ناشتای سویدەم خۆراک شێوم
ئاسمان دڵ هەم هۆرکەردەوە
چەخماخە مەدۆ هەم مەوج وەردەوە
بەرق بڵێسەی دڵ پەروازەکەم
ئایر وست نەجەرگ مەینەت وازەکەم
زام نەسرەفتەی دڵ بەدبەختم
دیسان چڵ مەدۆ ئای چەند گیان سەختم
فەلەک نمازۆ ساتێ زەخم دڵ
ساکن بۆ جە ئێش ئای چۆن مەدۆ چڵ
مەر واچی دوشمن قەدیمش منم
دایم تەنابش ها نە گەردنم
گێج دجلەی غەم باز طوغیانیش کەرد
یە ڕیشەی دڵ بێ وە لافاو ئاوەرد
کەم کەم بینایی دیدەی تەرک مەبۆ
قەڵوازەی زوخاو وەبۆی جەرگ مەدۆ
ئەگەر وە تەحقیق بزانۆم ئەجەل
تەشریف ماوەرۆ بێ درۆ و دەخەل
ئی گیانە ئەوسا شیرین بی جە لام
مەدەم پایەندا زفیدای ئاماش بام
جەلای وەش بەختان گیان ڕیشەی جەرگەن
پەرێ من شادی و وەش بەختی مەرگەن
حەبیب دڵەی وێت وەس ئازار بدەر
زەخمش کەم بدەر وە مەودای نەشتەر
ئەرسەد کە غەریق دەریای ماتەمی
مەجرووح چون پێکای کەڵ جە کەڵرەمی
مەناڵی وە دەرد زام مەهجووری
مەحبووس و غەریب جە وەتەن دووری

تەرکیب و روخسار رەمەق پەریدەت
قەترەی جووانا و دەوران دیدەت
هەر کەس بوینۆ شێوە و تفاقت
بۆی کەوا و جەرگ قیمەی فراقت
ئەر دڵش سەخت تەرجە سەنگ خارا بۆ
جەلاد هوو نرێز بێ مەدارا بۆ
گریانیش مەیۆ پەی زام کاریت
پەی قرچەی دەروون جای نادیاریت

واتە: ئەی یاران! من پەشێو و زویرم و کەوتوومەتە ناو تەنگوچەڵەمە و سەختییەوە و خەم و خەفەت بووەتە خۆراکم، وە بڵێسەی ئاوری خەم کەوتووەتە ناو دڵم، و دڵ چڵ دەدا و بەخۆم دەڵێم: ئای چەندە گیان سەختم، چەرخی چەپگەرد ناهێڵێ ساتێ بەبێ پەژارە دانیشم، دەڵێی کە من دوژمنی کۆنی ئەوم، وە هەموو دەم تەنافێ ها لە ملما و رووباری چاوم لافاوی هەڵسا و کەم کەم بینایی خۆم لە دەست دەدەم، وە ئەگەر بزانم کە بەڕاستی ئاکام دێت، ئەم گیانە پێشکەشی دەکەم و، ئەم مەرگە بۆ من شادی و خۆشییە، ئەی حەبیب کەم دڵی خۆت ئازار بدە، هەرچەندە کە نوقمی دەریای پەشێویت و بەدەم دەرد و برینەوە دەناڵی و ئاوارە و دەربەدەری زێد و مەڵبەندی خۆتی و لە بەندا گرفتاری و هەر کەس ڕەنگ و ڕوخسارت ببینێ، جەرگی بۆت دەبێتە کەواو، تەنانەت جەلاویش گریانی بۆت دێت.

سەی حەبیب لە هۆنراوەکانیدا نەیوێراوە زۆر و ستەمی ڕژێمی ستەمکاری پاشایەتی پیشان بدا، هەر ئەوە نەبێ کە سکاڵا و دەردی دڵی خۆی و هاوەڵانی دەربڕیوە و، لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی کردووەتە تکاکار کە خوا لەو بەندە ڕزگاریان کا و بگەڕێنەوە سەر کاروباری خۆیان. لە چەکامەیەکی تریدا دیسان دەکەوێتە گلە و گازندە و دەڵێ:

یاران عەزیزان دەردم کارییەن
زووخاو دەروون چون سەیل جارییەن
مەحبووس و زەلیل بێ تەقسیر وێمان
رای نەجات تاریک بێ تەدبیر وێمان
دوورکەفتەی وەتەن غەریب بێچارە
سەرعی خاتر تەنگ سیا ستارە

تۆخـــودا یاران ڕەفـــێـــقـــان چۆڵ
یاد کەن غەریبان خەستەی خەم وە کۆڵ
هـەر ســـــاتێ، هـەوای ئازادی هـەردان
گشت وە سـەیادی و گـوزەرگـای زەردان
چەنی ڕەفـێـقـان جـۆیا پەی نەچیـر
بێ خـەم مـەست شـەوق وە سـۆز دڵگیـر
نەســیم بۆ عـــەتر چنوور وەشـــبـــۆ
گـشت بی وە خـــەیاڵ وەی وە یانەم ڕۆ
مـــەیۆ وە یادم چون خـــاو شـــەوان
نەفـــەس قـــەزع مـــەبۆلاڵ مـــەبۆ زوان
دیســـان گـرفـــتـــار چەرخ گـەردوونیم
وە گـــیـــان یاران تـەمـــام زەبوونیم
جـەی قـەفـەس تەنگ حـەبس نەسفـەهان
ڕیشـەی شـادیمان جـەبێخ هۆرکنیـان
گـرفـتـــار دەس چەرخ ســـەد ڕەنگیـم
چون مـــەردەی مـەزار مــات بێ دەنگیم
دەست بەسـتـەی زەبوون غـەریب شـاران
دەست و چاک پێچـان گرۆی بەدکـاران
ئەگـــەر بەیان کـــەم هەزار یەک دەردم
مـەبۆ وە ســەربار هـەناســەی ســەردم
هەزار یەک نیـیـەن یەئیـزهار کـەردم
ئای چەند گیان سەختم هێمان نەمەردم
بازهـەم پەنامـــان وە زات حـــەقـــەن
وە ذات بـێ چوون فـــەرد مـــوتڵـــەقـــەن
کـەرەم بێ شـمـــار مـەر وە لوتف وێش
وە فـەزڵ و ڕەحـمـەت وەرنە چارە چێش
یە حـەبیب واتەن وەی گـشت دەردەوە
دل وە هـەناســەی ســیـــای ســەردەوە

رەفـیـقـان مـەحـبـەس نە تۆی پەردەوە
یەک یەک مـەواتن «حـەبیب» مـەردەوە

واتە: ئەی خۆشەویستەکانم دەردم کارییە و زۆخاوی دەروونم وەکو لافاو دێ، چونکە بەبێ تاوان گیراوین و لە بەندیخانەدا بەند کراوین، وە ڕێی ڕزگاریمان نییە و لە زێد و مەڵبەندی خۆمان ئاوارە و دەربەدەر بووین، توخوا ئەی یاران، ئەی هاوەڵانی چۆڵم، منی بێچارە یادکەن و لە هەوای ئازادیی هەردان کەڵک وەرگرن، بەتایبەت ئەو کەسانەی کە دەچنە ماهـ و زەرد و لە دووی نەچێردان وە بەبێ خەم و پەژارە لەوپەڕی شادی دان، یادم بکەن و، من کاتێ دەکەومە بیری ئەو ڕۆژانە و ئێستا لە بەندی ئەسپەهان دام، بەجارێ کۆسم دەکەوێ و وەکو مردووم لێ دێ، وە ئەوەندە دەرد و ڕەنجم کێشاوە کە لە ئەژمار نایە، ئای چەندە گیان سەختم، دیسان دەبێ پەنا ببەمە خوای تاق و تەنیا، بەڵکو لەم ڕەنج و مەینەتە ڕزگارم بکا.

سەی حەبیب لەگەڵ ئەو هەموو ڕەنج و تەوژمە کە پشتی کێویش دەشکێنێ، ئارامی گرتووە و پشتی بەخوا بەستووە و هەموو دەم بۆ ڕزگاریی خۆی داوای لە خوا کردووە کە ئازاد ببێ و ئەم ڕاستەقینە لە هۆنراوەکانی ئەودا دەردەکەوێ، وەکو لەم چەکامەی تریدا کە سەرەتاکەی بەپاڕانەوە و ستایشی خوا دەستی پێ کردووە و دەڵێ:

یـا زات بـێ چـوون، یـا ذات بـێ چـوون
یا دانای مـوتڵـەق یا زات بێ چوون
یا گـەردانەندەی دەور بێ سـوکـوون
پەی تەعـدیل حـاڵ ئەهل دنیـای دوون
ئاگـا جـە ئەحـواڵ گـشت دەردەداران
مـەرهەم نمای زام جـەرگ بیـمـاران
جـەراز دەروون مـەحـبـووس و ئازاد
وێت خـاس مـەزانی شـای موشکڵ گوشـاد
زوان جـە تەعـریف زات پـاک تۆ
لاڵەن جـە ئەوسـاف کـونه زات تۆ
من بەندەی زەعـیف بێ هۆشم کـەم فـام
وەسف و سـەنای تۆ نمەبۆ تەمـام
یەقین مـەزانی وە حـاڵ دەردم
وە لافـاو خـەم وەی ئاهـ سـەردم

خـــــالق، یـەک بـەنـدەی گـــــوناباز تۆم
رووسـیــای عـوسـیــان شـەرمـەسـار تۆم
چـــەقــرچـەی دەروون شـــەوان تا بـەڕۆ
خـاس ئاگـاهیت هـەن شـای کـەرەم بێ شـۆ
ئەگـــەر بەیان کـــەم دەردان ســـەختم
ئەووەڵ تا ئاخـــر ســـیـــاهیی بەخـــتم
گـشت جـەکـتـابچـەی ئیـسم ئەعـزەمت
بەســـر دەروون ســـینەی مـــەحـــرەمت
وە ســـۆز ئیـــخـــڵاس شـــەو بێـــدارانت
بەبیم و ئومـــێـــد گـــوناکـــارانت
نە ڕای عـــەداڵەت دیوان مـــەحـــشـــەر
جـــە دەریای زوخـــاو نەجـــاتمان بدەر
یا حـــەق بۆ ئێـــمـــەیچ نەڕگـــەی قـــورئان
نەجـات دەر نەحـەبس شـووم ئەسـفـەهان
جـەی ئاخـر عـومـر باتڵ سـەرف کـەردەم
ڕۆزگـــار و حـــەبس مـــیـــحـنەت ئاوەردەم
ئاخـــر نەفـەســـەن گـیـان جـە قـەفـەسـەن
تۆ زاتت قـــەســـەم بێ باکی وەســـەن
یا نەجـــات یا مـــەرگ وە ئیـــمـــان پاک
عـــەتاکـــەر پێـــمـــان فـــەرد تەنیـــای تاک
یەک ئەمجار وە ڕەحم ئی سی و هەشت نەفەر
جـەی گـێـجـاو خـەم یەکـسـەر نەجـات دەر
عـــەبدەکـــەت «حـــەبیب» ســـەد گـــونابارەن
چەمـــەڕای عـــەفـــووی پەروەردگـــارەن

واتە: ئەی خوای گەورە و گران! تۆ ئاگات لە دەرد و ڕەنجم هەیە و خۆت چاک دەزانی کە لەبەرچی بەند بووم، دیارە بەندەیەکی وەکو من هەرگیز ناتوانێ ستایشی تۆ تەواو بکا، بێ گومان ئاگات لە دەرد و حاڵم هەیە، وە ئەگەر دەردی خۆم بۆ خەڵک هەڵڕێژم، چەند دەفتەر پڕ دەکاتەوە. خوایا لەم داوە من و هاوەڵانم ڕزگار بکە و لەم مەینەتییە ئازادم بکە، یا

مەرگم پێ بدە، وە یا ئازادم بکە، ئێمە کە سی و هەشت کەسین لە زیندانی ئەسپەهاندا بەندین، هەرچەندە گوناهکارین، چاوەڕوانی بەزەیی تۆین و بەیەکجار لەم بەندە ئازادمان بکە.

سەی حەبیب لە پاش دە ساڵ کە لەگەڵ هاوەڵەکانیدا لە زیندان و بەند ئازاد بووە، چووەتەوە سەر زەوییزارەکەی خۆی خەریکی کشتوکاڵ بووە، بەداخەوە ئیتر کەمتر هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە ئەگەر هۆنراویشی هۆنیبێتەوە، شتێکی بەدەستی ئێمە نەگەیشتووە تا بزانین بیروڕای لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرییە کە لە بەندا کێشاویە چییە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی حەبیبی ڕوانسەری.

حەیدەر بەگی بەرازی

١٣٠٨ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەیدەر و کوڕی فەیزوڵڵا بەگی بەرازییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە دێی ئاوباریکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی چووەتە خوڕخوڕە و ماوەیەک لەوێدا ماوەتەوە و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی بووە، بەڵام لەبەرئەوەی باوکی مردووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئیتر کەوتووەتە ناو گێرە و کێشەی ڕۆژگار و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لەبەرئەوەی باری ژیانی هەڵنەسووڕاوە باری کردووەتە سنە و لەوێشدا نەماوەتەوە و چووەتە عەرەبشای گەڕووس و لەبەرئەوەی لەوێدا ژیانی هەڵنەچەرخاوە کۆچی کردووەتە تیکانتەپەی هەوشار و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەو شارەدا بەکاری بەنایی بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی شەست ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی تیکانتەپە نێژراوە.

حەیدەر بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ئەژمار، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، ئاینی، چیرۆکی. لەگەڵ ئەمانەشدا چەند چیرۆکی بەنرخ و بابیدارییی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە و بەیادگار ماونەتەوە کە بریتین لە «مێعراج نامە» و «ناز و نیاز» و «یوسف و زلێخا» و «فەڵەک ناز» حەیدەر بەگ

جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو لە وێنەکێشیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و گەلێ وێنەی بۆ چیرۆکەکانی کێشاوە و دەتوانین بڵێین کە لەو وێنانە کە لە هەندێ پەڕاوی فارسی کۆندا دەبینرێ زۆر جوانترن.

پەڕاوی ناز و نیاز داگری چەند چیرۆکی جوانی کوردییە کە پڕە لە پەند و ئامۆژگاری و لە یەکێ لەم چیرۆکانەدا چەند دەروێش کە هەموویان پادشا زادە بوون لە شوێنێکدا دەگەنە یەک و هەر کام لەم دەروێشانە کارەساتی خۆیان بۆ یەکتر دەگێڕنەوە. یەکێ لەو دەروێشانە کە ناوی ئەستێرە یا کەوکەبە بەم جۆرە چۆنیەتی ڕووداوی خۆی دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

نۆرەکـــــــەفت وەدەســـت دەروێش دووم
بەلەهـجـــەی شـیــرین کـــەردش تەکـــەلوم
وات: برادەران تـەســـــەلی گـــیــــانم
بـواچـۆم پێـــتــــان نام و نیـــشــــانم
نـامم کــــــەوکــــــەبەن وا چۆم ئاشکـار
مــــەکـــان و مـــاوام جــــە شـــار بولغـــار
ســاحــێب دەوڵەت بیم هەم بێ ئیـحـتـیـاج
توجـــاران شـــار وە من بێ مـــوحـــتــــاج
کناچەیی بێ بەوێنەی خـــــورشـــیـــــد
مـــەنمانا جــــە تەرح برجــیس و ناهێــد
ئەر واچـۆم تـەعـــــریـف نمەبۆ تـەمــــام
باعـیس نیـیـەن وەسف خـولاســەی کـەلام
چون بی وەجـــفــــتم بەژن گـــوڵ ئەندام
جــــــەویـصـــــاڵ من نەیـاوا وە کــــام
نـەبیم وە زامــــا جــــــە شــــەو زەفــــاف
دەروونم تەم بی چون قـــولە و کـــۆی قـــاف
نەو حـــاڵەت جـــەوێم من بیم شــــەرمــــەندە
بەوێـنـەی نـەرگس بـیم ســــــەر ئەفکـەندە
جـــــە خـــــەجــــاڵەتی ئەندێشــــە کـــــەردم
ســــەیاحی دونیــــا وە پێــشــــە کـــــەردەم
تـا بـەڵکـم خـــــــودا بـکـەرۆ کـــــــــەرەم
قـــــابی ڕەحـــمــــەتیش واز کــــەرۆ چەندەم

پەرێ ئەو مەتڵەب خەیڵێ بیم ڕەنجوور
تەمان مەملەکەت گێڵیام وە ضەروور

هەر تاجە تەقدیر قەزای ڕۆزگار
یەک رۆژاگەم کەفت وە شار تەمار

شار غەریبی مەعموور و ساتع
جە بەین مەغریب هیندببی واقع

وەلێ جەو کیشوەر جاگەی عەجەوبێ
شەش مانگش ڕۆژ و شەش مانگش شەو بێ

ئەو شەش مانگەدا ئەجۆش زوڵمەت
کەس کەس نمەدی وە چەم عیبرەت

بەو تەور تاریک بی سەراسەر عالەم
چون ڕۆژ مەحشەر بێ خەبەر جە هەم

ئەوجا بتخانەی وەک قەسر نمروود
دمرد و دیوارش یەکسەر زەڕئەندوود

عەجەب کاشانەی عالی بینا بێ
باغش دڵگوشا جای باسەفا بێ

ئەو جاگە، مەسکەن کەردە بێ پیرێ
پیر نوورانی ڕۆشن زەمیرێ

سەرتاپای لەشش جوان و وەش فەڕ
جامە و بەرگ ئەو بێ جە مووی سەر

سەر جەزانووی فیکر ئەو نیهادە بێ
ڕشتەی ئیختیار جەدەست دادەبێ

بەو طەور ماهر بێ ئەوجە ریازەت
شەوو ڕۆ مەشغووڵ بی وە عیبادەت

ئەلقسە ئەوجا بەخاتر خوای دڵ
جە نزیک قەسر من کەردم مەنزڵ

نە یەک فرسەخی تا بەو حەوالی
گشت مەخموور و مەست هەم لائوبالی

گـــرد بەچەنگ و عـــوود بەربەت چەنی نەی
بەدەست هەر یەک جـــامێ پڕ جـــەمـــەی
لیـــبـــاس فـــاخـــر پۆشـــا بین نەوەر
جـەم بین نە ئەوجـا تەمـامی یەكـســـەر
نـازک تەلعـــەتان لوعـــبـــەت خـــانەی چین
جـــە ئەو بتـــخـــانەی بەســـتـــشـــان ئاین
ئەنواع تـەعـــام جـــە شـــیـــر و شـــەكـــەر
جـــە نوقڵ و نەبات جـــە مـــوشک ئەزفـــەر
هـەرچـتێ ئادەم بـیـــــــۆ بەخـــــــاتـر
نـە جنس وەردن كـــــەردشـــــان حـــازر
جـــە ناكـــاو ئەو پیـــروە ئەوجـــا ئامـــا
هەر كــەس جـــە هەیبـــەت ئەو پیـــرە ڕامـــا
وێشـــان وست نەخـــاک بەوێنەی عـــەبداڵ
بۆســـان دەست و پای پیـــر پڕ كـــەمـــاڵ
بەكـــۆڕ و بەشـــەل شـــەفـــادا یەكـــســـەر
چون ئی گـــرامـــات دیم جـــە ئەو ســـەروەر
بەتەعـــجـــیل لوام بۆ ســـام خـــاكـپـــاش
شـــەرح حـــاڵ وێم بەئەو كـــەردم فـــاش
ســـا چون بی واقف حـــاڵ خـــەرابم
وەک مـــورغ بەســـمل نەئیـــزتیـــرابم
وات بەمن جـــە ڕووی عـــیلم كـــەهانەت
فـەرمـا: ئەی كـەوكـەب مـەكـەر ئیـهـانەت
زوو مـــەبۆ حـــاسڵ مـــەتڵـــەبت جـــە من
شـــام زوڵمـــانیت مـــەكـــەرۆم ڕۆشن
ئەوەند گـــــــرەوام بەدڵەی غـــــــەمگین
تـا ئامـــــا بەئەو پیـــــر پاكـــــدین
دەر ســـاعـــەت نەوجـــا مـــەیلم بێ وەژن
چـراغ مـــــــــەردیم دەرلاد بێ ڕۆشن

هۆرێزام نەشـــەوق بۆســـام دەست و پاش
بەزبان شـــوکـــر بکەردم ســـەناش
وەخـــــــــتێ پەی یانە ڕەوان بـیم وەڕا
کـــە خــێـــزان من دەردم بێ ئاگـــا
بەدەوان خـــێـــزیا ئەو مـــانگ ئەنوەر
چون گـیـان شـیـرین منش گـرد نەوەر
ئەمـا جـە هـیـجـران ئەو مـانگ پڕ نوور
وەک نـەی نـزاربـی زایـف و ڕەنجـــــــوور
بەتەعـــجـیل دوعـــای ئەو پیـــرە وەندم
ســەدەف توحـفـەی گـەوهـەر ئەفـشـەندم
دوعـــای ئەو پیـــرە کـــە کـــارگـــەر بی
نیـــــــهـــــال نەوبەر من باروەر بی
نۆ مـــانگ و نۆ ڕۆژ ئەو بکەرد تەمـــام
بەئەمـــر بێـــچـــوون بینای لایەنام
نە وەخت زاین مـــانگ مـــونەووەر
ئامـــا جـــەو ســـەدەف دوو دانە گـــەوهەر
ئیـســـا من دارۆم یاران غـــەمـــخـــوار
فـــەرزەندان خـــاس هەم مـــاڵ و ســـیـــار
تاڵع جـــە بەخـــتم چون ڕەهنمـــوونەن
حـــســـاب مـــاڵم جـــە حـــەد ئەفـــزوونەن
وەلێ عـــادەتم چون هەن ســـیـــاحـــەت
مـــوشکلـــەن کـــەرۆم من تەرک عـــادەت

واتە: نۆرە کەوتە دەروێشی دووهەم و وتی: من ناوم ئەستێرەیە و پادشای وڵاتی بولغارم و دڵم چوو لە کچێک کە وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە و ئەوسا خوازبێنیم لێ کرد و مارەم بڕی، بەڵام کاتێ چوومە پەردە نەمتوانی زاوا بم بۆ ئەوە بوو کە لە خۆم شەرمەندە بووم و جلوبەرگی دەروێشیم کردە بەر و دەشتم گرتە بەر و ئەوەندە ڕێگەم بڕی تا گەیشتمە شارێک بەناوی تەمار، ئەم شارە سەیر بوو، شەش مانگی شەو بوو، وە شەش مانگی ڕۆژ بوو، لەو شارەدا بتخانەیەک هەبوو کە درەختی جۆر بەجۆری تێدا بوو، لەوێدا پیرێک هەبوو دڵپاک کە جلوبەرگەکەی لە قژی سەر چنرابوو و، شەو و ڕۆژ خەریکی پاڕانەوە و لاڵانەوە

بوو، وە من لە نزیک ئەو بتخانەدا نیشتەجێ بووم تا ڕۆژێکیان خەڵک ڕژایە ناو بتخانەکە و هەر کەسێک بۆ نیازێک هاتبوو کە لەپڕ پیرەکە هاتە ئەوێ و هەموو کەوتنە سەر خاک و ستایشیان کرد و ئەوسا هەر کوێر و شەلێک کە لەوێدا بوو ساغ بووەوە و هەموو دڵخۆش بوون و کاتێ من ئەم پەرجۆمە لە ئەو پیرە دی، چوومە لای و ڕووداوی خۆمم بۆ گێڕایەوە و گەلێ گریام و فەرمووی دڵتەنگ مەبە و بڕۆرەوە وڵاتەکەی خۆت و نیازت قبووڵ دەبێ، کە ئەم قسانەی کرد من هەستم بەپیاوەتیی خۆم کرد و ئەوسا دەستم ماچ کرد و کەوتمە ڕێ و کاتێ گەیشتمە وڵاتەکەی خۆم ژنەکە هات بەرەو پیریمەوە و ئەوسا زاوا بووم و لە پاش ماوەیەک بەزکێ دوو منداڵی بوو و ئێستا من گەلێ منداڵم هەیە و بەڵام لەبەرئەوەی فێری گەشت و گێڵ بووم، ناتوانم لە شوێنێکدا نیشتەجێ بم و بەدەروێشی شارەکان و وڵاتەکان دەگەڕێم و کەس نامناسێ.

سەرچاوەکان

١- ناز و نیاز کە بەختەتی حەیدەر بەگی بەرازی نووسراوە.

٢- تەڵای دەستەوشار – نووسراوی: سەدیق بۆرەکەیی.

سەیفوڵڵای ئەڵڵایارخانی

١٣٠٩ - ١٣٩٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی سەیفوڵڵا و کوڕی یەعقووب و لە هۆزی ئەڵڵایارخانییە و لە ساڵی ١٣٠٩ی کۆچی لە دێی دوو چقای کرماشاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٣٩٣ لە تەمەنی هەشتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

سەیفوڵڵا سەرەتا لە قوتابخانە خەریکی خوێندن بووە و پاشان بۆ خوێندن ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە و لەبەرئەوەی باوکی خاوەن زەوی و کوێخا بووە، ئەویش خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە کاری بەناییشدا دەستێکی باڵای بووە، وەکو دەڵێن لە ئەستێرەناسی و ماتماتیکیشدا شارەزا بووە و بیر و هۆشێکی بەهێزیشی بووە و گەلێ هۆنراوی هۆنەرانی کوردی لەبەر بووە و هەموو دەم ئەنجومەنی هۆنەرانی لە دیواخانەکەیدا پێک هێناوە و خەڵک خۆشیان ویستووە.

کاک حەمە عەلی سوڵتانی لە پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی)دا سەبارەت بەم هۆنەرە دەڵێ: کە هۆنەرێکی بەرز و باڵای کوردی بێژ بووە و زۆربەی ژیانی لە دێی دووچقادا بەسەر بردووە و لە ئەستێرەناسی و بەناییدا وەستا بووە و خەڵک پرسیان پێ کردووە و خۆشیان ویستووە.

سەیفوڵڵا لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنراو هۆنینەوەدا پەیرەویی لە شێوەی میرزا شەفیع و خانا کردووە و زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و ئایینین و دیوانەکەی نزیکەی هەزار هۆنراوێک دەبێ، لەلای خزم و کەسوکارەکەیەتی و هێشتا لە چاپ نەدراوە. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

وە سپا خێزی ئەر ئەسکەندەریت بوید
ساحێب خەزانە و سپا و لەشکریت بوید
باج بەدەریا کیر شای هەفت کشوەر بوید
هەمسای سەماوات باج گیر نەخوەر بوید
ئەحــــوالات چای زوڵمـــــات بزانی
بەقـــا نەدارۆ ئی دنیـــای فـــانی
ئەگەر سلێمـــان حەشـــمەتوڵڵا بوید
هەم پێغەمبەر بوید، هەم پادشا بوید
نە حکمـــەت ئاسف بن برخــیـــا بوید
کلیـــددار گـــەنج دارولســـەفـــابوید
وەختێ مـــۆرو مـــار نەفـــەرمـــانت بۆ
بەقـــا نەدارۆ ئی دنیـــای فـــانی
ئی پادشـــاهان کـــەردیم یادشـــان
ئەســـەر نەمـــەندن ژ بنیـــادشـــان
هەر شـــاهەنشـــاهێ یەک یەک وەســـەد بی
بەعەزێ وەلێشـــان وە یەکـســـەد ڕەدبی
گشت ساحـێب ئەفسـەر تێغ نگین بین
گشت فەرمانفەرمای ڕووی سەر زەمین بین
شەو و ڕۆژ مەشغووڵ عەیاشی و نۆش بین
گوڵناری بادە و مەست و مەدهۆش بین
ساق ساقـیـان شـیـرین ئەندامـان
زلێــخــا تەلعەت شـیـرین کـەلامـان
مـــەی نەگـــەردش بێ نەدەوران جـــەم
پەیدا نمەویا ئەســـڵـــەن زەڕێ غـــەم

گۆششـان نەدەنگ سـاز و سـەمتـوور بی
کـەللەی شـاهـیشـان پڕ نەغـروور بی
یـەک یەک وەی تـەورە ئامــــان ویـەردن
خـەیاڵ کـە ئەسـڵـەن شـاهی نەکـەردن
یەک یەک سپـای مـەرگ ئامـا نەڕێشـان
نە گـەنج، نە شـاهی نەمـەند پەرێشـان
«سـەیفوڵڵا» دڵتەنگ نەو ژی دنیای ناکەس
وەی گـەردش چەرخ دنیـای دوون پەرەس
تۆ کــەمــتــر بەندەی دەرگــای ئەوانی
بەقــــا نەدارۆ ئی دنیـــای فـــانی

واتە: وەکو ئەسکەندەر ئەگەر خاوەنی لەشکر و سپا بیت و باج لە حەوت وڵات بسێنی و خاوەنی فەڕ و شکۆ بی بێ سـوودە و ئەم جیهانە ئەمەکێکی نییە، وەیا ئەگەر وەکو سلێمان خـاوەن فـەڕ و شکۆ بێ وەیا وەکـو پێـغـەمـبـەر خـۆشـەویست بێ و، مـار و مـێروو لە ژێر فـەرمانتدا بن، وە مرۆ و جنۆکە و دێو دیدەوانت بێ و زمـانی تەواوی وڵات بزانی، دیارە بێ سوودە، چونکە جیهان ئەمەکی نییە. پادشاکان کە خاوەن تاج و تەخت فەرمانڕەوای زەوی بوون، شـەو و ڕۆژ خـەریکی ڕابواردن و مـەست و سـەرخـۆشـی بادە بوون و مـەیگێـڕان بادەیانی بۆ گێڕاوە و خەم و پەژارەیان نەبووە و هەموو دەم گوێیان لە ساز و سەمتوور بوو، لەخۆبایی بوون و هەموویان بەو جۆرە هاتوون و چوون و مەرگیش هاتووە و ئەوانی بردووە و ئیـتـر نە گـەنجیـان مـاوە و نە خـۆیان و نە ناویان، کـەوابوو ئەی «سـەیفـوڵلا» تۆ خـەم و پەژارەی چی دەخۆی، خۆ ئەم جیهانە ئەمەکی نییە.

سەیفوڵلا لە پارچە هەڵبەستێکی تردا داخ و موخابنی پێشینیان دەخوا و ڕۆژێکیان ڕێی دەکەوێتە شوێنەوارێکی کۆن و کەلاوەیێک دەبینێ و بەم چەشنە لەگەڵیدا دەکەوێتە وتوێژ و دەڵێ:

وە ڕاویـــــــاران، وە ڕاویـــــــاران
ڕاویـــارێ بـــیـــم چـــون ڕاویـــاران
لاڵیـــام وە کــــەریم کـــارســـاز کـــاران
ئامــــام وە خــــرۆش چوم وەڵگ داران
تا فــەردێ وە نەزم قــوللەی کـۆســاران
تەفــزیل بکەم وەسف چون دەفــتــەرداران

خـــەیاڵێ کـــەردم هـامـــســــەران، یاران
وێم چەنی ڕەفـــێق چەند دەفـــتـــەرداران
وێڵ وێڵ مـــەگێـــلـــیـــام وە خـــاتر خـــەمین
پەی ســەیر گوڵگەشت سارای ســەر زەمین
تـا رام کـــەفت وە پـای کـــۆنە کـــەوانێ
جـــاگـــەی بێـــدی چۆڵ یەک بیـــاوانێ
نەفـــەوق کـــەللەش جـــاگـــەی شـــارێ بی
دەســـتنیـــشـــان دەست شـــەهریارێ بی
پەخش وە پەشێو حاڵ گشت پەرگەندە بی
هێـــمـــان نیـــشـــانەی نەزمش مـــەندەبی
پەرســـام ئەی قـــەسـر زیبـای زەڕنیشـــان
ئەووەڵ فـــەزا بەخش ئیـــســـا پەرێشـــان
یەخـــەیلێ وەخـــتـــەن دنیـــا ویەردەن
کێ تۆ دەســـتنیـــشـــان ئی زێدەکـــەردەن
مـــیـــعـــمـــارت کێ بێ تو نەو وەخـــتـــەدا؟
ئیـجـادت کـەردەن نـەی جـای سـەخـتـەدا؟
مـــــەکـــــان دێوبەند یا ئادەمـــــیـــــزاد
وەی ســــەر دیارە کێ تۆ کـــەرد ئیـــجـــاد
قـــەســـر ئێدشنەفت دەست کـــەرد وەزاری
چـون دووی دەمـــاوەند دەردش بی کـــاری
واتش ئەی ڕاویار بـارخـــــەم نەکـــــۆڵ
پەی چێش مەپرسی جاگەی بێدی و چۆڵ
چێشـتـەن وەی کـەوکـەب و پەردە ســاڵان
هـەر لێم مـــەپرسی حـــاڵ و ئەحـــواڵان
مـوخـتـەسـەر مـاچۆم گۆش بدەر وە من
تا یاوام وەدەور چێـــهـــرەی بن بەهـمـــەن
یەک ڕۆژە یەکـــســـەر کـــارســـاز کـــاران
ئامـــان نەفـــەوقم پەی ئیـــزن ســـەیران

نەقاشان نگین خەرەنگی دەستوور
قەسرێ سازنا چون مینا بلوور
ڕۆشنتەر وە جام گێتی نمای جەم
چون چل چراغان شەوق مەدان وە هەم
هەر وەقت وە خرۆش کەڕەنای ئەژدەر
مەنیشت وە ئەیوان کاو و کۆ و کەمەر
مەنۆشان بادە بەزم بادە نۆش
خاستەر جە خەسرەو لاڵ بەخش لاڵپۆش
ساقییان سەرمەس مینامەی نە کەف
هەردەم دەور مەدان نەما بەین سەف
خاسە کەنیزان سەرگۆنا گوڵنار
مەڕەقسیان وەدەنگ ساز مۆسیقار
زیڕەی موتربان چەنی نەغمەی ساز
مەلەک نە سەما مەکەردش پەرواز
هەر ژ ئێوارە تا وە سوبحدەم
شەم و ستاران سۆزیان چون هەم
نە خەیاڵ نەوین دنیا مێهمانە
عاقبەت سەفەر هەر پەشیمانە
وەو تەور ویەردن وە بێ مدارا
سەرگوم بین وە خاک نمناک سارا
نەودوما چەند شا چەند میرم دیەن
چەند ساحێب کەماڵ تەدبیرم دیەن
یەکێ تر چو چێهر پەیدا نمەبۆ
قەسرم بسازی تازەکەی ژنۆ
با هەر بمانۆم پەی زووخ زامەت
هەرزەی زام بۆم تا ڕۆی قیامەت
تەرسم ئەوەن هەس لەی ڕۆزگارە
چەند پادشاهان کەردەن ئاوارە

گـــەردوون کـــەچبـــاز تاسش نە کـــارە
جـەمـعێ دڵشـادە، جـەمـعێ خـەمـبـارە
ئەر شـــا، ئـەر گـــەدا، ئەگـــەر خـــوندکـــارە
عـــاقـــبـــەت زێدش گـــۆشـــەی مـــەزارە

واتە: ڕۆژێکیـان بـەڕێبواری کەوتمە گەشت و گێڵ و لە خوای مـەزن پاڕامـەوە و لە پاشـا ڕێم کەوتە کەلاوەیەک کە لەسـەر تەپۆڵکەیەکدا بوو، وا دیاربوو کە شـوێنەواری کۆشکێکە و لێم پرسی ئـەی کـۆشکی جـوانـی زێڕنیـشـــان، لەبەرچی پەرێشـــانی؟ دیارە دەورێکی زۆر بەســەرتا تێ پەڕیوە، کێ بنـاغـەی تۆی ناوە و کێ دروسـتی کردووی؟ کـەلاوەکە کە ئـەمـەی بیـست و دەسـتی کـردە گریان، وەکو دەمـاوەند دووکـەڵ لە لووتکەیەوە هەڵسـا و وتی: ئەی ڕێبواری خەم بەکۆڵ، من لە دەوری بەهمەندا ئاوا کرامەوە، وە وەکو جامی جیهان نما ڕوون بوومـەوە و چل چرا لە ناوم هەڵدەکرا و، مـەیگێڕان لەناومـدا مەییـان دەگێڕا و کـەنیـزەکـان سـەمـایـان دەکرد و سـازژەنەکـان سـازیان لێ دەدا، وە هـەر لە بەیانیـیـەوە تا شـەو خـەڵک بەناومدا دەگەڕان، سەرئەنجـام هەموو مـردن و لەناوچوون و لە ناو خاکدا شارانەوە و پاش ئەوانەش چەندین میـر و چەندین خونکارم دی و منیش کـەم کـەم کـاوڵ بووم و بەم چەشنەم لێ هـات کە دەبینی، لە چەرخی گەردووندا هەندێ دڵشادە و هەندێ خەمبارە، ئەگەر شا بێ و ئەگەر گەدا، سەرئەنجام جێت گۆشەی گۆڕستانە.

سەرچاوەکان

١- حديقەء سلطانی - تألیف محمد سلطانی - تهران، ١٣٦٤.
٢- دیوانی سەیفوڵڵای ئەڵڵایارخانی کە لە ساڵی ١٣٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەڵڵایار خانی.

حاجی نوور عەلی ئیلاهی

١٣٩٢-١٣١٣

ئەم هۆنەرمان کە کوڕی حاجی نیعمەتوڵلای جەیحوون ئاواییە بەپێی پەڕاوی (اثار الحق) لە ساڵی ١٣١٣ی کۆچی لە دێی جەیحوون ئاوادا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و پاشان ڕۆیشتووەتە کرماشان و لەوێدا قورئانی پیرۆز و فەرمایشتەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خوێندووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەپاش ماوەیەک کەوتووەتە گەڕان و چووەتە بەغدا و کەربەلا و نەجەف و سەرێکیشی داوە لە کاکەییەکانی خانەقین و ئەوسا گەڕاوەتە زێدەکەی خۆی و لە پاشا لە کاری میریدا دامەزراوە و لە ساڵی ١٣٣٦ خانەنشین بووە و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و نووسینی وتار و پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٩٢دا لە تاران کۆچی دوایی کردووە و لە شاری هەشتگرددا نێژراوە.

نوور عەلی یەکێ لە زانایانی کوردی یارییە و سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یاری گەلێ نووسراوی نووسیوە کە هەندێکی بریتین لە: "برهان الحق، معرفه الروح، آثار الحق، تفسیر القرآن، فرقان الاخبار"، وە گەلێ هۆنراویشی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە زانایە کە دەڵێ:

مەتوای بزانی، مەتوای بزانی
ئازیزم ئەگەر مەتوای بزانی
ئوسووڵ عەقاید دین و مەبانی
ئێدەن مەواچۆم دەرک کەرمەعانی
ئەوەڵ خوداوەن نەزا و نەمەردەن
قادر موتلەق بێ هەمتا و فەردەن
ژەو دەلائلێ کول مووەحدین
شناسان خودا بایەد بشناسین
دووەم خوب بزان گردی مەوجوودات
چون سونع خوداس زاتەن و خووب هات
بەد ژ عەمەلەن گەر کەسێ بەدکەرد
پەی مەحومیسلش بایەد یەکێ جەهد
نیکان هەم هەر کەس وە هەر مەقامی
مەغرووف بی یا بەد کەی ئیحترامی

ســــووەم هەر ئانچێ نیکەن وە دەوران

تێـبق مــوقــتــەزای زەمـــان و مـــەکـــان

پەی ئینتـــــزام و ئاســــایش خـــــەلق

مــوئەســرهـەنەن مــەســدەرش وەحــەق

شــعــارۆێت ســاز عــەمــەل کــەر تەمــام

وەزددش پەرهـێــز ئێــدەن ســەرئەنجــام

ژەو بەعـد مـەزهەبێ گـەر ژ ئـی ئوسـوول

مــوخـــالف نەبۆ تۆکـــەردی قـــەبوول

ســەحـیـحـــەن وەلێ با شـــەرت ئـیـمـــان

بێ شک و تەردید عـــەمـــەل کـــەی وەئان

"نوور عەلـێ" تەحقیق کـەردش واتش ئین

جـــــــەوهـەر ئـەدیـان هـەنـەن وە یـەقـین

واتە: ئەگـەر بتـەوێ کـە بەڕێ و ڕەوشـتی ئاین پـەی ببـەی و تـێ بگەی، ئەم بڕوایەت پێ هەبێ: یەکەم بڕوا بەتاق و تەنیاییی خوا بێنە، چونکە ئەو بێ هاوتا و بێ هاوبەش و نەزا و نەمر و نادیارە، دووەم خوا لە هەر دەور و خول و شوێن و جێگایەکدا هەیە و بەفریات دەگا، ئەوەش دەبێ بزانی کە تەواوی گیانلەبەران خوا دروستیانی کردووە، خراپی لە کردەوەدایە ئەگەر کەسێک بیکا، وە بۆ چاکان دەبێ ڕێز دانێ. سێیەم ئەو کەسەی کە چاکە و دیارە چاکەی بەر هەموو کەسێک دەکەوێ، جا دەبێ چاکە بکەیتە دروشمی خۆت تا لە هەردوو جیهاندا ڕزگار بی.

سەرچاوەکان

١- آثار الحق - تالیف نور علی الهی - تهران، ١٣٥٧.

٢- مشاهیر اهل حق - تالیف: صدیق صفی زاده - تهران، ١٣٦٠.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەنوور عەلی ئیلاهی.

سەی شوکوروڵڵای قووچاخی

۱۳۱۸ - ۱۳۹۳

ئەم هۆنەرمەمان ناوی شوکروڵڵا و کوڕی سەی ڕەحمەتوڵڵای حەسەنییە و بەچەند پشت دەچێتەوە سەر مەلا ئەبوبەکری موسەنیف. بەپێی ئەو زانیارییانەی وا کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ۱۳۱۸ی کۆچی لە دێی زەکی بەگی سەرووی هەوەتووی سەر بەسەقزدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە هەر لە منداڵییەوە لە لای حاجی شێخ حەمەی شاڵیشەلی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەڕاوە و ماوەیەک لە سابڵاخ لە مزگەوتی سوور لە لای قازی فەتاح خوێندوویەتی و ماوەیەکی زۆریش لە کەرکووک بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە سنە و لە لای سەی بەها خەریکی خوێندنی فیقه بووە و لە پاشا چووەتە سلێمانی و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە و لە ساڵی ۱۳٦٦ باری کردووەتە دێی قووچاقی هۆبەتوو و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنی خەڵک و کاری کشتوکاڵ بردووەتە سەر تا لە ساڵی ۱۳۹۳ لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

سەی شوکروڵڵا پیاوێکی پارێزکار و ڕەوشت بەرز بووە و لەگەڵ ئەوەی مەلا بووە و ڕێنوێنیی خەڵکی کردووە، بەڵام تا ماوە خەریکی کشتوکاڵ بووە و شان بەشانی تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگار ژیانی بەکشتوکاڵ ڕابواردووە بەبێ ئەوەی چاو ببڕێتە دەستی خەڵک و لە خەڵکی ئاواییەکە شتێ وەرگرێ.

سەی شوکروڵڵا لەسەر ڕێ و ڕچەی قادرییش دەڕۆیشت، بەڵام بڕوای بەو کارانەی وا دەروێشەکانی قادری دەیکەن نەبوو، ڕێ و ڕەوشت و خووی بەرزی ئەم سەیدە زانایە لەم باسەدا ناگونجێ و پێویستی بەپەراوێک هەیە.

سەی شوکروڵڵا زانایەکی گەورەی ئاینی بووە، لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و هەر لە تافی جوانیدا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و یادگاری ئەو دەورەی "شەماڵ و زەلان"ێکە کە بەزاراوەی گۆرانی هۆنیویەتەوە و بەبەرهەمێکی بایداری وێژەی کوردی دێتە ژمار.

ئەڵبەت دەبێ ئەوەش بڵێین کە ئەفسانەی شەماڵ و زەلان لە لایەن میرزا شەفیعی کولیایی و فەقێ عەبدولی بۆرەکەییشەوە هۆنراوەتەوە کە هەر کام بەشێوە و سەلیقەی خۆیان ئەم ئەفسانەیان هۆنیوەتەوە.

بەپێی ئەم ئەفسانە زستان وەکو خانێکی ملهوڕ و ستەمکار تەواوی کێو و بەندەکانی

کوردستانی بەهۆی لەشکری زەلانەوە داگیر کرد و خێوەتی سەرماوسۆڵەی تێدا چەقاند و بەفر هەموو جێگا و شوێنێکی داپۆشی و ڕێی بەڕێبوار گرت و بەم چەشنە دەستی کردە ملهوڕی و ئەوسا شەماڵ لە ئاخروئۆخری زستاندا لەشکرەکەی خۆی ئامادە و بڕبڕی کردەوە و هێرشی هێنایە سەر زەلان و بەم چەشنە شەڕی شەماڵ و زەلان لەسەر شاخەکانی کوردستاندا ڕووی دا و لە پاش ماوەیەک لەشکری زەلان تێ شکا و شەماڵ بەفری توانەوە.

سەید شوکروڵلا سەرەتای پەڕاوەکەی بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەکاتەوە و لێیان دەپاڕێتەوە و داوای لێبووردنیان لێ دەکا و دەڵێ:

بە تەوفیق وێت پادشای قەدیم
ئەووەڵ بیسمیلا ڕەحمان ڕەحیم
فەریادرەس هەر تۆی جیهان ئافەرین
(الحمدلله رب العالمین)
خودا هەر تۆنی خەبیر و قەدیر
دانا بەهەر سیرخەفای تۆی زەمیر
ڕازقی پەرێ کولی زی ڕۆحات
مەل و مۆر و مار تەمام وەحشیات
ئیجادت کەردەن تەمام مەخلووقات
زیندە مەکەری جەمیع ئەموات
بە وەعدەی شەش ڕۆ زەمین و سەما
هەم عەرش و کورسی تەمام مافیها
تەقریرت کەردەن خالق ئەعزەم
خەلقت کەرد نە خاک حەزرەت ئادەم
ئافتاو و مەهتاو بەنوور پەروەردەن
هەر وێت مەزانی وێت چێشت کەردەن
سەڵات و سەلام، ڕەحمەت بێ حەد
بوارۆ وە سەر توربەت ئەحمەد
دمای حەمد زات واجبولوجوود
سەڵات و سەلام سەید مەحموود

نیــازم ئێــدەن جــە خــودای جــەهـان
ئیـزهـار کـەین تەمــام خــەزێنەی نـەهـان
جــە مــاجــەرا و نەقلْ شــەمــالْ و زەلان
بواچین چەند شــیــعــر بۆ وە داســتــان

واتە: خوایا سەرەتا بەناوی تۆوە ئەم باسە دەست پێ دەکەم، ئەی خوای مەزن! هەر تۆ ئاگەدار و بەدەسەلاتی و هەموو شتێک لە تۆوە دیارە و تۆ ڕۆزیدەری هەموو گیاندارێکی و لە ڕۆژی پەسلانیشدا تەواوی مردووان زیندوو دەکەیتەوە، لە ماوەی شەش ڕۆژدا ئاسمان و زەویت داهێنا و لە پاشا ئادەمت خولْقاند و خۆر و مانگ بەتیشکی تۆ ڕووناکە و دروودی بێ ژمار لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و لە پاش ستایشی خوا و پێغەمبەر، نیازم وایە ڕووداوی (شەمالْ و زەلان) دەست پێ بکەین. لە پاشا دەلْێ:

دوو مــانگ مــەندە بێ پەرێ زمــســتــان
بەفــر ئامــا بەوار بەوێنەی مــەســتــان
ســارا و کەش و کۆی وڵکەی کوردوســان
داگــیــر کــەرد تەمــام ئەوخــان زوســان
قــەتع کــەردش یەکــســەر راگــەی راویار
مــەردوم گــرد نیــشــتن وە زار و زگــار
وە زار و زگـــــار وەدلـەی ســــــۆزان
گــرد جــە یانەی وێش ئاهـێـر فـرۆزان
گـــاهـێ مـــەواتن خـــودا کـــەریمـەن
نە هـەر وەخت تەنگ لوتفش عـەمـیـمـەن
شــەمـــالْ هـەم ئامـــا بەقین و بەقـــار
لەشکرش ئاوەرد پەی دەشت و کـۆسـار
تیــپێ قـــەراردا پەی شـــار ســـەقـــز
بەرپا کــەردشـــان گــرد ئالای قــرمــز
تیــپێ کــیــانا پەی شـــار ســـابلاخ
بەرپا کـــەردشـــان هـەزاران بەیداخ
تیــپێ ڕەوان کــەرد پەی شنۆ و لاجــان
دنیــا لێــشــان کــەن وەئاخــر زەمــان

ولاتش سەختەن مەرگەوەر مەحاڵ

باوەران بەحوکم بەزەرب گۆپاڵ

قۆشەن ڕەوان کەن پەی شارتاران

باوەران بەدەست پاتەخت ئێران

بدەن وەهەمدا دەربەند ئەڵوەند

بکەران تاراج سپای دەماوەند

چەودما سپا یەکسەر بەستێز

ڕوو بکەن پەرێ مەحاڵ تەورێز

واتە: دوو مانگ بۆ وەرزی زستان مابوو کە بەفر هەموو شوێنێکی داگیر کرد و دەشت و کەژ و کێوی کوردستانی بەجارێ پڕ کرد لە بەفر، بەجۆرێ کە ڕێی ڕێبواری بڕی، وە خەڵک بەپەژارە و خەفەتەوە دانیشتن و لە ماڵا ئاگریان هەڵدەکرد و خۆیان پێ گەرم دەکردەوە، ئەوسا وتیان خوا گەورەیە و لە تەنگانەدا دەگاتە فریامان، شەماڵ لەپڕ بەڕقەوە هات و لەشکرەکەی هێنایە دەشت و کۆسار و تیپێکی لە شاری سەقزدا دانا و چەند خێوەتی سووری هەڵدا و تیپێکی ناردە سابلاخ و چەندین ئالایان لەوێدا هەڵکرد، تیپێکی ناردە شنۆ و لاجان و وتی تەنگیان پێ هەڵچنن، ولاتی مەرگەوەڕ دیارە زۆر سەختە و دەبێ بەگۆپاڵەوە بیهێننە دەست. لەشکر بنێرنە شاری تاران و ئەو شارە کە پایتەختی ئێرانە بیگرن، تەواوی دەربەندی ئەڵوەند بدەن بەیەکا و دەماوەند تالان کەن و ئەوسا بەشەڕەوە ڕوو بکەنە تەورێز.

پاشان دەڵێ:

وەفر کە زانا وەی ڕەمز و ئەسرار

فەرما جارچیان دەردەم کەفت وەشار

جارکێشان وەگرد کۆڵان و بازاڕ

گرد ئامادەبان پەی ڕەزم و پەیکار

کەڕنا ژەندن شاهانە دەستوور

جە نرکەی بۆران بی وەنەفخ سوور

جەنگی جەنگیان بێداربێن جە خاو

پۆشان وەبەدەن ئەسلحە و ئەسپاو

مەردان نێکنام سەردار سپا

سپای خان تەم عەلەم کەرد وەپا

جه گورەی شەماڵ، جه زیرەی زەلان
خێزا بی نەودەشت سەدای ئەلئەمان
کاریٚ کەردشان سەرما و تۆفان
ڕووی دنیا کەردن وە ئاخرزەمان
جه سپای شەماڵ بیٚ حەد کوژیا بیٚ
شکست قایم پەنەش دریا بیٚ
سیٚ شەو و سیٚ ڕۆ جەنگ کەردن تەمام
نە شەو خاوشان کەرد، نە وەڕۆ ئارام
نەسیم بەفەرمان سوڵتان بەهار
یەکسەر وڵاتان کەردش خەبەردار
جه هەر دیاریٚ مەگرتش مەکان
بۆی عەتر عەبیر مەکەردش هەرزان
جه ناڵە و سەدای ئەو رەعد وەهار
ئاما نە لەرزە گرد کەش و کۆسار
مەڕێزا بەجەخت باران و تەرزە
ئەندام وەفر ئاما وە لەرزە
هەور جه ڕووی هەوا شەماڵ جه زەمین
مەدان جه بەفر بەقار و بەقین
بە ئەمر قودرەت شاه لامەکان
جه ڕووی هەواوە تەمام گرتش سان
وا جه ڕووی زەمین، هەور جه ڕووی هەوا
زەڕ ئەفشان کەردن کەش و کۆ و سارا
جه شریخەی ڕەعد جه بریقەی بەرق
گشت بی وەگوڵزار نە غەرب هەتا شەرق
گوڵ و وەنەوشە ئامان کۆیەستن
جه تۆف و سەرما و زمهەریر ڕەستن
وەفریش بی وەناو نەکەش و کۆسار
بولبول و قومری ئامان وەگوڵزار

زۆســـان شـی وەهار ئامـــاوە جــە نۆ

شنۆی بای شـەماڵ کـەفت وەکـەش و کۆ

واتە: بەفر کاتێ ئەم ڕازەی بۆ دەرکەوت، فەرمووی کە جارچییەکان کەوتنە ناو شار و جاڕیان کێشا کە هەمووتان بۆ شەڕ و پەیکار ئامادە بن، دایان لە کەڕەنا و لە نرکەی بۆران، شەڕکەران لە خەو وریابوونەوە و هەموو جلوبەرگی ڕەزمیان کردە بەر و چەکیان هەڵگرت و سپای تەم ئالای شەڕی هەڵکرد و لە گورەی شەماڵ و لە زیرەی زەلان دەشت و کێو دەنگی دایەوە و سەرما و تۆف هەموو شوێنێکیان داگیر کرد و گەلێک لە لەشکری شەماڵ کوژرا و لەو شەڕەدا تێ شکا، سێ شەو و سێ ڕۆژ لەگەڵ یەکدا شەڕیان کرد و نە شەو خەویان لێ کەوت و نە ڕۆژ ئارامیان گرت، شەماڵ بەفەرمانی پاشای بەهار تەواوی خەڵکی ئاگەدار کرد و لە هەر شوێنێکدا کە ڕادەوەستا بۆنی خۆشی بەناو خەڵکدا بڵاو دەکردەوە، لە ناڵەی هەورە برووسکە تەواوی کەژ و کێو کەوتە لەرزین و ئەوسا باران و تەرزە بەتوندی باری و لەشی بەفر کەوتە لەرزین، هەور لە ڕووی هەوا و شەماڵ لە زەوی دەیاندا لە بەفر بەقین و بەقار، بەفەرمانی خوای تاق و تەنیا هەورە برووسکە گرمانی و باران باری و خۆر هەڵات و خۆر ئاوای وڵات بووە گوڵزار و ئەوسا گوڵ و وەنەوشە کۆبوونەوە و لە تۆف و سەرما ڕزگاریان بوو، بەفریش لە کەژ و کێوەکاندا بووە ئاو و بولبول و قومریش هاتنە ناو گوڵزار و بەم جۆرە زستان ڕۆیشت بەهار لە نوێ هاتەوە و سروەی شەماڵ کەوتە کەژ و کێو.

هۆنەر لە پاش کۆتایی هێنانی ڕووداوی شەماڵ و زەلان دەکەوێتە پەند دادانی خەڵک و لە خوای مەزن دەپاڕێتەوە و دەڵێ:

ئامـــان صـــەد ئامـــان یاران جـــانی

هیچ مـــەبن غـــررە بەی دنیـــای فـــانی

پەرهێـــز بکەران جـــە درۆ و بوهـتـــان

تا جـــە ئاخـــرەت نەون پەشـــیـمـــان

داغ و حـــەســـرەت و هـەم پەشـــیـمـــانی

هیچ نەدارۆ ســـوود جـەو ڕای زوڵمـــانی

نە جـــای فـــەریادەن نە جـــاگـــەی هـانا

مـــــــــــەر بـەیـۆ بـەداد داوەر دانـــا

ئامـــان هامـــدینان بۆ ڕەزای ســـوبحـــان

نمـــازو ڕۆزە بـــەجـــــــــا بـــاوەران

ئەو ڕا تاریکەن هەم جادەی عامەن
هەر کەس خێرش بۆ دنیاش بەکامەن
قەوڵ نی فەقیر بگێران نە گۆش
زکر زات حەق مەکەن فەرامۆش
یا حەی وە ئیعجاز ئەو کەلامولڵا
نە سۆزۆ بەنار جەسەی شوکرولڵا
هەزاران درورد هەزاران سەلام
بەرەوزەی پاک شای خەیرولئەنام

واتە: ئەی یارانی گیانی! ئامان سەد ئامان ئەم جیهانە هەڵتاننەخەڵەتێنێ و دەسخەرۆی مەبن و لە درۆ و بوختان خۆتان بپارێزن تا لە ڕۆژی دواییدا پاشگەز نەبنەوە، چونکە لەو ڕۆژەدا پەشیمانی سوودێکی نییە، نە جێی هاوارە و نە جێی هانا، مەگەر هەر خوای مەزن خۆی بەهانای بنیادەم بگا، هانا ئەی هاوەڵان! نوێژ و ڕۆژووەکەتان بهێننە جێ و ئەنجامی بدەن، چونکە ڕێگەکەتان زۆر دوور و تاریکە، هەر کەس لەم جیهانەدا چاکە بکا لەو جیهانەدا بەختەوەرە و قسەکانی ئەم هەژارە لە گوێ کەن و خوا فەرامۆش مەکەن و هەموو لە بیری خوادا بن. خوایا بۆ خاتری سیپارەی پیرۆز لەشی (سەی شوکرولڵا) لە ناو ئاگردا نەسووتێنی.

شەماڵ و زەلانەکەی ئەم هۆنەرە هەر بەخەتی خۆی ماوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- شەماڵ و زەلان - بەخەتی سەی شوکرولڵای قووچاخی.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسەی شوکرولڵا.

میرزا ئەحمەدی داواشی

١٣١٨ - ١٤٠١

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی محەمەدی داواشییە و بەپێی بەڕاوی (حەدیقەی سولتانی) لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا دایکی مردووە و خەم و پەژارە دڵی داگرتووە و لە پاشا باوکی ناردوویەتە دێی تم تم و لە لای مەلا حەمە حەسەنی جوانرۆ خەریکی خوێندن بووە و لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا وازی لە خوێندن هێناوە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە

کاروباری داواشییەتیدا یارمەتیی باوکی داوە، چونکە باوکی پێشکاری حەمە سادق خانی ئەردەڵان بووە، لە پاش مردنی باوکی چووەتە لای عەباس خانی سەردار و پاشان کاتی خۆی بەکشتوکاڵ بردووەتە سەر و ژیانی بەم چەشنە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٤٠١ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی وەیس لە جادەی کرماشان روانسەر بەخاک سپێرراوە.

میرزا ئەحمەد بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ئەژمار، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئایینی و، وەکو دەڵێن هەندێ جار لەگەڵ خەڵکدا بەهۆنراو دەدوا و، لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوی زۆربەی هۆنەرانی کوردی لەبەر بووە و، لەگەڵ زۆربەی هۆنەرانی کوردستاندا ئاشنایەتی و دۆستایەتیی هەبووە و، لەگەڵ ئەواکانی مۆسیقای کوردیدا ئاشنایەتیی هەبووە، وە زۆر دیندار و پارێزگار بووە، دیوانەکەی نزیکەی بیست هەزار هۆنراو دەبێ و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

سیاپۆشەکەم، سیاپۆشەکەم
وەش ئامای ئەی مای سیاپۆشەکەم
شۆخم شیرینم شەکەر نۆشەکەم
چون شەکەر و شیر تازە جۆشەکەم
گوڵبۆی گوڵ ئەندام گوڵ فرۆشەکەم
نەشتەر دای لە زام تازە جۆشەکەم
زوحاک زاڵم مار نە دۆشەکەم
پەی قەتڵ ناحەق مەزڵووم کۆشەکەم
گۆشوارەی تەلای زەرد نە گۆشەکەم
نیای بار مەیل وێت نە دۆشەکەم
کرماشان بەنوور وێت ڕەخشان کەردی
چرای بەرق و تۆڕ پەرێشان کەردی
بازاڕش وا گەرم پڕ گەوهەر کەردی
بەخش و مەحاڵش مونەووەر کەردی
فەیض ئاباد جە فەیز فەزات ڕەخشانەن
وە هەر جاش مەدیەی گشت درەخشانەن

دریان وه جـــــەلای رەنـگ و رووت پڕ داخ
هەر کـەس مـەوینۆت هەر مـەکـێـشـۆ ئاخ
سـەراوسـەر چەشـمـە سـەر ئاوش جۆشـان
کـۆ سـفـیـد دیبـای سـفـیـدیی پۆشـان
پەڕاوپەڕ تا پەڕ، پەڕفـشـــانیـــشـــەن
هەر پەڕێ دووسـەد پەڕ نیـشـانیـشـەن
بێـــســـتـــوون وەیاد فـــەرهـاد دێرین
پۆشـا پەردەی خـەم جـە داخ شـیـرین
تاقـەوسـان جـەنۆ بەزم شـیـرین بەست
غولامـان سەف سەف کەنیزان دەست دەست
نەکـیـســا بەبەزم نەوای عـەنبـەرین
بێدار کـەرد خـەسـرەو لە عـەشق شیـرین
بارەبود مـــەدا مـــوژدەی ئامـــای ئەو
شـۆڕ شـیـرین وست لە قـەلب خـەسـرەو
خەسرەو جە شادی غەرق لە شەوق و شوور
شکۆفا چون گوڵ فـەرماشیی بە شـاپوور:
ئیـمـشـەو شـیـرینم خـەیاڵش کـەردەن
گێسـووی کـەمـەندش وسـتەن نە گەردەن
کـــەڵکەڵەی کـــۆکـــەن یا پەروێزشـــەن
وە شـــەودێزەوە ڕەســـتـــاخـــێـــزشـــەن
یا هەواڵ مـــەرگ کـــۆکـــەن شنەفـــتـــەن
ئاشـوفتـەن شاپوور، شیرین نەسرەفتەن
شـاپوور لە جـای من عـوزر خـوایی کـەر
خـاسـتـەر لە جـاران پەزیرایی کـەر
کـەنیـزان هەروەک مـەه و مـەهپـارە
سـەف بدان لە دەور ئەوچون سـتـارە
وێت بەرووەسـاقـی سـۆز و گـودازش
شـاپوور، شـیـرینەن بکێـشـە نازش

مـــەبادا شـــادی و شـــەوقش بەتاڵ بۆ
شـــیـــرینم ئەوقـــات شـــیـــرینش تاڵ بۆ
تیـــمـــچـــەوچتـانی وە گـولـگەشت کـەردی
کـرمـاشـان یەکـسـان وەبەهەشت کـەردی
باش بالادەس جـــوملـە مـــەهـوەشـــان
هـەر لە کـــوردســـان تا وە کـــرمـــاشـــان
قـــەدەم وە قـــەدەم پڕ جـــە گـــوڵ کـــەردی
جـــەمین جـــام جـــەهان وەمـــەنزڵ کـــەردی
جـەمـینت چون جـام جـەم نمای جـەمـەن
خـورشـیـد لە شـێـوەی شـەوقت مـاتەمـەن
نـەرگس و ســـۆســـەن ســـەر ئەفکەندەتەن
لوولوو پەڕ مـــەلوول لەب پڕ خـــەندەتەن
گـــوڵبـــاغی بێ ڕەنگ گـــۆنای گـــوڵناریت
مـــرواری پەشـــێـــو دانەی مـــرواریت
مـوژەی خـەدەنگ جـۆی ریشـەی جگەرکـاو
ئـەر وەشـــــــەســت نـاز بـدەی لـە پـەڕاو
بێـــســـتـــوون چەنیش پڕ تـا پڕ تـەواو
مـــەدۆزۆ و ســـۆزۆو مـــەکـــەرۆش وە ئـاو
کـۆشـش یا بەخـشـش هـەر چێـو سـەلاتەن
(ئەحـمـەد) تا مـەحشـەر گیـان وە فیـداتەن

واتە: بەخێر بێی ئەی مانگی ڕەش پۆشەکەم، وەی شۆخ و شیرین و شەکەر نۆشەکەم، کرماشانت بەتیشکی خۆت ڕووناک کردەوە و چرا و کارەبات پەرێشان کرد و بازارت پڕ لە گەوهەر کرد، وە هەموو شوێن و جێگایەکت ڕووناک کردەوە، وە هەر کەسێک چاوی پێت بکەوێ هەر ئاخ هەڵدەکێشێ، بێستوون بەیادی فەرهاد، لە داخی شیریندا پەردەی خەمی لەبەر کرد، نەکیسا لە بەزمێکدا خەسرەوی وریا کردەوە و، بارەبود مزگێنیی هاتنی ئەوی دا، خەسرەو لە خۆشیدا نەیدەزانی چ بکا، شیرینم ئەمشەو پەلکەکانی خستە لای ملی و کەڵکەڵەی فەرهادی کۆکەن یا خەسرەو پەروێزی کرد، وە یا هەواڵی مەرگی فەرهادی بیستووە و ئیتر ناتوانێ بسرەوێ، وە کەنیزەکان وەکو ئەستێرە لە دەوری ئەو مانگەدا

ڕاوەستان و کرماشانیان کردە بەهەشت، ئەی شۆخوشەنگەکەم بەڕاستی تۆ شیرینی و لە شیرین دەچی و نێرگس و سۆسەن و لیلۆپەڕ شەرمەزاری تۆن، گوڵباخی بێ ڕەنگ گۆنای گوڵناریتە، مرواری پەشێوی دانەی مرواریتە، دەسا هەرچی ئارەزووتە بێ پێم کە، چونکە (ئەحمەد) تا ڕۆژی پەسڵان گیانی دەکاتە قوربانت.

زۆربەی هۆنراوەکانی میرزا ئەحمەد دەربارەی جوانی و ئەوین و دڵدارییە، وە لە هۆنینەوەی هۆنراودا پەیڕەوی لە هۆنەرانی کۆن وەکو: مەولەوی و میرزا شەفیع و خانای قوبادی کردووە، وە هۆنراوەکانی زۆر سادە و ڕەوانن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرەیە کە دەڵێ:

ئازیزم مەیلم، ئازیزم مەیلم
چەنۆ تازەبی جەلای تۆ مەیلم
جۆش ئاوەردڵەی جە خەمان کەیلم
جارییەن هەر شەو جۆی ئەسر کەیلم
سا تۆیچ بۆ چون لەیل سەوزەی سۆسەن خاڵ
تاڵێ زوڵفەکەت بدەر وە شەماڵ
پەی ساکنیی دەرد شەفای ئێش زام
چەنی نەسیمش باوەرۆش وە لام
وەشەن ئەو شەماڵ بەیۆ ژ ڕاوە
چی تایی جە زوڵف تۆش هان وە لاوە
وە مەرگت قەسەم شەکەر ڕێزەی ڕاز
جەودەم ئەرواحم مەشۆ وە پێشواز
ڕازیمەن جە ڕای تای گێسووی دڵبەر
ئەجای مزگانی بدەم گیان و سەر
پەی چی ڕێزەی ڕاز ناز دڵ پاچان
ئەر بۆ فیدات بام شەهیدم ماچان
ئەحیانەن ئازیز ئەگەر من مەردم
گیان جە ڕای توغرای زوڵفت سپەردم
ئیمجا جەو دەمدا شۆخ نازارم
تەشریف بار وە پای سەنگ مەزارم

وه حـــــەســـــرەتـەوە نـەونـەمـــــام نـۆم
پەنجــــەت بمـاڵە وە خـــــاک گــــڵـکـۆم
ئامـــانت فـــەرزەن شـــۆخ شـــيـــرينم
مـقـيـراز گـازەكـەت شـيـكەر پەی شـينم
زوڵفت چون رێحـــان پەخش كـــەر نە دەورم
دەرســـاعـــەت مـــەبۆ وە بەهەشت قـــەورم
نە ياگـــەی تەلقين ســـوورەی ياســـينم
بمـلاوێنـەرۆ ئـيـــــــمـــــــان و دينـم
دەم بنێـــــر وەبان گــــڵـكۆی تـازەكـــــەم
واچە هەی شـــــەهيـــد تيـــرنازەكـــــەم
واچەهەی مــەجنوون حـاڵ پەشـێـوەكـــەم
هيـــجـــران كـێش دەرد خـــاڵ لێـــوەكــــەم
پێكيـــای پەيكان مـــوژەی تيـــرەكـــــەم
مــەقـتـــوول ناحـــەق بێ تەقـسـيـرەكـەم
مــەست بادەی مـــەی لەب چەش نەكـــەردە
بەسێ حـــــەســـــرەتان وە گــــڵـكۆ بەردە
ســـــەرهۆردەرمن لەيل خـــــاتر خـــــار تۆم
زام بەســـۆ كـــەفـتـــــەی پای مـــەزار تۆم
بديە من پەی تۆ جـــــەرگم پڕ نێـــشـــــەن
وە ناخـــوون ســـەيف ڕوخــســـارم ڕێشـــەن
ئەوســـــا نەپەرســـــام چێـــشـــەن ئازارت
ئيـــســـــتـــــە مـــــەناڵم نە پای مـــــەزارت
ئەرچی بێ ســـوودەن لەو ســـەرومختـــەدا
زاری كـــەی وە بان خـــارای ســـەختـــەدا
وەلـــێ بـــۆ وە يــــاد ويــــەردەی وەريـــن
لە چەمـــــان مـــــەست بڕێزە ئەســـــرين
بەل قـــەترەی ئەســـرت بكنۆ وە رووی خـــاک
وە حـــەســـرەتەوە خـــاک كـــەرۆ نمناک

جەودمم پەی مەڵهەم زامان خەستەم
نە گڵکۆمەوە بگنۆ وە جەستەم
بە وێنەی ئەنفاس مەسیحای مەریەم
ئەحیام مەکەرۆ قەترەی ئەسرچەم
وەئیللا "ئەحمەد" بەدڵ مەردەی تۆن
تا ئەبەد سەوزەم ئیمان هەردەی تۆن

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دیسان دڵم بۆ تۆ کوڵاو فرمێسکم بەخوڕ هاتە خوار، سا تۆیش وەرە وەکو جاران تاڵێ لە زوڵفەکەت بدە بەدەم بای شەماڵەوە، تاکو بۆ داساکانی برینەکانم بهێنێتە لام، خۆشە ئەگەر بای شەماڵ بێتە ڕێوە و هەواڵی تۆم بۆ بێنێ، بەمەرگت سوێند دەخۆم لەو کاتەدا کە گیانم دەردەچێ ڕازیم ئەگەر تۆ پەلکەکانت پەخش و بڵاو بکەیتەوە سەرما، ئەوسا پێم دەڵێن کە لە ڕێی تۆ کوژراوە و دڵەکەی دزراوە، وە ئەگەرهاتوو من مردم و بەخاک سپێررام، تۆ وەرە سەر گۆڕەکەم و پەنجەکانت بماڵە سەر خاکەکەمدا، وە زوڵفەکانت پەخش بکە دەورمدا، ئەوسا من وا دەزانم کە چوومەتە بەهەشت، بەڵام بەمەرجێ بملاوێنیتەوە و دەمم بنیتە بان گڵکۆکەمدا و بگری و بڵێی کە ئەم ئەویندارە بەهۆی تیری منەوە کوژرا ئەگەرچی گریانت لەو کاتەدا بێ سوودە، بەڵام گیانم دەگەشێتەوە، وە لەوانەیە زیندوو بمەوە، ئەگینا ئەحمەد بەدڵ مردووی تۆیە، هەتا هەتایە گراو و سەوداسەری تۆیە.

ئەمەش پارچە هۆنراوێکی تری میرزا ئەحمەد کە سەبارەت بەبەهاری جوانی و خەزانی پیری هۆنیویەتەوە و بەڕاستی پارچە هەڵبەستێکی بایدار و بەنرخە لە وێژەی کوردیدا، وەکو دەڵێ:

تۆڕ دام پیری لە سەرتا دامان
هەر ئان ئامادەس پەی نۆجوانان
ئەو باڵای عەرعەر نۆنەمامەی تۆ
خەم مەدۆ مەبۆ وێنەی سیاچۆ
ئەو دەستەی زوڵفان خەیاتەی خام تاو
مەبۆ وەرێحان پەژموردەی بێ ئاو
ئەو چەتر نیمپاچ پرچ تاوس تار
بێ زینەت مەبۆ وێنەی پۆی دەوار

ئاینەی تەوێڵ سیمای سفیدکار
مەبۆ لە تاوشت پیری لەکەدار
ئەی زەرە خەندە و گوفتار و قسە
مەبۆوە خەفەت پەژارە و غوسە
ئەو قەوس قەتران ئەبرۆی کەمانی
نمەدۆ شەوکەت شێوەی جوانی
ئەی نوتق و ئەخلاق عیشوە و ئیشارە
ئەی غەمزە و ناز و کرشمە و لارە
ئەرچەم چون سووەیل پرشنگ مەشانۆ
شەوق لە ستارەی شەفەق مەسانۆ
مەبۆ وەگردووی شکستەی بێ ناو
لە ریش پیری مەیۆ لێش زوخاو
ئەو جیلوەی جەماڵ چون جەلای قەمەر
مەبۆ وەپادەم کوورەی ئاهەنگەر
ماجەرای پیری وەوتەورە بێ شۆن
مەبۆوە زیوار یانەی کەوشەکۆن
جوانیی چون گوڵ لێمان خار مەبۆ
جوانان لێمان دی بێزار مەبۆ
جوانیی بەهار زمسان پیرییەن
وە لە بەدبەختی دامەن گیرییەن
هیچ کەس نەنازۆ وە جوانی وێش
عومر بەو پەلە پیری ها نە ڕێش
"ئەحمەد" وەی دنیا خاتر مەکەر شاد
پیر مەوی مەشۆ جوانیت جەیاد

واتە: پیری هەموو کاتێ داوی خۆی بۆ جوانان دەنێتەوە، ئەگەر لاوێک هەرچەند کەڵەگەت و باڵا بەرز و جوان و پێکەوتوو بێ، پیری بەرە بەرە دەیچەمێنێتەوە، وە پێکەنینی مرۆ دەکاتە خەم و پەژارە، وە خوو و خدەی دەوری جوانی دەگۆڕێ، وە مووی ڕەشی مرۆ سپی دەکا و، جوانی کە وەکو گوڵە، دەیکاتە چقڵ و درۆ و، لە ڕاستیدا جوانی و لاویەتی بەهارە و

پیری زستانه، وه هیچ کەسێک نابێ بەجوانی و گەنجی خۆی بنازێ و دەبێ لەگەڵ زەماندا بسازێ، دەسا ئەی (ئەحمەد) بەجیهان دڵخۆش و شاد مەبە، چونکە سەرئەنجام پیر دەبی و جوانیت لە بیر دەچێتەوە.

سەرچاوەکان
١- حدیقهء سلطانی - تالیف محمد علی سلطانی - تهران، ١٣٦٤.
٢- دیوانی میرزا ئەحمەدی داواشی - کە لە ساڵی ١٣٦٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا ئەحمەدی داواشی.

خورشید خانمی داواشی

١٣٢٠ - ١٣٨٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی خورشید و کچی محەمەدی داواشییە و بەپێی پەڕاوی (حەدیقەی سوڵتانی) لە ساڵی ١٣٢٠ی کۆچی لە ڕوانسەردا لە دایک بووە و هەر لەوێدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لەلای مامۆستای تایبەتیدا فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و کە مێردی کردووە هەر خەریکی خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد و فارس بووە، بەجۆرێ کە خۆی خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو کردووە ژیانی بەم چەشنە بەخێوکردنی منداڵ و هەڵسووڕاندنی کاروباری ناو ماڵ و هۆنینەوەی هۆنراو بردوومتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٦ لە تەمەنی شەست و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی براوەتەوە دێی سادق ئاوای ڕوانسەر و لەوێدا نێژراوە.

خورشید خانم لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و وەکو دەڵێن دیوانێکی بەرز و نایابی بووە، بەڵام بەداخەوە ئەو دیوانەی لەناوچووە و هەندێ هۆنراوی ماونەتەوە ئەویش دەم بەدەم دەیگێڕنەوە، وە ئەم پارچە هەڵبەستە نموونەیەکە لە هۆنراوەکانی ئەو کە دەڵێ:

یەخورشید واتەن دایم غەمینەن
غەمین دووری سەفائوددینەن
یاخوا مەرگی نەوێنم وە چاو
نەیژنەفم وە گۆش نەیوێنم وە خاو
سەروەکەی باڵای هەر بەهاری وێت
سەروی چەمەنان شەرمساری وێت

له دوازده مـــانگه لێی واری باران
خـــەزان نەکــەرۆ چون باقــیی داران
جــادار عـــەزیز پیــر ئیــرشــاد بۆ
وەکــیل زیندەی غــەوس بەغــداد بۆ
ناڵەی مـەستانەی تەکیەش هەر بەرز بۆ
پەناگـــای دەروێش ئەبداڵ مـــەرز بۆ
مـەیخـانەی مـەعنیش هەر بەرقـەرار بۆ
با خــەبەر جـە ئەمـر لەیل و نەهـار بۆ
جـەلای سـینەی سـەرد گـوناباران بۆ
ئوسـتـــاد سـەرمـەست ڕۆزگـاران بۆ
زنجـــیــر لوتفش نیــان بەگــەردەن
ئەهلـی و ڕامم کـەرد تا وەڕۆی مـەردەن
بەڵکەم جـە ئەلتـاف وێنەی ئەو شـایی
ڕابعـــەی دەوران گــوم کــەردە ڕایی
بگنۆ وەســـەر ڕای تاعـــەت کـــاریدا
بەر بیـۆ جـە حـوکم سـەنگســاریدا
بواچۆ سـەرمـەست بادەی شـاکـریم
کــەلب ئاســانەی عـــەبدولقـــادریم

واتە: یاخـوا مـەرگی سـەفاوبدین نەبینم و بەگوێ بیبیسم و نە بەخەو بیبینم، چونکە سەوڵی چیمەنەکان شەرمەزاری باڵای ئەوە و ئەو جێگری پیرە و نوێنەری زیندووی شێخ عەبدولقادری گەیلانییە و پەناگای دەروێش و عەبداڵە و مامۆستای سەرمەستی ڕۆزگارە و هەر ئەو بوو کە منی ڕام کرد و خستمیە سەر ڕێی ڕاستی خوایی و پیری ڕاستەقینەم هەر ئەوە و لە خوام دەوێ کە هەمیشە ساغ و خۆش بێ.

سەرچاوەکان

١- حەیقەء سلطانی - تألیف: علی محمد سلطانی - تهران، ١٣٦٤.
٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٨٥ی کۆچیدا نووسراوە.

شامی هەرسینی

١٤٠٢ - ١٣٢٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا وەکو ئەستێرەیەکی گەش دەدرەوشێتەوە، ناوی شا موراد و نازناوی شامییە و لە ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی لە هەرسینی لای کرماشاندا لە دایک بووە، تەمەنی سێ ساڵ بووە کە تووشی نەخۆشیی ئاوڵە بووە و بەهۆی ئەو دەردەوە، هەردووک چاوی کوێر بوونە و بەم چەشنە دنیای ڕووناکی لێ تاریک بووە. پاش کوێربوونی ئەوەندەی نەخایاندووە کە باوەشی گەرمی دایکیشی کە جاروبار ئارامی تێدا گرتووە لە دەست داوە و کاتێ دوازدە ساڵان بووە، باوکیشی کۆچی دوایی کردووە و ئیتر بەجارێ ڕەنگی هەتیویی لێ نیشتووە و دوای مردنی باوکی، مەمۆژنی دەیباتە لای خۆی بۆ کرماشان و ماوەیەکیش لە ماڵی حاجی ئامانوڵڵا خان دەبێ و ئەو پیاوە لەوە بەولاوە چاودێریی لێ دەکات تا گەورە دەبێ و لە خەم دەردەچێ.

شامی لە بیرەوەریی خۆیدا دەڵێ: لەو ڕۆژگارە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن نەبووە، وە خەڵک زستانان هەر شەوێک لە ماڵی یەکێک کۆ دەبوونەوە و هۆنراویان دەخوێندەوە، قسەی خۆشیان دەکرد لەو کاتەدا هۆنراوی ئەڵماس خان و غولام ڕەزا لوڕ و سەی ساڵح باوبوون، وە منیش زۆر حەزم لە هۆنراوەکانیان دەکرد و گوێم بۆ دەگرت کەم کەم وای لێ هاتبوو کە زۆربەی هۆنراوی هۆنەرانم لەبەر دەخوێندنەوە بەو بۆنەوە بۆم دەرکەوت کە خۆشم دەتوانم هۆنراو بهۆنمەوە.

شامی لە پاش ئەوەی چەند ساڵێک لە ماڵ ئەمانوڵڵا خاندا ژیان دەباتە سەر، لەوێ دێتە دەر و بۆ خۆی خەریکی کار دەبێ و چایی و پارچە و وردەواڵە لە قەسری شیرین دەکڕێ و لە کرماشان دەیفرۆشێ و ئەگەر جاروباریش ئەمنیە و ئاژان ڕێیان پێ گرتووە بەدوو قسەی خۆش و چەند هۆنراوی جوان لە کۆڵی بوونەتەوە و ڕزگاری بووە. بەم جۆرە لە ڕەنج و ئەرکی خۆی، تیکە نانێکی خستووەتە دەست و بەوە ژیاوە. شامی لە کۆتایی تەمەنیدا نەخۆشی زۆری بۆ هێنا و سەرئەنجام لە ئەنجانی ساڵی ١٤٠٢ی کۆچی لە تەمەنی ٧٥ ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانی کرماشاندا نێژرا.

شامی لە درێژاییی تەمەنیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە بەداخەوە زۆربەیان لەبەرئەوەی کۆنەکراونەتەوە لەناوچوون و فەوتاون. خۆی دەڵێ: هۆنراوی زۆرم وتووە، بەڵام کەسی وا نەبووە پێی بڵێم بیاننووسێتەوە و خۆشم لە بیرم نەماون و هەروا ڕۆیون و فەوتاون. ئەوەی ڕاست بێ، تا خوا حەزکا، هۆنراوەکانی شامی تەڕ و پاراو و شیرین و نرخ و بایەکی زۆریان هەیە و، زۆربەی هۆنراوەکانی توانجن.

بەداخــەوە لە وێژەی کــوردیدا بەشی نووســینی توانج کــەمــە، توانجنووســی بەچەشنە نووسـێنێک دەوترێ کە لەوەدا مـەبەسـتێک بەشێوەیەکی گاڵتـەوگەپ دەردەبڕێ. لە ڕاسـتیدا نووسینی ڕاستەقینە و ئاسـایی لەگەڵ شێوەی توانجدا هەریەک باری کۆمەڵایەتییان هەیە، بەڵام لە شـێوەی توانجـدا لە گاڵتـەوگەپ کەڵک وەردەگیرێ، توانج چەشـن و جۆری زۆرە. هەندێک توانج و تـەنزی نادیار لە وێژەدا هەن وەکو شـێوەی نووسینی چیـخۆف نووسـەری ڕووسی یا ئاناتۆڵ فرانس نووسـەری فەرانسـەوی. هـەندێ توانجی تریش هەن کە ڕەخنەگر و ئاشکرا و توندوتیژن وەکو نووسراوەکانی عەزیز نەسینی نووسـەری گەورەی تورک.

لە توانجنووســیـدا نووســەر لە پشت دیواری بەرزی توانجـەوە بەدڵنـاییـەکی ڕەبەقـەوە دەتوانێ هـێرش بکاتـە سـەر سـەنگەری دیاردەزێوەکـانی ناو کـۆمـەڵ و، توانجنووسی لە هەموو شتێکدا بۆ نواندنی مەبەستی خۆی کەڵک وەردەگرێ، لە زمانی پەلەوەرەوە تا دەگاتە زمانی بنیادەم.

لەم دواییـیەدا توانجنووسی لە نـاو هۆنەرانی کرمـاشـانـدا پەرەی سـەندووە کـە یەکێ لەو هۆنەرانە شـامـیی هـەرسینییە. ئەم هۆنەرە گەرچی نەخوێنـدەوار بووە، بەڵام شـارەزایەکی زۆری لە وێژەی کــوردیدا هـەبووە. لـە هۆنراوە توانجـاوییـەکـانی ئەم هـۆنەرە دەتوانین (کـرایەنشـینـی) و (ڕۆن نەواتی) نـاو ببـەین. (ڕۆن نەواتی) شــامـی ڕەخنەیەکـە لە ڕژێمی پێشوو. لەم بەندەدا بۆمان دەردەخا کە ڕژێمی ستەمکاری پێشوو لەجیاتی ئەوەی پەرەی بە کشتوکاڵی وڵات بدایە و ڕۆنی ئاژەڵی بدایێتە خەڵک کەچی ڕۆنی نەواتی ئەمریکایی دەهێنا و گیرفانی ئەمریکاییەکانی پڕ دەکرد و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بەجارێ لەناوبرد و گێرە و کێشەی خستە ناو خەڵکی وڵات. وەکو خۆی دەڵێ:

مــەردوم بـاینە دیـارئێ بەدبەخــتــیــیــە
ڕۆن خـــاتر جـــەم وەی شـــارە نـیــیــە
پەتوو فــرووتم مــەوج نیــامـــە گــرە و
ئەرای خـــەرج و بەرج عـــەید ســـال نەو
چوم ڕۆن بســــینم لـە یاروو بـەقــــال
ئەرای نـاو هەلوای جـومـعـەی ئاخـر سـال
ســلامـی کــردم وت: ئەلەیک گــشت کــەس
ئەو کـــاســە ئەڕای چەگــردیەســە دەس
مــاس توای نەیرم، روب تـوای نـیــیــە
شـیـرە دوو جـوورهـەس، سـفـیـد و سـیـیـە

وتم: ئەی مەشەی زندەی گیانت بوو
بەقالی بایەس گشت جنسی داشتوو
شیرینیی شەکەر تا شووریی نمەک
توخم کاسە پشت تا حاجی لەکلەک
عوناب خاکشیر، جەوهەر میوە
هەر لە گل سوشوور تا گل گیوە
ئاە سەرد کیشا بەقاڵ وە دلگیر
وت نادروستی پیرم کەردەن پیر
زەرف ماس تیرم دوو هەفتەمینیت
ئاو و نیشاستە کەس نیەسینیت
ئەو پەنجای ئەڕای موشتەری کیشم
بەیتەماڵ و تیت نەمەیتە ڕیشم
دوای مەرافە و داوا و تووسەری
کەم کەم کارکیشیت وە کەلانتەری
وتم: ڕۆن توام، ڕۆن خاترجەم
ئەر هەس بیەپیم گیان خوەت قەسەم
بەقاڵ گورجەو بوو ئەوەل کاری کرد
دەس چەپی هاورد دەس ڕاسم گرد
ماشەلا وەزوور مەشەی ئەلیەسکەر
وە ئەوەل تەکان کیشا دمە وەر
پەنجەم جوور تەسبیە وە پەنجەش دشمارد
سێ «توو بمری» وت چوارده قەسەم خوارد
وت: خوەم عەشایر چەکیدەی کوردم
دەمەن ڕۆن لە ماڵ خاڵووم هاوردم
کەردەی بێ دەخەل ڕۆن خاتر جەم
دەساو خورشی خالووژن خوەم
دویکە تا ئیمروو شەش مەنی بردن
هیچ کام وەقەد توو ئیراد نەگردن

دوو ســـاعـــەت و نیم لە ڕۆن تاریف کـــرد
وە گـیـان ســەرکـار مـەغـز لە ســەرم برد
وتم: پەنجـای چەند؟ وت شـەش تومـەن نیم
وتم گـیـــان خـــۆت یەی پەنجـــا بیـــە پیم
نەمـــەزەی کـــردم، نە لەلیی خــــواردم
شـــەش تمەن و نیم ئەرای شــــمـــاردم
هەرچەند قەرز کردوم، وەلی وە خـوەشـحـال
شـــیـــرە و ئارد و ڕوون هـاوردمـــە مـــال
تـا ڕوون ڕشــــــــــانـدم وە نـاو تـاوە
دیم بووکـــــەن ڕۆن خـــــەیلی خـــراوە
وە گـیـان ســەرکـار شـووخـی دەرەفـتـە
من گـــەمـــان کـــردم بووگـــەن، نەفـتـــە
لـــە نـــاو تـــاوە، لـــە بـــان پـــریمـــز،
یەی هەلوای پەزین خـوش ڕەنگ و قـــرمـــز
زەری لـە هـەلـوا نـیـــــامــــە بـان زوان
دڵ و دەروونم وەخـــــتـــــو بایـتـــە بان
تاوە هـەل گـــــردم بـەرەو نـاو هـەســــــار
گن گن لـەی هـەلوا دیامـــە قـــەد دیوار
هـەمـــســـایەل وەتن شـــامی شـــیت بیـــە
وەتم نـەمـــــەردوم یە بـەدبـەخــــتی یە
پـولـم هـەرامـــــە بـایـەس بڕشـــــیت
ئەربەشی بکەم مـردگـەکـان کـوشـیت
یە ڕۆن کـــــە لە پاو، ڕۆن نەواتیـــیــــە
ســیــفت ئەمـریکای گـەردی قـاتیـیـە
دامـــــە قــــەد دیوار تـالـەیک هـاوردم
تـاقنمـــای ناوڕاس بەندکـــەشی کـــردم
ئی قـــاڵە ڕەسی وە کــووش ســاهـیـو مـاڵ
هـاتە نـاو هـەســـار کـــردەی قـــرم و قـــاڵ

ژن ساهیو مال، وه ماڵ هاته دەیشت
وه تووچ پەنهان مردگ ئەرام نەیشت
ئەو هەر دوشمین دات، من دەنگ نەکردم
ئاخر مەجبوور بیم ناو باوکی بردم
تایەی دوشمین دام، هەم پیاو هەم ژن
جوور سەگ هەڵامات هاوردن پەی من
ژنه هاتەوەر، پیاوه کەفته پشت
چنگ نا وه حەلقم وەزیلە و وه مشت
هەفت هەشت دەس خواردم دوو دەس وەشانم
بیس کرانشین ڕشیانه بانم
ناو حەسار بی وه مەیدان نەبەرد
جەنگ شرووع کریا وه ئەسلحەی سەرد
وه تەشت ڕەخت شوور ئەفتاوه و ئاوپاش
یەکی ئاتەش ڕیز، یەکی وه مەقاش
تایفەی ئەوان، فامیل یەل من
ئامادەی جەنگ بین، هەم پیاو هەم ژن
من دیم کارگەنه، ناو خودا بردم
کراواتەکەی باقرخان گردم
هەروەک کیسەکەش لەناو حەمام
دریژی کردم مشت و مالی دام
باقرخان لەژیر بیس نەفەر له بان
من لەناوەڕاس بیم، جوور کەواو لای نان
شمارەی زەخمی بیه شەش نەفەر
یەی ڕان، یەی چەنه، یەی ئەبرۆ و سێ سەر
ملووک مەدهووش بێ زوبیدە غەش کرد
نوسرت خۆی هلاک له بان لەش کرد
وه سەدای هاوار باقرخان کوشیا
ئەو مەحەله تەمام یەی چەک دارشیا

ناو حەسار پڕ بێ، وە سەیل جەنگ کەر
ئەیوان و دالان کووچە و پشت و دەر
ئاخر پاسبانیەل ئاشتمان دانە و
ئاخر داوا و مەرافە هاتە و
جافر و حەسەن هەردووکیان خانن
وە شوغل شەریف هەردوو پاسبانن
نیم یەی مەرافە لە جێک پەیدا بوو
ساعەت مووچی جافرخان گوم بوو
حەسەن خان گوم کەی تەسبیە شا مەقسوود
مەگەر لە پاتەخت جفتی پەیدا بوو
دوای مەرافە و داوا و قرم و قال
سەیل جەنگ کەریەل هەریەک چوونە مال
من تەنیا مەنم مەجرووح و خەستە
تاوان مەرافە لە دەس دەر ڕەفتە
شامی مەرافەی ڕۆن نەواتی
هەستیت داتە باد، خستەت وەلاتی

شامی لە هۆنراوەکانیدا دەرد و ڕەنجی خەڵک پیشان دەدا، بەجۆرێ کە خۆی لەناو ئەو دەرد و ڕەنجانەدا دەتلێتەوە. لە بەندی (کرانشینی)دا ئەرک و ڕەنج و پەژارەی کرێ نشینەکانمان بۆ دەردەخا و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە شامی و خاووخێزانەکەی لەگەڵ ئەوەی تەمەنی بەهەژاری و کڵۆڵی و بەدبەختی و چەرمەسەری بردووەتە سەر، دەردی کرێ نشینیشی پێ زیاد بووە، بەجۆرێ کە چوار پەلی شەتەک دراوە و وەکو دیل و بەندی نەیتوانیوە لەبەر خاوەن ماڵەکە وزەی لێوە بێ، بەڵام سەرەڕای ئەمانە جاروبار دەرد و زووخاوی ژینی خۆی بەچەند هۆنراوێک دەربڕیوە. هۆنراوی (کرانشینی)ی شامی نموونەیەکە لە ژیانی چینی لێقەوماو و بەشبڕاو و بەخت وەرگەڕاو و تاڵەڕەش سەردەمی ڕژێمی پێشوو کە بەڕاستی بەشاکاری ئەم هۆنەرەمان دەژمێرێ وەکو دەڵێ:

بەندە یەی نەفەر کرانشینم
چو عەزیز مردەی دایم خەمینم
نە خارج مەزەب نە جیاس دینم
ئەر دوعات گیراس بکە نەفرینم

شـــایەد لەی دونیـــا دیتـــر نەمـــینم
ڕاحـــــەت بم لـە دەس کـــــرانشـــــینی
چـە بکـەم لـە دەس کـــــرانـشـــــینـی؟
داد وە هـەرکـــەس بـەم، حـــەقم نیـــە سـینی

***

تـوای بزانـی ســـــەگ وە حـــــالّم نـەو
ئاســــایش نەیرم نـە ڕووژ و نـە شـــەو
ســـوب تا ئیــــوارە هـان لـە تەق و دەو
تا ســـەر مـــانگ تیــەی دوو تیکە ئەسـپــەو
یا بـەم فـــرووشـم یا نەمـــــە گـــرە و
ئوشـم کـــراکــــەم بەلکە نەمـــینی
چە بکـەم لە دەس کـــرانیـــشـــینی
داد وە هـەرکــەس بەم حــەقم نیــە ســینی

***

ژنـەم جــاڕوو کـیش خـــوەم قـــاپچی دەرم
وە فــەسل زمـــســـان وەرف پارووکـــەرم
لە عـــەیش و عـــەزا چو ســـەمـــاوەرم
دەنگ کـــەم نا نەجـیب دەنگ ئەکــەم خـەرم
ئەر مـــەنیـــان نەکـــەی دەنەناو ســـەرم
ئوشن گـــووشت گـــەن ئەرامـــان ســینی
چـە بـکـەم وەدەس کـــــرانشـــــینی؟
داد وە هـەر کـــەس بەم حــەقم نیـەســینی

***

پەی هەفـتــەمـەنیت مــانگ بچـووتە ســەر
ژن صــاحـیــو مــال دەس نیــەتە کـــەمـەر
وە ژســـــتی تەمــــام تیـــــتـــــە پشت دەر
لە وەرپای هـەلم چو ئاغـــــا و نەوکـــــەر
وە ژنـەم ئوشـم دەم کـــــە ســــەمــــاوەر
خـــوەم دەوم ئەرای مـــیـــوە و شـــیـــرینی

چه بکەم وه دەس کــــــرانشـــــینی؟
داد وه هەرکـەس بەم حــەقم نیـەسـینی

***

یەی کــوری دیرن چووه چکەی شــەیتــان
سـوب لە خــەو هەلسی تیــتـە ناو ئەیوان
وەجـــیـب پرریخ دەس وه تیــرکــەمـــان
خـەیت ئەرای قووری، خەیت ئەرای ئیسکان
ســیــویل جــافــر گــریتــە نیــشــان
کـە س جـورعـەت نەیری سـەدای بایده بان

***

دارایـیم بیـــەســـە چوار دوێت ویەی کـــور
دوو پەتووی نیم دار پەی جـوفت لافـــەشــر
یەی جـوفت مـــوتەکــای وەدەم قـــەیچی پر
ســـەر نیـــەتیـــە بانی، چو پاره ئاجـــور
چوار جـــام رووحی، یەی دانـە ســـینی
چە بکەم لە دەس کـــــرانشـــــینی

***

زانـی چەن نەفــەر هایمە یەی حــەســـار
من ئوشم پەنجـا، تووبووش پەنجــا و چوار
درێژ و کــــووتا، کـــاردار و بـێ کـــار
سوب لە خەو هەلسیت لە گووشەی حەسار
بیس نـەفـــەر وەســـاس تەک داســـە دیوار
حــــەقـــده ئەفـــتـــاوه نریاســـە قــەتار
باد ئـەرای نـەوبـەت بلیت بســـــینی
چـە بکەم وه دەس کـــــرانشـــــینی

***

ســەر شــەو تا ســوب هەر جـیـرەی دەرتیـد
مـەشـەی غـولام چووت، ئوسـا سـەفـەرتیـد

کــــه لای فـــەروخ خـــان لە دینەوەرتیـــد
ئوسـا ئەمـیـرخـان گـەرد چوار خــەرتیـد
مـــــەرافـــــە دیـرن، ئەردەر وازمـــــینـی
چـە بـکـەم لـە دەس کـــــرانشـــــینـی

***

جــەرگم ســووراخــە چو لانەی زەنبــوور
بەسکە شنەوم قـســەی جـوورا و جـــوور
ڕوحم دی خـــەســتـــەس وە فــەرمـــان زوور
وە کــــورەم ئوشـم: خــــەر بی شـــعـــوور
سـوب لـە خـەوهـەلسی، سـوورەتت نەشـوور
لـەی ئـاو لـوولـە فـــــــــــرە ڕشـنـی
چـە بکـەم وە دەس کـــــرانشــــــینـی؟
داد وە هەرکــەس بـەم، حـــەقم نیـەســینی

***

ئـوشـــن هــەر ڕووژی دیـزە نـــەیـنــە دار
خـــوا ئەرای شـــام بوو، خـــوا ئەرای ناهـار
خـوا گـووشت گـا بود، خـوا شـەک پەروار
گـوشت کـوتانەکـەی بوەنەدەر حـــەسـار
یــواش بــکــوتـــی نـــەڕمـــنـــی دیـــوار
لەنـاو حـــەســــاریش ئـاجــور نەشکینی
چـە بکـەم لـە دەس کــــرانشــــــینـی؟
داد وە هــەرکـــەس بەم، حـــەقم نیــەســینی

***

وە هـوول گـــیـــانم نەونە دوشـــمـــەنم
شـــایەد نەشـــیـــوید لانە و مـــەسکەنم
عـــەزیزم مـــردویت وە دەمـــیـــان خـــەنم
ئیــمـــریکایی ڕەقـــسم، ئینگلیـسـی ژەنم
چو ئـاغـــەی ویگن هـەزار جـــوور خـــوەنم
ئـەر بکـەن نـەفـــــرین ژن و فـــــەرزەنم

خوەمیش کومەک کەم نوشم ئامینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
بەس کە کرا دام لەی تەویلە چو خەر
عومر وە بەدبەختی هاوردم وەسەر
بیمە وە موونس چەن گروو بەشەر
لور لە لورستان کورد لە دەینەوەر
سنەیی و پاوەیی، جاف و گەمانگەر
کورد و لور و فارس، تورک قەزوینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نیەسینی

***

نە پەست و ناکەس، نە نادەرویشم
شەرمەندە لە رووی بیگاتە و خویشم
نە کەس تیتە لام، نە لای کەس نیشم
خوەیان هەر شەوچن، من کیشک کیشم
ئەر دیر دەر واکەم، نەمنە ریشم
منیش رەگ نەیرم چو سیفزەمینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نیە سینی

***

یەی شەو دوو نەفەر بینە میمانم
نیم ساعەت بیشتر لە بەرق سووزانم
سوب بینە ئاگر، رشیانە گیانم
ئاغەی ساحیو مال وە گەرد خانم
ئاو پاشینە بان تەپل ئامانم
هەم لافەشرە دریا وەشانم
وتن تا غرووب لیرە نەمینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی

***

ئەرای بەدبەختی نیامە و نەهات
یەی قەومی دیرم هاتوو لە دهات
گا هەس بناسی کەیخودا نەجات
یەی کەلەشیری هاور دوە سەوقات
شەفەق ساحیو مال هەم دەنگی دەرهات
پوویەکە و بگری بەسکە قولنی
چە بکەم وە دەس گرانشینی؟
داد وە هەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

***

دویکە چیم بگرم، ئوتاقیک لە جای
وتم بکیشم بیلا دەنگم نای
کەم کەم چیم لە دەرمال مەشەی مورای
یەی عفریتی دیم وەریوارت نای
دەمامەی جادوو نیەڕەسیت وە پای
مەرفوولاد زەرە بووەتە قەرینی
چە بکەم وە دەس گرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نیە سینی

***

چو کاور و گورگ، لەلی ڕەم کردم
یەی پا هاتەوەر، سی پا دوور گردم
وە هوول گیانم سلامی کردم
وت کاری داشتی؟ ناو ئوتاق بردم
وت: توو سرکانیت؟ وتم نە کوردم
وت کوورەی؟وتم هەر سینی
چە بکەم لە دەس گرانشینی؟
داد وە هەر کەس بەم، حەقم نیەسینی

***

وت: چەن نەفەرین؟ وتم دە نەفەر
غەیر لە ڕوبابە و عەمە ماپەروەر

زوبەیدە و ملووک، نوسـرەت و کـیـشـوەر
نیـمـتـاج و تاجی، عـشـرەت و خـاوەر
کــوورە بـوچـکـەلە و هـەر خــوەم و ژنـی،
چـە بکـەم لـە دەس کــرانـشــیـنـی؟

***

چو پـشـی لـە شــوون بوی پـیـاز داخ
یەی هـەفـتـەکـردم مـاڵ وە مـاڵ سـووراخ
لە سـەنگ مـەعـدەن، تا چوار ڕای ئوجـاخ
تیـمـچـە و چەنانی، تـا بـەرزە دەمـاخ
کـەس وە پیـم نـەیات، یەی دانـە ئوتـاخ
وە دینـت یـەسـە ڕەسـم هـاودیـنـی؟
چـە بـکـەم لـەدەس کـرانـشـیـنـی؟
داد وە هـەرکـەس بەم، حـەقم نیـەسـینی

***

یەی فـەرشی داشـتم مـینده جل شـاڵ
بـاو پـالان بـێ ئـەرای یـا بـوو ئـاڵ
چوار قـیـمـەت خـوی هـەر داومـە حـەماڵ
هەفتـەی یەی کووچە چوار ڕووژلە یەی مـاڵ
شـانزە مـاڵ گـەردم وە عـەرز یەی سـاڵ
دویکە دامـەی شـان عـەلی ئاغـای دەلاڵ
وتم یەیش بفـرووش نیـە توام بمینـی
چـە بکـەم لـە دەس کـرانشـیـنـی؟

***

سێ مـانگم پەس کـەفت کـرایە خـانـی
یەی سێ مـانگی تر هات نیـشـتـە بانـی
باوڕ پیم نـەیری خـودا خـوی زانـی
چشـتی کـەشک بەم مـەجـمـە و قـەزانی
ئـەوەیـش نـیـەیلم ژنم بـزانـی
سـوب هەراجی کـەم نیـەیلم بمینی

چە بکەم لە دەس گرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم حەقم نیەسینێ

***

کەس خەوەر نییە وە حاڵ دەردم
گووش کەس نییە، وە ئاه سەردم
چل ساڵ و ئێران زندەگی کەردم
کرای زەمین دەم لە بان گەردم
ڕوزگار موحتاج کرد وە نامەردم
نە ڕوومیم، نە چینیی چینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نییە سینی

***

قەلبم چو کوورەی حەداد مەدەی جووش
لە دەس دونیا خەڵک خاک فرووش
دونیا زندانە پەی شەخس با هووش
ئایەم نەبایەد کەمتر بووت لە مووش
ئەویش جی دیریت لە ناو پەڕوپووش
مووش نەکرا دەیت نەکرا سینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم حەقە نیە سینی

***

لە ڕووژی ترسم ئەجەل بدەی زەنگ
عومرم تەمام بوو لە دونیای دوورەنگ
پەنهان بووم لە ژێر خشت و خاک و سەنگ
ژن ساحیو ماڵ وە بیل و قولەنگ
قورەقور کونان وە قسە و جەفەنگ
بای کرایەی قەور لە لیم بسینی
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەرکەس بەم، حەقم نیە سینی

***

سەر مانگ وە مانگ بایتە دیارم
وە بیل هەلکەنی سەنگ مەزارم
بکەی شکەنجە و زەجر و ئازارم
بووشی کرا دەیت یا پاسەپان بارم؟
منیش لە ئەلحەد سەرم دەرارم
داد بکەم هاوار، کەفەن کی سینی؟
چە بکەم لە دەس کرانشینی؟
داد وە هەر کەس بەم حەقم نیە سینی

***

چو سەگ و لگەرد، دەروە دەر وەخوەم
شەو تا سوب نەخەف، ڕەنج بیوەر وەخوەم
دلگیر وە دنیای دوون پەروەر وە خوەم
لە دەس ساحیو مال خوون جگەر وە خوەم
مشتی خاک نەیرم خاک وەسەر وە خوەم
لە زەندەی ئایەم بی خەوەر وە خوەم
نیە زانم (شامی) دی تاکەی مینی؟
چە بکەم وە دەس کرانشینی؟

***

دیوانێکی پڕ لە هەڵەی (شامی هەرسینی) لە ساڵی ١٣٦٢ی هەتاویدا بەناوی: چەپکە گوڵ - چەند پارچەیەک لە شیعرەکانی شامیی کرماشانی، لەگەڵ پێشەکییەکدا لە چاپ دراوە کە گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەو وا بەسەر زاری خەڵکەوە، لەم دیوانەدا نییە، هەروەها گەلێ لە وشەکان بەشێوەی سۆرانی نووسراون کەچی هۆنراوەکان بەشێوەی کەلهوڕی و لەکی هۆنراوەنەتەوە.

سەرچاوەکان

١- چەپکە گوڵ - چەند پارچەیەک لە شیعرەکانی شامی کرماشانی - تاران، ١٣٦٢.
٢- کرانشینی - هەڵبەستی شامیی هەرسینی - سنە، ١٣٥٨.
٣- ڕۆن نەواتی - هۆنراوەی شامیی هەرسینی - ڕۆژنامەی کوردستان - تاران، ١٣٣٥.
٤- حدیقەء سلطانی - تألیف محمد علی سلطانی - کرمانشاه، ١٣٦٤.
٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشامیی هەرسینی.

دوکتۆر محەمەد سەدیقی موفتی زادە

۱۳۳۹ - ۱٤۰۲

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەمە سەدیق و کوڕی مەلا عەبدوڵلای موفتی، کوڕی مەحموود کوڕی مەلا محەمەد کوڕی مەلا ئەحمەدی گەورەیە و لە ساڵی ۱۳۳۹ی کۆچی لە دێی دشەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. دشە گوندێکە لە ناوچەی هەورامانی لە هۆن. دوکتۆر موفتی زادە سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی خۆی کە بۆ نووسەر نووسیویەتی دەڵێ:

ناوم حەمە سەدیق و کوڕی مەلا عەبدوڵلای موفتیم و لە ساڵی ۱۳۳۹ی کۆچی لە دێی دشە لە دایک بووم، بەر لە شەڕی جیهانی یەکەم باوکم لە لایەن فەرمانڕەواکانی ئەردەڵانەوە بانگ کرا بۆ شاری سنە و بووە مامۆستای مزگەوتی دارولئیحسان و لە پاشا بانگ کراوەتە تاران و نازناوی موفتیی کوردستانی پێ دراوە و گەڕاوەتەوە بۆ شاری سنە. لە تەمەنی شەش ساڵیدا، باوکم کۆچی دوایی کرد و لە تەمەنی یادە ساڵیدا دایکیشم مرد. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووم و ئەوسا بۆ خوێندن بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوم و بۆ خوێندنی فیقهی ئیسلامی بەمەڵبەندەکانی شارەزوور و مەریوان و موکریان و پێنجوین و سلێمانی و کەرکووک و هەولێر و ڕەواندز و سابلاخ و سنە کەوتوومەتە گەشت و گێڵ و لەلای زانایانی وەکو حاجی مەلا خالیدی موفتیی و مەلا سەی عارف و بابە ڕەسووڵی عەبابەیلی و مەلا باقری بالک و مەلا مەحموودی دەرەتفێ و مەلا شێخ محەمەدی بورهان، وانە و دەرسم خوێندووە و سەرئەنجام لەلای مەلا مەحموودی موفتی (کاکم) لە شاری سنە ودمی مەلایەتیم وەرگرتووە. لە پاشا لە زانکۆی ئاینیی زانکۆی تاراندا، دەورەی لیسانس و دوکتۆریم دوایی پێ داوە و لە ساڵی ۱۳۲۹ی هەتاوی بووم بەمامۆستای زمان و وێژەی کوردی.

دوکتۆر موفتی زادە لە ساڵی ۱۳۲۸دا سەرنووسەریی ڕۆژنامەی کوردستانی گرتە ئەستۆ و ئەم ڕۆژنامەیە گەرچی زمانی ڕژێمی ئەو کاتە بوو، بەڵام تا چوار ساڵ بەردەوام بوو و گەلێ وتاری سەبارەت بەمێژوو و وێژەی کوردی تێدا بڵاوبووەتەوە هەروەها دوکتۆر موفتی زادە سەرپەرشتیی بەرنامەی کوردیی ڕادیۆی تارانی بەئەستۆوە بوو کە لەو کاتەدا گەلێ بەرنامەی بەکەڵکی وەکو: ڕێزمانی کوردی، پەندی پێشینان، وێژە و وێژەوانان دەنووسی و بڵاوی دەکردەوە.

دوکتۆر موفتی زادە بەم جۆرە ژیانی بەنووسینی وتار و پەڕاوی بەکەڵک بردە سەر تا لە سەردەمی ٦٣ ساڵیدا لە ساڵی ١٤٠٢ لە شاری تاراندا ماڵاوایی لە جیهانی هۆنراو و

وێژەی کوردی کرد و لە گۆڕستانی وەیسولقەرەنی لە دەوروبەری کرماشاندا نێژرا.

دکتۆر موفتی زادە بەیەکێ لە زانایان و نووسەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، وە خۆی بۆ خۆی مێژوو بوو بۆ نەتەوەکەی و لە کارە گرنگەکانی دوکتۆر یەکەم دانانی ڕێزمانێکی زانستی بۆ زمانی کوردی و دووەم شیکردنەوەی هۆنراوەکانی مەولەوییە کە بەداخەوە ئەم دوو شوێنەوارە گرنگەی هەروا بەدەستنووس ماونەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراون.

دوکتۆر موفتی زادە لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی لە باری کێش و پاشڵ و ناوەڕۆکەوە زۆر بەرزن، گەرچی کەمتر کاتی خۆی بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، بەڵام ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون، کەمتر نین لە هۆنراوەگەلی ئەو هۆنەرانەی کە هەموو دەوریان بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر. یەکێ لە شوێنەوارە بەرزەکانی کە بەهۆنراو هۆنیویەتەوە، چیرۆکی مام ڕێوییە و ئەم چیرۆکە داگری سەد و شەست هۆنراوە، لە ڕاستیدا بەشاکارێکی وێژەیی کوردی دێتە ژمار و بنچینەی چیرۆکەکەشی لەسەر پەندی پێشینان دامەزراندووە.

ئاشکرایە بەرەی مرۆ لە ڕۆژگارێکەوە لە ژیانی خێزانییەوە پێی ناوەتە ژیانی هۆزایەتییەوە و لە ژیانی هۆزایەتیشەوە هاتووەتە ناو کۆڕ و کۆمەڵەوە، هەموو جۆرە تاڵی و شیرینیەکی ژیانی چەشتووە و هەموو چەشنە کارەساتێکی تاقی کردووەتەوە و لە ئاکام و ئەنجامی ئەو کارەساتانە تێ گەیشتووە و سوود و زیانی ئەو ئاکام و ئەنجامانەی بەوردی لێک داوەتەوە، وە بۆ ئەوە ئەو سوود و زیانانەی کە لەو کارەساتانە هاتوونەتە دی. بکەونە پێش چاو، باپیرەکانمان بۆ هەریەکە لەو کارەساتانە کە لە ڕێگای کردەوە و وتەوە لە بنیادەم دەقەومن، پەندێکیان بۆی داڕشتووە، بۆ وێنە پێشینیان وتوویانە: تا ڕێوی پێچی کردەوە کوڵکیان وەشاند، وەیا بەجۆری تر دەڵێن: تا ڕێوی قەواڵەی خۆی خوێند، پێستیان گرتەوە.

دوکتۆر چیرۆکەکەی خۆی لە سەر ئەو پەندە و هەندێ پەندی تر کە لە ناو چیرۆکەکەیدا دیاردی پێ کردوون، هۆنیوەتەوە کە سەرەتای چیرۆکەکە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

ڕۆژێ لە ڕۆژان ڕێوییەکی پڕ فێڵ
بۆ خواردەمەنی کەوتە گشت و گێڵ

ئەسووڕایەوە، ئەم دۆڵ و ئەو دۆڵ
ئەیدا بەپاوە بیاوان و چۆڵ

هەوارێ نەما خۆی نەکا پێی دا
کۆزگەێ نەبوو سووڕ نەخوا تێیدا

نە هەمـــانەیێ، نە کـــونە کـــۆنێ
نە کـوتێ پێـسـتـە، نە خـیگە ڕۆنێ
نە پێـشـە و پەڵای مـریشک و سـۆنە
نە کـوت و پارچەی بێــژنگە کـۆنە
نە تۆراخـــدانێ ڕزیو و بێ کـــەڵک
نە نانە ڕەقێ لە پاشـمــاوەی خـەڵک
نە سـەلکێ دوێنە نە لەتە کـەشکێ
نە چەکـە کـلاشێ، نەهەنگڵـە مـەشکێ
نە تیکە چەرمێ، نە ژێرە کـــەوشێ
نە قـوشـقنێ شـڕ لە دەوری حـەوشێ
هـیـچی دەس نەکـــەوت بەبەش براوی
بـەزکـــی بـرســـی و بـــەدڵ تـــۆراوی
هـاواری ئەکـــرد، ئەیدا بەســـــەردا
وێڵ وێڵ ئەگــــەڕا بـەدەشت و دەردا
کـــاتێ مـــام ڕێوی ڕێی چۆڵی ئەبڕی
باڵدار لە ترسی ئەوا هەڵئــــەفـــڕی

واتە: مام ڕێوی زۆری برسی بوو، لەبەر برسیەتی بۆ بەدەستهێنانی خواردەمەنی کەوتە گەڕان و سووڕانەوە و سەری کوتایە چەند شوێن و چەند هەوارگە کۆن، هیچ چەشنە خواردەمەنییەکی دەست نەکەوت، وە چەند جاریش خۆی داگرت بۆ پەلەوەر و باڵندە گرتن، باڵندەکان هەستیان پێ دەکرد و لە ترسا دەفڕین. مام ڕێوی بەناوهومێدیەکی زۆرەوە وچانێکی دا و پاش تاوێ برسیەتی زۆری بۆ هێنا و دەستی کرد بەگەڕان و سووڕانەوە بەدەشت و دۆڵدا، بەداخەوە ئەم جارەیش:

هەر چەندە گەڕا هیچی دەست نەکەوت
هەروەها دەردی برسـیـەتی نەسـرەوت
ئینجـــا کــــەوتە ڕێ بەتاریکایی
بۆ مــریشک خـــواردن دەوری ئاوایی
مـــاوەیێ ڕێی کـــرد بەزکی برسی
لەبەر خـــۆیەوە، لە خـــۆی ئەپرسی:

داخـــۆ ســـەگ لەبەر دەرگـــا کـــەوتبێ؟
مـــریشکیش لەنێـــو کـــولێن خـــەوتبێ؟
خـاوەن مـاڵ چاوی باش چووبیـتـە خـەو
مـــریشکێ قـــەڵەو بڕفـــێنم ئەمـــشـــەو؟
بەڕاکـــردن و لۆقـــە و تەقـــڵـــەدەو
گـــەیشـــتـــە نزیکی دێ نیـــوەشـــەو
برســــیــــەتی زۆری زۆر بۆ هێنابوو
بیـــر و ئاوەزی لە دەس ســـەنرا بوو
ناگـــا واقـــەیێ لە دەمـی دەرچوو
سـەگـەل ئاوایی گـشت گـوێیـان لێ بوو
هەڵمـەتیـان بۆ برد هەمـوو بەحەپ حـەپ
گـەمـارقـیـان دا لە ڕاست و لە چەپ
بوو بەســـمـــڕ و بەقـــووڵە و هـەرا
قلینچکەی کـــەری تێـــدا ئەپچـــڕا
ئەم ئـەیوت بـۆرە! هـا دەری نـەکـــەی
ئەو ئـەیوت بازە! تەکـــان دە ســـادەی
ڕێـوی ئەوەی دی کـــەوتە باز بـردن
بەدڵ دەسـی کـــرد بەکـــفـــر کـــردن
ئینجـا بەناچار خـــۆی کـرد بەتووڵ بڕ
لە چنگیـان دەرچوو بەگـووڕچڕ گووڕچڕ
لە ترسی گـــیـــانا تەکـــانی ئەدا
ڕەپـەی دڵـی وەک دەهـــۆڵ ئـەیـکـوتـا
پاش ئەوە لە دێ بەشـــەپ کـــرایە دەر
دووبارە ڕێگای کـــێـــوی گـــرتە بەر
چوو لەبن بەردێ خـــۆی دا بەعـــەردا
لە تـاوی زکـی ئـەیدا بـەســـــــەردا

واتە: مام ڕێوی کاتێ لە نیوەشەودا گەیشتە نزیکی ئاوایی، لە تاوی برسییەتیدا واقە و هاوارێکی لە دەم دەرچوو، ئینجا ئەو واقەیە بووە هۆی ئەوە کە سەگەکانی دێ پێی بزانن و

شالاوی بۆ بەرن و بەناهومێدییەوە دەری کەن، دیسانەوە ڕێگای کەژ و کێو بگرێتە بەر.

هۆنەر لەم هۆنراوانەدا دیاردی کردووەتە چەند پەند و مەتەڵێکی، وەکو دەڵێ: بووە بەهەرا و سمرێکی وەها (کلکی کەری تێدا دەپچڕێ) کە دەڵێن ئەم مەتەڵە کورتکراوەی ئەم کارەساتەیە کە لە ڕۆژگارانی کۆندا لە نێوان خەڵکی دێیەکدا هەرایەک ساز دەبێ، وە خەڵکەکە دەبنە دوو دەستەوە، ئینجا شەوانە دەڕژێنە ناو یەک، بەگالۆک و کوتەک سەر و گوێی یەکتر دەکوتن، کابرایەک هەرچەندە دەگەڕێ دارێکی دەست ناکەوێ، لە تاریکاییدا دەست دەکوتێ. کلکی کەرێکی دێتە دەست، لای وا دەبێ کە دارە، کلکی کەرەکە دەکێشێ و دەیپچڕێنێ و دەیکا بەداردەست.

دیسان دەڵێ: (خۆی کردووە بەتووڵبڕ)، ئەم مەتەڵە لەم ڕووداوە وەرگیراوە کە: کابرایەک دەچێتە ناو باخێکەوە بۆ میوە خواردن، لەناکاو خاوەن باخەکە چاوی پێی دەکەوێ، ئینجا کابرا لە ترسا چەقۆیەک دەگرێ بەدەستەوە و دەست دەکا بەتووڵ بڕین بۆ ئەوە کابرای خاوەن باخ وازی لێ بێنێ و بەدزی نەزانێ.

مام ڕێوی پاش ئەوە بەشەپ لە دێ دەریان کرد، لەبن بەردێکا دەسی کرد بەبیرکردنەوە و ئەوسا خۆی کردە پارێزگار و خواناس و دەستی کردە نوێژکردن و پەپوو بووە لایەنگری و باڵندەکانی تر بەچاوپێکەوتنی پەپوو خۆیان بەمام ڕێوی نزیک کردەوە و کەو و قەلیش لەگەڵیاندا چوون و لە پاش ماوەیەک گەڕان، برسیەتی زۆری بۆ مام ڕێوی هێنا و کەو و قالاوی خوارد و لە دوای ئەوە بۆ پەپوو دەرکەوت کە بەهەڵەدا چووە و نابێ بنیادەم لە ڕووی ڕواڵەتەوە داوەری بکات، چونکە زۆر جاران ڕێک دەکەوێ کە دڵ و دەروون لەگەڵ ڕواڵەتدا یەکێ نییە، ئەوسا:

ڕۆژێ لە ڕۆژان مامە برسی بوو
سەری بەرز و کرد پرسیی لە پەپوو:
وتی: ئەم تانجە کێ بەتۆی داوە
من وام بیستووە، ئەڵێن دزراوە
پەپوو لە نیەت مامە تێ گەیشت
یەواشی هەستا لە دوور و دانیشت
وتی: باپیرم لەلای سلێمان
نۆکەریی کردووە، بەدڵ و بەگیان
شاتری بووە لە ناوی وڵات
ئەویش ئەم تانجەی کردووەتە خەڵات

مـام ڕێوی وتی: نەخـێـر وا نیـیـە
بۆ درۆ و ڕاسـی تۆ بەڵگەت چیـیـە؟
ئەگەر ڕاس ئێژی قسەت بەجێیە
بێنە بزانم شـایەتت کـێـیـە؟
چونکە من پیـاوی شـەریعـەت ڕەوم
بەشـەو نوێژ دەکـەم تا ڕۆژ ناخـەوم
چۆن دەبێ هـاوڕێی پیـاوێکی دزبم؟
لە دەرگای یەزدان شەرمەندە و کزبم؟
پەپوو وردۆ بوو زانیی کـە ڕێوی
ئەیەوێ بیکا بەلوقـمـەی شـێـوی
ئینجا کەوتە ڕێ بۆ شوێنی شاهید
بیـهـێنێ بۆ لای مـام ڕێوی زاهـید
چاوی خست ناگا دوو تووڵی چەتوون
لەسـەردا بەتاو هـەردوو بەرەو بوون
پەپوو بانگی کـرد: شـهـوود وا هـاتن
گـەلێ مـوخلیـسی بەژن و بالآتن
ڕێوی ڕووانیی زۆر بەسـەلیـقـە
دوو تووڵ لە سەردا دێن وەک تریشقە
وتـی: قـەبـووڵە با نەیێنە پێش
زەحمـەت نەکێشن پێیان دێتە ئێش
پەپوو پێی وت نە، با بێنە حـوزوور
چون دروست نییە شایەتی لە دوور
ڕێوی لە ترسـا پێـچـێکی بۆ کـرد
بەڵام تووڵەکـان هـەڵمـەتیـان بۆ برد
دایان بەعـەرزا کـولکیـان وەشـاند
جەزای کردەوەی خۆی پێیـان نواند
پەردەی فـەن و فـێڵ هەر ئەبێ بدرێ
بەفێڵ نان خواردن ئاخر هەر ئەبڕێ

راستی بگرە پێش تا بەرز بێ پایەت
قەت نەبڕێتەوە سوود و سەرمایەت

واتە: ڕۆژێکیان مام ڕێوی برسی بوو، وە لەبەر ئەوە بیانکی پیا بگرێ و بیخوا، پێی وت: ئەو تانجە وا لەسەرتە کێ پێتی داوە، من وام بیستووە کە ئەو تانجەت دزیوە، پەپوو بەئەسپایی هەستا و لە دوورەوە دانیشت و وتی: ئەم تانجەم بەکەلەپوور پێ گەیشتووە و مام ڕێوی وتی: دەبێ بۆ ئەم قسەت شایەتێک بێنی، پەپوو کە زانیی مام ڕێوی دەیەوێ بیخوا، چوو شایەت بێنێ، دوو تۆڵەی دی و لەگەڵ خۆیدا هێنایی، مام ڕێوی وتی: ڕاست دەکەی قسەکەت قبووڵە. پەپوو وتی: نەخێر شایەتەکان دەبێ بێنە بەرەوە و ئەوسا تۆڵەکان هەڵمەتیان بۆ برد و پێستیان گرتەوە.

سەرچاوەکان

١- مام ڕێوی هۆنراوی: د. سەدیق موفتی زادە (دەستنووسە).
٢- ژیننامەی د. سەدیق موفتی زادە بەپێنووسی خۆی.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەد. سەدیق موفتی زادە.

عەبدوڵڵای ئەقدەسی

١٣٤١ - ١٤٠٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی فەتحوڵڵا ئاغای ڕەزاوە و بەپێی لێکۆڵینەوەیێ کە کردوومانە لەساڵی ١٣٤١ی کۆچی لە دێی ڕەزاوی بناری شاخی کۆسالانی بەربڵاو و ڕەنگین پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای مەلای دێیەکەیان خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە سنە و لەلای زانای هەرە بەرزی کورد ئایەتوڵڵا مەردووخی کوردستان خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لەلای چەند مەلایەکی تریش ڕێزمان و ڕەوانبێژیی خوێندووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ماوەیەکی زۆر بووەتە نووسەری تایبەتی حەسەن خانی ڕەزا و بەمیرزا عەدووس ناسراوە و پاشان لە کاری دەوڵەتی دامەزراوە و بووە بەکاربەدەستی دەوڵەتی و لە پاش ماوەیەک بووە بەبەڕێوەبەری شارەوانیی مەریوان و لەبەر چەند هۆیەک کۆچی کردە کوردستانی عێراق و سەرئەنجام لە ساڵی ١٤٠٦ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵی لە شاری سلێمانیدا کۆچی دوایی کرد و بەپێی سپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژرا.

ئەقدەسی یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی کە بەزاراوەی هەورامی و سۆرانی هۆنیوینەوە زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. لە پێش ئەقدەسی، مەلا عەبدوڵڵای شەیدا

کە نووسەری تایبەتی حەسەن خانی ڕەزاو بوو بەپێی ئەسپاردەی حەسەن خان مێژووی هەورامانی بەهۆنراو هۆنییەوە کە لەبەرئەوەی ناتەواو مایەوە، ئەقدەسی بەشی دوایی ئەو مێژووەی هەر بەهۆنراو دوایی کرد کە بەداخەوە ئەو مێژووە هێشتا لە چاپ نەدراوە و ئەمەش خزمەتێکی زۆر گەورەیە بۆ مێژووی کورد و کوردستان.

هۆنراوەکانی ئەقدەسی دەکرێنە چەند بەشەوە: دڵداری سروشتی، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی. وە هۆنەر لەبەرئەوەی زۆربەی تەمەنی لە کوێستانە جوانەکانی هەوراماندا کە پڕە لە دار و دەوەن و گوڵانی جۆربەجۆر بەسەر بردووە، پتر حەزی لە هۆنینەوەی هۆنراوی سروشتی کردووە کە ئەوا لێرەدا پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە سەردێڕی (نەورۆز) دێنین کە دەڵێ:

یاران وەهاران دووبارە جە نۆ
وەهار ئاماوە شادبی کەژ و کۆ
شەماڵ دا وەسەر بەرزیی سەربەرزان
وەروان کەرد بەئاو، ئاوان کەرد هەرزان
گا وارۆ واران، گا وەرە تاوەن
گا ناڵە و نرکەی هەوری سیاوەن
یا لار و لەنجەی سۆنە سەراوەن
یا ناڵەی تفەنگ سەیاد جە ڕاوەن
کەش و کۆ و کەمەر، سارا و دەر و دەشت
بەرگی سەوزپۆشان بەوێنەی بەهەشت
کەلی عاشقان تا تەوەنە سوور
بەساو و سەعید دیارەن جە دوور
گوڵە نەورۆزە جە خاک سەرکێشان
مەلان مەناڵان هەریۆ پەی وێشان
بەنی شانشین تا هەردی پلوور
چوون پارچەی دیبا ئەرخەوانی و سوور
ئەو دیم مێرگەوار، ئی دیم بێساران
ئەولا پایگەلان، جای تاقیە لاران
بەهەزار ڕەنگە دەر و دەشت و دۆڵ
بەگوڵ ڕازیان ئاوەدانی و چۆڵ

مـــــەوارۆ واران بەکـــــۆســــالاندا
پەخـــشـــان بۆن وەســــەر وردە خـــالاندا
دەســــەو مــــەحـــبــــووبا چەنـی کناچا
رژاقـــــە و ڕژاق گـــــۆرانێـی مــــاچا
زێڵـــــــــە و زایەڵەن هـەوار بەهـەوار
هەیشـــــوور تا ژۆنی هەوارگــــەی ڕوار
هـەر جـــەســـــەر نەهاڵ نا بەعــــەوداڵان
ناز کـێـــشـــەن پەی ناز نازک نەوهـاڵان
ئی دیم تا ئەو دیم سیروان وەردەن جۆش
کەش و کۆ و کەمەر بییەن سەوزە پۆش
کـورەی مـیـانە سـەر سـەوز و خـاڵخـاڵ
یەک ڕەنگەن هەتا هۆبەتووی ســـــاراڵ
وەهـارەن شــەمـــاڵ دان وە ســـەرکـــوان
ئەحـــیـــــابی نەبات، پیـــرەدار جـــوان
شـــــاهـۆ دووبـارە جـــــە نۆ بـێ ئـاوا
هەوار نشـــــینـان مـــــالات و ســــــاوا
هـەر جـــــە هـانیـــــە تـا هـەردی پاوە
هــــەوار و زۆمــــی تــــا دۆڵـــە ئـــاوە
بەنی مــــاکـــوان ئاتەشگا و وێڕاش
هۆڵـی تا ســــەریاس ڕەزڵە و بالاتاش
هـەر هاژەی ئاوەن کنیـــۆ جـــە کـــاوان
نەرگسەن چوون زوڵف ئەگریجە خاوان
دالانی باشــــقـــەی کـــول نەوهـەوارەن
مـوعـجـیـزەی خـیلقـەت پەروەردگـارەن
بـەهـــەزار ڕەنـگـــە بـڕیـــەنـش ئـاوات
نوەیجـــەڕ چەنی خـــورخــــورە و هەیات
هـەر ڕەشـــبـــەڵەکـــا و هۆرپڕای یارا
شـــیــــرین قـــامــــەتان قـــەتار ونارا

هەر دڵبەرێنێ کە دڵ مەرفانا
عەقڵ و هۆش جە دەس عاشق مەسانا

واتە: ئەی یاران! بەهار لە نوێ هاتەوە بۆ ئەوەی کەژ و کێو بخاتە ناو شایی و خۆشی، بای شەماڵ هەڵی کرد و بەفری کێوەکانی کردە ئاو، جار جار باران دەبارێ و جار جار خۆرەتاوە و جار جاریش تریشقەی هەوری ڕەشە، یا لار و لەنجەی سۆنەی ناو ئاوە یا ناڵەی تفەنگی ڕاوچی لە ڕاودایە، کەژ و کێو و کەمەر و دەر و دەشت، بەرگی سەوزی پۆشیوە و وەکو بەهەشتە، (کەلی عاشقان) هەتا کێوی (تەوەنە سوور) تا گۆڕستانی سەعد و سەعید لە دوورەوە دیارە، گوڵە نەورۆزە سەری لە خاک دەرهێناوە و پەلەوەرەکان هەر کامیان بۆ خۆیان دەناڵن، کێوی (شانشین) تا هەردی (پلوور) وەکو پارچەی هەورێشم ئەرخەوانی و سوورە، ئەودیو هەوارگەی (مێرگەوار)ە و ئەمدیو دێی بێسارانە، ئەولاش پایگەلانە کە مەڵبەندی ئافرەتان و کچانی کڵاو لارە، دەر و دەشت و دۆڵ و ئاوەدانی و چۆڵ بەهەزار ڕەنگ بەگوڵ ڕازاوەتەوە، باران لە (کۆسالان)دا دەبارێ، وە بەسەر وردە خالاندا بڵاو دەبێتەوە، دەستەی نازاران لەگەڵ کیژەکاندا گۆرانی (ڕژاقە و ڕژاق) دەڵێن، دەنگی بەستە و گۆرانی و گۆبەند هەوار بەهەوار لە هەواری (هەیشوور) تا (ژۆنی) و هەوارگەی ڕواردا بەرزە هەر لە هەوارگەی (نەهاڵ)ەوە تا هەوارگەی (عەودالان) نازی نازدارە تازە هەڵچووەکان دەکێشن، ئەمدیو تا ئەودیو ئاوی سیروان جۆشی خواردووە، کەژ و کێو و کەمەر بەرگی سەوزی پۆشیوە، کێوی (کورەی میانە) سەر سەوزە و هەتا ناوچەی هۆبەتوو ساراڵ یەکڕەنگە، ئەوا بەهارە و بای شەماڵ لەسەر کێوانا هەڵی کرد و ڕووەک و گیا زیندوو بۆوە و پیرەدار جوانی خۆی بەدەست هێنا، کێوی شاهۆ دیسان ئاوا بووەوە و هەوارنشینەکان ماڵاتەکانیان بەردایە سەر کێوان، هەر لە هەوارگەی هانیە تا کێوی پاوە و هەواری دێی زۆم تا هەوارگەی دۆڵە ناو و کێوی ماکوان و لووتکەکانی ئاتەشگا و وێراش، هەر هاژەی ئاوە کە لە سەر لووتکەکانەوە هەڵدەقوڵێ، وە نەرگس وەکو زوڵفی کچانی ئەگریجە خاو خۆی بڵاوکردووەتەوە، هەوارگەی (دالانی) جوانترین هەوارە و پەرجۆی خوای مەزنە، بەهەزار ڕەنگ هەوارگەکانی (نوەی جەڕ) و خوڕ خوڕە و (هەیات) ئاواتی پێ دەبەن، لەو هەوارانەدا هەر ڕەشبەڵەکە و یاران هەڵدەپەڕن و بەژن شیرینەکان بەڕیز دەست دەگرن، وە هەر دڵبەرێک دڵ دەڕفێنێ و ئاوەز و هۆش لە دەست گراوان دەسێنێ.

لێرەدا پێویستە کە لە بارەی ئەو کێو و هەوارانەوە کە هۆنەر لە هۆنراوەکانیدا دیاردیی پێ کردووە، بەکورتی بدوێن و شوێنی ئەو هەوارانە دەستنیشان بکەین. (کەلی عاشقان) کێوێ بەرزە کە کەوتووەتە خۆرئاوای شاری سنە. (تەوەنە سوور) کێوێکی بەرزە و بەڕەنگی

سوورا دەڕوانێ و کەوتووەتە پشت دێی ئەوێهەنگ. (سا و سەعید) یا سەعد و سەعید دوو کەس بوون لە سەرۆکەکانی ئیسلام کە لە کوردستاندا کوژراون و گۆڕەکانیان بەناوی خۆیانەوە ناسراوە. (شانشین) ناوی کێوێکی بەرزە و کەوتووەتە پشت دێی پایگەلان و بێساران. (هەردی پلوور) کێوێکە کە کەوتووەتە میانەی دێی بێساران و گەلێ کانی و سەرچاوە لەسەر ئەم کێوەدا هەیە.

(مێرگەوار) هەوارێکی ناسراوە کە کەوتووەتە پشت دێی نیەر لە ناوچەی ژاوەڕۆ، (کۆسالان) کێوێکی بەرزە لە هەورامان. (سەرنەهاڵ) هەوارگەیەکە کە کەوتووەتە پشت گوندی دووڕوو. (عەودالان) ناوی هەوارگەیەکە. (کوڕەمیانە) کێوێکی بەرزە لە ناوچەی مەریواندا. (هۆبەتوو یا هەوەتوو) ناوچەیەکە لە دیواندەرە کە لە نەوەد کیلۆمەتریی شاری سەقز دایە و مەڵبەندی هۆزەکانی گەڵباغی و مەنمی و بۆرەکەییە.

(هانیە) هەوارگەیەکە لە دێی پاڵنگان. (زۆم) دێیەکە لە داوێنی شاخی شاهۆدا و ڕووباری سیروان لەوێوە دەڕوا.

(ماکوان) کێوێکە لە بەرانبەر شاری پاوە. (ئاتەشگا و وێراش) دوو لووتکەن کە لە نزیک دێی خانەگایە. (دالانی) هەوارگەیێکی جوانە کە لە پشت دێی دزاوەری نزیک تەوێڵەیە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەقدەسی، بەخەتی خۆی کە لە ساڵی ١٣٩٦ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەقدەسی.

هێمن

١٣٤١ - ١٤٠٦

ئەم هۆنەرەمان کە یەکێ لە ئەستێرە بەرزەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی حەمەدەمین و کوڕی سەی حەسەنی موکری و نازناوی هێمنە و بەپێی دیوانەکەی لە ساڵی ١٣٤١ی کۆچی لە دێی لاچین کە لە حەوت کیلۆمەتریی شاری مەهاباد دایە لە دایک بووە.

هێمن لە سەرەتای دیوانەکەیدا سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی خۆی دەڵێ: «هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووم و تا پۆلی چوارەمی سەرەتاییم بەزمانی فارسی خوێند، خراپترین ڕۆژانی ژیانم هەر ئەو ڕۆژانە بوون کە ڕۆیشتمە قوتابخانە، من کە مناڵە لادێیی کورد بووم کە وشەیێ فارسیم نەدەزانی، بەفارسی دەرزم دەخوێند و مامۆستاکەشم بەفارسی لەگەڵمدا دەدوا، لە پۆلی چوارەم بەولاوە کە کەمێ فارسی فێر بووبووم ڕۆیشتمە

قوتابخانەی زانستی ئاینی و ماوەی پێنج ساڵ خەریکی فێربوون و خوێندنی زانستی ئاینی بووم. ڕێزمان و عەرووزی هۆنراوم لە خزمەت مامۆستای گەورە ئەحمەد فەوزی خوێند، وە لە تەمەنی حەڤدە ساڵیدا دەستم لە خوێندن هەڵگرت و خەریکی کشتوکاڵ بووم، مامۆستا فەوزی بوو کە منی بەمێژووی کورد و کوردستان شارەزا کرد، ئەو منی فێر کرد کە کوردم و ڕێی نەتەوایەتیی پێم پیشان دا، هۆنراوی هۆنەرانی کوردی بۆم دەخوێندەوە وە هەر لەو دەمەوە خێم دایە زمان و وێژەی کوردی، لە سەردەمی ڕەزا خانی ملهوڕدا پەڕاوە کوردییەکانم بەهەزار کێشە لە کوردستانی عێراق بەدەست دەهێنا و دەمخوێندنەوە، لە خولی لاویدا زۆر دڵم بەخوێندنەوەوە بوو، بەڵام تەنیا گۆڤارە فارسییەکان لەبەر دەستا بوون و دەمخوێندەوە. ئەوسا وڵات شێوا و کەوتمە دەربەدەری و پاشان کە وڵات ئارام بووەوە گەڕامەوە نیشتمان و خەریکی کشتوکاڵ بووم و دەمەویست لە ناو ژن و منداڵەکانمدا بحەسێمەوە، بەڵام ستەم و ملهوڕیی ڕژێم گەیشتە ڕادەیەک کە بۆ هیچ مرۆڤێکی خاوەن شەرەف قەبووڵ نەدەکرا. ناچار بەپیری سەری خۆم هەڵگرت و بەداری دەستی ڕووم لە وڵاتی غەریبایەتی کرد و دەستم لە ژن و ماڵ و کەسوکار و یار و دیار هەڵگرت».

بەڵێ مامۆستا هێمن پاش سەرکەوتنی گەل بەسەر ڕژێمی پاشایەتیدا، لە پاش ئەو هەموو چەرمەسەرییە گەڕایەوە نیشتمانەکەی و پاشان چووە دێیەکەی خۆی و سەرئەنجام لە ناوەندی بڵاوکردنەوەی فەرهەنگ و وێژەی سەلاحەدینی ئەیوبی لە ورمێدا دامەزرا و بووە سەرنووسەری گۆڤاری سروە، تا لە ساڵی ١٤٠٥ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کرد و لە گۆڕستانەکەی مەهاباددا نێژرا.

هەر کەسێک کە لەگەڵ وێژەی کوردیدا ئاشنایەتیی هەبێ بێ گومان ناوی مامۆستا هێمنی بیستووە و چەشکەی هۆنراوەکانی کردووە و دەزانێ کە مامۆستا هێمن یەکێک لە هۆنەرە بەرزەکانی کوردە، و هۆنراوەکانی تا حەزکەی تەڕ و پاراو و شیرین و ناسکن، هۆنراوەکانی ئەو لە دڵی هەموو کوردێکی دڵسۆز و نیشتمانپەروەرا کاریگەرن، هێمن گراو و سەوداسەری کێو و تەلان و بەندەن و بەردی کوردستانە.

هێمن وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی جوانی بەندەن، چیا و ڕەوەزەکانی کوردستان بووە و وا دیارە کە چاوەندازی جوانی زێدەکەی دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە و بەم چەشنە سروشتە جوانەکەی کوردستان هەستی بەجارێ بزواندووە بۆیە بەم چەشنە بەبەهار و سروشتی کوردستاندا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

شەماڵ هات بەگاڵە گاڵ

هەور بوون گەواڵ گەواڵ

پشکووت گـوڵی گـەش و ئاڵ
بڵـــبڵ کـــــەوتە ناڵە ناڵ

***

بەلەنگێـــــــــزە، بەباران
بـەشـــنـەبـای بـــەهــاران
توانـەوە وەک جـــــــــاران
کـــەوی بەفــری نیـــســاران

***

نەما مـــژ و سـەرمــا و سـۆڵ
نە سـیـخـوار مـا نە سـەهۆڵ
ئەرت و ڕژد و شــــیـــو و دۆڵ
لێی هاتە دەر گــیـــا و گـــۆڵ

***

دەشت و چیـــمـــەن ڕازاوە
کـــێـو و بەندەن نەخـشــاوە
زۆنـگ و چــێـنـکـە ژیــاوە
گـــیـــا ســـەری پێــوە ناوە

***

لە هەوشـین و گــــەدە و لەند
لە کـوێسـتـانی دە سـامـرەند
هەڵز و بیـــزا گـــیـــا بەند
تێک چڕژا، بووەتە زەمـــەند

***

مـــەندۆک و خـــاو و کـــەمـــا
لە نەرمـــان و ئەســـتـــەمـــا
بەســـــروە هاتنە ســـــەمـــا
وەیشـــوومـــە و ســـەرما نەما

***

وێستاوە زەنگۆڵ زەنگۆڵ
ئاونگ لە سەر پەلکی گوڵ
لە سەر چڵی سوورە گوڵ
بڵبڵ دەخوێنێ بەکوڵ

***

دیسان لە چیا و لە ڕازان
دێ سێرەی سەقر و بازان
پێم خۆشترن لە سازان
لە ئاهەنگ و ئاوازان

***

بزوێنە هەموو وڵات
زیندوو بووەتەوە مالات
جەنگەی بانەمەڕێ هات
بەرەو کوێستان چوو خێڵات

***

دیسان هات وەکو جاران
هەو هەوی شۆرە سواران
وێرەی جلیت و داران
خرمەی ناڵ و بزماران

***

وەنەوشەی جوانی خۆشبۆ
هاتە دەر لە لێوی جۆ
دار دەری کردووە چرۆ
کەروێشکەی کرد گەنم و جۆ

***

سوێسن و بەیبوون و شلێر
ڕواون لە جێگای زەنوێر
قەڵبەزی بەست ئاو هەڵدێر
شەپۆلان دەدا ئەستێر

هێمن هەر لە تافی جوانییەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و وا دیارە کە لە دەمەدەمی گەنجیدا گراو و سەوداسەری بووبێ، بەڵێ کیژێکی شۆخوشەنگ لە دێیەکەیاندا بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی و لە ڕاستەقینەدا ئەوین و جوانی و تاسەی دڵداری لە هۆنراوی هێمندا ڕۆڵێکی گرنگی هەیە، بۆیە بەپارێزەوە بەدڵدارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

لاجانگت وەکوو گزنگی تاوێ
هەر بۆ خۆی جوانە تیف تیفەی ناوێ
کوڵمەکەت وەکو گوڵاڵەی گەشە
بێ سورمەش چاوە مەستەکەت ڕەشە
وەکو فرمێسکی عاشق ڕووناکی
وەکوو ئاونگی بەیانی پاکی
بەتاسکە تاسک و بەلەنجە و لارت
بەبەژن و بالای بەرز و لەبارت
بەدڵی سادە و بەهەستی پاکت
بەشەرم و حەیا و ئاکاری چاکت
منت کردووە شێت و وێتی خۆت
وەختە لە سوێیان گیانم دەرچێ بۆت

بەلام هێمن گراو و سەوداسەری کێو و تەلان و چیا و ماهی کوردستانە، وە دیارە کەسێک کە گراوی گەل و مەڵبەندەکەی بێ لە زنجیر و تەناف و دار و بەند و سێدارە ناترسێ، وە دەست لەسەر بڕوای خۆی هەڵناگرێ و هەر دەڵێ من کوردم و بۆ دوژمن نابەزم، وە وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

گەرچی تووشی ڕەنجەڕۆیی و حەسرەت و دەردم ئەمن
قەت لە دەس ئەم چەرخە سپڵە نابەزم، مەردم ئەمن
عاشقی چاوی کەژاڵ و گەردنی پڕ خاڵ نیم
عاشقی کێو و تەلان و بەندەن و بەردم ئەمن
گەر لە برسان و لەبەر بێ بەرگی ئێمڕۆ ڕەق هەڵێم
نۆکەریی بێگانە ناکەم تا لەسەر هەردم ئەمن
من لە زنجیر و تەناف و دار و بەند باکم نییە
لەت لەتم کەن، بمکوژن، هێشتا دەڵێم کوردم ئەمن

لە هۆنراوەکانی مامۆستا هێمن بەئاسانی دەردەکەوێ کە ئەو لە ژیانی ڕەنجبەران و جووتیاران و وەرزێرانی کوردستان شارەزا بووە، جگە لەوەش خۆی تا ڕادەیەک لەم ژیانەدا بەشدار بووە، لە پارچە هەڵبەستێکیدا زۆر بەجوانی بەزمانی سادە باسی نرخی کاری جووتیار و وەرزێر بۆ گەل و کۆمەڵ دەکا و چەوسانەوەی ئەو لە ڕژێمی پێشوو پیشان دەدا و دەری دەبڕێ کە پیاوی ڕەنجبەر لای ئەو زۆر خۆشەویستە، وەکو دەڵێ:

من جووتیارم، من جووتیارم
من لەگەڵ هەتاو هاوکارم
من بەئارەق و ئەو بەتین
دامان ڕشتووە بناخەی ژین
باسکی من و تیشکی ئەوی
بژیو دەستێنن لە زەوی
گەر جووتیار ئارەق نەڕێژێ
گەر هەتاو تیشک ناوێژێ
دانیشتووی ناو کۆشک و قەڵا
دەخۆن نانی گەڵا گەڵا؟
تا کەی وابم، تا کەی وابم
دەس بەتاڵ و ڕەنج بەبابم
تا کەی ڕەنجی شان و پیلم
بۆ دوژمن بێ، بۆ من دیلم؟
نانا، تازە ڕاپەڕیوم
ناتوانن بدەن فریوم
ڕێبازی شۆڕش بەر نادەم
مەودا بەداگیرکەر نادەم
لە شان و باهۆی خۆم ڕادی
هەڵگرم ئاڵای ئازادی

مامۆستا هێمن لە نووسینی پەخشانیشدا دەستێکی باڵای بووە و چەند پەڕاوی لە زمانی فارسییەوە وەرگێڕاونەتە سەر زمانی کوردی و هەندێ چیرۆک و بەند و باویشی نووسیوە کە هێشتا لە چاپ نەدراون. تا ئێستا دوو دیوانی بەناوی (تاریک و ڕوون) و

(ناڵەی جودایی) لە چاپ دراوە و گەلێ هۆنراوی تریشی هەیە هێشتا بەتەواوی کۆنەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- تاریک و روون - هێمن موکریانی - بنکەی پێشەوا، ١٩٨٢.
٢- ناڵەی جودایی - هێمن موکریانی - بەغدا، ١٩٧٩.
٣- هەواری خاڵی - هێمن موکریانی - بەغدا، ١٩٧٩.

فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی

١٣٧١ - ١٣٤٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدل و کوڕی شوکروڵڵای بۆرەکەیییە[1] و لە ساڵی ١٣٤٣ی کۆچی لە دێی زەڕینەی وەرمزیار پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکی زۆر لە هەورامانداا بووە و پاشان گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکاری وەرزێری و کشتوکاڵ بردووەتە سەر و لە ساڵی ١٣٧١ لە تەمەنی بیست و هەشت ساڵیدا جوانەمەرگ بووە و هەر لەو دێیەدا نێژراوە.

فەقێ عەبدل لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لەگەڵ ئەوەشدا زۆر دەنگخۆش و جوان و پێکەوتوو بووە و هەموو دەم لە دێیەکانیەوە بانگیان کردووە کە گۆرانیان بۆ بڵێ و هۆنراویان بۆ بخوێنێتەوە و هەموو کەسێک خۆشی دەویست.

فەقێ عەبدل پەڕاوێکی بەناوی «شەماڵ و زەلان» بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بەر لە ئەویش چەند هۆنەری تر ئەم ئەفسانەیان کردووەتە هۆنراو، بەڵام شەماڵ و زەلانەکەی فەقێ عەبدل لە هەموویان جوانتر و تەڕ و پاراوترە.

لەم پەڕاوەدا هاتووە کە بەفری زستان هەموو شاخوداخێکی کوردستان داگیر دەکا و پاشان لەشکری شەماڵ و لەشکری زەلان لە ئاخر و ئۆخری زستاندا کە هێشتا بەفر نەچووەتەوە بەرامبەر بەیەک دەوەستن و سوارەی خۆیان بڕبڕ دەکەنەوە و دەینێرنە سەر شاخ و دۆڵەکانی کوردستان و بەیەکا دێن، لە پاش شەڕوشۆڕێکی زۆر لەشکری زەلان تێ دەشکێ و بای شەماڵ بەفر و سەهۆڵەکان دەتوێنێتەوە و سروەی بەهاری ئازادی لە هەموو شاخوداخێکی کوردستاندا هەڵدەکا.

---

(١) فەقێ عەبدل خاڵی نووسەری ئەم پەڕتووکەیە.

ئەم ئەفسانە کە فەقێ عەبدل بەدووسەد و هەشتا و سێ هۆنراو دەیگێڕێتەوە، جوانترین ئەفسانەیەکە لە وێژەی کوردیدا و ناوی هۆنەرەکەی لە ڕیزی هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردا لە مێژووی وێژەی کوردیدا هێشتووەتەوە.

فەقێ عەبدل ئەم چیرۆکەی کردووەتە بەهانە بۆ ئەوەی بتوانێ دەردی دڵی خۆی و گەلەکەی دەرخا، چونکە کەنەفتی و کەساسیی گەلەکەی هەست کردووە، وە لەبەرئەوە ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتی، زۆردار و ملهوڕ و ستەمگەر بووە، کارێکی بۆ نەکراوە جگە لەوەی لەم پەڕاوەدا دەردی دڵی خۆی هەڵڕێژێ و ئەومیە لە دڵیایە بێژێ.

فەقێ عەبدل سەرەتای شەماڵ و زەلانەکەی ستایشی خوای مەزن دەست پێ دەکا و ئەوسا باسی کەنەفتی و کەساسی و بێچارەیی گەلەکەی دەکا و دەڵێ: لەشکری ڕامیاری لە دڵ و دەروونمدا کۆبووەتەوە و لەبەر کەنەفتی و دیلیی گەلەکەم دڵم پڕی بووە لە داخ و دەرد و پەژارەی ڕۆژگار، وە کەشتیی کەڵکەڵە و بیرم لە دەریای زووخاودا نوقم بووە، وە بازاڕی بەختم کەوتووەتە کەساسی، ئیتر لە کوێ هۆنراو و هەڵبەستم دەکەوێتە بیر، ئەم جیهانە کاری ئەمەیە کە هەندێ زۆردار ها لە ناو بازاڕیا و هەر ساتێک کوردێ ها لە ژێر ستەم و ئازاریا، وەکو دەڵێ:

بەنام خوودای جیهان ئافەرین
ئیبتدا مەکەم دەستان وەرین
زەمانەی زەبوون مەکر حیلەگەر
زینەت مەجلس کوردان بەتاڵکەر
نمازۆ ساتێ بنیشوو وە شاد
بێ تەرس ڕەقیب خەم بدەوو وەباد
سپای سیاسەت نەجەرگم جەمەن
گەوهەر نەکاسەی کەساسم کەمەن
دانەی خەیاڵم خاڵی نەفەردەن
دڵم دڵگران دڵگیر دەردەن
تەبعم توفانی بەئاه سەردەن
کەشتیم نەگرداو زوخاو زەردەن
قەرابەی قەلبم چەواشەن چەفتەن
قاپی خەیاڵم نەقیر نەفتەن

بازارِ بنیـــاد بەخـــتم وە بادەن
جەکۆ فیکر و فام فەردم وە یادەن؟
ئـی دنیـــای دەوران ئینە کـــارشـــەن
هەر سـاتێ کــوردێ نە ئازارشـەن

ڕاستە کە فەقێ عەبدل ئەفسانەیەکی کۆنی کوردیی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە، بەڵام مەبەستی وریاکردنەوەی خەڵک بووە لە بەرابەری ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتیدا، وە مەبەستی ئەو دەردی دڵی بووە کە دەری بڕێ، لە کۆتایی پەڕاوەکەیدا دیسان دەکەوێتە گلە و گازندە و دەڵێ:

هەر پۆسەن کـارش چەرخ چەپی گـەرد
بازیچـەی بازارِ سـاحـێب نەقش نەرد
ئاشـووب ئەفلاک پڕ مـەکـر و ئەفسـوون
مـامـڵـە مـەزاج، گـەردشت گـەردوون
چێش واچووم چەنی ئی چەرخ شـوومـە
ئـی دەور دەوران نەجـم نجـــــوومـــــە
ئـی نـەڕاد نـەرد نـەقش زەبـوونـە
ئی کـــەچبـــاز چەرخ تاس پڕ هـوونە
ئی فـتنەی فـەنبـاز سـیـاسـەت بارە
ئی فـریب فـەن سـاتی سـەد تارە
ئی سـاقـیـی بادەی جـام بێ هۆشـە
ئی مـەجلس ئارای ئەجـەل فـرۆشـە
ئی گـێـژ گـەردوون زەبوونان گـیـرە
ئی زاڵ زەڕهان هەرگـیـز نەمـیـرە
ئـی دوون دەوران ئـاخـــــــر وە بـادە
عـەجـووزەی عـەرووس هەزار دامـادە
ئی جـەلاد جـەڵد تشنە جـە هوونە
ئی قـاڕی کـۆن پڕ جـە ئەفسـوونە
ئی دنیـــــای دەوران پـووچ باتڵــــە
ئی دام دەوڵات قـــەســد قـــاتڵـــە

هەر پۆسەن کارش گەردون کەچباز
هەردەم وە ڕەنگێ ئەفسوون مەدۆساز
ئی شووم شەرچۆی نەوجوانییە
ئی مەمات مەوت فەوت فانییە
ڕەحمش نمەبۆ بەحاڵ کەسدا
کەبک کەچ خوانش هانە قەفەسدا
دەمێ وە تارێ تەرزێ مەوانۆ
نەرادش هەردەم نەقشێ مەشانۆ
نە تاڵەی هەرکەس ماوەرۆ نەقشێ
نەبەخت هەر کەس مەنویسۆ مەقشێ
گا کوردان وەشاد نەسەر ملک وێش
گا غەڵتان خاک چەنی دەرد وێش
گا بەگ و گا شان گا گا جوانی
گا نگوون خاک فتوور فانی
هەر ئێدەن کارش سەراچەی سپەنج
گا شاد گا شیوەن گا دەرد و گارەنج

واتە: من بەم چەرخە شوومە چی بڵێم، ئیتر لە دەستی ستەم و زۆری ئەو بۆ کوێ هەڵێم؟ ئەم چەرخە فێڵەبازە کە گەلێکیش خۆش دەنگ و خۆش ئاوازە، بەزەییی بەکەسدا نایە، وە هەموو لاوانی قارەمانی کورد دەکوژێ و خوێنیان دەمژێ، ئاخر بڵێ گوناه و سووچیان چییە؟ خۆ ئەوان جگە لە نیشتمان ویستی تاوانێکیان نییە، من لەبەر دیلی و کەنەفتی و ڕۆژە ڕەشیی نەتەوەکەم دڵ و دەروونم هاتە جۆشوخرۆش و چارێکم نەما، جگە لەوەی فرمێسک هەڵوەرێنم و بەچەرخی چەپگەرد بڵێم: ئەی چەرخی چەپگەرد، هاوار لە دەستی تۆ، من لە تۆ بێزارم، چونکە هەموو دەم دەدەی ئازارم، تۆ ماڵی کێت وێران نەکرد؟ وە ئازار و خۆشەویستی کێت بەناکامی لەناو نەبرد؟ هەندێ جار کوردەکان بەشادی و خۆشی دێلی و هەندێ جار خەڵتانی خاکیان دەکەی.

فەقێ عەبدل لەم پەڕاوەدا کە سوارەی شەماڵ و زەلان بڕبڕ دەکاتەوە، سوارەی زەلان دەکەوێتە داوی زستان و ئەوسا شەماڵ لەشکرێک لە خەڵکی شارەکانی سنە و سەقز و هەمەدان و کرماشان و هەورامان و سەردەشت و بانە و سەڵماس و خانە و ورمێ و

هەوشار و کرند و بیجاڕ و ڕێژاو و زەهاو و میاندواو و ماردین و بۆتان و حەریر و بەتلیس و ئەخلات و قووچان و کەلات کۆ دەکاتەوە و لە بەرابەری سپا و لەشکری زستاندا دەوەستێ و دەیشکێنێ و بەفر و سەهۆڵی کێوەکان دەکاتە ئاو و ئیتر خەڵک بەئاسانی دەتوانن ڕێگەکان ببڕن، وەکو دەڵێ:

شەماڵ بەوێنەی سام نەریمان
پۆلای پڕ جەوهەر تێغ بێ ئامان
سەفدا سەف ئارا سەرهەنگ سەرداران
تیپ تیپ و لەک لەک نەسەرد یاران
تیپێ کیانا پەی پەچەپانا
قەدیم هەوارگەی گەورەی جافانا
تیپێ کیانا پەی شار سنە
چەنی زەخیرە و بارخانە و بنە
تیپێ کیانا پەرێ کۆی ئەکز
سپەردش بەئەو تا شار سەقز
تیپێ هەمەدان، تیپێ کرماشان
تیپێ کیانا پەرێ هەورامان
تیپێ پەی سەردەشت، تیپێ پەی بانە
تیپێ پەی سەڵماس تیپێ پەی خانە
تیپێ پەی ورمێ، تیپێ پەی هەوشار
تیپێ پەی کرند، تیپێ پەی بیجار
تیپێ پەی ڕێژاو، تیپێ پەی زەهاو
تیپێ پەی کرند، تیپێ پەی دواو
تیپێ پەی ماردین، تیپێ پەی قەجەر
تیپێ کوردسان شۆڕ شەڕ نەسەر
تیپێ پەی هندی، تیپێ پەی کشمیر
تیپێ پەی بۆتان، تیپێ پەی حەریر
تیپێ پەی بتلیس، تیپێ پەی ئەخلات
تیپێ پەی قووچان، تیپێ پەی کەلات

خـەبەر بەردشـان پەی خـان زووسـان
واتـن ئـەی زووســـان یانـەت بۆ وێران
شـــەمـاڵ ئـامــاوە بـەتەعــجــیـل و تاو
بەفــر و یـەخ تەواو ئـەو کـــەردەن بەئاو

شەماڵ و زەلانەکەی فـەقێ عەبدل بەهۆی نووسـەرەوە کۆکراوەتەوە، بەڵام هێشـتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- شەماڵ و زەلان، هەڵبەستی فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەفەقێ عەبدل.

مەلا بۆرەکەیی

١٣٤٦ - ١٣٩٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی عـەبدوڵڵا و کـوڕی حـەمـە حـەسـەنـی شـەواخ و نـازناوی فارووقـیـیـە و بەمـەلا بۆرەکەیی ناسـراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سـاڵی ١٣٤٦ی کۆچی لە هـەوەتوودا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە تافی جوانیدا سـەری خۆی هـەڵگرتووە و ڕۆیشتـووەتە کفری و لەوێدا چووەتە حـوجرەی فەقـێیان و چەند سـاڵێک فەیقـهی ئیسلامی و لێکدانـەوەی قـــورئان و ڕێزمـــانـی عــەرەبـیـی خـــوێندووە و ئـەوسـا گــەڕاوەتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکـەی خـۆی و لە پاشـا ڕۆیشـتـووەتە بەغـدا و لەوێدا مـاوەیەک لـە نـاو هۆزەکـەیدا مـاوەتەوە و ئەوسـا باری کـردووەتە هەوشـار و مـاوەیەک لە تیکانتـەپەی هەوشـار مـاوەتەوە و لەبەرئەوە مێملی شێخەکان بووە و لەگەڵ پڕوپووچا بەربەرەکانێی کردووە ناچار گەڕاوەتەوە بەغدا و لەوێوە ڕۆیشـتووەتەوە کفری، وە لەبەرئەوەی مـامۆسـتـاکـەی مـردبوو، بەداخـوازی خەڵک دەبێتە مـەلایان و لەگەڵ ئەوەشدا دەرز بەفەقێیـان دەڵێ و سـەرئەنجام لە سـاڵی ١٣٩٥ لە تەمــەنی چل و نۆ سـاڵیدا گـیـان بەگـیـان ئافـەرین دەسـپـێـرێ و لە گـۆڕسـتـانـی کـفـریدا دەینێژن.

مـەلا بۆرەکـەیی بـەیەکێ لە زانایانی ئاینیی هـەرە بەرزی کـورد دێتـە ژمـار، لـە لێکدانـەوەی قورئانی پیرۆز و ڕێزمانی عەرەبی و مێژووی ئیسلامدا هـاوتای نەبوو، وە لە مـاوەی تەمەنی کـورتیدا گـەلێ شـاگـردی هـەرەبەرزی پێ گـەیاند. تەنیـا ئـامـانجی ئەو ئەوە بـوو کـە خـەڵک خۆیان لە پڕوپووچ لادەن و لە خۆپەرسـتی و مرۆپەرستی خۆیان بپارێزن و هـەر تەنیا خوای تاقانە بپەرستن و بەسوودی کۆمەڵ کار بکەن تا بەئاواتیان بگەن.

مەلا بۆرەکەیی گەلێ هۆنراو و نووسراوی هەبووە، بەڵام ئەوەی کە کەوتووەتە دەستی ئێمە بڕوانامەیەکە کە بۆ یەکێ لە شاگردەکانی نووسیویە و لەوەدا داوای لە خەڵک کردووە کە هەتا دەتوانن لە ڕێی ڕاستەوە بڕۆن و لە کەس نەترسن:

حەمد و سەنای حەق بۆ نووری باری
سەرچاوەی قورئان بۆ من بوو جاری
ئەمری واجب کرد (ملک الوهاب)
لە مەعنی و مەقسوود تەدەببوور کتاب
عیلمی حەق نییە غەیر عیلمی قورئان
خەوف لە کەس نییە ئیلا لە سوبحان
عەقڵ مورشد و وەلیم بوو بەئەو
ڕۆشنایی داپێم لە تاریکیی شەو
مەحیا و مەماتم راجع کرد بەئەو
چون بێ خەبەر بووم هەڵمیسان لە خەو
منیش ئیشاڵڵا تا ئاخر نەفەس
قورئان و سوننەت بەرنادەم لە دەس
مودەی دە ساڵە حەق ئەکەم ئیزهار
هام لە کۆچەڵ کۆچ پایز و بەهار
کۆمەک بەتەوحید پەرستی یەکتا
خودا خەبیرە حەقم کرد ئەدا
یەک نەفەر نەبوو بەئایە و ئەخبار
ڕەد بکا قەولی (فارووق) گرفتار
ئەما تەوهین و ئیفترای ناحەق
دووزوانی بڕێ گێل و کەللەڕەق
لە هەموو لایێ تاوی دا لە من
خوێش و بێگانە لێم بوون بەدوژمن
(قبلا و بعدا) چ ئازاریان دا
یەکسەر ئازاد بن لە ڕێگەی خودا
چونکە مەقسوودم دڵسۆزیی عامە
فریو و جیفە لە من حەرامە

قـــەســـد و نيـــەتم يارى قـــورئانـه
خـدمـەت جـاميـعـه و ڕەزاى سـوبحـانـه

واته: سپاس و ستايش بۆ خواى مەزن كه سـەرچاوەى قورئانى بۆ من ڕەوان كرد و، هەر ئەوە كـه فەرمـانى بەهەمـوو ئێمه داوە كـه قورئانى پيرۆز بخـوێنينەوە و بير لـه فـەرمانەكانى بكەينـەوە و بەكارى بەين. بنيادەم نابێ جگە لە خـواى تاق و تەنيا لـه كـەس بتـرسێ دەبێ ئاوەز بكـاته ڕێنمـاى و لـه پڕوپووچ خـۆى لادا، بۆيه منيش قـورئانم كـرده ڕێبـەرى خـۆم و ڕۆشنايى داپێم لە تاريكيى شەودا و ئەوسا ژيان و مردنى خۆمم سپاردە ئەو و لەبەرئەوەى بێ خـەبەر بووم، له خـەو هەڵمـيـسـان و منيش خوا حـەزكـات تا گيـانەڵا، قـورئان و ڕێ و ڕەوشـتـەكانى پێـغـەمـبـەرى گـەورەى ئيسـلام بەرنادەم، ئەوا مـاوەى ده سـاڵه كـه خـەريكى ڕێنـوێنيـى خـەڵكم و ئـەم دێ بۆ ئەو دێ دەڕۆم، هـام لـه كـۆچـەڵ كـۆچى پاييـز و بـەهـارا و كـەسێك نەيـتوانى كـه قسـەكانم ڕەدكاتەوە، هـەندێكيش لـه ڕووى كـەللەڕەقـى و نەزانييـەوە بوونـه دوژمنم، ئەوا گـەردنى هەمـوويان ئازاد دەكـەم و دەيانبـەخـشـم، چونكه مـەبەسـتم دڵسۆزيى خەڵكه و ئارەزوو و ويسـتم پەرەپێدانى ئيسلام و خزمەت بـەكۆمـەڵ و ڕەزاى خواى تاقانەيە.

هۆنـەر لـه پاش سـتـايشى خـواى تاق و تـەنيـا و هـەڵڕێژانى دەردى دڵـى خـۆى، باسـى پێويستەكانى ئيسلام دەكا و دەڵێ:

ئيـــمـــان بەمـــاناى باوەڕكـــردنـه
باوەڕ بـەخـــــودا تـا ڕۆژ مـــــردنـه
ئوســـووڵ و ئەركـــان زانينى ئيـمـــان
شـــەشن بێ خـــلاف بۆت بكـەم بەيان
يەك باوەڕكـردن، بـەخـودای غـەفـار
خـــالق و ڕەزاق، غـەنـى و كـەرەمـدار
دوو باوەڕكـــــردن بـەمـــــەلائيـكان
يەكسـەريان دوورن لە نەفس و شـەيتـان
سێ باوەڕ بەگـشـت كـتـێـبـانى خـوا
جـــبـــرەئيـل ئەمـين داى بەئەنبـيـــا
چوار باوەڕكـردن بەگشت مـورسـەلين
پێـــغـــەمـبـەران پاك ڕەهـنمـــاى دين

پێنج باوەڕکـردن بەڕۆژ قـیـامـەت
جـەمعـێ دڵخۆشن، بەعزێ خـەجاڵەت
شـەش باوەڕکـردن مـیـسـقـاله زەڕە
گشت ها له دەفـتـەر خـێره یا شـەڕە
سـفـاتی خـودا گـەلێ زیادە
حـەوتیـان قـەدیمن دڵ پێـیـان شـادە
یەکـەم کـه خـودا هیـچ وەخت نامـرێ
یانـێ زینـدووە و ئینـکار ناکـرێ
دووەم قـەیـوومـە و قـایم بەزاتـه
کـەسێ نەیزانی هـەمـیـشـه مـاتـه
له هیـچ کەس نەبووە و کەسی لێ نابێ
هـەرچـێـکـی بـوێ هـەر ئـەبێ وا بـێ
سـێـیـەم عـالـمه یانـێ ئەزانـێ
هەر ئەو مـەوجـووده له هەر مـەکـانێ
پەنـهـان و مـەخـفـی له ئەو ئیـزهاره
سـڕ و پۆشـراو لـەو ئـاشـکـاره
چوارەم سـەمـیـمـه یانـێ شنەواس
دایم بیـسـەری ناڵه و هـەم نـەواس
دەنگی مـەخلووقات خشـەی مۆر و مار
هەمـووی ئەیبیـسێ و ئەبێ خـەبەردار
پێنجـەم بەسـیـره یانـێ ئەبینـێ
له بەڕ و له بەحـر له ژێرزەمـینـێ
شـەشـەم قـادره و مـوریده خـو وا
لـه مـاڵ و ئـەولاد ئـەدات و ئـەبا
ئیـرادەی چ بێ ئەتوانـێ و ئەیکا
کـەس قـابل نیـه تەکـەلوم بکا
مـوتەکـەله حـەوتەم سـفـاتی
یـانـێ بـێ زبـان وێـژەره زاتـی

واته: (ئیمان) بەواتای بڕواکردن بەخوای تاق و تەنیایە و پایەکانی بڕواش شەشن: یەکەم باوەڕکردن بەخوای بەخشندە چونکە هەر ئەو داهێنەر و ڕۆزیدەر و بەبەزەییە، دووەم بڕواکردن بەفریشتەکان کە هەموویان دوورن لە هەوا و هەوەس و هەر تەنیا بۆ پەرستنی خوا داهێنراون، سێیەم بڕواکردن بەپەڕتووکەکانی خوا، کە جبرەئیل لەلایەن خواوە بۆ پێغەمبەرەکانی هێنا، چوارەم باوەڕکردن بەپێغەمبەران کە هەموویان بۆ ڕێنوێنیی بەرەی مرۆ نێرراون، پێنجەم بڕواکردن بەڕۆژی دوایی کە هەندێ دڵخۆشن و هەندێک لە کردەوەی خراپی خۆیان شەرمەزارن، شەشەم بڕواکردن بەکردەوە کە چاک و خراپی، تۆزقاڵێکیش بێ لە دەفتەردا نووسراوە، نیشانەکانی خواش زۆرن و حەوتیان کۆنن و دڵیان پێ شاد و خۆش دەبێ: یەکەم خوا زیندووە و هیچ کاتێ نامرێ و دووەم ڕاوەستاوە و لە هیچ کەسێک نەبووە و کەسی لێ نابێ و هەرچێکی بوێ دەبێ هەر وا بێ، سێیەم زانایە و هەموو شتێک دەبینێ، شەشەم توانایە و مەرگ و ژیان بەدەستی ئەوە و حەوتەم وێژەرە و دەدوێ.

بڕوانامەکەی مەلا بۆرەکەیی لەسەر ئەم مەبەستانە دەدوێ: بڕوا، نیشانەکانی خوا، پەڕاوەکانی خوا، پێغەمبەرەکانی خوا، ئاینی پیرۆزی ئیسلام، قورئانی پیرۆز.

سەرچاوەکان

١- عەقیدەنامە - هۆنراوی مەلا عەبدوڵڵای فارووقی (دەستنووس).

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەچۆنیەتی ژیانی هۆنەر کە لە باوکم بیستوومە.

مەلا ئاوارە

١٣٥٤ - ١٣٨٩

ئەم هۆنەرە خەباتگێڕەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی مەلا حەمەدەمینی هەمەوەندە و بەمەلا ئاوارە ناسراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچی لە دێی شەڵماشی ناوچەی سەردەشت لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لە پاش خوێندنی پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبی بەفەقێیەتی لەم شار بۆ ئەو شار و لەم دێ بۆ ئەو دێ گەڕاوە و ئەو شوێنانەی کە تێدا ماوەتەوە بریتییە لە: شنۆ، لاجان، سابڵاخ، سەرئەنجام لە پاش چەند ساڵ خوێندن ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ئەوسا خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی مێژووی گەلانی جیهان بووە و لەبەرئەوەی دیلی و کەنەفتی و ڕۆژەڕەشی و هەژاریی خەڵکی بەچاوی خۆی دیوە ناچار لەگەڵ چەند هاوەڵێکیدا لە

بەرابەری ڕژێمی پاشایەتیدا چەکی هەڵگرتووە و ڕاوەستاوە و خەڵکیشی هان داوە کە لە بەرابەری ئەو ڕژێمەدا ڕاوەستن و سەرئەنجام لە دوای ژیانێکی پڕ ڕەنج و خەباتێکی بێ وچان و پیاوانە دژی ستەم و ستەمکاری، لە پێناوی گەلدا لە ڕۆژی نۆیەمی مانگی گەلاوێژی ساڵی ١٣٤٧ی هەتاوی بەرانبەر بەساڵی ١٣٨٩ی کۆچی بەدەستی پیاوکوژەکانی ڕژێمی شاهەنشایی لە سەردەشت گوللەباران کرا و بەپێی ڕاسپاردەی خۆی لە داوێنی کێوی گردەسووری سەردەشتدا نێژرا. مەلا ئاوارە بەیەکێ لە خەباتگێڕان و کوژراوانی ڕێی گەل و نیشتمان دێتە ژمار و لەگەڵ ئەوەشدا بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دەژمێررێ و لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا وەکو ئەستێرەیەکی گەش و ترووسکەدار دەدرەوشێتەوە، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەستەم و بێدادیی ڕژێمی پادشایەتی و کەنەفتی و ڕۆژەڕەشی و بەدبەختی و ئاوارەیی و دەربەدەری گەلەکەی هۆنیوەتەوە.

مەلا ئاوارە گەل و وڵاتەکەی باش ناسیوە و هۆنراوەکانی خۆیدا باسی زۆرلێکراوی گەلەکەی کردووە و لە مافی خەڵک بەرگریی کردووە و هیوا و ئارەزووی ئەوە بووە کە ڕژێمی پادشایەتی کە ڕژێمێکی ستەمکار و ملهوڕە بڕووخێ. مەلا بڕە هۆنراوێکی هەیە لەژێر ناوی: «هاواری تووتنەوانێکی ناوچەی سەردەشت» کە بریتین لە نەوەد و چوار هۆنراو و لەم هۆنراوانەدا باسی تووتنەوانێکی هەژار و ستەم لێکراو دەکا کە چۆن بەئارەقی تەوێڵ و ئەرک و ڕەنجی سەر شان شەو و ڕۆژ تووتن دەچێنێ بۆ ئەوەی بتوانێ ژن و منداڵەکانی پێ بژینێ بەبایەکی زۆر لێی دەستێنن و تەنانەت لە سەری گەلێ ئازاری دەدەن، کە ئەوا چەند هۆنراوێکی لێرەدا دێنین وەکو دەڵێ:

تووتنەوانێکی هەژارم
بێ خانوو بێ زەوی و زارم
بێ پووڵ و باغ و بزن و مەڕ
دوورم لە خێر، نزیک لە شەڕ
منداڵم ڕووت و برسییە
ژیانم پڕ لە مەترسییە
قەرزارم، دەردە دارم
شەرمەندەی خەڵکی دێ و شارم
ڕووم نییە بچمە ناو خەڵک
بێ بەرگ و پێڵاو بێ کەڵک

خەڵکی پێی وایە تەمبەڵم
بێ کەسب و کار و چەپەڵم
بەڵام چ بکەم چارەڕەشم
خەرمانم زۆرە و بێ بەشم
هەر کە گوتیان سەری ساڵە
وادەی جووت و کشتوکاڵە
خۆم و خێزان گەورە و بچووک
ڕادەپەڕین وەکو هەلووک
هەڵدەبەزین لێرە و لەوێ
بەڵکو کارێکمان دەست کەوێ
یا قوڕە کاری و خشت بڕین
یا جووت و زەوی هەڵدڕین
وا بەهارە بەدەرکەوت گوڵ
جێگە خۆش دەکرێ بۆ شەتڵ
بەگاسن، پێمەڕە بەپاچ
بەچنگ و نینۆک و بەقاچ
ئەوجا توو شەتڵ پێ دەکرێ
بەچیلکە و چاڵ سەری دەگرێ
دووجار جارێک ئاوی دەوێ
تا شین دەبێ و دەردەکەوێ
بژاری ناخۆش و وردە
پیشەی کوڕ و کچی کوردە
شەو و ڕۆژ خەو ناچێتە چاو
کەنگێ بەرم دەکەوێ ئاو؟
بەشێو بڕین و وەرد و خەت
کێڵان دەگاتە پێنج کەڕەت
دێڕاو هەڵدان، خاکاو کردن
کوڕ و کچ وە کۆوە کردن

ناخـــۆشـــە تووتن چەقـــاندن
هەڵتـرووسکان پشت چەمـــاندن

نـــۆرەی پـــشـــک و بـــژار بـــڕە
جـــــــــەرگ بـڕە، بـژار پـڕە

وا نێـــو گـــوڵ کـــرا ئاو درا
لـە دوورەوە بـەرچـاو کـــــــرا

مەلا ئاوارە لەم بڕە هەڵبەستەیدا ڕەنج و ئەرکی تووتنەوانێکی کوردمان بۆ دەردەخا کە چۆن بەپێ مـەرە و گاواسن و پاچ زەوییەکەی شێف دەبڕێ و تەخت و سافی دەکا، تاکو تووتنی تێدا بچێنێ و لە پاش ئەوەی تووتنەکەی دەڕوێ لقە لقە هەڵی دەکەنێ لە قارخدا دەینێژێ و شەتڵی دەکا و خاوێنی دەکاتەوە و هەر کاتێکیش نۆرەی ئاوی بەرکەوێ ئاودێری دەکا و کە گوڵی کرد ئیتر کاتی ڕنینەوەیەتی. بەڵام لە ڕژێمی پێشوودا بەرلەوەی تووتنی تووتنەوانەکـان پێ دەگـەیشت، لە لایەن دەوڵەتەوە تووتن نووسـێک دەهات و ئەندازەی بەرهەمـەکەی دەنووسی تا بەشی دەوڵەتی لێ دەرکرێ و لە پاشـماوەکەشی دەبووا بەشی خـان و کـوێخـا و گـزیریشی بدایە و ئەگـەر فـەرزار نەبووایە چاک بوو، جا لێـرەدا مـەلا پاشماوەی بەسەرهاتی تووتنەوانەکەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

تووتن نـووس بۆ خـــاتری خـــودا
ڕوحـــــمێ بکە بەمـنی گـــــەدا

مـــەیســـووتێنە ڕەنجی ســـاڵم
خـــاوەنی کـــۆشـــێک منداڵم

ئەو زەوییـــە ئی چل پووت نـیـــیە
مـەینووسـە خـۆ هـی جـووت نـیـیە

ئاغـــا تۆ بی و پەروەردگـــار
ڕوحـــــمێ بکـە بەمـنی هـەژار

بڕوانـە ڕوخـــــــســـــاری زەردم
کـــــزەی ئـاهـی دڵـی ســــــەردم

بێ دەنگ بـە ئەی گـێـــژی نەفـــام
من کـــاری خـــۆم کـــردووە تەمـــام

تـازە هـەڵی وەشـــــێـنمـــــەوە
بشـــــمـــری نایکوژێنمـــــەوە

من کـــاربەدەســـتی دەوڵەتم
دوژمنی خـــاک و مـــیللەتم
زۆری مـن لێ پاڕامــــــەوە
بێ پووڵ جـــوابی نەدامـــەوە
نووسی بەچڵ پووتی تەواو
تەپڵـــە بەســـەری دوا بڕاو
بەفـــیـــزەوە ســـوار بوو ڕۆیی
بۆ من جێ مـــا ڕەنجـــەڕۆیی
ئەوجـــا بارین دەرد و بەڵا
بۆ تووتنەوانی بێ ســـــەڵا
بەلـەرز و تاو بەدەردی چـاو
سیس بووم وەک تووتنی بەر هەتاو
بێ پووڵ و پارە بێ خـــەرمـــان
بێ دوکـتـــۆر و دەوا و دەرمـــان
تەلیس و شـریت و حـەمـبـاڵی
خەسار نەکەی نیو میسقاڵی
تەواو داگـــیـــرا و دانرا
پەتەی بارکـــــــردنی درا
خـــۆش خـــۆشی دڵم شـــادە
خـــاوەنی قـــەرز، بەس خـــۆ بادە
تووتنەکـــەم زۆر جـــوان و ڕەندە
بۆنخـــۆش و باش و پەســـەندە
لەو ڕۆژەی باری دەکــــــەم
واریـد بەناو شـــاری دەکـــەم
دوخـــانیـــە چاکم لێ دەکـــڕێ
پـوولێکی باشـم پێ دەبـڕێ
هەر قـــەرزێکی بەســـەرمـــەوە
دەی دەمـــەوە بەگــــەرمــــەوە

جلک و پێـــڵاو دەســـرە و کـــڵاو
بـــریــنـــج و ڕۆن بـــۆ چـــڵاو پـــڵاو
هـەرچی پێـــویســتـــە بۆ مـــاڵم
بـۆ خـــــــۆم و ژن، بـۆ مـنـداڵـم
هـەمـــــووی دەکـــــڕم بـەهـەرزانـی
لە چاو ســاڵان بـەمـــەرجـــانـی
شـــەو لە ئوتێل لە ســـەر فـــەنەر
دەخـــۆم. دەنووم، بەبـێ خــــەتەر
بـەڕۆژ تـا شـــــەو بـازاڕ پێـــوان
بـەفـــیـــزەوە قـــەدەم لێـــدان
دەگــــەڕێم دووکـــان بەدووکـــان
ســـەودا دەکـــەم جلکی بووکـــان
لە دەرزی تـاکـــو پـەشـــمـــینـە
هـەر شـــتـێ جـــوان و ڕەنگینـە
نـرخ و قـــیـــمـــــەتی دەپرسم
تـووتـنـم هـەیـە چـاو نـەتـرسـم
مـنـداڵـیش تـلـی تـلـیــــیـــانـە
لە مـــاڵێ خـۆشـی خـۆشـیـیـانە
بـاب لە شـــــار دەگـــەڕێتـــەوە
هەمـــوو شـــتـێکمـــان بۆ دێتـــەوە

بەم چەشنە تووتننووســەکـە لە ســەر تووتنەوانی هـەزار چل پووتی نـووسی و هـەرچەند تکای کـرد و لە ئاغـە پاڕایەوە ســوودێکی نـەبوو، تەنانەت ئاغـەش چووە گـژیا و ئەوسا تووتنەکەی کردە ناو تەلیس و باری کرد و بردیە شار تا بیفرۆشێ و لەوێدا چەند ڕۆژێک لە هوتێل مـایەوە و بەڕۆژا دوکـان بەدوکـان دەگـەڕا و جلکی جـوان و ڕەنگینـی دەسـتنیشـان دەکرد کە لە پاش فرۆشتنی تووتنەکەی بۆ منداڵەکانی بیکڕێ و بەشادمانییەوە بگەڕێتەوە. ئەوسا دەڵێ:

دە ڕۆژ بـەم جـــــۆرە ڕام بـوارد
بـەقـــەرز نـان و چاییم خـــوارد

ئاغـــای رەئیس وە دەرکـــەوت
ئۆخـــەی نۆرەم وە بەرکـــەوت
دە فـــەردە تووتـن ڕیز کـــراو
لەبەر شـــەوقی هەڵ نایێ چاو
بۆ دیتن و چاو لێ کـــــردن
هەمـــووی پەرت و بڵاو کـــردن
ســـەر و بنی هەڵتـــەکـــاندن
نیـــــــوەیەکی لێ وەزاندن
منیش لە جێی خۆ هەستـاوم
بەبێ زیان ڕاوەســـــتـــاوم
لەناکـــاو هاتە گـــوێم دەنگێ
دای لە جـەرگم وەک خـەدەنگێ
گـــوتی: لێ دەن بەڕاگـــوزار
ئەم ســـاڵ خـــرابتـــرە لە پار
بـــەڕووێـــی تـــرش و تـــاڵـــەوە
گـــوتی زوو گـــەڕە مـــاڵەوە
دە پووتت کـــەســـری لەســـەرە
بیـــهـــێنە و بێ بێنەوبەرە
کە گوێم گرت لەم دەنگ و سەدا
ڕەق بووم لەوێ وەک مـــوقـــەبا
پاش تاوێ تاسان، حەپەسان
بەدەنگێکی پڕ لە ترســـــان
هاتمە زمـــان هاوارم کـــرد:
لێم کـــۆوە بوون درشت و ورد
گـــوتم: هەی داد و هەی هاوار
هەی لە ڕێگەی پەروەردگـــار
ئاغـــای رەئیس قـــەرزدارم
نەخـــۆشم، برســـیم، هەژارم

هیچ نەبێ قەرزی ئەم ساڵم
قووتی خێزان و منداڵم
بمدەنێ با ئەربابەکەم
هەقی چایی و کەبابەکەم
ڕازی بکەم بیدەمەوە
ڕێم بێ بۆ شار و بێمەوە
یا بمگرن یا بمکوژن
یا کەسریم لە سەر هەڵگرن
یا بمبەخشن لە ڕێی خودا
خەرجم نییە بۆ دادگا
هەڵدەلەرزیم، هەڵدەچۆقام
نەڕاندی بەسەرما تۆقام
ئەی بێ شەرمی پەردە دڕاو
ئەی چڵمنی پیسی گڵاو
داکورینە زوو دەری کەن
نەک لێرە شاربەدەری کەن
بەم چەشنە دەریان پەڕاندم
بەرهەمی ساڵیان فڕاندم
بەدزی خاوەن قەرز و ئەرباب
بێ پووڵی قاوەچی و کەباب
ملم بۆ نا بەلارەوە
دەرکەوتم لە ناو شارەوە
بەچاوی پڕ گریانەوە
بەدڵێکی وەک بوریانەوە
هاتمەوە ناو خاو و خێزان
وەک بارانی گەلا ڕێزان
فرمێسکی ڕووتی و هەژاری
لە چاوی گشتمان دەباری

مەلا لە پاش گێڕانەوەی کارەساتی تووتنەوانی سەردەشت، داوا لە گەل و کۆمەڵ دەکا کە یەک دەست بن و یەک بگرن تا ڕۆژگاری ڕەش لەناوبەرن و هەموو بەسەربەستی و ئازادی ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

دوژمن تاکەی بدەم باجت
دەک وەرگەڕێ تەخت و تاجت
ئەی وەرزێران، ئەی جووتیاران
ئەی تووتنەوانی ماڵ وێران
با بەیەک دڵ و یەک زمان
بە خەباتی شۆڕشگێڕمان
تا دوا پشوو هەوڵ بدەین
شەق لەو ڕژێمە هەڵ بدەین
یەک گرتن هۆی سەرکەوتنە
خەبات ڕێگەی دەسکەوتنە
ئەگەر یەک بین و یەک بگرین
لەگەڵ یەکدا بژین، بمرین
زاڵ دەبین و سەردەکەوین
بەرز دەبین و نانەوین
هەوڵ و تەقەلای بێ وچان
بێ ماندوو بوون، بێ پشوودان
تاقە ڕێگەی ئازادییە
هێنەری ڕۆژی شادییە

مەلا ئاوارە کە تا کوژرانی لە خەبات و تێکۆشیندا بووە، هەموو دەم داوای لە خەڵک کردووە کە لە بەرامبەر ڕژێمی ستەمکاری پادشایەتیدا ڕاپەڕن و لەم بارەوە گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە و، زۆربەی هۆنراوەکانی بەکوردی پەتین و زمانەکەی زمانی خەڵکی کوردستان و هۆنراوەکانیشی لەسەر کێشی خۆماڵین و لەگەڵ ئەوەشدا سەوداسەر و گراوی کێو و بەندەن و چیای کوردستانە، وەکو دەڵێ:

هەدا نادەم ڕۆژ و شەوێ
خۆم بسرەوم دڵ ناسرەوێ

تاکــو هەلم دەس دەکــەوێ
دنیـا گشـتی سـەرێک کـەوێ
لیم ببــڕن خــۆراک و خــەوێ
کـوردم و کـوردسـتـانم دەوێ
هـیــوای بەرزم قــەت نانەوێ
تاکـو قـۆناخی سـەربەسـتی
ئەســپی خــەباتم ناوەسـتی
تا دەرنەچم لەژێر دەســـتی
نامـەوێ سـەرمـایەی هەسـتی
مـەرگ نەک ژینی ژێر دەسـتی
کـوردم و کـوردسـتـانم دەوێ
هـیــوای بەرزم قــەت نانەوێ

دیوانەکـەی مـەلا ئاوارە لەگـەڵ سـەرەتایەکـدا سـەبارەت بەچۆنیـەتیی ژیانی ئەو لـە سـاڵی ١٣٥٨ لەســـەر ئەرکی عـەولا مـینایی لە مـەهـاباددا لە چاپ دراوە، بـەڵام گـەلێ هـۆنراوی تریشی هەیە کە لەناو دیوانەکەیدا نین.

سەرچاوەکان

١- دیوانی مەلا ئاوارە - لەسەر ئەرکی عەولا مینایی - مەهاباد، ١٣٥٨.
٢- مەلا ئاوارەی قارەمان - محەمەد تۆفیق وردی - نەجەف، ١٩٧٢.
٣- گۆڤاری ترووسکە - ژمارە ١ ساڵی ١٣٥٨.

سوارەی ئێلخانی زادە

١٣٥٩-١٣٥٧

ئەم هونەرمەمان ناوی سوارە و کوری ئەحمەد ئاغا و نەوەی حاجی ئێلخانییە و بەئێلخانی زادە ناسراوە. بەپێی یادداشتێکی خۆی بۆمی نووسیوە لە سالّی ١٣٠٧ی کۆچی لە دێی «تورجان»ی سەر بەشاری بۆکان پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لە شاری بۆکان خەریکی خوێندن بووە و پۆلی پێنجەمی ناوەندیی لەوێدا تەواو کردووە و لە پاشا چووەتە تاران و لە پاش تەواوکردنی دەوری ناوەندی چووەتە زانکۆ و لە ڕشتەی حقووقدا خەریکی خوێندن بووە تا لیسانسی وەرگرتووە و لە سالّی ١٣٤٦ی هەتاوی لە دەزگای ڕادیۆ تەلەفزیۆن لە بەشی کوردیدا دامەزراوە و خەریکی ڕاژەکردن و پەرەپێدانی زمان و وێژەی کوردی بووە تا لە سالّی ١٣٩٥ی کۆچی لە تەمەنی سی و هەشت سالّی لە تاراندا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی براوەتە شاری بۆکان و نێژراوە.

سوارە لە یادداشتەکەی خۆیدا نووسیویە: «کاتێ کە لە قوتابخانەی سەرەتایی لە بۆکاندا خەریکی خوێندن بووم تووشی نەخۆشی شەپلە بووم و بۆ چارەسەرکردنی گەلێ تێ کۆشام و چوومە لای پزشک تا کەمێ باشتر بووم، بەلاّم هەر ئەشەلیم، لە پاش ئەوە گەڕامەوە گوندەکەی خۆم، پاشان چوومە دێی قەرەگوێز بۆ لای خزمەکانم و لەوێشدا ماوەیەک لە لای مەلا حەمەدەمینی ئەشعەری خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووم و هەر لەو ماوەدا لەگەڵ فەقێکاندا ئاشنایەتیم پەیدا کرد و لەوێدا بوو کە دیوانی هەندێ لە هۆنەرانی کورد وەکو (نالی و کوردی و شێخ ڕەزا و سەیف و حاجی)م خوێندەوە و گەلێ لە هۆنراوی ئەو هۆنەرانەشم لەبەرکردن، بەتایبەتی فەقێکان هەموو ڕۆژێ هۆنراوی شیرین تەشی دەڕێسێی وەفاییيان بەچەشنی گۆرانی و ستران دەخوێندەوە و منیش دووپاتم دەکردەوە و هەر لەم ماوەدا بوو کە منیش جاروبار هۆنراوم ئەهۆنییەوە».

سوارە بەیەکێ لە هۆنەران و نووسەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، گەرچی شوێنەوارێکی چاپکراوی نییە، بەلاّم ئەو بەرهەمانەی کە لە ئەوەوە بەیادگار ماونەتەوە، دەسەلاّتی ئەومان لە نووسینی پەخشان و هۆنینەوەی هۆنراودا بۆ دەردەخەن.

یەکێ لە بەرنامەکانی سوارە کە لە بەرنامەی ڕادیۆی کوردیی ئەو سەردەمەدا بلاّو دەبووەوە، بەناوی: «تاپۆو بوومەلێڵ» بوو کە لەم بەرنامەدا سەبارەت بەوێژەی کوردی دەدوا و وەلاّمی هۆنەران و نووسەرانی لاو و تازەکاری دەدایەوە و هانیانی دەدا کە بەرهەمی باشتر و بەکەڵکتر بنووسن و هەر وەها هەندێ بەرنامەی تریشی بەناوی خەوە بەردینە و

بانگەوازی پەنجەرە و هەوارە نووسی و چەند چیرۆکیشی بۆ بەرنامەی چیرۆکی شەو بەناوی: لاس و خەزاڵ و ئافرەت و برایمۆک و سەیدەوان و قاسپەی کەو نووسیوە کە تێکستی ئەو بەرنامە لە ئەرشیفی کوردیدا پارێزراون و ماونەتەوە.

سوارە وەکو لە خۆیم بیستووە لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی و، بەدوو شێوەی کۆن و نوێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و بەوشەی جوان و ساکاری کوردی هۆنراوەکانی خۆی هۆنیوەتەوە. یەکێ لە چەکامەکانی سوارە کە بەڕاستی بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمار، چەکامەی هەڵۆیە کە هی «پۆشکین»ە و سەرەتا دوکتۆر خانلەری وەری گێڕاوەتە فارسی و پاشان مامۆستا هەژار کردوویەتە کوردی و سوارەش حەزی لێ کردووە و وەری گێڕاوەتە سەر زمانەکەمان کە ئەوا لێرەدا ئەم چەکامەیە دێنین وەکو دەڵێ:

پایزە دار و دەوەن بێ بەرگە
دڵ پەشۆکاوی خەیاڵی مەرگە

هەر گەلایێ کە لە دارێ دەوەرێ
نووسراوێکە بەناخۆش خەوەرێ

تاو هەناوی نییە وا مات و پەشێو
لەشی زاماری دەکێشێتە نشێو

ڕۆژ پەڕە، ساردە کزەی بای زریان
کاتە بۆ ژینی لەدەست چوو گریان

دڵی پڕ بوو لە پەژارە و لە دڵۆ
ژینی خۆی هاتەوە بیر، پیرە هەڵۆ

بە قسە خۆشە مەترسیی مردن
تاڵە ئەو هەستی بەمردن کردن

کاتی کۆچ کردنە وەختی سەفەرە
داخەکەم سەختیی نەمانم لەبەرە

هەر بینا هات ئەجەل و من مردم
با لە شێوی پەڕ و باڵی بردم

تۆ بڵێی پاشی نەمان ژینی بێ
بۆ لەشی ساردەوە بوو تینی بێ

تۆ بڵـێی ئەو خـەوە هەسـتـانی بێ
یا نە ئەو قـافـڵـە وەسـتـانی بێ
مـەرگـە دێ و دوا بەهەمـوو شت دێنێ
هەمـوو ئاواتێ لە دڵ دەسـتـێنێ
پاشـەرۆکـێکی بکەم لەو باخـە
تاکـو باڵ و پەڕی من پەرداخـە
هەر بڕۆم نابەڵەد و بێ سـەرو شـوێن
دیار نییە خێلی هەڵۆیان لە کوێن؟
شـارەزای ڕێگەی مـردن کـێیە
چییە ئەو مەنزڵە و کوێنێ جێیە
نابمە ڕێبـواری گـەلی هات و نەهات
چارەکـەم بەشکو ئەوا هات و نەهات
خۆی بەخۆی گوت کە دەچم بۆ لای قەل
کەیخودای پیر و بەبیری گەلی مەل
هەڵفـڕی ڕاوکـەری زاڵی کـەژ و کـێو
لە چیای بەرزەوە ڕووی کـردە نشـێو
کەوتە ئەو دەشتە لە ترسا تەق و ڕەو
دەرپەڕی کـوڕکـوڕ و کـڕمـایەوە و کەو
هاتە لای قـەل بەکـزی و بێ وازی
قـەل گـوتی: مـامـە هەڵۆ ناسـازی؟
گـوتی: قـالاوە ڕەشـەی پسـپـۆڕم
پیـرم و پێـیـە لە لێـوی گـۆڕم
باخی ژینم بەخـەزان ژاکـاوە
کـاتی مـەرگـە و ئەجـەلیش ناکـاوە
هێـزی ئەژنۆم نیـیـە باڵ بێ هێـزە
هەمـوو گـیـانداریْ ژیان پارێزە
پێم بڵێ چۆنە کـە تۆ هەر لاوی
زۆر بەسـاڵ پیـری بەڵام چا مـاوی

قەل گوتی باشە کە گوێ ڕادێری
پەندی من پاکی بەدڵ بسپێری
ئەو دەمە بابی بەهەشتییی من مرد
دوور لە تۆ دەرد و بەڵای ئێوەی برد
پێی گوتم ڕۆڵە هەوای ڕاز و نزار
هەیەتی دەرد و نەخۆشی بەهەزار
دیق و زەردووی و ئاه و وەرهەم
بە گزەی بای بەقەوەت دێنە بەرهەم
گۆشتی کەو چەندە کە تامدارە بەناو
هەنگ و هاڵاوێ دەهەنوێتە هەناو
تا وزەی بیر و خەیاڵ سەردەکەوێ
کە لە گۆڕ کەوتی وەها دەردەکەوێ
پەین و پاڵێ کە لە پاڵی دێیە
مەنزڵی نۆکەری خۆتی لێیە
کەرە تۆپیو و کەلاکی گوێلک
هەڵمی دڵ ڕوون کەرەوەی سەر گوێلک
پێکەوە چینە بکەین لەو پەینە
بۆی سەنیر مەلحەمی بیر و زەینە
ورد بەوە چەندە بەمانا قووڵە
مەسەل و گفتی قەلی ماقووڵە
بیکە سەرمەشقی ژیان ئەو ئیشە
هەر لەسەر داری نەوی هەڵنیشە
هاتەوە بیری هەڵۆ ڕابوردووی
پاکی بووژانەوە یادی مردووی
گوڵ کرا ڕایەخ و پایەندازم
چەندە ئاژوا لەشی کێو ئاوازم
چەند ڕوانیمە زەوی لەو بانە
کێو و دەشت لەو سەرەوە چەندە جوانە

چـەن چـکـۆلـەن پـەلـەوەر لـەو بـەرزە
ئاخ کـە چەن خـوێڕی گـرە ئەو عـەرزە
حـەوتـەوانان بوو مـیـدالّی سـەری من
چەندە شـۆراوە بەخـوێن شـا پەڕی من
کـۆلکە زێـڕینە وەکـو تاقی زەفـەر
ئاسـمـان بۆ منی بەست کاتێ سـەفـەر
چەندە ڕاوی کـەو و کـەوبارم کـرد
دوژمـنیی تاقـمـی شـمـقـارم کـرد
ئێـسـتـە بۆ وا ڕەبەن و دامـاوم
مـن هـەڵـۆ چاو لـە دەمـی قـالاوم
سـا کـە ئەو کـارە وەهـا سـاکـارە
مـەرگـە مـیـوانی گـەدا و خـونکارە
هەوری عـاسـمـان بێ خـەلاتم باشـە
یا لەشم خـاشـە بکێـشن باشـە
کـوتـی وا ژینی درێژ پێشکەشی خۆت
گۆشتی مردارەوە بوو هەر بەشی خۆت
ژیـنی کـورت و بـەهـەڵۆیی مـردن
نـەک پەنـا بۆ قـەلـی ڕووڕەش بردن
لای هـەڵۆی بەرزەفـڕی بـەرزە مـژی
چۆن بژی خـۆشـە نـەک چەندە بژی

گەرچی ئەم هۆنراوەیە زادەی بیری خۆی نییە، بەڵام نازکی و جوانی و سواریی هۆنراوی سـوارە و هێنانی ئـەو هـەمـوو وشـە سـاکـارە کوردییە لەم هـۆنراوەیەدا وێنەیەکی بەرزە بۆ بازاڕی وێژەی کوردی و هەروەها وردیی بیری ئەم هۆنەرەمان بۆ دەردەکەوێ.

سـوارە هەروەها کـە وتمان لە لایەن نووسینی پەخشانیشـەوە، یەکێکە لە نووسـەرە هـەرە گەورەکانی کـورد و گەلێ نووسـراوی بایـداریی بەپەخشانی جوانی کـوردی لێ بەیادگار ماونەتەوە کە ئەوا نموونەیەکی لێرەدا دێنین کە لە سەردێڕی هۆنراودا نووسیویە و دەڵێ:

«تاقـمـێـک هـەبوون کـە لایان وابووە شـیـعـر زیل و بەمـە و ئاهـەنگ و وشـەی جـوان جگە لە لاواندنـەوەی پەردەی دڵ و گـوێ بـەکـاری شـتـێ تـر نایە ئـەمـانـە چ سـوورئـالیـسـت بن، چ لایەنگری ڕۆمـانی نوێ چ دادائیست و چ تاقمی هونەر بۆ هونەر، هەموویان دەکرێ لەژێر

ئەم ناوەدا کۆ بکەینەوە: لایەنگرانی قاڵب و دێوی دەرەوە. ئێمە لەگەڵ ئەوەشا ئەزانین ئاهەنگ و وشەی جوان و ڕازاندنەوەی ڕواڵەتی وتار بەشێکی گرنگ و هێژایە لە شیعرا بەلام وەسیلەیە نەک ئامانج. مەبەستی ئەسڵی لە شیعرا ناوەڕۆک و کاکڵە نە ڕواڵەت و توێکوڵ. شیعری فەننی و مامۆستایانە ئەمەیە کە ناوەڕۆکێکی بەکەڵکی هەبێ لەناو قاڵبێکی جوان و ڕازاوەدا و ئاهەنگی تایبەتی خۆیشی دۆزیبێتەوە، ئاهەنگی تایبەتی شتێکی شیاوی لێ وردبوونەوەیە، چونکە هەر شیعرێک بەپێی موحتەوا و واتەی خۆی ئاهەنگێکی تایبەتی ئەخوازێ و بۆ ئاهەنگی تایبەتیش وشەی تایبەت گەرەکە بۆ نموونە شیعرێکی نەتەوایەتی و هاندەر کە ئەیەوێ دەماری گەل پەرستی بەهێز کا، دەبێ ئاهەنگێکی حەماسی هەبێ و وشەی تایبەتی بۆ هەڵبژێررێ وەک ئەم نیوە شیعرە کە دەڵێ:

«پێ و چەک زەرمەیانە و خرمە...»

سەرچاوەکان

١- کۆمەڵە هۆنراوەکانی سوارە کە خۆم کۆم کردووەتەوە.

٢- ژیننامەی سوارە لەسەر ژیانی خۆی.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەسوارە.

هۆنەرانی دەوری خالدی

٦٥٠ - ١٢٠٦

سەبارەت بەدامەزراندنی میرنشینی خالدی کە لە پەرتووکی شەرەفنامەدا بەناوی فەرمانڕەوایانی جزیر باسیان لێ کراوە هەرکام لە مێژوونووسان قسەیەکیان کردووە. میر شەرەفخانی بتلیسی بنەچەکەی ئەوان دەباتەوە سەر خالدی کوڕی وەلید و هەندێ تر ئەوان لە پاشماوەی خالدی یا هالدییەکان دادەنێن کە لە باپیرانی کەونارای کورد بوون و ئەمانە لە ساڵی ٦٥٠ی کۆچیدا دەوڵەتێکیان لە جزیر و بۆتاندا بەناوی خۆیانەوە دامەزراند و لە پاشدا گەلێ مەڵبەندی تری کوردستانیان داگیر کرد و هەندێ جار بەسەربەخۆیی دەژیان و هەندێ جاریش لەژێر دەسەلاتی پاشایانی ئێران و عوسمانیدا بوون و دەوڵەتەکەیان تا دەوری بەدرخان پاشا هەر ما و بەپێی وتەی ئەمین زەکی بەگ، کوڕەکانی بەدرخان پاشا تا ساڵی ١٢٠٦ی کۆچی هەر دەسەلاتیان هەبوو، بەلام تورکەکانی عوسمانی دەورمیانیان دا و شەڕێکی گەرم لە نێوانیاندا قەوما و سەرئەنجام کوڕەکانی بەدرخان خۆیان دا بەدەست تورکەکانەوە و ئیتر دەوڵەتەکەیان پووچ بووەوە.

خالدییەکان یا فەرمانڕەوایانی جزیر بۆ پەرەپێدانی ئاوەدانی و کشتوکاڵ و فەرهەنگ و

وێژەی کوردی گەلێ تێ کۆشاون و لە ماوەی فەرمانڕەوایی خۆیاندا گەلێ پرد و کاروانسەرایان دروست کردووە و پەرەیان داوەتە فەرهەنگ و وێژەی کوردی.

لە دەوری خالدییەکاندا گەلێ هۆنەر و هەستیار و زانا و هونەرمەند هەڵکەوتوون کە ڕاژە و خزمەتێکی زۆریان بەزمان و فەرهەنگی کوردی کردووە کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە: «عەلی حەریری، شێخ ئەحمەدی جزیری، فەقێ تەیران، بەکر بەگی ئەرزی، شێخ ئەحمەدی خانی، ئەحمەدی مەلا باتی، موڕادخانی بایەزیدی، شا پەرتەوی هەکاری» ناو ببەین کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

عەبدولسەمەدی بابەک

٣٦٣-٤١٠

ئەستێرەی گەشی ئەم باسەمان ناوی عەبدولسەمەدی کوڕی مەنسوور کوڕی بابەک و نازناوی هۆنراوی بابەکە. بەپێی وتەی ئیبنی خەلکان ئەم هۆنەرەمان لە ساڵی ٣٦٢ی کۆچی لە هەکاریدا هاتووەتە دنیاوە و بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی دەوری ساحێب کوڕی عیباد (٣٢٦-٣٨٥ی کۆچی) دێتە ژمار و زۆربەی هۆنراوەکانی عەرەبین و لە ستایشی فەرمانڕەوایان و میراندا هۆنیویەتەوە. هەر لەسەر قسەی ئیبنی خەلکان ئەم هۆنەرە سێ دیوانی بووە کە زۆربەی هۆنراوەکانی پیاهەڵگوتن و ئاینی و خواناسین. لە ساڵی ٤١٠ی کۆچی هەر لە هەکاریدا لە تەمەنی چل و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەبدولڕەقیب لە دیوانی کرمانجیدا سەبارەت بەبابەک دەڵێ: بابەک یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی سەدەی چوارەم و پێنجەمی کۆچییە و بەپێی قسەی ئیبنی خەلکان گەلێ هۆنراوی بەزمانی عەرەبی و کوردی هۆنیوەتەوە کە هۆنراوە عەرەبییەکانی لە پەڕاوەکانی وێژەی عەرەبیدا تۆمار کراون و هەندێ لە هۆنراوە کوردییەکانی کە لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراونەتەوە کەوتوونەتە دەستی ئێمە.

بابەک لەگەڵ ئەوەی کەمتر هۆنراوی کوردیی هۆنیوەتەوە، بەڵام هەر ئەو هۆنراوانەی کە بەزمانی کوردی کەوتوونەتە دەستی ئێمە گەلێ شیرین و ڕەوان و دڵگران و کەمتر نین لە هۆنراوی ئەو هۆنەرانەی کە هەر هۆنراوی کوردییان هۆنیونەتەوە، لە هۆنراوی عەرەبیدا لە هەموو بابەتێک دواوە: خواناسی، دڵداری، سرووشت. بەڵام لە کوردیدا ئێمە هەر ئەم برە هۆنراوانەیمان دەست کەوت کە بێ گومان ئەمە نموونەیەکە لە سەدان هۆنراوی تری ئەو بەکوردی. بەڵێ بابەک بەم چەشنە بەسروشتدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

دلاشـــادبە! خـــۆش دەم هـات بـهـــارە
ڕەشـــــەمـــــەهـ چۆ تـەرازەن بـوون دیـارە
نـهـال دەربـوون خـشـاهـات ئـاف و جـووبـار
بـەفـــر کـــەر کـــەر بوو کـــەفـــتی نـزارە
گـولیلک و گـوڵ ب کـەن دەرچـون ژکـاژان
سـڤک هـات نێرگـزا مـەست کووڤی خـارە

واتە: ئەی دڵ! خۆش بە ئەوا دەمەدەمی خۆشیی بەهارە و زستان بەسەرچوو و ئێستا گیا و ڕوەک لە هەموو جێ و شوێنێکدا ڕواون و ئاوی دۆڵ و شیوەکان بەرەو ڕووبار و جۆبارەکان سەرەوژێر بووەتەوە و کلیلەکانی بەفر لەت لەت بوون و گوڵ و گوڵاڵەکان لە داوێنی کێوەکانەوە سەریان دەرهێنا و ئەوا بزە دەگرنەوە و نێرگزی کڵاو لارمەستان خۆی دەنوێنێ.

سەرچاوەکان

١- وفيات الاعيان - تاليف شمس الدين ابن خلكان - مصر، ١٩٤٥.
٢- دیوانا کرمانجی - توێژاندنا عبدالرقیب یوسف بغداد، ١٩٤٥.
٣- بەیازێک کە نزیکەی چوارسەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.

عەلی حەریری

٩١٧-٩٨٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی عەلی حەریرییە و بەناو باوکییەوە ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا ژیاوە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی عەلی حەریری بەتەواوی نازانرێ و هەر کەسە قەسەیەکی لێوە کردووە و ئێمە ئەو قسانە دێنین و لێیان دەکۆڵینەوە تا ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی «ناودارانی کورد»دا دەڵێ: عەلی حەریری لە نێوانی ساڵانی ٤٠٠ و ٤٧٠دا ژیاوە و هەندێ هۆنراوی لە شوێن بەیادگار ماونەتەوە. مامۆستا موحیبی لە پەراوی: «خلاصە الاثر»دا دەڵێ: شێخ ئەحمەدی حەریری لە ساڵی ١٠٤٨ی کۆچی لە گەڕەکی ساڵحیەی شامدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە. مامۆستا دوکتۆر بلەچ شێرکۆ لە پەڕاوی «القضیە الکردیە»دا دەڵێ: عەلی حەریری لە ساڵی ١٠٠٩ی کۆچیدا ژیاوە. مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە پەراوی «مێژووی ئەدەبی

کـوردی»دا دەڵێ: مـەولانا جـامی کـە لە سـاڵی ٨١٧ی کـۆچی لە دایک بووە، لە ڕێگەی کوردەوارییـەوە بەسـەر هەولێـردا چووە بۆ حـەج و لە سـاڵی ٨٩٨دا مـردووە. لە کـاروانی حەجەکەی لەو کاتەدا کە بەکوردەواریدا تێ پەڕیوە لە باسی هۆنراو و وێژەدا دەڵێ:

پیرە مردی بیدەام زجزیر   نیک مردی بدیدام ز حریر

وە ساغ بووەتەوە ئەم پیرەمێردە کە ئەو چاوی پێ کەوتووە مەلای جزیری بووە و نیمە مـێردەکـەش عـەلی حـەریری بووە کـەوابوو عـەلی حـەریری لە بەین سـاڵانی ٨٤٥ تا ٩١٥ی کۆچیدا ژیاوە.

مـامۆسـتا عەبدولڕەقیب یوسف لە سـەرەتای دیوانی کرمانجیدا دەڵێ: عەلی حـەریری لە تاکە هۆنراوێکیدا دیاردیی کردووەتە مەم و زین وەکو دەڵێ: «مەم و زین هـەر دوو یەک طایی سـیـا زوڵفێ کـرن تالان» واتـە: مـەم و زین هـەردووکـیـان بەتایەکی زوڵفـی ڕەش هـەمـوو شـتێکیان بەتاڵان چوو و، لەبەر ئەوەی مـەم و زین لە سـاڵی ٨٥٤ی کـۆچی مـردوون و ئەم مێژووەش لەسـەر کێلی گڵکۆکـەیاندا نووسراوە، دیارە عـەلی حەریری لە پاش ئەو مێژووەدا ژیاوە و بەپێی هۆنراوەکـەی جامی، عەلیی حـەریری هـاوچەرخی مـەلای جزیری بووە و وەکو دەڵێن مـاوەیەکـیش لەلای ئەو وانـەی خـوێندووە و فـەقـێی بووە و هـەروەهـا دەڵێن لە شـەڕی چاڵدران کە لە ساڵی ٩٢٠ی کۆچی لە نێوانی ئێران و دەوڵەتی عوسمانیدا ڕووی داوە ژیاو.

لەم دواییـیەدا بەیازێکی کۆنمان دەست کـەوت کـە هـەندێ هۆنراوی عـەلی حـەریریی تێدا تۆمار کراون و ساڵی لەدایکبوون و مردنیشی ٩١٧-٩٨٤ی کۆچی نووسیوە و لەمەوە بۆمان دەرکەوت کە عەلیی حەریری لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا ژیاوە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کـە هێنـامـان، عـەلی حـەریری لە سـەدەی دەیەمی کـۆچیـدا ژیاوە و، وەکو دەم بەدەم دەیگێـڕنەوە باوکی لە بنەڕەتا خـەڵکی حـەریری کوردسـتـانی عێـراق بووە و لەوێوە باری کردووەتە شام و لە پاش ماوەیەک چووەتە دێی عەسال و لەوێدا نیشتەجێ بووە و ئەوسـا ئەحـمـەدی کوڕی لەو دێیـەدا لە دایک بووە. ئەحـمـەد هـەر لە منداڵیـیـەوە خـەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ گـەلێ شـار و وڵات گەڕاوە، ماوەیەک لە شام بووە، مـاوەیەکی زۆریش لە حەڵەب لە فێرگەی ئەحمەدی دێرعـەزانی خوێندوویەتی و لە پاشا لە بازێڕی عەنتاب یا عەین تاب لە کوردسـتـانی تورکیا خوێندنەکەی تەواو کردووە و لە شـێخ شـاوەلیی خـەڵوەتی ودمـی مەلایـەتیی وەرگرتووە و گـەڕاوەتەوە زێد و مـەڵبـەندەکـەی خۆی و لە پاش مـاوەیەک چووەتە شـام و لە مـزگـەوتی سـاڵحـیـەدا دامـەزراوە و پاشـمـاوەی ژیانی لەو شـوێنەدا بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خـەڵک بردووەتە سەر تا کـۆچی دوایی کردووە و هـەر لەوێدا نێژراوە.

عەلی حەریری بەیەکێ لە هۆنەرانی بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینی و دڵداریدا مامۆستا بووە و سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، کۆمەلایەتی، دڵداری، سروشتی. بەڵام لەبەرئەوەی هۆنراوەکانی کۆ نەکراونەتەوە بەداخەوە زۆربەیان تیاچوون و چەند پارچە هەڵبەستێکی کە لەناو بەیازێکدا کە لە ساڵی ١١٨١ی کۆچیدا نووسراوە کەوتووەتە دەستمان کە لێرەدا هەندێکی دێنین و لەسەری دەکۆڵینەوە.

هۆنەرانی کورد بەچاوێکی بەرزەوە سەرنجی عەلی حەریرییان داوە. شیخ ئەحمەدی خانی لە پەڕاوی مەم و زیندا، ناوی عەلی حەریریی لە ڕیزی شێخ ئەحمەدی جزیری و فەقێ تەیران هێناوە و دەڵێ:

بینا ڤە ڕوحا مەلی حزیری
پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقیهی تەیران
حەتا بەئەبەد بمایە حەیران

حاجی قادری کۆییش لە تاکە هۆنراوێکیا ئەو بەحەسسانی کورد دادەنێ و دەڵێ:

دوو عەلین شاعیرن وەکوو حەسان
بەردەشان و حەریرە مەسکەنیان

وەکو دەڵێن عەلیی حەریری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی و تورکیی زۆرباش زانیوە و گۆیا بەزاراوەی خەڵکی حەریریش هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام هیچێکی نەگەیشتووەتە دەستی ئێمە، ئەوەی ڕوونە لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

دڵێ مەحزوون کەفارەت بیت کو ئیشەب تازە مێڤان تێت
ب مزگینی بەشارەت بیت کو مێڤان جانێ جانان تێت
کو مێڤان جانێ جانا لسەر چەشمێ مە مێڤانە
ب مالا جوملەیێ خانەنە کو شاهێ جوملەیی خان تێت
وەرە ئەی شاهدێ شیرین، ژ عیشقا تە دل ئێخسیرین
ب جان مەنزلگەهێ میرین، تەلەبکارین کو سوڵتان تێت
تەلەبکارین، دڵ ئاراین، مەدیم یاریم، ب وێ شاین
ل بەژنا عەرعەرین دایم سیەهـ مار لێ ب جەولان تێت

سیەھ ماران کرە سەیران کۆ خاس و عام بووبوون حەیران،
ل جووتێ شبهەتی جەیران ل جەیران عەنبەر ئەفشان تێت
دوو زولفێن عەنبەر ئەفشانن، دوو لەعلێت شەکەرستانن
ئەقیق و دوڕ و مەرجانن، ل حەوزان ئاب حەیوان تێت
عەجیب برکە مراری تێ، ل سەدێ قەوسێ تاری تێ
سیەھ پەنجێن خوماری تێ، ژمەخمووران دوو ئەسلان تێت
ژ مەخمووران تو مەخمۆری، ب جی هێشت عەقرەبا ژۆری
تەوافا بەیت مەعمۆری، ل بورجان خوون بەسەیران تێت
عەقارب هات و بێ حەد هات، ل وێ بورجا زمبەرجەد هات
ڤە بالا قەوسی ئەسوەد هات، ل تەلەب ماھ تابان تێت
ل هەیڤا کەوچەرین کامیل، ڤە ئەهلان ڕانەهشتن دل
کۆ جوملەدا سەفێن سونبول، لە هنداڤی گولستان تێت
گولستانا خودا ڕستە، ل چار ئەتراف لان خوەستە
بنەفش و نێرگزا مەستە، جنەسرێ لەعل و ڕەیحان تێت
ژ ئەفغانان نەمایم تێر، دوعا گۆتیی تە ئەز بێ ڤیر
ببینە شەڕ دوو ئەسلەح دێر، حەتا ڤی قاسدی جان تێت
ببیتە ڕووشەمالینێ، وەرە هنداڤی بالینێ
ژدەست ئاهان و نالینێ، چ ڕەنگ فەریاد ژ عەسمان تێت
ب فەریاد و ب هاوارە، ژ دەست ئاهان من ئەوکارە
مەلازم بەندەیی زارە، ژ سەیدی چ فەرمان تێت
سەیدێ حەق نەزەر ڤیرا، د ئیقلیمان عەلەم گیرا
قەتارا گەوهەران ڤیرا، ژ نێڤ کانا بەدەخشان تێت

واتە: ئەی دڵە خەمبارەکەم! ئەوا ئێمشەو مێوانێکی تازەت بۆ دێ و دەبێ تاوانی ئەو هەموو خەم و پەژارەیە کە خواردووتە بدەیتەوە، دەسا مزگێنیت پێ دەدەم ئەو مێوانە مێوانێکی گیانییە، ئەو مێوانە گیانی گیانانە و لەسەر چاوانە. ئەو مێوانە زۆر خۆشەویستە و شای هەموو خانانە. وەرە ئەی مێوانە شیرینەکەم دڵ بەهۆی ئەوینی تۆوە کەوتووەتە داو و بەجارێ ئێخسیر بووە، من بەگیان و دڵ لە تۆ مێوانداری دەکەم و سەرم لە ڕێتا بەخت دەکەم و بەهاتنی تۆ کە بالآت وەکو عەرعەرە و هەموو دەم و جووتێ پەلکەت وەکو ماری

ڕەش بەسەر بەژنتا شۆڕ بووەتەوە و چاوەکانت وەکو چاوی ئاسک لەژێر کەزیە ڕەشکەکانتا دەدرەوشێنەوە دڵخۆشم. خەڵک سەریان لە جوانیت سووڕماوە، بەتایبەتی بۆ دوو زوڵفەکانت کە بۆنی عەنبەریان لێ دێ و لێوەکانت بەوێنەی شەکەر و دوڕ و مەرجانن و، بۆ مرۆ وەکو ئاوی ژیانن، چاوە ڕەشەکانیشت مەستن و خەڵک وەکو کەعبە بەدەوریاندا دەگەڕێن و لە مانگی کەوچێرین لە ئاسمانی بەژن و بالآتدا هەڵدێن و دڵی گراوان دەرفێنن و لە گولستانی جوانیتدا گوڵانی جۆر بەجۆر وەکو بەنەوشە و نێرگز و ڕێحان ڕواون و، من کە دڵبراوی تۆم هەر دەناڵێنم و ئیتر لە ناڵە نابمەوە تا بزانم چ فەرمانێک دەدەی.

عەلی حەریری لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا لە یارەکەی گلە و گازندە دەکا و دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

دیسا ژنۆ عیشقا بەرێ پڕ ئەندەروونم ئاتەشە
زولفا موزەیەن عەنبەرێ، دەعوا دگەل خالا ڕەشە
خالا ل دێمێ دل ڕەڤا، سەد ڕوح و جانم بن ڤەدا
سۆتم گەلۆ چوو دمن نەما، تەرکم کرن عەقل و هشە
عەقل و هشم بوونە ئەسیر، دونیا کۆکەم کەم تێنە بیر
دێم شوبهەتا بەدرا مونیر، زولفا ژ وەردی بێن خۆشە
وەردان ژ نێڤ زولفا دەرین، شوعلا بەنەفشی تێ ڤەرین
بالا و قەد عەرعەرم، هەریان لسەر مارێ ڕەشە
دیسانێ حەی تێت و دچت، ئەحیای ئەمواتان دبێت
وێ جهان مودام نوور ژێ دچیت، دێم شوبهەتی شەمعا گەشە
شەمعا شەبستانێ ئەوە، وەردا گولستانێ ئەوە
سەروێ دبوستانێ ئەوە، شوخا «حەریری» دلگەشە
عەجێب لەطیف و جندییە، ئەزمان نەزان و ڕوومییە
ئاگەهـ ژ عیشقابازان نییە، مەست و خومار و سەرخوەشە
سەرخوەشی جاما شەربەتێ دێم شوبهی شەمعا زولمەتێ
حووریی دباغێ جەنەتێ، سەرداری چەندین مەهوەشێ
مەهوەش کووەستان سەف بەسەف ئەو هاتەدەر میسری دکەف
وان گۆت: «عَلَيَّ لا تَخَفْ»، مە ب مرنێ قەوی خوەشە

واتە: دیسان سەرلەنوێ دڵم ئاوری تێ بەربوو و، زوڵفە عەنبەرینەکانی یارم لەگەڵ خاڵی ڕەشی سەر گۆنایدا بەشەڕهاتن و ئەو خاڵە دڵمی ڕفاند و ئەگەر سەد گیانم بێ لە ڕێی

ئەودا بەختی دەکەم، ئەوەندە نالاندم کە دەنگم بڕا و دڵم سووتا و فام و هۆشم نەما، بیر و هۆشم ئێخسیری ڕوومەتی جوان و زوڵفی بۆنخۆشی ئەو یارە بوو، ئەو زوڵفانەی بەسەر بالای عەرعەرینەوە دێن و دەچن و بەجارێ مردووان زیندوو دەکەنەوە، چونکە ڕوومەتی جوانی تیشکی لێ دەبارێ و وەکو شەم ڕووناکی دەدا، لە ڕاستیدا شەمی شەوان هەر ئەوە و گوڵی گوڵستانان و سەوڵی بێستانەکان هەر ئەوە و، ئەو دڵبەرە جوانە، شۆخوشەنگی (حەریری)یە. ئەم شۆخە ئاگای لە حاڵی ئەویندارا نییە، چونکە مەست و سەرخۆشە و سەرداری چەندین نازەنینی گوڵەندامە، هەر ئەو نازەنینانە ڕۆژێکیان بەڕیز ڕاوەستان و لەپڕ یارم هاتە دەر و شمشێرێکی بەدەستەوە بوو و دیاربوو کە بۆ کوشتنی من هاتبوو، نازەنینەکان وتیان ئەی عەلی مەترسە، ئێمە بەمردنی خۆمان ڕازین، چونکە ئەو دڵبەرە زۆر دڵڕەقە.

سەرچاوەکان

١- خلاصە تاريخ الكرد وكردستان تاليف: محمد امين زكى بگ - قاهرە، ١٩٣٩.
٢- مشاهير الكرد و كردستان تاليف: محمد امين زكى بگ - بغداد، ١٩٤٥.
٣- القضيە الكرديە تاليف: دكتر بلچ شيركو- قاهرە، ١٩٣٠.
٤- خلاصە ألاثر - تاليف: محبى - دمشق، ١٩٣٥.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٦- مەم و زین، شاکاری ئەحمەدی خانی - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٨.
٧- دیوانی حاجی قادری کۆیی- کۆکردنەوەی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٩.
٨- دیوانا کرمانجی - توێژاندنا عبدالرقیب یوسف - بەغدا، ١٩٦٥.
٩- بەیازێک کە لە ساڵی ١١٢٠ی کۆچیدا نووسراوە.

شێخ ئەحمەدی جزیری

١٠٤٨-٩٧٢

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی ئەحمەد کوڕی شێخ محەمەدی جزیرییە و نازناوی هۆنراوی (مەلا و مەلێ)یە و لە شاری جزیردا لە دایک بووە کە شارێکە لە کوردستانی تورکیە و کەوتووەتە خۆرئاوای چیای جوودی.

سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی مەلای جزیری لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا ساڵی لەدایکبوون و مردنی شێخ ئەحمەدی جزیری (٩٠١ - ٨٢٧ی کۆچی) داناوە. دوکتۆر بلەچ شێرکۆ واتە جەلادەت عالی بەدرخان لە پەڕاوی (القضیە الکردیە)دا دەڵێ: مەلای جزیری ناوی شێخ ئەحمەد و خەڵکی جزیر و بۆتانە و لە ساڵی ٥٨٠ی کۆچی لە شاری جزیر و بۆتاندا مردووە و زۆر هۆنراوی دڵداری و خواناسیی هەیە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی: مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مەلای جزیری ناوی شێخ ئەحمەدە و لە جزیرەی ئیبنی عومەر لە نیوەی دواییی سەدەی شەشەمی کۆچی لە دەوری عیمادەدینی فەرمانڕەوای شاری مووسڵدا ژیاوە و، دیوانەکەی خۆی بەدیاری ناردووە بۆ خانی خانان کە لە تەورێزدا ژیاوە.

مامۆستا محەمەد عەلی عەونی کە پەڕاوی ناودارانی کوردی مامۆستا ئەمین زەکی بەگی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی عەرەبی، لە بەشی بەسەرهاتی مەلای جزیریدا چەند پەڕاوێزێکی داناوە و دەڵێ: ئەو هۆنراوانەی کە لە دیوانی مەلای جزیریدا ناوی سەعدی و حافز و جامیان تێدایە، پەیوەندییان بەجزیرییەوە نییە و هی هۆنەرانی ترە و خستوویانەتە ناو دیوانەکەیەوە.

ئەلیکساندەر ژابا کە خۆرهەڵاتناسێکی رووسییە، لە پەڕاوەکەیدا کە بەناوی «چیرۆکەکانی کوردی»یە، سەبارەت بەچۆنییەتیی ژیانی مەلای جزیری دەڵێ: مەلای جزیری خەڵکی جزیری ئیبنی عومەرە و لە دەوری عیمادەدینی زەنگیدا واتە: لە نێوان ساڵانی (٥٤٠ - ٥٥٦ی کۆچی)دا ژیاوە.

خۆرهەڵاتناسی ئەڵمانی فۆن هارتمان کە دیوانەکەی مەلای جزیریی لە بەرلین لە چاپ

داوه، له پێشەکی ئەو دیوانەدا دەڵێ: مەلای جزیری له سەدەی شەشەمی کۆچیدا ژیاوە.

مامۆستا مەلا محەمەدی بۆتی ژفنگی که دیوانەکەی مەلا جزیریی بەڕاڤەیەکی زۆر جوان بەزمانی عەرەبی له شاری قامشلی له چاپ داوه له سەرەتای ئەو پەڕاوەدا دەڵێ: ئەو کەسانەی که دەڵێن ئەو هۆنراوانەی وا ناوی سەعدی و حافز و جامیان تیایه و هی مەلای جزیری نین، وا دیاره له وێژه و هۆنراوناسیندا شارەزاییەکیان نییە، چونکه هەر کەسێک هەروا کەمێک سەرڕشتەی له وێژه و هۆنراوی کوردی هەبێ، دەزانێ که ئەو هۆنراوانه هی مەلای جزیرین. مەلای جزیری له پارچه هەڵبەستێکیشیا دیاردی کردووەته سەر تەیموری لەنگ (٧٧١ – ٨٠٧ی کۆچی) که ئەمەش ئەوەمان بۆ دەردەخا مەلا له پاش سەدەی نۆیەمی کۆچی ژیاوە. سەرەڕای ئەوانەش پارچه هۆنراوێکی مەلا هەیه بەعەرەبی که وادیاره لەوەدا لاسایی پارچه هەڵبەستێکی ئەحمەد پاشای کردبێتەوە که له ساڵی ٩٠٢ی کۆچی له وڵاتی تورکی عوسمانیدا ژیاوە.

هەروەها ئەو هۆنراوانەی که باسی خانی خانانی تێدا کردووه مەبەستی فەرمانڕەوای کوردی شاری جزیر و بۆتانه و، ئەو میرەی که لەگەڵ مەلادا بەهۆنراو پیلەبازیی کردووه، عیمادەدینی جزیرییه، هەروەها مەلا لەگەڵ فەقێ تەیرانیشدا پیله بازیی هۆنراوی کردووه و، فەقێ تەیران له پارچه هەڵبەستێکی خۆیدا لەژێر ناوی: دلۆڕابە، دلۆ ڕابە، مێژووی ئەو ڕۆژە دەنووسێ له نیوه هۆنراوێکیدا دەڵێ: «هەزار و چل و یەک چوونە» واته ساڵی ١٠٤١ی کۆچی بەسەرچووه کەوابوو مەلای جزیری هاوچەرخی فەقێ تەیرانه و له ناوەڕاستی سەدەی یازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مامۆستا هەژاریش که لەم دواییەدا دیوانەکەی مەلای جزیریی بەشێوەی سۆرانی ڕاڤه کردووه، هەر لەسەر ئەو بیروڕایەیە که مەلای جزیری له سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە و له کۆتاییی قسەکانیدا دەڵێ: ئەگەر ژابا و فۆن هارتمانی ئەڵمانی و، یان ئەمین زەکی و بلەچ و عەلی عەونی و مامۆستا عەلائەدین سەجادی بەر له ژینامەنووسینی ئەو خواناسە، دیوانەکەیان بەوردی خوێندبایەوە، تەنیا ئەو هۆنراوەی که باسی تیرەکانی خان و شەرەفه، بەس بوو که بۆیان دەرکەوێ مەلا له چەرخی یازدەدا زیندوو بووه، ئەو گۆڕەی تێیدا نێژراوە ژێرزەمینی مزگەوتێکه که خان و شەرەفی جزیری له پاش هەزارەمی کۆچی سازی داوه، ئیتر ئەو هەموو شێوان و ئاڵۆزبوونەی پێ نەدەچوو، قسه هێنان و بردنی پێ نەدەویست.

مامۆستا ئەنوەر مائی له سەرەتای دیوانەکەی مەلای جزیریدا که لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو چاپ کراوه دەڵێ: مەلای جزیری له تەمەنی ده ساڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن

بووه و پاشان لەلای زانا سەرکەوتووەکانی شاری جزیر فێری هەموو لکێکی زانست و زانیاری و هونەر و وێژە بووە و پاشان بەفەقێیەتی هەموو ناوچەکانی جزیر و هەکاری و دیاربەکر و عمادیە گەڕاوە و سەرەنجام ودمی مەلایەتیی لە مەلا تاهای ستراباسی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و گڵکۆکەشی ئێستا دیتنگەی دڵسووتاوانە.

لەم دواییەدا بەیازێک کەوتە دەستم کە لە ساڵی ۱۱۲۵ی کۆچی لە دیاربەکردا نووسراوە و لەوەدا هەندێ هۆنراوەکانی شێخ ئەحمەدی جزیری و فەقێ تەیران و بەکر بەگی ئەرزی نووسراون و ساڵی لەدایکبوون و مردنی جزیریشی تێدا تۆمارکراوە کە بریتییە لە (۹۷۲-۱۰٤۸ ی کۆچی) و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە مەلای جزیری لە سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مەلای جزیری لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. مەلا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە: دڵداری، خواناسی، سروشتی و، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە لە لێکدانەوەی قورئان و فەلسەفە و مێژوو و ژمارە و پزشکی و فیزیک و کیمیا شارەزاییەکی تەواوی هەبووە.

وەکو دەم بەدەم دەگێڕنەوە مەلا گراو و سەوداسەری کیژێ دەبێ بەناوی سەلما، سەلما بەجارێ هەست و هۆشی مەلا دەستێنێ و دڵی دەرفێنێ و بەجارێ دەیخاتە جیهانێکی ترەوە، ئەویش چاری نامێنێ و بەم چەشنە پیایا هەڵدەڵێ:

شۆخ و شەنگێ، زوهرە ڕەنگی، دڵ ژمن بر، دڵ ژمن
ئاورێن هەیبەت پلەنگێ دل ژمن بر دل ژمن
وێ شەپالێ، میسک خالێ، دیم دوڕێ، گەردەن شەمالێ
جەبهەتا بسکان سەمالێ، دل ژمن بر دل ژمن
زولف و خالان، نوون و دالان، وان ژمن دل بر ب تالان
گۆشەیێ قەوسێ هیلالان، دل ژمن بر دل ژمن
سورشیرینێ، نازەنینێ، کوشتم و ناکەت یەقینێ
وێ ب چەنگالا ئەفینێ، دل ژمن بر، دل ژمن
فەتل و تابان، داغورابان، ئەبلەق و جۆهتێ شیبابان
دامە بەر پەنجە و کولابان، دل ژمن بر دل ژمن

خــوەش خـــەرامیّ، ئەز غـــولامیّ، نـازکی شــیــرین کـــەلامی
تـووتیـــــا ئـەیوان مــــــەقـــــامیّ، دل ژمـن بـر دل ژمـن
مـــاهروویێ، مــیــسک بوویێ، ســور پـلـەنگی شنـبـیـرخـوویی
وی بـزولـفـــــا شـــــویـهی گـــــوویـێ، دل ژمن بـر دل ژمـن
هەردوو چەشمـان، نازو خەشمـان، کی ژ بەروان عـەقل و هش مان
ســـــاعـــــەتـا من دی چـەشـــــمـــــان، دل ژمـن بـر دل ژمـن
مـــاهـتـــابیّ، ئـافـتـــابیّ، دیم ژ ڕۆژ و شــــەب نـیـقــابیّ
خـــــــوەش ب چـەنگـاڵ و کـــــــولابیّ، دل ژمـن بر، دل ژ مـن
سـەرویی نـازیّ، سـەرفـیـرازیّ، شـوبـهی زێڕ ڕەمـزا مـەجـازیّ
دامـــــــە بەر چـاکـــــــوچ و گــــــازیّ، دڵ ژمن بـر، دل ژ مـن
بەژن و بـالا، تۆخ و عـــــالا، من کـــــرن ڤـــێکرا مـــوتـالا
چیـــــچـــــەکـــــا تـەرحـــــێن دوالا، دل ژمـن بـر ، دل ژمـن
مــــیــــری غـــازی، شــیــــری تازی، ڤـــێکران ن دی ببـــازی
کـــــر لـە ژ غـــــەفلـەت ڤـــــە گـــــازی، دل ژمن بـر، دل ژمـن
شـیـر و خـشـتن، زولف و قـشـتن، هـن ڤـەشـارن، هن ڤـەهشتن
پەلـهـــــەوانـان دەست ڤـــــەمـــــشـتن، دل ژ مـن بـر، دل ژمـن
ڕوهـنـیـــیـــــا چەڤـــێن «مـــــەلا»یێ، ئـەو تـەجـــەلایا تـەداێـی
یـا ژ (ئـەحـــــمـــــــەد) دل ڕەڤـــــایـی، دل ژمـن بـر، دل ژمـن

واتە یاری شۆخوشەنگەکەم کە وەکو ئەستێرەی ناهید دەدرەوشێتەوە، هەر چەندە ئاور دەخاتە دڵم، بەڵام ڕوخساری وەکو مرواری وایە و سای گەردنی وەکو مۆمە و زۆر کەڵەگەت و جوانە و، زوڵفەکانی لەسەر تەوێڵی لە سەمادان، بسک و خاڵی ڕەشن و بۆ کوشتنی من یەکیان گرتووە و دڵمیان بەتاڵان بردووە و، برۆکانی کە وەکو مانگی یەکشەوەن، هەمووی خەڵک بەتاسەیەوەن، باڵای وەکو کێو بەرزە، کوڵمی وەکو ئاگری سەرکێو لە دوورەوە دیارە و دڵداران ئاگەدار دەکا کە دەست لە دڵیان هەڵگرن. ئەو یارە نەشمیلە بڕوا بەوە ناکا کە منی کوشتووە و خوێنمی ڕشتووە، خۆ کەزیەکانی ڕەشە و لاجانگی سپییە و جووتە گوڵەنگە شۆڕەکەی سەر شەدەکەی جار جار دەکەونە سەر کوڵمەکانی، من بەدڵ گیرۆدەی ئەو شۆخە بووم. خوایا خۆ خۆت دەزانی ئەو شۆخە دڵی مەلای بردووە و بەزەیی پێدا نایە.

مەلای جزیری دیسان باسی ئەوین و دەردی دڵی خۆی دەکا و لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەکەوێتە سکاڵا و گلە و گازندە لە یارە خۆشەویستەکەی و دەڵێ:

دلبەرێ ئیرۆ سەحەر ئاڤیتە جەرگێ من دو دۆخ
یەک ل سینە، یەک د دلدا لەو ژمن تێن ئاخ و ئۆخ
ئاخ و ئۆخێن من ژ دل تێن، لێ ژبەر تیرا ڤیزێل تێن؟
یان ژ کو ڤانێن دکول تێن، ژێ دزیت هەر خوون و زۆخ
خوون ژ دل جۆجۆ ڕەوان تێ، وەک عەقیق و ئەرغەوان تێ
لێ ژ دەست سەلوا جەوان تێ، ئەو شەپالا شەنگ و شۆخ
ئەو شەپالا شۆخوشەنگە، کافرا ڕۆم و فەرەنگە
دامە بەر جۆتەک خەدەنگە، زالمێ کوشتم ب دۆخ
زالمی کوشتم شەپالێ، نازکی قەنجێ دەلالێ
بوون حیجابا زولف و خالێ، ئیدەک و عالا و تۆخ
نە ترک و ئاین ب ریشی، ئی دزێرن پێڤە ویشی
من دوو فیرس دین دپێشی، مروەت و ئینساف یۆخ
لەو هەرفتم ئەز ژ مەیلێ، شوبهەتی سیەلێ وسەیلی
موحبەت و عیشقا دەلەیلێ، ئەز کرم یەکسەر پلۆخ
دەست نەهیلم ئەز ژدینێ، شوبهی فەرهاد ئۆ شیرینێ
وەر ژبەر عیشق و ئەڤینێ، من درێ چت ئەف کلۆخ
سوحبەتا چەرخ و سەماتێ، وەک مەلا سەد موبتەلاتێ
زەمزەم و ئاڤا حەیاتێ، موشتەری سەد شێخ و شۆخ

واتە: یارە نازدارەکەم ئەمڕۆ لە بەرەبەیاندا لە دوو لاوە بەر تیری مژۆڵی داوم، لە لایەک سینگمی پێکاوە و لە لایەک دڵمی بریندار کردووە، جا بۆیە هەر ئاخ هەڵدەکێشم، جۆگە جۆگە خوێنی دڵم لەبەر دڵی دەڕوا، خوێنی من وا جوان نەبوو، بەڵام لەبەر ئەوەی بەدەستی سەلمای خۆشەویستمەوە ڕژاوە کە بەژنی وەکو داری سەوڵ وایە، خوێنەکەمی جوان و شیرین کردووە وەکو گوڵی ئەرخەوان ئەو نازدارە شۆخوشەنگە، زۆر سپی و نەرمە و ئەوەندەش دڵ بەرد و بێ بەزەییە، بۆیە منی دایە بەر شمشێری برژانگەکانی و کوشتمی. ئیتر نەمتوانی سەیری خەت و خاڵە شیرینەکەی بکەم دەسماڵ و شەدەکەی و لاگیرەی پێچە سەری، بوونە پەردە لە نێوان چاوی بەتاسەم، وە من بەم سووتان و کوشتنە واز لە یارم ناهێنم و، تا هێزم تێدا مابێ پیایدا دەڕوانم و، من وەکو فەرهاد گراوی ئەو یارە شیرینەم و، تەنانەت ئەگەر سەریشم لە ڕێی ئەودا بدۆڕێنم و وەکو فەرهاد دوایی بەژیانی خۆم بێنم، دیارە بەئەوینی ئەو شۆخەوە دەمرم.

مەلای جزیری ئەو پەردە دادەداتەوە و لەژێر پەردەی پیتۆڵی و وردەکاری و خواناسیدا دەکەوێتە وتووێژ و دەڵێ:

من دبەر (قـــالوا بلی) باتن ڤ وێرا بوو ئەڤین
هێژ ل سەر عەهدا ئەلەستم تا ب ڕۆژا ئاخرین
من دڤێ لێ ئەشکەراکەم جارەکێ داغا نهین
(اعـرضت عنی و قـالت مـا دعـاء الکافـرین)
ئەی شەهێ عالیجەناب، پڕ عاجز و پەرکەندە ئەم
ئاه ژ دەست جەورا ئەڤینێ چ بکرم من بەندەئەم
سەبر و تاقەت من نەمان لێ بێ کەس و دەرماندەئەم
(واجب لی امـتـثـال الامـر مـاذا تأمـرین)
سوهتم ئەز پێتا ئەڤینێ تێک بوو ئەم گردوهەبا
(ان الی ایات صـدق کـان فی هذا النبـاء)
حۆرییا ڕۆژا لیقائێ نازکا مەخموور قەبا
(حـبذا ڕوضـات نجـد زرتهـا عـهد الصبـا)
من ل سەر بەدرێ مونیر مەکتووب دیەنەقشی سەواد
سەر یەیەک ئانی دوونوونان خەتی ڕەیحانی دووساد
حادری من سەجدە بر لەو غەرقی خوونێ بو فوئاد
(هذه جنات عـدن فـادخلوها خـالدین)
نائیتن گۆتن ب قال شەرح و بەیانی حوسنی تۆ
خوەش (مەلا) ئامانجی تیران کر کەمانی حوسنێ تۆ
(تلک انبـاء یقـول الناس منا بعـد حین)

واتە: من لە ڕۆژی بەریدا کە خوا گیانی بۆ لەشەکان بەدی هێنا، گراو و سەوداسەری یارەکەم بووم و ئێستاش هەر لەسەر بەڵێن و پەیمانەکەی خۆم ماوم و تا ڕۆژی پەسڵانیش هەر لەسەر ئەو بەڵێنە دەڕۆم کە داومە بەیارەکەم و، هەموو هیوا و ئومێدێکم ئەوەیە کە داخ و پەژارەی دڵم ئاشکرا بکەم. خوایا من زۆر پەرێشان و پەشێوم و نازانم لە دەست ئازاری ئەم دڵدارییە کە تووشی بووم چ بکەم؟ ئیتر ئۆقرە و ئارامم نەماوە و بەگڕی ئەوین سووتاوم و خۆشیم لە دڵدا نەماوە. لە دەرگای باخی یارەکەم دەنگێکم بیست کە دەیفەرموو: ئێرە بەهەشتە و بچنە ناو و لێی دەرمەچن. بەڕاستی ناتوانم باسی جوانیی تۆ بکەم، خاوەن

دڵان دەبێ بزانن کە چیرۆکی جوانیی تۆ چۆنە. ئەو جوانییەی کە مەلای دایە بەر تیروکەوان و لە دوای ئێمەش ئەم باسە هەر دەگێڕنەوە.

سەرچاوەکان
١- العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری-احمد بن ملا محمد الزفنکی-قامشلی، ١٩٥٩.
٢- دیوانا جزیری، طالبی محەمەد شەفیق ئەلئارواسی - استانبول، ١٣٤٠.
٣- دیوانی شێخ ئەحمەدی جزیری - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٤.
٤- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٥- دیوانا مەلایی جزیری - توێژاندنا سادق بەهائەدین ئامێدی - بەغدا، ١٩٧٧.
٦- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلای جزیری.

فەقێ تەیران

٩٥٩-١٠٤٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەدە و بەفەقێ تەیران ناسراوە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە لە ئاخر و ئۆخری سەدەی دەیەمی کۆچی لە ماکۆ[1]دا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە.

سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی فەقێ تەیران لە نێوان نووسەراندا جیاوازی هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (ناودارانی کورد)دا ساڵی لەدایکبوون و مردنی فەقێ تەیرانی (٧٠٧- ٧٧٧ی کۆچی) داناوە. مامۆستا مەردووخ لە مێژووەکەیدا دەڵێ: فەقێ تەیران ناوی مەلا مەحموودە و خەڵکی شاری مەکسە و زانا و وێژەوانێکی بێ وێنە بووە و دوو چیرۆکی بەرزی بەهۆنراو هەیە بەناوی شێخ سەنعان و حقایەتی بەرسیسا و چیرۆکێکی تری هەیە، بەناوی ئەسپی ڕەش کە ئەسپی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، هەروەها بڕوانامەیەکیشی داناوە. لە ساڵی ٧٢١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ٧٩٥ لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا سەبارەت بەفەقێ تەیران دەڵێ: خەڵکی ماکۆ و ناوی محەمەد بووە و لە نێوان ساڵانی٧٢٧- ٧٩٥ی کۆچیدا ژیاوە.

ئەوەی کە زۆربەی نووسەران لایان وا بوو کە فەقێ تەیران لە سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە، تووشی هەڵەبوون، چونکە فەقێ لە پارچە هەڵبەستێکیا دەڵێ: «هەزار و چل و یەک

(١) ماکۆ یەکێ لە شارەکانی کوردستانی تورکیای کە هاوسنووری وڵاتی کۆماری ئازربایجانە.

چوونه» واته ساڵی ١٠٤١ی کۆچی بەسەر چووە، جگە لە وەش فەقێ تەیران کارەساتی دم دم و خانی لەپ زێڕینی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە ئەم کارەساتە لە ساڵی بیست و سێیەمی پاشایەتیی شا عەبباسی سەفەویدا کە ڕێکەوتی ساڵی ١٠١٨ی کۆچییە ڕووی داوە و ئەسکەندەر بەگی تورکومان لە پەڕاوی (عالم ارای عباسی)دا نووسیویەتی و پاشان کارەساتەکە کراوەتە بەیت و باو و فەقێ تەیرانیش بەهۆنراو هۆنیوەیەتەوە و ئێتر گومان لەوەدا نامێنێ کە فەقێ تەیران لە سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە و هاوچەرخی مەلای جزیرییە و لەگەڵ یەکدا بەهۆنراو پیلەبازییان کردووە.

شێخ ئەحمەدی خانی کە پەڕاوی مەم و زینی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچیدا داناوە، دیاردیی بەفەقێ تەیران و مەلای جزیری کردووە و ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە فەقێ تەیران بەر لە خانی کۆچی دوایی کردووە و ڕەنگە دە یا پازدە ساڵێک بەر لە ئەو مێژووە مردبێ، خانی دەڵێ:

بینا ڤە ڕەحا مەلێ جـــزیری	پێ حەی بکرا عەلی حەریری
کەیفەک وە بدا فەقیهی تەیران	حەتا بەئەبەد بمایە حەیران

لە بەیازێکدا کە لە ساڵی ١١٢٥ی کۆچی لە دیاربەکردا نووسراون ساڵی لەدایکبوون و مردنی فەقێ تەیران ٩٥٩–١٠٤٨ی کۆچی نووسراوە و لەمەوە بۆمان دەردەکەوێ کە فەقێ تەیران لە سەدەی دەیەم و یازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

فەقێ تەیران بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەو جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و ئاینی کە هەندێکی بەدەستەوە ماون، چەند پەڕاوێکیشی بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بریتین لە: «شێخ سەنعان»، «ئەسپی ڕەش»، «دمدم» و، لەگەڵ مەلای جزیریشدا بەهۆنراو پیلەبازیی کردووە کە ئەوا چەند بەندێکی لێرەدا دێنین:

سـوئالا مـن حـەقـیـری	سـەدەفـەک تڤی کـوتیکن
ئیـرۆ کـە ل جـزیرێ	حـەقـە کـو ل مـەلێ کن
هیـلاک ژ دەربا تیـری	چ دەرمـان هەیە لێ کن
شـەربەتا لام و بێ یان	نادەم ئەز وێ ب حـەیاتێ
مـەعـدەنا دال و ڕێ یان	دباریـن نەبـاتێ
ئیزهار تکن مەعنی یان	ژ حـوسنا بوت ولاتێ

***

سەجدەیا شوکرێ جارەک	مـــــەفەرزە د ویسالێ
نە پەردەبێ نە ستارەک	لبەر وەجهی هیلالێ
(احسن الله، تبارک)	ژ سیرا وێ جەمالێ
حێیەن دەهەفت حامیمان	نوقتەیان لێ پەیدا کن
با ڤێنە جەم دوهجیمان	عیشقی ژوێ هوەیدا کن
ئیسمێن ددو تاسیمان	دوومیمان ژێ جوداکن

***

ساقی یێ خەمرا ئەزەل	نوون و قەلەم ژێ ئافراند
دارێهتە لەوحا ئەووەل	رزق و نەسیب پێ قەدراند
ئەو بوو موراد موستەهەل	نەقشی مەجاز پێ سەوراند
کاف، ها ئیسمی کووره	توغرایە دەتنزیلێ
جیسم وەک کووهی توورە	ئیجماله دتەفسیلێ
جەماله عەینی نوورە	کەوکەب مە دقیندیلێ

***

خەرگە بمن حیجابە	ستار دکت جەمالێ
عەورێ ڕەشو نیقابە	لەبەر وەجهێ هیلالێ
پەروانە لەو دعەزابە	مەحجووبە ژ شەمالێ
یار حەقیقەت خالقە	چین جان فیدا ڤێ کەوین
ڕێ دروستە و سادقە	چرەنگ شوونا ڕێ کەوین
قەنج لەتیفە و لایقەز	ئەر تەڤێ باغێ کەوین

***

عەکسێ ژ حەق دبینین	لدۆر وەجهی مەحبووبان
لحالکی نامینین	ژ سوورا وان مەتلووبان
گە نالین گە دخوونین	دوورین ژ وەسلی خووبان

واتە: پرسی منی هەژار و بێ نرخ بخەنە ناو سەدەف و بیبەنە لای مەلای جزیری کە لە شاری جزیرە، داخۆ برینی ناسۆر چۆن چارەسەر دەکرێ؟ شەربەتی لێو بەئاوی ژیان ناگۆڕمەوە، هەر کاتێ پەردە لابدرێن و لەمپەر لەبەرچاو نەمێنێ و ئەو شۆخە ڕوومەتی خۆی دەربخا، دەبێ کڕنۆشی بکرێ، مەیگێڕی ڕۆژی بەرین کە بادەی ئەوینی ساز کرد، ماسی و

پێنووسیشی بەدی هێنا و بەپێنووس چارەنووسی مرۆی دیاری کرد. کاف و نوون (کن فیکون) ناوێکی زۆر قووڵە و لەشی بنیادەمیش کێوی توورە، تیشکی خوا خۆی دەنوێنێ و، جوانیی تیشکی خوایە کە ڕوومەتی یار پیشان دەدا. من ئاسمان وەکو پەردەیەک دەبینم کە جوانیی خوامان لێ دادەپۆشێ و لەبەر مانگی جوانی یارەکەم بووەتە هەورێکی ڕەش. بەڵێ یاری ڕاستەقینە هەر خوایە و ئەو ڕێگەی کە بۆمانی داناوە ڕێی ڕاستە و دەبێ بەو ڕێگەدا برۆین. فەقێ دیسان لەم بارەوە دەڵێ:

کۆڤانێن میهرداران　　بێ حەد و بێ ئەژمارن
تیرن تێن ژ هەساران　　سەد جار و سەد هەزارن
خەدەنگێن دنوو باران　　نەهێن ل دل دبارن
دوو نوونن سیا ڕەنگن　　ب سەر لە کوو کێشان
دەربێن ئەوان خەدەنگن　　ل قەلبێ مە دەرویشان
عاشق ژ دەست بهنگن　　ژ داغ و زەجر و ئێشان
گەزمەیێن عەین سادان　　ئیشارەت ڕەمز و سوورن
کشاندن گووشە بادان　　مەحبووبە تیژ ئاورن
تیرێن دوان جەلادان　　باتین ل دل دفەرن
حووری کوتیک جەمابن　　پەری هەم دڤی کاڤێ
هەموو ژ ڕەنگ چرابن　　نیزیکی شەمس و تاڤێ
ژ شەرما خویا نابن　　ژ حوسنا وێ گولباڤێ

***

پیر و یەقین کووخالن　　دعیقدا سوورەیایێ
دوو ڕۆژ و دوو هیلالن　　ل دیمێ وێ لەیلایێ
بێ وەسف و بێ میسالن　　درەمزا شەکەر خایێ
عاشقین دەڤ ئو لێوان　　شاباشە ژ خودێرا
سەلوا ببیهو سێڤان　　بە لگن ژ زیڤ ئو زێرا
حەرامن خەوێد شێڤان　　ل کەسێ موحبەت ڤێرا

***

فیراقێ تێک حیرقەتە　　بەعیدە ژ خەیالێ
تووتاگە بزە حەمەتە　　بولبول ژبەر جەمالێ

گـــۆیین قـــەت خـــەوناكــــەتە | كـــوو دووره ژ ویســــــــــالێ
پـەروانــــــــــە لـەو دمــــــــرت | خــــــــوەش نینـه ئەو بـژینـێ
زەعـــیـــفـــە خـــۆ ناگـــرت | تیــــــــژە بەرقــا ئەڤــینێ
دپـــــــــــەردی نـاســــەبـرت | دارەت كـــــــەمــــــالا دینـێ

***

واتە: تاسـەی دڵداران لە ئەژمـار بەدەرن، لە كۆشك و كـەوانی برۆی دڵبـەراندا بەنهێنی هەزاران تیـر دەگـرنە دڵ، برۆكـانی یار وەكـو دوو نوونـی ڕەشن و، تیـریان بەدڵی دڵداری بێچـارە خووی گرتووە، ئێش و ژانمـان زۆرە و هەمـوو دەم لەبەر دووریی یار دەناڵێنین. ئەو دوو چاوەی یار هەتا بڵێی دڵ ڕائەكێشن و، بەگۆشـەی برۆ دڵ دەداتە بەر تیر. پەری كاتێ ئەو ببینێ لە شەرمدا خۆی دەشارێتەوە و، خاڵەكانی وەكو ئەستێرەی پێروو، ڕوومەتی وەكو خۆرە و برۆكانی وەكو مانگی یەكشەوەن، دەم و لێوی وەكو شەكرە و بەزمان ناتوانم جوابی هەڵدەم، لێـوی وەكـو لاڵە و ئاڵە و، دڵدان بەو دەم و لێـوانە خـەڵاتی خـوایە و، كـەسـێك بەڕاستی گراو بێ، چاوی لە یار ناترووكێنێ و دەبێ هەر پیایا بڕوانێ و دڵی ب ئەوینی ئەو بسووتێ و، وەكو پەپوولە بەدەوری یارا بگەڕێ و خۆی بسووتێنێ. فەقێ دیسان دەڵێ:

حــــــــەیـات ل بـا مـن وەسـلـە | دوولات گـــــــــــەر بـبن لاتـەك
مـــــوراد بخـــۆ هـەر ئەسلە | تێكدا ببن ســــیـــــفـــــاتەك
ژ هەڤ ئێك نەبن فـــــەسلە | واحــــیــــد بمینـــت زاتەك
لاتژی ســـووره تەك حـــەقــــە | ژ ئەســــــمـــــائێت حــــەقـــانێ
ل بال من مـــوحــەقــــەقــە | دنیف كـەشـفـا سـوبحـانێ
لاهـووتـە هـەر مـــــوتلـەقـــــە | د نـاســـــــووتا ئینسـانێ

***

كــەڤـا كــو كـوزوو كــاس تێ | نـــــازك و ســپی زەنــــــــدن
قـــەدەحـــا مـــەیا خـــاس تێ | بنێــــرن تالـــــــیب چەندن
ڤـەخـون ژ دەســـــتی ڕاس تێ | ب مـەدحـان مـەحـبـووب خوەندن
عـاشـق ب وەسف و مـەدحـان | دفـیـــــراقێ دەســـــــــــەبری
نەسـیم بێت ژوان تەرحــان | بولبــــول نەشی خـــوە بگری
خـوون دێ دەربت ژ جـەرحـان | دی بداغـــێن كـــــــول بمری

***

جـــەمـــاكن تێك عـــالـەمێ | حـــەمی یان بئـوســتــاد كن
حـــەرف ژ لەوحێ قـــیــدەمێ | بە شـــــەرح و بســــــەواد كن

نائیتـــه بەر قـــــەلەمێ		بەحـــران ئەر ب مـــیـــداد کن
ئەحـســـەن ژنوو ســـەبەقـــان		قـــــــەلەم ژ قـــەند و نەباتـێ
لســـەر ســـەفـــحـــا وەرەقـــان		دی ڕژی ئـــــاوا حـــــەیاتـێ
دەس بـدەس ژێ تـەبـاقـــــان		مـــــەلـەک دبن جـــــەناتـێ

***

گـــولم ددەســــــتی خـــاران		بیـســـمێ «مـــحـــەمـــەد» ناڤم
بولبـــولم د گـــــــولزاران		ژ عـــــیــــشــــقێ لەو زەرباڤم
دز و مـــرەیا مـــیـــهـــر داران		تـــــــو ڕۆژی ئەز هـــــــەتاڤم
بریندارێ عـــیـــشـــقێ مـــه		دوورم ژ ســـــیـــهـــا پێـــهـــان
زانن مـــــەداحی کـــێـــمـــه		د هـــەزار و یەک و ســـێـــهـــان
ســـەنا خـــوانی «مـــەلێ» مـــه		له هەمـــوو عـــەرد و جـــێـــهـــان

واتە: بەبیروڕای من چوونە لای یار زۆر چاکە، چونکە یار نوێنەری خوایە و ئەگەر دڵدار بەیار بگا بەیەکتاپەرستیش ئەگا، وەلای من ئاشکرایە و ئەوەم بۆ ڕوون بووەتەوە کە بەهەرچیدا دەڕوانم و لە هەر کوێدا بم هەر خوا دەبینم. ئەو دڵدارەی کە بادەی تایبەتی دەگێڕێ و خوا لە قورئانی پیرۆزدا ناوی هێناوە زۆر کەس چاوەڕوانی ئەو مەیە پاک و خاوێنەیە، چونکە هەرکەسێک پیاڵەیەک لەو مەیە لە دەستی مەیگێڕ بخواتەوە، سەرمەست و سەرخۆش دەبێ و بەیارا هەڵدەلێ. هەمووی خەڵکی جیهان ئەگەر کۆببنەوە و وانەیان پێ بدەن و فێریان کەن تا تاقە پیتێک لە تەتەڵەی پەسندی خوا، ڕاڤەکەن و ئەگەر هەموو دەریاکانیش ببنە جەوهەر، هێشتا لە وزەیان نایە. ئافەرین بۆ تۆ کە پێنووست وەکو ئاوی ژیان وایە. بەداخەوە من گوڵم و کەوتوومەتە ناو دڕکوداڵ و ناوم محەمەدە و بولبولی گوڵزاری ئەوینم و بۆیە وا زەرد هەڵگەڕاوم و بریندار و زامارم و لە ساڵی ١٠٣١ی کۆچیدا ئەم چەند هۆنراوەم هۆنییەوە و، من پەسن بێژی مەلای جزیریم لە هەموو شوێن و جێگایەکدا. لێرەشدا بۆمان دەرکەوت کە فەقێ تەیران ناوی محەمەدە و ئەم هۆنراوانەی لە ساڵی ١٠٣١ی کۆچی هۆنیوەتەوە و هاوچەرخی مەلای جزیری بووە و نامەیان بۆ یەکتر بەهۆنراو نووسیوە و گەلێ ڕاز و نیازی تریشیان هەر بەهۆنراو لەگەڵ یەکدا بووە کە بەداخەوە نەکەوتوونەتە دەستی ئێمە و لەناوچوون.

سەرچاوەکان

١– العقد الجوهری – تالیف احمد الزفنکی – قامشلی، ١٩٥٩.
٢– دیوانی شێخ ئەحمەدی جزیری ڕاڤەی هەژار – تاران، ١٣٦١.

٣- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٤- چەند شاعیرەک د هەریما بەهدینان - دکتۆر نافع عەقراوی - بەغدا، ١٩٧٨.
٥- مەم و زین - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٨.
٦- مشاهیر الکرد - تالیف امین زکی بگ - بەغدا، ١٩٣٥.
٧- تاریخ مردوخ - تالیف ایت الله مردوخ کردستانی - تهران، ١٣٢٤.
٨- عالم ارای عباسی - تالیف: اسکندر بیگ ترکمان - تهران، ١٣٤٥.
٩- خانی لەپ زێڕین (دمدم) - هۆنراوەی فەقێ تەیران - مۆسکۆ، ١٩٦٧. (بەپیتی لاتین و تەرجەمەی ڕووسی)

بەکر بەگی ئەرزی

١٠٤٧-١٠٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی بەکر بەگی ئەرزییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ١٠٤٧ی کۆچی لە دێی ئەرزدا لە دایک بووە. ئەرز گوندێکە کە کەوتووەتە خۆرئاوای ئامێدی. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی شوێنەکانی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە ئامێدی بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دهۆک بووە و لە پاشا لە ئاکرێ خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەڕێنوێنیی خەڵک و وانەوتنەوە ڕابواردووە و گەلێ ودمی بەفەقێیان داوە تا لە ساڵی ١٠٨٣ لە تەمەنی سی و شەش ساڵیدا بەجوانەمەرگی سەری ناوەتەوە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانەکەی ئەرزدا نێژراوە.

بەکر بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو ئەستێرەیەکی گەش و ترووسکەدار لە ئاسمانی کوردەواریدا درەوشاوەتەوە.

بەکر بەگ وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای چاوەندازە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە جوانیی یارە خۆشەویستەکەی ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. بەڵێ مەدینە ناوێک لە دێی ئەرز هەبووە کە دڵی لێ چووە و ئەوینی ئەو کیژە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی، بۆیە بەم چەشنە ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ:

بدەر کەفتم تەماشاکەم تێنا ڕۆژێ دنێ دابوو
خەیالا دلبەرێ ناکەم مەدینا من کو پەیدا بوو
مەدینا کم ژ ئیحسانێ هلین پەردا دریزانێ
ژ بورجێ هاتە ئەیوانێ مقابل هات و وەستابوو

مـقـابل هـات و ڕاوەسـتـا دوو خـادم دەست لسـەر دەسـتـا
لە پێـشـی دلبـەرێ وەسـتـا هەلات ڕۆژا ل دنـێ دابوو
هـەلات ڕۆژا وەکـو وەقـتـێ بنێـرن تالـع و بـەخـتـێ
دوو دەست ڕوونشت لسەر تەختێ سفەت جووری خودێ دابوو
سـفـەت حـووری مـەلـەک خـووبوو ئـەلف بەژن پـەری ڕوو بوو
کـەشـیـدە نوون و ئـەبروو بوو، بـەرێ خـۆوێ بـەمن دابوو
بـەرێ خـودا ب من جـارک، هلـینـا خـادمێ چارک
مـەدیت هـل بوو ژ وێ نـارک، چەک و زێرا شـەفـەق دابوو
شـەفـەق دابوو مـە قـەنج دیتن گـوهـار و بەربـەن و تیتن
مـوخـالف نـەوع و تەخلیتن، مـورەسـەع جـوملە لـێ دابوو
مـورەسـەع تـەیر و قـمـچـینە، ڕەخ و ڕەخ بەلگ و ڕیشـینە
هـەمـی زێڕ و مـرارینـە، ل سـەر ئـەنێی تـەمـەننا بـوو
ل سـەر ئەنێی یەکـایەک تێن، ل تـائۆ و بـەلگ و نـەترەک تێن
لە سـیـمـایێ مـبـارەک تێن، ب وێ سـوورەت مـوهـەیا بوو
ب وێ صـوورەت مـوزەیەن بوو، شـەرابا پاک و ڕەوشـەن بوو
وەکـو بـاغێ ب چیـمـەن بوو، دوزولفـان سـجـدە کـێشـا بوو
دوو گـیـسـوو بوون دسـجـدێدا، سـەراپا بوو دبەژنێـدا
هـەوایـێ جـارکی لـێ دا، هـەژانـدن زولـف و تـاتـا بـوو
هەژانـدن زولف و سـونبـول بـوو، وەکـوو باغـێ قـەرافل بوو
دوێ ڕۆژێ ژ بـالا ڤـێ، ژ ڕووبـارێ ڤـەگـەریا بـوو
ڤـەگـەڕیا بـوو ژ ڕووباری، دەڤ و لێـڤـا شـەکـر باری
دوو گـێسـوو بوون سـیـەهـ تـاری وەکـوو ئیـلان ڤـەهونـابوو
ڤـەهـوونا بوو ب چـەنگالا بنێـر تووقـێ چقـاس مـالا
دوڕ و گـەوهـەر ب مـسـقـالا چو جـارا کـەس نەکـێشـا بوو
پەشـیـمـانم قـەوی گـێـژم گـەلەک وەسـفـان نەشـێم بێـژم
«بەکـر» مـەعلوولەکی ژ مـێـژم کـول و جـورحـا نم هوودا بوو
واتە: دەرکەوتمە دەرەوە کـە تەمـاشـای تیشکی هەتـاو کـەم لە پڕ مـەدینەی خۆشـەویستم پەیدا بوو و پێم وت: ئەی مـەدینەکـەم لە ڕووی چاکـەوە پێچـەکـەی ڕوومـەتت لابە تـا خـۆری

ڕوومەتت ببینم و دڵم بحەسێتەوە. خۆشەویستەکەم هات و لەسەر هەیوان لە بەرابەری مندا ڕاوەستا، لام وابوو کە خۆر دەرکەوتووە لە پڕ دانیشتە سەر تەخت و بەژنی وەکو فریشتە و ڕوومەتی وەکو ڕوومەتی پەری بوو، برۆکانی وەکو کەوان بوو، پڵپڵە و سڵسڵەکانی بەری سینگی ئەدرەوشانەوە و گوارە و بەربەنەکەیم دی و، زوڵفەکانی کڕنۆشی لە ڕوومەتی دەکرد و هاتبوونە خوارێ و بایش زوڵفەکانی تاتا دەکردەوە و، تازە لە ڕووبارەوە هاتبوو لە دەم و لێویەوە شەکر دەباری و، کەزییەکانی ڕەش و وەکو مار بەدەور بەژنیا ئاڵابوون ستایشی یارەکەم زۆرە و لەم چەند هۆنراوەدا ناگونجێ و خۆمیش پەشیمانم کە ئەم چەند دێڕەم وتووە، ئەی (بەکر) دیارە کە لە مێژەوە ئاوەزم لە دەست داوە و ئەوەش کە دەیڵێم لەبەر برینەکانمەوە کە بەهۆی تیری خەمزەی یارەوە کەوتووەتە لەشم، چ بکەم دڵەکەم وامی پێ کردووە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٠٩٢ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١١١١ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- هەندێ لە هۆنراوەکانی بەکر بەگی ئەرزی کە لە جزیردا نووسراون.

٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبەکر بەگی ئەرزی.

شێخ ئەحمەدی خانی

١٠٦١ -١١١٩

ئەم هۆنەرەمان ئەحمەد کوڕی ئەلیاس و نازناوی خانییە و بەیەکێ لە هۆنەرە هەرەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار. لە بارەی مێژووی لەدایکبوون و مردنی خانییەوە هەرکەسە بەجۆرێ باسی لێوە کردووە و هەرکەسە جۆرە ڕێگایەکی گرتووەتە پێش و لە بارەی چۆنییەتیی ژیان و شوێنەواری خانییەوە دواوە و لێ کۆڵیوەتەوە، کەوا ئێمە لێرەدا ئەو قسانە دێنین و لە پاشا زانیارییەکان خۆیشمان دەخەینە ڕوو تا ڕاستییەکەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ.

لە پەڕاوی «دایرة المعارفي ئیسلامي»دا نووسراوە کە شێخ ئەحمەدی خانی لە نێوان ساڵانی (١٠٠٠ و ١٠٦٣ی کۆچی)دا ژیاوە. دوکتۆر بلەچ شێرکۆ. لە پەڕاوی (القضیة

الكردية)دا دەڵێ: خانی چیرۆکی مەم و زینی لە ساڵی ١٠١١ی کۆچی داناوە و لە ساڵی ١٠٧٢ی کۆچیدا مردووە. ئەمین زەکی بەگیش لە مێژووی کورد و کوردستان و ناودارانی کوردا هەر لە شوێن ئەو مێژووە کەوتووە و قسەکەی دوکتۆر بلەچ شێرکۆی دووپات کردووەتەوە. مامۆستا عەلائەدین سەجادییش لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆر دەڵێ خانی لە ساڵی ١٠٧٠ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٢٦ لە تەمەنی پەنجا و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا حەسەنی قزڵجییش لە سەرەتای پەڕاوی مەم و زینی خانیدا کە مامۆستا هەژار کردوویە بەموکریانی دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٧٠ی کۆچی لە دایک بووە و لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا لە بایەزید مردووە و نێژراوە.

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای پەڕاوی: مەم و زیندا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٣٥لە تەمەنی حەفتا و چوار ساڵی لە بایەزیددا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا دوکتۆر نافیع ئاکرەییش لە پەڕاوی (چەند شاعیرەک د هەرێما بەهدینان)دا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە، بەڵام بۆ مردنەکەی ژمارەیەکی نەنووسیوە.

مامۆستا محەمەد ئەمین بوز ئەرسەلان لە سەرەتای پەڕاوی مەم و زیندا دەڵێ: خانی لە ساڵی ١٠٦٢ی کۆچی لە دێی خانی هاتووەتە دنیاوە و لە ساڵی ١١٢٠ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە. جا بۆ ئەوەی بەتەواوی ساڵی لەدایکبوون و مردنی خانیمان بۆ دەرکەوێ دەبێ بەسەرتاسەری هۆنراوەکانیدا بچین تا مێژووی ژیان و مردنی ئەم هۆنەرەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ بەتایبەت ساڵی لەدایکبوونمان بۆ دەرکەوێ. خانی لە سەرەتای چیرۆکەکەیدا دەڵێ:

لەوڕا کو دەما ژغەیبێ فەک بوو	تاریخ هزار و شێست و یەک بوو
ئی سال گهشتە چل ئو چاران	وی پێشڕەوی گوناهکاران

واتە: ئەو ساڵەی کە لە پێوارەوە من بووم، مێژووی هەزار و شەست و یەک بوو و، لە ساڵی هەزار و سەد و پێنج لە چیرۆکی مەم و زین بوومەتەوە. کەوابوو شێخ ئەحمەدی خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١١٠٥ی کۆچی لە چیرۆکی مەم و زینەکەی بووەتەوە. بەڵام بۆ ساڵی مردنەکەی دیارە خۆی نەیتوانیوە دیاردیی پێ بکا و بەپێی قسەی مامۆستا سەجادی لە پاڵ پەڕاوی (صمدیە)دا ساڵی مردنی خانی بەپیتی ئەبجەد نووسراوە کە دەڵێ: «طار خانی الی ربە» کە دەکا ١١١٩ی کۆچی و، بەم چەشنە خانی لە ساڵی ١٠٦١ لە دایک بووە و لە ساڵی ١١١٩ لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە هێنامانن خانی لە ساڵی ١٠٦١ی کۆچی لە شاری بایەزید لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکان بووە و ئەوسا چووەتە مزگەوتی مورادیە و بۆ خوێندن ڕووی کردووەتە ئۆرفە و ئەخلات و بتلیس و گەڵێ شوێنی تریش گەڕاوە و لە هەر لایەکدا کە زانایەکی بینیوە لە لای ماوەتەوە و شیرەی گوڵی زانستی ئەوی چەشتووە و سەرێکیشی داوە لە میسر و لەوێدا ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و هۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١١٩ کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

خانی یەکێکە لەو هۆنەرە بەرزە هەڵکەوتووانەی کە لە دڵی گەلدا دەژین، لەو ڕۆڵە بەنرخانەیە کە وەجاخی کورد و کوردستانی ڕوون کردووەتەوە، لەو ئەستێرە گەش و ترووسکەدارانەیە کە لە ئاسمانی کوردەواریدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە، شوێنەوارە بەنرخەکانی کە بەیادگار ماونەتەوە بریتین لە ئەم پەڕتووکانە:

١- مەم و زین کە چیرۆکێکی دڵدارییە و یا بەقسەی خانی کە خۆی دەڵێ: چیرۆکی سەربەستیی گەلی کوردە.

٢- نەوبەهار کە فەرهەنگێکی عەرەبی و کوردییە و بەهۆنراو بۆ بچووکان هۆنیویەتەوە و بەچەشنی فەرهەنگی ئەحمەدییە کە لە ساڵی ١٠٤٩ی کۆچی دای ناوە.

٣- عەقیدا کوردی کە لە بارەی خواناسی و ئاینەوەیە و بەهۆنراو هۆنیوەیەتەوە و هێشتا چاپ نەکراوە.

٤- یوسف و زولەیخا کە چیرۆکی دڵداریی یوسف و زلێخایە و لە قورئانی پیرۆز وەری گرتووە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

٥- لەیلا و مەجنوون کە چیرۆکی دڵداریی لەیلا و مەجنوونە و بەهۆنراو هۆنیویەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە.

شاکاری ئەحمەدی خانی چیرۆکی مەم و زینە. مەم و زین ڕەواقی مێشک و شیلەی مەژی و بیر و کەڵکەڵەی خانییە. خانی ئەو تەلای دەستەوشار و ئەو گەنجە بەنرخ و باییدارەی لە دەریای بیر و وردبوونەوەی خۆی کۆکردووەتەوە و بەهەودای بێ هاوتای هەوریشمی هۆنیوەتەوە.

خانی مەبەستی لە دانان و هۆنینەوەی چیرۆکی مەم و زین دەربڕینی دەردی دڵی بووە و چونکە هەستی بەئێش و ئۆف و داخ و پەژارەی نەتەوەکەی خۆی کردووە، هەستی بەئاوات

و ئارەزووی گەلەکەی کردووە و چیرۆکی مەم و زینی کردووەتە بەهانە بۆ ئەوەی دەردەدڵی خۆی تێدا دەربڕێ و ویستی خۆی تێدا بخوازێ و دەڵێ: ئەگەر کورد بەفەرهەنگ و زمانەکەی بایەخی بدایە، ناوی لە جیهان بەرز دەبووەوە و زمان و وێژەکەی دەچووە ڕیزی زمان و وێژەی گەلانی ترەوە و هەروەها سەبارەت بەدواکەوتن و سەرلێشێواویی گەلەکەیەوە دەڵێ: نازانم ئەم کوردی ئێمە بۆچی لە هەموو شتێ بێبەری بوون، ئەگەر ئێمە دڵسۆزێکمان بووایە، دیارە هەموو شتێکمان برەوی ئەسەند و بڕوایشمان پتەوتر دەبوو:

ساقی تو ژ بۆ خودێ کەرەم کە
یەک جورعەی مەی دجام جەم کە
دا جام بەمەی جیهان نما بت
هەرچی مە ئرادەیە خویا بت
بەختی مە ژبو مەرا ببت یار
جارک ببتن ژ خواب هوشیار
ئەز مامە دحکمەتا خودێ دا
کرمانج ددەولەتا دنێدا
ئایا ب چ وەجە مانە مەحرووم
بیلجوملە ژ بووچ بوونە مەحکووم
گەر دێ هەبوویا مە سەرفرازەک
ساحب کەرەمەک سوخەن نەوازەک
نەقدێ مە دبوو ب سکە مەسکووک
نەدما وەهبێ ڕەواج و مەشکووک
خەمخۆری دکر ل مەینەتیمان
تینانە دەرێ ژ دەست لە ئیمان

خانی زۆر داخ و موخابن دەخوا کە گەلەکەی لە زانین و زانیاری و وێژەدا بەهرەیەکی نەبردووە و دەڵێ: چ بکەم بازاڕی زمان و وێژەی کوردی کەسادە و پارەپەرەستی و نەزانی وای لێ کردووین کە زانست لە ناو ئێمەدا باو نییە و بەپوولێک کەسێ نایانکڕێ و جامی و نزامی ڕێزێکی لەلای خەڵکدا نییە:

چ بکەم کو قەوی کەسادە بازار
نین ژ قوماشڕا خەریدار

یەعنی ژ تەمەع دراڤ و دینار
هەر یەک ژ مەرا وەبوونە دڵدار
گەر علم تەمام بدەی بەپوولێک
بفرووشی تو حکمەتی بەسوولێک
کەس ناکەتە مەیتەرێ خوە جامی
ڕا ناگرەتن کەسەک نزامی

خانی لە پاش ئەوەی دەربەدەری و سەرگەردانی و بێچارەیی گەلەکەی هەڵدەدا دەگاتە ئەو ئەنجامە کە دواین دەرمانی دەردی ئاوارەیی و لێقەوماویی گەلەکەی تەنیا یەکیەتی و برایەتییە، چونکە ناکۆکی و ناتەبایی مایەی دواکەوتنە و یەکیەتی مایەی سەرکەوتن و بەختەوەرییە:

لەو پیک ڤە هەمیشە بی تفاقن / دایم بەتەمەرود و شقاقن
گەردێ هەبوویا مە ئیتفاقەک / ڤیک را بکرا مە ئینقیادک
تەکمیل دکر مە دین و دەولەت / تەحسیل دکر مە عیلم و حیکمەت
تەمیز دبوون ژ هەڤ مەقالات / مومتاز دبوون خودان کەمالات

خانی چیرۆکی مەم و زینی لە دوو پەردەدا پیشان داوە: یەکەم پەردەی کۆمەڵایەتی و لەوەدا دەرد و پەژارە و نەزانین و دواکەوتنی گەلەکەی پیشان داوە. دووەم پەردەی دڵداریەتی کە لەوەدا باسی ئەوینی دوو دڵداری کوردی کردووە، بەڵام خانی وەکو خۆی دەڵێ چیرۆکەکەی کردووەتە بەهانە و نزیکەی سێ سەد ساڵ لەمەو پێش بیری ئازادیخوازیی خستووەتە بیرمانەوە و لەو سەردەمەدا داوای ئازادی بۆ گەلەکەی کردووە و هەستی بەزۆر بێژی و زەبر و زەنگی پاشایەتی کردووە.

ناوەڕۆکی چیرۆکەکەی خانی هەروەها وتمان دڵدارییە و سەرچاوەی چیرۆکەکەش ڕووداوێکی کوردەواریی خۆمانەیە کە بەپێی چیرۆکەکە میر زەینەدین ناوێکی کورد لە بۆتاندا هەبوو کە دوو کچی شۆخوشەنگی بەناوی ستی و زین هەبوون کە زۆر شۆخوشەنگ و نەشمیل بوون، یەکێ لە سەرۆکەکانی میر ناوی ئەسکەندەر بوو کە ئەم ئەسکەندەرە سێ کوڕی هەبوو بەناوی تاژدین و چەکۆ و حیفۆ ، هەرکام لەمانە شێری مەیدان بوون. تاژدین هاوەڵێکی دەبێ بەناوی مەم کە خەڵکی ئالان بوو و، مەم و تاژدین هەموو ڕۆژێ بەیەکەوە دەچوونە ڕاو و شکار و لەگەڵ یەکدا ڕایان دەبوارد.

ڕۆژێ لە ڕۆژان لە مانگی خاکەلێوە و لە یەکێ لە ڕۆژەکانی نەورۆزا کە دەشت و کێو بەگوڵ و شیناوەردی ڕازابوونەوە و خەڵک لە هەندەراندا بوون و میر زەینەدینیش لەگەڵ

خاو و خێزانەکەیدا چوونە دەرەوە و مەم و تاژدین لەم کاتەدا چاویان کەوتە ستی و زین، تاژدین دڵی لە ستی چوو، مەمیش دڵی لە زین چوو. ماوەیەک ئەو دووانە لە ئاگری ئەویندا سووتان و پاشان کەسوکارەکەیان چوونە ماڵی میر بۆ خوازبێنی ئەو دوو کچە و سەرەنجام ستییان بۆ تاژدین مارەبڕی و گوێزایانەوە، بەڵام بەکری مەرگەوەڕ کە دەرکەوانی ماڵی میر بوو نەیهێشت زین بدەنە مەم و دڵی میری لە مەم خراپ کرد و ئەوسا مەم و زین لەناو ئاگری ئەویندا سووتان و لە پاشا بەهۆی دووزمانیی بەکری مەرگەوەڕ مەم گیرا و خرایە بەند و ستی و تاژدین و چەکۆ و حیفۆش هەرچەندە تێ کۆشان کە مەم لە بەند ئازاد کەن بۆیان نەکرا و سەرەنجام مەم لە بەندیخانەدا گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و ئەوسا لە گۆڕستاندا ناشتیان. کە زین ئەمە دەبیسێ دەڕواتە سەر گڵکۆی مەم و لە داخا دیق دەکا و دەمرێ و بەم جۆرە ئەویش لە پاڵ مەمدا دەنێژن و، تاژدین لە داخی ئەو دووانەدا بەکری مەرگەوەڕ لە نێوان گۆڕی ئەو دوو نەمامە سەر دەبڕێ و ئەوسا خوێنەکەی دەبێتە دڕک و لە نێوانیاندا سەر دەردەکا و لە گۆڕەکەشدا دەبێتە میملیان.

خانی لە بەندی بیست و نۆی چیرۆکەکەیدا جۆرە بیر و ئەندێشەیەکی تازە و نوێ دێنێتە ناوەوە و لەم بەندەدا مەم لەگەڵ شەمدا ڕاز و نیاز دەکا و بەشەم دەڵێ: ئەی شەم! هەرچەندە وەکو من دەسووتێت، بەڵام بەوتن لە من ناچیت، ئەگەر تۆیش وەکو من ڕاوێژت بکردایە، ئیتر دڵم بۆ خۆم نەدەسووتا. ئێمە هەردووکمان هەموو دەم دەسووتێن و لەگەڵ سووتانەکەماندا ڕشتەی گیانیشمان دەسووتێ و باش کە هەڵدەکا بەسووتانەکەمان گەشە دەدا. تۆ هەر لە شەودا دەسووتێت، بەڵام من بەشەو و ڕۆژ دەسووتێم و خۆبرینەکانیشم بەدەم ئەو سووتانەوە دێنە سۆ و پتر ئازارم دەدەن بەجۆرێ کە لە گیانی خۆم بێزار دەبم:

مەم شەم دکر ژ بۆ خۆ دەمساز
کەی هەمسەر و هەمنشین و هەمڕاز

هەرچەند ب سوهتنێ وەکی من
ئەما نە بەگوهتنی وەکی من

گەر شبهەتی من تە ژی بگوهتا
دی من بەخو دل قەوی نەسوهتا

دایم دسۆژت مە ڕشتەی جان
تە ناسۆژتن ب غەیر ئەزمان

هەرچەند ب شەڤ دمینی بیدار
سوبحان دنقی حەتا قەئیڤار

ئیڤـار و سـەحـەر بروژ ئەگـەر شـەڤ
ئەز هـەر دسـژم وەسـا لسـەر هەڤ
گـەهـگا ژ دەسـت دل بـریـنـدار
نـاچـار دبـوو ژ جـان بـیـزار

خـانی گـەلێ هۆنراوی دڵدارى و کـۆمـەڵایەتیـشـی هەیە کـە بەداخـەوە لە دیوانێکدا کـۆ نەکراوەتەوە و هەر لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا تۆمارکراون. ئەمـەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە:

ئەز چۆمـە باغـێ سـوور گـولان
وەخـتـێ سـەحـەر گـاهێ بـخـەڤ
مـن دێ سـەدایا بـولبـولان
داگـرتبـوون هـەر چار تـەرەڤ
سـەوتـا هـەزار و قـومـریان
دەنگـێ ڕوبـاب و مـوغـنـیـان
تـەشـبـیـهـی بـەزمـا بـەنگـیـان
هـوو دەنـگ هـوو بـوون چـەنـگ و دەف
مـانـەندی مـەسـت و سـەرخـوەشـان
ئـەز چۆمـە بـەزمـا مـەهـوەشـان
ئـەبروو کـەمـان و چاڤ ڕەشـان
جـەرگ و دلـێ مـن کـر هـەدەف
پـەیـکـان دجـەرگـێ دل بـەرى
تـەنـبـوويە سـنـدووقـا بـەرى
سـەدەق ژ حـوسـنـت ئـەی پـەرى
هـێـزا ل مـن بـوو کـەرب و گـەف
هـێـزا ل مـن بـوو کـەرب و کین
زاهـر غـەزەب بـاتـن کـەنـین
لـێ غـەمـزەیـەک چاڤ بـەلـەک
ئـیـحـسـان دگـەڵ من کـر گـەلەک
لـەورا دگـەل زولفـێـن هـەلـەک
ئـالـۆز مـەبـیـن قـشـت و لـەڤ

رهـتن ژ دل خـــــــــوونـا دلان
شـــهـهمـــاره زولفــێت ســـهر دلان
بێ ڕهحم و مـــهســـتـــا قـــاتـلان
مـــهی خـــار ژ فنجـــانا ســـهدهف
وان مـــهی خـــوهران ئهبتـــهرکـــرین
بێ قـــــووهت و ڕهنگ زهر کـــــرین
وهڵلا ژ دل کـــــهرکـــــهر کـــــرین
«خـــانی» بهســـه ئاه و ئهســـهف

واته: له دهمه دهمی بهرهبهیاندا چوومه باخی گوڵاڵهکان چریکهی بولبول له ههر لایهکهوه دههاته گوێمان و چریکهی ههزار و نهوای قومری و ئاههنگی تهنبوور و ئاوازی گۆرانیبێژان دهشت و دهری داگرتبوو و، دڵداران بههۆی دهنگی چهنگ و دهفهوه و ڕمابوون، ئهوسا منیش وهکو سهرخۆشان چوومه بهزمی دڵداران کیژه چاو بهڵهکان لهوێدا بهتیری چاو دڵمیان گرته نیشان و بریندارمیان کرد. نهمزانی چ ڕقوقینێکیان لێم بوو که وایان لێم کرد. بهڵام دیاره خۆشهویستهکهم لهوێدا که منی دی بهزهیی پیامدا هات و جامێ بادهی دا پێم تا داخ و پهژارهم له دڵ دهرچێ، بهڵام چ داخێک لهوه خراپتر که دڵمیان لهت لهت کرد. «خانی» ئیتر کهم داخ و موخابن بخۆ، دڵت خۆ له دهست دهرچووه.

سهرچاوهکان

١- دائره المعارف الاسلامیه تالیف محمد فرید وجدی قاهره، ١٩١٨.
٢- القضیه الکردیه - دکتور بلهچ شێرکۆ - قاهره، ١٩٣٠.
٣- مشاهیر الکرد وکردستان - امین زکی بگ - بغداد، ١٩٤٥.
٤- مهم و زین - لهسهر ئهرکی گیو موکریانی - بهغدا، ١٩٦٨.
٥- مێژووی ئهدهبی کوردی - عهلائهدین سهجادی - ١٩٥٢.
٦- چهند شاعیرهک د ههریما بههدینان - دوکتۆر نافیع ئاکرهیی، ١٩٧٨.
٧- دیوانا کرمانجی - عبدالرقیب یوسف - النجف، ١٩٧٠.
٨- نوبهارا ئهحمهدێ خانی - مهلا عبدالسلام ناجی جزیری - دمشق، ١٩٥٥.
٩- یاداشتهکانی خۆم سهبارهت بهخانی و بهرههمهکانی.

ئەحمەدی مەلا باتی

١١٠٠-١١٦٨

ئەم هۆنەرمەــــان ناوی ئەحــمـــەد و خـــەڵکی دێی باتی بووە. باتـی گــوندێکە لە چەند کیلۆمەتریی شـاری هەکاری. سـەبارەت بەمێژووی ژیانی مـەلا باتی هەرکە قسەیەکی لێوە کردووە، ئێمە ئەو قسە و بەڵگانە لێرەدا دێنین و پاشان زانیاریی خۆیشمان باس دەکەین و ڕەنگە ڕاستییەکەمان بۆ ڕوون بێتەوە.

مـامۆسـتا عەلائەدینی سـەجادی لـە باخی هۆنەرانی مێژووەکەیدا سـەبارەت بەمـەلا باتی دەڵێ: ناوی ئەحـمـەد بووە و خـەڵکی گوندی باتـی لە ناوچەی هەکاری و لـە سـاڵانی ٨٣٧ - ٩١٥ی کۆچیدا ژیاوە.

ئایەتوڵڵا مـەردووخ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردسـتاندا دەڵێ: مـەلا ئەحـمـەدی باتـی لە سـاڵی ٨٣٦ی کۆچی لە دێی باتی لە دایک بووە و لە سـاڵی ٩١١ لە تەمـەنی حـەفـتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مـامـۆسـتـا عـوبەیدوڵلای ئەیووبیـان لە گۆڤاری مـێهردا دەڵێ: مـەلا ئەحـمـەدی باتی کە چیرۆکی زەمبیل فرۆشی بەجوانترین شێوە بەزاراوەی کرمـانجیی باکوور هۆنیوەتەوە، لە سـاڵی ٨٣٨ی کۆچی لە دایک بـووە و لە ساڵی ٩١١ لە تەمـەنی حـەفتا و سێ سـاڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا ئەمـین زەکی بەگ لە پەڕاوی مێژووی کـورد و کوردسـتـاندا دەڵێ: مەلا ئەحـمەدی باتەیی کـە خـەڵکی گوندی باتـەی لای هـەکـارییـە لە نێـوانی سـاڵانی ٨٢٠-٩٠٠ی کۆچیدا ژیاوە. مـامۆسـتـا عەبدولڕەقیب یوسف لە دیوانی کـرمـانجیدا دەڵێ: گـەرچی زۆربەی مێژوو نووسـان و نووسـەران ناوی مـەلای باتەییـان، ئەحـمـەد نووسیوە، بەڵام وەکو من لە خـەڵک بیستوومە ناوی حوسـەین بووە و، ئەو مـێژووەی وا بۆ لەدایکبوون و مردنی ئەویان داناوە هەڵەیە، چونکە لە بەیازێکی دەستنووسدا کە لە ساڵی ١١٨١ی کۆچیدا نووسراوە و هەندێ هۆنراوی مـەلای باتەیی تـێدان و لە پـەراوێزی ئەم بەیازەدا نووسـراوە کـە مـەلای بـاتەیی لە سـاڵانی ١١٠٠- ١١٦٨ی کۆچیـدا ژیاوە. کـەوابوو شک و گـومـانێ لەوەدا نییـە کە مـەلای باتەیی لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مـەلای باتەیی هـەروەها بۆمـان دەرکـەوت لەو مـێـژووەدا ژیاوە و بەیەکێ لە هۆنـەرانی هەرەبەرزی کـورد دێتـە ژمـار و وەکـو ئەسـتـێرەیەکی گـەش لە ئاسـمـانی کـوردەواریدا دەدرەوشـێـتـەوە. ئەو جگە لە کـۆمـەڵە هۆنراوەکـانی کـە لەناو بەیاز و کـەشکۆڵەکـاندا

نووسراون، دوو پەڕاویشی بەهۆنراو بەناوی (زەمبیل فرۆش) و (مەولوود نامە) هۆنیوەتەوە کە لەناو خەڵکدا باوە و مەولوود نامەکەی لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی لە میسردا لە چاپ دراوە.

مەلای باتەیی وادیارە وەکو هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنی ئێلاخان و چاوەندازی نیشتمانەکەی بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمی هۆنراوی خۆش کردووە، بۆیە هەر لە تافی جوانییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و زۆر بەپارێزەوە دڵخوازەکەی ستایش کردووە و بەم چەشنە دەڵێ:

سوبح و ئێڤارێ شەڤا تاری شەمالا کێ یی تو
(لیلە القدر) و بەراتی نوور مال کێ یی تو
چیچەکا باغی ئیرەم شۆخ و بالا بەژن و بالا کێ یی تو
بۆ خودێ کەی بێژە من کانێ شەپالا کێ یی تو
دێم کتێبە زولف حاشی شەرح مالا کێ یی تو

***

دلبەرا گەردەن شەفیفی دانەیا دوڕا عەدەن
نازک و مەوزوون لەتیفی نەخلی یا سەروا چەمەن
گول لباسی گوڵ قیاسی گول نی گول پیرەهەن
ئاهوویا دەشتا تەتاری ڕەهزەنا ئاسکا ختەن
حوورییا باغی بەحەشتێ چاڤ غەزالا کێ یی تو

***

قیبلەگەها عاشقانی شەنگە لا ئەبروو زراڤ
هاتە بورجا شانەشێنێ سەد مەلائک چون سلاڤ
داغ و کوهڤانا ئەڤینێ سەوتی جانێ من تەڤاڤ
ئەختەرا سوبحا سەعیدی ڕەش ڕەحانا تابلاڤ
فلفلا هیندوستانی زولف و خالا کێ یی تو

***

ئەو چ دێمە شاه باغە گوڵشەنا دارولقەرار
سەد هەزاران نال و ئاوازێ بولبول چارکەنار
حەلقەپێدا بەست و هاتن عەقرەب و ئێلان و مار
نێرگزا شەهلا شەپالی یاسەمینا مەرغزار

لەب خـەمـووشـی مـەی فـرووشی دێم پیـالا کێ بـی تو

***

پێنجی سـالی شـەهلەوەندی کـەڤـتـمـە چاها ڕەسـەد
مـن نـزانـی چەرخ دێمـی تـێ هـەیە بورجـــا ئـەســـەد
چون گـەلەک ئاڤـێـتـە دل، کـون کر ل مـن داد و مـەدەد
قـەلبـەکی حشـک و سـەفـالین من دڤێت جـان تێ ئەبەد
شــاهـ ل تـەخــتـی دلبــەرێ فکر و خــیــالا کێ یی تو

***

ســەفــحــە کـێـشــا کــاتبی غـەیبێ ژنوورا لایەزال
خالەکـە وال گـەردەنێ مـیـسل بەرێ دەش مـاهـ و سـاڵ
سـەد هـەزاران ڕکبـە حـاجی تێن تەوافـا زولف و خـال
نەترەک و شــتــری و ئیـلان دانـە بەر بایێ شـــەمــال
لائوبـالی چاردە خــــالـی چاردە ســــالا کێ یی تو

***

شـەهـ کتێبەک من دڤێت بەحسێ موحبەت باێلیتەمـام
سـەد تەلسم و سـیـحـر تێـدا پێکڤـە سـوریانی مـەقـام
ئەبجـەدا عـشـقێ مـەخـوند و عـەقل وندا کـر و حـام
حـــوورییــا باغێ بەحــشـــتێ تووتیـا تاووس خـــەرام
غــــەیر (باتێ) پادشــــاهـا من دەلالا کـێ یی تو

واتە: ئـەی خـۆشـەویسـتـەکـەم! تۆ شـەم و شـەوی قـەدر و بەرات و تیـشکی مـاڵی چ کـەسێکیت؟ تۆخوا پێم بڵێ تۆ گـوڵی باغی ئیـرەم و شـۆخـوشـەنگ و باڵا بەرزی کـێـیت؟ ڕوومـەتی تۆ وەکو پەڕتووکە و زوڵفەکانت پەراوێزیەتی و پێم بڵێ کە تۆ ڕاڤەی چ کەسێک دەکەیت؟.

ئەی دوڵبـەرەکـەم! گـەردنی تۆ وەکـو دانەی دوڕی عـەدەن و بەژنت وەکـو داری خـورمـا و سـەروس چەمـەنە و جل و بـەرگت گـوڵ و شـێوەت گـوڵ و لەشت گـوڵ و کـراست گـوڵە، تۆ بەوێنـەی ئاسکی تـەتاری و وەکـو پەری بـەهـەشـتی و کـارمـامـزی دەشــتی، دەسـا پێم بڵێ ئاسکی کێی تۆ.

ئەی دڵخوازەکەم! تۆ ڕووگەی گراوانی و کاتێ کە دێی بۆ برجی شانشین، سـەد فریشتە دێنە سـلاوت و ڕێزت دەگـرن، بڵـێـســەی ئاگـری دووری و ئەوینت دڵ و گـیـانی منی

سووتاندووه. تۆ ئەستێرەی گەشی بەرە بەیانی، پێم بڵێ تۆ بیباری هیندوستان و زوڵف و خاڵی کێیت؟. تۆ نێرگز و گوڵی یاسەمینی و پێم بڵێ ڕوومەتت پیاڵەی کێیە؟.

لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا کەوتوومەتە داوی ئەوینی یەزدانییەوە، بەتیری ئەوینی یار پێکراوم و دڵێکی ڕەق و. بەردینم ئەوێ کە تیر کاری لێ دەکا، تۆ کە پاشایت و لەسەر تەختدای پێم بڵێ بیرت ها بەلای چ کەسێکەوە.

نووسەرانی بارەگای خوایی هێڵێکیان لە تیشکی خوا لەسەر ڕوومەتی یار کێشا و خاڵێکیان لە گەردنی ئەودا وەکو بەردە ڕەشەکەی کەعبە دانا تاکو سەد هەزاران حاجی بێتە دیتنی ئەو خاڵە، دەسا پێم بڵێ تۆ نەونەمامی چ کەسێکیت؟

من پەڕاوێکی گەورەم ئەوێ کە لەوەدا باسی خۆشەویستیی تۆی تێدا کرابێ، بەجۆرێ کە لەو پەڕاوەدا تەلسم و جادووی تێدا بێ، چونکە کاتێ من ئا و بێی ئەوینتم خوێند، ئاوەزم لە دەست دەرچوو، دەسا ئەی پەرییەکەی باخی بەهەشت و، ئەی تاوسی خۆش ڕەوت جگە لە (باتەیی) پێم بڵێ تۆ کێت خۆش دەوێ.

مەلای باتەیی لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، کۆمەڵایەتی، ئاینی. لە پێنج خشتەکییەکدا لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووودی خوای لەسەر بێ دەڵێ:

ئەی نیعمەتی تە ئەز عەرش هەتا فەرش شەهیرا
ئەی پەرتەوی نووراتە جیهان گەشتە مونیرا
ئەی سەیدی عالەم بکە پەروای ئەسیرا
(قد کان لک الفضل لک الجود کثیرا)
(ارسلت الی الخلق بشیرا ونذیرا)

***

تاها تو ڕەسوولی مەلەکێ عەرشێ عەزیمی
دەر بەحر کەمالێ تو تەنێ دوڕا یەتیمی
لؤلؤ سفەتی دەر سەدەفی بەحرێ کەریمی
ئەحسەن تورا ئەز یوسفێ سەدیقێ حەلیمی
(ماکان لک الناس شبیها و نظیرا)

***

ئەی سەروەرێ دین مەهبەتێ ئایاتێ موکەڕەم
ئیسمێ تەیە هیندی سەفەحان بوویە موفەخەم

لوتفا تە شەیاتین ژ سەما کر نە مورەجەم
گەر تو نەبوویا قەت نە دبوو چەرخێ موعەزەم
(طوبی لمن اشفقت لە کنت مجیرا)

***

ئەی لەعلێ لەبت عەزمێ رەمیمێ دکە ئحیا
جووشان و خورووشان ژ فراقا تەیە دەریا
پڕ شۆق خوهار و بتە سەرگەشتە سورەیا
هەرچی کو ب شەرعا تە عەمەلدارە ددنیا
(کانت لهم الخلد حەیرا و سریرا)

***

(فخر المکانی) پادشەهێ تەختی مەدینێ
یەک لەحزە گەها عەرشێ خەرامان ب مەشینی
تە چەرخێ فەلەک بوونە ژ سەرگەشتێ ئەڤینێ
خەلقێ کو نەئینت بتە ئیمان و یەقینێ
تێک بوونە خسارات و (سیصلون سعیرا)

***

بارانێ سەلاتان ژ خودا سوبح و عەشییا
بەر سەیدی موختارێ ڕەسوولێ عەرەبییا
بەر ئال و ئەسحابێ حەبیبێ قورەیشییا
سدیق و چ فارووق و چ عوسمان و عەلییا
(کانوا لک فی الدین معینا طهیرا)

***

ئەی سەیدێ عالەم سەنەدێ نوورا هیدایەت
هیڤی دکن ئەم ژ تە ئەی سەدر ڕسالەت
مەحروومی نەگێری مە ژ دیوانێ شەفاعەت
(باتێ) ب جەهەنەم بتە پەروار قیامەت
(قد کنت لە ثم شفیعا و طهیرا)

***

واتە: ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! بەهۆی تیشکی ڕوومەتی تۆوە جیهان ڕوون بووەتەوە، تۆ سەرۆکی تەواوی خەڵکی ئەوەندە میهرەبان و دڵاوا و بەخشندەیت کە بەهەمووی خەڵک مژدەت داوە لەو دنیا بەئاوات بگات.

ئەی پێغەمبەر! تۆ پێغەمبەری خوای تاق و تەنیایت و، تۆ تەنیا دوڕی یەتیمی و لە دەریای بێ بنی خوای دای، تۆ وەکو یوسف هێمنی، هیچ کەسێک وەکو تۆ نییە و تۆ لەناو خەڵکدا بێ وێنە و بێ هاوتای.

ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! تۆ نیشانەی خوایت و ناوی تۆ لە دڵان دایە و ئەگەر تۆ نەبوایەت جیهان بەدی نەدەهات، خۆزگەم بەو کەسەی کە تۆ خۆشت ویستووە و بوویتە بەپەنادەری.

ئەی پێغەمبەر! بزەی لێوت ئێسکی ڕزیو زیندوو دەکاتەوە و، ئاوی دەریا بەهۆی تۆوە شەپۆل دەدا و دەکەوێتە خرۆش و، ئەستێرەکان لە خۆشی تۆوە دەکەونە گەڕان، هەر کەسێک لە ڕێی تۆوە بڕوا، جێگەی بەهەشتە.

ئەی پێغەمبەر! تۆ سەرۆک و پاشای مەدینەی، چەرخی گەردوون گیرۆدەی ئەوینی تۆیە، ئەو کەسەی کە بڕوای بەتۆ نەهێناوە، دۆڕاندوویە و دەکەوێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە.

هەموو ڕۆژێ چ لە بەرەبەیان و چ لە کاتی خەوتناندا بارانی سەڵەوات دەبارێتە سەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بنەماڵەکەی و یارەکانی: (ئەبووبەکر) و (عومەر) و (عوسمان) و (عەلی)، کە ئەمانە یارمەتیدەر و هاریکاری پێغەمبەر بوون.

ئەی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام! بەتیشکی ڕێنوێنیی خۆت هیوا و ئارەزوومان بەجێ بێنە و، لە ڕۆژی پەسڵاندا لە تکای خۆ بێبەریمان نەکەی و، (باتەیی) لە دۆزەخ ڕزگار کە و ببە بەتکاکاری.

سەرچاوەکان

١ - بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٠١ی کۆچیدا نووسراوە.
٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.
٣- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٤- تاریخ مردوخ - تالیف ایت الله مردوخ - تهران، ١٣٢٤.
٥- کورد و کوردستان - ئەمین زەکی - بەغدا، ١٩٣٣.
٦- دیوانا کرمانجی - عبدالرقیب یوسف - نجف، ١٩٦٠.

مورادخانی بایەزیدی

١١٥٦-١٢٠٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی مورادخان و خەڵکی بایەزیدی کوردستانی تورکیایە و بەمورادخانی بایەزیدی ناسراوە. مامۆستا شێخ محەمەدی مەردووخ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: مورادخانی بایەزیدی کە لە ئەوین و خواناسی و سۆفیەتیدا هەندێ پەڕتووک و نامیلکەی بەکەڵکی داناون، لە ساڵی ١١٥٦ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٠٣ لە تەمەنی چل و حەوت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (ناودارانی) کورددا دەڵێ: مورادخانی بایەزیدی کە تا نیوەی سەدەی دوازدەمی کۆچی ژیاوە، گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی کرمانجیی باشوور و کرمانجیی باکوور لە شوێن بەیادگار ماونەتەوە و زۆربەی هۆنراوەکانی گاڵتە و گەپە.

ئەم هۆنەرەمان بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە بایەزیدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن هەموو ناوچەکانی بایەزید و هەکاری و بتلیس گەڕاوە و لە خوێندنا زۆر وشیار و چوست و چالاک بووە و لە ڕێزمان و وێژەی عەرەبی و فقهی ئیسلامیدا سەرامەدی ڕۆژگاری خۆی بووە و سەرەنجام گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە دوای مردنی باوکی بووەتە جێنشینی ئەو و خەریکی کاروباری مڵکداری و بەڕێوەبردنی کاروباری ئەو دێیانە بووە کە بەمیرات بۆی ماونەتەوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەم چەشنە بەکاری خەڵک و کۆبوونەوە لەگەڵ زانایان و هۆنەران و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا کۆچی دوایی کردووە و هەرلە بایەزیددا نێژراوە.

مورادخانی بایەزیدی لە هۆنینەوەی هۆنراوەدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. ئەوەی کە لە مورادخانی بایەزیدییەوە بەیادگار ماوەتەوە بریتییە لە هەندێ هۆنراوی دڵداری و ئاینی و چیرۆکی زەمبیل فرۆش. چیرۆکی زەمبیل فرۆش کە داگری دوو سەد و پەنجا و چوار هۆنراوە، لە ساڵی ١١٩٠ی کۆچیدا هۆنیویەتەوە، وەکو خۆی دەڵێ:

سەد و نەوەد ساڵ بوورییە پاشی هەزارا هیجرییە
مورادخان دبێت سەرهاتییە ب شیعر ب گۆتنەکا خۆش

سەرچاوەی ئەم داستانە وەکو دەڵێن لە دەوروبەری سەدەی هەشتەمی کۆچیدا ڕووی داوە. میر سەعیدی کوڕی حەسەن پاشای دیاربەکری هەبوو کەلە پاش مردنی باوکی چووە سەر تەختی پاشایەتی و بووە جێنشینی ئەو. ڕۆژێکیان لەگەڵ تاقمێ لە هاوەڵانیا چووە ڕاو

و له کاتی گەڕانەوەیدا ڕوانی کە چەند کەس دارە تەرمێکیان هەڵگرتووە و بۆ گۆڕستانی دەبەن. میر سەعید لە ئەسپەکەی دابەزی و سەری دارە تەرمەکەی هەڵداوە و دیی کە تەرمی لاوێکە و بەمە زۆر پەرێشان بوو و کاتێ گەیشتەوە ماڵ جلوبەرگی میریەتیی لەبەر داکەن و جلی دەروێشیی کردە بەر و لەگەڵ ماڵ و منداڵەکەیدا دەشتی گرتە بەر و لە وڵاتێکی نامۆدا نیشتەجێ بوو و بۆ ئەوە خۆی و ماڵ و منداڵەکەی بتوانن ژیان بەرنە سەر، خەریکی فرۆشتنی زەمبیل بوو، شەوانەش خەریکی نوێژ و پاڕانەوە و لاڵانەوە لە خوای تاق و تەنیا بوو تا ڕۆژێکیان گوڵ خاتوون ژنی میری ئەو وڵاتە لە سەربانەوە چاوی کەوتە زەمبیل فرۆش و گراو و سەوداسەری بوو و فەرمانی دایە نۆکەرەکانی کە ئەو بهێننە لای و ئەوسا داوای لە زەمبیل فرۆش کرد کە لەگەڵیدا ڕابوێرێ و زەمبیل فرۆشیش زانیی کە لە کۆڵی نابێتەوە لە پەنجەرەی کۆشکەوە خۆی خستە خوارەوە بزر بوو. گوڵ خاتوونیش لە پاش زەمبیل فرۆش ئارام و ئۆقرەی لێ بڕا و دەشتی گرتە بەر و بەجارێ شێت و لێوە بوو و سەرئەنجام گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپارد.

مورادخان سەرەتای داستانەکەی بەستایشی خوا و پێغەمبەر دەست پێ دەکا و لە پاشا دەست دەکاتە وتنی داستانەکە و پاکی و خاوێنیی میر سەعید یا زەمبیل فرۆش دەردەخا و بەم چەشنە دەڵێ:

ئەی دل وەرە جارەک بجۆش
لە مەجلسا پڕ زەوق و خۆش
گوهـ بدەنە سوحبەتەک خۆش
دەکەین بەحسی زەمبیل فرۆش
زەمبیل فرۆش کوڕێ میرانە
لاوەکو بەژن ڕەیحانە
خودانێ کوچک و دیوانە
لە کەیف و سەیران شەڤ و ڕۆژ
شەڤ و ڕۆژ کەیف و خۆشییە
بە عیشق و ڕەقس و شاهییە
چوو عاجزی ددلدا نییە
نەدیتیە ساعەتەک نەخۆش
شەڤەکی شەڤی ئینی بوو
خەونەک عەجائب دیتی بوو

لەناو خـــەویدا گــــری بوو
دل و هناف لێ هاتە جـــۆش
ژنا وی لێ کـــر پرســـیـــار
بۆچی دەگـــری تۆ ئەی نازدار
ژ بەرچی ئەڤ ترس و هـەوار
ژ بەرچی ڕابووی مـــەندەهۆش
شـــــازادە دبێـــژێت نازەنین
من دی خەونەک خۆش و شیرین
قەسر و سوسوور هەموو زێڕین
تو ل ناڤـدا حـووری پەردەپۆش
لە خـەو هاتم بێمە قەسران
ئەز و تو پێکڤە بکەین سەیران
لە من حـــووری بوو دەرگـــەوان
لەو ئەز هوشیاربووم مەندەهۆش
گـــۆ دەرکـــەڤـــە تۆ نە ئێ پێش
هەرە ل دونێ ببــــــە دەروێش
نەهێلە قـــەت ڕۆژ و نفـــێـــژ
ببە فەقیرەک خەرقە پۆش
نەهیلە قـــەت دلی فـــەقـــیـــر
هوشـــیـــار بەنە نەبیە مـیـر
خۆ نەئیخیە قەید و زنجیر
لە قـــیـامـــەتا تەنگ و نەخۆش
تـو دزانـی مـــــــــرن هـەیـە
ئەڤ قـــەســـر و باخـــە بۆتەیە
ملکی دونێ بی فـــــایدەیە
چاکی بکە بۆ جـــهێ خـــۆش
من گـورێک ئاگـر دیتـــیـــیە
ل جـــەهەنەمێ دەرکـــەوتیـــیە

جانێ من له خەوداسووتییه
لەو دەگریم ئەز شەف و ڕۆژ

واته: خەڵکینه گوێ بدەنه قسه و باسێکی خۆش، قسه و باسی زەمبیل فرۆش. لاوێ هەبوو زۆر جوان و پێکەوتوو کە هەموو دەم خەریکی ڕابواردن بوو و هیچ کاتێ خەم و پەژارەی نەدەخوارد و بەتەنگی کەسەوە نەبوو، شەوێکیان کە شەوی هەینی بوو، خەوێ سەیری دی، لەناو خەوەکەدا ئاگری چاوپێ کەوت کە دڵ و هەناوی سووتاند و کە وریا بووەوە خەم و پەژارە دڵی داگرت و ژنەکەی لێی پرسی، ئەوە چیته بۆ وا ماتی، ئەویش پێی وت خەوێکم دیوە و لەم خەوەدا ئاگر هەڵکراوە و پێم وتراوە کە ببمە دەروێش و خەرقە بکەمە بەر تا لە ڕۆژی پەسڵاندا تووشی سزا نەبم و نەکەومە ناو ئاگری دۆزەخەوە. پاشان دەڵێ:

ژن دبێژیت بیبیا چاڤا
ژ دل بەردە خەوف و ترسان
باب حاکمی حەفت ئقلیمان
خودان گەنج و عەسکەرەک بۆش
ڕابە هەرە کەیف و سەیران
تۆ بەردە توول و تازییان
بکوژە ئاسک و کیڤییان
کەیفی بکە ب دلێکی خۆش
شازادە دبێژی ئەی حورمەته
ل من مەکە ڤان نەسیحەته
ڕوحا شیرین ئەمانەته
دیچین گۆڕەک تەنگ و نەخۆش
زەمبیل فرۆش کوڕی میرە
چوو بووە سەر قەبرەکی کوورە
پێڕا مرنی هاته بیره
چووە مالێ دلتەنگ و نەخۆش
چووە مال و گۆته بابییه
من ناڤێت مالێ دونییه

دەبم عـــەبدالێ خـــودێیـــە
ئەز دەبمـە ســـەلە فـــرۆش
باب دبێـــژیت ئەز بەخـــودێ
دەم تـــە مـــنـــدال و ژنـــێ
بگێـــڕی وان ل دەرێ خـــەلقێ
ڕووس و برسـی عـەیش نەخـۆش
خـــەلق و عـــالەم پیـــر و وەزیر
هـەمـــوو ڤـــێکرا دەبێنە مـــیـــر
بـلا بچـــێت خـــو بکەت ژیر
دا تـام بکەت حـــالی فـــەقـــیـــر
زەمـــبـیل فـرۆش ڕابـوو ســەر پێ
مـــاچ کـــری دەســـتی بابێ
خـاتر خـواست ژ هەمـوو خـەلکی
ب کـــەیف و بدلەکی خـــۆش
زەمـــبـیل فـرۆش دەرکـەت ژمـال
نـەمـــا ل دل خـــەم و خـــەیال
دگـــەل وییـــە ژن و عـــەیال
چون دا بخـــۆن ڕزقـــەک حـــەلال
هـەتاکـــو چوونە مـــیـــردینێ
کـــووفـــەک دی ل چۆلی بتـــەنێ
گـــۆتی وەرن دابچـــیـــنێ
چێـــتـرە ژ قـــەســرەکـا خـــۆش
ڕابوو ل ڕۆژا پاشـــیـــیـــە
زەنبـــیـل ل خـــو هـلاندییـــە
ل کـــۆلانا دکـــەت گـــازییـــە
گـــول خـاتوون ژ دوور دیتـیـیـە
خـــاتوون ژ دوورڤـــە دبینیت
حـــەیران و بێ هـۆش دمـــینیت

پەردەی لبەر خوە دهەلینیت
گاز دکات زەمبیل فرۆش
خاتوون دبێت لاوی دەروێش
کەرەم بکە تۆ وەرە پێش
سەلکا مەزن بزێڕ کێش
یا بچووک قیمەتا ببێژ
خاتوون دبێژێت ئەی فەقیر
وەرە ڕازێ ل تەختێ میر
قیامەتی بکە ژ بیر
لەدەس خۆ نەکە ئەڤ ڕۆژا خۆش
ڕوو سوورە گەردن بەخالە
من بەردە دا بچمە مالە
تو وەرە گوه بدە من
ل تە حەلال بیت جانێ من
دی تەنەکەم مرۆیک مەزن
بە قەصر و مالەکا خۆش
وەرە ئەی لاوی فەقیر
ڕوونی سەر دۆشەکا میر
تیک فەدە زولفی حەریر
ئەز پاشی دێ تەکەم وەزیر
زەمبیل فرۆش مابێ هیڤی
دەستی خوە سەرفراز کری
دوعا ژ ڕەبی خوە خواستی
خەلاس کە من بەدلەکی خۆش
هێز من نڤێژ نەکَرییە
مەسینە هەلگرت چووە بانییە
خۆ لەسەر بانی ئاڤێتییە
ژبەر خاتوونا نامووس فرۆش

واتە: ژنەکەی دەڵێ ئەی بەبەڵەی چاوم ترس لە دڵی خۆت دەرکە، خۆ باوکت فەرمانڕەوای حەوت وڵاتە و خوا ئەم هەموو سامان و دارایی و لەشکرەی پێ داوی، لەبەرچی خۆت دەخەیتە ناو تەنگوچەڵەمەی ڕۆژگارەوە؟ دەسا هەڵسە برۆ گەشت و گێڵ و سەیران و ڕاو بکە و ئاسک و پەزەکێوی بکوژە و تووڵ و تانجی لەگەڵ خۆت بەرە، شازادە پێی دەڵێ: پەندم دامەدەوە ئەم گیانە شیرینە کە خوا پێمی داوە ئامانەتە و هەموومان دەبێ بچینە ناو گۆڕێکی تەنگ و تاریکەوە. ڕۆژێکیان شازادە چووە ڕاو و دی مردوویەکی پیر دەنێژن بەجارێ دنیای لێ بێزرا و بەبابی وت من دەمەوێ ببمە عەبداڵ و لێرەدا نامێنم، باوکی وتی من ژن و منداڵەکەت پێ نادەم کە ڕووت و برسی ژیان بەرنە سەر، هەمووی پیران و وەزیرەکان وتیان با بڕوا و ژیر بێتەوە و خۆی دەگەڕێتەوە، ئەوە بوو کە زەمبیل فرۆش لەگەڵ ماڵ و منداڵەکەیدا ڕێی گرتە بەر و چوونە وڵاتی ماردین و لەوێدا خەریکی زەمبیل فرۆشی بوو و کۆڵان بەکۆڵان دەگەڕا و زەمبیلی دەفرۆشت، خاتوون چاوی پێ کەوت و دڵی پێ دا و وتی: ئەی زەمبیل فرۆش تەواوی زەمبیلەکانت بەزێڕ دەکێشم بەمەرجێ لەگەڵما ڕابوێری و ئەوسا دەتکەمە پیاوێکی گەورە و لەم کۆشکەدا ژیان بەریتە سەر، زەمبیل فرۆش کە بەجارێ نائومێد بوو لە خوا پاڕایەوە کە لە دەستی ئەو ڕزگار بێ، ئەوە بوو کە لە پەنجەرەی کۆشکەوە خۆی خستە خوارەوە و بزر بوو.

سەرچاوەکان

١- تاريخ مردوخ - تاليف ايت الله مردوخ كردستانی - تهران، ١٣٢٣.
٢- مشاهير الكرد - تاليف امين زكی - بغداد، ١٩٣٢.
٣- خلاصه تاريخ الكرد والكردستان - بغداد، ١٩٤٥.
٤- زەمبیل فرۆش - یادگاری مورادخانی بایەزیدی - هەولێر، ١٩٦٧.
٥- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمورادخانی بایەزیدی.

شا پەرتەوی هەکاری

۱۱۹٤-۱۲٥۷

ئەم: هۆنەرەمان ناوی حەمە سەعید و کوڕی ئەحمەد بەگ و نازناوی پەرتەو و بەشاپەرتەوی هەکاری بەناوبانگە ولە دەوروبەری دەریاچەی ورمێدا هاتووەتە دنیاوە و لە ئاخر و ئۆخری سەدەی سێزدەمی کۆچیدا لە شاری ئادرنەدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی شاپەرتەو هەرکە قسەیەکی لێوە کردووە و ئێمە لێرەدا ئەو قسانە دێنین و لە پاشا زانیارییەکانی خۆشمان دەخەینە ڕوو و ڕەنگە ڕاستییەکەمان بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی مێژووی کورد و کوردستاندا دەڵێ: شا پەرتەوی هەکاری دیوانەکەی لە ساڵی ۱۲۲۱ی کۆچی نووسیوەتەوە، واتە لەو مێژووەدا ژیاوە.

مامۆستا عەلائەدینی سەجادی لە بەشی باخی شاعیرانی مێژووەکەیدا دەڵێ: شاپەرتەوی هەکاری لە ساڵی ۱۲۲٦ی کۆچیدا دیوانێکی دەسخەتی نووسیونەتەوە.

شەمسەدین سامی لە پەڕاوی (قاموس الاعلام)دا دەڵێ: شاپەرتەوی هەکاری یەکێ لە هۆنەرانی کوردی ئێرانییە و لە سەر شێوەی هیندی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و گۆڕەکەی لە شیراز لە نزیک گڵکۆی سەعدی دایە.

مامۆستا قەناتی کوردۆ لە پەڕاوی: گراماتیکا زمانی کوردیدا دەڵێ پەرتەو بەگی هەکاری هۆزانی لە ساڵی ۱۲۲۸ی کۆچی بەزاراوەی کرمانجی نووسیون. هەروەها مامۆستا محەمەد عەلی عەونی دەڵێ: دیوانی شاپەرتەو لە ساڵی ۱۱۲۱ی کۆچیدا نووسراوەتەوە و لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ شاپەرتەو لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

لە پەڕاوی (دایرە المعارف الاسلامیە)دا هاتووە کە شا پەرتەو، ناوی حەمەسەعید پاشایە و لە دەوروبەری دەریاچەی ورمێدا هاتووەتە دنیاوە و پاشان چووەتە هەکاری و لەوێوە چووەتە ئەستەمبووڵ و بووەتە کاربەدەستی دەوڵەتی عوسمانی و لە ساڵی ۱۲٤۰ی کۆچی بووەتە نووسەر و لە ساڵی ۱۲٤۳دا بووەتە سەرۆکی نووسەران و پاشان چووەتە میسر و لە ساڵی ۱۲٥۱دا بووەتە وەزیری کاری ناوخۆ و لە پاشا سوڵتان مەحموودی دووەمی عوسمانی (۱۲۲۸-۱۲٥۹) ڕقی لێ هەڵگرتووە و ئەوی ناردووەتە ئالبانی و بەر لەوەی بگاتە شاری ئادرنە مستەفا پاشا دەرمانخواردی کردووە و مردووە.

مامۆستا عەبدولڕەقیب یوسف لە دیوانی کرمانجیدا دەڵێ: بێگومان شا پەڕتەوی هەکاری لە سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە و زۆربەی ژیانی لە شاری هەکاریدا بردووەتە سەر، بەڵام ژیانی زۆر تاریکە و نازانرێ لە کوێدا لە دایک بووە و لە کوێدا مردووە، ئەوەندە هەیە کە دیوانەکەی لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٣٥٣ی کۆچی لە شاری بۆلاقی میسر لە چاپ دراوە.

لەم دواییەدا بەیازێکی دەستنووس کەوتە دەستمان کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شاپەرتەو و مەلای جزیری و مەلای باتەیی و ماجن و مەنسووری گرگاشی و مینای تێدا نووسراون و لە پەراوێزی هۆنراوەکانی شاپەرتەودا هاتووە کە شاپەرتەو لە ساڵی ١١٩٤ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٥٧ کۆچی دوایی کردووە و بەس.

شاپەرتەو لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دوو ڕێچکەی گرتووەتەبەر:

ئاینی و دڵداری. وا دیارە شاپەرتەویش وەکو زۆربەی هونەرانی تر سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکەی کوردستان بووە و لە پاڵ ئەمیشەوە شۆخوشەنگی و جوانیی دڵخوازەکەی ئەوەندەی تر ئاوری کورتژمەکەی خۆش کردووە، بۆیە بەپارێزەوە ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

سەروێ ئازاد و قەد ئەشنائێ تە تەسکانە ل من
شبهی حالێ مە سەرێ زولفێ پەریشانە ل من
ئەو قەدەر جەور و جەفا و ستەمێت دیتنە من
زەڕەیەک لوتف تە قیمەت ب دوو سەد جانە ل من
دەرحەقێ من تە وەکی نینە سەرێ ڕەحماکەرەم
ژ لەبێ لەعلێ دوڕ و یەک تە ئیحسانە ل من
سەبر و سامان و سکوون پڕ لە مە دشوارە گەلەک
ئەجەل و مەرگ مرن حالەتەکە ئاسانە ب من
گەرچ من نینە ل نک تە قەدرێ مودقەدر
بەندەئێ خاکی درەت میسلی سلیمانە ب من
ژ خەتێ حەزرەتێ من دیدەئی جان ڕوشەن بوو
لەبێ لەعلێ تە وەکی چەشمەئی حەیوانە ب من
چ حەدێ (پەڕتەوی) یارا وی بەندە ب بت
حاکم و مالکێ ڕوحان بسکێ جانانە ب من

واتە: باڵای سەوڵ و قەدی ئاشنات ئەهوەنی دڵی منە، سەری زوڵفی تۆ وەکو حاڵی من پەرێشانە، ئەوەندە ستەم و زۆر و سەخڵەتیم دیوە کە تۆزقاڵێک خۆشەویستیی تۆ بایەخی دووسەد گیانی بۆ من هەیە، تۆ هیچ بەزەییت بەمندا نایەو پێت خۆش نییە، بەڵام ماچێکی لێوی لاڵی تۆ بۆ من خێرە، ئارام و ئۆقرە گرتن بۆ من زۆر گرانە و، مردن بۆ من تا مانەوە ئاسانترە گەرچی من لەلای تۆ رێزم نییە، بەڵام نۆکەریی دەرگای تۆ بۆ من وەکو سلێمانە، لە بەختی تۆ چاوی دڵم روون بووەوە و، لێوی لاڵی تۆ وەک سەرچاوەی ئاوی ژیانە بۆ من، تاکەی (پەرتەو) دەبێتە بەندەی یار و گیرۆدەی ئەو دەبێ، بسکی ئەو و پێمێرد ئارام دەری گیانە بۆ من. شاپەرتەو ئەوەندە گیرۆدەی دڵخوازەکەی دەبێ کە بەجارێ ئارام و ئۆقرەی لێ دەبرێ و دەداتە دەشت و کێوا و ناچار گلە و گازندە لە دڵی خۆی دەکا و بەم چەشنە دڵی زاری خۆی دەلاوێنێتەوە و دەڵێ:

زێدە بوون دیسا ژ نۆ من دەردوکوڤانیت ددل
نینە لوقمانەک ببێژت دائو دەرمانێ ددل
هەر کەسەک موخبر نهن ژ ئەحوالێ زەخما باتنی
لێ دەزانت ئەو کەسێ وێ جەرح پەیکانت ددل
بەری باغێ جهان خۆش با سەفا خۆش رەنگەلێ
حەیف گولچین موهلەتێ قەت نادت ئاواتێت ددل
گەر چ دل من بوو زەبیحێ تێغێ جەلادا بەلا
لێ ژ سولتانێ قەزا تێن تازە فەرمانت ددل
مەنجەنیقا غەم ددەست ئوستادێ چەرخێ کەج
تێک هو دیوان کرینە قەسر و ئەیوانت ددل
ماتنێ ئەز کرمە سەرگەردان و ژارو دەربدەر؟
دعا لەما حادس کو نینە خانە ویرانت ددل
گۆتنا (پەرتو) ئیلاهی نینە شکوایا چ کەس
دێ ل نک تە شەگوە یەک دەرد و غەم ئەحزانت ددل

واتە: دیسانەوە دەرد و برینی دڵم زۆر بووەتەوە، لوقمان و بژیشکێک پەیدا نابێ کە برین و دەردەکەم دەرمان بکا، هەر کەسێک ئاگای لە برینی دڵ و دەروونی من نییە، بەڵکو ئەو کەسە ئاگای لێیە کە دڵی بەتیر ئەنگیوراوە واتە: هاودەردی منە، بەری باخی جیهان زۆر جوان و خۆش رەنگە، بەڵام بەداخەوە ئاواتەکانی دڵ ماوەی ئەوە نادەن کە بنیادەم کەڵکی لێ وەرگرێ، گەرچی دڵی من کەوتە ژێر تێغی نەسەخچیی زەمان، بەڵام ئەو دڵە هەموو دەم

بۆ یار دەبێتە کۆشک و هەیوان، ئەو دڵ مەگەر هەر تەنیا هەر منی دەربەدەر و ئاوارە و بێ خانوومان کردووە؟ بەڵکو تەواوی خەڵکی جیهان بەم داخەوە داخدار کردووە و ماڵی دڵیانی ڕووخاندووە، خوایا (پەرتەو) لەکەسێک گلە و گازندە ناکا بەڵکو دڵم لە دەرگای تۆ ئەم گلە دەکا.

سەرچاوەکان

١- دیوانا پەرتویی هەکاری - تۆژاندنا صادق بهائەدین ئامێدی - بەغدا، ١٩٧٨.
٢- خلاصه تاریخ الکرد وکردستان - تالیف محمد امین زکی- بغداد، ١٩٦١.
٣- گراماتیکا زمانی کوردی - قەناتی کوردۆ - یەریڤان، ١٩٦٠.
٤- دیوانا کرمانجی - عبدالرقیب یوسف - نەجەف، ١٩٧١.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی، ١٩٥٢.
٦- بەیازێکی کۆن کە هەندێ لە هۆنراوەکانی پەرتەوی تێدا نووسراون.

مەلا مەنسووری گرگاشی

١٢٦٢-١١٩٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەنسوور و کوڕی مەلا ئەحمەدی گرگاشییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٧ی کۆچی لە دێی گرگاشدا لە دایک بووە. گرگاش گوندێکی بچووکە کە کەوتووەتە خۆرهەڵاتی شاری ئامێدی. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ مەڵبەندی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە ئامێدی بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دیاربەکر خوێندوویەتی و سەرەنجام لە بتلیس خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە بۆ گرگاش و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٢ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مەلا مەنسوور بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و، لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و ئاینی و سروشتیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن.

مەلا مەنسوور وادیارە وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر شەیدای دیمەنی جوانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووە و چاوەندازی گرگاش درگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە، لە پاڵ ئەمەشەوە جوانی و شۆخوشەنگیی دڵخوازەکەی ئەوەندەی تر ئاگری بەرداوەتە دڵ و دەروونی و کورتژمی هۆنراوی پێ بەخشیوە بۆیە هەر لە سەرەتاوە بەسروشتە جوانەکەی

کوردستان هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا کە لە سەرەتای لاویەتیدا هۆنیویەتەوە باسی بەهار و سروشتی کردووە، وەکو دەڵێ:

سوبحان ژ شاهێ بێ چوون چ بەهارەک کەسکوونە
قادر (کن فیکون) ژ ئەرزان دەربوون عویوونە
کوهسارێ، د مەحزوون ب ئیزنا وی ڤە بوونە

***

کوهسارا ڤە دەرکەتن هەلالان سەرهلینە
دنێڤ کەڤران ڤەرەستن بەیان بوو ئەرزێ شینە
تەڤری ژ بن دەرکەفتن کێری ببوون ڕەنگینە

***

مونەقەش بوو جبالە ژ ئالال و بەیبوونان
ژ دەنگێ ڕەعدی بهارێ وی هلات کێرە ستوونە
وی نازل بووی خەلاتە بیابان تەزین بوونە

***

تەزین بوون کووه و سەحرا ب لوتفا زولجەلالی
ئەحمەر بوون دەشت و چیا ب گولیلکێن بهاری
یەقین خەلاتێ ئەڵلا ژ بوون دنیایێ هناری

***

خەلعەتی سوور و زەر بوون هناری ژ بوو گەلوکە
کوهساران مونەووەر بوون مورغان لسەر چیکەچیکە
لە مرغزارێت ڕەنگین عەمزەلیب لیکە لیکە

***

تەمام کەملین دنیا ب زینەتا بهارێ
کەبکی د مەوتن چیاوێت ژووردا هاتن خارێ
دێ خەبەردەم ژ هەمیان هند بوومەدحێ ئادارێ

***

نیشان ب لوتفا تە ب کەڤی و کانیان
کێری بوونە جەنەت ب قودرەتا ڕەبانی
چ خەڵکی پی عبرەتە دانا ب نێڤ شاهیان

شــاهی و صـــەفـا و ســوروور ئەو ســابـتن دبهــارێ
چیـا گـەریان د مـەعـمـوور دنەقـشـیت جـوویبـارێ
زاهر بوو جـوملە مـەسـتـوور د مـەها پاشـی ئادارێ

واتە: خـوایا ئەم بەهـارە چ بەهارێکی خـۆشـە و گولاڵە سـوورەکـان لەسـەر کێـوەکـانەوە سەریان دەرهێناوە و بەرەزا لەسەر بەردەکانەوە ڕوا و هەڵاڵەکان دەستیان کردە پێکەنین و بەیبوونەکان لەسـەر ماهـ و ڕەوەزەکانـەوە سەوز بوون و بەجارێ دەشت و کێـویان ڕەنگین کرد و هەورە برووسکە لە کێوەکانی کوردستانەوە دەنگی دایەوە و کێو و دەشت بەجارێ ڕازایەوە و، پەلەوەرەکـان نیـشـتنە سـەر چڵی دارەکـانەوە و بولبـولەکـان لە مـێرگـەکـاندا دەسـتیـان کـردە چریکانـدن و، ئاوی جـۆبارەکان بـەهاژە هاژە لەسـەرەوە هاتە خـوارەوە و سۆسـەن و نێرگـز و گـولانی جـۆر بەجـۆر بـەجارێ دەشـتـیـان خـەمـڵاند و، ئاوی کـانی و کارێزەکان لە جۆگەکانەوە ڕژانە خوارەوە و بەم چەشنە کوردستان جارێکی تر ڕازایەوە و بووە بەهەشت بۆ دڵداران و سەوداسەران.

مەلا مـەنسـوور گـەرچـی هۆنراوی زۆر بووە بەڵام لەبەر ئەوەی کۆ نەکـراونەتەوە زۆربەیان لەنـاوچوون و ئەوەش کـە مـابنـەوە لەناو کـەشکۆڵ و بەیازەکـاندا نـووسـراون و بەیادگـار ماونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦١ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- کەشکۆڵێک کە لە ساڵی ١٢٧٣ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا مەنسووری گرگاشی.

شێخ نوورەدینی بریفکانی

١٢٠٥-١٢٦٨

ئەم هـۆنەرەمـان ناوی نووردەین و کـوڕی شـێخ عـەبدولجـەبارە و بەشـێخ نووردەینی بریفکانی ناسراوە. بەپێی ئـەو زانیـارییـانـەی کە کەوتوونەتە دەسـتمـان لە سـاڵی ١٢٠٥ی کـۆچی لە دێی بریفـکاندا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە. بریفکان گـوندێکە کـە لە چەند کیلۆمـەتریی دهۆکدایە. هەر لە منداڵییـەوە لەلای باوکی خـەریکی خـوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی تەواو کردوون و لە پاشـا چووەتە حوجرەی فەقێیـان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن و مـەڵبەندی کوردسـتان گەڕاوە، مـاوەیەک لە دێی ئیسـتووت بووە و ماوەیەکی زۆریش لە ئامـێد لەلای مـەلا یەحـیـای مزووری خـوێندوویەتی و لە پاشـا لـە سلێمـانی لە لای شێخ

یووسف ئەفەندی خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتی وەرگرتووە و ئەوسا کەوتووەتە داوی تەریقەتەوە و ماوەیەک لەلای شێخ مەحموودی مووسڵی ماوەتەوە تا خەرقەی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٦٨ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا شەرابی لە مەیگێڕی گەردوون وەرگرتووە و خواردوویەتەوە و لە گۆڕستانەکەی بریفکاندا نێژراوە.

شێخ نوورەدین بەیەکێ لە هۆنەرانی خواناسی کورد دێتە ژمار، جگە لە دیوانەکەی کە داگری هۆنراوی کوردی و عەرەبییە، چەند پەڕاوی تری سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسی بەزمانی عەرەبی داناوە کە هێشتا چاپ نەکراون.

هۆنراوەکانی شێخ نوورەدین گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، کۆمەلایەتی، ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

تە دڤێ دل تە ب ڕەنگێ مەهـ و خورشیدێ جەلی بت
هەر لە ژەنگار سفر جەوهەر و گەوهەر عەمەلی بت
ب جەلیس مزێی کەفن لخۆ پێچە خەمووپی
داکۆ غسالێ تە فەکور تە بشووتن نەبەلی بت
نە بەلی بت ژ تە یەک ڕەنگ و نەناس ژتە ڕەسمێ
ئینس و وەحشەت ژ تە را وارس و هەم ڕاز و وەلی بت
سەد و پەنجا شەواهد کو ل بن جیبێ کراسی
تە ل هەر جا ب عەیان شاهد نا موحتەمەلی بت
هەفت قاز و قولنگان بەو گل سیە و غەزالان
وە ل کووهان چو کوبێن تە مەقامەک جەبەلی بت
تو د ڕووحی ژ کەبابت جا ل هەر کەهف و حفاران
خۆ ب سەر بەستا زراعی ئاڤ ژ عوزاران و گەلی بت
خلوەتا دل ژ تە ڕەنگی نەبتن عەینی نفاقە
گەر تە دل ئەم هەمی ئەغیار و موبەڕا و خەلی بت
تەخت و حیکمەت وە دەبینم دبنی چاهـ و لەسەر چل
قسمەت ژی بکری سۆمعەدێ چاهـ و چلی بت

پیر و ئوستاد چ حاجەت ب عەلی حەیدەر هەستن
شەڤ و ڕۆژان ژ تەرا پیرێ خوداوەندی عەلی بت
مەهـ و سال و شەڤ و ڕۆژ و دەم و گاڤ ئەزهەیە عومر
مەبۆران ب خسارەت تا ڤەکەنگی هەزەلی بت
وەکو تفِلان ژ غرووری ب دنیێ غافلین ئەم
ڕوو سیاهین ژ خودێ وەختە مەشەرم و خەجەلی بت
خلوەیەیەک جلوە ژ نووری مە نەدی سافی ببت
جلوەیا خلوە فران شیڤە ژ ڤێ بەدرێ جەلی بت

واتە: ئەگەر دەتەوێ کە دڵت وەکو مانگ و خۆر بدرەوشێتەوە و، ژەنگی دڵت وەکو مس لابەی و ببێتە گەوهەرێکی بایبدار، دەبێ حەوهەری خۆت دەرخەیت و جلوبەرگێکی کۆن لەبەرکەی و لە خۆپەسەندی لادەیت و بیری خۆت بەجارێ پاک و خاوێن کەیتەوە و بەبیرکردنەوە خۆت بشۆریتەوە تاکو ڕێ و ڕەوشتی پێشووت ئیتر لەناوبەری و ڕێی خواناسی بگریتە بەر، چونکە لە ڕۆژی دواییدا تەواوی ئازای لەشت دەبنە شایەتی کردەوەکانت، کەوابوو کارێ بکە کە ئەوان شایەتی خواناسی و پاکیت لەسەر بدەن و، هەموو خەڵکیش لە تۆ ڕازی بن. ئێمە دیارە وەکو مندالان بەهۆی نەزانییەوە لە جیهان غافڵین و لە دەرگای خوا ڕووڕەش و شەرمەندەین، هیچ شوێنێک لە تیشکی خوا بێ بەش نییە، کەوابوو خوات لە بیر نەچێتەوە و هەر بەهیوای ئەو بە.

بریفکانی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا هەر لەم بارەوە دەڵێ:

ڕاست و چەپ تیر دانە جانێ ڕاست و چەپ
نەوس ڕەشتۆزێ کەڤانی ڕاست و چەپ
بێ دل و ئینساف و زالم فتنە خێز
سینە غربال کر - نهانی ڕاست و چەپ
ئەز دخۆدا بووم مە دی بێ مرووەتان
دینە جانی من نیشانی ڕاست و چەپ
تیر و ڕم دل ما دناڤێ حەلقە ڕەنگ
من ب ئەحوالی نەزانی ڕاست و چەپ
ئەرزە دل لەو وێ دبارت هەر لەسەر
شوبهێ قەترێ ئاسمانی ڕاست و چەپ

غـــــەم ژ من نا هلگرت لەو حــــوجـــــەتان
لێک تەکـــەببـــور تێن بهـــانی ڕاست و چەپ
لـێ مــــــە هـەر دەورانە شـــــوبـهی کل ژنـێ
ئەم لـە دەورا باغــــــەبانی ڕاست و چەپ
وێ جـــەفـــايێ هە ل نەفــسـا خــۆ دکــەت
بەس یەکین بێ شک نە سانی ڕاست و چەپ
ئەز برینداری کـــــەڤــــانێ مــــال هەلەک
ئەو زلێـــــخـــــايێ زەمـــانی ڕاست و چەپ
لـێ بلا (نـووری) فــــــيـــــدا بت هـەر تەنێ
دلبــــــەرێ بینم دخـــــانی ڕاست و چەپ
ئەحــمـــەدێ مــوخــتــارە دلبـــەرە نوورییـــا
کــــا مـــوراد و کـــامــــرانی ڕاست و چەپ
جــەرگی ئێــتــوونی تەکـر ئارمــانجێ تیــر
شـوبهــەتێ شــێـخێ یەمــانی ڕاست و چەپ

واتە: لە ڕاست و چەپەوە تیریان بۆم هاوێشت و، لە پەنامەکییەوە سینگمیان وەک بێژنگ کون کون کرد و، من کە لە حاڵی خۆمدا بووم، تیرەکان لەناکاو کەوتنە گیانم، دڵم وەکو زەوی وایە و تیـرەکـــان وەکـــو باران ڕژانە ســـەر لەشم و، خــەم و پەژارە دەست لە من هەڵناگرێ و لەگەڵ تیرەکاندا پێکەوە یەکیان گرت و بەرەنگارم بوون. من برینداری ئەو کەوانەم کە یار بۆمی هاوێشت و ئەویش زلێخای زەمانە، با (نووری) ببێتە قوربانی ئەو یارە بەڵکو لەم ڕێگەوە چاوی پێ بکەوێ. ئەو دڵبەرە ئەحمەدی موختارە، کوا ئەو کامرانی و بەختەوەرییە کە جەرگی پرتینی منی بەرکەوێ و، وەکو شێخی یەمانی گیانی لە ڕێی یاردا بەخت کا و بەئامانجی خۆی بگا.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچیدا نووسراوە.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ نوورەدینی بریفکانی.

محەمەد سەعیدی مێهری

١٢١٠-١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان کوڕی مەلا عەبدولڕەحمان و نەوەی مەلا یەحیای عیمادیی مزوورییە و نازناوی مێهرییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢١٠ی کۆچی لە ئامێدیدا لە دایک بووە و هەرَ لەوێشدا پێ گەیشتووە. لە سەردەمی منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی ئامێدی و دیار بەکر و بتلیس گەڕاوە و سەرەنجام لە ئەخلاتدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی نەوەد ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مێهری بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو بەسێ زمانی کوردی و فارسی و عەرەبی، وەکو دەڵێن چەند نامیلکە و پەڕاویشی سەبارەت بەئاین و مەبەستی کۆمەڵایەتی بەزمانی عەرەبی داناون، بەڵام بەداخەوە دەست بەدەست کەوتوون و لەناوچوون.

مێهری بەڕاستی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوی لەم بابەتەوە گەلێ سوارە و هەر لە سەر ڕێ و ڕچەی هۆنەرانی کۆن ڕۆیشتووە و وشەی بادە و مەی و مەیخانە لە هۆنراوی ئەودا بەزۆری دەبینرێن و مەبەستیشی لەو وشانە باسێکی خواناسی بووە کە پەیڕەویی لە هۆنەرانی فارسی بێژ کردووە، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەردەکەوێ کە دەڵێ:

جانا چە سەما بەستیە زولفاتە بە هیهەی
دیسا بەمەبەخشی ژ کەرامەت قەدەحێ مەی
خوەش بەستیە عشرەت لە تەماشاگەهێ ڕوخسار
گەه نەشرە لەسەر سەفحەی سیمین و گەهێ تەی
ئیرۆ نە تەنێ دلێ مە دە بەنداتە ئەسیرە
پا بەستەی زولفا تە نە هەر شاه و دووسەد کەی
جان مایە بلەب، دەرد و غەمان جۆشە لە سینە
ئولفەت ژ سەرێ لوتف تە تۆ میزان ب مەناکەی
ئاهەنگی وسالا تە لە من خوەش کریە جان
من سینە موهەیایە تژی چەنگ و دەف و نەی

ڕوخســەت بدە ئیـرۆ ژ تەرەحـوم بکەن ئیـحسـان
ئەڤ کـوهـنە برینن مــە ژ غـەمـزین تە دەڤین کـەی
«میهری» مەکە بەحسێ سەرێ زولفان تەمەعێ خام
ئەڤ قـــســـە درێژن بەســــەرەنجـــام تۆ نـابەی

واتە: گیانە ئەمە چییە زوڵفەکانت پەخش و پەرێشان کردووە، دەسا جامێ بادەم بۆ تێکە و پێم بدە، ڕوخسارت تەماشاگەیە بۆ دڵی دڵدار، ئەمڕۆکە دڵ بەند و دیلی تۆیە و بەتەنافی زوڵفەکانت بەستراوەتەوە و تەنانەت شاکان دیلی زوڵفی تۆن، گیان پڕە لە دەرد و غەمی تۆ، بەڵام دڵم بەوە خۆشە کە ڕۆژێکیان بەتۆ دەگەم و لە سایەتا دەحەسێمەوە، دەسا ئەمڕۆ وەرە چاکەم پێ بکە و برینەکانم کە بەناز و خەمزەت زووخاویان لێ دێ، سارێژ کەرەوە. ئەی مێهری کەم باسی زوڵفی یار بکە، ئەم باسە درێژە و سەرەنجامی بەتۆ نابڕێتەوە.

مێـهری زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی حافزی شیرازی کردووە و هەموو دەم کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوەکانـی ئەو هۆنرە بردووەتە سـەر و، هەندێ جار هۆنراوەکانی ئەوی هەڵکێشاوەتە هۆنراوی خۆی. بۆ وێنە ئەم پێنج خشتەکییەی لەسەر پارچە هەڵبەستێکی حافز هۆنیوەتەوە، کە دەڵێ:

عـیشـقـا تەیە دیسـا کـو دە دڵ بەسـتـیـە بنیـاد
ئەڤ عـومـرە مـە بووری وە نەبوو بین ژ غـەم ئازاد
لەو هەر ســەحـەر و شـام مـە کـەین ناڵە و فـەریاد
«پیـــرانە ســـرم عـــشق جـــوانی بەســـر افـــتـــاد
وان ڕاز کـــە در دل بـنـهـــفـــتـم بەدر افـــتـــاد»
تـالـع د ئـەزەلدا مــــەســــیــــە بووی ژ تەقــــدیر
قــەت فــایدە ناکــەن ژ مـــەرا چارە و تـەدبیــر
زولفـا تە بەهـەیبـەت لە سـەرا بەسـتـیـە زەنجیـر
«از راه نـظر مــــرغ دلـم گــــشـت هـوی گــــیـــر
ای دیده نـگه کن کــــه بەدام کــــه درافـــتـــاد»
ســاقـی ژ لەطافــەت بەمــەدا وەعـدە و مـیـقـات
دڵ سـاکـنـی مــەیخــانەیە شــەیدای بوت وڵات
دەرسـا مـە وەســان دامـە دوهـی پیـری خـەرابات
«بس تجـــربه کـــردیم در این دار مکافـــات

با دردکـــشـــان هرکـــه در افـــتـــاد ور افـــتـــاد»
«مـێـهـری» ژ مـه تـەدریس، فـەتاوا نەکـرن سـوود
عـەکسا روخی سـاقی بوو دەنێڤ کاسەی زومرووود
خـالا لەبی لەعلی تە مـەکـر دانەی مـەقـسـوود
«حـافظ» کـه سـر زلف بتـان دەسـتـخـوشش بود
بس طرفـه حـریفی است کش اکنون بەسـەر افتـاد

سەرچاوەکان

١- گۆڤاری هەتاو - ژمارەی ٤، ساڵی ١٩٥٥.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمحەمەد سەعیدی مێهری.

مەلا ئەحمەدێ ناڵبەند

١٣٨٤-١٣٠٥

ئەم هـۆنەرەمـان ناوی ئەحـمـەد و کـوڕی ئەمـینی ناڵبـەندە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کـە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچی لە دەڤەری بامەڕنێ کە لە چەند کیلۆمەتریی شـاری ئامێدیایە لە دایک بووە و هەر لـەوێدا پێ گەیشـتووە. هەر لە منداڵییـەوە خـەریکی خـوێندن بووە لە پاشا بەفـەقێیـەتی چووەتە دێی مـایی لەلای مـەلا تاهـا خـوێندنەکەی تەواو کردووە و لە ساڵی ١٣٤٠ی کۆچیدا ئینگلیزەکان کە بادینانیان داگیر کرد لەگەڵ شێخەکانا ڕۆیشـتـە گـوندی چەلێ لە کـوردسـتـانی تورکـیـادا و لە دوای هێـمنیـدا گـەڕایەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشـان چووە دێی بێدو و بووە مەلای خەڵکەکە و لە پاش ماوەیەکی تر چووە گوندی ڕوست و دە سـاڵ لەوێدا مایەوە و لە سـاڵی ١٣٧٠ی کۆچیدا گەڕایەوە ئامێدی و لە پاش سـاڵێک ڕۆیشـتـەوە بامـەڕنێ و لە سـاڵی ١٣٨٤ی کۆچی لە تەمـەنی هەشـتـا و یەک سـاڵی لە دێی خشخاشدا کوژرا.

ناڵبەند یەکێ لە هـۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. بەشێ لە دیوانەکـەی لەم دوایەدا چاپ کـراوە و زۆربەی هۆنراوەکـانی بریتین لە: هۆنراوی دڵداری، سۆفیەتی و خواناسی، پیاهەڵدان و ستایش، داشۆرین و نیشتمانپەروەری.

ناڵبەند گەلێ چەرمەسەری و تەنگ و چەڵەمەی لە ژیاندا دیوە و گەلێ تووشی ئاوارەیی و دەربەدەری بووە و لەسـەر نەتەوەکـەی کـردووەتـەوە، بەتایبـەت لە بەرابەر ئینگلیـزەکـاندا ڕاوەسـتـاوە و بەهۆنـراوەکانی خـەڵکیی هـان داوە کە یەکـیـەتی بهێننە دی و لە ناکـۆکی و ناتەبایی خۆیان لادەن، وەکو دەڵێ:

کەسێ وەک من نەکر نسحەت بو کوردا
ب کـوردی هۆ بەیان کـربیت مـە ئالەک
ئەگـەر ویجـدان هەبیت دێ من نیـاسن
وەکی ویجــدان نـەبیتن بەســەفـــالەک
کـوئەز شـێـرم بو نێـچـیـرا کـەلامـا
بەلێ ئەمــا نەها دەست من غــەزالەک
گـەلی کـوردا کـەلامێ من بەلاڤ کـەن
نەبێـژن شــاعـری کـر گـالە گـالەک
کـەلامێ وە مـەکـر جـەوهـەر بەشـعـرێ
نـەمــا ئەڤــرۆ ل وا رێ من تەفــالەک
بڤی تەبعێ تەرو نا زک کـــو من هەی
ل مــــالا من بەقین فـــەربو دەلالەک
بو کوردا (ئەحمەد)ی ساخلەم سەعی کر
چ شـولا هەی بەیان کـر ژێ میـسـالەک

واتە: کـەسـێک بەئەندازەی من پەندی کـوردیی دانەداوە و، من لە مـەیدانی قـســە و وتارداوان وەکو شێرم، بەلام نەمتوانی تەنانەت ئاسکێک نێچیرکەم، چونکە هەر بەدووی هۆنراو و قسەوباس و مەبەستی کوردایەتی و کۆمەلایەتییەوە بووم و ئەبێ هۆنراوەکانی من لەناو کـۆمـەڵدا بـلاوکـەنەوە و، من هـەر بیـر و ڕای ئێـوەم لە هۆنراوەکـانماندا هێنا وە، بەو مرخەوە کە هەمە ویستم دڵدارێکم هەبێ کە ئەو دڵدارەشم کورد و کوردسـتـانە و، ئەحمەد بەپاکژیی دڵ بۆ کوردەکان تێ کۆشا و، لە هەر مەبەستێک نموونەیەکی دەرخست تا هەموو ڕوون بنەوە.

ناڵبـەند لە ڕیزی ئەحـمـەدی خانی و حـاجی قادری گۆییـیـە کە دژی دیلی و کـۆیلەداری ڕاوەسـتـاوە و لە بەرانبـەری زۆرداران و ملهـوڕان سـەری دانەنواندووە، وەکـو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ڕازی دڵی خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

مـوخــابن بۆجـهێ کــوردا نـهـۆ لێ بویە ئێـڤـاری
حـەتا ئەڤـرۆ د خـەودا مـان بسـەردا هات شـەڤـا تاری
جـهێ مـێـرا جـهێ شـێـرا، جـهێ دینداری و خـێـرا
جـهێ نامـیس و ڤـاڤـێـرا نـهـۆ کـەڤـتـینە بن باری

بەری ئەڤرۆ جیهانگیر بوون ملووک و حاکم و میربوون
خودان حوکم و چەک و شیر بوون ژ ئەسلێ عونسری ئاری
حوکم کەربوون گەلەک سالا ل ناڤ غەیری خۆبوون ئالا
ژ مەدحا قەت نەمان ڤالا نەکەڤتن بەرچو هەوگاری

واتە: داخ و موخابن بۆ جێ و شوێنی کورد کە ئێستا ئێوارەی لێ هاتەوە هەتا ئەمڕۆ ئەوان لە خەوداماو و، شەوی تاریکیش هاتە سەریان و هێشتا وریایان نەبووە، کوردستان جێی شێرە پیاوان و کەڵەپیاوانی خواناس و جێگای ئابڕوو و فەهێت بوو کەچی ئێستا کەوتووەتە ژێر بار، لەمەو بەر ئەم گەلە جیهانگیر بوون و خاوەنی میر و پاتشا بوون، خاوەنی فەرمان و چەک و شمشێر بوون و لە ڕەگەزی ئاری بوون و، گەلێک ساڵ فەرمانیان دەدا و، لەناو بێگانە بەرز و دیار بوون و، هەموو کەسێک چ بێگانە و خوێش پەسەند و ستایشیانی دەکرد.

ناڵبەند وەکو هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدا و گراوی نازک نەوهالان بووە و جوانی و ڕووالیی دلدارەکەی کورتژم و ئیلهامی هۆنراوی پێ بەخشیوە. بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕوو دەکاتە دلخوازەکەی و دەڵێ:

چ بێژم مەدحە بۆ ڤێ روح شیرینێ
ڕحانا ل ناڤ ڕەز و باغێ ئەڤینی
دەلالێ نازکێ برە و هیلالێ
دوڕا کەفتی دەرێ گەنج و خزینێ
شەمال دانا ب شەڤێ ڕۆهن و تەیسی
برۆسیا ل سەر دلی وەقتێ کەنینێ
م گوت گول چیچەکا لاو و جحێلا
تووی حاکم لەسەر بەلقیس و زینێ
جەمالا یوسفی شەوقا ڕووێی تە
تە ئەز کوشتم حەلاندم دل پەڤینێ
ژ عیشقا تە ل من ڕابوو قیامەت
هەوارا خۆ مەبر ئیتا مەدینێ
ژ چاڤێت تە دوو تیرهاتن دلێ من
کی دەرمان کەت تەڤی جورح و برینێ

کـولیکا ناڤ هەڤـالا سـۆر و قـرمـز
بەهارا کـامـلا هەر کـەسک و شـینێ
چیمەن پێشی سەر و دێمێ تە شەرمین
تو شـەکرێ مسر و شام و هند و چینێ
تە ئاگـر ئەڤـرۆ بەردا ئەهلی عـەردی
دگـەل من بەس بکەڤێ کـەرب و کـینێ
مـەلەک جـوملە ژ عـەرشێ هاتنە خـارێ
کـۆ ڤێ بەحـرێ نهـۆ ئەم ژی کـەتینێ
هـەڤـالێ دێم دوڕێ، قـامـەت زراڤێ
تووی نـوورها ل چیـائێ توور و سـینێ
بزانە ئیــخـتـیـارا من د دل دا
وەکی تەیری ژ دەست من چو فـڕینێ
وەکی ڕابووم لە حـەشـرێ دوير و کویرە
جـهێ لێ بی بێـخـێـری ڕافـڕینێ
قـەبوولە من تو (ئـەحـمـەد) دین و دونیـا
بو خـاترا ڤێ سـوڕا ئێـبنولئـەمـێنێ

واتە: چۆن ستایشی ئەو ئێسک سووکە بکەم کە وەکو ڕێحانێکی بۆنخۆشە لەناو ڕەز و باغی ئەویندا، تۆ وەکو دوڕێکی بایيداری کە چوویتەتە سەر گەنج و خەزێنەدا، تۆ وەکو شەمێکی وایتە کە شەوی تاریک ڕوون دەکەیتەوە و، پێکەنینی تۆ برووسکەیەک لە سەر ئاسمانی دڵم دادەنێ، تۆ وەکو گوڵی چیچەکی و بەسەر بەلقیس و زیندا فەرمانڕەوایی دەکەی و لەوان شۆخوشەنگتری، جوانین یوسف لە جوانیی ڕووی تۆدا دەردەکەوێ و، تۆ بەم جوانیتە دڵی منت کوشت و، لەبەر ئاگری ئەوینی تۆ من سووتام و، دوو تیرت بەهۆی چاوانتەوە بۆم هاوێشت و تەواوی لەشمت بریندار کرد و دیارە کەس ناتوانێ برینەکانم ساڕێژ بکاتەوە و جگە لە خۆت، چیمەن و شیناوەردی لە بەرابەری تۆدا شەرمەزارە و، تۆ خەڵکت سووتاند، چونکە تۆ وەکو تیشکی کێوی توور و سیناى. ئەوە بزانە کە ئیختیارم لە دەست دەرچووە و لە ڕۆژی دواییشدا کە لە گۆڕ زیندوو دەبمەوە هەر دەستە و دامێنی تۆ دەبم.

ناڵبەند لە باری خواناسیشەوە گەلی هۆنراوی هۆنیونەتەوە کە گەلێ تەڕ و ناسک و پاراون و ئەوا لێرەدا چەند هۆنراوێکی بۆ نموونە دێنین:

ئیلاهی تۆ حوکومداری ئەمێ ب حوکمێ تە ڕازینە
حەقیقەت هەر تو غەففاری بەلێ نەفسا مە خائینە
قەوی نەفسا منا هارە ژ حەدی زێدە دژوارە
دگەل من خائن و خارە، وەکی خویندارەکا دینە
یەقین خویندارە ئەو بو مە، هەرادژوار و مەیشوومە
ددەستی دا ئەزێ هۆمە چ خۆشی من نەدیتی نە
ژبەر وێ نەی خودان خێرم نەخو عەبدم نە جامێرم
ژ ساخیا خۆ ئەزێ تێرم هەرۆ ئەڤ عەبدە شەرمینە
هەرۆ ئەڤ عەبدە سەر شۆڕە، کو نەفسا بێ سەرۆ بۆرە
نەساخم هەر وەکی کۆرە نە من سەبر و نە تەسکینە
ئەزم شەرمین لەناڤ یارا دنالم وەک برینداراا
نە سەربەستم وەکی جارا هناڤ ئەڤرۆ ل من سۆتینە
حسابا حەشر و میزانێ دوەقتێ جورم و کێشانێ
ئەمرکە ئەو فەقیر کانێ هلۆ جبریل هەرە بینە
ل دیوانێ وەرن ڕوینن کتابا ڕەحمەتێ ب خوێنن
هەرن زووی ئەحمەدێ بینن فەقیر و ژار و مسکینە
وەرە ئەحمەد عوفوو هاتە مە ثابت کر یەقیناتە
بەحەشتا تازە من داتە هەرە پال دە ڕەحەت ڕوینە

واتە: خوایا تۆ فەرمانڕەوایت و ئێمە بەفەرمانی تۆ ڕازین و، بەڕاستی تۆ بەخشینەری گوناهی، بەڵام ئێمە سپڵەین و، بێگومان نەوسی ئێمە شووم و سەرکێشە و لە دەستی ئەو هیچ چەشنە خۆشییەکم نەدیوە و، دیارە بەفەرمانی نەوسی خۆم جووڵامەتەوە و بەندەیەکی چاک نیم و لە کردەوەی خۆم شەرمەزارم و، دیارە تۆش بەخشندەیت و خۆت فەرمووتە گوناهەکانتان دەبەخشم و بێگومان منیش چاوەڕێی بەزەیی تۆم.

کۆمەڵێک لە هۆنراوەکانی ناڵبەند لە ساڵی ١٩٨٢ لە لایەن سەعید دێرەسییەوە لە نەجەف لە چاپ دراون.

سەرچاوەکان

١- دیوانی ئەحمەدێ ناڵبەند - کۆکردنەوەی خالد حسین - دهۆک، ١٩٧٢.

٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا نووسراوە.

هۆنەرانی دەوری بابان

١٢٦٧-١٠٨٨

بابانەکان لە هەرێمی موکریان و شارەزوور و سلێمانیدا میرنشینێکیان بەناوی خۆیانەوە پێک هێنابوو کە ئەم میرنشینە نزیکەی سێسەد ساڵێک بەردەوام بووە و هەندێ جار لەژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکاندا بوون و برێ جاریش لە ژێر ڕکێفی پاشایانی ئێرانا بوون.

مێژوونووسەکان لایان وایە کە دامەزرێنەری ئەم میرنشینە لە فەقێ ئەحمەدی دارشمانەوە دەست پێ دەکا و گوایە لە شەڕێکدا بەسەر یەکێ لە دوژمنەکانی عوسمانیدا سەرکەوتووە و ئەوانیش ناوچەی پژدەریان داوەتێ و ئەویش میرنشینی بابانی دامەزراندووە. بەڵام زۆربەی مێژوونووسان لەسەر ئەو بیروڕایەن کە بناغەی میرنشینی بابان، لەلایە سلێمان بەبەی کوڕەزای فەقێ ئەحمەدەوە لە ساڵی ١٠٨٨ی کۆچیدا دامەزراوە و بووەتە میری مەرگە و پژدەر و ئەوسا دەستی کردووە بەپەرەدانی سنووری وڵاتەکەی و لە ماوەیەکی کەمدا شارەزوور و سلێمانی و کەرکووکی داگیر کردووە و لە پاش ئەو بەکر بەگی کوڕی بووەتە جێنشینی و ئەویش پەرەی داوەتە سنووری وڵاتەکەی، بەڵام عوسمانییەکان ڕقیان لێ هەڵگرتووە و کوشتوویانە.

لە دوای بەکربەگ چەندین میر لە میرنشینی باباندا فەرمانڕەواییان کردووە کە بریتین لە: خانەپاشا (١١٣٣- ١١٤٣) سەلیم پاشا (١١٥٦-١١٦٤)، سلێمان پاشای گەورە (١١٦٤-١١٧٥)، ئەحمەد پاشا (١١٧٤-١١٧٧)، سلێمان پاشای دووەم (١١٧٧-١١٧٨) هەروەها گەلێکی تریش فەرمانڕەواییان کردووە کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە: حەمە پاشا و ئەحمەد پاشا و مەحموود پاشا و ئیبراهیم پاشا و عوسمان پاشا و عەبدولڕەحمان پاشا و خالد پاشا ناو ببەین کە تا ساڵی ١٢٦٧ی کۆچی فەرمانڕەواییان کردووە و سنووری میرنشینەکەیان تا خاکی کفری و جوانڕۆ و زەهاو و مەندەلی و هەولێر ڕۆیشتووە.

میرەکانی بابان زۆر حەزیان لە ئاوەدانی و پەرەپێدانی فەرهەنگ و زانیاری و کشتوکاڵ کردووە و لەو ماوەیەدا گەلێ پرد و مزگەوت و پەرتووکخانەیان دروست کردوون. ئیبراهیم پاشا شاری سلێمانیی لە ساڵی ١٢٠٠ی کۆچیدا دروست کردووە و مامۆستایانی زانکۆی قەڵاچوالانی گوێزاوەتە زانکۆی ئاینیی ئەو شارە.

بابانەکان زانایانیان هان دەدا کە پەڕاو و نامیلکە بنووسن کە لە دەوری ئەواندا گەلێ زانا و هۆنەر و پیتۆڵ و بژیشک هەڵکەوتوون و گەلێ بەرهەمی بایبداریان بەزمانی کوردی و

عەرەبی و فارسی لێ بەجێ ماون کە هەندێکیان بریتین لە: «موفتیی زەهاوی، مەلا خدری نالی، مەولانا خالدی نەقشبەندی، شێخ مارفی نۆدێ، مستەفا بەگی کوردی، حاجی قادری کۆیی، شیخ ڕەزای تاڵەبانی، مەلا ساڵحی ئاهی، عەبدولڕەحمانی سالم، عەلی بەردەشانی، حەسەن کەنۆش».

میر ئەحمەدبەگی زەنگەنە

١١٠٠-١١٧٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی میر ئەحمەد و کوڕی سمایل بەگی زەنگەنەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٠٠ی کۆچی لە دێی قەیتوولدا لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێگەیشتووە. ئەحمەد بەگ لەبەر ئەوەی بەگزادە بووە لە سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا باوکی مامۆستایەکی تایبەتی بۆ ڕاگرتووە و لەلای ئەو فێری وێژە و زمانی فارسی و عەرەبی بووە و ماوەیەکیش لە هەورامان و سنە و بەغدا بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی مڵکداری و کشتوکاڵ و ئاژەڵداری بووە تا لە ساڵی ١١٧٠ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دواییی کردووە و هەر لە زێدەکەی خۆیدا نێژراوە.

میر ئەحمەد بەگ لە کاتی خوێندنەوەی گوڵستان و بووستانی سەعدیدا هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراوە و هەر لە تافی جوانیدا دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراو و ئینجا خووی داوەتە خوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرانی هەورامان و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی مەولەویی بەڵخی و کەلیمی هەمەدانی کردووە و بەم جۆرە کەوتووەتە کۆشی هۆنراوەوە و گەلێ هۆنراوی جوانی هۆنیونەتەوە.

لە هۆنراوەکانی هەر پارچە هەڵبەستێکی گەیشتووەتە دەستی ئێمە، ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) لە چاپ دراوە، ئەم پارچە هەڵبەستەی بۆ یەکێ لە خزمەکانی حەمە ئاغای زەنگەنەی غەمناکی نووسیوە کە گوایە لە کاروباری مڵکداریدا یارمەتیدەری بووە و لەبەر چەند هۆیەک لەلای نەماوەتەوە و باری کردووەتە کوردستانی ئێران بۆ ناو خزمەکانی و ئەویش ئەم پارچە هەڵبەستەی بۆ ناردووە و داوای لێ کردووە کە بگەڕێتەوە لای وەکو دەڵێ:

هامسەران خەیاڵ، هامسەران خەیاڵ
خەیاڵ دامە ویر، ویردامە خەیاڵ
دڵ بەردم وە بەحر مەوج مالامال
بەرئاوەرد دانەی جەواهیر وە لاڵ

شکۆفەی چەمەن، شەفافەی گوڵان
هام بەزم مەجلس نەغمەی بوڵبوڵان
یە خەیلێ وەختەن نیەنی دیار
وە بێ تۆ تەختم بەیۆ یەختە سار
وە بێ تۆ عومرم نەما لە جیهان
تەخت و بەخت و جام گشت وەتۆ ڕەوان
تۆش وێنەی جام جیهان بینەنی
ڕەونەق ئاوەردەی ڕووی زەمینەنی
نەواچی میرزام حەرفێ نەواتەن
بینایی دیدەم بێ تۆ زوڵماتەن
پەی چ دەلیلێ نەکیانای وەلام
وێم و گرد کەسم هەر وەفیدات بام

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! ئەوەندە بیرم کردەوە و کەوتمە ناو کەڵکەڵە و خەیاڵ و دڵم بردە ناو شەپۆلی دەریا تا چەند دانە گەوهەرێکم بۆ پەیدا بوو کە ئەوا پێشکەشتی دەکەم. ئەی هاوڕاز و هاوبەزمەکەم! ئەمە ماوەیەکە دیار نیت و بەبێ تۆ تەخت و بەختم لەناو دەچێ، بەبێ تۆ تەمەنم لەناوچوونە و تەخت و بەخت و جام هەر وە تۆ ڕەوایە، تۆش وەکو جامی جیهانبینی و ڕازێنەرەوەی ڕووی زەویت، نەڵێی کە میرزام قسەیەکی نەکردووە، بینایی چاوەکانم بەبێ تۆ تاریکە، لەبەرچی نەهاتیتەوە لام، خۆم و کەسوکارەکەم دەبینە قوربانت.

سەرچاوەکان

١- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٢- گۆڤاری دەنگی گێتیی تازە ژمارەی ١- بەغدا، ١٩٤٥.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیر ئەحمەدبەگ.

مەلا محەمەدی هەزار مێردی

١١١٩-١١٩٩

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی حاجی حەسەنی سنجوێ و نازناوی ئیبنولحاجە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدان لە ساڵی ١١١٩ی کۆچی لە دێی سنجوێ لە دایک بووە. سنجوێ یەکێ لە دێیەکانی سەردەشتە. هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن هەمووی موکریان گەڕاوە و ماوەیەک لە سابڵاخ بووە و ماوەیەکی زۆریش لە سلێمانی بووە و سەرێکیشی داوە لە قەڵاچوالان و سەرەنجام ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک دڵی لەوێ هەڵکەنراوە و باری کردووەتە دێی هەزار مێرد لە نزیک شاری سلێمانی و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوینیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١١٩٩ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

مەلا محەمەد یەکێ لە زانایان و هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی بەدەرز وتنەوە بردووەتە سەر و گەلێ ودمی بەفەقێیان داوە و گەلێ لە زانایانی کورد وەکو مەلا عەبدوڵلای بێتووشی و شێخ مارفی نۆدێ و کاک ئەحمەدی شێخ شاگردی ئەو بوون.

ئیبنولحاج لەناو زاناکانی کورددا پلەوپایەیەکی بەرزی هەیە، بەتایبەتی لە (عیلمی کەلام)دا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و ئەو پەرتووکانەی کە بەیادگار لێ بەجێ ماون، هەموو لەو زانستەدان و بریتین لە: (رفع الخفاء)، (ایقاد الضرام علی من یوقع طلاق العوام)، (محاسن الغرر)، (رساله فی الکراه الشرعی، حرمه المتعه)، (نخبه الفکر فی مصطلح اهل الاثر).

هەروەها پەڕاوێکی بەناوی (مەهدی نامە) لە ساڵی ١١٧٦ی کۆچی هۆنیوەتەوە کە داگری شەست و چوار بەندە و هەر بەندێکی چوار خشتەکە ئەوا بەندێکی لە سەردێڕی نیشانەی ئاخر زەمان دێنین:

هەر دەمێن ئەشرارولناس
چیش نازانن دە کەڕ و کاس
پیریان دەبێتە ئەلخەناس
لێی وەردەگرن تەریقەتێ

خـۆ دەکـا بەشـێـخی زەمـان
دەیانکاتە عــەبدی ئەوســان
نە خەیر دەزانن، نە ئیحسان
هاوار لەبەر وی غــەفــڵــەتێ
ئیـسـرافـیـل بەئەمـری جـەبار
نەفخی سووری دەکا ئیـزهار
چی دەبیـنن، دەنگی کـــوبار
هەمـوو دەمـردن بەسـەیحـەتێ
چل ســاڵ دەبێ چۆڵ و وێران
ئــەڵــلا دەبــارێــنــێ بــاران
هەر بەشـیبهی مەنیی ئینسـان
ئەجـســاد دەڕوێن بەقــودرەتێ
نـەفـــخـی دووەم کــــە دادەبـێ
هەمــوو ئـینـســان قــایم دەبێ
لەســـەر قـــەبرێ هایم دەبـێ
لەبـەر حـــیـرەت و دەهـشـــەتێ
دەیان ئەڕۆن بۆ مــەحـشــەرێ
بۆ جــەزایـی خـــەیر و شــەڕێ
هەر کـەس غـەمی دێتــە بەرێ
دەکـێـشێ ئاه و حــەســرەتێ
بەحسی عیسای عالی ڕوتبەت
تەقـدیر وە بـوو کـەوتە فـتـرەت
بە هـەشـتــادی قــەد تـەممەت
دەگــەڵ باقــیـی عــەلامــەتێ
خــەتمی عــەلامــەتان تـەمــام
ئەوجــا کــۆتا بکەین کــەلام
ئەرجـوو لە زەب زی لـئـەنعـام
خـەلاسـمـان کا لە قـیـامـەتێ

نەزم کــــرا بەناخــــۆشی
دڵ پڕ لە غــەم و بێــهــۆشی
لە تاریخی حــەفـتـا و شـەش
بەعــــدە ئەلف و مــــئـــەتێ
نەزمم کرد بەقـەولی سـەحیح
بە لەفزی کـوردی زۆر فەسیح
بۆ مـونسـفـان لا للشـەحـیح
بـۆ ئینتـفــاعی عــامـــەتێ
ئەزم مـــحــــەمــــەدی دڵریش
حـــاڵم وەکی حـــاڵی دەروێش
پەردەی غــەمــان دایم لە پێش
لەبەر خــــەوفی عـــاقــبــەتێ
وەقـــــتێ دەچینە ژێـر گڵـێ
غــــەمم زۆرن لەســــەر دڵێ
وەک مــەنچـەڵی پڕ دەکــوڵێ
لە خـوای دەخـوازین ڕاحـەتێ

سەرچاوەکان

١- دەقەکانی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا ١٩٧٨.
٢- البیتوشی - تالیف شێخ محمد الخال - بغداد، ١٩٥٢.
٣- تاریخ مردوخ - تالیف آیت الله مردوخ کردستانی - تهران، ١٣٢٤.
٤- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی هەزار مێردی.

مەلا عومەری ڕەنجووری

١٢٢٥-١١٦٤

مەلا عومەری ڕەنجووری بەپێی بەیازێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان، لە ساڵی ١١٦٤ی کۆچی لە دەوروبەری کەرکووکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٢٥ی کۆچی لە جیهان ماڵئاوایی خواستووە.

مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی کە دیوانەکەی ڕەنجووریی لە چاپ داوە، لە سەرەتای دیوانەکەدا دەڵێ: مەلا عومەری ڕەنجووری یەکێکە لە کەڵە پیاوەکانی گەلی کورد، بەرهەمەکانی هەر چەند کەمی دەست ئێمە کەوتوون، بەڵگەی بلیمەتی و لێهاتوویی و زانایی و دەروون پاکی ئەو هۆنەرە گەورەن، کە بەداخەوە ئەگەر زوو مشووری بخورایە لەوانەبوو گەنجینەیەکی گەلێ بەبایەخ لە بەرهەمەکانی کۆ بکرابایەوە و چرایەکی ڕووناکی ئێستا و دوارۆژ بەرووناکی لەو زانا پایەبەرزەوە دەستاودەست بەنەوەکانی گەلەکەمان بگەیشتایە.

هۆنەر لە مێعراج نامەکەی بۆ ساڵی لەدایکبوونی خۆی دیاردی دەکا و دەڵێ:

چە سەنەی هەزار دووسەد نۆدا	ئی مێعراج نامە چە لای من ڕوودا
ئەو ساڵ کە ئی فکر ئاوەردم دەهەم	عومرم یاوابی وەپەنجا و پەنج کەم

واتە: لە ساڵی هەزار و دوو سەد و نۆی کۆچیدا ئەم (مێعراج نامەم) نووسی و، ئەو ساڵە کە ئەم بیرەم کەوتە سەر، تەمەنم چل و پێنج ساڵ بوو. بەم پێیە ڕەنجووری لە ساڵی ١١٦٤ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە.

هۆنەر وەکو خۆی دەیڵێ لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیا تووشی نەخۆشییەکی سەخت بووە و سەرەنجام هەر بەهۆی ئەو نەخۆشییەش مردووە، دیارە بەپێی قسەی خۆی لە ساڵی ١٢٢٤ی کۆچی ئەو ئازارەی پێ پلیکاوە وەک دەڵێ:

ئەوسا ئەو ئازارە پەرێم پابەست بی	تاریخ عومرم نە سەنەی شەست بی
سەنەو ساڵ و وەخت هیجرەت موختار	هەزار و دوو سەد و چەنی بیست و چار

واتە ئەوکاتە کە تووشی ئەو ئازار و دەردە بووم، تەمەنم شەست ساڵ بوو، بەمێژووی کۆچی دەکاتە هەزار و دوو سەد و بیست و چوار. ئیتر بەم چەشنە ڕەنجووری لە تەمەنی شەست ساڵیدا ئەو نەخۆشییەی پێ پێچاوە و نزیکەی ساڵ و نیوێک هەر لە جێ بووە تا لە ساڵی ١٢٢٥دا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە.

سەبارەت بەپلەی خوێندەواری و زانیاریی ڕەنجووری جگە لە دیوانەکەی بەڵگەیەکی تر بەدەستەوە نییە، بەڵام مێعراج نامەکەی و ئەو هۆنراوانەی کە لە شوێنی بەجێ ماون،

ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە ڕەنجووری مەلایەکی زۆر پایەبەرز بووە و لە زانستی ئیسلامی و پیتۆڵی و ڕاڤەی قورئاندا زۆر شارەزا بووە. حاجی قادری کۆییش لە هۆنراوێکدا پلەی هۆنەریەتیی ئەومان بۆ دەردەخا وەک دەڵێ:

یەکێ ڕەنجووری ئەهلی کەرکووکە   فیکری بیکری هەموو وەکو بووکە

ڕەنجووری وەکو زۆربەی هۆنەرانی تری کورد سەرەتا شەیدای دیمەنە جوانەکانی کوردستان بووە و چاوەندازی ماه و ڕەوەزی کوردستان و دەرگای هۆنراوی بۆ کردووەتەوە، لە تەنیشت ئەمەشەوە شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەکەی ئەوەندەی تر ئاگری کورتژمەکەی خۆش کردووە. لە تافی جوانیدا گراو و سەوداسەری کچێکی شۆخوشەنگ بەناوی شیرین دەبێ و شیرین بەجارێ فام و هۆشی لێ دەستێنێ و ئیتر ئەم ئەوینە دەبێتە هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی ڕەنجووری و ئەوسا ڕووی لێ دەکاو پێی دەڵێ: ئەرێ ئەی غونچەدەم، ئەرێ ئەی دیدە مەست، زوڵفەکانت وەکو عەنبەر وایە و وەکو ئاسک وایت و شەدەت شۆڕە و دیار شۆخوشەنگ و جوانی و قەدت وەکو نەمامە و دەمت وەک نەواتە و دڵ بەئاواتییەوەیە، لەو ساوەوە کە من چاوم پێت کەوتووە، هۆش و فامم لە دەست داوە و تۆش خەریکی ئازاردانمی و جگە لە ستەم و ئازار کارێکت نییە و هەر لە بیری دووری و بێ مەیلی دای:

ئەرێ غونچەدەم، ئەرێ غونچەدەم	ئەرێ لەب عەقیق، پەڕەی غونچەدەم
ئەرێ جام جەمین، جەمێن شۆڵەی شەم	ئەرێ دیدەمەست، ئەرێ قەتران چەم
ئەرێ زوڵف عەنبەر، مایەی ئاهووی تار	ئەرێ شەدە شۆڕ، شۆخ خاتر دار
ئەرێ نەوبەرتوول، نەمام نەوخێز	ئەرێ دەم نەبات، چەشەی شەکەر ڕێز
جەوساوە یاوان ساڵت وەدوو هەفت	من فام جەخانەی دەروونم دوور کەفت
واتم: ها بەرشێت جە حاڵ نەزانی	یاوای وە ئەیام ڕۆی کامەرانی
هەنی جەفا و جەور جەلات مەبۆ کەم	شەرت و بەین لەیل ماوەری وەهەم
یەچ خێرتەن دیدەی (ڕەنجووری)	هەرهای نەخەیاڵ بێ مەیلی و دووری

ڕەنجووری لەسەر گەلێ بابەت هۆنراوی هۆنیوەتەوە و، هۆنراوەکانی بریتییە لە: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، سۆفیەتی، نیشتمانی، مێژوو، شین و لاواندنەوە و پیاهەڵدان، لە پارچە هەڵبەستێکیدا دیمەنی چوونی پۆلێک لە کچانمان بۆ دەخاتە بەرچاو کە چۆن دەچن بۆ سەر دیتنی شێخ مەحموودی سەرواڵە و، هۆنەر دەیەوێ ئەوەمان بۆ بگێڕێتەوە کە چۆن ئەو کچانە ڕێگەی ئەو پیاوە گەورەیان گرتووەتە بەر و خۆیان بۆ دیتنی گلگۆی شێخ ساز کردووە.

ئەوا یەکێک لەو کچە شۆخانەی دێ کە هەر ڕۆژێ بەزم و کۆڕێکی گەشت و گەڕان پێک دێنێ و هەر جارەی بۆ شوێنێ کەنیشکەکانی دێ خڕ دەکاتەوە و سەر قەتاریان لێ دەگرێ و بەسەد لەنجە و نازەوە بەریان دەکەوێ ئەمڕۆیش ئارەزووی گەشتی هەیە و دەیەوێ خۆی بگەیەنێتە پێشەوای بەرزی سەرواڵە و لەوێ نیازی خۆی لە خزمەتیدا بدرکێنێ، وردە وردە دەست پێ دەکا و سەر و پێچ دەپێچێتەوە و پووشین ئاوێتەی سرکەیی و گوڵەنگ قۆزاخە دەکا و زوڵفی عەنبەربۆی شانە دەکا و تای زوڵفی کە کەمەندی چەندین بارامی گۆڕە، بەسەر تۆپە گوڵی گۆنادا پەخش دەبێ و بەگەڵێ خشڵی جوان لە: لاگیرە و ژێر چەنە و سڵسڵە و پڵپڵە، سەر و پێچ دەڕازێنێتەوە، سەرپۆشی کەتان دەدا بەسەردا و دەرزی فەرەنگی دەدا لە درزی یەخە و دوکانی تەختی سینە و میوەی باخی خەسرەو پەسەند کلیل دەدا و چاوانی بەکلی سوبحانی دەڕێژێ و تووڵی تەڕی ئەندام هەزار تەرز دەلەرزێ و دەلەنجێ، کە دەزانێ ئەو لەشولارە بێ خەوشەی لە ئەندازە نەخشاندووە دەست دەداتە جامی جەمن و ئاوێنە بەدیداری شاد دەبێ، دەبینێ لە هیچی کەم نییە، دەبا بنێرێ کچانی دێ نەوهالان و گەورە کچان و گوڵانی باخچەی دێ بخاتە تەک خۆی و ڕێگەی بارەگای پێشەوا بگرنە بەر، سا بەهەر چەند لەنجە و ناز بەسەر زەویدا کە ئەوان پێی لێ دەنێن وا گەیشتنە دامێنی بارەگای پێشەوا و کاتی خۆ ڕێکخستنە بۆ ئەو دیدارە و ئەو شوێنە پێویستی بەپاک و خاوێنییە. دەبا گوڵەندامان وەک مانگ لە پەردە بێنە دەر و یەک یەک و دوو دوو وەکو سەر سەوز خۆیان لە ئاوی حەوز هەڵکێشن و خۆیان بشۆن و دوایی هەموو خۆیان پۆشتە بکەنەوە و بەرەو بارەگای نیاز ڕێ بگرنە بەر. ئینجا لەوێ نیاز خواستنە و هەر یەکە بۆ خۆی و بۆ دڵخوازی خۆی دەلاڵێتەوە و ئەو ڕوومەتە لە گوڵ نازکترە دەسوونە بەرد و کێلی بارەگای شێخ و داوای نیازی دڵیان دەکەن، پاشان ڕەنجووری خۆی دەکا بەهاودەنگیان و دەپاڕێتەوە:

زلێـــــخـــــا بالا، زلێـــــخـــــا بالا،
ڕۆژی ســـــوب ســـــەحـــــەر نمانا بالا
پۆشـــــا ســـــەرتاپای بالا بەوالا،
پەی عـــــەزم تەواف پیـــــمـــــام.ســـــەروالا
ســـــەبەندەتە یارکـــــەرد پوشین بەســـــتـــــەوە
خـــــەم دان وەزوڵفـــــان دەســـــتـــــە دەســـــتـــــەوە
تای تورەی کـــــەمـــــەند بەهەرام گـــــۆڕگـــــیـــــر،
توغرای حـــــەڵقـــــەی زوڵف بۆ مـــــایەی عـــــەبیـــــر

پەخش کەرد نە ئەتراف گۆنای گوڵ سیفەت
لەرزنا چون تووڵ نازک ئەو قــــامــــەت
مــــەقنعــــەی کــــەتان دانەرووی دەمــــاخ
بەندکـەرد جـەلای ســەر لاگـیـرە و چەناخ
سنـجـــــاق ســـــیــــــمین دانـە درز نـەو
کلیل دا نـەتەخت پەســـەندەی خـــەســـرەو
دیدە وەســـورمـــەی ســـوبحـــان ڕشـتـــەوە
پیــاڵەی شــاجــام گــرت وە مــشـــتـــەوە
وەخــتـێ نیگاش کـــەرد ئەوجــام بێ زەنگ
ســەیران کـەرد جـەمین ڕشـتـەی خـوداڕەنگ
زانـا ســـەرتاپا چێــوش نـیــیـــەن کـــەم
ئەوســـا کـیـــانا هـەمـســـەران کـەرد جـەم
چـەنـی نـەوهــالان تـورکـی تـۆڵ ئـەنـدام
راهـی بـی ڕەوان پـەی ڕەوزەی ئـیــــمــــام
وەشــیـــوەی شــیــرین شــۆخ ســـەهـمـگین
ســـارا و ســـەرزەمین پڕ کـــەرد نە بۆی چین
هەردان، هەڵەتان، یەکـــایەک تەی کـــەرد
تـا تەشـــریف وەپای ڕەوزەی ئـیـــمـــام بەرد
جــە پاکــۆی مــەقــام ڕەوزەیدا مــەن ســاف
ئاوەرد ئەو خـــەیاڵ شـــســـتـــشـــۆی کــلاف
چون حـــۆری زای حـــوور شی وەدەور حـــەوز
داخڵ بی وەحـــەوز چون ســۆنەی ســەرســەوز
نـازک ئـەنـدامــــــان یەکـــــایەک تـەمــــــام
شــســت و شــۆ کــەردن چون ئەو گــوڵ ئـەندام
ئـەوســـــــــا هـــەم پۆشـــــــان بـالا بـەوالا
تـەشـــریفـــشـــان بەرد وە پای ســـەروالا
هـەر کـــەس پەی مـــوراد وە ئـیـــمـــام لالان
جـــەمین نـەســـای ســـەنگ ســـەروالا مـــالان

هانا یا ئیمام دوعا موستەجا

جە پای بارگەی تۆ ئێدمەن ڕجا

چونکە ئی نەمام پەری زای بێ گەرد

وەپای بارگەی تۆ ئیلتیجاش ئاوەرد

نیازم ئێدەن قەبووڵ بۆ نازش

حاسڵ بۆ جەلات وایە نیازش

پەی خاتر شادی شای شیرین خاڵان

(ڕەنجووری) غولام مەحموود سەرواڵان

ڕەنجووری بەجۆرێ گراو و سەوداسەر دەبێ کە هۆشی بەلای خۆیەوە نامینێ و ڕوو دەکاتە یارەکەی و پێی دەڵێ: دڵم بەجۆرێ بریندار بووە، وەکو ئەوەی کە دڕوویەکی پێدا چەقیوە، وەکو برووسکە جەرگ و هەناومی پێکاوە و دیارە کاتی مەرگمە، هەر چەندە لە دەردەداران و بژیشکان دەپاڕێمەوە کە دەردم چارەسەر کەن، هیچ کەسێک ناتوانێ دەردم دەوا بکا، ئێش و دەرد خەریکە پێکەوە دەمکوژن، بەڵێ خۆمیش دەزانم کە ئەوین وامی لێ کردووە، ئەو ئەوینەی کە کاتێ مەجنوونی پێکا، دایە کێوا و فەرهادی لە زێد و مەڵبەندی خۆی ئاوارە و دەربەدەر کرد و سەنعانی لە ئاینی ئیسلام هەراسان کرد و بارامی لە پادشایەتی خست و وامیقی بردە کێو و سامی سەرسووڕمان کرد و نۆفڵی بەئاگر سووتان و (جانی)ی دا بەکوشت و حاتەمی لە خەو و خۆراک بێزار کرد، یوسفی لە زێد ئاوارە کرد و لە گیانی شیرین بێزاری کرد، چەند کەسی بەم جۆرە گرفتار کرد و دەردیشی چارەسەر نەکرد، کەچی ئێستاکە خۆی پلیکاندووەتە منەوە منی لە قەیس خراپتر وێڵی کەژو کێو کردووە جا دەبێ وەکو عەبداڵ کەلپۆس لەبەر کەم و کەشکۆڵ هەڵگرم و ڕوو لە چۆڵ کەم و هەتا زیندوو و لە ژین هەراسان بم و بەڕەنجوورییەوە ژیان بەرمە سەر:

میرزام پەڕەی دڵ، میرزام پەڕەی دڵ

یا خارێم نیشتە نەتۆی پەڕەی دڵ

بەتەر تەر نەخاریەیوەست نە پای گوڵ

ئەو خارە کەردەن یەکسەر من خەجل

چون برووسکەی بەرق نیشتەن نەجەرگم

دیارەن پێوەن نیشانەی مەرگم

هەرچەند مەلاڵوون نە دەردەداران

دانایان دەور حەکیم شاران

کـــــــــــەس نمـەزانـۆ پـەی دەردم چـارە
خـــەریکم جــە ئێش مـــەودای ئـی خـــارە
بەڵێ مـەزانـوون مـــایەش جـــە عـەشـــقـەن
نە کارخانەی عەشق ڕەنگ گرتەی مەشقەن
نە ئـی خـــارە بەرد مـــەجنوون وە کـۆسـار
جـــە زێد زامن فـــەرهـاد کـــەرد فـــیـــرار
سـەنعـان کـەرد نە دین ئیسـلام هەراسـان
سـوجـدەی سـەنەم بەرد کلیسـا نـاسـان
زەوق ســـەڵتـــەنەت جـــەلای بەهرام بـەرد
وامـێق بەرد وەکـۆ سـامش سـەرسـام کـەرد
وەرقـــەش چەنی جـــەور داوە چەرخـــەوە
چـون واران وا ڕاوە ڕووی فـــــەرخـــــەوە
نـۆفـڵ دا وەبـەرق بـەنـد شـــــــــــەڕەوە
جـــــانی دا وە کــــوشت نەپـای بەڕەوە
(سـيف الملوک)ش وسـت نەڕووی گــێـــژاو
حـــاتەم کـەرد بێـزار جــە خـوراک و خـــاو
شـــاهـێ چون یوسف نـەزێد کـــەرد ئاوین
مێـهـرش بێـزار کـەرد جـە گـیـان شـیـرین
هـەنی چەند کـــەســـان هـەر بەی خـــارەوە
تـەک دان وەتەکـــیـــەی ســـای مـــەزارەوە
نـەبـی پـەی عـــــیــــــلاج ئـی دەردە چارە
دەرد بـــێ دەرمـــــــــــــان ئـاڵـوودەی ژارە
ئیـــســـتـــە هـا نەتۆی جـــەرگ من ســـەردان
من کـــــەردەن بەتـەر نـەقـــــەیس هـەردان
هەروەخـــتـــەن جـــەئێش ســزای ئـی خـــارە
خـــار بـێ دەرمـــان کــۆی جـــەرگ بی پـارە
مەپۆشـوون کەڵپۆست، هۆرگێروون کەشکۆڵ
چون تـەنیـــا عـــەبداڵ ڕووکـــەروون نـە چۆڵ

تا زیندەم نە ذەوق دڵ هەراسانم
(ڕەنجووری)م ڕەنجوور خارخاسانم

ڕەنجووری بەجۆرێ سەوداسەر و گراو بووە کە خۆی دەباتە سەرووی فەرهاد و مەجنوون و لە ئەویندا ئەوان بەخۆ نەگر و ناتەوان دادەنێ و دەڵێ: قەیسی مەجنوون کە زانای دەوربوو هەرکە تۆزقاڵێک ستەمی پێ گەیشت و بەدەردی ئەوینەوە گرفتار بوو، نەیتوانی خۆی بگرێ و حەوسەڵەی نەما، هەم خۆی ڕیسوا کرد و هەم نەنگی بۆ لەیلای یاری هێنایە بار، نەیتوانی پیاڵەیەک خەم و پەژارە بخواتەوە، ئەوە بوو کە بەدەشت و چۆڵدا وێڵ بوو و خۆی لەبیرچووەوە. فەرهادیش بەهۆی وێنەکەی شاپوورەوە گراوی شیرین بوو، کاتێ باری دەردی نیشتە دڵ، تاوی نەهێنا و بەرەو پەڕاو ڕۆیشت و لە داخا قولنگی هەڵگرت و خەریکی کەندنی کێو و ماە بوو کەچی بەقوڵنگەکە گیانی خۆی لە دەست دا، هەم خۆی لەناوبرد و هەم شیرینی بەدناو کرد، ئەمانە کردەوەی ئەو گراوانە بوو، کە دەبێ هەر شاباشی دڵی من بکەن و، دڵم خراپتر لە دڵی ئەوان گیرۆدەی دەرد و پەژارەیە، هەم باری مەینەت و هەم تانەی بەدکار و هەم ستەمی بێ ئەندازە و هەم کارەساتی یار، هەمووی ڕووی تێ کردووە و هێشتا دڵم لە جێی خۆیە، (ڕەنجووری) لە داخا دڵی دەبێتە خوێن، پێی دەڵێن: ئافەرین فەرهاد و مەجنوون:

مەجنوون خۆ قەیس بی فەرزانەی دەوربی
هەر زەوسا زەڕێ ئالوودەی جەور بی
تاو دەرد نەبەرد، جە حەوسەڵەی تەنگ
هەم وێش ڕسوا کەرد، هەم لەیل دا وەنەنگ
نەتاوا تاوشت کۆی غەم کەرۆ نۆش
وێڵ بی وەچۆڵدا، وێش کەرد فەرامۆش
فەرهاد جە تەسویر شاپوور بی خەجڵ
گرفتار نەقش شیرین بی بەدڵ
وەختی بار دەرد نە دڵدا تاودا
تاقەتش ناوەرد شی وە پەڕاو دا
جە ئەندووی دەردان هەر قوڵنگ شانا
تا قوڵنگ وێش گیانش ستانا
هەم وێش کەرد هیلاک هەم شیرین بەدنام
کەردەشان ئێدەن مەشهوورەن نەعام

هەر مەبۆ شاباش دڵەی من کەردەن
بەتەرتەر جەوان گیرۆدەی دەردەن
هەم بار مەینەت، هەم تانەی بەدکار
هەم جەفای بێ شۆ، هەم ماجەرای یار
گشتش هانە دۆش ئەر سەد ئازارەن
هێمای نە جای وێش وە ئیختیارەن
(ڕەنجووری) جەی داخ دڵ کەروو وە هوون
ماچان ئافەرین فەرهاد و مەجنوون

ڕەنجووری گەلێ هۆنراوی ئاینیشی هۆنیونەتەوە، لە (مێعراج نامە)کەی دا بەسۆز و کوڵێکی گەرمەوە لە خوای مەزن دەپاڕێتەوە و داوای لێخۆشبوون بۆ گوناهەکانی دەکا و دەڵێ: خوایا بۆ خاتری ئەبووبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی و بەبارەگای پڕ تیشکی دوازدە ئیمام و بەچوار ڕێبازگەی ئیسلام و بەبارگەی بالوول و بەمووسای کازم و بەمەنسووری حەلاج و شێخ گەیلانی و بەشێخ سەنعان و بەسەی سادقی شارەزووری و بەپیر میکائیل و بەپیر پیرۆت و بەیومنی بارەگای شێخی عەبدالان و بەبارگەی هۆمەرمەندان و بەشێخ بایەزیدی بەستامی و بەشێخ عەلیی هەمەدانی و بەپیرانی پاک و خاوین و بەپیاوە پاکەکانی زەوی و ئاە و ناڵەی هەتیوان و بەگریانی نەخۆشان و بەیاهوو یاهووی دەروێشان و بەکزەی دەروونی گراوان و بەهەناسەی ساردی عەبدالان، نیازم ئەوەیە ئەی خوای گەورە و گران کە گوناهم ببەخشی، چونکە من نوقمی گوناهم و فەرمانی تۆم بەجێ نەهێناوە، ئومێدم وایە کە بمبەخشی:

باجەتی بووبەکر عومەر و عوسمان
بەزۆر سەمسام عەلی شای مەردان
بە ئال و ئەولاد ئەسحابان تەمام
بەبارگەی پڕ نوور هەر دوازدە ئیمام
بە سەر مەزهەبان دین موحەمەد
شافعی و نوعمان، مالک و ئەحمەد
بە ڕەوزەکەی وەیس شای هیمەت داران
بە بارگەی بالوول، دێوانەی شاران
بە مووسای کازم، چراخ ئیسلام
بە شای شەهیدان نە مەشهەد مەقام

به جەتی مەعرووف بەمەنسوور دار
بە ئەولیایان بورج بەغدا شار
با جەتی ئیخلاس شێخ گەیلانی
مەزهەر فەیز و لوتف ڕەبانی
با جەتی سەودای شێخ سەنعانی
بە عەشق عوشاق جە عەشقا فانی
بە سیرِ ئەو میر بانە ماواشەن
بەقازی بەنێ جە سەرکۆ جاشەن
بە سەید سادق جانە شارە زوور
بە پیر میکائیل نە عالەم مەشهوور
باجەتی ئەو پیر پیرۆتش نامەن
بە عومەر گەردوون مەنشوور نەعامەن
بە یومن بارگەی شێخ عەبدالآن
بە تەیار غەیب، وەشێخ پەهلەوان
بەشق بارگەی بەرز شای عومەر مەندان
بە دەروێش غولام سەردار ڕەندان
بە شێخ بایەزید بەستامی مەکان
وە شێخ بەدرەدین کاملولئیمان
بە شق خاڵخالان وە شێخ ئەرزانی
بە شێخ جوبرائیل جەرگەی شێخانی
بە سەیید عەلی ماوا هەمەدان
بە ذیکر و تەوحید مەولای قەصیران
بە پیران پاک مەعلووم و بەنهان
با جەتی خاسان زەمین و زەمان
بە ئاه و زاری یەتیم بێ فەرد
بە گریەی دەردین بیمار ڕەنگ زەرد
بە ئاو و حەسرەت غەریب شاران
بە یاهوو یا هووی تەریقەت داران

بە عـەسـا و کـەشکۆڵ لۆنگ دەروێشـان
بە جــەســتــەی زەلیل پۆل دڵرێشـــان
بە کـــزەی دەروون عـــاشـــقـــان پاک
بە هـەناســەی ســەرد عـەبدان غـەمناک
وەسی ڕۆژەی سـەوم، وە شـەشـەی شەواڵ
بە چار نوقتەی رەمل، بەشازدە ئەشکاڵ
بە دوو لەیل عـیـد، قـەدەر و عـاشـوور
بە لەببـەیک لەبەیک حـاجـیـان دوور
بە جـومـعـە و جـەمـات پێنج فـەرز دایم
بەشـــو بێـــداران نەرای دین قـــایم
باجـەتی ئەو خـاس دوعـا موسـتـەجـان
جـە قـاپی مـوراد مـەقـبـوولولرجـان
ئێـــدمـــەن نیـــاز پادشـــای غــەفــوور
ببــەخـشی بەلوتف ڕەنەووری ڕەنجـوور
ڕەنجـووری غـەرقـەن نە بەحـر عـسـیـان
داگەی ئەمر تۆش خاس کەردەن نسـیـان
جـەخـاسی مـوفلس جـە عـسـیـان داران
بیـــەن وە ســـەرزان ڕۆی ڕۆزگـــاران
ئەوەند بەدفـعلیش جـەحـەد ویەردەن
یا هائیلتـجـاش وە خـاسـان بەردەن
یا شـا ئی خـاسـان نامـشـان بەردم
وە قـاپی نیـاز عـەرزشـان کـەردم
تۆ خـۆ جـای ئومـێـد وایە دارانی
منەت دە هەندەی ڕجـــاکـــارانی
ئەوان ڕجـاچی ئەمن خـــەتاکـــار
جـــەلای کـەریمێ چون تۆ کـەرەمـدار
ئومـێـدم ئێـدەن بەقـاپی مـوراد
وە ڕجـای خـاســان بکەریم ئازاد

کـــەم ویریم کـــەردەن وێنەی کـــەم ویران
بەڵێ خـۆ خـاســان ڕجـاشـان گـیـران

ئومـــێـــدم ئێـــدەن پێم دەی ئازادی
جـە دنیـا مـوراد جـە مـەحـشـەر شـادی

یا شـــا (ڕەنجـــووری) دڵ هـەراســانەن
ئەرجـووش وە ڕجـای ڕجـا خـاسـانەن

ڕەنجـووری لە پارچە هـەڵبـەسـتـێکیـدا ناوی گـەلێ گـوڵ و مـیـوەی هێناوە و لە پارچە هەڵبـەسـتـەکـەیدا پـەنا دەباتە بـەر سـوەیل کـە تازە هەڵدێ و سـەر دەردێنێ و دەڵێ: ئەوا سـوەیلی نوێ هاتەوە و لە کەل سـەری دەرهێنا و دەسـتی کرد بەڕەنگ ڕێژیی گـوڵ و بەری باخـان و هەرکامی بەڕەنگێک نواند و ئەوسـا ناوی دەیان ڕەنگمـان بۆ دێنێ و باسی لێوە دەکـا کە هەندێ لەو ڕەنگانە بریتین لە: ئاوی، ئەتلەسی، باواقی، بەنەوشی، بەڵخی، تاری، ترنجی، تەرزی، جـامی، جنگزی، چیچی، چەمـەنی، جـەوزی، خـاری، خـارایی، خـۆخی، دارایی، داری، دەبـەنگی، دەنگی، ڕەژاوی، ڕەژی، زەردی، زەرِبـەفـــتـی، زەراوی، زوڵفـی، زەرِسینی، سـاری، سلقی، سمـاقی، سڵخی، سـێوەنگی، سـەوزی، سـەراوی، سۆسـەنی، سلکی، شاری، شەکەری، فندقی، فیلی، فلفلی، قاشی، قوماشی، کاشی، کایی، کشمیری، کـالایی، لاولاوی، لاڵی، لەیلەنگی، ماوی، مێـخـەکی، مـەخـمـەڵی، نەباتی، نەوتی، نـەعنایی، وارانی، هەرێزی، هەرامی، یاقووتی، یەشمی:

چراخ نەو ســـوەیل، چراخ نەو ســوەیل
ئارۆ سـەرکـێـشـا جـە کـەل نەو سـوەیل

ڕەنگ ڕژی باخـــان هـەم ئاوەرد وەمـــەیل
پەرێ گـــوشـــادی خـــاتران کـــەیل

تەڵمـیـت کـەم خـاو دیای یەمـەن شـار
جـەهـەر مـەتایی چەند هەزار کـەرد بار

هـەوڵ ســـــــەر سـنـدووق تـۆپ تـەلاتـار
بەخـــشـــا وە باخـــان نـەمـــامـــان دار

مـــەتای قـیـمـەتی قـومـاش سـەرشـار
ڕەنگاڕەنگ کـەرد هـەر ڕەنگ وەچەند تار

ئاوی و هـەناری و ئەبیـــــەضی ئـەبری
بەڵخی و بلووری، بادامی و بەســــری

تاری، تەتاری، تورنجی، تەرزی
جەوزی، جەوزایی، جامی و جنگزی
حەوزی، حەیاتی، حەببی، حوبابی
حووری، حەمرایی، حەڵەب حەسابی
خاری، خوارەزمی، خۆخی، خارایی
دەنگی، دەبەنگی، داری، دارایی
زەردی، ڕەنوەیی، زەنگی، زەربەفتی
زوڵفی، زەراوی، زەڕینی، زەفتی
ڕژی، ڕژاوی، ژارا ڕەنگ ڕەنگی
سلقی، سماقی، سڵخی، سێوەنگی
سەوزی، سەراوی، سۆسەنی، ساری
سلکی، سنەوبەر، سپی سفاری
شەهدی شیرینی، شەکەری، شاری
شێروان شماقی، شیراز شکاری
سافی سندووقی، سەبری سابوونی
سوبحی سوراحی، سەدەف ستوونی
عەتری، عەنبەری، عەبیری، عاری
غەیبی، غەبغەبی، غەوری، غوباری
فیلی، فندقی، فلفلی، ماشی
قەبزی، قلیجی، قاشی، قوماشی
کاشی، کشمیری، کەبکی، ڕەنگ کایی
کەهرەبی کارێز، کەتان کالآیی
کەبکی، کەبابی، کووفی، کافووری
کافی، کەتوونی، کلآف دەستووری
لەعلی، لەیلەنگی، لەوزی، لاولاوی
مۆری، مێخەکی، مەخمەڵی، ماوی
میسکی، مەتایی، مەعدەن مەعاشی
مەرجانی، قرمز، مرواری، ماشی

نــاری، نــەبــاتــی، نــووری، نــەورۆزی
نەفــتی، نیــقــابی، نەعنای فــیــرۆزی
وەڵــگــی، وارانـــی، وەبــری وەرامـــی
هـەرزی، هـەراتـی، هـەشی، هـەرکــــامی
لالــی، لالـــەیـــی، لانـــی، لاهـــووری
لاتی، لاجـــیـــــوەرد، لاشـی، لاهـووری
یەشــمی، یاقــووتی، یەنگی، یەمــەنی
چیـــچی، چووزەیی، چارە چەمــــەنی
گـوڵی، گـوڵناری، گـەوری، گـومــڕایی
بەنەفــشی، ئەتڵــەس، تەرز خــورمــایی
هەنی مــاباقی ڕەنگان جــەســەدڕەنگ
نەوسوەیل پەی ڕەنگ باخان کـەرد ئاهەنگ
ئی ڕەنگە بەخــــشــا تـەمـــام وەداران
هەنی مــاباقی کــیـــاست وە شــاران
وڵات بــەو ڵات بــەنــدەر وە بــەنــدەر
ئیــقلیم بەئیــقلیم تەمــام سـەراســەر
تا حـوکمش یاوا خەڵات بەخشان کەرد
شـاخـان و باخـان کەش و سـارا و هەرد
سـوەیل هەرزی وەخت ڕەنگ ڕژی باخـان
ژی خـەڵات بەخـشــان داخـان شــاخـان
ناگــا وەیشـــوومــەی شـێت هاڵ نەزان
سـەر کـێشـا نەکەل چون حـەرامـیـان
نەو سـوەیل ڕووکەرد جەڕای یەمەن شـار
بارگە و بارخـانەش گشت مەندنە هەوار
هەوای تۆف توند وەیشـوومـەی شـەڕ دۆز
ڕەنگ ڕژی سـوەیل یەکسـەر کـەرد ئاڵۆز
زڵەی زیروبەم خـــێـــزا نە کـــاوان
شـیـوەن ئاخـێز کـەرد نەپای خـیـاوان

کـالاو والاشـان تەمـام کـەرد عـوریان
وەیشـووم نەمـامان گشت وست وەگریان
تۆف بـاد سـەرد بـەوتـەورە تـاودا
ڕەنگ ڕژی سـوەیل گـشت دا وەئاودا
هەر کـەس بینابیش حـەق نەکـەردەن کۆر
هەوای نەفس شووم چێش نەسـەندەن زۆر
مـەزانۆ ئی عـەیش دنیـای دەنی مـەیل
گـشـتش بەتاڵەن چون ڕشـتـە سـوەیل
ئەر سـەد عەیش و نۆش دنیاییت جەمەن
خـاترت نە کـونج سـینەت بێ خـەمـەن
وەختی وەیشوومـەی مەرگت نیشت نەباڵ
وەشی رووی دنیـات یەکسـەر مـەبۆتاڵ
واتەی (ڕەنجـووری) ڕەنجـوور ڕەنجـەن
چون ڕشتـەی سوەیل ڕەنجش بێ گەنجەن

ڕەنجووری لەم پارچە هەڵبەستەدا پەنای بردووەتە بەر نەو سوەیل و گوڵ و دار و درەختی کەژ و کێو تا ڕەنگ و شێوەی گوڵەکان دیاری کا، لە دواییشدا دەگەڕێتەوە بۆ لای خواناسی و بێ بایەخیی جیهان و دەڵێ: هەر کەسێک کە بینابیی کوێر نەبووە و هەوا و هەوەس زۆری لێ نەسەندووە، دەزانێ کە ژیانی ئەم جیهانە بەتاڵە و سەرەنجام کۆتاییی پێ دێ و کاتێ مەرگ بێتە مێوانی، خۆشی و شادی جیهانی لا بەتاڵ دەبێ.

ڕەنجووری لە پارچە هەڵبەستێکیدا دیاردیی کردووەتە کۆمەڵێک لە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی و ویستوویەتی ئەوە پیشان بدا و بڵێ کە گەلی کورد هۆنەر و زانا و پیتۆڵی زۆرن، بەڵام لەبەر ئەوەی بایەخیان پێ نەدراوە، بەرهەمەکانیان هەروا بێ ناز ماونەتەوە، ئەمەش ناوی هەندێ لەو هۆنەرانەی کە ڕەنجووری لەناو هۆنراوەکانیدا هێناونی: مەلا نەجەف، مەلا سالحی مورادی، عومەر ئۆمەرمل، حاجی تیلەکۆ، فەقێ عەلی لەک، مەلا تەمەرخان، شێخ عەلی حەریری، مەلا یەعقووب جان، شێخ وەیس گەلالی، عەزیزوڵلا لوڕ، شێخ محەمەد جامی، مەلای بایندڕ، ئەحمەد دۆڵەیی، باکی، سیاپۆش، جانگیر، ئاخە پاوەیی، کابە، شافی، زەبوونی، فەقێ ئەحمەد ناکام:

شـەعـرای کـوردسـتـان گـۆیەندان خـاس
هـەرچی مـەشـهـوورەن پەرێت کـەروو باس

مـــەلا نەجـــەف نـام، خـــانای قـــوبـادی
یەک مـــەلا ســـالح جـــەرگـــەی مـــورادی
عـەزیز دەردین، مـحـەمـەد عـیـسـا بەگ
حـــاجی تیلەکـــۆ، فـــەقێ، عـــەلی لەک
یوسف یاسکە، مـــــەلا تـەمــــەر خــــان
شێخ عـەلی حـەریر، مـەلا یەعقـووب جـان
شـــێخ وەیس گـــەلاڵی، عـــەزیزوڵڵا لوڕ
شـــێخ مـحـەمـەد جـامی، مـــەلا بایندوڕ
ئەحـــمـــەد دۆڵەیی، عـــەباس ســانی
بـاکی و ســـیـــاپۆش، دەدە ســـێـــوانی
حـسـێن خـان لوڕ، شـاعـیـر جـوبرائیل
جـانگیر و مـەنسوور، هەم میر ئیسماعیل
ئەحـمـەد بەگ چەنی حـەمـە ئاغـای زەند
ئاخـــەپاوەیی، نـەزەر کــــاکـــــەوەند
عـەلی خـــواکـــەرەم، حـــەمـــەئاغـا نـام
باکی بێـمـــۆشی، کـابەی فـــام تەمـــام
وەلی دێوانە، خـــــواجــــەی ئەردەلان
شـــێخ شـــەهابەدین، شـــاقـــەلا ئەیوان
مـــــەلا نـوور عـــــەلی، یـوسف دەردین
شـــافی و وەلیـــخـــان، کـــارێزی حـــەزین
مـــــەولانا ئەلیــــاس، زەبوونی زینـوور
یەک فـەقێ ئەحـمـەد وە ناکـام مـەشـهـوور
هەنی مـا باقـیی شـەعرای کـوردسـتـان
دڵداران خـــاس پۆل ســـەرمـــەســـتـــان
یـانـە هـەر یـەکێ جـــــــە یـەک دیـارێ
عـــەللامـــەی دەوربین جـــە ڕۆزگـــاری
حـــەکـــاک و غـــەواس کـــان گـــەوهەربین
ساحێب فـەرد و بەیت، سـەودا نە سـەربین

ئی دنیـای بێ شـەرت چون دارۆشـەترەنج
یەک یەک نمانا پێـــشـــان یانەی ڕەنج
هـەریـەک وەڕەنـگێ وەنـدشـــــــان ج پـا
خـــەڵتـانشـــان کـــەرد نەخـــاک ســیـــا
ئیـسـا نەمـەندەن غـەیر جـە نامـشـان
غـەیر جـە واتەی فـەرد نە کـەلامـشـان
هـەر ئێــد مـــەزانـی چەرخ پڕ خـــەتەر
مــــــوەزۆت نـەدام جــــەوان بـەتـەرتـەر
وەرجـە ڕۆی مـەرگت فـەردێ کـەر ئیـجـاد
یاران دمــــــای مـــــەرگ باوەران وەیاد
هامـــســـەران هـەرڕۆ جـە ڕووی زەرووری
بـواچـان: ئـاخ ئـاخ پـەرێ (ڕەنجــــووری)

سەرچاوەکان
١- دیوانی ڕەنجووری - کۆکردنەوەی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی - بەغدا، ١٩٨٣.
٢- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٣٠٩، ساڵی١٩٥٥.

عەلی بەردەشانی

١١٨٥-١٢٢٨

ئەم هۆنەرەمـان ناوی عـەلـی و کـوڕی عـەبدوڵلایە بەعـەلی بەردەشـانی ناسـراوە، بەپێی کەشکۆڵێکی کۆن کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١١٨٥ی کۆچی لە دێی بەردەشان لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە سەردەمی منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێن گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری سلێمانیدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ئەوسا لە دەربای بابانەکاندا دامەزراوە و بووەتە هۆنەری تایبەتی وەسمان پاشای بابان (١٢٠٣ - ١٢٠٢ی کـۆچی) و ئاوڕەحمان پاشای بابان (١٢٠٤ -١٢٢٨ی کۆچی) و ئیتر ژیانی لەوپەڕی خۆشییدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٢٨ لە تەمەنی چل و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیواندا نێژراوە.

مامۆستا محەمەد تۆفیق وردی سەبارەت بەعەلی بەردەشانی دەڵێ: عەلی بەردەشانی خەڵکی دێی بەردەشانە کە لە نزیک پشدەردایە، عەلی هەر لە منداڵییەوە بەسروشت دەستی

کردووە بەهەڵبەست دانان بەڵام هەڵبەستەکانی عەلی بەکوردی پێی دەڵێن بەیت، قسەوباسێکی زۆر لە بابەت عەلییەوە لە لایەن پیرەمێردەکانەوە دەگێڕنەوە و هەندێ دەڵێن تەنانەت زمانی جنۆکەشی زانیوە، عەلی سەدان جۆر هەڵبەستی هەیە و بەسەر هەموو شتێکدا هەڵبەستی هەڵداوە، وەکو: کیسەڵ، تفەنگ، جنۆکە، پیرەژن، شەڕ، هەڵبەستی دڵداری و فەلسەفی و پەند و بێژە، ستایش، داشۆرین و، کەس نەیوێراوە کە سەبارەت بەئەو قسە بکات یان سڵاوی لەبیر بەرێتەوە. عەلی لە سەردەمی دوو پاشای باباندا ژیاوە یەکێکیان وەسمان پاشا و ئەویتریان ئاورەحمان پاشایە و، لەبەرئەوەی لە سەردەمی ئاورەحمان پاشادا ژیاوە دەبێ لە ساڵی ١٢٠٨ی کۆچی زیندووبێ، بەڵام ئێمە نازانین کەی مردووە و چەند ساڵ ژیاوە.

هەندێک لایان وایە کە عەلی بەردەشانی نەخوێندەوار بووە، کەچی وا نییە هەروەها وتمان عەلی ماوەیەک فەقێ بووە و لە شاری سلێمانییش خەریکی خوێندن بووە و ئەمەش لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ و هەروەها لە کەشکۆڵێکدا کە لەم دوایە کەوتە دەستمان، کورتەیەک لە ژیانی عەلی و پارچە هەڵبەستێکی تێدا نووسرابوو کە لەم باسەدا کەڵکمان لێ وەرگرت.

عەلی بەردەشانی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر هیجا هۆنراونەتەوە و جگە کۆمەڵە هۆنراوەکانی کە سەبارەت بەباسی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئاینی و فەلسەفییە، دوو بەیتیشی بەهۆنراوی هیجایی هۆنیوەتەوە کە بریتین لە بەیتی ئاورەحمان پاشای بەبە و بەیتی سان ئەحمەدی بێنار. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە سەرکێشی دە هیجایی کە دەڵێ:

بەه بەه لەو بەژن و ئەندام و باڵا
کولمی شەو چرات لە دڵما هاڵا

بەژنت بەوێنەی شلکە بێزایە
کاری خودایە و ژینم سزایە

نازانم ئەتۆ چیت لە دەروونە
کەوا هەمیشە شادیت نگوونە

بەقوربانت بم گوڵاڵەی سەردەشت
نەوەی کەیان و بارام و زەردەشت

دیارە ماندوو بووی نوانت گرتووە
زوڵفت لە هەنیەت پەخش و ماندووە

وەکوو گوڵاڵە خاڵ خاڵ سوور بووە
بەژنت هەروەکو داری سنجووە
زولفان و هەنیەت خۆ تێک چرژاوە
گیانە دەروونم بۆ تۆ برژاوە
بۆ وا تەمەنت داوەتە بادا
خۆ ئەم جوانییە خوا بەکەس نادا
وەرە گیانەکەم خۆ بەردەشانی
دوور کەوتەی تۆیە لە گشت خوێشانی

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری عەلی بەردەشانی لە سەردێری ناز و خدر کە بەکێشی حەوت هیجایی هۆنیویەتەوە، وەکو دەڵێ:

شەڕێ بەران و مێیان
ئاغام هاتنە سەر پێیان
خەنجەر نابڕن زرێیان
پیاو زگی سووتا پێیان
شەڕی بەرانە شەکان
ئاغام هاتنە سەر چۆکان
خەنجەر نابڕن پەستەکان
ناڵەی شیرین بەلەکان
شەڕی کانیە بەرماڵان
بلند بوون ڕمب، چەتاڵان
ئاغا و نۆکەر تێک هاڵان
دەرکەوتن وردە خاڵان
شەڕی قۆپیە بەرازان
شیوا نازی نیم نازان
شەڕ کەوتە کانیە عەبداڵ
هاتنە خوار دەسرە دەسماڵ
ڕووبەند لاچوون لەسەر خاڵ
بازنە دەشکێن و خرخاڵ

بوو بەقیزە و گاڵە گاڵ
دەچۆمێن قەدی شمشاڵ
شەڕی مێرگە گردەڵێ
چەخماخ دێنێ دووکەڵێ
خدر بەمامی دەڵێ:
ڕووی ڕەش بێ هەچ کەس هەڵێ
شەڕی ئەو دیوە و دیوە
خاڵ و پەرچەم غەملیوە
دێ دەنگی تەنکە زیوە
شەڕی وام قەت نەدیوە
شەڕی کانیە بەرماڵان
بۆ کەلاک هاتن داڵان
دەرکەوتن وردە خاڵان
کوژران دایکی منداڵان
گشت لە خۆیان دا حونەر
کێشایان ڕمب و خەنجەر
لە عەرزێ دەڕژێ جەوهەر
هەر وەکو ئاوی کەوسەر
خەڵکی دەبێ دێوانە
پسان بازنە و لەرزانە
دەنگی گۆ و کرمەکانە
گوارە لە گوێ ڕنانە
لە شەڕی شەهێن و باز
شێواوە ناز و نیم ناز
بڕۆیان بۆ تیرەنداز
گەردنیان شۆڕ کرد وەک باز
بەبێ عوزر و بەهانە
لە جارچی جار کێشانە

دی وەختی مۆڵەت دانە
سنگ قاقەزی مەرجانە
خوێن لێی بووەتە نیشانە
پیاو چۆن نەبێ دێوانە
چومکی گەلێک زەمانە
نەبووە شەڕی کیژانە
کارکرا بێ ئەندازە
شەڕی دەڕو بەرازە
شەڕ کەوتە دۆڵی بەرتی
شەرت کەکەوتە کەم شەرتی
وەها دەڕژانە عەرزی
گوارە و قۆیتاس و دەرزی
چۆن لە کیژان قەوماوە
زوڵفیان ئاورێشم خاوە
تاو لە کوڵمان نەدراوە
ئەو شەڕ و بەند و باوە
میراتیان بەجێ ماوە
جا ئەو شەڕە کوژراوە
ناز برینکی لە سنگ بوو
ئەو بەو برینەی نەچوو

سەرچاوەکان

١- فولکلۆری کوردی، دانراوی محەمەد تۆفیق وردی - بەغدا، ١٩٦١.

٢- کورد و کوردستان، دانراوی ئەمین زەکی بەگ - بەغدا، ١٩٣١.

٣- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٥١ی کۆچیدا نووسراوە.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەعەلی بەردەشانی.

میرزا شەفیعی جامەڕێزی

١١٩٠-١٢٥٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی شەفیع و کوڕی عەباسی دەلوویییە و بەپێی گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) لە ساڵی ١١٩٠ی کۆچی لە دێی جامەڕێزدا لە دایک بووە. جامەڕێز لە چەند کیلۆمەتریی شاری کەرکووک دایە، هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەکیش لە سلێمانی بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەکشتوکاڵ و کاری میرزایەتی بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٢ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە گۆشەی باخی هۆنەراندا ساڵی ١٢٠٥ی کۆچی بۆ لە دایک بوونی و ساڵی ١٢٥٥ی بۆ مردنی میرزا شەفیعی جامەڕێزی داناوە و مامۆستا ساحێبیش لە پەڕاوی (پیر شالیاری زەردەشتی)دا هەر ئەو مێژووەی بۆ داناوە بەبێ ئەوەی بەسەرچاوەیەک دیاردی بکا.

میرزا شەفیع لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر دڵڕفێن و شیرین و ڕەوانن، گەرچی هۆنراوەکانی کۆنەکراوەتەوە، بەڵام ئەوەندەی کە بەدەستەوە ماوە، هونەری ئەومان لە هۆنەرەیەتیدا بۆ دەردەخەن. ئەمەش چەند هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

زڵێخام چون حوور، زڵێخام چون حوور
سەرتاپای باڵاش خاس ڕەشتەن چون حوور
لە فەرق تا ڕجلەین نەدارۆ قوسوور
تەبارەکەڵڵا نوورون عەلا نوور
عەکس پێشانیش بەرق وەهارەن
ئەگریجان عەقرەب گێسووش زونارەن
ئەبروان چون سەیف دووباڵ کەمانەن
لاتەشبیهـ چون قەوس پای ئاسمانەن
برژانگان خەدەنگ شەڕچۆ، شەڕفرۆش
عەین عەین جەیران خەواڵوو و خاو خۆش
گۆنای شەکەرسێو، نادری خوونسار

قــــرمـــز هـەم ســـفـــيـــد يانێ چون گـــوڵنار

نـەقش كـــەش ســـونـع ئوســـتـــاد قـــودرەت

نـەفـــەس بۆی ئەنفـــاس مـــەسـيـــحـــا سـفـــەت

دەم دورج ســــــەدەف دەريای عـــــوممانـی

دنـدان چون ســــــەدەف ئاو نـەيســــــانـی

زەنـەخ زەردە وەرەق خـــاڵ فـــيـــرۆزەی ســـاف

چون پرشــــەی پەروين مــــەنمانا شـــەفـــاف

گـــــەردەن چون بلوور ســـفـــيـــد ســـــادە

ســـافـــيش وەمـــينا ســـەد خـــەفـــەت دادە

ســـينەش ســيم ســـاف، ســـافـتـــەرەن نە عـــاج

خـــــەزێنـەی خـــــەيال دڵ كـــــەردەن تاراج

جـــفـــتێ شـــەمـــامـــەی بن بـەســـتی نـەورەس

هـێـــمـــای خـــەريدش نـەكـــەردەن پەی كـــەس

كـــەف حـــــەنا بەندە، پەنجـــــاە قــــەڵەمكار

ســــــەرپەنجــــــە نـەتـەرز ياقـــــووت ئاودار

كــــەمـــــەر بەندبارێک، شكەم ســـاف و نـەرم

بەســـتـــەن وەدەســمـــاڵ پەی حـــوزوور شـــەرم

ناف نـاف ئاهوو، مـــــوشك جـــێش رێزۆ

جــــە يانەی دەروون غــــەوغـــا مـــەخـــێــزۆ

ڕوكبە و ڕجل و ساق، سەرپەنجەی خوەش خەت

مـــــەنيـــا وە زەمين پاوەســـــەد مــــەينەت

دار و ئەسكەندەر پـەرێش دەعـــــواشـــــان

خـــــودا مــــــەزانۆ وە كێ ڕەواشــــــان

ئەســـپـــــەردەی بارگــــەی وەيس ســـالار بۆ

مـــەحـــفـــووز جـــە عـــەزاب ديدەی بەدكـــار بۆ

يە «شــــەفـــيع» واتـەن قـــەبرش پرنـوور بۆ

گـــۆڕش جـــە ئاهێـــر جــــەهـەننەم دوور بۆ

واتە: سەرتاپای قەد و باڵای زلێخای خۆشەويستم وەكو پەرييە و لە سەرتا وە پێی هيچ

کەم و کوڕییەکی نییە و خوا سروشتی کردووە، تەوێڵی وەکو برووسکە دەتروسکێتەوە و ئەگەریجەکانی داوەتە سەر شانیدا و برۆکانی وەکو شمشێر وایە و برژانگەکانی وێنەی تیر و شەڕبە بنیادەم دەفرۆشن، چاوەکانی وەکو چاوی ئاسکە و خەواڵووە و گۆنای وەکو سێوی لاسوورە و هەناسەی وەکو هەناسەی عیسایە و دیانەکانی وەکو مرواریییە و گەردنی وەک بلوورە و سینگی سافە و خەزێنەی خەیاڵی داڵی بەتاڵان بردووە و جووتێ شەمامەش بەسەر سینگییەوەیە، کەمەری باریکە و ناوکی وەکو ناوکی ئاسکە و موشکی لێ دەڕژێ بەجۆرێ کە دارا و ئەسکەندەر لەسەری شەڕیانە و خوا خۆی دەزانێ کە بەکێ ڕەوایە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا لەگەڵ کۆتەرە دارێکدا قسە دەکا و هەواڵی لێ دەپرسێ و دارەکەش وەڵامی دەداتەوە و دەڵێ: لەبەرچی منت خستە بەر پرسیار، خۆ من دەروونم بریندارە و ئەوساکە نەمام بووم خزمەتم بەخواجە و خوڵامەکان دەکرد و شاکان و سەرۆکەکان دەهاتنە سێبەرم و دادەنیشتن، ئێستاکە پیر بوومە و چرۆم هەمووی داوەریوە و لاوەکانم لێ بێزراوە و پیری هاتووەتە پیریمەوە، وەکو دەڵێ:

هامسەران جارێ، هامسەران جارێ
ڕام کەفت وەگوزەر درەختێک جارێ

درەخت چی درەخت قامەت چنارێ
بەرز بەهرەمەند ساوای وەن دارێ

سەر جە کەشکەڵان هەفتەمین ویەرد
ڕیشەی پا نەتەخت زەمین مەحکەم کەرد

واتم پیرەدار مەنەی هەزار ساڵ
شەرحێک جەی دەوران باوەر وەخەیاڵ

خەیلێ زەمانەت جە ویر ئاوەردەن
شادیت وەزەمان کام شاهان کەردەن؟

دیم دەنگێک ئاما جەی نیگارەوە
جەی مینای شکست هەزار پارەوە

کە هیچ ڕاویارێ لەی ڕاو و هەردە
سوئال ئی جەواب جەمن نەکەردە

پەی چێش مەپەرسای دەور ئەیامم
هەم لە نوێ بەدتەر کولناتۆ زامم

ئەوسا نەمام بیم، توول یەک سالان
خزمەتم مەکەرد خواجە و غولامان
چونکە خوداوەند واستەش بی جاران
دەسەی کناچان رویلەی ڕەندان
شاهان، سەرداران، میر و بەگلەران
مەهاتنە سەهنم وەدەوران دەوران
ئیسا من پیربیم چرۆم گشت ڕێزیا
جوانان جەسای سەحنم بێزیا
پیری کە ئامان وە پیریمەوە
هیچ نییەن وە تەنگ دڵگیریمەوە
جوانیم لوا پیریم وەجامەند
پیری ریشەی من جەبنیاد هۆرکەند
تاف جوانییەکەم بەی وە دواوە
گلەی پیرییەکەم مەکەم وە لاوە
ئەو ساڵە من تاف جوانیم نۆ بی
وەسمانە قۆچاغ پاشای کۆ بی
ترسم هەن نەفام وەنەم بۆ ئاهێر
سفتەم با بەرۆ باهێر وە باهێر
هەر بایەک بەێو لایەکم بەرۆ
هەر کرمێک بەیۆ وەڵگیکم وەرۆ

میرزا شەفیع لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە وەسمان قۆچاغ پاشا کە عوسمان پاشای کۆیەیە و قۆچ پاشاشیان پێی وتووە ولە دەوری نادرشا (١١٤٨– ١١٦٠ی کۆچی) تا دەوری کەریم خانی زەند (١١٧٢– ١١٩٣ی کۆچی)دا لە کۆیە و هەولێر فەرمانڕەوایەتیی کردووە.

سەرچاوەکان
١– گۆڤاری دەنگی گێتی تازە، ژمارە ١٣، ساڵی ١٩٤٦.
٢– مێژووی ئەدەبی کوردی – عەلائەدین سەجادی – بەغدا، ١٩٥٢.

مەولانا خالدی شارەزووری

١١٩٣-١٢٤٢

مەولانا خالد کوڕی ئەحمەدی میکایلی جافە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستدایە، لە ساڵی ١١٩٣ی کۆچی لە دەڤەری قەرەداخ کە لە چەند کیلۆمەتریی شاری سلێمانیدایە، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، سەرەتای خوێندنی لەلای سەی عەبدولکەریمی بەرزنجی و سەی عەبدورەحیم دەست پێ کردووە، کە چووەتە فەقێیەتی بەسوختەیەتی لە قوتابخانەی قەرەداغ بووە، لەوێوە بەزۆربەی هەرێمەکان و شارەکان و دێیەکانی کوردستاندا وەکو: بیارە و هەڵەبجە و کۆیە و هەندێ شوێنی تر گەڕاوە و لەم گەڕانەدا لەلای گەلێ زانایانی کوردستان وەکو شێخ عەبدوڵلای خەرپانی و مەلا ئیبراهیمی بیارەیی و مەلا ساڵحی تەڕماری و مەلا مەحمودی غەزایی و مەلا عەبدورەحیمی زیاری، ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامیی خوێندووە و پاشان چووە بۆ سنە و لە لای شێخ محەمەد قەسیمی سنەیی ماوەیەک ماوەتەوە تا ودمی مەلایەتیی لێ وەردەگرێ و پاشان گەڕاوەتەوە سلێمانی و خەریکی وانەوتنەوە دەبێ و ئەوسا هەوای حەج دەکەوێتە سەری و لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی لە ڕێی مووسڵ و دیاربەکر و حەلەب و شام و فەلەستینەوە دەڕواتە حەج و لە پاش گەڕانەوەی بۆ سلێمانی، پیاوێک بەناوی میرزا ڕەحیم بەگ هاتە لای و داوای لێ کرد کە بڕواتە جیهان ئاوای هیندستان و سەرێک بدا لە شا عەبدوڵلای دهلەوی، مەولانا خالد بەهیوا و ئارەزوویەکی زۆرەوە لە ڕێی تاران و خوراسان و بەستام و نیشابوور و کابڵ و غەزنەین و قەندەهارەوە ڕووی کردە دهلی و ئەوسا چووە خزمەتی شا عەبدوڵلای دهلەوی و ئیتر سۆزی ڕایەڵی خواناسیی شا عەبدوڵلا ڕای دەکێشێ بۆ لای خۆی و لەوێدا دەبێ بەداوی ڕێ و ڕچەی ئەوەوە و نۆ مانگ لەلای دەمێنێتەوە و پلەوپایە (قطب) قوتبی پێ دەدرێ و ئەوسا دەگەڕێتەوە سلێمانی و خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەکەی دەبێ بەڵام لەبەرئەوەی هەندێک لێی کەوتنە ڕقەوە، ئەوەبوو کە لە ساڵی ١٢٢٨ی کۆچی ڕووی کردە بەغدا و لەوێدا خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بوو و، لە هەموو لایێکەوە ڕوویان دەکردە لای و بەم چەشنە ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی لە زۆربەی شارەکانی کوردستاندا بڵاو بووەوە، پاشان هەندێک لە زانایان و پیاوە گەورەکانی شام داوایان لێ کرد کە سەرێک لە شام بدا و ئەوەبوو کە مەولانا خالد لە ساڵی ١٢٣٨ی کۆچی ڕۆیشتە شام و لەوێدا مایەوە و لە پاش ماوەیەک چووە قودس و ئەوسا بۆ جاری دووەم ڕۆیشتە حەج و لە پاشا گەڕایەوە شام و لە ساڵی ١٢٤٢ لە تەمەنی ٥٣ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گەڕەکی (صالحیە)دا نێژراوە و، گڵکۆکەی جێی ڕاز و نیازی دڵسووتاوانە.

ئەم زانا هەرە گەورە کە ناوبانگی لە سەردەمی خۆیدا دەنگی داوەتەوە، نزیکەی بیست پەرتووک و نامیلکە لەسەر مێژووی ژیان و فەرمایشتەکانی بەزمانی عەرەبی نووسراوە. مەولانا خالد لەگەڵ ئەوەی نزیکەی هەژدە پەڕاوی سەبارەت بەفقهی ئیسلامی و ڕێ و ڕچەی ئیسلام بەزمانی عەرەبی و فارسی نووسیوە، گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی و کوردی هۆنیوەتەوە کە هەندێ لەو هۆنراوانەی بەناوی دیوانی مەولانا خالد لە چاپ دراوە.

مەولانا خالد لە ڕاستەقینەدا یەکێکە لەو ئەستێرە هەرە گەشانە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە و بەبێ شک مەولانا خالد بەرزترین هۆنەری سەدەی سێزدەمی کوردە، بەڵام لەبەر ئەوەی هۆنراوە کوردییەکانی بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە ئەوەیە کەمتر لە وێژەی کوردیدا ناسراوە و کەمتر باسی لێ کراوە.

هەڵبەستە کوردییەکانی مەولانا خالد لە هەموو بارێکەوە ڕەوان و پوختە و پاراون و، بەجارێ دڵ و دەروون دێننە جۆش و خرۆش و، گەلێ لە گۆرانیبێژان و مەقامبێژان لە کوردستاندا هۆنراوەکانی ئەو بەدەنگێکی خۆش دەیخوێننەوە و سۆز و ئاگری دەروونیان پێ دادەمرکێنن.

هۆنراوەکانی مەولانا خالد دەکرێن بەدوو بەشەوە: دڵداری و ئاینی. وادیارە مەولانا وەکو هۆنەرەکانی تری کورد سەرەتا خەریکی هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری بووە و پاشان وازی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری هێناوە و هۆنراوی ئاینیی هۆنیوەتەوە، بەڵام لە هۆنراوی فارسیدا لە هەموو مەبەستێک دواوە: دڵداری، ئاینی، پیتۆڵی، سۆفیەتی، مەولانا خالد لە یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانیدا ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

میرزام وەفاتەن، میرزام وەفاتەن
قەدەم ڕەنجەکەر وادەی وەفاتەن
شەهەنشای شادیم خۆمات نەچاتەن
بت پەرست ئاسا ئەروام جە لاتەن
جە حوجرەی سەرا و کەسێ بی ڕاهی
بەندمەدەروە ماه جە بورج ماهی
وادەی ئاماتەن ئامان سەد ئامان
ڕێزەی ڕازانت شەفان پەی زامان
سا باوەر تەشریف هەی بەرگوزیدەم
جە ڕووی مەردومی جا کەرنەدیدەم

وەر نە ها تەمـــــام نایرەی دووری
وەکـۆی نوورە کـەرد سـەرتاپای نووری

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم ئەمەک بنوێنە و سەرێکم لێ بدە، چونکە پاتشای شادی و خۆشیم لە چاڵتا ماتە و، وەکو بت پەرست گیانم لە لای تۆیە، لە سەراوەوە کەسێک کەوتە ڕێ کە وەکو مانگ دەدرەوشایەوە، ئامان سەد ئامان کات و وادەی هاتنتە و قسە و دوانت دەبێتە چارەسەرکردنی برینەکانم، دەسا ئەی شۆخوشەنگە هەڵبژێرراوە کەم، زوو وەرە و لەناو کەنیشکەی چاومدا جێی خۆت بکەرەوە، ئەگینا دووریی تۆ، ئاگرم تێ بەر دەدا و سەرتاپای لەشم گڕ دەگرێ و دەسووتێ.

مەولانا خالد لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردی دەکاتە سەر چیرۆکی هارووت و ماروت و دەڵێ: (شەهەنشای شادیم خۆ مات نەچاتەن) واتە: پاتشای شادی و خۆشیم لە چالی تۆدا ماتە. بەپێی چیرۆکەکانی ئاینی، دوو فریشتە بەفەرمانی خوا هاتنە زەوی و تووشی گوناه بوون و لە چاڵی بابلدا بەند کران و دەڵێن ئێستاکەش لەو چاڵەدا هەڵواسراون و ئازار دەدرێن.

مەولانا خالد لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ: ئەی دڵخوازەکەم! دووریی تۆ ئارام و وەقرەی لێم سەندووە و دڵمی وەکو قەقنەس سووتاندووە و، بۆ ئەبرۆی تاقت تاو و تاقەتم تاق بووە و ئارامم بڕاوە و، بەهیوا و ئارەزووی ئەو دەمەم کە بتبینم. دوور لە گیانت دەڵێی ڕۆژی پەسڵان هاتووە، چونکە دووریی تۆ ئاگری دۆزەخی دڵمی گەش کردووەتەوە و کارێکی وایە لێم کردووە کە نەتوانم بەدڵ سەرنجی نیونیگای نازت بدەم، ئەوەیش تاوان و سووچی خۆمە چونکە ڕێز و قەدری تۆم نەدەزانی و سپاسی ناز و بزەتم نەدەکرد. دەسا با کۆگای شادی و خۆشیم بەدەم باوە بڕوا و، تۆڵەی لێ وەرگرێ:

قـیـبلەم فـراقت، قـیـبلەم فـراقت
ئارامم سـەندەن سـەودای فـراقت
دڵ قـەقنەس ئاسـان جـە ئیشتیـاقت
تاقـەت تاق بییـەن پەی ئەبرۆی تاقت
دوور جـە قـامـەتت قیـامـەت خـێزان
هیـجـرت شـەرارەی جـەهەنەم بێزان
کارێ پێم کەردەن مەحروومیی ڕازت
نەکـــەردەن وەدڵ نیـم نیگای نازت

قــەدر عــافــيــەت وەســڵت نەزانام
شــوكـرانەی شــەكـەر ڕازت نەوانام
ســا غەم، كۆی شـادی باوەباد شـانۆ
تەمـام ئينتـقـام وەسڵت جێم سـانۆ
خاسَ، خاس جەشدەت نايرەی دووری
بۆ وە كـۆی نووره ســەرتاپای نووری

مەولانا خالد دەكەوێتە كۆڕی خواناسييەوە و بەبيرێكی ورد و تيژ لەگەڵ خوای تاق و تەنيادا دەكەوێتە ڕاز و نياز و دەپاڕێتەوە و نزا دەكات كە لێی خۆش بێت پاش ئەوەی كە گەورەيی و مەزنی و توانايی و بێ هاوتاييی خوای مەزن ئاشكرا دەكات:

يا فــەرد ئەعــزەم، يا فــەرد ئەعــزەم
يا حــەی يا قــەيووم يا فــەرد ئەعــزەم
يا شنەوەنـدەی ناڵـەی ســوبحــدەم
پەنـای بەنـديان بەنـديخـانەی غــەم
يا فــرازنـدەی چەرخ مــوعــەلەق
يــا نــيــگــارەنــدەی نــۆ تــاق ئــەزرەق
يا بانی بـونيـاد قــوســوور ئەيوان
ڕفـعەت بەخش تەخت سـايەی هەفت كـەيوان
نـەزاد و نـەمــەرد نـە خــاو و نـە خــوەر
نە عــەرەز نە جـسم نە ڕۆح نە جـەوهـەر
بـيـنـای بـێ ديده شنـەوای بـێ گــۆش
جـە ئەســرار غــەيب واقف و خــامـۆش
بێ هـەمتـا و بێ مـسل بێ شـەريک بێ باک
مــوبەررا جــەعــەيب جــە ئالايش پاک
نەقـشـبـەند لەوح سـەحـيـفـەی هەسـتی
نشـات بەخش جـام بادەی سـەرمـەسـتی
نزام دەهـەندەی ئەرواح و ئـەجـســام
كـونەندەی خـيلقـەت ئەعـزا جـە ئەندام
بە مـاه و خـورشـيـد تەلعـەت بەخش نوور
نمايەندەی ســوبح نەدا ج دەيجــوور

بەرپاکـــونەندەی خـــەیمەی بێ ســتـــوون
دەوران دەهــەنــدەی بــادەی بــێ ســکـــوون
جـــەمین پڕ جـــە نوور مـــاه مـــونەوەر
نەزوڕەی گـێـســـووی شـــەونمایان کـــەر
تەئلیف دەهـەندەی چار عـــونســـر بەهەم
زاهـر کــــونەندەی وجــــوود نـە عـــــەدەم
فـــرۆزندەی بەرق نەســـینەی ســـەحـــاب
ئولفـــــەت دەهـەندەی ئـاتـەش و هـەم ئـاب
شـــوعلەبەخش ناز پەرتەو ئەفـــزای نوور
ڕۆزی دەهـەندەی مـــاهـی و مـــار و مــــوور
نەقـــاش نقـــووش هـووميلا و ســــووەر
ڕەزامـــەند بەخـێـــر با خـــەبەر جـــەشـــەر
ڕۆی ڕۆشـن وەشـــــەو شــــــەووە ڕۆ ئـاوەر
گـــەدایان وەشـــا، شـــا وەگـــەداکـــەر

مەولانا خالد لەم بەندەدا لە سەرەتای هۆنراوەکەیدا سەرەتا نیشانەکانی خوا دەخاتە بەرچاو و ئەوسا توانایی و هێزی خوای مەزن دەسەلمێنێ و دەڵێ: ئەی خوای تاق و تەنیا و گەورە، تۆ بیسەری ناڵەی بەیانیان و ئاگات لە خەم و پەژارەی خەڵک هەیە و هەر تۆ چەرخت لە بۆشاییدا هەڵواسیوە و دیارە نەزا و نەمر و بێ خەو و خۆراکی، نە کالایت و نە لەشی و نە گیانی و نە جەوهەریت، بەڵکو بەبێ چاو هەموو شتێک دەبینی و بەبێ گوێ هەموو شتێک دەبیسی و، لە هەموو ڕازێک ئاگەداری و بێ هاوتا و بێ هاوبەش و پاک و خاوێنی، هەر تۆ بەدڵان شادی و خۆشی دەبەخشی و، بەلەش و گیان هێز دەبەخشی و بەهیچێک نالەخشی و بەمانگ و بەخۆر تیشک دەبەخشی و لادەبەی لە ڕووی جیهان تاریکی و ڕەشی، شەو دێنیت و ڕۆژ دەبەی و ئاو و ئاور و با و خاک ئاوێتەی یەک دەکەی و هەور دێنیت و باران دەبارێنی، ماسی و مار و مێرووڵە بەرۆزی خۆت دەژێنی، ڕۆژی ڕووناک دەکەیتە شەو و شەو دەکەیتە ڕۆژ و گەدا دەکەیتە شا و شا دەکەیتە گەدا.

مەولانا خالد خوای مەزن و گەورەمان بەتەواوی پێ دەناسێنێ و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە خوا زانا و دانا و توانا و زیندوو و بینا و بیسەرە و دیارە هەر کەسێک خوا بەتەواوی نەناسێ ناتوانێ بڕوایەکی پتەو و قایمی هەبێ. یەکێ لە نیشانەکانی خوا توانایییە و دیارە خوا بەسەر هەر کارێکدا توانایی هەیە. یەکێ لە نیشانەکانی توانایی خوا، خووخدە و

هەستی بنیادەمە کە بنیادەم بەرەو لای خوای تاق و تەنیا ڕێبەری دەکا کە ئەو بپەرستێ، بنیادەم لە کاتی سەختی و تەنگوچەڵەمەدا پەنا دەباتەبەر خوا و داوای یارمەتیی لێ دەکا.

خوا زانایە و ئەو هەموو شتێکی بەدی هێناوە و بەهەموو شتێک ئاگەدارە و هەموو شتێک لە ژێر دەسەڵاتی ئەوە. خوا بینایە و هەموو شتێک دەبینێ بەبێ ئەوەی چاوی هەبێ. خوا بیسەرە و هەموو شتێک دەبیسێ بەبێ ئەوەی گوێی هەبێ. خوا لەش نییە و جێ و شوێنێکی نییە و بێ نیازە و پێویستی بەهیچ شتێ نییە. هەروەها خوا نابینرێ، چونکە لەش نییە تا بنیادەم ئەو ببینێ، بەڵام خوا هەموو شت و هەموو کەسێک دەبینێ. قورئانی پیرۆز دەفەرمووێ: «لاتُدرِكُهُ الأبصارُ وَهُوَ يُدرِكُ الأبصارَ وَهو اللَّطيفُ الخَبيرُ». واتە: چاوان ناتوانن خوا ببینن، بەڵام ئەو چاوەکان دەبینێ و ئەو جوان و ئاگا و دانایە.

مەولانا خالد بۆ سەلماندنی توانایی و هێزی خوای مەزن بەڵگە دێنێ و گەلێ ڕووداوی مێژوویی و کارەساتی ڕۆژگار دەگێڕێتەوە پاش گێڕانەوەی ئەو ڕووداوە مێژووییانە، لەگەڵ خوادا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و دەڵێ:

ڕەهانەندەی نۆح جە تەوف تۆفان
خەلاس کونەندەی یوسف جەزیندان
جە شەڕ فیرعەون مووسا نەجات دەر
ئاتەش پەی خەلیل وەگوڵستان کەر
هەمراز یوسف نە چاه کەنعان
ئەنیس یەعقووب نە بەیتولئەحزان
ڕەهبەر مووسا نە نارولشەجەر
بەدەم عیسا مەردە زیندەکەر
ناقە بەر ئاوەر جە سەنگ خارا
سکەندەر جا دەر وە تەخت دارا
کەرەم کەر جە لوتف بەمووسا عومران
بە یەد بەیزا موعجزەی عەیان
ڕووبایەندەی تاج جە فەرق شاهان
بەخشایەندەی جا وە ساحێو جاهان
(مفتاح الابواب) خەزانەی غەیبی
(مشکاه الظلام) بەزم لارەیبی

خــــالق الارواح فـــالق الاصـــبـــاح
مـفـتـاح النجـاح مـصـبـاح الفـلاح
گـیـرندەی بەهەشت جـە دەست شـەداد
بەرباد دە هـەندەی قــەوم عــاد و باد
جـا دەهـەندەی جـەم نە مـوغـاک خـاک
بەرارەندەی مــــار نە دۆش زوحـــاک
کـەوکـەبەی فـیـرعـەون غـەرق دەریاکـەر
وە پەشــەی زەعــیف نمروود فـەنادەر
نگوون کـــونەندەی چەتر فـــەرەیدوون
خەسرەو غـەڵتان کەر نە گێـجا و هوون
جام جەم جە دەست جەمشید بەرئاوەر
کـەللەی کـەیکاووس وە تووتیـاکـەر
بەهـەم زەنەنـدەی سـپـای سـەلم وتوور
بەرباد دەهەنـدەی ئەسـاسـەی تەیموور
مـــەشـــاتەی توغـــرای زوڵف دێزلەیل
ڕەهنمای مەجنوون نە سەحرای دوجەیل
بەرەنـدەی خــــەزان، ئارندەی بەهار
ڕەنگرێز کــالای گـــوڵان گـــوڵنار
پەی خەسرەو شیرین جە ئەرمەن ئاوەر
پەی شـیـرین فـەرهاد وە بێسـتوون بەر
تەراز بالای توول نە چەمـــــەن دان
عەبیر بێز زوڵف موشکین کەمەن دان
نەقـاش چیــهـرەی گـوڵان گـوڵنار
نەغــمــه نەوای نەی بولبـــوڵان زار
ســەفـا دەهەندەی سینەی دەروێشـان
عـــیلاج کـــونەندەی دەرد دڵڕێشـــان
مـــسکینان نەواز غــەریبـان یادکــەر
بەندیان جــەبەند مـیـحنەت ئازاد کـەر

قیبلەی عاشقان نە کەعبە و نەدەیر
گەردش دەهەندەی چەرخ سەبوک سەیر
پەرێ بێ کەسان تۆنی فەریادرەس
بالا دەس تۆ نییەن دەس کەس
هەم جَە مەساجد، هەم جە بتخانان
مۆمن و کافر حەمدت مەوانان
مەبدەء ئیجاد کول کاینات
سزاوار حەمد مەوسوف و سیفات

واتە: ئەی خوای گەورە و گران! نۆحت لە تۆفان و یوسفت لە زیندان و مووسات لە دەستی فیرعەون ڕزگار کرد و، ئاگرت بۆ ئیبراهیمی خەلیل کردە گوڵستان و، لە چاڵەکەی کەنعاندا بوویتە هاوڕاز و هاودەمی یوسف و کاتێ کە یەعقووب لەناو خەم و پەژارەدا بوو، ئەوت ئارام دەکردەوە و، مووسات بۆ ئاگری دارەکە ڕێبەری کرد و، عیسا بەناوی تۆ مردووی زیندوو کردەوە و سالّح بەناوی تۆ لە کێو وشتری مێی دەرهێنا و ئەسکەندەرت لە جێی دارا خستە سەر تەخت، تاج لەسەر شاکان لادەبەی و پلەوپایە بەخەڵک دەبەخشی و، تۆ گیانبەخش و چرای ڕزگاریت، بەهەشتت لە دەستی شەداد سەندەوە و، هۆزی عادت لەناوبرد و، جەمت خستە ژێر خاک و مارت لە سەر شانەکانی ئەژیدەهاک ڕواند و، فەڕ و شکۆی فیرعەونت لە ئاوی دەریادا نوقم کرد و بەمێشوولە نمروودت فەوتاند و فەرەیدوونت لەناوبرد و خەسرەوت لە ناو خوێندا تلانەوە و جامی جەمت لە دەستی جەمشید دەرهێنا و کەللەی کەیکاوست کردە کلەی چاو و، سپای سەلم و توور و تەخت و بەختی تەیموورت تیا برد و بوویتە ڕێ پیشاندەری مەجنوون لە دەشتی دوجەیلدا، پایز و خەزان دەبەی و بەهار دێنی و گوڵان دەڕوێنی و بۆ خەسرەو شیرین لە ئەرمەن دێنی و بۆ شیرین فەرهاد دەبەیتە بێستوون، بولبولان دەبەیتە سەر گوڵان، بۆ ئەوەی نەوا بخوێنن و دەردی دڵی بریندارات چارەسەر دەکەی و هەژاران یاد دەکەی و بەندییەکان لە بەند ئازاد دەکەی و هەر تۆ ڕووگەی گراوانی لە کەعبە و دەبردا، هەر تۆ چەرخ سووڕ دەدەی و دەیچەرخێنی، گەورەتر لە تۆ کەسێک نییە، لە مزگەوت و بتخانەدا، مۆمن و کافر کڕنۆشت بۆ دەبەن، هەر تۆ سەرچاوەی هەموو شتێکی و سزاواری پیاهەڵگوتن و کڕنۆشکردنی.

مەولانا خالد لە پاش ئەوەی نیشانەکانی خوا یەک یەک هەڵدەدا و باسیان دەکا و توانایی و گەورەیی و هێزی خوا بەپێی بەڵگە دەسەلمێنێ، ئەوسا دەکەوێتە ڕاز و نیاز و پاڕانەوە لەگەڵ خوای گەورە و گراندا دەڵێ:

یەڵلا بەحەق زولجەلالیی وێت
بەزات و سیفات لایەزالیی وێت
بە موقەڕەبان بارەگای حەضرەت
بە پەردەداران سەریر وەحدەت
بە پەردە داران دیوان لاهووت
بەزکر و تەوحید جەرگەی مەلەکووت
بە عەرش و کورسی بەلەوح و قەڵەم
بە مەلائیکا خاسەی موحتەرەم
بە سۆز ئادەم بەدیدەی نەمین
ئەورۆ جە بەهشت کەفتە ڕووی زەمین
بە خەلاس نۆح جە تەوف طۆفان
بە شادیی خەلیل ڕۆی عەید قوربان
بە سدق هاروون بەقورب مووسا
بە پاکی مریەم بەتەقوای عیسا
بە ورد یوونس بەسەبر ئەییووب
بە حوسن یوسف بەزاریی یەعقووب
بەڕاستی هوود بەدۆستی ئیدریس
بە نەغمەی داوود بەناڵەی جرجیس
بە ئاوازەی بەرز زکر زەکەریا
ئەوڕۆگە نە جەوف شەجەر شەق کریا
بە ئیخلاس پاک سەید موختار
بە زۆر بازووی حەیدەر کەڕار
بە حەڵق تەشنەی حوسەین مەزلووم
بە ئەرواح پاک ئەئمەی مەعسووم
بە سدق و ڕاسی سەدیق ئەکرەم
بە دین دوروسیی فارووق ئەعزەم
بەبێ گوناهیی مەزلوومی عوسمان
بە شەهیدیی ئەو شاهێدەن قورئان

به سوحوف و زبوور تەورات و ئنجیل
به ئایەی قورئان ئاوەردەی جبریل
به (اصحاب الکهف) خاو ئالوودەی غار
ئەمین بین جه مەکر تایفەی کوفار
به (قطب الاخیار) بە(غوث الاعظم)
به (رجال الغیب) ئەوتاد عالەم
به (بیت المعمور مسجد الاقصی)
به یەسرب زەمین بەئەرز بەتحا
به شێخ بەسری بەشێخ بایەزید
به سولتان حەبیب شێخ ئەبوو سەعید
به هەفت ئەبدالان خاسەی کوردستان
به چوار دەروێش ملک هیندوستان
به (اصحاب البدر) کولل شەهیدان
به گشت موریدان سەعادەت نیشان
بەسۆز سینەی سووتەی دەروونان
به ئاو دیدەی دڵ پڕ جه هوونان
به شەوبێداران عیبادەتخانە
به حەق ئاشنا جه خەلق بێگانە
به سیاپۆشان سەر حەڵقەی ماتەم
هووناو ئەسرین مەڕێزان نەچەم
به خاک نشینان بادیەی پەستی
به جورعە نۆشان بەزم سەرمەستی
بەقەدەح کێشان جورعەی سەبووحی
به تۆبەکاران تۆبەی نەسووحی
به یاهوو یاهووی ئەبەدالان بەر
به نالەی پیران وادەی سوبح سەحەر
به سەحەر خێزیی ساکنان دەیر
به دوعای پیران عاقبەت بەخەیر

بە قـەڵەندەران مـەسـت مـەیخـانە
مـەکێشـان جـە دڵ نەعرەی مـەستانە
بە عەشق مـەردان سەرمـەست مەدهۆش
بە جـام بادەی پیـر مـەی فـرۆش
بەدوردی کـەشـان بەزم ئیـرادەت
بە گـۆشـە گـیران کـونج قـەناعـەت
بە بانگ حـوجـاج بەئاو زەمـزەم
بە لەحن ئنجـیل بەتەوف حـەرەم
بە تەئسـیر سـەوت قـاری قـورئانان
بە سـەد ناقـووس ئاوای روهبـانان
بە سـدق دەروون سـۆفـیان سـاف
بە زکـر شـێخـان (جامع الاوصـاف)
بەسـەر گـەشـتەکان ڕەوای حـرمـانی
مـەکـەران نەدای حـەق جـان فـشـانی
بە سـەرگـەردانی کـەڵپـۆس نەکـۆلان
نە بادیەی عـەشق وێڵ وێڵ مـەگـێلان
بە کـۆنە پۆشـان کـونج خـەرابات
جـە نیـمـەشـەوان مـەوازان حـاجات
بەرەقس سـومـاع وەجـد ئەهل حـاڵ
مـەوینان وە چەم جـەمین ویسـاڵ
بە حـیکمـەت وەنیـان سـرِ ئیـلاهی
جـە ئەسـرار غـەیب مـەدان گـەواهی
بە سـەفـای سینەی سـاف دەروێشان
بە سـۆز دەروون یا هوو مـەکـێشان
بە تۆبەکـاران جـە گـشت ویەردە
بەبێ وەفـایی دنیـا پەی بەردە
بە عـەدڵ شـاهـان ڕەعـیـەت پەروەر
کـەس جـە پەناشـان نەدینش زەرەر

بەســـــەر ئـاوێزیی بـەڕەزای بـەرزان
بە لـەرزەی ئەنـدام طـوول شـــە تـەرزان
بـە ســـەیل ئەســـرین هـەوران نەوەهـار
بە شـــوعلـەی دەروون بەرق شـــەرەربار
بەگـــــۆنـای ڕەنگین گـــــوڵان وەهـار
بە نـاڵـەی حـــــەزین بـوڵبـــــوڵان زار
بە داغ دەروون ســـــپـــــای گـــــوڵاڵان
بێـــدیشـــان مـــاوان وینـەی ئەبـەداڵان
بـەوەفـــای لەیلا بەعـــەشق مـــەجنوون
بەنـاڵەی کـــۆکـــەن نەپـای بێـــســـتـــوون
بە جلوەی بتـــان شـــۆخ مــەهـ جـــەبین
مــەنمانان جــەمــاڵ جـیـهــان ئافــەرین
بەزکـــر و تـەوحـــیـــد مـــورغـــان یاهـوو
مـــــــــەوانـان (یا مـن لـیس الاهـو)

واتە: خوایا سوێندم بەگەورەیی و مەزنیی تۆ و، سوێندم بەنزیکانی بارەگای پێغەمبەر و بەپەردە دارانی تەختی تۆ و بەو فریشتانەی کە شەو و ڕۆژ ناوت دەبەن، بەسۆزی دڵی ئادەم و فرمێسکی چاوانی، بەئەو ڕۆژە کە لە بەهەشتەوە دەرکرا و کەوتە ڕووی زەوی، بەڕزگاریی نۆح لە تۆفان و بەشادی و خۆشیی ئیبراهیمی خەلیل لە ڕۆژی قورباندا، بەڕاستی هاروون و نزیکی مووسا و بەپاکیی مریەم و بەپارێزگاری عیسا، بەپاڕانەوەی یونس و بەئارامیەتیی ئەیووب و بەجوانیی یووسف و بەگریانی یەعقووب، بەڕاستیی هوود و بەدۆستیی ئیدریس، بەنەوای داوود و بەناڵەی جرجیس، بەئاوازی بەرزی پاڕانەوەی زەکەریا، بەو ڕۆژە وا لە نێوانی دارێک شەق کریا، بەپاکی و خاوێنیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و بەزۆری باهووی عەلی و بەتینوویەتیی حوسەینی ستەملێکراو و بەگیانی پاکی پێشەوایان و ئیمامانی خاوێن و بەڕاستی و دروستی ئەبووبەکری سدیق و بەدین دروستیی عومەری فارووق و بەبێ گوناهیی عوسمان کە قورئانی کۆ کردەوە و لە ڕێی قورئاندا شەهید بوو، بەسوجوف و زبوور و تەورات و ئنجیل و بەیارانی غار کە لە ئەشکەوتدا خەویان پیا کەوت و بەمزگەوتی ئەقسا و بەشاری مەدینە و سەرزەوینی بەتحا و بەشێخ بەسری و بەشێخ بایەزید و بەشێخ ئەبوو سەعید و بەحەوت ئەوداڵی تایبەتی کوردستان و بەچوار دەروێشی وڵاتی هیندوستان بەیارانی بەدر کە لە ڕێی خوادا کوژران، بەسۆزی سینەی دڵسووتاوان و

بەئاوی چاوانی ئەوانەی وا دڵیان پڕ خوێنە، بەشەو بێدارانی پەرستگاکان و بەڕەشپۆشانی شین لە بەران کە خوێناوی فرمێسک لە چاویان دێ، بەخاکنشینانی دەشت و چۆڵ و نەوی، بەبادەنۆشانی هەمیشە سەر مەست، بەتۆبەکارانی دەمی بەیانی، بەیاهوو یاهووی ئەودالانی دەشت و بێدی، بەناڵەی پیرانی دەمی بەیانی، بەقەلەندەرانی مەستی مەیخانە، کە لە دڵەوە نەعرەی مەستانە دەکێشن، بەئەوینی پیاوانی سەرمەست و مەدهۆش، بەجامی بادەی پیری مەیفرۆش، بەئەوانەی وا گۆشەگیری دەکەن، بەئەوانەی وا بەئاواتی دڵیان دەگەن بەبانگی حاجییەکان و بەئاوی زەمزەم، بەنەوای ئنجیل و بەدەنگی قورئان خوێنان و بەدەنگی زەنگی کلیسا بەدڵی ڕوون و خاوێنی سۆفییەکان و بەپاڕانەوەی شێخەکان کە لە ڕێی خوادا گیانیان بەخت دەکەن، بەسەرگەردانی و دەربەدەریی کەڵپۆس لە کۆڵان کە لە دەشتی ئەویندا دەگەڕێن، بەکۆنەپۆشانی کونجی خانەقا، کە لە نیوەشەواندا خەریکی ڕاز و نیازن، بەسەمای سۆفییەکان کە بەچاو یاریان دەبینن و بەدیتنی یاریان شادمان دەبن، بەوانەی وا لە زانیاریی خواییدا شارەزان و بەڕازی خوایی شایەتی دەدەن بەڕوونی و خاوێنی سینگی دەروێشان کە لە دڵەوە ناوی خوا دەبەن، بەو تۆبەکارانەی کە لە هەموو شتێ چاو دەپۆشن و بۆ خوا تێ دەکۆشن، کە بەبێ ئەمەگیی جیهان پەی دەبەن، بەلافاوی فرمێسکی هەوران لە بەهاردا، بەشۆڵەی دەروونی هەورە برووسکە کە بەتاو دەبرووسکێنێ، بەگۆنای ڕەنگینی گولانی بەهار و بەناڵەی دڵتەزێنی بولبولانی زار، بەداخی دڵی سپای گوڵەکان، کە وەکو ئەبدالان لە دەشت و چۆلدا دەژین، بەئەمەگی لەیلا بەئەوینی مەجنوون، بەناڵەی کۆکەن لە ناو کێوی بێستوون، بەجوانیی کیژانی شۆخوشەنگ، کە نوێنگەی جوانی جیهان ئافەرینن، بەپەلەوەرانی بەهەشت، کە هەر ناوی خوا دێنن و بەناوی ئەوەوە دەچریکێنن و دەڵێن: جگە لەو داهێنەرێ تر نییە و هەر ئەو خوای تاق و تەنیایە.

مەولانا خالد لە پاش ئەوە بەگەورەیی و مەزنی و بێ هاوتاییی خوا و بەخۆشەویستیی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و یارەکانی و بنەماڵەکەی و هاوەڵانی و پێغەمبەرانی تری خوا و ئەویندارانی و گراوان و دڵسووتاوان و خەمباران و ستەملێکراوان و شۆخوشەنگان و سروشتی جوانی جیهان، سوێند دەخوا، دەکەوێتە ڕاز و نیاز لەگەڵ خوادا و دەڵێ: خوایا قەسەمت دەدەم بەو کەسانەی کە ناویانم برد، هیوا و ئارەزووی دەروونم بەجێ بێنی و، لە دەرگات تکام ئەوەیە کە گوناه و تاوانی ئەم بەندە ڕووڕەشە ببەخشی، من کە سەردەستەی شەرمەزارانم و سەر تۆپی جەرگەی گوناهکارانم، بەجارێ لە دەریای گوناهدا گەوزاوم، چونکە فەرمانەکانی تۆم بەجێ نەهێنا، دیارە نادانیم کردووە و خۆتیش ئەمە دەزانی، ئەم جارە بمبوورە، چونکە گوناهم بێ ژمارە و، لە ئاگری دۆزەخ ڕزگارم بکە، ئەگەر

دەمسووتێنی و، ئەگەر گوناهم دەبەخشی، ئەوە بەدەستی خۆتە و خۆت دەزانی. خالد بێوەری نەکەی لە دەرگات و هیوام ئەوەیە بیبەخشی:

یا ڕەب جە دەرگات ئێدمەن رجا
ببەخشی گونای بەندەی ڕووسیا
منَ کە سەر حەڵقەی شەرمسارانم
سەر تەوق جەرگەی گوناکارانم
سەرتاپا غەریق بەحر عێسیانم
سووتەی نایرەی نار حرمانم
شەرت ئەمر تۆم وەجا ناوەردەن
جە تەکلیفاتم تەقسیرم کەردەن
هەرچی وێم کەردەن جە نافەرمانی
(استغفرالله، استغفرالله)
جورمم بێ حەدەن گونام بێ شمار
(رب نجنی من عذاب النار)
ئەر مەسووچێنم وەربەخشیم گونا
رەزا رەزای تۆن (الحکم لله)
بار عێسیانم کۆ کۆ بییەن جەم
(یا غافرالذنب اغفر لی وارحم)
نەکەری مەحرووم بەندەی ڕووسیا
بە (لاتقنطوا من رحمه الله)
نیازم ئێدەن یا حەیی قەیووم
خالد جەدەرگات نەکەری مەحرووم

مەولانا خالد لەم هۆنراوانەیدا دیاردی دەکاتە سەر چەند ئایەتی قورئانی پیرۆز و، لەبەرئەوەی بڕوا و باوەڕێکی پتەوی ئاینیی بووە نائومێد نەبووە و وتوویە خوا هەر دەمبەخشێ و دیاردی کردووەتە ئایەتی: قُل یا عِبادِي الَّذینَ اسرَفوا عَلی أنفُسَهِم لا تَقنطوا مِن رَحمَة اللّه إنَّ اللّه یَغفُرُ الذُّنوبَ جَمیعاً، واتە: ئەی پێغەمبەر بڵێ بەبەندەکانم بەتایبەت ئەوانەی کە ژیانیان بۆ خۆیان بەخت کردووە، لە بەزەیی و بەخششی خوا بێ بەش نابن و خوا هەموو گوناهێک دەبەخشێ، جا مەولانا خالد دەڵێ: ئەی خوای گەورە و گران هەر

خۆت بەخشێنەر گوناهی و گوناهـ و تاوانم دەبەخشی و لە بەزەییی خۆت بێ بەشم ناکەی و دیارە لە دەرگات بێورەریم ناکەی و هەر دەمبووری.

سەرچاوەکان

١- دیوان فارسی و کردی مولانا خالد - باهتمام حاج محمود طالبانی- سنندج، ١٣٨٥هـ.
٢- الشیخ معروف النودهی البرزنجی - تالیف محمد الخال - سلیمانیه، ١٩٦١.
٣- المجد التالد فی مناقب مولانا خالد - تالیف ابراهیم فصیح البغداد - استانه، ١٢٩٢.
٤- سل الحسام الهندی - تالیف شیخ محمدامین - دمشق، ١٣٠١هـ.
٥- البهجه السنیه - تالیف محمد بن عبدالله الخانی - مصر، ١٣٠٣هـ.
٦- الانوار القدسیه، تالیف محمد بن محمد الرخاوی - مصر، ١٣٤٤هـ.
٧- چامەسرایان کرد - تالیف صدیق صفی زاده (بۆرەکەیی) چاپ نەکراوە.
٨- عەقیدەی کوردی - مەولانا خالد (دەستنووسە).
٩- دیوانی مەولانا خالید - ئەستەموول، ١٨٤٤.

شێخ عوسمانی سیراجودینی

١١٩٥-١٢٨٣

ئەم زانا هەرە گەورەیە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی کوردەواریدا درەوشاوەتەوە، ناوی عوسمان و کوڕی خالد و نازناوی سیراجودینە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٩٥ی کۆچی لە دێی تەوێڵەدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و هەندێ پەڕاوی ڕێزمانی عەرەبی و ئاینیی خوێندوون و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی هەورامان گەڕاوە، ماوەیەک لە بیارە بووە و ماوەیەکی زۆریش لە دێی خەرپانی خوێندوویەتی و چەند ساڵێکیش لە خورماڵ بووە و لە پاشا لە سلێمانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەبەر ئەوەی ئارەزووی لە سۆفیەتی بووە، لەسەر ئەم ئارەزووە لە تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا چووەتە بەغدا و لە خوێندنگای گەیلانی دامەزراوە و لە پاشا هەر لە بەغدا بەخزمەتی مەولانا خالیدی نەقشبەندی گەیشتووە و ڕێ و ڕچەی نەقشبەندیی لەسەر دەستی ئەو وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٢٨٣ لە تەمەنی هەشتا و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە نزیک خانەقاکەی خۆیەوە نێژراوە.

شێخ عوسمان لەگەڵ ئەوەی خەریکی پەرەپێدانی ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی بووە و

ڕێنوێنیی موسڵمانانی کردووە، ئیتر نەیپەرژاوە پەڕاو دانێ، بەڵام گەلێ نامەی لە شوێن بەجێ ماون کە بەفارسی بۆ هاوەڵان و یاران و پیاوانی گەورەی ئەو دەورەی نووسیون و هەروەها هەندێ ڕاسپاردەشی بۆ پەیڕەوەکانی بەفارسی نووسیوە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و کوردیشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە. بەڵام ئێمە جگە لە دوو هۆنراوی کوردی نەبێ، ئیتر شوێنەوارێکی تری ئەم زانا گەورەمان دەست نەکەوت و، لەو هۆنراوانەوە وا دەردەکەوێ کە شێخ هۆنراوی زۆر بووە و ڕەنگە لە داهاتوودا بکەوێتە دەست. ئەمەش ئەو دوو هۆنراوەی کە بۆ مەولەویی تاوەگۆزیی نووسیوە و گلەی لێ کردووە بۆچی نامەی بۆ نانووسێ، وەکو دەڵێ:

یا کاغەز بڕیان، یا مەلا مەردەن   یا هەر عارتەن دۆس وەیاد کەردەن

غەمگین مەنیشە غەم بدەر وەباد   فەلەک نمازۆ کەس وە خاتر شاد

واتە: قاقەز بڕاوە و یا مەلا مردووە و، یا بۆت نەنگە کە دۆست یاد کەی و نامەی بۆ بنووسی. خەمگین دامەنیشە و خەم بدە بەبا، چونکە چەرخ ناهێڵێ کەس بەخۆشییەوە دانیشی.

سەرچاوەکان

١- یادی مەردان - مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٣.

٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عوسمان.

میرزا مەحموودی زەنگەنە

١٢٩٥ - ....

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەحموود و کوڕی ئەحمەدی زەنگەنەیە و نازناوی فنوونییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کەوتوونەتە دەستمان لە دێی قەیتوول لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا مامۆستای تایبەتی بۆ گیراوە و لەلای ئەو فێری زمان و وێژەی فارسی و عەرەبی بووە و پاشان چووەتە کەرکووک و لەوێدا ماوەیەک لەلای خزمەکانی ماوەتەوە و خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی کاری کشتوکاڵ و میرزایەتی بووە، بەڵام ئەوەندە نەماوە و ڕۆیشتووەتە داوێنی کێوی ئومەر مل لە نزیکی کرماشان و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچیدا جیهانی بەجێ هێشتووە و هەر لەوێشدا نێژراوە.

فنوونی بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. لە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکی کەوتووەتە دەستمان ئەویش لە گۆڤاری دەنگی گێتی تازەدا چاپ کراوە. ئەمەش پارچە هەڵبەستەکەی کە دەڵێ:

هەردەم خەیاڵەن، هەردەم خەیاڵەن
پەژارەی لەیلم هەردەم خەیاڵەن
دڵ مایل وەشەوق شۆخ و نەوهاڵەن
حۆری لە قاتی کەم سن و ساڵەن
دوودیدەش نەتەرح دیدەی غەزاڵەن
گۆنای گوڵ شێوەش ئامێتەی خاڵەن
تاتای کلافەی وێنەی پەڕداڵەن
گرێ بەند پێچ پای دەستماڵەن
کلافان ئاوێز سەحن جەماڵەن
جەماڵش گۆیای عەقڵ و کەماڵەن
لەب غونچەی گوڵان پای چەمچەماڵەن
سرشتەی قودەرەت زات بێ زەواڵەن
سەرتاپای حوسنش یەکسەر جەماڵەن
لەی دونیا چون ئەوکەس تر مەحاڵەن
نە سەرسینەی صاف دوو لیمۆی کاڵەن
باڵاچون عەرعەر پەنجەی شمشاڵەن
هەزار چون مەجنوون پەرێش عەوداڵەن
«فنوونی» نەوەسف زبانش لاڵەن

واتە: هەموو دەم هام لە بیری یارەکەمدا و شۆخوشەنگیی ئەو، کاری کردووەتە سەر دڵم و ئەو یارە پەریزادەیەکی کەم ساڵە و چاوەکانی وەکو چاوی ئاسک وایە و گۆنا و کوڵمەی وەکو گوڵە و ئاوێتەی خاڵەکانی بووە و پەلکەکانی بەسەر گۆنایا شۆڕ کردووەتەوە و شەدەی لار ناوە و جوانییەکەی ئاوەز و هۆش لە مرۆ دەستێنێ و لێوی دەڵێی گوڵی داوێنی کێوەکانی چەمچەماڵە و خوا سروشتی کردووە، ئەو لە جوانیدا لەم جیهانە بێ وێنەیە و

لەسەر سینگییەوە دوو لیمۆی کاڵ هەڵواسراون و باڵای وەکو عەرعەر و پەنجەی شمشاڵە و هەزار کەس وەکو مەجنوون بۆ ئەو عەبداڵە و «فنوونی» لە ستایشی زمانی لاڵە.

سەرچاوەکان

١- دەنگی گێتی تازە - ژمارە ١١، ساڵی ١٩٤٦.

٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمیرزا مەحموودی زەنگەنە.

مەلا نۆشای زەنگەنە

١٢٠٠-١٢٥٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی نۆشا و کوڕی ویشتاسپی زەنگەنەیە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٠٠ی کۆچی لە دێی گوڵباغ لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی مەلایر و دینەوەر و کرماشان گەڕاوە و سەرەنجام لە شاری نەجەف ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە. مامۆستا سەید حوسەین حوزنی موکریانی لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا سەبارەت بەمەلا نۆشا دەڵێ: مەلا نۆشا لە بنەڕەتا خەڵکی گوڵباغی کوردستانی عێراق بووە و لە هۆزی زەنگەنەیە و تا نیوەی سەدەی سێزدەمی کۆچی ژیاوە و چەند هۆنراوێکیشی بەناوی داری جەنگەڵ لەوەوە هێناوەتەوە کە ئەم هۆنراوانە بەشێکن لە چەکامە بەناوبانگەکەی میرزا شەفیع بەناوی درەختنامە.

کاک ئەسفەندیاری غەزەنفەری لە پەڕاوی گوڵزاری وێژەی لوڕستاندا دەڵێ: مەلا نۆشا یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی لوڕستانە و لە نەوەی سەی ئەبوولوەفای شارەزوورییە و لە دەوری نادرشای هەوشار (١١٤٨ - ١١٦٠ی کۆچی)دا ژیاوە، وەکو خۆی دەڵێ:

ئیسا یە دەور نادر سوڵتانەن   مەردوم ژ جەورش بێزار ژگیانەن
جیهان ئاشووبەن، دنیا دەرهەمەن   خاتر حەزینەن، ئاسایش کەمەن
ڕەعیەت فیرارەن، خەلق خوڵقش تەنگەن   ئیقباڵ ئەولاد شا سەفی لەنگەن
ئیسە من یە حاڵ یە ئەحواڵمەن   یەرەنج بەردەی چەندین ساڵمەن

واتە: ئەمە دەوری نادرشایە و خەڵک لە ستەمی ئەو لە گیانی خۆیان بێزارن و جیهان ئاژاوەی تێ کەوتووە و بەجارێ تێک چووە و دڵ پڕ لە خەم و پەژارەیە و هێمنی لەناو وڵاتدا

نییە، خەڵک لە ترسا هەڵدێ و هەموو پەرێشانن و بەختی نەوەی شا سەفی ڕەش بووە و منیش ئەمە حاڵمە و چەندین ساڵە ڕەنج و ئەرک دەکێشم.

کاک ئێسفەندیار هەروەها دەڵێ: مەلا نۆشایەکی تر هەبووە کە نەوەی مەلا نۆشای یەکەمە و لە دەوری قاجارییەکاندا ژیاوە و ئەویش هۆنەربووە و گەلێ هۆنراوی بەزاراوەی لەکی لە شوێن بەجێ ماون.

لە هەندێ زانای لوڕستانیشم پرسی، ئەوانیش وتیان مەلا نۆشا دوو کەس بوونە و هەردووکیان هۆنراویان زۆرنە و مەلا نۆشای دووەم لە دەوری فەتالی شای قاجار (١٢١١-١٢٥٠ی کۆچی)دا ژیاوە و ئیتر لە کوێدا بووە و لە کوێدا مردووە کەس شتێکی لێ نازانێ.

خواوڕاسان لەم دواییە بەیازێکی کۆنمان کەوتە دەست کە زۆربەی هۆنراوەکانی مەلا نۆشا و تورکەمیر و ئەلماس خان و هەندێ هۆنەری تری تێدابوو لە پەراوێزی هەر هۆنراوێکدا کورتە باسێکی ئەو هونەرانە لەگەڵ مێژووی ژیان و مردنیان نووسرابوو و بەم چەشنە ئیتر هیچ شکێکمان بۆ نامێنێ کە مەلا نۆشا لە ناوەڕاستی سەدەی سێزدەمی کۆچیدا ژیاوە.

مەلا نۆشا لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

جەم جا هیچ و پووچ، جەم جا هیچ و پووچ
دەوڵەت شاهان جەم جا هیچ و پووچ
ڕەونەق حووران زێبا هیچ و پووچ
هەرجا مەنوورم یەکجا هیچ و پووچ
دەشت و راغ و باغ، سەحرا هیچ و پووچ
عاقبەت تەلسم دنیا هیچ و پووچ

***

ئەگەر جاهل بی سەرمەست بادە
کەمەر بەربەستە ئەبرۆ گوشادە
حوسن یوسفیچ خودا پێت دادە
هامرازت جن بۆ یا پەریزادە
مەنگۆڵەی موشکین ڕەزا هیچ و پووچ
عاقبەت تەلسم دنیا هیچ و پووچ

***

ئەر شـا بی وێنەی شـا تەیموور لەنگ
ئەگـەر ڕوسـتـەم بی لە مـەیدان جـەنگ
ئەگەر چی فەرهاد نەبەرد وست ئەو سەنگ
سـەر ئەنجـام گـۆڕەن سـەرای تارو تـەنگ
شـیـرینیی شـیـرین شـەیدا هیچ و پووچ
عـاقـبـەت تەلسم دنیـا هیچ و پووچ

***

ئەگـەر گـەدابی وێڵ و دەربەدەر
بەتاڵ و بەدحـاڵ کـۆنەشـاڵ نەوەر
ئەڵحـاپەی لوقـمـەی کۆچ و کـوڵفـەت دەر
حـەق پێت نەدادە کـاڵای سـیم و زەر
مـوفلس و مـونعم، گـەدا هیچ و پووچ
عـاقـبـەت تەلسم دنیـا هیچ و پووچ

***

ئەگـەر مـاڵدار بی، مـەتای فـراوان
بوەخـشـی دینار، دەرهەم وەدامـان
هـەرجـا نـازاری بـوەرن وە باوان
پەردەنشین بۆجـەی بارگـە و لاوان
چون مـەردەن ئامـاکـول دا هیچ و پووچ
عـاقـبـەت تەلسم دنیـا هیچ و پووچ

***

ئەرچی فـەرمـەرز سـپـای دەشت ڕەی
ئەو گـورز و گـۆپاڵ دەست و بازوونەی
هام بەزم و هام ڕەزم شـاهان کـەی کـەی
هەرجـار بنۆشی جـام و بادە و مـەی
سـەهم و سـەفـاکی و سـپا هیچ و پووچ
عـاقـبـەت تەلسم دنیـا هیچ و پووچ

***

نۆشـــاد شـــاد مـــەبە وەی دنیـــای فـــانی
دەور مـــیـمـــاندارەن تۆ چـی مـــیـــهـــمـــانی
بگوزەر ژ ئـەغـــوای شـــووم شـــەیطانـی
تا بـنـمـــــا وەنەت ڕاگـــــــەی زنگـانـی
وەرنە فـــەوت و مـــەوت دنیـــا هـیچ و پووچ
عـــاقـــبـــەت تەلسم دنیـــا هـیچ و پووچ

واتە: پلەوپایەی پاشـایـان و جـەمـشـیـد هیچ و پووچە، هەروەها جـوانیی جـوانان و پەری پەیکەران و ڕواندن بەباغ و دەشت هیچ و پووچە و ژیان خـەون و خەیاڵە، ئەگەر سـەرخۆشی بادە بێ و وەکو یووسف جوان و ڕواڵ بێ و خاوەن زێڕ و زێو بی، ژیانی جیهان هەر هیچ و پووچە. ئەگەر وەکو میر تەیموور پاشایەتی بکەن و وەکو ڕۆستەم لە مەیدانی شەڕدا بی و، یا وەکـو فـەرهاد خـەریکی تاشـینی بەرد بی، سـەرەنجام دەمـری و دەچیـتـە ناو گـۆڕ و، شیرینیی شـیرین بێ هوودەیە و جیهان هیچ و پووچە. ئەگـەر هەژارێکی ئاوارە و دەربەدەر بی و بۆ مـاڵ و منـاڵت خـــەریکی ســـواڵکردن بی و خـــوا ســـامـــان و دارایـی پێت نـەدابێ، سـەرەنجام هەر دەمری و جیهان هیچ و پووچە و، یا ئـەگەر خـاوەن سامان و دارایی بی و بەخەروار زێو و زێڕ ببەخشی و، لەگەڵ نازاراندا بچیتە ناو پەردەوە و دانیشی، سـەرەنجام مەرگ دێتەلات و دەمری و جیهان هیچ و پووچە. ئەگەر وەکو فلامەرز لەشکر ببەیتە دەشت و دەر و گورز و گۆپاڵ بگریتە دەست و شەڕ بکەی و، یا هاوبەزم و هاوڕەزمی پادشاکان بی و هەموو دەم بادە بنۆشی بۆ دەبدەبەی ژیان تێ کۆشی، سەرەنجام مەرگ دەبێتە میوانت و جیهان هیچ و پووچە. ئەی نۆشا دەسا دەسخەڕۆی ئەم جیهانە مەبە، چونکە چەند ڕۆژێک مێوانی ئەوی و لە فریوی ئەهریمەن خۆت بپارێزە، تا ڕێی ژیانت پێ پیشـان دەم، ئەگینا مەرگ هەر دەبێتە مێوانت و جیهان هیچ و پووچە.

مەلا نۆشا لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەکەوێتە ستایشی دڵدارەکەی و بەم جۆرە پێیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

گـێـســوو کـەلاغێ، گـێـســوو کـەلاغێ
سـەوزەی چاو سـیـا، گـێـسـوو کـەلاغێ
چاو، ئەبرۆ ســـیـــا چەنی زوڵف زاغێ
زاغی تـەڕ ژ تـەرز مـــــیـل کـــــاراغێ
زوڵفـــانش پڕ مـــەوج، ئەبرۆ پەیوەســـتـە
بژانگش چون تیـر ژ کـەمـان جـەسـتـە

ئەبرۆان سـیـا، شـۆڕ چاو سـیـا
وەو نێش بژانگ خـەدەنگ و سـیـا
سـەرپەنجە گولێ، دوگـمـەی خـەم گـوڵی
بۆسـەگـا گـولی، خـاڵان فلفـلی
لەو گـۆناکـوڵی، حـوقـەی ناف گـوڵی
تـەن وە تای حـەریر زەڕین باف گـوڵی
پشت کۆتا، پابەرز، قەدەباریک دەم تەنگ
نیم نیگاش مەرباز شەیدای شۆخوشەنگ
خـەرامـان ڕەوش ئاهـووی خـوتەنی
تـەن و تۆژ چینـی سـەوز چەمـەنی
شـێـوەی سەوزەداشت، سەوزە شـێـوەبی
ئەو سـەوزە چەن کـەس پەرێش لێـوەبی

واتە: یارە خۆشەویستەکەم پەلکەکانی ڕەشە و چاوەکانی مەستە و ئەبرۆکانی پەیوەستە و برژانگەکانی وەکو تیر بۆمن ڕاوەستاون، سەر پەنجەکانی وەکو گوڵە و خاڵەکانی وەکو بیبار وایە بۆ دڵ، لێوی گـوڵە و لەشی نـەرم و سپـییـە و بالاًی بەرزە و دەمـی تەنگە و زۆر شۆخوشـەنگ و جوانە و شێوەی سەوزەیە و چەن کـەس تا ئێستا وەکو من بۆ ئەو شێت و لێوە بووە و دڵی خۆی لە دەست داوە و ئاوارەی هەرد و کێو بووە.

هۆنراوەکـانی مـەلا نۆشـا بەداخـەوە تا ئێسـتـا کۆ نەکـراونەتەوە و کـەسـیش بـایەخی پێ نەداون و هەندێکیان هەروا لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون.

سەرچاوەکان
١- گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە) - ژمارە ٥ ساڵی ١٩٤٦.
٢- گلزار ادب لرستان، تالیف اسفندیار غضنفری - تهران، ١٣٦٤.
٣- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچیدا نووسراوە.

(نالی)ی شارەزووری

١٢١٢-١٢٩٥

نالی یەکێ لەو ئەستێرە هەرە گەشانەیە کە لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا هەتا هەتایە دەدرەوشێتەوە. ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی خدر و کوڕی ئەحمەدی شاوەیسی میکایلییە. ساڵی لەدایکبوون و مردنی ناڵی بەتەواوی نازانرێ و زۆر تاریکە و هەر کە قسەیەکی لێوە کردووە، ئێمەش ئەو قسانە لێرەدا دێنین و لە پاشا زانیاری خۆیشمان باس دەکەین تا ڕاستییەکەمان بەتەواوی بۆ دەرکەوێ.

مامۆستا محەمەد ئەمین زەکی بەگ لە پەڕاوی (کورتەی مێژووی کورد و کوردستان) لە لاپەڕەی ٣٥٨دا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢١٥ی کۆچی لە دێی خاک و خۆڵدا لە دایک بووە و لە ساڵی ١٢٧٣دا کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا عەلائەدین سەجادیش لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢١٧ پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و لە ساڵی ١٢٧٥دا مردووە. دوکتۆر مارف خەزنەدار لە سەرەتای دیوانەکەی نالیدا دەڵێ: نالی لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی چاوی لە جیهاندا کردووەتەوە و لە ساڵی ١٢٧٦دا ماڵئاوایی لە جیهان خواستووە.

مامۆستا محەمەدی مەلا کەریم لە پەڕاوی (لە پێناوی نالی)دا نووسیویە: ئەوانەی وا بەسەرهاتی نالییان نووسیوە، هیچ سەرچاوەیەکیان بۆ ئەو مێژووەی کە بۆ نالی دایان ناوە، دیاری نەکردووە و، ئەوەی ئاوەز پیشانی دەدا ئەوەیە کە تا ئێستا کەسێک نییە لەم جیهانەدا بتوانێ بڵێ نالی کەی لە دایک بووە، ئەوەش تەنیا لەبەرئەوە کە نالی میکایلی بووە و کوڕە وەرزێرێکی شارەزوور بووە و لەو دەورەشدا لە شارەزووردا بەدەگمەن نەبێ خوێندەوارێکیان تیا هەڵنەکەوتووە. کەوابوو ئیتر کێ مێژووی ساڵی لەدایکبوونی نالی نووسیوە؟ مردنیشی هەر هەمان دەستوور.

مامۆستا مەسعوود محەمەد لە وتاری (چەپکێک لە گوڵزاری نالی) کە لە گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورددا چاپ کراوە دەڵێ: حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە گێڕاویەتەوە کە لە ساڵی ١٢٨٨ی کۆچی مامۆستا نالیی لە مەککەدا دیوە کە زۆر پیر بووە و ڕەنگە لە هەشتا ساڵیدا بووبێ.

له بەیازێکی کۆندا کە لەم دواییەدا کەوتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی هەندێ لە هۆنەرانی کورد وەکو: یوسف ئاسکە و فەقێ حەسەنی بانەیی و نالی و مەستوورەی کوردستانی لەگەڵ هەندێ لە هۆنراوە کوردییەکانی ئەو هۆنەرانەی تێدا تۆمار کرابوون کە لەو بەیازەدا نووسراوە نالی لە ساڵی ۱۲۱۲دا لە دایک بووە و لە ساڵی ۱۲۹۵دا مردووە.

کەوابوو نالی لە ساڵی ۱۲۹۵ی کۆچی لە تەمەنی ۸۳ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و ئەمەش جێی متمانەیە و باوەڕی پێ دەکرێ، چونکە گەلێ بەڵگەش لە هۆنراوەکانی نالیدا هەیە کە ئەوەمان پێ دەسەلمێنن کە نالی زۆر پیر بووە و مردووە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا دیاردی بەقژی سپی و چاوی کزی خۆی دەکا کە بەهۆی تێپەڕینی تەمەنیەوە وای لێهاتووە وەکو دەڵێ:

مووی سپی کردم بەشوشتن ئاوی عەینی شۆرە شەط
شۆرە شەط یەعنێ کە تێدا خۆ بەخۆ قەل بوو بەبەط
هەڵگڕا، وەک مۆمی کافووری بەشەودا، موو بەمووم
وا سیا ڕوو بوو بەخوێنم نوقطە نوقطە، خەط بەخەط
من دەڵێم شەو بوو بەڕۆژ، نەفسم دەڵێ ڕۆژ بوو بەشەو
ئەو موسیبە، چونکە چاوی پێ سپی بوو، من غەڵەط
ڕەوغەنی دیدە ڕژایە سەر کیتابی خەططی خۆم
چاو لە ئێشی ئەو سپی، نووریش بەسەر ئەودا سەقەط
سەرد و گەرمە ئاهەکەم سەوزەگیای کردم بەپووش
پایزی ڕوو بوو بەبوردی سوور و زەردی موختەلیط
وەجهەکەم ئیسمی بەیاض ئەمما وەرەق زەرد و سیا
با موخەططەط بێ بەکافووری کەشیدەی خۆش نەمەط
چونکە لەوحی ڕوو سیەهـ، ڕوو زەردی بێ، تەزیینی یە
خوێنی چاوم جەدوەلی بێ، قەطرەکانیشی نوقەط
نەقشی دوو موویی بەدەوری ڕوو، دەبێتە عەیبی شەیب
ئایەنەی ڕووپاکییە، ڕووناکییە، نوور و، شەمەط
یا گەدایەکە غەنی یا پادشاهێکە فەقیر
لەم دووە، خاڵی نییە (نالی) لە ڕووی حەددی وەسەط

واتە: فرمێسکی سوێری چاوم هاتووە بەسەر مووی ڕەشی ڕوومەتما، هەمووی وەکو قەلەڕەشەیی کە بکەوێتە ناو خوێڵێنەوە کردووە بەقازی سپی، مووی ڕەشم وەکو شەو ڕەش بوو کەچی ئێستاکە وەکو ڕۆژ سپی بووە، من بەنەوسی تەماکار و سەرکێشی خۆم دەڵێم بەسیەتی هەوا و هەوەس، ئەوا مووی ڕەشم سپی بوو، کاتی پیری هاتە پێشەوە. بەڵام ئەو لەبەر ئەوەی کە کوێرایی داهاتووە جگە لە ڕەشی شتێ تر نابینێ، لە وەڵاما دەڵێ: نەخێر وا نییە، مووی سپیت هەڵگەڕاوە بەڕەشی. خوێنی چاوم لەباتی فرمێسک بەسەر خەتی ڕوومەتما ڕژاوە، ئینجا چاوم لەبەر ئێشی ڕژانی ئەو خوێنە بینایی لە دەست داوە و سۆمای چاوم لەو ڕەشییە کار ناکا تا ببینێ کە واتە چاوم بەجارێ کز و کوێر بووە.

هەروەها کە لە پایزدا ڕەنگی گەڵای دارەکان زەرد و سوور هەڵدەگەڕێ، پایزی پیریش پارچەی ڕووی منی بەخوێنی فرمێسک و زەردیی ڕوخسار ڕەنگ کردووە. واتە وەکو بوردی یەمانی زەرد و سووری لێ هاتووە. ڕوخسارم با وەکو لە ڕواڵەتا سپییە، بەڵام بەگەڵای زەردی ڕەنگ و ڕەشی خوێن داپۆشراوە و، مووی سپیشم کە وەکو کافوورە، بۆ جوانیی خەتی کردووە، تابلۆی ڕووڕەشی ئەگەر زەردیی پێوەبێ، دەبێتە هۆی جوانی و ڕازاوەیی. مووی ڕوخسار ئەگەر ماش و برنج بێ، دوو ڕوویی و دوو ڕەنگی پیری دەگەیەنێ، چونکە سپییەتیی تەواو دەبێ بەئاوێنەی ڕووپاکی و، ماش و برنجیش دەبێتە ئاوێنەی ڕووناکی.

نالی بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کرد، لەساڵی ١٢١٢ی کۆچی لە دێی خاک و خۆڵ کە کەوتووەتە دەشتی شارەزوور، پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و ڕێزمانی عەرەبی و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و قورئانی پیرۆزی خوێندووە و پاشان ڕۆیشتووەتە فەقێیەتی و زۆربەی شارەکان و دێکانی کوردستان وەکو: سنە و سابلاخ و هەڵەبجە و سلێمانی گەڕاوە و، لەبەر ئەوەی مەڵبەندی قەرەداغ لەو سەردەمەدا کانگای زانست و خوێندەواری بووە و، زانا هەرە گەورەکانی کوردستان لەوێدا خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە، پاشان بۆ جاری دووەم ڕووی کردووەتە سلێمانی و لە لای مەلا عەبدوڵڵا ڕەشدا خەریکی خوێندن بووە و لە لای مەلا عەبدوڵڵای خەرپانییش ماوەیەک بۆ خوێندن ماوەتەوە تا بووە بەمەلا و زانایەکی باش و وەمی زانستیی ئەو سەردەمەی وەرگرتووە و پاش ئەوە خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنموونیی خەڵک بووە.

نالی سەودای دیتنی ماڵی خوا دەکەوێتە سەری و سلێمانی بەجێ دێڵێ و دەچێ بۆ حەج و کە حەج دەکا دەگەڕێتەوە بۆ شام و چەند ساڵێک لەناو کوردەکانی شامدا ژیان دەباتە سەر و ئەوسا ڕوو دەکاتە شاری ئەستەمووڵ و لەوێدا چاوی دەکەوێتە ئەحمەد پاشای بابان

و ئەحمەد پاشاش لە کاری دەوڵەتی ئەو سەردەمەدا دای دەمەزرێنێ و ئیتر پاشماوەی ژیانی هەر لەوێدا دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا بادەی مەرگ لە مەیگێڕی ئاکام وەردەگرێ و دەیخواتەوە و کوردەکان تەرمەکەی لە گۆڕستانی ئەبوو ئەیووبی ئەنساریدا دەنێژن.

هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی نالی وەکو هەندێک دەم بەدەم گێڕاویانەتەوە، ئەوە بووە کە کاتێ لە قەرەداخدا بەفەقێیەتی دەیخوێند، کچێکی شۆخوشەنگ بەناوی حەبیبە هەست و ئاوەزی لێ دەستێنێ و دەیخاتە ناو هۆنەریەتییەوە، هەر وەکو دەڵێن: نالی لە پاش ماوەیەک کە گراو و سەوداسەری ئەو کچە شۆخوشەنگە بووە، دەیخوازێ و دەبێتە هاوسەری ژیانی، بەڵام لە هۆنراوەکانی نالیدا وا دەردەکەوێ کە حەبیبە بۆ ماوەیەک لەگەڵ ئەودا ژیاوە و پاشان مردووە، نالییش هەر لەبەر ئەوە بوو کە مەڵبەندی بەجێ هێشتووە و ئیتر ڕووی نەکردووەتە زێدەکەی خۆی و لە وڵاتی بێگاناندا جیهانی بەجێ هێشتووە.

نالی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کوردە و، هۆنراوەکانی گەلێ پاراو و ناسک و شیرین و ڕەوانن و، هۆنراوەکانی دەکرێنە سێ بەشەوە: دڵداری، خواناسی، نیشتمانی، لە هۆنراوە دڵدارییەکاندا ئەوەمان دەکەوێتە پێش چاو کە مامۆستا نالی ناوەڕۆکێ بهێنێ هۆنرانی تر نەیانهێنابێ و، هەر وەهاش ئەو ناوەڕۆکانە زۆرتر لە قاڵبی هۆنراودا جێ بکاتەوە. بەجۆرێ تر بڵێین، مامۆستا نالی ویستوویە هۆنراوەکانی لە جل و بەرگی هۆنراوی کۆن ڕووت بکاتەوە، بەڵام لەبەر ئەوە لای وابووە، دوور کەوتنەوە لە ڕێ و ڕەوشتی هۆنەرەکان، واتە ئەو هۆنەرانە کە بەچەشنی کۆن هۆنراویان هۆنیوەتەوە، دەبێتە هۆی بێ بایی بوونی هۆنراوەکانی، ئەوەبوو کە نەیتوانیوە بەتەواوی لە ڕێ و ڕەوشتی ئەوان لابدا، تەنیا ئەوەی پێ کراوە کە هەندێ جار مەبەستی قووڵتر و وردتر لە هۆنراوەکانیدا بهێنێتە دی.

نالی لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی باڵای هەبووە و لە هەموو جۆرە هونەرێکی هۆنراودا شارەزاییی بووە و، دەریای بیروردی و کەڵکەڵەی ئەو سنوورێکی بۆ نەبووە و بەهەر جۆر کە ویستبێتی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڕاستی هۆنراوەکانی ئەو لە وێژەی کوردیدا ڕێکوپێک و بێ هاوتایە. مامۆستا نالی خۆی لە پارچە هەڵبەستێکدا ئەو مەبەستەمان بۆ دەردەخا وەکو دەڵێ:

بولبولی طەبعم ئەوا دیسان ثەنا خوانی دەکا
نوکتە سەنجی، بەذلەگۆیی، گەوهەر ئەفشانی دەکا
خود پەسەندی بێ، یەقین ئیظهاری نادانی دەکا
خەرقە پۆشی کەی دەپۆشی جەوهەری ذاتی ئەحەق؟

بیننی جیلوەی برشتی خۆی بەعوریانی دەکا
ضابیطەی طەبعم سوارە، ئیددعای شاهی هەیە
موحتەشەم دێوانە، داوای تەختی خاقانی دەکا
شاهیدی فیکرم کە بێتە جیلوەگاهی دلبەری
شاهـ خەسرەو، ڕۆحی شیرینی بەقوربانی دەکا
نووکی خامەی من کە بێتە مەعنی ئارایی کەماڵ
خەط بەخەط ئیظهاری نەقشی صوورەتی مانی دەکا
ئیستیطاعە و قووەتی طەبعم بەکوردی و فارسی
عارەبی، ئیظهاری چالاکی و چەسبانی دەکا
خاطرێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو
ئێستە بۆ زوڵفی کەسێ مەشقی پەرێشانی دەکا
هودهودی دڵ حەبسی بەڵقیسی سەبای دیوە، یەقین
خۆی کە دامێنگیری شاهی ئاصەفی ثانی دەکا
ئەو کەسە تەحدیثی نیعمەت بێ موراد و مەطڵەبی
میثلی (نالی) ئیمتثالی ئەمری یەزدانی دەکا

واتە: بولبولی مرخی مە ئەوا خەریکی پیاهەلگوتن و ستایشە و هۆنراوەکانم هەموویان ڕێکوپێک و پڕ مانا و ڕازاوە بەهونەری هۆنراوە و بۆ ئەوە دەشێن کە هەموو زانیار و هونەرێک بەوردی لێیان بکۆڵێتەوە و کەڵکی وێژەییان لێ وەرگرێ و، مەبەستی من ئەوە نییە کە لە خۆمەوە تاریف بکەم و خۆم هەڵکێشم چونکە: هونەر بۆ پاڵپێوەنانی ئەو قسەی خۆیە، بەڵگە دەهێنێتەوە نوێنگەیێ لە رچە و رەوشتەکانی خواناسیی ڕاستەقینە دەردەخا، ئەو پیاوە خواناسە ڕاستەقینانە کە بەجلوبەرگی پارێزگاری و دووری لە دووڕوویی و نالەباری چاکە گەورەی خۆیان داپۆشیوە، هیچ کاتێ لە کۆمەڵا ناشارێنەوە، چونکە جەوهەر و شیاوی بەهەق لە ژێر هەر جلوبەرگێکدا بێت، خۆی دەنوێنێ و دەردەکەوێت، ئیتر پێویستی بەوە نییە کە بۆ بینینی جەوهەر و برشتی چاکە، جلوبەرگی پارێزگاری و دووری لە خراپە لەبەر داکەنێ و بەزمانی خۆی هاوار بکا و، لەو خووە چاکانە خۆی ڕووت بکاتەوە، بۆ ئەوەی خۆی بەخەڵک پیشان بدات. جەوهەری مرخی من ناتوانێ خۆی ڕاگرێ و لێهاتن و شیاوی خۆی دەرنەخا، بەڕاستی شتێکی زۆر سەیرە ئەوی کە دەوڵەمەند و دەسەڵاتدارە، لە منێکی گراو و شەیدا، پلەوپایەی پاشایەتیی دەوێ «نووکی پێنووسی من کە بێتە نووسین، وەکو مانی خۆی دەنوێنێ و هێزی مرخم بەکوردی و فارسی و عەرەبی خۆی دەردەخا و،

ئەو پلەوپایە بەرزە بەنرخە کە من لە هۆنراو و هۆنەریدا دەستم کەوتبوو کە دڵمی پڕ کرد لە شایی و خۆشی، بەداخەوە ئێستا پەرێشان و پەشێواوی داوی زوڵفێکی پەرێشانە و، هەروەهاش ئێستا: با وەکو، دەرد و ڕەنجی شەیدایی هەموو شتێکی لە بیرم بردووەتەوە، بەلام من هەرگیز ئەو بەخششە، کە خوا بەمنی داوە، نایخەمە پشتگوێ و بەپێی ئایەتی: «فَأمَّ بِنِعمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّث» دەڵێم: ئەو کەسە بەخششی خوا بخاتە بەرچاو، وەکو (نالی) فەرمانی خوا بەڕێوە دەبا.

مامۆستا نالی لە باسی دڵبەریدا سەردەکەوی و ناوبانگی وردەکاریی ئەو لە هەموو شوێنێکدا دەنگ دەداتەوە. لەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەی دوو نوێنگەی جوان لە یارە خۆشەویستەکەیەوە پیشان دەدا و بەچەشنێکی بێ وێنە، خۆشەویستەکەی لەو دوو نوێنگەیەدا دەخاتە پێش چاو و دەڵێ:

گەر بێتە دەرێ، سەروی ڕەوانی لە ئیرەمدا
گەر نێیتە دەرێ، ئاهووی چینی لە حەرەمدا
عیشقت لە دڵ و دیدەیی پڕ ئەشک و ئەلەمدا
گونجایش و تەسکینی نییە، زۆرە لە کەمدا
بێ فاییدە بوو، لافی دەمت، غونچە لە دەمیا
باخوستی بڕی خستی وستێکی لە دەمدا
دڵ موضمەحیلی دەردە، وەکو دیدە لە نەمدا
حەیران و پەرێشانە، وەکوو قەطرە لەیەمدا
(نالی) و مەثەلی حاڵی لە ئەشکەنجەیی غەمدا
وەک ناڵە لە نەیدا وەکو نالە لە قەڵەمدا

نالی لەم پارچە هەڵبەستەدا بەدڵبەرەکەیدا هەڵدەڵێ و لە دوو قۆناخدا ستایشی یارەکەی دەکات، یەکەم: لە قۆناخی هاتنەدەر لە ماڵ و بەژن و باڵا نواندنی، دووەم لە کاتێکدا کە لە ماڵ نەیێتە دەرەوە. لە قۆناخی یەکەمدا بەسەوڵی ڕەوانی دەچوێنێ و لە قۆناخی دووەمدا بەئاسکی چینی، بەلام چ ئاسکێ؟ ئاسکی خەتا و خوتەن کە لە ناوکی موشک دێتە بەرهەم، دیارە ئەو چینە ئاسکەش هەر تەنیا لە ولاتی چینا دەژی و، لە هەموو ئاسکەکانی تر پلەوپایەی بەرزترە. ئەوسا دێتەوە سەر هەڵدانی چۆنایەتیی ئەوین و خۆشەویستیی خۆی سەبارەت بەخۆشەویستەکەی و دەڵێ: ئەوین و خۆشەویستیی تۆ ئەوەندە زۆرە، تەنانەت لە ویستی مندا کە پەڕ و سنوورێکی بۆ نییە جێی نابێتەوە، غونچە کە لە جوانیی خۆی ڕازی بوو، ویستی لەگەڵ جوانی غونچەی دەم و لێوی تۆدا بەرامبەری بکات، بەلام بای بەیانییان

کە هەمیشە باوەشێنکەری زوڵف و ڕوومەتی تۆیە، پێی زانی و هات لە ڕقا مشتێکی لە دەمی دا و بێ دەنگی کرد و خستی دەمی پان کردەوە. بەڵام دڵ گیرۆدەی دەردە و چاویش پڕ لە فرمێسکە و بەم چەشنە پەرێشان و خەمبارم.

مامۆستا نالی لە دوایین هۆنراوی پارچە هەڵبەستەکەیدا لەگەڵ ئەوەی کە چۆنایەتی پەژارە و دەردی نالەبار و دڵتەزێنی خۆی لە ڕێگای ئەوین و دڵداری هەڵدەدا و بۆ ئەو مەبەستە هۆنراوەکەی لە چوارچێوەی وردەکارییەکی جواندا دەڕێژێ دیاردیەک بۆ هەڵبژاردنی نازناوی هۆنراوی خۆی دەکات و دەڵێ:

(نالی) و مەثەلی حالی لە ئەشکەنجەیی غەمدا

وەک (ناڵە) لەنەیدا، وەکو (نال)ە لە قەڵەمدا

کەواتە نازناوی مامۆستا نالی لە وشەی (نال)ە وەرگیراوە، بەپێچەوانەی ئەوە کە هەندێ لە نووسەران لایان وایە لە (ناڵە)وە وەرگیراوە، چونکە ناوی (نال) دەبێ بە(نالی) واتە بەلامی بچووک وشەی (نال) بەڕیشۆڵێک دەوترێ کە لەناو قەڵەمی زەلدایە و هۆنەرانی کورد و فارس، لە کزی و لاوازیدا خۆیان بەڕیشۆڵە چواندووە. ئەوەش دەبێ بزانین ئەگەر نالی بیویستایە نازناوی هۆنراوی خۆی لە (ناڵە)وە وەربگرێ، دەبوا نازناوی خۆی بکردایە (ناڵەیی) چونکە ناوی مەنسووبی (ناڵە) دەبێ بە(ناڵەیی).

ڕۆژگاری مامۆستا نالی، ڕۆژگاری تولانەوە و خراپە و درۆ و دەلەسە و خۆنواندن بەخواناسی و سۆفیەتی و گۆشەگیری لە کاروباری کۆمەلایەتی بووە و، زۆربەی خەڵک ویستوویانە خۆیان لە جلوبەرگی پارێزگاری بۆ بەدەستهێنانی دەسەلات و ڕێزگرتن بنوێنن و، لەو ڕێگەوە سەرنجی چینی نەزان و نەخوێندەواریش بۆ لای خۆیان ڕابکێشن و، لە بەرهەم و دەست ڕەنجی ئەوان ژیانێکی ڕێکوپێک پڕ لە هێمنی و ئەهوەنی بۆ خۆیان بهێننە دی. ئینجا مامۆستا نالی کە زانایەکی تێگەیشتوو بووە، لەو جۆرە کەسانە زۆر ڕقی بووە و، هەموو دەم لە هۆنراوەکانیا دیاردی بۆ ئەو چەشنە کەسانە دەکا.

مامۆستا لەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەیدا خۆشەویستەکەی بەجلوبەرگێکی جوانی فەلسەفی دەڕازێنێتەوە و پیایدا هەڵدەڵێ و ئەوسا دەکەوێتە بازاڕی خواناسییەوە و لۆمەی ئەو کەسانە دەکا کە بەئەوینێکی وشک و ڕواڵەتییەوە لەناو کۆمەڵدا خۆیان دەنوێنن و هیچ ئاگایان لە جیهانی بێ سنووری خۆشەویستیی ڕاستەقینەو، تەنیا بەچاوێک جیهان دەبینن. وەکو کە دەڵێ:

لەکن ئەو جەوهەرە فەردە کە هەیولا نییە باس

لە حیکەم پەروەریی بووعەلی سینا نییە باس

صـۆفـیـیـان هاتنە مـەجلیس وەرەقی دیدە بشـۆن
لەکن ئەو دیمـیـیـە وشکانە لە دەریا نـیـیـە باس
بەزمـی رەندانـە، ئەمـە، مـەلعـەبەیی وەعظ نـیـیـە
لە بـەدی و، نیکی و قـەللا بیی دونیـا نـیـە باس
ئەمـە جێیَ رەمـز و ئیـشـاراتی دەروونە لە گـەرووی
تەنگی پڕ غـەر غـەرەیی واعظی غـەڕانیـیـە باس
لەبەر ئاوێزەیە چاوی نیـیـە کـەللەیی سـەریان
لە کـەی و قـەیصـەر و ئەسکەندەر و دارا نییـە باس
جـێـی زمـان گـرتن و دڵ ڕۆشنی و سـووتانە
موقتەدا شەمعە کە خامۆش نییە ئەمما نییە باس
حـەزرەتی هـەیبـەتە، نەک غـەیبـەت و رەیبـەت (نالی)!
ئەڵلا، ئەڵلا! چ حـوضـوورێکە، کە ئەصـڵا نییە باس

واتە: لە لای خـوای تاک و تەنیـا و بێ وێنـە، لە تێکەڵکردنی مـاک و کـەرەسـتـەی بـەراییی باسێ نییـە، بەڵکو ئەو خـوایە خـوایەکە کە لەگەڵ ماک و کەرەسـتـەدا ناگونجێ و دوور لەم شـتـانەیە. کـەوابوو فـەلسـەفـە چینیی ئەبوو عـەلی سـینا بۆ ناسـاندنی خـوا بێ سـوودە و، بازاڕی ئەوینی راسـتـەقینە هیچ پەیوەندییەکی بەمـاکپەرستییەوە نییـە. سۆفییەکانی ریاکار ویسـتـیـان خۆیـان بهێننـە ریزی ئێـمـەوە و، دەم لە ئـەوین بدەن، بەڵام ئەو دیمی بـەمێشکە وشکانـە لە کـوێ و مـەلەوانـی دەریای ئەوینی ڕاسـتـەقـینە لە کـوێ؟ لە بەزمگەی ئێـمـەدا، ڕیاکاری نییە، کەسێ تا چاک نەبێ ناتوانـی بێتـە ناو جـەرگـەی ئێمـەوە. لەبەرئەوە ڕیشـە و گوڵەنگ و ئاوێزەی مێزەری زلی ئەو سۆفییانە پێش چاوی گرتوون، شتێ تر نابینن و چاوی ڕاسـتبینییـان نییـە و زۆر خۆپەسـەندن ئاوەزیان بەوە نـاشکێ کە ئەم جـیـهـانە ئەمـەگی بۆ کـەس نییـە و، هـەزاران کـەسـی دەسـەڵاتدار و بەناوبانگی وەکو: کـەیـخـەسرەو و قـەیسـەر و ئەسکەندەر و دارای لەناو بردووە، کەوابوو پیـاوی ڕاسـتـەقینە ئەوەیە پیـاوێکی چاپلووس و خۆپەسـەند نەبێ و ئەو جۆرە کەسـانە لە بەزمـی کۆڕی ئەوینی ڕاسـتـەقینەی ئێمەدا جـێیـان نابێتەوە، چونکە کۆڕی ئێمە لە شەمـەوە پەیڕەوی دەکەین کە دەسووتێ، هیچ دەنگیشـی لێوە نایە و، خـۆی دەسووتێنی بۆ ئەوەی ڕووناکی بـەخـەڵک بدا، کـەوابوو پیاوی ڕاسـتـەقینە دەبێ وەکـو شـەم بێ و خـۆی بسـووتێنێ بۆ ئەوە خـەڵک کـەڵکی لـی وەربگرێ، نـەوەک خـەڵک بسووتێنێ بۆ ئەوە کە خۆی کەڵکیان لی وەرگرێ.

ناوەرۆکی هۆنراوەکانی مامۆستا نالی پتر سکالاکردن لە دەرد و پەژارە و ڕەنجی دڵداری

و بی ئەمـەگیی دڵبـەر و ڕقـە بەڕێی مێمڵ و خـەنیم و لۆمـەی سـۆفییـەکـان و ئاخ و داخ لە دووریی خۆشـەویست و ئەو گیروگرفتـانەی کە لە ڕێگای دڵداریدا تووشـی دڵدار و دڵبراو دەبن. دیارە ئەو ناوەڕۆکـانە لە هۆنـراودا پێیـان دەوترێ ڕێ و ڕەوشـتی هۆنراوی کـۆن و کلاسیک.

جا بەکارهێنانی ئەو مانا و ناوەڕۆکانە لە هۆنراوەدا، بەچەشنێکی وەها کە هەمیشە تەڕ و تازە و پاراو و دڵڕفێن بدەنە چاوەوە و، لەوانەبن کـە هەست ببـزوێنن، کـارێکـی سـادە و ئاسان نییە و هەر هۆنراوێکی ناتوانی ئەو هونەرە لە خۆیەوە بنوێنێ.

مامۆستا نالی یەکێ لەو هۆنەرانەیە کە لە هۆنراوەکانیدا شێوە و ڕەوشتی کۆنی بۆ خۆی هەڵبژاردووە، بەڵام لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەسەڵاتێکی وەهای بووە کە هـۆنراوەکانی لەناو وێژەی کوردیدا هـەمیشـە بەجلوبەرگێکی تازەوە خـۆیان دەنوێنن. مـامۆسـتا نالی لەم پارچە هـەڵبـەسـتـەدا دیاردی بۆ باری ژیانی کـۆمـەڵایەتـی دەکـا، بەڵام نە بەئاشکرا، بەڵکو لەژێر پەردەی دەربڕینی خەم و پەژارەی دڵداریدا، وەکو دەڵێ:

گـەر دەپرسی مـن لەبەرچـی کـەم دەخـۆم
من بـەبرسـی قـەت مـەزانە، غـەم دەخـۆم
ئاوی سـوێری چاو و باری تاڵیی لێـو
سـوێر و تاڵی دەم دەم و ژەم ژەم دەخـۆم
تا سـەری زوڵفی لەسـەڕوو حـەڵقـەدا
من وەکـو مـاری سـەر ئاور خـەم دەخـۆم
ئاوی کـەوثـەر نۆشی صـۆفی بێ کـە من
ئاوی حـەیوان یەعنی مـاچی دەم دەخـۆم
شـەربەتی خـۆف و رجـای ئەغـیـار و یار
ترش و شـیـرین هـەم دەچێـژم هەم دەخـۆم
من لە طەوری عـالـەم و دەوری فـەلەک
ضـەربی لازب، زەخمی بێ مـەرهەم دەخـۆم
تـاڵیی بـێ یـار و دیـاری تار و مـار
عـەلقەمی چی، ئەوقەمی چی؟ سەم دەخۆم
غـەم دەڵێ (نالی) کـە غـەمـخـواری دەکـا
ناعـەلاجم گـەر نەبێ ئادەم دەخـۆم

مامۆستا نالی لەم پارچە هەڵبەستەدا سێ مەبەستمان بۆ دەردەخا. یەکەم: ئاخ و ناڵەکردن لە گیروگرفتی دەردی دڵداری کە هەرچەن دڵبەر جوانتر و شیرینتر خۆی بنوێنێ، دڵبراو زۆرتر پەرێشان و سەرلێشێواوتر دەبێ. مەبەستی دووەم کە دەکەوێتە پێش چاو؛ ئەوەیە کە نالی لە زۆروستەمی رۆژگار گلە و گازندە و سکالا دەکا و لە بەرامبەر رووداوە ناحەز و تاڵەکانی چەرخی گەردوونا بێ دەسەلاتیی خۆی دەردەبڕێ کە ئەوی لە یار و مەڵبەندی خۆی دوورخستووەتەوە و، داخی گرانی دووری و تەنیایی ناوەتە سەر دڵیەوە. مەبەستی سێیەم کە لە ناوەرۆکی هۆنراوەکانیا بۆمان دەردەکەوێ ئەوەیە کە هۆنەر، خۆی لە هەموو بەندێکی تایبەتی ئازاد دەکا و روو دەکا لە کۆمەڵی مرۆڤایەتی و بەچاوێکی وردبینییەوە ژیانی چینە جۆربەجۆرەکانی بەرەی مرۆ سەرنج دەدا و، خەم و پەژارەی تایبەتی تاکەکانی ئەو چینانە لێک دەداتەوە، ئەوسا خەم و پەژارەی ئەم ژیانە کە چۆن بەرەی مرۆ تووشی هەزاران گیروگرفت و ناکامی و سەرلێشێواوی کردووە و، تا لە رووی ئەم جیهانەوە ماوە، ساتێ بەبێ پەژارە ناحەوێتەوە.

مامۆستا نالی لە دەوری خۆیا شۆڕشێکی تازەی خستە ناو وێژەی کوردییەوە و، لە هۆنراوی دڵداری و خواناسی و پیاهەڵگوتندا خۆی نواند. مامۆستا نالی کاتێ خۆی دەباتە جلوبەرگی هۆنەرێکی دڵبراو و سەرلێشێواوی رێی چۆڵ و پیاوانی پڕ لە تاڵی و سەختی ئەوین و دڵداریی، بنیادەم بیری ئەوە ناکاتەوە کە ئەم هۆنەرە بیر و هۆشی بەلای شتێ ترەوە مابێ و، جگە لە ئەوین و دڵداری شتێ تر لە مێشکیا جێی خۆی کردبێتەوە. لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە هەزاران گراو و ئەویندار سووتاو و برژاوی ئاوری بێ ئامانجی دڵداری وەکو: فەرهاد و مەم و سیامەند و رامین و بارام لە قوتابخانەی ئەوین و دڵداری ئەو پەروەردە بوون هەروەها کاتێ کە خۆی لەناو کۆڕ و کۆمەڵی هاونیشتمانییەکانیدا دەردەخا و، دەیەوێ چەوساویەتی و ناتەواوی و داب و دەستووری باوی نالەباری هەندێ لە چینە ناسراو و دیاردییەکانی رۆژگاری ژیانی خۆی پیشان بدا، هیچ کەسێک نازانێ کە مامۆستا نالی هۆنەرێکی دڵبراو بووە، وەیا لە مانای ئەوین و ئەوینداری تێ گەیشتووە. هەر بەو چەشنەش لە خواناسیدا بێ وێنە بووە کە ئەوەمان لەم پارچە هەڵبەستەدا بۆ دەردەکەوێ:

ساقی وەرە رەنگین کە بەپەنجە لەبی ئەقداح
بەم راحە لەسەر راحە دەڵێن راحەتی ئەرواح
بەم کاسە لەسەر پەنجە دەڵێن نووری عەلانوور
رەخشانە لە میشکاتی قەدەحدا وەکوو مصباح

قەطرەیکە لە بەحری کەرەم و ڕەحمەتی فەتتاح
نەک عارەقی گەرمی عینەب و شەربەتی توففاح
بەو دەستە کەوا مەرهەمە بۆ ئەم دڵی خەستە
بەو پەنجە کە بۆ بابی گوشایش ئەوە میفتاح
لەو دەن و قەرابە کە دەکا چەشسە بەعەنقا
نەک لەو خمی نیلە کە دەکا باغە بەتیمساح
پڕکە قەدەحی پڕ فەرەحی بێ تەرح و غەم
ناوِلنی وَنادِمني وَغــازِلنِي بِالأفراح
لەم گەردشی مینایە کە وا دەورە نەچەورە
ساقی کەرەمی سابقە! (نالی) بکە ئینجاح

وشەی (ساقی) لە زمان و زاراوەی هۆنەرانی خواناسدا بۆ خوا و پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ، بەکاردەبرێ. جا مامۆستا نالی لە مەیگێڕی مەیخانەی ئەوینی ڕاستەقینەی خواناسی دەپاڕێتەوە کە بەپیاڵەیێ لەو شەرابە، لە خەم و پەژارە و پەرێشانی هەوا و هەوەس ڕزگار بکا و بیخاتە بازاڕی مەستی و سەرخۆشی ئەوینی خواناسییەوە تا جیهانی ئەنبووژەنی لەبیر بچێتەوە و بەجیهانی تر شاد ببێتەوە و هەتا هەتایە لە خۆشی و شادیدا بمێنێتەوە.

مامۆستا نالی لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕوو دەکاتە مەیگێڕی ڕاستەقینە و دەڵێ: ئەی مەیگێڕ! وەرە لێوم بەپیاڵەی دەستتەوە ڕەنگین بکە، ئەو شەرابە کە لەسەر دەستەوەیە هۆی ئاسوودەیی گیانمە و، هەر کەسێک لەو شەرابە کە بریتییە لە شەرابی ئەوینی ڕاستەقینە بیخواتەوە، لە بەندی پڕ لە پەژاری ژیانی ئەنبووژەنی ڕزگار دەبێ و گیانی لە ئاسوودەیەکی هەمیشەییدا دەمێنێتەوە. مەبەستم لە شەراب، شیرە و عارەقی سێو و ترێ نییە کە نەوسی پێ شادمان و سەرخۆش دەبێ، بەڵکو مەبەستم شەرابی بەزەیی تۆیە کە گیانمی پێ شاد دەبێ و بۆ هەمیشە لەو شادی و خۆشییەدا دەمێنمەوە. بەڵێ مەبەستی من لەو شەرابە، شەرابی سەرچاوەی بەزەیی خواییە کە هەر بنیادەمێکی بێ دەسەڵاتی پێ دەگەیەنێتە پلەوپایەی بەرز. ئەی مەیگێڕ! لە گەڕانی ئەم گەردوونەدا کە خەریکی گەڕان و دەوردانەوەیە و، لە ڕاستەقینەدا ستەمێ لە ئێمە ناکات، دەسا بەبەزەیی پێشووی خوات پیاڵەیێ لەو شەرابەم پێ بدە و (نالی) لە خەم و پەژارەی ئەم جیهانە ڕزگارکە و شادمانی بکە.

مامۆستا نالی گەلێ گلە و گازاندەی لە بێ ئەمەگیی یارەکەی کردووە و، دیارە ئەمەی زۆر پێ ناخۆش بووە، لە ڕاستەقینەشدا بێ ئەمەگیی زۆر ناخۆش و دڵتەزێنە، بەتایبەتی لەلایەن

دڵدارەوە بۆ دڵبراو، ئەویش چ گراوێ، گراوێکی دڵبراو و دڵسووتاوی وەکو مامۆستا نالی کە لە پارچە هەڵبەستێکدا ئەوەمان بۆ دەردەخا:

مەکە ئیخلافی ئەو وەعدە کە فەرمووت
دەخیلت بم کە خانووی سەبرەکەم سووت
لە ڕوَوت و قووتی وەک من ڕوو مەپۆشە
کە وەسڵی تۆیە قووتی عاشقی ڕووت
موژەت قوللابییە، هەم تیر و هەم شیر
برۆت میحرابییە، هەم طاق و هەم جووت
لە صندووقی گڕی سینەم بترسە
کە ئاور بەر بداتە تەخت و تابووت
ئەوە لێوی ئەتۆیە پڕ لە خەندە
کەوا شەککەر دەباری و گوڵ دەپشکووت
فیدای دەست و کەمانت بم بەتیرێ
دەپێکی سێ و دوو، هەم طاق و هەم جووت
دەکەی نەخچیری صەد دڵ هەر بەتیرێ
ئیلاهی؟ هەر بمێنێ دەست و بازووت
چ شیرینە خطووطی دەوری لێوت؟
بەڵێ، مەعلوومە خۆشە خەطی یاقووت
هە (نالی)! بەڵکە بیکێشی بەناڵین
بناڵە، دامەنیشە مات و مەبهووت

واتە: ئەی خۆشەویستەکە! دەبێ لەسەر بەڵێنی خۆت ڕاوەستی و تاوێ بەلامەوە دانیشی تا پێکەوە ڕاز و نیازێ بکەین و، تەنیا شتێ کە من لە تۆ چاوەڕوانی دەکەم، ئەمەیە کە کاتێ لە دوورەوە دێی و دەردەکەوێ، ڕووم لێ دامەپۆشە و شەرمم لێ مەکە، با وەکو ئەوەش. دەزانم کە چاوپێکەوتنی ڕوخسارت بۆ من مەترسی گیانی هەیە، بەلام من گوێ بەو مەترسییە نادەم و، تەنیا چاوپێکەوتنی ڕوومەتی تۆم دەوێ، کەوابوو تکایە ئەو داواکارییەم لێ وەرگرە و گوێ بدەرە ئاخ و ناڵەم و لە سندووقی گڕی سینەم بترسە کە ئاور بەر بداتە تەخت و تابووت. ئەوە قسەکردن و ئاخافتن و پێکەنین و بزەی تۆیە کە پیاو وا دەزانێ شەکەر دەبارێت و گوڵ دەپشکوێت. خەتەکانی دەوری لێوت گەلێ شیرین و دەڵێی یاقووتە و ئەو خەتانە سپییەتیی ڕوومەتت لە سووریی لێوت جیا دەکەنەوە. دەسا ئەی (نالی) بناڵە و قەت بەبێ ناڵە و هاوار دامەنیشە.

مامۆستا نالی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا دەستێکی باڵای هەیە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی وەکو ئەو بەیارەکەیدا هەڵبڵێ. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا هونەری خۆی لە دوو قۆناخدا دەردەخا و قۆناخێکیان لایەنگری ئەو جوانی و نازکییە کردگاریانەیە کە لە چینی کچدا خۆیان دەنوێنن و، ئەو قۆناخەکەی تری لایەنگری بەرزی و تەڕ و پاراویەکە کە چینی کوڕی پێ ڕازاوەتەوە، وەها کە دەڵێ:

عیشقت کە مەجازی بێ، خواهیش مەکە ئیللا کچ
شـــیـــرین کچ و لەیلا کچ ســـەلما کچ و عـــەذرا کچ
فەرقی کوڕ و کچ ڕۆشن وەک فـەرقی مـەهـ و مێـهره
وەک فـەرقی شــەو و ڕۆژە، ئەم فـەرقـە لە کـوڕ تا کچ
مــەهـ، مـەهـ لە مـەهـی سـادە، یەعنی لە قـەمـەر لادە
هەم شەمس و ثوررەییا کچ، هەم زوهرەو و زەهرا کچ
بێ بینە گــــــوڵی ژاڵە، هەم بێ بەرە، هەم تاڵە
قەد سەرو و صنەوبەر کوڕ چاو نەرگسی شەهلا کچ
کــوڕ وەک گــوڵی گــوڵزارە، ئەمما ثەمــەری خـارە
وەک هەنگی چزووداره، هەنگوێنی مـوصـەفـفـا کچ
جـەزلی سـەمـەری سـایە بۆ سـەوڵەتی ئەعدا کـوڕ
نەخلی ثەمـــەری مـــایە بۆ دەوڵەتی دنیـــا کچ
کوڕ زیبی دەبسـتـانە، کوڕ شـەمـعی شـەبسـتـانە
بۆ بەزمی تەمـاشـا کـوڕ بۆ خـەڵوەتی تەنـهـا کچ
مــوو سـونبـوڵی ئاشـوفـتـە، دوڕدانەیی ناسـوفـتـە
دەم غـونچـەیی نەشکوفـتـە، تێ فکرە کـوڕە یا کچ
کــوڕ ئایەنەیی حــوسنی تا وەک کـچــە مـەنظووره
گــرتی کــە غـوباری مــوو، چینی کـوڕ و مــینا کچ
کــوڕ تازەو تەڕ مــادام سـادە وەکـو خــوشکی بێ
ئەمما کـــە ڕوا ســـەبزە، دیبـــا کـــوڕ و زیبـــا کچ
بۆ شــەربەتی شــیـریـنی فنجـانە لەســەر ســینی
مەم توحـفـەیی توففاحی، شەم عـەنبـەری بوویا کچ
هەم گــوڵبــوونی بێ خــارە، هەم مــەزرعی ئەزهاره

هەم مەخزەنی ئەسرارە، ئەسبابی موهەییا کچ
جەننەت پڕی ویلدانە، خادم هەموو غیلمانە
خانم کە تێدا حۆرین یەکسەر هەموو حەسنا کچ
کوڕ ئەشرەفی مەحبووبە، یوسف کوڕی یەعقووبە
کچ بەختەریداری یەعنی کە زلێخا کچ
صددیقەیی مەعصوومە، وەک داکی مەسیحا کچ
بابێکی هەیە دنیا بۆ عیشقی مەجاز و بەس
(نالی)! چییە ئەو بابە، ئادەم کوڕ و حەووا کچ

لەم پارچە هەڵبەستەدا چەند مەبەستمان بۆ دەردەکەوێ یەکەم هۆنەر ئەوە دەگەیەنێ کە پیاوی ڕاستەقینە ئەوەیە، داوای شتێ نەکا کە ئاکامێکی هەمیشەیی نەبی، واتە ئەوین و خۆشیی ئەم جیهانە بێ بنیاتە و تەنیا خەو و خەیاڵێکە و شتێکی هیچ و پووچ و بێ مایەیە. دڵدان بەم ژیانە کورتە، کارێکی بێهوودەیە. کەوابوو شتێ ڕاستەقینەی نەبێ بۆ ئەوە ناشێ پیاو دڵی پێ ببەستێ و گراوی بێ. چونکە ئەوین و دڵداری ژیان ئەوینێکی ڕاستەقینە نییە و، ئەوینی ڕاستەقینە، ئەوینێکی خوایی. مەبەستی دووەمی هۆنەر ئەوەیە کە دیاردی دەکاتە سەر ئەو کەسانەی لە ڕۆژگاری خۆیدا ژیاون و پێیان دەڵێ کە لە ڕێ و ڕەوشتی سرشتی لانەدەن. مەبەستی سێیەمی هۆنەر لەو هۆنراوانە دەگونجێ ئەوەبێ کە ئەو خوو و خدانەی وا لە دوو چینی کوڕ و کچدا هەیە بەچەشنێکی جوان و بێ وێنە دەریان بخا و، لەم ڕێگاشەوە توانایی هۆنەریەتی خۆی پیشان بدا و، لە لایێ تریشەوە، هێز و دەسەڵاتی سروشت پیشان بدا کە چۆن ئەوین و خۆشەویستی ژیانی ئەو دووانە پێک دێ و ئەم خۆشەویستییەش دەبێتە هۆی مانەوەی بەرەی مرۆ.

دیوانی نالی تا ئێستا چەندین جار لە چاپ دراوە و ڕاڤە کراوە، بەڵام گەلێک هۆنراوەی واش هەیە کە لە دیوانەکەیدا چاپ نەکراوە. جگە لەوەش زۆربەی هۆنراوەکانی بەهەڵە نووسراوە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی نالی - لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٢.
٢- دیوانی نالی و فەرهەنگی نالی - لەسەر ئەرکی دوکتۆر خەزنەدار - بەغدا، ١٩٧٧.
٣- دیوانی نالی - کۆکردنەوەی مەلا عەبدولکەریم مودەڕیس - بەغدا، ١٩٧٦.
٤- ئەنجومەنی ئەدیبانی کورد - ئەمین فەیضی بەگ - ئەستەمووڵ، ١٣٣٩.

٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - علاءالدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٦- لەپێناوی نالیدا - محەمەدی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٧٩.
٧- چەپکێک لە گوڵزاری نالی - مەسعود محەمەد (گۆڤاری کۆڕ) بەغدا، ١٩٧٦.
٨- خلاصە تاریخ الکرد وکردستان - ترجمە محمد علی عونی - قاهرە، ١٩٣٤.
٩- بەبازێکی کۆن کە نزیکەی سەد ساڵ لەمەوپێش نووسراوە.
١٠- دیوانی دەستنووسی نالی کە لە ساڵی ١٣٢١ی کۆچیدا نووسراوەتەوە.

ئەوڕەحمانی سالم

١٢٢٠ - ١٢٨٦

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە یەکێ لە ئەستێرە هەرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی ئەوڕەحمان و کوڕی حەمەبەگی ساحێبقڕانە. بەپێی دیوانەکەی کە بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا لە چاپ دراوە، سالم لە ساڵی ١٢٢٠ی کۆچی لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەفەقێیەتی بەگەلێ شار و دێ و ناوچەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی بینیوە لە لای ماوەتەوە و وانە و دەرزی لەلای خوێندووە هەتا بووە بەمەلایەکی شارەزا لە فقهی ئیسلامی و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر، بەڵام بەهۆی ڕووخانی میرنشینی بابان و ئاژاوەی ناوخۆی سلێمانی، ڕووی کردووەتە شاری سنە و پاشان ڕۆیشتووەتە تاران و لەوێدا ماوەیەک ماوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی هەستی بەئاوارەیی و دەربەدەری کردووە، ناچار گەڕاوەتەوە زێدەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٨٦ لە تەمەنی شەسەت و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ئەوڕەحمان بەگی سالم، پیاوێکی لەڕ و لاواز و نەخۆش بووە و لەسەر ئەسپاردەی بژیشکێک نازناوی (سالم)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و گوایە لە پێشدا نازناوی (ڕەنجوور) و (بیمار) بووە و، بەم جۆرە پزیشکەکە ویستوویەتی نوقڵانەی لەشساخیی بۆ لێ بدا و بەوە دڵی خۆش بکا و هێزی پێ بدا.

سالم یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و دڵگر و پاراون و، لە هۆنراوەکانی وا دەردەکەوێ کە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی حافزی شیرازی و کەلیمی هەمەدانی و مەولەوی کردووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ هۆنراوی کۆمەلایەتی و ئایینیی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا سەبارەت بەسالم دەڵێ: هەرچەندە سالم لە هۆنراوەکانیدا زۆر جار باسی دڵخواز و دڵ لێچوون دەکا، بەڵام دەرنەکەوتووە کە دڵخوازێکی تایبەتی بووبێ، بەقسەی هەندێ کەس دڵی چووە لە بەهی ناوێک لە خزمەکانی خۆی و ئەو بووەتە سەرچاوەی هۆنراوی. وەلێ ئەوی زۆرتر بڕوای پێ بکرێ بێجگە لە دیمەنی خوا کردی کوردستان، تێکچوون و رووخانی بنەماڵەی بابان دەبێتە هۆی داخ و دەرد لە دڵی ئەودا هەموو ئەمانە دەبنە هۆی بناغەی هۆنراو دانانی کە بەهۆی خوێندنەوەی هۆنراوی هۆنەرەکانی پێش خۆیەوە، بەتەواوی سەر دەباتە ناو کۆڕی هۆنراوەوە.

سالم لە هۆنراوی دڵداریدا تا بڵێی هۆنراوی سوارە و هەتا حەز کەی هۆنراوەکانی جوان و شیرین و پاراون و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی کە وەکو ئەو هۆنراوی دڵداری بهۆنێتەوە. سالم کە دێتە مەیدانی هۆنراوەوە، شۆڕشێکی گەورە بەرپا دەکا، لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی دڵدارەکەی دەکا کە کورتژمی هۆنراوی پێ بەخشیوە و بەم چەشنە رووی تێ دەکا و دەڵێ:

هەوای ماچی لەبت ڕێی بەندەری زوڵفی بەدڵ ون کرد
موسافر بۆ سیاحەت، سوویی چین چوو تووشی ماچین هات
کەلامی وەسفی حوسنی تۆم ئەخوێند دوێشەو بەپەنهانی
لە پەردەی غەیبەوە تا رۆژ بەگوێما دەنگی تەحسین هات
دوعام بۆ دەفعی چاوی بەد لە حوسنی تۆ ئەکرد ئیمشەو
لە دەم روحولئەمین تا سوبحەدەم ئاوازی تەئمین هات
حەدیسی کوشتنی فەرهادی مسکین پێت بڵێم چۆن بوو؟
لەشەوقادای بەسەریا تیشە، وەختێ دەنگی شیرین هات
بەسروەی بای سەحەر یەکدەم کە نەفخەی زوڵفی موشکین هات

سالم گەلێ وشە و زاراوەی تایبەتی لە هۆنراوەکانیدا بەکار بردووە کە هەندێ لەوانە خۆی دای هێناون و هەندێ تری لە هۆنەرانی فارس وەرگرتوون، وەکو وێچوونی قژ و پەلکە بەمار و ئەژدیها، زوڵف بەزنجیر و داو و کەمەن، ئەبرۆ بەشمشێر و کەوان، بەژن و باڵا بەسەوڵ و چنار، ڕوومەت بەچرا و گوڵ و مانگ، وە دەم بەخونچە و پستە و، زۆر حەزی لە (جناس) و (تشبیە) و (استعارە) و (ایهام) کردووە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ئەوەمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ کە چەندە جوان وشەی (قیامەت) واتە: هەڵسانت لەگەڵ (قیامەت) واتە: رۆژی پەسڵان بە(جناس) بەکارهێناوە کە دەڵێ:

لەســـەر روودا نەبی خـــاڵت بەفـــەن داناوە ئەیزانم
بەقـــەســـدی مـــورغی دڵ زوڵفت بەدەورا داوە ئەیزانم
گـران خـێـزی لە ڕەفـتـارا بەهـانەت عـوجب و تەمكینە
بەباڵاتا لە گـــێـــســـــوو ئەژدەهـا ئاڵاوە ئەیزانم
خـەریكی دڵنەوازیمی بەچاوی مـەرحـەمـەت زاهـیـر،
نیـــهـانی بۆ ســەرم تیـغی برۆت ســاو داوە ئەیزانم
سیەهـ دڵ مەردومـان چیبكەم لە شـەرعا شـایەتی نادەن
دزینی دڵ لە ســـینەمـــدا فـــتـــووری چاوە ئەیزانم
وەكو سـینەم ئەبێ تێک چێ لەهـەر جێ دڵ قـەراری بێ
لە زوڵفـا ئاشـیـانی بەسـتـبێ شـێـواوە ئەیزانم
لەڕووی بەرقی تەجەلای حـوسنتا مـوشكڵ دڵم چابێ
مـوجـەسـەم گەر بەسـەنگی خارە بێ سـووتاوە ئەیزانم
فـــریبی دڵ ئەدەم دایم بەمـــوژدەی ڕۆیەتی حـــوسنت
ئەگەرچی وەسڵی تۆ عـەنقـا سفـەت هـەر ناوە ئەیزانم
قـیـامت حـەشـرە بۆ عـالەم وەلاكن هـەر لە ئێستـاوە
خـــــواوەند بۆ ڕەقـــیــــبم دۆزەخی تاوداوە ئەیزانم
مـــوبالاتی نەبوو دڵبـــەر بەحـــاڵی (ســـالم)ی مـــەزڵوم
بەحـــــەرفی مـــــوددەعی زاڵم بەدڵ تۆراوە ئەیزانم

سالم لەم هۆنراوەیدا كە دەڵێ:

لەڕووی بەرقی تەجەلای حـوسنتا مـوشكڵ دڵم چابێ
موجەسـسـەم گەر بەسـەنگی خارە بێ سـووتاوە ئەیزانم

دیاردی بۆ ئایەتی ١٤٣ی سـوورەی (اعراف) دەكا كە دەفـەرمـووێ: «... قالَ رَبِّ أَنظُر إِليكَ قالَ لَن تَراني...» واتە مـووسا وتی: خـوایا خۆت بـەمن پیشـان بدە تا بتـبینم، خـوا فەرمـووی: تۆ ناتوانی هەرگیز من ببینی.

بەپێی ئەم ئایەتە مـووسـا داوا لـە خـوا دەكـا كـە خـۆی پێ پیشـان بدا و بیبـینێ و خـوا دەفـەرمـووێ تۆ ناتوانی من ببـینی، بەڵام مـووسـا پێ دادەگـرێ و دەڵێ خـوایا خـۆت بەمن پیشان بدە، ئەوسـا خوا دەفەرمـووێ: كەواتە تـەماشای كێوەكە بكە، ئەگەر كێوەكە توانیی خـۆی ڕاگرێ و تاوی هێنا ئەوا تۆش دەتوانی من ببـینی و ئـەوسـا خـوا خۆی دەرخـست و

کێوەکە ورد و خاش و هەپروون هەپروون بووەوە و سووتا و بڵێسەی لێ بەرزبووەوە و مووساش کە چاوی کەوتە کێوەکە لە هۆش خۆی چوو و، کاتێ کە هاتەوە هۆشی خۆی دەستی کردە پاڕانەوە و وتی خوایا تۆ پاک و خاوێنی و ئەوا پاشگەز بوومەوە و بەرەو لای تۆ گەڕامەوە لە ڕیزی پارێزگارانم.

جا سالم لەو تاکە هۆنراوەیدا دەڵێ: بەهۆی ڕوومەتی جوان و ڕووناکی تۆوە زۆر سەخت و دژوارە کە دەردی دڵم خۆش بێتەوە و چابێ و، لەش ئەگەر ببێتە بەردی خاراوە، تاقەتی تیشکی ڕوومەتی تۆ ناهێنێ و بەجارێ دەسووتێ و دەبێتە کۆی زوخاڵ، کەوا بوو نابێ چاوەڕوانی دیداری تۆیم و خۆمیش ئەمە دەزانم، بەڵام چ بکەم و چارم نییە و فریوی دڵم دەدەم و مژدەی دیتنی ڕوومەتی جوانتی پێ دەدەم.

سالم لە هۆنراو هۆنینەوەدا پەیڕەویی لە هۆنەرانی دەوری خۆی کردووە و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین لاسایی ئەوانی کردووەتەوە، بەڵام لەلایەن شێوە و ئاواوە شتێکی تازە و تایبەتی داهێناوە و وێچواندنی[1] جوانی لە هۆنراودا بەکار بردووە کە زۆر جوان و شیرین کە لەم پارچە هەڵبەستەدا ئەوانەمان دەکەوێتە بەرچاو وەکو دەڵێ:

حیکایە خوانە تووتیی دڵ، بەدەوری دامی گێسوودا
مەزننە عەکسی خۆی دیوە لەناو ئاوێنەیی ڕوودا
لەبت بۆ دارووی جێ نشی ماری زوڵفەکەت نەتدا
هەتا ئەمرم بەحەسرەت با بدەم دەستم بەزانوودا
تەمام بوو حەڵقەکەم دەستم لە قەدت، زوڵفت ئاڵۆزا
نیهان بوو مەتڵەبم وا کەوتە سەر یەک موو بەسەر موودا
دڵی تووتی لە پەروازا لەسەر گوڵ لەنگەری ڕاگرت
کە یاری شۆخ و شیرینم سەحەر وەسمەی لە ئەبروو دا
لە عەهدی دیدەیی یارا دڵ و سیحەت گەلێ زیدن
بە(سالم) کەی ئەمێنێ باز ئەگەر چنگی لە تەیهوو دا

سالم لە وێژەی فارسیدا دەستێکی زۆر بەرز و باڵای هەبووە و لەبەر ئەوەی ماوەیەکی زۆر لە تاراندا بووە، لەکاتی هۆنینەوەی هۆنراودا گەلێ وشەی فارسیی تێکەڵی هۆنراوەکانی کردووە و، هۆنەرانی تریش بەپێی ڕەوشتی ئەو ڕۆژگارە ئەم کارەیان کردووە و ئەمەشیان بەهونەرێکی زۆر گەورە دادەنا، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا ئەوەمان بەتەواوی بۆ دەردەکەوێ:

---

(١) وێچواندن: تەشبی.

دڵم شــادە لە بەندی ســیلســیلەی گـێــســووی دڵبــەردا
لە شــانــە خــەوف ناکــا دەفــعــەیێ لەم داوە دڵ بەردا
گڕی بەست دڵ لە سینەمدا لە حەسرەت سەرووەمێهری تۆ
کـە حـەتتـا ئاگـری پڕ گـڕ ئەسـووتێنێ لە مـەجـمـەردا
تەحـەممول کـە زەمـانی کـوشـتنی من سـورعـەتی ناوێ،
لە دڵمــایە بگێــڕم خــۆ بەدەوری دەست و خــەنجــەردا

سالم لەم پارچە هەڵبەستەشدا (جناس)ێکی جوانی لە وشەکانی (دڵبەردا) (دڵ بەردا) واتە دڵبەر و دڵبەردان بەکار بردووە و بەڕاستی هەر لە دەستی ئەو هاتووە کە بەم چەشنە لە هۆنراودا هونەر بنوێنێ.

زاراوەگەلی وەک مەی و بادە و مەیخانە و مەیگێڕ لە هۆنراوی سالمدا زۆر بەدی دەکرێن، بەبێ شک مەبەستی سالم لە هێنانی ئەم وشانە دەربڕینی ڕێ و ڕچەی خواناسییە و، بۆ گەیشتن بەدەرگا و بارەگای بەرزی خوایی کە لە زاراوەی خواناساندا مەیخانەی پێ دەڵێن، خواناس دەبێ ئەوەندە بادەی یەزدانی بخواتەوە کە مەست و سەرخۆش بێ و لەم ڕێگەوە دەبێ ئەوەندە ڕەنج و ئەرک بکێشێ و فرمێسک داوەرێنێ کە تا تۆزی ڕێی دوور و درێژی پێ بشۆرێتەوە و بگاتە مەیخانەی بەرزی خوایی. سالم مەی پەرستی لە بەرامبەری خۆپەرستیدا بەکار بردووە و، لای وایە کەسێک دەتوانێ بەبادەی یەزدانی بگا کە ڕق و کینە و قرم و ئاز لە دڵ دەرکا و دڵی پاک و خاوێن بکاتەوە و ئەوسا بەئارەزووی خۆی دەکا.

سالم لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەبیرێکی ورد و جوان و تیژ دەڵێ: مەیگێڕ کە بادەی یەزدانی دەگێڕێ و خواناسانی پێ مەست و سەرخۆش دەکا، کوت و پڕ لەو دیوی پەردەوە بەپیاڵەی مەیەوە دەرکەوت و دڵ لەسەر سوڕمانیدا وڕما و کاتێ کە دەرکەوت گۆی خۆری هێنابوو بۆ ئەوە ئەو ناوە ڕۆشن بکاتەوە و، هەر کە تۆزقاڵێک لە پریشکەکەی دەرکەوت لەشی من کە لە سەختی و قایمیدا وەکو کێوی توور وایە سووتاندی، ئەوەبوو لە هۆشی خۆم چووم کە هاتمەوە هۆش خۆم هەستام بڕۆم تۆبە بکەم، ئەوەبوو بەرەو کۆڵانی مەی فرۆشەکان بەپەلە ڕۆیشتم و ڕوانیم کە دڵخوازەکەم بادەی ئەوین و جوانی دەفرۆشێ و ئیتر لەلای ئەو مامەوە.

ســاقی لە پەردە دەرهات جــامی شــەرابی هێنا
دڵ خـیـرە مـا لە حـیـرەت مـەه ئافـتـابی هێنا
یەک زەڕە عەکسی پرتەو دەرکەوت و تووری سووتان
ئاینە ســەخت ڕوو بوو لەو عــەکــســە تابی هێنا

تیـمـاری چاکی سینەم راجیع بەچاوی مـەسـتـە
بەخـتـیش مـوافـیـقی عـەشق بۆ من خـەرابی هێنا
یارم لە ئـەندەروون هات دەسـتی رەقـیب لە دەسـتـا
غـەمناک و شـادمـانم، رەحـمـەت عـەزابی هێنا
بۆ تـەوبە سـوویی مـەسـجـد هاتم بچم لە ڕێدا
بۆ کـوویی مـەی فـرۆشـان قـسـمـەت شـتـابی هێنا
ڕوو هـەر لـە من ئەپۆشـێ، وا حـاڵـیـە کـە جـبـریل
هـەر خـاسـە بۆ مـن و ئەو ئایەی حـیـجـابی هێنا
وەی وەی چ مـەجلیسێ بوو، بـەه بەه لە دیدەو و دڵ
دڵبـەر شـەرابی گـێـڕا، (سـالم) کـەبابی هێنا

کـۆشی خـواناس تەنیـا بۆ ئەوینی بڕۆنیـیـە، واتە خـواناس بەهۆی خـواردنەوەی بادەی یەزدانییەوە تێ دەکۆشێ کە دڵی پاک و خاوێن بێتەوە و لە گێژاوی سروشت رزگاری ببێ و لە دەریای بێ بنـی ئەوینی خواییدا نوقم بـێ و ئاڵوودەی ئەنبووژەنی و جیـهـانی کـەرەسـتـە نەبـێ و، پیـاوی خـواناس نـابێ لەم ڕێگەدا سـسـتی بکا تا دەگـاتە بـارەگـای خـوایی کـە مەیخانەی یەزدانییە، ئەوسا بەدیداری یاری ڕاستەقینە شاد دەبێتەوە:

چاوەکەت وەختێ بەئیـمـا مـەیلی جامی مەی ئەکا،
هـەرچی مـەی ئەیکا لەگـەڵ ئەو، لەگـەڵ ئێـمـەی ئەکا
نەی لە نـاڵینا چ گـوسـتـاخـانە بۆ ئەربابی سـەمع،
باسی ئەیامـی گوزەشـتـەی کـەی قوباد و کـەی ئەکا
تاسپاهـی خـەسرەوی عـەشـقت ئیـحـاتەی جانی دا
بۆ شەڕ و شۆڕی مـوسیبەت دڵ لە مـوڵکی رەی ئەکا
کـاروان ئەر سـست ڕەوو بـێ تا ئەگـاتە کـۆیـی لەیل
شـەوقی بێ پایانی دڵ وشـتـر بـەمـەجنوون پەی ئەکا
حـاڵی عـەشق و تـابشی هیـجرت نیشـانی دا بەمن
ئاگـری سـۆزنـدە هـەر کـارێ بـەبێشـەی نەی ئەکـا
تا بـەسـەر باغی دڵا بـێ بای خـەزانی فـیـرقـەتت،
عـاریزم بۆ سێـوی ڕوخسـارت لە رەنگی بەی ئـەکا
جـورعـە نۆشی بۆ بکەم ئیـتـر لە بەزمی مـەیکەدە،
چاوی مـەخـموورت بەعاشق کاری بادەی حەی ئەکا

وەختی بەخشش بۆ نەبۆسم ئاستانی هیمەتت؟
مەردی دانا وەسفی جوودی حاتەم ئاسای تەی ئەکا

هۆنراوی سالم سروودی ئەوین و بادەیە و ئەو بەبێ ئەوین و بادە ناتوانێ خەم و پەژارەی ڕۆژگاری خۆی کە نوقمی تووڵانەوە و خراپە و گوناه و درۆ و دەلەسە و فڕوفێڵ بووە لە بیرباتەوە، ڕۆژگاری ئەو ڕۆژگارێکی بێ بەند و باوی و پڕ لە ئاژاوە و شەڕوشۆڕ بوو، نە لە بزە و زەردەخەنەی گوڵ نیشانەی ئەمەگ بوو و، نە لە چریکەی بولبولدا ئومێدێک دەردەکەوت و، خەڵک ژیانیان بەجارێ لەناو دەرد و خەم و پەژارەدا دەبردە سەر، لە ڕۆژگارێکی وادا کە هیوا و ئارەزووی مرۆ بەدەستی زۆروستەم و ئاژاوەوە لەناو دەچێ و ملهوڕان و ستەمکاران و زۆرداران بەکامی دڵی خۆیان دەژین و خەڵک دەچەوسێننەوە، سالم چارێکی نامێنێ جگە لەوەی کە دەردی دڵی خۆی بەهۆنراو هەڵڕێژێ و خەڵک ئاگەدار بکاتەوە:

سالم لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ: لەبەر ئاوەدانکردنەوەی ئەم جیهانە وێرانەیە بوو کە بەهەشت کرا بەشوێنی ئادەم و، هەر لەبەر ئەوە دەبوا جیهان سرشت بکرایە، بەڵام وێران بوو بەخراپەکردن و درۆزنی و فڕوفێڵ و بەچاندنی تۆوی ناتەبایی و ناکۆکی و خوانەناسی، ئەو ئەرکەی کە خرابووە سەر خەڵک کە جیهان ئاوەدان بکرێتەوە و چاکەی تێدا پەرەبستێنێ کەچی بەپێچەوانەی ئەوەبوو.

هەر لە سەرەتاوە کە خوا ویستی ئادەم بەدی بێنێ و سرشتی بکا، فەرمانی دایە سرووش لە هەر شوێنێکی ئەم جیهانەوە مشتێ خاک هەڵگرێ بۆ ئەوەی ئادەمی لێ دروست بکا، کە سرۆش ئەم کارەی ئەنجام دا پەڵە هەورەکان دەستیان کردە گریان و لەمەوە خاکەکەی ئادەم بوو بەقوڕ و هەڕگ و ئەوسا خوا ئادەمی دروست کرد، منیش کە لە نەوەی ئادەمم هەر سروشتی ئەوم بەکەلەپوور پێ گەیشتووە بۆیە لە دەوری پیری و جوانی و منداڵیم هەر کامی کە تۆ بیگری هەر بەخەم و پەژارە و خەفەت ژیانم چووەتە سەر وەکو دەڵێ:

لەبەر تەعمیری ئەم وێرانە جەنەت مڵکی ئادەم بوو
حەقیقەت پادشاهی کردووە لاکن مودەتی کەم بوو
خوەشا ئەییامی گریانم لە خاکی کەعبەیی مەقسەد
هەموو قەترەی سروشکم بۆ شەرەف وەک ئاوی زەم زەم بوو
خەمیری خاکی من ئەووەڵ بەبارانی فەرەج نەکرا
جوانی و پیری و تفڵیم سەراسەر جوملەگی غەم بوو

لەسەر سەبزەی چەمەن یاری سوها قەدم کە جیلوەی کرد
لە سوجدەی خاڵی لالێوی بنەوشە گەردنی خەم بوو
بەقوربی خەڵوەتی دڵبەر نەنازی ئەی سەبا زینهار
لەجێ تۆ پێشتر (سالم) دەمی هەمرازی مەحرەم بوو

عوسمانییەکان کە سەردەمێک فەرمانڕەواییان دەکرد و خۆیان بەجێنشینی پێغەمبەر دابووە قەڵەم پادشاکان و میرەکانیان ناوی خەلیفەیان نابووە خۆیان، کەچی جگە لە زۆروستەم و ملهوڕی و چەوساندنەوەی خەڵک کارێکیان نەبوو و، ئەو سەرزەوییانەی کە بەزۆر داگیریان کردبوو، خەڵکەکە لە ئەوپەڕی هەژاری و بەدبەختی و کڵۆڵیدا دەژیان و، درۆودەلەسە و فڕوفێڵ و چەوت و چەوێڵی و تووڵانەوەش بەجارێ باوی سەند بوو و، کاربەدەستانی عوسمانییش بەجارێ تەنگیان بەخەڵک هەڵچنیبوو.

لە ساڵی ١٢٦٦ی کۆچیدا دەوڵەتی عوسمانی بڕیاری هاتە سەر ئەوە کە کوردەکانی شارەزوور و سلێمانی بەجارێ سەرکوت بکا و ئەوەبوو بڕیاری دا کە سەرەتا بابانەکان لەناوببا و ئەو بنەماڵە کە لەناو کوردەکاندا ناسرا بوو بەجارێ تەفروتوونا کا و ئیتر عوسمانییەکان لە کوشتن و بڕین و ئاوارەکردنی هیچ کەسێک چاوپۆشییان نەدەکرد و بەبێ بەزەییانە خەڵکیان دەکوشت.

جا سالم ئەم کارەساتەی بەچاو بینیوە بەهەشتا و پێنج هۆنراو هۆنیوەتەوە بەیادگار بەجێی هێشتووە و، لە ڕاستیدا ئەم بڕە هۆنراوەی سالم مێژوویەکی کورتی ڕووخانی بنەماڵەی بەبەی و چیرۆکی ڕاستەقینەی ژیانی کوردەکانی ئەو دەورەیە کە ژیانیان لەوپەڕی کڵۆڵی و کەساسی بردووەتە سەر کە ئەوا لێرەدا هەندێ لەو هۆنراوانەی دێنین:

لێم گەڕێن با گۆشەگیربم، دەستە ئەژنۆ کەف زەنان
گێژەلووکەی بای نەدامەت تاری کرد سەفحەی جیهان
بەزمی سەیدای ئێمە سەیادی فەلەک کارێکی کرد،
ڕەنگە بالای تیر قەددان بێتە تەرکیبی کەمان
زەعفی تالع جاذبە بۆ کارەبا بۆ خوێن و دەم
سەیری چاری بەختی من کە بوو بەڕەنگی زەعفەران
نەوبەهاری من خەزانە وەختەکەی سوبحم تەمووز،
پرتەوی ماهە غەم و چاکی دەروونم وەک کەتان
تورکی قورسی خۆر کە تالع بوو تلووعی کرد بەرەقس
کەوکەبەی ماهی مورادی ئەهلی بابان بوو نیهان

دڵ له میحنەت كەیله مەیلی سەیری ناو شارم نییە
عەینی چاوم خوێنی تێ زاوە لە داخی مەردومان
ساعقە و بەرقی نەدامەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب
بەردە بارانە بەمەخسووسی لەسەر مولكی بەبان
چاوی عیبرەت هەڵبڕە ئەی دڵ لە وەزعی دەوری دوون
سەیر بكە سا تورك، فەلەك چیی كرد بەزومرەی كورد زمان
حاكمە رۆمی لەسەر تەختی سلێمانی دریغ،
كەوتە دەستی دێوی دوون مێهری سلێمان ئەلئەمان
هەی خوارۆ لەو دەمە چی كرد تەقەی تۆپ و تفەنگ؟
سەر زەمین تاریك و دونیا تۆز و كەڕ گوێی ئاسمان
ماهی تالع رێی مەحاق و رۆژی نەكبەت جیلوە گەر
خەرمەنی شادی لەبەر با بەرقی غەم ئاتەش فشان
لاغەریی تالع شكاندی حەسرەتا بازوو و قەدی،
ئەختەری بورجی موظەففەر، خۆی لە ئێمە كرد نیهان
گەرچی پێشاوپێش بەهەیبەت بوون و ئازا چوونە پێش
حەسرەتا باز هەم نەیانزانی نیزام وا بێ حەیان
گوێی فەلەك كەڕ بوو لەبەر ناڵەی نەفیری ئەهلی شار
لامەكانی گرت سەدای ناڵە و فغان و ئەلئەمان
گەر عەشیرەت گریەكەن هەریەك هەتا ئەمرن كەمە،
كوشتنی میر بای موخالف بوو بەشەمعی دوژمنان
رۆژی قەتڵ ئیمرۆیە ئەلحەق وا حسێنی پێ ئەوێ
بۆ ئەدای تازیە سەراسەر نیلگوونە ئاسمان
یادگاری حاكمان و جانشینی سبیلسیلە،
نامورادو نەو رەس و مەقسەد نەدیو و نەوجەوان
سەرفی نەقدی رۆحی شیرین بوو هەتا پەروەردە بوون
بەچەكورگ ئاسا لە ئاخر بوونە كۆزی دوودمان
بوو بەجێی بەبر و غەزەنفەر كووچە كووچە ناوسوقاق
سەر مەحەلە رەنگی بێشەی گرت لە نێزەی جان ستان

رەنگی سەحرای مەحشەر بوو شیوەکەی لای پیرمەسوور
گــرمــە گــرمی تۆپی رۆمی هەو هەوی ســوارەی بەبان
بوو بەجــارووبی مــحــەلە هەر تەرەف پەنجــەی پەڕیو
پەی کــــراو، بێ پێ لـە مــــەیدان پەهلەوانی پاڵەوان
گەرچی میـسـره (شارەزوور) ئەمـا خـەرابە بێ عـەزیز،
ڕوو ئەدا لەم خــەلقــە ئاخــر حــاڵەتی کــەنعـانیــیـان
دیدە نابینایە وەک یەعــقــووب لە هیــجــرانی عــەزیز،
تۆی خــوا! ســاحب مــەکــان و تۆی خــوایە لامــەکــان
کــەوکــەبەی بەخــتی لە چاها وا بەپەڕتەو بێــتــە دەر
شــەعـشــەعــەی ئەمــری مننەوەر کــا زەمین و ئاســمــان
چـنـگـی شـــــــابـازی بـازی بـازبـانـی بـاز نـەوی
فش هەلات کەهیـا لەسـەر بەیزەی تەمـەع وەک مـاکـیـان

دیوانی هۆنراوەکانی سالم لە ساڵی ١٩٣٣ی زاینیدا لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ هۆنراوی تری بەکوردی و فارسی هەیە کە لەناو دیوانەکەدا نیین.

سەرچاوەکان:
١- دیوانی سالم، لەسەر ئەرکی کوردی مەریوانی بەغدا، ١٩٣٣.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - رەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٥٦.
٤- دوو چامەکەی نالی و سالم - علاءالدین سجادی - بەغدا، ١٩٧٣.
٥- سالم لە تەرازوودا - ئەحمەد سالار - سلێمانی، ١٩٦٨.
٦- ذکری محاربەی پەندەگان - سالم صاحبقران - سلێمانی، ١٩٤١.

مەلای جەباری

١٢٢٦ - ١٢٩٦

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە ناوی فەتاح و کوری سەی مستەفای جەبارییە و بەپێی سەرەتای دیوانەکەی کە لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچی لە چاپ دراوە، مەلای جەباری لە ساڵی ١٢٢٦ی کۆچی لە دێی بانگۆڵ لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا باوکی دەیخاتە قوتابخانە و لەلای مەلا رۆستەمی بانگۆلی خەریکی خوێندن دەبێ و لە ماوەیەکی کەمدا پەڕاوە و وردەڵەکان و

قورئانی پیرۆز تەواو دەکات و ئەوسا بەفەقێیەتی دەڕواتە شاری کەرکووک و لە مزگەوتی نایب ئوغڵی خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی دەبێ و لە پاشا لەبەر چەند هۆیەک پەڕەوازە دەبێ و ڕوو دەکاتە شاری سلێمانی و ماوەیەکیش لەوێدا دەخوێنێ و ئەمجا هەر بەفەقێیەتی بەمەڵبەندەکانی هەولێر و ڕەواندز و شنۆ و هەندێ شوێنی تری کوردستاندا گەڕاوە و لەبەر مردنی باوکی گەڕاوەتەوە ئاوایی بانگۆل و پاشماوەی ژیانی بەوەرزێری و کشتوکاڵ و ڕێنموونیی خەڵک بەسەر بردووە تا لە ساڵی ١٢٩٦ لە تەمەنی حەفتا ساڵی لە دێی تاوێر بەرز کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ڕاسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبرێتەوە دێی بانگۆل و لەوێدا دەنێژرێ.

مەلای جەباری بەیەکێ لە هۆنەرانی گەورەی کورد دێتە ژمار و، هۆنراوەکانی ئەو گەلێ تەڕ و پاراو و جوان و شیرین. زۆربەی هۆنراوەکانی بەزاراوەی گۆرانی یا هەورامی هۆنیوەتەوە و، وەکو دەڵێن گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی و تورکیش هەبووە کە دەست بەدەست کەوتوون و لەناو چوون.

مەلای جەباری کە لە بنەڕەتدا وەرزێرێکی سادە بووە، بەهێزی باهۆی خۆی ژیاوە و خەریکی کشتوکاڵ بووە و لە پاڵ کارەکەشیدا ڕێنموونی خەڵکی کردووە و لەگەڵیاندا کۆبووەتەوە و پەندیانی داداوە و فێری ڕێ و ڕەوشتی ژیانی کردوون و باسی زانستی بۆ کردوون. ئەم هۆنەرە پایەبەرزەمان بەهۆی کشتوکاڵەوە توانیویەتی لە کونجێکدا ئارام و ئۆقرە بگرێ و بەکاری وەرزێرییەوە قنیات بکا.

هۆنراوەکانی مەلای جەباری بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە و لەم دواییەدا چەند پارچە هەڵبەستێکی بەناوی (دیوانی مەلای جەباری) لەچاپ دراون. لە هۆنراوەکانیدا وا دیارە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی مەولەوی و سەیدیی هەورامی و بێسارانی کردووە و هەندێ جار پەیڕەوی لەوان کردووە.

هۆنراوەکانی مەلای جەباری لە هەموو لایەنێکەوە ڕەوان و شیرین، بۆیە گەلێ لە گۆرانیبێژان و دەنگخۆشان، هۆنراوەکانی ئەویان کردووەتە گۆرانی و بەستە و لە بەزم و ئاهەنگەکاندا دەیانخوێننەوە.

وا دیارە مەلای جەباری سەرەتا حەزی لە سروشت و جوانی کردووە، بۆیە بەجوانی باسی سروشتی کردووە و کۆچ و باری خێڵات و هۆزەکانی کوردی تێدا ڕازاندووەتەوە و کردوویەتە وادەی سەیران دۆستان و جووکە و چریکەی باڵندان و پەلەوەران، وەکوو دەڵێ:

میـــــرزام! یە وادەی نەو وەهارانەن
سەرەتای تەڵمیت خاتردارانەن

فـــەسڵ وەسـڵ دۆست ســـەیر هـەردانـەن
لـــەرەی لـــەرزانـــەی، زەنـــەخ زەردانـــەن
زەمـــزەمـــەی بـوڵبـــوڵ، دەبدەبەی گـوڵەن
نـەزارەی هـەزار دەروون پـڕ چـڵـــــــەن
نـەپرشـــــەی شـــــەونم نـەڕووی پـەردەوە
نـەرگـــیـــز مـــەست چەم وڵاو کـــەردەوە
نـەقـــارەی منقـــار تەیران ســوب خـــێـز
بێـــزنـان نەغـــمـەی نـەکـیـســای پەروێز
چریکەی چەکاوس چـون حـەنجـەرەی عـوود
مـەر مۆزیقـەی مـەشق شـەهـەنشای عـەرووس
تـیپ تـیپ قـــوڵنگان قـــەتارەی قـــازان
مـــیـــرزام! تـا وە رۆژ ئـاوات مـــەوازان
جـــەرەس وە ئـاهـەنـگ وەش قـــانوونـەوە
دەنـگ وەســـەدای ســاز ئـەر غـــەنوونـەوە
قـومـــری وەقـووقـــووی نـەغـمـەی وێشـەوە
مـل وەتـەوق زەڕ وەفـــــا رێـشــــــەوە
قـووقـــووشـــەن وەفـــەرق شـــاخ ســـەروەوە
مـــەرحـــاجـی وە رای ســـەفـــا و مـــەروەوە
قـــەواقـــووی قـــەتار قـــوڵەنـگ تێـــژپـەڕ
کـــەردەم هۆش و گـۆش کـەڕووبیـان کـەڕ
فـەرش فـەرەحـبـەخش سـەوزەی قـەدەم خـێر
فـەڕشـــەنەن وەمـــڵک ســارای گـەرمەسێر
دەی ســا جـەی دەمـدا هـەر کـەس دڵش بۆ
چوین بوڵبـوڵ هـەوای سـەودای گـوڵش بۆ
یاخـــود چـوین فـــەرهـاد دڵ ئـاهـرین بـۆ
مـــەزەی مـــەزاقش نـام شـــیـــرین بـۆ
یاخـــود جـــەدەروون مـــایەی مـــەیلش بۆ
چـون مـــەجنوون هـەوای خـــاڵ لـەیلش بۆ

مەبۆ عەزم سەیر سەوزە و سارا و کۆ
دامانش نەهوون دەروون داران کۆ
نەو فەیض فتووح نەو وەهارەوە
نەو بەیزای ئەنوای کۆی دڵدارەوە
سەیر سارا و دەشت سەردیارانەن
ناڵەی مورغ زار میرغوزارانەن
دۆست لە بەهانەی دڵستانی بۆ
لاقەید نە جەواب (لَن تَرانی) بۆ
شەو سەرگەر، دانان سەر ئازادکەرۆ
شوان وە وادیی ئەیمن شادکەرۆ
مەر (مەلا)یش نیشۆ شەو نەدەیجووردا
نەتیرەی تاریک سیای بێ نووردا

واتە: ئەمە وادەی بەهاری نوێیە و سەرەتای کۆچ و باری دڵدارانە و وەرزی سەیری دەشت و کێو و بێرییە و لەرەی لەرزانەی کیژانی شۆخوشەنگە، کەژوکێو بەگوڵ و شینایی رازاونەتەوە و بولبول دەچریکێنێ و گوڵ خۆی دەنوێنێ و هەزار دەناڵێنێ، نێرگس چاوی کردووەتەوە و کلک هەڵتەکێنە لە خۆشییا دەچریکێنێ و چریکەی دەڵێ ئەوای بار بودە، هۆهۆی بایەقووش شەو لەسەر هەردەوە، بریني کۆن تازە دەکاتەوە، تیپ تیپی قوڵنگان و قەتارەی قازان لە دەشت و دەردا ڕیز دەبەستن، قومری کەمەندی زێڕینی لە مل دایە و لەسەر چڵی دارەکانا قووقوویەتی و نەواخوانی دەکا، بەجۆرێ کە دەنگی سەلای حاجییەکانی سەفا و مەروەی پێ ئاگا، قرپوە و قەواقووی قوڵەنگانی سەرکێوان گوێی فریشتەکانی ئاسمانی کەڕ کردووە، ڕایەخی سەوز و شینی دەشت و کێو فەڕ و شکۆیەکی تری داوە بەدەشتی گەرمەسێر، دەسا لەم کاتەدا هەر کەسێک دڵی هەیە و خاوەن دڵە، دەبێ وەکو بولبول شەیدای گوڵێک بێ و، یا وەکو فەرهاد دڵی بەئاگری ئەوین بسووتابێ و مەرزەی مەستییەکەی شیرین بێت و، ئەو کەسە دەبێ بەبیری سەیرانی دەشت و کێوەوە بێ و خوێنی درەختان کە لە بەهاراندا دەری دەدەن بەداوێن کۆی بکاتەوە، لە پیت و پیزی هاتنی ئەو بەهارە لە دەشتی پیرۆزی لای یارەوە، کاتی سەیری دەشت و کێوانە و ناڵەی پەلەوەرانی مێرگەکانە.

هۆنراوەکانی مەلای جەباری زۆر سادە و ڕەوان و شیرین و دڵگرن و هەتا حەزکەی لە هۆنراوەکانیدا وشەی جوان و ساکاری کوردی بەکاربردووە کە هەموو کەسێک بەئاسانی

تێیان دەگا. مەلای جەباری دیسان بەجوانترین شێوە باسی جوانی بەهار و سروشتی کردووە و دیمەنە جوانەکانی سروشتی لە وەرزی بەهار هەڵداوە و لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەناوی (بەهارنامە) هۆنیویەتەوە سەبارەت بەبەهار بەم چەشنە دەڵێ:

ساقی، سا (دەی)شی، وەهار ئاماوە
گوڵان سەرکێشان نە تۆی ساراوە
هەوای دڵ گوشاد نە ڕووی بەهەشتەن
فەڕ وە ڕووی سەحرای گەرمەسێر وەشتەن
وادەی بادەی ناب سەیر وەهارەن
سەرزەمین مەزهەر لقای دیدارەن
زەمزەمەی فیراق دڵ ئەفگارانەن
سەدای تەپڵ تیپ دەردەدارانەن
وەخت، نۆشا نۆش سەبووی قەرقەفەن
دەنگ زیل و بەم دایرەی دەفەن
درەختەن سەبزەن، شنۆی شەتاوەن
نەورۆزەن، گوڵەن، هەوای پای کاوەن
مەیەن، مەعشووقەن، مۆبەتەن، مەیلەن
خومەن لەبرێزەن، پیاڵەن، کەیلەن
شۆرەن، شۆرشەن، غەوغا غریوەن
وەر جیلوەی جەماڵ دڵان فریوەن
نە گەشت دیارێ تەجەللای توورەن
نەفحەی گیر و دار تەقڵ مەنسوورەن
فەنا فیللاهان مەست دڵ ئاگا
بێ باک مەواچان (انی انا الله)
ڕەندان سەرمەست جان فیدای جانان
(انالحق) چون زکر زاهێد مەوانان
بۆ تا بگێڕین خەسرەوی بەزمێ
چەنی هەستیمان بکەرین ڕەزمێ
بەزمێ چون مەجلس بەهمەن وەکام بۆ
گا حەدیس جەم، گا باس جام بۆ

ئەی ساقی دەخیل من وەی زامەوە
ئیلتفاتێ کەر تۆ وە لامەوە
علاجی پێم دەر سوودمەندم بۆ
باعس حەیات قەید مەندم بۆ
رستگارم کەر لەی بەند دامە
قەدەم رەنجان کەر وادەم تەمامە
تەشریف با باوەرە وە سەبووتەوە
وەپیاڵەی گوڵڕەنگ چون یاقووتەوە
وە سینی سیمین زەرف زەڕەوە
وە جام گوڵفام بۆ عەنبەرەوە
هەر کەس بگێڵۆ نەجام پەی کامێ
دەرمان بۆ پەی ئێش هەر دەرد و زامێ
موترب تۆیش وە چەنگ دڵنەوازەوە
وە و سۆز سەمتوور سەدای سازەوە
وەو مۆسیقەی مەشق سەد قانوونەوە
دەم وەسەدای ساز ئەرغەنوونەوە
مەر واچان (مەلا) جە هەستی وێش رەست
بی وە کاسەلێس مەستان ئەلەست

واتە: ئەی مەیگێڕ ئەوا مانگی ڕێبەندان تێ پەڕی و بەهار هاتەوە، گوڵەکان لەناو دەشت و کێو سەریان هێنایەدەر، هەوایەکی دلڕفێنی وا هەڵدەکا کە دەڵێی بەهەشتە و خوا فەڕ و شکۆی بەسەر دەشتی گەرمەسێردا پژاندووە و، ئێستاکە کاتی خواردنەوەی بادەی بێ خەوش و سەیری سەیرانی بەهارە و، وڵات بووەتە ژوانگە بۆ دڵداران، لە هەر لایەکەوە دەنگی دڵداران، کە گیرۆدەی دەردی ئەوین بەرزە و کاتی خواردنەوەی جامی مەیە، دەروێشانیش لە خۆشیدا دەف لێ دەدەن، دارەکان سەوزن و ئاوی شەتاوەکان هاژەیان دێ، ئەوا نەورۆزە و کاتی ڕوانی گوڵە و هەوای دەشت و کێو خۆشە و کۆبوونەوەی دڵدارانە و سەردەمی خۆشەویستییە، وادەی سەرمەستیی یارانی خواپەرستە، بۆیە بێ باکانە وەکو مەنسوور خۆیان بەنوێنگەی خوا دەزانن، دەسا بێ تا بەزمێکی خەسرەوی پێک بێنین، بەزمێک کە بەکامی دڵمان بێ، ئەی مەیگێڕ هانایە تۆش وەرە و لایەکم لێ بکەرەوە و برینی دەروونم سارێژ بکە و لەم داوە ڕزگارم بکە، چونکە وادەم تەواوە، بەپەیمانە و جامەکەتەوە

وەرە جامێکی مەیم پێ بدە تا ئێش و دەردی دەروونم بەجارێ داساکێ، ئەی چاوەش تۆش وەرە و بەچەنگەکەتەوە نەوایەکم بۆ لێ دە، مەیگێڕ تۆش پیاڵەیێ بادەم پێ دە، ئیتر ئەوسا دەڵێن، کە مەلا رزگاری بوو و، بووە کاسەلیسی مەستانی ڕۆژی بەرین.

دەبێ ئەوەش بلێین کە هۆنراوەکانی مەلای جەباری گەرچی سادەن و بەوشەی جوان و ساکار و ڕەسەنی کوردی ڕازاونەتەوە، بەڵام لە بارێ ترەوە دەبێ بلێین کە گەلێ شتی تازەی لە هۆنراودا داهێناوە بەر لە ئەو کەمتر هۆنەرێک ئەوانەی بەکار بردووە. بۆ وێنە: لێوی یارەکەی بەشیلان و دەمی بەپستە و ددانی بەمرواری و زوڵفی بەزنجیر و پەلکەی بەشەو چواندووە.

مەلای جەباری لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و، زۆربەی هۆنراوە دڵدارییەکانی دڵداریەکی خواپەرستییە و، هۆنراوە دڵدارییەکانی بەڕاستی دڵڕاکێشەر و دڵگر و شیرینن و بەجارێ دڵی بنیادەم رادەکێشن و، ئاگری سۆز و خۆشەویستی لە سەرتاسەری هۆنراوە دڵدارییەکانیدا دەردەکەوێ و، هەر خاوەن دڵێک کە هۆنراوەکانی بخوێنێتەوە بەجارێ ئاگری تێ بەردەبێ. وا دیارە مەلا هەر لە سەرەتای جوانی و لاویەتییەوە گراوی کیژێکی شۆخوشەنگ و نەشمیل بووە، بۆیە هۆنراوە دڵدارییەکانی هەروەها وتمان ئاگر لە دڵی بنیادەم بەردەدەن. هەندێک دەگێڕنەوە و دەڵێن کە دڵخوازەکەی مەلای جەباری ناوی شیرین بووە و گەلێکیش شیرین بووە، بەجۆرێ کە مەلا ئارامی لێ بڕاوە و ڕووی تێ کردووە و بەم جۆرە لەگەڵیدا رازونیازی کردووە کە دەڵێ:

شیرین تا تاکەرد، شیرین تا تاکەرد
تای توغرای تۆما رزێرش تاتا کەرد
کۆکۆ، کۆی کەلاف عەنبەر وەلا کەرد
خەرمەن خەرمەن میسک خوتەن وەبا کەرد
پەنجە بەرد پەرچین نەهەم جیا کەرد
تەخت پێشانیش بەدر دووجا کەرد
حاجیان دوو قەوس پایەی سەماکەرد
موژان تەورتیر تشنەی غەزا کەرد
گێسووی سەراوێز چون بەڕەزا کەرد
سەر نەتۆی جامە و دوگمە و قەیا کەرد
ساق ستوون سیم تازە جەلا کەرد
خڕەی خڕخاڵش خەلای باڵا کەرد

دەم نوکتـەی مـەدهۆش لایەجـزا کـەرد
نە لوولەی گـەوهەر لۆلۆی لالا کـەرد
فەم چەشمەی حەیات کەس نەنۆشا کەرد
چەن کەس چون یوسف خەریک چا کەرد
غەبغەب چون تورنج کەس نەبۆسا کەرد
گەردن سەرای ساف سەبووی سەبا کەرد
وەشنۆی شەوبۆ شەماڵ شینا کەرد
هەر با چون وەیسک خوتەن خەتا کەرد
نە سایەی سەمەر لیمۆش جیا کەرد
ناف وەعەتر ناف عالەم عەتا کەرد
یان وەتەلسم کۆی گەنج کجا کەرد
یان وە عەسای دوست کە لیمۆڵڵا کەرد
قامەت تەرزتوول سەوڵ ساوا کەرد
ئەوسا وا ماوای جەنەت ئاوا کەرد
سورین چون شیرین با نۆی کەسرا کەرد
رژگ ئەفزای ئاهوو سوب نەسارا کەرد
نمەز پەنجەی پای حومرەی حەنا کەرد
یان وەهوون سورخ جەرگ (مەلا) کەرد

واتە: شیرین زوڵفە توغراییەکەی هەروەکو تۆمار لوولی خواردبوو، بەپەنجەکانی تاڵ تاڵ و دانە دانەی کردەوە و، کۆکۆ زوڵفەکانی بڵاو کردەوە و خەرمان خەرمان موشکی دەکردە بادا و پەرچەمی خاوی لەیەک جیا دەکردەوە، ناوچەوانی وەکو مانگی چواردە بوو و، برۆکانی بەوێنەی کەوان بوو و، برژانگی کردە تیری خەزا، ئەوسا زوڵفەکەی وەکو بەرەزا پەخشان کرد و، باسکی وەکو کۆڵەکەی زیوین دەرخست و خڕەی خرخاڵەکانی کردە خەڵاتی، وەکو یوسف خەریکی ئەو چاڵە بوو کە تێ کەوت، لە سێبەری بەری لەشیا لیمۆی سەر سینگی جیا کردەوە، سورین وەکو شیرینی ئەرمەن خۆی نواند و، بۆ دیقە دیقەی کارمامز لای کردەوە.

مەلای جەباری دیسان لە ستایشی دڵخوازەکەیدا وێنەیەکی تری داڕشتووە و ناوەرۆکی هۆنراوەکەشی بەتان و پۆی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە و بەجۆرێ کە: تەوێڵی بەمانگ و

ڕوومەتی بەخۆر و پەلکەی بەکەمەن و ئەستۆی بەمینا و دەمی بەسەرچاوەی ژیان چواندووە کە دەڵێ:

شیرین سەرزەمین، شیرین سەرزەمین
خێزیا پەی سەیران سارا و سەرزەمین
دەس بەرد پەی زوڵف و حاشیە و جەمین
وەڵاو کەرد نە ڕووی مای دوو هەفتەمین
دەس بەرد عەرقچین توهمەی تاقە چین
قەراردا جە فەرق کڵافچەی موشکین
قەتارەی قوڵەنگ تورمەی سورمەی زەڕ
ئاوێزان نەدەور چەخیەی خورشید فەڕ
سەوزە کڵافان دێز وە پێڵەوە
دەماغ وەی هەوا و گەشت و گێڵەوە
لەیلێم وەی ڕەفتار وەی گوڵ گەشتەوە
وەی عەزم سەیران سارا و دەشتەوە
وەی دەستەی گوڵان لای سەروینەوە
وەی نیم نیگای ناز ئاهووی چینەوە
وەی سەر و سەروین سیاساتەوە
وەی ئەگریجەی مرخ قەی چیفاتەوە
وەی گێسووی کەمەن بارام گیرەوە
وەی سلسلەی زوڵف چون زنجیرەوە
وەی زڕەی گەوهەر گۆشەوارەوە
وەی زەنگۆڵەی زەڕپای قەتارەوە
وەی تۆپ تەڵای زنج زەردەوە
وەی مینای گەردەن ماول مەردەوە
وەی سینەی سفید سەرج سافەوە
وە ئەی دوو لیمۆی پڕ شەفافەوە
وەی جام جەمین نوور پێ وەشتەوە
وەی چەشمەی حەیات کەس نەچەشتەوە

وەی ساقـەی نەسیب سـەنعـەت ژەنەوە

وەی خــــڕەی خـــرخـــاڵ تـەلا بـەنـەوە

ریشـــەی جـــەرگــەکـــەم پێکاوە پاوە

سـەرپـەنجـەش وەهوون جـەرگ (مـەلا)وە

واتە: دڵخوازەکەم شیرین هەڵسا بۆ سەیرانی دەشت و دەر و کێو رۆیشت، دەستی بۆ زوڵف و ئەگریجەکان و هەنیەی برد و پەلکەکانی بەسەر ڕوومەتی مانگی چواردەیدا بڵاو کردەوە، ئەوسا ئارەقچینەکەی نایە بان زوڵفەکانیەوە کە وەکو موشک وانە، قەتارەی گوڵەنگی لە تورمەی سورمەی زێڕ بەدەور چەفتەکەیا هەڵواسیبوو و ڕوومەتی وەکو هەتاو دەدرەوشایەوە، یارەکەم بەم ڕەوت و کەشم و نەشم و گەشت و گێڵ و سەیرانەیەوە، بەم دەستەی گوڵان لای سەروینیەوە، بەم نێو نیگای ناز و بەم سەر و سەروین و بەم پەلکەی کەمەن بارام گیرییەوە، بەم زنجیرەی زوڵف وەکو زنجیرەیەوە، بەم زڕەی گەوهەر گوارەیەوە و بەم سینگی سپی و تەوێڵی پڕ تیشکیەوە و، بەم خڕەی خڕخاڵی تەلا بەنیەوە، ریشەی جەرگمی لەبن دەرهێنا و ئەوسا پەنجەکانی بەخوێنی مەلا ڕەنگین کرد.

مەلای جەباری سەری لە هەموو بابەت و چەشنەکانی هۆنراوە داوە و هۆنراوی لە بارەی خواپەرستی و پیاهەڵدان و کۆمەلایەتی و لاواندنەوە هۆنیوەتەوە و لەم مەیدانەدا ئەسپی خۆی تاوداوە، بەلام بەداخەوە لەبەرئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی نەکەوتوونەتە دەست، ئەوەیە کە ناتوانین لە هەموو بارێکەوە لە هۆنراوەکانی بکۆڵینەوە.

مەلا بەتاقە هۆنراوێک باسێکی گرنگی کۆمەلایەتیمان بۆ دەکا و ئەوەمان بۆ دەردەخا کە بنیادەم دەبێ کەسێکی خۆش بوێ کە ئەویش وابێ، واتە: خۆشەویستی دەبێ لە هەردوو لاوە بێ، چونکە خۆشەویستی یەک لایەنی دەبێتە هۆی دەردی سەر وەکو دەڵێ:

پەی یەکێ بمرە پەرێت مـــەردە بۆ

ئەو لە تۆ زیاتر ئیـمــــان هەردە بۆ

دیوانەکەی مەلای جەباری لەلایەن عەبدولجەباری حەمەی جەباری لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچیدا لەچاپ دراوە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی مەلای جەباری، کۆکردنەوەی عبدالجبار محمد الجباری، کەرکووک، ١٣٨٨ه.

٢- مێژووی ئەدەبی کوردی – علاءالدین سجادی – بەغدا، ١٩٥٢.

مسەفا بەگی کوردی

١٢٢٧ - ١٢٦٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە لە ئاگری ئەویندا سووتاوە و، دڵی بەدەست یارەوە هەڵقرچاوە، ناوی مستەفا و کوڕی مەحموود بەگی صاحبقرانە و نازناوی کوردییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دان، کوردی لە ساڵی ١٢٢٧ی کۆچی لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لە دەورەی منداڵیدا لەلای زانا هەرەبەرزەکانی زێد و مەڵبەندەکەی خۆیدا فێری خوێندەواری و زانست بووە و پاشان بووەتە فەقێ و خەریکی خوێندنی فقهی ئیسلامی بووە، بەجۆرێ کە لە دوای چەند ساڵ ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە.

وەکو دەگێڕنەوە، مستەفا بەگی کوردی لە دوای ئەوەی کە ودم و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە، لەبەر ئاژاوەی ناوخۆی شاری سلێمانی ڕووی لە شاری سنە کردووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە تاران و ماوەیەک لە تاراندا ماوە و بووەتە مامۆستا و لەگەڵ قائانیشدا بەهۆنراو پیلەبازیی کردووە و پاش ئەوەی ڕۆیشتووەتە شام و سەرێکیشی لە پاریس داوە و ئەوسا ئەڵهای زێد و مەڵبەندەکەی خۆی کردووە و گەڕاوەتەوە شاری سلێمانی و سەرئەنجام لە ساڵی ١٢٦٧ لە تەمەنی چل ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

کوردی لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کوردە و هەر لە تافی جوانییەوە حەزی لە هەڵبەست دانان کردووە و هەڵبەستی داناوە و هەڵبەستەکانی زۆر جوان و شیرین و پاراو و دڵگرن و زۆرترینیان دڵدارین.

هۆنەرانی کورد بەچاوێکی بەرزەوە سەیری کوردییان کردووە و زۆر ڕێزیان بۆ داناوە. جارێکیان لە شێخ ڕەزای تاڵەبانییان پرسی بەبیروڕای تۆ گەورەترین هۆنەرە کۆنەکانمان کێیە؟ شێخ ڕەزا فەرمووی: ئەگەر هەموو هۆنەرە پێشووەکانمان زیندووبنەوە هەر کامیان ڕۆژێ جارێک دیدەنییان لێوە دەکەم، بەڵام لە کوردی ڕۆژێ پێنج جار. حاجی قادری کۆییش لە باسی کوردیدا دەڵێ:

شەهسەواری بەلاغەتی کوردان	یەکە تازی فەساحەتی بابان
مستەفایە تەخەللوسی کوردی	غەزەلی کردە بەربەتی کوردی

مامۆستا گیو موکریانی لە سەرەتای دیوانەکەی کوردیدا دەڵێ: کوردی ژیانێکی زۆر تاڵ و ناخۆشی ڕابواردووە و بەهۆی ناکۆکیی بابانەکان و پەلاماری ترکەکانی عوسمانییەوە، سلێمانی و شارەکانی تری کوردستان لەناو بۆتەی ڕامیاریدا توابووەوە، کوردییش لەبەر

ئەوەی دڵی ناسک بووە، بەرگەی دیتنی ئەو دیمەنە ناخۆشانەی ژیانی نەتەوەکەی نەگرتووە، بۆیە مەڵبەندەکەی بەجێ هێشتووە و ڕووی لە هەندەران کردووە و نازناوی خۆی بەئاوارە گۆڕیوە.

بەداخەوە مامۆستا سەجادی لە مێژووی ئەدەبی کوردیدا کوردی بەبێ بەندوباری تاوانبار کردووە و چەند لاپەڕەی مێژووەکەی بەباسی ئەو و قالە ناوێک پڕ کردووەتەوە، کەچی لە هەڵبەستە کوردی و فارسی و عەرەبییەکانی کوردی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە کوردی پیاوێکی خواناس و پارێزکار بووە و زۆربەی هەڵبەستەکانی کە دڵدارین، دڵداریەکی خواناسییە و وا دیارە کوردی حەزی لە ئاکاری باش کردووە و لە ڕەوشتی خراپ خۆی لاداوە و ئەمەش لە هەڵبەستەکانیدا دەردەکەوێ.

هۆنینەوەی هۆنراو بۆ کوردی وەکو ئاوخواردنەوە بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەدڵدارین و وا دیارە کوردی سووتاوی ئەوین بووە و هەر لە دەوری لاویەتییەوە کە لە دەریای ئەویندا نوقم بووە، دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری بۆیە خۆی دەڵێ:

مەکەن مەنعم کە سەرگەردان و وێڵم

بەدەست عەشقە زەمامی ئیختیارم

کوردی لە دەریای ئەوین و ئەویندariدا گەوزاوە و ئەویندار و سەوداسەری دڵدارەکەی بووە، بەجۆرێ کە لە پارچە هەڵبەستێکیدا بەناوی ئەسپاردە دەڵێ: هەموو کەسێک لە من بێزارە چونکە هەموو شەوێک من لە دووریی یارەکەمدا دەناڵێنم و فرمێسک بەخوڕ لە چاوانمەوە دێتە خوار، ئەگەرچی شەو و ڕۆژ خەریکی بیستنی نەوای گۆرانیبێژانم، بەڵام دڵی خەمگینم لە خەم و پەژارە خاڵی نییە. بژیشک دێن کە دەوای دەردم بکا کەچی من دەردم دەردی دوورییە و بەبێ دەوای یارەکەم ئارامم نییە. ئەی یاران، ئەگەر هات و من مردم، لە باتی قەوم و کەسوکارەکەم بایارە نازەنینەکەم بێتە سەر مەیتەکەم و شینم بکا. من لە ڕێی ئەوینەوە کوژراوم و ئیتر مەمشۆن و کفنم بۆ مەکەن، چونکە ئەو بەرگە خوێنینەم لە ڕۆژی پەسڵاندا شایەتیم بۆ دەدەن، ئیتر پێویستیش ناکا مەلا بێن و تەلقینم دادا. ئەی کوردی بێهوودەیە کە فریشتەکان دێن و ئاینی و ڕێبازگەت دەپرسن، چونکە خوای توانا خۆی دەزانێ من لەسەر کام ئاین و ڕێبازگەم:

ڕەفێقی کونجی میحنەت عاجزن هەر شەو لە ناڵینم

گورێزانن لەبەر لێشاوی بەحری مەوجێ ئەسرینم

ئەگەرچی ڕۆژ و شەو مەشغووڵی نەغمەی موتربم ئەمما

لە خەم خاڵی نییە ساتێ دڵەی مەحزوون و خەمگینم

تەبیب دێنن دەوای دەردم بکا خـــۆ من زەدەی دووریم
بەبێ داڕوویی وەسـڵی ئەو نیـیــە ئارام و تەسکینم
ئەگەر مـومکن نەبوو ژینم کە من مـردم وەسـیـەت بێ
لە باتی قـەوم و خـوێشـانم لەسـەر مـەیتم بکا شـینم
شـەهیدی عەشقم و مەمشۆن و کفنم بۆ مەکەن یاران
گەواهی حەشرە بۆ دەعوای شـەهادەت بەرگی خوێنینم
بەپەردەی زاهری گـەر بێ سـەدای ئەو عـاشـقی یارەم
ئیـتـر حـاجـەت نیـیـە بینن مـەلا بۆ وەعـز و تەلقـینم
عەبەس (کوردی) مـەلائک دێن دەپرسن مـەزهەب و دینت
کە قادر خۆی دەزانی من لەسـەر کام مـەزهەب و دینم

کوردی لەگەڵ یارەکەیدا دەکەوێتە رازونیـاز و دەردە دڵی خۆی دەکات و دەڵێ: دووریی یارە نازەنینەکەم بووە ژاری مار و خواردمەوە، برینی کۆنم بەجارێ هاتەوە ژان و کەچی یارەکەم بەزەیی پێمدا نەهات و نەهات چاوێکم پێ بکەوێ. خەم وپەژارە سەری لێ دام، بەڵام ئەو قەت سەرێکی لێ نەدام، دڵم دەسووتێ و وەکو چرا گڕی لێ هەڵدەستێ کەچی یارەکەم نەهات بمبینێ. گۆی سەرم کەوتە بەر گۆچانی خەم و پەژارە و ڕای فڕاند کەچی دڵدارەکەم بەفریام نەکەوت و تەنانەت کەس نەبووە شیوەنم بکات و بۆم بگری:

چێـشـتم ئەمـڕۆ ژەهری مـار و ڕۆحی شـیـرینم نەهات
زامی کــــۆنەم هاتە ژان و مـــــەرهـەمی برینم نەهات
من خەمم خوارد و چەند بەچەند فرمێسکی خوێنینم نەهات
غـــەم ســـەری لێ دام و یارم قـــەت ســـەرێکی لێ نەدام
ســـەبر و هۆشم ڕۆییـــوە غـــارەتگەری دینم نەهات
دڵ دەسـووتێ چین بەچین دەشکێتە سـەر یەک وەک فـەنەر
خـــــاوەنی ڕووی ئـاتەشین و زوڵفی چین چینم نەهات
دیدە وەک هەوری بەهاران خـــوێن دەگـرێنێ و ســـەدای
پێکەنینی غـــونچـــەیی نەو ســـەبزە پەرژینم نەهات
گۆی سـەرم چەوگانی میحنەت دایە بەر خۆی ڕای فڕاند
وای عـــەجـــەب بۆ شـــاســـواری خـــانەیی زینم نەهات
کەوتمە وەختی مردن و غـەم خـستمیـە حاڵی غەرغەرە
(کوردی) بێ کەس خۆم لە هیچ لایێ سەدای شینم نەهات

کوردی بەم پارچە هەڵبەستە ئەوەمان بۆ دەردەخا کە یاریی شەقێن و رمبازی و تۆپێن و جلیت بازی لەو دەورە لەناو کوردەواریدا باو بووە و پاشان ئوروپییەکان لە کورد وەریان گرتووە. کوردی لە سەردەمی مەحموود پاشا و ئەحمەد پاشای بابان (١٢٦٧ - ١٢٢٨)دا دەژیا و لەم دەمەدا میرنشینی بابان کەوتبووە ناو ئاژاوە و شەڕوشۆڕ و، عوسمانییەکان زۆریان بۆ خەڵک هێنابوو و شارەکانی بەبە لەناو ستەم و ئاگردا دەسووتان و نەخۆشیی چاوقووڵکە و ڕشانەوەش تەنگی بەخەڵک هەڵچنیبوو و، هەموو ڕۆژێ سەدان کەس دەکوژرا و دەمرد. لە دەوری مەحموود پاشای بەبەدا، کوردی لە تافی جوانیدا بوو و، ژیانی لە ئەوپەڕی بەدبەختی و کلۆڵی و چەرمەسەرێدا دەبردە سەر، وەکو دەڵێن لەم کاتەدا گرفتاری ئەوینی کیژێک بووە و، لە ئەوینی ئەودا دەسووتا و خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە، ئیتر سەبارەت بەژیانی کوردی بەڵگە و شوێنەوارێکی وا مان بەدەستەوە نییە کە بزانین کوڕی پاش ئەوە چۆن ژیاوە، بەڵام وا دیارە لە پاش مەحمـوود پاشا واتە لە ساڵی ١٣٥٤ی کۆچیدا، کوردی زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بەجێ هێشتووە و ڕووی لە هەندەران کردووە و ئاوارە و دەربەدەر بووە.

کوردی دیوانێکی زۆر گەورەی هەبووە، بەڵام لەبەر ئاژاوەی ناوخۆی بابان ئەو دیوانەی دەست بەدەست کەوتووە و تیا چووە، ئەوەش کە بەناوی دیوانی کوردی لە چاپ دراوە، لەم دواییەدا کۆکراوەتەوە. زۆربەی هۆنراوەکانی کوردی کە بەدەستەوە ماون، دڵدارین.

هۆنراوەکانی کوردی سروودی ئەوین و دڵدارییە و، هۆنەر جگە لە ئەوین و دڵداری نەیتوانیوە خەم و پەژارەی زەمانەیەک کە خەڵک لەناو تووڵانەوە و خراپە و گوناه و درۆ و فڕوفێڵدا گەوزان لەبیر باتەوە. نە لە زەردەخەنە و بزەی گوڵدا نیشانی ئەمەگ هەیە و نە لە ناڵەی بوڵبوڵدا ئاهەنگی ئومێد و هیوا هەیە. لە جیهانێکی وادا کە هیوا و بەزەیی بەدەستی زۆروستەم لەناو دەچێ، چ هاوەڵێک چاکتر و باشتر لە ئەوین و دڵداری پەیدا دەبێ؟ ئەوەیە کە کوردی بۆ لەبیر بردنەوەی ئەو هەموو دەرد و ڕەنج و پەژارەیە ڕوو دەکاتە ئەوین و دڵداری و دەڵێ:

کولی عالەم وا بوون سەرگەشتە و حەیرانی عێشق
هیچ کەس نازانێ ئەحواڵی سەر و سامانی عێشق
بادە پەیمانانی ئیدراک و کەماڵی عارفان
لەنگ و عاجز بوون لە ڕێی تەی کردنی مەیدانی عێشق
گەرچی غەواسانی فیکرەت غووتەوەر بوون مودەتێ
قەت نەبوون واقف لە قەعری بەحری بێ پایانی عێشق

سامری و سەحبان و جارولّلا و لوقمان و سەتج و
موخبیری کولی علووم بوون و سەرگەردانی عێشق
حافز و سەعدی و نزامی و قەیس و جامی و دەهلەوی
فەیز خواه و مەعرفەت جۆ بوون لە شاگردانی عێشق
خەسرەو و مەحموود و فەرهاد هەر سێ شا و شازادە بوون
ئاخری بووشن بەبەندە و چاکەری سولّتانی عێشق
شەمس و مەولانا مەنسوور کەی بەسیرِ مەحرەم دەبوون
تا نەیانخواردایە ریزەی نانی سفرەی خوانی عێشق
زاهید خوێندووتە تەفسیری (لِکُلٍّ وِجهَةٌ)
قەت مەدە طەعنە لە مەستی و بێخودی ڕەندانی عێشق
مولتەجی نابێ بەکەس (کوردی) لە دونیا و ئاخرەت
ڕۆژی دیوانی خودا دەستی من و دامانی عێشق

واتە: تەواوی خەڵکی جیهان سەرسام و سەرگەردانی ئەوینن و، هیچ کەس لە ئەوین و ئەویندار سەر دەر ناکا. ئەوانەی کە لەناو ئەویندا گەوزاون و بادەی ئەوینیان خواردووەتەوە لە ڕێبڕینی مەیدانی ئەوین زەبوونن و ناتوانن بگەنە سنووری ئەوین ئەوانەی وا لەناو بیر و کەڵکەڵەی ئەویندا ماوەیەک گەوزاون، هیچ کاتێ نەیانتوانی بگەنە دەریای بێ بنی ئەوین. سامری و سەحبان و لوقمان و سەتیح کە لە زانستەکاندا شارەزا بوون، لە ئەوین واقیان وڕما. حافز و سەعدی و نیزامی و قەیس و جامی و دەهلەوی شاگردانی ئەوین بوون. خەسرەو و مەحموود و فەرهاد هەرسێکیان کە شا بوون، بوونە نۆکەری ئەوین. شەمس و مەولانا و مەنسوور تا لەسەر خوان و سفرەی ئەویندا دانەنیشتن نەیانتوانی ببنە ڕازداری ڕاز. ئەی پارێزگار تۆ کە ئایەیی (لِکُلٍّ وِجهَةٌ)نت خوێندووە، ئیتر لەوانەی وا مەستی ئەوینن تا نەمەدە (کوردی) لە جیهان و ڕۆژی دواییدا بەکەس پەنا نابا، جگە لەوەی دەست بەدامێنی خوا و ئەوین نەبێ.

کوردی لەم هۆنراوانەدا دیاردی دەکاتە سەر ئایەی ١٤٨ی سوورەی بەقەرە کە دەفەرموێ: (لِكُلٍّ وِجهَةٌ هُوَمُوَلِّيها) واتە: بۆ هەر دەستە و تاقمێک ڕێگەیەک هەیە بەرەو لای خوا کە بەو ڕێگەیە بڕوا.

کوردی وەکو پیتۆڵێکی ئەم ڕۆژگارە، بایی ئاوەز و زانست بەتەرازووی ڕەخنە هەڵدەسەنگێنێ و بەپارێزگاری، درۆزن تەشەر دەدا و، لە پەرێشانی و ئاڵۆزیدا دڵی خۆی دەسپێرێتە ئەوین و لەبەر ئەوین بەرگەی ئەو هەموو ڕەنج و کێشە و پەژارە و سەخڵەتییەک

دەگرێ و لای وایە کە ئاژاوە و گۆبەندی زەمان بەهۆی چاو و دیدەی یارییەوە ڕوو دەدا کە گراوی بووە بۆیە ڕوو دەکاتە یارەکەی و دەڵێ:

چاوت ئەمــشـــەو وا دیارە فـــتنەیێ بەرپا دەکـــا
خـوانـی دین وەک تورکی یەغمایی بەتاو یەغما دەکا
تورکی دیدەت بەو دوو قەوسی حاجب و تیری موژەت
بۆ گــرفــتـی دڵ لە کـــاکــۆڵت عـــەلەم بەرپا دەکـــا
چاوی فـــەتانت دەکــا ســیـــڕی نیـهــانی دڵ عـــەیان
واقـیـعی هەر فـتنە ئەسراری نیـهـان ئیفشا دەکا
مەردومی چاوت کە دێتە سـەر سپاهی مڵکی گیان
وەک قـەجـەر دایم لە قـیــقـاجی نیگاه دەعـوا دەکـا
چونکە هیچ شــاهد لـە نێــوانمان نەبوو ڕۆژی ئەزەڵ
عــەقڵ و دینم نایە مـسـتی ئێـسـتـە وا حـاشـا دەکـا
گــەر بەناحـــەق بمکوژێ نـابێ کـە کـەس مـەنعی بکا
حـــاکــمێ کـــافـــر بێ ئەڵبــەتە عـــەداڵەت وا دەکـــا
پێم دەڵێ کـوردی وەکـو من ئارەزووی وەسـڵی هـەیە
بۆچی تۆ مـــانع دەبێ ئەم بەندە چۆن بێـجـــا دەکـــا

کـوردی بەپێـی پارچە هـەڵبـەسـتـێکی باسی بەزم و ئاهـەنگی ئەو دەورەی شـــارەزوور و سلێمانیان بۆ دەگێڕێتەوە و ڕوو دەکاتە پارێزکار و دەڵێ: ئەی پارێزکار، دەرگای مەیخانەی خوایی کراوەتەوە و ئیتر واز لـە گۆشـەنشینی بێنە و بێ لەگەڵ خـەڵکدا دانیشـە و بدوە و جامێکی بادەی یەزدانی بخۆرەوە، کۆڕەکەمان خۆشە و مەیگێڕ بەنازێکەوە مەی دەگێڕێ و، چاوەشـان و دەنگخۆشـان هـەموو کۆبوونەتەوە و ئاهـەنگ ساز دەکەن، کەوا بوو ئەوانەی وا درۆزن و فێـڵـەبازن نـابێ بێنە ناو کـۆڕەکەوە، چونکە ئەم کۆڕە ئەوەندە گەرم و بەجـۆشـە، جەمشید دەبێ بەدەرکەوانی و نەکیسا و بارەبود دەبێ بەگاو و گەردوونی، وەکو دەڵێ:

دڵ لە مـیـحنەت کـەیلە ئەی پیری مـوغـانی بەزم ســاز
هەر ئەتۆی بۆ بارەگای عـەیش و تەرەب مـەسنەد تەراز
بانـگ کــەنە زاهێـد نەمـــاوە وەرنـە گــۆشـــەی خـــانەقـا
بێن کــە وازە دەرکی مـــەیخــانان و خـــەڵوەتگاهی ڕاز
با لە شـەرتـی بادە مـەردئەفکەن بـێ ســاقی نەوجـەوان
دیدە مـەست بی و کڵاو کەچ کات و دوگمـەی سینەواز

زوڵف و کاکۆڵ و غوڵامانەی هەموو ئەفشان بکا
بی بەزانوودا بدا جامێ بەعیشوە و شەرم و ناز
دایرەی میسری چەقانە گەوهەر و لەنجەی سەمەن
دەنگی چاوش بێ بەلا هاوێتە گیانم بی نەواز
ئاغە زەنوون لێ بدا سینەکەمان فارس گرفت
ئەلکە تەنبوور و دەف و ئەسعەد بدا دەستی بەساز
مستۆ ئیبراهیمی ئاورەحمان نەوا و فەتحی حەزین
مستەفا ناری و سێگا، یونس بڵێ دەشتی و حیجاز
با رەسووڵ هەڵداتە راست، ساڵح بڵێ: نیوە شەوێ
موحیەدین چوارگا و قەرە دەنگی بڵند کا بۆ قەزاز
جار بەجار بکزێکەوە هەڵسێ لە پەردەی زاهیری
یارەکەی عاشق کوژە و مەعشووقەکەی دوشمن نەواز
موترب ئەرواین فیدایان بێ نەکیسا و بارەبود
ساقی ئەروابی بەقوربانی دوو دیدەی بی ئەیاز
مەجلس ئەروابێ هەزار جەمشیدی جەم فەراشییە
مەی ئەگەر وابی بەهای جامێکی ئێران و حیجاز
وەنییە (کوردی) مایلی ئەو جۆرە ئەتوارانە بێ
لازمە شاعر لەهەر نەوعێ بڵێ بۆ ئیمتیاز

کوردی لەم هۆنراوانەدا بەزم و ئاهەنگی کۆنی کوردەواری دەگێڕێتەوە و یەکە یەکە ناوی چاوشان و گۆرانیبێژان دێنێ و لە پاشا بیروبڕوای خۆیشی دەردەبڕێ.

لە دوای مەحموود پاشای بابان، ئەحمەد پاشا لە ساڵی ١٢٥٤ی کۆچیدا دەبێتە میر. لە پاش ماوەیەک عوسمانییەکان لەشکرێکی زۆر و زەبەند دەنێرنە سەر بابانەکان و لە دوای کوشت و کوشتارێکی زۆر وڵاتی بابان داگیر دەکەن و ئەحمەد پاشاش هەڵدێ بۆ تاران و بەم جۆرە میرنشینی بابان لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچی ڕووخاوە. کوردی کە ئەم کارەساتەی بینیوە، وادیارە ئاخر و ئۆخری تەمەنی بووە، دڵی دێتە جۆش و خرۆش و بەم چەشنە بەسەرهاتی کوردەکانی ئەو دەورەمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێ:

ساعقە و بەرقی نحووسەت زوڵمەتی دا شەرق و غەرب
بەردەبارانە بەمەخسووسی لەسەر مڵکی بەبان

چاوی عـــبـــرەت هەڵبـــڕە ئەی دڵ لە وســـفـی دەهری دوون
سەیری کە ساکوو فەلەک چیی کرد بەزومرەی کورد زمان
چارەســـەرکـــەن بێ نەوایان نان و نیـــعـــمـــەتـــان بڕا
لـووله بـوو ســـفـــره و نەواڵە ون کـــراوه زەرف و خـــوان
جـومله سـادات و مـەلا و حـاجی بەلاشین کـەن بەسـەوز
دەفـــتـــەری ئەهـلی وەزایف ســـەر هەتا پێ حـەک کـــران
دڵ لە مـیـحنەت کـەیله مـەیلی سـەیری ناو شـارم نییـه
هـەردوو چاوم خــــوێنی تێ زاوه لـه داخی تورکــــەکـــان
بێ زمـــان کـــوو کـــوو زەنان هـەر خـــانەدان تێ دەفکرم
عـــەنکەبووت خـــواجـــه نشین و جـــووتی کـــوندن دیدەبان
قـــەومی کـــوردان گـــریەکـــەن بۆ ئاغـــەکـــان و گـــەورەکـــان
نیـوه مەحـبـووس، نیوه مـەقتـوول، نیـوەیان مـەنفی کران
کۆڵ بەدۆش و خـەرقه پۆش بن، تاج و کەشکۆڵ هەڵگرن
ڕووکـەنه ئەفـلاکی بەدخـوو بچنه شـــاری خـامـۆشـان

هەندێ لە هۆنراوەکـــانی (کـــوردی) بەناوی دیوانی کـــوردی ســـەرەتا لەلایەن کـــوردیی مـــەریوانیـیـەوه لە ســـاڵی ١٩٣١ لە بـەغـدا و بۆ دووەمین جـار لەلایەن مـامـۆسـتـا گـیـو مـوکـریانیـیـەوه لە ســاڵی ٢٥٧٣ی کـوردی لە چاپ دراون، بەڵام ئەمـانه کـۆمـەڵەیەکن لە هۆنراوەکانی کوردی، ئەگینا وەکو دەڵێن کوردی پتـر لە بیست هەزار هۆنراوی بەکوردی و فارسی و عەرەبی بووه کە دیوانە فارسییەکەی لە دەست دایه و هێشتا چاپ نەکراوه.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی کوردی، لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ٢٥٧٣.

٢- دیوانی حاجی قادری کۆیی، لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٤٩.

٣- دیوانی کوردی - کوردی مەریوانی - بەغدا، ١٩٣١.

مەلا محەمەدی زەنگەنە

١٢٣٠ – ١٣٠٠

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی یوسفی زەنگەنەیە و نازناوی هۆنراوی ڕەنجوورە و بەڕەنجووری شێخانی بەناوبانگە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٣٠ی کۆچی لە دەوروبەری کەرکووکدا لەدایک بووە. لە زۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستاندا خەریکی خوێندن بووە و گوایە لە سلێمانی ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و پاشماوەی ژیانی لە زێدەکەی خۆیدا بردووەتە سەر و لە ئاخروئۆخری تەمەنیا بەرەو حیجاز کەوتووەتە ڕێ لە کاتی زیارەتی بارەگای پاکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام پارچە هەڵبەستێکی لەوێدا بەسەر پێیی هۆنیوەتەوە و سەرئەنجام هەر لە مەدینەدا لە ساڵی ١٣٠٠ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لەوێدا نێژراوە.

ڕەنجوور لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن. لە هۆنراوەکانی ئەو هەر تەنیا پارچە هەڵبەستێکمان کەوتووەتە دەست ئەویش لە گۆڤاری (دەنگی گێتی تازە)دا چاپ کراوە کە دەڵێ:

یاران نەمەندەن، یاران نەمەندن
حەقجۆ حەق شناس تەحقیق نەمەندەن
خەلایق سکەی بی شەرتیش ژەندەن
تەحقیق نیشانەی هەزار و ئەندەن
رەسووڵ سەروەر ئەمین ئەلتاف
فەرموودەی هویش نەدارۆ خیلاف
سرایەت کەردەن فتنە و ئەفسانە
عەلامەت زوهوور ئاخر زەمانە
شێخان بێ شوعوور، غافڵ نەذکردن
پەی جیفەی دنیا خەیلێ نەفیکرەن
عالم وە عیلم هویش نارازییەن
چە مەکر و حیلە و کینە بازییەن
فەقێ فاقە و فەقر کەردەنش ئەسیر
کەردەن تەرک عیلم پەی خزمەت ئەمیر

کۆمەڵ کۆچشەن هەریەکە پەی لایێ
هەر کام خەریکن بەتەمانایێ
دەروێشان دڵرێش جام شەرابەن
پەی فسق و فوجوور دەروون کەبابەن
سۆفیان ناساف دوور لە عیبادەت
جەرای دینداریش بیەن ئینابەت
خانەقا خەراب جامعان چۆڵەن
مەنزڵان وێران هەر خاک و خۆڵەن
دەنگ عەدالەت بڕیان جەزەمین
دنیابی سەقەر پەی گەدا و مسکین
هامسا چەنی هەم دایم وە قینەن
بێ مەیل و مۆبەت گۆشە نشینەن
"رەنجوور" جەدەس گەردوون زەلیلەن
یا ڕەسولولڵا وە تۆش دەخیلەن

واتە: ئەی یاران! پیاوی راست و هەق ناس نەماوە و خەڵک پەیمان و بەڵێنیان لەبیر چووەتەوە و دیارە کە نیشانەی هەزار و ئەوەندە ئاخرزەمانە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ فەرموویەتی کە لە ئاخرزەمان ئاژاوە و بشێونە و تولانەوە پەرەدەستێنێ، ئەمانەش نیشانەی ئاخر زەمانە. ئێستاکەش شێخان هان لە بیری جیهان و زانایان بەزانستی خۆیان نارازین و خەریکی فڕوفێڵ و ڕقەبەرێن، فەقێ و قوتابی وازیان لە زانست هێناوە و بۆ ئەم لا و ئەولا کۆچەڵکۆچیانە، دەروێشەکان بەهیوای تۆزێ بادە و شەراون و سۆفییەکان لە دین بێزار بوون و خانەقا کاول بووە و چۆڵوهۆڵە و دەنگی داد و دادگەری لە زەویدا نەماوە و جیهان بۆ هەژار بووەتە دۆزەخ و هاوسێ لەگەڵ هاوسێدا ناسازە و (ڕەنجوور)یش لە دەست ئەم جیهانە وەڕەز بووە و (یا رەسووڵڵا) هانای هێناوەتە لای تۆ.

سەرچاوەکان:

١- (دەنگی گێتی تازە) - ژمارە ١٤، ساڵی ١٩٤٦.
٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی زەنگەنە.

حاجی قادری کۆیی

١٢٤٥ - ١٣١٤

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە ناوی قادری کوڕی مەلا ئەحمەدە کە لە دێی گۆڕ قەرەج کە کەوتووەتە باشووری خۆرئاوای شاری کۆیەوە هاتووەتە جیهانەوە. سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی حاجی قادر لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا عەبدولڕەحمان سەعید سالّی لەدایکبوون و مردنی حاجی (١٢٣٢-١٣١٢ی کۆچی) داناوە، مامۆستا عەلائەدین سەجادی و گیو موکریانی و محەمەد مەلا کەریم (١٣١٢ - ١٢٣٥)یان داناوە. دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر ئیحسان فوئاد (١٢٣٢ ـ ١٣١٤)یان بۆ لەدایکبوون و مردنی حاجی داناوە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگیش بۆ مردنی حاجی سالّی (١٣١٤)ی داناوە.

بەپێی کەشکۆڵێکی کۆن کە لەم دواییەدا کەوتووەتە دەستمان، مێژووی لەدایکبوون و مردنی حاجی قادرمان بەتەواوی بۆ ڕوون دەبێتەوە. لەم کەشکۆڵەدا نووسراوە کە حاجی قادر لە سالّی ١٢٤٠ی کۆچی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە لە سالّی ١٣١٤ لە تەمەنی حەفتا و چوار سالّیدا کۆچی دوایی کردووە.

حاجی قادر بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە سالّی ١٢٤٠ی کۆچی لە دایک بووە و هەر بەکۆرپەیی باوکی مردووە و لەبەرئەوەی هەژار بوون، دایکی کۆرپەکەی هەڵگرتووە و هێناویەتە شاری کۆیە و ئەوسا حاجی کە کەمێک گەورە بووە، دایکی بەیارمەتیی هەندێک لە پیاوچاکانی شارەکە منداڵەکەی ناوەتە قوتابخانە و لە پاشا بووەتە فەقێ و لە مزگەوتی موفتیدا خەریکی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی و فقهی ئیسلامی بووە و پاشان چووەتە لای مەلا ئەحمەدی هۆمەرگونبەتی و خەریکی خوێندنی زانستی ئیسلامی بووە و ئەوسا بەفەقێیەتی گەلێ شار وەکو: هەولێر و خۆشناو و سابلاخ و شنۆ و سەردەشت و سلێمانی گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی زانا و تێگەیشتووی بینیوە، لەلای ماوەتەوە و زانستی لێ فێر بووە و بەهرە و سوودی لێ وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە کۆیە و پاش ئەوە ئەڵهای ئەستەمووڵ دەکەوێتە سەری و لەگەڵ کەیفی جوانڕۆییدا دەڕواتە ئەستەمووڵ و دەبێتە مامۆستای کوڕەکانی بەدرخان پاشا و ئیتر پاشماوەی ژیانی لەوێدا دەباتە سەر تا لە سالّی ١٣١٤ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و چوار سالّیدا لە جیهان

ماڵئاوایی دەکا و لە گۆڕستانی ڕەقەجە ئەحمەد لە بەرەی ئەسکودار دەنێژرێ.

حاجی قادر لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و لە ئاسمانی وێژەی کوردەواریدا هەتا هەتایە وەکو ئەستێرەیەکی گەش دەتروسکێتەوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەست دایە، حاجی هەر لە سەرەتای لاویەتییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و هۆنراوەکانی زۆر سادە و ڕەوان و شیرین و دڵگرن و، لە هۆنینەوەی هۆنراودا سەری کێشاوەتە ناو دەرگای هەموو چەشنە هۆنراوێکەوە: دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، پیتۆڵی، بەڵام پتر مەبەستی لە هۆنراوە هۆنینەوە ئەوە بووە کە پەندی خەڵک دادا.

حاجی وێنەیەکی بی کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانە و زۆربەی هۆنراوەکانی بەرۆژەی کلاسیکی دەکەون و لە ڕاستەقینەدا ئاوێتەیەکی بالانمای هۆنراوی کلاسیکی کوردین، چونکە زۆربەی هۆنراوەکانی پەند و ئامۆژگاری و پەسەندی جوانی و ئەوین و دڵدارین و، بەجۆرێکی تریش دەتوانین بڵێین کە حاجی هۆنەری کۆمەڵە و حەزی کردووە کە کۆمەڵ پێشڕەوت بکا و لە ژیاندا سەرکەوێ، چونکە زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتین، لەگەڵ ئەمەشدا گەلێ هۆنراوی ئاینی و دڵداری لەناو دیوانەکەیدا دەبینرێن و، گەلێ لە هۆنراوەکانی بەڕاستی زۆر جوان و تەڕ و پاراو و شیرینن و دیارە هۆنەرانی کوردیش حەزی لە هۆنراوی نالی و کوردی کردووە کە هاوچەرخی خۆی بوون.

حاجی وا دیارە هەر لە سەرەتاوە کورتژمی هۆنراوی لە جوانیی ڕوومەت گوڵەکانەوە وەرگرتووە و کەوتووەتە داوی یەکێ لەو ڕوومەت گوڵانەوە بۆیە لە هۆنراوەکانیدا بەتانوپۆی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە، ڕوومەتی بەتیشکی شەم و دەمەکەی بەخونچە و چاوەکانی بەچاوی مەست و زوڵفەکانی بەتاریکیی شەو چواندووە و دەڵێ:

مەه و مێهری بەغارەت دا بەشوعلەی شەمعی روخساری
گوڵستانیش بەیەغما چوو لە تەنگیی خونچەیی زاری
لە نەشئەی چاوەکەی مەستی مەه و مەیخانە وێرانن
هەموو کەس بەندی زونارە لە سەودای زوڵفی تاتاری
دڵ و گیان و جیهان و تەن وەکو ئیمان و دینی من
فیدای ڕوخساری گوڵناری نیساری زوڵفی تەڕاری
ئەشیعەی مێهری گەردوون و شوعاع و شەعشەعەی بەدری
لە سایەی پەرتەوی ڕووتە بەقوربان نووری یا ناری
دەخیل ئەی چاوی جادووگەر بفەرموو مەردومان یەکسەر
دەڵێن خەوتووی و بێداری دەڵێن مەخموور و هۆشیاری

بپرسه (حاجی) تۆ جارێ له زوڵف و پەرچەمی خواری
بڵێ گەر تاری بۆچ ماری بڵێ گەر ماری بۆچ تاری

حاجی هەر له باسی یارەکەیدا سەردەکەوێ و له پارچه هەڵبەستێکدا دەڵێ: یارەکەم هەستایه سەرپێ، زوڵفی بەسەد چەشن له زەویدا پەخش و بڵاو کردەوه و، تاوس له شەرما چەترەکەی خۆی بڵاو کردەوه بۆ ئەوەی له بەرابەری یارەکەمدا خۆی بنوێنێ و، خۆریش کاتێ دی کە دڵبەرەکەم زوڵفەکانی پەخش و پەرێشان کردووه و بەهەزار ڕەنگ دەدرەوشێتەوه، ئەویش خێرا تیشکی خۆی بڵاو کردەوه، یارم کە ئەمەی چاو پێ کەوت، سەری شەکاندەوه و زوڵفەکانی وەکو گۆی لێ هات و ئەوسا لەگەڵ گۆی خۆرا خەریکی یاری شەقێن بوو و، گۆی خۆری دایه بەر شەق و لەم کاتەدا چەند فریشته کە لەوێدا بوون دەستیان کردە سەما، جا ئەگەر بێت و تاڵێک له قژەکەی یارم له شوێنی خۆی بترازێ، جیهان بەجارێ دەشڵەژێ و تێک دەچێ:

کە هەستا قامەتی بەرزی له فەرقی تاوەکو ئەرزی
پەرێشان زوڵفی صەد تەرزی بەیەکدا دارژا و لەرزی
حەیای چوو چەتری تاووس بارەگاکەی شەعشەعەی ڕۆژیش
کەمەندی تەهمتەن، زنجیری داوود، گورزی گۆدەرزی
هەڵی دا زوڵفی چەوگانی کورەی خورشیدی دا بەر شەق
لەوێدا چەند مەلایەک بوون سەمایان کرد سەر ئەرزی
دەقیقەیەک بێ سەری موویەک له زوڵفی وەرگەڕێ دەردەم
لەگەڵ سوبحی قیامەتدا دەکا بێ تەقیە سەر بەرزی
سەدای یاحەیی دەروێشان له ترسی زوڵفی پرچینی
له عیسا عەرسەیی گەردوون بەتەنگ دێ وەک کونی دەرزی
موریدان مەست و سەرخۆشن له نەشئەی چاوەکەی مەستی
مەلایک جوملە بێ هۆشن بەنازی چاوی پڕ ڕەمزی
مورادی من موریدی خالسە خەیاتییە کاری
پەری ڕەنگ، ماهڕوو، ئاهوو نیگاهە، (حاجی)یە تەرزی

حاجی ئەم پەردە دادەداتەوه و دەکەوێتە ناو کۆڕی خواناسانەوه و بەچەند هۆنراوه ستایشی خوای تاق و تەنیا دەکا و گەورەیی و مەزنی و شان و شکۆی خوای مەزنمان بۆ دەردەخا و له ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین کە کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی بەم چەشنه

ستایشی خوا بکا و، لامان وایە کەم کەس توانیویەتی پێی بگا و بەم جۆرە بەیەزداندا هەڵبڵێ و ستایشی بکا:

ئەی بێ نەزیر و هەمتا، هەر تۆی کە بەرقەراری
بێ دار و بێ دیاری، بێدار و پایەداری
بۆ باغی مەردی باغی، سەرمایەکەی خەزانی
بۆ مەزرەعەی فەقیران سەرمایەکەی بەهاری
بۆ پادشا نیشانی بۆ هەر سەوادی ئەعزەم
بێ سەدر و شانشینی بێ پەردە پەردەداری
جەبباری بێ فتووری سوڵتانی بێ قوسووری
ڕەزاقی مار و مووری ئاودێری دێمەکاری
فەیرووزی تەختی گەردوون مەوزووعی نەقشی تۆیە
یاقووت و لەعلی ڕۆژە ئەستێرەکان دوڕاری
جێ و مەکانی تۆیە، بێ جێ و بێ مەکانی
لەیل و نەهاری تۆیە، بێ لەیل و بێ نەهاری
هەر ئەمری تۆ مەدارە بۆ کاروباری عالەم
هەرچەندە بێ وەزیر و بێ سەدر و کاروباری
سەحرا نەوەردی شەوقت خورشید و ماهی تابان
دوو جارییەن شەو و ڕۆژ بێ مەحمەل و عەماری
مەعلوومە بۆچی (حاجی) مەدحت دەکا بەکوردی
تا کەس نەڵێ بەکوردی نەکراوە مەدحی باری

حاجی لەگەڵ ئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە، بەڵام گەلێ هۆنراویشی هەیە کە لەسەر شێوەی نوێ هۆنیوەتەوە و، ناوەرۆکی ئەو هۆنراوانەی لەگەڵ ناوەرۆکی هۆنراوی کۆندا جیاوازییان هەیە و، هۆی پەیدابوونی شێوەی نوێ لەناو هۆنراوەکانیدا دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەم و شوێنەی کە حاجی تێدا ژیاوە، چونکە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەمی زاینیدا هۆنراوی نوێ دەستی پێ کرد و ئەم گۆڕانە لە تەواوی وڵاتەکانی جیهاندا پەرەی سەند و لەناو هۆنەرەکاندا باو بوو.

حاجی قادر لە بڕە هۆنراوێکیدا کە بەناوی بەهار هۆنیوەتەوە، باسی جوانیی زێد و مەڵبەند و نیشتمانەکەی خۆی کردووە و ئەم بڕە هۆنراوەیەی لەکاتێکدا هۆنیوەتەوە کە

ئاگری دووری و دەردی ئاوارەیی و دەربەدەری و بێ کەسی جەرگ و هەناوی هەڵکزاندووە و سروەی سەودای نیشتمان باوەشێنی کردووە و ناچار بەو هۆنراوانە دڵی پڕ لە زوخاوی خۆی کە لە ئەستەمووڵدا بووە فێنک کردووە.

مەڵبەند و نیشتمان ئەو خاکە پاکەیە کە خوای مەزن بەدیی هێناوە و ئێمە تیایا دەبین و تیایا دەژین، ئەو تاڤگە و کانی و کارێز و سەرچاوانەیە کە بەناو ئەو خاکە شیرینەدا دەڕوا و ئەو شەماڵ و هەوای ژیان بەخشەیە کە بێ ترس و لەرز و بەئازادی هەموو هەڵی دەمژین، ئەو کێو و چیا بەرزە بەئاسماندا چووانەیە کە لەلایەکەوە بەفری زێوێنی تەوقە سەرەکانی و گوڵ و نەسرینی قەدپاڵ و داوێنە سەوزەکانی وڵاتیان ڕازاندووەتەوە و، لەلایەکی ترەوە دەتوانین بڵێین کە وەکو قەڵایەکی پۆڵایین ڕێگە بەدوژمن و بێگانە دەگرن و دەمانپارێزن، زێد و مەڵبەند ئەو خاکەیە کە لەشی بێ گیانی کەسوکار و خۆشەویستەکانمانی گرتووەتە باوەش و، لە ژیاندا پاسەوانیمان لێ دەکەن. جا حاجی قادر لەو برە هۆنراوانەیدا کە لە سەردێڕی (بەهار) دای ناوە سەرەتا باسی جوانی و زێد و نیشتمانمان بەم چەشنە بۆ دەکا:

وتم بە بەختەتی خەواڵوو وەرە ئەتۆیی خودا
لەخەو هەڵستە زەمانێ بچینەوە ئەولا
گوڕەی بەهارییە ئێستێکە شاخ و داخی وڵات
پڕە لە لالە و نەسرین و نەرگسی شەهلا
لە گرمەگرمی سەحاب و لە هاژەیی باران
چیایە پڕ لە هەرا و نەواڵە پڕ لە سەدا
پڕە لە سەیل و لە گۆلاو و کانی ڕوویی زەمین
پڕە لە بەرق و بریقەی برووسکە جەووی سەما
شکۆفە دەرهەمی شاباشی بادی وەعدە دەکا
لە شەوقی مەقدەمی خەملیوە دار و بەردی چیا
پیاڵەیی زەڕی نێرگس لەسەر کەفی سیمین
پڕە لە شەونمی وەک دوڕی لۆلۆیی لالا
گوڵیش بەپەنجەی پیرۆزی جامی یاقووتی
لە بۆ نیساری موهەیایە پڕ لە زێڕ و تەلا
لە شادی وەک سەفی شایی لە کێو و کەژ ئەزهار
هەزار بەخەلعەتی گوڵگوون دەکەونە ڕەقس و سەما

چەمەن لە لالە میسالی خەتی روخی دڵبەر
سیاه چادری لێ بووەتە خاڵی سەر گۆنا
لە کن وەنەوشە و خاو و هەلاڵ و بەیبوونی
هەلاڵی پێستەی خاوە عەبیر و موشکی خەتا
چیا لە تەوقە سەریدا ڕژاوە تا کەمەری
چو زوڵفی سونبولی دەرهەم چو پەرچەمی بەڕەزا
بەجۆش و ئاگری گوڵناری کانی هەڵدەقوڵێ
میسالی دیدەیی وامیق لە حەسرەتی عەزرا
قەلاتی زێوی ڕماوە هەرەس بەتۆپی نەسیم
سوپاهی لالە و گوڵ چادری لە جێ هەڵدا
لە گۆمەشینێ کە قاز و مراوی دێن و دەچن
نەزیری مانگ و ستارەن لە قولزومی مینا
شنەی نەسیمە سەدای ئاوی سافی سەر قەڵبەز
بەورشە ورشی گیا شەنگەبی بووە شەیدا
خرنگ و هۆری قورینگ و قەتاری سی لەسەران
دەیێت و کەو دەفڕێت و شەهین چریکە دەکا
لە پیرە پیر و لە سمکۆڵی پیرە گاکێوی
دەلەرزێ گاوی زەمین و دەترسی گاوی سەما
لە دەنگ و دووکەڵی شینە تفەنگی نێچیروان
میسالی سونبولی زوڵفی کە تێک بچێ بەسەبا
چیایە شێخ و کەوای سەوزە مێزەری بەفرە
سیواکی چووزەرە ڕێواسە تەیلەسانی گەلا
چەمەن لە لالە و ڕەیحان و نەستەرەن ئیمڕۆ
شەبیهی سوبح و شەوە ئافتابی وەختی زوحا
چنار و عەرعەرە دەفزەن، هەزارە نەغمە سەرای
گیاش زاکرە تەسبیحی شەونمی لە مەلا
لە ژووری مێگەلی هەورە لە ژێری مێگەلی مەڕ
شەبیهی گوڵشەنی خەزرایە توڕڕەیی غەبرا

لە کێو و کەژ کە سەر ئێوارە دێنەوە ماڵات
لە دەوری چادری ساحیبی مەوجی داوێستا
لە حیلە حیلی کەحێل و لە بارەباڕی مەڕی
لە دەنگی قۆڕەیی گاجووت و بۆڕەیی مانگا
لە گورگە قاڵ و حەپەی سەگ لە قارە قاڕی بزن
لە عەکسی دەنگی دووبارەی کە دێتەوە لە چیا
لە ئۆحە ئۆحەیی گاوان و قیرە قیڕی شوان
لە بگرە بەردەیی کابان دەبێتە حەشر و حەلا
مەلائیکەی سەری تاق و ڕەواقی مینایی
دەیێنە جونبوش و لەرزین دەکەونە ڕەقس و سەما
کە هەڵکرا شەوێ ئاگر لە کونجی ڕەشماڵان
خەجڵ دەبن لە زەوایای خەیمەیی والا

حاجی ئەو پەردە دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو باسی کۆمەڵ و کۆمەڵایەتی و دەست دەکا بەپەند و ئامۆژگاریی کۆمەڵ و بەتەوای باری چۆنییەتیی ژیانی خەڵکی سەردەمی خۆیمان بۆ دەگێڕێتەوە و دەڵێ: وێژەوانان و هۆنەران چاک وایە کە ڕەخنەم لێ نەگرن، بۆ ئەم قسانەی کە دەیکەم، هەندێ لە نەتەوەکانی تر لەم سەردەمەدا هەر پێشە و کارێک کە دەیکەن تا تاقیی نەکەنەوە نایخەنە ڕوو و ناوی نابەن و کەوابوو مرۆ دەبێ لە کار و تێکۆشاندا بێ، دەبێ خانەقا و شێخەکان چ سوودێکیان هەبێ بۆ ئێمە، وا دیارە کە لە بێ کاری و تەوەزەلی و تەمبەڵی فێرکردن و کۆکردنەوەی سامان و دارایی بەدەر هیچ سوود و کەڵکێکیان نییە، پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ لە فەرمایشتێکیدا فەرموویەتی: بەشوێنی زانست و زانیاریدا هەتا چین بڕۆن. نێر و مێ لەم فەرمایشتەدا هیچ تۆفیرێکی نییە، ئەگەر کەسێک نەهێڵێ و بەرگری ئەم کارە بکا دیارە دینی نییە، هەرچی بەهرەیە لە خوێندەواری، دەبنە دەروێش و مارگر و بار هەڵگرم:

ئودەبا چاکە لێم نەبن دەرهەم
لەم قسە و لەم حیکایەتەی دەیکەم
ئیدیعای هەر سەنایعێک ناکەن
تاکو نەیخوێنن و ئیمتحانی نەکەن
خانەقا و شێخ و تەکیەکان یەکسەر
پێم بڵێن نەفعیان چییە ئاخەر

غـــەیری تەعلیـــمی تەنبـــەڵی کـــردن
جـەمـعی ئەمـلاک و خـەزنە کـۆ کـردن
دەفـــعـــەیەک ئیـمـتـحـانیـان ناکـەن
تێ دەگــــــەن ڕێگرن یانە تریاکن
مـــەحـــەکی لێ بدەن ئەگـــەر وەکـو زەڕ
تێ دەگــــــەن ڕێگرن وە یا ڕێبـــــەر
بۆچی فـــــەرمــــوویەتی نەبیی ئەمین
(اطـلـبـــــــوا العـلـم ولـو بـالـصـين)
نێـر و مێ لەو حـەدیسـە فـەرقی نیـیـە
گـەر مـەلا نەهی فـەرمـوو دینی نیـیـە
تۆ وەرە فـێـری فـــەن بەچیـتـــە لەوە
گـــاورە هیندووە وەیا خـــۆ جـــووە
لازمـــە خـــول بخـــۆی وەکـــو بەرداش
هەموو قەرنێک دەگۆڕێ ئەمری مەعاش
تەمـبـەڵی کـاری حـیـز و بێ خـێـرە
دەسـتی مـــاندوو لەسـەر زگی تێـرە
ئەهلی جــەنەت نە شــوان و گـاوانە
سـاحـیـبی فـەن و عـیلم و عـیـرفـانە
هەرچی بێ بەهرەیە لە کەسب و کەماڵ
دەبنە دەروێش و مـارگـر و حـەمـاڵ
ئەو هەمـــوو مـــەدح و بادەیی دڵبـــەر
نووسـراوە لە سـەد هـەزار دەفـتـەر
یا وەکـو سـولسی شـیـرین و فـەرهاد
بەیتی حـاجی لەبەر هـەزار دەفـتـەر
ئێـسـتـە مـیللەت دەبوونە سـاحـیب جا
یانە هـاوتـایی ئـەولیــــــائوڵڵا
عــیـشـــقـبـازی و هـەوای دەروێشی
مـیللەتی خـسـتـە فـەقـر و دەروێشی

بەسە (حاجی) دوو سەد هەزار دەفعە

پێم گوتی ئەم قسانە خۆڕایە

قوڕی کام جێ بکەم بەسەرخۆما

ئەمە لێم بووەتە عیللەتی سەودا

بەقسەی چاکە دەستیان دەگرم

تەرکی ناکەم بەلۆمە تا دەمرم

حاجی داخ و موخابن دەخوا و دەڵێ: هەر ماڵێک کە کرابێتەوە بۆ خوا، وەکو کەعبە وایە بۆ پەرستنی خوای مەزن، بەلام لەم هەموو شێخ و دەروێشانەی کە من دەیانبینم، نابینم کە تاکێکیان بچنە مزگەوت و خوا بپەرستن، ئەوەیە کە مزگەوت و میحراب بێ کەسە. تەنانەت کەسیش گوی بەقوتابخانە و فێرگە نادا:

یانێ هەر ماڵێ کرابێ بۆ خودا

کەعبەیی عولیایە بۆ زکر و دوعا

شکڵی تەکیە و خانەقاو و تەکیەکان

واقیعەن ڕەنگینن ئەما بۆ ڕیان

لەم هەموو شێخ و موریدانی ڕیا

تاکێکی ناچێتە مزگەوتی خودا

مەسجید و مێحراب و مەنبەر بێ کەسە

هەر مەپرسە حاڵی چۆنە مەدرەسە

موعجیزە و کەشف و کەرامات و دوعا

بۆچی نەیبوو فەخری عالەم مستەفا

جیسمی نوورانی و ددانی گەوهەرین

ئەو شکا و ئەمیان بووە جێگای برین

حاجی لە برە هۆنراوێکیدا ناوی هەندێ لە هۆنەرانی کۆن و نوێی هێناوە و باسی کردوون و، لەمەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە حاجی زۆربەی کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی کورد بەسەر بردووە و چێژ و چەشکەی وێژەییانی لێ وەرگرتووە. لەو برە هۆنراوەیەیدا ناوی ئەم هۆنەرانەی هێناوە: (کوردی، نالی، ڕەنجووری، فیکری، ئەمین بەگی دزەیی، کەیفی، سالم، مەحوی، شێخ ڕەزا، خەستە، وەفایی، جامی، سەلمان، مەلکە قۆڕ، شێخ ئەحمەد، فەقێ تەیران، بێتووشی، بێسارانی، مەڵکە، مەلا خدری ڕووباری، میرزا

یاقـوّ، فـەقێ ئۆمـەر...) هـەروەها دەڵێ: بۆ ئێـمـە نەنگە کـە ناوی هۆنەران و بوێژان و بەیتەکانمان نەزانین:

(نـالی) ئوسـتـادێکی گـەلێ چا بوو
خـدری ئاوی حـەیاتی مـەعنا بوو
یەکێ تر بوو (مـحـەمـەدی فـیکری)
مـووی دەئەنگاوت بەتیـرێکی فـیکری
یەکێ (رەنجـووری) ئەهلی کـەرکـووکـە
فـیکری بیکری هـەمـوو وەکـو بووکـە
کـەیفی حـاجـەت نیـیـە بکەم باسی
ئەم کـتـێـبـە بخـوێنی دەیناسی
(سالم) و (مەحوی) و(شێخ ڕەزا) و (خەستە)
شـاعـیـرن هـەر چواری بەرجـەسـتـە
لە کـون و قـوژبنی کـەلاوەیی دەهر
چەندی تر هەن مـیـسالی گـەنج و گـەوهەر
ئەحـمـەدی خـانی سـاحـیـبی مـەم و زین
شـاهـبـازی فـەزایی عـیلـلیین
وەکـو بێـتـووشی شـاعـیـری عـەرەبی
تا قـیـامـەت نە کـەس بووە و نەدەبی
خـۆ (مـەلا مـسـتـەفـای بێـسـاران)
بێ نەزیرە لە نـەزمی کـوردسـتـان
دەشـتی کـەرکـووک و کـێـوی هـەورامـان
شـاعـیـری زۆرە بێ حـەد و پایان
سـادە هـەر ناویان بکەم ئیـمـلا
ئەم کـتـێـبـە بچـووکـە بەش ناکـا
ئەحـمـەدی کـوڕ لە شـاری سـابڵاخـە
بەیتـێکی داخـە بەیتـێکی باخـە
ئەمـە سـەرپاکی شـاعـیـری غـەران
هـەروەکـو مـەسنەوین لەنێـو کـوردان

گـــشـــتـــيـــان بێ نەزير و يەک وەزنن
قـــــــــابلــى بــەزم و لايـقــى ڕەزمــن

حـاجی چۆنيـەتی خـيـلافـەتی عوسـمـانييـەكـان ڕوون دەكـاتەوە و پەردە لەسـەر ڕوومـەتی شوومی عوسمانييەكان هەڵدەدا و دەڵێ: پشت بەم عوسمانييانە مەبەستن و ئەمانە گورگن و لە پێستی مەڕدان، ئەمانەكە خۆيان بەكەلەپوور گری ئاينی پێغەمبەری گەورەی ئيسلام دەزانن، هەمـوويان بەندەی بتن و لە ڕێـی خـوا و پێـغـەمـبـەرەوە نارۆن و جگە لە تووڵانەوە و خراپە، كارێكی تريان نييە:

ئەم سـەگـانەی كـە لـەلای ئێـوە وەكـيل و وكـەلان
بێنە لای تۆ بەخـــودا نايكەيە گـــاوان و شـــوان
ئەمـە كـەرمـيـزە دەڵێن وارسـی شـەرعی نـەبەوين
هەموو عـەبدی سەنەمن باسـی مـەكە گەورەكەيان
خـۆم بـەدارا و بەئەسـكەندەر و خـەسـرەو نادەم
گـەر بزانم لەبەر ئـەم دەرگـەيە دەبمە سـەگـەوان
نالی و خـــاكی بەبە، حـــاجی و كـــۆيە بەمـــەتەڵ
هەروەكـو حـافـزی شـيـرازە، كـەليم و هەمـەدان

ديوانەكەی حاجی قادر تا ئێستا چەندين جار لە چاپ دراوە، بەڵام گەلێ هۆنراوەی لەناو كەشكۆڵ و بەيازەكاندا هەيە كە هێشتا كۆ نەكراونەتەوە.

سەرچاوەكان:

١- كۆمەڵە شيعری حاجی قادری كۆيی، لەسەر ئەركی عەبدوڕەحمان سەعيد - سلێمانی، ١٩٢٥.
٢- حاجی قادری كۆيی شاعيری قۆناغێكی نوێيە - محەمەدی مەلا كەريم - بەغدا، ١٩٢٥.
٣- شيعر و ئەدەبياتی كوردی - ڕەفيق حيلمی - بەغدا، ١٩٤١.
٤- مشاهير الكرد - امين زكی - بغداد، ١٩٥٢.
٥- ديوانی حاجی قادری كۆيی، كۆكردنەوەی گيوی موكريانی - هەولێر، ١٩٦٩.

مەلا محەمەدی مەحوی

١٣٢٤ - ١٢٤٥

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە ناوی محەمەد و کوڕی عوسمانی بالّخییە و نەوەی زانای بەناوبانگ شێخ ڕەشە و لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، سەبارەت بەمێژووی لەدایکبوون و مردنی مەحوی لە نێوان نووسەران و مێژوونووساندا جیاوازی هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ ئەڵێ لە ساڵی ١٢٥٢ی کۆچی لە دایک بووە و مامۆستا عەلائەدینی سەجادی دەڵێ لە ساڵی ١٢٤٦ی کۆچی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و مامۆستا کاکەی فەللاح دەڵێ لە ساڵی ١٢٤٧ هاتووەتە دنیاوە، بەڵام بەپێی بەیازێکی کۆن کە لەم دواییەدا کەوتووەتە دەستمان، نووسراوە کە مەحوی لە ساڵی ١٢٤٥ لەدایک بووە و لە ساڵی ١٣٢٤ لە تەمەنی حەفتا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و مامۆستا بێخودیش لە تاقە هۆنراوێک ساڵی مردنی مەحویی دیاری کردووە و دەڵێ:

چوبشنید (بیخود) و فات سلف   بتاریخ گفتا: "عمر ماشد خلف"

واتە کە بێخود هەواڵی مردنی مەحویی بیست، بۆ مێژووەکەی وتی: (عمرشد خلف) واتە: هومەر کە کوڕی بێخودە بووە جێنشینی کە بەپێی پیتی ئەبجەد دەکاتە هەزار و سێ سەد و بیست و چواری کۆچی.

بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن مەحوی، لە ساڵی ١٢٤٥ی کۆچی لە شاری سلێمانی لەدایک بووە و هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و کاتێ کە لە پەڕاوە وردەڵەکان بووە، لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندنی قورئانی پیرۆز و لە پاشا چووە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندن بووە، بۆ خوێندن زۆربەی شارەکان و ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە، ماوەیەک لە سابلاخ بووە و لە لای مەلا عەبدوڵلای پیرە باب خوێندوویەتی، ماوەیەکی زۆریش لە شنۆ ماوەتەوە و پاشان لە بەغدا لەلای موفتی زەهاوی خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی لێ وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە بۆ سلێمانی و لەوێدا لەکاری میری دامەزراوە و ماوەیەک ژیانی بەو جۆرە رابواردووە، بەڵام بەهۆی مردنی باوکییەوە دەستی لە کاری میری کێشاوە و پاشماوەی ژیانی بەوانەوتنەوە بردووەتە سەر و

گەلێ ودمی لە ئەستەمبووڵ و سولتان عەبدولحەمیدی عوسمانی ڕێزێکی زۆری گرتووە و فەرمانی داوە لە سلێمانی خانەقایەکی بۆ دروست کەن و مووچە و بەراتیشی بۆ بڕیوەتەوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە بۆ زێد و مەڵبەندەکەی خۆی تا لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی دوایی کردووە و لە خانەقاکەی خۆیدا نێژراوە.

مەحوی یەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی کوردە و هۆنراوەکانی کە زۆربەی خواناسین گەلێ بەرز و شیرین و تەڕ و پاراون، هۆی ئەوەش ئەوە بووە کە مەحوی لە سەر ڕێ و ڕچەی نەقشبەندی بووە و بووەتە خەلیفەی شێخ بەهائەدین، بۆیە زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسیدا هۆنیوەتەوە و ئارەزووی جیهانێکی پاک و خاوێنی پڕ لە خۆشەویستیی دوور لە بووم پەرستی کردووە و ئەوەندە بایەخی بەجیهان و خۆشییەکانی نەداوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەستی کوردایەتیی بووە و شانازیی بەکورد و زمانی کوردییەوە کردووە، وەکو لەم دوو هۆنراوەدا دەڵێ:

بنووسە، پیری دڵم ئەمری کرد، ئیتاعەم کرد
لە ئیبتداوە کە بەیتێ موناسبی دیوان
گەدایەکی وەکو (مەحوی)، قەلەندەرێکی کورد
میسالی پادشەهی فورسە ساحیبی دیوان

واتە: پیری دڵم فەرمانی پێ دام و منیش فەرمانبەرداریم کرد کە هۆنراوێکی وا بنووسم شیاوی پێشەکیس دیوانەکەم بێ، هەژارێکی وەکو مەحوی کە قەلەندەرێکی کوردە، خۆی وەکو پادشایەکی فارس دەزانێ چونکە خاوەن دیوانێکی کوردییە.

مەحوی حەزی لە خواناسی و یەکیەتی دەکرد و ناتەبایی و ناکۆکی و دووبەرەکی و جیاوازی و دووڕوویی پێ خۆش نەبووە و حەزی لەو کەسانە نەدەکرد کە بەدرۆ خۆیان بەپارێزکار و خواناس و سۆفی دادەنا و دژی ئەو چەشنە کەسانە ڕادەوەستا و سەرکۆنەیانی دەکرد و تەنانەت لەگەڵ ستەمکاران و ملهوڕاندا بەربەرەکانێی دەکرد و پشتی هەژاران و لێقەوماوانی دەگرت و شێخانی درۆزن و ناخوای دەدایە بەر تەشەر و پلار:

شێخێ هەمەوەندێکی دەدا پەند و نەسیحەت
ئەو قوربەسەرەی دابووە بەر فەحش و فەزیحەت
خۆش هاتە جواب و وتی: تۆ حەقتە، وەلێ من
قوتاعی تەریقم، نەکوو قوتاعی تەریقەت

واتە: شێخێک پەندی پیاوێکی هەمەوەندیی دادەدا، چ پەندێک ئەو ئابڕووی ئەو قوڕبەسەرەی برد، ئەویش باش وەڵامی شێخەکەی دایەوە پێی وت: ئەی شێخ! هەرچی دەڵێی هەقتە، بەڵام من وەکو تۆ نیم، من هەر تەنیا ڕێگر و چەتەم، بەڵام تۆ لە ڕواڵەتدا خۆت بەپیاوی خوا دادەنێی کەچی ڕێگری ڕێ و ڕچەی.

مەحوی مامۆستای هۆنراوی خواناسییە، گەرچی لەناو هۆنراوەکانیدا وشەی ڕەقی عەرەبی زۆر هەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گەلێ وشە و زاراوەی پەتیی بەکاربردووە و ئەگەر مەحوی نەبووایە، ڕەنگە گەلێ لەو وشە و زاراوانە بفەوتایەن، بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەدا گەلێک وشە و زاراوی جوانی کوردیی بەکار بردوون.

وەکو ڕۆژ ئەو مەهە لەو دوورە دەرکەوت
لە مێوە ئەشک و ئاهی ئێمە دەرکەوت
کە ئەو لێو و ددانەم دی بەجارێ
لەبەر چاوم هەموو لەعل و گەوهەرکەوت
وەنەوزێکم شەوێ دا، گەییە سەرم و،
وتی: هەستە، هەتاوت وا لەسەر کەوت
لە کێ یارەب خەبەر پرسی بکەم من
کە هەر کەس بۆ خەبەر چوو، بێ خەبەر کەوت
دڵم وەک شێری بێشەی شوعلە گرتوو
لە سینەی پڕ لە سۆزم دەربەدەر کەوت
بەتیر ئەمڕۆ دڕی وا هەرچی پێش هات
خودا پێداوە هەر کەس بەر نەزەر کەوت
لەسەرخۆ چوو بەدەم گریانەوە دڵ
گەرەک پڕ بوو کە ئەم منداڵە دەرکەوت
لە ڕۆژئاواوە ئێمەشەو بێ نیقابە
مەهی من، ماهی عالەم بێ مەفەر کەوت
بەخۆڕایی ئەوەندەم ناڵە کێشا
لە سینەمدا پسا، ما بێ ئەسەر کەوت
بڕۆی ئەو شۆخە ئەمڕۆ تێغی کێشا
نەجاتی دا بەرەحمەت هەرچی بەرکەوت

بەپیـــر ئەو ڕۆژەوە (مـــەحـــوی) ئەوەندە
بەسـەرچوو بوو، وەکو شـەونم لەسـەر کـەوت

واتە: یارەکەم کە ڕوومـەتی وەکو مـانگ دەدرەوشـێتـەوە، لە دوورەوە دەرکەوت فرمـێسکی چاوم و ئاخ و داخی بـەسـۆزی دەروونم لەبەر ئارەزووی چاوپێکەوتنی جۆشی سـەند، کـاتێ لێو و ددانە جوانەکانی ئەوم دی، ئیتر هەمـوو لاڵ و گەوهەرێکم لەبەرچاو کەوت، شـەوێکیان ونەوزم دا و کـەمـێک خـەو چووە چاوم، یار هـاتە سـەرم و هەڵمی سـاند و وتی هەسـتـە ئەوا خۆری ڕوومـەتم دای لە سەرت، هەر کـەسێک کـە کەوتە داوی ئەوینەوە، ڕزگاری نەبوو، ئیتر من دەبێ هەواڵی یارەکەم لە کێ بپرسم؟ سینگم وەکو دارسـتـانێک وایە کـە ئاگری گرتبێ، دیارە لەو کاتەدا هەرچی شیری تیابی تیا دەردەچن، بۆیە دڵم لە سینگم دەرچووە مانگەکەم کـە لە خـۆرئاواوە بەبێ پەچە دیاریی دا، مـانگی ئاسـمـان لە تەریقـا ڕای کـرد، ئەوەندە هەناسەم هەڵکێشا، ئیتر پرزەم بڕا، مەحویش بەشمشێر یارەوە سەری چوو، وەکو شەونم کە خۆر هەڵبێ و لەناو بچێ، ئەویش لەناوچوو.

مەحوی گەلێ زاراوەی خـواناسیی وەکو: خەرابات، پیری موغـان، مەی، بادە، کەنشت لە هۆنراوەکـانیدا بەکـار بردوون و، گەلێ حـەزی لە تەوریە و لەف و نەشر و جیناس و تیباق و ئیستعارە کردووە:

خـــــەت و زاری کـــــە بـاسـی کـــــەوتە گـــــوڵـزار
کـەچ ئەسـتـۆ مـا وەنەوشـە، غونچـە دڵـتـەنگ (لەف و نەشـر)
لە سـەیری خـەسـتەخـانەی عیشـقی ئەو سەوزەی کەوا شینە
لەسـەر هـەر خەستە دێی یا خوێندنی یاسینە یا شینە (جیناس)
لەم بەحـــری فـــیــــتنە بەڵکی نـەجـــاتت بدا خـــودا
داوێنی بـاخـــودا بگرە، بەر دە نـاخـــودا (ئیــســتـــعـــارە)
قـــەســـەمـی گـــوێمی بەچاوی بەچەدا پیـــری مـــوغـــان
کـە لەمـــەولا نەیبێ وەعـز و قـســـەی مـــەولانا (طـیـبـــاق)

زاراوەی مەی و مەیخـانە لە هۆنراوی مەحویدا زۆرە و ئەم زاراوانەش زاراوی خواناسییە و لە زۆربەی هۆنراوەکانیدا دەبینرێ و بۆ بەدەستهێنانی مەی و بادەی یەزدانی کە خواناس بەهۆی ئەو بادەوە مەست دەبێ دەبێ گەلێ ئەرک و ڕەنج بکێشرێ، ئەو بادەی لە مەیخانەی خـوادا دەست دەکـەوێ و هـەر کـەسـێک ناتوانـێ بەدەسـتی بێنـێ و، ئەگـەر کـەسـێک لەو مەیخانەدا دەرچێ دیارە سەرگەردان و ئاوارەیە:

لە مـەیخـانەی خـودا گـەر ئێمـە دەرچین
بەکێ بەین ئیلتـیـجـا بۆ کێ هەدەرچین

کــە ئێــمــە چوونە جــەنەتمان بەتۆ دا
لە ئێــمــە لادە زاهـیـد، ئێـمـە هـەر چین
خــەت و زوڵفی بـەیەکـدا دێ لە ســەر ڕوو
مـەگـەر زەنگ و خـەتا شـەڕیە لەسـەر چین
لە باوەشـمـا دەدا مـەوج ئەشکی حەسرەت
کـەمــەرتی گـرتە باوەش تا کـەمــەر چین
ئەوەندە تەنگ و نـاخــۆشــە لە دنیــا
خۆشە دەرچوون، ئەگەرچی بۆ سەقەر چین
ســەرت پێ لازمــە، مــەیبــازە مــەحــوی
دەبێ دوڵبــەر کـە هات ئێـمـە بەســەر چین
مــــەحـــالاتە لەبەندی زوڵفـی دەرچوون
چەها چینە چەها چینە لەســــەر چین

واتە: ئەگەر ئێمە لە مەیخانەی خوا دەرچین، ئیتر دەبێ بەکێ پەنا بەرین و بۆ کوێ بچین، ژینی ئەم جیهانە ئەوەندە ناخۆشە کە مرۆ تەنانەت بۆ دۆزەخیش بڕوا، پێی خۆشە ئەم جیهانە جێ بێڵێ و لێی دوور کەوێتەوە، بەڵام ئێمە دڵمان بەخۆشەویستیی یار بەستووە و دڵمان بەو خۆشە، دەسا ئەی مەحوی سەرت لەناو نەبەی، چونکە کە یار هات، دەبێ بەسەرەوە بڕۆیتە بەرەو پیرییەوە.

مەحوی سەری کێشاوەتە درگای هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری، خواناسی، کۆمەڵایەتی، هۆنراوە دڵدارییەکانیشی هەر لەسەر ڕێ و ڕچەی خواناسی هۆنیوەتەوە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

دڵـم دەرهــات و تـۆ هــەر دەرنــەهــاتـی
نـەهـاتـی، هـەر نـەهـاتـی، هـەر نـەهـاتـی
کـە ئەم خـەندە و قـسـە و لێوت هـەیە تۆ،
لەباتی شـــــەکــــەر و نوقڵ و نـەباتـی
دەدەی وادەم بەقـەتڵ ئەمـڕۆ، سبـەی هیچ
ئەتۆ شــاهـی، چـیـیــە وا بێ ســـەباتی
لە دونـیـا جـەنەتی خـۆ دیوە هەر کـەس
کـــە تۆ بی حــازری وەخـــتی وەفــاتـی

ئەگـــــەر ڕۆژە بـتـی مـن هـەر بـتـێ بـێ
ســـــەرەوژێرە کـــە تـۆ وەک ڕۆژهـەڵاتـی
کە خزر ئەو خاکە و خـۆڵی بەردەرەی دی
وتـی: تـۆ خـــاکـی، یـا ئـاوی حـــەیاتـی
ڕوخـیـشـی کـردە ئەولا، دەیشـیـپـرسـی
بەشـۆخی، شـاهـی مـن، تۆ بۆ بۆچی مـاتی
کــە داغـی ســینـەمـی دی، دەردی دامـێ
وتـی: مــۆرت هـەیە، ســاحـیـب بەراتـی
کـە شـیـرین و تەڕی دی شـیـعـرەکـانـم
وتی: «مـەحـوی» کـە مـیـراوی فـوراتـی

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! دڵم بۆت دەرهات و چاوەڕێت بووم و تۆ هەر نەهاتی، پێکەنین و قسە و لێوی تۆ بۆ من لەجیاتی شەکر و نوقڵ و نەباتە، ئەو کەسەی وا تۆی لە گیانەلادا لابێ، لە دنیای ڕۆشندا بەهەشتی بەچاوی خۆی دیوە، خزری زیندوو بەهەزار ئەرک و کێشە ئاوی ژیانی دەستکەوت، پاشان کە خاکی بەردەرکەی تۆی دی، پاشگەز و پەشیمان بووەوە کە نەهات لەو خاکە بخوا یار کە بەداخی دڵم هەستی کرد، پتر دەردی دامێ و، کاتێ هۆنراوەکانمی بیست، پێم وت: کە هۆنراوەکانت لە تەڕی و پاراوی و خۆشیدا لە ئاوی فورات شیرینترن.

مـــەحـــوی لەم پارچە هەڵبـــەســـتـــەی خـــوارەوە چاوی چواندووە بەپیـــاڵەی بادە و فرمێسکەکەشی کردووە بەبادە و ناڵەی دڵی و دەروونیشی کردووە بەساز و جۆش و خرۆشی دڵیشی چواندووە بەلێزمەی باران کە چەندە جوان دەڵێ:

زەمـــانـەی پڕ تـەعـــەب دەتـكـاتـە تـیـــرۆک
لـەتـێ نـانـت دەداتـێ دوو بـەشـی نـۆک
پـیـــــــاڵـەی دیـدە لـەبـرێـزە، دڵا تـۆش
بجـــۆشـــە، ســازی ناڵە هەم ببێ کـۆک
بەنووکی تیـری شـۆخـێکی کـەوا چۆخ
لە بـەرمـــا تەن بووە جـــامـــەی برنجـــۆک
بەکـــوڵـمـی ئاڵـیـــا ئالا خـــەتـی ســـەبز
ترنجی کـــەوتە بەر پەنجـــەی ترنجـــۆک

گەر ئەم ریش و سەرەی زاهید لەگەڵ بێ
دەبی جەنەت بەدەشتی شنگ و پیشۆک
رەقیبە لەعنەتی، عاشق دەکەی رەجم
لەباتی سەگ دەکەی شیرێ سەمەندۆک
بەخۆڕایی لە «مەحوی» بەس بڕەنجە
نەجیبی، مەگرە وەک هۆکڵ، بەگم هۆک

واتە: پیاڵەی چاوم پڕی بووە لە بادە، بادڵیش بێتە جۆش و خرۆش و ناڵەی ساز لێ بدا و کۆک بێ، لەشم بەتەواوی بەتیری برژانگی یار بێژراوە دەڵێی کراسی برنجۆکە، دەسا لە مەحوی بەخۆڕایی مەڕەنجە، چونکە تۆ بەگزادەی و هۆک و پەڵپ و بیانووی لێ مەگرە.

مەحوی لە دیوانەکەیدا برە هۆنراوێکی هەیە کە بەهۆنراوی نوور ناسراوە و بریتییە لە سەد و بیست و سی هۆنراو کە لە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامدا هۆنیوەتەوە و لەناو هۆنەرانی کوردا کەمتر هۆنەرێک هۆنراوی وای هەیە، سەرەتای ئەم بەندە بەم جۆرەیە کە دەڵێ:

وە (صلی الله علی) ئەو بەحری نووری عیلم و عیرفانە
کە دەرکی غەوری ناسی غەیری (علم الله سبحانە)

مەحوی بەزمانی عەرەبی و فارسییش هۆنراوی هۆنیونەتەوە و دیوانەکەی بۆ جاری چەندەم لەم دواییەدا بەهۆی مامۆستا مەلا کەریمی مودەڕیس و مامۆستا حەمەی مەلا کەریم کۆ و شی کراوەتەوە و لەساڵی ١٩٨٤ لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان:

١- دیوانی مەحوی، لەسەر ئەرکی عەلی کەماڵ باپیر ئاغا - سلێمانی، ١٩٢٢.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- خلاصە تاریخ الکرد والکردستان. تالیف محمد امین زکی - ترجمە محمد علی عونی - قاهرە، ١٩٣٦.
٤- دیوانی مەحوی، لێکدانەوەی مەلا عەبدولکەریمی مدرس - بەغدا، ١٩٨٤.
٥- بەیازێکی دەستنووس کە گەلێ هۆنراوی مەحوی تێدایە.

فەقێ قادری هەمەوەند

١٢٤٧ - ١٣٠٨

فەقێ قادری هەمەوەند کە یەکێ لە ئەستێرە هەرە گەشەکانی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی عەبدولقادر و کوڕی ڕەسووڵی هەمەوەندە. ئەم هۆنەرە پایە بەرزە لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچی لە بازیاندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان بەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا گەڕاوە و لە هەر کوێدا مەلایەکی بینیوە چووەتە لای و خەریکی خوێندن بووە تا ودم و ئیجازەی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشان لەلایەن دەوڵەتی عوسمانییەوە کراوەتە بەڕێوەبەری چەمچەماڵ و ناوچەی بازیان، بەڵام بۆ ماوەیەک بووە و لە پاشا گیراوە و لە شاری کەرکووک بەند کراوە و پاش ئەوەی کە لە بەند ئازاد بووە، لەگەڵ هۆزەکەیدا دوورخراوەتەوە بۆ شاری بەنغازی لە لیبیای ئێستادا و لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە تەمەنی شەست ساڵی کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا نێژراوە.

دیوانەکەی بەتەقەلا و کۆششی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس و مامۆستا فاتح عەبدولکەریم لەچاپ دراوە، لە پێشەکییەکەیدا سەبارەت بەچۆنیەتیی ژیانی فەقێ قادری هەمەوەند هاتووە کە فەقێ قادری هەمەوەند لە بازیان لەدایک بووە و لە بارەی ساڵی لەدایکبوونی فەقێوە زانیارییەکی ڕاست و ڕەوانمان بەدەستەوە نییە، بەڵام لە ڕێگای هۆنراوەکانیەوە دەتوانین بگەینە جۆرە ئەنجامێک. فەقێ قادر مێعراج نامەکەی بەپێی تاقە هۆنراوێکی لە ساڵی ١٢٩٧ی کۆچی داناوە، لەو ساڵەدا تەمەنی پەنجا ساڵان بووە، دیارە دەبێ لە ساڵی ١٢٤٧ی کۆچیدا لەدایک بووبێ. وا گەیشتینە ئەوە کە فەقێ قادر یا لە ١٢٤٧ی کۆچییا لە دەوروبەری ئەو ساڵەدا لە دایک بووە و لە ١٢٩٧دا پەنجا ساڵان بووە و، لە ساڵی ١٣٥٢یشدا هەر لە بەندیخانەدا بووە. بەم پێیەش وا تەمەنی گەیشتە پەنجا و حەوت ساڵ، جا ئەگەر ڕاست بێ لە ساڵی ١٣٠٥دا لەگەڵ هۆزەکەی دوور خرابێتەوە بۆ شاری بەنغازی دەبێ لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی بەدەربەدەری کۆچی دوایی کردبێ.

هەروەها لە دیوانە چاپکراوەکەیدا نووسراوە کە فەقێ قادر لە سەردەمی سوڵتان عەبدولعەزیزی عوسمانیدا بووەتە فەرمانداری چەمچەماڵ و ناوچەی بازیان. لە ڕووی خێڵایەتیشەوە سەرکۆماری خێڵی هەمەوەند بووە و بەپێی هەندێ لە هۆنراوەکانی دیارە لە ناوچەی مایدەشت و زەهاو و دەوروپشتی ژیاوە. دوور نییە ژیانی ئەو ناوچانەی لە ساڵانی یاخی بوونی خێڵی هەمەوەنددا بووبێ.

مامۆستا فاتح عەبدولکەریم لە پێشەکی دیوانەکەیدا دەڵێ: دوورخستنەوەی فەقێ قادر لە نیشتمان و مردنی لە دەربەدەری و ئاوارەییدا شتێکی ئاشکرایە، بەڵام بۆ کوێ دوورخراوەتەوە و لە کوێ مردووە ئەمە هێشتا ساغ نەبووەتەوە. ڕەشید هەمەوەند لە وتارێکدا کە لە ڕۆژنامەی ژین لە چاپی داوە دەڵێ: فەقێ قادر لە ساڵی ١٣٠٨ی کۆچی لە شاری بەنغازی کۆچی دوایی کردووە. بەڵام لە نوسخەیەکی دەستنووسدا هاتووە کە دەوڵەتی عوسمانی هەمووی هەمەوەندەکانی ناردووەتە بەنغازی و خۆرئاوای تەرابلوس و فەقێ قادر لە شاری دەڕنە لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچیدا لەوێ کۆچی دوایی کردووە و گۆڕەکەی ئێستاش لەوێیە. هەروەها لە نوسخەیەکی تریشدا نووسراوە کە فەقێ قادر لە ساڵی ١٣٠٧ کۆچی دوایی کردووە و لەم قسانەوە دەردەکەوێ هێشتا بەڕاستی ساغ نەبووەتەوە کە فەقێ قادر کەی کۆچی دوایی کردووە و لە کوێ بەخاک سپێرراوە.

فەقێ قادر گەلێ بەرهەمی بەنرخی لێ بەجێ ماون کە هەمووی لە دیوانەکەیدا چاپ کراون و ئەو بەرهەمانە بریتین لە: (عەقیدەی ئیسلام، دروودنامە، مێعراج نامە، فەزیلەتی بەنی ئادەم، پەند ولحوکەما) کە زۆربەی ئەم بەرهەمانەی لە زمانی فارسی و عەرەبییەوە وەرگێڕاوەتە سەر کوردی.

لە خوێندنەوەی دیوانەکەی فەقێ قادر ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کە ئەو گەلێ پێبەندی ئاین بووە، چونکە زۆربەی نووسراوەکانی ئاینین و گەلێ پەندی تێدایە و ویستوویەتی بەهۆنراو پەندی خەڵک دابدا و هەروەها ناوی گەلێ کەس لەناو هۆنراوەکانیدا دەبینرێ، بۆ وێنە ناوی پێغەمبەرانی کۆنی وەکو: ئادەم و نوح و ئیبراهیم و مووسا و عیسا و یەحیا و زەکەریا بردووە و لەناو پیتۆڵانیشدا ناوی سوقرات و ئەفلاتوون و ئەرەستووی هێناوە و، ناوی گەلێ لە پاتشایان و فەرمانڕەوایان و میرانیشی لەناو هۆنراوەکانیدا هێناوە و هەروەها زۆر بەڕێزەوە ناوی ئەبوبەکر و عومەر و عوسمان و عەلی ئیمامانی هێناوە.

هەروەها لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی جیایی ڕێبازی جەبری و ئەشعەری دەکات و بەوردی لەم دوو ڕێبازە دەکۆڵێتەوە و ئەوسا دەچێتە فەلسەفە و پیتۆڵییەوە و بەجۆرێ کە مەبەستەکە بەتەواوی شی دەکاتەوە تا دەگاتە ئەنجام.

فەقێ قادر لە (مێعراج نامە)کەیدا کە سەبارەت بەمێعراجی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ هۆنیویەتەوە، بەجوانترین شێوە باسی مێعراجی پێغەمبەری کردووە و لە سەرەتای مێعراجەکەیدا دەڵێ: لە شەوی بیست و حەوتەمی مانگی ڕەجەب کە هەموو لە خەودا بوون، خوای مەزن فەرمانی دایە فریشتەکان کە تەواوی ئاسمان برازێننەوە و ئەستێرەکان بترووسکێنەوە و لە خۆشییا بکەونە سەما و، فریشتەکان بەڕیز

ڕاوەستن و بەهەشت بەخێوەتی تیشک ڕەنگین کەن و، کۆشک و خێوەتیان لە تیشک بێ و، موشک و کافوور بکەنە ناو کەوسەر تا ئاوەکەی بەهەموو لایەکی بەهەشتدا بڕوا و، داری تووبا بەجارێ برازێننەوە و تا بەری جوان جوان بدا و، لە ڕووبارەکانی بەهەشتدا دەبێ شیر و هەنگوێن ڕەوان بێ و، لەسەر دەشت و ڕەوەز و مێرگی بەهەشتدا هەندێ لە فریشتەکان ڕاوەستن و هەرکام تەشتێکی تیشک بگرنە دەست و ئەوسا ئەی جبرەئیل خێرا برۆ و پێغەمبەر و خۆشەویستم بهێنە، چونکە دەمەوێ شاد و کامەرانی کەم، ئێستاکە ئەو لە مالّی ئوم هانی دایە، گەرچی چاوی لە خەودایە، بەلاّم دلّی ورپایە و، گیانی بۆ سروش چاوەڕوانە و بەرێزێکەوە وریای بکەرەوە و دلّ و لەشی بەئاوی کەوسەر بشۆرە و ئەوسا سواری بوراقی کە و بیهێنە لام. وەکو دەلّێ:

جەقاف قەزا واقیعەی قەدەر
ئیرادەی ئوموور ئەلەست کەرد ئەسەر
دەریای ڕەئووفی سولّتان ئەزەلّ
جۆش ئاوەردنە شەهر ڕبیعولئەوەلّ
ئەکسەر نەمێعراج سەیید و لبەشەر
نەبیست و هەفتەم و ڕەجەب دان خەبەر
جە شەوئیسنەین شەشش ماندەبێ
عالەم گشت جە خاو ئارامەندە بێ
جەدەرگای قودرەت ئەلّلاّ جەلیل
ئیلهام نزوول کەرد پەرێ جبرەئیل
شوعلەی مانگ و وەرمەست زیا بۆ
زومرەی کەواکیب مەشعەل نوما بۆ
زینەت ئەفزا بان جەنات و قسوور
ڕەونەق نوما بان غیلمان چەنی حوور
فیردەوس نەعیم زەعلا عیللیین
ڕەنگین کەن چەمەن بەخەیمەی نوورین
قەسر و خەیمەگا فەرشان نووربۆ
خاکش زەعفەران، میسک و کافوور بۆ
جاری پەی هەر حەوز نەهر کەوسەر بۆ
دائیرەی حەوزان جە کورسی زەڕ بۆ

سـەفـادەن شـەجـەر تووبا نـە سـەد تار
ئەنواع سـەمـەرونەش بۆ ئیـزهـار
نەهر سـەلسـەبیل شـیـر و ئەنگەبین
جـاری نەجـەنات فـیـردەوس بەرین
كـورسـی مـوجـەوهـەر، حـایت بلووری
فـوارەی حـەوضـان هـەوا كـافـووری
نەرووی مـێـرغـوزار نالەی مـورغ زار
با خـامـۆش نەبۆ تا یەومـولقـەرار
زومرەی فرێشتان نەسەما سەف سەف
هـەریەک تەشت نوور بگێـڕان نەكـەف
زەمـهـرمرێر و ناردۆزەخ بەتەعـجـیل
هەم مـوعـتـەدیل بان چون نار خـەلیل
هەم سەحرای مەحشەر حیساب و میزان
هەم نـاروسـیـرات مـوهـەییـای مـەكـان
لەرزا جـە هەیبـەت جـبـریل ئەمین
عـەرز كـەرد: ئیـلاهـی قـەوی و مـەتین
مـەر قـەسدت ئێدەن دنیا كـەی خـەراب
یا عـەدڵ مـەحـشـەر ئاری بەحـیسـاب
یا دنیـای هەنی جـە نۆئیـجـادكـەی
یا عـالەم جـەقـەید كـەدەر ئازاد كـەی
هـاتف بـی نزوول پەرێ جـبـرەئیل
جـبـرەئیل جـەسـەوت هاتیف بی زەلیل
جـە بەتحـای مـەكـە كـاشـفـولكەرەب
خـەلیلولرەحـمـان مـەكـەرۆن تەڵەب
جـەوسـاوە بەسـتـەی خـاک زەعـیـفـەن
مـەحـرووم جـەروئیـەت ذات لەتیـفـەن
سـالار كـەونەین خـەتموڵورسـەلین
مـەكـەرووش دەعـوەت پەی عـەینولیـەقین

دەمێـوەن پەی وەسڵ دارۆ ئیـشـتـیـاق
شـادش مـەکـەروون بەتەکلیف شـاق
جـوملەی ئەنبـیـا و روسـوڵ جـەئەقـسـا
تـا تـاهر مـەیۆ حـازر بان نەو جـا
ئێـسـتـە ها مـوتیع حـەیی ڕەبانی
دیدەش جـە خـاوەن جـە ئوم هانی
ئەردیدەش جـە خـەو قـەلبش بێـدارەن
ڕۆحش پەرێ وەحی جـە ئینتـزارەن
بکەر بێـدارش بەعـیـززەتەعظیم
خەلعەتی ئیسرا وەنەش کەرتە فـهیم
قـەلب و قـاڵبش بەکـەوسـەر بشـوو
هەم غـەسل جـەسـەد، هەم ئاو وزوو
نەحـوللەی جـەنەت تاج عـێشق و شـەوق
سـەیف تـەوەکـول، کـەمـەربەند زەوق
عـەمـامـەی رەزا، نەعلەین تەسلیم
خەرقەی ئیفتـخار، قەبای شوکر و بیم
حـەمـایل حـیلم، عـەسـای قـەناتەت
سیبـحـەی صـەبووری جامـەی ریاضـەت
پـۆشـش بـۆ پـەرێـی یـاسـین و تـاهـا
لیـوای حـەمـدی حـەق پەرێش کـەم وەیا
تەئکیـدبی فـەرمـان شـەهەنشـای عـەزیم
باوەران حـەبیب بەعـیـزوتەعـزیم
نەفـیـردەوس بوراق مـوکـەمـەل بەزین
ببـە پەی ڕکـووب سـەیدولەتین

پەڕاوی فـەزیلـەتی بەنی ئادەم کـە فـەقـێ قـادر دای ناوە سـەبارەت بەگـەورەیی و بەرزیی بنیـادەمـە و لەوەدا سـەبارەت بەهـەمـوو شـتێک دواوە، سـەبارەت بەگەورەیی و مـەزنیی خـوا، سـەبارەت بەپلەوپایەی بنیـادەم، سـەبارەت بەبڕوا، سـەبارەت بەئاکـاری جـوانی بنیـادەم، سـەبارەت بـەبێ ئەمـەگیی جیـهـان، سـەبارەت بەتۆبە و پـەشیمـانی، بەتایبـەت بێ باکـان و ملهوڕان و سـتـەمگەرانی داوەتە بەر تەشـەروپلار. ئەم پەڕاوە کـە داگری چـەند بەندە، هـەر

کام لە لەگەڵ ئەوەی بەندەکانی کورتن، بەڵام زۆر جوان و پاراو و دڵگرن.

فەقێ قادر لە باسی بڕوادا دەڵێ: بڕوا سێ جۆرە، یەکەم بڕوای لاسایی کردنەوە و چاولێکردن، دووەم بڕوای ڕێ بەدییی، سێیەم بڕوای ڕاستەقینە. بڕوای لاساییکردنەوە، ئەوەیە کە بنیادەم لەسەر بڕوا و ڕێ و ڕچەی باووباپیری بڕوا و چاو لەوان بکا و ڕێ و ڕەوشتی باو و باپیری بپارێزێ، هەرچەندە موسڵمان بێ، بەڵام بڕوای سستە و ئەمەش مەترسیی هەیە بۆ مرۆ. بڕوای ڕێ بەدییی ئەوەیە لە ڕێی بەڵگەوە بڕوا بهێنێ و بەهۆی مامۆستاوە ئەم مەبەستەی پێ بسەلمێنرێ و ئەوسا لە چۆنییەتیی دین و بڕوا ئاگەدار دەبێ و، بڕوای ڕاستەقینەش ئەوەیە کە بەهۆی گەورەیی و مەزنی خواوە بڕوا بینی و ئەم چەشنە بڕوایەش لە هەموو بڕوایەک چاترە و زۆربەی پێغەمبەران ئەم چەشنە بڕوایەیان هەبووە و، ئەوەی لە جیهاندا مافی خورابێ، لە ڕۆژی پەسڵاندا مافی خۆی لە زۆردار دەسێنێتەوە، تەنانەت ئەگەر زۆردارەکە کردەوەی چاکی بووبی، زۆرلێکراو لەو کردەوە چاکانەی دەبا و، ئەم ئاڵوگۆڕە کار ناکاتە سەر بڕوای زۆردارەکە و کەمی ناکاتەوە، وەکو کە دەڵێ:

مەعلووم بۆ جەلای زومرەی عەزیزان
نەوعش سێ قیسمەن دەرەجەی ئیمان
ئەووەڵ تەقیلدی، دووەم ئیستیدلال
سێیەم حەقیقی فەرخوندە خیسال
تەقلیدی بێ کەسب و ڕەنج ئوستادەن
حەرەکەش تەقلید ئابا و ئەجدادەن
جە فەرز و سونەت ڕەسم مونەکەد
نەدارۆ خەبەر مەرد موقەلید
مەرد تەقلیدی هەرچەند موسلیمەن
ئەما ئیمانش جای خەوف و بیمەن
جەئیستیدلالی بکەروون بەیان
فەرز و سوننەتش مەزانۆ عەیان
ئەرکان یەقین سەندەن جەئوستاد
بەئوموووردین دارۆ ئیعتیقاد
هەم وێش شەرائیت دین مەکۆ ئەوا
هەم غەیر جەئومووردین مەکۆ ئاگا

ئەوکەس ئیمانش مەگێرۆ قووەت
قەلبش ڕەوشەنەن بەنوورسەفوەت
حەقیقی ئیدەن عالەم بەیەک بار
نەوجوود حەق بکەران ئینکار
نییەن تەشکیکش جەزاب مەعبوود
یەقینەن جە لاش واجبو الوجوود
هەم یەقینیش هەن جەزات وصیفات
جەقەزا و قەدەر حەقەن واقیعات
خاستەرەن حەقیق جەکول ئیمان
ئەمسالش ئیمان زومرەی ئەنبیان
ئەحکامی شەرعی بەستەی عەمەلەن
ئیمان بەئەحکام شەرع بێ مەدخەلەن
نمەبۆ قوبووڵ عەمەل بێ ئیمان
بێ عەمەل ئیمان مەقبووڵەن هەر ئان
خەسمان جەمەشەر مەگێران عەمەل
ئەمما بەئیمان نەداران مەدخەل

پەڕاوی پەندولحوکەمای فەقێ قادر پڕیە لە پەندی زانایانە و بەچەشنێکی جوان دای ناوە. فەقێ لێرەشدا پەڕاوەکەی بەند بەند کردووەتەوە و لەهەر بەندێکیا چیرۆکێکی کورتی هێناوە کە لە یەکێ لەم بەندانەدا بەزمانی لوقمانەوە دەدوێ و دەڵێ: ڕۆژێکیان لوقمان لەسەر تەختی زانستدا دانیشتبوو، یەکێ لە شاگردەکانی لوقمان چەند پەندێکی لێ پرسی و وتی: لە ئادەم زاناتر کێیە؟ ئەویش وتی ئەو کەسەیە کە خەفەت ناخوا بۆ زیانێ کە تووشی بێ. پرسی ئەی پیاوی چاک کێیە لە جیهاندا؟ ئەویش وتی: ئەو کەسەیە کە دڵی بەجیهانەوە نەبێ و بۆ ڕۆژی دوایی تێ کۆشێ. پرسی کێ لە جیهاندا دەوڵەمەندە، وتی: ئەو کەسەی کە ئاوەزی هەیە. پرسی ئەی چ شتێ تاڵە و ئاخری شیرینە و چ شتێ شیرینە و ئاخری تاڵە؟ وتی: هەوەڵی ئارامیەتی و دووەمی پەلەیە دەبنە هۆی ماڵوێرانی. پرسی ئەوە چ دەردێکە کە دەوای نییە. وتی: ئەوە گێلی و گەوجییە کە چارەسەر ناکرێ. پرسی ئەوە کام خانوویەکە کە وێران نابێ؟ وتی ئەوە خانووی داد و دادگەرییە کە هەتا هەتایە دەمێنێتەوە. پرسی زانست لە کوێ فێر بووی؟ وتی: لە نەزانەکان، پرسی ئەی شێواز لە کێ فێر بوویت. وتی: لە بێ شێوازەکان. وەکو دەڵێ:

ئەشــرەفــول حــەکـیم حــوکــەمــای ئەیام
لوقــمـانەن جــە عـیلم، بەدەرک و ئیـفـهـام
نیـشــتــەجێ نەتەخت حــەزاقــەت پەنا
حـــازر بین نەپای تەخـــتش خـــولەفـــا
یەک جــە خـــولەفـــای فـــەهـیم کـــاردان
چەند پەند و حیکمـەت پەرسا جـە لوقـمـان
پەرســـــا داناتەر کێ بۆ جــــە ئادەم؟
وات جـەهەر ئاسـیب هەر کـەس بی بێ غـەم
وات بوڵند هـیــمــەت کــێـیــەن جــە دنیـا
وات ئەو کـەس کـەرد تەرک دنیا پەی عوقـبا
پەرســـــا جـــــە دنیــــا کێ تەوانگەرەن
وات ئەو کــەس عـــەقـــڵش دایم نەســـەرەن
پەرسـا کـام تەڵخـەن ئوخـراش شـیـرینەن
کـام شـیـرینەن ئەسڵ ئوخـراش تەڵخـینەن
وات ئەووەڵش ســـەبر، دووەم شــیــتـــابەن
جــەشـیــتــاب خــانەی عـــالەم خــەرابەن
پەرسـا هـەن عـیللەت جـێش نەبۆ شـیـفـا
وات ئەحــمــەقــیــیــەن عــیللەی نێ دەوا
پەرسـا کــام شــەربەت کـوشـۆ چەشندە؟
کـــام ئاتەش ســـۆزۆ هـەر ئەفـــرۆزندە؟
وات حــەســەد نار و، شــەهوەت شــەربەتەن
هەردوو پەی بەشــەر زەهـر حـیــر قــەتەن
پەرســـا کـــام بنیـــا نمەبۆ خــــەراب؟
وات عـــەدڵەن مـــانۆ تا یوم الحـســـاب
پەرسا جـە لوقـمـان ئەی ساحـێب ریفـعەت
جـەکێ کـەردی ئەخـز تۆ عـیلم و حـیکمـەت
وات کـــەردم دیقـــەت ســینف جـــەهەلە
بەئەخـــز عــەکــسش کــەردم عـەجـەلە

هەم پەرسا ئەدەب جەکێت کەرد تەکمیل
وات جەبێ ئەدەب کەردەنم تەحسیل
دەروێش تەمام بی وەسیەت سێیەم
پەی پەند چارەم زوودبنیەر قەدەم

فەقێ قادر هەر لە پەند نامەکەیدا گەلێ پەندی جوان جوانی هێناوە و پەندنامەکەی کردووەتە چەند بەشەوە. لە بەشی خراپەی درۆکردنەوەدا دەڵێ: ئەوانەی وا درۆزنن و درۆ دەکەن، دڵیان هیچ کاتێ روون نابێتەوە، درۆزن هەموو دەم شەرمەزار دەبێ و ئاوەزی خۆی لەدەست دەدا، بەتایبەت پیاوە گەورەکان هەرکاتێ درۆ بکەن، ڕازیان دەدرکێ، خوای مەزن لە چەند ئایەتدا نەفرینی لە درۆزن کردووە، کەوابوو ئەی دەروێش خۆت لە درۆ و دەلەسە بپارێزە با نەفرینت نەکەن، وەکو کە دەڵێ:

مەعلووم عامەن صینف درۆغزەن
نوور قەلبشان نمەبۆ رەوشەن
درۆ غەن مەردان مەکۆ شەرمەسار
مەردان بەدرۆغ مەبان خوار و زار
دروغەن جەشەخس سکەی کەم عەیار
عاقل جەدروغ جاهیل گیر و عار
خاسە بزورگان بەمەحز درۆغ
سامیعەی رازش نەدارۆ فرۆغ
نە چەند جا ئایەی قورئان موبین
کەردەنش لەعنەت حەق بەرکازبین
دەروێش جە درۆغ بکەر ئەندێشە
درۆغ بەکاران مەدۆ تەشوێسە

فەقێ قادر لە پەڕاوی (عەقیدەی ئیسلام)دا باسی بیروباوەڕی ئاینی ئیسلام دەکا و هەروەها باسی بناغەکانی بڕوا و داهاتنی ڕۆژی پەسڵان و باسی دۆزەخ و بەهەشت و تکا کاری پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بۆ موسڵمانانی گوناهبار دەکا و لەپاش ئەم مەبەستانە گەلێ چیرۆکی کورت کورتی ئاینیشی هێناوە و لەسەریان رۆیشتووە و گەلێ ئایەتی سەبارەت بەبوومەلەرزەی ڕۆژی دوایی دەڵێ: بوومەلەرزەیەکی زۆر گەورە ڕوودەدا و ئەم بوومەلەرزەیە سەرەتا لەلایەن خۆرهەڵاتەوە دەقەومێ و، هەرچی شتی قورس و گەنجینە لە زەویدابێ، فڕێی دەداتە دەرەوە، سەرەتا لە وڵاتی هیندستاندا بای ئاکام هەندێ لە

پارێزکاران دەبا و ئەوسا بایەکی سووک برێ لە پارێزکارانی تر دەمرێنێ، ئەوسا هەمووی خەڵک کۆچی دوایی دەکەن و پاشان بەفەرمانی خوای مەزن، خەتی هەر پەڕاوێک دەکوژێتەوە و پاش ئەوە هەمووی خەڵک بەرێز بۆ وەڵامدانەوە ڕادەوەستن و هەموو گوناھ و تاوانێک کە لە جیهاندا بەهۆی مرۆوە کراوە دەردەکەوێ. وەکو دەڵێ:

مەیۆ بەزوهوور زەلزلەی غەریق
ئەووەڵ سەرمەدۆ جە مولک مەشریق
چون زەلزەلەی سەخت مەوتا و دەفائین
کول مەبان موخرەج جەبەتن زەمین
جەدوما جەهیند و عەرەب وەلوەلە
چەندجا مەبۆ غەرق قووەی زەلزەلە
ئەووەڵ جە دیار هیند باد ئەجەل
مەدۆ بەمومین مەوت موعەجەل
با دمولایم مەیۆ چون حەریر
مۆ منان بەمەوت مەکەرۆ ئەسیر
مۆ من مۆمنات جوملە نە دنیا
کول مەکەن ریحلەت بەدار عوقبا
جەودما بەئەمر عەلیم وەهاب
حەک مەبۆ خوتووت سەفحەی هەر کیتاب
چون وەحش کۆهی عالەم خاس و عام
دین مەکەن غایب سەراسەر تەمام
مەبۆ ئاشکار هەر فیسق و فوجوور
ئەوسا قیامەت مەیۆ بەزوهوور

کۆمەڵە هۆنراوەکانی فەقێ قادر پڕە لە چیرۆک و داستان و ڕاز کە پتری ئەو چیرۆکانەی بۆ مەبەستی خواناسی هێناوە و ویستوویەتی پەندی خەڵک بەهۆی ئەو چیرۆکانەوە دابدا. قارەمانی چیرۆکەکانی لە چینەکانی جۆربەجۆری خەڵکن و لە خونکار و میر و وەزیر و نەسەقچی و شێخ و مەلا و سۆفی و سەوداگەر و هەژار و دەوڵەمەند و بەدبەخت و بەختەوەر دواوە و بەم چەشنە دەتوانین بەپێی هۆنراوەکانی ئەو لە باری کۆمەڵایەتی ئەو سەردەمە بکۆڵینەوە.

هەندێ لە چیرۆکەکانی ئەو دەگەڕێنەوە بۆ دەوری زۆر کۆن و، هەندێکیشی لە زەمانی

وڵســـات و پەلەوەرەوە وتوویەتی و دیارە ئەو چیـرۆکـــانەی لە پەڕاوی کـــەلیلە و دەمنە وەرگـرتوون و ویسـتوویەتی بەهۆنراو بیـانگرێتـەوە بۆ مندالآن و لاوانـی کورد. لە یەکێ لە چیرۆکـەکانیدا کە باسـی بەسـەرهاتی باز و خاسـەکەوی کردووە، چیرۆکی باز و خاسـە کەوێک دەگێڕێتەوە و دەڵێ: بازێک لەسـەر مـاهـ و کێوێکدا دەفڕێ بۆ شـکار و لە پڕ دەنگی خاسـەکەوێکی بیست و لەسـەر کێوەکە نیشـتەوە و کاتێ کەوەکە شـەقـەی باڵی بازەکەی بیست خێرا لەناو بەردەکاندا خۆی شاردەوە. بازەکە بەشوێن کەوەکەدا گەڕا و لە نێوان بەردەکـاندا چاوی پێ کـەوت وتی: لەبەرچی خـۆت شـاردووەتەوە و بێ لەگـەڵ یـەکـدا ببینە هاوەڵ و وەکو برا ژیان بەینە سـەر و، ئەگەر لەگەڵمدا ببیتـە هاوەڵ لە شـوێنێکدا بەیەکەوە دەژین، چونکە من گراو و سـەوداسـەری خـەت و خـاڵی جوانی تۆم و خـۆشم لە قاسپەت دێ. کەو لە وەڵاما وتی: تۆ شکارچی و من شکار، ئیدی چۆن بەیەکەوە دەمـانگریێ؟ سـەرئەنجام بازەکـە کـەوەکـەی هـەڵخـەڵەتاند و ئـەوسـا هـەردووکـیـان بەیەکـەوە فـڕین و بـەشـەوا لە هێلانەیەکدا دەژیان تـا بازەکە نەخۆش کەوت و ئیتر نەیتوانی شـکار بکا و دەسـتی کردە پەڵپ و بیانوو گرتن و سـەرئەنجام بەچنگ زکی هـەڵدڕی و خواردی. وەکو دەڵێ:

یـەک باز تـەوار نـەقـــولـەی کـــۆســـار
یـەک ڕۆدەورمـــــــەدا پـەی تـەعـم شـکـار
سـەمـاع کـەرد سـەدای کـەبک خـەرامـان
نـەگـــەردەنـەی کـــۆ ئامـــا بـە دامـــان
هاژەی باڵ باز جـــە کـەبک کـەرد ئەســـەر
نیـــهـــان بی جـــەتۆی ڕەوزەنـەی کــــەمـــەر
باز جـــەســـوس کـــەرد نەدایرەی ســـەنگ
کەبکش دی مـەستوور تۆی سەنگ وەبێ دەنگ
باز واتش: ئەی کـەبک چێـشـەن ئـی حـاڵەت
تـاکـــەی مـــەمـــانی تـۆنـەی زەلاڵەت؟
تۆ هـەر یەند بیـــمت جـــەتەیر حـــوڕبۆ
هـــەر ڕاســت نـــەئـونـس دۆنـدەی بـەڕبـۆ
کـەی مـــەبی ڕاحـــەت کـەی مـەبینی کـام؟
کـــەی مـــەبی خـــەلاس تۆ جـــە نەنگ و نام؟
ئـەگـــــــەر تـۆ چـەنـیـم ببـی بـەیـاوەر
مـەکـەروو حـیـفـزت جـە هـەر خـێـر و شـەڕ

شـــەوان چەنـی من جـــەســـەر قـــولەی کـــاو
ڕۆژان جـە سـەیران سـەرچەشـمـەی سـەراو
هـەم ئـەمـین جـــــەویت، هـەم بـەزم شـکـار
هەم شـــەئن مـــەردی جـێت مـــەبۆ ئیـــزهار
دەمـــێـــوەن عـــاشق خـــەت و خـــاڵ تۆم
حــــەیران مــــینقـــار پەنجـــەی لاڵ تۆم
تـا قـــەهـقـــەهـەی نەزم دەنگت نـەگـــۆش بۆ
حـــەڵقـــەی غـــولامـــیت نەگـــۆش هۆش بۆ
جــــەواب دا وەنـەش کـــەبک کـــۆســـاری
واتش ئـەی شـــــەهبـــــاز زادەی شکاری
تۆ ســـەیاد ســـەید، من ســـەید ســـەیاد
تۆ ســـوڵتـــان حـــۆر، من ســـیلک عـــیبـاد
تۆ ئازادە بـەخت، من قـــەید مـــوحـــتـــاج
پەنبـە بەئاتەش کـەی کـەرد ئیـمـتـیـزا ج؟
ئەر ســـەد ســـاڵ چەنی تۆ کـــەروون پـەرواز
من ئەو کـــەبک زار، تۆ هـەر ئەو شـــەهبـــاز
هـەر گـــا بەی تـەورەن بـەتەفـــرەی خـــەیاڵ
حـــەیفـــەن عـــەقڵ کـول بکـەروون پامـــاڵ
باز واتش مـــەرتۆ عـــەقـڵت تەغـــبـــیـــرەن
حـوب غـەیرە جـینس نـە دڵ جـاگـیـرەن
خـــولاســـە ئەو باز بەئەفـــســـوونگەری
بـەردش چەنـی وێش ئـەو کــــــەبک دەری
کـــەبک و باز هـەردوو خـــێـــزان بـەدڵواز
پەی ســـەر قـــوڵڵەی کـــۆکـــەردشـــان پەرواز
شـــــەوان ئـونس یـەک بـەراز و نیـــاز
ڕۆژان نەعـــوقـــبـــەی نەخـــچـــیـــر نـە پەرواز
بـیـــــمـــــاریی ناگـــــا باز تـەواری
نـە مـــەند جـــە قـــووەش پـەنجـــەی شکاری

باز و کـــەبک نە تۆی یەک ئاشـــیـانە
باز نەقـــووەی جـــووع ســـازا بەهانە
واتش: مـەر ئەی کـەبک گـومـرای ناسـەواب
تۆ ســـایەنشین، من جـــە ئافـــتـــاب
مـــەر ئێـــدەن عـــادەت نە ڕووی ڕۆزگـــار
مـسکین نەمـەسنەد، شـاهـان خـوار و زار
ژەرەژ وات: ئەی شـــا ئەر نیت مـــوکـــەدەر
کـــەی بەزل کـــاوەر کـــەردەن ئەســـەر؟
باز هەم خـــرۆشـــا وات ئەی بەدگـــومـــان
تـەرک ئەدەبـەن تـەکـــــزیـب شـــــاهـان
دەردەم هـەڵـمـــــەت بەرد بـاز بەد ئەنـدێش
کـــەبک خـــەرامش کـــەرد بەچاشت وێش
فـــەقێ حـــیکایەت باوەر بەخـــتـــام
بەر مـــحـــەمـــەد بۆ ســـەڵات و ســـەلام

فەقێ قادر ماوەیەک لە زیندانی کەرکووک و بەغدادا بووە و لە هۆنراوەکانیدا بەسەرهاتی ئەو ڕۆژانەی وا لە بەندا بووە دەگێڕێتەوە و گلە و گازندە لە ژیانی خۆی دەکا وا دیارە ئەو ماوەی زۆر پێ سـەخت بووە. باسی ئەم دەرد و ڕەنجـانەی لە هـۆنراوەکـانیـدا بەرچاو دەکەوێ. ئەو زیندانەی کە تیایدا بووە وەکو زاخـەیەکی تەنگ و تاریک بووە، بەجۆرێ کە کاتێ بەربووە لەشی بەجارێ لاواز بووبوو و، تازە دوای بەربوونی لەگەڵ هۆزەکەیدا دووری دەخەنەوە بۆ وڵاتێکی بێگانە و لەوێشدا دوور لە وڵات و زێد و مەڵبەندەکەی لە ئەوپەڕی تاسە و چاوەنواڕیدا کۆچی دوایی کرد و تەنانەت نەیانهێشت تەرمەکەی بهێننەوە بازیان و هەر لە وڵاتی بێگانەدا ناشتیان. تاوانی ئەو، ئەوە بوو کە ماوەیەک بووە بەڕێوەبەری چەمچەماڵ و بازیان و کاری بۆ عوسمانییەکان کرد. فەقێ قادر ئەو ماوەی کە لە بەندا بوو پێ لە زنجیر و ملی لە کۆتدا بوو و لە گۆڕێکی تەنگ و تاردا کە جێی خەوی تیا نەبوو و، تارمـاییی مـەرگی لەبەرچاوی خـۆیدا دەدی، دەژیا و مـاوەی چوار سـاڵ بەم جـۆرە لە بەندیخانەدا بوو.

فەقێ قادر لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی دەرد و ئازاری ئەو دەمەی دەکا و بەسەرهاتی تەنیایی و بەدبەختیی خۆی دەگێڕێتەوە. ئەوەی کە پتر ئازاری داوە، هەموو دەم لە بیری ژن و خـاووخـێـزان و منداڵەکـان و خـزم و کـەس و کـارەکـەیدا بووە و، جـاروبار فـرمـێـسکی

داوەراندووە و هیچ هەواڵێکی لێیانەوە نەبووە. بۆ وێنە لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەڵێ:

قـــەید زنجـــیـــرم، قـــەید زنجـــیـــرم
یا شـــا نە قـــەڵا قـــەید زنجـــیـــرم
دەمـێـوەن مـەقـهـوور قـەهر مـوشـیـرم
چەمـەڕای هیمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم
سـەرخـێـڵ ئەقـوام مـەینەت کـێـشـانم
مـەحـرووم دیدار قـەوم و خـوێشـانم
بـەواتـەی ئەقـــران حـــاڵ پەرێشـــانم
ســـەبت جـــەریدەی دەروون ڕێشـــانم
بەرشـیـیـەن جـەدەست روتبـەی سـەریرم
چەمـەڕای هیمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم

***

ســـەراپای ئەعـــزام زەلیل رەوقـــەن
دڵ مـــات و مـــەلوول، بـەری نەشـــەوقـــەن
پابەند زنجـــیـــر، گـــەردەنم تـەوقـــەن
فـــەرش مـــەزەلـەم نە تەحت و فـــەوقـــەن
دائـمـــولئـــوقـــات فـــیکرەن تـەحـــریرم
چەمەڕای هیمـەت شای خـەیبـەر گیرم
زیرەی مـۆسـیـقـای کـەڕەنا و ناقـووس
تار کـەردەن دیدەم چون چۆی عەبەنووس
یاڕەبی پەردەی نەنگ چەنی نامـــووس
نەعوشرەت و عەیش مەندەنان مەئیووس
نەقـــەید ســـجن خـــان و وەزیرم
چەمـەڕای هیمـەت شـای خـەیبـەر گیـرم
یا حـەق بەحـورمـەت شـای خـەیرولبـەشـەر
بەشـەرافـەت نوور عـەشـرەی موبەشـەر
بەشق ئەو ئیسم جـە ئیسنا عـەشـەر
بدەر نەجـــاتم نەی بەحـــــر بێ دەر

فـەقـێم، فـوقـەرای مـەولای فـەقـیـرم
چەمەڕای هیمـمەت شای خەیبەر گیرم

فەقێ قادر گەلێ هۆنراوی دڵداریشی هەیە کە بەڕاستی جوان و پاراو و شیرین و دڵگرن. لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا پەیڕەویی لە هۆنەرانی پێش خۆی کردووە، واتە وەکو هۆنەرانی بەر لە خۆی برۆی یارەکەی بەوێنەی شمشێر و گۆنای یارەکەی بەچەشنی کوورەی ئاسنگەر و قژی بەدووپشک داناوە. وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا کە دەڵێ:

شـیـرین ئازاد کەرد، شـیـرین ئازاد کەرد
ئەفـعـیـیان پەی دۆش باهۆش ئازاد کەرد
عـەرەقـچین وە چەتر وە چین سـەواد کەرد
وەچین قـەسـد قـەتڵ زومـرەی زوهاد کەرد
نە بـورج قـەمـەر عـەقـرەب ئیـجـاد کەرد
مـونەجم جـە بیم هەردوو فـەریاد کەرد
حـاجب وە مـەودای سـەیف جـەلاد کەرد
سـەم وە ئیـشـارەی مـوژەی فـولاد کەرد
عەین وە بادەی بەزم شای کەیقوباد کەرد
نەشـئـە وە باعس ئومـولفـەسـاد کەرد
گۆنا وە مـەجـمەر کوورەی حەداد کەرد
نە یاقووت حەببەی زومڕووت بنیاد کەرد
لەعل لەب هوونین کەللەی فەرهاد کەرد
مـەزەی فـەم بەشـەهد باغ شـەداد کەرد
شوعلەی زنجش جام جیهان ئاباد کەرد
شیشـەی گەردەنش قەیس ناموراد کەرد
نمەد پۆش نایل قـەتڵ بەهزاد کەرد
ئەسکەندەر نۆشـای زەنەقش یاد کەرد
زوڵمـەتش خـزر بەحـیات شاد کەرد
سـەمەرقەند سەدر دوو قەند موعتاد کەرد
ڕائیـحـەش نە عـەتر شاران زیاد کەرد
خـێزا ئاهووی بەڕ، بیم جە سەیاد کەرد
(فـەقێ) یەئس زێد ئابا و ئەجداد کەرد

فەقێ قادر لە هۆنراوەکانیدا گەلێ وشەی خواناسیی بەکار بردووە و، لە هۆنراوی خواناسیدا گەلێ سوارە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەناوی چاوەش و مەیگێڕ هۆنیویەتەوە، دەڵێ: ئەی چاوەش سازێ لێ بدە و بەزم و ئاهەنگێکی جوانمان بۆ سازکە تا دڵەی خەمبار و پەشێوم کەمێ بحەسێتەوە و تۆش ئەی مەیگێڕ، بالا گەردانی بالات بم، زوڵفەکانت پەشێو و بڵاوکەرەوە و پیاڵەیەکی بادەم بۆ پڕکە و پێم بدە تا دڵ و دەروونمی پێ ڕوون بێتەوە و گیانم بەجارێ ببووژێتەوە و، تۆش ئەی چاوەش لە پاش ئەوەی مەیگێڕ بادەم پێ دەدا، نەوایێ ترم بۆ لێ دە و زەینم ڕوون کەرەوە تا ناڵەی دەروونم دامرکێ. وەکو کە دەڵێ:

موغەنی سازێ، موغەنی سازێ
نەڕووی ئیلتفات دەس دەر نەسازێ
نەی بەزم و ئاهەنگ بەرزکەر ئاوازێ
جە نەزم حیجاز بکەر ئاغازێ
دڵەی غەمبارم خەیلێوەن خەجڵ
تەئسیر دەنگت ئەسەر کۆ نە دڵ
فیدات بام ساقی ها زومرەی عوششاق
داریم ئیحتیاج پەی تەکلیف شاق
کەچ کەر عەرەقچین، زوڵفەین بڵاوکەر
عەینەین مەستت تام سورمەی ساوکەر
پڕکەر پیاڵە، بنما جەماڵت
وە حەنا ڕەنگ کەر پەنجەی شمشاڵت
با نەشئەی بادەت نەڕای حەقیق بۆ
ڕەنگش چون لەبان لەعلت عەقیق بۆ
پەردەی دەروونم بەو تەور کەرۆ ساف
قەلبم چون قوببەی قەندیل دۆ شەفاف
جەوهەر ڕۆحم مەسقەل نما کەر
مەزهەرش چون جام جیهان نماکەر
موتریب سا بەرزکەر نەوایی هەنی
لایەعقەل کەر دڵ نەی دنیای دەنی

خامۆش کەرکوورەی فیکر و خەیاڵم
رەوشەن کەرمینای زەن زولاڵم
چنگ وەچەنگەوە، کەف وەدەفەوە
دڵ وەمەستی بەزم شای نەجەفەوە
با گۆش نەسەدای سارای موغان بۆ
نەشیب و فراز جەلام یەکسان بۆ
یەک ڕەنگ بام نەی مەی، مەدهۆش بام نەی دەنگ
مەنقووش بام چون نەقش نەقاش نە رووی سەنگ
بفەرما فەقێ بەسەن ئی ناڵە
بنۆشە نەی بەزم مەندەی پیاڵە
بەڵکم نەهیمەت ئینعام دڵبەر
شادبام وە مەجلیس شای هومایوون فەر

فەقێ قادر لە ستایشی سروشت و زستان و بەهاریشدا دەستێکی باڵای هەبووە و بەجوانی، جوانیی سروشتی ستایش کردووە لە پارچە هەڵبەستێکی کە لە سەردێڕی بەهارنامەدا هۆنیویەتەوە دەڵێ: بەهار تەواوی زەوی بەسەوزە و شیناوەردی داپۆشی و، گوڵ و گوڵاڵە لە هەموو شوێنێکدا ڕوا و بەجارێ دەشت و دەر و کێو و شاخ و داخی ڕازاندەوە و، قومری و بولبول و پەلەوەرانی تر کەوتنە نەوا خوانی بۆ چاوەڕوانیی دڵداران و دڵبڕاوان و، مەیگێڕان سەرمەستی بادە بوون و مەستان بەمەستییەوە دەچوون و، خەڵک لە ورد و درشت بەیەکەوە سەیرانیان دەکرد و منیش لەئەوپەڕی پەژارە و خەفەتدا ژیانم دەبردە سەر. وەکو دەڵێ:

ئازیز نەوبەهار، ئازیز نەوبەهار
ئیحیابی نەفەیز ئازیز، نەوبەهار
مەنقوش بی فرووش زەمین نەسەدتار
زاتش جەسیفات نەورۆزبی ئیزهار
نیلی دا سەفحەی چەتر ئەخزەری
زێوەر کەرد زەمین شەمس خاوەری
بێ تەعلیم و ڕەنج، بی موزد و مینەت
عەرەز وست بەئەرز کەریم قودرەت

گولان نە هەوای هاموون وەردەن مەوج
زی رۆح نەزینەت زەمین بەستەن فەوج
نالەی قومریان نەغمەی عەندەلیب
سۆز عاشقان بێ ڕاز و شەکیب
ساقییان سەرمەست بادەی خومارەن
مەستان نەعورووج وەسڵ دیدارەن
رشتەی فیکرشان چون تەلگرافەن
رای یەک لەحزە شان نەقاف تاقافەن
نیازم ئێدەن بەی خومارەوە
بەی ئاهەنگ بەزم نەو بەهارەوە
ئیحیاکەی نەورۆز زەمیر وەی تارە
ئازادبام جەقەید گەرمی ئەممارە
فەقێ حەسرەتمەند بێ قووەت رۆح
رای حەقیق وەنەش چۆن مەبۆ مەفتۆح

فەقێ قادر گەرچی چەند ساڵێک لە بەندیخانەدا بووە، بەڵام پاشماوەی ژیانی بەهۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر، تەنانەت لە بەندیشدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە. زۆربەی ئەو هۆنراوانەی کە لە دیوانەکەیدا چاپ کراون، هی دەوری پیریی فەقێ قادرن و، ئەو هۆنراوانە وا لە تافی جوانی و لاویەتیدا هۆنیویەتەوە بەدەستەوە نییە.

فەقێ لە هۆنراوەکانیدا باری کۆمەڵایەتی ئەودەمەشی بۆمان روون کردووەتەوە و، ئەوەمان بۆ دەردەخا کە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئەو سەردەمەی عوسمانی بەناهەق و بێ گوناه خەڵکیان گرتووە و ئازاریان داوە و ئەوسا دەڵێ: کەس نییە کە لە کەسێکی گیرۆدە بپرسێتەوە. نە قانوون هەیە و نە ویژدان و نە کەسێکیش پێ بەندی ئاینە. تەنانەت والی کە سەرگەورەی هەموانە و نوێنەری دەوڵەتی ناوەندیی عوسمانییە و بەواتەی هەندێک نوێنەری سێبەری خوایە، هەر لەوێوە خەسێنراوە و بۆ ئەوە نێرراوە کە پووڵ و پارەی خەڵک بۆ خۆی و ئاغاکەی کۆ کاتەوە. سەرلەشکریش کە ئەرکی پاراستنی وڵاتی لە ئەستۆ دایە، پیاوێکی هیچ و پووچ و نەفام و بێ مێشکە. نوێنەری ئاینیش کە دەبێ لە خوا بەولاوە لە کەسی تر نەترسێ، کابرایەکی ترسنۆکە و نقەی نایێ. سەرۆکی دادگای تۆڵەسەندنەوەیش لە ستەمکاران، پیاوێکی بێ فەڕ و کەمتەرخەمە و کاری بەسەر کەسەوە نییە کە چی دەکا. جا ئەگەر دامودەزگای دەوڵەت لەم چەشنە کەسانە پێک هاتبێ، مەگەر هەر خوای مەزن

بەهانای خەڵک بگات، وەکو دەڵێ:

کەس نییەن وا چۆن چێشەن گوناش
هەردەم بەڕەنگێ مەدەری سزاش
والی موخەنەس، قوماندار ئەحمەق
شێخ عەلی خائیف، دەفتەدار سەرشەق
قازی بەدعەمەل، موفتی بێکارە
روشدی بەگ بی ڕوشد، ئەرکان پەتیارە
موددەعی عوموومی زەرفش خالییەن
رەئیس جەزا لائوبالییەن
غەیر خوداوەند فەرد فەردڕەس
حەرف خێر ئەسڵەن نییەن جەلای کەس

فەقێ قادر لەبەرئەوەی بڕوایەکی بەتینی بەئاینی پیرۆزی ئیسلام بووە، پێی ناخۆش بووە کە قانوون و یاسای بێگانە جێی دابونەریتی ئیسلامەتی بگرێتەوە، هەروەها پێی ناخۆش بووە کە خەڵک لەناو نەزانیدا بتلێنەوە و حەزی کردووە کە فەرهەنگ و زانست لەناو خەڵکدا پەرە بستێنێ، بەڵام لە تاقیکردنەوەی ژیانی ئەو سەردەمەی ئەوەی بۆ دەرکەوتووە و ئەوەی بۆ تاقی کراوەتەوە کە هەزاران لە ئەوپەڕی هەژاری و خۆشی و تێروتەسەلیدا دەژین و ئەمەش دیارە بەپێچەوانەی ئاینی پیرۆزی ئیسلامە، چونکە ئیسلام بەختەوەری و خۆشیی بۆ هەمووی خەڵک دەوێ. وەکو دەڵێ:

مەدرەسان خالی، عیلم تەعتیلەن — ئیسلام ها جەبەند قانوون زەلیلەن
ناپلیۆن نەجای موجتەهیدانەن — بەند قانوونش عەدڵ دیوانەن
بێ دینان خوڕەم، دینداران مەحزوون — تاجران مەسروور، مسکینان زەبوون

سەرچاوەکان:
١- کۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوەند - مەلا عبدالکریمی مدرس و فارتح عبدالکریم - بەغدا، ١٩٨٠.
٢- ببلیۆگرافیای کتێبی کوردی - نەریمان مستەفا ئەحمەد - بەغدا، ١٩٧٥.
٣- ڕۆژنامەی ژین - ژمارە ١٢٨٣، ساڵی یەکەم - ڕەشید هەمەوەند.

مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە

١٢٥٠ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی مەلا ئەسعەدی جەلییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٠ی کۆچی لە کۆیەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵیدا لە لای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و عەرەبیی خوێندوون و بۆ خوێندن گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و ماوەیەک لە باڵەک لە لای مەلا محەمەدی باڵەکی خوێندوویەتی و ماوەیەکی زۆریش لە لای شێخ تاهای سوور سوور ماوەتەوە و سەرئەنجام لە لای مەلا محەمەدی خەتێ خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە پاش ماوەیەک چووەتە حەج و کاتێ لە حەج گەڕاوەتەوە هەواڵی مردنی باوکی بیستووە و ئەوسا لە جێگەکەی باوکی دانیشتووە و خەریکی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی حەفتا و شەش ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کۆیە نێژراوە.

حاجی مەلا عەبدوڵڵا یەکێ لە زانایانی هەرە بەرزی کوردە و لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و کوردی و عەرەبیشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و گەلێ هۆنراوی بەیادگار لە شوێن بەجێ ماون کە زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن.

حاجی مەلا عەبدوڵڵا وەکو دەگێڕنەوە لە کۆیە دڵی چووە لە حەلیمەی کچی مەلا محەمەد و ئەم کچە بەجارێ هەست و هۆشی لێ دەستێنێ و دەیخاتە گۆڕەپانی هۆنراو و وێژەوە و کورتژمی هۆنراوی پێ دەبەخشێ و وەکو دەڵێن حاجی چەند کەس دەنێرێتە لای باوکی کە حەلیمەی خوازبێنی بۆ بکەن، بەڵام باوکی ڕووی خۆشییان پێ پیشان نادات و بەم چەشنە دووری دەکەوێتە نێوان ئەم دوو دڵدارە بۆیە حەلیمە بەداخەوە سەر دەنێتەوە و بەنامورادییەوە کۆچی دوایی دەکات و حاجیش تا ماوەیەکی زۆر، پەژارە دڵی دادەگرێ و ژیانی بەجارێ لێ دەبێزرێ.

وەکو دەڵێن حەلیمەش هۆنەر بووە و تەواوی ئەو نامانەی کە بۆ یەکترییان نووسیون بەهۆنراو بوون و هەردووکیان بەهۆنراو بەیەکدا هەڵیان داوە و هۆنراویان بەیەکتردا وتووە. بۆ نموونە مەلا عەبدوڵڵا لەم دوو هۆنراوەدا کە کەوتووەتە دەستمان بەم جۆرە ستایشی دڵدارەکەی دەکا:

کە بێری هاتە ناو مێگەل سەراسەر قرمزی پۆشی

مەلا ئیدراکی چوو، شێخیش تەریق، عارف نەما هۆشی

حـــەبیب دیتی ڕەقــیب وەســـتـــاوە، چـارۆگـــەی بەڕوودا دا
گوتم: هـەوری سـیـا هـات شـەعشـەعەی خورشیدی داپۆشی

واتە: یارە خۆشـەویستـەکەم کاتێ هـاتە ناو مێگەل، جلوبەرگی سووری لەبەر کرد و مـەلا فـامی نەما و شێخ ڕێ و ڕچەی لە دەست دەرچوو و خـواناسـیش هۆشی لەسـەر لاچوو، یار دی کە خـەنیم ڕاوەستاوە خێرا چارۆکەی بەڕوو دا و گوتم کە هـەوری ڕەش هـات و تیـشکی هـەتاوی داپۆشی. واتە: یارەکەم کاتێ چارۆکەی دایە ڕوومـەتیدا وەکو ئەوە بوو کە هـەورێکی ڕەش تیشکی هـەتاو داپۆشێ.

سەرچاوەکان
١- بنەماڵەی زانیاران، دانراوی: مەلا عەبدولکەریمی مودەڕڕیس، بەغدا، ١٩٨٤.
٢- ئافرەتە ناودارەکانی کورد، نووسینی: عەبدولجەببار محەمەد جەباری، بەغدا، ١٩٦٨.
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا عەبدوڵلای جەلی زادە.

ئینجەی گەلالی

١٢٦٢ - ١٣٣٥

ئەم هۆنەرەمـان ناوی حەمە عـەلی و کوڕی ئەحـمـەد ئاغەی گەلالییـە و نازناوی ئینجـەیە و بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمـان، لە ساڵی ١٢٦٢ی کۆچی لە دێی حـاسڵی شـارەزووردا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانـەوە و هـەر لەوێشـدا پێـگەیشـتووە. هـەر لە سـەردەمی منداڵیدا لە قوتابخانە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشدا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەوێدا خـەریکی خـوێندنی ڕێزمـانی عـەرەبی و هـەندێ پەڕاوی عـەرەبی و فـارسی بووە، لە دوازدە سـاڵیدا چووەتە بیارە و مـاوەیەکی زۆر لەوێدا مـاوەتەوە و لە خوێنـدندا بەپلەوپایەیەکی بەرز گـەیشـتـووە و لەم کـاتەدا هـەواڵی مـردنی باوکی پێ دەدەن و ئـەوسـا دەگـەڕێتـەوە زێد و مـەڵبـەندەکەی خۆی و خەریکی کاروبـاری ئەو زەویوزار و دێیـانە دەبـێ کە بەکەلەپوور بۆی مـابوونەوە و ئیـتر پاشـمـاوەی ژیانی بەکاری کـشـتوکـاڵ و مڵکدارییـەوە دەبـاتە سـەر تـا لە سـاڵی ١٣٣٥ لـە تەمـەنی حـەفـتـا و سێ سـاڵی لە دێی مـەولاناوادا کـۆچی دوایی دەکـا و دەنێژرێ.

ئینجە ئاغە بەیـەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتـە ئەژمـار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەسـتـێکی بەرز و باڵای هـەبووە و هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و شیرینن.

ئینجـە ئاغە لەبەرئەوەی زێد و مـەڵبـەندەکەی خۆی خـۆش ویسـتـووە، حەزی نەکردووە کە

بێگانە بەسەر خەڵکی ناوچەکەیدا زاڵ بێ و ئەوەیە کە کاربەدەستانی دەوڵەتی عوسمانی بەفرۆفێڵ ئەو دەگرن و سەرئەنجام دەیبەنە ئەستەمووڵ و لەوێدا بەندی دەکەن و ئەویش لە بەندیخانەدا پارچە هەڵبەستێک دەهۆنێتەوە و لەوەدا بەندبوون و گرفتاربوونی خۆی دەردەبڕێ و دەینێرێ بۆ شێخ عومەری بیارە (١٣١٨ - ١٢٥٥ی کۆچی) و داوای لێ دەکا کە کارێکی بۆ بکا و لە بەند ڕزگاری کا، وەکو دەڵێ:

شەماڵ سوب خێز، شەماڵ سوب خێز
یاباد سەحەر شەماڵ سوب خێز
قاسد پەیغام قەیس شۆر ئەنگێز
مەحرەم ئەسرار شیرین و پەروێز
بۆی جامەی یوسف بەردی نە کەنعان
ڕۆشن کەردی عەین یەعقووب زەڕهان
بۆی عەبیر زوڵف تەرسا زادەی چین
سا وای نە دەماخ ئەو پیر مسکین
بەو تەور لێوە و سەرع وێڵ هەردان بێ
گرفتار دەست بار دەردان بێ
تەرک کەعبەش کەرد غافڵ بی جە دۆس
زوننارخست وەمل گۆش دا وەناقۆس
دەستم دامانت مەدارا مەکەر
عەرزەی زەلیلم پەی شا عومەر بەر
واچە عەبدەکەی حەڵقە جە گۆشت
پەی چێش کەردەنی تۆ فەرامۆشت
مەرهەکەس پایەی قەدرش والا بۆ
نە سەیر و سولووک ڕوتبەش ئەعلا بۆ
مەبۆ خاکیان قەدیمی دەرگا
ناوەرۆ وە یاد شام و سەحەرگا
بزانۆ بیمار یا مەحزوونەنان
یاخۆ وە چنگاڵ کێ زەبوونەنان
شەو جاگەم زیندان ڕۆژ بێ سایەنان
بێ کەس حاڵ پەشێو بێ سەرمایەنان

جـای هـانـام هـەر تۆی پەی کێ بەم هـاوار
گـــەردم شـی وەباد شـــا عـــومـــەر هـاوار
پەی چێش خـــامـــۆشـی پەرێ تۆ عــارەن
خـــوا جـــەجـــای هـانای خـــزمـــەتگوزارەن
عـــومَـــەر تۆ تریاق فـــارووقـــیت جـــە کـــۆن
(ئینجـــە) چەم وەڕای زەرب ســـەیف تۆن

واتە: ئەی بای شـەمـاڵ! تۆ لە بەرەبەیاندا ڕادەپەڕی و هـەر لەمـێژەوە پەیامـبـەر بوویت و پەیغـامی قـەیست گـەیاندە لەیلا و بوویتـە ڕازداری شـیـرین و پەروێز و بۆنی کـراسـەکـەی یوســفت بـردە کـەنعـان و چاوی یەعـقـووبی پیـرت ڕوون کـردەوە و بۆنی خـۆشی زوڵفی فەلەزادەی چینت دا بەلووتی سـەنعانی پیردا، بەو چەشنە شێت و لێوە بوو، وە ڕووی کردە دەشت و بیـاوان و گیـرۆدەی دەستی باری دەرد و وەرهـەم بـوو، وازی لە کەعبە هێنا و خۆی لە یاری ڕاسـتـەقینە لادا و زوناری خـسـتـە مل و گوێی دایە زەنگی کلیسـا، دەسـا دەستم داوێنت ڕامـەوەستـە سکاڵای دڵم بۆ شا عومەری بیارە ببە و بڵێ کە لەبەرچی خـولامەکەی خۆتت لە بیر چووەتەوە؟ مەگـەر هـەر کەسێ پلەوپایەی بەرز بێ، دەبێ وابێ و خـولامی خۆی نەخاتە بیر و بزانێ نەخـۆشـە یا خـەمبـارە، وە یا بەچـنگاڵی کێ گرفتـارە، ئێسـتـا ئەمن لە زیندانێکی تەنگ و تاریک دام و جگە لە تۆ کـەس شک نابەم و دەبـێ بەفریام بگەی. ئینجە چاوەڕوانی وەشاندنی شمشێری تۆیە.

هۆنراوی ئـینجە بەڕاسـتـی سوارە و لەبەرئەوەی لە کانی دڵەوە هۆنیویەتەوە دەنیشـێتە دڵ و لە ڕاستەقینەدا دەبێ بڵێین کە هۆنراوەکانی زۆر شیرین و دڵڕفێنن و هۆنراویشی لە کاتی خۆی بەهۆی ڕووداوێک یا مـەبەسـتێکەوە وتووە واتە هۆنراوی بـەزۆر نەوتووە، بەڵکو دەردی دەروونی هەڵڕێژاوە و مـەبەسـتی ئەوە بوو کە خـەڵک لە ڕازی دەروونی ئاگـەدار بکا. ئەمـەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرەیە کە لە گیانەڵادا هۆنیویەتەوە وەکو دەڵێ:

"ئـینـجـــە" وادەی کـــۆچ مـــاوای دەیرتـەن
وەقت ئـەلوەداع ئاخـــــر ســــــەیرتـەن
نۆبەی پۆشـای بەرگ سـفـیـدکـاریتـەن
مـــوددەی عـــیـــادەت کـــوورەی ناریتـــەن
گـــەردەن ئازادیی قـــەوم و خـــوێشـتـــەن
بەدبەخت چەند پلەی سـەخت نە پێـشتـەن

فــيـعل شــەنيـعــەی وێت هـامــڕازتـەن
مــــەلەکـــــەی عــــەزاب هـاوئـاوازتـەن
قـــەبرت نە دیدەی بەخـــیل تـەنگتـــەرەن
ڕەفــێــقت نەکـیــر، مـــالک مــونکەرەن
دۆزەخ شـــەرارەش پەی ســـۆزات بـەرزەن
زەمـــــهــــەرير بـەردش نـە هـەزار تـەرزەن
هـــاويـــە هـــەوای ديـــدە نـــيـــت دارۆ
مـەرچارەت چێـشــەن سـەنگ وەنەت وارۆ
مــالک مـونتــەزر پەی تەشــريف بەردەت
نەکـيــر شــەرمــســار ئەتوار و کــەردەت
پـول درازيش ئـەلف خـــەمـــسين ســالەن
هـەوراز ونـەشـــــــــيب لاوە لاو پـالـەن
بـەدکــاريت ئـەنگوشـت نمای کــەونـەپنـەن
ئـەر نـەجـــاتت بۆ وە حـــەســــەنەينـەن
مـەخـسـووس تۆ ئومـەت جـەدولحـوسـەينی
کـــــۆر و نـابـەڵەد نـە کـــــەين و بـەينـی
چەند هـەزار چون تۆ وە ئـەو مـەبـەخـشـان
ڕێزەی کـۆی کـەرەم عـەبدش نـەلەخـشـان
ئـاهـوو زامـنيـش چـون وەجـــــا ئـاوەرد
نـە تـێـغ ســــەياد مـــــدارا نـەکــــەرد
هـەر من تەنيــا مـاڵ وا مــەندەی دڵتــەنگ
بێ کـەس، بار سـەنگين پای پارەبـەر لەنگ
يا خــەليل ئـامــان کێ عــادەت کــەردەن
تۆشـــە وە دەرگـــای کــــەريمان بـەردەن

واتە: ئەی ئینجـە! ئەوا کـاتـی مـاڵئـاوایی کـردنتـە لەم جـیـهـانـە و نۆرەی لەبەرکـردنی جلوبەرگی سپییە و دەبێ لە خزم و کەسوکارەکەت داوای لێبووردن بکەی، ئەی بەدبەخت چەند ڕێی سەختت لەبەرە و کردەوەی خـراپ هاوڕازتە و فـریشـتـەی سـزا هاودەنگتـە و گۆڕەکەت لە چاوی کنووس تەنگترە و هاوەڵت (نەکیر و مونکەر)ە و ئەم دوو فریشتە دێنە

ناو گۆڕەکەت و هەواڵی ئەو کردەوانەت لێ دەپرسن کە لە دنیادا ئەنجامت داون. دۆزەخ بڵێسەی ئاگری بۆت بەرز دەبێتەوە و ساردیی زەمهەریر کە شوێنێکە لە دۆزەخ لە هەزار چەشنە، ئیتر چارەت چییە بەردت لێ بباری، ئەوەندە هەوراز و نشێو دەبێ ببڕی کە کۆتاییی پێ نایە، خراپەت ئەوەندە زۆرە مەگەر هەر هافی حەسەن و حوسەین درووديان لێ بێ، ڕزگارت کەن، بەتایبەت تۆ ئۆمەتی باپیری ئەوانی... وە چەند هەزار وەکو تۆ بەئەوان دەبەخشن، هەروەها ئاسکەکە پەنای بردە بەر ئیمام ڕەزا و ڕزگاری بوو، هەر من تەنیا و بێ کەسم و بەبارێکی قورسی گوناهەوە دەڕۆم مەگەر هەر خوا خۆی بەزەییی پیامدا بێ.

هۆنراوەکانی ئینجە بەتەواوی کۆ نەکراوەتەوە و هەندێکی لە ناو بەیازەکاندا نووسراون و ماونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- تەلای دەستەوشار - نووسراوی سەدیق بۆرەکەیی - تاران، ١٣٦١.

٢- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئینجەی گەلالی.

شێخ ڕەزای تاڵەبانی

١٣٢٨ - ١٢٥٣

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی ئاسمانی وێژەی کوردەوارییە، ناوی ڕەزا و کوڕی شێخ عەبدوڕەحمانی نەوەی مەلا مەحموودی زەنگەنەیە. لە بارەی مێژووی لەدایکبوون و مردنی شێخ ڕەزا بۆچوونی جیاواز هەیە. مامۆستا ئەمین زەکی بەگ کە بەسەرهاتی شێخ ڕەزای نووسیوە، باسی ساڵی لەدایکبوونی نەکردووە، بەڵام دەڵێ: شێخ ڕەزا لە ڕۆژی یەکەمی مانگی موحەڕەمی ساڵی ١٣٢٨ کۆچی دوایی کردووە. مامۆستا عەلائەدین سەجادی ١٢٥٥ی بەساڵی لەدایکبوون و ١٣٢٩ی بەساڵی مردنی داناوە. دوکتۆر مارف خەزنەدار ١٢٦٢ و ئەدمۆنس ١٢٦١ و دوکتۆر کەمال فوئاد ١٢٥٣ی بەساڵی لەدایکبوونی داناوە، وە لەسەر کێلی گۆڕەکەی شێخ ڕەزا هەر تەنیا ساڵی مردنی نووسراوە کە ١٣٢٨یان کۆچییە.

لەم دواییەدا کەشکۆڵێکی کۆن کەوتە دەستمان کە لەم کەشکۆڵەدا گەلێک هۆنراوی هۆنەرانی کورد نووسراون و مێژووی ژیان و مەرگی هەندێ لە هۆنەرانیشی تێدا تۆمار کراوە. لەم کەشکۆڵەدا نووسراوە کە شێخ ڕەزا لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی لە دایک بووە و لە ساڵی ١٣٢٨ لە جیهان ماڵئاوایی خواستووە.

شێخ ڕەزا بەپێی ئەو بەڵگانەی کە باسمان لێوە کردن، لە ساڵی ١٢٥٣ی کۆچی لە دێی قرخی چەمچەماڵ کە کەوتووەتە نێوان کەرکووک و سلێمانییەوە لە دایک بووە و سەرەتا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و فێری زمانی فارسی بووە و پاشان چووەتە کەرکووک و ماوەیەک لەوێ ماوەتەوە و لەلای حاجی سەعید حیلمی زادە ڕێزمانی عەرەبیی خوێندووە و لەوێوە چووەتە کۆیە و سلێمانی و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ و بەشی دواییی ژیانی لە شاری بەغدا بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٨ی کۆچی لە تەمەنی حەفتا و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەسەر ئەسپاردەی خۆی لە گۆڕستانی شێخ عەبدولقادری گەیلانیدا نێژراوە.

شێخ ڕەزا وا دیارە زۆر و ستەمی ڕۆژگار کاری کردووەتە سەری و بەم هۆیەوە ڕووی کردووەتە هۆنراو و خەریکی هۆنراو هۆنینەوە بووە، وە سروشتە جوانەکەی کوردستانیش یارمەتیی داوە و لەم ڕێگاوە پێشی خستووە... شێخ ڕەزا شارەزایی لە هەر چوار زمان، کوردی و فارسی، عەرەبی و تورکیدا هەبووە و بەهەر چوار زمانەکە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و هۆنراوەکانیشی بەهەر چوار زمانەکە زۆر ڕەوان و تەڕ و پاراون وە توانایی ئەو لە وێژەدا پیشان دەدات. شێخ پتر لە هۆنراوی داشۆریندا مامۆستا بووە و لەم چەشنە هۆنراوەیەدا ناوبانگی دەرکردووە و بەشاسواری ئەم جۆرە هۆنراوەیە دەژمێررێت.

شێخ ڕەزا لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی خۆشەویستەکەی دەکا کە چۆن دڵی ڕفاندووە و خەم و پەژارەی لە دڵیدا چاندووە. باسی دڵدارەکەی دەکا کە ئەبرۆ کەوان و زوڵف پەرێشانە، بەم جۆرە یارە خۆشەویستەکەی دڵی شێخی بەئاگری ئەوین گەشاندووەتەوە، بۆیە دەردە دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و بەسۆزێکەوە ڕوو دەکاتە یارە نازدارەکەی و پێی دەڵێ:

دەمکوژێ حوکمە دەزانم بەخودا دەردی حەبیب
وەرە سا بەشقی خوا دەس لە یەقەم بەردە تەبیب
وەرە دەستێ بخەمە گەردنی بلوورینت
تاوەکو سفرە لە داخا بدڕی ورگی ڕەقیب
تالعم نەحسە دەترسم کە بەئازاری فیراق
بمرم و ڕۆژێ نەبێ دەوڵەتی وەسڵم بەنەسیب
چاوی فەتانی تۆ کاری سیحر و جادووگەرییە
کە بەیەک عیشوە ئەدا عابدی سەد ساڵە فەریب
تا لە تۆ دوورە دڵی غەمزەدە، ئەی ڕاحەتی جان
مەشرق و مەغربە مابەینی لەگەڵ سەبر و شەکیب

بێ فـراز نابێ نەشـیب ئەم قـسـە تەحـقـیـقـە وەلێ
من لە ڕێی عەشقی تۆ نەمدی بەخودا غەیری نەشیب
غەیری زوڵفە لە سەر و سەفحەی ڕوومەت سابتە یا
تینەت و تیـبە کە مـەمـزووجـە لەگەڵ زینەت و زیب
شـێـخ دەگـۆڕێتـەوە گـەر چاوی بەزوڵفت بکەوێ
خـەرقـە و سـبح بەزنار و چەلیـپـاو سـەلیب
تاقـەتی تاق بووە بێ چارە لەژێر باری فـراق
بکە ڕەحـمێ بەڕەزا چاکـە تەرەحـوم بەغـەریب

شێخ ڕەزا کە کەوتووەتە داوی دڵبەر، دڵبەر بەزەیی پێدا نایە و لەگەڵیدا نادوێ و شێخیش لە ژیان بێزار دەبێ و بەو دەردەوە دەپلیکێتەوە وە خەڵک سەری لێ دەدەن و ئەویش دەڵێ: دەردی من دەردی دووریی یارە و مەگەر هەر ئەو چارم بکا و، ئامادەم کە گیان و دڵ و دینم هەر سێ بکەمە قوربانی، تاکو بەکامی دڵی خۆم بگەم و کەسێک کە گراو و سەوداسەر بێ، جگە لەوە چی بۆ دەکرێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

ڕۆژێ نەبوو ئەم دڵبەرە بێ ڕەحـمـە وەفـا کـا
جـارێ نەبوو ئەم کـافـرە شـەرمـێ لە خـودا کـا
حـەیرانن تەتبـا لە عـلاجی مـەرەزی من
لوقـمـانی وبسـاڵت مـەگـەر ئەم دەردە دەواکـا
کـارێ کـە غـەم و دەردی فـراقت بەمنی کـرد
سـەرمـا بەهەتیـو، با بەدەواری شـڕی ناکـا
دێوانەیە شـەخـسێ کـە بەغـەیری لەبی لەعلی
وەک شـاهی سکەندەر تەڵەبی ئاوی بەقـاکـا
تاب و تەبی ئاتەشکەدەیی هیـجری وەکو شـەمع
نەزدیکە منیش، واردی سـەیرایی فـەناکـا
لەم ڕێگەیە تەقـدیری ئەزەڵ وابوو کـە ئێـمـە
پامـاڵی جـەفـا بین و ڕەقـیب سـەیر و سـەفـاکـا
ڕۆح و دڵ و دین هەرسێ دەکەم بەزل و نیساری
کـامـی دڵی من گـەر لە لەبی لەعلی ڕەواکـا
سـەردانی لە ڕێی عـەشق ڕەزا لازمـە عـاشق
بۆ یار سـەر و مـاڵی سـوپەری تیـری قـەزاکـا

شێخ ڕەزا زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی کوردی کردووە و هەموو دەم کاتی خۆی بەخوێندنەوەی هۆنراوەکانی ئەم هونەرە پایەبەرزە بردووەتە سەر و کەڵکی لێ وەرگرتووە و لەگەڵ ئەوەی ئەو پتر لە هۆنراوی داشۆریندا دەستی هەبووە کەچی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا زۆر بەدەسەڵات بووە و هۆنراوی لەم بارەوە گەلێ سوارە. ئەم پێنج خشتەکییەی کە لەسەر پارچە هەڵبەستێکی مستەفا بەگی کوردی هۆنیویەتەوە، گەوایەکە بۆ ئەم قسەمان و هەر بەمەدا دەردەکەوێ کە شێخ ڕەزا لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا کەمتر لە کوردی نەبووە:

دڵی بردم بەناز و عیشوە دیسان شۆخی عەیارێ
فریبی دام بەسیحری چاوی خۆی مەحبووبی سەحارێ
لە هیجرانا تەقم کرد ئەی ڕەفیقان کوا مەدەدکارێ
ئەمان مردم عیلاجێ سا لە ڕێی پێغەمبەرا چارێ
ویساڵ یا قەتڵ یا تەسکین لە هەرسێ بۆم بکەن کارێ
بەدەوری نێرگسی مەستی کەسێ نەیماوە مەیلی مەی
لە بۆ شەهدی لەبی لەعلی، دەناڵێنێ دڵم وەک نەی
لە تابی ئاتەشی عەشقی بکەم داد و فغان تاکەی
وەها سووتاوم ئەسڵا تابی فەردیام نەما سادەی
ڕەفیقان نیوە سووتەن ئێوە نا مەرد عەرزە هاوارێ
لە ڕێگەی عەشقدا نایانە پێم زنجیری مەجنوونی
لە دەستم چوو، ڕمووز و دانش و فەهمی فلاتوونی
وەکو شەخسێ کە زاری کا لە جەوری دوژمنی خوونی
لە کونجی سینە دەنگی نای و نۆی دڵ دێ بەمەحزوونی
وێران بێ نەمدی ساتێ لێی نەیێ ناڵەی برینداری
کە چاوی ساحری دەستی بەغەمزە و ناز و ئەیما کرد
مەتاعی عەقڵ و هۆش و دەرکمی تاراج و یەغما کرد
کەسێ نەیگوت دریغا کێ ئەتۆی وا شێت و شەیدا کرد
بەلای هەرکەس دەچم مەنعم دەکا خۆت بۆچی ڕیسوا کرد
دریغ کوا حاڵ زانێ ڕەبی تووشم بێنی بیماری
گوتم وەک سورمەیە بۆ چاوی عاشق خاکەکەی ژێر پێت
لە ئۆلکەی حوسندا گەر لافی شاهی لێ بدەی لێت دێت

گوتی مەیخانە بێ دایم بەیادی چاوی مەستم جێت
سەبا یارانی مەجلیس گەر هەواڵی من دەپرسن لێت
بڵێ کێشاویەتە مەیخانە چاوی بێچووە عەیارێ
سەری بەختم یار، نەچەرخم یاوەر و نەتاڵعم ڕەهبەر
ئەوەند بێ ڕەحم و ساحب کینەیە دەرحەق بەمن دڵبەر
لە نەزعا پێی دەڵێم قوربان جەفا بەس بێ دەڵێ کافر
ئەرێ چیت دیگە تۆ سەگ مەرگ کارم ماگە پێت جارێ
نەماوە ڕەونەقی بازاڕێ عەقڵ و دانش و وردی
بەپووڵێ نایکڕن لەم عەسرەدا عیلمی ئەبی وەردی
لە ئەشعاری ڕەزا پەیدایە ئاساری جەوانمەردی
دوڕ و یاقووت دەبارێ لەم کەلامی شیرنی (کوردی)
خوا ساکوا لە دونیادا قەدرزانێ خەریدارێ

ناوەڕۆکی هۆنراوەکانی شێخ ڕەزا پتر سکاڵاکردن و گلە و گازندە لە پەژارە و دەرد و ڕەنجی دڵداری و بێ ئەمەگیی یار و گلە لە تەنگ و چەڵەمەکانی ڕۆژگار و گلە لە کردەوەی ناباوی هەندێ لە خەڵکە کە بەچەشنێکی جوان و مامۆستایانە هۆنیونیەتەوە.

شێخ ڕەزا کە بەرەبەرە تەمەنی دەڕواتە سەر و دەبێتە پیاوێکی جیهان دیدە، بیری دەگۆڕێ و ئیتر بەباڵای دڵبەر و خۆشەویستەکەیدا هەڵنالێ و دەڵێ هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری چ کەڵک و سوودێکی بۆ مرۆ هەیە؟ بەهرەی ئەم چەشنە کارانە چییە، شانازیی مرۆ ئەوەیە کە بیری خۆی بخاتە کار و پەردەی ڕواڵەت بشکێنێ و بەدڵ و دەروونی مەبەست بگا تا هۆی بەدیهێنانی بەدەرکەوێ:

ئەم سادە ڕوخانە لە مەلاحەت کە نەمامن
دەورەت دەدەن و تەفرە مەخۆ، قەت مەڵێ ڕامن
گەه دۆستی وەفادارن و گەه دوژمنی خوونخوار
دڵنەرمی دەکەن گاه و گەهێ سەخت کەلامن
عاجز مەبە نەک بۆ تۆ، وەفایان نیيە بۆ کەس
مەعلوومە کە ئەم تاقمە وەک تاسی حەمامن

شێخ ڕەزا ستایشی میران و پاشایان و بەهەڵەیەکی گەورە دەزانێ، چونکە بۆی دەرکەوتبوو کە ئەمانە جگە لە زۆر و ستەم و چەوساندنەوەی خەڵک کارێکی تریان نییە. هۆنراوی ئەو پیا هەڵگوتن و دڵداری و گاڵتەوگەپ نییە، وە لەگەڵ هۆنراوی هۆنەرانی تردا

تۆفیری هەیە. لە هۆنراوەکانیدا نە باسی ژن هەیە و نە باسی مەی و شەراب و ڕابواردن، وە نە باسی پادشای ستەمگەر و ملهوڕ، وە نە جیهان پەرستی، ئەگەر بەئەوڕەحمان پاشای بەبەدا هەڵدەڵێ و ستایشی دەکا، ئەو پیاهەڵگوتنە لە کانی دڵییەوە دەردەچێ و دەزانێ کە ئەوڕەحمان پاشای بەبە و میرەکانی تری بابان خەڵکیان خۆش ویستووە و بەختەوەریی خەڵکیان بەبەختەوەری خۆیان زانیوە و خەریکی داد و دادگەری و چاکەکردن بوون بۆیە لە کانی دڵەوە پیایاندا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

سائل بەغنا نائل ئەکا بەخششی کەمتان
ئالی بەبە یاخوا نەڕزێ دەستی کەرەمتان
هەر چەند بەمەسەل خەنجەری ئەڵماسە زبانم
نابڕێ سەری مووێی لە ئەدای شوکری نێعەمتان
گیرفانی گەدای کردووەتە کانی جەواهیر
ئیکسیری نیساری زەڕ و شاباشی درەمتان
ئێوەن بەحەقیقەت مەلیکی میللەتی کوردان
شایانە زیارەت بکرێ خاکی قەدەمتان
ئینکاری حقووقیان لەسەر ئەم میللەتە ناکرێ
ئابای فەرەیدوون فەڕ و جەمشیدی حەشەمتان

شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەوەی هەموو دەم خەڵکی بەهۆنراوەکانی خۆی داشۆریوە، بەڵام پیاوانی چاک و خواناسیشی گەلێ خۆش ویستووە و قسەیانی لێ بیستووە، لە پارچە هەڵبەستێکیدا ستایشی کاک ئەحمەدی شێخ دەکا و پیایا هەڵدەڵێ. کاک ئەحمەدی شێخ ١٢٠٨ - ١٣٠٥ کە یەکێ لە زانا هەرە بەرزەکانی کوردە لە شاری سلێمانیدا کۆچی دوایی کردووە و گەلێک نووسراوی ئاینی بەزمانی فارسی بەجێ هێشتووە و شێخ ڕەزاش گیرۆدەی قسە و وتارە بەنرخەکانی ئەو بووە بۆیە بەم چەشنە پەسن و ستایشی دەکا و دەڵێ:

مەربووتە حەیاتم بەسولەیمانی و خاکی
خۆزگەم بەسەگی قاپییەکەی ئەحمەدی کاکی
ئەو قودوەی ساداتە کە سوکانی سەماواتە
شەڕیانە لەسەر سوجدە لەبەر مەرقەدی پاکی
ئەو مەرقەدی والایە وەک عەرشی موعەللا
مەحفووفە بەزواری مەلەک دەوری شەباکی

بۆ دەست و عەسا نازکەکەی داغە دەروونم
قوربانی عەسای دەستی دەبم سۆڵ و سیواکی
دنیا لە دوای حەزرەتی شێخ زیر و زەبەر بێ
وەک تاجی کەی و جامی جەم و بەختی زوحاکی
دەرحەق بەحەفیدانی ئەدەب لازمە زینهار
قوربانی حەفیدانی دەبم بابی و داکی
بەم حاڵە پەرێشانەوە باز ئەشهەد و بیلا
شیعرت تەرە بەنگیزە ڕەزا شاعیری چاکی

شێخ ڕەزا هەروەها وتمان لە هۆنراوی داشۆریندا بێ هاوتا بووە و کەس نەیتوانیوە پێی بگا، وە ئەگەر ڕقی لە یەکێ هەڵبسایە، تا دەیتوانی داخی دڵی خۆی بەهۆنراو هەڵدەڕشت و بۆی دەنارد جارێکیان یەکێ لە میرەکان ئێسترێکی بۆ دەنێرێ، لەبەرئەوەی ئێسترەکە لەڕ و لاواز و بێ گیان دەبێ، شێخ ئێسترەکەی لەگەڵ ئەم پارچە هەڵبەستەدا بۆ دەنێرێتەوە:

میر بەسەد منەت هەناردی ئێسترێکی ڕووت و قووت
دەست و پا سست و سەقەت ئەندامی هەروەک عەنکەبووت
خاوەنی ئالیکی ناڵێم پێی نەداوە موتڵەقا
داویەتی ئەما وەکو بیستوومە قووتی لایەمووت
پووش لەلای حەڵوایە، حەتا کووپەڵۆشەی چنگ کەوێ
بای ئەدا، لوولی ئەدا، قووتی ئەدا، مانەندی حووت
گەرچی ناتوانێ ببزوێ هێند لەڕ و کەم قووەتە
دەنکە جۆیەکی نیشان دەی تا قیامەت دێ لە دووت
پشتی ڕێش و، شانی زامدار و جەدەو بوو نا عیلاج
چەند قرووشێکم هەبوو بۆم دا بەنەوت و عەنزەرووت
مەسڵەحەت وایە هەتا نەیخواردووم بینێرمەوە
زۆر ئەترسم دەفعەیێ قووتم بدا بمکا بەقووت
سەی فەتاحی مەیتەرم ڕۆژێ بەحەجەت لێی نەوی
کلکی دەرهێنا لەبن، ئەمجا بەئاستەم گوێی بزووت
گەر قەڵەو بێ ئەم ئەجنە نێرە لێرە تەسخیر ناکرێ
غەیری چەند دەروێشی ڕەفاعی بەزەبری جەلجەلووت

ئەم مـــەتاعــە چاكــە هەر لایق بەحـــاجی ئەحـــمـــەدە
جووتی پێكا هەروەكو جووت هەردوو لنگت كرد بەجووت
لایقی شـــــانی من و شــــایانی شـــــەئنی تۆ نەبوو
چاوەكـــەم چیت پێ بڵـێم چارم نیـیــە غــەیری سكووت

ئەو گۆشـە و پلارانە كە شێخ ڕەزا لە هۆنراوەكانیدا بەكاری بردوون، تا زەمـانی خۆی وێنەیان نەبووە و، جگە لە ئەو، كەس نەیتوانیوە بەو چەشنە شیرینی و تاڵیی قسە ئاوێتە بكا و بیهۆنێتەوە. جارێكیان داوا لە خەڵكی ئاواییەكە دەكا، هەر كام بەرخە نێرێكی بۆ بنێرن و دەڵێ: هەر كەسێك كە خاوەنی مەڕوماڵاتە ئەگەر بەرخە نێرێكم بۆ نەنێرێ، دەچمە گژیا و ترۆی دەكەم، دەسا بەقسەم بكەن و هەر كام بەرخە نێرێكم بۆ بنێرن و با شتێ نەقەومێت و نەڵێن ئەم شەڕوشۆڕە هەمووی لەسەر بەرخێ شەل و كاوڕێ لەڕ و بزنێ گەڕە:

قەومەكان بەو زاتە وا حوكمی لەسەر بەحر و بەڕە
بەرخە نێرێ گەر نەنێرێ هەر كەسێ خاوەن مەڕە
دێم بەگژیا ئەیدڕم گەر فیلمەسەل شێری نەڕە
با نەقەومێت و نەزانن ئەم هەموو شۆڕ و شەڕە
گشت لەسەر بەرخێ شەل و كاوڕێ لەڕ و بزنێ گەڕە

شێخ ڕەزا لەگەڵ ئەوەی بەچوار زمان واتە بەكوردی و فارسی و عەرەبی و توركی هۆنراوی هۆنیوەتەوە، شانازیی بەزمان و زانست و زانیاری كە هێنراوەتە مەیدانەوە، هۆنراوی كوردی لەو كاڵایە خاوێنتر و پاكترە، وە ئەگەر بێتو تاقە پیتێكی بفرۆشی بەگەوهەرێك دیارە دەخەڵەتێت، وە ئەم هۆنراوانەی منیش كە دەیهۆنمەوە، نموونەیەكە لەو هۆنراوە بەنرخانە، وە ئەم جلوبەرگی ژیانە لەبەرئەوە پەیوەندیی بەخۆتەوە نییە دیارە ناتوانی زۆری لەبەر بكەیت، جا دەبێ خێرا بیدەیتەوە خاوەنەكەی، كەوا بوو هۆشت بێ ئەو كاڵایە پیس و ئاڵوودە نەكەی بۆ ئەو مێزەرە كە لە سەری دەنێت:

زوبدەی مەتاعی حیكمەتە ئەم شیعری كوردییە
هەرزانە بێ مـوبالەغـە حـەرفی بەگـەوهەرێ
جـامـەی حـەیاتی عـاریەت كـورتە زینهـار
ئاڵوودە دامـەنی مـەكـە بۆ پێـچی مـێـزەرێ

شێخ ڕەزا یەكێ لەو هۆنەرانەیە كە لە هۆنراوەكانیدا شێوەی كۆنی بۆ خۆی هەڵبژاردووە و سەری كێشاوەتە دەرگای هەموو جۆرە هۆنراوێكەوە: دڵداری، داشۆرین، پیاهەڵگوتن، سروشت. لە پارچە هەڵبەستێكیدا بەدڵبەرانی شاری كۆیەدا هەڵدەڵێ و بەچەشنێكی جوان

و بێ وێنە سروشتی شاری کۆ دەخاتە بەرچاو کە چۆن دڵبەران و نازدارەکانی بەناز و لەنجە دڵی مرۆ دەبەن و بیروهۆشی لێ دەستێنن و خۆیان دەنوێنن. با لە زمانی خۆیەوە ببیستین کە دەڵێ:

شاری کۆیە کە لەبالەب لە بوتی نۆش لەبە
گەر فەلەک لێی بگەڕێ مەنبەعی عەیش و تەرەبە
دڵبەرانی بەمەسەل هەروەکو ئەشعاری منن
کامی لێ ئەگری ئەبێژێ ئەمەیان مونتەخەبە
غارەتی عەقڵی منی کردووە زیبا سەنەمێ
عاریزی ڕەشکی قەمەر قامەتی نەخڵی ڕوتەبە
نەوزەر ئاسا، فەرەیدوون سفەت، سەلم ڕەوش
شیدە مانەند، سیاوەش وەش و خەسرەو لەقەبە
عاریز و غەبغەب و ڕوخسار و زەنەخدان و لەبی
نازک و تورفە و زیبا و بەدیع و عەجەبە
دڵبەر و زەڕکەمەر و جیلوە گەر و عیشوە فرۆش
سەروی سیمین بەدەن و شاهد و شیرین لەقەبە
زاڵم و دڵشکەن و دۆست کوژ و خەسم نەواز
عیسەوی دین و موغ ئاین و فەرەنگی مەزەبە
سێوی داناوە لە ژێر لێو کە ئەمەم گوێ زەقەنە
زێوی خڕ کردووە وەک گۆ کە ئەمیشم غەبغەبە
خواستی لێی ماچێ ڕەزا کافرە نەیدا و وتی:
ئەی خودا لەم کوڕە شێخ زادەیە چەند بێ ئەدەبە

دیوانەکەی شێخ ڕەزا تا ئێستا چەند جار چاپ کراوە، بەڵام هەڵەی زۆری تێدایە و هۆنراوەکانیشی بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی - بەغدا، ١٩٤٦.
٢- دیوانی شێخ ڕەزای تاڵەبانی - لەسەر ئەرکی شێخ عەلی تاڵەبانی - بەغدا، ١٩٤٦.
٣- مشاهیر الکرد وکردستان - تألیف محمدامین زکی - بغداد، ١٩٤٥.
٤- ئەنجومەنی ئەدەبیان - دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

شێخ عومەری بیارە

١٢٥٥ - ١٣١٨

ئەم هۆنەرەمـان ناوی عومـەر و کوڕی شێـخ وەسـمـانـی سـراجـەدین و نازناوی هۆنراوی فەوزییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستماندایە لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچی لە بیارە لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا لەلای مەلا مەحموودی دشەیی فەقهی شافعی و ڕاڤەی قورئانی پیرۆزی خوێندووە و ماوەیەکیش لەلای مەلا حامدی کاتب بووە و پاشان چووە بۆ کەرکووک لە مزگەوتی بلاخ لەلای سەی حەمەی بلاخ، خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا گەڕاوەتە هەورامان و ماوەیەکی دوورودرێژ هەر لەلای مەلاکان خوێندوویەتی و لەلای باوکیشی خەرقەی وەرگرتووە و ئەوسا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک بووە تا لە ساڵی ١٣١٨ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە ژوورێکدا لە نزیک خانەقاکەی خۆی لە بیارەدا بەخاک سپێراوە.

شێخ عومەر یەکێ لە خواناسان و زانایانی هەرە بەرزی کوردە و گەلێ خزمەتی بەخەڵک و زانیاری کردووە و لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ خانەقا و مزگەوتی لە شارە کوردییەکاندا دروست کردووە و هەروەها خوێندنگایەکی گەورەی لە بیارەدا دروست کردووە و کە لە هەموو شوێنێکی کوردستانەوە فەقێکان دەستە دەستە هاتوون بۆ ئەوە تا فەقهی ئیسلامی بخوێنن و بەم چەشنە گەلێ زانای ئاینی لەو خوێندنگایەدا پەروەردە بوون.

شێخ عومەر لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و عەرەبی دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هەروەها پەخشانی جوانیشی نووسیوە کە پەخشانەکانی هەموو لە شێوەی نامە دان کە بۆ زانایان و پیاوە گەورەکانی سەردەمی خۆی نووسیوە.

شێخ هۆنراوی بەشێوەی گۆرانی و سۆرانی هۆنیوەتەوە کە بەڕاستی زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و دڵگرن. ئەوا چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم زانا هەرە بەرزە کە دەڵێ:

قـــیـــبلەم وەردەنم، قـــیـــبلە وەردەنم
جـــەوســـــاوە ژاراو دووریت وەردەنم
چەنی دڵ و گـیـان شـەرتێ کـەردەنم
مـەیل نەدۆ وەکـەس تا ڕۆی مـەردەنم
دڵ یەند مـەینەتان موسیبەت کێشان
تای تا مڵ ئازیز جـەدەسـتش بڕیان

پای سـەبرش هالا شکست ئاوەردەن
پەوکـە شـەو تارۆ ویردش ئی فـەردەن
فـەڵەک داخ وەدڵ جـەسـتـەمـدا بەردی
ژاراو دووری ئـازیـز پـێـم وەردی

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم لەو ساوەوە کە ژاراوی دووریتم خواردووەتەوە، لەگەڵ دڵ و گیاندا مەرجێکم کردووە کە تا مردنم دڵ نەدەم بەکەس، چونکە دڵ ئەوەندە ئازاری دیوە و مەینەتی کێشاوە، کە بیرکردنەوەشی لە دەست داوە و وەقرە و ئارامی نەماوە، بۆیە شەو و ڕۆژ دەڵێ: ئەی چەرخ داخت نایە دڵم و ژاراوی دووریسی خـۆشـەویسـتـەکـەمت دایە دەرخواردم.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

قـیـبلەم ها بەردم قـیـبلەم هابەردم
داغ دووریـی تـۆ وە گـــڵکۆ بـەردم
وە مـــەیل تـۆوە ڕوو وەچۆڵ کـــەردم
ژار دووریی دەرد هیـجـران گشت وەردم
یانێ ئازیـزم عـــەشق تۆم نە ســەر
وە عـەشق تۆوە هاشـیم وە مـەحـشـەر
تۆ بۆ بـەو وەفــا و مـــەیـل وەرینت
بنمـانە جـارجـار وە من جـەمـینت
بنمـانە قـامــەت وەی زامــەت وەردە
پەرێ ئەو قــامـــەت داخ وەگڵ بەردە
تا جــــەو ڕۆ دەم دەم وەبێ مــــدارا
قەد قـامـەت واچوون هەر سات نەوسارا
چونکە زکـــر تۆن مـــایەی حـــەیاتم
وەشی و شادی و شەوق مـایەی نیشاتم
جــە مـــەمـــاتەدا با تۆم جــەیاد بۆ
جــەو عـــالەمـــەدا دڵ وە تۆ شـــاد بۆ

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! داخی دووریی تۆ دەبێ ببەمە ناو گڵکۆ، من بەئارەزووی تۆوە ڕووم کـــردە دەشت و چۆڵ و ژاراوی دەردی دووریـی تـۆم خـــواردەوە، چونکە ئەوینی تـۆم

لەسەرە و بەئەوینی تۆوە دەچمە دەستی ڕۆژی پەسڵان، دەسا بۆ خوا جاروبار ڕوومەتی خۆتم پێ نیشان بدە تا لەو ڕۆژەدا لە دوای مردنیش با هەر تۆم لە بیر بێ، وە لەو جیهانەدا دڵ بەتۆ شادکەم.

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ:

وەشــــــــــــا نــازارێ لاونـا دڵان
جــەوەخت خــەزان، جــە فــەسڵ گــوڵان
دڵان وەشـــیــشـــان جــە نازارانەن
وەش ڕەنگیی گـــــوڵان هەر نەوارانەن
بوڵبــوڵ ناڵەشــان خــەیلێ وەســۆزەن
نــیــگــای نــازاران چــاک دڵــدۆزەن
ئەو وەشی و ئەو ڕەنگ، ئێدناڵەی سەحەر
گــردبان وەفــیــدای نیم نیگای دڵبــەر
قنیــاتم، قـــووتم، زیندەگــیم، شــادیم
وەشـیم، وەش کـەیفـیم، جـەژن و ئازادیم
ئەوســـا کــــە ئازیز لاونــۆمـــــەوە
وە نـیـم نـیـگـای نـاز تـاونـۆمـــــەوە
ئەو دەم ئارەزووم کـــامــــڵــــەن یەقین
فــــانی بۆ جـــەلام جـــەمع ئافــیـلین
تەنیــای تـاک مــانۆ پاســە ئەوســا بی
غـەیری پێسـەی ئەوسا عـەدەم مـاوا بی

واتە: خۆزگەم بەنازدارێک کە دڵ دەلاوێنێتەوە، چونکە دڵ خۆشی لە نازار دێ، جوانیی گـوڵەکـان بەهۆی بـارینی بارانەوەیە، وە بوڵبـوڵەکـان بەسـۆزەوە لە دەورەی گـوڵەکـاندا دەچریکێنن و، سەرنجی نازارەکان دڵ دەپێکێ، وە من ژیان و شـادی و خـۆشـی و جـەژن و ئازادیم ئەو ڕۆژەیە کە یار و خۆشەویستەکەم بێتە سەر تەرمەکەم و بملاوێنێتەوە، ئەوسا بەدڵنیاییەوە دەمرم.

فەوزی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا کە بەشێوەی سۆرانی هۆنیویەتەوە، سەبارەت بەبێ ئەمەکی جیهان و ژیان دەکەوێتە لێکۆڵینەوە و دەڵێ:

لەپڕ بەردی ئەجەل بۆ شـیـشـەیی عـومـرم نەکـا بێ زوو
فـیـدات بم دەسـتوبردێ، سـاقـیـا، جـامی شـەرابێ زوو

چییە دنیا؟ ژنێکە هەر شەوێ سکپڕ بەسەد فیتنە
سبەینێ زوو بەخوێنی جەرگی ئەهلی دڵ دەکا بێزوو
نەکو دەرچێ لە دەس فرسەت هەتا ماوم موغەنی دەی
دەفێ لێ دە بەکەف چاوم لەگەڵ ناڵەی ڕوبابێ زوو
پیاڵەی چاوی مەستی تۆ بەدەستی دڵ کە ئەینۆشم
مەزە فرمێسکی خوێنی دڵ، هەتیو بێنە کەبابێ زوو
گیای ئومێدی من وشکە لە ژێر خاکی تەمەنادا
دەناڵێ ڕەعدی دڵ هەر شەو لە بۆ شۆری سەحابێ زوو
حەیات شیر ئێنێ بۆ باغچەی ویصاڵی جانی جانانم
ڕەفیق ئامان لە بۆم لە زوڵفی یار تەنا بێ زوو
کە دیم قەوسی برۆی لەیلا وتم هاوار یەقین بوو لێم
وەکو مەجنوونی خێڵی حەی دەکەومە ناو سەرابێ زوو
لە دەرگای عەشقی تۆ کەوتم کە تێ فکریم لە عومری خۆم
مروری دەهر و ئەیامی فەنا چوو وەک حوبابێ زوو
دڵم سەیدی گرفتارە بەداوی دەردی هیجرانت
خەلاسم کە بەخێری خۆت ئەجەل ناگا نەکا بێ زوو
دەسا لادە شەوی زوڵفت بکەم سەیری هەتاوی ڕووت
دەمی مردنمە ئاخ قوربان بکەی ئیحیای سەوابێ زوو
لە لەعلی لێوی لەیلا لاڵە مەجنوونی پەرێشان حاڵ
مەکە مەنعی لە ڕێی حەقدا کە نادا ئەو جووابێ زوو
لەسەر باڵینی خەم کەوتووم، دەلیل سا بێ تەماشات کەم
کە هاتی ڕامەوەستە، چاوەکەم، فەرموو خیتابێ زوو
دڵم خوێنە لە هیجری تۆ، تەمەنای خاڵی لای لێوە
دەخێلت بم خەلاسی کە لە ڕێ دایە سەرابێ زوو
لە فەرقی فەرقەدەین بالاترە (فەروزی) هەوای عاشق
ئەگەر یارێ شکاری خۆی بکا گاهێ عیتابێ زوو

هۆنراوەکانی شێخ عومەر کۆ نەکراوەتەوە، بەڵام مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس بەشێ لە هۆنراوەکانی لە پەڕاوی یادی مەرداندا نووسیوە.

سەرچاوەکان

١- بەیازێک کە لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچیدا نووسراوە.

٢ کەشکۆڵێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی شێخ عومەری تێدایە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەشێخ عومەری بیارە.

مەلا محەمەدی خاکی

١٢٥٥ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی ئەحمەدە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٥٥ی کۆچی لە دێی ئەحمەد برندەی شارەزوور پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوی وردەڵەکانی فارسیی خوێندووە و ئەوسا بەفەقێیەتی چووتە سلێمانی و لای مەلا محەمەدی مەحوی و چەند مەلایەکی تر خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و لە پاشا چووەتە سنە و لەوێدا خوێندنەکەی تەواو کردووە و ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە و زۆربەی کاتی خۆی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی حەفتا و یەک ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی عافواندا نێژراوە.

خاکی بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار، وەکو دەڵێن زۆربەی قوتابییەکانی بوون بەهۆنەر و وا دیارە کاتی وانە وتنیا هەست و بیریانی بزواندووە و ئەوانیش کورتژمی هۆنراویان لێ وەرگرتووە و لەگەڵ ئەمەشدا خاکی خەتێکی زۆر خۆشی بووە و هۆنراوەکانی بەخەتە جوانەکەی نووسیوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە.

خاکی بەدوو زمانی فارسی و کوردی هۆنراوی هۆنیوەتەوە و لە ناو هۆنراوەکانیدا چەکامەیەکی سەد و شەست و نۆ هۆنراوەیی هەیە لە باسی پێغەمبەر و هاوەڵەکانیدا کە بەچەکامەی «نوور» ناسراوە و ئەم چەکامەیە وەکو چەکامەی بوردە باسی پێغەمبەرییەتی پێغەمبەر و پەرجۆکان و ڕۆیشتنی بۆ ئاسمان دەکات لەگەڵ باسی ڕۆژی پەسڵان و تکای پێغەمبەر، بێ گومان ئەم چەکامە لە چەکامەی بوردەی بویسیری کەمتر نییە و بەرزترین چەکامەیەکە لە ستایشی پێغەمبەر و هاوڕێیەکانی کە دەڵێ:

ببارێنێ خودا بارانی هەرچی فەیز و ئیحسانە
لەسەر ئەو باعیسی خەلق و گوزیدەی جەمعی ئەکوانە
دەمی سوبحی ئەزەڵ داکا، هەتا شامی ئەبەد بڕژێ
بەسۆزەی ئەو نەسیمی گوڵ شەمیمی لوتفەوە داکا

نەسیمی نیسبەتی حەق دانەیێکی کا بەسەد دانە
لە لالەی ڕووی خۆی و سەبزەی سەحابەی ژالە ساپڕژێ
هەزاری وەک من و تۆ بێن هوزاری ئەو گولستانە
بەئەبجەد (طا) نۆو و (ها) پێنج و پێنج و نۆ دەکا چواردە
بە (طه) حەق نیدای کردێ کە یەعنی بەدری تابانە
سەد و بیست و چوار ئەلفن نەبی، نەجمن هەموو مێهرا و
زەکا پەیدا، سوها گوم ما، نەما جێی ئەم بخوورمانە
ئەگەرچی ئەنبیا جوملە چرای پەروانەی ئەحبابن
هەموو پەروانەی ئەو شەمعەن، هەر شەمعی شەبستانە
ئەگەرچی هەر نەبیێی بەدری دەیجووری زەمانێ بوو
لەکن ئیشراقی ئەو شەمسە مەهە گەرماهی کەنعانە
ئەگەرچی جوملە پێش کەوتن لە پاشا کە پێشیان کەوت
لە دەوری شەمعی ڕوخساری گڕان مانەندی پەروانە
هەموو حەڵقە بەگۆشن و غاشیە بەردۆشی ئەو شاهەن
ئەگەر عیسای کوڕی مەریەم، وەگەر مووسایی عیمرانە
یەدی بەیزای لە باخەڵ نێ نەما شەو، شەم چییە کە مرۆ
زوهووری نەبیرێ جەبهەی ڕەئیسی ئەنبیایانە
کەلامیان ڕاستە هەردوو بوو لەگەڵ حەق ئەحمەد و مووسا
تەفاوەتیان وەلێ ئاخر زەمین تا عەرشی ڕەحمانە
تەماشای دەعوەت و عیززی (أَبيتُ عِندَ رَبّي) کەن
خودا خانە خودا و مستەفا خواندەی سەری خوانە
(أَرِني) و (لَن تَراني) با نەڵێت و نەشنەوێ مووسا
بەسائیل نادرێ ئاخر ئەوی دەرخواردی میوانە
توفەیلی خوانی جوودی ئەو وجوودی هەرچی مەوجوودە
دو (لَولا) لوئلؤ و لالا فشانی زەینی ئەم خوانە
دەمێ نەیبوو لە دەمدا دەم چ لێ دا دەم لە دەم ئادەم
مەشامی زی زوکامی لەم شەمی ڕەیحانە حەیرانە
(نَفَختُ فيهِ مَن روحي) لە خاتەم پرسە نەک ئادەم
موعەلیم خاتەمە و ئادەم لەلای تیفلی دەبستانە

غەرەز ئیسکاتی سائیل بوو (قُلِ الروح)ی جەواب فەرموو
وەگەرنێ خەفی بوو جان لەو ئارامی دڵ و جانە
حەدییی (لي مَعَ اللّهِ) چ سیرڕێ بوو لە بەینا چوو
لە کەینوبەینی ئەو دوانە چ زانن ئەم نەبییانە
کولا خەمر و قولّی هەڵدا، خوڕۆشا جۆشی دا چەند ساڵ
محەمەد ساغتر بادەی سەری ئەو خومی گەردانە
لە ڕۆژێکۆ لە ڕۆژی ڕووی گوهەر دەرجی دەمی دورجە
مەخاریج مەتلەعی ڕۆژن هەموو یەک یەک جوداگانە

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دروودی خوای لەسەر بێ، هەڵبژاردەی هەموو بوونەوەرە و خوای مەزن، ئەوی لەناو هەمووی خەڵکدا هەڵبژاردووە بۆ ئەوەی لە دوای هەمووی پێغەمبەرەکاندا ڕەوانەی کا و پەرتووکێکی زانستی وای بۆ بنێرێ وەکو قورئان بۆ ئەوەی پەرجۆی دەرکەوێ. بارانی بەزەیی خوایی بەبۆنی خۆش و میهرەبانییەوە ببارێ و هەر دانەیەکی ئەو بارانە ببێتە سەد دانە و ئەوسا ئەو بارانە ببارێ بەسەر گولاڵە سوورەی ڕوومەتی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و سەوزەی هاوەڵانیدا. پێغەمبەرەکان لە ئادەمەوە تا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە سەد و بیست و چوار هەزارن هەموویان خوا بۆ ڕێنموونیی خەڵک ناردوونی، وە ئەو پێغەمبەرانە وەکو چرا بوون و خەڵکیش وەکو پەپوولە بەدەوریاندا سووڕانەتەوە و، وە کاتێ خۆری ناوچەوانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەرکەوت، هەموو پێغەمبەرەکانی تر لەگەڵ یوسفدا بوون بەمانگی یەکشەوە و لەو ڕووناکییەدا ون بوون. هەمووی پێغەمبەرەکان چرای زانست و زانیارییان هەڵکرد و لە پاشا کە پێغەمبەری ئیسلام هات لە زانستدا کەوتە پێش ئەوانەوە. با مووساش یەدی بەیزای خۆی بشارێتەوە چونکە شەو نەما تا پێویست بن بەشەمێکی وەک دەستی سپی ئەو ئەمڕۆ کە خۆری ناوچەوانی هەمووی پێغەمبەرەکان هەڵاتووە، ئیتر شەم چ نرخێکی هەیە؟ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە شەوی میعراجدا کە بانگ کرا بۆ لای خوا بووە میوانی ئەو، ئەگەر بێژین کە خوای دیوە دروستە، چونکە میوانی خوا بووە، بەڵام مووسا سواڵکەر بوو کە داوای لە خوا کرد ئەو ببینێ، خواش فەرمووی: نامبینی. خوای خۆی فەرموویە: ئەی محەمەد ئەگەر تۆ نەبوویتایە من ئەم زەوی و ئاسمانەم دانەدەهێنا. وە ئاینی پیرۆزی ئیسلام کە بۆ پێغەمبەر هاتووە باشترین ئاینە بۆ ئادەمیزاد.

خاکی لەم بارەوە بەستایشەوە درێژە دەدا و دەڵێ:

بەیانی بەینی جاهو و جا لە بەینی ئەنبیادا کەم
ڕەیاحین هەموو ئەما محەمەد ڕەوحی ڕەیحانە

شکاندی پشتی گا و ماهی بەتەمکین وەختی دانیشتن
بەلەهجە و لەنجە سەد کەبکی دەری و سەرووی بەقوربانە
لە تەنگ ئاوێنەی ئەوەڵدا بەکەس ڕووی خۆی تەواو نەنواند
دووهەم بالانما ڕوونە بڕۆ ووی ئەو لەوا ڕوانە
لە لەعلی نابی نایابی وتم ئاخر دەمێ دەم دەم
حەلاوەت خۆش دەم و لێومی بەهەم چەسپانە چەسپانە
لەپی خوی ئەو کەسە پەل کرد لە عیشقی یوسف ئەردەمیدی
دڵی خۆی بێ خەبەر ئەبڕی لە جیاتی دەستی مەستانە
لە داغی جێبی، گوڵ چاکی یەخەی خۆی برد هەتا دامەن
مەڵێن یاغی بوو باغی بوو، ئەوا یاخی بوو خەندانە
لە ئەفکاری دەمێ ماتە، وەیا نەشئەی لەگەڵدا بێ
لە بێ چاو و دەمی خونچە عەجەب کوڵ چاوی حەیرانە
ئەترسم ببنە پامالی بڵند تەبعاتی سە فکرم
پەسین پایەی مەقاماتی بڵێم کەیوانی کەیوانە
ئەمە مەعلوومە خاکی! ئەعلی کەمتر بەندەی ئەو شاهە
کە دوڕی تاجی فەرقی فیرقەی ئەقتابی کەیانانە
لە دووی هەمڕەنگی بۆنێکی کەفی پێی پاکی ئەو وێڵە
گوڵی چی، بولبوڵ ئیتر چی ئەوێ لەم سووری سەر پانە
بەیادی ڕووی شەو ئەو ڕۆژە بەڕۆژە ڕووی لە ڕووی ڕۆژە
کە دووری ئەسلی دەرد و دا بەڵێ هەر عەکسی دەرمانە
موجەعەد گێسووی لوولی بەلەولاوی چ ژانی کرد
بەزەیلی هەر چڵا دەستی دەپێچی دەستە دامانە
دلارا ڕاستین سەرووی قەدی دڵجۆی عەتارد دی
لە سەهمی سەهمی قەددی سەهمی قەدی خەم بۆ قەوسانە
جەنابی حەزرەتی باری بەتوڕەی ئەو ئەڵێ: (وَاللَّيل)
بەغوڕەی ئەبیری جەبهەی خوا خۆی (والضحى) خوا نە
لە هەوڵی ڕۆژەکەی (يَومَ يَضُرُّ المَرء) وا بیبین
ئەوی جێی گۆ و چەوگانە، ئەوێ مەیدانی مەردانە

لەلای هەر سەروەرێ سەد داد و بێداد و شەفاعەت کەی
ئەڵێ من نیمە حاشا تاقەتی ئەم داو و دێوانە
بناڵێنی وەکو بولبول، یەخەی خۆت لەت بکەی وەک گوڵ
دەمی ناپشکوێ وەک خونچە، دڵ خوێنینی ئەحزانە
(صفی الله) نییە قابیل خەڵاس کا (هابیل) و (قابیل)
لە نەسڵ و یاری بێزارە چ جێی ئەغیار و بێگانە
(نجی الله) لە تۆ فانی غەمی خۆیا وەها غەرقە
لە ساما (سام)ی لای (یافث) وەزانی (حام) (کەنعان)،
خەلەل تەرزی خەلیل گیرە، خەیاڵی خێڵی خۆی ناکا
چ حاڵی بێ خەلیلی وا تەغافول وەرزی خوللانە
خۆ داوود دی کە وا کردی زرێ لەم ئاسنی ساردە
لە تاوی خۆی تەواو دڵ سەردی ئەحواڵی سلێمانە

واتە: دەمەویست سەبارەت بەقسە و ڕاوێژی شیرینی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام بدوێم، بەڵام شیرینیی فەرمایشتەکانی دەم و لێومی بەیەکدا نووساند. پێغەمبەر لەبەر زۆر بیرکردنەوە کەمتر قسەی کردووە، ئەویش بەزەردەخەنەوە دواوە، وە وەکو خونچەی گوڵ وا بووە، وە چاوی هەر بۆ وردبوونەوە و تێگەیشتن بووە کە ئەمە خوویێکی زۆر پەسەندە بۆیە هەرچی گوڵ هەیە لە بێ چاو و دەمیی خونچە سەرسامن و، لە سەرسامیدا چاویان لە خونچە داپچڕیوە (خاکی) سۆڵی بچووکترین بەندەی شایەیە کە دوڕی تاجی سەری گەورە گەورەی کەیانییەکانە، هەرچی گوڵ و عەتری جیهان هەیە، نەک بەدووی بۆنێکی بەری پێی ئەودا عەوداڵ بن، بەڵکو بەدووی بۆنێک کە لە بۆنی بەری پێی ئەو بچێ، وێڵ و سەرگەردانن، ئیتر بۆنی گوڵ دەبێ چی بێ؟ لاولاو لە داخا ژانی کردووە، وە لەبەر ژانی دڵی خۆیەتی کە لەگەڵ دەستی بگاتە هەر چڵێک دەستی ئێوە دەپێچێ وەک دەستە و دامانی بێ وایە. ئەی ئارامیی دڵ! - ئەستێرەی عەتاردد کە چاوی کەوتە سەوڵی باڵات، لە سامی قەد و - باڵات کۆم بووەوە. کاتێ کە ڕۆژی پەسڵان بێ لەو ڕۆژەدا برا لە برا و کوڕ لە دایک و لە باوک و پیاو لە کوڕان و ژنەکەی ڕەم دەکا و کەس ئاگای لە کەس نابێ، وە کەس تکای پێ ناکرێ تەنیا پێغەمبەری گەورەی ئیسلام نەبێ.

خاکی درێژە دەداتە ستایشەکەی و دەڵێ:

لە بیمی ئینتقامی قادری موختاری زونتقام
سلێمان بیمی مارێکی هەیە لەم مۆرە وردانە

(کلیُم الله) کـەلامـوڵڵا ئەخـۆی سـەرسـام و دەهشـەت مـا
بەخـۆی مـەشـغـووڵە ناپرسێ لە غـەیری گـەرچی عـیـمـرانە
مـەسـیح ئەرچی لە جـێی ئەولاد حـەتا باب و داکی بوو
لە مـەریەم غـافـڵـە لەو نەوعـە ڕۆژە لەو مـەقـامـانە
هەمـوویان نەفسی نەفسی گۆن، وەکو گۆ موزتەریب حاڵن
هەمـوو گـەردەن خـەمی غـەمم و هەمی خـۆن سـەولە جانانە
مـحـەمـەد یەعنی سـەروی جـۆیبـاری ڕاست کـرداری
بەیاری باری دێ بۆ ڕسـتگاری ئەم زەعـیـفـانە
مـەثەل تەمـسـیلی وەسـفی ئەو بەزهنی دڵ عـەقـیـمی من
حـیکایەتی چاوی خـەفـا شـەو روخی مـیـهـر درەخـشـانە
لە تەشـریحی بورووجی وەسـفی ئەودا هەر ئەمـە چاکـە
بـکا ئـیـقـراری نـادانـی هـەچی دانـاو و نـادانـە
لـە وەسـفی پـاکی ئـەو ذاتـە زبـان لاڵە وەکـو لالە
چ جێگەی (قس) و (سـەحبـان) و سەنا خـوانی کـە سوبحـانە
لە وەسـفی زاتێکا عـیللە لە خـەلقی عـالەمـا ئەو بێ
(نگفـتـە باشم) هەر چیم وت، هەچیم وت دڵ پەشـیـمـانە
سـەنای (یاسین) و (طاها)ی حەق لەسەر ئەو خاتەمە خەتمە
نەهیچ کـەس وەک ئەم ئەو ناسـە، نـەکەس وەک ئەو لە ئەم زانە
ئەمـان (یا خـیـر خلق الله) دەخـیل یا (ملجـا العـاصین)
لە بۆ ئیـفـلاحی خـۆم عـەرزت ئەکـەم بەیتی فـەلاحـانە
فـەلاحێ ئەم نۆ ئەفـلاکی ڕەفـیـعـە خـەرمـەنی ئەو بێ
دوو دەنکە مـرۆر و زیزانە لەلای کـەی عـەیبی خـەرمـانە
سـەگی پیس لایقی دەرگـای سـەحـابەی پاکی تۆ
نـیـیـە، وەرنێ لە دەرگـایان ئەکـەوتم پاسـەوانانە
بەسە حـیرمـان و مـەحـرومی حـەرێمی حـورمـەتە جـێیێ
کـەرەم کە تیا کـە هەڵتـووتیم لەبەر قـاپی و حـووشی دەشت
دەسی من بێت و دامـانت یەکـێکم لەو وحـووشـانە
بەهانە، بەڵ بەهانەی پێ ئەوێ قـوربان شـەفـاعـەی تۆ
بەهانەم جـورمـە، دەسـمـایەم تەواوە لەم بەهانانە

رجـای تاجی شـەفـاعـەتیـە ئەگـەر هەر سـەر بەسـەودایێ
منـی عـاسی ئومـێـدێکم ئەگـەر بێ هـەر گـوناهـانـە
سـوهـایی بێ بەهام، عـەزمـە حـوزووری خـەزرەتی ڕۆژیم
دیـاری نـادیاری حـەسـبی حـاڵـی نـادیـارانـە
گـەدا دیـاری ئەبا بۆ شـا وەلێکین کـەم بەفکری زۆر
قـوبووڵ فـەرمـوو کـەریمانە لە من دیاریی فـەقـیـرانـە
ئەبێ (خـاکی) ئەتۆ خـۆت چی و دیاری تۆ ئەبێ چی بێ؟
لە بۆ شـاهی عـەرەب هەرگـیـز نەڵێی ئەم شـیـعـرە کـوردانە
مەگەر شاهی ڕوسـول، هادیی سوبول، سەرخێڵی جوملە و کول
بەئیـحـسـانی بکا تەحـسین بڵێ وەک شـیـعـری حـەسـانە

واتە: پێغەمبەری گەورەی ئیسلام وەکو سەوڵێک وایە کە لە کەناری جۆبارێکی ڕاستیدا ڕوابێ و گەورە بووبێ، وە بەیارمەتیی خوا دێ بۆ ڕزگارکردنی گوناهکارانی ئۆمەتی. چاوی شەمشەمە کوێرە چەند تێ دەگات لە گەورەیی و ڕووناکیی خۆر بەئاسمانە، ژیریی منیش هەر ئەوەندە تێ دەگات لە گەورەیی پێغەمبەر، پلەی گەورەیی پێغەمبەر بەکەس نازمێررێ و نازانرێ کەواتە ڕەوا نییە کەس دەمی بۆ بەرێ. بەڵکو وا چاکە بۆ دانا و نادان کە دان بنێن بەنەزانیی خۆیان لەم ڕووەوە یەکێک خوا لە قورئانا پێی بڵێ: (وَاَنَّكَ لَعلى خُلقٍ عَظيم) ئیتر چ پێویستییەکی هەیە بەستایشی ئەم و ئەوە من ئەو ئەستێرە بێ نرخەم و لەگەڵ ئەوەشدا دەمەوێ بچمە لای خۆر کە پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە، کەوابوو هیچ نەنگێکی تێدا نییە کە من ئەم چەکامە کوردییە بکەم بەدیاری دەستم و پێشکەشی کەمە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام.

سەرچاوەکان

١ مەلا محەمەدی خاکی، نووسینی شێخ محەمەدی خاڵ، لە بەرگی شەشەمی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد – بەغدا، ١٩٧٨.
٢- یاداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا محەمەدی خاکی.

ئەمین ئاغای ئەختەر

١٢٥٩ – ١٣٠٧

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەمین و کوڕی حاجی بەکر ئاغایە و نازناوی هۆنراوی ئەختەر و لە بنەماڵەی حەوێزاییانە. بەپێی ئەو زانیارییانەی کە کەوتوونەتە دەستمان، لە ساڵی ١٢٥٩ی کۆچی لە کۆیەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەلای مەلا سمایلی فەنگ ماوەیەک خوێندوویەتی و ئەوسا بۆ خوێندن لەگەڵ براکەیدا چووەتە بەغدا و لەلای مەلا تاها دیمەلانی ماوەیەک ماوەتەوە تا خوێندنەکەی تەواو کردووە و لەبەرئەوەی هەواڵی مردنی باوکی پێ گەیشتووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی بووەتە جێنشینی باوکی و خەریکی کاروباری ناوچەکە بووە تا لە ساڵی ١٣٠٧ لە تەمەنی چل و هەشت ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کۆیەدا نێژراوە.

ئەختەر وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر سەرەتا شەیدای چاوەندازی زێد و مەڵبەندەکەی بووە و لەپاڵ ئەمیشەوە جوانیی یارەکەی ئەوەندەی تر ئاوری کورتژمەکەی خۆش کردووە. وەکو دەڵێن لە تافی جوانیدا دڵی چووە لە کیژێک بەناوی ڕابێ بەجۆرێ کە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی هەر ئەو کیژە بووە و لە پاشا چەند کەسێک دەنێرێتە خوازبێنی و دایکی کچەکە وەڵامیان دەداتەوە کە بەمنداڵی شیری یەکتریان خواردووە و بۆ یەک ناشێن.

بەڵێ ئەختەر سەرەتا بەم جۆرە دەکەوێتە ناو ئەوینەوە و لە پارچە هەڵبەستێکدا لەگەڵیدا دەکەوێتە ڕاز و گلەیی و بەم جۆرە دەردی دڵی خۆی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

ئەمان ساقی دڵی شەیدا لە جەوری دیدە غەمگینە
لە نەشئەی چاوەکەی مەستت پیاڵە پڕکە بۆم بێنە
فیدای چاوی سیاهت بوو کە هۆشم بوو ئەویشم چوو
بەتاراجی نیگاهت چوو، ئەگەر عەقڵ و ئەگەر دینە
لە هیجری قامەتی سەروت وەکوو قومری بەڕۆژ و شەو
لە باغی زیندەگی پیشەم هەمیشە ئاه و ناڵینە
ئەگەر مەقسوودەکەت مەرگی منە فەرمان دە تا بمرم
لە تۆم ڕۆح چاو نیە ڕۆحم لەبەرچی ئەم هەموو قینە
بەداغی، عەشقی ڕوخسارت وەها لەت لەت بووە جەرگم
وەکو لالە هەموو ئەعزام بەخوێنی دیدە ڕەنگینە

گـوێ لە قـەوڵی ڕەقـیـبـان چاکـە نەگـری تاکـو ڕۆح مـاوە
لە سـینـەم خـاری هـیـجـرانت بەدەسـتی وەسـڵ دەربینە
گوڵم سـووچم چ بوو دوو چاوەکەت بێ ڕەحـم و مـروەت بوون
دەخـیلت بم عنایەت کـە کـە «ئەخـتـەر» زار و مـەسکینە

واتە: ئەی مـەیگێڕ! لەبەر ستەمی یار بەجاریّ کەوتووەتە ناو خەم و پەژارەوە، بەقوربانی چاوی ڕەشت بم، کەمێک هۆشم بوو، ئەویشم لە دەست دەرچوو، تەنانەت ئاوەز و دینیشم بەتاڵانی سەرنجت چوو، وە بەخۆی دیتنی بەژن و باڵای سەوڵت، وەکو قومری بەڕۆژ و شەو لە باخی ژیاندا دەناڵێنم. ئەگەر مەبەستت مەرگی منە، فەرمان بدە تا بمرم، چونکە لەبەر تۆ گیانم ناوێ و ئامادەم گیانی خۆم لە ڕێتا بەختکەم. بەداخی ئەوینی ڕوومەتت جەرگم وەها لەت لەت بووە کە وەکو گوڵاڵە تەواوی ئازای لەشم بەخوێن ڕەنگین بووە، گوێ بەقسەی ناحەزان مەدە و هەتاکو گیانم ماوە وەرە دڕکی دووریت لە دڵم دەربێنە. ئەی گوڵەکەم! گوناهم چ بوو کە چاوەکانت لە حەنای مندا بێبەزەیی بوون، دەسا بەزەییت پێما بێ، چونکە «ئەختەر» زار و نزار و بێچارەیە.

ئەختەر وەکو دەڵێن پیاوێکی بەرچاو تێر و بەخشندە و مێهرەبان و بەبەزەیی بووە، وە لەگەڵ تورکەکانی عوسمانیدا بەربەرەکانێی کردووە و لەسەر ئەم کارەساتیشە گیراوە و لە پاشا ڕزگار بووە.

ئەخـتـەر هەمـوو دەم دەسـتگرۆیی هۆنەران و وێژەوانان و نووسـەرانی دەکـرد و دیواخانەکەی شوێنی کۆبوونەوەی هۆنەران و بوێژانی کوردی ئەو سەردەمە بوو، وە چەندین جار لەگەڵ حاجی قادری کۆیی و نالی و شێخ ڕەزا و کەیفیدا ڕازونیازی کردووە و ئەنجومەنی وێژەیی پێک هێناوە. ئەم هۆنەرە دیوانێکی بەرز و نایابی هەیە کە هێشتا لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١ بەیازێک کە لە ساڵی ١٣١٢دا نووسراوە.

٢- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئەختەر.

حەسەن کەنۆشی جنووبی

١٢٦٠ - ١٣١٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی حەسەن و کوڕی ئەحمەدی جاف و بەحەسەن کەنۆش ناسراوە و نازناوی هۆنراوی جنووبییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٠ی کۆچی لە دێی کچان کە لە چەند کیلۆمەتریی هەڵەبجە دایە، لە دایک بووە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و لە ساڵی ١٣١٤ لە تەمەنی پەنجا و چوار ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

ڕا وایە کە حەسەن کەنۆش لە تیرەی خانچییە و ئەم تیرەش لە بنەڕەتا لە هۆزی زەنگەنەیە و هەندێکیش دەڵێن لە هۆزی دەلۆیە و بڕێکیش دەڵێن جافە، بەڵام لە پاش لێکۆڵینەوەیەکی زۆر بۆمان دەرکەوت لە عێلی جافە و لە دەوری حەمە پاشای جافدا ژیاوە و چەند هەڵبەستێکی بەحەمە پاشادا هەڵداوە و لەگەڵ میرزا مەحموودی زەنگەنەی مەحاکدا هاوچەرخ بووە و هۆنراویان بۆ یەکتر ناردووە.

زۆربەی نووسەران و زانایانی کورد لایان وایە کە حەسەن کەنۆش هۆنەرێکی نەخوێندەوار بووە. بۆ وێنە مامۆستا ئەمین فەیزی بەگ لە پەڕاوی «ئەنجومەنی ئەدیبان»دا دەڵێ: «لە وڵاتی باباندا گەلێ پیاوی تێگەیشتوو و چوست و چالاک سەریان هەڵداوە کە هیچیان نەخوێندووە و لەگەڵ ئەوەشدا زۆر هۆنراوی جوان و بەرزیان هۆنیوەتەوە کە یەکێ لەوانە حەسەن کەنۆشە».

دەگێڕنەوە و دەڵێن کە حەسەن کەنۆش لە باوکییەوە پەڵە زەوییەک و دوو گا و هەندێ پێخەف و ماڵێ قوڕینی لە دێی کچان بەکەلەپوور پێ گەیشتبوو و ژیانێکی سادەی دەبردە سەر و نان و دۆی خۆی بەخواردەمەنی و ژیانی هیچ میر و پادشایەک نەدەگۆڕاوە، وە لە ژیانی خۆی گەلێ ڕازی بوو و لەگەڵ ئەوەشدا خەڵک خۆشیان دەویست و هەموو دەم دەهاتنە لای و لە دەوری کۆ دەبوونەوە و ئەویش هۆنراوی بۆیان دەهۆنینەوە و خەڵکیش هۆنراوەکانی ئەویان لەبەر دەکردن و بۆ خەڵکی تر دەیانگێڕانەوە.

ئەم وەرزێرە ساویلکە کە خەڵک خۆشیان دەویست و قسەیان لێ دەبیست، لە هۆنراوەکانیا ژیانی سادەی خۆی ستایش دەکا و لە پارچە هەڵبەستێکدا کە بەشێوەی جافی هۆنیویەتەوە و چەند هۆنراوێکی گەیشتووەتە دەستی ئێمە و دەڵێ: بنیادەم ئەگەر دوو گا بهێنێتە دەست و جووتی پێ بکا و لە دەشت و کێودا خەریکی شێف بڕین بێ و بەهۆی کارەکەیەوە ژیان باتە سەر و پێویستی بەکەس و ناکەس نەکەوێ و باری ژیانی

خۆی بەچاکی هەڵسووڕێنێ، ئەو کارە لەوە چاترە کە سەر بۆ کەسێک دانەوێنێ و کڕنۆشی بۆ بەرێ:

گەر دوو گا بۆ خوەت تو بێریتە دەس
کەلت نەکەفێ وە کەس و ناکەس
جفتی پێ بکەی لە دەشت و لە کێف
هەر بەشەکەتی پێیان بوڕی شێف
ژیانی خوەتی پێ بچەرخێنی
لەوە باشترە سەر دانەوێنی

هۆنەر سەرئەنجام وازی لە قنیات و ژیانی ساویلکەی خۆی هێنا و بووە پیاوی حەمە پاشا و خۆی خستە ژێر ڕکێفی ئەو، چونکە لەو دەمەدا ئەگەر کەسێک پیاوێکی زۆردار و بەدەسەلات دەستی بەسەریدا نەکێشایە نەیدەتوانی لە ئەوپەڕی هێمنیدا ژیان باتە سەر و دەبوا لە ژێر چەپۆکی ئەم و ئەودا بووایە و وستەی لێوە نەهاتایە، ئەوە بوو کە هۆنەر ناچار کەوت بڕواتە لای حەمە پاشای جاف و پارچە هەڵبەستێکی بەئەودا هەڵداوە.

وەکو دەڵێن بەدەستووری حەمە پاشا هۆنراوەکانی حەسەن کەنۆش کۆکراونەتەوە و لە دەفتەرێکدا نووسراون، بەڵام لە ئاژاوەییەکدا ئەو دیوانە لەناوچووە و ئەو هۆنراوانەش کە ئێستا کەوتووەتە دەست، خەڵک دەم بەدەم دەیگێڕنەوە و هەندێکیشیان لەناو بەیاز و کەشکۆڵەکاندا نووسراون و پارێزراون.

حەسەن کەنۆش وەکو دەڵێن لە هەموو بابەتێکەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە، دڵداری، ئاینی، سروشتی، کۆمەڵایەتی و ستایشی. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە بەزاراوەی گۆرانی کە گەلێ جیناسی جوانی تێدا بەکار بردووە، وەکو دەڵێ:

جە بەیانەوە، جە بەیانەوە	خاڵێ دیم وە بەین دوو بەیانەوە
حەکاکان دەور گشت بەیانەوە	کێ دیەن مەغریب وە بەیانەوە؟
تا «حەسەن» وە خاک سەرمەنیانەوە	هەر هام وە حەسرەت ئەو بەیانەوە

واتە: خاڵێکم لە نێوان مەمکەکانی یاردا دی کە وەکو ئەستێرەی بەیان دەدرەوشایەوە، ئەی زانایان و فرە زانانی دەور هەمووتان وەرن و بیر بکەنەوە و بزانن کە چ کەسێک خۆرئاوای لەگەڵ بەیاندا دیوە؟ تا «حەسەن» سەر دەنێتە ناو خاکەوە، هەموو دەم ها لە بیر و پەژارەی ئەو دوو مەمکەوە کە وەکو بەی وانە.

بەڕاستی حەسەن کەنۆش لە بابەت جیناس و وشەی جوان و ڕەنگینەوە زیرەکانە هاتووەتە مەیدانەوە و لێرەدا وشەی (بەیانەوە)ی بەچەند مانا بەکار بردووە و هەروەها

سینگی یارەکەی چواندووەتە ئاسمان و مەمکەکانی کردووەتە ئەستێرە کە لە ئاسمانی یارا دەدرەوشنەوە، وە مرۆ سەری سووڕدەمێنێ کە نەخوێندەوارێکی وا چۆن ئەو هەموو جیناس و مانایەی لە هۆنراوەکانیدا بەکار بردووە، کە کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی ئەو کارانە بکات.

سەرچاوەکان

١- ڕشتەی مرواری، بەرگی چوارەم - عەلائەدین سەجادی، بەغدا، ١٩٢٩.

٢- ئەنجومەنی ئەدیبان - ئەمین فەیزی - بەغدا، ١٩٨٣.

٣- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.

٤- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەحەسەن کەنۆش.

مەلا ساڵحی ئاهی

١٢٦٢ - ١٣٢٤

ئەم هۆنەرەمان ناوی ساڵح، کوڕی ئەحمەد و نازناوی هۆنراوی ئاهییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لەساڵی ١٢٦٢ی کۆچی لە سلێمانی لە دایک بووە، هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان بۆ خوێندن زۆربەی مەڵبەندەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لە کۆیە ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا خەریکی ڕێنوێنیی خەڵک و وانە وتنەوە بووە و لە پاشا ماوەیەک چووەتە کۆیە و زۆربەی ژیانی لەو شارەدا بردووەتە سەر و دوای ئەوە گەڕاوەتە زێدەکەی خۆی و لە ساڵی ١٣٢٤ لە تەمەنی شەست و دوو ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیواندا نێژراوە.

ئاهی بەیەکێ لە هۆنەرە پایەبەرزەکانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن. بەداخەوە هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرە تا ئێستا کۆ نەکراوەتەوە و وەکو دەڵێن لە دوای مردنی دیوانێکی بەرز و نایابی بووە کە وەکو گەلێ لە شوێنەوارەکانی تری وێژەیی دەست بەدەست کەوتووە و لەناوچووە ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

نوکتەی دەمی مەخفی لە فلاتوونی خەیاڵە
سیرێکە بەصەد فەلسەفی ئیزاحی مەحاڵە
من سەتحیی ئەم عیلمەمە، لەو وەقتەوە قوربان
نەو خێزی خەتت حاشیەیی فەنی جەماڵە

پەروانە سیفەت، دڵ بەچرای عاریزی پاکت
سەرباختە و سووختەی بێ پەڕ و باڵە
سەرمەست و بریندار، موژە و چاوی خومارە
ماتەم زەدە و شیفتەیی پەرچەم و خاڵە
(ئاهی)! کە غولام و خەدەمی حەزرەتی یاری
ناڵێ بخەرە گوێتەوە وەک حەڵقە لە ناڵە

واتە: ڕازی دەمت لە ئەفلاتوون کە پیتۆڵێکی گەورەی وێنان بووە وەکو خەیاڵ وایە و ئەو ڕازە بەهیچ جۆر بۆ ئەو لێک نادرێتەوە. من لەو کاتەوە پەیم بەم زانستە بردووە کە چاوم کەوتە جوانی و شۆخوشەنگیی تۆ و، وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی باڵاو ڕوومەتتدا سووتاوم و، ئێستا کە سەرمەست و برینداری برژانگەکانی چاوتم و بەهۆی پەرچەم و خاڵتەوە خەریکی شین و شیوەنم ئەی ئاهی دەسا وەکو خولامێکی یار، ناڵێک وەک ئاڵقە بخەرە گوێتەوە با لەناو خەڵکدا دیاربی و هەموو کەسێک بزانێ کە تۆ غولامی حەڵقە بەگوێی یاری.

ئاهی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

خودا هەڵناگرێ چاوم ئەمەندە شێت و شەیدا بم
لە مابەینی خەلایقدا وەها مەهتووک و ڕیسوا بم
گەلێ دەفعە دەڵێم بێم دڵ بگۆڕم خۆم لەوێ لادەم
لە دوو ڕێدا خەریک ماوم بلا وا چاکە یەکڕا بم
چ ئینسافێکە ئەی نەی قامەت و غونچە دەهان و شۆخ
وەکو بولبول هەمیشە هەر بەهاوار و غەوغا بم
هەتا کەی سا زەقوومی میحنەت و دووریت بچێژم من
بەشێتی وێڵ و سەرگەردانی دەشت و کێو و سەحرا بم
دەبێ (ئاهی) لە جەژنی وەسڵی دڵبەردا، بەقوربان
قەدی باریک و، لێوی ئاڵ و، چاوی مەست و شەهلا بم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! خوا هەڵناگرێ ئەوەندە شێت و شەیدات بم و لەناو خەڵکدا بەتەواوی ڕیسوا بم. گەلێ جار دەمەوێ دڵ بگۆڕم و خۆم لەو ئەوینە لادەم، بەڵام هەر دەڵێم با وا بمێنمەوە و ڕەنگە یار بەزەیی پێما بێ ولایەکم لێ بکاتەوە. ئایا ئەمە دروستە کە من وەکو بولبول بۆ باڵای بەرزی و دەمی وەکو غونچەی تۆ بچریکێنم تا کەی ئەم ئازار و

ڕەنجەت بچێژم و لە دووریی تۆ بناڵێنم و وەکو شێت لە دەشت و کێوا ئاوارە بم؟ ئاهی لە جەژنی پێگەیشتنی دڵبەردا دەبێتە قوربانی قەدی باریک و لێوی ئاڵ و چاوی مەستی ئەو یارە.

ئاهی وادیارە لە ژیاندا زۆر کەوتووەتە ناو خەم و پەژارەوە و ژیان بەجارێ تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئازاری داوە، بۆیە لە پارچە هەڵبەستێکیدا لە ژیانی سکاڵا و گازندە دەکا و بەم چەشنە دەردی دڵی هەڵدەڕێژێ و دەڵێ:

بەدەست ئەم چەرخی کەچ ڕەفتارەوە چ مەزڵوومم
چ ماڵوێران و ڕەنجەڕۆم، چ مەهمووم، چ مەغمووم
نییە مومکین لە دڵدا زەڕەیێ شادی، چ خاکێ کەم
مەگەر ڕۆژی ئەزەڵ غەم بوو بەڕۆژی و ڕزقی مەقسوومم
لە مەکتووبی زەمانە گەر چە زۆر وەقتە نەزەربازم
نەبوو حەرفێ بەغەیری میحنەت و دڵسەردی مەفهوومم
عەلاوەی دەردی دونیایی لەلایەکەوە خۆمن
گرفتاری ڕەقیبی شووم و بەدکرداری مەزمووم
هەتا دەمرم بلا مەشغووڵ ئاه و شین و زاری بم
کە دونیا وابێ، تالع وابێ، دوشمن وابێ، مەعدوومم

واتە: بەدەست ئەم چەرخەوە گرفتاربووم بەجارێ ماڵوێران و خەفەتبار و ڕەنجەڕۆ بووم، تۆزقاڵێک شادیم لە دڵدا نەماوە و نازانم چ خاکێک بەسەرداکەم، وا دیارە هەر لە ڕۆژی بەرینەوە کە ڕۆژی بەش کراوە، من خەم و خەفەت بووەتە بەشم و چارەڕەشم، جگە لە دەرد و ڕەنجی دنیا کە گیرۆدەی بووم، گرفتاری مێمڵ و ملۆزمیشم، هەتا دەمرم با هەر لە شین و زاریدا بم، ئەگەر دنیا وابێ و بەختم وابێ و دوشمنم وابێ، دیارە بەجارێ تەفروتونا دەبم.

سەرچاوەکان

١- ئەنجومەنی ئەدیبان، دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

٢- بەیازێکی کۆن کە لە ساڵی ١٢٣٥ی کۆچیدا نووسراوە.

٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەئاهی.

مەلا قادری جاف

١٢٦٧ - ١٣٢٦

ئەم هۆنەرەمان ناوی قادر کوڕی مۆمنی جافە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٦٧ی کۆچیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە و هەر لە منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن زۆربەی ناوچەکانی کوردستان گەڕاوە و سەرئەنجام لە هەڵەبجە لەلای مەلا عەبدوڕەحمانی پێنجوینی خوێندنەکەی تەواو کردووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٢٦ لە تەمەنی پەنجا و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس لە پەڕاوی یادی مەرداندا دەڵێ: وەک بیستوومە مەلا قادر لە زۆر شوێن وانەی وتووە، یەکەم جار لای شێخ حسینی چرچە قەلا بووە و پاشان هاتووەتە پریس و ماوەیەکی زۆر لەوێ بووە و ئەوجا بەفەرمانی مەحموود پاشای جاف چووەتە قزرابات تا کۆچی دوایی کردووە و لەوێدا بووە و لە بەهاری ساڵی ١٣٢٦ی کۆچی لە قزراباتدا جیهانی بەجێ هێشتووە.

مەلا قادر لە هۆنینەوەی هۆنراودا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی زۆر پاراو و شیرین و ڕەوانن. مەلا قادر لە پارچە هەڵبەستێکیدا سەبارەت بەکەلوپەلی دەواری دەوار نشینانەوە دواوە و ناوی گەلێ ئامرازی بەیادگار بەجێ هێشتووە وەکو دەڵێ:

فیـراقی تۆ لە (هەردە)ی دڵ و دەس و دەم
هەڵی دا (ڕەش دەواری) مەینەت و غەم
بە (کـرۆس)ی سیا تاری پەژارەم
بە(مێخ)ی مەحکەمی ناڵە و شەرارەم
(چڵە)ی فرمێسکی (قوڵف)ی چاوەکانم
(چاڵەم) قامەت خەمیدەی وەک کەمانم
بە (کۆماج)ی (هەسوون)ی بێ دەماخم
بە(تێلا) و (چیغ)ی (ئەسپەرێچ)ی ئاخم
(سنگ) و (کووچیل) و (سەردرز)ی هەناسەم
بەسەیلی (دوودەم)ی خوونینی تاسەم

له (بەر مـــاڵ) و له (پش مـــاڵ) تاڵه حـــاڵم
دەنـالێـنـم، دەڵـێـم وێـرانـه مــــــــــــاڵـم

واته: ئەی خۆشەویستەکەم! دووریی تۆ له (هەردەی) دڵ، (ڕەش دەوار)ی خەم و مەینەتی هەڵ دا، وه بە[گـوریس)ی ڕەشی پەژارەم و بە(مـێخ)ی پـتـەوی ناڵەی دەروونم، وه (چلـه)ی فـرمـێـسکی (قـوڵف)ی چاوەکـانم، وه بە(کـۆمـاج)ی (هەسـوون) و بە(تـێـلا) و (چیخ) و (ئەسپەرپێچ)، وه بە(سنگ) و (کـووچیل) و (سـەردرزی) هـەناسـەم و بەلافـاوی (دوودەم)ی خـوێنی تاسـەم و له (بەر مـاڵ) و (پێش مـاڵ)ی تاڵەی حـاڵم، هـەر دەناڵێنم و دەڵێم: وێرانه ماڵم.

سەرچاوەکان
١- یادی مەردان، نووسراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٥٨.
٢- بەیازێک که له ساڵی ١٣٢٧دا نووسراوه
٣- یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا قادری جاف.

مەلا حەمدوونی کوێر

١٢٧٨- ١٣٣٦

ئەم هۆنەرمـان ناوی حـەمـدوون و کـوڕی مـەلا ئەحـمـەدی شـاربـاژێرییـه و بەپێی ئەو بەڵگانەی که کەوتوونەته دەستـمـان له ساڵی ١٢٧٨ی کۆچی له شـاری سلێمانیدا له دایک بووه. هەر له منداڵییەوه لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووه و پاشـان بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوه و خوێندوویەتی، له تافی جوانیدا تووشی نەخۆشیی ئاوڵه دەبێ و بەهۆی ئەو نـەخۆشـییـەوه هەردوو چاوی کـوێر دەبن و لەبەرئەوەی زۆربەی سـوورەکـانی قـورئانی پیـرۆزی لەبەر بووه، بەم چەشنه شـار بەشـار و دێ بەدێ گـەڕاوه و سـەرئەنجـام گەڕاوەتەوه زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و له ساڵی ١٣٣٦ له تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا له هەڵەبجه کۆچی دوایی کردووه و لەژێر دارەکەی پیر محەمەددا نێژراوه.

هەندێک لایان وایه که مـەلا حـەمـدوون هەر بەکـوێری له دایک بووه و هیچ بەهـرەیەکی له خوێندن و سەواد نەبووه، بەلام تا بڵێی زیرەک و وشیار بووه و تەواوی قـورئانی لەبەر بووه و ئەوەش لەناو فـەقێکان فێربووه و زۆربەی ژیانی بەهەژاری و سـواڵکردن له کـوردسـتـانی ئێراندا بردووەته سەر.

مـەلا حـەمدوون لـەگـەڵ ئەوەی کـەمی خـوێنـدووه، بەلام له هۆنینەوەی هۆنراودا دەسـتـێکی

بەرز و باڵای هەبووە و هۆنراوەکانی گەلێ بەرز و تەڕ و پاراو و ناسک و ڕەوانن.

مەلا حەمدوون پارچە هەڵبەستێکی سەبارەت شەڕی یەکەمی جیهانی هۆنیوەتەوە کە بەچاوی دڵی کارەساتی ئەو شەڕەی دیوە و لەو پارچەیەدا ڕووداوی ئەو شەڕەی گێڕاوەتەوە کە بەڕاستی نموونەیەکی هەرە بەرزە لە وێژەی کوردیدا.

ئەم شەڕە کە لە ساڵانی ١٩١٤ - ١٩١٨ی زاینیدا ڕووی دا شەڕێکی زۆر قورس بوو، لەم شەڕەدا بلیۆن و نیوێک کەوتنە ناو گێرە و کێشەوە و، لە ڕاستیدا هەزار و سێ سەد و چل ملیۆن لە هاوپەیمانەکان چوون بەگژی سەد و شەست ملیۆن ئەڵمانی و نەمسەوی و مەجەرستانی و تورکیدا. لەم شەڕەدا شەست ملیۆن کەس لەژێر چەکدا بوون و کە نزیکەی هەشت ملیۆن کەسیان لێ کوژرا و هەژدە ملیۆنیان لێ بریندار بوو، ئەوانەش وا مانەوە بەنەخۆشی ڕشانەوە و چاو قووڵکە و برسیەتی و پەرێشانییەوە مردن. بناغەی هەڵگیرساندنی ئەم شەڕەش ئەوە بوو کە ڕۆژێکیان فرنسیس لەگەڵ ژنەکەیدا بەدروشکە دەچوون بۆ شوێنێک و لە ڕێدا لە لایەن چەند کەس لە دوژمنەکانیانەوە تیرۆر کران و ئیتر ئەمە بووە هۆی هەڵگیرساندنی ئەو شەڕە و سەری ئەو هەموو خەڵکەی بەبادا.

مەلا حەمدوونی کوێر باسی ئەو شەڕەمان بەو جۆرە بۆ دەکا و دەڵێ:

ئەم ڕۆژە چ ڕۆژێکە کە عالەم شڵەژاوە
هەر کەس بەجەخارێ جگەری قیمە کراوە
دونیا پڕی ئاشووبە خەلایق بەعوموومی
ئاسایشی لێ مەنعە ئەڵێی هێرشی ئاوە
کامەی کە ئەڵێی خۆشیەتی دوورە لە میحنەت
ڕیشەی دڵی ئالاوە بەسەد دەرد و بەلاوە
گیرۆدەیە ئەم عالەمە هەر کەس بەسیاقی
کەوتوونەتە زنجیرەی ئەنواعی بەلاوە
وەک تەرزە ئەبارێ بەهەموو دەم ئەسەف و غەم
هەوری غەزەب و قەهری خوا توند و بەتاوە
نیک و بەدی ئەم زومرەی ئیسلامە بەجارێ
کەوتوونە کەشاکەش بەقۆماندەی ئومەراوە
ئەم زاڵمی سەفاکی «سەفەربەرلگە» ئەمرۆ
فەرمانی بەخوێن ڕشتنی ئەم عالەمە داوە

ژاندرمە ئەسووڕێتەوە وەک واشەیی برسی
بۆ لاشەی میللەت بەفڕوفێڵی غەزاوە
فەوتاوە لەبەر سوغرە کەر و ئێستر و یابوو
حوشتر سەقەت و شەل بووە، گا پشتی شکاوە
کەر شەوقی زەڕینی نییە حەتا لە بەهارا
ترسی هەیە نەک بیخەنە ژێر باری قەزاوە
هەر شەش جیهەتی گرتووە ئاشووب و موسیبەت
مێشوولە مەجالی نییە دەرچێ لە حەواوە
تەیارە بەئەسبابی شەڕ و فیتنەوە دایم
جەولانی ئەڵێ هەورە بەسەر مەرکەبی باوە
باڵۆنی هەڵۆ شێوە لەگەڵ دێتە تەحەرروک
عالەم نەزەریا بەمەسەل پۆڕی خوراوە
ئەم جووتە بەلازادەی باڵندەیە ئەمڕۆ
سەیارەی فەوقن بەئەلکتریکی چراوە
عالەم لە شریخە و شەرەری دمدمی بۆمبا
حەیران و سەراسیمە و عەقڵی خەرەفاوە
بەرقی غەزەبی دانە و نارنجەک و توربێد
ئاگر ئەپژێنن لە زەمین و لە سەماوە
شەو ڕۆژە لەبەر بەرقی قلیج و ڕم و سوننی
لەمعەی قەسە تۆرەش بەمەسەل بەرقی هەتاوە
دەشت و جەبەل و بەحر و جزیرە و هەموو دونیا
شەق شەق بووە مەجمووعی بەدەم تۆپی قەزاوە
وشک و تەڕی ئەم سەتحی کورەی ئەرزە بەجارێ
گوڵگوون بووە، ڕەنگینە بەخوێنی شوهەداوە
تا حوکمی تەماشای تەسەور لە هەموو لا
هەر لاشەی جنراو و سەر و دەستی شکاوە
ڕووسی غەم و ئینگریزی خەفەت هەردوو بەجارێ
هاتوونەتە سەر مۆمنی عوشرەت بەسوپاوە

هەر لەحزەی سەد لەم چ لە مۆمن، چ لە موشرک
واسڵ بەدوو جیمن بەعەتاو و بەخەتاوە
واپۆڕ و سەفینە و بەلەم و کەشتی و ئوستۆل
ئامادەی حەربن لە هەموو لا تەنراوە
گیراوە بەهێزی چەک و تەیارە و ساروخ
مەعمورە و وێرانە هەچی ناوی براوە
لەو ڕۆژەوە دونیا هەیە تا ئەم دەمە بێ شک
مەغلووبەی بەم غایەتە نەبووە و نەکراوە
بۆ گرتن و بۆ کوشتنی ئەم عالەمە یەکسەر
ئەم عەرسەی ئافاقە ئەڵێی حەڵقەی داوە
ئەم دینە لە پێشا وەکو سەرچاوەی زەمزەم
بێ غەش بوو، ئەمێستا کە ئەڵێی عەینی قوڕاوە
بنچینەی دەرکەوتووە بنیادی شەریعەت
یەکسەر هەرەسی بردووە ئاساری نەماوە
پڕ گەردی غەمە ناوی سەعاتی دڵی عالەم
ڕەقاس و جەڕ و زنبەلەک و چەرخی شکاوە
یا ڕەبی لەبەر حورمەت و ئیکرامی محەمەد
ڕەحمێ بکە بەم باقی ئیسلامە کە ماوە
کەم زۆرە ئەگەر نەسرەتی حەق ڕاهنما بێ
بێ نەسرەتی حەق لەشکری دارا سەرە واوە
(حەمەدی) دڵی یەخسیری فەرەنگی غەمە ئەمڕۆ

دیوانەکەی ئەم هۆنەرە هێشتا لە چاپ نەدراوە و هەروا ماوەتەوە.

سەرچاوەکان

١ ڕشتەی مرواری (بەرگی سێیەم) عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٨.
٢ یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەمەلا حەمدوونی کوێر.

سەی ئەحمەدی نەقیب

١٢٨٠ - ١٣٢٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی شێخ مەحموودی کوڕی شێخ مارفی کوڕی شێخ حەسەنی گڵەزەردەیە و نازناوی نەقیبە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٠ی کۆچی لە شاری سلێمانی هاتووەتە دنیاوە. هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن و کە لە نامیلکە وردەڵەکانی فارسی بووەتەوە، سەرەتای زانستی ئیسلامیی لە حوجرەی فەقێیاندا دەست پێ کردووە و ماوەیەک لەلای مەلا حامید کە مامۆستای مزگەوتی بالیکەدەری بووە خوێندوویەتی و ئەوسا لای عیرفان ئەفەندی خەریکی خوێندنی ئەستێرەناسی و ماتماتیک بووە و ماوەیەکیش لەلای مەلا حەمەدەمینی بالیکەدەریدا لێکدانەوەی قورئانی پیرۆز و فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و سەرئەنجام لەلای شێخ مستەفای موفتی ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی.

کە لە ساڵی ١٢٩٦ گەڕاوەتەوە مەڵبەندەکەی خۆی، باوکی مردووە و ئەوسا کراوە بەسەرۆکی شارەکە و لەگەڵ ئەوەشدا خەریکی پێشنوێژی و وانە وتنەوە بووە و لە ساڵی ١٣٢١ لە ڕێی هەولێر و مووسڵەوە چووەتە ئەستەمووڵ و بیرەوەریی ئەم گەشت و گێڵەی لە دەفتەرێکدا نووسیوە و بەیادگار ماوەتەوە.

لە ساڵی ١٣٢٨دا لەگەڵ هەندێ لە هاوەڵانیدا چووە بۆ حەج و لەوێدا تووشی نەخۆشی و دەرد بووە و چەند ڕۆژ بەو دەردەوە تلاوەتەوە تا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی پیرۆزی بەقیع لە شاری مەدینەدا بەخاک سپێراوە.

نەقیب هەر لە تافی جوانیدا کە خەریکی خوێندن بووە هەوەسێکی زۆری کەوتووەتە سەر هۆنراو، هەر لەو کاتەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، ئینجا خێی داوەتە دیوانی هۆنەرانی هەورامی شێوە وەکو بێسارانی و مەولەوی و سەیدی، لە بندەست ئەمەشەوە دیوانی هۆنەرانی بابانی وەکو نالی و سالم و ئاهی خوێندووەتەوە و چەشکەی هۆنراویانی لێ وەرگرتووە، وە بەم جۆرە ئەم هۆنەرەمان دەکەوێتە کۆشی هۆنراوەوە و نەقیب دەکاتە نازناوی خۆی و هەندێ جاریش هەر (سەید) بووە.

نەقیب وەکو دەڵێن لە فیقه و لێکدانەوەی قورئان و مێژووی ئیسلام زۆر شارەزا بووە و

گەلێ پەڕتووکی لەم بارەوە بەزمانی عەرەبی و فارسی نووسیون کە بەداخەوە زۆربەی ئەو پەڕتووکانەی لەناوچوون.

نەقیب سەری کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە وتنێکەوە: دڵداری ئاینی، کۆمەڵایەتی، رامیاری. هۆنراوە ئاینییەکانی کە زۆربەی دیوانەکەی گرتووەتەوە، گەلێ بەرز و تەڕ و پاراو و شیرنن، لەگەڵ ئەوەشدا هۆنراوە دڵدارییەکانی زۆر بەرز و دڵڕاکێشەرن، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا بەیارەکەیدا هەڵدەڵێ و دەڵێ:

کوفری زولفی لادەبا، ئیمانی رووی ئیزهار ئەکا
چینی زولفی غارەتی موشکی خەتا و تاتار ئەکا
دوو هیلال و رۆژ و شەو جەمعن لە رووی دلدار دا
هەردوو زیددیش پێکەوەن کێ فەلسەفەی ئینکار ئەکا
شکلی دلبەر سەد هەزار ئەشکالی تر قوربانی بێ
مونتیجی ئەسرارە عەقلم وا لە دووی ئەو بار ئەکا
چاوی بادامی و شەکر خەندەی دەهانی یاری خۆم
سەد هەزار لەبزینە دێنێت و دەوای ئەکدار ئەکا
نەرمی ناکا، دڵڕەقیی ئەو شۆخە گریە و داد و شین
ئەو بەناحەق بۆیە عاشق جارسی نێو شار ئەکا
قەلبی (سەید) عەرشی حەقە گەر کەسێ تێکی بدا
عومری دینی خۆی و رۆحی ئەحمەدیش بێزار ئەکا

واتە: یارەکەم کاتێ زوڵفەکانی لەسەر رووومەتی لا دەبا و، رووومەتی دەردەخا، زوڵفەکانی کە چین چین ڕاوەستاون موشکی خەتا و خوتەن بەتاڵان دەبەن و هیچ بایی و بایەخێکیان بۆ ناهێڵنەوە. رووومەتی یارەکەم وەکو ئاسمان جوانە و برۆکانی وەکو مانگی یەکشەوەن و زوڵفەکانیشی وەکو شەو تاریکن، چاوەکانی بادامییە و پێکەنینی وەکو شەکر شیرینە و هەرچەند بگریم و شیوەن کەم، دڵی ئەو شۆخەم بۆ نەرم نابێ، دڵی سەید کۆگای ڕازی خواییە، ئەگەر کەسێک بێت و تێکی بدا و زوێری بکا، هەم خۆی لەناو دەبا و هەم گیانی ئەحمەدیش خەمناک دەکا.

نەقیب لەم پارچەدا دیاردی دەکاتە فەرموودەیەکی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە دەفەرمووێ: «قلب المؤمن عرش الرحمن» واتە: دڵی موسڵمان مەکۆ و جێگای خوای بەبەزەییە. ئەحمەد کە ناوی هۆنەرە لە ڕەوانبێژیدا تەوریەیە، چونکە دوو مانای لێ

دەبێتـەوە، یەکەم ناوی خۆیەتی و دووەم ناوی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامە و بەهەردوو ماناکەی دەتوانین بیگرین.

نەقیب هۆنەرێکی خواناس و سۆفی بووە و زۆربەی هۆنراوەکانی لەسەر رێ و رچەی خواناسیدا هۆنیوەتەوە. نەقیب برە هۆنراوێکی هەیە کە لەسەر دێڕی (بەحری نوور) هۆنیونیەتەوە وا دیارە لەسەر رێچکەی مەحوی و خاکی رۆیشتووە، چونکە ئەم دوو هۆنەرەش کە هاوچەرخی خۆی بوون، هەر کام چەکامەیەکی وایان هۆنیوەتەوە، نەقیب چەکامەکەی بەم جۆرە دەست پێ دەکا و دەڵێ:

(وصلی الله علی) ذاتێ کە قورئانی سەنا خوانە
لە جوملەی موعجیزاتی ئەووەڵی ئایاتی سوبحانە
شەهەنشاهی سەریری (لی مع الله) واسیتەی ئیمکانە
رەسووڵی ئینس و جانە ئونسی جانە بەحری ئیحسانە
بەبەردی چۆن بکەم تەشبیهـ کە نووری مەهـ لە خۆر دەسکەوت
فەقەت (فخر الرسل) فەیزی لە نووری حەیی مەنانە
سوموومی قەهری ماڵوێران کونەندەی میللەتی کوفرە
نەسیمی مێهری زینەت بەخشی گوڵزاری موسڵمانە
بەنووری رۆژی روخساری شەوی کوفری جەهل گوم بوو
شەهی تەختی (لعمرک) مەسنەد ئارای موڵکی عیرفانە
شەوی میعراجی وەک سوبحی هیدایەت پاک و نوورانی
شەوێ بوو تا قیامەت سەد هەزاران رۆژی قوربانە
لە حوجرەی (ام هانی)دا خەوی لێ کەوتبوو جبریل
بەتەعجیل هات و فەرمووی مەرحەبا بۆ فەخری ئەکوانە
بوراقی بەرق رەفتاری کە بۆ هێنا سوواری بوو
گەیشتە (مسجد الاقصی) ئەوەندە نەسحی قورئانە
کە تەشریفی دەچوو بۆ ئاسمان مژدەی دەدا جبریل
لە دەوری شەمعی روخساری مەلائیک بوونە پەروانە
هەتا حەزکا خودا بۆ مەقدەمی جەنەت دەرازێنێت
ئەوەندەی بێ بەدڵدا داری (طوبا) هاتە لەرزانە
لەسەر بەحسی (او ادنی)دا بڵێ چی، بەندەیی (ادنی)
گەیشتە لامەکان و هاتەوە جێی خۆی هەر ئەو ئانە

هەزار ئەندەر هەزار ئەسرار و ئاساری کرا تەعلیم
لە پەنجا نوێژەوە بۆ هاتە سەر ئەم پێنج فەرزانە

واتە: درووود لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە خوای مەزن لە قورئانی پیرۆزدا ستایشی کردووە و فەرموویە: (وانک لعلی خلق عظیم) واتە: تۆ خووەخدە و ئاکارێکی جوانت هەیە. ئەو پادشایەکە کە لەسەر تەخت دانیشتووە و بووەتە هۆی ئەوە کە خوا مرۆ و جنۆکە لەبەر ئەو بەدی بێنێ. پێغەمبەری گەورەی ئیسلام ڕووناکیی خۆی لە خوای مەزن وەرگرتووە و کە لە ڕووناکیی خۆر زۆر گرنگترە، پێغەمبەر بێ بڕوایی و ناخوایی بەجارێ لەناو برد، وەکو بای شەماڵ جوانیی بەگوڵ و گوڵزاری باخی موسڵمانان بەخشی. پێغەمبەرێ لەسەر گەنجینەی زانیاریدا دانیشتووە و ڕووناک کەرەوەی وڵاتی زانیارییە. پێغەمبەری گەورەی ئیسلام لە شەوی مێعراجدا ئەوەندە ڕووناک بووە کە ئەو شەوە جیهانی بەجارێ ڕووناک کردەوە، کاتێ پێغەمبەر لە ماڵی ئوم هانی دابوو، جبرەئیل هاتە لای و ئەوی لەگەڵ خۆیا بردە بارەگای خوایی و لە مزگەوتی ئەقساوە تێ پەڕی و کاتێ فریشتەکان لە دەوریا کۆبوونەوە و، وە لەو شەوەدا هەزاران شتی نهێنی و چاکی پێ فێرکرا و نوێژیشی هەر لەوێدا فەرمان پێ دراو بەم چەشنە پێغەمبەر هەمووی ئاسمانەکان گەڕا و بەچاوی سەر خوای خۆی بینی و ئەوسا هاتەوە جێگاکەی خۆی کە تیایا نووستبوو.

نەقیب لە هۆنینەوەی هۆنراوی کۆمەڵاتیشدا دەستێکی باڵای هەبووە، ئەوەش ڕوون و ئاشکرایە کە دەوری هۆنەر دەورێک بووە پڕ لە شەڕ و هەرا و ڕێگر و جەردەیی و درۆ و دەلەسە و، گەلی کورد لەوپەڕی سەختەتی و نارەحەتیدا ژیاون و ئەم بارە نالەبارە بەجارێ کاری کردووەتە سەر هۆنەر، بۆیە هۆنراوەکانی ئاوێنەیەکن بۆ پیشاندانی کارەساتی ڕۆژگاری خۆی، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا دەڵێ:

عەجەب وەقتێکە خەڵقی هەر لە ئاشووب و زەرەر ئەدوێ
شەو و ڕۆژ هەر لە کینە و بوغز و ئیفساد و لە شەڕ ئەدوێ
دەبینم شا کە ئێستاکە لە کونجی عەزلەتا ماتە
بەکۆڵی جەهلەوە جاهیل لەگەڵ ئیبنولحەجەر ئەدوێ
لە فەرقی فیرقەدەینە جێی دزان ئەما مەلای مەزڵووم
دەبینێ عەکسی خۆی، دائیم لە ئالام و کەدەر ئەدوێ
ئەمێستا جەردە فەردی کامیلە، دز مەردە بێ شوبهە
کەچی ڕۆژی قیامەت ئەو لەگەڵ ئەهلی هونەر ئەدوێ

بزانە تۆ لە حـــاڵی زاڵم ئێـــســـــتـــاکـــە چرای چاوە
کـــەچی ئەو وا بەبێ پەروا لە حـــەدی خـــۆی بەدەر ئەدوێ
کـەسێ مـــەقـبــوول و مـــاقـــووڵە کـە نـامـــاقـــووڵی کـاری بێ
ئەوە مـــەرغــووب و مـــەحـبـــووبـە، لەگـەڵ ئەهلی نەزەر ئەدوێ
لەلام کـــازاوەیی، جـــوودی لە بۆ ســـوحـــبـــەت ســـەر و زیادە
بەدیقەت سەیری (ئەحمەد)کەن کە وەک سیاکی دوڕەڕ ئەدوێ

واتە: ئەمە چ ڕۆژگارێکی سەیرە کە خەڵک ئاوارە و سەرگەدانە و باس هەر باسی هەرا و ئاژاوە و ڕقـوقین و تووڵانەوە و شـەڕە ئەوەی کە گـەورە و سـەرۆکـە ئێـستـاکـە دامـاوە و لە کونجێک دانیشتووە وە ئەوەی وا نەزانە خەریکی لێکۆڵینەوەی پەڕاوی ئیبنولحەجەرە، لەم چەرخەدا دزی و جەردەیی بەجۆرێ باوی سەندووە، کە هەندێ شانازیی پێوە دەکەن، بەڵام لەو دنیا جێگای دۆزەخە. ئەگەرچی زۆردار و ستەمکار ئێستاکە خەریکی زۆر و ستەمە و خەڵک دەچەوسێنێتەوە و هەندێک لە ترسی گیانیاندا ڕێزی دەگرن، بەڵام سەرئەنجامی خراپ لە دوایە و لەم ڕۆژگارەدا ڕێزی کەسێک دەگرن کە پیشەیان زۆر و ستەمە و، ئەمەش وانابێ و ئەم بارە کۆتاییی پێ دێ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی سەی ئەحمەدی نەقیب لێکۆڵینەوەی مەحموود ئەحمەد محەمەد - بەغدا، ١٩٨٥.
٢- الشیخ معروف النودهی، تألیف محمد الخال - بغداد، ١٩٥١.
٣- شیعر و شاعیرەکانمان، نووسینی نەجمەدین مەلا، لە ڕۆژنامەی ژین ژمارەی ١٢٦٠.
٤- سەید ئەحمەدی نەقیب، نووسینی سۆران مەحوی، لە گۆڤاری بەیان ژمارە ٩٩.
٥- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەججادی - بەغدا، ١٩٥٢.

ئەمین فەیزی بەگ

١٢٨٢ - ١٣٤٧

ئەم هۆنەرەمـان ناوی مـحـەمـەد ئەمین و کوڕی دەروێش عەبدولقادر و نازناوی فەیزییە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٢ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا هاتووەتە دنیاوە. هەر لە منداڵیدا خەریکی خوێندن بووە و لە تافی جوانیدا چووەتە بەغدا لە ئامادەیی سپاییدا ناونووسیی کردووە و لە پاش ئەوەی کە چەند ساڵ خوێندوویەتی بڕوانامەی وەرگرتووە و ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ لە بەشی تۆپچییەتیدا کەوتووەتە کار و لە پاشا بووەتە ئەفسەر و ئەوسا گەڕاوەتەوە بەغدا و لەوێدا بووەتە مامۆستای ژمارە و

جوغرافیا و ماوەیەکیش لە مووسڵ و سلێمانیدا بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتەوە ئەستەمووڵ و لە پاش چەند ساڵێک خانەنشین کراوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە مووسڵ و کە شەڕی جیهانی دەست پێ کراوە ڕۆیشتووەتە حەلەب و مامۆستا ڕەفیق حیلمی وەکو لە پەڕاوی «شیعر و ئەدەبیاتی کوردی» نووسیویە لە ساڵی ١٣٣٥ی کۆچیدا ئەوی لە حەلەب دیوە و دەڵێ کە کاتێ چوومە دیتنی نەخۆش بوو. ئەمین فەیزی لە ئاخر و ئۆخری تەمەنیدا تووشی گۆچی بوو و سەرئەنجام بەو دەردەوە لە ساڵی ١٣٤٧ لە تەمەنی شەست و پێنج ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە ولە گۆڕستانی ئەستەمووڵدا نێژراوە.

ئەمین فەیزی بەگ بەیەکێ لە زانایانی هەرە بەرز و هونەرانی سەدەی سێزدەیەم و چواردەیەمی کورد دێتە ژمار، ئەو لەگەڵ ئەوەی بەپیشە سەرباز و ئەفسەرێکی لێهاتووی دەوری خۆی بووە کەچی لە ژمارە و خۆڕسکدا زانایەکی بەرز بووە، زۆربەی تەمەنی بەنووسینی پەڕاو و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر و هەندێ لە پەڕاوەکانی کە چاپ کراون بریتین لە: «اجماد النتائج» و «تفرقە الریاضیات» و «هەوای نەسیمی» و «شعاعات» و «ئەنجومەنی ئەدیبان». لەگەڵ شێخ ڕەزای تاڵەبانیدا هەڵبەستیان بۆ یەکتر نووسیوە و زۆربەی نامەکانیان بەفارسی بووە.

ئەمین فەیزی بەهۆی نووسینی پەڕاوی ئەنجومەنی ئەدیبان کە هۆنراوی هەندێ لە هونەرانی کوردی ئەو سەردەمەی تێدایە، ڕاژەیەکی زۆری بەوێژەی کوردی کردووە و خۆیشی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردی و فارسی و تورکیدا بێ هاوتا بووە و (شعاعات) کە کۆمەڵە هۆنراوی تورکیی ئەمین فەیزی بەگە، نموونەیەکی بەرزی هۆنراوی تورکی ئەو سەردەمەیە، بەڵام هۆنراوە کوردی و فارسییەکانی کۆ نەکراونەتەوە و زۆربەیان تیاچوون. ئەمەش چەند هۆنراوێکی ئەو کە دەڵێ:

که جەیشی غەم هوجوومی کرد نیزامی عومری من تێک چوو
ئیتر مومکن نییە ئاسایشی حاڵی پەرێشانم
بینای بورجی بەدەن ڕووخا بەگوللەی حادسات ئیمڕۆ
نەما قووەت لە ئەژنۆما برا پشتم شکا شانم

وا دیارە ئەمین فەیزی ژیانێکی زۆر نالەبار و سەختی بردووەتە سەر کە دەڵێ: کاتێ لەشکری پەژارە هێرشی بۆ هێنام، نەریتی تەمەنی من تێک چوو، ئیتر لام وا نییە کە باری پەرێشانم هێمنی ببینێ، بینای برجی لەش بەگوللەی کارەساتی ئەمڕۆ کاوڵ و وێران بوو، هێز لە ئەژنۆما نەما و پشتم بڕا و شانم شکا.

چەندە جوان بۆت شی دەکاتەوە کە ئەگەر پیاوی چاک لە ڕێدا لەگەڵتدا بێ، هیچ باکێکت

بۆ نییە، بەڵام ئەگەر بەدخوویەک ببێتە هاوەڵ و هاوڕێت، دۆزەخ جێگەتە، چونکە لەو ماوە کورتەدا وەڕەست دێنێ و تەنگت پێ هەڵدەچنێ، وەکو دەڵێ:

گەر ڕەفیقت پیاوی سادق بێ چ باکی ڕێگەتە
گەر کەسێ بەدخوو لەگەڵتدا بێ جەهەنەم جێگەتە

لە تاقە هەڵبەستێکی تریشدا ئەوەمان بۆ دەردەخا کە لە باسی زانیاریی ئاینی و فیقهدا شارەزا بووە و دەڵێ: زانستی ڕاستەقینە و ژیانی هەمیشەیی ئەوەیە کە بنیادەم ترسی لە خوا بێ و پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی خۆش بوێ و خۆشەویستیی ئەو لە دڵیدا بێ:

عیلمی یەقین و حەیاتی سەرمەد
خەوفی خودایە و حوبی محەمەد

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تەڕ و پاراو و شیرینی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

یاخوا هەڵکەنێ ئەو کێوە لەبن
بەڵکو دەرکەوێ نووری دیدەی من
من دوور و تۆ دوور کێوێکمان بەینە
هەر نەبڕایەوە ئەم کەینوبەینە
یاخوا هەڵکەنێ ئەو کێوە لەبن
بەڵکو دەرکەوێ نووری دیدەی من
نێوانمان ئەگەر هەر کێو بێ چاکە
کارمان پەژموردەی دەستی ناپاکە
زمانی ببڕێ پەنجەی هەڵوەرێ
ئەوەی کە ڕێگا لە دووڵ ئەگرێ

ئەمین فەیزی هەروەها وتمان لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسیشدا دەستێکی بەرز ر باڵای هەبووە. بەڵام بەداخەوە هۆنراوە فارسییەکانیشی وەکو کوردییەکانی لەناوچوون و ئێمە هەر تەنیا تاقە هۆنراوێکی فارسیمان دەست کەوت کە لەبەرئەوەی زۆر قووڵە ئەوا لێرەدا دەینووسین:

ریش سفید «فیضی» خندد بر آنکه گوید
بالاتر از سیاهی رنگ دگر نباشد

واتە: ڕدێنی سپی (فەیزی) پێ دەکەنێ بەو کەسەی کە دەڵێ: بەسەر ڕەنگی ڕەشەوە ڕەنگێکی تر نییە.

سەرچاوەكان

١- ئەنجومەنی ئەدیبان، دانەر ئەمین فەیزی بەگ - بەغدا، ١٩٨٣.

٢ یادداشتەكانی خۆم سەبارەت بەئەمین فەیزی.

شێخ مارفی نۆدێ

١١٦٦ - ١٢٥٤

ئەم زانایەمان ناوی محەمەد و كوڕی سەید مستەفای بەرزنجییە و بەشێخ مارفی نۆدێ ناسراوە و بەچەند پشت دەچێتەوە سەر شێخ عیسای بەرزنجیی. بەپێی ئەو بەڵگانەی كە كەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١١٦٦ی كۆچی لە دێی نۆدێدا لە دایک بووە - نۆدێ یەكێ لە دێكانی شارباژێر بووە كە كەوتووەتە چەند كیلۆمەترێی شاری سلێمانییەوە. هەر لە منداڵیدا خەریكی خوێندن بووە و هەركە لە پەڕاوە وردەڵەكانی فارسی و عەرەبی بووەتەوە، چووەتە قەڵاچوالان و لەوێدا خەریكی خوێندنی ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە دێی هەزارمێرد و لەلای ئیبنو لحاج خەریكی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ماوەیێكیش لەلای مەلا عەبدوڵڵای بێتووشی خەریكی خوێندن بووە و لەلای ئەو فێری وێژەی فارسی و عەرەبی و زانیاریی ئیسلامی بووە و لە پاش تەواوكردنی خوێندنەكەی گەڕاوەتەوە سلێمانی و لەوێوە چووەتە دێی دۆڵ پەمبوو ماوەیەک لەلای شێخ عەلی بەرزنجەیی ماوەتەوە تا خەرقەی لێ وەرگرتووە و ئەوسا چووەتە قەڵاچوالان و لەوێدا خەریكی وانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بووە و پاشان چووەتە سلێمانی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و دانانی پەڕاو و نامیلكەی بەكەڵک بەسەربردووە تا لە ساڵی ١٢٥٤ لە تەمەنی هەشتا و هەشت ساڵی كۆچی دواییی كردووە و لە گردی سەیوان نێژراوە.

شێخ مارف بەیەكێ لە زانایانی هەرە بەرزی كورد دێتە ژمار، لە وێژەی فارسی و عەرەبی و كوردیدا مامۆستا بووە و لە لێكدانەوەی قورئانی پیرۆز و گێڕانەوەی فەرمایشتەكانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام درووی خوای لەسەر بێ، بێ وێنە بووە و نزیكەی سی و پێنج بەرگ پەڕاوی سەبارەت بەبیروباوەڕی ئیسلامی و لێكدانەوەی هەندێ لە ئایەتەكانی قورئانی پیرۆز و ڕێزمان و وێژەی عەرەبی و فەقهی ئیسلامی داناوە و گەلێ هۆنراویشی بەزمانی فارسی و عەرەبی هۆنیوەتەوە. بەداخەوە شێخ مارف جگە لە پەڕاوی (ئەحمەدی) شوێنەوارێكی تری كوردیی دانەناوە، ئەویش مەبەستی ئەوە نەبووە كە ڕاژە و خزمەتی زمانی كوردی بكا، بەڵكو بۆ ئەوە بووە كە كاک ئەحمەدی كوڕی بەو نامیلكەیە فێری زمانی عەرەبی بێ و، سەرەتاكەشی بەفارسی داناوە، وەكو لە سەرەتای ئەو نامیلكەوە دەڵێ:

بنام خـــدای حی لایمـــوت پروردگـــار ملک و ملکوت
الحـــمـــد الله علی مـــا وهب هدانا الی لســان العـــرب
صلاة و سلام بی حدو حســاب بر محمد باد هم آل واصحاب
دراین رســاله بەکـــردی زبان کنـــم زبان عـــرب را بیـــان
تاکـه فـرزندم اَحـمـد بی تعب شـــــود دانای لغـــات عـرب
لهـذا ناوم نای ئەحـمـەدییـە والله ارجـوا اصـلاح النیـە

واتە: بەناوی خـوای زیندوو نەمـر، پەروەردگـاری زەوی و ئاسـمـان، سـپـاس بۆ خـوا بۆ ئەوەی زمـانی عـەرەبی بەئێمـە بەخـشـی دروودی بێ ئەندازە و بێ ژمـار لەسـەر پێـغـەمـبـەری گەورەی ئیسلام و کەسوکار و یارەکانی، لەم نـامیلکەیەدا بەزمـانی کـوردی، زمـانی عـەرەب دەخەمـە ڕوو تاکو کوڕەکـەم ئەحمەد بەبێ ڕەنج فـێری زمـانی عـەرەبی بێ، لەبەر ئەوە ناوم نا «ئەحمەدی»یە، بیری چاک لە خوا داوا دەکەم.

نامیلکەی ئەحـمـەدی بریتـییـە لە دوو بەش، بەشی یەکـەمی بەشـی ناوە و بەشی دووەمـی بەشی فـرمـانە واتە: (باب الاسـمـاء) و (باب الافـعـال) و بۆ ئەوەی خـوێنەر لێی تـێک نەچێ وشـە عەرەبییەکانی خستووەتە ناو کەوان و کوردییەکەی بەدوای عەرەبییەکەوە نووسیوە، کە بەڕاسـتی کـارێکی زۆر گرنگە و لەو کـاتەدا خـزمـەتـێکی زۆر گـەورە بووە بۆ خـوێندەوارانی کورد. ئەوا لێرەدا هەندێ لە بەشی یەکەمی ئەو هۆنراوانە دێنین:

(رَأس) ســـــــــەرە (عَـین) چـاوە
(بَـدَن) قـــــــالّـب (اِسـم) نـاوە
(اَنـف) لـووتـە (حـــــــاجِـب) بـرۆ
(فَـــخِـــذ) ڕانە (رُكـــبـــة) ئەژنۆ
(جَـــبین) و (جَـــبـــهـــة) تەوێڵـــە
(مَكر) و (كَـیـد) و (حـیله) فـێـڵـە
(ظَهـــر) پشـــتـــە (كَـتف) شـــانە
(شَـــفـــــة) لێـــــوە (سِنّ) ددانە
(بَطن) سكـە (صَـــــدر) سـنگـە
(كــعـــوب) كنگر (نَعناع) پونگە
(ســاعـد) باسكە (عـضـد) قـۆڵە
(قَـرنا) شـاخـدار (جـمّـاء) كـۆڵە

(مَتين) قايم (مَتن) پشته
(لَبَن) شيره (لَبِن) خشته
(شَعر) مووه (قُطن) لۆكه
(عَدَس) نيسكه (حِمص) نۆكه
(ظفر) نينۆك (مِسحاة) بێڵه
(صافي) سافه (كَدِر) لێڵه
(شارِب) سمێڵ (لِحَية) ريشه
(جَرح) برينه (وَجع) ئێشه
(باع) و (دِراع) و (يَد) دەسته
(سَريع) چەسپاندن (بَطيء) سسته
(ناصيه) چيپه پێشه سەره
(ابل) وشتر (حِمار) كەره
(اَصبع) ئەنگوشت (قَدَم) پێيه
(ذَكَر) نێره (أُنثى) مێيه
(أُذن) گوێيه (مَرفِق) ئەنيشكه
(ديك) كەڵەشێر (دُجاج) مريشكه
(وَجه) ڕوو (كاهل) نێوشانه
(لحَم) گۆشته (عَظم) ئێسقانه
(اِبط) بنهەنگڵ (جنب) تەنيشته
(قاع) جێگەی نەرمان و دەشته
(صُلب) پشته (منكب) شانه
(نَصل) سەرەرم، هەم پەيكانه
(عَقب) پاژنه (عِرق) ڕەگه
(عَصَب) پێيه (كِرش) ورگه
(كَعب) قاپه (لُثة) پووكه
(عَروس) زاوا يا هەم بووكه
(ذَنَب) كلكه (عُرُف) ياڵه
(جُناح) گوناح (جَناح) باڵه

(شـــاب) جـــوانـه (هَرِم) پيــــره
(قَـوس) كــهوانـه (سَـــهم) تيــره
(مُــخـــاط) چلّــمـــه (لُعــاب) ليكه
(لُقـــمـــــــة) پاروو (لُبنة) تيكه
(صَـــــــلاة) نـوێـژه (أذان) بـانگـه
(سَنة) ســـاڵه (شَـــهـــر) مــانگه
(نَـهـــــار) ڕۆژه (لَيـل) شــــــهوه
(نَوم) نـووســــتنه (رُوعيا) خــــهوه
(ذَهَب) زێره (فِــــضَّـــــــة) زيوه
(جَـبَل) كــێـــوه (وادى) شــێـــوه
(غَـدير) گــۆلاوه (بُركــة) بركـــه
(صَـهـبـاء) شـهرابه (خَل) ســركـه
(أرنَب) كهروێشكه (فَهد) ئيسمى يۆزه
(نُسِـر) سـيـسـارگـه (رَخَم) پيـرۆزه

ئهمـهش چهند هۆنـراوێكى تر له بهندى دووهمى نامـيلكهكـه كـه بهشىّ فـرمـانه و لهسـهر كێشێكى تر هۆنيويهتهوه:

(باب) دهرگـا (عِـقـد) گـهردهنبـهندى دوڕ
(طِرف) جـوانۆ (زرِد) دوگـمـه (طاق) تار
(سِـــقط) باڵ (ه) پهڕ (زِقّ) مـــشكه
(جيفَة) لاشـه (تحى) خـيكه (عَدّ) شـمـار
(أُسر) مـيزگـيران (سِمسم) كـونجيـه
(قطف) بهر (مُثـمـر) درهخـتى مـيـوهدار
(اَجنَبي) بێـگـانـه (جَـــــدري) ئـاوڵـه
(غِصن) ههم (فَرع) و (فَن) چى شـاخدار

ئهمهش بهندێكى تر له بهشى دووهمى ناميلكهكه كه لهسهر كێشێكى تر هۆنيويهتهوه:

(وَتر) چى ژى (وَطر) حـاجـهت (نَقي) مێـشك
(لِبَـأ) ژهک، فـرۆ (انفـحـه) چى فـرێشك
(حَــصَى) چيــيـــه بهردى بچـــووک
(اَنوك) ئـهحـمـــهقـــه جـــهمـــعى (نـووک)

(غُـراب) (غُـدلف) قـەلەڕەشـە
(نوُن) مـاسـيـيـە (دامِس) ڕەشـە
(عُنصُل) پيـازە خـووگـانە
(مَنهَل) چەشـمـە (مَـعـدَن) كـانە
(رَمـاد) چيـيـە خـۆڵەمـێـشـە
(رَمَـد) بەكـوردى چاوێشـە
(سَبحَة) تەزبيحـە (صِبرٌ) باى سـەختـە
(نِئ) كـاڵە (نَضـيج) پوخـتـة
(لجُـام) لەغـاوى (خِطام) هـەوسـار
(راكب) بەكـوردى حـوشـتـر سـوار
(غـالى) گـران (رَخـيص) هـەرزان
(عـالـم) دانـا (جـاهِـل) نـەزان
(جَـديد) تـازە (قَـديم) كـۆنـە
(مَـشـحـون) بڕە (دُهن) ڕۆنـە

ئەمەش بەندێكى تر لە بەشى دووەمى ناميلكەكە لەسەر كێشێكى تر هۆنيويەتەوە:

(سَـبَق) پێـشكەوت (نَظَر) ڕوانى
(أَخَـذ) گـرتى (أَكَل) خـواردى
(ظَهَـر) (لاحَ) (بَدا) دەركـەوت
(عَـرَف) نـاسـى (بَعَث) نـاردى
(مَـدَح) وەصـفى بەچاكـەى كـرد
(طَحَن) هارِى (عَـجن) شـێـلاى
(كَـحَل) ڕشـتى (وَهَب) بەخـشـى
(فَـعَل) كـردى (حَـرَث) كـێـڵاى
(فَـقـه) زانـى (نَحَت) تـاشـى
(ضَـرَب) لێى دا (كَـتَب) نووسـى
(غـزَر) زۆر بو (نَزَر) كـەم بـوو
(جَـذَب) كـێـشـاى (سَـئَل) پرسـى

(صَعَب) سەخت بوو (سَهَل) ئاسان
(بَسَط) ڕای خست (غَزَل) ڕستی
(سَعَل) کۆکی (فَزَع) ترسا
(رَقَم) نووسی (عَقَد) بەستی

سەرچاوەکان

١- الشیخ معروف النودهی تألیف محمد الخال - بغداد، ١٩٦١.

٢- ئەحمەدی دانراوی شێخ مارفی نۆدێ - سلێمانی، ١٩٣٦.

حاجی تۆفیقی پیرەمێرد

١٣٧٠ - ١٢٧٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی تۆفیق و کوڕی مەحموود ئاغابە، هەمزە ئاغای باپیری سەرەک وەزیری ئەحمەد پاشای بابان بووە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٨٧ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی تەواو کردوون و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و ماوەیەک لەلای مەلا سەعیدی زەلزەلەیی خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا بەفەقێیەتی چووەتە بانە و هەڵەبجە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشان لە کاری میری دامەزراوە و لە پاش ماوەیەک ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ و لەوێدا چووەتە زانکۆی حقووق و لەم ماوەدا گەلێ وتاری بەزمانی فارسی و کوردی و تورکی لە ڕۆژنامەکان و گۆڤارەکاندا نووسیون و پاشان کراوەتە فەرمانڕەوای جۆلەمێرگ و لە دواییدا بووەتە فەرمانداری ئاماسیە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و ڕۆژنامەی «ژیان» و «ژین»ی دەرکردووە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەڕۆژنامە نووسین و هۆنینەوەی هۆنراو و نووسینی پەڕاو و وتاری بەکەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٧٠ لە تەمەنی هەشتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی مامە یارەدا نێژراوە.

پیرەمێرد بەیەکێ لە نووسەران و زانایان و هۆنەرانی کورد دێتە ژمار. ئەو لە ماوەی تەمەنیدا گەلێ ڕاژە و خزمەتی بەزمان و وێژە و کەلەپووری نەتەوایەتی کردووە و بۆ یەکەمین جار قوتابخانەی زانستیی لە سلێمانیدا کردووەتەوە، هەروەها خەڵکی هان دا کە هەموو ساڵێک جەژنی نەورۆز بگرن و لەگەڵ ئەوەشدا زۆربەی کاتی خۆی بەهۆنینەوەی هۆنراو دەبردە سەر.

یەکێ لە کارە گرنگەکانی پیرەمێرد کۆکردنەوەی پەندی پێشینانە کە ئەم پەندانەی دەکردە هۆنراو و لە ڕۆژنامەی ژیان و ژیندا چاپی دەکرد و ژمارەی ئەو پەندانەی کە لە ڕۆژنامەکەیدا بەچاپی گەیاندووە گەیشتووەتە شەش هەزار و چوارسەد و چل و هەشت پەند.

هۆنراوەکانی پیرەمێرد زۆر تەڕ و پاراو و شیرین و ڕەوانن و هۆنراویشی هەر لە خۆیەوە نەهۆنیوەتەوە، بەڵکو هەر کاتێ کە هۆیەک هاتووەتە پێشەوە هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

وا دیارە سروشتی جوانی کوردستان بەئاووهەوای فێنکیەوە و بەکێو و چیا ڕەنگینەکانیەوە و بەباڵندەکانی جۆر بەجۆریەوە و بەباخ و گوڵزارە جوانەکانیەوە و بەتاڤگە نەخشینەکانیەوە کاریان کردووەتە سەر پیرەمێرد، بۆیە بەم جۆرە باسی تاڤگەی زەڵم دەکا و دەڵێ:

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەکەی زەڵم
بۆ گەلاڕێزان سەر بەتەم و هەڵم
ئەڵێی سەرچاوەکەی بەختی کوردانی
سەرەوتت نییە وێڵی هەردانی
تاڤگەکەت سەربەرز، ساردە وەک تەرزە
دانەی مرواری لەنجەی صەد تەرزە
لەو ئاسمانەوە ئەڕژێتە خوارێ
لە چاوی گەردوون فرمێسک ئەبارێ
وێنەی عاشقێ کە ناڵەکار بێ
سەحرانەوەرد بێ، پەیجووری یاربێ
وێڵ و سەرەڕوو، بەڕۆ ڕۆی پڕ دەرد
بەقەڵبەزەوە سەرئەدەی لە بەرد
دەست لە ملانی لەگەڵ تانجەرۆ
بەسەودای سیروان شەیدا و ڕەنجەڕۆ
لە دواواندا کە یەک ئەکەوێ
دوو مەسرەعی بۆ، بەیتی مەولەوی
«سیروانی ئەم چەم، تانجەڕۆی ئەو چەم
بدەن بەیەکدا ئەم چەم تا ئەو چەم

مەوەستە برۆ بەلم و خاکا
بگری لە بارگەی سەلمانی پاکا
پێی بڵێ: قوربان تۆ ناوت پاکە
بمانخەرە ڕێی یەکیەتی و چاکە
لەبەر ئاودێری ئەو خاکە دێمە
کە پاراو ئەبێ بەئاوی ئێمە
با گوڵ و نێرگس هەردوو پێکەوە
شادبن بەدڵی ڕێکوپێکەوە

پیرەمێرد لەم پارچە هەڵبەستەدا ڕچەی هۆنەرانی پێشووی شکاندووە و بەچەشنێکی نوێ لە سروشت دواوە و شۆڕشێکی لە وێژەی کوردیدا بەدی هێناوە و لەم هۆنراوانەدا باسی سەرچاوەی زەڵمی کردووە کە چۆن گەڵای دارەکان دەڕژێتە کەناری ئەو ڕووبارە و تەم و هەڵم ڕووباوەکە دادەگرێ و وەکو بەختی کوردان ئاوەکەی لێڵ دەبێ و ئەوسا ئاوەکەی ڕەوان دەبێ و دەڕژێتە ناو چەمی تانجەڕۆ و لە پاشادا وا لە ئاوی سیروان و تانجەڕۆ دەکا و دەڵێ: بەبەر بارگەی سەلمانی پاکدا برۆ و بڵێ: قوربان لە خوا بپاڕەوە کە بمانخاتە ڕێی چاک و یەکیەتی با بەهۆی ئەم یەکیەتییە سەرکەوین و گوڵ و نێرگسیش پێکەوە شاد و کەیفخۆش بن.

پیرەمێرد لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا باسی نالەباری و شپرزەیی کۆمەڵ دەکا و دەکەوێتە دەردە دڵ و دەڵێ:

ئەستێرە بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بەشەو
وەک من بەداخەوەن نە سرەوتیان هەیە، نە خەو
چەند ساڵە ئاشنای شەوی بێداریی یەکترین
وەک سەرسەرین، شەوێ سەرێ ناکەینە سەر سەرین
من خوار و ژوور لە دەست چووەکەی بێوڵەت ئەوان
وەک خێڵی خوار و ژوور کەری کور، وێڵی ئاسمان
شەو شەونمی ئەوانە چیمەن ئاو ئەخواتەوە
ڕۆژ هەڵمی ئاوی چاوی منە سەر یەخاتەوە
دوێشەو بەری بەیان بوو دەگریان بەسەر منا
منیان کەساس ئەبینی لەناو دۆست و دوژمنا

دڵسۆزی وام نەدیبوو کە بۆم بگری وەک خەشیم
فرمێسکەکەی ئەوان بوو بەئاونگی تێ گەییم
بام ڕاسپارد کە خەفەت بۆچ ئەخۆن ئەوان
وەک ئێمە نین نزیکتری لای بارەگای خوان
ڕاسپێرییان نووسیبوو بەشەونم لەسەر گیا:
تا ئاسمان پریشکی بەدی ئێوە هەڵپڕا
هاواری کوردەکانی سەروو گەییە ئاسمان
بەو دووکەڵی هەناسەیە ئاو دێ لە چاومان

واتە: ئەو ئەستێرانەی وا کە لە ئاسماندا دەدرەوشنەوە وەکو من بەداخەوەن و خەو و ئارامیان نییە، چەند ساڵە کە ئێمە و ئەوان ئاگامان لە خەوتن و شەونخوونی یەک هەیە و هیچ شەوێک نەلواوە کە سەرێک لەسەر سەرین دابنێین و بحەسینەوە. من ئیتر ئێلاخ و قشلاخم بۆ نەماوەتەوە و ئەو خێڵە کوردانەش کە هەر خەریکی هاتوچۆن ئەوانیش وێڵ و دەربەدەرن. دوێشەو هەڵم و تەم لە بەرەبەیانا گریان بەسەر منا چونکە منیان بەزەبوونی چاو پێ کەوت کەچی هاواری کوردەکانی باکووریش گەیشتە ئاسمان و ئەوە دووکەڵی هەناسەی ئەوانە کە دەبێتە هۆی ئەوە ئێمە ئاو لە چاومان بێت.

پیرەمێرد کە خۆی بووەتە هۆی ئەوەی کە خەڵک جەژنی نەورۆز بگرن و ئاگری جەژن لەسەر گردی مامە یارە هەڵکەن و ئاهەنگ بگێڕن، سەبارەت بەجەژنی نەتەوایەتیی نەورۆز کە لەم ڕۆژەدا گەلی کورد بەرێبەرایەتیی کاوە بەسەر ڕژێمی پادشایەتیی ئەژیدەهاکدا سەرکەوتووە لە پارچە هەڵبەستێکا دەڵێ:

ئەم ڕۆژی ساڵی تازەیە نەورۆزە هاتەوە
جەژنێکی کۆنی کوردە بەخۆشی و بەهاتەوە
چەند ساڵ گوڵی هیوای ئێمە پێ پەست بوو تاکو پار
هەر خوێنی لاوەکان بوو گوڵی ئاڵی نەوبەهار
ئەو ڕەنگە سوورە بوو کە لە ئاسۆی بڵندی کورد
مژدەی بەیانی بۆ گەلی دوور و نزیک ئەبرد
نەورۆز بوو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە
لاوان بەعەشق ئەچوون بەبەرەو پیریی مەرگەوە
ئەوا ڕۆژهەلات، لە بەندەنی بەرزی وڵاتەوە
خوێنی شەهیدە ڕەنگی شەفەق شەوق ئەداتەوە

تا ئێـــســـتـــە ڕووی نەداوە لە تاریخی مـــیللەتا
قـــەڵغـــانی گـــوللە سنگی کـــچـــان بێ لە هەڵمـــەتا
پێی ناوێ بۆ شـــەهیـــدی وەتەن شـــیـــوەن و گـــرین
نـامـــــــرن ئەوانە وا لـە دڵی مـــــــیللـەتا ئـەژین

بەڕاستی ئەم هۆنراوانەیَ پیرەمێرد ئاگرێکی لە دڵی لاوان کردەوە، بەجۆرێ کە هەموو بۆ گرتنی جەژنی نەورۆز کەوتنە هەوڵ و تێکۆشـان و تەنانەت ئەو ئاگرەش کـەوتە دڵیـانەوە و بڵێسەی سەند و هەموو بۆ زیندووکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی کەوتنە خەبات.

پیرەمێرد بەڕاستی بۆ بووژاندنەوە و زیندووکردنەوەی کەلەپووری نەتەوایەتی، هەوڵێکی زۆری داوە، بەتایبەت بۆ کۆکردنەوەی پەندی پێشینان خۆی ماندوو کردووە و هەر پەندێکی لە هۆنراوێکدا گونجاندووە و ئەم کارەش هەر لە دەستی ئەو هاتووە و ئەمەش کارێکی زۆر گەورەیە. ئەمەش چەند پەندێکی پێشینانی پیرەمێرد کە دەڵێ:

کـــە دوژمنت کـــەوت تۆ پێی پیـــا مـــەنێ
زەبوون کـــوژ مـــەبە لای خـــوا لامـــەنێ
ســـەرمـــایەت بۆ خـــۆت، زەکـات بـۆ خـودا
مـــێـــو کـــە بیـــبـڕی چاکـــتـــر بـەر ئەدا
زۆر بەســـــەر دۆســـتـــا مـــەیە خـــەتەرە
تانەی دۆست لە تیـــر دوشـــمن بەدتەرە
ڕاســـتـــە دوو مـــێـــوان لێکیـــان خـــۆش نایە
بەڵام خـــــــانەخـــــــۆی لـە هـەردوو لایە
تۆ چـاکـــــــە بکە و بیـــــــدە بەو ئاوە
خـــەڵکیش نەزانێ لای خـــوا نووســـراوە
کـــردەوە و ئیـــمـــان هـاتوونە نوشـــوست
گەورە ئاوی ڕشت بچووک پێی لێ خست
کـــــــە باوەڕت بێ هـیـــــــوایشت ئەبێ
کـــــــە بێ باوەڕ بی چیت بەرئەکـــــــەوێ
هەم پیـاوی دونیـا، هەم پیـاوی ڕێی خـوا
وەک ڕۆژی نـاو جـــۆ لە دوو لا ئەخـــوا

پیرەمێرد لەگەڵ ئەوەی نزیکەی بیست و شەش ساڵ خەریکی ڕۆژنامەچییەتی بووە و گەلێ وتاری ڕامیاری و کۆمەلایەتی و ئاینی و وێژەیی لە ڕۆژنامەکەیدا چاپ کردووە، گەلێ

پەڕاویشی داناوە کە هەندێکیان بریتین لە: «مەم و زین، دوانزە سوارەی مەریوان، گاڵتەوگەپ، کەمانچەژەن».

سەرچاوەکان

١- دیوانی پیرەمێرد - بەغدا، ١٩٤٨.

٢- پەندەکانی پیرەمێرد - کۆکردنەوەی کاکەی فەللاح - بەغدا، ١٩٦٩.

٣- ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٤٨.

٤- پیرەمێردی نەمر - محەمەد ڕەسووڵ هاوار- بەغدا، ١٩٧٠.

ئەحمەد بەگی حەمدی

١٢٥٥ - ١٢٩٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی ئەحمەد و کوڕی فەتاح بەگی ساحێبقرانە و بەپێی تاقە هەڵبەستێکی خۆی مێژووی لە دایکبوونی ساڵی ١٢٩٣ی کۆچییە وەکو لەم بارەوە دەڵێ:

گەڕام بۆ ساڵی تەئریخی ولادەتم و غەریبم دی

بەهیجری حەمدی دەنگی بوو، لە نەو (باری غەمم) دەست کەوت

(باری غەمم) بەشێوەی نووسینی کۆن بەپێی پیتی ئەبجەد دەکاتە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی کە مێژووی لەدایکبوونی حەمدییە کە لە شاری سلێمانیدا لە دایک بووە. حەمدی هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە سلێمانیدا لەلای مەلا عەزیزی زەلزەلەیی قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی خوێندووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی مەلا سەعید خواجە فەنی و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی بووە و ئەوسا چووەتە مزگەوتی ناو بازاڕ و ڕێزمان و وێژەی عەرەبیی خوێندووە و ماوەیەکیش لە خانەقای مەحویدا خەریکی خوێندن بووە و لە دوای تەواوکردنی خوێندن چووەتە تەورێز و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە شۆڕشەکەی شێخ مەحموودا بەشداریی کردووە و پاشان لە کاری دیوانی دامەزراوە و ژیانی بەم جۆرە ڕابواردووە تا لە ساڵی ١٣٥٥ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ئەحمەد بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار و وەکو دەڵێن هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و سەریشی کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە هۆنراوێکەوە دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، نیشتمانی.

حەمدی لە پارچە هەڵبەستێکدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی دەڵێ:

نازی گەردوون بۆ ئەکێشم ئەو بەڕۆژی ڕووتەوە
من بەماهی نەخشەبێکی شوعلەدەر وەک مووتەوە
بەردەخا ئاهووی خوتەن بۆ نافەیەکی موشک بۆ
عەنبەری سارا فرۆشم من لە سایەی مووتەوە
تاقی ئەبرۆتم موورادە ڕوو لە قبلەم بۆ نوێژ
ئەهلی قبلە چی بەسەر میحرابی تاق و جووتەوە
تا قیامەت من منەتباری خەمی هجرانی تۆم
ئەو ئەخۆم، عامیانە نیم، بەتەنگی قووتەوە
بۆ گەدایی کۆیی جانان سەڵتەنەت هەر مردنە
گەر خوا ڕەحمی لە دڵ نێ بێ لەتەک تابووتەوە
عەشقی شیرینت ببێ عاشق لەگەڵ ئەم وەزعەدا
کۆهکەندێکی چ حەقت تۆ بەسەر بازووتەوە
دڵبەرت ڕۆیی ڕەقیبی کەوتە دوو خاکت بەسەر
(حەمدی) بنوارە سەگێکە وا بەدووی ئاهووتەوە

واتە: ئەی خۆشەویستم! لەبەرچی نازی هەتاوی چەرخی گەردوون بکێشم کە هەتاوی ڕوومەتی. تۆم هەبێ و هەموو ڕۆژێ وەکو مانگی نەخشەب دەرکەوی. مانگی نەخشەب مانگێکی دەستکرد بووە کە حەکیم کوڕی عەتا، ناسراو بەموقنەع لە جیوە و هەندێ شتی تر دروستی کردبوو و هەموو شەوێک لە چاڵاوێکەوە لەسەر قەڵای نەخشەب لە کێوی سیامدا، دەیخستە ئاسمان و تیشکی ئەو مانگە تا چوار فرسەنگ دەڕۆیشت و هەموو شوێنێکی ڕوون دەکردەوە و تریفەی ئەو دەوروبەرەی دادەپۆشی و پاشان دەگەڕایەوە شوێنەکەی خۆی، وە ئەم مانگە تا دوو مانگ هەموو شەوێک لە چاڵاوی سیانەوە دەردەهات و ئەمە هەزار و دووسەد ساڵە کە هۆنەران لە هۆنراوەکانی خۆیاندا دیاردیی پێ دەکەن و ڕوومەتی خۆشەویستەکەیان پێ دەچووێنن. جا حەمدییش دەڵێ ڕوومەتی جوانی یارەکەم وەکو مانگی نەخشەب دەدرەوشێتەوە، وە من چۆن بەر باری چەرخی گەردوون بم و منەتباری بم، کە ڕوومەتی مانگی تۆم هەبێ وەکو مانگی نەخشەب دەدرەوشێتەوە. بۆنی خۆشی ناوکت وەکو بۆنی خۆشی ناوکی ئاسکی خوتەنە، من لە کاتی نوێژا ڕوو دەکەمە تاقی برۆکانت، وە من تا ڕۆژی پەسڵان بەرباری خەمی دووریی تۆم، وە بۆ پیاوی گراو کە هەموو دەم هەژارە مردن پادشایەتییە بەمەرجێ یار لەگەڵ تەرمەکەیدا بچێتە گۆڕستان و بینێژێ. ئەی حەمدی! - خۆزگەم بەخۆت کە دڵت بەهۆی دڵبەرەوە براوە و تەنیا ئەوەت بۆ

ماوەتەوە کە هەر بنالێنی.

حەمدی لە پارچە هەڵبەستێکی تردا هەر لەم بارەوە دەڵێ:

چینی سەری زوڵفت بووەتە فتنە لە چینا
غارەتگرە چاوت لە بلادی دڵ و دینا
نەبڕایەوە ئەم شینە لە سینە کە ئەکا دڵ
بەو جلوەیی ڕوخسارە وەرە بیکە بە سینا
مینا و حەجەرولئەسوەد و زمزەم حەجی خەڵقە
من ماچی دەم و خاڵی لەب و گەردنی مینا
ئیکسیرە مەگەر خوێنی سروشکی عاشق
ئەو پەردە ئەکا هەر بەلەعل و وا لە سەرینا
ئەو ناوکی موژگانە بەکل بۆیە ئەڕێژێ
سارێژی بکا هەر کەرەتێ چوو بەبرینا
مەعلوومە لە دایک کە ئەبن ئەهلی موحەبەت
فرمێسکی بەلێشاوە لەگەڵ ئاهی حەزینا
نازەم بەجەلال و حشمەت میسلی سولەیمان
وەک دێوە ڕەقیبت کە لە ژێر حوکمی نگینا
جانا مەبەرە هەمدەمی ئینسانی بەد ئەندێش
وەحشەت کە ئەکەن ئەهلی موحەبەت بەقەرینا
(حەمدی) بەئەدەب یادی بکە، ناوی نەبەی قەت
جاسووسی ئەوە، چونکە، دڵت وا لە کەمینا

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! چینی سەری زوڵفەکانت بوومتە هۆی ئاژاوە و بشێوونە لە وڵاتی چیندا و چاوەکانت وڵاتی دڵ و دین چەپاو و تاڵان دەکەن. دڵ شین و شیوەنی بۆ بڕایەوە، چونکە دەشتی سینا و کێوی توور بەهۆی تیشکی ڕوومەتتەوە سووتان، مینا و بەردە ڕەشەکە و ئاوی زمزەم کە زۆر پیرۆزن و خەڵک دەچنە سەریان من لەجیاتی ئەو سێیانە ماچی دەم و خاڵی لێو و ئەستۆی سپیت دەکەم، خوێنیَ فرمێسکی گراو و سەودا وەکو ئەکسیر وایە. ئەو ناو برژانگەی بۆیە هەردەم بەکل دەڕێژێ بۆ ئەوەی هەر جارێ کە کردی بەدڵی خەڵکدا بەهۆی ئەو کلەوە وا دەیدا لە چاوەکانی برینەکانی سارێژ بکاتەوە. من بەگەورەیی و فەڕ و شکۆی هافی سلێمان کە خاوەن ئەموستیلە لە زنجیردا بووە. ئەی

حەمدی بەشێواز و ڕێزەوە ناوی خۆشەویستەکەت ببە، چونکە هەر ئەو بوو دڵتی خستە داو و خۆی بۆت حەشار دا.

زۆربەی هۆنراوەکانی حەمدی نیشتمانی و کۆمەڵایەتن، چونکە دەوری ئەو پڕ بووە لە کارەساتی زۆر، ئەوەیە کە کلۆڵی و کەساسی و کەنەفتیی نەتەوەکەی بەچاوی خۆی دیوە، بۆیە دڵی هاتووەتە جۆش و خرۆش و هەموو دەرد و بەدبەختییەکی نەتەوەکەی خستووەتە ڕوو و کردوویەتە هۆنراو و لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەسەر دێڕی سکاڵای نیشتماندا دەردی دڵی خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

ئەی خاکی وەتەن بێ فەرەح و زەوق و سەفا خۆت
پڕ حادسە، مەحکوومی هەموو حوکمی قەزا خۆت
بازیچەیی سەر پەنجەی ئەربابی ڕیا خۆت
بێ ئوردوو، بەبێ زەمزەمەیی شاە و سەرا خۆت
سەد ئاە کە بوویتە هەدەفی دەرد و بەلا خۆت
ئەم کوردە ئەبێ دائمی هەر قوڕ بەسەراکەن
هەر چارە گونیە ئەبێ بەرگی بەبەراکەن
وەک تەعزیە ئەلواحی ڕەش و شین بەدەراکەن
پێویستی چییە دوژمنی خۆیان بەبراکەن
عالەم کە بڵێن ساحبی ئەولاد و برا خۆت
کوا تاقمە کەو، وەلوەلەیی دەوری کەریم خان
کوا دوازدە سوارەیی بەبە، مەشهووری مەریوان
کوا فیرقەیی بتلیسی هەوا خواهی بەدرخان
کوا میللەتەکەی موتەفقی دەورەیی تورکان
بێ پیاو بەبێ کۆمەڵ و جێماو جیا خۆت
هاوسێ هەموو وەک داڵن و ئەم کوردە وەکو لاک
چنگیان لە جگەرگاهی هەموو داوە بەبێ باک
بێ خوێنە گوڵی زەرد و زەعیفە وەکو خاشاک
(حەمدی) دەیپێوە قوڕ و سنگت بکە چاک چاک
بێ قەوم و وەتەن، پڕ ئەسەف دەرد و جەفا خۆت

حەمەدی لەگەڵ ئەوەی زۆربەی هۆنراوەکانی کۆمەڵایەتی و نیشتمانیین، هونەرێکی

ئاینپەروەریش بووە، بەڵام ناتوانین ئەو بەهۆنەرێکی خواناس و سۆفی دانێین، بەڵکو هۆنراوی ئاینی زۆر داناوە کە زۆربەی پیاهەڵوتن و پاڕانەوەیە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەدا کە پەنای بردووەتە بەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام کە دەڵێ:

یا محەمەد ڕووڕەشی دەرگانەکەی تۆم تۆبە بێ
هەرچی هەم بێ شک سەگی ئاسانەکەی تۆم تۆبە بێ
زەڕڕەیێ شوعلەی جەماڵت کائیناتی کردە نوور
هەروەکو زەڕڕە منیش پەروانەکەی تۆم تۆبە بێ
ئەنبیا هەرکەس بەئوممەتیانەوە وەک من ئەڵێن
ئینتزاری هیمەتی مەردانەکەی تۆم تۆبە بێ
ناسحی جوملە کتاب و جامعی جوملە کتاب
کافریش بم عاشقی قورئانەکەی تۆم تۆبە بێ
سەیری ئەعمالم ئەکەم دایم فوغان و نالەمە
گەر موفەڕڕەح بم لەسەر پەیمانەکەی تۆم تۆبە بێ
هەر بەئانێ کاشفی سیڕی سەماوات و مەلەک
من وەکو ئەفلاک و مەلەک حەیرانەکەی تۆم تۆبە بێ
خاتمەت کێشا بەفەرمانی هەموو پێغەمبەران
من وەکو مەهدی لە سەر پەیمانەکەی تۆم تۆبە بێ
جەژنی قوربانە، قەسابیش حازرە، خۆزگەم بەخۆم
خۆم و ئەولادم هەموو قوربانەکەی تۆم تۆ بەبێ
بێ کەس و حەیران و سەرگەردانە (حەمدی) وەک عەرەب
ئەلئەمان، دەستی من و دامانەکەی تۆم تۆبە بێ

هۆنراوەکانی حەمدی کە لەسەر شێوەی کۆن هۆنراونەتەوە دەکرێن بەپێنج بەشەوە: یەکەم دلداری، دووەم ئاینی، سێیەم کۆمەلایەتی، چوارەم نیشتمانی، پێنجەم ڕەخنە. ئەو گەلێ چوارینەشی هۆنیونەتەوە کە نزیکەی ٦٣ چوارینەن و لە دیوانەکەیدا تۆمار کراون و ئەم چوارینانە پڕن لە وردەکاری و گەلێ شیرین و پاراون، وەکو لەم چوارینانەدا دەڵێ:

١

شوکری خوا دەکەم کە گەیشتییە وەختی چاک
تا شەو نەڕۆیی، بانگی نەدا، نەبووە ڕۆژی ڕووناک

سـوبحـانه بەو زیایەوە سـەدی سکەندەری
ئەترافی کـوردی گـرتووە ئەم ڕۆژی پاک

واتە: سپاسی خوا ئەکەم کە گەیشتینە وەختی چاک
شەو ڕۆیی و خوا ئەو ڕووناکییەی لێمان کردەوە
خوا پاکە و بەو ڕووناکییە بەندی ئەسکەندەری
بەچواردەوری کوردەواریدا کردەوە، بەڵام لە هیچ لایەکەوە یارمەتیمان نادرێ

٢

من بەزێو و زەڕ وتم بۆچی ئەدەی ئەی مەی فـرۆش؟
مەی کە خالس نووری ئیمان ڕۆحی عەقڵە و گۆش و هۆش
پێی وتم ئەم عەقڵە کۆنە تۆ لەسەر دەرکە کە خەڵق
خۆ دەڵێن عەللامەیە گەر کاسە پڕ بێ و کەللە بۆش

واتە: من بەمەی فرۆشم وت بۆچی مەی بەزێو و زێڕ دەفرۆشن
مەی خۆ تیشکی بڕوایە و ئاوەز گوێ و هۆشی مرۆیە،
مەی فرۆش پێی وتم لەم ئاوەزە کۆنە لابدە، چونکە مەی هۆی بڕوایە
باهیچیش نەزانێ خۆ خەڵک بەهۆزانی دەزانن، ئەگەر کاسەکەی پڕ بێ لە مەی

٣

(حەمدی) خوا دەکەم بەسە بۆ ئیفتخاری من
دیوانیان لە مەجلیس دەکەن ئینتزاری من
یەک ڕووپەڕی جوابی سوئالی مەلەک دەدا
دیوانەکەم کیفایەتە بۆ سەر مەزاری من

واتە: ئەی (حەمدی) هەر ئەمە بەسە بۆ شانازیی من
ئەوانەی کە لە کۆڕەکاندا دادەنیشن چاوەڕوانی دەکەن
دیارە ڕووپەڕەیەکی دیوانەکەم وەلامی فریشتەکان دەداتەوە
وە دیوانەکەم بەسە بۆ سەر گۆڕەکەم و ڕزگارم دەکا

حەمدی مەیگێڕ نامەیەکی هەیە کە لەوەدا گەلێ وشەی خواناسیی وەکو: مەی و بادەی تێدا بەکاربردووە، ئەڵبەت هەندێ لە هۆنەرانی تریشمان مەیگێڕنامەیان هەیە وەکو مەلا

پەرێشـان (٧٥٧ - ٨٣٥ی کۆچی) کە بەڕاسـتی بەشاکارێکی وێژەیی دێتە ژمـار، ئەمەش چەند هۆنراوێکی مەیگێڕنامەکەی حەمدی کە دەڵێ:

بەســـاقی بڵـــێن مـــژدەیی نەوبەهار
دەمـی دا لە لێـــوی خـــەتی جـــۆیبـــار
هەڵدەقوڵێت و دەپژێ لە چەشمە و لە بەرد
چی ئاوی وەک ئەڵمـاسی خـاڵی لە گـەرد
خـــەرامـــان لە دەوری گـــوڵســـتـــان چنار
خـــەریکن دەکـــەن مـــەشـــقـی باڵای یار
چڵی گـــوڵ بەپەنجـــە ئیـــشـــارەی چرۆ
دەدا غـونچـــە دەردی دڵی بەســـەمـــەن بۆ
لەســـەر عـــاریزی گـــوڵ ڕیاحـــینی ڕەش
بەدامـــەن دەکـــا ئاتەشی غـونچـــە گـەش
قـەدەح عـەتر دەگـێـڕێ بەجـامـی سـەحـەر
بـەبۆ کـــــــەوتـووە نـافـی ئـاهـوویـی بـەر

واتە: مزگێنیی بەهاری نـوێ بەمەیگێڕ بدەن چونکە ئەو گیانەکانی خستـە سەر لێوی بۆ بەندایەتی ئەو ئاوە هەڵدەقوڵێت و دەپژێ لە سەرچاوە و لە بەرد وەکو ئەڵماسە و لە هەمـوو تۆز و خـــۆڵێک خـــاڵیـــیـــە کـــاتێ شنەی بای بەهاران لە دار و چنار و گـــوڵ دەدا یار بەلەنجەولارەوە خەریکی خۆنواند نەچڵی گوڵ بەپەنجە و دیاردەی چرۆ دەجووڵێنەوە بەهۆی گوڵی یاسـەمـەنەوە لەسـەر ڕوومـەتی گـوڵ بـەهۆی بۆن و بەرامـەیەوە بەداوێنـی خـۆی ئاگری خونچە گەشتر دەکاتەوە مـەیگێڕ بەپیاڵەکەی خـۆی بۆن و بەرامە و گوڵاو دەگرێ تەنانەت ئەوەندە بۆن و بەرامەی بەلاوەیە کە ناوکی ئاسکی دەشت دادەکەوێ.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی - بەرگی یەکەم - نووسینی ڕەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٤١.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - نووسینی عەلائەدینی سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- گۆڤاری کۆلێجی ئەدەبیات - ژمارە ٥ - بەغدا، ١٩٧١.
٤- گوڵ لە شیعری حەمدیدا - نووسینی د. مارف خەزنەدار - بەغدا، ١٩٥٧.
٥- دیوانی حەمدی - لەسەر ئەرکی جەمال حەمەومین - سلێمانی، ١٩٨٤.
٦- تاريخ السليمانية وانحاءها - تأليف: امين زكي بغداد، ١٩٥٤.

مەلا مستەفای سافی

١٢٩٣ - ١٣٦١

ئەم هۆنەرەمان ناوی مستەفا و کوڕی کاک عەولا و نازناوی سافییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە دێی هیران لە ناوچەی خۆشناوەکی کوردستانی عێراق پێی ناوەتە کۆڕی ژیانەوە. هەر لە منداڵییەوە لەلای باوکی خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بۆ خوێندن گەلێ خوێندنگای دێیەکانی خۆشناو گەڕاوە و ئەوسا ڕووی لە کۆیە و هەولێر و ڕەواندز کردووە و لەلای مەلا ئەحمەدی هۆمەر گونبەتی و مەلا ئەحمەدی ڕەش، وانەی خوێندووە. پاشان سەرێکی لە لاجان داوە و ماوەیەکیش لە پەسوێ ماوەتەوە و لە پاشا ڕووی کردووەتە سابڵاخ و لەلای قازی عەلیی سابڵاخی کۆتاییی بەخوێندنەکەی هێناوە و هەر لە ناوبراو ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦١ لە تەمەنی شەست و هەشت ساڵیدا گیانی پاکی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و بەپێی ڕاسپێریی خۆی لە ئەشکەوتی شێخ سلێماندا نێژراوە.

سافی یەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی سەردەمی خۆی بووە، وەکو دەڵێن هەر لە تافی جوانییەوە خەریکی هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لەو دەمەدا شۆری ئەوینی گوڵەندامان و پەری پەیکەران ئەویان وەکو بولبولێکی سەوداسەر خستووەتە جریوە و ناڵەناڵ، و بەناچاری کەوتووەتە ناو دەریای دڵداری و خۆشەویستییەوە. وە بۆ سەلماندنی ئەو مەبەسە هۆنراوە تەڕ و ئاودارەکانی گرنگترین بەڵگەن، بەڵام سەرەڕای ئەوەش پێویستە ئەمانەش لەبیر نەچنەوە کە دیمەنە خۆڕسکەکە دێی هیران بەتایبەت ئاوی شین و ڕەوان و هەوای فێنک و بووژانەوەی باخ و باخچە و ڕەزە دڵگرەکانی و گوڵزار و چیمەنە جوان و ڕەنگینەکانی کە وەکو بەهەشت وایە، سافییان کردووەتە بولبولێکی شەیدای ئەو ناوچەیە و دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، وە زۆرترین هۆنراوەکانی سافی بریتین لە: ئایینی و دڵداریەتی.

هەڵبەستەکانی سافی لەگەڵ ئەوەدا کە ڕەوان و پاراو و شیرینن، لە باری کێش و پاشڵیشەوە دڵگرن، هەروەکو بوێژی بەناوبانگ کانی لە بارەیەوە دەڵێ:

ئوستادی غەزەل، سافییە جێگەی لە هیرانە

مەدحی چ بکەم، زاهیر و مەشهووری جیهانە

مەلا ڕەسووڵی بێتووشیش کە نازناوی مەنفییە لە بارەیەوە دەڵێ:

ئەوا ئیـمـانـی پێت هێناوە مـەنفی
بفـەرمـوو مسـتـەفای ئاخر زەمانم

ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەم هۆنەرە لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

دڵی بولبـوڵ لە دەوری باخی گـوڵ یاری نەکـا چ بکا؟
لە تاوی خـونچـە هەردەم شـیـوەن و زاری نەکـا چ بکا؟
زەمـــانـی لـەزەتـی ڕۆیی و دەوری زیـلـەتـی وا هـات
ئیـتـر یاران لەمـەولا ڕوو لە دڵداری نەکـا چ بکا؟
لە ئاهـی گـەرمـەوە وا لـێـو بەبار و هـیشکە ئێسـتـێکە
لە کـانیی چاوەکـانی خـوێن و ئاو جـاری نەکا چ بکا؟
شـەوی هیـجـران خـەیاڵی یار دەکا ئەسڵەن خـەوی نایێ
بەیادی ڕۆژی وەسـڵـی حـەز لە بێـداری نەکـا چ بکا؟
بەکفری زوڵـفی ڕێی ئیسلامی بەستووە بۆیـێ دڵ ئیستێ
وەکـو سـەنعـانی دائم مـەیلی زناری نەکـا چ بکا؟
دڵم عـەیبی نییـە کەڕووی زەوی تەڕکا بەخوێنی ئەشک
بەئاهـی دوودناکـیش ئاسـمـان تاری نەکـا چ بکا؟
لە لایێ فرقـەتی یار و لە سـووێی مـیـحنەتی ئەغـیـار
لە هـەردوو لا دڵی مـسکین ڕجـاکـاری نەکـا چ بکا؟
هەوای یاری لەسەر دەرناچێ ئەسڵەن لەو جەفای دووری
دڵە بێـچـارەکـەم هەردەم وەفـاداری نەکـا چ بکا؟
ئەگـەرچی بێ وەفـا یارم جـەفـای دا ئەو دڵی مـسکین
وەکـو (سـافی) لە بەدبەخـتی فیـداکاری نەکا چ بکا؟

واتە: بولبـوڵ هەر بەدەوری گـوڵا لە باخ و گـوڵزار دەچریکێنێ و دەناڵێنێ و لە تاوی خـونچـەدا هـەموو دەم دەگری و شیـوەن دەکا، منیش لە دووریی یار هـەر دەناڵێنم و لێوم باری گرتووە و ئەوەندە گریاوم کـە چاوانم خـوێنیـان تێ زاوە، خـزم و بێگانەش تانەم لێ دەدەن و یاریش بەزوڵفەکانی ڕێی بەمن بەستووە و منیش وەکو سەنعان زنارم خستووەتە ملم، بەم هەمـوو دەرد و ئێش و ئازارە هەوای یارم لەسـەر دەرناچێ و دڵی بێـچـارەشم ئەمەکی خۆی دەنوێنێ، ئەگەرچی یاری بێ ئەمەکم ئازارمی دا، بەڵام دڵی بێچارەم وەکو سافی ئامادەیە کە خۆی لە ڕێی ئەو دانێ.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا بەم جۆرە بەیارەکەی هەڵدەڵێ و دەڵێ:

دڵبەری ناز پەروەری ڕوو ئەنوەری مەهپارەکەم
ئەو نیهاڵ، ئەبرۆ هیلال، شیرن جەماڵ، نازدارەکەم
مەهرڕوویی، موشکین موویی، چاو ئاهوویی، سەحرای خوتەن
سوور گوڵە، موو سونبوڵە، ماهی پەری ڕوخسارەکەم
جانی جانان، شاهی خوویان، ڕەهزەنی پیر و جەوان
گوڵ ڕووە، شیرین خووە، شۆخی شەکەر گوفتارەکەم
چاوی کاڵە، لێوی ئاڵە، ڕوو بەخاڵە، دڵبەرم
زوڵفی خاوە، لێم بەداوە، یارەکەی ئەغیارەکەم
چەندی بێ مەیلم دەکەی صەد هەندە مەفتوونم لەبۆت
جارێ ڕەحمێکت نەبوو دەرحەق دڵی خەمبارەکەم
ئەشکی چاوم ئەرزی داگرت دوودی ئاهم ئاسمان
بۆیە وا ڕەش داگەڕا لەو ئاهی ئاتەشبارەکەم
وا لە جێی نێشی خەدەنگت تا بەڕۆژی حەشرەوە
خوێنی لێ دەرژێ بەدائم لەو دڵی زامدارەکەم
(سافیا) سا حاڵ پەرێشانم لە غایەت دەرچووە
ڕۆحەکەم ڕەحمێ بکە بەو شین و گریە و زارەکەم

واتە: دڵبەری نازپەروەرم ڕوومەتی وەکو مانگ دەدرەوشێتەوە، باڵای وەکو نەمام و برۆکانی وەکو مانگی یەک شەوە و ڕوومەتی وەک مانگ و قژەکەی ڕەش و چاوەکانی وەکو چاوی ئاسکی خوتەنە، بەڵێ یارەکەم وەکو گوڵی سوورە و پەری پەیکەرە و گیانی گیانانە و ڕێگری پیر و جوانە و شیرین خووە و شۆخوشەنگە و زوڵفی خاوە و بێبەزەیی و دڵڕەقە. وە خەم و پەژارە پشتی منی چەماندووەتەوە و پەرێشانی کردووە، دەسا ئەی خۆشەویستەکەم بەزەییت پێمدا بێ.

سەرچاوەکان

١- دیوانی صافی، کۆکردنەوەی گیوی موکریانی - هەولێر، ١٩٦٥.
٢- بەیازێک کە هەندێ لە هۆنراوەکانی سافی تێدا نووسراوە.

مەلا محەمەدی کۆیی

١٢٩٣ - ١٣٦٣

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی حاجی مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادەیە و بەمەلای گەورە ناسراوە. بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٢٩٣ی کۆچی لە کۆیە پێی ناوەتە کوڕی ژیانەوە و لە تەمەنی پێنج ساڵیدا لەلای باوکی دەستی کردووەتە خوێندن و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی فەقهی ئیسلامی و ڕێزمانی عەرەبی و لێکدانەوەی قورئان و ڕەوانبێژی بووە و لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا کۆتایی بەخوێندنەکەی هێناوە و بووە بەمامۆستایەکی پوختە و نازناوی (مەلای گەورە)ی پێ دراوە. ئەوسا پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و ڕێنوێنیی خەڵک و پەرتووک دانان بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٣ لە تەمەنی حەفتا ساڵیدا گیانی بەگیان ئافەرین ئەسپاردووە و لە کۆیەدا نێژراوە.

مەلای گەورە هەر لە منداڵییەوە هەوەسێکی زۆری لەسەر هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لە تافی جوانیدا گەلێ هۆنراوی هۆنیوەتەوە، بەڵام لەبەرئەوەی لە زانیاریدا گەیشتووەتە بەرزترین پلەوپایە، ئەوەیە کە زانیارییەکەی بەسەر هۆنەریەتییەکەیدا زاڵ بووە و ئیتر هەموو دەم خەریکی وانە وتنەوە بووە و زۆرترین پەرتووکەکانی ئاینین و نزیکەی بیست پەرتووکی بەزمانی عەرەبی و کوردی داناون کە گرنگترینی ئەوانە بریتین لە: دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی، فڕی فڕی قەل فڕی، عەقیدەی ئیسلام تەفسیری قورئان بەکوردی.

هۆنراوەکانی مەلای گەورە کە زادەی ساڵانی نێوانی شەڕی یەکەم و دووەمی جیهانی، وەکو وێنەگرێک مێژووی ژیانی کوردەواریی لەو سەردەمەی بۆمان کێشاوە و بەیادگار بەجێی هێشتووە، بەڕاستی هۆنراوەکانی ئەم زانا هەرەبەرزەمان وێنەیەکی ڕاستی کۆمەڵی کوردەواریی سەردەمی خۆیمان بۆ دەنوێنن، و زۆربەی هۆنراوەکانی بەشێوەیەکی ساکار و سادە داڕێژراون و ئیتر ئەوەندە بایەخی نەداوەتە زەرکەشیکردنی شێوە، وە بەڕازاندنەوەی وشەوە خۆی ماندوو نەکردووە، بەڵکو هەر وشەیەکی بەسەر زمان یا بیریدا هاتبێ هێناویەتە سەر قاقەز، ئیتر گوێی بەوە نەداوە کە وشەکە بێگانە یا خۆماڵییە، چونکە شێوەی نووسینی ئەو زەمانە لەو ڕۆژگارەدا وابووە. ئەوا نموونەیەک لە هۆنراوەکانی دەدوێنین:

تاکەی لە غەمت یەقەی کراسم بدڕم
نێزیکە لە دەرد و حەسرەتی تۆ بمرم

بۆ خاتری خوا لە پاشی مەرگم جارجار
ئاهێستە لە ڕووی وەفا وەرە سەر قەبرم
گەر مەرحەمەتێ بەمن دەکەی سابیکە
نەمماوە تەحەمولی جەفا چی دیکە
ڕۆژێکی ئەگەر خودا نەکا نەتبینم
بێ شک هەموو دونیا لە نەزەر تاریکە
ئەبرۆی ڕەش و کوڵمی سپی و چاو ماوی
ئەی دڵ عەجەبا ئەتۆ چۆن ماوی
بنوارە چلۆن چاوی لە من وەرگێڕا
نەک سوورەتی من بچێتە دوڕ ناو چاوی
ڕۆژێکی لە بێ چارەیی و بێ شەرمی
پێم وت سەنەما بەخوای ئەتۆ بێ ڕەحمی
ئاگات لە منی عاشق و بێ چارە نییە
بۆ حاڵی هەناسەساردی و دڵگەرمییە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! تاکەی لە خەم و پەژارەت کراسی خۆم بدڕم، نزیکە لە دەرد و داخی تۆدا بمرم، بۆ خاتری خوا لە دوای مەرگم جارجارە بەئەسپایی وەرە سەر گۆڕەکەم و یادم کە، ئیتر بەزەییت پێمدا بێ و بەرگەی ئەم هەموو دەرد و ئازارە ناگرم، چونکە ئەگەر ڕۆژێک نەتبینم بێ شک هەمووی جیهان لە بەرچاوم تاریکە چاو و برۆت ڕەش و کوڵمت سپییە و سەرم سووڕدەمێنێ کە دڵم چۆن ماوە، ڕۆژێکیان پێم وت: ئەی دڵبەر بەخوا تۆ بێ بەزەییت و ئاگات لە منی گراو و ئەویینداری بێچارە نییە و دڵت بەهەناسەساردیی من ناسووتێ و لە وەڵامدا شتێکی نەوت.

زۆربەی هۆنراوەکانی مەلای گەورە کۆمەڵایەتیین و داوای لە خەڵک کردووە کە خەریکی خوێندن بن و دەست لە سۆفیەتی و دەروێشی و مارگری و نەخوێندەواری هەڵگرن و گوێی ئەم و ئەو نەخۆن هەتا دەتوانن بۆ بەهرە وەرگرتن لە زانست هەوڵدەن و فێری پیشەسازی و هونەر بن و بەگوێرەی زەمان ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

هەتا دەمرم لە بۆ کوردان دەناڵم
عیلاجیان چۆن بکەم هاوار بەماڵم
فەقیر و جاهل و نەخوێندەوارن
لەلای نەوعی بەشەر بێ قەدر و خوارن

کـەسێ قــەدری لەلای خـزمـان نـەمێنێ
لەلای بێگانـە قـــەدری چیی ئـەمـــێنێ
لەگـــەڵ یەک بەدڕەوشت و بەدنیـــهـادن
لە بۆیە وا کـــەســـاد و بێ مـــورادن
لە عـیلم و مـەعـریفـەت ڕووتن بەکـولی
خـــەیاڵی خـــاوە لایان فـیکری مـیللی
حـــەســـوودن بۆیە بازاڕیان کـــەســـادە
نەزانن بۆیە تاعـــەتیـــان فـــەســـادە
لەســـەر عـــەردی ئەوی کــوردی زبان بێ
لەلای وایە ئـەبێ ســـــووک و نـەزان بێ
دەبێ حــەمــاڵ و گـــاوان و شـــوان بێ
دەبێ زەبال و کــــەناس و ســــەپان بێ
دەبێ هــەر ڕیش درێـژ و پان و لـوول بێ
دەبێ هـەر عـاجـز و گـرژ ر مـەلوول بێ
مـەلاکـانیش لە حـەقـیـان زۆر خـەیانن
ئەوانیش هـەر دەڵێی گـــەوج و نەزانن
لەباتی باسی دین و ڕوکنی ئیـمـــان
مـەلا بۆیان ئەخـوێنێ مـەدحی شێـخـان
ئەڵێ: شـێـخێ هەیە ساحب کـرامـەت
تکاتان بۆ ئەکـــا ڕۆژی قـــیــامـــەت
گەلێ جاران دەچێتـە فـەوقی عـەرشێ
ئەگـەر حـەزکـا لەلای خـوا دادەنیـشێ
خـــولاســـە چەند خـــورافــاتێکی دیکە
مـــەلا نەقلی دەکـا بەو فـاک و فـــیکە
عـــەوامی قـــوڕ بەســـەر وەک وائەزانن
جـەنابی شـێخ بەخــزمی خـوا ئەزانن
(مـەلا) تۆ باسی خـوایان بۆ بفـەرمـوو
وەها بـاشــــە لە بۆ وان و لە بۆ تـوو
واتە: هەتا ئەو ڕۆژەی کە دەمرم دەبێ بۆ گەلی کورد بناڵم و نازانم چۆن چارەیان بکەم،

هەموو هەژار و نەزان و نەخوێندەوارن و لەلای گەلانی تر بێ قەدر و بێ ڕێزن، کەسێک کە ڕێزی لەلای خزم و کەسوکاری خۆی نەبێ، لەلای بێگانە چۆن دەبێ؟ گەلی کورد لە زانست و زانیاری دوورن و ئەمە خەیاڵی خاوە کە بیری نەتەوایەتی بکەنەوە، چونکە زۆربەیان بارهەڵگر و گاوان و شوان و گسکدەر و سەپانن و لایان وایە کە ڕدێن درێژ و قژ لوول بن چاکە و دەبێ هەروا بەگرژ و زەبوونی ژیان بەرنە سەر، مەلاکانیش لەجیاتی ئەوەی پەندی خەڵک دابدەن، ئاینی پیرۆزی ئیسلام بۆ خەڵک شی بکەنەوە، کەچی باسی گەورەیی شێخ دەکەن و شتی پڕوپووچ دەڵێن و خەڵکی قوڕ بەسەریش لایان وایە کە مەلا ڕاست دەکا و شێخ بەخوا نزیکە.

مەلای گەورە زۆر حەزی لە زانیارییە نوێیەکان کردووە و خەڵکی هان داوە کە زانیارییە نوێیەکان لەگەڵ زانیارییە کۆنەکان بخوێنن و ئەوەندە بەدووی ڕێزمان و هەندێ پەڕتووکی تر کە کاتی مرۆ دەگرێ نەچن و هەر ئەوەندە کە ئەو زانیاریانە بۆ ڕوون بووەوە بەسە، وەکو دەڵێ:

عیلمی تەبیعەت عیلمی خودایە	قالە و و قوولە گشتی هەبایە
عیلمی کیمیات گەر نەخوێندووە	بەخوا نازانی خوا چیی کردووە

سەرچاوەکان

١- دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی - کۆکردنەوەی گیوی موکریانی - هەولێر، ١٩٤٩.
٢- فڕی فڕی قەل فڕی، دیاریی مەلا محەمەدی کۆیی - هەولێر، ١٩٤٦.

تایەر بەگی جاف

١٢٩٥ - ١٣٣٧

ئەم هۆنەرە پایەبەرزە کە ناوی تایەر بەگ کوڕی وەسمان پاشای کوڕی حەمە پاشای کوڕی کەیخەسرەو بەگی جافە، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە لە دەستمان دایە، لە ساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە شاری هەڵەبجەدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. هەر لە منداڵیدا باوکی دەینێتە قوتابخانە و لەوێدا فێری خوێندن و نووسینی زمانی فارسی دەبێ و ئەوسا میرزایەکی بۆ دەگرێ و فێری نووسین و وێژە و زمانی فارسی دەکا و لە پاشا دەڕواتە حوجرەی فەقێیان و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و زمانی عەرەبی دەبێ و لە پاشان لە خوێندن دەست هەڵدەگرێ و پاشماوەی ژیانی بەهەڵسووراندنی کاروباری عێلەکەیەوە دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٣٧ لە تەمەنی چل و دوو ساڵیدا لە شاری سلێمانی کۆچی دوایی دەکا و بەپێی ئەسپاردەی خۆی تەرمەکەی دەبەنە گۆڕستانی عەبابەیلێ و لەوێدا دەینێژن.

تایەر بەگ با وەکو خوێندنێکی زۆر بەرزی نەبووە و لە زانکۆدا نەیخوێندووە، بەڵام زانا و تێگەیشتوو و ژیر و بەهۆش بووە. لە سەرەتای دیوانەکەیا کە لە ساڵی ١٩٢٤ لە چاپ دراوە دەڵێ:

پیاوێکی ئینگلیزی بەناوی سۆن لە گەڕانەوەکەیدا ڕێی دەکەوێتە کوردەواری و چەند مانگێک بەنۆکەری لەناو جافەکاندا دەمێنێتەوە و تایەر بەگ لەلای خۆی ڕای دەگرێ و ڕۆژێکیان لەجیاتی ئەوەی بڵێ نە، کوتوپڕ دێتە سەر زمانیدا و دەڵێ: نۆ. وە ئەمە تایەر بەگ دوودڵ دەکا و گەلێک تێ هەڵدەپێچێ کە ناوی ڕاستەقینەی خۆی بڵێ و ئەویش ناچار ڕاستی پێ دەڵێ: کە ناوم سۆنە و بۆ گەڕان و پشکنینی خۆرهەلات هاتووم و تا ئێستاش کەس پێمی نەزانیوە، ئەوسا تایەر بەگ دەری دەکا.

تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراوی کوردیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە، وە هۆنراوەکانی زۆر تەڕ و پاراو و جوان و دڵگرن، وە بەدوو زمانی کوردی و فارسی هۆنراوی هەیە و گوایە پەڕاوێکیشی بەناوی (ئەحمەدی) بەهۆنراو هۆنیوەتەوە کە بەداخەوە ئەم پەڕاوە تا ئێستا نەکەوتووەتە دەست.

تایەر بەگ لەسەر شێوەی هونەرەکانی کۆن هۆنراوەی هۆنیوەتەوە، وە لە ڕاستیدا دەتوانین بڵێین کە هۆنراوەکانی تایەر بەگ ئاوێنەیەکی بێ وێنەن لە وێنەکانی هۆنراوی کۆن، وە زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و سەبارەت بەجوانیی ئەوین و دووری و خەم و پەژارە و زوڵف و خەت و خاڵ و ئەگریجە و پەرچەمی یار وتراون و، بەدەگمەن لە بارەی مەبەستی ترەوە دواوە و زۆر کەم باسی کۆمەڵایەتیی کردووە، لەگەڵ ئەمەشدا گەلێ وشەی جوان و ساکاری کوردیی لە هۆنراوەکانیدا بەکاربردوون.

وەکو دەڵێن تایەر بەگ هەموو دەم ئەنجومەنی وێژەیی پێک هێناوە و هۆنەرانی سەردەمی خۆی بانگ کردووە و سەبارەت بەوێژە و زمان دواون، کاکە حەمەی ناری یەکێکە لەو هۆنەرانە کە گەلێ جار لە ناو ئەو ئەنجومەنانەدا بەشداریی کردووە.

تایەر بەگ گیرۆدەی هۆنراوەکانی حافز و سەعدی و کەلیمی هەمەدانی و مەولەوی و وەلی دێوانە و نالی و سالم بووە و زۆر حەزی لە هۆنراوی ئەم هۆنەرانە کردووە و پتر کاتی خۆی بەخوێندنەوەی دیوانی ئەم هۆنەرانە بردووەتە سەر و لە هۆنراوەکانی چێژ و چەشکەی وەرگرتووە.

وا دیارە تایەر بەگ هەر لە سەرەتای لاویەتیەوە گیرۆدەی داوی ئەوینی پەریزادە و گوڵەندامێکی کچە جاف بووە کە بۆیە ئەو هەموو هۆنراوانەی بەقەد و باڵایدا هەڵی گرتووە. لە پارچە هەڵبەستێکدا کە لە سەرەتای دیوانەکەیدا هاتووە، بەتانوپۆی جوانی و

شۆخوشەنگیی دڵدارەکەیدا هاتووەتە خوارەوە و ڕوومەتی یارەکەی بەمانگ و لێوی بەشەکر و چاوی خۆی بەڕووباری سیروان چواندووە، وەکو دەڵێ:

قـوربانـی ڕوخت بم کـە شـکسـتی بەقـەمـەر دا
حـەیرانی لەبت بم کـە ڕەواجی بەشـەکـەر دا
هەر لەحزە ئەدەی وەعدەی وەسڵ و نییە ئەسڵی
کـارت وەکـوو دونیـایە هەر ئەمـڕۆیە بەفـەردا
مەقسوودی لەسەر کوشتنی عوشاقی زەعیفە
وەختێ کـە دەکا خـەنجـەری تیـژی بەکـەمـەردا
هەرچەندە دەکەم سەعی لەبەر خوێنی سرێشکم
خـاکێ نیـیە بیکەم بەهەوەس، گـاهێ بەسـەر دا
ناحـەق نیـیـە ناوەسـتێ ئەگـەر پردی تەحـەمـول
سـیـروانـی سـریشکم کـە ئەکـا هاژە لەسـەردا
دڵ ڕۆییـیــــــوە لە وجــــــوودم بەخــــــەیاڵت
دایم لە ســەفــەر دایە، ئەگـەرچی لە حـەزەردا
مــەیلت هەیە (تـایەر) کـە بپـرسی لە برینم
بڕوانە کـە ئەو شـۆخـە چ تیـرێکی لە جـیگەر دا

تایەر بەگ، هەروەها کـە وتمان لە هۆنراوی دڵداریدا زۆر بەدەسـەڵات بووە و هۆنراوی گەلێ سوارە و لەم ڕشتەیەشدا بەڕاستی سەرکەوتووە. لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و پێی دەڵێ: ئەی خۆشەویستەکەم، بەڕاستی ناتوانم بەڕەنگ و شێوەتا هەڵبڵێم، چونکە بەهەموو جۆرێک دەبریسکێتەوە و، قژ و زوڵفەکـانت وەکو تاریکەشەو ڕوومەتی گەشت دادەپۆشن، ئەوا کۆڕێکم بۆ خۆم ساز کردووە و تۆیش وەرە و بادە و مەیم بدەرێ با بەزمەکەم گەرم بێ، لەو ڕۆژەوە کە چاوم پێت کەوتووە، بەجارێ مات و سەرگەردانت بووم، بەتایبەت لێوت کە وەکو لالی بەدەخشان ئاڵە و پاسەوانی دەم و ددانتە و، سپای برژانگ و ئەگریجەکانت دەڵێ لە بەرابەری نەیارەوە ڕاوەستاون، بڕوا بکە وەکو فەرهاد لە ڕێی ئەویندا پەرێشان و ئاوارە بووم کەچی برۆکانت لەگەڵ مندا شەڕیانە، کەوابوو لات وا نەبێ کە تایەر مات و خامۆشە، بەڵکو ئەو شێت و دێوانەی ڕوومەتی جوانی تۆیە، وەکو دەڵێ:

ئەی پەرتەوی ڕەنگت وەکـو ڕەنگی هەمـەڕەنگە
خـاڵت بەمـەسـەل زوڵفـی سیـاهت شـەوەزەنگە

بەزم و تەرەب ئامادەیە ساقی مەیێی فەرموو:
دەنگی دەف و نالەی نەی و ئاوازەیی چەنگە
لێوت کە وەکو لەعلی بەدەخشانە بەئالی
گەنجووری نیگەهبانی دەهان و دەمی تەنگە
تابووری موژانت لەگەڵ ئەگریجە بەرابەر
وەستاوە ئەڵێی لەشکری ژاپۆن و فەرەنگە
سەد نامی خودا بێ لە دوو پستانی ئەنارت
گرد و شلک و نازک و پڕ چنگ و قەشەنگە
سەیدی دڵی من خەستە و خوێنینە بەقوربان
پێکراوی موژەی تۆیە، نە کوژراوی تفەنگە
سەرگەشتە و ئاشوفتەیی عەشقم وەکو فەرهاد
کێوم بەدەن و سینە و سەر، پەنجە قوڵنگە
چاوت بەمەسەل ئافەتی دڵهایە وەلیکن
بۆچ وایە کە ئەبرۆیی کەچن مەیلی بەجەنگە؟
عاجز بوو کە رووم خستە بەری پێ وتی پێم:
ئەی ئەبلەهەکە! کەی مالشی ئاوێنە بەسەنگە؟
مەنعی مەکە (تایەر) کە ئەگەر مات و خەمۆشە
دێوانەیی رووی تۆیە، نە شێت و نە دەبەنگە

بەبێ شک تایەر بەگ بەهۆی خوێندنەوەی پەرتووک و نامیلکەوە لە وێژە و پیتۆلی و ئایندا شارەزا بووە و ئەم راستەقینە لە هۆنراوەکانی ئەودا دەردەکەوێ. هەروەها لە شێوەکانی هۆنراودا مرخی خۆی تاقی کردووەتەوە و بەراستی ئەمەشی بەچاکی ئەنجام داوە، وە هەڵبەستەکانی ئەو زۆر سادە و رەوان و دڵگرن. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی تری تایەر بەگ دێنین کە وێنەیەکی باییدارە لە هۆنراوی کلاسیکی کوردیدا وەکو دەڵێ:

دڵ نەخۆشی دەردی هیجرە جانی جانانم وەرە
لەت لەتە جەرگ و هەناوم ماهی تابانم وەرە
عیللەتی دەرد و شەفاکەم وا بەلێوی شەکەرت
مایەیی ژین و حەیاتم دەرد و دەرمانم وەرە
سەد شوکر دووبارە جەژنە وەختی عەیش و شادییە
بۆ بەلا گەردانی بالات قۆچی قوربانم وەرە

دڵبەرەی قەد عەرعەرەی بێ ڕەحمەکەی بەدبەختەکەم
دڵڕفێنەی شۆخەکەی بێ عەهد و پەیمانم وەرە
نازەنینەی سوخمە ئاڵە دیدە مەستی کەچ کوڵاهـ
گوڵ عێزارەی شۆخوشەنگەی شاهی خوبانم وەرە
خانە وێرانم لە دووریت ڕەهزەنی ئیمان و دڵ
زینەتی بەزم و سەریرم شەمعی دیوانم وەرە
چونکە سایەی چەتری زوڵفت دوور لە فرقەی فرەقمە
سینە پڕ خوێن و زوخاوم دڵ پەرێشانم وەرە
دوور لە باڵای نەونەمامت زامی جەرگم نارییە
وەک عەرەب سەد جار دەخیلەک زوویە لوقمانم وەرە
کەس نییە سابت قەدەم وەک من لە داوی عەشقدا
بۆ سپاهی غەمزەکانت مەردی مەیدانم وەرە
گەر دەپرسی حاڵەتی من بۆ فراقت پێت بڵێم
هەر وەکو (تایەر) هەمیشە دیدە گریانم وەرە

ئامانجی تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراوە دڵدارییەکانی گەیشتن بەیاری ڕاستەقینەیە کە دەبێ لەم ڕێگەدا مرۆ گەلێ ئەرک و ڕەنج و سەخڵەتی بکێشێ تا بتوانێ بەئارەزووی دڵی خۆی بگا، لەم گێرە و کێشەدا پەناگای گەورەی هۆنەر کەعبەی دڵە و نزیکترین ڕێ بەرەو مەڵبەندی یار ڕێگای دڵە، چونکە دڵ جێگای ستاری خوایە تایەر بەگ کە بەدەردی ئەوینەوە گرفتار بووە، ئێش و دەردی دووریی یار تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئەوەیە کە داوای لێ دەکا کە بێت و وەکو پەلکە ڕەنگینە دەست بخەنە مل یەک و لە تەنیشت یەکەوە دانیشن و بەیەک شاد بنەوە وەکو دەڵێ:

تابەکەی قوربان بناڵم من بەئێش و دەردەوە؟
دەس بەئەژنۆ، قوڕ بەسەر دایم بەئاهی سەردەوە
ڕۆژی ئەوەڵ بوو کە زانیم من ئەبێ دێوانە بم
عاشقی تۆ نەوعی مەجنوون وا بەکێو و هەردەوە
مەرحەمەت کە زوو بڕۆ قاسید بڵێ دەردی دڵم
نازی پاپۆچت ئەکێشم من بەتۆز و گەردەوە
هەر وەکو قەوس و قەزەح با دەس لە گەردن دانیشین
تۆ بەسوخمەی ئاڵ و سەوز و من بەڕەنگی زەردەوە

یەک نەفەس چاکی نەهێنا کەعبەتەینی بەختەکەم
شەش دەرم گیراوە داماوم بەدەستی نەردەوە
ئیلتیماسی (تایەر)ی بێچارە قەت سوودی نییە
تۆ کە دایم شەڕفرۆش بی بەو دڵەی وەک بەردەوە

تایەر بەگ لە پارچە هەڵبەستێکی گلە و گازندە لە بەخت و چارەنووسی خۆی دەکا و دەڵێ: ئەگەر چارەنووس نەبووایە من لەبەر چی شەو و ڕۆژ لەبەر دووریی یار دەبێ هەر بناڵێنم و بەئێش و دەردەوە ژیان بەرمە سەر و ئەویش لایەکم لێ نەکاتەوە. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

موقەدەر گەر نەبێ ئاخر لە مێهری مەهرووخانم چی؟
لە نالە نالی نیوەشەو، لە ئاهی بەربەیانم چی؟
نیشانەی ئیفتخاری من لە سینەم داغی هیجرانە
بڕۆ ئەی ناسیحی موشفق لە روتبە و یا نیشانم چی؟
غەرەز وابوو موقابل کەم لەگەڵ گوڵڕەنگی ڕوخسارت
وەگەر نەبێ قەدی سەروت لە سەیری گوڵستانم چی؟
کە من مێحرابی ئەبرۆی تۆ مەقامی سوجدەگاهم بێ
ئیتر وەک زاهدی خودبین لە مەوعدی جنانم چی
شەوم وەک ڕۆژی ڕووناکە لە شوعلەی ڕوومەتی ئاڵت
بەڵێ یەکبارە با ون بێ لە ماهی ئاسمانم چی؟
بەنەی ڕەنگی فەلەک جانا لە دڵما دەرنەچوو مێهرت
کە من یەک ڕەنگ و یەک نەوعم لە تەبدیلی زەمانم چی؟
بە من نادرێ تەفسیری ئایاتی سەری کوڵمت،
گرانە (تایەر) بۆ من لە تەفسیل و بەیانم چی

تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراو بەزاراوەی هەورامیشدا دەستێکی بەرز و باڵای بووە و زۆربەی ئەو هۆنراوانەی کە بەم زاراوە هۆنیویەتەوە لەسەر کێشی خۆماڵییە و زۆربەی هۆنەرانی هەورامی هەر بەم کێشە هۆنراویان هۆنیوەتەوە. تایەر بەگ لە پارچە هەڵبەستێکیدا پەیڕەویی لە چەکامەیەکی وەلی دێوانە کردووە کە چەکامەکەی وەلی دێوانە بەم جۆرە دەست پێ دەکا:

دەلیل شەم نەدیت، دەلیل شەم نەدیت
جە لێلاخ ئامای سپی شەم نەدیت؟

تایەر بەگ لەم پارچە هەڵبەستەیدا بەبای شەماڵ دەڵێ:

شەماڵ کاتێ کە دەهاتی یارەکەمت نەدی؟ ئاسکی خوتەنی و گوڵەندان و سۆسەن و باڵای عەرعەری و شابازی مەریوان و نازداری خێڵان و شۆخوشەنگی بێ ئەمەکت نەدی؟ دە یاخوا هەر یارێک کە بێ ئەمەکە، هەروەکو تایەر دەردەدار بێ. با لە زمانی خۆیەوە ببیسین کە دەڵێ:

شەماڵ یار نەدیت، شەماڵ یار نەدیت؟
وەختێ تۆ ئامای دیدەی یار نەدیت؟
ئەو دیدەی سەیوان پڕ خومار نەدیت؟
ئەو تورەی چین چین سیاتار نەدیت؟
دڵدار دڵبەر ستەمکار نەدیت؟
ئاهووی خوتەنی وەش ڕەفتار نەدیت؟
ئەو پەنجەی قرمز حەنایی نەدیت؟
ئەو نوور دیدەی بینایی نەدیت؟
گوڵ ڕووی گوڵ چێهرەی گوڵ ئەندام نەدیت؟
سۆسەنی کلاف موشکین فام نەدیت؟
لیمۆی نەورەس مەمانش نەدیت؟
ئەبرۆی سێف ئاسای کەمانش نەدیت؟
باڵای عەرعەری سەرو ئاسا نەدیت؟
شۆخ دیدە مەست بێ وەفا نەدیت؟
باز مەریوان هەڵۆ خۆ نەدیت؟
نازدار خێڵان فتنە جۆ نەدیت؟
نەدیت تۆ بەیۆ بەعیشوە و نازێ
بپەرسۆ ئەحواڵ من لە ڕێوازێ
تەحقیق بۆ شەماڵ ئەو شۆخوشەنگە
نەدیدەی شاباز ئەو دڵ چون سەنگە
یاشا هەر یارێ بێ وەفا و مەیلەن،
دەروون وە بادەی بێ مەیلی کەیلەن
دایم گرفتار ئاه عوشاق بۆ
نەسیبش دایم تاڵیی فراق بۆ

بــەوێـنـــەی (تـــایـــەر) هـــەر دەردەدار بـــۆ
دیدەی مـــەخـــمـــوورش دایم بیـــمـــار بۆ

تایەر بەگ لە هۆنینەوەی هۆنراوی ئاینیـشـدا دەسـتـێکی بەرز و باڵای هەبووە، لە چەکامەیەکیدا بەچەشنێکی جوان و مامۆستایانە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلامی کردووە و ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە تایەر بەگ بڕوایەکی قایمی ئاینیی هەبووە بۆیە لە جۆشی کوورەی دەروونییەوە دەڵێ:

مەتلەعی سوبحی سەعادەت، مەزهەری سیدق و یەقین
ئەی سپەهسالاری فەوجی ئەنبیا و و مورسەلین
بۆ نەوازش زاتی حەق هەم سوحبەت و هەم دەنگی تۆ
شاهیدی تەعزیمی تۆ بوو یاوەری روحولئەمین
موشکی تۆزی دامەنت عەتری دەماغی ئەتقیا
یەعنی بۆ تەئسیری بینش عەینی سورمەی خاک بین
ڕوو لە کێ کەم غەیری تۆ، ئەی شافعی زومرەی ئەسیم؟
من گوناهبار و خەجاڵەت، تۆ (شفیع المذنبین)
خۆم لە قوڕ بگرم بەجارێ هەر لە پێ تا تەوقی سەر
بەڵکو لوتفی شاهی لەولاک بێ نەجاتم دا لە شین
موستەحەقی تیر و تانەی ئاشنا و بێگانە خۆم
واجبی ڕەحمم بەسە (یا رحمە للعالمین)
ڕووت و قووتی مەحشەر و بێ سایە و و ئاوارە خۆم
مەزرەعەی عەفووی خودا نابێ ببێ بێ خۆشە چین
حەسرەتا مەئیووسی شەهد و زیارەتی شەباکی خۆم
بۆ نەرێژم ئەشکی ئاڵ و ئاوی گەرم و ئاتەشین
ئەی حەبیبی خالقی عالەم تەرەحوم تا زووە
ئەو سەگی ئەسحابی کەهف و من سەگێکی تابعین
ڕوو لە قاپی مستەفا کە بێژە یا (خیر البَشر)
نیمە تۆشەی ڕێگە جوز ئیخلاسی ئالی (طاهر)ین

تایەر بەگ دیوانێکی بەرز و گەورەی هەیە و هێشتا لە چاپ نەدراوە، بەڵام کۆمەڵە هۆنراوێکی بەناوی دیوانی تایەر بەگ لە ساڵی ١٩٣٦ چاپ کراوە و گەلێ هەڵەی تێدایە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی تاهیر بەگ، لەسەر ئەرکی غەفوور بەکر - سلێمانی، ١٩٣٦

٢- دیوانی تاهیر بەگ، لەسەر ئەرکی حەمەمین عەسری - بەغدا، ١٩٥٢.

مەلا عەبدوڵڵای زێوەر

١٢٩٥ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و کوڕی محەمەد مەلا ڕەسووڵە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان، لەساڵی ١٢٩٥ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، هەر لە سەردەمی منداڵیدا خراوەتە بەر خوێندن و قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسیی خوێندوون و ئەوسا چووەتە فەقێیەتی و ماوەیەک لە مەریواندا بووە و ماوەیەکی زۆریش لە بانە و سابڵاخ خوێندوویەتی و ئەوسا گەڕاوەتەوە بۆ هەولێر و کەرکووک و لە پاشا لە سلێمانی خوێندنەکەی تەواو کردووە و پاشان ڕۆیشتووەتە ئەستەموول و چوار ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە و لەگەڵ زاناکاندا هەڵسوکەوتی بووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٤٨ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژراوە.

مامۆستا زێوەر یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و گەلێ هۆنراوی بەرز و جوان و شیرینی هەیە و لە هەموو بارێکەوە هۆنراوی داناوە و زۆربەی هۆنراوەکانی سادە و ڕەوانن، وە لە ڕێگەی هۆنراو و وێژەوە، گەلێ ڕاژەی کردووە، جگە لەمانەش چەند نامیلکەیەکی ئاینی و کۆمەڵایەتیی بەزمانی کوردی نووسیون کە پلەوپایەی زانستیی ئەو دەگەیەنن. مامۆستا زێوەر بەزمانەکانی عەرەبی و فارسی و تورکییش ئاشنایی و شارەزاییی هەبووە و بەم سێ زمانەش هۆنراوی هۆنیوەتەوە.

مامۆستا عەلائەدین سەجادی لە پەڕاوی: «مێژووی ئەدەبی کوردی»دا سەبارەت بەهۆنەریەتی مامۆستا زێوەر دەڵێ: زێوەر هەر لە دەوری منداڵیدا بێجگە لە دیمەنەکانی کوردستان و شاخی ڕەنگاوڕەنگی وەختی بەهاران تام و بۆنی هۆنراوەکانی مەولەوی و نالی لە هەموو دەمارەکانیدا هاتوچۆیان کردبوو، دیوانی هۆنەرە فارسەکانیش کە ئەمانە بەفەرمانی سروشت بڵاوبووبوونەوە، هەستی عەبدوڵڵایان وا لێ کردبوو کە باوەش بەئاسۆی هۆنراودا بکا، وایان لێ کردبوو پەیکەرێکیان لە دوورەوە بۆ دانابوو ناویان نابوو «پەیکەری هۆنراو» بۆ ئەم خۆ بۆ باوێژێ. جا بەم بۆنەوە لە پێشا هات «زێوەر»ی کرد

بەناوی هۆنراوی خۆی و کەڵکەڵەی بەرزی بەوتەی جوانی خۆی زێوەر ئارا کرد، لەبن دەست ئەمانەشەوە، ستەمی عوسمانییەکان ئەوەندەی تر دڵیان هێناوەتە کوڵان لە کاتێکدا، کە دەڵێ:

ئەم وەقتە کە پڕ فتنە و ڕێی بەستنە ئێستا
خۆشی کە ببێ مردنە، یا نووستنە ئێستا
دوو یاری وەفادار و بەبێ غەش نییە هەرگیز
هەرچی کە تەماشای ئەکەم دوژمنە ئێستا
ئاشووب و بەڵا و فتنە وەکو تەرزە ئەبارێ
هەر جەردەیی و هەر دزی و کوشتنە ئێستا

زێوەر وەکو هۆنەرانی تر سەرەتا کەوتووەتە داوی ئەوینی ڕوومەت گوڵانەوە، بۆیە دەستی کردووەتە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری، بەڵێ وا دیارە گوڵ پەیکەرێک بووەتە هۆی هەڵقوڵینی هۆنراوی و ئەوسا کەڵکەڵەی وردەکاری کەوتووەتە مێشکییەوە و لە هۆنراودا بەجارێ دەری بڕیوە، بۆیە بەم جۆرە بەدڵدارەکەیدا هەڵدەڵێ:

تکانی ئابڕووی چەمەن بەڕووی ئابدارەوە
شکانی نرخی نەستەرەن بەزوڵفی موشکبارەوە
چمە لە مەی؟ لە نەی! لە جام ئەگەر بەلەنجە بێتە لام
بەڕوویی تابدارەوە، بەچاوی پڕ خومارەوە
عەرەق نییە لە عالەما، کە لابەرێ لە دڵ غەما
جگە لە قەترە عارەقێ لە ڕووت کە دێتە خوارەوە
نیشانی من، جەماڵی تۆ، بەراتی من، ویساڵی تۆ
خەیاڵی من لە خاڵی تۆ، بەعیشوە لێم مەشارەوە
عەزیزەکەی حەبیبی من، نیگارەکەی تەبیبی من
با شەق بەرێ ڕەقیبی من، وەرە بەسەد ویقارەوە
فیدای خەد و قەدی تۆ، چەمەن بەفەوجی گوڵیەوە
بەبولبول و بەچڵیەوە، بەقومری و چنارەوە
فەرەنگ ڕوو و زەنگ موو، عەجەم سیاق و ڕووس خوو
ئەناسرێ کە کوردە زوو، بەپێچی لار و خوارەوە
نیشانی زوڵفی عەنبەری، هەموو وڵاتی گوڵعومەر
بەعەرد و بەرد و دارەوە، بەئاوی سەرچنارەوە

ئەمن گەیاندمە ئەنوەری، فنوونی شیعر و شاعری
ئەتۆش گەیانتە سامری بەچاوی سیحر کارەوە

مامۆستا زێوەر سەبارەت بەمەبەستی کۆمەڵایەتی گەلێ دواوە، ڕێ و ڕەوشتی چاک و خراپی خەڵکی خستووەتە بەر باس و لێکۆڵینەوە و گەلێ ئامۆژگاریی خەڵکی کردووە و ڕێی چاکی پیشان داون و ئەو کارەی کە خراپ هاتووەتە بەرچاوی داوای لە خەڵک کردووە کە خۆیان لێی لادەن و تووشی خراپە نەبن، لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە لە سەردێڕی، «عەرەق ناخۆم» هۆنیویەتەوە، بەتەواوی دەریدەخا کە عارەق بۆ کۆمەڵ زیانێکی زۆری هەیە و بنیادەم تووشی نەخۆشیی جۆر بەجۆر دەکا و ئەوەیە کە مرۆ دەبێ بەقسەی خوا و پێغەمبەر بکا وەکو دەڵێ:

عەرەق ناخۆم کە تووشی دەردی سەر بم
گرفتاری هەزار دەرد و خەتەر بم
هەچی خوا حەز نەکا ئەیکەم بەبێ دەنگ
ئیتر بۆ شەرمەزاری ناو بەشەر بم؟
عەرەق ناخۆم کە ژینم کورت و کەم بێ
بەجوانی بۆچی من تووشی زەرەربم؟
عەرەق ناخۆم کە دووچاری وەرەم بم
هیلاکی خەستەگی قەلب و جگەر بم
عەرەق ناخۆم کە بێ هۆش و خیرەد بم
لە حاڵی دۆست و دوژمن من بێ خەبەر بم
عەرەق ناخۆم لە قاقا و پێکەنینم
بەجارێ مەسخەرەی ئەهلی نەزەر بم
ئەگەر فەزڵ و هونەر لەم کارە دایە
لە خوا خواستم وەهایە بێ خەبەر بم
لە بۆن و بۆگەنی بێزارە تەبعم
فیدای ئەمری خوا و پێغەمبەر بم

مامۆستا زێوەر لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا دەڵێ: سەرچاوەی ئاوێکی ڕوون و ساردی کوێستانەکانی کوردستان و ڕابواردن لە سەیرانگەکانی پڕ لە گوڵ و گوڵزاری وڵاتدا، هەموو جیهان دێنێ، من چیمە لە جلوبەرگی هەندەران، بۆچی ڕانک و چۆغەی دەستکردی مەڵبەندەکەم لەبەر نەکەم؟ وە لە جێی کۆشک و تەلار و دەردی سەری شارە گەورەکان بۆچی

لەسەر کێوانی بەرز و خۆشدا لە کەنارەکانی ڕووبار و کارێزدا دانەنیشم و ئاوی ساردی کانیی مەڵبەندەکەم نەخۆمەوە و تەماشای ئەو دیمەنە جوانانە نەکەم کە پڕیە لە شیناوەردی و گوڵ و گوڵزار و پەلەوەرانی جۆر بەجۆر و هەوای فێنک، وەکو دەڵێ:

من چیمە لە فاسۆنی فەرەنگ چۆغەیی لیوی
تا شاڵی مەرەز یانە خوری بێتە قوماشم
دانیشتنی سەرچاوەیی ئاوانی چیاکەم
نایدەم بەهەموو موڵکی جیهان گەرچی گەداشم
بۆ سەیری گوڵ و مێرگی نزاران لە بەهاران
چاوم وەکو نێرگس گەشە مەفتوونی هەواشم
داخم ئەوەیە هاووەتەنم زۆری نەزانن،
بەم دەردەوە ئەتلێمەوە، ئاو کەوتووە ئاشم

مامۆستا زێوەر سەبارەت بەئابووریش گەلێ هۆنراوی داناون، لە پارچە هەڵبەستێکیدا ڕوو دەکاتە وەرزێرێک و دەڵێ: مامە تۆ دەبێ سپاسی خوا بکەی کە چاو و لەشت ساغە و لە دێدا چەن ڕەز و بەراوت هەیە، تووتنەکەت با نەیکڕن، مازوو و گەزۆ و پێستە و خوری و شاڵی زۆر جوانت هەیە و هەموو کەسێک کڕیاریەتی، جگە لەمانەش دەتوانی بچی بۆ شکار و دەڵەک و ڕێوی و سەگلاو بۆ پێستەکەیان شکار بکەی، وە ئەگەر دەزانی خەرجت زۆرە، چایی دەم مەکە، چونکە هەرچی میوەی ناو بەهەشتە تۆ لەبەر دەستت دایە، هەر لە کاڵەک و هەرمێ و بەهێ و هەنجیرەوە بیگرە تا میوەی ترت هەیە، دەتوانی کەڵکی لێ وەرگری و لێشی بفرۆشی، کەوشی شبراو (قۆندەرە) نەبێ کاڵە و کڵاش و پێتاو لە پێ کە، هەر ئەمانەش بەرگەی ناو بەفر و قوڕ دەگرن وەکو دەڵێ:

مامە هۆمەر سەد شوکر تۆ قووەت و چاوت هەیە
هەر لە دێیەک چەن ڕەز و عەرد و بەراویشت هەیە
تووتنەکەت قیمەت نەکا سەد ئیشی تر بۆت قابلە
دێبەرت زەرعی پەمووکەی ئاوەڕێس جاوت هەیە
تووتنەکەت قیمەت نەکا مازوو، گەزۆ، پێستە و خوری
شاڵی زۆر جوان و نەجیبی دەشتی خۆشناوت هەیە
قۆڵ لە پەستەک هەڵکێشە و بچووە کێوی بۆ شکار
بۆ تیجارەت وەک دەڵەک، وەک ڕێوی سەگلاوت هەیە

خـەڵکی گـوندی ڕۆخی زێی بادین و کـۆی وانێک بیـە
تۆش فەقەت زۆر گۆشتی ماسی و پێستی سەگلاوت هەیە
شازدە کـوندەی قوڕ و پێنجسـەد بەر چنار بوو بەکەڵەک
هەر بـەبا ئەڕواتـە بـەغـــــدا چونکـە تۆش ئاوت هـەیە
مـەسـرەفت گـەر زۆرە چایی لێ مـەنێ بۆ داعـیـە
باسـوق و سـجـووق و گـوێز و مـێـوژە خـۆڵاوت هـەیە
هەرچی مـیـوەی ناو بەهەشـتـە تۆ لەبەر دەسـتـتـا هەیە
کـاڵەک و هەرمێ و بەهێ هـەنجـیـری ڕێژاوت هەیە
عـادەت و چاولێکەری وا، چای بەحـورمـەت کـردووە
فـەزڵەیە بیـخـۆیتـەوە، دۆشـاو و خـۆشـاوت هەیە
قـۆندەرە و پۆتین نەبێ کـەوشی سلێـمـانی و کـلاش
وەخـتی بەفـریش کـاڵەی گـازەرد و پێـتـاوت هەیە
تووتنەکـەت قـیـمـەت بکا ئەو پارەیەیش بۆ تۆ نیـیـە
قـەرزی کـوتاڵ و شـەکـر تۆش گـەنجی ناو ئاوت هـەیە
بەو سـەر و پێـچـە زلە و پشـتـێنە هەشـتـا زەرعـیـە
بەو کـوڵەنجـە مـەخـمـەرە لۆچی ئەتۆیش ناوت هـەیە

مامۆستا زێوەر گەلێ هۆنراویشی بەسروشتدا هۆنیوەتەوە، ئەو سروشتە جوانەی کە بەفەرمانی پەروەردگار نەخشاوە و بەهار و هاوین و پایز و زستانی بۆ بەرەی مرۆ بەدی هێناوە تا کەڵکی لێ وەرگرن و تیایا بحەسێنەوە. ئەوا پارچە هەڵبەستێکی دێنین کە لەسەر دێڕی زستان هۆنیویەتەوە و بەڕاستی زۆر بەرز و ڕەوان و شیرینە.

زسـتـان وجـوودی سـاغـە، دەمـاری بەقـووەتە
ئەمـڕۆ کـە بیـست و پێنجی شـوباتە شـەبابیـیـە
ئەم هاژە هاژ و بارشـە عـوود و ڕوبابیـیـە
دەرحـەق فـەقـیـر و کـوێر و هـەتیـو بێ مـرووەتە

***

دونیا بووە بەبەحری سپی، شاخ و شێو و دەشت
ناو دێ جـەزیرەیەکی ڕەشـە چەشنی مـاڵتـەیە
ئەم بەفـرە بەفـری ڕاسـتە نەوەک بەفـری گـاڵتـەیە
ڕێگای بڕاوە ڕان، کـە لەوێوە بچـێـتـە گـەشت

گـەردن کـەچی سـوپاهـی زسـتـانـە شـاخ و دار
سـەرشـۆڕ و بـێ تەراوەت و بێ مـەنزەرەی جـوان
بێ سـەوزەزاری ڕێگەیـی ئـاوی سـپـی و ڕەوان
بێ قاسپە قاسپی کەبک و بەبێ نەغمەیی هوزار

***

هەسـتـان بەلەرزە لەرزەوە تا ئـاسـتـانی شـا
زسـتـان کـە شـاهی لەشکرە بەشکوو بکا دەوا
عـالەم لە زوڵمی لەشکری ئەو کـەوتە حـەلوەلا
پێم وت: دەخـیلی تۆم بەدڵ ئەی شـاهـی مەهـ کـولا

***

ترست ببێ لە خـالقی دونیـا و شـای بەهـار،
سـوڵتـانی عـەدل پەروەرە شـاهـی کـەرەم نما
دێنێتـە پێـشـەوە کـە ئەکـا دەفـعی سـەد جـەفـا
شمشێر بەدەست و نێزە بەکەف سەد هەزار هەزار

***

ئەمـجـا بەپێکەنینەوە زسـتـان وتـی: مـەلا
تۆ غـافـڵی لە حـاڵی مـن و وەزعی کـائنات
بەحـری سـپی بـوخـاری ئەنێـرێتـە سـەر وڵات
عـیلمت نیـیـە بەحـاڵەتی ئەرز و هـەموو سـەمـا

***

هەسـتـام کە بچـمـە خـزمـەتی بەحری سپی وتی:
دانیـشـە لێـرە ئەم سـەفـەرەت هەر نەدامـەتە
ئەم وەزع و حـاڵە مـودەتی تاکـو قـیـامـەتە
بۆچی ئەکـەویە ڕێگە وەکـو شـێـتی سـەرپەتی؟

***

بەحـریش ئەڵێ: لە ڕۆژەوە پەیدا ئەبێ بوخـار
ڕۆژیش وەرامی وایە مـوئەسـیـر کـە خـالقە
تەقـسـیـمی ڕزقی عـالەم ئەکـا چونکە ڕازقە
خـالی نیـیە لە حـیکمـەتی، زسـتـانە یا بەهار

ئەمڕۆ بەبەفر و تەرزە ئەتۆی خستە زەمهەریر
هاوین کە هاتە پێشەوە بەفراو ئەخاتە دەشت
ئەو دەشتە وشک و گەرمە ئەبێتە سەرای بەهەشت
کاروون و دجلە دێتە وجوود بەغەنی و فەقیر

***

مامۆستا زێوەر هۆنراویشی بەزاراوەی گۆرانی هۆنیوەتەوە لە پارچە هەڵبەستێکیدا کە بەبەهارا وتوویەتی ئەڵێ: ئەوا بەهار هاتەوە و کۆڕی بۆ بەزمی گراوان و دڵسووتاوان دانا، جیهان بەجارێ جلوبەرگی سەوزی لەبەر کردووە و هەموو شوێنێک دەشت و دەر و کێو بەگوڵ و گوڵاڵە خەملیوە و وەکو بەهەشت وایە، نێرگس بەچاوی مەستیەوە و گوڵاڵە بەڕەنگی سووریەوە، بۆ گوڵ خۆیان دەنوێنن، شەونم لەسەر گیاکاندا وەکو گەوهەر نیشتووە، زێوەریش بەئارەزووی پێگەیشتنی دڵدارانە و هەموو دەم، بەهیوای وەرزی بەهارە. وەکو دەڵێ:

نەووەهار بەزمەن، نەووەهار بەزمەن
پەرێ عاشقان نەووەهار بەزمەن
وەشی دەروونەن، سەیرانەن، ڕەزمەن
عالەم دڵگوشا ئاهەنگش عەزمەن
گەشتوگوزار پۆل یارانەن
ناز و نەزاکەت عیشوە دارانەن
شەڕەن، ئاشتیەن، ڕازەن، نیازەن
ورشەی شەوق نوور، عەین ئەعجازەن
عالەم بەرگ سەوز پۆشا سەراسەر
یەکسەر جەننەتەن سارا و دەشت و دەر
قەهقەهەی کەبکەن وە سەر هەردەوە
نەوای بولبولەن باز وە دەردەوە
نەرگس دەیدە مەست لالە ڕەنگ سوورەن
گوڵ مەسنەدنشین، بولبوڵ ڕەنجوورەن
تیپ تیپ و ڕەم ڕەم پۆا غەزالەن
شۆخەن، شیرینەن، ئەبرۆ هیلالەن

شەونم چون لوء لوء مەدرەوشۆ جە دوور
چمـــان گـــەوهەرەن، وەیا قـــەترەی نوور
«زێـــوەر» ئـــارەزووش وەســـڵ دڵـــدارەن
غـــافڵ جـــەتۆف فـــەسڵ بەهـارەن

بەپێی ئەو هۆنراوانەی کە هێنامان، بۆمان دەرکەوت کە زێوەر لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری و کۆمەڵایەتی و ئاینیدا مامۆستا بووە و لەم مەیدانانەدا ئەسپی خۆی لنگ داوە هەروەها لە نووسینی پەخشانیشدا پسپۆر بووە و لەم بارەوە چەند نامیلکە و پەڕتووکی نووسیون، بەشێ لە دیوانەکەشی لە ساڵی ١٩٥٨دا لەسەر ئەرکی محەمەد عارف لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١ دیوانی زێوەر - مەلا عەبدوڵلای زێوەر - بەغدا، ١٩٥٨.
٢- مێژووی ئەدەبی کوردی - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- زێوەر - شاکر فەتاح - سلێمانی، ١٩٧٤.

مەلا مەحموودی بێخود

١٢٩٦ - ١٣٧٦

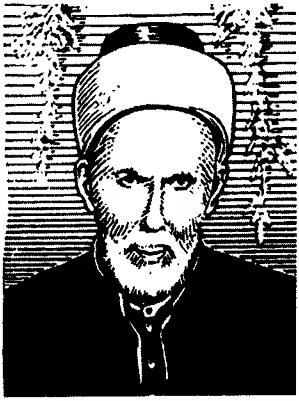

ئەم هۆنەرەمان ناوی مەحموود و کوڕی مەلا ئەمینی موفتییە کە بەپێی ئەو بەڵگانەی لە دەستمان دایە، لە ساڵی ١٢٩٦ی کۆچی لە شاری سلێمانیدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە هەر لە سەرەتای منداڵیدا خراوەتە قوتابخانە و خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا بەفەقێیەتی گەلێ شوێنی کوردستان گەڕاوە و لە پاشا گەڕاوەتەوە سلێمانی و لەلای زانایانی ئەو سەردەمە خوێندنەکەی تەواو کردووە و پاشان کراوە بەفەرمانڕەوای هەڵەبجە و ئەوسا کە کاکی مردووە گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و بووەتە جێنشینی ئەو و پاشماوەی ژیانی بەڕێنموونیی خەڵک و وانە وتنەوە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٧٦ لە تەمەنی هەشتا ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لەشەکەی لە ناو دار ئەرخەوانەکانی گردی سەیوان نێژرا.

بێخود یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و هۆنراوەکانی کە بریتین لە: هۆنراوی دڵداری، ئاینی، کۆمەڵایەتی، گەلێ تەڕ و پاراو و سادە و ڕەوانن و پتر لەسەر هۆنراوی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە و گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی بێسارانی و مەولەوی و نالی و سالم کردووە و تام و بۆنی هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرانە نە هەموو دەمارەکانیدا هاتوچۆی کردووە و گەلێ حەزیشی لە هۆنراوەکانی مەولانا جامی کردووە، بۆیە بەپیری هۆنراوەکانیەوە چووە و گەلێ هەڵبەستی ئاینیی وەکو ئەو بەفارسی هۆنیونەتەوە.

بێخود وەکو زۆربەی هۆنەرەکانی تر لە پێشا دەکەوێتە مەیدانی دڵدارییەوە، وە دەکەوێتە ستایشی دڵدارەکەی و بەبەژن و بالای ئەودا هەڵدەڵێ و دەڵێ: دەم ماوڵم پێ نادا و هەموو دەم دەگری، وە وەکو شەم بۆ پەپوولە فرمێسک دەڕژێنێ، یارەکەم کە وەکو ئاسک وایە، ئەگەر تاوێک لە دەشت و بیاواندا نەبێ، بیاوان قوڕی بۆ دەپێوێ، وە ئەگەر تاوێک لە لانە و کونەکەیدا نەبێ، بۆی دەگری، ئەی خۆشەویستەکەم! بەیادی نەوبەهاری ڕوومەتی جوانی تۆیە کە چاوم وەکو هەوری زستان دەگری:

دڵم بۆ زوڵف و ڕووی جانە ئەگری
منالە و بۆ گوڵ و ڕێحانە ئەگری
چرا ئیمشەو کەوا فرمێسک ئەڕێژێ
ئەڵێی هەر بۆ منی پەروانە ئەگری
ئەکا شاباشی کێ دەریایی دیدەم
کە چەشنی گەوهەری یەک دانە ئەگری
چییە پیری دڵ ئیمشەو وەک عەرەق خۆر،
لە کونجی تەکیە بۆ مەیخانە ئەگری
شەوێ بێ زوڵفی ئەو مەه پارە تا ڕۆژ
دڵم بۆ سینە چاکی شانە ئەگری
غەزالی من ئەگەر ساتێ نەبینێ
بیابان قوڕ ئەپێوێ، لانە ئەگری
کەوان ئەبرۆ، بەتیغی غەمزە تا کەی
لە جەرگم بێ گونەه نیشانە ئەگری
لە بەزمێکا کە ساقی چاوی تۆ بێ
مەی ئەڕژێ، دڵ ئەچێ، پەیمانە ئەگری

بـەیـادی نـەوبـەهـاری ڕوویـی تـۆیـە
کــە چاوم هـەوری زسـتــانانە ئەگـری
برا تا نەبیـــە تۆز و گـــەردی بەرپێی
بەزەحــمــەت چاکی ئەو دامــانە ئـەگـری
لە دڵتا گـەنجی یادی کـێـیـە (بێـخـود)
کــە ئیـمــشــەو نۆبەتی وێرانە ئەگـری

هۆنراوەکـانی بێـخـود زۆر تەڕ و پاراون و نموونەیەکی بەرزن بۆ وێژەی کـوردی، وە وا دیارە کە دڵخوازەکەی هێزی داوەتە ڕۆح و گیانی و بەم چەشنە بێخود گەیشتووەتە ئاواتی خـۆی و سـەرکـەوتووە، وە لـە باسی یارەکـەیدا گـەلێ وردەکـاریی بەکـاربردووە، لـە پارچە هەڵبـەسـتـێکیـدا گلە و گـازندەی لە دڵی خـۆی کـردووە و هەمـوو سـەرلێـشـێـواوی و بێ سەروشوێنی خۆی لە دڵیەوە دەزانێ، بۆیە دەڵێ:

لـەو ڕۆژەوە ڕۆیشــــــتـــــووە تـۆراوە دڵی مـن،
هەر چەند ئەگەڕێم بێ سـەروشـوێن مـاوە دڵی من
ئـاخــۆ بەچ شـــاخــێکەوە گـیــرســـاوە دڵی من
یـاخــــۆ بەچ داخــــێکەوە ســـــووتـاوە دڵی من

***

ئەو هـەمــدەمـی غــەمــخـــوار و نەدیمـی منە یاڕەب
ئەو مــەحـــرەمی ئەســـرار و قـــەدیمی منە یاڕەب
ئەو گـــەوهەری شـــەهوار و یـەتیـــمی منە یاڕەب
کــــەوتووەتـە چ بەحــــرێکەوە، خنکاوە دڵی من

***

مــەجنوونـی دوو گـێــســوویی چ لەیلایەکـە ئاخــۆ
یا وامــیــقی جــادوویی چ عــەزرایەکــە ئاخــۆ
دێوانەیی ئاهوویی چ ســـەحـــرایێکە ئاخـــۆ
کـام چێـهــرە پەریی دیوە کـــە ترسـاوە دڵی من

***

ئەتلێـتــەوە گــاهێ بەخـــەیاڵی خـــەت و خـــاڵی
ئەخـولێـتـەوە گـاهێ بەچرای شـەوقی جـەمـاڵی

نازانی ئەگــــەر چۆنە بەدەس دەردەوە حــــاڵی
وەک پووش و پـەلاســــێکە بـەدەم باوە دڵـی من

***

لـەو چـۆڵ و بیـــــابـانـە ئـەبـێ یاوەری کـێ بـێ
یا بەوَ کــەژ و کــێـوانەوە ســەوداســەری کێ بێ
یا لـەت لەت و ئەفگاری مـوژەی خـەنجـەری کـێ بێ
چۆن مــاوە لـە ســەد لاوە کــە کــوژراوە دڵی من

***

بۆچی نـەڕژێ ســەیلی ســرووشکم وەکــو باران
بۆچی وەکـو یەعـقـووب نـەبمە شـوهـرەیی شــاران
لەو یوســفــە پرســیــومــە لە بێگانەوە یاران
هەرگــیــر نیــیــە سـۆراخی لە هیچ لاوە دڵی من

***

بۆ خـــــۆی بگریم یـا نـەفــــەسـی پەردە دڕاوی
یا بۆ جگەری کــون کــون و ســەد پارە کــراوی
چی کــردووە یارەب کــە خــەو و خــواردن و ئاوی
دایم غــــەم و بێــــداری و خــــوێناوە دڵی من

***

چ بکەم چ بڵــێم، بۆ دڵەکــەم کــارییــە دەردم
شــاهێـدی مێن مـوویی ســپی و چێـهـرەیی زەردم
خــۆڕایی نیــیــە ناڵەیی گــەرم و دەمی ســەردم
هـەڵبــــەت بە بەلایەکــــەوە ئـالاوە دڵی من

***

ئەو سـینە لە غـەش خـاڵیـیـە، ئەو بێ ڕقـوکـینە
ئەو خـادیمی شــەرعی نەبەوی و مــیللەت و دینە
مــەعلووم چووە بۆ خـزمــەتی ســالاری مــەدینە
وامــزانی کـــە فــەوتاوە نەفــەوتاوە دڵی من

***

قــوربانی کــەسێ بم کــە بەقــوربانی نەبی بێ
وەک بەندە ســەگی دەرگــەهی شــاهی عــەرەبی بێ
شــاهی عــەرەبی یەعنی قــورەیشی نەســەبی بێ
جـــــــەرگی بەدوو ئەبرۆی ئەوە چزاوە دڵی مـن

***

زاتێکی وەهای گــرتووە ڕۆحم بەفــیـــدای ئەو
شاهان شەو و ڕۆژ دێنە قەدەم بۆ سیی گەدای ئەو
(بێــخــود) مــەبە ئیــتـر بەئومـێـد و بەتەمــای ئەو
نایەتەوە لات گـــــەر ســــــەری داناوە دڵی مـن

***

زۆربەی هۆنراوەکانی بێخود سەبارەت بەڕێ و ڕچەی خواناسین و بەشی هەرە زۆری هۆنراوەکانی ڕێچکەی خواناسییان گرتووە و کەمتر هۆنراوی دڵداریی هەیە. بێخود بەرامبەر بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلام درودی خوای لەسەر بێ، لەم برە هەڵبەستەیدا بیروڕای خۆی دەردەبڕێ و دەڵێ:

ئەس ساحەتی سەد جەنەت، دەشتی عەرەبستانت
نادەم بەهەزار گوڵشەن، یەک خاری موغەیلانت
بۆ لالەیی نوعـــمـــانت، داغـــدارە دڵ و جـــەرگم
داغـــدارە دڵ و جـــەرگم، بۆ لالەیی نوعـــمـــانت
بێ پەرتەوی ڕوخـــســـارت، تاریکە دڵی حـــیـــربام
بەم زەڕەیە بنوێنە، خـــورشـــیـــدی درەخـــشـــانت
بۆ ســـەروی خـــەرامـــانت، وەک قـــومـــری ئەناڵێنم
وەک قـــومـــری ئەناڵێنم، بۆ ســـەروی خـــەرامـــانت
عـەقڵ و خـرەدی بردووم، نەشـئـەی قـەدەحی چاوت
پێـوەندی هەوای کـردووم، تای زوڵفی پەرێشـــانت
مـــیـــحـــرابی دڵ و جـــانە، هـێـــزی دەسی ئیـــمـــانە
عـــاســـایی خـەتیـبـانە، شـمـشـێـری خـوەراســـانت
بەو قـیـبلەیی ئەبرۆیە، ڕۆح گـەر لە قـەزای کـۆیە
دڵ خـــادیمی لای تۆیە، ســـەر گـــۆیە لە مـــەیدانت

خاقانە گەسک لێدەر، بۆ خادیمی بەر قاپیت
خود دامە بەڕۆح قەیسەر، بۆ بان گوشی سەربانت
ئەی سەیدی مەخلووقان، ئاگات لە ئیمانی بێ
ئەوساتە کە بوو، قوربان، ئەم عەبدە بەقوربانت
تۆ سیدرەنشین بازی، ساحێبی سەد ئیعجازی
پێغەمبەری مومتازی، دەستی من و دامانت
قورئانی نوعووتی تۆ، خەتمی بەبەشەر نایێ
(بێخود) چییە یا حەسسان، جبریلە سەنا خوانت

دیسان بێخود بەوردەکاری و ڕێکخستنی مەبەستی جوان هەر لە باری خواناسیدا دەکەوێتە ڕازونیاز و دەڵێ: هەموو ڕاز و نهێنییەک لە دڵ دایە و دڵ مەکۆی خواناسییە و دەسا دەبێ وریا بی کە ئاڵوودەی سووچ و گوناهێکی نەکەی، چونکە ئەوین و خۆشەویستی لە دڵەوە هەڵدەقوڵێ، بەجۆرێ کە دەتوانم بڵێم دڵ بارەگای خوایە و بارەگای خوا زۆر گرانە و دەبێ هەموو دەم لە بیری خوادا بێ و ژیان بەخواناسی بباتە سەر، وەکو دەڵێ:

ئارامی جانە، مەحرەمی ڕازی نیهانە دڵ
یەعنی لە بەینی یار و منا تەرجومانە دڵ
عەرشی خودایە خاتری پڕ نووری مۆمنان
پێی بۆیە وا لەسەر سەری حەوت ئاسمانە دڵ
وریابە قەت پزیسکی گوناهی توخون نەخەی
بۆ تائیری مەحەبەتی حەق ئاشیانە دڵ
دایم لە دەرکی سینە بەیادی برۆی نیگار
شمشێری وا بەدەستەوە، وەک پاسەوانە دڵ
بێگانە بێتە ژوورەوە قەتعی سەری ئەکا
گەر یاری ئاشنایە ئیتر میهمانە دڵ
ئاخۆ بەیادی نێرگسی بیماری کێیە وا
ڕوخساری سووری زەردە، بەهاری خەزانە دڵ
بیماری نازی غەمزەیی چاوێکی قاتڵە
مەجرووحی مەوجی جەوهەری تێغی دەبانە دڵ
ئاخۆ لە حەسرەتی نەیی بالآیی کێیە وا
دایم خەریکی ناڵە و و ئاه و فوغانە دڵ

چەوتاوی باری فـــیـــرقـــەتی بالآیی دڵبـــەر
پیــرێکی بێ عــەســایە ئەگــەرچی جــوانە دڵ
تێــغی فـیـراقــە قـەتعی ڕەگی ڕۆحـی کـردووە
خـــوێن هەروەکـــو فـــوارە لە ڕۆحی ڕەوانـە دڵ
یـەعنی لە داخـی لالەیی ڕووی دەم گـــوڵێکە وا
وەک ئەشکی من کە ڕەنگی ئەڵێی ئەرخەوانە دڵ
مــەجنوونی گــەردی ناقــەیی لـەیلایە، وەرنـە بۆچ
وەک چاوی من هەمـیشــە لە شوێن کارەوانە دڵ
سیـمـورغی قـافی مەحـوی خـەیاڵی میـانە قـەلب
عـەنقـایی وەهمی مـیـمی دەمی بێ نیـشـانە دڵ
کـەوتووەتە داوی تۆوە بەمـەنحـووسی تێ نەگـەی
تەیری هومـــایی ســـەعـدە، نـەڵێی ڕایەگــانە دڵ
دانەی مــەحــەبەتی بدەرێ و ئاوی سـافی عـەشق
برســیی مــەیێلــە، تۆ بی خــودا، بێ زمــانە دڵ
لەوســاوە شــوغـڵی ڕابیــتــەی ڕوویی یار ئەکـا
فکری ئەوەنـدە ســـافـــە وەک ئاوی ڕەوانـە دڵ
بێ ســـوجــدەیی هیــلالی برۆی ئەو بەڕاســتی
زەرد و زەعـــیـف و زار و کـــەچ و ناتـەوانـە دڵ
بێـخــود بەئەمـری ئەو بە لە دەیری مــەجـازی یا
ســاقـیی مـەیی حـەقـیـقـەتە، پیـری موغـانە دڵ
وەختی عـورووجی حـەقە، بەسە پەستیی بەتاڵ
بۆ بانی مـــەعــریفـــەت بەخـــودا نەردەوانە دڵ

لە پێنج خشتەکییەکیدا دەڵێ: خوای مەزن گەورەتر لەوەیە کە ئێمە ئەو بناسین، ئاوەزی پێغەمبەران لە پلەوپایە و گەورەییی ئەودا ڕامان و، ئەگەر مرۆ هەموو ڕۆژێ بیر لە گەورەیی ئەو بکاتەوە دان بێ توانایی خۆیدا دەنێ، بەڵام من کە دەمێکە چاوەڕێی دیتنی بارەگای پێغەمبەری گەورەی ئیسلامم و، نەهەر من بەڵکو ئاسمان و زەویش شانازی بەپێغەمبەری گەورەی ئیسلامەوە دەکەن، بەتایبەت ئەبوبەکر خوای لێ ڕازی بێ لە ڕێی ئەوا پێی خستە بەر مار و گەستی، وە عومەر و عوسمان و عەلیش خوایان لێ ڕازی بێ لە یارانی ئەمەکداری ئەو بوون، وەکو دەڵێ:

دەمێکە چاوەڕێیەتی گیان و دڵ و ویساڵی تۆ
ئومێد ئەکا کە دەرکەوێ لەپڕ مەهی جەماڵی تۆ
ئەگەر لە ئاینەی منا دەمێ نەبێ میساڵی تۆ
شکستە بێ بەبەردی غەم بەجاهی سەحب و ئاڵی تۆ
کە ئاسمان وەکو زەمین بەوانە ئیفتخار ئەکا

***

خوسووس خەلیفەی یەکەم ڕەئیسی فیرقەی ئیهتدا
کە ئەو بوو کردی ڕۆحی خۆی لە ڕێی سەداقەتا فیدا
کەسێ کە پێی مووبارەکی بخاتە زاری ئەژدەها
لەبەر ڕەسووڵی موحتەرەم نەوەک گەزەندی پێ بگا
یەقین بزانە ئیشی وا لە ئیشی یاری غار ئەکا

***

لە پاش ئیمامی نامەوەر عومەر خەلیفەی زەمین
درەختی مەعدەلەت سەمەر، چەمەن تیرازی شەرع و دین
نە هەر لە عەسری عەدلییا مەڕە و لە گورگ ئەبێ ئەمین
لە جێگەیێ جەنابی ئەو کە بوو ئیتر سەگی لەعین
لە ترسی شێری هەیبەتی بەلووره لوور فیرار ئەکا

***

لە وەسفی خازنی سووەم یەگانە گەوهەری حەیا
ئیمامی مەجمەعی ئەدەب خەتیبی مەنبەری حەیا
هەرچی بڵێم خەجاڵەتم لە شەرمی جەوهەری حەیا
کەسێ کە دابخا فەلەک لە ڕێی ئەوا سەری حەیا
هەزاری وەک من و مەلەک بەباسی شەرمەزار ئەکا

***

لەگەڵ کەسێ حەبیبی خۆی خوا کە بووی عینایەتی
بەیانی وەسفی ئەو ئەکا لە (هَل أتى) بەئایەتی
بەڵێ غەزەنفەرێکی وا کەوا درا هیدایەتی
لە ڕۆژی فەتحی خەیبەرا بەزۆری شان و ڕایەتی
بەدەست و تێغی هەڵمەتی لە شێری کردگار ئەکا

مەپرسە جاه و حیشمەتی دوو بێچوە شێری حەیدەری
کە خادمێکی بێشەیان چ سوننی و چ جەعفەری
شەقێن ئەکا بەسەد سەری قوباد و تاجی قەیسەری
هەتا نەچێتە کەربەلا گران ئەزانی ئەی پەری
کە کۆمەڵی مەلەک لەوێ لە قافڵەی زووار ئەکا

***

لە بێخود ئەر سوئال ئەکەن کە: چۆنە، چاکە سیحەتی
بەدەردی عەشقی لەیلەوە نەماوە هێز و قووەتی
بەناڵەناڵی گەرمیا، بەئاهی سەردی حەسرەتی
بەئەرخەوانی ئەشکیا، بەزەعفەرانی سوورەتی
لە چۆڵی بێ نەوایی یا لە قەیسی لەش بەبارئەکا

بەپێی ئەو هۆنراوانەی کە هێنامان بۆمان دەرکەوت کە بێخود هۆنەرێکی ڕەند و خواناس و بێ پەروا و دیندار بووە و کەمتر هۆنەرێک توانیویەتی ئەو هەموو وردەکارییانە لە ناو هۆنراوەکانیدا بێنێ، بەتایبەت لە هۆنراوی ئاینیدا مامۆستا بووە، هونەری خۆی لەو ڕشتەدا نواندووە.

دیوانی هۆنراوەکانی لەلایەن حەمەی مەلا کەریمەوە کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٧٠ بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی بێخود، کۆکردنەوەی محەمەدی مەلا کەریم – بەغدا، ١٩٧٠.

٢ - یادداشتەکانی خۆم سەبارەت بەبێخود.

شێخ نەجمەدینی سابری

١٣٠٠ - ١٣٦٣

شێخ نەجمەدین کوڕی شێخ عەبدوڕەحمان کە نازناوی سابرییە، بەپێی سەرەتای دیوانەکەی لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە دێی شۆریجەی کەرکووکدا لە دایک بووە و هەر لەوێش پێ گەیشتووە و خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووەتە حوجرەی فەقێیان و بەڵام ئەوەندەی نەخوێندووە و وازی لە خوێندن هێناوە و خەریکی کاری کشتوکاڵ بووە و لە پاشا ژنی هێناوە و پاشان خەریکی خوێندنەوەی پەڕاوی ئاینی و پزیشکی بووە، بەجۆرێ کە

لەناو خەڵکدا بەپزیشک ناوبانگی دەرکردووە و لە هەموو لایەکەوە هاتوونەتە لای و ڕێنوێنیی خەڵکیشی کردووە بەبێ ئەوەی شتێ وەرگرێ، سەرئەنجام تووشی نەخۆشیی ئیفلیجی بووە و بەو دەردەوە لە ساڵی ١٣٦٣ لە تەمەنی شەست و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و هەر لە زێدەکەی خۆیدا نێژراوە.

سابری لەسەر شێوەی هۆنەرانی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە و پەیڕەویی لەوان کردووە، وە زۆربەی هۆنراوەکانی سەبارەت بەجوانی و ئەوین و خواناسی و سۆفییەتییە، وەگەڵێ جاریش یاری و گەمەی بەوشە کردووە و تافتەیەکی تازە و نوێی داوە بەسەر بووکی بیردا، وە لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە گەلێ حەزی لە هۆنراوەکانی کوردی و سالم و نالی و حافز و سەعدی کردووە و شەیدای هۆنراوی ئەو هۆنەرانە بووە.

وتمان کە زۆربەی هۆنراوەکانی سابری دەربارەی جوانی و ئەوین و دڵدارین، ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوە یەکێکە لەوانە کە دەڵێ:

بالا گەردانی چاوت بم ئەڵێی نەجمی گەلاوێژە
دەمێ عیسا و لوقمانە، دەمێ سەفاک و خوێن ڕێژە
بەئەوەڵ تیریدا لەرزیم و غافڵ بووم و نەمزانی
کە من ئێستاکە هوشیارم خەدەنگی تر بهاوێژە
لەبەر ئێشی برینی دڵ دەکەم فەریادی بێ حاسڵ
بەشێتم ناودەبەن خەڵکی، زەمانێ پێم ئەڵێن گێژە
نەمامی قەدی تۆ بەڵکو هەمیشە تازە و تەڕ بێ
وەرە جانا، لەسەر ئەم دیدەیی پاروەا بینێژە
کەسێ خاری تەریقی عەشقی چاوی تۆی بەدڵدا چوو
وەکو وشتر بەناچاری دەکا ئەم نەوعە کاوێژە
تەبیبی پڕ فەن و حازق مەبەن بۆ خزمەتی عاشق
کە دەرمانی دڵی عاشق وەرایی عەقڵ و ڕاوێژە
حەکیمی مێهرەبان جامی گوڵاب و قەندی بۆ هێنام
وتم: ئەی بێ خەبەر لەم دەردە ئەو دەرمانە بیرێژە
سەبا تۆ مەحرەمی ڕازی دەخیلەک عارەب ئاسایی
گەیشتی بەو تەبیبە، لەم نەخۆشە شەممەیە بێژە
بڵێ: مەجنوونەکەی صەحرانشین، ئەم شەو لە دووریی تۆ
لە حاڵی نەزعدا ماوە، برۆ ئیحسانە بینێژە

چ غـەوغـایەکـە (سـابر) بەسـیـە ئەم نالانە کـۆتاکـە
قـسـەی بێ ڕەعـبـەتە هەرکـەس وەکـو تۆ طالعـی لێـژە

سـابری لەسـەر ڕێ و ڕچەی قـادری ڕۆیشـتـووە و لە خـواناسـیـدا پلەوپایەیەکی بەرزی هەبووە و لای وایە کـە خـواناسی بەهەراوهوریا و پرچ و ڕیش و تەپڵ و دەف لێدان نایێـتە دەس، بەڵکو مرۆ دەبێ لە کـردەوەی خراپی خۆی پاشگەز و پەشیـمـان بێـتەوە و ڕێگەی ڕاستی خوایی بگرێ، تاکو لە هەردوو جیهاندا ڕزگار بێ، وەکو دەڵێ:

ئەی جیهانی زەڕەیی خورشیدی حوسنت عام و خاس
عـاجز و پێکاوی غـەمزەت ڕۆسـتەم و سـەعدی وەقاس
تۆ کـە لەیلی ئاگـرت بەردایە دڵ مـەجنوونی خـۆت
بۆیە وا ئێـسـتـاکێ دەمـبـینی وەکـو ڕەقـاس
تـا نەسـووتێن لەشی خـۆیان هەوادارانی ڕووت
شـوبهی پەروانە لە خـەوفی عـەشـقی تۆ نابن خـەلاس
دوڕ و گـەوهەر کێ لە قـوڵی بەحـر و دەریا دەری ئەکا
تا نەکـەن تەرکی وجـوود و مـا مـەلەک نەوعی غـەواس
سـابری دوڕدانە داپۆشـە لەبەر چاوی عـەوام
کێ لە قـیمـەت دوڕ و گـەوهەر تێ دەگا ئیللا غـەواس
ڕیش و پرچ و هەم عـەمـەل ناتبـاتە جـەننەت تێ بگە
تەوبەیی خـاڵیس مـەگـەر بتکا لە (نار الله) خـەلاس

سابری لە هۆنراوەکانیدا وا دەردەکەوێ کە پیاوێکی خـواناس و قسەخۆش و دروستکار بووە و داوای لە خـەڵک کـردووە کـە خـوا بناسن و لە ڕێی خـواوە بڕۆن و ئەوەی کـە چاکـە بیکەن و خۆیان لە خراپە بپارێزن، وە ئەو کـەسـانە کـە لایان وایە بەتەپڵ و دەف لێدان و دەروێشی و سۆفییەتی ڕێگای دروستیان گرتووە، ئەمە هەڵەیە و دەبێ لە ژیان ڕێگای خوا و پێغەمبەر بگرێتە بەر تا سەرکەوێ، وەکو دەڵێ:

ئەی دڵ ئەگـەر بەڕاسـتی ئیـتـاعـەی خـودا ئەکـەی
مـوتابەعـەی شـەریعـەت حـەزرەت مـسـتـەفا ئەکـەی
فـەرزی خـوا و سـەنەتی حـەزرەتی مـسـتـەفا بکە
تەسـەورێ لە داسـتـان ئادەم و حـەووا ئەکـەی
شـەو بەکلیلی زیکرەوە تا بەسـەحـەر بپـاڕەوە
گـەر تەڵەبی خـەزائنی مـەراحیـمی خـودا ئەکـەی

نییەت و حوسنی کردەوە فیکری نیهان و زیکری سڕ
وەرنە خــودا بەتەپڵ و دەف ناخــەڵەتێ ڕیا ئەکــەی
فــیکری خــودا دەلیلی تۆ زیکری زوبان کلیلی تۆ
ڕوو بکە بابی مــەرحــەمــەت تا هونەرێ پەیا ئەکــەی
خـودا نەزەر لە حوسنی نیــەت و دڵی بەشــەر ئەکا
چاکە نیشانی خەڵک ئەدەی تۆ خراپە ژێر پا ئەکەی
عەشقت ئەگەر حەقیقەتە مەناڵە گەر شەقیقەتە
وەرنە مەجاز و بدعەتە (سابری) هۆی وەها ئەکەی

سابری هۆنەرێکی وردەکاریش بووە، وە ئەم وردەکارییەی تێکەڵاو بەفەلسەفەی خواناسی بووە، هەروەها حەزی لە جیناسیش کردووە و ئەویشی هەر بەباسی خواناسی دەربڕیوە، وەکو لەم هۆنراوانەدا دەڵێ:

حەبیبا نووری ڕوخسارت لە باتی بەرگ و نیعمەتمە
تەبیــبا چاوی بیــمــارت دوایی دەرد و عــیللەتمە
ئەگەرچی خوار و سووتاوم لەبەر چاوت بحــەمــدوللا
هەمــوو عــالەم ئەزانێ مایەیی فــەخــر و ســەعــادەتمە
لە شمشێری برۆت ترسم نییە سەد جار نیشانم دەی
لە ڕیشەی جەرگ و دڵ کالانی ئەو شمشێرە سەنعەتمە
بەشــمــشــێری برۆ گەر بمکوژی یا تیری مــوژگــانت
مــەداری ئیفــتــخــار هەم ســەعــادەت هەم شــەهادەتمە
لەبەر خورشیدی حوسنت دائیما وەک زوهرە ڕەقسانم
لە شــەودا هەروەکــو پەروانە خــۆ ســووتانن عــادەتمە
بە نووری حــوسنی ســەرتاپا وجــوودم گــەر بســووتێنێ
کــە بمــهــاڕێتــەوە وەک کل بەســەر جــێگای عــیــزەتمە
لە هەر شوێنێ کە دانیشتی بەهەشت و حووری پەیدایە
دەمــێ ون بێ لەبەر چاوم وەکــو ڕۆژی قــیــامــەتمە
کــە یوسف هاتە بازاڕ هەمــوو کــەس تاڵب و کــڕیار
منم بێ دەرهەم و دینار غــەزەلخــوانی بێــزاعــەتمە
بەبێ حــیکمــەت نیە سابر وەکــو قــەیسی بەنی عــامــر
بەڕۆژ و شــەمــســە ئەو ڕادم بەشــەو وەللەیلە تاعــەتمە

تەماشا ئەکەی کە سابری لەم هۆنراوانەدا بەبیرێکی زۆر ورد باسی ئەوینی خۆی دەکا و دەڵێ کە من لە بەرهەتاوی جوانیی تۆدا وەکو ئەستێرە سەما ئەکەم و لە گەڕان دام و لە شەویشدا وەکو پەپوولە بەدەوری شەمی جوانیتا دەسووتێم، تۆ وەکو یوسفی کەوا هێنایانە ناو بازاڕ هەمـوو بووە کـڕیاری، بەڵام منی هەژار و بێ نەوا جگە لە هۆنینەوەی هۆنراو شتێکی ترم نییە و هەموو لە ڕێی تۆدا دەهۆنمەوە.

سابری لە پارچە هەڵبەستێکی تردا باسی پیر بوونی خۆی دەکات و دەڵێ: پایزی پیری سەری هەڵدا و جوانیم نەما و کامەرانی و خۆشیم بەجارێ ڕۆیشت و شێری پیری دەست و پێی ئاسکی جوانیی تێشکاند و ئیتر هێزی باسک و ئەژنۆم نەما، داخ و موخابنم ئەوەیە کە ڕێ و ڕەوشتی باووباپیرم نەگرت و پشتم لەوان کرد و بەرماڵی ئەوانم خستە سەر جادەی دوژمن و ئێستا شەرمەزاری لای ئەوانم وەکو دەڵێ:

پایزی پیـری پەیا بوو نەوجەوانیـمـان نەمـا
نەوبەهاری عـەیش و نۆش و کـامـەرانیـمـان نەمـا
شێری پیری دەست و پێی ئاسکی جوانیی تێک شکاند
قـووەتی سـەر پەنجـە و و باسک و زرانیـمـان نەمـا
ئێمـە دونیامـان نەخست و ئەو هەمـووی خستینە ژێر
ئیـعـتـبـار و دەسـەڵات و پاڵەوانیـمـان نەمـا
ناخـەلەف بووین و ڕەوشـتی باب و باپیـرمـان نەگـرت
خـوا شناسی و ئیفتـخـار و خـانەدانیـمـان نەمـا
ڕوو لە چۆڵی غەفڵەت و پشتمـان لە کەعبەی مەقسەدە
ئەی مـوسـڵـمـانینە کـەڵکی ئاوەدانیـمـان نەمـا
چونکە سەجادەی پدەرمـان خستە سەر جادەی عەدو
زەوقی دین و خـوێندنی (سـبـع المثـانی)مـان نەمـا
خـاوەنی خـەرمـان و مێگەل بووین و ڕوتبە و ئیعـتـبـار
ئێـسـتـە با شـاری شـوانی و ئاشـەوانیـمـان نەمـا
گـاور و جـوو واز لە دین و مـەسلەکی خـۆی نـاینێ
دینی مـوسلم وا لەبەر شـێـتی و نەزانیـمـان نەمـا
ئابڕوومـان وەک عـەرەق ئەتکێـتـە جـام و بادەوە
حـورمـەتی دینمـان بەقـەد چایی بەیانیـمـان نەمـا

(سـابری) فـەقر و قـەناعـەت فـەخره بۆ دین پەروەران
سـەد شـوكـر وا مـەرتەبەی دونیـای فـانیـمـان نەمـا

سابری وەکو چۆن لە زمانی کوردیدا هۆنەر بووە، لە فارسی و تورکی و عەرەبیشدا هەر بەو جۆرە هۆنراوی هۆنیوەتەوە. دیوانە کوردی و فـارسییەکەی بۆ جاری یەکەم لە لایەن سەید سەتار بەرزنجییەوە لە ساڵی ١٣٨٨ی کۆچی لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان
١- دیوانی سابری - لەسەر ئەرکی سەی سەتار بەرزنجی - کەرکووک، ١٩٦٩.
٢- بەیازێک کە نزیکەی پەنجا ساڵ لەمەوبەر نووسراوە.

شێخ بابا ڕەسووڵی بێدەنی

١٣٠٣ - ١٣٦٣

ئەم هۆنەرەمـان ناوی ڕەسـووڵ و کوڕی شـێخ ئەحـمـەدی بەرزنجـییـە کە بـەپێی پەڕاوی (یادی مەردان) لە ساڵی ١٣٠٣ی کۆچی لە دێی بێدەندا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، حەوت ساڵان بووە کە باوکی مردووە و دایکی بردوویەتە لای شێخ مـەحمـوودی موفتی لە هەڵەبجە تا خەریکی خوێندن بێ. مـاوەیەک لەوێ لەلای شێخ مـەحمـوود مـاوەتەوە و خەریکی خوێندن بووە و پاشـان چووەتـە بیـارە و لەلای شـێخ عـومـەری بیـارەیی مـاوەتەوە و لە پاشـا گـەلێ شـوێنی کوردسـتـان گەڕاوە و مـاوەیەک لە هـەڵـەبجە بـووە و ماوەیەکی زۆریش لە دێی پریس لەلای مـەلا قـادری مـەلا مـۆمن خـوێندوویەتی و لە پاشـا لە سلێمـانی خـوێندنەکـەی تەواو کـردووە و گـەڕاوەتـەوە بۆ بیـارە و لە پاش چەند سـاڵێک خـەرقـەی لە شـێخ نەجـمـەدین وەرگـرتووە و پاشـان ڕۆیشـتـووەتـە دێی عـەبـابەیلێ و پـاشـمـاوەی ژیانی بەوانـە وتنەوە و ڕێنوێنیی خـەڵک بردووەتە سەر تا لـە سـاڵی ١٣٦٣ لە تەمـەنی شەست سـاڵیدا کۆچی دوایی کردووە و نێژراوە.

شـێخ بابە ڕەسـووڵ لە هـۆنینەوەی هـۆنراودا دەسـتـێکی بەرز و بـاڵای هەبووە و هۆنراوەکـانـی زۆر تەڕ و پاراو و شـیـرین و ڕەوانن، وە لە هۆنینـەوەی هۆنراودا نـازناوی (بابا) بووە. ئەمەش چەند هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

حـاڵی بەدحـاڵی ئەمن مـەعلوومـە، ئـیـفـشـای عـالـەمـە
دیـدە پـڕ ئـاب و جـگـەر داغ و زبـانم ئـەبـکـەمـە
عـەیش و شـادیم، چاوەکـەم، گـریان و شین و مـاتەمـە

ســاکنی گـۆشــەی دەروونم پێم مــەڵێ دەردت کــەمــە
خوا لەباتی لەعلی فـەنەر حوجـرەکەم مـەعلووی خـەمە

***

تاقـــەت و ســـەبر و قـــەرار و هۆش و ئارامم چووە
مـەسـڵـەحـەت وایە سـەری خـۆیم هەڵگرم تاکـو زووە
بۆ کــەسـێ دینی ببـێ لەم جـێگە نیـشتن قــەت بووە
حـوجـرەکـەی ئەم دیو یەقـینەن هـەروەکـو قـەبری جـووە
چۆن لەباتی لەعل و لەمـپا دوودە و عـەقـرەب هەمـدەمـە

***

قـەت لە باسـی خـواردنـی ئەم جـێگە هـیچ کـەس نادوێ
دۆینەکـە گـەر بیکەیە سـەحـرا ئیـتـر گـیـای ناڕوێ
بێ درۆیە ئـەم قـــســـە دەیکەم بەڕاســـتی بیـــبێ
گەر لە بەحسی ئەکل و شوربیش بێمە تەحریر جوزییێ
بێ درۆ نابێ لە فـــەرزێ ئەر بڵـێی عـەینی ســەمــە
من لەبەر خـوێندن بەدایم خـوێنی جـەرگی خـۆم ئەخـوەم
بێ کـەس و ڕووت و غــەریب و عـاجـز و دڵ پڕ لە غـەم
بەحـسی عـیلمی ئەم زەمـانەت بۆ بـکەم بێ زیاد و کـەم
گـەر قسـەی ڕاسـتت ئەوێ (بابا) ئەمن عـەرزت دەکـەم
خـوێندن و تەحـسـیلی ئێسـتـە باعـسی دەرد و غـەمـە

***

من فـیـرارم کـرد لە دەس ئەم جـێگە، ڕێم تێ کـەوتەوە
بەخـتم هـەڵسـا بوو لە خـەو، دووبـارە بۆ خـۆی خـەوتەوە
ڕەبێ وێران بێ بەحـوجـرە و مـەدرەسـە و مـزگـەوتەوە
من خــۆ مــەحــرووم لە چایی، هەم لە دار و نەوتەوە
بەحسی دۆینەیش خۆت ئەزانی دەر دوو هەفتە یەک ژەمە

هۆنەر لەم پارچە هەڵبەستەدا باسی ژیانی نالەبار و ناخۆشی ئەو سەردەمەی فەقێکانی کردووە کە دەڵێ: هۆدەێ کە تێدا دادەنیشم زۆر تەنگ و نالەبارە و خواردنیشی زۆر خراپە، وە من لەبەر خوێندن خوێنی جەرگی خۆمم خواردووە، چونکە بێ کەس و ڕووت و ڕەجاڵم، بۆیە لەوێ ڕام کرد و هەڵاتم.

خوێندنی زانست لە کوردستاندا هەر لەمێژەوە لەناو مزگەوتەکاندا بووە و، ئەویش بەهۆی خێرەومەندانی کوردستان پێک هاتووە و لە سایەی ئەو خێرەومەندانەوە بووە کە پیاوانی زانای وەکو مەولەوی و سەیدی و خانا و میرزا شەفیع و بێسارانی و سەدان زانای تر لە کوردستاندا پێ گەیشتوون، ئەویش بەخوێنی جەرگ خواردن و چەرمەسەرێ و بێ نانی و بێ ئاوی و بێ چرایی و هەزار دەردی تر. ئای خۆزگە لە کوردستاندا زانکۆ و خوێندنگای بەرز دادەمەزرا تا بۆ هەموو دەردەکەوت کە کورد چەندە وشیار و زیرەکن و چۆن لایەنگری زانستن و ئەو کاتە دەیانزانی کە کورد لایەنگری زانستە.

شێخ بابا لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داخ و موخابنی نەتەوەکەی دەخوا و دەڵێ: زۆربەی خەڵکی جیهان لەناو خۆشی و شادی و تێروتەسەلیدا دەژین کەچی ئەم کوردە هەر لە ناخۆشی و پەرۆشی دایە و ها لەژێر باری زۆروستەمی زەماندا، لەگەڵ ئەوەشدا لە نێوان هۆزەکاندا ناتەبایی و ناکۆکی هەیە کە دەبێ یەک بگرن و وەکو برا ژیان بەرنە سەر، وەکو دەڵێ:

هەر کوردە کە عوشرەتی نەما بێ
هەر کوردە کە بەزمی بێ سەدا بێ
پیاوێ بەرەواندزی ئەفەرموو:
ئەم مەسئەلە کوو دەبێ وەها بێ
عالەم لە سەعادەتا دەژی گشت
هەر کوردە حەیاتی لێ برا بێ
دنیا هەموو عەیش و نۆشە تەنها
هەر مەحفەلی کوردە بێ سەفا بێ
قانوونی تەزەلومە ئەفەرموێ:
ئەم کوردە لەژێر ئەسارەتا بێ
ساز گازکەنە قەومی کوردی خۆشناو
با ڕۆمی لە قەومی پژدەرا بێ
دەشتی دزەیی لە دەشتی هەولێر
باعس چییە، ئەهلی بۆ جیا بێ
ڕمبازیی جاف و تاڵەبانی
با داودە و زەنگەنەی تیا بێ

سوورداش و سیوەیل و شاربازێڕ
بۆ شیوەکەڵی ئەبێ فیدا بێ
هەورامی و کوردی شارەزووری
بۆ دەردی لهۆن ئەبێ دەوا بێ
گەڵباغی و تیلەکۆ و مەریوان
بۆ میللەتی ژاوەڕۆ نەما بێ
سنجاوی و کەلوڕ و هەمەوەند
بۆ میللەتی لوڕ ئەبێ شیفا بێ
سابلاغ و سنە و سەقز بەجارێ
با بانگ کەنە ئەهلی بانە دابێ
ئیعدادی هەموو عەشایری کورد
باوەڕ مەکە بۆ کەسێ کرا بێ
ئەما بەهەموو ئەڵێم بەئیجمال
گوێی هۆشی لە بانگی کابرا بێ
گوێی لێیە عومومی کوردەواری
مەر ئەو کەسە گوێی دڵی نەما بێ
بۆ نەسرەتی مەنتیقەی جونوبی
با کوردی شیمالی عەینی با بێ
ئیمانی هەیە ئەگەر بەئایەت
ئەم کوردە هەموو ئەبێ برا بێ
بورهانی موفەکیراتی کوردی
بێ شوبهەیە بێ نەتیجە نابێ

ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی تری ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

من غوباری گوزەری گەردشی دامانێکم
عاشق و شیفتەیی جیلوەیی جانانێکم
بۆ گوڵی ڕوویی کەسێ ئێستە منیش وەک بولبول
لە گولستانی غەما مورغی سەحەر خوانێکم
ئاخ! زەمانێکە لە گۆشەی قەفەسا وەک قومری
بێ پەڕ و باڵی قەدی سەروی خەرامانێکم

مەکە تەکلیفی شەرابم بەخودا، ئەی ساقی
مەستی بادەی قەدەحی دیدەیی فەتانێکم
وەحشەت ئەنگێزە غوبارم لە هەموو دنیادا
گەرد و بادی قەدەمی فەوجی غەزالانێکم
خۆ زەمانێکە لە بەیتولحەزەنا وەک یەعقووب
چاوەڕێی پیرەهەنی یوسفی کەنعانێکم
گەر دەپرسی خەبەر ئێستاکە لە گۆشەی غەمدا
منی بێچارە عەجەب بێ سەر و سامانێکم
بۆچی تەحقیرم ئەکەی زاهیدی تاعەت فرۆش
کوێرە نازانی منیش ئێستە موسڵمانێکم
وەرە بڕوانە کە کون کون بووە سینەم ئەمڕۆ
هەدەفی تیری بەڵای جونبوشی موژگانێکم
مودەتێکە کە لە دوایێنی شەبی هیجراندا
دائیما مونتەزیری سوبحی گریبانێکم
شەو هەموو شەو وەکوو پەروانەیی بێ سەبر و قەرار
باڵ و پەڕ سووختەیی شەمعی شەبوستانێکم
ئەی ڕەفێقان بەخودا ئێستە منیش بۆ لەیلا
بێ سەر و شوێنم مەجنوونی بیابانێکم
تا قیامەت بەخودا زەحمەتە هوشیارەوەبم
من کە مەخمووری شەراب و دەس و فنجانێکم
تا لە جەمعییەتی ئەحبابی بڕیوم دەوران
لە بیابانی غەما تورفە پەرێشانێکم
ئەی (ڕەئووف) خاسیەتی سوحبەتی (بابا) یەکەمن
ئەدەب ئامووختەیی مەجلیسی عیرفانێکم

دیوانەکەی ئەم هۆنەرە کە داگری دوو هەزار هۆنراوێکی کوردی و فارسییە لە چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- یادی مەردان، نووسراوی مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٦١.

٢- دیوانی دەستنووسی شێخ بابا ڕەسووڵی بێدەنی.

عەلی کەماڵ باپیر

١٣٠٥ - ١٣٩٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەلی کەماڵ و کوڕی باپیر ئاغای سمایل عوزەیری و نازناوی کەمالییە و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٣٠٥ی کۆچی لە سلێمانی لە دایک بووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە حوجرەی فەقێیان و لەلای شێخ ئەولای هەولێری و مەلا حەمەومینی بالیکەدەری ڕێزمانی عەرەبی و فەقهی ئیسلامیی خوێندووە و هەر لەم ماوەدا فێری زمانەکانی فارسی و تورکییش بووە و بەتایبەت لە وێژەی فارسیدا شارەزایەکی باشی پەیدا کردووە و هەر لەو کاتەدا گەلێ هۆنراوی بەزمانی فارسی هۆنیوەتەوە و پاشان لە کاری میریدا دامەزراوە، وە لە شەڕی یەکەمی جیهانیدا کە شێخ مەحموود لەگەڵ ئینگلیزەکان کەوتە شەڕ و بەربەرەکانێ، عەلی کەمالیش چووە ڕیزی لایەنگرانی شێخ و پاشان بەنوێنەری شێخ چووەتە هەورامان و کرماشان و تاران و ئەوسا پاشماوەی ژیانی لە شاری سلێمانیدا بەهۆنینەوەی هۆنراو و خوێندنەوەی پەڕاو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٩٥ لە تەمەنی نەوەد ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گردی سەیوان نێژراوە.

عەلی کەماڵ بەیەکێ لە هۆنەرانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و لە هۆنینەوەی هۆنراودا پەیڕەویی لە هۆنەرانی کلاسیکی کردووە و پتر حەزی لە هۆنراوەکانی نالی و سالم و کوردی و مەحوی و مەولەوی کردووە و لەسەر ڕێ و ڕچەی ئەوان ڕۆیشتووە و لاسایی ئەوانی کردووەتەوە، وە زۆربەی هۆنراوەکانی دڵدارین و لە ڕاستەقینەدا دەتوانین بڵێین کە کەمالی هەوێنی هۆنراوی پتر لە جوانی و خۆشەویستیی یارەکەی وەرگرتووە، گەرچی هەندێ هۆنراویشی سەبارەت بەمەبەستی نیشتمانی و کۆمەڵایەتی و سروشت و فەلسەفەدا هۆنیوەتەوە، بەڵام دەسەڵاتی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا بووە.

ئەمەش چەند پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە کە دەڵێ:

بەمردوو ڕۆح ئەبەخشێ پێکەنینی لێوی شیرینت
لەسەر کام دینی گیانە؟ پێم بڵێ تا بێمە سەر دینت
لەلام وەک شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوینە
جنێوو قەهر و لێدان و بیانووگرتن و قینت
بەجارێ ڕۆژی عاشق ڕەش مەکە ئەی شۆخی بێ مروەت
لەسەر ڕوو لادە نەختێ پەرچەمی پڕ پێچی موشکینت

سبەینێ جەژنە ڕۆحم حازرە بۆ قوچی قوربانت
بەخوێنم با خەناوی بێ دەس و پەنجەی بلوورینت
بەزوڵفی سونبوڵت پەرژینی گوڵزاری ڕوخت سەیرە
بژی ئەی شاهی موڵکی حوسن و ئان بۆ باخ و پەرژینت
بەگیسوَوتا مەهێنە شانە حەیفە با دڵی عوشاق
خەلاسی قەت نەبێ گیانە لە دوای زوڵفی چین چینت
شەهیدی تێغی ئەبرۆی دڵبەرێکی کافری بۆیە،
لە وەختی گیانەلاوە ئەی (کەماڵی) خەلق ئەکەن شینت

واتە: پێکەنینی لێوە شیرینەکانت بەمردوو گیان دەبەخشێت، جنێوو قار و لێدان و بیانووگرتن و قینت لەلام وەکو شەکەر و نوقڵ و نەوات و قەند و هەنگوینە، دەسا بەجارێ ڕۆژی گراو ڕەش مەکە و لەسەر ڕوومەتت لادە قژ و پەرچەمی ڕەشت، بەیانی جەژنە و ئامادەم کە گیانم لە ڕێتا بەخت کەم با دەست و پەنجە جوانەکانت بەخوێنم خەناوی کەی، پەلکەکانت شانە مەکە با دڵی گراوان ڕزگاری نەبێ لە داوی زوڵفەکانت، ئەی (کەماڵی) تۆ کوژراوی شمشێری برۆی دڵبەرێکی دڵڕەقی بۆیە لە کاتی گیانەلا خەڵک شینت دەکەن.

هۆنەر لە هۆنراوی دووەمی ئەم پارچە هەڵبەستەدا (لەف و نەشر)ی بەکار بردووە کە: «جنێوو قارو لێدان و بیانووگرتن و قینی» یارەکەی بە: «شەکر و نوقڵ و نەبات و قەند و هەنگوین» داناوە.

لە پارچە هەڵبەستێکی تردا دەڵێ:

چاوی خوێن ڕێژت بەقەتڵی عاشقان ئیما ئەکا
مەست و خوێنڕێژە عەجایب شۆڕشێ بەرپا ئەکا
تیپی برژانگت بەوێنەی لەشکری هیند و حەبەش
هێرشی هێناوە بۆ سەر مڵکی دڵ دەعوا ئەکا
تێغی ئەبرۆی تۆ هەمیشە قەتڵ و عامی خەڵق ئەکا
هەر منی سەودا زەدە لەم لوتفە موستەسنا ئەکا
لوتف و قەهری هەردوو وەک عەینی لوتف و ڕەحمەتە
ئەو نیگارە دەرحەقم هەرچی بفەرمووی چا ئەکا
بۆ جنێوو قەهر و لێدانت موتیع و حازرم
دڵ ئەگەر سەرپێچیی ئەمرت بکا بێجا ئەکا

تا (کـەمـاڵی) خـاکی ئەو دەرگـایە بووەتە مـەسکەنی
ئێکە هەر یاری بەتەخـتی خـەسـرەو و دارا ئەکـا

واتە: چاوە خـوێن ڕێژەکانت بۆ کوشتنی گراوەکان خـۆی ئامادە کـردووە و تیپـەکـانی برژانگت وەکو لەشکری هیند و حەبەش هێرشیـان هێناوەتە سـەر وڵاتی دڵ، وە شمـشێری برۆی تـۆ هەمـوو دەم خـەریکی کـوشت و کـوشـتـاری خـەڵکە، وە هـەر منی سـەوداسـەر کەوتـوومەتە بەر خـۆشەویستیی ئەو. خـۆشەویستی و ڕقی تۆ هـەردووکیـان بۆ من بەزەیین، وە هەرچی بفـەرمووی من هام لە خـزمـەتتـا، وە بۆ جنێوو ڕق و لێدانت ئـامـادەم، دیارە دڵ ئەگەر سەرپێچیی فەرمانت بکا لە ڕێ دەرچووە و نافەرمانی دەکا.

کـەمـاڵی جگە لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداری، هەندێ جـار هـۆنراوی کـۆمـەڵایەتیـشی هۆنیوەتەوە، وەکو ئەم پارچە هەڵبەستەی کە دەڵێ:

وەکـو زوڵفی بوتان شـێـواوە حـاڵی دەرهـەمـی دونیـا
هەمـوو وەزعـێکی مـەحکوومی زەواله عـالەمی دونیـا
سـەباتێکی نیـیـە هەر ڕۆژە نەوعـێکە ئەگـۆڕێ زوو
لەلای دانـا وەکـو یەک وایە شـایی و مـاتەمـی دونیـا
ئەگـەر مـەردی وەکـو یەک بێ لەلات ئیـقبـاڵ و ئیـدباری
دەوامی قـەت لە سـەر حـاڵی نییـە بێش و کـەمی دونیا
ئەگـەر شـەهدت بداتێ زەهری تێدایە نەکـەی بیـخـۆی
دەخـیلە خـۆت بپـارێزە لـە شـەهدی پڕ سـەمـی دونیـا
کـە من ڕەند و قـەلەندەر مـەشرەبم فـەرقی نییـە دەنکێ
وەکـو یەک وایە لام کـاسـەی لەت و جـامی جـەمی دونیا
چییە ئەم هەڵپەیەت بۆ جـەمعی ماڵ و سیم و زەڕ قوربان
ئەترسم بتکوژێ ئەی قـوڕ بەسـەر ئـاخـر غـەمی دونیـا
ئەگەر ئەهلی سەماعی گوێ لە نەغمەی سـازی دڵ بگرە
«کـەمـاڵی» گـوێ مـەدە ئاوازەیی زیر و بەمی دونیـا

واتە: جیـهان وەکـو زوڵفی دڵبەرەکان شێواوە و باری جیـهان ۆ مـانەوە و پایەدار نییـە و لەناو دەچێ، لەلای پیاوی زانا شایی و شیوەنی جیهان وەک یەک وایە، کەسێک کە ژیر بێ دەبێ بایـەخـێک بـۆ ئەم گـێـتـییـە دانەنێ چونکە سـەرئەنجـام تەفـروتونای دەبێ، ئـەگـەر هەنگوێنت بداتێ بێگومان ئەو هەنگوینە ژاری تێدایە و هانایە ئەو هەنگوینە نەخۆی و خۆت

لە داوی ئەو بپارێزە، کۆکردنەوەی ماڵ و سامان و دارایی ئەم جیهانە چ سوودێکی هەیە، ڕۆژێکیان هەر ئەو زێڕ و زیوە مرۆ لەناو دەبا، دەسا ئەم پەندەی منت لەبیر بێ و هیچ کاتێ بۆ ئاوازی زیر و بەمی دونیا گوێ مەگرە و فریوی مەخۆ.

کەماڵی هۆنراوی نیشتمانیشی هۆنیوەتەوە و وادیارە کە ئەوەندە شەیدای زوڵف و خەت و خاڵە، ئەوەندەش شەیدای نیشتمانە وەکو دەڵێ:

سـەرێ بۆ بەرزیی وەتەن نەکا دەرد
وەکو شێت نەبێ وێڵی کەژ و هەرد
خۆی نەکا تووشی زامی دار و بەرد
وەتەن دەرنەکا لە دەستی نامەرد
ئەو سەرە یاخوا جێگەی ژێر خاک بێ
بەبەردەبازی سەر ڕێی ناپاک بێ

***

دڵێ بۆ بەرزیی وەتەن نەدا جۆش
هەمیشە نەکا بیر و فیکر و هۆش
بەبادەی عەشقی ئەو نەبێ سەرخۆش
دایم پڕ نەبێ لە نەشئە و خرۆش
ئەو دڵە یاخوا بەر خەنجەر کەوێ
بەر پەیکانی تیر بەر نەشتەر کەوێ

***

دەمێ لە مەدحی وەتەن نەدا دەم
بەواتەی شیرین لاوان نەکا جەم
نەیانبزوێنێ چ زۆر و چ کەم
تا وەتەن دەرکەن لە دەس نامەحرەم
ئەودەمە یاخوا پڕ زەهری مار بێ
لە ژەقنەبووت و زەقووم سەر شار بێ

***

پییەک لە ڕێگای بەرزیی وەتەنا
نەگەڕێ، نەسوێ لە پای تەوەنا

بەشـــــاخ و كـــــەژ و بەینـی دەوەنا
بەچۆڵ و هـەرد و دەشـــــتی ڕەقـــــەنا
ئەو پێیـە یاخـوا بەسـتـەی زنجیـر بێ
تا نیـشـتـمـانی هەرگـیـز لە بیـر بێ

***

کەماڵی جگە لە دیوانەکەی ئەم پەڕاوانەشی لە فارسییەوە بەهۆنراو وەرگێڕاونەتەوە سەر زمانی کوردی: «شیرین و فەرهاد، خەسرەو و شیرین، مەجنوون و لەیلا، ئەمیر ئەرسەلان» کە بەڕاستی زۆر بایدار و بەبەیاخن و هەر کان لەو پەڕاوانە نموونەیەکی بەرزن لە وێژەی کوردیدا.

ئەم هۆنەرەمـان بەم چەشنە توانیـویەتی شـوێنێک بۆ خـۆی لە ڕیزی هۆنەرە هەرە بەرزەکـاندا تەرخـان بکا و هەروەهـا لە هۆنینەوەی هۆنراوی فـارسی و تورکـیـشـدا سەرکەوتووە.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، نووسراوی ڕەفیق حیلمی - بەغدا، ١٩٥٦.
٢- دیاریی شارەزوور، کۆمەڵە هۆنراوی عەلی کەماڵ باپیر - سلێمانی، ١٩٦٦.

سەی عەبدولخالقی ئەسیری

١٣١٠ - ١٣٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدولخالق و کوڕی سەی حسینی بەرزنجییە و بەپێی ئەو بەڵگانە کە کەوتووەتە دەستمان لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچی لە شاری کەرکووک پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە هەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و بۆ خوێندن گەلێ دێ و شار و مەڵبەندی کوردستان گەڕاوە و لە شارەکانی سلێمانی و سەقز و کرماشان و بانە فەقێیەتیی کردووە و لە پاشا گەڕاوەتەوە کەرکووک و لەلای مەلا عەلی حیکمەت ودمی مەلایەتیی وەرگرتووە و ئەوسا بۆ چاوپێکەوتنی نەجمەدینی برا گەورەی چووەتە ئەستەمووڵ و لەگەڵ کوردەکانی ئەوێدا ئاشنایەتیی پەیدا کردووە بەتایبەت چاوی کەوتووەتە شێخ عەبدولقادری نەهری و هەستی کوردایەتیی لە دڵیدا پەرەی سەندووە و لە پاش تەواوبوونی شەڕی یەکەمی جیهانی گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە جێی باوکی دانیشتووە و بووەتە ڕێبەری ڕێبازی نەقشبەندی و هەروەها کاروباری دێیەکانی

خۆیانی گرتووەتە ئەستۆ و لە پاشا لە کاری دەوڵەتی دامەزراوە و بووەتە نووسەری دادگا و لە ساڵی ١٣٧٨ی کۆچی خانەنشین بووە و سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٨٢ لە تەمەنی حەفتا و دوو ساڵی بەنەخۆشیی شێرپەنجە کۆچی دوایی کردووە و هەر لە کەرکووکدا نێژراوە.

ئەسیری یەکێ لە هۆنەرە بەرزەکانی کوردە، گەرچی سەرەتا هۆنراوی دڵداریی دەهۆنییەوە، بەڵام کاتێ چووە ئەستەمووڵ و لەگەڵ کوردەکاندا پەیوەندیی بەست و چاوی بەهەژاری و کەنەفتی و کەساسیی گەلەکەی کەوت، ئیتر هەستی نەتەوایەتیی جووڵایەوە و هەموو هۆنراوێکی بۆ کورد و کوردستان تەرخان کرد و ئیتر کەمتر هۆنراوی دڵداریی دەهۆنییەوە.

ئەسیری هەروەها لە هۆنینەوەی هۆنراوی فارسی و عەرەبی و تورکیدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و زۆربەی هۆنراوەکانی دڵداری و کۆمەڵایەتی و نیشتمانین و هۆنراوەکانی گەلێ تەڕ و پاراو و شیرینن. ئەمەش پارچە هەڵبەستێکی ئەم هۆنەرە لە ژێر ناونیشانی (ئاوی ژیان) کە دەڵێت:

بێرە کوردستان عەزیزم گەر تۆ سەیرانت دەوێ
بتبەمە (قەندیل) ئەگەر گوڵزاری کوێستانت دەوێ
سەیری ئەو خێڵانە گەیشتوونە داوێنی چیا
با بچین بۆ ماڵی کوردێ گەر تۆ خوێشانت دەوێ
بتبەمە پای تاقی لای سەرپێڵ و سەرمیل و کرند
پێت نیشان دەم سەد هەزار ئاساری ساسانت دەوێ
هەڵسە گەشتێ چیمەن و گوڵزاری کوردستانت بکە
گەر تۆ بۆ دەردی دەروونت داو و دەرمانت دەوێ
لاوی کوردی من لەبەرکە شاڵی (زاخۆ) و (ئامێدی)
گەر تۆ سەد چاتر لە ڕەنگی شاڵی کرمانت دەوێ
ڕۆح و ماڵت صەرفی ڕێگەی میللەتت کە ڕۆحەکەم
گەر لە خوا لوتفی عەمیم و جوود و ئیحسانت دەوێ
ئەی (ئەسیری) هێندە عەشقی میللەتی کوردت هەیە
بشمری لام وایە قەبری گردی سەیوانت دەوێ

گەلێ لە هۆنراوەکانی ئەسیری لە گۆڤارە کوردییەکانی ئەو سەردەمە وەکو: گۆڤاری زاری کرمانجی و دیاری کوردستان و گەلاوێژ و پەیژە و هەتاو، چاپ بوونە و لەسەری کۆڵیونەتەوە.

مامۆستا ڕەفیق حیلمی لە پەڕاوی: شیعر و ئەدەبیاتی کوردیدا سەبارەت بەئەسیری دەڵێ: ئەسیری زانایەکی ئەم چەرخە و پیاوێکی ڕووخۆش و قەلەندەرێکی بێ هاوتایە و شارەزای زمانەکانی کوردی و تورکی و عەرەبی و فارسییە و هەستی نیشتمانپەروەریی زۆر بەهێزە و هەموو هۆنراوەکانی بەسۆز و ئاگرینە و ئەم سۆزە ئاگرینەی نرخی داوە بەهۆنراوەکانی بۆیە زۆربەی گۆڤارەکان و ڕۆژنامەکانمان لاپەڕەکانی خۆیان بۆ هۆنراوەکانی ئەو تەرخان کردووە.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٤١، ڕەفیق حیلمی.

٢- گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەصرم، بەغدا، ١٩٣٩، عەلی باپیر ئاغا کەماڵی.

٣- ڕۆژنامەی هاوار، ژمارە ١١، ساڵی ١٩٣٢، شام

مەلا محەمەدی چرۆستانی

١٣٨٥ - ١٣١٢

ئەم هۆنەرمان ناوی محەمەد و کوڕی مەلا عەبدورەحیمی چرۆستانییە بەچەند پشت دەچێتەوە سەر پیر خدری شاهۆ، بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣١٢ی کۆچی لە دێی ئابلاخ کە ئێستا گەڕەکێکە لە شاری سلێمانی پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە، وە لەبەرئەوەی مەلا زادە بووە، سەرەتا لە قوتابخانە و لە پاشا لە حوجرەی فەقێیاندا خوێندوویەتی، بۆ خوێندن هەڵەبجە و سلێمانی و هەولێر و کۆیە و خۆشناو گەڕاوە و ماوەیەک لە دێی هیران و نازەنین بوو و سەرئەنجام لە بەرزنجەدا خوێندنەکەی تەواو دەکا و لەبەرئەوەی باوکی لە بەرزنجە کۆچی دوایی کردبوو، دەڕواتە دێی سەراو لە شارباژێڕ دەبێ بەمەلا و هەر لەوێشدا ژن دەخوازێ و دەمێنێتەوە. ئیتر ژیان بەمەلایەتی لەم دێ بۆ ئەو دێ دەباتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٥ لە تەمەنی حەفتا و سێ ساڵی لە سلێمانیدا کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی گردی جۆگە بەخاکی دەسپێرن.

مەلا محەمەد هەر لە تافی جوانیدا هەوەسێکی زۆری لەسەر خوێندنەوەی هۆنراو بووە و خێی داوەتە خوێندنەوەی دیوانی هۆنەرانی بابان وەکو: سالم و نالی و ئاهی و خەستە، بەتایبەت گەلێ حەزی لە هۆنراوی نالی کردووە و وەکو دەڵێن زۆربەی هۆنراوەکانی نالیی لەبەربووە و شی کردوونەتەوە و لە دەوری خۆیدا ئەو بەیەکەمین لێکۆڵەری هۆنراوەکانی نالی هاتووەتە ژمار، لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا سەری کێشاوەتە ناو هەموو جۆرە وتنێکەوە: ئاینی، دڵداری، کۆمەلایەتی، نیشتمانی.

گەرچی هۆنراوەکانی چرۆستانی وێنەیەکی بێ کەم و زیادی هۆنەرە کۆنەکانن و لەسەر شێوەی ئەوان ڕۆیشتووە، لەگەڵ ئەوەشدا گەلێک هۆنراوی نیشتمانی و کۆمەڵایەتیی هەیە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا پتر لە سەر ڕێ و ڕچەی نالی و سالم ڕۆیشتووە. ئەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوە نموونەیەکن لە هۆنراوە دڵدارییەکانی کە دەڵێ:

ئەی بوون و نەبوونی نەفەست مان و نەمانم
بێ نەقدی هەوا مردن و سەوداتە ژیانم
ئاوایی دڵم چۆڵە بەبێ خێڵی خەیاڵت
ئاوایی بەدڵداری بفەرموو دڵ و گیانم
بێ دەرکە ڕەقیب ئەو مەتەڵە لاتی هەلاتە
خۆم مەشقی غەمی عەشقی تۆ ئازانە ئەزانم
ئەو دڵ ڕەشە نەعل و یەمەنی ماڵە بەدەمیا
من مۆرە دڵم ماڵی لەبی لەعلی یەمانم
ئاوارە دەکا پەرچەمی ئێوارە تەماشام
وا هەر بەتەما چوونی شەو و بوونی بەیانم
لابە تەمی زوڵفت لە سەر ئاوێنەیی کوڵمت
با چارەیی بێ چارە بدا جاریێ نیشانم
دیقەت لە قەدی ئەلف و کەچیی لامی دوو زوڵفە
لەم ماتەمە داماوە دڵ و لاڵە زوبانم
چاوم کە ڕوا خێل بوو لە بۆ چاوەڕوانیت
بێ چاو و ڕوو بۆ تیلەیی چاوێ ئەڕوانم
زوڵفت کە قەرینی ڕووە شێوەی شەو و ڕۆژە
ئەو سێبەری خۆرم ئەم ئەلەتریکی شەوانم
دەم عەتری شەکەر قەترە مەگەر لێو تۆ چاکا
دوو لێوی بەبار زەردی ڕوان ڕۆحی ڕەوانم
عەهدێکە دوو پێم ناوەتە ڕێی عەشقت و ماتم
بۆ شوێنە ونی هەر بەتەما هاتی ژوانم
کەشکۆڵی دڵ و زاری (چرۆستانی) لە نەزما
ئاواڵەیە ئاوارەیی بەزمێکی ڕەوانم

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم! بوون و نەبوونم پەیوەندیی بەجوانی و شۆخوشەنگیی تۆیە، ئەوا چۆڵی ئاواییی دڵم دەسپێرمە تۆ، بۆیە دڵی خەنیم زویرە، چونکە دەزانێ کە من هەر تۆم خۆش دەوێ کەواتە ئەی خۆشەویستەکەم تا زووە لە پاداشتی ئەم هەموو ئەمەکدارییە، زوڵفی شەوەزەنگت لە سەر خۆری ڕوومەتت لادە، چونکە من لەمێژەوە بەتەمای دیتنی ڕوومەتی جوانتم، دنیای ئەوین و خۆشەویستیت کەشکۆڵی دڵی منە.

چرۆستانی پەردەی دڵداری دادەداتەوە و دەکەوێتە ناو کۆڕی خواناسان و دەروێشانەوە و لە جۆشی کوورەی دەروونێکی زۆر بەسۆزەوە ستایشی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام دەکا و دروودی بۆ دەنێرێ و دەڵێ:

ئیلاهی ڕەحمەتێ لایق بەحوبی تۆ لە بۆ ئەو بێ
بڕژێنە بەسەر ئەو بەحری عیلم و شەمسی عیرفانە
چ بەحرێکە کە هەر قەترەی دوڕی بارانی نیسانە
چ شەمسێ پەرتەوی (تحت الثری) تا عەرشی ڕەحمانە
چ بەحرێ لەو مەلەک وەک جن و ئینسان جورعە نۆشانە
چ شەمسێ ڕۆژ لە ڕووی پەنهانە کرمی شەب فرۆزانە
چ بەحرێکە موحیت ئیحسانە بۆ ئافاتی ئەکوانە
چ شەمسێکە سەفایی سەفوەتی دڵ نووری ئیزعانە
لە ئادەم تا بەعیسا هەر بەیەکێ بەو مژدە گۆیانە
گوڵ و ڕەیحان و سونبوڵی چن هەموو لەو باغ و خەرمانە
لە مەدحت خوا «وانک لعلی خلق عظیم»ی وت
لە وەسفت چی بڵێ ناتیگەییو کوردێ کە نادانە
بەحەسری حوسنی ئەخلاقت عەلیمە خالق و بۆمن
وەک ئەژماری ستارەی ئاسمان لێوی بیابانە
بەڵێ عالەم بەخەزنەی جەوهەری خاس مەلیک نابێ
بەغەیری خەزنەدارێکی ئەمین و خۆی کە سوڵتانە
لەبەر «صلوا علیە»ی خوا (چرۆستانی) دەکا داوا
بڕێژێ ڕەحمەتێکی لایەقی ئەم شەوکەت و شانە

واتە: خوایا بەزەیی خۆت هەر شیاوی ئەو بێ و بەسەر ئەو دەریا و خۆری زانستە تیشک بڕژێنە، چ دەریایەکە کە هەر دڵۆپێکی بارانی بەهارە و چ خۆرێکە کە تیشکی جیهان و

ئاسمان و ژێر خاک دادەگرێ، چ دەریایەک کە فریشتە و جنۆکە و مرۆ قومێکی لێ دەخۆنەوە، چ خۆرێک لەبەردەمیا هیچە و وەکو گوڵ ئەستێرەیە، لە ئادەمەوە تا عیسا مژدەی هاتنی تۆیان بەخەڵک داوە، لە ستایشتدا خوا فەرموویە: بەڕاستی تۆ لە هەر خوو و ئاکارێکی بەرز و جوانی، و خووی بەرزت لە ژماردا نایە، دەسا هەموو درووود بدەن لەسەر پێغەمبەری گەورەی ئیسلام.

چرۆستانی لە هۆنینەوەی هۆنراوی سروشتیشدا دەستێکی باڵای هەبووە و سروشتی بەجوانی ستایش کردووە و دەرسێکی تەواوی زانستیی سروشتی داوە، بەقوتابییانی هۆنراو وێژە، وەکو لەم پارچە هەڵبەستەی خوارەوەدا بەم چەشنە بەهاری ستایش کردووە کە دەڵێ:

چ ڕۆژێکە کە دنیا پڕ لە نوورە
چ فەسلێکە سەوز و سوورە
ئەمە نەورۆزە وا عالەم سەراسەر
بەبوونی ئەو دەماغی بوو موعەتەر
ئەمە تەشریفی جەژنی نەوبەهارە
کە بێ ڕۆح و بەڕۆح پڕ بەرگ و بارە
لە هەر لایێ تەماشاکەی گوڵووکە
سەراپا ئاڵ و واڵا چەشنی بووکە
کەژ و سەحراو و چیمەن سەوز و زەردە
وەکو شایی کە زاوا بێتە پەردە
درەختان دەس لەناو دەس شان بەشانن
هەموو تارا بەسەر عەنبەر فشانن
گەلی تەیران لە هەر لا بەزم و ڕەزمە
چریکە و دەنگی گۆرانی بەنەزمە
وەرن دەستەبرا ئێمەش بەجارێ
بچینە چیمەنی دەشت و کەنارێ
لیباسی گەرمی زستانی فڕێ دەین
لیباسی نەرمی نەورۆزی لەبەرکەین
بەگەل با دەس بەدەس بگرین جەماوەر
پیاڵە و شەکر و چا قۆری سەماوەر

بەجەم ئێمەش سەراپامان بپۆشین
بەخۆشی چا لە سەحرادا بنۆشین
سەراپا بەرگی ڕەنگاوڕەنگی زەرقی
بەدەنگی خۆش بخوێنین شیعر و شەرقی
بەیاری ڕابوێرین و بەفتبۆڵ
لە ڕۆحی پیسی دوژمن با بکەین گۆڵ
تەم و غەم تاکو ئێوارە بەبا دەین
بەرەو ماڵ بێینەوە شوکری خودا کەین
لەبەر بەختی کە دووچاری نەهاتە
(چرۆستانی) خەریکی تورەهاتە

واتە: ئەوا بەهار و نەورۆزە و تەواوی جیهان شین و سەوزە و بۆن و بەرامە هەموو شوێنێکی داگرتووە و هەر جێ و شوێنێک سەرنج دەدەی گوڵە سەراپای باخ و چیمەن وەکو بووک ڕازابێتەوە و کەژ و دەشت و بیاوان سەوز و شین و زەردە، وەکو زاوا کە بێتە پەردە، درەختەکان دەست لە ناو دەست و شان بەشانن و هەموویان بەهەر لایەکدا عەنبەر دەپژێنن و باڵندان و پەلەوارانیش لە هەر لایەکەوە دەچریکێنن و ئەجریوێنن و گۆرانی دەڵێن، دەسا ئەی هاوەڵان وەرن ئێمەش بچینە ناو دەشت و چیمەن و جلوبەرگی زستانی فڕێ دەین و جلوبەرگی نەورۆزی لەبەر کەین و بەگەل با دەس بگرین و بەخۆشی لە دەشت و دەردا ڕابوێرین و خەم و پەژارەی دڵ و دەروونمان بەبادەین و ئەوسا بەرەو ماڵ بێینەوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی چرۆستانی – ئامادەکردنی عەبدوڕەحیمی چرۆستانی – بەغدا، ١٩٨٥.
٢- هیوا – ژمارە ٤، ساڵی ١٩٤٨، هۆنراوەی بەهار.

شێخ نووریی بەرزنجی

١٢٧٨ - ١٣١٥

ئەم هۆنەرەمان ناوی شێخ نووری و کوڕی شێخ سالحی بەرزنجییە و لە ساڵی ١٣١٥ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و لە حەوت ساڵیدا چووەتە قوتابخانە و خەریکی خوێندنی قورئانی پیرۆز و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی، کە لەو سەردەمەدا خوێندنیان باوبووە، بووە پاشان لە زانایان فێری زمانی تورکییش بووە و گەلێ دیوانی هۆنەرانی تورکی خوێندووەتەوە تا لە وێژەی تورکیدا سەر ڕشتەی پەیدا کردووە و لە پاشا کە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە، پەیڕەویی لە هۆنەرانی نوێخوازی تورک وەکو تۆفیق فکرەت و هاوەڵانی کردووە و تەنانەت (گۆران)یش هەوڵی لاسایی کردنەوەی ئەوی داوە، شێخ نووری لە پاشا لە کاری میری و دیوانی دامەزراوە و ئیتر پاشماوەی ژیانی بەهۆنراو هۆنینەوە بردووەتە سەر، تا لە ساڵی ١٣٧٨دا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

شێخ نووری بەڕاستی یەکێک لەو کەسانەیە کە لە وێژەی کوردی شۆڕشێکی گێڕا و ڕەنگێ تری دا بەهۆنراوی کوردی، وە دەستی لە کلکی عەرووزدا بەردا و لەسەر هیجا، هۆنراوەکانی خۆی هۆنییەوە، وەکو لەم هۆنراوانەدا کە لە سەر دێڕی پەپوولە هۆنیویەتەوە، کەڵکی لە کێش و وشەی خۆماڵیی کوردی وەرگرتووە، وەها کە دەڵێ:

خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ؟
پەپوولەی باڵ هەڵوەریو
بەتیشکی گڕ داڕزیو
باڵداری جوان و ڕەنگین
ئێسک سووک و باڵ نەخشین
بەڕۆژ لەم گوڵ بۆ ئەو گوڵ
لەم چڵەوە بۆ ئەو چڵ
ئەفڕێ و ئەنیشێتەوە
بۆنی خۆش ئەچنێتەوە
هەر تاریکیت لێ دەرکەوت
چاوت بەشۆڵە و گڕ کەوت

بالت هەلئەپرووزێنی
جەرگت هەلئەقرچێنی
باڵداری باڵ ڕەنگاوڕەنگ
دەم پڕ هاواری بێ دەنگ
خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ

***

شەبەق ئەدا بەیانی
لە گوێی جۆگە و سەر کانی
ئەگەڕێی تا ئەتوانی
هیچ ماندووەتی نازانی
کام جێگا خۆش و بەرزە
کام لق ناسکە، سەوزە
لە دوورەوە بۆی ئەفڕی
جێگای خۆتی لێ ئەگری
بەڕۆژ جێت ناو گوڵانە
بەشەو ئەبییە پەروانە
لە کوێ بەشۆڵەت زانی؟
خۆت ئەکەی بەقوربانی؟
پەپوولەی ناسک و نازدار
عاشقی دڵ بریندار
خۆزگە ئەمزانی تۆ بۆ؟
وا خۆت ئەکەی ڕەنجەڕۆ؟

شێخ نووری بەشێکی زۆری ژیانی لە ناوچەکانی کوردستاندا ڕابواردووە کە زۆربەیان دێهاتگەلێکی دواکەوتوو بووە، جا لەبەر ئەمە کاتی بێ کاری خۆی بەهۆنراو هۆنینەوە، بردووەتە سەر. جارێکیان پارچە هەلبەستێکی بەسۆزی لە دلێکی پڕ لە ئالۆزەوە بۆ پیرەمێردی نەمر نارد. وا دیارە ئەو پارچە هەلبەستەی بەلای پیرەمێردەوە زۆر بایدار و بەنرخ بووە بۆیە بەم دوو هۆنراوە وەلامی دەداتەوە کە دەلێ:

شوکری خوا ئەکەم کە لە نووری کوژاوەوە
پرشنگی جوانیی شیعر و ئەدەب کەوتە ناوەوە
نووری! بەنووری ئێوەوە زوڵمەت لەناو ئەچێ
یارەبی! ئەم زیایە نەبێ قـــەت بەچاوەوە

شێخ نووری رەنگێکی تری دایە ویژەی کوردی و شتی تازە و نوێی خستە قاڵبی هۆنراوەوە و هونەرەکانی تریش پەیڕەوییان لەوەوە کردووە و بەرێبەرایەتیی ئەو سنگیان بۆ پێشەوە ناوە بۆ دۆزینەوەی شتی تازە و نوێ و کەوتوونە سەر ئەوە کە دەستی عەرووز و پاشڵ لە یەخەی خۆیان بکەنەوە. جا یەکێ لە پارچە هەڵبەستەکانی شێخ نووری کە لە سەردێڕی (ژیانی ئادەمیزاد) هۆنیویەتەوە، شێوەی تازەی هۆنراوی کوردیمان پیشان دەدا وەکو دەڵێ:

لە ناو شەپۆلی خەمت سەرنگوون و بێ ئارام
بەکێوی سەختی ژیانا بەپێ بەچنگە کرێ
خەریکی هەڵمەتی سەرکەوتنە، بگاتە سەرێ
لەپڕ نشێوی کوڵۆڵی بواری لێی ئەتەنی
بەدوای یەئس و ئەلەم، تارومۆی لە ئاخ و لە زام

***

زەبوون و رێ هەڵەبووی دەشتی چۆڵ و هۆڵی ژیان
شکستە باڵ و شپرزەی پلاری دەستی قەدەر
کەسێ نییە کە لە لاوە دەستی بداتە پەلی
یەکێ نییە خەفەتی خۆی لە لابدا بەهەوا
بەلایەکا بیەوێ لابدا نییە رەهبەر

***

لە پێش چاوی تەمومژ بەسوورەتێکی وەها
هەتاکو چاو بڕ ئەکا توند و تار و بیماوەر
ئەدا بەلایەوە بۆی دێتە پێکەنین بەگەمە
هەوڵ ئەدا کە بچێ بیگرێ و لە رێی لادا
چلۆن ئەگیرێ تەمومژ بەناتەوانی وەها؟
ئەمانە، ئەم تەمە، ئەم کێوە، ئەم شەپۆلە، یەکێ
نموونەیەکی هیوان و لە رێگە دایە بەبار

که چاوی پێی ئەکەوێ بۆی ئەچێ بەئیستعجال
بەڵام هیلاکییە! ئەما ژیانی ئادەمیزاد:
بەتەنگەوە نیە، ڕاهاتووە لەگەڵ ئەهمال
هەتاکو ئەو دەمە ئەینێتە گۆڕی تیرە و تار

***

شێخ نووری لەم پارچە هەڵبەستەدا باس لە تێکۆشانی ژیانن دەکا، بەتایبەت ئەو ژیانە کە ئادەمیزاد بەسەریدا دێت و ڕای دەبوێرێ. بەلای ئەوەوە ژیان دەریایەکی خەم و پەرێشانییە، شەپۆلەکانی هەموو شت ڕادەماڵێ، ئێجگار ئەو ئادەمیزادە کە بەهیچ جۆر توانای نییە خۆی لە بەریدا ڕابگرێ، چونکە نوقمی دەکا و ئارام و ئاسایشی لێ دەبڕێ! ئەمە لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە گەڕان بەناو دەشت و بیاوانی ژیاندا لە شەپۆلی خەمەکە سەختترە، بەو چیا و کێوی هەڵدێری ژیانەدا بەپێی و چنگەکرێ خەریکی پەلاماردانی ئەوەیە کە پیایا سەرکەوێ، لەناکاو کوڵۆڵی و بێبەختی کە وەکو سەرەو لێژێکە لەو ڕێگایەدا ڕێگای لێ دێنێتە یەک و بەدوای نائومێدی و پەژارەکەتان و پۆکەی ژان و برین و زامە، لێی دەتەنێ و لێی دەبێ بەکۆسپ و بەبەرهەڵست بۆ سەرنەکەوتن!! ژیان دەشتێکی پڕ لە دڕکوداڵ و کەند و کۆسپی توان لێ بڕە، لەو دەشتەدا بەکەساسی و نالەباری و بەڕێ لێ تێکچوون، وەکو مەلێکی باڵ شکاوی پەرێشان لە پلاری دەستی بەرهەڵستە!. وە بەبێ ئەوە کەسێکی هەبێ کە لەناکاو لە گۆشەیەکەوە دەستی بگرێ و لە تاریکی و سەختی دەری بکا و ڕزگاری کا و بەهەموو لایەکا پەل دەکوتێ و دڵسۆزێکی دەست ناکەوێ کە لەو تاریکی و سەختەتییە ڕزگاری کا و تۆزێ باری دڵی خۆی لەلا سووک بکا. ئەم تەمی دەشت و ئەم کێوی ژیانە و ئەم شەپۆلی خەمە هەریەکە نموونەیەکی هیوا و ئومێدن و بەزۆری لە سەر ڕێگادان. ئەم ئادەمیزاد کە چاوی بەم شتانە دەکەوێ هەر چەندە کە بۆی دەبن بەمایەی شەکەتی و ماندوویەتی، بەڵام هەر لەبەر ئەو هیوایە هەر بۆیان دەبێ، چونکە ژیان گوێ بەم کۆسپانە نادا، لەبەرئەوەی لەگەڵ خستنە پشتگوێی ئەمانە ڕاهاتووە و ئادەمیزاد تا ئەو ڕۆژە دەخرێتە گۆڕەکەوە هەر دەچێ و هەر لە چنگە کرێ دایە!.

ئەم جۆرە بیر و کەڵکەڵەیە کە شێخ دەری بڕیوە، لە چاو وێژەی پێش سەردەمی خۆیەوە جیاوازییەکی زۆری هەیە، بیرەکەی بیرێکی تازەیە، هەر چەندَ لە پارچە هۆنراوەکەیدا وشەی عەرەبی و فارسیشی بەکاربردووە، بەڵام وشەی خۆماڵییشی زۆر بەکارهێناون و زیاتر لەمانەش ئەو هۆنراوانە کە تا ئەم سەردەمە هەبوون بەستراوبوون بەپاشڵەوە، بەڵام ئەم خۆی لەو خۆبەستنەوە ڕزگار کردووە و هۆنراوەکەشی تێک نەچووە.

شێخ نووری هۆنراویشی له سەر شێوەی کۆن هۆنیوەتەوە، بەڵام زۆربەی هۆنراوەکانی له سەر شێوەی نوێیە. دیوانەکەی که داگری سێ هەزار هۆنراوە تا ئێستا له چاپ نەدراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی شێخ نووری شێخ ساڵح - ئازاد عەبدولواحید، بەغدا، ١٩٨٥.
٢- شێخ نووری دەنگی ڕەسەنی شیعر - موسلح مستەفا جەلال - بەغدا، ١٩٨٤.
٣- هۆنراوەی نووری شێخ ساڵح - چ. کامەران - سلێمانی، ١٩٥٨.

ئەحمەد موختار بەگی جاف

١٣١٦ - ١٣٥٤

ئەحمەد موختار کوڕی وەسمان پاشای جاف لە ساڵی ١٣١٦ی کۆچی له شاری هەڵەبجەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی و گوڵستانی تەواو کردوونە و ئەوسا فێری زمانی عەرەبی و تورکی و ئینگلیزییش بووە و له وێژەی ئەو زمانانەش بەهرەی وەرگرتووە و له پاشا خەریکی سواری و ڕاو و شکار و مڵکداری بووە و له تەمەنی بیست و پێنج ساڵیدا بووەتە فەرمانڕەوای هەڵەبجە و له ساڵی ١٣٥٤ له تەمەنی سی و هەشت ساڵیدا بەگوللەی تفەنگی دەستێکی چەپەڵ کوژراوە و تەرمەکەی له ئاوایی عەبابەیلێ له تەنیشت گۆڕی براکەیەوە - تایەر بەگ - نێژراوە. ئەحمەد موختار بەگ بەیەکێ لە هۆنەرانی کورد دێتە ژمار و هۆنراوەکانی گەلێ شیرین و پاراو و ناسکن. ئەم هۆنەرە لەگەڵ ئەوەی زۆری نەخوێندووە، کەچی هۆنراوەکانی لەوپەڕی بەرزییەوەن و هەر له تافی جوانیدا خەریکی خوێندنی دیوانی هۆنەرانی کورد بووە و گەلێ حەزی له هۆنراوەکانی نالی و حاجی قادر و کەیفی کردووە و هەر لەو کاتەدا دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە وەکو لەم پارچە هەڵبەستەیدا دەڵێ:

گـرپە و گـڕەی تەنوورە، بڵـێـسـەی هەناوەکـەم
سـیـروان و تانجـەڕۆیە خـوڕەی ئاوی چاوەکـەم
شـێـواوی زوڵفی خـاوی کـەسـێکم منی هەژار
بۆیێ پەشـێـوە ئێـسـتـەکـە بیـری بڵاوەکـەم
ڕۆژێ بـەپـێـکـەنـیـنـەوە، یـار پـێ وتم وەرە
بۆ باسی نیـوەشـەو، سـەگی قـول هەڵکراوەکـەم
ئەم کـۆمـەڵی گـوڵاڵە کـە سـوورن لە دەشت و کـێـو
ئاویان دراوە گـشـتـی بەخـوێنی ڕژاوەکـەم

تۆبی خـــودا دەســـا وەرە ئەی نووری چاوەکـــەم
ســـارێژکـــە زامی لەتلەتی جـــەرگی بڕاوەکـــەم
باوەڕ مـــەکـــەن ببن بەعـــەرەب کـــوردی شـــارەزوور
بێ تـرس ئەڵێم، لـە ڕاسـی دڕاوە کـــــڵاوەکـــــەم
ئەی گیانەکەم بەچاوی ڕەشت سوێند ئەخۆم کە من
بۆ دینی چاوی تۆیە کـــە هـەر چاوە چاو ئەکـــەم

واتە: هەناوم وەکو ئاوری تەنوور بڵێسەی بەرزبووەتەوە و کەچی چاویشم وەکو ئاوی سیروان و تانجەڕۆ بەخوڕ فرمێسکی لێ دێتە خوار، منی هەژار پەشێواو و شێواوی زوڵفی خاوی دڵبەرێکم بۆیە ئێستاکە بیرم بڵاوە. ڕۆژێکیان یار بەپێکەنینەوە پێی وتم: بۆ پاسی نیوەشەو بەدەورما گەڕێ. ئەم گوڵاڵانە کە لە دەشت و کێوا ڕواون و سوورن، هەموویان بەخوێنی ڕژاوی من ئاو دراون، دەسا ئەی خۆشەویستەکەم بۆ خوا وەرە برینەکانی لەتلەتی جەرگم بۆ سارێژ بکە؛ چونکە من هەر تۆم خۆش دەوێ و لە ڕێی تۆوە دەڕۆم، بڕوا مەکەن کە کوردی شارەزوور ببنە عەرەب، منیش هەر لە ڕێی تۆم و بەچاوانی ڕەشت سوێند دەخۆم کە هەموو دەم بۆ دیتنی تۆ لە چاوەڕوانی دام.

ئەحمەد موختار بەڕاستی لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریدا لاسایی هۆنەرانی فارسی زمانی کردووە، بەتایبەت زۆر حەزی لە هۆنراوەکانی سەعدیی شیرازی کردووە. لە پارچە هەڵبەستێکی تریا ڕوو دەکاتە دڵدارەکەی و دەڵێ:

بەبەردی فیرقەتت شیشەی دڵی ئاوارە مەشکێنە
لە ناو زومرەی ڕەقیبان عاشق بێچارە مەشکێنە
ئەگەر ڕۆح و دڵ و ئیمان تەڵەب کا بیدەرێ عاشق
کە تفڵ و خورد ساڵە قەت دڵی ئەو یارە مەشکێنە
دەخیلم ئەی نەسیمی سوبحگاهی، مەسکەنی دڵمە
پەرێشانی مەکە تۆ زوڵفی ئەو نازدارە مەشکێنە
کە من پەروانەیی شەمعی سەری دو کوڵمی تۆم جانا
دڵی «ئەحمەد» بەفتنەی ئەو سەگی پەتیارە مەشکێنە

واتە: ئەی خۆشەویستەکەم بەبەردی دووریت دڵی منی ئاوارە و دەربەدەر مەشکێنە و لە ناو ناحەزاندا بێچارەم مەکە چونکە من گراو و سەوداسەری تۆم و هەر تۆم خۆش دەوێ، ئەگەر دڵدار دڵ و بڕواتی بوێ، خێرا بیدەرێ و دریخی لێ مەکە، چونکە گراو و دڵبراو وەکو منداڵ وایە و نابێ دڵێ بشکێنی، دڵم بووەتە کانگای پەژارە و خەفەت، دەسا پەرێشانی

مەکە. من وەکو پەپوولە بەدەوری ڕوومەتی شەمعی تۆ دەسووڕێمەوە، تۆش دڵی ئەحمەدی بێچارە مەشکێنە و بەدیتنی خۆت ئەو دڵخۆش کە.

ئەحمەد موختار ڕەخنە لە هۆنەرانی دەوری خۆی دەگرێ و دەڵێ: ئەی هۆنەران و ئەی هەستیارانی کورد! ئیتر کەم باسی زوڵف و خەت و خاڵ و چاو و برۆ بکەن و کەم بیر لە پەرچەم و کاکۆڵی یار بکەنەوە و خۆتان لەم باسانە لادەن و بیرێک لە گەلی لێقەوماوی کورد بکەنەوە و دەردی نەزانی و نەخوێندەواری ئەم گەلە چارەسەرکەن، وەکو دەڵێ:

شاعیرانی کورد! بەسە، بەس باسی زوڵف و چاو بکەن
کەم خەیاڵی پەرچەم و کاکۆڵی ئاڵۆزاو بکەن
لابدەن کەم باسی سونبوڵی، یا لقی لاولاو بکەن
ئێوە تەدبیرێکی حاڵی قەومی دڵسووتاو بکەن
زوو بەزوو تا ئیش لە دەس دەرنەچووە، سا هەوڵێ بدەن

ئەحمەد موختار دیسان لەم بارەوە پەندی هۆنەران دادەدا و دەڵێ: ئەی هۆنەران! لە باسی دڵداری خۆتان لادەن و کەمێک بیربکەنەوە و بزانن کە چۆن هەندێکی خوانەناس خەریکی وێرانکردنی وڵاتن و نەزانەکان بۆ بەهرە و سوودی خۆیان بەڕۆژ و بەشەو خەریکی تووڵانەوە و خراپەن و خەڵک لە ڕێی زانین و پیشەسازی لادەدەن و دەبنە بەرهەڵستی ئەو کەسانەی کە دەیانەوێ زانین پەرە پێ بدەن، ئەو کەسانەی کە گەل و نەتەوەی خۆیان بۆ پووڵ و پارە دادەشۆرن ڕووڕەشی لای خوا دەبن، دونیا بەجۆرێکی لێ هاتووە کە نەزان بەسەر خەڵکدا زاڵبووە و کەچی پشیلە و ڕێوی دەیەوێ جێی شێران بگرنەوە وەکو دەڵێ:

لادە شاعیر تۆ لە باسی عشقبازی و سەیرکە
چۆن خەریکن چەن کەسێ ئێستا وەتەن وێران ئەکەن
جاهلان بۆ ئیستفادەی زاتی خۆیان ڕۆژ و شەو
لەم موحیتە مەنعی عیلم و سەنعەت و عیرفان ئەکەن
ڕوو ڕەشی دونیا و قیامەت ئەو نەفامانەن کەوا:
هەجوی قەوم و میللەتی خۆیان بەپارە و نان ئەکەن
ئاسمان ئێستا وەها چەرخاوە جاهل غالبە
گوربە و ڕێوی خەیاڵی مەرتەبەی شێران ئەکەن

سەرچاوەکان

١- گوڵدەستەی شوعەرای هاوعەصرم - نووسینی عەلی کەماڵ باپیر - سلێمانی، ١٩٣٩.
٢- تاريخ السليمانيه، تألیف امین زکی - بغداد، ١٩٥٢.

گۆران

١٣٢٤ - ١٣٨٢

ئەم هۆنەرەمان ناوی عەبدوڵڵا و نازناوی گۆران و کوڕی سلێمان بەگی جافە کە لە ساڵی ١٣٢٤ی کۆچی لە شاری هەڵەبجەدا لە دایک بووە. سلێمان بەگی باوکی لە ناوچەی شارەزوورا بە(نووسەری فارسی) ناوبانگی دەرکردبوو، وە یەکێک بووە لە نووسەرە هەرە بەرزەکانی وێژەی فارسی، بەتایبەت عەبدوڵڵا بەگی باپیرەی لە زمان و وێژەی فارسییدا دەستێکی باڵای هەبووە. جا عەبدوڵڵا بەگ لە سەردەمی منداڵیدا لەلای باوکی خەریکی خوێندن دەبێ، قورئان و پەڕاوە وردەڵەکانی فارسی کە لەو سەردەمەدا خوێندنیان باوبووە دەخوێنێ، پاشان دەڕواتە قوتابخانە و لەلای مەلا ئەمین ناوێک بەخوێندنەکەی درێژە پێ دەدا، لە پاش مردنی باوکی، حەمە بەگی کاکی دەینێرێتە قوتابخانەی زانستی لە کەرکووک، وە لەوێدا دەست دەکاتە خوێندنی زمان و وێژەی عەرەبی و تورکی و لە پاشا لەبەر تەنگوچەڵەمە و دەستکورتی واز لە خوێندن دێنێ و بەمامۆستایی لە قوتابخانەی سەرەتایی هەڵەبجەدا دادەمەزرێ، بەڵام بەشی زۆری ژیانی لەو سەردەمەدا لە قوتابخانەکانی لادێ دەباتە سەر، وە لەبەر چەند هۆیەک مامۆستایی لێ بێزراوە و لە وەزارەتی فەرهەنگدا بووەتە نووسەر و پاشماوەی ژیانی بەم جۆرە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٨٢ی کۆچی لە تەمەنی پەنجا و هەشت ساڵیدا ماڵئاوایی لە جیهان دەکا و کۆشکی هەمیشە ئاوای وێژە و هونەری کوردی بۆ کوردستان بەجێ دێڵێ.

گۆران کە بەیەکێ لە هۆنەرە هەرە بەرزەکانی سەدەی بیستەمی کورد دێتە ئەژمار، دەتوانین بڵێین کە ئەو لە کوردستاندا داهێنەری هۆنراوی نوێ بەبیرێکی نوێ و تازە بووە. ئەو بلیمەتێکی نەمر و مامۆستایەکی هۆنراوی نوێی کوردییە. گۆران جگە لە کوردی کە زمانی زگماکی خۆی بووە، بەزمانەکانی فارسی و عەرەبی و ئینگلیزیش ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی بووە، وە چەشکەی لە وێژە و هونەری ئەو زمانانەش وەرگرتووە.

گۆران هەر لە سەردەمی منداڵیدا دەستی کردووە بەهۆنراو هۆنینەوە، وەکو خۆی دەیگێڕێتەوە یەکەم پارچە هەڵبەست کە هۆنیویەتەوە، چوار پێنج هۆنراوێکە کە ئێستا هەر چەند دەکا دوانیان نەبێ نایێتەوە بیری کە هۆنراوی یەکەمی ئەو پارچە هەڵبەستە ئەمەیە کە دەڵێ:

لە تاوی فرقەتی یارم دڵم دایم پەرێشانە
وەکوو مەجنوونی حەی وێڵی کەژ و دەشت و بیاوانم

گۆران ئەم پارچە هەڵبەستە بۆ مامۆستا بێخود دەنێرێ و مامۆستا بێخود پەسەندی

دەكـا و وشــەی یارم دەگــۆڕێ بەلەیلا، وا دیارە گــۆران لەو دەمــە نەیزانیــوە کــە بەلای (مەجنوون)ەوە یار هەر دەبێ لەیلا بێ.

گۆران سەرەتا وەکو هۆنەرە پێشووەکان لە سەر شێوەی کۆن هۆنراوی هۆنیوەتەوە، وە لەو چەشنە هۆنراوانەش لە دیوانەکەیدا زۆرن، بەڵام پاشـان ئەم شێـوە لەناو دەبا و بیری ئەو کۆشکە کۆنە لە دڵیدا دەڕووخێنێ و دەکەوێتە سەر بیرێکی نوێ، وە شۆڕشێ لە هۆنراو و وێژەی کوردییدا دەگێڕێ و هۆنەرانی سەردەمی خۆیشی دەکەونە سەر ئەو شێوە کە ئەو گرتوویەتی.

گۆران بەم کارە گرنگەی توانیی وێژەی کوردی هەڵبگێڕێتەوە، ڕووپەڕەی بیری کۆن بداتە لاوە و بیکا بەبیـرێکی نوێ و ئەو لە ڕاستـیـدا زۆرتر لە ژیانی کـۆمـەڵایەتیی کـوردەواری و سروشتە جوانەکەی کوردستان دواوە، وە لە بیر و کەڵکەڵەیش بەشی وەرگرتووە.

پارچە هەڵبەستی (گوڵی خوێناوی) گۆران تابلۆیەکی کۆمەڵایەتییە کە لەوەدا باسی کوڕ و کچێک لە زەماوەندا دەکا کە هەردووکیـان لە کۆڕی بەزم و شاییدا ڕاوەستاون و کوڕەکە داوا لە کچەکە دەکا کە بەیەکەوە دەست بگرن و هەڵپەڕن، بەڵام کچەکە دەڵێ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم، ئاڵ چەپکێ، زەرد چەپکێ، نایێم بۆ زەمـاوەند، نایم بۆ هەڵپەڕکێ. ئەویش ئەڕوا کە گوڵ بێنێ، خێڵی دوژمن دەورەی باغچەکە دەدەن، و بەهەر جۆرێک بێ چەپکێ گوڵی زەردی بۆ دەچنێ و پێی دەدا و دەڵێ: ئەمـجا لەگـەڵمـدا دێیت بۆشـایی و هەڵپـەڕکێ؟ کچـە دەڵێ: نایێم دەبێ چەپکێ گوڵی سووریشم بۆ بێنی. کوڕ دەڵێ ناتەوێ ئەم زامی سەر دڵەم لەباتی؟ ئەویش دەڵێ نە هەر گوڵی سوورم دەوێ، ئەوسا کوڕەکە دەڕوا کە چەپکێ گوڵی سوور بێنێ کەچی بەگوللەی دوژمن دەپێکرێ و پاشـان کچەکە دڵخـوازەکەی دەلاوێنێتەوە و دەڵێ: هەی هاوار! تفەنگی دوژمنیش پێکاتی؟ ڕاکشێ تاوێ سەر بنێرە سەر ڕانم با بگریم بۆ دڵێ، بۆ گوڵێ دۆڕانم! وەکو دەڵێ:

کــوڕ: بڕوانە: شــاییـیــە، چۆپیـیــە، لەو مــاڵە،\
گـــوێ بگرە! زوڕنـایە، دەهۆڵە، شـــمــــشـــاڵە!\
زەرد و ســـوور تێکەڵبــوون، ژن و پیــاو، هەرایە،\
لـەو نـاوە هــەر هـاڕەی هــەیـاســـــەی تـۆ نـایـە!\
ســا تـوخـوا، خـێـراکــە، با بڕۆیـن، دەست بگرین،\
بـە کـــــامی دڵداری پـێکـەوە هــەڵپـــــەڕیـن!\
کچ: گوڵ نـەبێ بۆ سـەرم: ئاڵ چەپکێ، زەرد چەپکێ\
نـایێـم بۆ زەمـــــاوەن، نـایـێـم بۆ هـەڵپـــــەڕکێ!

کوڕ: کچ لە ڕێی جوانیتا، کچ لە ڕێی جوانیتا،
کچ لە ڕێی نیو نیگای هاتوچۆی کانیتا،
پایزە، گەڵای دار ڕژاوە، باغ ڕووتە،
گوڵ کوانێ گوڵ لێوی بەبزە پشکووتە!
کچ: گوڵ نەبێ بۆ سەرم: زەرد چەپکێ، ئاڵ چەپکێ،
نایێم بۆ زەماوەن، نایێم بۆ هەڵپەڕکێ!
بتدایە دڵ بەمن، بەهەموو مەعناوە،
دوو چەپکت ئەهانی لە باغچەی پاشاوە!
کوڕ: (ئەڕوا لەبەرخۆیەوە بەگۆرانی دەڵێ):
باغچەی پاشا لەوبەر ئاوە،
خێڵی دوشمن دەورەی داوە،
ئەڕۆم: ڕێگام لێ گیراوە،
ناڕۆم: چاوکاڵ لێم تۆراوە!
(بەرەبەرە لە دێ دوورکەوتەوە):
کوڕ: بەباغچەی پاشادا ورد گەڕام، خوار و ژوور،
زەرد هەبوو، بۆم چنیت، چنگ نەکەوت گوڵی سوور،
نازانم ئەمجا دێیت بۆ شایی و هەڵپەڕکێ؟
کچ: نایێم، گوڵ ماویەتی بۆ سەرم سوور چەپکێ!
کوڕ: (یەخەی مورادخانی ترازان):
ناتەوێ ئەم زامی سەر دڵەم لەباتی؟
کچ: هەی هاوار! تفەنگی دوشمنیش پێکاتی
ڕاکشێ تاوێ سەر بنێرە سەر ڕانم
با بگریم بۆ دڵێ، بۆ گوڵێ دۆڕانم

گۆران هۆنەرێکی هونەرمەند ڕیالیستە کە هەوێنی هۆنراوەکانی لە ژیانی کۆمەڵایەتیی کوردەوارییەوە وەرگرتووە، وە کردوویە بەتوێشووی هۆنەرانی تر، بەڵێ گۆران بوێژێکی هونەرمەندە و لە بیر و کەڵکەڵەی خوایی کەڵکی وەرگرتووە، چونکە نەکەوتووەتە شوێن بیر و کەڵکەڵەی بوێژە کۆنەکان و لاسایی ئەوانی نەکردووەتەوە، هەر چەندە لە سەرەتای منداڵییەوە دەستی کردووەتە هۆنراو هۆنینەوە و چەن پارچە هەڵبەستێکی لە سەر شێوە و

ڕەوشتی ئەوان داناوە، بەڵام ئەمە ماوەیەکی زۆر کورتی لە ژیانی ئەو گرتووە، پاشان وازی لە هۆنینەوەی هۆنراوی کۆن هێناوە و هۆنراوی نوێی بەبیرێکی نوێ هۆنیوەتەوە.

گۆران بەڕاستی یەکێکە لە بوێژە هەرە بەرزەکانی کورد کە تەوقی لاساییکردنەوەی شکاندووە و خۆی پێ بەندی کێش و پاشڵ نەکردووە، وە ڕێگەیەکی تازەی لە هۆنراوی کوردیدا داناوە، وە هۆنەرانی هاوچەرخی خۆی هان داوە کە بکەونە سەر ئەو ڕێگەیە.

گۆران لە سروشتی جوانی کوردستان کەڵکی وەرگرتووە، وە لەبەرئەوەی لە قوتابخانەی سروشتی هەرێمەکەیدا پێ گەیشتووە، ئیتر نەهاتووە بەم و بەودا هەڵبڵێ، بەڵکو لە دیمەنە جوانەکانی کوردستان، لە کێوە بەرز و سەختەکان و قەڵبەزە کەف پەخشانەکان، لە چەم و دۆڵە ئاودارەکان، لە دەشتگەلی پانی پڕ لە گوڵ و نەسرین، لە باڵندە جوان و نەخشینەکان، لە گیانەوەرە جۆربەجۆرەکان کە لە داوێنی شاخەکانەوە بەرەو لووتکە بەرزەکان هەڵدەگەڕێن، لەو مەل و قاز و مراوییە ڕەنگاوڕەنگەکان کە لە کوێی چەم و ڕووبارەکانا لە هاتوچۆدان و ئاو دەخۆنەوە، لە کۆڕی شایی، لە بەژن و باڵای کچە شۆخوشەنگەکانی کوردستان کە بەهاڕەی هەیاسە و کەمەرە و خڕەی خڕخاڵیان دڵ و دەروون دێننە جۆشوخرۆشەوە، دواوە.

هۆنراوەکانی گۆران پڕە لە هونەری جوان و بەڕاستی ئەو کێش و پاشڵی ملکەچی خۆی کردووە و وەکو هۆنەوانی تر ملکەچی کێش و پاشڵ نەبووە و لەناخی دڵەوە هەستی دڵ و دەروونی خۆی دەربڕیوە و کردوویەتە هەڵبەستی دەروون کە دەڵێ:

هەر چەن ئەکەم، ئەو خەیاڵەی پێی مەستم،
بۆم ناخرێتە ناو چوارچێوەی هەڵبەستم!
لێکدانەوەی دەروون، قسەی زمانم:
بۆچی وەها دوورن لە یەک؟ نازانم!
ئەمویست دەروون بکرایەوە وەک تۆمار
دەرکەوتایە دنیای جوانتر لە بەهار،
دەرکەوتایە: ئاوات، هیوا، خەوبینین:
پرشنگدارتر لە ئەستێرەی قوبەی شین!
دەرکەوتایە: مانای مەنگی دەریایی،
کە نەرمە با لە ڕووی ئەدا ئەسپایی
دەرکەوتایە ئەو دنیایە کە شیعری
بێ فرمێسکە و زۆرتر لە فرمێسک ئەگری

زەردەخەنەی بێ ئاوێنەی دەم و چاو
تیشکێک ئەدا ڕووناکترە لە هەتاو!
بەڵام ئەفسووس! کە ئەو شیعرە جوانانە
باڵدارێکن جێ ناهێڵن هێلانە،
لە ناوەوە ئەجریوێنن، ئەخوێنن
هەرگیز قەڵەم بەکاغەزا ناهێنن!

لەم هۆنراوانەدا بەتەواوی بۆمان دەردەکەوێ کە گۆران وەکو هۆنەرەکانی تر بەدووی وشەی ڕەقی عەرەبیدا نەچووە و نەیویستووە خۆی بەکێش و پاشڵەوە ماندوو بکا، وە شتی نەدیویشی نەکردووە بەهۆنراو، بەڵکو ئەوەی کە کەوتووەتە بەر چاوی کردوویەتە هۆنراو.

گۆران لە باسی ستایشی سروشت و ئافرەتدا وێنەیەکی تری هێناوەتە کار، وە گەردوونەی وێژەی خستووەتە گەڕان و سووڕانەوە و گۆڕانێکی لە وشە و بیروبڕوای هۆنەراندا بەدی هێناوە و ئەو شتە جوانانە کە بەلای ئەو و سروشتەوە جوانن، چاوی پێیان کەوتووە بەوشەی ساکاری کوردی هۆنیویەتەوە، بەڕاستی بەبیری چ هۆنەرێکدا هاتووە کە بەو جۆرە لە جوانی و ڕەشیی چاو و برژانگ و ئەگریجە و برۆ و ئاڵیی کوڵم و گۆنای یارە خۆشەویستەکەی بدوێ، بەلای ئەوەوە پەڕەی گوڵیش بەو ناسکی و بۆنخۆشییەوە کە هەیە ڕایەی ناکەوێ بگاتە ڕیزی کوڵم و لاجانگ و لێوی شیرین و گیان بزوێنەری کچێکی جوان و تازە پێگەیشتوو، هەروەها جوانییەکانی سروشتیش دەژمێرێ و دەیهێنێتە بەرچاو و لای وایە کە بەبێ بزەی یار هیچی ئەمانە ڕووناکی نادەنە دڵ وەکو دەڵێ:

بەئاسمانەوە ئەستێرەم دیوە،
لە باغچەی بەهار گوڵم چنیوە،
شەونمی درەخت لە ڕووم پڕژاوە،
لە زەردەی زۆر کەل سەرنجم داوە،
پەلکە زێڕینەی پاش بارانی زۆر،
چەماوەتەوە بەرامبەر بەخۆر،
هەتاوی نەورۆز، مانگی جۆدڕەو
زۆر هاتوون و چوون بەڕۆژ و بەشەو
خوڕەی قەڵبەزی کەف زێوینی چەم،
لە هەزار چەشنە پرشنگی ناو تەم،
میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ،

جریوه و جووکەی دارستانی شاخ،
لە گەرووی شمشاڵ، لە تەلی کەمان
گەلێ هەڵساوە ئاوازەی جوان جوان
ئەمانە هەموو جوانن، شیرینن،
ڕۆشنکەرەوەی شەقامی ژینن!
بەڵام تەبیعەت هەرگیزاو هەرگیز
بێ ڕووناکییە بێ بزەی نازیز،
بێ ئاوازەیە، دەنگە نەرمەکەی
با نەیدا لە گوێم تێر نەڵێم ئۆخەی!
کام ئەستێرەی گەش، کام گوڵی کێوی
ئاڵە وەک کوڵمی؟ لاجانگی، لێوی؟
کام ڕەشی ئەگا بەڕەشیی چاوی؟
برژانگی؟ برۆی؟ ئەگریجەی خاوی؟
کام بەرزی جوانە وەک بەرزی باڵای؟
کام تیشک ئەگاتە تیشکی نێونیگای؟
کام تاسە، کام مەیل، کام چاوەنواڕی
تەلیسماوییە وەک هی دڵداری؟

گۆران لە گەشتنامەی هەورامان و قەرەداغیدا تابلۆیەکی جوانی لە دیمەنە جوانەکانی ئەو دوو شوێنە کە بەشێکن لە خاکی کوردستان کێشاوە و چۆنیەتی ژیان و ڕابواردنی خەڵکی ئەو ناوچانەی دەرخستووە و پیشانی داوە، وە لە سەرەتای گەشتەکەیەوە هەر لە دیمەنی ڕێگاوبان تا گۆرانیی لاوەکان بەڕێز باس کردووە و لە مەبەستەکەی دوورنەکەوتووەتەوە، بەجۆرێ کە لە باسەکەیدا هیچ چەشنە ناتەواوییەکی تێدا نابینرێ و بەڕێکوپێکی لەسەری دەڕوا ئەمەش دوو بەند لە گەشتی هەورامانی ئەو کە دەڵێ:

دیمەنی ڕێگاوبان
کۆمەڵە شاخێک سەخت و گەردن کەش،
ئاسمانی شینی گرتووەتە باوەش،
سەرپۆشی لووتکەی بەفری زۆر سپی،
بەدارستان ڕەش ناو دۆڵی کپی
جۆگەی ئاوەکان تیایا قەتیس ماو

هەر ئەڕۆن ناکەن پێچی شاخ تەواو
هاوار و هاژەی کەف چڕینی چەم
بۆ تەنیاییی شەو لایەلایەی خەم!
تووڵە ڕێی باریک، توونا توون پشکن
ڕێبوار ئەخاتە ئەندێشەی بێ بن
ناو ڕێگا تەق تەق، لاڕێ بەردی زل
کە هێشتا گەردوون پێی نەداوە تل
گا سەرەو ژوورە، گا سەرەو خوارە
تاڵی و شیرینیی دنیای ڕێبوارە!

گۆرانی

عەشقی ئێوارەی سەرەڕێی کانی
بەرئەداتە چەم کڵپەی گۆرانی!
ڕۆژ ئاوا ئەبێ، چەم تاریک دایە،
دەنگی (کنا لەیل) هەر دوایی نایە
مانگ بەتریفەی ناو دێ ئەکا کەیل،
هێشتا هەر گەرمە ناڵەی (کنا لەیل)
«سیاچەمانە، سیاچەمانە»
بەهەشتی عەشقە ئەم هەورامانە!
ئەوەندەی دار و بەردی هەورامان،
ڕەحمەت لە ژنی بەژن و باڵا جوان!
«سیاچەمانە، سیاچەمانە»
هەورامان جێگای سیاچەمانە!

گۆران لە شەوەزەنگی ژیانی پڕ لە خەم و پەژارەیدا، ناهومێد و گۆشەنشین نەبووە کە بچێتە خەو و ئاگای لە کەس نەبێ، ئەو وریا بووە و مەشخەڵێکی ڕوونی زانستی بۆ نەتەوەکەی هەڵکردووە و چاوەڕوانی بەیانییەکی وریایی بووە، وە لە ڕاستەقینەدا هۆنەری ڕیئالیست ئەو کەسەیە کە لە هەر هەلومەرجێکدا ئاڵای خەبات و بەربەرەکانێ بخاتە سەر شان و لە بەرابەری ستەمگەران و ملهوڕان و دەست درێژکەراندا سەر دانەنوێنێ و هەموو دەم پەیامهێنەری هیوا و ئومێد بێ و، گۆران هۆنەرێکی وابوو و لە بەرامبەری نا مۆکان

ڕاوەستاون و خەڵکی هان دا کە بەربەرەکانی خۆیان لە بەرامبەری ئینگلیزەکاندا دەست پێ بکەن و ڕاپەڕن و سستی نەکەن و بەپەستی نەژین:

دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیــن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟
پەلاماردە، ئەی کورد، عەرەق ڕشتنێ!
لە دڵ کــرمی ناکــۆکی دەرکــردنێ!
بەیەکبــوونە گشت: پتـــــەوبوونی پشـــت!
بەیەکـــبـــوون ئەبێ : گـــەلت پێش کـــەوێ!
دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیـن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟
بــەلادا بکــە چاکی مـــــــەردایەتی
دریّغی مــەکــە گــیــان لە کــوردایەتی
بگرمــێنە وەک شێو، بچــۆ ناوی بەرد،
بلّێ: کوا هەقی ژینی ئینسانی مەرد؟
درشـــــت تاکــــو ورد، نـەکـەین دەســتـوبرد،
بەهەق چۆن ئەگـــەین؟ پشــــوو چۆن ئەدەین؟
دەمــی ڕاپــەڕیـنــە، دەمــی ڕاپــەڕیـن!
هەتا کەی بەسستی و بەپەستی بژین؟

دیوانی هۆنراوەکانی گۆران کە نزیکەی سێ هەزار هۆنراوێک دەبێ بەهۆی مامۆستا حەمەی مەلا کەریمەوە کۆکراوەتەوە و لە ساڵی ١٩٨٠ لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- شیعر و ئەدەبیاتی کوردی – نووسەر: ڕەفیق حیلمی، بەغدا، ١٩٥٦.
٢- لاوک و پەیام – هۆنراوەی گۆران – بەغدا ١٩٦٩.
٣- فرمێسک و هونەر – هۆنراوەی گۆران – بەغدا، ١٩٧١.
٤- بەهەشت و یادگار – هۆنراوی گۆران – بەغدا، ١٩٧١.
٥- دیوانی گۆران – کۆکردنەوەی حەمەی مەلا کەریم – بەغدا، ١٩٨٠.
٦- گۆران و شعر او – بەقلم صدیق صفی زادە (بۆرەکەیی)، مجلە فروهر، ١٣٦١، شمارە ٨-٩.

دڵدار

١٣٣٧ - ١٣٦٨

ئەم هۆنەرەمـــان ناوی یونس مـــەلا ڕەئووفـــە کـــە بەپێی ئەو بەڵگانەی وا کـــەوتوونەتە دەستمـان، لە سـاڵی ١٣٣٧ی کۆچی لە شـاری کـۆیەدا پێی ناوەتە مـەیدانی ژیانەوە و هـەر لەوێشدا پێ گەیشتووە. هێشتا یەک ساڵان بووە کە باوکی باری کردووەتە هەولێر و لە پاش مـاوەیەک ڕۆیشـتوونەتە ڕانیـە و دڵدار لەوێدا تا پۆلی سێیـەمی سـەرەتایی خـوێندووە و لە پاشـا گەڕاونەتەوە هـەولێر و سـەرئەنجـام لە کەرکووکدا خوێندنـی ناونجیی تەواو کردووە و چوونەتە زانکۆ و لە دوای چوار ساڵ لیسـانسی لە قانووندا وەرگرتووە و بووە بەپارێزگار و ئەوسـا گەڕاوەتەوە هەولێر و پاشـمـاوەی ژیانی لەوێدا بردووەتە سـەر تا لە سـاڵی ١٣٦٨ لە تەمـەنی سی و یەک سـاڵیـدا بەهۆی نەخـۆشیی دڵەوە کـۆچی دواییی کـردووە و هـەر لەوێدا نێژراوە.

دڵدار هـەر لە منداڵییەوە تووشی گێرە و کێشـە و تەنگوچەڵەمـەیێکی زۆر هـاتووە و ژیانی بەسەخڵەتی و تاڵی بردووەتە سەر، وە هـەر لەبەر ئەمـە ساردی و گەرمیی ژیانی چەشتووە و هۆنەریەتی و مرخی هۆنراوی لە ئاووهەوای سـازگار و شـاخ و مـاهـ و کێو و دەشت و شێوی کوردستان وەرگرتووە.

دڵدار لە بیرەوەریی خۆیدا دەڵێ: «هـێشـتـا لـە قـوتابخـانەی سـەرەتاییـدا بووم کـە زۆربەی هۆنراوەکانی حاجی قادری کۆییم لەبەر کردبوون و هـەمیشـە بەوردی هـەڵبەستەکانی عەونی و ڕاجی و عـاسـی و حـوسـێنی و هـێـرانیم دەخـوێندەوە و لـەبەرم دەکردن و بـەوانەش دابین نەبووم و هـەڵبـەسـتی هـەر کـەسـێکم دەست کـەوتبـایە، دەمـنووسـیـیـەوە لەبەریانم دەکـرد، بەتایبـەت زۆر حـەزم لە هۆنراوەکـانی: وەفـایی، کـوردی، بێکەس، زێوەر، پیرەمـێرد دەکـرد و لەبەریانم دەکرد.

دڵدار بەیـەکێ لە هۆنـەرانـی هـەرە بەرزی کـورد دێتـە ژمـار، گـەرچی تـەمـەنی کـەم بووە و هۆنـراوی کـەمـی لە شـوێن بەجـێ مـاوە، بەڵام ئەو هۆنـراوانەی وا لە شـوێنـی بەجێ مـاون پلەوپایەی هۆنـەریەتیی ئەومـان بۆ دەردەخـەن. لە پارچە هەڵبـەسـتێکیدا لاوان هان دەدا کە فـێری زانسـت بن و لە بەرابەری نەزانیـدا ڕاوەسـتن و بەچـاک و خـۆشی لەگـەڵ یەکـدا ژیان بەرنە سـەر و دڵیان پڕ بێ لە خواپەرستی، وەکو دەڵێ:

ئەرێ ئەی لاو لە هیچ وەختـێ نەکـەی مـەئیـووسی ژینت بێ

ئەبـێ هـەردەم عــــەزمــــدار و دەوای دەرد و برینـت بـێ

لە مەیدانی تەقەدومدا تەلاش ئەسپی نەجاتت بێ
لەغاوی ئەسپەکەت فیکر و عیلم ئاوزینگ و زینت بێ
بەڵێ دایم هونەرمەند بە لە مەیدانی نەبەردیدا
بەهۆی عەقڵ و هونەرمەندیت دەبێ تیشکی زەمینت بێ
لەنێو گەلدا ئەبێ ئیعلانی جەنگی وەتەن جێگای کەمینت بێ
لە ڕێگای شان و بەرزیدا دوور ئەندێشێکی وریا بە
مەنافع پەروەریی میللەت ئەبێ ئامانجی ژینت بێ
نەکەی بۆ بەرزیی ئەنجامت برای خوێنیت لە بەندی کەی
بەبەرزیی شاد و مەسروور و بەنزمیی ژینی شینت بێ
لە وەختی گەنجی گەنجیدا ئەبێ ڕەنجێکی گەنجی دەی
نەوەک وەختت بڕەنجێنی لەنێو جێگا و نوێنت بێ
لە دونیادا هەقی ژینت هەیە تاکو نەفەس دانێی
بەڵام چاکە و ڕەوشتی چاک ئەبێ ئاین و دینت بێ
ئەگەر لاوێکی کوردی تۆ دەبێ دڵپاک و باڵا بی
نەوەک (دڵدار)ی دڵپەروەر دڵت قورئانی دینت بێ

گەرچی هۆنراوەکانی دڵدار لە هەموو بارێکەوە بەرز و قووڵ نین. بەڵام دەتوانین ئەو هۆنراوانە بەوێنەیەکی هۆنراوی نوێ دابنێین. دڵدار لە هۆنینەوەی هۆنراودا کەمتر وشەی ڕەق و بێگانەی بەکاربردووە، وە بەوشەی ڕنگاوڕەنگ و ڕەسەنی کوردی ڕازانیویەتەوە.

دڵدار لە زێد و مەڵبەندی حاجی قادردا هاتووەتە جیهانەوە، بۆیە دڵدار لە هەندێ هۆنراوەکانیدا پەیڕەویی لەو کردووە و لە سەر ڕێ و شوێنی ئەو ڕۆیشتووە و لە پارچە هەڵبەستێکیدا باسی هەندێ دەرد و ڕەنجی کۆمەڵایەتی دەکا و چارەسەرکردنی ئەم دەردەش پیشان دەدا، وەکو دەڵێ:

دڵ بەدووی ئەفسانە کەوت و وای ئەزانی وا ئەبێ
ئیشی دونیا ڕەنجی پێ ناوێ بەخۆی کۆتا ئەبێ
نەی ئەزانی ئەو بەئارەق داری هیوا ئاو بدا
گەر بەخوێن پەینی بکا ئەوجا سەمەر پەیدا ئەبێ
لەفزی نابێ، نابێ بیزانی کە لاوی کوردی تۆ
هەر بەکۆشش دێتە بەر باغی ئەمەل ئەحیا ئەبێ

تالع و ئیـــقــبـــاڵە وەهمی پای بەندی بێ هونەر
کاری چاکی ڕێ بخەی، عەزمت هەبێ خۆی چا ئەبێ
ئەی برا! لادە لە فـیکری کـۆن و زوو ســا ڕاپەڕە
عـەزمی مـەردانەت ببێ هەرچیت نیـاز بێ وا ئەبێ
مـــردنە ژینت بەبێ کـــاری، لە ســـســـتی لابدە
هەر بەڕەنجی لاوی وەک تۆ نیـشـتـمـان ئاوا ئەبێ

دڵدار لە هۆنینەوەی هۆنراوی دڵداریشدا دەستێکی باڵای بووە و لەم بارەوە هۆنراوەکانی سوارە و پتر لاسایی هۆنەرانی هەورامی بێژی کردووەتەوە و هەر لە سەر ڕەوشتی ئەوان بەدە هیجایی هۆنیویەتەوە کە کێشێکی خۆماڵییە، وەکو لەم هۆنراوانەیدا کە دەڵێ:

ئەی بادی شـەمـاڵ، ئەی بادی شـەمـاڵ
ئارامی گـیـــان و دڵەی وەک زوخـــاڵ
پۆسـتـەی هەوایی، پەیکی مـژدە بەر
ئەگـەر هات و ڕێت کـەوتە کـۆی دڵبـەر
وەک عـارەب دەخـیل کـە چوویتـە ئەولا
مـەوەسـتـە تاکـو خـێـوەتی لەیلا
مـەوەسـتـە تاکـو لای شـۆخێ کـەوا
تیـــری نیـــونیگای لە دڵمـــا ڕوا
پێی بڵـێ گـــیـــانە لەم ڕێگەوبانە
لەم چەم و بێـشـە و هەردە و کـێـوانە
شـێـتـێکی شـەیدا و ڕووت و قـووتم دی
فـرمـێـسکی ئاڵی وەک یاقـووتم دی
ڕووی لە خـوێن خـاڵی وەک زەعـفـەرانە
چاوەکـــــانی لێڵ، پڕ لە گـــــریانە
بڵێ هەیکەلی وەک ئێـســـقـــانم دی
قـــەدی چەمـــاوەی وەک کـــەوانم دی
بڵـێ خــــەیاڵی بەژن و باڵاکـــــەت
شـتـێکی ڕووناکی شـەوقی لاڵاکـەت
نەرگـسی شـەهلای چاوی بەخـومـارت
خـەرمـانەی زوڵفی لە سـەر ڕوخـسـارت

فرشتەئاسا ساتێ هەزار جار
خۆی نیشان ئەدا خۆی ئەدا حەشار
بلێ ئێستاکەش ئەو مالوێرانە
ئەو کەژ مەسکەنەی وێڵی شارانە
هەر بەئومێدی جەژنی ویسالە
نازانێ تۆ نیت وێنەی خەیالە
جارجاریش لە دوای نالەی دڵی زار
فرمێسک ئەڕژێنێ وەک هەوری بەهار
دەست درێژ ئەکا بەناکامەوە
بەجەرگی سووتاو دڵ بەزامەوە
کە لێی ون ئەبێ بانگ ئەکا هەی یار
هەر بەکوڵ ئەگری هاوار هەی هاوار

دڵدار لە هۆنراوەکانیدا گەلێ پەندی منداڵان و لاوانی داداوە ویستوویەتی منداڵان هەر لە دەوری منالییەوە بەخووخدە و ئاکاری باش بێنە بار و لە مەیدانی ژیاندا خەریکی تێکۆشین و هەوڵدان بن و ئارەق بڕژێنن تا بەهیوای خۆیان بگەن، وەکو دەڵێ:

منداڵی هیوا کوولەکەی دڵان
تازە خونچەکەی نێو باغی گوڵان
هەرچەندە سەیری نێو چاوت ئەکەم
نابینم گەردێ نە زۆر و نە کەم
ڕوونیی چێهرەی تۆ وەک ئاسمانی ساو
وەختێ لێی دابێ پرشنگی هەتاو
تیشکی ئومێدی سەر دڵی تاری
لە ئاسمانی ڕووت ئەدا دیاری
سێوەیلی چاوی بریقەدارت
ڕووناکیی پاکی وێنەی ڕوخسارت
خەندەی بێ فێلی لێوە ئاڵەکەت
نەشئەی دوو چاوی مەست و کاڵەکەت
بێ شک پێشەنگی مژدەی دڵشادین
یا نەغمەخوانی باخی ئازادین

ئومـــێــدی دوارۆژ، ڕۆڵەی هیــوا تۆی
خـــاوەنی فـــیکری بیکر و باڵا تۆی
هـیـــــــوام بەتۆیە ئەی تازە منـاڵ
بەیانی ببــیــە نموونەی مــیـــســـاڵ
ئەم قـــســانەی من کـــەوا بۆت ئەکــەم
بزرنگێـــتـــەوە لە گـــوێتـــا هەردەم
ڕاســـتگۆبە دایم قـــەد درۆ نەکـــەی
وەخـــتت بەبێ ســوود تۆ لە دەس نەدەی
تێ کـــۆشـــە دایم هەروەکـــو هەنگ بە
لە مـــەیدانی ژین ئامـــادەی جـــەنگ بە
ئـەوا پـێـت ئـەڵـێـم چـاکی بـزانـە
ژیـانـی مـــــەردی باری گـــــــرانـە
نـەک وابـزانـی وەک ژیـنـی دوێـنـێ
دەخــــــــۆی و دەنوی لە ناو نوێنێ
ڕۆژێ کـــە هـات و تۆ پێ گـــەیشـــتی
چاوت کـــردەوە لە ژین گـــەیشـــتی
ئەبینی ژیان کـــــێـــــوێکی بەرزە
ڕێگەی خـــوار و ژوور بەترس و لەرزە
گـشـــتی کـەند و کـۆسپ، دەوەنە دارە
پڕ لـە دڕندە و دووپشک و مـــــــارە
ســـەر ڕێگەت هەمـــووی دانەیە و داوە
نـادان و دانـا لـەوا دامــــــــــــــاوە
گـــیــــانەکـــەم ئەبێ تۆ لەم ڕێگایە
لەم دانە و داوە و چەرخ و دەزگـــایە
گـــەلێ مـــاندوو بی، ئارەق بڕێژی
ئەم دەرد و ئێشـــە یەک یەک بچێژی
لە ڕێی ســەرکـەوتن ئەبێ پێش کەوی
هەتا بکەوی زیاتر ســـــەرکــــەوی

نیـــشـــانی تیـــرەی خـــۆت بدەی ڕێگا
کـــە ڕیز ببـــەستن بڕۆن بەشـــوێنتـــا
تۆ ئـەبێ چرای زانســـــتی هـەڵکەی
دەسـم داوێـنـت ڕێـگـا ون نـەکـــــەی
بیــر و هۆشی خـــۆت بـەکـــار بهــێنە
ئـەم دانـە و داوە یـەک یـەک ببـــــێنـە
تـاکـــو دەرکـــەوێ لە هـەمـــوو دونیـــا
چەندیان کرد بمری کەچی هەر کورد ما

دڵدار زێد و مـەڵبـەندەکـەی زۆر خـۆش ویسـتـووە و چاوەنداز و دیمەنـی جـوانی شـاخ و بەندەنـەکان و دەشـت و دۆڵ و شـێو و تـاڤگە و باخـەکـانی مـەڵبـەندەکـەی هـەسـتـی ئەویان بزواندووە، بۆیە دڵی هاتووەتە جۆشوخرۆش و دەڵێ:

کوردستانی خۆش، نیشتمانی جوان
تۆ قـیـبلەگـاهی منی بێ گـومـان
چاوم پشکووتووی شـاخـەکـانتـە
فــێــری ژیانی باخـــەکـــانتـــە
دەنگی شـمـشـاڵی شـوانەکـانت
زریق و بـاقـی جـــوانەکـــانت
قـاسـپـەی کـەوانی قـەد کـێـوەکـانت
خـوڕەی ئاوەکـەی نشـێـوەکـانت
ئەمـانە هەمـوو گـوێیـان کـردمـەوە
هەوێنی شـیـعـری دڵیـان گـرتمەوە
نەونەمـامێ بووم لـەم خـاکـە ڕوام
بەخـۆشـەویسـتـیـی وڵات ئاو درام
بەڵێ کـوردسـتـان تۆ منت خـوڵقـان
تۆ منت خوڵقان پێت بەخشیم ژیان
خـــۆشـــیی ژیانم خـــۆشی ژینتــە
ئـێــشـی ژینـی من ڕۆژی شـینتــە
چونکە کوردستان، نیشتمانی جوان
تۆ قـیـبلەگـاهی دڵی بێ گـومـان

دیوانی هۆنراوەکانی دڵدار لەسەر ئەرکی مامۆستا گیو موکریانی لە ساڵی ٢٥٧٣ی کوردی بۆ جاری یەکەم لە چاپ دراوە، بەڵام هەندێ هۆنراوی تری هەیە کە لە ناو دیوانەکەیدا نابینرێن.

سەرچاوەکان

١- دیوانی دڵدار - لەسەر ئەرکی گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦٠.

٢- دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد - عەبدولخالیق عەلائەدین - بەغدا، ١٩٨٥.

قانیع

١٣٨٥ - ١٣١٨

ئەم هۆنەرەمان ناوی محەمەد و کوڕی شێخ عەبدولقادری دۆلاییی لە ناوچەی مەریوان و بەپێی ئەو بەڵگانەی کە کەوتوونەتە دەستمان لە ساڵی ١٣١٨ی کۆچی لە دێی ڕیشینی شارەزوور پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە تەمەنی منداڵیدا باوک و دایکی مردوون و بەهەتیوی لەلای سەی حسێنی چۆڕی گەورە بووە و هەر ئەویش ناویەتە بەر خوێندن، لە پاشا بەفەقێیەتی چووە بۆ سلێمانی و چەند ساڵێک لەوێدا ماوەتەوە و ئینجا چووە بۆ سنە و لە مزگەوتی ڕەشیدی قەڵا بەگیدا خوێندوویەتی و ئەوسا چووەتە دێی بالک لە مەریوان و لەوێوە گەڕاوەتەوە بۆ کۆیە و لە مزگەوتی پەلک لەلای مەلا تۆفیق خەریکی خوێندنی فەقهی شافعی بووە و ئەوسا چووەتەوە سلێمانی لەلای مەلا شێخ عومەری قەرەداغی خوێندنەکەی تەواو کردووە و لە پاش وەرگرتنی ودمی مەلایی گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی مەلایەتی بووە، بەڵام لەبەرئەوەی لەوێدا بۆی نەلواوە ژیانی باتە سەر، ناچار دێ بەدێ و شار بەشار گەڕاوە تا سەرئەنجام لە ساڵی ١٣٨٥ لە دێی لەنگە دێی شلێر لە تەمەنی شەست و حەوت ساڵی لە ئەوپەڕی هەژاری و بێ نەواییدا سەری بۆ هەمیشە ناوەتەوە.

قانیع لە وێژە و زمانی کوردی و فارسی و عەرەبیدا دەستێکی باڵای هەبووە و بەهەرسێ زمانەکە هۆنراوی هۆنیوەتەوە و هەروەها شارەزای مێژوو و لێکدانەوەی قورئان و ڕێزمانی عەرەبی بووە و پتر حەزی لە مێژووی گەل و نیشتمانەکەی خۆی کردووە و کاتی بێ کاریی خۆی بەو چەشنە پەڕاوانە ڕابواردووە و لە هۆنینەوەی هۆنراویشدا دەستێکی بەرزی هەبووە و هەموو جۆرە هۆنراوێکی هۆنیوەتەوە کە زۆربەیان لە چاپ دراون.

قانیع وەکو زۆربەی هۆنەرانی تر کە شێت و شەیدای دیمەن و چاوەندازی زێد و مەڵبەندەکەی بووە، لەمەوە دەرگای هۆنراوی بۆ کراوەتەوە و هەر لە منداڵیدا خەریکی

هۆنینەوەی هۆنراو بووە و لە تافی جوانیشدا شۆخوشەنگیی یارە خۆشەویستەی ئەوەندەی تر کڵپەی ئاگری دەروونی بەرز کردووەتەوە. لە تافی جوانیدا کە لە دێی بالک بووە ئامینە ناوێک هەست و هۆشی لێ سەندووە و بەجارێ کەوتووەتە داوی ئەوینی ئەو کیژەوە، بەجۆرێ کە بووەتە هۆی هەڵقوڵینی سەرچاوەی هۆنراوی و، شەپۆلەکەی بەجارێ دەشتی مەریوانی داگرتووە زرێبارێکی تری بەدی هێناوە. ئەم دۆستەی لەگەڵ ئەوەدا کە دڵی ڕفاندووە، ئەوەندە گوێی پێ نەداوە، بۆیە ڕووی تێ دەکا و پێی دەڵێ:

دیدەم نەونەمام، دیدەم نەونەمام
دیدە ڕاستەکەم باڵا نەونەمام
بۆچیناپرسی لە حاڵی خوڵام
هەتا قیامەت من هەر بەتەمام
دڵەی نازارت لە چی ڕەنجاوە؟
گەرمە مەیلەکەی ئەوسات نەماوە
مەیلت بۆ ساردە بەقسەی بەدگۆ
بەقسەی ڕەقیب مەمکە ڕەنجەڕۆ
دیدەم، شابازم، تەڕلانی تەوار
یارم دڵسۆزم، ڕفێقی خەمخوار؛
شلم، شێواوم، شۆخەکەی شەنگم
یاری ئاڵۆزاو مایل بەجەنگم
حۆرم، فرشتەم، نازی دڵبەندم
مەستم، هوشیارم و زیرەک و ڕەندم
کوانێ موحبەت دوعا و پەیامت؟
کوا چروە و چپە و سروەی کەلامت
قیبلەم، نازارم، ئاخر نەفەسمە
دەردی بێ تەبیب تەنیا و بێ کەسمە
لاکە بە لامەو ببینە ڕەنگم
ڕۆشن کە حوجرەی دەروونی تەنگم
بەندی ئەجەلم ئازادکە گەردن
وە مەرگت قەسەم شادم وە مردن

ئەمما بەو شەرتە بێیتە سەرینم
بەچاوی پڕ ناز تێر بکەی شینم
پاش کەفن و دفنم ببی بەیارم
بگریتە باوەش گڵکۆی مەزارم
سەر بنێ بەلای خاکی گۆڕخانەم
با دەرچێ لە دڵ خەمی زەمانەم

قانیع بەم جۆرە سکاڵای دڵی خۆی بۆ یارەکەی هەڵڕێژاوە و داوای لێ کردووە کە هەواڵی بپرسێ و لای لێ بکاتەوە و بەقسەی بەدگۆ نەکا و لەگەڵیدا بدوێ و هۆدەی تاریکی دەروونی بەڕوومەتی مانگی چواردەی ڕوون بکاتەوە، وە دەڵێ ئەگەریش واناکەی لە پاش مردنم گڵکۆکەم بگرە باوەش و سەربنێ بەلای خاکی گۆڕخانەکەم تا بەجارێ خەم و پەژارەم لە دڵ دەرچێ.

قانیع لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داوا لە بای بەربەیان دەکات کە بڕواتە لای یاری و ناوونیشانی زۆری بۆ هەڵدەدات و باسی پەرێشانی و زوێریی خۆی بۆ دەکات و دەڵێ: کاتێ چاوت کەوتە یارەکەم، باسی پەشێویی منی بۆ بکە، بەڵکو دڵی نەرم بێ و بێت و چاوی پێم بکەوێ، تاکو دەروونم لە خەم و پەژارە ئازاد بێ و منیش ببینم ڕوومەتی جوانی و کەم بکەم چاوەڕوانی، وەکو دەڵێ:

ئەی بای بەربەیان، ئەی بای بەربەیان
نەسیمی شەو سۆ ئەی بای بەربەیان
شکۆفندەی گوڵ لە باخچەی گوڵان
زاخاو دەری تاریکی دڵان
سووراو دەر لە ڕووی نازک نەوهاڵان
هەڵسێنەر لە خەو نیمچە غەزاڵان
خۆ خۆت ئەزانی چەندە هیلاکم
وەک مەلی بێ پەڕ خەڵتانی خاکم
خۆ خۆت ئەزانی چەن پەرێشانم
سەر حەڵقەی دەستەی دەروون ڕێشانم
هەر لە ئێوارە هەتا بەیانی
ئارامم نییە وێنەی زیندانی

چونکو نابینم بالآکەی دڵبەر
کوژراوی شەوم هەی خاکم بەسەر
خوا خوامە بۆ دیداری تۆ
بۆ بەری بەیان سەرکۆساری تۆ
بۆ خەتی سپی پۆپەی شاخانت
بۆ جریوەی بولبول گۆشەی باخانت
بەڵکو ڕۆشن بێ سارا و سەرزەمین
ببینم باڵای یاری نازەنین
دەروونم لە خەم تۆزێ ئازاد بێ
دڵەی زامارم با تۆزێ شاد بێ
من کە هات یارم نزیک نەکەوێ
لە دوور ببینم دڵم ئەسرەوێ
بەڵکو خواوەن بنێتە دڵی
دڵی نازکی وەک پەڕەی گوڵی
جارێ لاکاتۆ بۆ لای کوژراوی
منیش ببینم ئەگریجەی خاوی
منیش ببینم دوو دیدەی ڕەشی
منیش ببینم دوو کوڵمی گەشی

وەکو دەڵێن لە سەر ئەوینی ئەو کیژە سێ دەفتەری گەورەی لە هۆنراو پڕ کردووەتەوە و ناوی ناوە (خەم ڕەوێن) و (لیلووپەڕی زرێبار) و (بەهەشتی دڵداران)، بەڵام لەبەر بێ نەوایی بۆی نەلواوە کە داوای بکا و ئەویش شووی کردووە و لە پاشا لە داخا ئەو سێ دەفتەرەی سووتاندووە و ئیتر ئەو پەردەی داداوەتەوە و کەوتووەتە ناو باسی کۆمەڵایەتییەوە و سەیر دەکا کە هەرکە بۆ خۆیەتی و کەس بەبیری کەسەوە نییە و بۆیە بەناچاری دێتە قسە و دەڵێ:

با بنووسم شیعری کوردی تاکو خەڵقی تێ بگات
شیعری کورد شیرینترە تا شەکر و هەنگوین و نەبات
من بەهیوا بووم کە تەپڵی شادمانیم لێ بدەن
چەندە مەئیووسم لە حاڵی خۆم کە بۆچ دەنگێ نەهات

ئاورِی دەورم ئەدەم هەر کەس بەدەردێ موبتەلا
یەک لە برسا هاروهاج و یەک لە ترسا زیز و مات
چونکە وا نارێکە کۆمەڵ تا ئەبەد سەرناکەون
دەوڵەمەند گوێ شل نەکا بۆ ناڵەو و فەریادی لات
تۆ لە دونیادا نەجاتی چوار کەسی وەک من نەدەی
پێم بڵێ ڕۆژی قیامەت چیتە ئەسبابی نەجات؟
تۆ پزیشکی حاڵزان و من نەخۆش و دەردەدار
چاکە ئینصافت ببێ کە خۆم خستە پەنات
قانیعا گەر تۆ بەڕاستی خزمەتی هۆزت دەکەی
چاوەڕوانی قەت نەکەی بۆ بەخشش و مووچە و بەرات

قانیع پتر هۆنراوی بۆ ئامۆژگاریی خەڵک هۆنیوەتەوە، مەبەستی ئەوە بووە کە لە نەزانی و بێ بەند و باری لابدا و داوا لە خەڵک دەکا کە بەبیری یەکترەوە بن و یەکدەست بن و بۆ پەرەپێدانی وڵات و بەدەستهێنانی زانست هەوڵ بدەن، وەکو دەڵێ:

سەرێ وەک مێو بێ لە حاستی دوژمن
بەڵام پۆڵا بێ بەرابەر بەمن
پڕ بێ لە خەیاڵ بۆ کچۆڵە و ژن
وەک بی پیچیتۆ لە ناو تۆی کفن
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسەی بەزار و شین چێ

***

سەرێ لە حەنای یاران نەرم نەبێ
بۆ کەس و کاری تەواو گەرم نەبێ
لە ڕێی ناموسا لە سەرتەرم نەبێ
لەگەڵ ڕیش سپی پڕ لە شەرم نەبێ
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسەی بەزار و شین چێ

***

سەرێ نەزانێ سەرداری چۆنە
تێر بێ و نەزانێ هەژاری چۆنە

هەرگیز نەیدیبێ خەمباری چۆنە
مەس بێ و نەزانێ هوشیاری چۆنە
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسە بەزار و شین چێ

***

سەرێ نەنواڕێ بۆ دەورو پشتی
قەت تێ نەکۆشێ بۆ سوودی گشتی
گاڵ هەڵ نەوەرێ لە درزی مشتی
دۆشەک ڕابخا و شان لەسەر پشتی
لە خوا ئەخوازم کە بەبڕین چێ
تا دوا هەناسەی بەزار و شین چێ

***

لە پارچە هەڵبەستێکی تریدا داوا لە خەڵک دەکا کە کار بکەن و ئارەق بڕژێن و ڕیشەی تەمەڵی لە بن دەربێنن و چاکی و پیاوەتی لە دەست نەدەن و ڕوو بکەنە خوا و خەریکی فێربوونی زانست بن، وەکو دەڵێ:

چەن خۆشە کوڕم ئارەق بڕژێنی
لە دەشت و دەرا غیرەت بنوێنی
نانی سەپانی خۆت بەدەس بێنی
ڕیشەی تەمەڵی لەبن دەربێنی
چاکی و پیاوەتی بەرمەدە لەدەس
بۆ هاشە و هووشە گوێ مەدە بەکەس
وەنییە تۆ کەو بی و ئەم دنیا قەفەس
بڕۆ هەر لایێ کە ئارەزووت هەس
ڕۆڵە بەدایم ڕووکەرە خووا
هەرچی گا کێڵای نابێ گا بیخوا
نیوەی دەس ڕەنجت هەر بۆ بێ نەوا
خۆت ڕیسوا مەکە بۆ کراس و کەوا
هێندە بخوێنە کە خوێندەوار بی
لەناو کۆمەڵدا زرنگ و هوشیار بی

بەناوی چاکە تۆزێ دیار بی

چ لە لادێ بی یا خۆ لە شار بی

ڕۆڵە عیسایی یا خۆ مووسایی

مەچۆ بەگژیا هەر بەخۆڕایی

هەتا ئەتوانی بەدڵنەوایی

بیهێنە سەر ڕێ ڕێگەی برایی

قانیع لە چیرۆکە شیعریشدا دەستێکی بەرز و باڵای هەبووە و لەبەر ئەوەی خۆی لە لادێدا ژیاوە. بەچۆنییەتیی ژیانی خەڵکی لادێ ئاشنایەتییەکی ڕەبەقی بووە، لە چەکامەی مازووچنین لە لادێدا تابلۆیەکی تەواوی خەڵکی لادێی کێشاوە و لەوەدا باسی مازووچنینی خەڵکی لادێ دەکا، لە باری کێش و پاشڵ و ناوەڕۆکەوە زۆر بەرزە و هیچ چەشنە ناتەواوییەکی تێدا نییە و هەموو ڕێکوپێکن و لەسەر کێشی حەوت هیجایی هۆنراونەتەوە کە ئەوا چەند هۆنراوێکی ئەو چەکامە لێرەدا دێنین کە دەڵێ:

ژینی لادێ سەیرانە

گەرچی تۆزێ گرانە

ڕۆژی نەورۆز ئەوەڵ ساڵ

دەکەونە ئیش کوڕ و کاڵ

یا جووت یا جۆگە هێنان

بۆ ئاوداشتن دەغڵ و دان

یا دار بڕینی شاخە

یا خۆ پەرژینی باخە

یا توونە یا درەو

ناوەستن بەڕۆژ و شەو

یا گێرە یا شەن کردن

هەڵمەت بۆ فرمان بردن

فەرقی نییە نێر و مێ

هەرچی دانیشتووە لە دێ

هەموو خەریک فرمانن

بە دەست هێنانی نانن

تــا تــەواو ئــەبــێ هــاویــن
تــێ ئـەکـــــۆشـن زۆر بـەتـین
بــەیــنــێ لــەویــا بــەتــاڵــن
خـــەریکی ئـیـــشـی مـــاڵن
تـیــرەک لێــدان گـــڵــەبان
کــــۆڵان گـــرتن بـەتـەیمان
کـــە ئیش ڕووی کــردە تـەواو
کـــۆ ئـەبنۆ لـە حـــەوز و ئاو
چەن داری بی لای مــزگــەوت
هـەندێ راس و هـەندێ چـەوت
لـە بۆ سـیــبــەر نێــژراوە
ســـەکـــۆی لـەبن کـــراوە
ئـەهـلی دێ کـــە زۆر و کـــەم
لە ســەر ســەکـۆ ئـەبن جـەم
تـاوێ شـــــــەڕە ئـاو پـرژێـن
بە گـــاڵـتــەوە شــەڕە جــوێن
تــاوێ بــاســی ژن هــێــنــان
تــاوێ تــاریــف دەغـــڵ و دان
دوو ســێ ڕۆژێ بــەم جـــــۆرە
بــە گـــــــۆرانــی و بـەهـۆرە
ڕائـەبـوێـرن بـەشـــــــادی
گـــا گـــا بیـــری ئـازادی
مــام خــوا کــەرەم دنیــا دیو
بانگ ئـەکـا هەتیــو مــەتیــو
بــۆچــی هــێــنــدە مــنــاڵــن؟
هـەتاکـــوو کـــەی لـە مـــاڵن
بـــــــەراوردم تـــــــەواوە
تـەقــــەی مـــــازوو شکاوە

کێتان کوڕی مەیدانە
یاڵڵا مازوو چنانە

ئەوەی کە مازووچن بێ
پیاو بێ وە یا خۆ ژن بێ

چارەکەی کۆڵی دایکی
یا کراسە کۆنی باوکی

ئەکەن بەچارەکەی نان
ئەوسا هەڵئەگرن گۆچان

ئەمجا ئەدەن بەهەردا
بە شاخ و داخ و زەردا

یەکێ دەوەن یەکێ دار
یەکێ لە دار دێتە خوار

قوولە و گۆرانی و هۆرە
لێیان ئەبێ بەنۆرە

کە ڕۆژ گەییە چێشتنگاو
دەس ئەکەن بەقیرە و قاو

ئەمجا یەکێ هەلەدەو
تێ ئەچریکێنێ وەک کەو

ئەڵێ بۆ ئاخری ئەمرن
هەتیو هەستن دەس بگرن

ئاوازی لێ هەڵئەبڕێ
ڕۆچی عاشقان ئەچڕێ

لەویا گشت ڕائەپەڕن
لە جێیەکا دەس ئەگرن

تەقلە چڵکن ڕانکە شڕ
لەویا ئەیکەن بەسمڕ

یەک گەنجێکی بالا جوان
سەر چۆپی ئەگرێ بۆیان

دەســــەســــڕی ئاڵ بەدەس
هەڵئـەســووڕێنـێ سـەرمـەس
نـە زیاد ئـەڕۆن و نـەکـــــەم
هـەڵئـــەپەڕن بەبێ خـــەم
کـــچـێـیش هـەمـــوو لـەو لاوە
بە ڕیزە ڕێک وەســــتـــاوە
کـراس مـۆر و سـوخـمـە زەرد
کـەوای ئاڵ ڕوومـەت بێ گـەرد
هـــەر یـــەک دڵـــی لـــە لایـــە
بۆ خـــۆی خـــەریک ســـەودایە
جـــارجـــارێ گـــۆرانیـــبێـــژ
گـــــــەنم ڕەنـگێـکـی درێـژ
ســــەری وەر ئـەچـەرخــــێنـێ
ڕیزی کـــــچــــان ئـەدوێنـێ
بۆنی مـــێـــخـــەک و ســـمـڵ
ئـــەدا لـــەنـــاو پـــەڕەی دڵ
کـــاتێ کـــە کچ مـــانوو بوو
دەس بـەر ئـەدەن بۆ پـشــــوو
یـــەکـێ ئـــەڵـێ ئـــای دێـــرە
با بڕۆین چی کـــەین لێـــرە
کـــۆڵمـــان قـــورس و ســـەنگینە
وا ئـیـــشــــمـــان پێکەنینە
دووبـارە چـەشـنی کـــــەوبار
ئـــاژیـــن ئـــەبـــن لـــە نـــزار
پـــێش ئـەوە تـاریـک دابـێ
ئـەگـــــــــەنۆ نـزیـکی دێ
یـەکێ گـــــــەلا یـەکـێ دار
یـــا دوو لـــق یـــا پـــیـــلـــەوار

ئەیبەن بۆ پێویستی ماڵ
ئاوایە ژیانی ساڵ

قانیع تا ئێستا پێنج بەرهەمی بەناوەکانی: «گوڵاڵەی مەریوان، باخچەی کوردستان، چوارباخی پێنجوین، شاخی هەورامان ، دەشتی گەرمیان» لە چاپ دراون، بەڵام گەلێ هۆنراوی تری هەن کە هێشتا چاپ نەبوونە.

سەرچاوەکان

١- گولاڵەی مەریوان - قانیع - بەغدا، ١٩٥١.
٢- باخچەی کوردستان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٢.
٣- چوارباخی پێنجوین - قانیع - بەغدا، ١٩٥٣.
٤- شاخی هەورامان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٤.
٥- دەشتی گەرمیان - قانیع - بەغدا، ١٩٥٥.
٦- هەندێ لاپەڕەی ئەودیوی بیرەکانی قانع - محەمەدی مەلا کەریم - بەغدا، ١٩٧٢.
٧- پاشمەرگەی قانع - کۆکردنەوەی وریا قانع - سلێمانی، ١٩٧٠.

فایق بێکەس

١٣٢٥-١٣٦٨

ئەم هۆنەرە پایە بەرزە کە وەکو ئەستێرەیەکی گەش لە ئاسمانی وێژەی کوردیدا دەدرەوشێتەوە، ناوی فایق و کوڕی عەبدوڵڵا بەگی کوڕی کاکە حەمەی ئەلیاسە قۆجەیە. بنەماڵەکەی لە قەڵاچوالانەوە باری کردووەتە سلێمانی و لە ساڵی ١٣٢٥ی کۆچی لە دێی سیتەکدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە. سیتەک لە سێ فرسەخیی شاری سلێمانی دایە. فایق خوێندنێکی زۆر بەرزی نەبووە، سەرەتا لە قوتابخانەی ئاینیدا خەریکی خوێندن بووە و پاشان لە بەغدا و سلێمانی ماوەیەک دەرزی خوێندووە و کە باوکی مردووە، ژیان بەجارێ تەنگی پێ هەڵچنیوە و ئەوسا خەریکی کرێکاری و مزیاری بووە و لە پاشا بووە بەمامۆستا و ئیتر ژیانی بەوانە وتنەوە و هۆنینەوەی هۆنراو بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٣٦٨ لە تەمەنی چل و سێ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە و بەپێی ئەسپاردەی خۆی لە گردی سەیواندا نێژراوە.

فایق هەر لە تەمەنی منداڵیدا دایک و باوکی لە دەست داون و ژیانی لە ئەوپەڕی هەژاری و بەدبەختی و کلۆڵیدا بردووەتە سەر و لەبەرئەوەی کەسی نەماوە کە دەرد و پەژارەی دڵی بڕەوێنێتەوە، بێ کەسیی کردووەتە نازناوی و ئیتر کەوتووەتە هۆنینەوەی هۆنراو و

کەوتووەتە سەر ئەوەی کە پەژارە و خەفەتی دڵی بەبا بدا. بێکەس جگە لە زمانەکەی خۆی، زمانی عەرەبی و فارسیی تا ڕادەیەکیش ئینگلیزیی باش زانیوە و، گەلێ هۆنراوەشی بەزمانی عەرەبی هۆنیوەتەوە.

بێکەس هەروەها لە هۆنراوەکانیدا دەردەکەوێ لە هۆنراو هۆنینەوەدا شێوەیەکی تایبەتی بووە و، زۆربەی هۆنراوەکانی جوان و شیرین و سادە و ڕەوانن و پتر داوای لە خەڵک کردووە کە خۆیان لە پروپووچ لادەن و بیری چاک بکەنەوە و خەریکی کار بن و لە تێکۆشیندابن تا لە ژیاندا سەرکەون:

ڕۆژ و ئەرز و مانگ وا لە گەڕایە — تۆش تێ بکۆشە تا هێزت تیایە
ئینسانی ئیشکەر حەبیبی خوایە — بەکەم ڕازی بیت زۆر لە ڕێدایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

کاکە دانیشتن ماڵ وێران ئەکا — بێ ئیشی ئینسان پەرێشان ئەکا
نەفرەت لە خۆی و لە ژیان ئەکا — نان و مافی تۆ هەر لە کارایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

مێرووله دەعبای بچووک و وردە — سەیری کە چەند بەدەست و بردە
دایم خەریکە بەکۆش و کردە — پیاوی بێ کارە وەک مردوو وایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

بەپێی فەرموودەی ئایەتی قورئان — لە سەعی زیاتر نییە بۆ ئینسان
هەوڵ و تێکۆشین فەرزە بۆ ژیان — نابێ مەئیووس بی تۆ لەم دونیایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

مەڵێ فەقیرم، کوفری نیعمەتە — لەشی ساغ بۆ تۆ موڵک و سەروەتە
پیاوی تەوەزل لات و نەگبەتە — قوڵی لێ هەڵکە بچۆرە کایە
سەری بێ ڕۆزی لەژێر خاکایە

***

بێکەس ئارەزووی ئەوەیە کە خەڵک وەکو خوشک و برا بەیەکەوە ژیان بەرنە سەر و لە فیز

و هەوا و خۆپەسەندی خۆیان بپارێزن. لە پارچە هەڵبەستێکیدا دەڵێ: بنیادەم هەرچەندە لەم جیهانەدا ژیان باتە سەر و، هەر چەندە دارا و دەوڵەمەند بێ و، یا هەژار و دەست کورت بێ، سەرەنجام دەمرێ و دەچێتە ناو گۆڕێکی تەنگ و تاریکەوە کەوابوو هانایە بەم جیهانە فریو مەخۆن و پێوەبایی مەبن، هەروەها چەند بنەماڵە و چەند نازەنین و خۆش ڕوو لەناوچوون و بوونە خۆراکی مار و مێروو، دەسا با ئەوەشت پێ بڵێم و هانات لێ بکەم کە هەرکاتێ پێت نایە زەوی، هۆشت بەخۆتەوە بێ کە بەئەسپایی هەنگاو هەڵگری، چونکە لەژێر پێتا هەزاران نازەنین خەوتوون و هەر تۆزقاڵێک لە خاکی ئەم زەوییە لەشی نازەنینێکە:

عومرێکی تورە هاتە	بێ کەڵک و بێ سەباتە
ئاخری قەبری تەنگە	ئەوی کە لۆرت و لاتە

***

دنیایەکی بەلایە	پڕ دەرد و پڕ جەفایە
هانیابە پێوە بایی	مەبن، بەخوا خەتایە

***

خەوێکی کورت و تاڵە	بێ فائیدە و بەتاڵە
شریتی سینەمایە	کاکە هەر وەک خەیاڵە

***

چەند خانەدان بەسەرچوو	چەند نازەنینی خۆش ڕوو
لەژێر ئەم خاکە بوونە	خۆراکی مار و مێروو

***

بۆ وا بەلار و لەنجە	ئەڕۆی بەنووکی پەنجە
تێ بفکرە لەژێر پێت	هەر گۆڕی پێی گەنجە

***

زۆر عەیبە دەعیە لێدان	بەسەر ئێسقانی ئینسان
گەر ئەتوانی بەدەعیە	بفرە بچۆرە ئاسمان

***

بێکەس کە سەرتاسەری ژیانی لە خەم و پەژارەدا بەسەر بردبوو و کڵۆڵی و کەساسی بەجارێ تەنگی پێ هەڵچینی بوو، تەنانەت نەیدەویست جوانیی بەهار ببینێ، لە پارچە هەڵبەستێکیدا لەگەڵ بەهاردا دەکەوێتە وتووێژ و دەڵێ: ئەی بەهار لێم گەڕێ و نامەوێ

جوانیت ببینم، چونکە من بەدڵ پەست و خەمگینم و لە ژیان بێزارم و بەجارێ لە ژین وەڕەز بووم:

بەهار نامەوێ جـوانیت ببـــینم ئەمڕۆ من بەدڵ پەست و خەمگینم
دوورم لە خۆشی، خەریکی شینم زار و بێـــزارم تاریـــــکە ژینم
دوژمنی لالە و گـوڵ و نەسـرینم بەهـــار نامـەوێ جـوانیت ببـینم

***

بەهار بولبولت با هەر بخـــوێنێ گولێش لە دەشتا با خۆی بنوێنێ
کانیت ئاوی ڕوون با هەڵقولێنێ گـــژ و گیات هەوا بابیشەکێنێ
ئەمـــانە دڵی مـن نابزوێنــــــێ بەهار نـامـەوێ جــوانیت ببـینم

***

بەهار و دەشت و ئاسمانی شینی بولبـوڵ و قومری و گوڵ و نەسرینی
نەشئەی دیمەنی جوان و شیرینی پەشـمە لای کەسێ سەراپا ژینی
پڕ بێ لە دیلی و دەرد و غەمگینی بەهار نامـەوێ جوانـــیت ببینم

***

بێکەس لەبەر ئەوەی لە بێکەسـیـدا ژیانی بردووەتە سـەر و کـەسی شک نەبردووە کـە سکاڵا و گلە و گازندەی دڵی خۆی بۆ بکا ئەوەیە کە پەنای بردووەتە بەر مانگ، ئەویش لە کوێ؟ لە ئاسماندا، لە کاتێکدا کە مانگ ڕوومەتی هەڵگەڕاوە و ڕەنگی زەردە و ئەویش دڵی پڕ لە ئاخ و پەژارە و دەردە و ئەوسـا لێی دەپرسێ: ئەی مـانگ توخـوا پێم بڵێ کـە چەن جوانان و چەند دەس لە مـلان و چەند کۆڕی بەزمی گراوان و چەند کوژراوی ڕێی ئازادیت دیوە کە وا ڕەنگی ڕوومەتت زەرد هەڵگەڕاوە؟

ئەی مـــانگ من و تۆ هەردوو هـاودەردین
هەردوو گـرفـتـــار یەک ئاهـی ســەردین
تۆ وێڵ و ڕەنگ زەرد بەئاســـمـــانەوە
منـیـش دەربـەدەر بـەشـــــــارانـەوە
دەخـیلتم ئەی مـانگ قـیـبلەی دڵداران
دەرمـــانـی دەردی دڵەی بیــمـــاران
شـــەوێکەو ئەمـــشــەو بگەرە فـــریام
بێ یار و هاودەم عـــاجـــز و تەنیـــام
دڵزار و بێـــزار پەست و غـــەمگینم
گـــیـــرۆدەی داوی یاری شـــیـــرینم

دڵبەندی عەشقی ئەو بەڵەک چاوەم
شێت و شەیدای ئەو ئەگریجە خاوەم
لەوساوە ئەوم کەوتووەتە خەیاڵ
گریانە پیشەم بوومە کۆی زوخاڵ
ئەی مانگ تۆ شوعلەی عەشقی پیرۆزی
تۆ نەشئە بەخشی دڵی بەسۆزی
من سوێندت ئەدەم بەعەشق و جوانی
بە نەسیمەکەی بەری بەیانی
بەسەرهاتی خۆت بۆ من بەیان کە
دەردی گرانم نەختێ ئاسان کە
دوچاری چی بووی وا پەشێواوی؟
لەبەرچی پەست و مات و داماوی؟
پێم بڵێ توخوا چەند جوانانت دی؟
چەند جووتە یاری دەس لە ملانت دی؟
چەند کۆڕی بەزمی عاشقانت دی؟
چەند تەخت و بەخت و خانومانت دی؟
چەند قارەمان و چەند سوڵتانت دی؟
چەند قەوم و میللەت، چەند شارانت دی؟
چەند شەڕوشۆڕی بێ ئامانت دی؟
چەند بۆردمانی کوردستانت دی؟
چەند کفنی ئاڵی شەهیدانت دی؟
چەند بێ کەسانی پەرێشانت دی؟
چەند دەربەدەر و ماڵوێرانت دی؟
چەند چاوی سووری پڕ گریانت دی؟
ئەی مانگ ئەوەندە سەیری دنیات کرد
سەیری نیفاق و زوڵم و ڕیات کرد
بۆیە بەم ڕەنگە کاری لێ کردی
ڕەنگ و شوعووری بەجارێ بردی

دیوانی هۆنراوی ئەم هۆنەرەمان لە ساڵی ١٩٦٢ لە بەغدا بۆ جاری یەکەم لەسەر ئەرکی حەمەی مەلاکەریم لە چاپ دراوە.

سەرچاوەکان

١- دیوانی بێکەس، لەسەر ئەرکی حەمەی مەلاکەریم - بەغدا، ١٩٦٢.

٢- بێکەس، شاکر فەتاح - سلێمانی، ١٩٧٤.

لێکدەرانی قورئانی پیرۆز

ئەگەر تۆزێک بەوردی سەرنج بدەینە شوێنەوارەکانی ئیسلامیی بۆمان دەردەکەوێ کە بە درێژاییی مێژووی ئیسلام کورد پتر لە نەتەوەکانی تر خزمەتی بەقورئان و زانستەکانی ئیسلامی کردووە و، لەناو ئەوانەدا دەتوانین لە دینەوەرییەکان و ئامێدییەکان و شارەزوورییەکان کە هەموویان کورد بوون ناو ببەین کە پیاوی بەناوبانگ و ناوداری وەکو: ئیبنی حاجب و ئیبنی سەڵاح و ئیبنی خەلەکان و ئەبوو فیدای لێ هەڵکەوتووە، بەڵام بەداخەوە هەموویان نووسراوەکانی خۆیانیان بەزمانی عەرەبی نووسیون و ئیتر هیچ چەشنە نووسراوێکیان بەزمانی کوردی لێ بەجێ نەماوە.

گەرچی هۆنەرانی کورد هەر لە سەرەتای ئیسلامەتیدا بەزمانی زگماکی خۆیان هۆنراویان هۆنیوەتەوە و هەندێ لە پەرتووکە ڕێ و ڕچە کۆنەکانی کوردستانیش بەپەخشان هەر بەکوردی نووسراون، بەڵام ئیتر تا سەدەی سێزدەمی کۆچی هیچ چەشنە نووسراوێکی پەخشان بەزمانی کوردی نەنووسراوە و لە پاشا زانایان و نووسەرانی کورد دەستیان دایە نووسینی پەخشانی کوردی و گەلێ شوێنەواری بایەداریان بەزمانی کوردی نووسی و بەیادگار بەجێیان هێشت.

بۆ وێنە گەلێ لە زانایانی ئاینی دەستیان دایە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئایەتەکانی قورئانی پیرۆز کە دەتوانین لەناو ئەوانەدا لەم کەسانە ناوببەین: «مەلا محەمەدی کۆیی، مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس، شێخ محەمەدی خاڵ، مەلا حوسێن دزەیی، عوسمان عەبدولعەزیز پیر وەیسی، سەدیق بۆرەکەیی» کە لێرەدا لە بارەی شوێنەواری هەندێکیان باس دەکەین.

تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مەلا محەمەدی کۆیی (١٢٩٣-١٣٦٣)ی کۆچی نووسراوە و گەرچی دوو سەد لاپەڕەیەک زیاتر نابێ، بەڵام بەکوردییەکی سادە و ڕەوان نووسراوە و ئایەتەکان بەجوانی شی کراونەتەوە و بەجۆرێ کە هەموو خوێندەوارێک تێ بگەیەنێ.

تەفسیری نامی

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس (١٣٢٣-١٤١١ی کۆچی)ە و یەکێ لە جوانترین و باشترین تەفسیرەکانی کوردییە کە تا ئێستا لە چاپ دراوە. ئەم تەفسیرە کە لەسەر تەواوی قورئانی پیرۆزە، داگری حەوت بەرگە و نزیکەی ٣٧٤١ لاپەڕەیەک دەبێ و لەم تەفسیرەدا تەواوی ئایەتەکانی قورئان بەجوانترین شێوە بەزمانێکی سادە و ڕەوان شی کراونەتەوە و بۆ ئایەتەکانی گەلێ بەڵگەی زانستی هێناوە تا مەبەستی قورئانی پێ بسەلمێنێ.

تەفسیری خاڵ

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی شێخ محەمەدی خاڵ (١٣٢٢-١٤٠٩ی کۆچی)ە کە تا ئێستا بەرگی چوارەمی بڵاو بووەتەوە و بەیەکێ لە جوانترین تەفسیرەکانی کوردی دێتە ژمار و بەپەخشانێکی سادە و ڕەوان لەسەر شێوەی سۆرانی نووسراوە و زۆربەی ئایەتەکانی بەشێوەیەکی زانستی شی کراونەتەوە و بۆ سەلماندنی مەبەستەکەی گەلێ بەڵگەی لە نووسەران و زانایان هێناوە.

ژیانی ئینسان

ئەم تەفسیرە بەپێنووسی مەلا حوسێن شێخ سەعدی دزەیی (١٣٠٢-١٤٠٣ی کۆچی)یە و یەکێ لە باشترین و جوانترین تەفسیرەکانی کوردییە و داگری شەش بەرگە و ڕاڤەی تەواوی قورئانی پیرۆزە و لەم تەفسیرەدا نووسەر ئایەتەکانی بەچەشنێکی سادە و ڕەوان شی کردووەتەوە و بێ ئەوە بەڵگەیەک بۆ قسەکانی خۆی بێنێ و دیارە گەلێ وشەی عەرەبی و فارسیشی ئاخنیوەتە ناو قسەکانی و بەچەشنێکی مەلایانە مەبەستەکانی خۆی دەربڕیوە و بەڵام گەلێ وشەی جوان و ڕەسەنی کوردیشی هێناوە کە لە تەفسیرەکانی تردا ئەوەمان ناکەوێتە بەرچاو.

سەرچاوەکان

١- تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی خوداوەندی - مەلا محەمەدی کۆیی - بەغدا، ١٩٦٨.
٢- تەفسیری نامی بۆ قورئانی پیرۆز - مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس - بەغدا، ١٩٨٠- ١٩٨٤.
٣- تەفسیری خاڵ، شێخ محەمەدی خاڵ - بەغدا، ١٩٥٥- ١٩٨٦.
٤- ژیانی ئینسان - مەلا حوسێن دزەیی - بەغدا، ١٩٢٠.

مێژوونووسانی کورد

کورد لەبەرئەوەی گەلێکی کۆچەر و ڕەوەند بووە، ئەوەیە کە خوێندن و خوێندەواری لە ناویدا درەنگ پەرەی سەندووە، بۆیە مێژوو نووسیش لەناو کوردا درەنگ دەستی پێ کراوە. ئەوەی کە ڕوون و ئاشکرایە بەهۆی پەرەسەندنی ئاینی پیرۆزی ئیسلام لەناو کوردا خوێندن و خوێندەواریش پەرەی سەندووە و مێژوونووسانی کورد گەلێ شوێنەواری بایەداریان بەیادگار بەجێ هێشتووە، بەڵام هەمووی نووسراوەکانیان بەزمانی عەرەبی نووسیوە و لەناو ئەو مێژوونووسانەدا دەتوانین لە: ئەبوو حەنیفەی دینەوەری و ئەبوو حەسەنی ئیبنی ئەسیر و ئەبوولبەرەکاتی هەولێری و ئیبنی خەلەکان و گەلێکی تر ناو ببەین. بەڵام هیچکام لەم مێژوونووسانە بەرهەمەکەی خۆیان بۆ مێژووی کورد و کوردستان تەرخان نەکردووە، بەڵکو هەندێ جار باسی کورد یا ناوچەیەکی کوردستانیان کردووە کە ئەڵبەت ئەوەش بۆ مێژووی گەلەکەمان زۆر بەکەڵکە.

مێژوونووسی لە سەدەی دەیەمی کۆچیدا لەناو کورد دەستی پێ کراوە و ئەوەش سەرەتا بەهۆی میر شەرەفخانی بتلیسییەوە ئەنجام دراوە. لە ڕاستەقینەدا میر شەرەفخان بەیەکەمین مێژوونووسی کورد دێتە ژمار و لە پاش شەرەفخان گەلێکی تر وەکو: مەلا مەحموودی بایەزیدی و میرزا شوکروڵڵای سنەیی و سەید حوسێن حوزنی موکریانی و ئەمین زەکی بەگ و ساڵح قەفتان و محەمەد عەلی عەونی و میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی مێژووی کورد و کوردستانیان نووسیوە کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

میر شەرەفخانی بتلیسی

میر شەرەفخان کوڕی میر شەمسەدین لەساڵی ٩٤٩ی کۆچی لە شاری بتلیس پێی نایە مەیدانی ژیانەوە. لە تەمەنی هەشت ساڵیدا باوکی ناردییە ئەسپەهان و لەوێدا لەگەڵ کوڕانی شا تامازی سەفەوی (٩٣٠-٩٤٨ی کۆچی)دا دەستی کردە خوێندن و ڕێزمانی عەرەبی و قورئان و وێژەی فارسیی لە لای زانایانی گەورەی ئەو سەردەمەدا خوێند و لە تەمەنی دوازدە ساڵییەوە لە لایەن شاوە کرایە میری بەشێک لە ئاوربایگان و لە پاش مردنی تاماز شا لە لایەن شا ئیسماعیلی سەفەوییەوە (٩٨٤-٩٨٥ی کۆچی) نازناوی میری میرانی کوردستانی پێ درا و لە پاش ماوەیەک بەهۆی ناحەزانەوە کەوتە بەر ڕقی شا و لەسەر کار دەرکرا و کە ئەم هەواڵە گەیشتە مورادخانی سێیەمی عوسمانی (٩٨٢-١٠٠٣ی کۆچی)، لە ساڵی ٩٨٦ی کۆچیدا نازناوی خانانی پێ دا و فەرمانڕەوایەتیی بتلیس و مووش و ئەخلات و سعرد و خیزانی پێ بەخشی و دەستی کردە فەرمانڕەوایەتی تا لە ساڵی ١٠٠٥ی کۆچیدا بەڕێوەبردنی وڵاتی دایە دەستی کوڕە گەورەکەی و خۆی خەریکی نووسینی شەرەفنامە کرد کە مێژووی کورد و کوردستانە و بەم چەشنە ژیانی بردە سەر تا لە ساڵی ١٠١١ی کۆچیدا گیانی بەگیان ئافەرین سپارد و لە گۆڕستانەکەی بتلیس ناشتیان.

میر شەرەفخان بەیەکێ لە مێژوو نووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە گرنگترین شوێنەواری ئەو پەڕتووکی شەرەفنامەیە کە مێژووی بنەماڵەکان و فەرمانڕەوایانی کوردە کە بۆ نووسینی ئەم بەرهەمە کەڵکی لە گەلێ سەرچاوەی کۆن و ڕەسەنی کوردی وەرگرتووە و لە ڕاستەقینەدا تەنیا سەرچاوەیەکی بەنرخ و بایبدارە بۆ لێکۆڵینەوەی مێژووی نەتەوەی کورد.

مەلا مەحموودی بایەزیدی

مەلا مەحموودی بایەزیدی لە ساڵی ١٢١٧ی کۆچی لە شاری بایەزیدا لە دایک بووە و هەر لە سەردەمی منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و فەقێیەتی گەلێ مەڵبەندی کوردستان گەڕاوە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە بتلیس و لەوێدا لەلای زانایان لێکدانەوەی قورئان و فەرموودەکانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام و پیتۆڵیی خوێندووە و لەوێوە ڕۆیشتووەتە

تەورێز و وێژەی فارسیی خویندووە و گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و پاشماوەی ژیانی بەوانە وتنەوە و دانانی پەڕاو و نامیلکە بردووەتە سەر تا لە ساڵی ١٢٧٩ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانەکەی بایەزید نێژراوە.

مەلا مەحموود بەیەکێ لە زانایان و مێژوونووسانی گەورەی کورد دێتە ژمار و، ئەو یەکەمین زانای کورد بووە کە شەرەفنامە سەرنجی ڕاکێشاوە و بەدوویەوە چووە و لە زمانی فارسییەوە وەری گێڕاوەتە سەر شێوەی کرمانجی باکووری و، لەبەر ئەوەی مێژووی ڕووداوەکانی شەرەفنامە تا ساڵی ١٠٠٥ی کۆچی بووە، ئەو پاشماوەی مێژووی کورد و کوردستانی لە دوای ئەو مێژووە نووسیوە کە وەکو دەڵێن بەختەکەی خۆی ماوەتەوە و هێشتا لە چاپ نەدراوە. مەلا مەحموود جگە لە وەرگێڕانی شەرەفنامە و نووسینی پاشماوەی مێژووی کورد و کوردستان، گەلێ بەرهەمی تری داناوە کە بریتین لە: فۆلکلۆر و پەندی پێشینیانی کوردی، ڕێ و ڕەوشتی کوردەکان و گەلێ بەرهەمی تر.

میرزا شوکروڵڵای سنەیی

میرزا شوکروڵڵا کوڕی میرزا عەبدوڵڵای خۆشنووس لە ساڵی ١٢٧٥ی کۆچی لە شاری سنەدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە باوکییەوە فێری خۆش نووسی بووە و لە پاشا لە لای زانایانی ئەو شارە فقهی ئیسلامی و وێژە و زمانی فارسی خوێندووە و لە تافی جوانیدا بووەتە نووسەری تایبەتی سلێمان خانی شەرەفولولک و پاشان چووەتە تاران و لە لای میرزا عەلی ئەسغەرخانی ئەتابەک دامەزراوە و ئەوسا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لە دەوری میرزا مەحموودخانی ئیحتشامولسەلتەنەدا بووەتە فەرمانڕەوای ئەسفەند ئاوا و لێلاخ و لە زەمانی ئەبولقاسم خانی قەرە گوێزلوودا خانەنشین بووە و تەواوی مووچە و بەراتەکەی بڕاوە و کەوتووەتە نەداری وهەژاری و سەری خۆی هەڵگرتووە و ڕۆیشتووەتە تاران و هەر لەوێدا لە ئەوپەڕی هەژاری و نەداریدا لە ساڵی ١٣٤٠ی کۆچی مردووە و نێژراوە.

میرزا شوکروڵڵا بەیەکێ لە مێژوونووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە یەکێ لە شوێنەوارە گرنگەکانی پەڕاوی (تحفەء ناصری)یە کە بریتییە لە مێژووی کورد و جوغرافیای کوردستان. ئەم پەڕاوە کە داگری دوو بەشە، بەشی هەوەڵی بریتییە لە جوغرافیای سنە و مەڵبەندەکان و ناوچەکان و ڕووبارەکان و کێوەکان و عێل و هۆزەکانی کوردی ئەو مەڵبەندە و بەشی دووەمی بریتییە لە مێژووی ئەردەڵان کە لە بابە ئەردەڵەوە دەست پێ دەکا تا دەوری فەرمانڕەوایەتیی قاسم خانی قەرەگوێزلوو ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی.

سەید حوسێن حوزنی موکریانی

سەید حوسێن کوڕی سەی عەبدوللەتیف موکریانی کە نازناوی حوزنییە لە ساڵی ١٣١١ی کۆچی لە سابڵاخدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە هەڕەتی لاویەتیدا ئاوارە و دەربەدەری ولاتان بووە و چەند ساڵێک لە مۆسکۆ و ئەستەمبووڵدا خەریکی خوێندن بووە و ئەوسا چووە هیندوستان و ئەفغانستان و ژیانی بەمۆرهەڵکەندن بەڕێ چووە و لە پاشا بەگەڵێ شوێن و مەڵبەندی کوردستاندا گەڕاوە و ئەوسا چووە شاری حەلەب و لەوێدا چاپخانەیەکی دامەزراند و پاشان چووە ڕەواندز و لەوێدا چاپخانەیەکی بەناوی زاری کرمانجی دامەزراند و چەند گۆڤارێکیشی بڵاو کردەوە، تا سەرەنجام لە ساڵی ١٣٦٧ی کۆچی بەدەستی ئینگلیزەکان کوژرا و تەرمەکەی برایەوە شاری هەولێر و لەوێدا نێژرا.

حوسێن حوزنی بەیەکێ لە مێژوونووسانی گەورەی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی خۆی لەسەر لێکۆڵینەوەی مێژووی کورد و کوردستاندا بردووەتە سەر. هەندێک لەو پەرتووکانەی کە لە بارەی مێژووی کورد و کوردستانەوە نووسیون بریتین لە: «خونچەی بەهارستان، مێرگەی دلان، پێشکەوتن، ناودارانی کورد، ئاوڕێکی پاشەوە، کورد و نادرشا، میرانی سۆران، کوردستانی موکریان».

ئەمین زەکی بەگ

حەمەومین کوڕی حاجی ئەوڕەحمانی ناسراو بەئەمین زەکی بەگ، لە ساڵی ١٣٠٠ی کۆچی لە شاری سلێمانی لە دایک بووە و هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و سەرەتا لە لای مەلایەک خەریکی خوێندنی قورئان و ڕێزمانی عەرەبی بووە و لە پاشا لە قوتابخانەی سەرەتایی دەستی کردووەتە خوێندن و ئەوسا چووەتە بەغدا و چەند ساڵێک خوێندوویەتی و لەوێوە ڕۆیشتووەتە ئەستەمووڵ و خوێندنی سەربازیی تەواو کردووە و لە پاشا بووەتە ئەفسەر و گەڕاوەتەوە بەغدا و ئەوسا لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و پاشان سەرێکی داوە لە ئورووپا و ئەوسا گەڕاوەتە بەغدا و چەند جار بووەتە وەزیر و سەرەنجام لە ساڵی ١٣٦٨دا کۆچی دوایی کرد و تەرمەکەی بەپێی ئەسپاردەی خۆی برایەوە سلێمانی و لەوێدا نێژرا. ئەمین زەکی بەیەکێ لە زانایان و مێژوونووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار کە گەلێ پەرتووکی سەبارەت بەمێژووی کورد و کوردستان نووسیوە کە دەتوانین لەناو ئەوانەدا لە: «خولاسەی تاریخی کورد و کوردستان، ناودارانی کورد، مێژووی سلێمانی، مێژووی فەرمانڕەوایان و دەوڵەتەکانی کورد» ناوببەین.

ساڵح قەفتان

ساڵح قەفتان لە ساڵی ۱۳۰۸ی کۆچی لە سلێمانیدا لە دایک بووە و خوێندنی خۆی لە سلێمانی و بەغدا تەواو کردووە و لە پاشا ڕۆیشتووەتە ئەستەموول و خوێندنی بەرزی سەربازیی تەواو کردووە و لە لەشکری عوسمانیدا بووەتە ئەفسەر و لە دەوری شێخ مەحموودا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و خەریکی وانە وتنەوە و دانانی پەرتووک و نامیلکە بووە تا لە ساڵی ۱۳۸۹دا کۆچی دوایی کردووە و لە گۆڕستانی گردی سەیواندا نێژراوە.

ساڵح قەفتان بەیەکێ لە زانایان و مێژوو نووسان و وێژەوانانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار ئەو لە دوای ئەمین زەکی بەگ یەکەمین مێژوو نووسی کوردە کە بەکوردییەکی پەتی نووسراوەکانی خۆی نووسیون. لە نووسراوەکانی ئەو دەتوانین ئەم پەرتووکانە ناو ببەین: «مێژووی گەلی کورد، بەراوردێکی مێژوویی، پەندی مێژوویی، نەتەوەی کورد تورکمان نییە».

محەمەد عەلی عەونی

محەمەد عەلی کوڕی حاجی عەبدولقادری عەونی لە ساڵی ۱۳۱٦ی کۆچی لە شاری سوێرەکی سەر بەدیاربەکر لە دایک بووە و خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی خۆی لە شاری سوێرەک و دیاربەکر و ئەستەمووڵدا تەواو کردووە و ئەوسا چووەتە میسر و لە جاموعلئەزهەردا لە فقهی ئیسلامی لیسانسی وەرگرتووە و لە پاشا هەر لە میسر لە کاری دەوڵەتیدا دامەزراوە و لەگەڵ بەدرخانییەکاندا لە دامەزراندنی تاقمی خۆیبووندا بەشداریی کردووە و زۆربەی کاتی خۆی بەوەرگێڕان و نووسینی مێژووی کورد و کوردستانەوە بەسەر بردووە و تا لە ساڵی ۱۳۷۲ی کۆچیدا لە قاهرە کۆچی دوایی کردووە و لە تەکیەی شیخ مغاوریدا نێژراوە.

محەمەد عەلی عەونی بەیەکێ لە زانایان و مێژوو نووسانی هەرە بەرزی کورد دێتە ژمار، ئەو زۆربەی ژیانی خۆی لەگەڵ زانایان و نووسەرانی کوردا بردەسەر و گەلێ پەیوەندیشی لەگەڵ ئەمین زەکی بەگدا بووە و چەند پەرتووکی ئەویشی بەناوی خولاسەی مێژووی کورد و کوردستان و مێژووی دەوڵەتەکانی کورد وەرگێڕایە سەر زمانی عەرەبی و پەڕاوی شەرەفنامەشی بۆ یەکەمین جار بەچاپ گەیاندووە و پەڕاوێکیشی بەناوی مێژووی کورد و کوردستان نووسیوە کە هێشتا چاپ نەکراوە و گەلێک وتاری بایەداری تری لەسەر کورد و کوردستان نووسیون و لەناو گۆڤارەکاندا بڵاوی کردوونەتەوە.

میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی

میرزا عەلی ئەکبەر کوڕی میرزا عەبدوڵڵا کە نازناوی ئەفسەرە لە سەدەی سێزدەم و چواردەمی کۆچیدا ژیاوە و لە شاری سنەدا لە دایک بووە و خوێندنی هەر لەو شارەدا تەواو کردووە و شارەزایی لە زمانی فارسی و عەرەبیدا هەبووە و لە مێژوو، وێژەی فارسی و کوردیدا پسپۆڕ بووە و لە دەوری لاوەتیدا بووەتە نووسەری خانی ئەردەڵان و ماوەیەکیش بووەتە نووسەری تایبەتی سەیفەدین خانی تیلەکۆیی و لەساڵی ١٣١٧ی کۆچیدا کۆچی دوایی کردووە.

میرزا عەلی ئەکبەر بەیەکێ لە مێژوونووسانی کورد دێتە ژمار و زۆربەی تەمەنی خۆی بەنووسینی مێژووی کورد و کوردستان تەرخان کردووە و پەڕاوێکی بەناوی (حدیقـەء ناصریه) سەبارەت بەجوغرافیا و مێژووی کوردستان لە نۆ بەشدا نووسیوە کە لەم دواییەدا لە چاپ دراوە. شایانی باسە کە مامۆستا مەردۆخ بۆ نووسینی بەرگی دووەمی مێژووەکەی خۆی لەم پەڕاوە کەڵکی وەرگرتووە.

جگە لەم مێژوونووسانە کە باسمان لێیانەوە کرد گەلێ مێژوونووسی تر هەن کە زۆربەی تەمەنیان بۆ نووسینی مێژووی کورد و کوردستان تەرخان کردووە و گەلێ شوێنەواری بایەداریان بۆ گەلەکەیان بەجێ هێشتووە کە هەندێکیان کۆچی دواییان کردووە و هەندێکیان ماون کە لەناو ئەوانەدا دەتوانین لەم کەسانە ناو ببەین: «مەستوورە خانمی کوردستانی، قازی مەلا عەبدوڵڵای هەورامانی، عەبدولقادری بابانی، ڕەشید یاسەمی، جەلادەت بەدرخان، ناسری موحسنی، عەلی سەیدۆ گۆرانی، ڕەمزی قەزاز، کەریم زەند، ڕەفیق حیلمی، تۆفیق وەهبی، مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، کەماڵ مەزهەر، جەماڵ نەبەز، مارف خەزنەدار و، دەیان کەسی تر».

سەرچاوەکان

١- شەرەفنامەی میر شەرەفخانی بتلیسی - وەرگێڕاوی هەژار، نەجەف، ١٩٧٥.

٢- شرفنامە، تالیف امیر شرفخان بتلیسی - باهتمام ولیامینوف پطربورغ، ١٨٦٢.

٣- غونچەی بەهارستان - حوسێن حوزنی موکریانی - حەلەب، ١٩٢٥.

٤- بیبلۆگرافیای کتێبی کوردی - نەریمان - بەغدا، ١٩٧٧.

٥- مێژووی نەتەوەی کورد - ساڵح قەفتان - بەغدا، ١٩٦٩.

٦- تاریخ السلیمانیة وانحائها - تالیف امین زکي - بغدا، ١٩٥١.

٧- القضیة الکردیة - تالیف بلەچ شیرکوة - القاهرة، ١٩٣٠.

٨- عادات و ژسوماتنامة اكرادية - موسكو، ١٩٦٣.
٩- تاريخ الدول والامارات الكردية في المهد الاسلامي - ترجمة محمد علي عوني، القاهرة، ١٩٤٥.
١٠- تحفةء ناصري - تاليف ميرزا شكرالله كردستاني، باهتمام دكتر حشمت الة طبيبي، تهران، ١٣٦٩.
١١- حديقةء ناصرية تاليف ميرزا علي اكبر، باهتمام محمد رئوف توكلي، تهران، ١٣٦٣.

فەرهەنگنووسانی کورد

زمانی کوردی یەکێ لە زمانەکانی هیند و ئەورووپاییـە و سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەر زمانی مادی کە زەردەشتی مادی پەرتووکی ئاوێستای بەو زمانە نووسیوە. گەرچی سەبارەت بەزمانی مادی هیچ چەشنە بەڵگەیەکمان بەدەستەوە نییە و تا ئێستا هیچ جۆرە بەردە نووسراوێک لە مادەکانەوە نەدۆزراوەتەوە، بەڵام ئەو چەند وشانەی کە لە مادەکانەوە ماونەتەوە و هیرۆدۆت لەناو مێژووەکەیدا هێناونی و پادشایانی هەخامەنشی لە بەردە نووسراوەکانیاندا دیاردیان پێ کردووە، ئەوەمان بۆ دەردەخەن کە زمانی کوردی لەگەڵ ئەوەی دەوور و خولێکی دوور و درێژ بەسەریا تێ پەڕیوە، هێشتا هەر خۆی پاراستووە و گۆڕانی وای بەسەر نەهاتووە و بێ خەوش ماوەتەوە.

هەوەڵین هۆنەری کورد کە لە دەوری ئیسلامەتیدا هۆنراوی بەزمانی کوردی هۆنیوەتەوە بالوولی ماهی (٢١٩-٠٠٠ی کۆچی)یە کە بەزاراوەی شیرینی گۆرانی هۆنراوەکانی خۆی هۆنیوەتەوە و لەگەڵ ئەوەی هەزار و سێ سەد ساڵ بەسەر هۆنراوەکانی ئەم هۆنەرەدا تێ دەپەڕێ، کەچی واتای هۆنراوەکانی بۆ ئێمە هێشتا بەتەواوی ڕوون و ئاشکرایە و ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە زمانی کوردی هەروا بەپاک و خاوێنی ماوەتەوە و گۆڕانێکی زۆری بەسەردا نەهاتووە و لە وشەی بێگانە خۆی پاراستووە.

کوردەکان درەنگ کەوتنە بیری دانانی فەرهەنگ، ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە فەرهەنگ نووسی لەناو کوردەکاندا لە سەدەی پازدەمی کۆچیدا دەستی پێ کرا و یەکەمین فەرهەنگی کوردی فەرهەنگی نەوبەهارە کە شێخ ئەحمەدی خانی (١٠٦١-١١١٨ی کۆچی) ئەو فەرهەنگەی بەهۆنراو بۆ منداڵان و ساوایان بۆ ئەوەی فێری عەرەبی بن دانا. لە پاش ئەحمەدی خانی ئیتر کەسێک بەبیری دانانی فەرهەنگی کوردییەوە نەبوو، کە لەم بارەوە ئەورووپاییەکان گەلێ هەوڵیان داوە و لەگەڵ ئەوەی کوردییان نەزانیوە، بەڵام بەپرس و جۆ توانیویانە گەلێ فەرهەنگی کوردی دابنێن کە ئێستا ئەتوانین گەلێ کەڵک و سوودیان لێ وەرگرین، لەناو ئەو کەسانەدا دەتوانین لە گارزۆنی وکلاپرۆت و مۆلێر و ژابا و پریم و

یووستی و دۆمۆرگان ناو ببەین، بەڵام نووسەرانی کورد بەرە بەرە کەوتنە بیری فەرهەنگ دانان و گەلێ فەرهەنگیان بۆ زمانی کوردی دانا کە ئەوا لێرەدا باسیان لێوە دەکەین:

فەرهەنگی یوسف پاشا

یوسف زیائەدین پاشا خالدی کوڕی محەمەدی بتلیسییە کە لە ساڵی ١٢٥٨ی کۆچی لە بەیتولموقەدەسدا لە دایک بووە و هەر لە منداڵییەوە خەریکی خوێندن بووە و لە دەوری جوانیدا چووەتە ئەستەمووڵ و لە پاشا لە کاری میری دامەزراوە و ماوەیەک چووەتە بتلیس و لە پاشا گەڕاوەتەوە زێد و مەڵبەندەکەی خۆی و لەوێدا کۆچی دوایی کردووە. یوسف پاشا زمانی کوردی باش دەزانی و لە ساڵی ١٣١٠ی کۆچیدا فەرهەنگێکی بەناوی: (الهدیه الحمیدیه فی اللغه الکردیه) دانا و پێشکەشی کردە سولتان عەبدولحەمیدی عوسمانی (١٢٩٣-١٣٢٧ ی کۆچی). ئەم فەرهەنگە زۆربەی وشەکانی زازایین و نزیکەی پانزدە هەزار وشەیە و بەیەکێ لە فەرهەنگەکانی گرنگ و بایداری کوردی دێتە ژمار.

فەرهەنگی مەهاباد

ئەم فەرهەنگە نووسراوی گیو موکریانییە. ئەوڕەحمان کە بەگیو موکریانی ناسراوە، لە ساڵی ١٣٢٣ی کۆچی لە شاری سابلاخدا پێی ناوەتە مەیدانی ژیانەوە و هەر لە منداڵیدا لەگەڵ کاکی سەید حسێن حوزنی چووەتە حەلەب و لەوێدا خەریکی خوێندن بووە و لە پاشا چووەتە ڕەواندز و لە تافی جوانیدا خەریکی نووسین و کۆکردنەوەی شوێنەواری کوردی بووە و ئەوسا دەستی داوەتە فەرهەنگ نووسین و یەکێ لە کارەکانی نووسینی فەرهەنگی مەهابادە کە داگری سی هەزار وشەی کوردییە و ئەم فەرهەنگە بەیەکێ لە گەورەترین و بایدارترین فەرهەنگەکانی کوردی دێتە ژمار. جگە لەمە فەرهەنگێکی تری هەیە بەناوی فەرهەنگی کوردستان کە هێشتا لە چاپ نەدراوە. ڕابەر و کۆڵکە زێرینەش یادگاری ئەون.

فەرهەنگی مەردۆخ

ئەم فەرهەنگە کە فەرهەنگێکی کوردی بەفارسی و عەرەبییە دانراوی ئایەتوڵڵای مەردۆخی کوردستانییە کە بەیەکێ لە فەرهەنگە بایدارەکانی کوردی دێتە ژمار و داگری سێ هەزار وشەی کوردی سنەییە کە لەگەڵ هەشت سەد پەندێ پێشینانی کوردی سنەیی و ڕێزمانی کوردی لەچاپی داوە.

فەرهەنگی جگەرخوێن

ئەم فەرهەنگە نووسراوی جگەر خوێنە کە یەکێ لە هۆنەرانی هەرە بەرزی کوردە و فەرهەنگەکەی کە داگری شەش هەزار وشەی کوردییە تایبەتی کوردەکانی سووریەیە و ئەم فەرهەنگە لە دوو بەرگدا لە ساڵی ١٩٦٢ لە بەغدا لە چاپ دراوە و بەیەکێ لە فەرهەنگە گرنگەکانی کوردی دێتە ژمار.

فەرهەنگی تۆفیق وەهبی

ئەم فەرهەنگە کە نووسراوی تۆفیق وەهبییە لە کوردییەوە بۆ ئینگلیزییە و بەیەکێ لە فەرهەنگە بایبدارەکانی کوردی دێتە ژمار و داگری چل هەزار وشەی کوردی خەڵکی سلێمانییە و لە ساڵی ١٩٦٤ بەهاوکاری ئەدمۆندز لە چاپی داوە.

فەرهەنگی خاڵ

ئەم فەرهەنگە نووسراوی شێخ محەمەدی خاڵە کە خەڵکی سلێمانییە و بەگرنگترین فەرهەنگی کوردی دێتە ژمار و داگری پەنجا هەزار وشەی کوردییە و بۆ نووسینی فەرهەنگەکەی سوودی لە تەواوی فەرهەنگەکانی پێش خۆی وەرگرتووە و لە سێ بەرگدا لە ساڵی ١٩٥٩، ١٩٦٤، ١٩٦٧دا لە چاپی داوە.

فەرهەنگی کوردۆ

ئەم فەرهەنگە نووسراوی دوکتۆر قەناتی کوردۆیە. قەناتی کوردۆ لە ساڵی ١٣٢٩ی کۆچی لە دێی سوزرێ سەر بەقارس لە دایک بووە و لە تفلیسدا خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی تەواو کردووە و لە لیننگرادا دوکتۆرای لە زمان و وێژەی کوردی وەرگرتووە و لە ساڵی ١٤٠٦دا کۆچی دوایی کردووە. کوردۆ بەیەکێ لە زانایانی هەرەبەرزی کورد دێتە ژمار و یەکێ لە کارەکانی نووسینی فەرهەنگی کوردی سۆرانییە بەرووسی کە داگری سی هەزار وشەی کوردییە و بەیەکێ لە فەرهەنگە بایبدارەکانی کوردی دێتە ژمار.

جگە لەم فەرهەنگانەی باسمان لێوە کرد گەلێ کەسی تر وەکو مامۆستایان «د. جەمال نەبەز، مووسا عەنتەر، عەبدولقادر بەرزنجی، مەعرووف قەرەداغی، شاکر فەتاح، عەلائەدین سەجادی» فەرهەنگیان نووسیوە و لەم بارەوە گەلێ پەراو و خزمەتیان بەزمانەکەی خۆیان کردووە.

سەرچاوەکان
١- الهدية الحميدية في اللغة الكردية، تآليف يوسف پاشا الخالدي، استانبول، ١٣١٠هـ.
٢- فەرهەنگی مەهاباد - دانەر گیو موکریانی - هەولێر، ١٩٦١.
٣- فرهنگ مردوخ تآليف آية الله مردوخ كردستاني - تهران، ١٣٢٤.
٤- فەرهەنگی خاڵ - دانەر شێخ محەمەدی خاڵ - بەغدا، ١٩٧٦.
٥- فەرهەنگا جگەر خوێن - دانەر جگەر خوین - بەغدا، ١٩٦٢.
٦- هەندێ زاراوەی زانستی، جەماڵ نەبەز - سلێمانی، ١٩٦٠.
٧- فەرهەنگی زانیاری - عەبدولقادر بەرزنجی - سلێمانی، ١٩٧٢.
٨- فەرهەنگی کشتوکاڵ - مەعرووف قەرەداغی - بەغدا، ١٩٧٣.
٩- فەرهەنگۆک - ئینگلیزی - کوردی - شاکر فەتاح - ڕەواندز، ١٩٣٤.
١٠- دەستوور و فەرهەنگی زمانی کوردی - عەلائەدین سجادی - بەغدا، ١٩٤٢.

چیرۆکنووسانی کورد

ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە کە پەخشان لە دەوری کۆنا لەناو کوردەواریدا بووە و نموونەی ئەوانەش پەندی پێشینان و بەیتەکانن کە بەیادگار ماونەتەوە و ئێستاش دەم بەدەم دەیانگێڕنەوە و لەناو کوردەواریدا نەخوێندەوارەکان زیاتر پابەندی پەندی پێشینان و بەیتەکانن، بەڵام ئەم پەند و بەیتانە دانەرەکانیان بۆ ئێمە نادیارن و هەروەها نازانین لە چ دەورێکدا دانراون.

جگە لەمانەش گەلێ داستان و ئەفسانە و چیرۆکی کۆن کە دەماودەم دەیانگێڕنەوە، بەیادگار بۆ ئێمە ماونەتەوە کە ئەمانەش ڕووداوی پاڵەوانان و ئەشکەوتەکان و ژیانی کۆچەرایەتیی دەوری کۆنی باو و باپیرانمان بۆ دەگێڕنەوە و لەمەوە بەچۆنییەتیی ژیانی ئەو سەردەمەی کوردان و شەڕ و شۆڕ و پەیکاریان لەگەڵ دوژمنان و نەیاراندا ئاشنایەتی پەیدا دەکەین، هەروەها بەهۆی بیستنی ئەم داستان و ئەفسانە و چیرۆکانەوە پلەوپایەی بەرزی باو باپیرانمان بۆ دەردەکەوێ، بەڵام بەداخەوە ئەم چیرۆکانە بەتەواوی کۆ نەکراونەتەوە.

ئەوەش بۆ ئێمە ڕوون بووەتەوە کە گەلی کورد گەلێ داستان و ئەفسانە و ڕووداوی سەبارەت بەپاڵەوانان و فەرمانڕەوایان و پادشایانی کۆنی کورد وەکو: کەیومەرس و سیامەند و هۆشەنگ جەمشیر و فەرەیدوون و نۆزەر و کەیکاوس و کەیخەسرەو و لوهراسپ و دارا و کاوە و ڕۆستەم و زاڵ و زۆراب و سیاوەش و گیو و گودەرز بووە کە هەندێ لەو چیرۆک و ڕووداوانە لە مێژووی تەبەریدا هاتوون و هەندێکیان کەوتوونەتە دەستی

فیردەوسی و لە شانامەکەیدا هێناونی و ئیتر باسی کوردبوونی ئەوانی نەکردووە، بەڵام خان ئەڵماسی کەلهووڕ زۆربەی ئەو کارەساتە مێژووییانەی لە شانامەکەیدا، کە نزیکەی شەست هەزار هۆنراوە هێناوە و بەشانازییەوە هۆنیویەتەوە و بۆمانی گێڕاونەتەوە.

بەبێ شک گەلی کورد گەلێ داستان و ئەفسانەی سەبارەت بەدێو و درنج و جنۆکە و پەری و فریشتە هەبووە و ئێستاش گەلێ لە پیرە مێردان و پیرە ژنان ئەو داستان و ئەفسانانە دەگێڕنەوە و گەلێ لەو داستان و ئەفسانانەش لە پەڕاوی سەرەنجامدا دیاردییان پێ کراوە و کورد لە باری ئەفسانە یا میتۆلۆژیاوە گەلێ دەوڵەمەندە و ئەم ئەفسانانەش لە دەوری کۆندا سەرچاوەی بیری پیتۆڵان بوون.

شک و گومانێک لەوەدا نییە کە پەخشان لە دەور و زەمانێکی کۆنەوە لەناو کوردەواریدا هەبووە، بەڵام کۆنترین نووسراوێک کە گەیشتووەتە ئێمە پەرتووکی جیلوە و مەسحەفا ڕەشە کە پەرتووکی جیلوە بەزاراوەی کرمانجی باشووری یا سۆرانییە و پەرتووکی مەسحەفا ڕەش بەزاراوەی کرمانجی باکووری یا بادینییە، وەکو دەڵێن ئەم هەردوو پەرتووکە نووسراوی شێخ ئادیی هەکاری (٤٦٧-٥٥٧ی کۆچی)یە کە لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا ژیاوە و ئەم دوو پەرتووکەش بەخەتی تایبەتی ئێزیدی کە لە خەتی ئاڤێستایی و پەهلەوی و ئارامییەوە وەرگیراو، نووسراون. ئەمەش نموونەی لاپەڕەیەک لە پەڕاوی جیلوە کە دەڵێ:

«ئەوی لە پێش هەمی خەلق بووە، مەلک تاووسە، ئەوە کە عەب تاووسی بۆ ئەم عالەمە نارد تاکو قەومی خاسی خۆی جویێ بکاتەوە و تێیان بگەیەنێ و لە وەهم و سرگ و نەدانی ڕزگاریان بکا، بۆ پێکهێنانی لە ئەم ئیشە لە پێشیدا بەقسەی ڕوو بەڕوو لە پاشدا بەواستەی ئەم کتێبە کە ناوی جلوەیە و، خوێندنی دروست نییە بۆ کەسێ کە لەم میللەتە بەدەرە».

هەروەها سەرەنجامێکیش لە سەدەی دوازدەمی کۆچیدا بەزاراوەی گۆرانی سەبارەت بەڕێ و ڕچەی یارسان کە لە بیست و یەک بەشدا نووسراوە، بۆ نموونە لێرەدا چەند دێرێکی دێنین وەکو دەڵێ:

«جیهان دەلیا بێ و چەند وەخت دوڕ نە دەلیابێ و ئەوسا زەمی و دەشت نەوی، خاوەند کار هەیبەت دا و سەنگ تۆقیا و ڕێزە بەرد و بێ وە دوو، وە بەردوو سەنگ کە گرد وە لی هێز گرد و بی وەهەوا». واتە: ئەوکاتە سەراسەری جیهان دەریا و ئاو بوو و، زەوی و دەشتێک نەبوو و، دوڕێکی سپی لە دەریادا بوو، خوا قیژاندیە سەر بەردێکدا و بەردەکە هەپروون هەبوو و ئەوسا وردەکانی بووە دووکەڵ و دووکەڵەکەی بەرز بووەوە».

بەپێی ئەو بەڵگانە بۆمان دەرکەوت کە پەخشان هەر لەمێژەوە لەناو کوردەواریدا بووە، بەڵام بەهۆی تێپەڕینی زەمانەوە گەلێ لەو پەخشانانە لەناو چوون، هەر وەها کە لە بەرگی یەکەمی ئەم نووسراوەدا وتمان ئیبنی وەحشیەی نەبەتی کە لە سەدەی سێیەمی کۆچیدا ژیاوە لە نووسراوەکەیدا دەڵێ لە بەغدادا چاوم کەوتە سێ بەرگ پەرتووکی کوردی کە بەخەتی ماسی سۆراتی نووسرابوون کە بەداخەوە ئەو پەرتووکانە لە هێرشی مەغوولەکاندا لەناوچوون و ڕەنگە گەلێ نووسراوی تر بەکوردی هەبووە کە نەگەیشتوونەتە دەستی ئێمە و هەروا لەناوچوون.

بەڵام چیرۆک نووسی بەشێوەی نوێ لە سەرەتای سەدەی سێزدەمی کۆچییەوە لەناو کوردا پەرەی سەندووە کە یەکەمین کەسێک لەم بارەوە هەنگاوی هەڵگرتووە جەمیل سائب بووە و چیرۆکێکی بەناوی: لە خەوما لە ڕۆژنامەی ژیانەوە لە ساڵی ١٩٢٥دا بڵاو کردووەتەوە و ئەمەش لە مێژووی وێژەی کوردیدا بەکلیلی دەرگای چیرۆک دادەنرێت. بابەتی چیرۆکەکەش خەوبینینێکە کە مەبەستێکی ڕامیاری دەردەخات و ئەوەش دەردەدڵی نووسەرەکەیەتی سەبارەت بەئەو ڕۆژگارەی کە شێخ مەحموودی نەمر فەرمانڕەوای بوو. لە پاشا ئەحمەد موختار بەگی جاف (١٣١٦-١٣٥٤ی کۆچی) چیرۆکێکی بەناوی (مەسەلەی ویژدان) نووسیوە کە قارەمانی چیرۆکەکە: «کوڕێکە بەناوی زۆراب کە لە خێزانێکی دەست کورت و هەژار سەری هەڵداوە و بەهەتیوی پەروەردە بووە و کەچی ئەو کۆمەڵەی تیایا ژیاوە سەرچاوەی ناتەبایی و تووڵانەوە و دزی و ماف پێشێلکردن بووە و زۆرابیش بۆ بەدەستهێنانی خواردەمەنیی ڕۆژانە هێزی خۆی خستووەتە کار و لەبەر دەستی ئاسنگەر و دارتاش و پینەدۆز و بازرگانێکدا کار دەکا و لە پاشا شارەزاییەکی باش بەدەست دەهێنێ و لە ڕەوشتی بازرگانانی شار و جووتیاران و دەستەی دەرەبەگ لە لادێ. تێکڕا لە گەرمەی ئەم تێکەڵاوییانەدا ناکۆکییەکی بەتین پەیدا دەبێت و لە نێوان ویژدانی زۆراب و بێ ویژدانیی ئەو کۆمەڵەی کە تیی کەوتووە، بەناچاری شارەکەی بەجێ دەهێڵێ و بەرەو مەڵبەندێکی تر دەڕوات و لە مەڵبەندێکی تردا نیشتەجێ دەبێ و لەو مەڵبەندە تازەیەدا بەسکاڵا و نووسین ژیانی بەڕێوە دەبا، بەڵام لە پاش ماوەیەکی کورت بەتاوانی خەت ناخۆشی، ڕەوانەی بەندیخانەی دەکەن و لەم کاتەوە زۆراب هەڵخلیسکایە لیتاوی بەرتیلدان و بەتەواوی ژیانی گۆڕا و مەسەلەکەشی بۆ چارەکرا و بەباشترین سکاڵا نووس، لە قەڵەم درا و لە دواییشدا بوو بەسەرۆکی مەڵبەندەکە و، لێرەوە بۆی دەرکەوت کە بەڕاستبێژی و دروستکاری نەگەیشتە ئامانج، بەڵام بەدرۆ و فیشاڵ و بەرتیلدان، ئەو زۆرابەی کە لە سەرەتادا بێزی لە هەموو ڕەوشتێکی ڕەزاگران دەکردەوە بوو بەسەرچاوەی خراپەکاری و فڕوفێڵ.

پیرەمێرد (١٢٨٧-١٣٧٠ی کۆچی)ی ئەمر لە چیرۆک نووسینی کوردیدا لە کاتی خۆی دەورێکی باشی گێڕاوە و گەلێ چیرۆکی مێژوویی نووسیون و بڵاوی کردوونەوە و بەدڵ ویستوویەتی کە پەل لە مەیدانە جۆربەجۆرەکانی وێژەدا بهاوێ و بەرهەمی جوان بەدی بێنێ، یەکێ لە چیرۆکەکانی پیرەمێرد، چیرۆکی دوازدە سوارەی مەریوانە کە چیرۆکێکی مێژووییە و لەم چیرۆکەدا هاتووە: «لە قەڵاچوالاندا ئەحمەد پاشای گەورە، ئێواران لە کەنار چەمی قەڵاچوالاندا لەگەڵ یاران و هاوەڵانیدا دادەنیشت و ئێوارەیەکیان مەلا هەمزەی ئەوغانی و ئەکرەمی کوڕی دێنە دیدەنی و گرەوی تاقیکردنەوەی دەست و بازووی ئەکرەم و سەلیم بەگی مامی ئەحمەد پاشا دەکەن و لە ئەنجاما سەلیم بەگ گرەوەکە دەباتەوە و لە دواییدا کوێخای بەکراوا و کوێخای خورماڵ دادیان کردووە و لە زۆری بەراز و سەلیم بەگیش لەگەڵ ئەکرەمدا بڕیار دەدەن کە بڕۆن بۆ نەهێشتنی بەراز، دەنێرن بەدوای چەند کەسێکدا و کە هەموویان کۆ دەبنەوە بەو نیازەی لە دۆڵی گەلاڵەوە بەسەرای سوبحان ئاغادا ولە بنەی سەی سادق ڕاوی تێدا ببەستن، چونکە ئەو سەرچاوەی قوماشە ئێجگار بەرازی زۆرە بەڵکو بەسەر تەپەکەل و هوشیارا بیانڕەوێنن بۆ خوار بەکراوا، بەیانی هەموویان سوار دەبن و بەرەو شوێنی دیاریکراو دەکشێن، دوای ئەمان هەواڵ دەگاتە ئەحمەد پاشا کە لەشکری قاجار گەیشتووەتە مەریوان و لە سەرەتادا چونکە کەسی وای لە لا نابێ دەیەوێ خۆی لێ تەریک بکات بەرەو گەلاڵە بگەڕێتەوە، بەڵام پاش لێکدانەوە بڕیاری ڕەوکردن دەوەستێنێت و شەڕ نەکردن لەگەڵ قاجارەکاندا بەترسنۆکی دادەنێ و فەرمان دەدا بۆ جەرگەی شەڕ، لە ڕێگادا سوارەکانی خۆی دەبینێ و پێیان ڕادەگەیەنێ کە پێش کەون و ئەمانیش دەڕۆن و لە دەمەدەمی ئێوارەدا نزیک لەشکرەکەی قاجار دەبنەوە و دابەش دەبن بەدوازدە قۆڵدا و لە هەموو لایەکیشەوە گرمەی تەپڵ و هاواری پیاوان و بانگی ئامان ئامان تێکەڵ دەبن و لە نیوە شەودا هێرش دەبەنە سەر دوژمن و بەتەواوی دەیشکێنن و کاری خۆیان بەسەر بەرزییەوە لەلاپەڕەکانی مێژوودا دەنووسن.

یەکێ تر لە چیرۆک نووسەکانی کورد کە لە چیرۆک نووسینی کوردیدا دەورێکی باشی گێڕاوە، محەمەد عەلی کوردی پژدەری (١٣١٨-١٣٧٢ی کۆچی)یە. ئەم چیرۆک نووسە لە ساڵی ١٩٤٥دا چیرۆکی زادیجی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و پاشان گەلێ چیرۆکی لە گۆڤار و ڕۆژنامە کوردییەکاندا بڵاو بوونەتەوە و لە چیرۆکەکانیدا پتر دەرد و ژانی کۆمەڵایەتیی خستووەتە بەرچاو. یەکێ لە چیرۆکەکانی کە بەناوونیشانی: «دوای سەرخۆشی زۆر شێتیشە» بڵاوی کردووەتەوە و دەردێکی کۆمەڵایەتیمان دەخاتە بەرچاو و هەروەها لەم چیرۆکەدا نامرۆڤایەتیی تاقمێک لە پیاوانی کۆمەڵ دەردەخات کە هیچ بایی و

نرخێک نادەن بەهاوبەشی ژیان و ئەوان بەهیچ دادەنێن. قارەمانی چیرۆکەکە پیاوێکە بەناوی: جەلال کە هەموو شەوێک دوور لە خێزانەکەی کاتی بەسەر بردووە، ئەمە نەک لە باری ئاساییدا بەڵکو لە کاتێکیشدا کە نازەنینی خێزانی گیرۆدەی نەخۆشییەکی قورس بووە و لەم کاتە سەختەدا ژنەکەی بەدەم ناسۆرەوە تکای لێ دەکات کە بەجێیان نەهێڵێ و لە لایان بمێنێتەوە، بەڵام قسەی بێ سوودە و تەنانەت پیرۆزی کچیان کە منداڵێکی حەوت ساڵانە هەمان داوا دووبارە دەکاتەوە و پاش ئەو شەوەیش وەک هەموو شەوانی تر نزیک بەیانی دەمێنێتەوە بەشپرزەیی ڕوو دەکاتەماڵەوە، لەم کاتەدا دەبینێ کە نازەنین سارد بووەتەوە و تەنیا پیرۆزی کچی بەلایەوە دۆش داماوە، ئەم دیمەنە سامناکە جەلال ئەشڵەژێنێ و ماڵەکەی پێ بەجێ دێڵێ و بەدەم وتەی پچڕ پچڕیشەوە دەکەوێتە شەقامەکان و بەگیرسانەوە لە نەخۆشخانەدا کۆتایی دێت و شێت و دێوانە دەبێ.

چیرۆکی کوردی لە ساڵەکانی ١٣٦٠ی کۆچی بەولاوە دەستی کردە گەشەکردن و نووسەران توانییان لە دەلاقەیەکی پرشنگدارترەوە بۆی بچن و پتر لە گەڵیدا ژیان بەرنە سەر و هەر چەند لەو دەمەشدا مرۆڤایەتی تووشی شەڕێکی گەورە بووبوو، بەڵام نەیتوانی کە کاروانی بێ وچانی وێژەی کوردی ڕابوەستێنێت، بەڵکو بەرەو پێشەوە چوو و، لەناو چیرۆک نووسەکانی کوردی ئەو سەردەمەدا کە ئێستاش هەندێکیان هەر زیندوون و بەرهەمی جوانمان بۆ دەنووسن دەتوانین لەم کەسانە ناوبەین: «ئیبراهیم ئەحمەد، عەلائەدین سەجادی، شاکر فەتاح، مستەفا سائب، ڕەشید نەجیب، شێخ سەلام، حسێن حوزنی موکریانی، عەلی عەبدوڵڵا، تۆفیق وردی، کامەران موکری، کاوس قەفتان، هێمن موکریانی، حەسەنی قزڵجی، سوارەی ئیلخانی زادە، جەماڵ نەبەز، عەرەب شەمۆ، محەرەم حەمەومین و، محەمەدی عەلی مەدهۆش، جەلال محموود عەلی، ڕەحیمی قازی، مارف بەرزنجی، مستەفا ساڵح کەریم، جەماڵ بابان، عەبدوڵڵا مێدیا، شێرکۆ بێکەس، کاکە مەم بۆتانی، خالد دلێر و مارف خەزنەدار و دەیان چیرۆک نووسی تری کورد.

سەرچاوەکان

١- مەسەلەی ویژدان - ئەحمەد موختار جاف - بەغدا، ١٩٧٠.

٢- دوازدە سوارەی مەریوان - پیرەمێرد - سلێمانی، ١٩٣٣.

٣- دوای سەرخۆشی زۆر شێتە - محەمەد عەلی کوردی - بەغدا، ١٩٣٤.

٤- لالۆ کەریم - جەماڵ نەبەز - هەولێر، ١٩٥٦.

٥- خولە و بلە - خالد دلێر - بەغدا، ١٩٥٨.

٦- هەمیشە بەهار - عەلائەدین سەجادی - بەغدا، ١٩٦٠.

٧- پێکەنینی گەدا - حەسەنی قزڵجی - بەغدا، ١٩٨٥.
٨- بووکە شووشە - مارف خەزنەدار - بەغدا، ١٩٦٩.
٩- لێکۆڵینەوە و بیبلۆگرافیا - عومەر مەعروف بەرزنجی - بەغدا، ١٩٧٨.
١٠- بیبلیۆگرافیا - مستەفا نەریمان - بەغدا، ١٩٨٨.

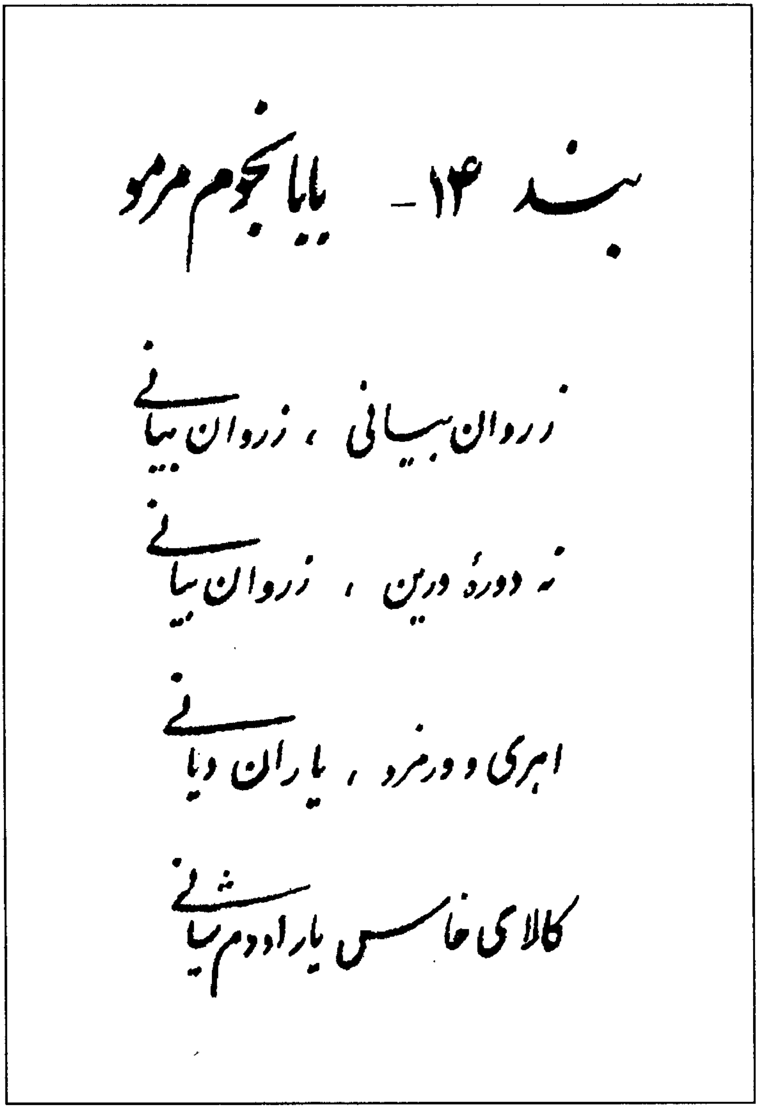
بند ۱۴- بابا نجوم مرمو

زروان بسیانی ، زروان بیانی

نه دورە درین ، زروان بیانی

ابری و ورمرد ، یاران دنیانی

کالای خاسس یارادوم بیاشانی

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی بالوولی ماهی

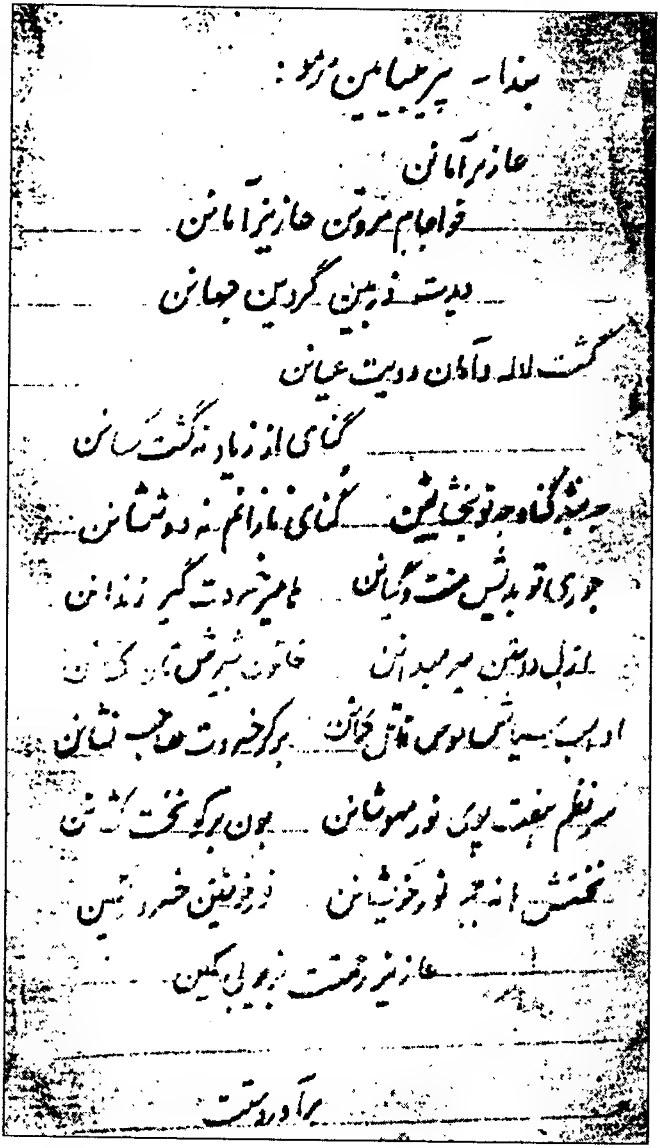
بندا - پیر بنیامین رمزبار :

عازیزآمانن

خواجام مروتن عازیزآمانن

دیدست نه زمین گردین جهانن

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی سەرئەنجام

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی شانامەی کوردی

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی یوسف و زولێخای خانای قوبادی

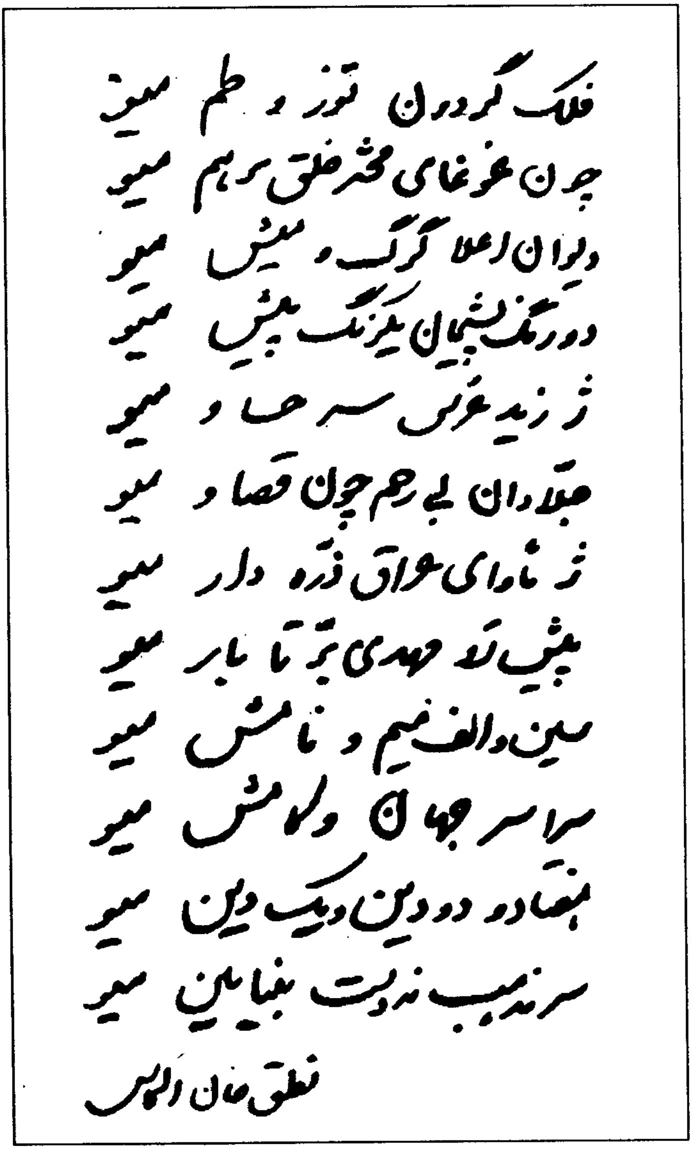

فلک گردون تو ز و ظلم میو
چون غوغای محشر خلق برهم میو
دیوان اعلا گرگ و میش میو
دور رنگ پشیمان بیرنگ پیش میو
ژ زید عرش سر جا و میو
جلادان بی رحم چون قصاو میو
ژ ناوای عراق ذره دار میو
پیش تو جهدی تر تا بار میو
سین و الف میم و نامش میو
سراسر جهان ولکامش میو
هفتاد و دو دین و یک دین میو
سر مذهب نه دست بنیامین میو
نطق خان الماس

نموونەی دەستخەتی پارچە هەڵبەستێکی خان ئەڵماسی لوڕستانی

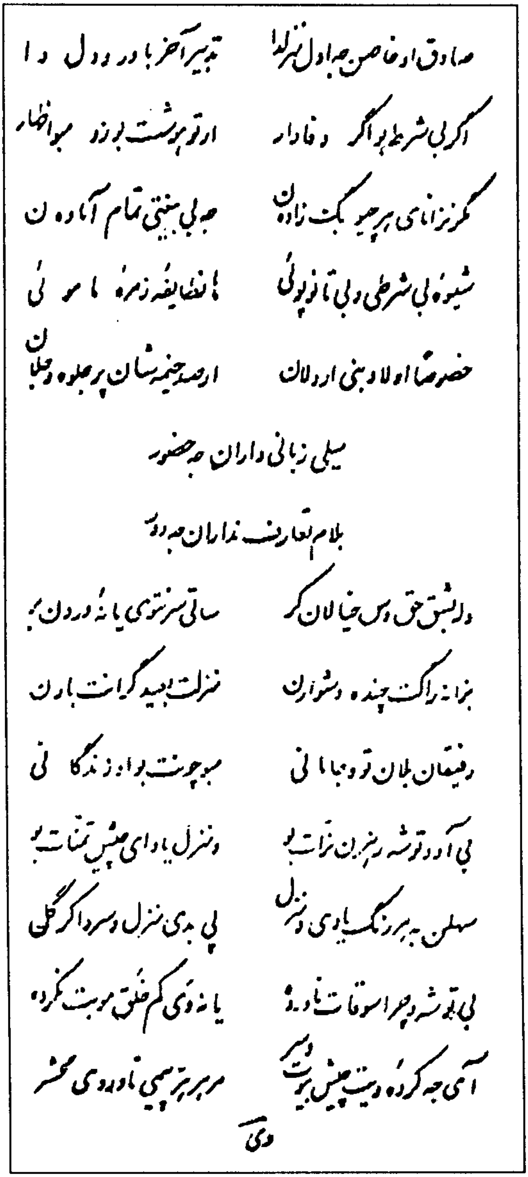

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی سەی سادقی سەفاخانەیی

نموونەی دەستخەتی پارچە هەڵبەستێکی عەلی بەردەشانی

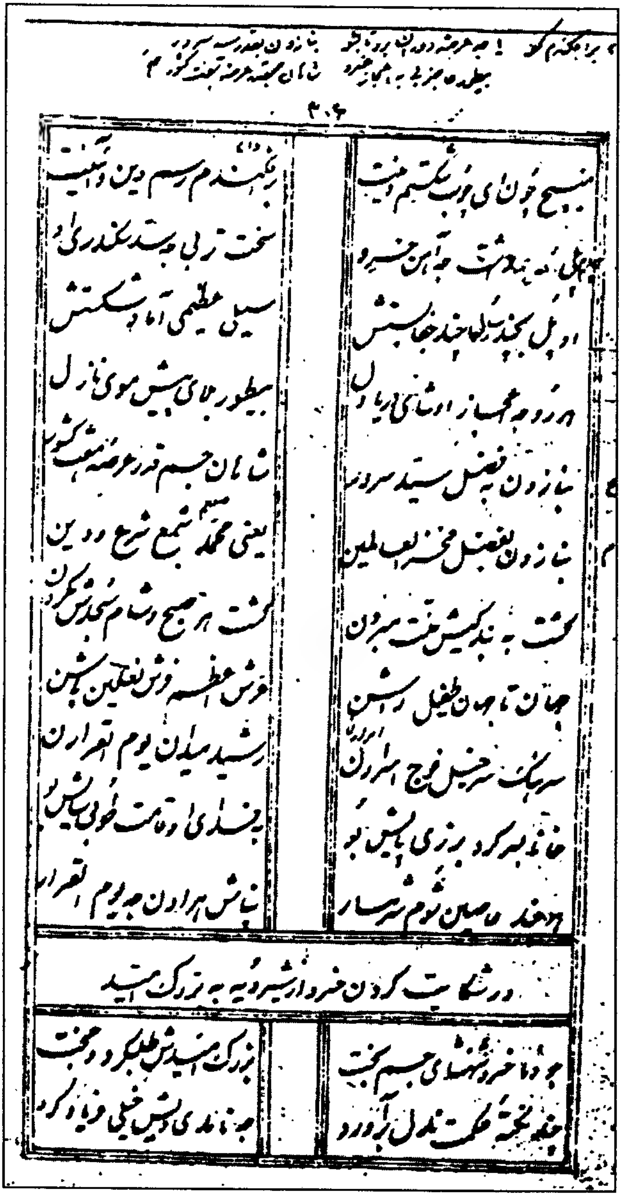

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی خەسرەو و شیرینی خانای قوبادی

دەست خەت و وێنەیەکی قەڵەمکێشی حەیدەر بەگی بەرازی

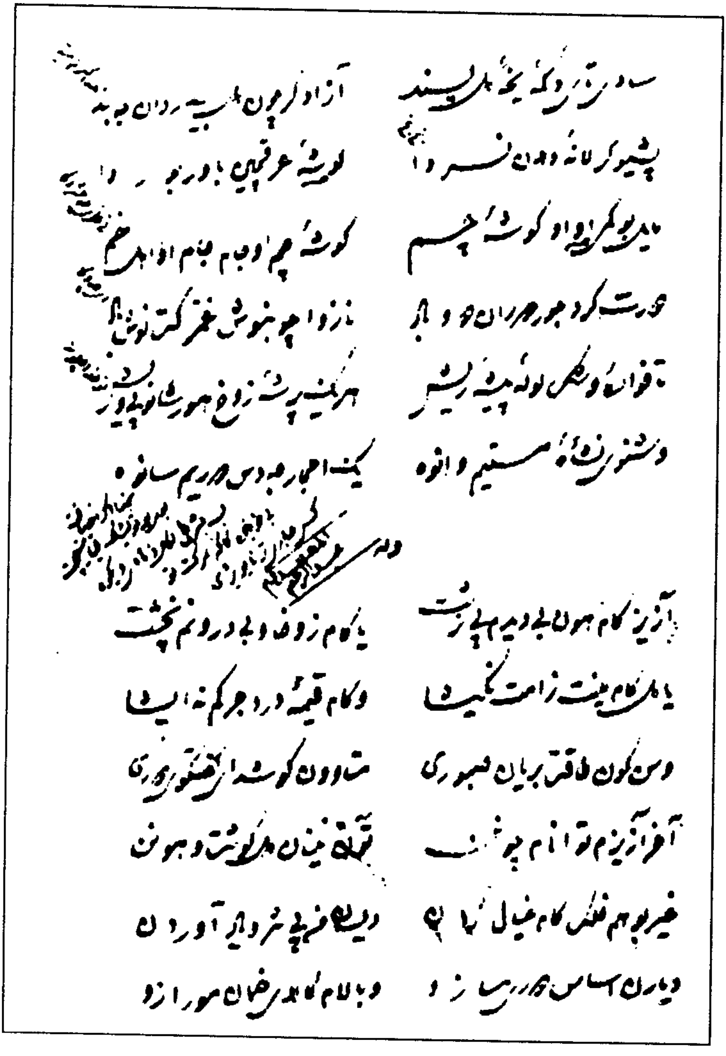

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی مەولەوی

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی خەسرەو و شیرینی میرزا
عەبدولقادری پاوەیی

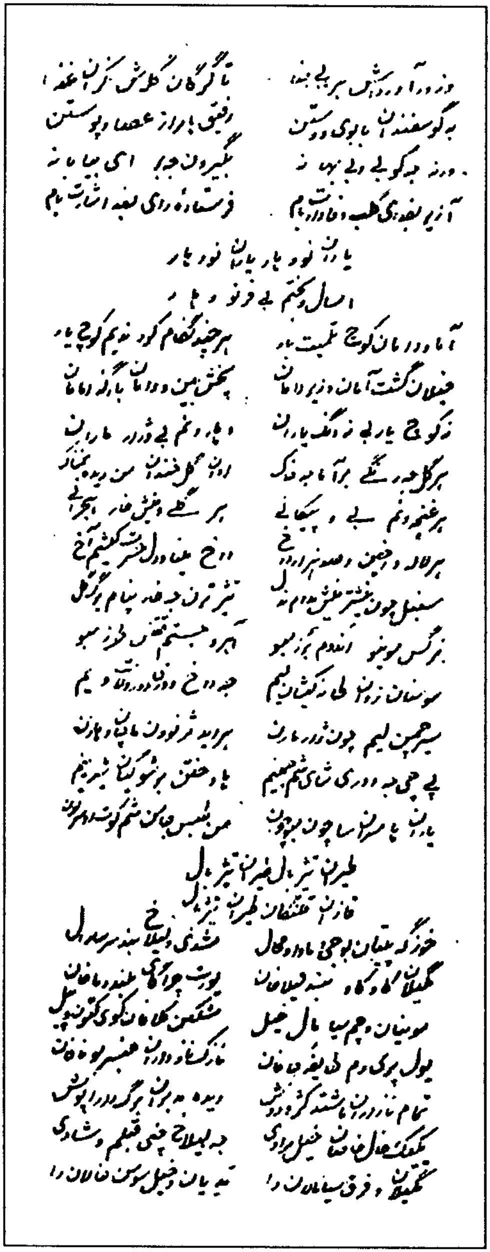

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی وەلی دێوانە

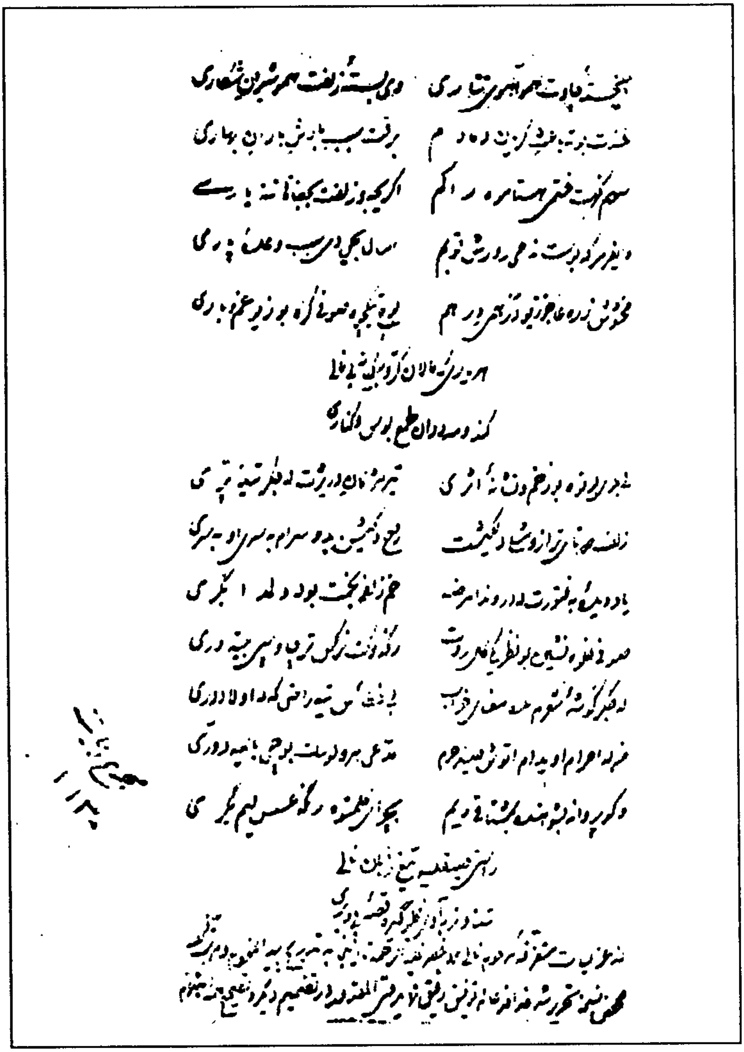

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی نالی

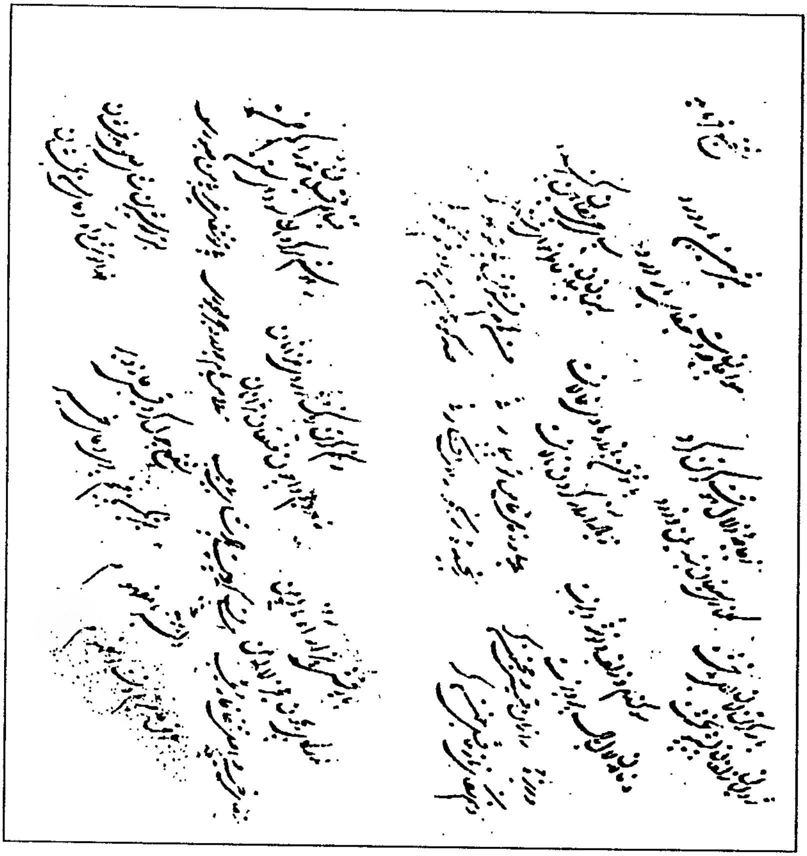

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراوێکی میرزا شەفیع

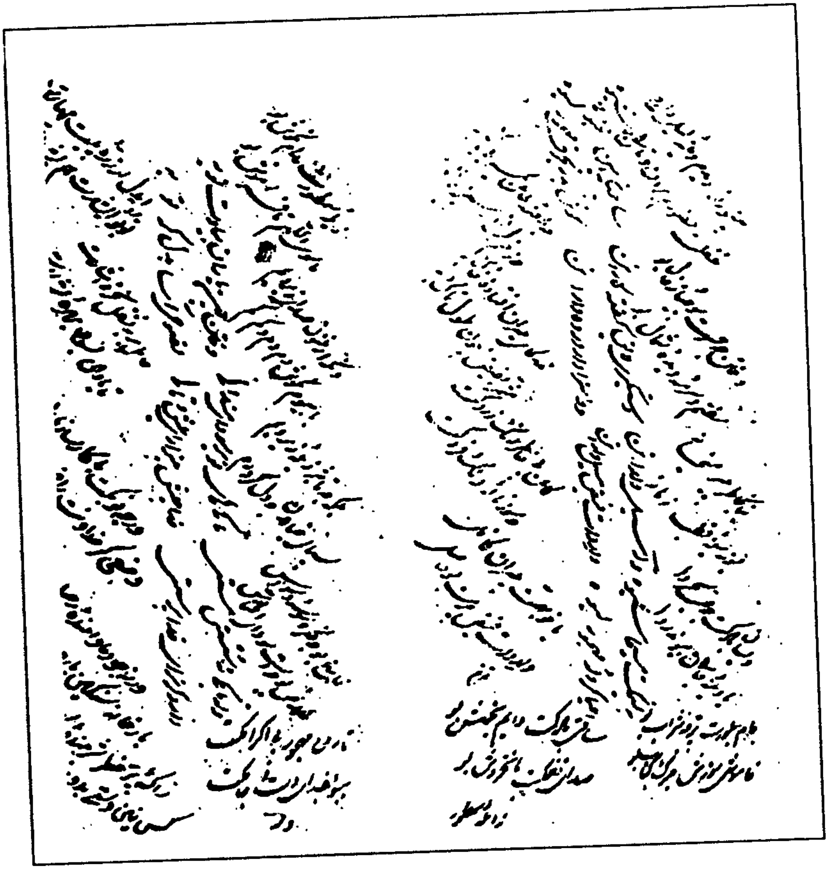

نموونەی دەستخەتی چەند هۆنراویکی مەهجووری

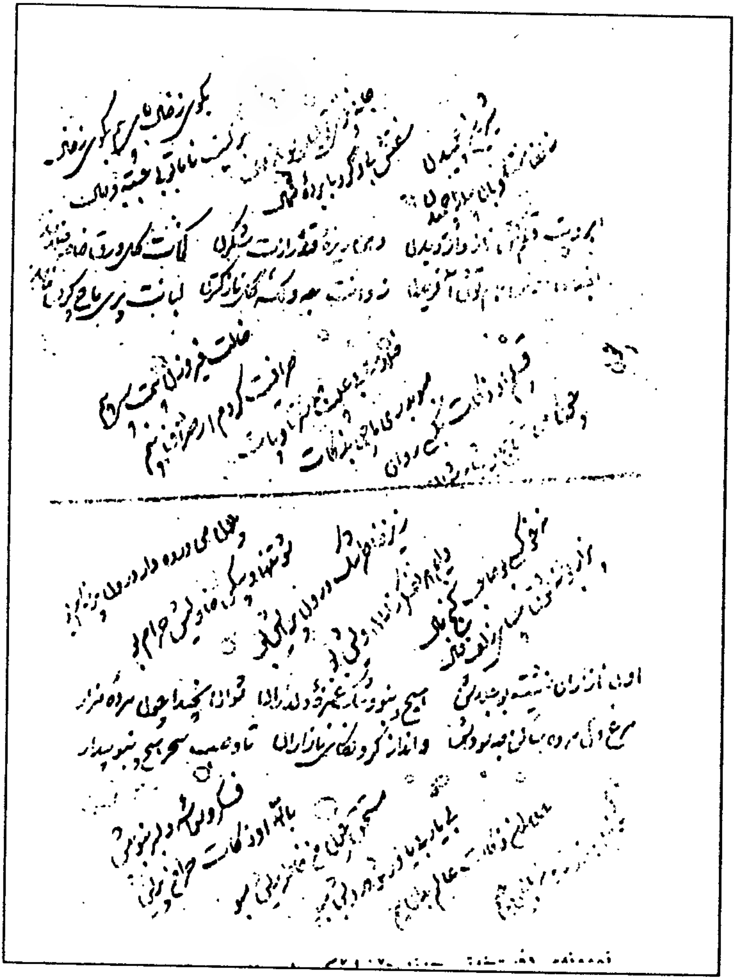

داستان رستم و اسفندیار کردی
بسم الله الرحمن الرحیم

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی ڕۆستەم و ئەسفەندیار

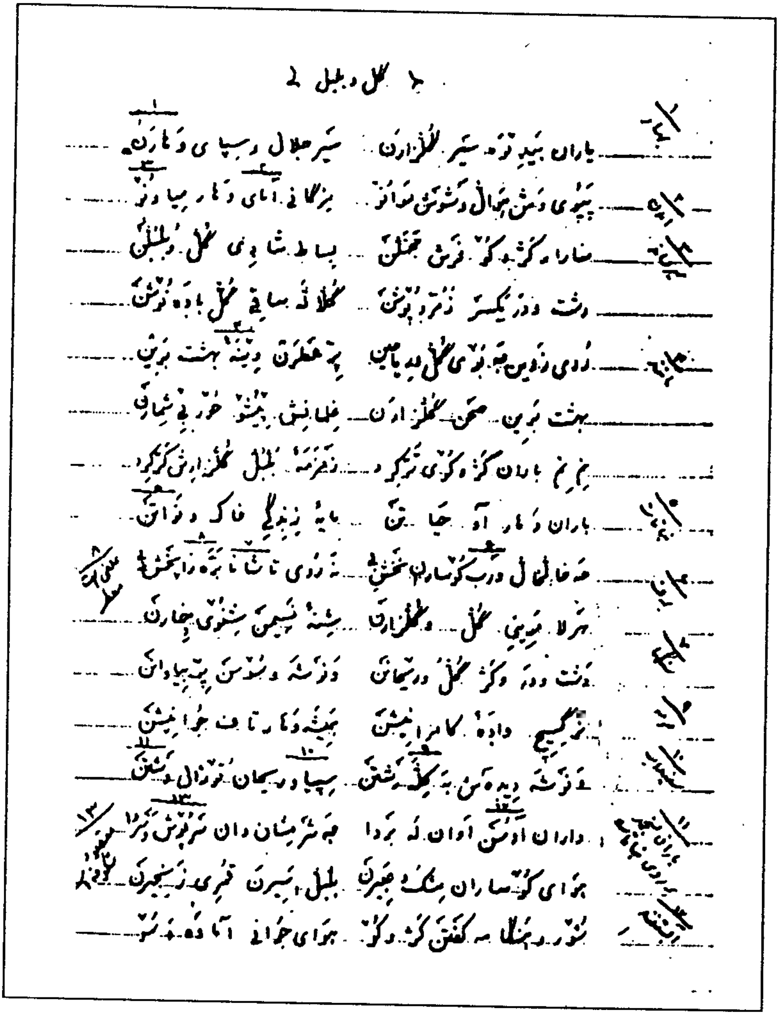

نموونەی دەستخەتی لاپەڕەیەکی دیوانی ئایەتوڵڵای مەردووخ

کوردستان

کوردستانی جوان زێدی پیرۆزم
نیشتمانەکەم جێی گەل و هۆزم
تۆ گوڵی هیوای ژیانی منی
ئەتۆ ئارامیی گیانی منی
تۆ مایەی هەست و مەبەستی منی
هەر تۆ سەرچاوەی هەڵبەستی منی
ئەتۆ پەڵوپۆی دڵەکەی منی
هەر تۆی کە تاقە گوڵەکەی منی
تۆ مایەی بیر و کەڵکەڵەی منی
هەر تۆ ڕۆشنایی بێ پەڵەی منی
منیش گراوی هەرد و بەردی تۆم
گراوی کەژ و بەژ و زەردی تۆم
گراوی گوڵ و ئارخەوانتم
گراوی باخ و دەشتی جوانتم
تا ماوم ئەمن تۆ دەپەرستم
چونکە هەر ئەتۆی سەرچاوەی هەستم

«بۆرەکەیی»

پێڕست

ئەبولقاسمی لەشکری 5
مەلا مەنووچێهری کۆلیوەن 9
شێخ ئەمیری زۆڵەیی 15
خان ئەڵماسی لورستانی 21
محەمەد ئاغای غەمناکی 29
ئەڵماس خانی کەندۆڵەیی 31
ئەڵماس خانی کوردستانی 38
زولفەقاری گۆران 51
غولام ڕەزاخانی ئەرکەوازی 57
تورکە میر 77
ئەحمەدی کۆری موکریانی 84
شێخ ئیمامودینی مەردووخی 94
شێخ عەبدولکەریمی خانەگایی 96
سەی براکە 100
دەرویش ئوجاغی گاوارەیی 106
میرزا عەلی عەباسوەندی 108
میرزا عەبدوڵڵا خەیاڵی 110
عەلی لاچین 113
تامازی گاوارەیی 114
ڕۆستەمی بابەجانی 115
سەی ڕۆستەمی بانیارانی 117
خەلیفە ئەڵماسی گەزەردەرەیی 118
دەرویش عەباسی کرندی 122
سەیفوور 123
مەلا ئەحمەدی کلاشی 124
نەجەف خانی بایندور 133
ئەڵڵا مورادی هەرسینی 135
حاجی مەلا ئەحمەدی نۆدشی 140
شارقی هەرسینی 145
سەی یاقۆی مایدەشتی 149
قاسدی تووکانی 161
دەرویش قولیی کرندی 166
مەلا ئەبووبەکری یوسف 173
مەلا فەرەجی بۆرەکەیی 174
شا تەیمووری بانیارانی 178
میرزا محەمەدی هەوشاری 184
شێخ ئەزەر عەلی جەناب 188
جەواد خانی گەڕووسی 195
حەیران عەلیشای مایدەشتی 197
میرزا عەبدولقادری پاوەیی 205
بابە جانیی بۆرەکەیی 208
مەلا مارفی کۆکەیی 217
شێخ عەبدوڕەحمانی جانەوەرەیی 223
دەرویش ئەورۆزی سۆرانی 229
شێخ سەمیعی بانەیی 234
میرزا عەبدوڕەحیمی وەفایی 242
سالمی سنە 257
میرزا عەبدولەجیدی مەجدی 260
مەلا ساڵحی حەریق 262
جیهان ئارا خانم 269
مەلا عەبدوڵڵای دشەیی 281
دوکتۆر سەعید خانی کوردستانی 293
عەبدوڵڵا بەگی ئەدەب 299
جیهانبەخشی دانیالی 306
دەرویش ئەیازی کرندی 308
حاجی نیعمەتوڵڵای جەیحون ئاوایی 313
مەلا ڕەسوڵی ئەدیب 316
سەید بەهاء 319

میرزا عەبدولقادری تەوێڵەیی ... 324
کاکە حەمەی ناری ... 326
میرزا حەسەنی سەیفولقوزات ... 334
شێخ محەمەدی مەردووخ ... 345
عەبدوڵڵا بەگی هەورامانی ... 349
عەلی نەقیی دەبیر ... 354
میرزا حەسەن عەلیی غەریب ... 357
میرزا خانی هەرسینی ... 363
عینایەتی هیدایەتی ... 368
سەی حەبیبی ڕەوانسەری ... 372
حەیدەر بەگی بەرازی ... 381
سەیفوڵڵای ئەڵڵایارخانی ... 386
حاجی نوور عەلی ئیلاهی ... 392
سەی شوکروڵڵای قووچاخی ... 394
میرزا ئەحمەدی داواشی ... 400
خورشید خانمی داواشی ... 408
شامی هەرسینی ... 410
دوکتۆر محەمەد سەدیقی موفتی زادە ... 424
عەبدوڵڵای ئەقدەسی ... 430
هێمن ... 434
فەقێ عەبدلی بۆرەکەیی ... 440
مەلا بۆرەکەیی ... 446
مەلا ئاوارە ... 449
سوارەی ئێلخانی زادە ... 459
هۆنەرانی دەوری خالدی ... 464
عەبدولسەمەدی بابەک ... 465
عەلی حەریری ... 466
شێخ ئەحمەدی جزیری ... 472
فەقێ تەیران ... 478
بەکر بەگی ئەرزی ... 484
شێخ ئەحمەدی خانی ... 486
ئەحمەدی مەلا باتی ... 494
مورادخانی بایەزیدی ... 500
شا پەرتەوی هەکاری ... 507
مەلا مەنسووری گرگاشی ... 510
شێخ نوورەدینی بریفکانی ... 512
محەمەد سەعیدی مێهری ... 516
مەلا ئەحمەدێ ناڵبەند ... 518
هۆنەرانی دەوری بابان ... 523
میر ئەحمەدبەگی زەنگەنە ... 524
مەلا محەمەدی هەزار مێردی ... 526
مەلا عومەری ڕەنجووری ... 529
عەلی بەردەشانی ... 544
میرزا شەفیعی جامەڕێزی ... 549
مەولانا خالدی شارەزووری ... 553
شێخ عوسمانی سیراجودینی ... 567
میرزا مەحموودی زەنگەنە ... 568
مەلا نۆشای زەنگەنە ... 570
(نالی)ی شارەزووری ... 575
ئەورەحمانی سالم ... 589
مەلای جەباری ... 598
مستەفا بەگی کوردی ... 608
مەلا محەمەدی زەنگەنە ... 616
حاجی قادری کۆیی ... 618
مەلا محەمەدی مەحوی ... 629
فەقێ قادری هەمەوەند ... 636
مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە ... 655
ئینجەی کەلالی ... 656
شێخ ڕەزای تاڵەبانی ... 660
شێخ عومەری بیارە ... 669
مەلا محەمەدی خاکی ... 673
ئەمین ئاغای ئەختەر ... 680

حەسەن کەنۆشی جنوویی 682
مەلا ساڵحی ئاهی 684
مەلا قادری جاف 687
مەلا حەمدوونی کوێر 688
سەی ئەحمەدی نەقیب 692
ئەمین فەیزی بەگ 696
شێخ مارفی نۆدێ 699
حاجی تۆفیقی پیرەمێرد 704
ئەحمەد بەگی حەمدی 709
مەلا مستەفای سافی 716
مەلا محەمەدی کۆیی 719
تایەر بەگی جاف 722
مەلا عەبدوڵڵای زێوەر 730
مەلا مەحموودی بێخود 737
شێخ نەجمەدینی سابری 745
شێخ بابا ڕەسووڵی بیدەنی 750
عەلی کەماڵ باپیر 755
سەی عەبدولخالقی ئەسیری 759
مەلا محەمەدی چرۆستانی 761
شێخ نووریی بەرزنجی 766
ئەحمەد موختار بەگی جاف 770
گۆران 773
دڵدار 781
قانیع 787
فایق بێکەس 797
لێکدەرانی قورئانی پیرۆز 802
تەفسیری کوردی لەسەر کەلامی 803
مێژوونووسانی کورد 804
میر شەرەفخانی بتلیسی 805
مەلا مەحموودی بایەزیدی 805
میرزا شوکروڵڵای سنەیی 806
سەید حوسێن حوزنی موکریانی 807
ئەمین زەکی بەگ 807
ساڵح قەفتان 808
محەمەد عەلی عەونی 808
میرزا عەلی ئەکبەری کوردستانی 809
فەرهەنگنووسانی کورد 810
چیرۆکنووسانی کورد 813

چاپخانەی دەزگای
ئاراس
هەولێر - کوردستان
Aras Press
Kurdistan - Erbil